



CODRUL COSMINULUI

seria nouă nr. 3-4(13 - 14) 1997 - 1998

FUNDATIA CULTURALA A BUCOVINEI

COLEGIUL DE REDACȚIE

Acad. Ștefan Ștefănescu – București
Acad. Gheorghe Platon – Iași
Acad. Pompiliu Teodor – Cluj-Napoca
Acad. Grigore Bostan – Cernăuți
Prof. univ. dr. Alexandru Moșanu – Chișinău
Prof. univ. dr. Mihai Iacobescu

COMITETUL DE REDACȚIE

Mihai Iacobescu – *redactor șef*
Mihai Lazăr – *șeful Catedrei de Istorie*
Dumitru Cucu – *președintele Fundației Culturale a Bucovinei*
Constantin Șerban – *redactor șef adjunct*
Harieta Mareci – *secretar de redacție, responsabil de volum*
Dumitru Vitcu – Suceava
Mircea Ignat – Suceava
Vasile Demciuc – Suceava
Olimpia Mitric – Suceava
Ștefan Purici – Suceava
Dumitru Boghian – Suceava
Florin Pintescu – Suceava
Pavel Țugui – București
Ion Solcanu – Iași

COPERTA

Ioana Nistor – *artist plastic*

UNIVERSITATEA "ȘTEFAN CEL MARE" SUCEAVA

ANALELE ȘTIINȚIFICE
DE
ISTORIE

CODRUL COSMINULUI

(SERIA NOUĂ)
NR. 3-4 (13-14)
1997-1998

FUNDAȚIA CULTURALĂ A BUCOVINEI

1997-1998

CUPRINS

EDITORIAL

MIHAI IACOBESCU, <i>Scrisoare de la Ștefan cel Mare și Sfânt</i>	3
--	---

STUDII

DUMITRU BOGHIAN, <i>Evoluția habitatului uman în zona orașului Suceava până la constituirea orașului medieval</i>	5
NICOLAE URSULESCU, DUMITRU BOGHIAN, <i>Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos (jud. Iași)</i>	13
MIHAI LAZĂR, <i>Aspecte istoriografice privind regimul fiscal al crescătorilor de vite din Moldova</i>	43
OLIMPIA MITRIC, <i>Scriptorii, cărturari și manuscrise în limba română din Nordul Moldovei (sec. XVI- XIX)</i>	65
GHEORGHE MOLDOVEANU, <i>Limba română în Bucovina în perioada guvernământului militar</i>	83
MIHAI ȘTEFAN CEAUȘU, <i>Evoluții etno-demografice în Bucovina la sfârșitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea</i>	99
CONSTANTIN UNGUREANU, <i>Evreii în Bucovina (date statistice)</i>	105
ȘTEFAN PURICI, <i>Daco-românism și regionalism la românii din Bucovina (1848-1849)</i>	115
DUMITRU VITCU, <i>Europa generației pașoptiste</i>	125
GHEORGHE CLIVEȚI, <i>România și "crizele din sud-est" (1878-1913). Argumente pentru o nouă abordare</i>	145
MIHAI AURELIAN CĂRUNTU, <i>Drama refugiaților bucovineni (1940-1941)</i>	153

NOTE ȘI COMUNICĂRI

MIRCEA IGNAT, <i>Au existat "Dacii Mari"? (Oracula Sibyllina, XII, 180-181)</i>	171
MIRCEA PAHOMI, <i>Biserici și mănăstiri catolice din Siret, secolele XIV-XVI. Învățămint catolic la episcopia din Siret</i>	175
VICTOR DOBRESCU, <i>Cernauca - simbol al unității naționale românești</i>	181
CONSTANTIN UNGUREANU, <i>Reforma bisericească în Bucovina și urmările ei pentru românii bucovineni</i>	187
CONSTANTIN ȘERBAN, <i>Serbarea de la mănăstirea Putna din 1871 și ecoul ei în presa bucureșteană</i>	193
GEORGE OSTAFI, <i>Comemorarea lui Ștefan cel Mare la Putna și Suceava în anul 1904</i>	199
VICTOR DOBRESCU, <i>Școala normală de băieți din Cernăuți în refugiu</i>	

<i>la Siret, jud. Rădăuți. Amintiri.....</i>	205
IOAN SCRIPCARIUC, <i>Drama refugiului Arhivelor Bucovinei.....</i>	211
SIMONA PAVELIUC, <i>Unele aspecte privind ceangăii din Subcarpații Tazlăului.....</i>	217

VIAȚA CULTURALĂ ÎN BUCOVINA

VASILE VASILE, <i>Școala muzicală de la Putna (o sinteză la zi).....</i>	223
VASILE DEMCIUC, <i>Mitropolitul Petru Movilă - 400 de ani de la naștere. Fiu al credinței, ctitor de cultură.....</i>	231
NICOLAE CÂRLAN, <i>Petru Movilă - fiu credincios al neamului românesc.....</i>	237
MIRCEA PAHOMI, <i>Școala de la mănăstirea Putna din secolele XV- XVI.....</i>	241
VASILE DEMCIUC, <i>Activitatea lui Grigorie Țamblac în Moldova.....</i>	247
VASILE VASILE, <i>Ciprian Porumbescu - educator.....</i>	259
ILIE RAD, <i>Aron Pumnul, ctitor al Bibliotecii învățăceilor români gimnaziști din Cernăuți.....</i>	263
GHEORGHE MOLDOVEANU, <i>Nicolai Grămadă - toponomast.....</i>	277
GHEORGHE GIURCĂ, <i>Titu Maiorescu și viața culturală din Bucovina.....</i>	285
PAVEL ȚUGUI, <i>Poetul Teofil Dumbrăveanu.....</i>	293
ELENA BRÂNDUȘA STEICIUC, <i>Directoratul lui I.E. Torouțiu la "Convorbiri Literare".....</i>	297
CONSTANTIN ȘERBAN, <i>Theofil Sauciuc Săveanu (1884-1971).....</i>	301
EMIL SATCO, <i>Bucovineni în forumul personalităților.....</i>	305

DOCUMENTE

GAVRIL IRIMESCU, <i>Două scrisori de la Eudoxiu Hurmuzachi păstrate în Arhivele sucevene.....</i>	311
HARIETA MARECI, 1940 - <i>Generația trădată (Teodor Balan: drama unui intelectual. Scrisori de la Radu Rosetti).....</i>	321

LUCRĂRI ALE STUDENȚILOR

MIRCEA STRUGARIU, <i>Situații și probleme economice în Bucovina anilor 1919-1925.....</i>	327
---	-----

BUCOVINA ÎN DEZBATEREA LUMII CONTEMPORANE

ȘTEFAN PURICI, <i>Câteva observații asupra volumului de studii Din trecutul istoric al Bucovinei, (Culegere de articole), Cernăuți, 1996, 250 p.</i>	341
MIHAI IACOBESCU, <i>Parteneriatul Schwaben - Suceava - Cernăuți.....</i>	345

TRADUCERI

LEONIDE OUSPENSKY, <i>Théologie de l'icône dans l'église orthodoxe</i> , Paris, CERF, 1980 (traducere ADRIANA MIHAELA GROSU).....	351
---	-----

CRONICA

HARIETA MARECI, <i>Școala "Teritoriului de la graniță" (14-19 iunie 1996, Sejny, Polonia)</i>	375
ȘTEFAN PURICI, <i>Zilele academice ieșene, (ediția XIII, 10-11 octombrie 1997, Rădăuți - Siret - Bălinești)</i>	376
MIHAI LAZĂR, <i>Disertații în Istoria Bucovinei (7 martie 1997)</i>	377

CĂRȚI FUNDAMENTALE

FLORIN CONSTANTINIU, <i>O istorie sinceră a poporului român (Mihai Iacobescu)</i>	379
---	-----

RECENZII

<i>Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României</i> , coordonator științific Constantin Preda, Ed. Enciclopedică, București, 1994, 1996. (Mircea Ignat).....	383
Mircea Babeș, <i>Die Poienesti - Lukasevka Kultur</i> . Bonn, 1993, 248 p. (Mircea Ignat).....	384
Eugen Comșa, <i>Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României</i> , Ed. Academiei Române, București, 1995, 129 p. (Dumitru Boghian).....	386
Vasile Neamțu, <i>Istoria orașului Baia</i> , Iași, 1997, 250 p. (Mihai Iacobescu).....	389
Francisc Pall, <i>Romanians of Transylvania in the Middle Ages</i> , Cluj Napoca, 1993, 40 p. (Constantin Șerban).....	390
Mircea Grigorovița, <i>Din istoria colonizării Bucovinei</i> , București, 1996, 160 p. (Rodica Iațencu).....	391
Lucian Boia, <i>Istorie și mit în conștiința românească</i> , București, 1997 (Mihai Iacobescu).....	392
Frederik Kellogg, <i>O istorie a istoriografiei române</i> , Iași, 1997. 180 p (Harieta Mareci).....	393
<i>Compendiu istoriografic al Liceului "Eudoxiu Hurmuzachi" din Rădăuți</i> , Iași, 1997, 380 p. (Mihai Iacobescu).....	395
Valeriu Cozma, <i>Universitatea de stat din Moldova, 1946-1996</i> , Chișinău, 594 p. (Mihai Iacobescu).....	396
Jacques Le Rider, <i>Mitteleuropa</i> , Iași, 1997, 163 p. (Mihai Iacobescu).....	398
Petru Rușșindilar, <i>Hurmuzăcheștii în viața culturală și politică a Bucovinei</i> , Iași, 1995, 230 p. (Constantin Șerban).....	400
Ioan Saizu, <i>Eminescu cât veșnicia</i> , Iași, 1997, 176 p. (Gavril Irimescu).....	401

MEMENTO

MIHAI IACOBESCU, <i>Istoricul Nichita Adăniloaie</i>	403
MIHAI IACOBESCU, <i>Dimitrie Vatamaniuc</i>	419

OPINII

*** <i>Declarația oamenilor de știință și cultură din Suceava</i>	427
DUMITRU CUCU, <i>Repolarizarea vieții culturale în Bucovina</i>	429

SCRISORI DE LA CITITORI.....	433
------------------------------	-----

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ A CATEDREI DE ISTORIE DE LA UNIVERSITATEA "ȘTEFAN CEL MARE" DIN SUCEAVA ÎN PERIOADA 1993-1997.....	435
--	-----

ABREVIERI.....	451
----------------	-----

INDICE.....	453
-------------	-----

CONTENTS

EDITORIAL

MIHAI IACOBESCU, <i>Letter from Stephen the Great and Saint</i>	3
---	---

STUDIES

DUMITRU BOGHIAN, <i>The Evolution of the Human Habitat around the Town of Suceava until the Constitution of the Medieval Town</i>	5
NICOLAE URSULESCU, DUMITRU BOGHIAN, <i>The Main Results of the Archaeological Researches in the Precucutenian Site of Târgu Frumos</i>	13
MIHAI LAZĂR, <i>Historiographic Aspects about the Fiscal Regime of the Cattle-Breeders in Moldavia</i>	43
OLIMPIA MITRIC, <i>Scriptoria, Scriveners and North-Moldavian Manuscripts in Romanian (the XVIth-XIXth Centuries)</i>	65
GHEORGHE MOLDOVEANU, <i>The Romanian Language in Bucovina in the Period of the Military Form of Government</i>	83
MIHAI ȘTEFAN CEAUȘU, <i>The Ethno-demographic Evolution in Bucovina (the XVIIIth-XIXth Centuries)</i>	99
CONSTANTIN UNGUREANU, <i>The Jews in Bucovina</i>	105
ȘTEFAN PURICI, <i>Dacian-Romanianism and Regionalism at the Romanians of the 1848-1849's Bucovina</i>	115
DUMITRU VITCU, <i>The Europe of the 1848's Generation</i>	125
GHEORGHE CLIVETI, <i>Romania and "the South-East Crisis" (1878-1913). Arguments for a new approach</i>	145
MIHAI AURELIAN CĂRUNTU, <i>The Native of Bucovina Refugees' Drama (1940-1941)</i>	153

NOTES AND COMMUNICATIONS

MIRCEA IGNAT, <i>Did "the Great Dacians" existed? (Oracula Sibyllina, XII, 180-181)</i>	171
MIRCEA PAHOMI, <i>Catholic Churches and Monasteries from Siret in the XIIth-XIVth Centuries</i>	175
VICTOR DOBRESCU, <i>Cernauca - a Symbol of the Romanian National Unity</i>	181
CONSTANTIN UNGUREANU, <i>The Church Reform in Bucovina and its Traces for the Native of Bucovina Romanians</i>	187
CONSTANTIN ȘERBAN, <i>The Putna Feast in 1871 and its Echo in the Media of Bucharest</i>	193
GEORGE OSTAȘI, <i>Stephen the Great's commemoration at Putna and Suceava in 1904</i>	199
VICTOR DOBRESCU, <i>"The Normal School for Boys in Cernăuți" refugee at Siret, Rădăuți county. Memories</i>	205
IOAN SCRIPCARIUC, <i>The Drama of the "Bucovina's Archives" refuge</i>	211
SIMONA PAVELIUC, <i>Some Aspects about the ceangăi from the Tazlău Sub-Carpathians</i>	217

THE CULTURAL LIFE IN BUCOVINA

VASILE VASILE, <i>The Musical School from Putna</i>	223
VASILE DEMCIUC, <i>The Mitropolitan Petru Movilă - 400 Years since his Birth</i>	231
NICOLAE CÂRLAN, <i>Petru Movilă - a Faithful Son of the Romanian Nation</i>	237
MIRCEA PAHOMI, <i>The School of the Putna Monastery between the XIth and XVIth Centuries</i>	241
VASILE DEMCIUC, <i>The Activity of Grigorie Țamblac in Moldavia</i>	247
VASILE VASILE, <i>Ciprian Porumbescu - Educator</i>	259
ILIE RAD, <i>Aron Pummul - Founder of the Romanian Middle-School Pupils' Library in Cernăuți</i>	263
GHEORGHE MOLDOVEANU, <i>Nicolai Grămadă - a Specialist in Toponymy</i>	277
GHEORGHE GIURCĂ, <i>Titu Maiorescu and the Cultural Life in Bucovina</i>	285
PAVEL ȚUGUI, <i>The Poet Teofil Dumbrăveanu</i>	293
ELENA BRÂNDUȘA STEICIUC, <i>The I.E. Torouțiu's Management at "Convorbiri Literare"</i>	297
CONSTANTIN ȘERBAN, <i>Theofil Sauciuc Săveanu (1884-1971)</i>	301
EMIL SATCO, <i>Natives of Bucovina in the Personalities' Forum</i>	305

DOCUMENTS

GAVRIL IRIMESCU, <i>Two Letters from Eudoxiu Hurmuzachi kept in the Suceava's Archives</i>	311
HARIETA MARECI, <i>1940 - The Betrayed Generation (Teodor Balan: The Drama of an Intellectual. Letters from Radu Rosetti)</i>	321

STUDENT'S WORKS

MIRCEA STRUGARIU, <i>Economical Situations and Problems in the 1919/1925's Bucovina</i>	327
---	-----

BUCOVINA IN THE CONTEMPORARY WORLD'S DEBATE

ȘTEFAN PURICI, <i>Some Notes on the Volume of Studies From the Historical Past of Bucovina (A Collection of Papers), Cernăuți, 1996, 250 p.</i>	341
MIHAI IACOBESCU, <i>The Schwaben - Suceava - Cernăuți Partnership</i>	345

TRANSLATIONS

LEONIDE OUSPENSKY, <i>The Theology of the Icon in the Orthodox Church, Paris, CERF, 1980 (translated by ADRIANA MIHAELA GROSU)</i>	351
---	-----

THE CHRONICLE

HARIETA MARECI, <i>"The Borderland School"</i> (14 th -19 th of June 1996, Sejny, Poland).....	375
ȘTEFAN PURICI, <i>The Iași's Academical Days, (the XIIIth edition, 10th-11th of October 1997, Rădăuți - Siret - Bălinești)</i>	376
MIHAI LAZĂR, <i>Dissertation on the History of Bucovina (the 7th of March 1997)</i>	377

FUNDAMENTAL BOOKS

FLORIN CONSTANTINIU, <i>O istorie sinceră a poporului român</i> (Mihai Iacobescu).....	379
---	-----

BOOK REVIEWS

<i>Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României</i> , coordonator științific Constantin Preda, Ed. Enciclopedică, București, 1994, 1996. (Mircea Ignat).....	383
Mircea Babeș, <i>Die Poienesti - Lukasevka Kultur</i> . Bonn, 1993, 248 p. (Mircea Ignat).....	384
Eugen Comșa, <i>Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României</i> , Ed. Academiei Române, București, 1995, 129 p. (Dumitru Boghian).....	386
Vasile Neamțu, <i>Istoria orașului Baia</i> , Iași, 1997, 250 p. (Mihai Iacobescu).....	389
Francisc Pall, <i>Romanians of Transilvania in the Middle Ages</i> , Cluj Napoca, 1993, 40 p. (Constantin Șerban).....	390
Mircea Grigorovița, <i>Din istoria colonizării Bucovinei</i> , București, 1996, 160 p. (Rodica Iașencu).....	391
Lucian Boia, <i>Istorie și mit în conștiința românească</i> , București, 1997 (Mihai Iacobescu).....	392
Frederik Kellogg, <i>O istorie a istoriografiei române</i> , Iași, 1997. 180 p (Harieta Mareci).....	393
<i>Compendiu istoriografic al Liceului "Eudoxiu Hurmuzachi" din Rădăuți</i> , Iași, 1997, 380 p. (Mihai Iacobescu).....	395
Valeriu Cozma, <i>Universitatea de stat din Moldova, 1946-1996</i> , Chișinău, 594 p. (Mihai Iacobescu).....	396
Jacques Le Rider, <i>Mitteleuropa</i> , Iași, 1997, 163 p. (Mihai Iacobescu).....	398
Petru Rușșindilar, <i>Hurmuzăcheștii în viața culturală și politică a Bucovinei</i> , Iași, 1995, 230 p. (Constantin Șerban).....	400
Ioan Saizu, <i>Eminescu cât veșnicia</i> , Iași, 1997, 176 p. (Gavril Irimescu).....	401

MEMENTO

MIHAI IACOBESCU, <i>The Historian Nichita Adăniloae</i>	403
MIHAI IACOBESCU, <i>Dimitrie Vatamaniuc</i>	419

OPINIONS

*** <i>The Declaration of the Men of Science and Culture from Suceava</i>	427
DUMITRU CUCU, <i>The Repolarization of the Cultural Life in Bucovina</i>	429

LETTERS FROM THE READERS	433
---------------------------------------	-----

THE SCIENTIFIC LIFE OF THE HISTORY**DEPARTMENT IN THE UNIVERSITY****"ȘTEFAN CEL MARE (STEPHEN THE GREAT)**

FROM SUCEAVA BETWEEN 1993-1997	435
---	-----

ABBREVIATIONS	451
----------------------------	-----

INDEX	453
--------------------	-----

INHALT

LEITARTIKEL

MIHAI IACOBESCU, <i>Brief von Ștefan dem Großen und Heiligen</i>	3
--	---

STUDIEN

DUMITRU BOGHIAN, <i>Die Siedlungsevolution in der Stadt Suczawa bis die Mediävalstadt bildung</i>	5
NICOLAE URSULESCU, DUMITRU BOGHIAN, <i>Die Hauptergebnisse in der Precucutenischen Târgu Frumos – Siedlung durchgeführten archäologischen Forschungen</i>	13
MIHAI LAZĂR, <i>Historiographische Aspekte betreffs des Fiskus-regimes der Vichzüchters aus der Moldau</i>	43
OLIMPIA MITRIC, <i>Schriftsteller Gelehrten und rumänische Handschriften aus der Nord-Moldau (Jahrhunderte XVI-XIX)</i>	65
GHEORGHE MOLDOVEANU, <i>Die rumänische Sprache im Buchenland Bukowina während der militärischen Verwoltung</i>	83
MIHAI ȘTEFAN CEAUȘU, <i>Etnodemographische Evolution in der Bukowina (Jahrhunderte XVIII-XIX)</i>	99
CONSTANTIN UNGUREANU, <i>Die Juden der Bukowina</i>	105
ȘTEFAN PURICI, <i>Der Dako-Romanismus und Regionalismus bei den Rumänien aus der Bukowina in den Jahren 1848-1849</i>	115
DUMITRU VITCU, <i>„Europa“ aus der Sicht der rumänischen 1848-er-Generation</i>	125
GHEORGHE CLIVETI, <i>Rumänien und die Krisen im Süd-Ostern (1878-1913). Begründungen für eine neue Auffassung</i>	145
MIHAI AURELIAN CĂRUNTU, <i>Die Trägodie der Flüchtlinge aus der Bukowina</i>	153

NOTEN UND MITTEILUNGEN

MIRCEA IGNAT, <i>Haben die „Großen Daker“ wirklich existiert? (Oracula Sibyllina, XII, 180-181)</i>	171
MIRCEA PAHOMI, <i>Kirchen und katholische Abteien aus der Siret während der (Jahrhunderte XIV-XVI)</i>	175
VICTOR DOBRESCU, <i>Cernauca – das Sinnbild der nationalen rumänischen Einheit</i>	181
CONSTANTIN UNGUREANU, <i>Die kirchliche Reform in der Bukowina und ihre Folgen für das Rumänische Volk der Bukowina</i>	187
CONSTANTIN ȘERBAN, <i>Das 1871 Putna-Fest und ihre Widerspiegelung in der Bukarester Presse</i>	193

GEORGE OSTAFI, <i>Die 1904 "Ștefan cel Mare" Gedenkfeier in Putna und Suczawa</i>	199
VICTOR DOBRESCU, <i>Die Normaljungenschule aus Czenowitz auf der Flucht nach Siret</i>	205
IOAN SCRIPCARIUC, <i>Die Fluchttragedie des Bukowiner Archives</i>	211
SIMONA PAVELIUC, <i>Einige Aspekte von den "ceangăi" der Tazlău-Unterkarpaten</i>	217

DAS KULTURLEBEN DER BUKOWINA

VASILE VASILE, <i>Die Musikschule in Putna</i>	223
VASILE DEMCIUC, <i>Metropolit Petru Movilă – vier hundert Jahre von seiner Geburt</i>	231
NICOLAE CĂRLAN, <i>Petru Movilă – ein ergebener Sohn des rumänischen Volkes</i>	237
MIRCEA PAHOMI, <i>Die Putna-Abtei in den Jahrhunderten XV-XVI</i>	241
VASILE DEMCIUC, <i>Pfarrer Grigorie Țamblac. Biographie Aspekte</i>	247
VASILE VASILE, <i>Ciprian Porumbescu – Ervicher</i>	259
ILIE RAD, <i>Aron Pumnul, der Gründer der Bibliothek des rumänischen Gymasiums aus Czernowitz</i>	263
GHEORGHE MOLDOVEANU, <i>Nicolai Grămadă- Ortsnamensspezialist</i>	277
GHEORGHE GIURCĂ, <i>Titu Maiorescu und das Kulturelleben in Bukowina</i>	285
PAVEL ȚUGUI, <i>Der Poet Teofil Dumbrăveanu</i>	293
ELENA BRÂNDUȘA STEICIUC, <i>I.E. Torouțiu-Direktor der "Convorbiri literare"</i>	297
CONSTANTIN ȘERBAN, <i>Teofil Sauciuc Săveanu</i>	301
EMIL SATCO, <i>Personalitäten in Bukowina Forum</i>	305

AKTEN

GAVRIL IRIMESCU, <i>Zwei Briefe von Eudoxiu Hurmuzachi in dem Suczawa-Archiv</i>	311
HARIETA MARECI, <i>1940 – Die verratene Generation (Teodor Balan, une Intelektuellen tragödie. Briefe von Radu Rosetti)</i>	321

STUDENTENARBEITEN

MIRCEA STRUGARIU, <i>Situationen und Problemen economischen der Bukowina in den Jahren 1919-1925</i>	327
--	-----

BUKOWINA HEUTZUTAGE. DEBATTEN

ȘTEFAN PURICI, <i>Einige Betrachtungen bezüglich des Studien bands</i>
--

<i>Din trecutul istoric al Bucovinei (Beiträgesammlung), Cernăuți, 1996, 250 p.....</i>	341
MIHAI IACOBESCU, <i>Die Partnerschaft Schwaben-Cernăuți-Suceava.....</i>	345

UBERSETZUNGEN

LEONIDE OUSPENSKY, <i>Théologie de l'icône dans l'église orthodoxe,</i> Paris, CERF, 1980, (Adriana Mihaela Grosu).....	351
--	-----

CHRONIK

HARIETA MARECI, <i>Die Auslands Brensschule (14-19 iunie 1996, Sejny, Poland).....</i>	375
ȘTEFAN PURICI, <i>Die Iași Akademikertage, (10-11 Oktober 1997,</i> <i>Rădăuți – Siret – Bălinești).....</i>	376
MIHAI LAZĂR, <i>Dissertationen über die Bukowiner Geschichte (am 7 März 1997).....</i>	377

GRUNDLICHEN BUCHER

FLORIN CONSTANTINIU, <i>O istorie sinceră a poporului român (Mihai Iacobescu).....</i>	379
--	-----

REZENSIONEN

<i>Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, coordonator științific</i> Constantin Preda, Editura Enciclopedică, București, 1994, 1996 (Mircea Ignat).....	383
Mircea Babeș, <i>Die Poienești-Lukasevka Kultur, Bonn, 1993, 248 p. (Mircea Ignat).....</i>	384
Eugen Comșa, <i>Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României,</i> Editura Academiei Române, București, 1995, 129 p. (Dumitru Boghian).....	386
Vasile Neamțu, <i>Istoria orașului Baia, Iași, 1997, 250 p. (Mihai Iacobescu).....</i>	389
Francisc Pall, <i>Romanians of Transilvania in the Middle Ages,</i> Cluj Napoca, 1993, 40 p. (Constantin Șerban).....	390
Mircea Grigorevița, <i>Din istoria colonizării Bucovinei,</i> București, 1996, 160 p. (Rodica Iațencu).....	391
Lucian Boia, <i>Istorie și mit în conștiința românească,</i> București, 1997 (Mihai Iacobescu).....	392
Frederik Kellogg, <i>O istorie a istoriografiei române,</i> Iași, 1997, 180 p. (Harieta Mareci).....	393
<i>Compendiu istoriografic al Liceului "Eudoxiu Hurmuzachi" din Rădăuți,</i> Iași, 1997, 380 p. (Mihai Iacobescu).....	395
Valeriu Cozma, <i>Universitatea de stat din Moldova, Chișinău, 1996,</i>	

594 p. (<i>Mihai Iacobescu</i>).....	396
Jacques Le Rider, <i>Mitteleuropa</i> , Iași, 1997, 163 p. (<i>Mihai Iacobescu</i>).....	398
Petru Rușșindilar, <i>Hurmuzăcheștii în viața culturală și politică a Bucovinei</i> , Iași, 1995, 230 p. (<i>Constantin Șerban</i>).....	400
Ioan Saizu, <i>Eminescu cât veșnicia</i> , Iași, 1997, 176 p. (<i>Gavril Irimescu</i>).....	401

MEMENTO

MIHAI IACOBESCU, <i>Der Historiker Nichita Adăniloie</i>	403
MIHAI IACOBESCU, <i>Dimitrie Vatamaniuc</i>	419

MEINUNGEN

*** <i>Die Aussage der Kultur und Wissenschaftspersonalitäten aus Suczawa</i>	427
DUMITRU CUCU, <i>Die Wiederbelebung der Kultur in Bukowina</i>	429

LESER BRIEFE.....	433
-------------------	-----

DIE WISSENSCHAFTLICHE TÄTIGKEIT DES GESCHICHTE SEMINARS AN DER "ȘTEFAN CEL MARE" UNIVERSITÄT IN SUCZAWA (1993-1997)	435
--	-----

ABKURZUNGEN.....	451
------------------	-----

BIBLIOGRAPHISCHE ANGABE.....	453
------------------------------	-----

ПЕРЕДОВА СТАТТЯ

МИХАЙ ЯКОБЕСКУ, <i>Послання від Штефана Великого і Святого</i>	3
--	---

ДОСЛІДЖЕННЯ

ДУМІТРУ БОГЯН, <i>Еволюція людського габітату в зоні міста Сучава до заснування середньовічного міста</i>	5
НІКОЛАЕ УРСУЛЕСКУ, ДУМІТРУ БОГЯН, <i>Головні результати археологічних досліджень на докукутенському поселенні біля Тиргу Фрумос (Ясський повіт)</i>	13
МИХАЙ ЛАЗЕР, <i>Історіографічні аспекти фіскального режиму тваринників Молдови</i>	43
ОЛІМПІЯ МІТРИК, <i>Центри писемності, книжники і рукописи на румунській мові на Півночі Молдови (XVI-XIX ст.)</i>	65
ГЕОРГЕ МОЛДОВЯНУ, <i>Румунська мова на Буковині в період військової адміністрації</i>	83
МИХАЙ ШТЕФАН ЧАУШУ, <i>Етнодемографічні еволюції на Буковині в кінці XVIII - на початку XIX ст.</i>	99
КОНСТАНТИН УНГУРЯНУ, <i>Євреї на Буковині (статистичні дані)</i>	105
ШТЕФАН ПУРИЧ, <i>Дако-румунізм і регіоналізм у румун Буковини (1848-1849)</i>	115
ДУМІТРУ ВІТКУ, <i>Європа покоління 1848 року</i>	125
ГЕОРГЕ КЛІВЕТІ, <i>Румунія і "південно-східні кризи" (1878-1913). Аргументи для нової інтерпретації</i>	145
МИХАЙ АУРЕЛІАН КЕРУНТУ, <i>Драма буковинських біженців (1940-1941)</i>	153

ЗАМІТКИ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

МІРЧЯ ІГНАТ, <i>Чи існували "Великі Даки"? (Oracula Sibyllina, XII, 180-181)</i>	171
МІРЧЯ ПАХОМІ, <i>Католицькі церкви і монастирі Сірету в XIV-XVI ст. Католицька освіта в Сіретському єпископстві</i>	175
ВІКТОР ДОБРЕСКУ, <i>Чорнівка - символ румунської національної єдності</i>	181
КОНСТАНТИН УНГУРЯНУ, <i>Церковна реформа на Буковині та її наслідки для буковинських румун</i>	187
КОНСТАНТИН ШЕРБАН, <i>Путинянське святкування 1871 р. та її відгук в бухарестській пресі</i>	193

ДЖОРДЖЕ ОСТАФІ, <i>Відзначення пам'яті Штефана Великого в Путні і Сучаві в 1904 р.</i>	199
ВІКТОР ДОБРЕСКУ, <i>Чернівецька хлопчача педагогічна школа у біженстві в Сіреті, Радауцькому повіті. Спогади</i>	205
ІОАН СКРІПКАРЮК, <i>Драма біженства Архіву Буковини</i>	211
СІМОНА ПАВЕЛЮК, <i>Деякі аспекти щодо чингизів Підкарпаття зони Тазлеу</i>	217

КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ БУКОВИНИ

ВАСИЛЕ ВАСИЛЕ, <i>Путнянська музична школа (узагальнення)</i>	223
ВАСИЛЕ М. ДЕМЧУК, <i>Митрополит Петро Могила - 400 років від дня народження. Богобоязлива людина та культурний діяч</i>	231
НІКОЛАЕ КИРЛАН, <i>Петро Могила - відданий син румунського народу</i>	237
МІРЧЯ ПАХОМІ, <i>Путнянська монастирська школа в XV-XVI ст.</i>	241
ВАСИЛЕ М. ДЕМЧУК, <i>Діяльність Грігорія Цамблака в Молдові</i>	247
ВАСИЛЕ ВАСИЛЕ, <i>Чіпріан Порумбеску - вихователь</i>	259
ІЛІЕ РАД, <i>Арон Пумнул, засновник чернівецької Бібліотеки румунських школярів-гімназистів</i>	263
ГЕОРГЕ МОЛДОВЯНУ, <i>Ніколай Гремаде - дослідник топонімії</i>	277
ГЕОРГЕ ДЖУРКЕ, <i>Тіту Майореску і культурне життя Буковини</i>	285
ПАВЕЛ ЦУГУЙ, <i>Поет Теофіл Думбравяну</i>	293
ЕЛЕНА БРИНДУША СТЕЙЧУК, <i>Директорат І. Е. Тороуція в часописі "Convorbiri Literare"</i>	297
КОНСТАНТИН ШЕРБАН, <i>Теофіл Саучюк Севяну (1884-1971)</i>	301
ЄМІЛ САТКО, <i>Буковинці у форумі особистостей</i>	305

ДОКУМЕНТИ

ГАВРІЛ ІРІМЕСКУ, <i>Два листа від Евдоксія Хурмузакі які зберігаються в Сучавському архіві</i>	311
ХАРІЕТА МАРЕЧ, <i>1940 - Зрадливе покоління (Теодор Балан: драма інтелектуала. Листи від Раду Росеті)</i>	321

ПРАЦІ СТУДЕНТІВ

МІРЧЯ СТРУГАРІУ, <i>Економічний стан і проблеми Буковини в 1919-1925 рр.</i>	327
--	-----

БУКОВИНА В ДЕБАТАХ СУЧАСНОГО СВІТУ

ШТЕФАН ПУРИЧ, <i>Декілька зауважень щодо збірника "З історичного минулого Буковини", Чернівці, 1996, 250 с.</i>	341
---	-----

МИХАЙ ЯКОБЕСКУ, <i>Партнерство Швабія - Сучава - Чернівці</i>	345
---	-----

ПЕРЕКЛАДИ

ЛЕОНІД УСПЕНСЬКИЙ, <i>Теологія ікони. Московський Великий Синод і образ Бога-Батька</i>	351
---	-----

ХРОНІКА

ХАРІЕТА МАРЕЧ, <i>Школа "Пограниччя" (14-19 червня 1996 р., Сейни, Польща)</i>	375
ШТЕФАН ПУРИЧ, <i>Ясські академічні дні (13 видання, 10-11 жовтня 1997 р., Радауці - Сірет - Балінешти)</i>	376
МИХАЙ ЛАЗЕР, <i>Дисертації з історії Буковини (7 березня 1997 р.)</i>	377

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ КНИГИ

FLORIN CONSTANTINIU, <i>O istorie sinceră a poporului român</i> (ФЛОРІН КОНСТАНТІНІУ, <i>Щира історія румунського народу</i>) (Михай Якобеску)	379
---	-----

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României</i> (Енциклопедія археології та стародавньої історії Румунії), coordonator științific Constantin Preda, Ed. Enciclopedică, București, 1994, 1996 (Мірча Ігнат)	383
Mircea Babeș, <i>Die Poienesti - Lukasevka Kultur</i> , Bonn, 1993, 248 p. (Мірча Ігнат)	384
Eugen Comșa, <i>Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României</i> (Антропоморфні статуєтки періоду неоліту на території Румунії), Ed. Academiei Române, București, 1995, 129 p. (Думітру Богян)	386
Vasile Neamțu, <i>Istoria orașului Baia</i> (Історія міста Бая), Iași, 1997, 250 p. (Михай Якобеску)	389
Francisc Pall, <i>Romanians of Transylvania in the Middle Ages</i> , Cluj Napoca, 1993, 40 p. (Константин Шербан)	390
Mircea Grigorovița, <i>Din istoria colonizării Bucovinei</i> (3 історії колонізації Буковини) București, 1996, 160 p. (Родіка Яценку)	391
Lucian Boia, <i>Istorie și mit în conștiința românească</i> (Історія і міф в свідомості румунів) București, 1997 (Міхай Якобеску)	392
Frederik Kellogg, <i>O istorie a istoriografiei române</i> (3 історії румунської історіографії) Iași, 1997, 180 p. (Харіета Мареч)	393
<i>Compendiu istoriografic al Liceului "Eudoxiu Hurmuzachi" din Rădăuți</i> (Історіографічний компендіум Ліцея "Евдоксій Хурмузакі" з Радауці), Iași, 1997, 380 p. (Михай Якобеску)	395

Valeriu Cozma, <i>Universitatea de stat din Moldova, 1946-1996</i> (Державний університет Молдови, 1946-1996 pp.), Chișinău, 594 p. (Михай Якобеску)	396
Jacques Le Rider, <i>Mitteleuropa</i> , Iași, 1997, 163 p. (Михай Якобеску)	398
Petru Rușșindilar, <i>Hurmuzăcheștii în viața culturală și politică a Bucovinei</i> (Родина Хурмузакі в культурному та політичному житті Буковини), Iași, 1995, 230 p. (Константин Шербан)	400
Ioan Saizu, <i>Eminescu cât veșnicia</i> (Емінеску як вічність)	401

МЕМЕНТО

МИХАЙ ЯКОБЕСКУ, <i>Історік Нікіта Аденілоае</i>	403
МИХАЙ ЯКОБЕСКУ, <i>Дімітріе Ватаманюк</i>	419

ПОГЛЯДИ

***Заява сучасвських діячів культури і науки	427
ДУМІТРУ КУКУ, <i>Реполаризація культурного життя на Буковині</i>	429

ЛИСТИ ВІД ЧИТАЧІВ	433
-------------------------	-----

НАУКОВЕ ЖИТТЯ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ СУЧАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТА "ШТЕФАН ЧЕЛ МАРЕ" В 1993-1997 РОКАХ	435
---	-----

СКОРОЧЕННЯ	451
------------------	-----

ІНДЕКС	453
--------------	-----

SCRISOARE DE LA ȘTEFAN CEL MARE ȘI SFÂNT

"Noi, Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn a toată țara Moldovlahiei, vă trimitem vouă, prea bunii noștri strănepoți și urmași, scrisoarea de față, dată la Sfânta Mănăstire Putna, în ziua de 15 august 1996.

Știm că ați venit la Putna, unde ne-am ales loc de veșnică odihnă și casă de cinstire și slujire a credinței străbune ca la un templu sacru, dorind să vă reculegeți, să vă eliberați de amărăciunea și zbaterea trebuințelor zilnice, să ne spuneți în taină și să vă ascultăm pasul și, dacă e cu putință, să ne cereți sfatul, să chibzuim împreună, să găsim răspuns la multele întrebări care vă frământă.

Sunt acum, în vara aceasta, 492 de ani de când - după ce timp de 47 de ani, două luni și trei săptămâni am ținut pe umerii mei grijile și nevoile țării - ne-am retras aici, în această zidire din piatra cea fără moarte a Carpaților, spre a ne afla odihna cuvenită.

Ce-a fost oare viața noastră, truda de aproape o jumătate de veac în fruntea Moldovei, dacă nu o pâlpăire de lumină între două veșnicii, cea de dinaintea noastră și cea de după noi, ambele voinde să ne înghită amintirea, pașii efimeri, gândul și fapta? Și, dacă Timpul și Moartea se înfricoșează încă și astăzi și cedează în fața modestelor noastre strădanii, este pentru că, deși viața întregă ne-a fost orfană, involburată și în neconținută amenințare, ba dinspre turci și tătari, ba dinspre leși și maghiari, a trebuit să facem de nenumărate ori zid din piepturile noastre bicsnice, a trebuit să ne pârjolim adesea noi înșine casele, furajele, bruma de strânsură din jurul vetrei, să otrăvim apa din fântâni și uneori să ne retragem vremelnice în cetatea naturală a Carpaților și să nu lăsăm invadatorilor decât cenușa din vatră, pământul gol, ghioaga și paloșul brațelor noastre, a trebuit să fim zi și noapte, vară și iarnă gata de lupte și de jertfe, strâns uniți sub semnul sfintei cruci și ne-a înfrățit și ne-a oțelit credința strămoșească să putem apăra și să vă putem lăsa moștenire, atât mormintele moșilor și strămoșilor, cât și țara aceasta.

Azi, când stăm și scrutăm zilele vieții noastre, multe-puține, câte ne-au fost hărăzite, credem că nu atât prin dârzenia și priceperea în războaie ne-am ținut și ne-a întreținut lauda lumii și gloria peste vreme, cât mai ales fapta noastră în vreme de pace, lucrul bine și trainic făcut, zidirile și împlinirile rămase peste vreme.

V-ați întrebat vreodată cu câtă trudă, cu câtă râvnă, cu câtă perseverență am adunat și înălțat piatra pentru cele 46 de biserici și mănăstiri, pentru nenumăratele case domnești, curți voievodale, cetăți în interiorul sau la fruntariile țării? Am zidit cu iuțeală și mai ales cu trăinicie. Zicem cu iuțeală, fiindcă, oare nu într-o singură vară, cu opt sute de meșteri zidari și șaptesprezece mii de calfe am ridicat, în 1479, Chilia Nouă? Oare nu în numai câteva luni, în 1488 am ridicat și mănăstirea Sfântul Ilie, de lângă Suceava și Voronețul - acesta din urmă în doar răstimpul dintre 26 mai și 14 septembrie? Și nu tot astfel, între 30 mai și 28 octombrie, în același an, 1502, am construit și sfințit biserica de la Hârlău? Și mai zicem că am construit cu trăinicie, fiindcă cel puțin bisericile și mănăstirile noastre sunt pildă și mărturie până astăzi. Și dac-am strânge laolaltă toată piatra din bisericile și mănăstirile noastre, din atâtea case, curți domnești și ziduri de cetate - cărate de oamenii mei cu carele cu osii și roți din lemn - nu credeți că am înălța un munte de piatră mai mare decât piramida faraonului Keops?

Sunt însă măhnit peste măsură de soarta cetăților noastre, nu numai a acelor de la hotare, încăpute pentru multă vreme pe mâinile străinilor și pe care aveți datoria sfântă să le readuceți acasă, ci mai ales a cetăților din interiorul țării, care stau în paragină de atâta amar de vreme, când ele ar fi trebuit refăcute și transformate în temple sacre ale încrederii naționale, așa cum este Putna, Mecca noastră, templul credinței strămoșești.

Drept aceea vă poruncesc azi, acum și aici, la sfânta mănăstire Putna: ascultați-ne, prea bunii noștri strănepoți și dragi urmași! Lăsați la o parte gâlceava și pizma, zăzania și clevetirile și tot ceea ce vă aruncă pe unii împotriva altora! Strângeți-vă iarăși laolaltă și refaceți întreagă, durabilă și vrednică de cinstire, Cetatea de Scaun a Sucevei, care ne-a fost dragă nouă, tuturor domnilor Mușatini și pe care am păzit-o ca pe lumina ochilor atâtea veacuri, cetatea unde am stat de veghe aproape o jumătate de veac, cetate ce a rezistat atacurilor furibunde ale trufașului și temutului Mahomed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, cetate care n-a putut fi cucerită niciodată prin forța armelor, cetate care s-a deschis lui Mihai Bravul, primindu-l ca pe un eliberator și unificator, cetate de care turcii și polonii și toți dușmanii noștri s-au temut ca de un vis rău și pe care sultanul a ordonat să fie distrusă, trimițând specialiști în acest scop.

Moldova aceasta, încă tristă și sfâșiată de vecinii lacomi nu merită oare să-și recapete Cetatea de Scaun, care a fost pavăza țării și gloria tuturor românilor și unde fiecare zid, fiecare piatră e un crâmpel dintr-o impresionantă cronică vie, ce acoperă veacuri de speranțe, de jertfe, de lupte, de istorie? Oare trebuie s-o lăsăm în continuare în aceeași stare jalnică, aidoma unei răni adânci pe trupul țării, așa cum au vrut-o și-au făcut-o osmanlâii și cum au lăsat-o și habsburgii, care i-au îndemnat pe armenii, pe nemții colonizați în Suceava să-și ridice case din piatra luată din zidurile cetății Mușatine? Ați uitat oare că în toamna anului 1918, când primul batalion românesc ajungea la ruinele Cetății de Scaun a Sucevei, un brav ofițer, maiorul Câmpan, de la Bacău, scria în cartea de onoare a acestora: "eu, care am înfruntat urgia invadatorilor la Mărăști-Mărășești-Oituz și mi-am pierdut un braț în timpul înțeleștării cu trupele lui Makensen, aș fi gata să-mi dăruiesc și celălalt braț și chiar să contribui lunar din pensia mea de invalid de război la refacerea integrală a Cetății Suceava, pentru ca tricolorul românesc să fluture din nou pe zidurile sale întregi și falnice?" Și chiar sub regimul totalitar, la propunerea unor vrednici dascăli suceveni, șeful statului a semnat cererea de refacere integrală a Cetății de Scaun a Sucevei, fapt pentru care Institutul Central de Proiectare și Sistematizare București a întocmit două variante de refacere, care au fost lăsate baltă în urma cutremurului din martie 1977.

Considerăm că a sosit momentul ca, utilizând forțele și mijloacele tehnice actuale - în ciuda pretinselor greutăți prin care trece țara în așa zisa și scornită etapă de "tranziție", care nu are dificultățile și adversitățile de-acum cinci veacuri în urmă, când noi am ridicat la Cetatea de Scaun din Suceava, de două ori într-o singură viață cele două ziduri de apărare externă - să vă dovedim hărnicia și vrednicia în această lucrare demnă de vrerea și puterea de care țara are atâtea nevoie.

Îndeplinind această poruncă a noastră și totodată a moșilor și strămoșilor voștri, nu atât pentru orgoliul nostru, cât mai ales pentru mândria acestei generații și a tuturor generațiilor de mâine, aș vrea să pot reveni în taină printre voi, în anul 2004, când se vor împlini cinci veacuri de la așezarea mea la Putna și când simt că trebuie să mă reîntrupez iarăși în brațele voastre și ale tuturor celor ce vor veni după voi, căci vremurile de mâine așteaptă încă de la voi, românii, neconținută jertfă, eroică dăruire, neînfricată dăruire, neostoită perseverență, nestrămutată credință, luând exemplul convenit de la statornicia și tăria Carpaților noștri.

Așa să vă ajute Dumnezeu!"

Pentru conformitate:
Mihai Iacobescu

* Scrisoarea a fost citită la adunarea de la Mănăstirea Putna în ziua de 15 august 1996.

EVOLUȚIA HABITATULUI UMAN PRE - ȘI PROTOISTORIC ÎN ZONA ORAȘULUI SUCEAVA

Dumitru Boghian

Există așezări care au avut o îndelungată evoluție în timp, constituind străvechi și permanente vetre de istorie. Una dintre acestea este, neîndoielnic, orașul Suceava.

În mod firesc, această longevitate istorică este legată de cadrul geografic, deosebit de prielnic, care a favorizat locuirile umane, în toate timpurile. Spațiul geografic al orașului Suceava a ocupat întotdeauna poziția unui "loc central", polarizând un larg ținut. Relieful aparține Podișului Sucevei, platourile, colinele și dealurile alternează cu Valea Sucevei sau văile afluenților acestui râu, oferind zonei Suceava aspectul unui uriaș amfiteatru deschis spre sud-est.

Deși cotele înălțimilor din preajma orașului sunt relativ scăzute (D. Zamca - 385 m, D. Dumbrava - 427 m, D. Cetății - 368 m, D. Tătărași - 385 m) ele au oferit, în condițiile existenței unor masive forestiere, caracterul unei cetăți naturale, posibilități deosebite de adăpost comunităților umane. Lunca largă a râului Suceava (peste 1,5 km lățime), împletirea interfluviilor joase cu terasele de diferite înălțimi, solurile fertile, vegetația și fauna bogată și diversă¹ au creat condiții deosebite pentru întemeierea a numeroase așezări umane, favorizând continuitatea neîntreruptă de locuire în spațiul luat în discuție, începând cu paleoliticul superior.

Analiza evoluției cercetărilor arheologice efectuate în Podișul Sucevei, în perioada postbelică, a dus la identificarea unor vestigii de locuire datate în perioada finală a paleoliticului superior (aprox. 20.000-10/8.000 î.H.). Pentru zona orașului Suceava (care cuprinde și împrejurimile sale) putem aminti, deocamdată, descoperirile de unelte și așchii de silex de la Suceava "Câmpul Ciorii"², Mihoveni "Cahla Morii", Bosanci la "Pod de Rediu" și "Dealul Grochii"³, precum și Lisaura⁴, care, deși puține, ne relevă că Valea Sucevei, cu ecosistemul ei divers, a jucat un rol de seamă în viața acestor comunități umane.

Descoperirile paleolitice amintite se încadrează în contextul mai larg al gravetianului oriental, având analogii în descoperirile de la Udești "Poiana"⁵, Dolhasca "Dealul Viei"⁶, Ripiceni-Izvor⁷, sau efectuate pe teritoriul Moldovei⁸, în regiunea Cernăuți⁹ și în Basarabia¹⁰.

Din păcate nu s-au descoperit, până în prezent, în zona orașului sau în împrejurimi, vestigii de locuire, care să fie datate în epipaleolitic (mezolitic), dar lipsa acestei "verigi de habitat" se datorează, fără îndoială, lacunelor de cercetare, deoarece așezări din această perioadă a epocii pietrei cioplite se cunosc la răsărit de Carpați, chiar în apropierea Podișului Sucevei, la Ripiceni-Izvor și Erbiceni¹¹ sau în regiunile vecine de la nord și răsărit¹².

Considerăm aceasta și datorită faptului că, pentru neolitic, numărul dovezilor de locuire este însemnat, arealul orașului Suceava oferind condiții deosebite de propice pentru noul tip de economie, bazată pe cultivarea plantelor și creșterea animalelor.

Cercetările arheologice, periegetice și sistematice, au pus în evidență o rețea destul de deasă de stațiuni neolitice timpurii, aparținând civilizației Criș (cca. 5.500-4.500 î.H.). Sosite la răsărit de Carpați către sfârșitul celei de a treia faze de evoluție (III b - primul sfert al mileniului

V î.H.), aceste comunități vor neolitiza întreaga zonă până dincolo de Nistru. În arealul orașului Suceava au fost descoperite mai multe așezări aparținând civilizației Criș: Mihoveni "Cahla Morii"¹³, Suceava "Câmpul Șanțurilor"¹⁴, "Platoul Cimitirului" (= "Parcul Cetății") - așezare și necropolă¹⁵, Suceava "Șipot"¹⁶, Ipotești¹⁷, asemănătoare cu alte stațiuni similare, descoperite în Podișul Sucevei, cum ar fi cea de la Călinești Enache¹⁸ sau cele situate în zona unor izvoare de apă sărată: Solca "Slatina Mare"¹⁹ și, poate, Cacica²⁰.

Se observă că aceste grupuri umane au folosit pentru realizarea așezărilor, deopotrivă, locurile joase, din imediata apropiere a surselor de apă, și locurile înalte, evident apărate natural și, deci, mai ferite.

Dintre descoperirile efectuate, în zona supusă discuției, cele mai importante sunt cele de la Suceava "Platoul Cimitirului" (= "Parcul Cetății"), așezare care evidențiază o locuire mai îndelungată, pe parcursul a cel puțin trei faze de evoluție a civilizației Starčevo-Criș, pe teritoriul Moldovei (prima jumătate a mileniului V î.H.). Prin aceste descoperiri a putut fi clarificată evoluția civilizației Starčevo-Criș, în această parte de țară, și particularitățile ei de dezvoltare, delimitându-se aspectul nordic al acesteia pe teritoriul Moldovei²¹.

La fel de bine sunt reprezentate, pe teritoriul Sucevei, locurile aparținând civilizației cu ceramică liniară (aprox. 4.500-4.000 î.H.), purtătorii acesteia găsim în lunca largă a râului Suceava câmpuri fertile pentru cultivarea plantelor, în sistemul agriculturii itinerante.

Urme de locuire, datând din aceste perioade au fost cercetate la Mihoveni "Cahla Morii"²², Sfântu Ilie "Siliște"²³, Suceava "Câmpul Șanțurilor"²⁴, "Șipot"²⁵ și "Dealul Zamca"²⁶.

Descoperirile liniar-ceramice de la Suceava și Mihoveni au permis fundamentarea unor concluzii însemnate legate de unele probleme ale genezei aspectului estic al acestei civilizații, de periodizarea acesteia în fazele ei finale și cuprinderea lor în cadrul mai larg al spațiului est-carpatic, precum și unele raporturi particulare cu civilizația anterioară (Criș-Starčevo) și cea următoare (Precucuteni)²⁷.

Nu mai puțin valoroase, sunt urmele de locuire încadrate în civilizația Precucuteni, fazele a II-a și a II-a (aprox. 4.000-3.600 î.H.) identificate în zona orașului. În răspândirea lor spre nord și est, purtătorii fazei a II-a a civilizației Precucuteni au atins bazinul mijlociu al Nistrului și cursul inferior al afluenților de stânga ai acestuia²⁸. În acest context, descoperirile de la Mihoveni "Cahla Morii"²⁹, datate în etapa finală a fazei Precucuteni II/Tripolie A, sunt asemănătoare, în parte, cu cele de la Plăvălari (jud. Suceava)³⁰, Bernașevka și Okopy (Ukraina)³¹ și Florești (Republica Moldova)³², ceea ce ne arată că aceste comunități umane eneolitice timpurii au populat relativ devreme acest spațiu. De asemenea, se pare, în stadiul actual al cercetărilor, că în partea de N a Moldovei inclusiv în zona orașului Suceava, a avut loc o mai îndelungată evoluție a ultimei faze a civilizației liniar-ceramice, până la pătrunderea comunităților Precucuteni II.

Cele mai numeroase stațiuni precucuteniene din orașul Suceava și din preajma acestuia, datează din a treia fază de dezvoltare a acestei civilizații. Astfel, sunt cele de la Suceava - Burdujeni "Șier"³³, Mihoveni "Cahla Morii"³⁴, Sf. Ilie "Siliște"³⁵, ocupând aceleași forme de relief ca în faza anterioară, adică terasele primare și secundare ale unor afluenți ai râului Suceava, cu loturi prielnice pentru cultivarea plantelor și creșterea animalelor. Materialele arheologice, rezultate din cercetarea acestor situri preistorice, sunt asemănătoare cu cele aduse la lumina zilei în alte stațiuni contemporane din partea de N a Moldovei: Ruși-Mănăstioara³⁶, Preutești-Halta³⁷, Bosanci³⁸ sau din Câmpia Moldovei³⁹, regiunea Cernăuți (Ucraina)⁴⁰ și Republica Moldova (Putinești I, Coșernița, Holercani)⁴¹.

Creșterea numărului de așezări încadrate în faza Precucuteni III anunță deja deosebita densitate a stațiunilor cucuteniene. Nu sunt cunoscute, datorită cercetărilor lacunare, așezări precucuteniene care să evidențieze trecerea la faza Cucuteni A (circa 3700-3.600 î.H.). Cu toate acestea, din etapele evaluate ale fazei Cucuteni A datează locuința și gropile menajere,

descoperite la Suceava "Cetatea de Apus" (Șcheia)⁴², materialele recoltate dintr-o înțesată așezare Cucuteni A aflată în partea de est a satului Șcheia⁴³, precum și cele de la Sf. Ilie "Siliște"⁴⁴, care sunt foarte apropiate de alte descoperiri din județ, ca cele de la Preutești "Hața" și "Cetate"⁴⁵.

Este posibil ca în viitor să se facă noi descoperiri, chiar în arealul orașului Suceava, care să clarifice dacă și aceste vestigii aparțin unor aspecte mai largi ale fazei A a civilizației Cucuteni, care cuprinde partea de N a Moldovei (Horodnița-Trușești și Drăgușeni-Jura).

Pentru faza Cucuteni A-B (cca. 3.300-3.100 î.H.) nu s-a descoperit în zona aflată în atenția cercetărilor, deocamdată nici o așezare, dar numeroasele stațiuni de acest fel, identificate în județul Botoșani și chiar unele din județul Suceava, ca cea de la Preutești "Cetate" (Cucuteni A₄)⁴⁶ ne fac să credem că nu este decât, ca și în alte cazuri o lacună de cercetare, care va fi acoperită, neîndoielnic, în viitor. De asemenea, este posibil ca dintre numeroasele așezări cucuteniene, descoperite în oraș și împrejurimi, care au fost identificate prin cercetări de teren, și nu pot fi încadrate cronologic din cauza materialului ceramic care are o pictură corodată (Suceava-Burdujeni "Șieri"⁴⁷, Suceava "Drumul Național"⁴⁸, Plopeni, comuna Salcea "Hrenărie"⁴⁹, Lipoveni, comuna Mitocu Dragomirnei "Siliște", "Coadă Iazului"⁵⁰, Mitocu Dragomirnei "Stratulat"⁵¹ și Ipotești "La Saivan"⁵² să existe unele stațiuni Cucuteni A-B, după cum multe așezări Cucuteni B, descoperite în zonă pot să-și aibă începuturile în faza anterioară.

Faza Cucuteni B, (aprox. 3.100-2.700 î.H.), este reprezentată, în zona de referință, prin numeroase așezări, descoperite fie prin cercetări de suprafață, fie prin săpături sistematice: Suceava-Burdujeni "Dealul Vămii"⁵³, Suceava-Ițcani "Gostat"⁵⁴, Sf. Ilie "Siliște"⁵⁵, Mihoveni "Cahla Morii" și "Țarna de Jos"⁵⁶, Suceava "Câmpul Șanțurilor"⁵⁷, Suceava "Șipot"⁵⁸, Suceava "Curtea Domnească"⁵⁹.

Dintre acestea se detașează stațiunile Cucuteni B de la Mihoveni "Cahla Morii", unde a fost surprinsă, pentru prima dată la noi, suprapunerea stratigrafică dintre etapele Cucuteni B_{1b} și B_{2a}, fiind descoperită o locuință cucuteniană circulară și o statueta antropomorfă androgină⁶⁰, și Sf. Ilie "Siliște"⁶¹, ambele prezentând materiale arheologice asemănătoare într-o mare măsură cu cele de la Șipeniț (regiunea Cernăuți)⁶², Drăgușeni (jud. Suceava)⁶³ și Budeni (Dolhasca-Suceava)⁶⁴.

Viitoarele cercetări arheologice sistematice vor trebui să aducă o mai bună clarificare a eșalonării cronologice a acestor stațiuni Cucuteni B, pentru a oferi o imagine cât mai clară cu privire la locuirea pe etape și secvențe temporale.

Deosebit de interesante sunt descoperirile arheologice din zona Sucevei pentru perioada eneoliticului final și trecerea la epoca bronzului (aprox. 2.700-2.000 î.H.). Aici s-au identificat, pe de o parte așezări aparținând civilizației Horodiștea-Erbiceni-Foltești, care, continuă civilizația Cucuteni cu ceramică pictată: Sf. Ilie "Siliște"⁶⁵, Suceava "Câmpul Șanțurilor"⁶⁶, Suceava "Șipot"⁶⁷, Suceava "Drumul Național"⁶⁸, Mihoveni "Cahla Morii"⁶⁹, Suceava-Cetatea de Apus (Șcheia)⁷⁰ și un mormânt de înhumăție, aparținând acelorași comunități, la Suceava-Burdujeni-Strada Eroilor⁷¹, iar pe de altă parte urme sporadice ale unor așezări ale purtătorilor civilizației amforelor sferice la Suceava "Platoul Cetății"⁷² și Șcheia "Siliște"⁷³, precum și morminte în cutii de piatră la Suceava "Spitalul municipal"⁷⁴, asemănătoare cu alte descoperiri de același fel din partea de N a Moldovei de la Dolhești Mari⁷⁵, Basarabi (comuna Preutești)⁷⁶, Grănicești (Suceava)⁷⁷.

Alături de acestea a fost cercetată la Suceava "Platoul Cetății" o importantă necropolă de incinerăție, cu cca. 100-120 de morminte, ilustrând o complexă sinteză între comunitățile târzii ale civilizației Horodiștea-Erbiceni-Foltești, cele ale civilizației amforelor sferice și unele comunități ale civilizației Gorodsk, pătrunse dinspre NE⁷⁸.

Toate aceste descoperiri arheologice, datate în eneoliticul final și trecerea la epoca bronzului, vorbesc de complexe restructurări etno-culturale, care s-au produs în partea de N a Moldovei în această perioadă și au avut ca rezultat nașterea populației prototracice.

Cercetările viitoare vor conduce, fără îndoială, la acumularea de noi descoperiri, care să aducă noi clarificări cronologice și culturale în desfășurarea acestui complex proces etno-cultural și istoric al etnogenezei tracice și, firește, să lumineze problemele legate de faza timpurie a epocii bronzului, puțin cunoscută, de altfel pe întregul teritoriu est-carpatic. Este posibil ca epocii timpurii a bronzului să-i aparțină mormântul de înhumatie descoperit recent la Suceava "Zamca"⁷⁹.

Dacă faza timpurie a epocii bronzului (aprox. 2000-1700 î.H.) este mai puțin cunoscută în zona orașului Suceava, același fapt se constată și pentru faza mijlocie a aceleiași perioade istorice (aprox. 1700-1350 î.H.). Se pare că numai întâmplarea nu a dus la clarificarea acestor probleme.

Totuși, unele fragmente ceramice de la Suceava "Biserica Beizadelor"⁸⁰ pot fi atribuite, alături de cele de la Grămești⁸¹, Botoșana⁸², Baia "Cetățuie"⁸³, civilizației Costișă-Bilji-Potik-Komarow, aparținând grupului nord-tracic. Despre aceeași atribuire culturală vorbesc și mormintele tumulare, descoperite la Horodnicul de Jos⁸⁴ sau cele în cutii de piatră, de la Șerbănești (com. Zvoriștea)⁸⁵ și Hârtop (com. Preutești)⁸⁶, dovedind complexitatea cristalizării lumii nord tracice.

Pentru faza finală a epocii bronzului (aprox. 1350-1150 î.H.) cultura Noua este prezentă în zona Sucevei prin mai multe descoperiri. Dintre așezările identificate în orașul Suceava și împrejurimi pot fi amintite cele de la Șcheia "Siliște"⁸⁷, Mereni (com. Salcea) "Coadă Iazului"⁸⁸, Suceava-Burdujeni "dealul Vămii"⁸⁹, Lipoveni (Mitocu Dragomirnei) "Seliște" și Dealul "Cocârlău"⁹⁰, Mihoveni "Cahla Morii" și "Țarna de Jos"⁹¹, Sf. Ilie "Siliște"⁹², Suceava "Șipot"⁹³, Ipotești "La Saivan"⁹⁴, Bosanci "La pod la Rediu"⁹⁵. Nu s-au semnalat deocamdată morminte sau necropole care să aparțină acestei civilizații.

Deosebit de important și interesant, în același timp, este depozitul de obiecte de bronz și chihlimbar, care a fost descoperit la Suceava "Curtea Domnească"⁹⁶, și care se leagă de așezarea aparținând civilizației Noua de la Suceava "Șipot", înscriindu-se într-o categorie mai largă de piese similare.

Trebuie amintite, cu această ocazie și numeroasele descoperiri de topoare de bronz (celturi) și seceri de bronz, dintre care unele aparțin și purtătorilor culturii Noua⁹⁷.

Din cele prezentate rezultă că în perioada postbelică s-au realizat pași însemnați pe calea cunoașterii evoluției habitatului preistoric și protoistoric în zona orașului Suceava și, implicit, în partea de N a Moldovei, dar sunt necesare noi investigații arheologice sistematice, pentru precizarea cât mai exactă a unor aspecte etno-culturale și cronologice ale acesteia.

NOTE

1. Octav Monoranu, Mihai Iacobescu, D. Paulencu, *Suceava*, Ed. Sport-Turism, București, 1971, pp. 8-12; N. Popp, I. Iosep, D. Paulencu, *Județul Suceava*, Editura Academiei, București, 1973, passim; xxx, *Suceava. Ghid turistic al județului*, Ed. Sport-Turism, 1979, passim; M. Spănu, Gh. Bratiloveanu, *Zona etnografică Suceava*, Ed. Sport-Turism, București, 1987, pp. 9-12; V. Băcăoanu și colab., *Podișul Moldovei. Natură, om, economie*, Ed. Științifică și enciclopedică, București, 1982, passim.

2. Maria Bitiri Ciortescu, *Așezarea paleolitică de la Udești și specificul ei cultural*, în SCIVA, 32, 3, 1981, p. 331; Emil I. Emandi, *Muzeul de istorie Suceava*, Ed. Sport-Turism, 1985, p. 75.

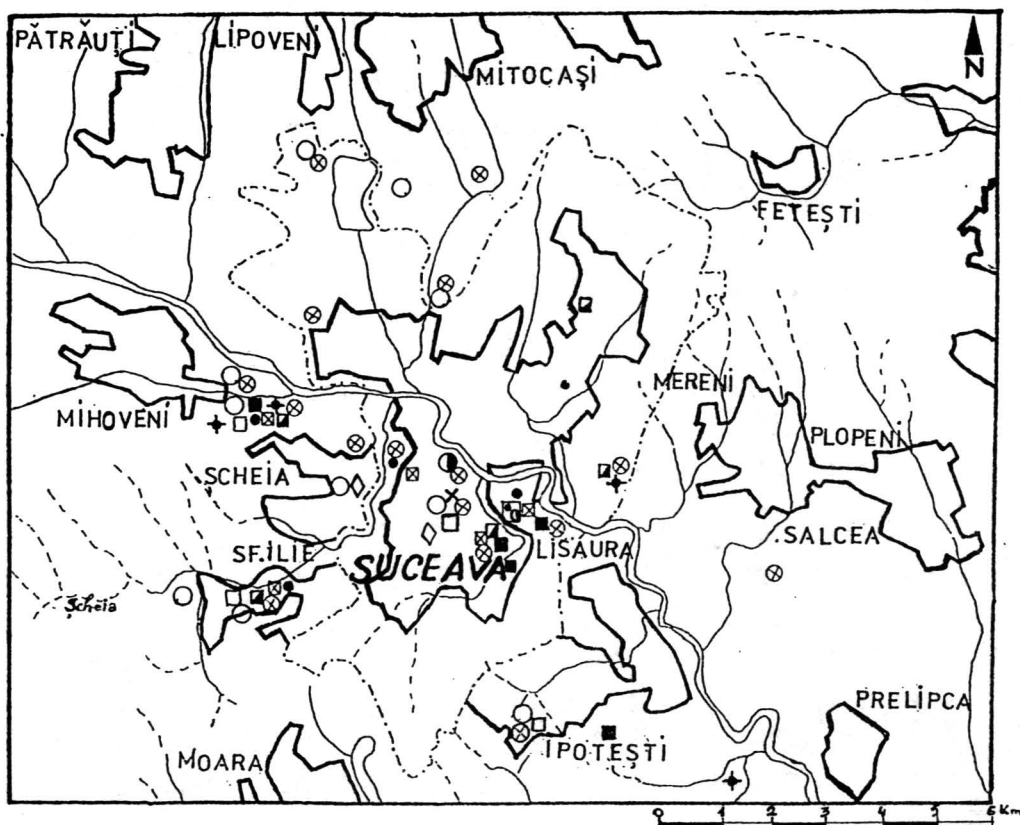
3. Mugur Andronic, Paraschiva Victoria Batariuc, *Contribuții la cunoașterea evoluției habitatului uman în zona limitrofă orașului Suceava*, în "Suceava", XVII-XVIII-XIX, 1990-1991-1992, pp. 12-13, 19.
4. Mircea D. Matei, *Civilizația urbană medievală românească. Contribuții. Suceava până la mijlocul secolului al XVII-lea*, Ed. Academiei, București, 1989, pp. 35-36.
5. M. Brudiu, *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova*, Ed. Academiei, București, 1974, pp. 120-121; M. Bitiri Ciortescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 331-345.
6. V. Chirica, M. Tănăsache, *Cercetări arheologice în așezarea de la Dolhasca (jud. Suceava) și unele considerații privind gravetianul de pe teritoriul României*, în "Mem. Antiq.", VI-VIII, 1974-1976, pp. 267-278.
7. *Ibidem*; Al. Păunescu, *Ripiceni-Izvor. Paleolitic și mezolitic. Studiu monografic*, Ed. Academiei, București, 1993, pp. 204-207.
8. V. Chirica, *Le gravettien en Roumanie*, în vol. "Le paleolithique et le neolithique de la Roumanie en contexte européen", BAI, IV, Iași, 1991, pp. 7-15.
9. A.P. Černys, *Pozdnyi paleolit*, în vol. "Arheologhija Ukrainskoj SSR", Kiev, 1985, pp. 57-65.
10. I. Borziac, *Paleoliticul și mezoliticul în spațiul dintre Nistru și Prut*, în "Thraco-Dacica", XV, 1-2, 1994, pp. 24-29; *Idem*, *Începuturile istoriei Moldovei*, Chișinău, 1996, *passim*.
11. Al. Păunescu, *Mezoliticul de la Erbicieni și Ripiceni-Izvor, expresie a tardenoasianului nord-vest pontic*, în SCIVA, 32, 4, 1981, pp. 479-509; *Idem*, *Ripiceni-Izvor...*, pp. 172-178, 208-210.
12. I. Borziac, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 29; D. I. Teleghin, *Mezoliticeskaja epoha*, în vol. "Arheologhija Ukrainskoj SSR", Kiev, 1985, pp. 91-93.
13. N. Ursulescu, P.V. Batariuc, *Cercetările arheologice de la Mihoveni (Suceava) - 1973*, în "Suceava", V, 1978, pp. 89-106; N. Ursulescu, *Contribuția cercetărilor arheologice din județul Suceava la cunoașterea evoluției neo-eneoliticului din Moldova*, în "Suceava", XIII-XIV, 1986-1987, p. 72; M. Andronic, P.V. Batariuc, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 12.
14. N. Ursulescu, *Contribuții la cunoașterea evoluției și poziției cronologice a culturii Starcevo-Criș pe teritoriul Moldovei*, în "Suceava", X, 1983, p. 320.
15. *Ibidem*, p. 319; *Idem*, *Primele culturi neolitice pe teritoriul Moldovei. Rezumatul tezei de doctorat*, Iași, 1983, pp. 3-6; *Idem*, *Evoluția culturii Starcevo-Criș pe teritoriul Moldovei*, Suceava, 1984, pp. 12-21, 31-41; *Idem*, *op. cit.*, în "Suceava", XIII-XIV, 1986-1987, p. 70 și urm.; *Idem*, *Mormintele Criș de la Suceava - "Platoul Cimitirului"*, în "Suceava", V, 1978, p. 8 și urm.
16. *Idem*, *op. cit.*, în "Suceava", X, 1983, p. 320.
17. *Ibidem*, p. 308; M. Andronic, P.V. Batariuc, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 19.
18. N. Ursulescu, *Evoluția culturii Starcevo-Criș...*, p. 65.
19. *Idem*, *Exploatarea sării din saramură în neoliticul timpuriu, în lumina descoperirilor de la Solca, jud. Suceava*, în SCIVA, 28, 3, 1977, pp. 307-317.
20. Mugur Andronic, *Un nou punct de exploatare a sării Cacica*, în "SCIVA", 40, 4, 1989, pp. 407-417.
21. N. Ursulescu, *Evoluția culturii Starcevo-Criș...*, *passim*.
22. *Idem* și P.V. Batariuc, *op. cit.* în "Suceava", V, 1978, p. 89-106; *Idem*, *Așezarea culturii ceramicii liniare de la Mihoveni (jud. Suceava)*, în SCIVA, 30, 2, 1979, pp. 271-284; N. Ursulescu, *op. cit.*, în "Suceava", XIII, XIV, 1986-1987, p. 72.
23. M. Andronic, P.V. Batariuc, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 14.
24. N. Ursulescu, *op. cit.*, în "Suceava", XIII-XIV, 1986-1987, p. 70.
25. Bucur Mitrea și colab., *Șantierul arheologic Suceava-Cetatea Neamțului*, în SCIVA, 6, 3-4, 1955, p. 777.
26. M. Andronic, P.V. Batariuc, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 18.
27. N. Ursulescu, *Contribuții privind evoluția culturii ceramicii liniare pe teritoriul Moldovei*, în "Arh. Mold.", XIII, Iași, 1990, pp. 13-47; *Idem*, *Civilisation de la céramique rubanée dans les régions orientales de la Roumanie*, în vol. *Le paléolithique et le néolithique de la Roumanie en contexte européen*, Iași, "BAI", IV, 1991, pp. 188-224.
28. Silvia Marinescu Bilcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Ed. Academiei, București, 1974, *passim*; V.G. Zbenovici, *Rannyi etap tripol'skoj kultury na territorji Ukrainy*, Naukovo Dumka, Kiev, 1989, *passim*.
29. N. Ursulescu, P.V. Batariuc, *op. cit.*, în "Suceava", V, 1978, pp. 89-94.
30. N. Ursulescu, *op. cit.*, în "Suceava", XIII-XIV, 1986-1987, p. 71.
31. V.G. Zbenovici, *op. cit.*, pp. 25-30.
32. V.Ia. Sorochin, *Culturile eneolitice din Moldova*, în "Thraco-Dacica", XV, 1-2, 1994, pp. 69-70.
33. M. Andronic, P.V. Batariuc, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 10.

34. N. Ursulescu, P.V. Batariuc, *op. cit.*, în "Suceava", V, 1978, pp. 89-106; N. Ursulescu, *op. cit.*, în "Suceava" XIII-XIV, 1986-1987, p. 72.
35. I. Mareș, *Sondaajul arheologic de la Sfântu Ilie-"Siliște"-1991*, în "Suceava", XVII-XVIII-XIX, 1990, 1991, 1992, p. 496 și urm.
36. M. Ignat, *Șantierul arheologic de la Rus-Mănăstioara*, în "Suceava", III, pp. 227-236.
37. N. Ursulescu, *Cercetări din anul 1978 de la Preutești-"Haltă" (jud. Suceava)*, în "Materiale, Oradea, 1979, pp. 35-44.
38. P.V. Batariuc, *Așezarea precucuteniană de la Bosanci (jud. Suceava)*, în "Suceava", VI-VII, 1979-1980, pp. 33-44.
39. S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni în Câmpia Moldovei*, în "Din trecutul județului Botoșani", Botoșani, 1973, pp. 15-20.
40. V.G. Zbenovici, *op. cit.*, *passim*.
41. V.Ia. Sorochin, *op. cit. în loc. cit.*, pp. 69-72.
42. Gh. Diaconu, N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia*, București, 1960, p. 23, 25, 28, fig. 8/1; 10/1; 3, 5, 11, 12.
43. B. Mitrea și colab. *op. cit.*, în SCIV, 5, 1-2, 1954, p. 294.
44. I. Mareș, *op. cit.*, în "Suceava", XVII-XVIII-XIX, 1990, 1991, 1992, p. 496.
45. N. Ursulescu, *op. cit.*, în "Suceava", XIII-XIV, 1986-1987, p. 71.
46. *Ibidem*.
47. M. Andronic, P.V. Batariuc, *op. cit.*, în *loc cit*, p. 10.
48. I. Nestor și colab., *Șantierul arheologic Suceava*, în "Materiale", V, p. 607.
49. M. Andronic, P.V. Batariuc, *op. cit.*, în *loc cit.*, p. 9.
50. *Ibidem*, p. 11.
51. *Ibidem*.
52. *Ibidem*, p. 19.
53. *Ibidem*, p. 10.
54. *Ibidem*, p. 11.
55. I. Mareș, *op. cit.*, în "Suceava", XVII-XVIII-XIX, 1990, 1991, 1992, pp. 496-500.
56. N. Ursulescu, P.V. Batariuc, *op. cit.*, în "Suceava", V, 1978, pp. 89-106; N. Ursulescu, *op. cit.*, în "Suceava", XIII-XIV, 1986-1987, p. 72; M. Andronic, P.V. Batariuc, *op. cit.*, în *loc cit*, p. 13.
57. I. Nestor și colab. *Șantierul arheologic Suceava*, în "Materiale", IV, p. 242.
58. B. Mitrea și colab. *op. cit.*, în SCIV, 5, 1-2, 1954, p. 777.
59. *Ibidem*, p. 782.
60. N. Ursulescu, *op. cit.*, în "Suceava", XIII-XIV, 1986-1987, pp. 71-72; Idem și P.V. Batariuc, *L'idole androgyne de Mihoveni (dép. de Suceava)*, în vol. *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, Iași, "BAI", I, 1987, pp. 309-312.
61. I. Mareș, *op. cit.*, în *loc cit.*, p. 497.
62. *Ibidem*, p. 497.
63. Vl. Dumitrescu, *Une nouvelle station a céramique peinte dans le Nord-Ouest de la Moldavie*, în "Dacia", III-IV, 1933, pp. 115-149.
64. S. Teodor, *Săpăturile arheologice de la Budeni, Comuna Dolhasca (jud. Suceava)*, în "Suceava", V, 1978, pp. 141-142.
65. I. Mareș, *op. cit.*, în *loc cit.*, pp. 496-500; M. Andronic, P.V. Batariuc, *op. cit.*, în *loc cit*, p. 14.
66. I. Nestor și colab. *op. cit.*, în "Materiale", IV, p. 243; M. Andronic, P.V. Batariuc, *op. cit.*, în *loc cit.*, p. 15.
67. B. Mitrea și colab. *op. cit.*, în *loc cit.*, fig. 22.
68. I. Nestor și colab., *op. cit.*, în "Materiale", V, p. 607.
69. N. Ursulescu, P.V. Batariuc, *op. cit.*, în "Suceava", V, 1978, pp. 89-106.
70. Gh. Diaconu, N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 27.
71. P.V. Batariuc, *Un mormânt din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului descoperit la Suceava*, în "Suceava", X, 1983, p. 838.
72. D. Popovici, în "Suceava", IV, 1977, p. 72, nota 17.
73. Un fragment ceramic aparținând variantei podoliene a culturii amforelor sferice se află în colecția arheologică a Catedrei de Istorie a Facultății de Litere și Științe de la Universitatea suceveană; M. Ignat a efectuat un sondaj în acest punct și a descoperit materiale similare (inedite), cărui îi mulțumim și pe această cale pentru informațiile furnizate.
74. Gr. Foiț, *Două morminte ale culturii amforelor sferice descoperite la Suceava*, în "Suceava", III, 1973, pp. 217-227.
75. M. Dinu, în "Materiale", VII, pp. 121-131; Idem, în "Arh. Mold.", I, pp. 43-64.

76. V. Spinei, M. Nistor, în SCIV, 19, 4, 1968, pp. 621-629.
77. I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în Ber RKG, 22, 1933, p. 70, no'a 267.
78. N. Ursulescu, *op. cit.*, în "Suceava", XIII-XIV, 1986-1987, pp. 72-73; Idem, în "Mem. Antiq.", XIX, 1994, pp. 196-197.
79. I. Mareș, *Un mormnt preistoric descoperit la Suceava - "Dealul Zamca"*, în "Codrul Cosminului", 2 (12), 1996, pp. 323-325.
80. N. Ursulescu, D. Popovici, *Contribuții la cunoașterea ritului funerar din bronzul mijlociu în N Moldovei*, în SCIVA, 38, 1, 1987, p. 76.
81. M. Andronic, *Repertoriul arheologic al comunei Grămești (jud. Suceava)*, în "Suceava", XIII-XIV, 1986-1987, p. 75, fig. III/1-7; pct. XXXI.1.1.
82. S. Teodor, în "Suceava", VI-VII, 1979-1980, pp. 45-46.
83. D. Gh. Teodor, I. Ioniță, în "Arh. Mold.", V, 1967, p. 318, 323.
84. M. Ignat, în Thraco-Dacica, II, 1981, pp. 134-136.
85. Idem, în "Suceava", VI-VII, 1979-1980, pp. 657-662.
86. N. Ursulescu, D. Popovici, *op. cit.*, în SCIVA, 38, 1, 1987, p. 72, 76; N. Ursulescu, Șt. Manea, în "Suceava", VIII, 1981, pp. 176-177.
87. M. Ignat, în "Thraco-Dacica", II, 1981, p. 136.
88. M. Andronic, P.V. Batariuc, *op. cit.*, în loc. cit., pp. 9-10.
89. *Ibidem*, p. 10.
90. *Ibidem*, p. 11.
91. N. Ursulescu, P.V. Batariuc, *op. cit.*, în "Suceava", V, 1978, pp. 89-106; M. Andronic, P.V. Batariuc, *op. cit.*, în loc. cit., pp. 12-13.
92. I. Mareș, *op. cit.*, în loc. cit., pp. 496-500; M. Andronic, P.V. Batariuc, *op. cit.*, în loc. cit., p. 14.
93. N. Ursulescu, *Așezările omenești de pe teritoriul Sucevei până în secolul al VI-lea*, în "Suceava", III, 1973, p. 50, 55; M. Andronic, P.V. Batariuc, *op. cit.* în loc. cit., p. 16.
94. M. Andronic, P.V. Batariuc, *op. cit.* în loc. cit., p. 19.
95. P.V. Batariuc, *op. cit.*, în "Suceava", VI-VII, 1979-1980, pp. 33-34.
96. L. Chițescu, *Depozitul cu obiecte de podoabă din epoca bronzului de la Suceava*, în SCIVA, 27, 1, 1976, p. 103 și urm.
97. M. Ignat, în "Thraco-Dacica", II, 1981, pp. 133-146; Idem și L. Pău, în "Suceava", XX, 1993, pp. 375-378.

Résumé

Dans cet article, l'auteur présente l'évolution de l'habitat humain dans la zone du municipe Suceava depuis le Paléolithique Supérieur jusqu'à la fin de l'Âge du Bronze, en relevant (mettant en évidence) des conditions favorables de vie, offerts par le milieu naturel de cette région aux communautés pré et protohistoriques, la dynamique ethno-culturelle de celles-ci, la continuité de l'établissements dans cette tûs ancien et ininterrompu âtre d'histoire.



LEGENDA

- ✦ - Paleolitic
- - Cultura Criș-Starčevo
- ▣ - Cultura ceramicii liniare
- ▤ - Cultura Precucuteni
- ⊗ - Cultura Cucuteni
- - Cultura Horodiștea-Erbiceni-Foltești
- ◇ - Cultura amforelor sferice
- - Cultura Gorodsk-Usatovo
- ◻ - Sinteza culturală Horodiștea-amfore sferice-Gorodsk
- × - Cultura Costișa-Bilji Potik-Komarow
- - Cultura Noua
- - Hallstatt

PRINCIPALELE REZULTATE ALE CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DIN AȘEZAREA PRECUCUTENIANĂ DE LA TÂRGU FRUMOS (JUD. IAȘI)

- II -

Nicolae Ursulescu
Dumitru Boghian

După ce în prima parte am prezentat caracteristicile așezării, concepția de săpătură și complexe descoperite până în 1995, în cea de-a doua parte a studiului ne vom referi la piesele de piatră, os, aramă și mici obiecte de lut; ulterior vom aborda și celelalte categorii de materiale arheologice (ceramica și plastica).

Unelte și armele de silex constituie, alături de produsele ceramice, cele mai numeroase artefacte, deoarece aveau un rol hotărâtor în procesul economico-productiv din eneolitic. Ca materii prime, pentru confecționarea utilajului cioplit, locuitorii așezării precucuteniene de la Târgu Frumos au întrebuințat: silexul de Prut, în proporție de aproximativ 80%, silexul de Nistru, circa 15%, silexul balcanic (dobrogean), circa 2% și, cu totul ocazional, alte varietăți de silex: central moldovenesc și de Vrancea¹⁴, precum și alte roci, care dau desprinderi tăioase: menilit, cuarțit, cherturi, jasp, gresie glauconitică¹⁵.

Dintre piesele cioplite, se detașează, prin calitate, cele lucrate în silex balcanic (dobrogean), gălbui-brun opac, ajunse în mediul precucutenian, mai ales sub formă finită, prin intermediul legăturilor comerciale cu regiunile sudice, dovedind că aceste comunități și-au păstrat neîntrerupte relațiile cu zonele de origine, prin componenta culturală Boian.

În ceea ce privește prelucrarea pieselor de silex, trebuie să arătăm că se făcea, în majoritatea cazurilor, local, în unele locuințe sau în zona dimprejurul acestora descoperindu-se "atelieri", din care au ajuns până la noi nicovale plate din piatră, percutoare, nuclee aflate în diferite stadii de cioprire, prefabricate, rebuturi și deșeuri de debitaj, cum s-a observat în cazul locuințelor nr. 2/S.IV, nr. 3/S.I și S.IV și nr. 4/S.IV¹⁶. Totodată, precizăm că piesele litice s-au descoperit în toate nivelurile și contextele arheologice din așezare: strat de cultură, locuințe și gropi.

Considerațiile preliminare asupra utilajului litic cioplit din această stațiune, descoperit în primele trei campanii, 1990-1992¹⁷, au fost confirmate, în cea mai mare parte de cercetările ulterioare, din anii 1993-1994. În acest sens, analizând statistic noul lot de piese litice cioplite a rezultat situația prezentată în tabelul din fig. 26.

Din acesta se observă că lamele le-am considerat integral unelte, indiferent dacă au fost retușate sau nu, deoarece prezintă de multe ori, urme evidente de întrebuințare. De altfel, piesele litice cioplite, descoperite în așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos, au fost lucrate, în principal, pe *lame* și, numai, secundar, pe *așchii*, validându-se concluziile preliminare.

Utilajul litic cioplit se caracterizează printr-o relativă varietate. Au fost descoperite *lame cu laturile neretușate*, prezentând, de cele mai multe ori, urme de folosire (fig. 30/1-2, 4, 6, 10), *lame cu laturile lungi retușate*, câteodată, atât pe partea dorsală cât și cea ventrală, cu

retușe ascuțite sau semiabrupte, prezentând, uneori, urme de uzură (fig. 30/5, 8), *lame cu scobitură, retușată* în unele cazuri (fig. 30/9), *lame denticulate*, *lame cu trunchiere retușată* sau nu, *gratoare simple*, *semicirculare drepte* sau *laterale*, cu o latură sau ambele laturi lungi retușate, câteodată pe cele suprafețe plate (fig. 30/3; 31/1, 3-6, 8, 10-11), *gratoare duble* cu una sau ambele laturi longitudinale retușate, pe una sau ambele părți plate (fig. 31/2, 7), *burine mediane* sau *laterale* (fig. 30/13-14; 32/2), *racloare* (fig. 29/1, 3-5), *străpungătoare* și *vârfuri* (fig. 30/11-12; 32/1), *inserții de seceră*, lucrate pe lame sau, uneori, pe gratoare, având toate urme de lustru, dispus longitudinal, de-a lungul unei laturi retușate, pe ambele suprafețe, sau unghiular (fig. 30/15), unele complexe de tipul *gratoar-burin* (fig. 31/9).

Remarcăm faptul că, deocamdată, numărul *vârfurilor de săgeată* este foarte mic și lipsesc *vârfurile* de suliță. Presupunem că în calitate de *vârfuri de săgeată* se mai foloseau unele *vârfuri* de silex, care nu prezintă caracteristici evidente, iar ca *vârfuri* de suliță unele armături din piese geometrice.

Dintre produsele primare de debitaj, se pot menționa câteva *macroașchii* (fig. 29/2) și *nucleele cvasiconice* (fig. 27/6), *cvasicilindrice* (fig. 27/4; 28/3), *cvasisferice* (fig. 27/2; 28/1-2) și *amorse* sau *neregulate* (fig. 27/5), prezentând, întotdeauna, urmele (negativele) desprinderilor lamelare și așchiale. Unele dintre aceste nuclee au fost reîntrebuințate în calitate de *percutoare* (fig. 27/2; 28/3), *frecătoare* sau *presatoare*. Alte nuclee au fost cioplite până la epuizare, fiind de mici dimensiuni, vădind preocuparea meșterilor eneolitici de folosire corespunzătoare a materiei prime, atingând un nivel înalt al acestui meșteșug, satisfăcând necesarul de unelte și arme al locuitorilor din așezare și prefigurând varietatea utilajului litic cucutenian¹⁸.

Colecția de pise de silex de la Târgu Frumos - "Baza Pătule" se dovedește a fi cea mai bogată, deocamdată, dintre cele cunoscute pentru faza Precucuteni III, la vest de Prut, utilajul cioplit din această stațiune prezentând numeroase analogii tipologice și funcționale cu cel descoperit la Târpești, Andrieșeni, Luka Vrublevetskaja, Sabatînovka II, Gaivoron¹⁹.

Uneltele din piatră șlefuită nu sunt deosebit de frecvente în așezarea de la Târgu Frumos, fiind descoperite, de cele mai multe ori, în stare fragmentară sau deteriorate, mai ales în zona tăișului. Aceste piese au fost confecționate, îndeosebi, din silicolit și, mai rar, din roci mărmose, șist, gresii de râu, menilit ș.a.

În primele cinci campanii, în stațiunea de la Târgu Frumos, s-a descoperit o singură piesă perforată, un topor (fig. 33/5), realizată dintr-un șist verzui²⁰. Avea o formă rectangulară și secțiune asimetrică. S-a rupt în dreptul orificiului, plasat asimetric, probabil încă din timpul prelucrării, pentru că tăișul nu a mai fost finisat.

Uneltele neperforate se pot împărți în: *topoare propriu-zise* (piese cu profil longitudinal simetric, tăiș în formă de V și partea din mijloc biconvexă sau plată, de aceeași grosime față de ax)²¹, *tesle* (cu profil longitudinal asimetric) și *dălți* (piese cu lățimea mult mai redusă, în comparație cu lungimea, de obicei raportul fiind mai mare de 1:3)²².

Topoarele, privite din față, pot fi trapezoidale, cu profil plat (fig. 34/1-2) sau ușor ovalizat (fig. 36/4), și dreptunghiulare, cu profil plat (fig. 34/3) sau accentuat biconvex (fig. 35/3).

Teslele, mai numeroase, sunt, de asemenea, trapezoidale, cu asimetrie puțin accentuată (fig. 34/4; 35/1; 36/3), și rectangulare, de cele mai multe ori, tot cu asimetrie slab evidențiată (fig. 33/3; 35/2, 4; 36/1, 5), dar și cu bombare pronunțată a uneia din suprafețe (fig. 36/2, așa-numitul pseudo-calapod). La o asemenea teslă masivă (fig. 36/1) se remarcă o scobitură, practică pe fața mai bombată, probabil pentru o mai bună prindere a piesei în coadă.

Dălţile sunt piesele cele mai îngrijit lucrate şi singurele la care mai apare forma de calapod autentic (fig. 33/2, 4). O altă daltă, de mari dimensiuni, are o formă trapezoidală alungită şi profilul biconvex, uşor asimetric (fig. 33/1).

De asemenea, în cadrul utilajului litic, trebuie menţionate: *râşniţele de mână*, lucrate din gresie nisipoasă, de formă rectangulară sau poligonală (fig. 24/1-2; 25/1) şi mai rar ovale, având, în majoritatea cazurilor, feţele de lucru albiate; *nicovalele* (fig. 27/1) şi *frecătoarele* de mai mici sau mai mari dimensiuni (fig. 25/2-3).

La rândul său, utilajul litic şlefuit prezintă multe analogii cu piesele similare descoperite în celelalte staţiuni Precucuteni III, cercetate în România, R. Moldova şi Ucraina²³.

Obiectele de os sunt relativ numeroase, situându-se, din punct de vedere cantitativ, pe locul al treilea, după ceramică şi piese litice. Totuşi, este imposibil de estimat numărul obiectelor de os, întrebuiţate de locuitorii din această aşezare, deoarece multe vârfuri ascuţite, rezultate din spargerea intenţionată a oaselor, puteau fi utilizate şi ca străpungătoare, chiar fără o prelucrare prealabilă, situaţie asemănătoare cu cea a aşchiilor de silex.

De aceea, în prezentarea uneltelor de os, vom lua în considerare doar piesele care au urme evidente de şlefuire, obţinută intenţionat, în procesul de confecţionare a unor artefacte eficiente sau datorate folosirii acestora în activităţile productive.

Cele mai importante unelte de os sunt *şlefuitoarele*, realizate, de regulă pe metatarsiene şi metacarpene de bovidae (fig. 40/1-2; 41/1-3; 42/2). Aceste piese prezintă de la unu până la patru planuri de utilizare, albiate spre canalul medular al osului suport. Unele şlefuitoare au fost atât de intens folosite încât albierea a atins canalul medular, piesele respective fragmentându-se, de regulă, în zona mediană (fig. 40/1; 41/1). Câteodată, şlefuitoarele s-au rupt şi în alte zone, aşa cum se observă în cazul piesei din fig. 47/1, care prezintă urme de uzură asemănătoare ca la alte obiecte similare. Nu excludem nici posibilitatea ca această ultimă piesă să fi fost intenţionat reamenajată ca un şlefuitor cu mână.

Rolul acestor piese, intens întrebuiţate, nu a fost încă elucidat, deşi s-au emis, până acum, mai multe ipoteze: netezirea şi lustruirea ceramicii (S.A. Semenov, R. Vulpe); prelucrarea lemnului (J. Neustupný); Şlefuirea uneltelor de os (J. Banner) sau a celor de piatră (S. Marinescu-Bîlcu)²⁴. Mai recent, pe baza unor observaţii traseologice, s-a exprimat opinia că aceste piese au servit la prelucrarea pieilor de animale (netezire şi înmuiere) în vederea confecţionării obiectelor de îmbrăcăminte şi de interior²⁵.

În lipsa unor studii traseologice amănunţite asupra şlefuitoarelor descoperite la Târgu Frumos, nu putem exprima, în momentul de faţă, o opinie tranşantă, dar prezenţa pe acestea a unor striuri evidente, verticale şi orizontale²⁶, pledează pentru o întrebuiţare multifuncţională, deoarece osul, prin frecare prelungită, are capacitatea de a şlefui diferite materiale, chiar aparent dure, în mai multe etape tehnologice.

Aşa cum s-a mai subliniat²⁷, asemenea piese vor continua să mai fie utilizate în prima fază (A) a culturii Cucuteni²⁸, ca o dovadă a continuităţii, şi pe plan tehnologic, între cele două civilizaţii.

Între materialele osteologice descoperite la Târgu Frumos, se individualizează câteva *astragale*, parţial *şlefuite*, asemănătoare cu piesele din aşezările de la Târpeşti şi Trudeşti-Ghigoieşti²⁹.

O categorie mai numeroasă de piese osteologice este reprezentată de *străpungătoare* (*împungătoare*), lucrate din oase întregi subţiri şi lungi, tubulare, cu secţiunea rotundă (fig. 42/8-9; 46/3-9) sau despicate longitudinal (fig. 42/3-7; 46/4-8, 10-15), având capătul proximal păstrat în stare naturală sau prelucrat cu atenţie, obţinându-se vârfuri deosebit de eficiente.

Unele străpungătoare, confecţionate din oase relativ masive, cu o lungime mai mare, puteau fi, eventual, folosite şi ca mici pumnale, mai ales pentru străpuns (fig. 42/3; 46/6-9).

Pumnale propriu-zise pot fi considerate piesele realizate din oase de mari dimensiuni, cu partea activă atent șlefuită și chiar ascuțită (fig. 43/1-3), prezentând, în aceste cazuri, analogii cu obiectele asemănătoare de la Târpești³⁰.

Despre *ace* autentice, cu ureche, se poate vorbi doar într-un singur caz (fig. 46/2). Masivitatea acestei piese ne sugerează că a fost întrebuințată pentru coaserea pieilor și a țesăturilor groase.

O piesă deosebită, unică până în prezent, este o *andrea* lungă de 19 cm, perfect șlefuită, cu capătul distal atent ascuțit iar cel proximal ușor îngroșat, în formă de măciulie (fig. 46/1). Această descoperire atestă practicarea împletitului de către femeile din această așezare. Este de remarcat faptul că ultimele două piese au fost găsite în umplutura gropii nr. 1, printre vestigiile dezafectate ale unei locuințe, datată în prima etapă de locuire sau la începutul celei de-a doua etape, când a fost săpată această mare groapă.

Săpăligi (sau poate *dălți*) pot fi considerate piesele lucrate din oase mai late, de mari dimensiuni (cu o lungime de aproximativ 15 cm), despicate longitudinal, având vârful în capătul distal, rotunjit prin șlefuire sau prin întrebuințare (fig. 42/1; 43/2). Este neîndoiebnic faptul că la capătul proximal aceste unelte erau prinse în cozi.

Spatule, de mici dimensiuni, au fost confecționate din oase despicate longitudinal, cu vârful ușor rotunjit prin șlefuire (fig. 47/5-6).

Din oase subțiri, tubulare, cu canalul medular neted, au fost realizate trei *mărgele* (fig. 47/2-4), descoperite la un loc în groapa nr. 14 și care au făcut parte dintr-un colier.

Defensele de mistreț fac parte din dentiția prelucrată, desprinse în plăcuțe longitudinale din caninii inferiori ai acestui animal, fiind intens folosite de locuitorii din așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos. Prelucrarea se făcea prin tăiere, abraziune, șlefuire și chiar perforare, existând cazuri când s-a păstrat și dinte întreg. Dintre cele aproximativ 25 de piese, lucrate în această materie primă, se remarcă: *cuțitașe-răzuitoare* (fig. 44/1, 3, 5, 6; 45/1, 3-6); *pandantive* (fig. 44/2) din care unul rupt chiar în dreptul perforației; *piese cu dublu vârf, lamele prefabricate*³¹.

Câteva *coarne de căprior* aveau vârful parțial șlefuit, aplatizat sau uzat, oblic, în urma întrebuințării lor ca străpungătoare sau în cadrul altor operații (eventual, mici șlefuitoare).

Dintre *coarnele de bovidee*, se remarcă o piesă cu baza retezată prin tăiere (fig. 43/4), fiind pregătit, probabil pentru a fi transformat în mâner de unealtă. Instrumentarul osteologic, din așezarea pe care o studiem, a avut o importanță deosebită în cadrul proceselor economico-productive, completându-l pe cel de silex, piatră, aramă și lut.

Piesele de aramă sunt reprezentate, deocamdată, prin 5 exemplare cu formă definită și 8 fragmente greu de determinat, din cauza stării de conservare.

Dintre piesele întregi sau parțial întregi, se evidențiază *străpungătoarele (sule)*, lucrate din tije scurte de aramă, prin batere obținându-se o secțiune rotunjită în dreptul vârfului (fig. 37/1-2). Tot unui străpungător, pare să-i aparțină fragmentul din fig. 37/6, care prezintă, însă, o secțiune ușor ovală, care se poate datora unei coroziuni mai accentuate.

Unor unelte, probabil *lame de cuțitașe* (?), le aparțin și fragmentele de mici dimensiuni, cu secțiuni rectangulare și triunghiulare, descoperite în sectorul A, în diferite contexte arheologice (fig. 37/5, 7-8).

Unele piese de cupru sunt încadrate în categoria podoabelor. Astfel, merită a fi amintită o *verigă (inel ?)*, ușor ovală, confecționată din sârmă de cupru cu secțiune rotundă, având diametrul maxim de 12 mm (fig. 37/3). Probabil, unei *mărgele tubulare* îi aparțin două fragmente semicirculare de tablă (fig. 37/4).

Cea mai importantă piesă de aramă, descoperită, până acum, în așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos, este o *brățară spiralică*, lucrată din tablă de cupru, având

o secţiune rectangulară şi grosimea de 1 mm. Este compusă din două spire deschise, capătul inferior este mai îngust (4,5 mm), iar cel superior mai lat (7 mm), prezentând o formă uşor ovală în plan orizontal ($D = 4,5 \times 4$ cm) (fig. 37/9).

Brăţări simple din tablă s-au descoperit la Lencăuţi³², spiralete în tezaurul de la Cărbuna³³, perpetuându-se în faza A a culturii Cucuteni, aşa cum se observă la Hăbăşeşti³⁴.

Mai trebuie amintite câteva fragmente amorfe de aramă, provenind de la unelte sau podoabe distruse.

Probabil, obiectele de aramă au fost aduse în mediul culturii Precucuteni prin relaţiile comerciale cu regiunile sudice, din aşa-numitul centru nord-tracic, fiind lucrate din cupru nativ, prin batere³⁵, aşa cum se observă şi în cadrul altor staţiuni aparţinând aceleiaşi civilizaţii³⁶. Nu este exclusă şi prelucrarea unor minereuri locale, mai ales dacă avem în vedere descoperirea unor piese de lut, care puteau servi, eventual, ca duză pentru foale (fig. 38/1).

Obiectele de lut ars, în afară de ceramică şi plastică, au fost confecţionate fie cu scop practic, ca unelte şi podoabe, fie ca imitaţii ale unor piese făcute din alte materiale.

Un obiect interesant îl reprezintă un *con* de lut, fragmentar, gol în interior, înalt de 10,5 cm, cu baza netedă ($D = 9,5$ cm) şi cu un orificiu la partea superioară (fig. 38/1); în lipsa unor analogii pentru această piesă, considerăm că, a putut servi ca o pâlnie primitivă sau poate chiar ca duză prin care se sufla aer în cuptoare, aşa cum sunt cunoscute pentru civilizaţia Cucuteni³⁷.

Ca podoabe, se pot menţiona două *mărgele* mici, perforate (fig. 38/2, 3), din care, una în formă de corn, descoperită în groapa nr. 1, care au constituit piese componente ale unor coliere.

Ca imitaţii, semnalăm replica în lut a unui *topor* plat, fragmentar, uşor trapezoidal (fig. 38/4), bine ars, în unele locuri până la roşu-cărămiziu şi un arsic-astragal de miel (fig. 38/5). Imitaţia de arsic, este una dintre cele mai vechi de acest fel³⁸, dacă nu chiar cea mai veche³⁹, denotând vechimea jocurilor ce s-au practicat cu aceste piese anatomice curioase⁴⁰, din care se vor naşte, probabil mai târziu, zarurile.

Surprinde, deocamdată, lipsa totală din descoperiri a *fusaiolelor* şi *greutăţilor* pentru războiul de ţesut, ceea ce concordă însă cu situaţia constatată şi în restul ariei precucuteniene⁴¹. Aşa cum s-a presupus, e posibil ca purtătorii acestei civilizaţii să fi realizat aceste piese necesare torsului şi ţesutului din lemn⁴². Nu excludem posibilitatea ca piesa conică din lut, amintită mai sus (fig. 38/1), să fi reprezentat, eventual, un tip aparte de greutate (făcându-se firului un nod, care se oprea în orificiul de la partea superioară a conului, având un diametru de circa 6 mm).

NOTE

14. D. Boghian, Senica Tudose, *op. cit.*, p. 150; E. Comşa, *Über die Verbreitung und Herkunft einiger von den jungsteinzeitlichen Menschen auf dem Gebiete Rumäniens verwendeten Werkstoffe*, in "Ekonvye-Szeged", 1966-1967, pp. 25-33.

15. D. Boghian, Senica Tudose, *op. cit.*, p. 150-151.

16. *Ibidem*, p. 150.

17. *Ibidem*, pp. 147-159.

18. D. Boghian, *Unele consideraţii asupra utilajului litic al comunităţilor Precucuteni-Cucuteni-Tripolie*, în *Cucuteni aujourd'hui*, sub redacţia lui Gheorghe Dumitroaia şi Dan Monah, Piatra Neamţ, BMA, II, 1996, pp. 277-342 *passim*.

19. Silvia Marinescu-Bilcu, *Cultura Precucuteni...*, pp. 44-52; Eadem, *Târpeşti*, p. 27-28; Eadem şi M. Cărciumaru, A. Muraru, *Contribuţii la ecologia locuirilor pre- şi protoistorice de la Târpeşti*, în "Mem. Ant.", IX-XI, 1977-1979, pp. 45-47; V.G. Zbenović, *Rannyi etap tripol'skoj kultury na territorij Ukrainy*, Kiev, 1989, pp. 47-60.

20. Situația este similară cu cea întâlnită și în alte așezări Precucuteni III (Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni...*, p. 48; Eadem, *Târpești*, p. 28)
21. E. Comșa, *Date despre unelte de piatră șlefuită din epoca neolitică și din epoca bronzului de pe teritoriul României*, în "SCIV", 23, 2, 1972, p. 253; N. Ursulescu, *Contribuții la cunoașterea tipologiei și evoluției pieselor de piatră șlefuită cu tăiș din cultura Starcevo-Criș pe teritoriul Moldovei*, în "Buletin Științific", Institutul de Învățământ Superior Suceava, 1983, p. 23.
22. N. Ursulescu, *op. cit.*, 1983, p. 23, 28.
23. Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni...*, pp. 47-49; V. Ia. Sorochin, *Culturile eneolitice din Moldova*, în "Thraco-Dacica", XV, 1-2, 1994, p. 68-69; V.G. Zbenović, *op. cit.*, 1989, pp. 60-67; D. Boghian, *op. cit.*, în *Cucuteni aujour'hui*, Piatra Neamț, 1996, pp. 307-311.
24. Alexandrina D. Alexandrescu, *Șlefuitoare de os neolitice*, în "SCIV", 12, 2, 1961, pp. 339-343; Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni...*, p. 42-43, 46, 50 cu discutarea opiniilor exprimate anterior.
25. V. Ia. Sorochin, *Orudija truda i hoziaistvo plemen srednego Tripol'ja Dnestrovsko-Prutskogo mezhdurecija*, Chișinău, 1991, p. 138-139.
26. Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni...*, pp. 42, 46.
27. *Ibidem*, p. 52.
28. La exemplele cunoscute anterior pentru civilizația Precucuteni-Tripolie A (Luka Vrublevetkaja și Aldeni, *ibidem*, notele 54-55 și Okopy, V.G. Zbenović, *op.cit.*, 1989, p. 68, fig. 41/15), putem cita piesele cucuteniene, descoperite la Drăgușeni, jud. Botoșani (Alexandra Bolomey, Silvia Marinescu-Bîlcu, *Industria osului în așezarea cucuteniană de la Drăgușeni-Ostrov*, în "SCIVA", 39, 4, 1988, p. 347-348) și Preutești, jud. Suceava (N. Ursulescu, *Cercetările arheologice din 1978 de la Preutești - "Haltă"*, în "Materiale", XIII, 1979, p. 42, fig. 6).
29. Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni...*, p. 50, fig. 24/7-8, 10.
30. *Ibidem*, p. 50, fig. 23/11; 24/1, 6; 25/15.
31. Materialul va face obiectul unui studiu special, elaborat împreună cu prof. Jean-Marie Cordy de la Universitatea din Liege.
32. V.G. Zbenović, *op. cit.*, 1989, p. 74, fig. 44/12.
33. G.P. Sergheev, *Rannetripol'skij klad u s Kărbuna*, în "SA", 1963, 1, pp. 135-151; V.G. Zbenović, *op. cit.*, 1989, p. 75.
34. Vi. Dumitrescu și colab. *Hăbășești. Monografie arheologică*, Ed. Academiei, București, 1954, pp. 435-441, fig. 41/2-3 și pl. CXXIV/2-3.
35. N.V. Ryndina, *Drevneiše metalloobrabotvajušee proizvodstvo Vostočnoj Evropy*, Moskva, 1971, p. 83; E.N. Cernych, *Gornoe delo i metalurgija v drevnejšej Bolgarii*, Sofia, 1978, pp. 88, 264.
36. V.G. Zbenović, *op. cit.*, 1989, pp. 72-75; Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni...*, p. 51.
37. M. Brudiu, *O străveche inovație tehnică - foalele - descoperită la Crasnaleuca, comuna Coțușca, județul Botoșani*, în "Hierasus", VI, 1986, pp. 7-13.
38. Piesa a fost descoperită între dărămăturile bordeiului nr. 1, cercetat în 1990, în preajma vetrei (fig. 5).
39. N. Conovici, *Obiecte pentru cult și magie de la Piscul Crăsani*, în "Pontica", XXVII, 1994 (1996), p. 64-65, fig. 9/75, menționează următoarele imitații de astragale, realizate din alte materiale: o piesă din aur, reprezentând un astragal de miel, descoperită în cel mai bogat mormânt simbolic (nr. 36) din necropola calcolitică de la Varna, puțin posterioară stațiunii de la Târgu Frumos (a se vedea și J. Lichardus, *Handwerker und Handwerkerstand in der frühen Kupferzeit, am Beispiel des Karanovo VI - Gumelnița Kulturverbandes*, în *Interactions and Acculturation in the Mediterranean*, edited by Jan G.P. Best and Nanny M.W. de Vries, Amsterdam, 1982, II, p. 202 și nota 29); o imitație de lut a unui astragal de vită, datând din perioada greacă (expus în Muzeul de Arheologie din Sofia); o imitație de lut a unui astragal de miel, perforat, descoperită în așezarea getică de la Piscul Crăsani. Pe lângă aceasta, semnalăm și existența unei greutăți grecești de bronz, în formă de astragal, datând de la începutul secolului al V-lea î. Chr. (Kunsthistorische Museum din Viena, sala a XII-a parter, nr. inv. VI-3075).
40. V.I. Markevič, *Pozdnetripol'skie plemena Severnoj Moldavij*, Chișinău, 1981, p. 171.
41. Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni...*, pp. 44, 47, 51-52.
42. *Ibidem*, p. 47.

RÉSUMÉ

Dans la deuxième partie de cette étude, les auteurs présenteront l'outillage lithique, en os et corne, en cuivre et quelques pièces en argile cuite, découvertes dans les premières cinq campagnes de fouilles archéologiques (1990-1994), dans l'établissement Precucuteni III de Târgu Frumos - "Baza Pătule".

Ainsi, les outils et les armes en silex ont été travaillées sur place, dans certains "ateliers", étant utilisées comme matières premières: le silex de Prut (80%), de Dniestr (15%), du Plateau Central de la Moldavie, de Vrancea, menilithes, quartzites, jaspes, grès glauconitiques, pendant que pièces en silex balkanique ont été apportées, dans le milieu précucutenien, comme produits finis des zones méridionales.

Parmi les produits lithiques taillés nous pouvons mentionner: les lames retouchées ou sans retouches, les lames à encoche retouchée, lames à troncature retouchée, grattoirs sur lames et éclats - simples et doubles (droits, latéraux, demi-circulaires), perçoirs et pointes, pièces de faucille, burins outils composés comme grattoir - burin, pointes de fleches, noyaux dans des différents degrés de degrossissage (fig. 26-32).

Comme outils en pierre polie et perforée, travaillés en silicilithes, marne, schistes, grès, il faut mentionner: les haches perforées avec brisure dans la zone de la perforation, haches à proprement dites, herminettes et ciseaux trapezoidales et rectangulaires, avec le profil symétrique (biconvexe) ou asymétrique (plan-convexe), moulins à bras, broyeur (frotteurs) enclumes et percuteurs (fig. 24-25; 27/1; 33-36).

Les objets en os sont représentés par polisseurs, réalisés, de règle, sur métatarsiens et métacarpiens de bovinés (fig. 40/1-2; 41/1-3; 42/2), astragales polis, perçoirs (fig. 42/3-9; 46/3-15), poignards (43/1, 3), aiguilles (fig. 46/2), une aiguille à tricoter (fig. 46/1), serfouettes (fig. 42/1; 43/2), spatules (fig. 47/5-6, défenses de sanglier auxquelles ont été confectionnés: petits couteaux-raclours, perçoirs, pendentifs, lamelles (fig. 44-45). De même, quelques cornes de chevreuil ont été découvertes, utilisées comme perçoirs et une corne de bovine coupée (fig. 43/4).

Parmi les pièces en cuivre nous pouvons englober: perçoirs (alènes) (fig. 37/1-2, 6), lames pour petits couteaux (fig. 37/5, 7-8), une virole (fig. 37/3), une perle tubulaire (fig. 37/4), un bracelet bispiralé en tôle (fig. 37/9) et quelques fragments amorphes. On remarque le bracelet - l'une de plus anciennes pièces en spirale, connue jusqu'à présent dans l'énéolithique de Roumanie.

En argile cuite, en dehors de céramique et plastique, ont été confectionnées un cône utilisé soit comme entonnoir, soit comme ajustage (fig. 38/1), deux perles (fig. 38/2-3), et quelques imitations: une hache plate, trapezoidale (fig. 38/4), un osselet-astragale d'agneau (fig. 38/5). Ils manquent, pour l'instant, les fusaiolles et les poids pour métier à tisser.

Legenda figurilor / Légende des figures

Fig. 26. Tabel cu piesele cioplite din silex descoperite la Târgu Frumos în campaniile 1993-1994 (Tableau avec les pièces taillées en silex découvertes à Târgu Frumos dans les campagnes 1993-1994)

Fig. 27. Târgu Frumos "Baza Pătule": nicovală din gresie dură (1), percutoare (2-3) și nuclee de silex (4-6). (Târgu Frumos "Baza Pătule": enclume en grès dur (1), percuteurs (2-3) et noyaux en silex (4-6))

Fig. 28. Târgu Frumos "Baza Pătule": nuclee de silex, realizate ca percutoare (1-3) (Târgu Frumos "Baza Pătule": noyaux en silex, réalisés comme percuteurs (1-3))

Fig. 29. Târgu Frumos "Baza Pătule": dălți pe așchii masive de silex (1-3), racloar-daltă (4) și daltă pe capăt de lamă (5) (Târgu Frumos "Baza Pătule": ciselets sur éclats en silex (1-3), racloir-ciseau (4) et ciseau sur bout de lame (5))

Fig. 30. Târgu Frumos "Baza Pătule". Lame de silex neretușate dar cu urme de utilizare (1-6), cu o latură retușată (7-8), cu scobitură (9-10), străpungătoare (11-12), vârfuri (13-14), piesă componentă de secară (15), microlamă cu o latură zimțată (16). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Lames en silex sans retouches, mais avec traces d'utilisation (1-6), à un côté retouché (7-8), à encoche (9-10), percuteuses (11-12), pointes (13-14), pièce de faucille (15), lame microlithique à un côté denticulé (16))

Fig. 31. Târgu Frumos "Baza Pătule". Gratoare de silex: pe capăt de lamă (1, 3-5) și pe așchii (6-11), gratoar-dublu (2), gratoar-burin (9). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Grattoirs en silex: sur bout de lame (1-5) et sur éclats (6-11); grattoir double (2), grattoir-burin (9))

Fig. 32. Târgu Frumos "Baza Pătule". Așchii de silex: străpungătoare-burin (1-2), microvârfuri (3-4), răzuitoare masivă (5) și răzuitoare pe scobitură (6-7), așchie de decorticare (8). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Eclats en silex: percuteuses-burin (1-2), pointes microlithiques (3-4), racloir massif (5) et racloirs sur creux (6-7), éclat de decortication (8))

Fig. 33. Târgu Frumos "Baza Pătule": dălți șlefuite din silicolit (1-2, 4), teslă (3) și topor perforat din sist verzui (5). (Târgu Frumos "Baza Pătule": ciseaux polis en silicolithe (1-2, 4), herminette (3) et hache perforée en schiste verdâtre (5))

Fig. 34. Târgu Frumos "Baza Pătule": topoare șlefuite plate (1-5). (Târgu Frumos "Baza Pătule": haches plates polies (1-5))

Fig. 35. Târgu Frumos "Baza Pătule": topoare șlefuite cu una sau ambele laturi arcuite (1-4). (Târgu Frumos "Baza Pătule": haches polies a un côté ou tous les deux côtés arqués (1-4))

Fig. 36. Târgu Frumos "Baza Pătule": topoare șlefuite plan-convexe (1-3), și lenticulare (4-5). (Târgu Frumos "Baza Pătule": haches polies plane-convexées (1-3) et lenticulaires (4-5))

Fig. 37. Târgu Frumos "Baza Pătule". Piese de cupru: străpungătoare (1-2), verigă (3), mărgică tubulară (4), fragmente de cuțitașe (5-8), fragmente nedeterminabile (6-7), brățară cu dublă spirală (9). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Pièces en cuivre: perceuses (alènes) (1-2), anneau (bague) (3), perle tubulaire (4), fragments de petits couteaux (5, 8), fragments indéterminés (6-7), bracelet bispiralé (9))

Fig. 38. Târgu Frumos "Baza Pătule". Obiecte din lut ars: pâlnie (duză?) (1), mărgelă (2-3), imitație de topor (4), imitație de astragal (5). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Objets en argile cuites: entonnoir (ajutage ?) (1), perles (2-3), imitation de hache (4), imitation d'astragale (5))

Fig. 39. Târgu Frumos "Baza Pătule": fragmente de cozi de linguri (polonice) (1-5) și fragment de căuș-strecurătoare (6). (Târgu Frumos "Baza Pătule": fragments de queues de cuillères (louches) (1-5) et fragment de casse-passoire (6))

Fig. 40. Târgu Frumos "Baza Pătule": șlefuitoare de os (1-2). (Târgu Frumos "Baza Pătule": polisseurs en os (1-2))

Fig. 41. Târgu Frumos "Baza Pătule": șlefuitoare de os (1-3). (Târgu Frumos "Baza Pătule": polisseurs en os (1-3))

Fig. 42. Târgu Frumos "Baza Pătule". Unelte de os: săpăligă (daltă?) (1), șlefuitor (2), spatulă (3), împungătoare (4-7), vârfuri șlefuite (8-9). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Outils en os: serfiette (ciseau ?) (1), polisseur (2), spatule (3), perceuses (4-7), pointes polies (8-9))

Fig. 43. Târgu Frumos "Baza Pătule". Piese de os și corn: pumnale (1, 3), săpăligă de os (2), corn cu baza retezată (4). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Pièces en os et corne: poignards (1, 3), serfiette en os (2), corne avec la base coupée (4))

Fig. 44. Târgu Frumos "Baza Pătule". Artefacte lucrate din colți de mistreț (1-6). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Artefacts travaillés en défenses du sanglier (1-6))

Fig. 45. Târgu Frumos "Baza Pătule". Artefacte lucrate din colți de mistreț (1-6). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Artefacts travaillés en défenses du sanglier (1-6))

Fig. 46. Târgu Frumos "Baza Pătule". Obiecte de os: andrea (1), ac (2), împungătoare și vârfuri de os (3-15). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Objets en os: aiguille a tricoter (1), aiguille (2), perceuses et pointes en os (3-15))

Fig. 47. Târgu Frumos "Baza Pătule": lustruitor cu mâner (1), mărgelă tubulară (2-4) și spatule de os (5-6). (Târgu Frumos "Baza Pătule": polisseur avec manche (1), perles tubulaires (2-4) et spatules en os (5-6).)

Fig. 26. Tabel cu piesele cioplite din silex descoperite în campaniile 1993-1994

Tableau avec les pièces taillées en silex découvertes dans les campagnes 1993-1994

Tipul pieselor	Număr piese	% din total	% din A sau B
A. Piese prelucrate	230	64%	100
I. LAME (ca unelte și suporturi)	175	48,6%	76%
1. retusate sau cu urme de utilizare	85	23,6%	37%
2. cu scobitura (encoche)	9	2,5%	4%
3. trapeze sau cu trunchiere retusată	3	0,83%	1,3%

4. lame denticulate	1	0,28%	0,4%
5. piese de secera (cu lustru)	2	0,56%	0,8%
6. gratoare	54	15%	23,5%
7. racloare	3	0,83%	1,3%
8. burine	10	2,78%	4,3%
9. strapungatoare	7	1,94%	3%
10. unealta compusa (gratoar-burin si razuitor pe scobitura)	1	0,28%	0,4%
II. ASCHII	53	14,7%	23%
1. razuitoare (daltite)	21	5,83%	9,13%
2. varfuri	18	4,98%	7,82%
3. gratoare	10	2,78%	4,35%
4. burine	4	1,11%	1,70%
III. NUCLEE PERCUTOARE	2	0,55%	0,80%
B. Piese neprelucrate	130	36%	100%
I. ASCHII (deseuri si rebuturi)	125	34,7%	96%
II. NUCLEE EPUIZATE	5	1,3%	4%
TOTAL GENERAL	360	100%	-

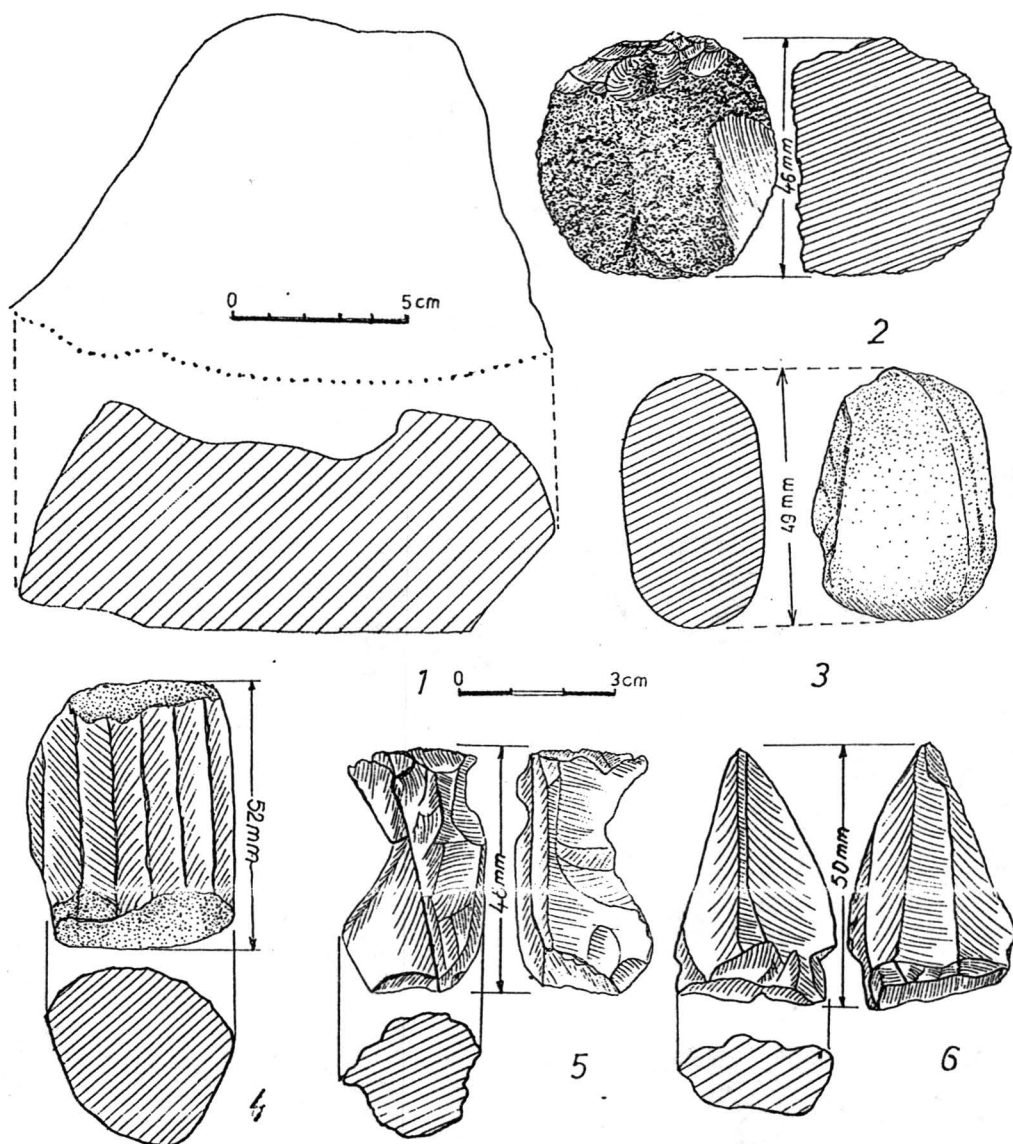


Fig. 27. Târgu Frumos "Baza Pătule": nicovală din gresie dură (1), percutoare (2-3) și nuclee de silex (4-6). (Târgu Frumos "Baza Pătule": enclume en grés dur (1), percuteurs (2-3) et noyaux en silex (4-6))

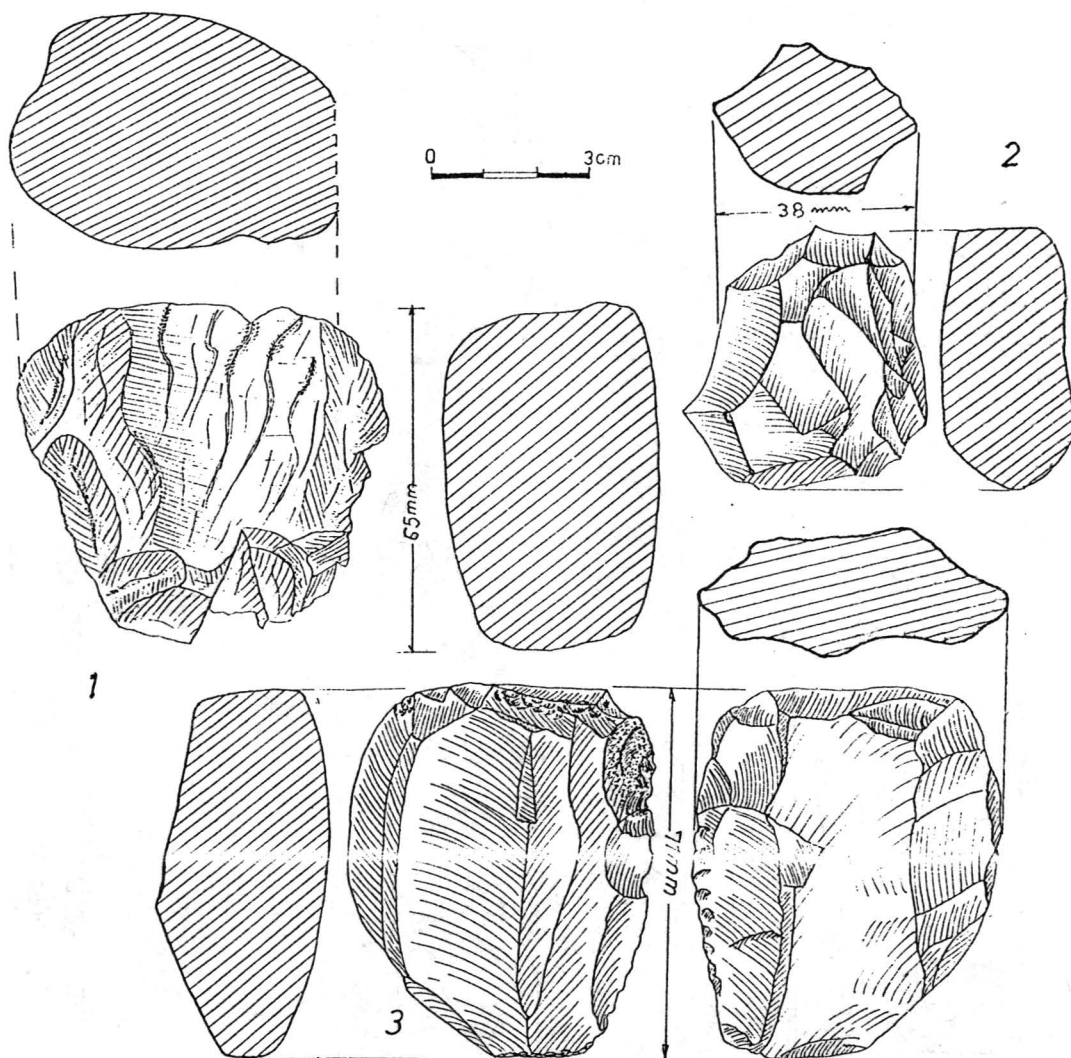


Fig. 28. Târgu Frumos "Baza Pătule": nuclee de silex, realizate ca percutoare (1-3) (Târgu Frumos "Baza Pătule": noyaux en silex, réalisés comme percuteurs (1-3))

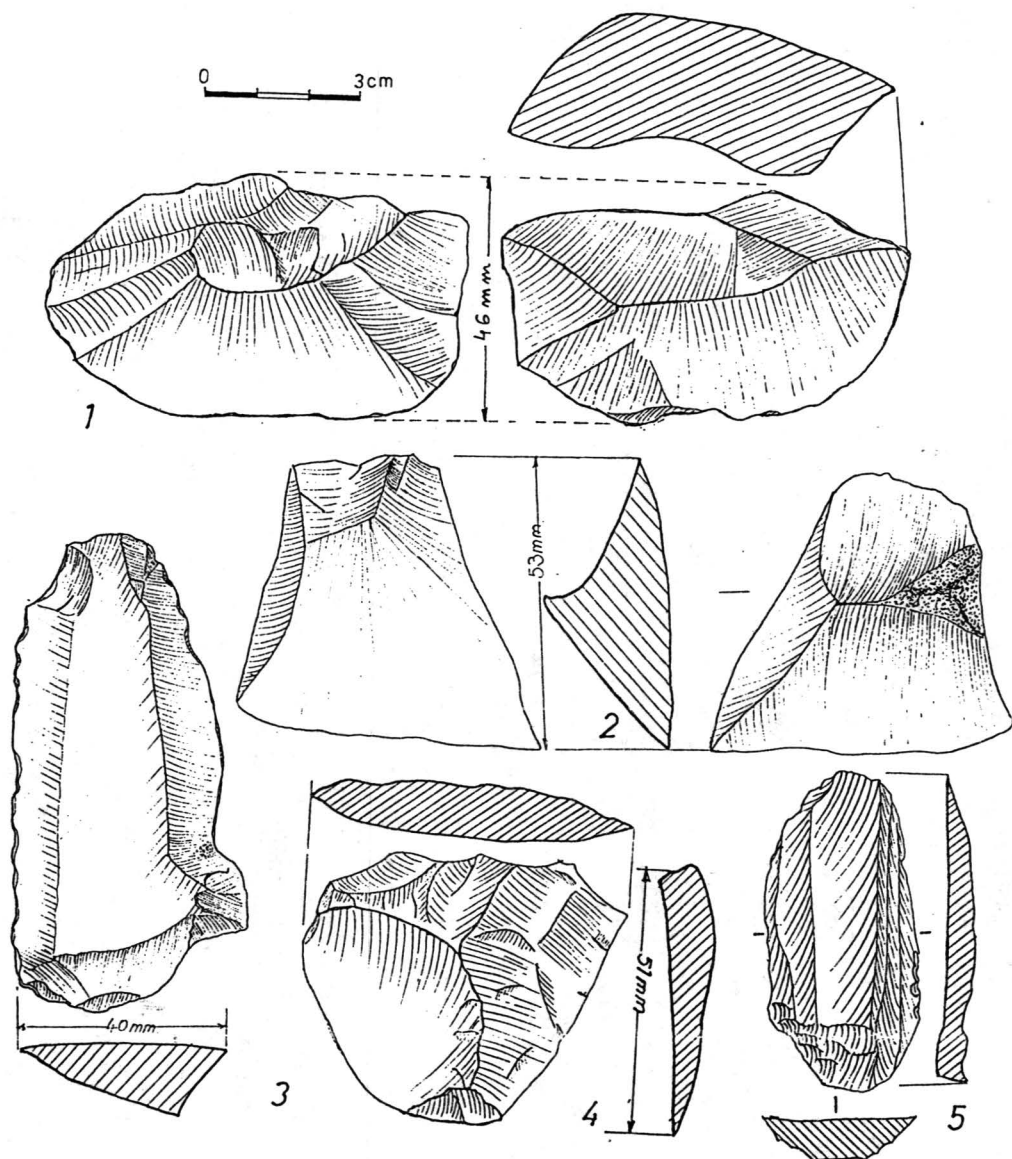


Fig. 29. Târgu Frumos "Baza Pătule": dălțile pe aşchii masive de silex (1-3), racloar-daltă (4) şi daltă pe capăt de lamă (5) (Târgu Frumos "Baza Pătule": ciselets sur eclats en silex (1-3), racloir-ciseau (4) et ciseau sur bout de lame (5))

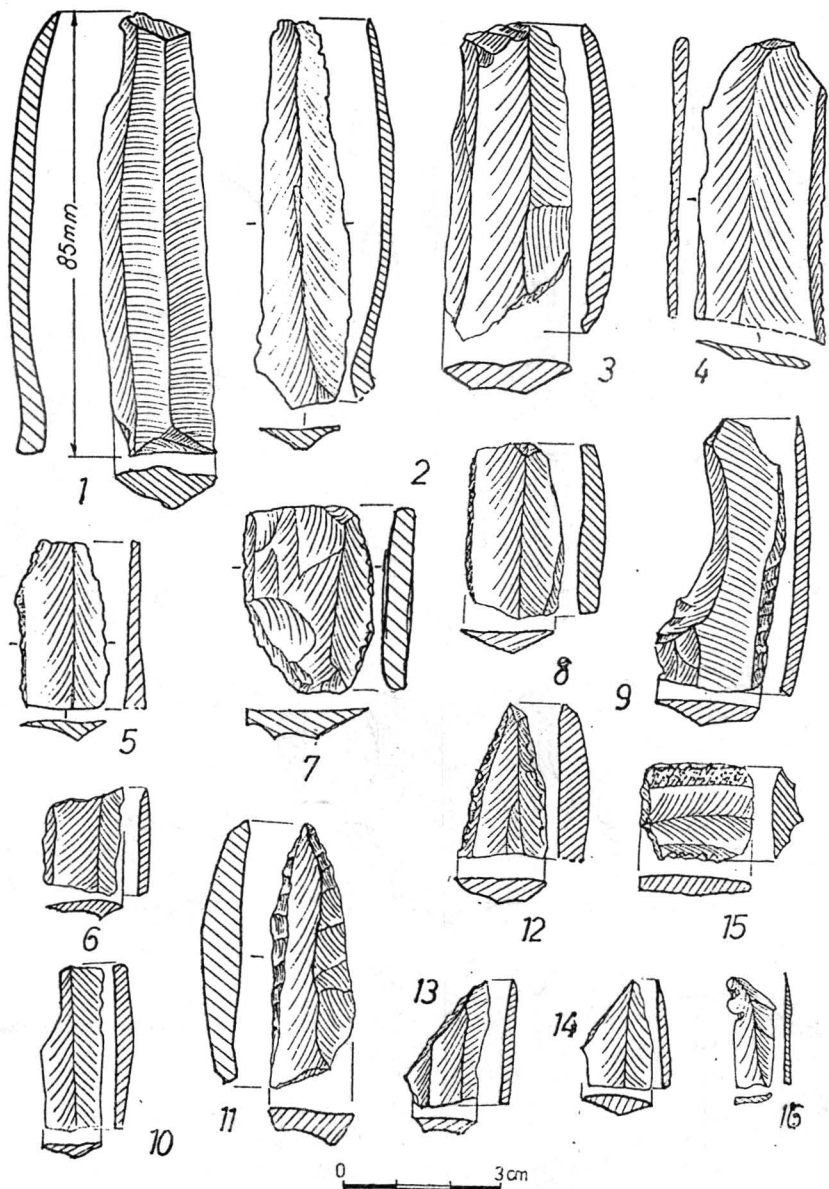


Fig. 30. Târgu Frumos "Baza Pătule". Lame de silex neretuşate dar cu urme de utilizare (1-6), cu o latură retuşată (7-8), cu scobitură (9-10), străpungătoare (11-12), vârfuri (13-14), piesă componentă de seceră (15), microlamă cu o latură zimţată (16). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Lames en silex sans retouches, mais avec traces d'utilisation (1-6), à un côté retouché (7-8), à encoche (9-10), perceuses (11-12), pointes (13-14), pièce de faucille (15), lame microlithique à un côté denticulé (16))

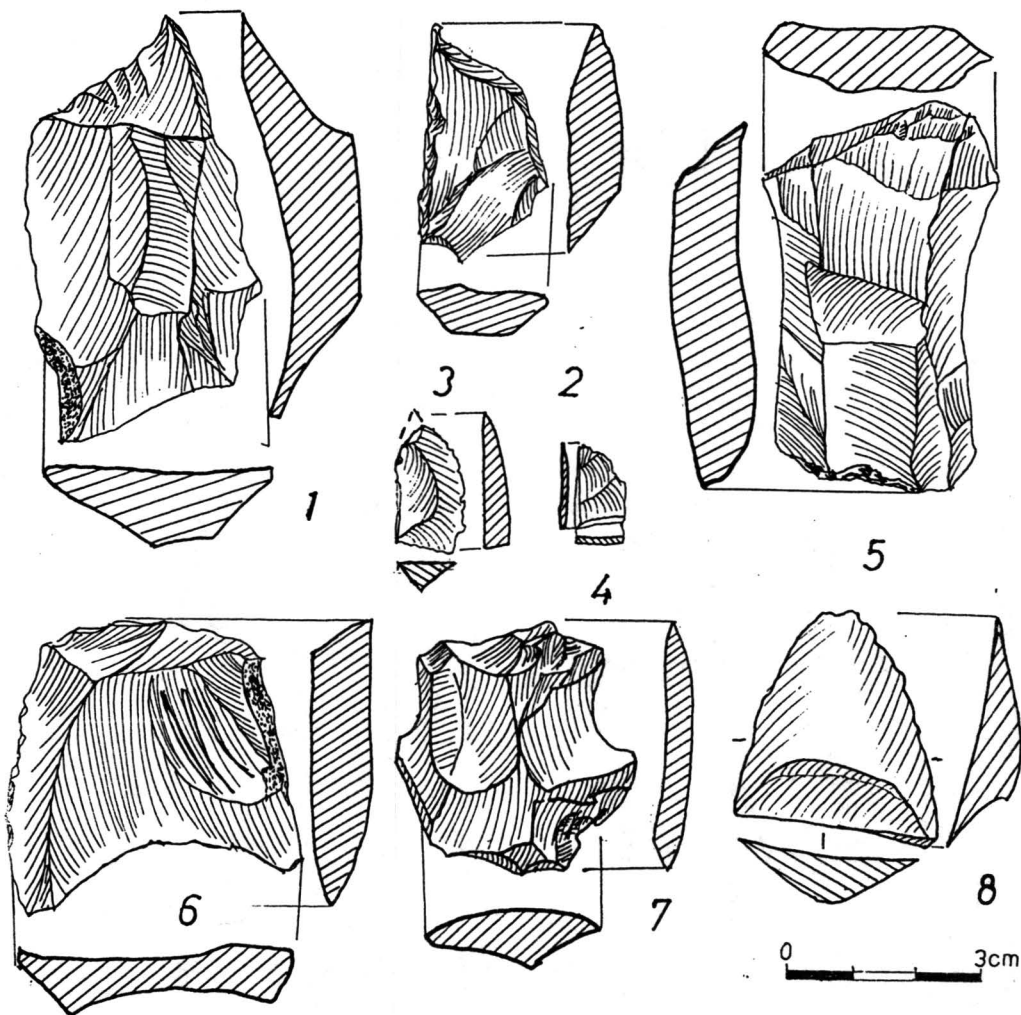


Fig. 31. Târgu Frumos "Baza Pătule". Gratoare de silex: pe capăt de lamă (1, 3-5) și pe așchii (6-11), gratoar-dublu (2), gratoar-burin (9). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Grattoirs en silex: sur bout de lame (1-5) et sur éclats (6-11); grattoir double (2), grattoir-burin (9))

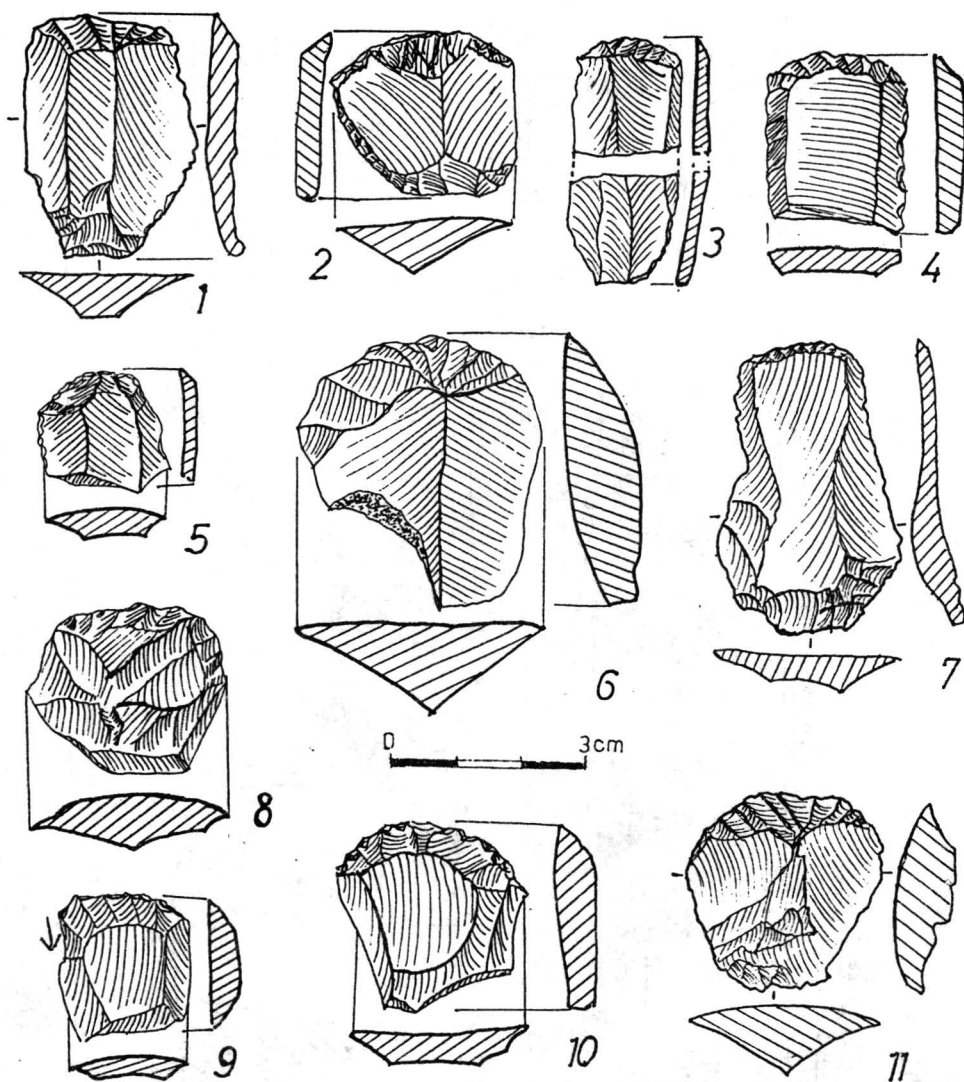


Fig. 32. Târgu Frumos "Baza Pătule". Aşchii de silex: străpungătoare-burin (1-2), microvârfuri (3-4), răzuitoare masivă (5) şi răzuitori pe scobitură (6-7), aşchie de decorticare (8). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Eclats en silex: perçuses-burin (1-2), pointes microlithiques (3-4), racloir massif (5) et racloirs sur creux (6-7), éclat de décortication (8))

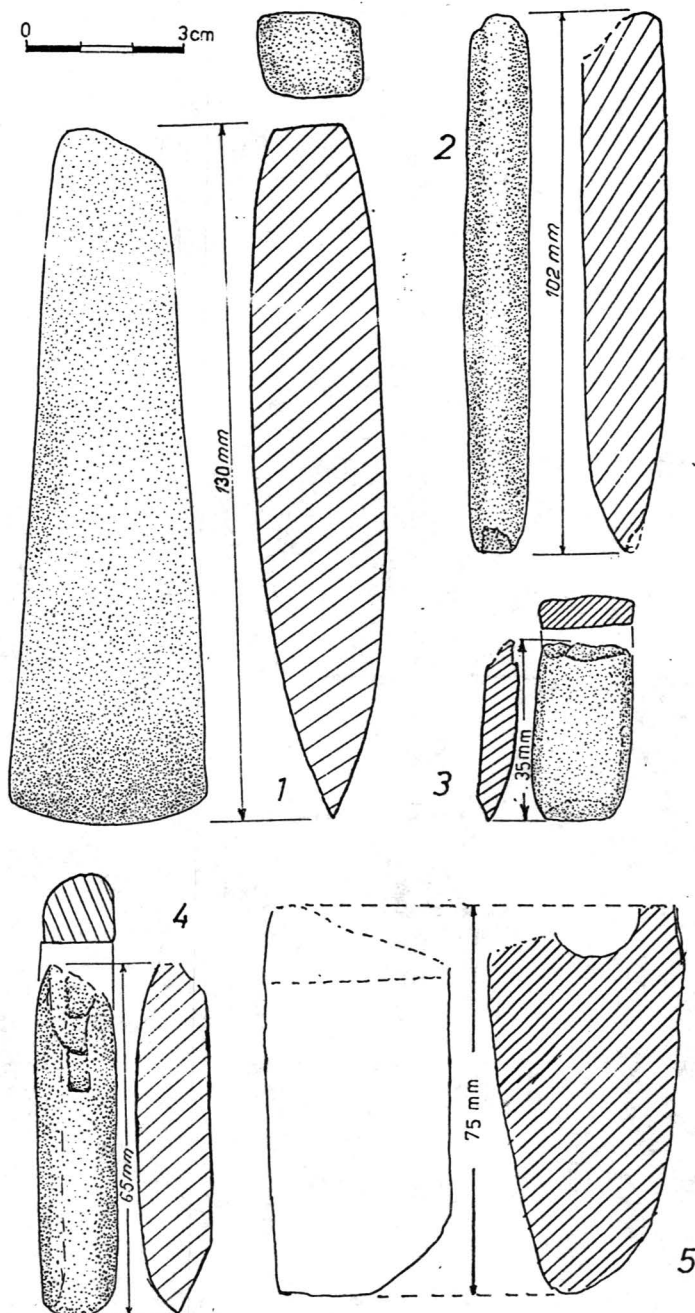


Fig. 33. Târgu Frumos "Baza Pătule": dălți șlefuite din silicolit (1-2, 4), teslă (3) și topor perforat din șist verzui (5). (Târgu Frumos "Baza Pătule": ciseaux polis en silicolithe (1-2, 4), herminette (3) et hache perforée en schiste verdâtre (5))

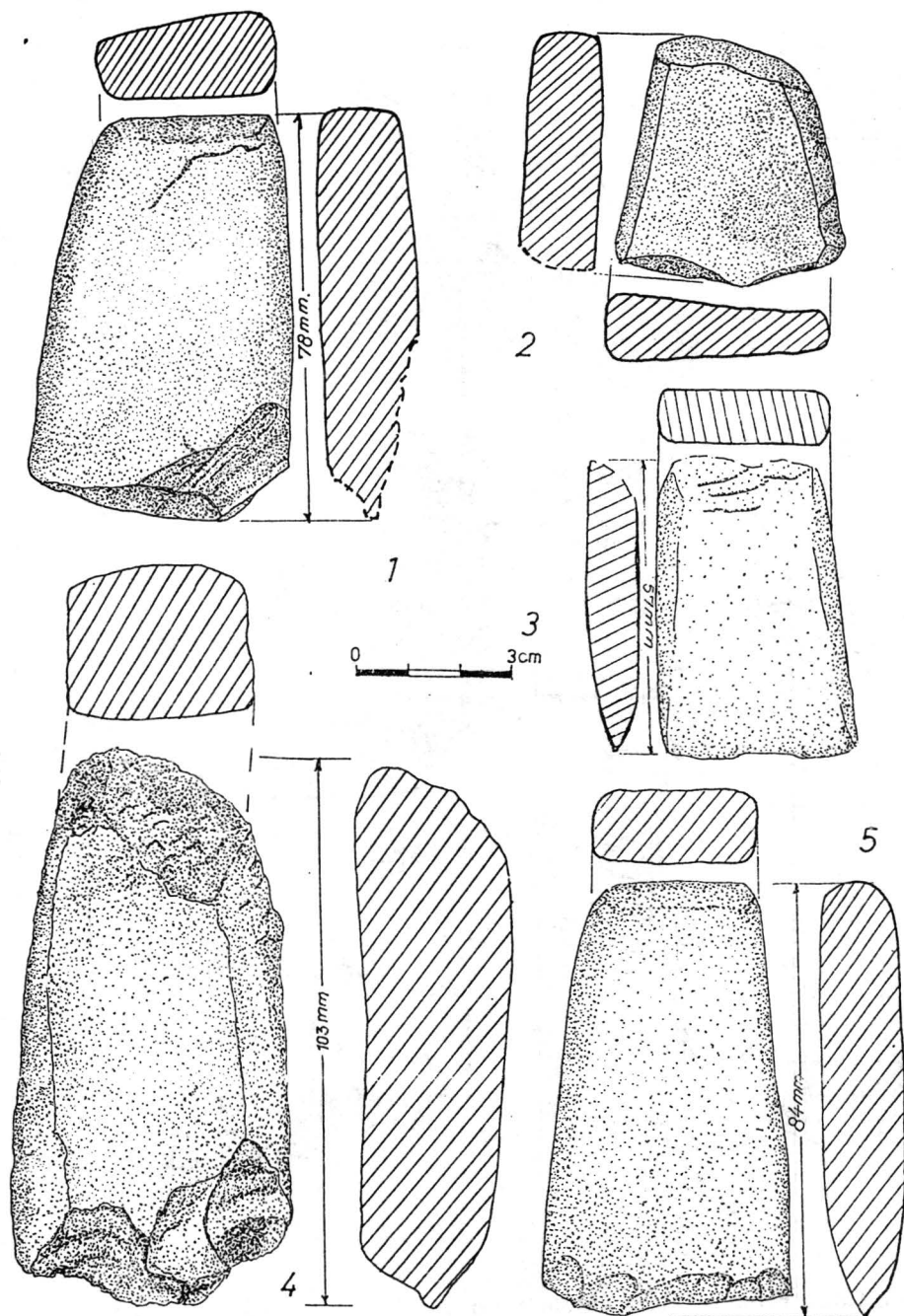


Fig. 34. Târgu Frumos "Baza Pătule": topoare șlefuite plate (1-5). (Târgu Frumos "Baza Pătule": haches plates polies (1-5))

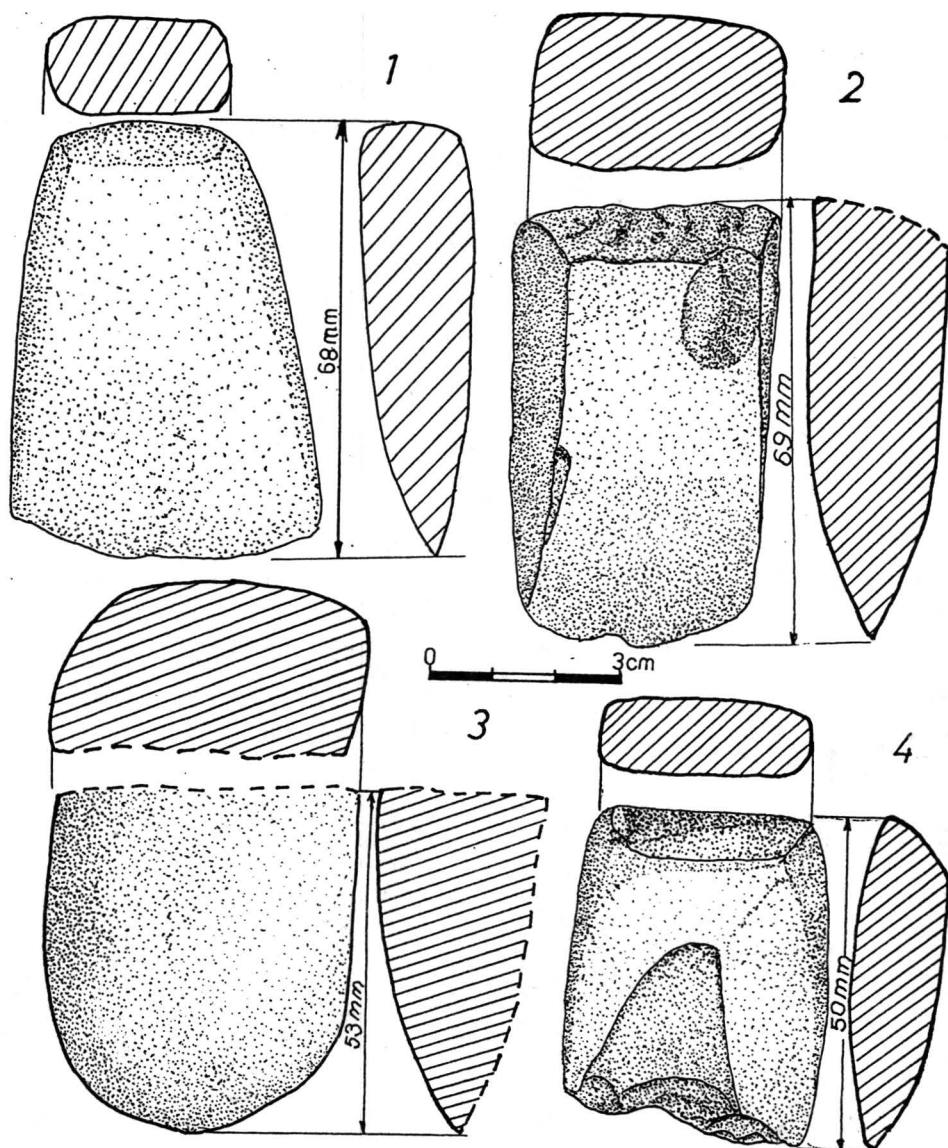


Fig. 35. Târgu Frumos "Baza Pătule": topoare șlefuite cu una sau ambele laturi arcuite (1-4). (Târgu Frumos "Baza Pătule": haches polies à un côté ou tous les deux côtés arcués (1-4))

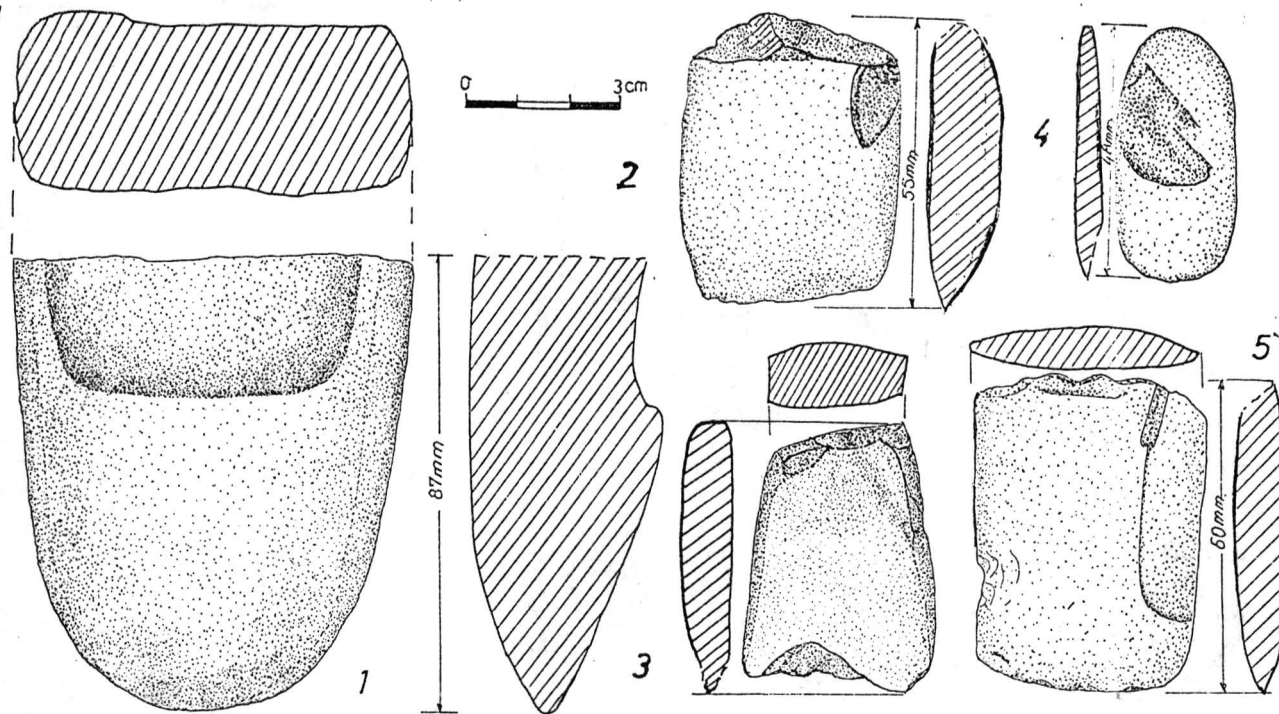


Fig. 36. Târgu Frumos "Baza Pătule"; topoare şlefuite plan-convexe (1-3), şi lenticulare (4-5). (Târgu Frumos "Baza Pătule": haches polies plane-convexées (1-3) et lenticulaires (4-5))

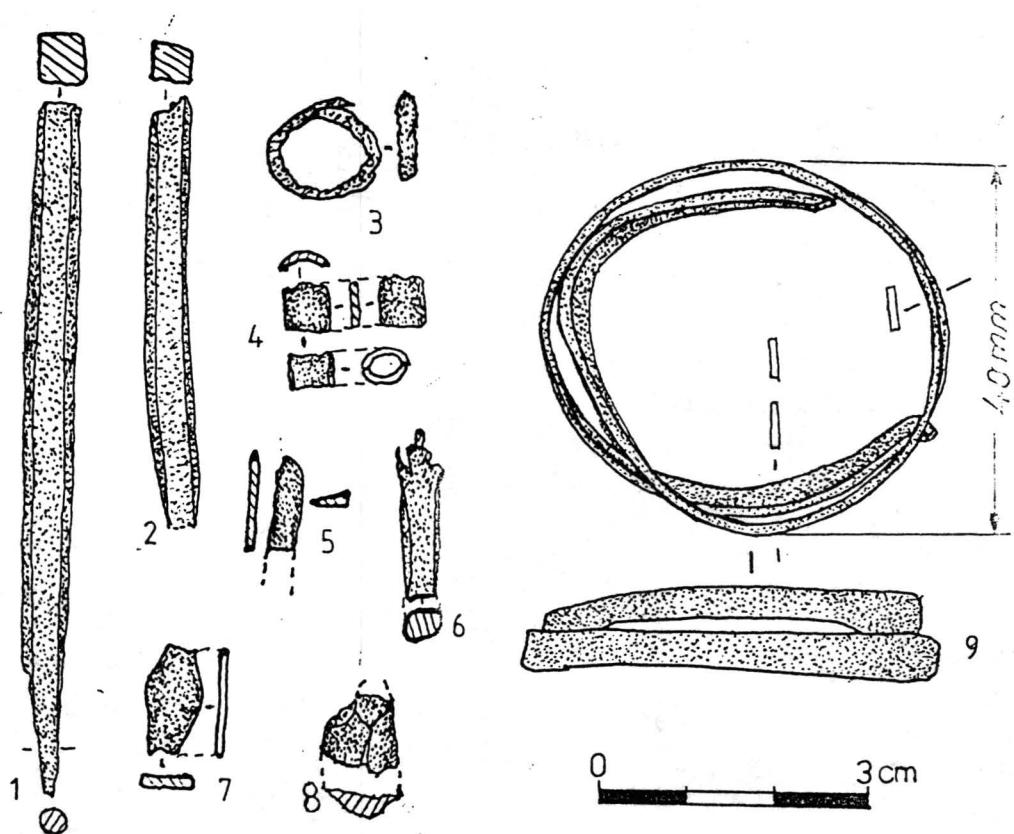


Fig. 37. Târgu Frumos "Baza Pătule". Piese de cupru: străpungătoare (1-2), verigă (3), mărgică tubulară (4), fragmente de cuțitașe (5-8), fragmente nedeterminabile (6-7), brățară cu dublă spirală (9). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Pièces en cuivre: perceuses (alènes) (1-2), anneau (bague) (3), perle tubulaire (4), fragments de petits couteaux (5, 8), fragments indéterminés (6-7), bracelet bispiralé (9))

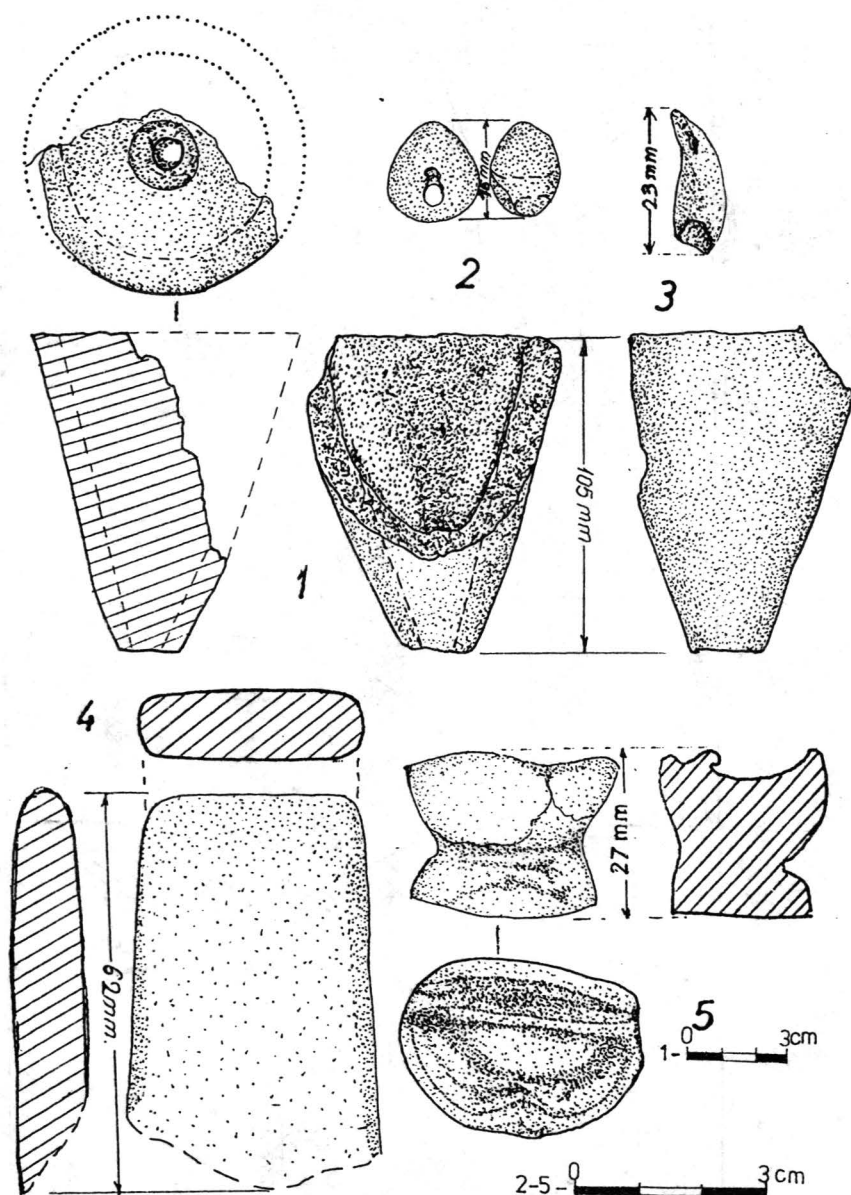


Fig. 38. Târgu Frumos "Baza Pățule". Obiecte din lut ars: pâlnie (duză?) (1), mărgel (2-3), imitație de topor (4), imitație de astragal (5). (Târgu Frumos "Baza Pățule". Objets en argile cuite: entonnoir (aju tagé ?) (1), perles (2-3), imitation de hache (4), imitation d'astragale (5)

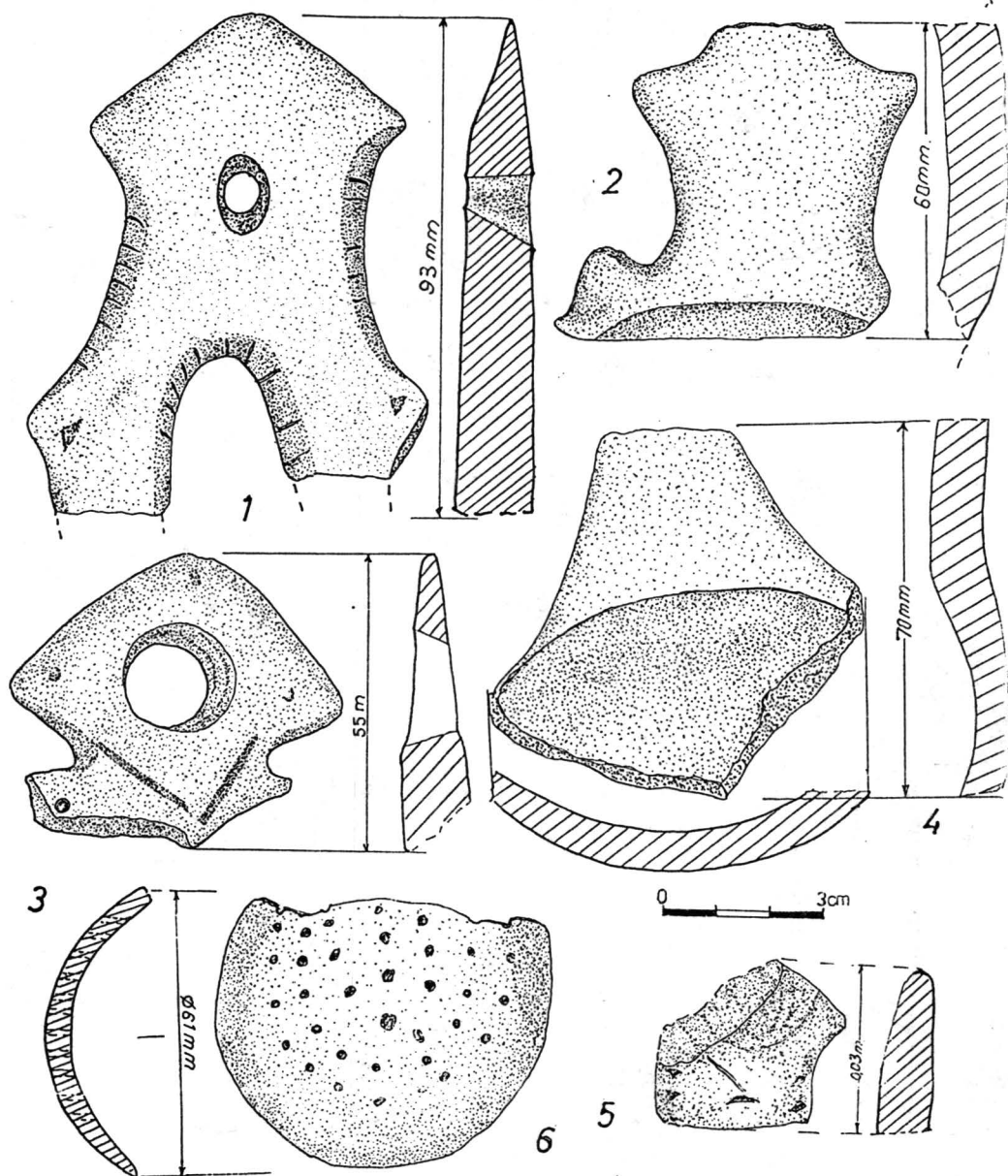


Fig. 39. Târgu Frumos "Baza Pătule": fragmente de cozi de linguri (polonice) (1-5) și fragment de căuș-strecurătoare (6). (Târgu Frumos "Baza Pătule": fragments de queues de cuillères (louches) (1-5) et fragment de casse-passoire (6)

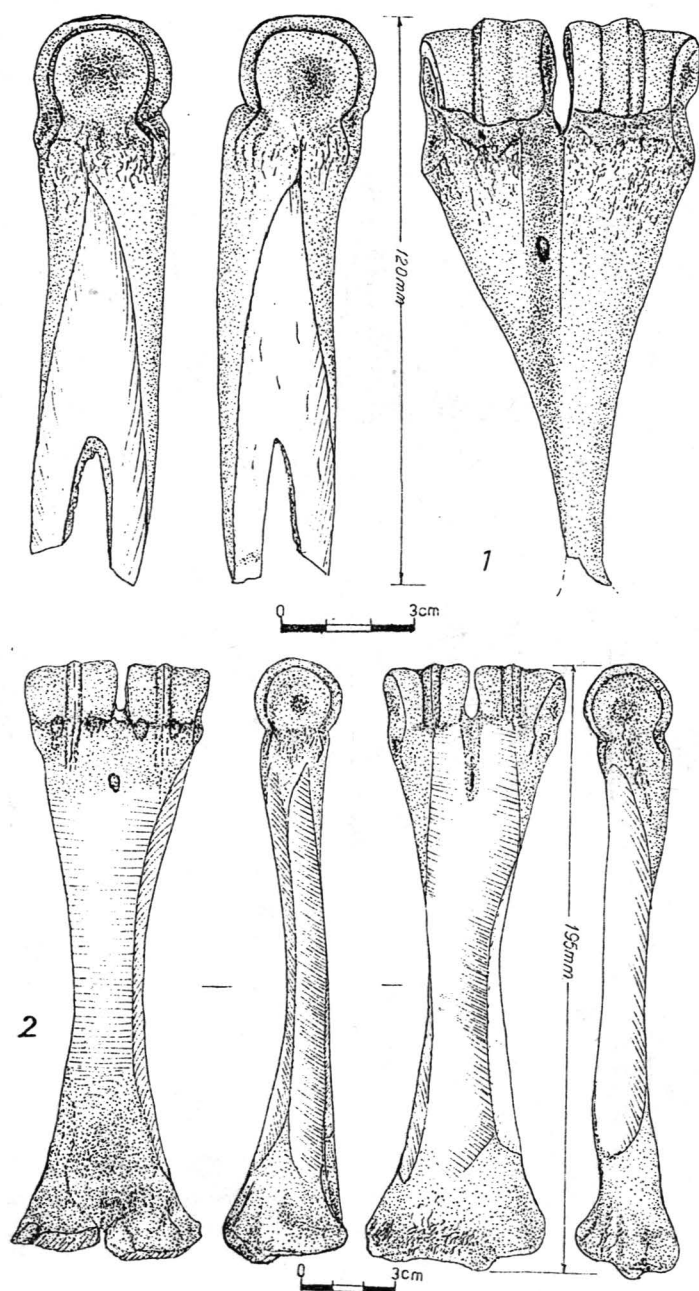


Fig. 40. Târgu Frumos "Baza Pătule": şlefuitoare de os (1-2). (Târgu Frumos "Baza Pătule": polisseurs en os (1-2))

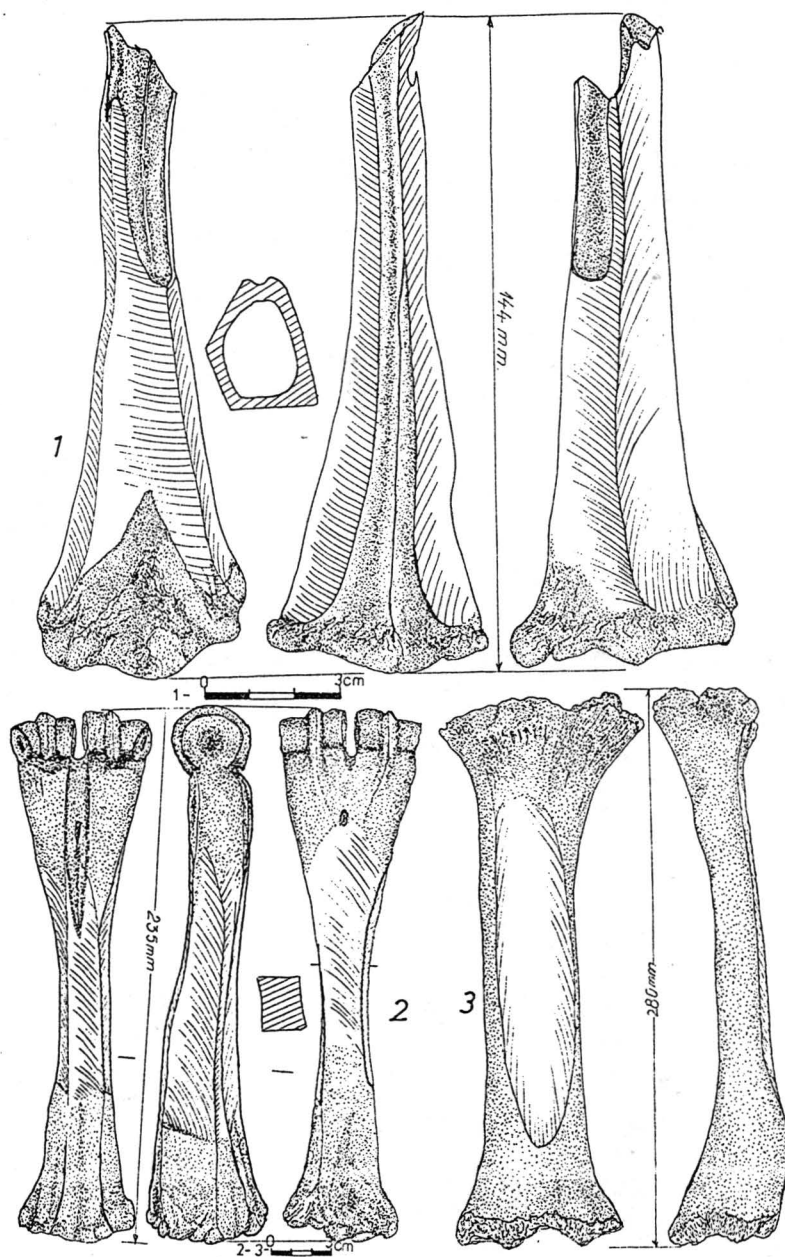


Fig. 41. Târgu Frumos "Baza Pătule": șlefuitoare de os (1-3). (Târgu Frumos "Baza Pătule": polisseurs en os (1-3))

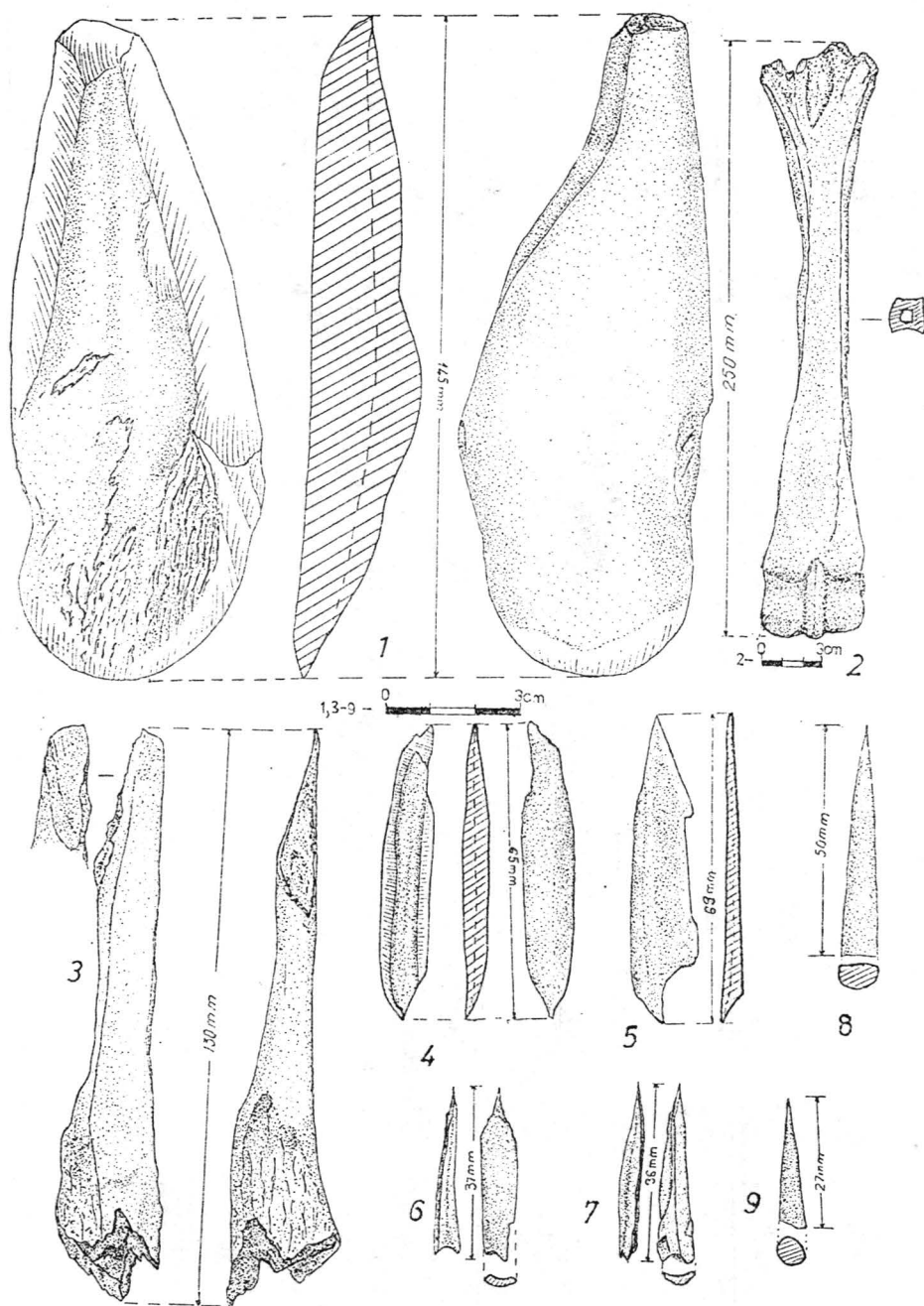


Fig. 42. Târgu Frumos "Baza Pătule". Unelte de os: săpăligă (daltă?) (1), șlefuitor (2), spatulă (3), împungătoare (4-7), vârfuri șlefuite (8-9). (Târgu Frumos "Baza Pătule"). Outils en os: serfuettes (ciseau ?) (1), polisseur (2), spatules (3), perceuses (4-7), pointes polies (8-9)

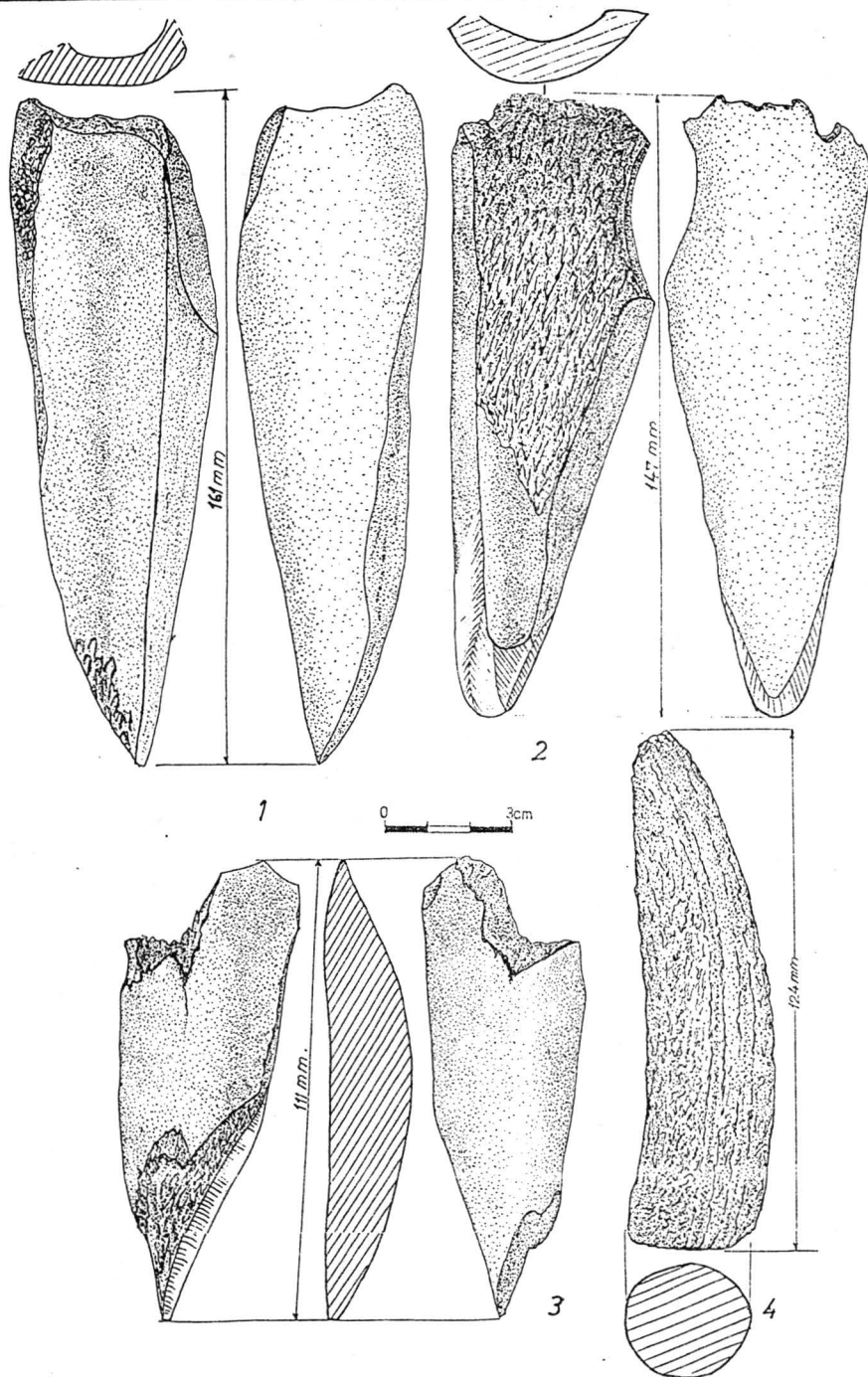


Fig. 43. Târgu Frumos "Baza Pătule". Piese de os și corn: pumnale (1, 3), săpăligă de os (2), corn cu baza retezată (4). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Pièces en os et corne: poignards (1, 3), serfuettes en os (2), corne avec la base coupée (4))

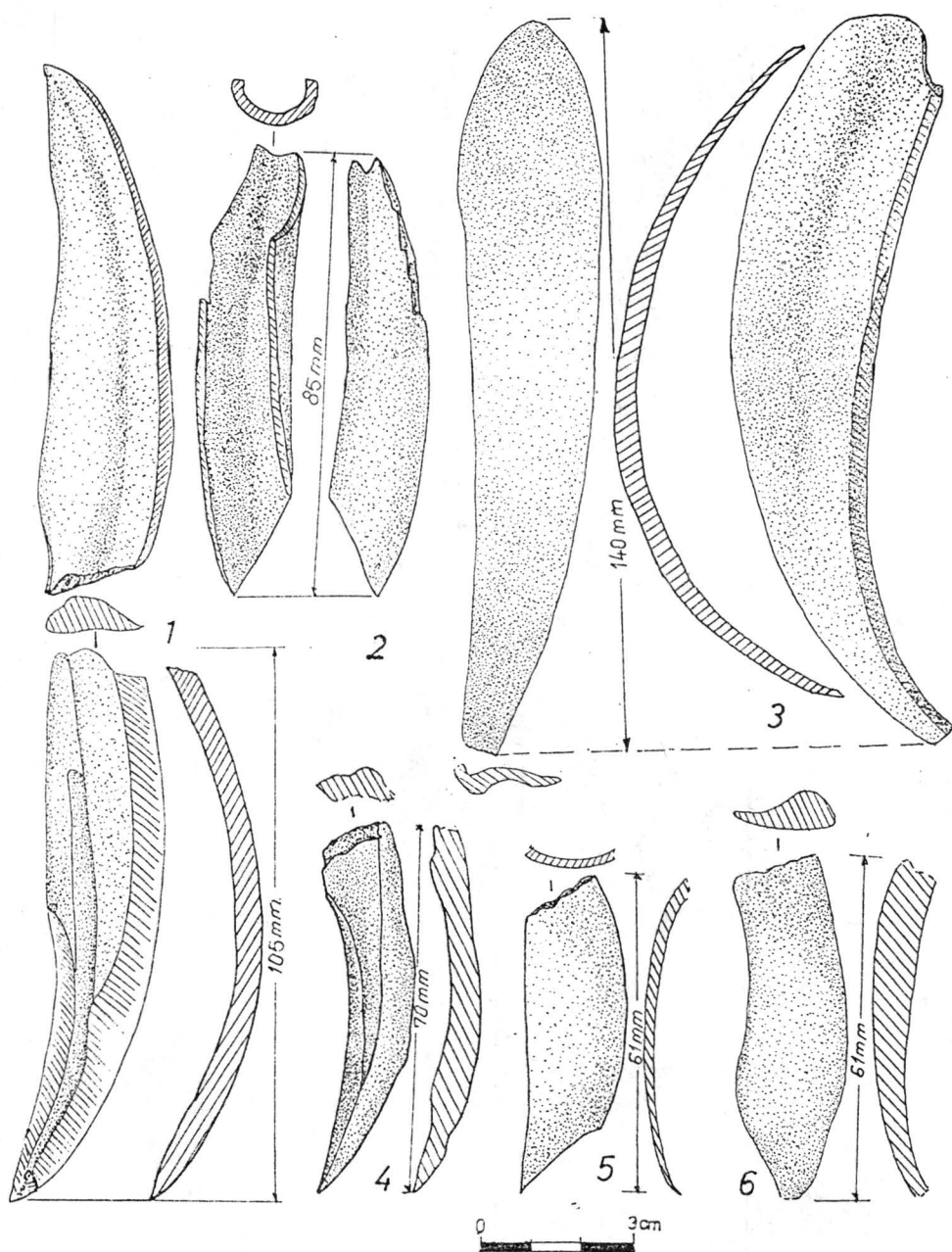
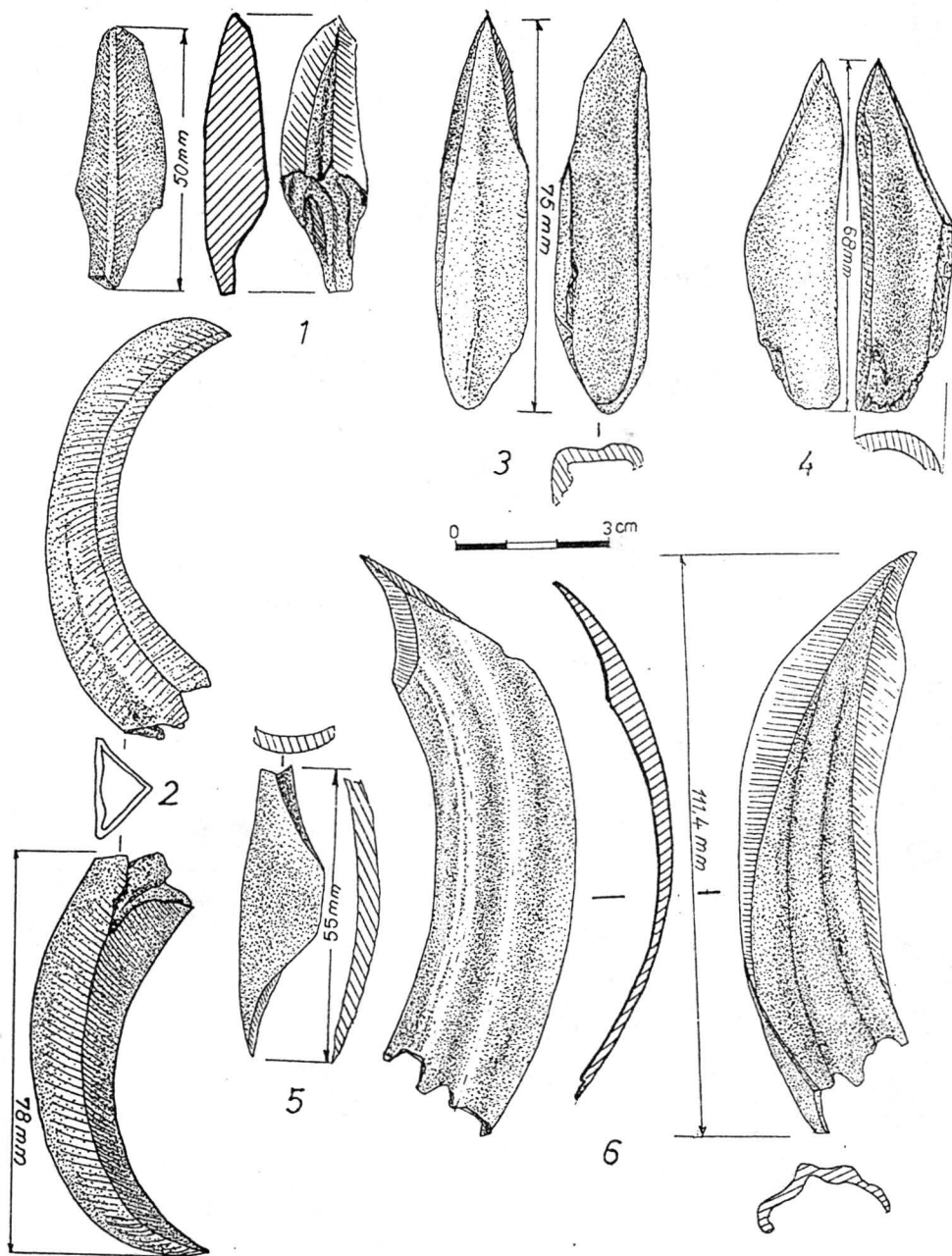


Fig. 44. Târgu Frumos "Baza Pățule". Artefacte lucrate din colți de mistreț (1-6).
(Târgu Frumos "Baza Pățule". Artefacts travaillés en défenses du sanglier (1-6))



**Fig. 45. Târgu Frumos "Baza Pătule". Artefacte lucrate din colți de mistreț (1-6).
(Târgu Frumos "Baza Pătule". Artefacts travaillés en défenses du sanglier (1-6))**

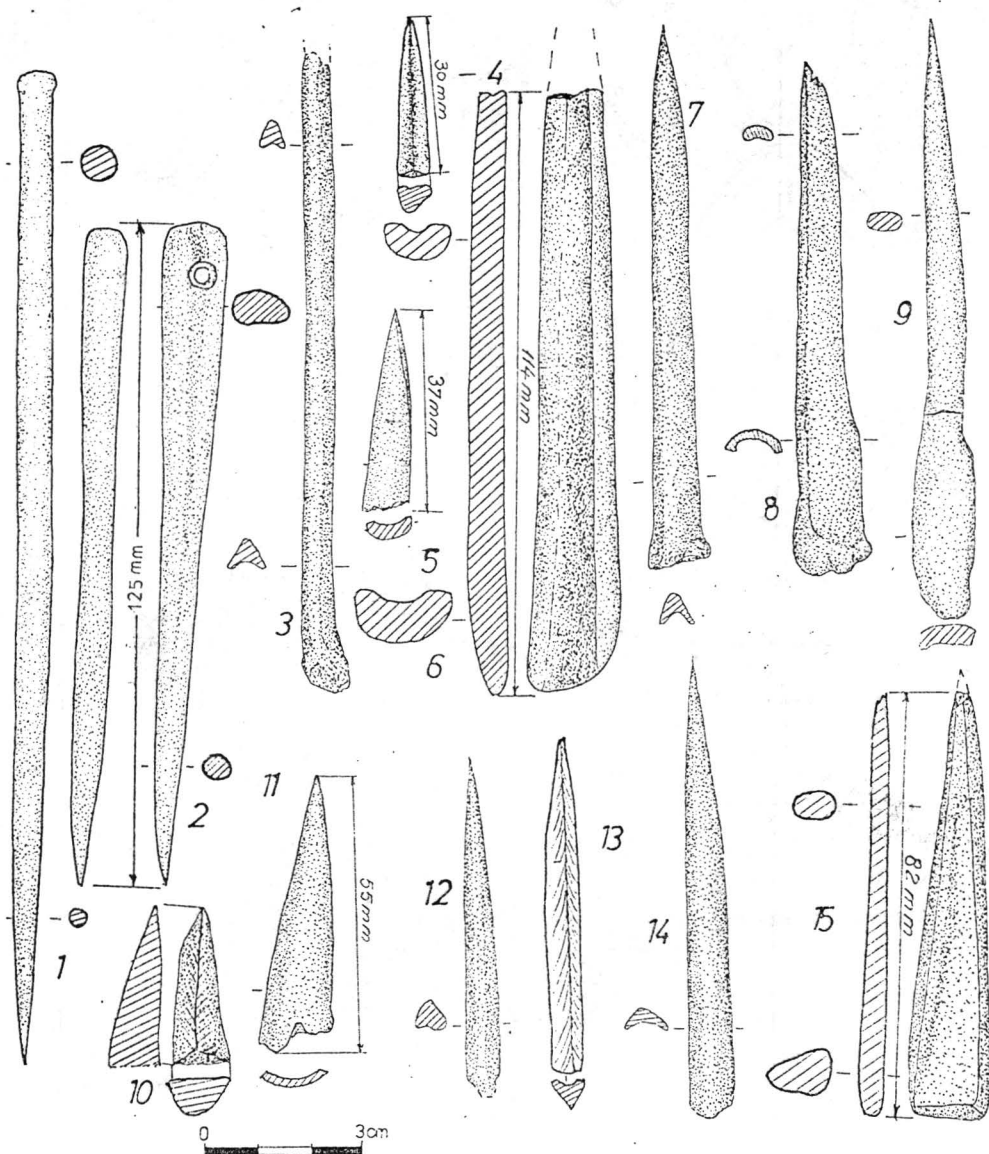


Fig. 46. Târgu Frumos "Baza Pătule". Obiecte de os: andrea (1), ac (2), mpungătoare și vârfuri de os (3-15). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Objets en os: aiguille à tricoter (1), aiguille (2), perçues et pointes en os (3-15))

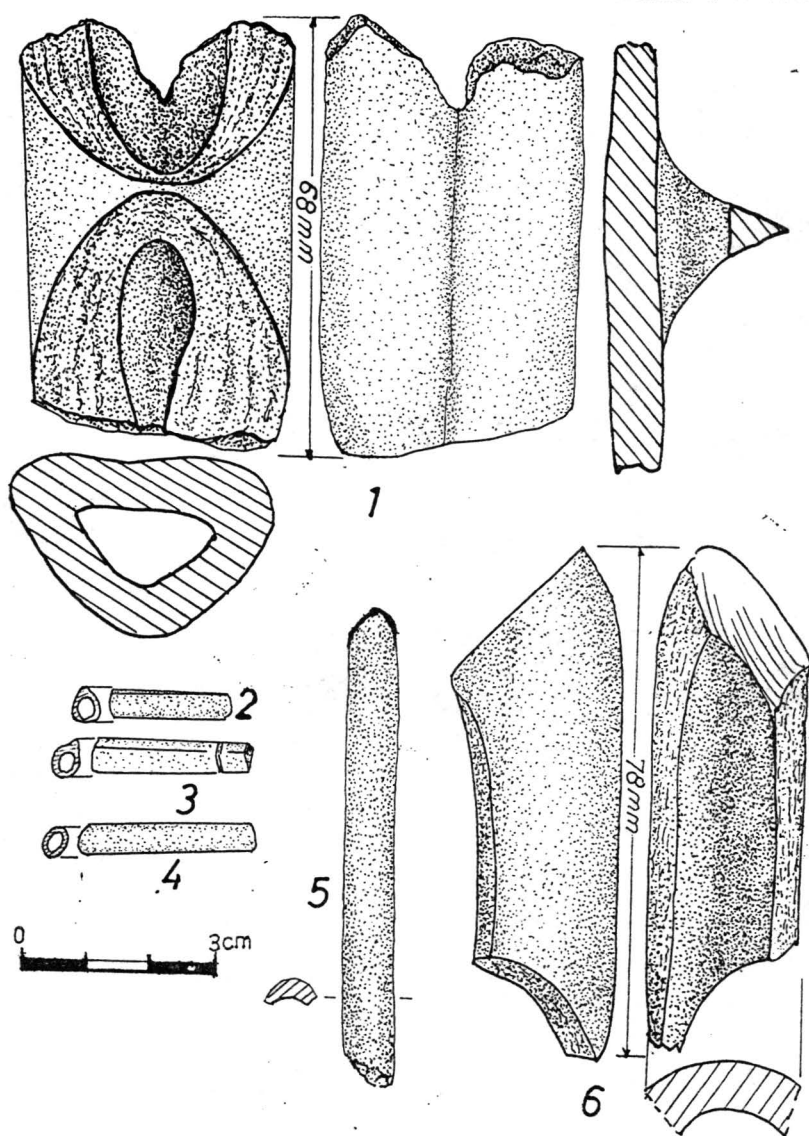


Fig. 47. Târgu Frumos "Baza Pătule": lustruitor cu mâner (1), mărgelile tubulare (2-4) și spatule de os (5-6). (Târgu Frumos "Baza Pătule": polisseur avec manche (1), perles tubulaires (2-4) et spatules en os (5-6).

ASPECTE ISTORIOGRAFICE CU PRIVIRE LA REGIMUL FISCAL AL CRESCĂTORILOR DE VITE DIN MOLDOVA ÎN EVUL MEDIU

Mihai Lazăr

Fiscalitatea a constituit în evul mediu mijlocul principal prin care statul și-a asigurat resursele materiale și financiare indispensabile funcționării structurilor sale. Obligațiile impozabililor față de puterea centrală au decurs din dreptul suveranului în calitate de stăpân suprem de a pretinde de la supuși diverse servicii și o cotitate din veniturile realizate de ei. Cercetări pertinente întreprinse de specialiști din domenii conexe – istorici, juriști, sociologi și politologi – au evidențiat, în mod argumentat, rolul esențial al politicii fiscale în ansamblul funcțiilor statului, impactul major al acestui segment al vieții de stat asupra evoluției de ansamblu a societății¹. Studiarea comparativă a realităților din diverse țări ale lumii i-a condus pe specialiști la constatarea că exigențele de ordin economico-financiar ale statului s-au situat mai întotdeauna imediat după cele vizând asigurarea monopolului asupra ordinii publice. De notorietate este în acest sens în cadrul istoriografiei universale punctul de vedere exprimat de reputatul istoric francez Fernand Braudel. Iată cum caracterizează el primele două funcții de bază ale statului: “Prima sarcină: a se face ascultat, a monopoliza în folosul său violența virtuală a unei societăți date, a goli această societate de orice pornire de furie posibilă, a înlocui asemenea porniri ale ei cu ceea ce Max Weber numește <<violența legitimă>>. A doua sarcină: a controla de aproape sau de la distanță viața economică, a organiza, într-un chip conștient sau nu, circulația bunurilor, a pune mâna mai ales pe o parte notabilă a venitului național cu scopul de a asigura propriile lui cheltuieli, luxul lui, <<administrația>> lui, sau războiul...”². Pentru țările române, care veacuri la rând au fost nevoite să suporte dominația străină, presiunea statului asupra resurselor economice ale populației a dobândit accente dramatice, cu urmări grave asupra stabilității social-politice.

Exigențele economico-financiare externe, corupția și venalitatea aparatului de stat au generat în timp o imagine sumbră asupra fenomenului fiscal, imagine care s-a extins treptat asupra tuturor componentelor vieții de stat. De bună seamă, pentru Moldova și Țara Românească impozitele, aparatul fiscal și practicile adesea abuzive ale acestuia au constituit, odată cu jumătatea secolului al XVI-lea, realitatea cea mai pregnantă a vieții cotidiene. Impactul profund al politicii fiscale asupra tuturor structurilor sociale presupune, în mod necesar, o cunoaștere cât mai exactă a caracteristicilor și dinamicii acesteia.

1. Istoriografia medievală

În general, știrile furnizate de cronicari îmbrățișează o gamă bogată de aspecte din sfera fiscalității³. Privite din punctul de vedere al conținutului, analele și cronicile evidențiază idei și opinii interesante rezultate, în multe cazuri, din cunoașterea nemijlocită a realității. Erudiția cărturarilor moldoveni în probleme fiscale se explică în parte și prin faptul că ei sau rudele lor apropiate au îndeplinit diverse funcții în aparatul administrativ-fiscal. De altfel, indiferent de specificul dregătoriilor deținute, boierii, în calitate de slujbași domnești, erau implicați nemijlocit în îndeplinirea complicatelor sarcini financiare ale Vistieriei.

Din cuprinsul cronicilor aflăm, uneori cu lux de amănunte, o serie de date prețioase despre strădaniile domnilor și agenților fiscali de a obține fonduri materiale și bănești tot mai mari pe seama contribuabililor fie prin introducerea de dări noi și mărirea cuantumului celor deja existente, fie prin restrângerea privilegiilor fiscale și încadrarea privilegiatilor în categoria birnicilor de rând. Începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ca urmare a presiunii economice crescânde exercitate de Înalta Poartă asupra Moldovei, problematica fiscală dobândește un loc din ce în ce mai însemnat în scrierile contemporanilor pentru a deveni în secolul al XVIII-lea un subiect de reflecții prioritare⁴.

Din relatările contemporanilor rezultă cu claritate că animalele dețineau o pondere însemnată în ansamblul averii locuitorilor din toate zonele geografice ale Principatului. În linii mari, puterea economică și, respectiv, cea fiscală a majorității populației Moldovei aveau la bază șeptelul animal. Criteriile de impunere fiscală specificate în cuprinsul documentelor oficiale domnești sunt întocmai confirmate de cronicari. Cu tot caracterul neunitar al punctelor de vedere exprimate, narațiunile istorice medievale conțin indicația, justă în principiu, potrivit căreia birnicii, adică impozabilii de rând, pentru efectivele de animale aflate în proprietatea lor erau impuși la dări sub forma zecuielii⁵. În paginile cronicilor întâlnim știri utile despre dările pe vite existente în sec. XVI-XVIII: **gorștina de oi, desetina de porci, sulgiul, ialovița, cornăritul, alâmul, văcăritul, folăritul, untul, seul, pieile, conacele**, apoi numeroase **năpăști și dări împărătești**⁶.

Referirile din narațiunile din epocă surprind uneori modalitățile de impunere și de percepere pe categorii sociale, asimilate în principiu categoriilor fiscale. De regulă – sunt de părere majoritatea cărturarilor timpului – sporirea sarcinilor fiscale a ținut pasul cu intensificarea presiunii economice otomane, cu pretențiile mereu în creștere ale domnilor și slujbașilor din anturajul lor, precum și cu necesitățile de ordin militar ale țării și ale Înaltei Porți. Destul de rar, însă faptul în sine este semnificativ, cronicarii încearcă să coreleze structura și cuantumul veniturilor domnești realizate pe cale fiscală cu ponderea deținută de ramurile economice. Potrivit cronicarilor în aproape toate gospodăriile veniturile obținute din creșterea vitelor dețineau o importantă pondere. În mod corespunzător, pe linie fiscală, obligațiile impuse locuitorilor pentru veniturile realizate din creșterea vitelor aveau o importanță specială⁷.

Alături de cronici, relațiile de călătorie aparținând străinilor se dovedesc o sursă de informații la fel de utilă și indispensabilă pentru cunoașterea politicii fiscale. Din păcate, procesul de depistare, publicare și investigare a acestei categorii de surse istorice s-a înfăptuit neunitar și într-un ritm lent⁸. Cel dintâi istoric român care și-a propus și a reușit o valorificare globală a fondului de informații oferite de călătorii străini a fost Nicolae Iorga. Lucrarea sa monografică *Istoria românilor prin călătorii*⁹ s-a dovedit a fi pentru o bună perioadă de timp un instrument eficient destinat cunoașterii diferitelor aspecte ale vieții de stat în Țările Române. Inițiativa publicării sistematice, în ultimele decenii, a mărturiilor călătorilor străini în colecția *Călători străini despre Țările Române*, din care până în prezent au apărut opt volume¹⁰, a deschis orizonturi noi cercetărilor cu caracter economico-financiar. Autorii ai acestei valoroase colecții, precum: Paul Cernovodăanu¹¹, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru¹², Dan Amedeo Lăzărescu¹³ au valorificat deja, parțial, un segment important al relațiilor de călătorie. Dar acest gen de scriere constituie un teren fertil de investigații pentru categorii diverse de cercetători întrucât conținutul lor abundă deopotrivă în date cu caracter istoric, lingvistic, toponimic, etnografic, geografic și agronomic.

Cunoscuți de obicei sub denumirea generică de călători – misionarii catolici, protestanți, ortodocși și musulmani, negustorii, militarii și diplomați din unele țări europene și asiatice – aflați pe meleagurile românești cu anumite interese personale și publice sau fiind doar în trecere spre alte zone, ne-au lăsat un volum impresionant de informații. Veniți din

locuri caracterizate printr-o dezvoltare economico-socială deosebită de cea a Țărilor Române și călăuziți de concepții proprii în privința obligațiilor supușilor față de suveran, diverșii călători străini au întâlnit în spațiul carpato-dunăreano-pontic realități noi, necunoscute în țările lor de baștină. Jurnalele de călătorie redau într-o viziune inedită specificul organizării de stat a țărilor române și în acest cadru funcția fiscală a acestuia. Cea mai mare parte a descrierilor aparțin unor persoane instruite implicate, într-un fel sau altul, în viața economico-financiară. Prezentând în chip admirativ impresionanta bogăție de animale domestice din Moldova, diverșii călători din sec. XV-XVIII, întocmai ca și cronicarii indigeni, au apreciat, în mod just, că sursele principale de venituri ale domniei prelevate de la supuși pe cale fiscală proveneau din sectorul economiei animale. Ne sunt prezentate cifre sugestive, apropiate valoric celor conținute de izvoarele documentare în legătură cu încasările efectuate pe seama vistieriei domnești în secolul al XVIII-lea¹⁴. Niccolo Barsi era de părere că toți locuitorii Moldovei datorau domniei zeciuiala din animale¹⁵. Franz Joseph Sulzer ne relatează însă despre caracterul incidental al impunerii boierilor la dări, subliniind în context regimul fiscal specific al acestora în raport cu birnicii¹⁶.

În măsura în care afirmațiile cronicarilor moldoveni și ale călătorilor străini sunt confirmate de izvoarele documentare oficiale, ele pot contribui la aprofundarea problemei în discuție, proiectând, în același timp, o imagine mult mai colorată și mai dinamică asupra fenomenului fiscal, atât de arid și de stereotip reflectat de actele oficiale.

2. Aspecte ale istoriografiei moderne și contemporane

Vechi de peste un secol și jumătate, preocupările științifice circumscrie evoluției mediu românesc au cunoscut de-a lungul timpului progrese notabile concretizate în largirea continuă a spectrului tematic și adâncirea calitativă a cercetării. Prin acumulări succesive de ordin cantitativ și calitativ, cercetătorii domeniului au realizat o bogată și variată literatură de specialitate. Numărul impunător de studii analitice, monografice și de sinteză existent în prezent situează medievistica pe o poziție onorantă în ansamblul istoriografiei românești moderne și contemporane¹⁷. Această constatare tonifiantă privind consistența demersului istoriografic nu vizează însă totalitatea domeniilor medievisticii. O privire comparativă asupra studiilor consacrate feudalismului pune în lumină faptul că diferitele componente ale acestei problematice au avut parte de abordări inegale. În timp ce unele aspecte au beneficiat de analize aprofundate, concretizate în lucrări temeinice, realizate în spirit riguros științific, altele, ca urmare a complexității lor și a dificultăților de documentare – adesea insurmontabile – continuă să se plaseze și astăzi în conul de umbră al cercetării istorice. Un domeniu deficitar al medievisticii noastre – caracterizat întocmai de majoritatea analizelor istoriografice – este neîndoiește fiscalitatea. Drumul anevoios al cercetărilor de istorie fiscală a avut la bază o serie de motivații atât obiective, cât și subiective. În rândul constrângerilor de factură obiectivă se cuvin menționate mai cu seamă dificultatea evidentă a problematicei și penuria de izvoare. Dintre motivațiile de ordin subiectiv avem în vedere ariditatea și lipsa de atractivitate a subiectului. Aceste rigori – ca și altele nespecificate aici – au marcat serios evoluția cercetărilor, punându-și amprenta restrictiv asupra opțiunilor tematice ale medievștilor. Sintetizând în mod sugestiv exigențele cercetării fenomenului fiscal, Constantin C. Giurescu – reputat specialist al domeniului – afirma următoarele: “A urmări înșirarea seacă, fără nici o lămurire, a diferitelor impozite în documente, a studia coloane de cifre și socoteli în condicele vistieriei nu este, evident, o ocupație dintre cele mai atrăgătoare. Se explică deci în parte, puținul entuziasm pentru astfel de cercetări”¹⁸. Dispunând de posibilități modeste de documentare și confrunțați ostentativ cu lipsa de atractivitate a subiectului, cercetătorii riscă un statut ingrat. Chiar și atunci când strădaniile pot fi finalizate cu rezultate meritorii,

receptarea și integrarea lor în circuitul științific se face cu o anume dificultate ceea ce produce un adevărat disconfort.

Se știe că pentru a efectua o cercetare pertinentă în domeniul fiscalității este nevoie, în primul rând, de izvoare statistice oficiale privitoare la efectivul populației și la sursele de venituri de care ea dispune la un moment dat. Această categorie de izvoare este singura în măsură să ofere o imagine veridică și cuprinzătoare asupra sistemului de impunere și percepere, precum și a dinamicii cuantumului dărilor. Din păcate, pentru Moldova medievală avem la dispoziție un patrimoniu sărac în astfel de documente socotite a fi surse informative de primă mână. În fapt, progresele înregistrate de-a lungul timpului pe linia cercetării de specialitate au depins într-o măsură considerabilă de felul cum s-au întocmit, păstrat și transmis actele statistice. Din acest punct de vedere la nivelul continentului european distingem, în principiu, două situații sensibil deosebite. În țările din centrul și apusul Europei, cu populație de rit catolic, s-a impus încă de timpuriu practica unor evidențe de natură demografică, economică și financiar-fiscală. Ca atare, sistemul fiscal a dobândit în acest areal o anumită rigoare. Nu numai instituțiile statului, dar și bisericile și nobilii au dispus de instrumente proprii de evaluare a potențialului demografic și economic al unor comunități, unități administrativ-teritoriale și domenii. În plus, în acest areal geografic condițiile istorice au permis conservarea unui important fond arhivistic. Posibilitățile relativ bune de documentare au permis investigarea aprofundată a fiscalității și elaborarea, în consecință, a unor studii valoroase atât de factură analitică, cât și de sinteză. Nu de puține ori, studiile conțin detalii semnificative despre evoluția politicii fiscale pentru perioade de timp relativ îndelungate. Comparativ cu acest grup de state din arealul circumscris bisericilor catolică și reformată, țările de rit ortodox au dispus de un sistem de evidență mai puțin riguros. O cauză a acestei stări de lucruri ar putea fi și aceea că biserica ortodoxă nu pretindea în mod obligatoriu de la credincioșii săi o anume cotitate din venituri. De menționat că în spațiul de civilizație ortodox s-au menținut timp îndelungat tradițiile vieții obștești, sistemul de impunere fiscală prin cislă și răspunderea solidară a contribuabililor de rând la plata impozitelor. Acest sistem de organizare bazat pe structurile locale nu a necesitat operațiuni de evidență statistică riguroase, membrii comunităților sătești sau orășenești repartizându-și singuri obligațiile în conformitate cu numărul capilor de familie și cu potențialul lor economic, elemente bine știute de cei în cauză. Totodată contextul geostrategic sud-est european incomparabil mai instabil decât cel din centrul și apusul continentului a condus, în mod obiectiv, la pierderea sau distrugerea unui număr considerabil de documente. Ca urmare a vitregiilor vremii – calamități naturale, conflicte militare prelungite, jafuri și prădăciuni – evul mediu românesc evidențiază numeroase pete albe care fac activitatea de documentare extrem de dificilă și deficitară. Suntem obligați așadar de împrejurări să ne scriem istoria pe o bază de izvoare îngustă. Puținele catastife, catagrafii, condici și sămi ale vistieriei ce se mai păstrează în depozitele instituțiilor arhivistice din țară și din străinătate se caracterizează prin discontinuitate temporală și surprind numai anumite aspecte și momente ale politicii fiscale. Mai mult: majoritatea înregistrărilor statistice existente aparțin cronologic feudalismului târziu¹⁹. Pentru etapele istorice mai vechi nu dispunem decât incidental de documente statistice, singura soluție rămânând apelul la surse informative mai puțin semnificative.

De reținut că înregistrarea populației se făcea aproape exclusiv pe criterii fiscale, categoriile sociale privilegiate, cu un potențial economic ridicat, nefiind de regulă consemnate. Până la sfârșitul sec al XVI-lea ne aflăm practic într-o fază prestatistică. Cea dintâi înregistrare sintetică a categoriilor fiscale existente în Moldova este cunoscutul *Catastih de cisle de țirani de la toate ținuturi(le), și curteni, și vătăji, și nemiși și popi* întocmit în februarie 1591 în vremea lui Petru vodă Șchiopul²⁰. O altă înregistrare de aceeași factură, însă cu multe omisiuni, datează abia din anul 1742²¹. Pentru perioada de sfârșit a sec al XVIII-lea

și începutul celui următor suscită un real interes catagrafiile ruse din 1772-1773 și 1774²² și *Condica liuzilor* din 1803²³. Publicate la Chișinău în 1975, catagrafiile rusești au atras atenția cercetătorilor P.Gh. Dimitriev, D.M. Dragnev, N.A. Mohov, P.V. Sovetov, I.S. Grosul²⁴. Cercetările întreprinse de istoricii de la Chișinău au condus la concluzia că în răstimpul 1591 - sfârșitul sec. al XVIII-lea, Moldova a înregistrat un spor demografic semnificativ cu toate că a trebuit să facă față unor dese și pustiitoare conflicte militare, precum și unor perioade de secetă, foamete, epidemii și de fiscalitate excesivă. În țara noastră, *Condica liuzilor* a fost editată de Th. Codrescu în volumele VII și VIII ale colecției *Uricariul*. În prezent, acest important document statistic este pregătit pentru republicare într-o nouă ediție, pe criterii științifice, de istoricul Corneliu Istrati. Unele posibilități, evident limitate de estimare a populației Moldovei, ne oferă harta lui Dimitrie Cantemir (1715-1716) și hărțile militare rusești și austriece din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea (Bawr, Hora von Otzellovitz)²⁵. Valorificarea sintetică, cuantificată a documentelor statistice de epocă de factură demografică a fost realizată în ultimul timp, cu bune rezultate, de cercetătorii ieșeni Vasile Băican și Ecaterina Negruți²⁶.

O situație deficitară constatăm și în ceea ce privește înregistrările statistice privitoare la dări. În domeniul economiei animaliere, singurele înregistrări păstrate până la jumătatea sec. al XVIII-lea sunt catastifele de goștină din anii 1591²⁷, 1665²⁸ și 1742²⁹ și catastiful vistieriei Moldovei din 1606³⁰, conținând date pentru desetina de albine, robotă, iliș și sulgiu. Analiza comparativă a acestor catastife a permis istoricului Ioan Caproșu, recunoscut pentru acribia interpretării izvoarelor, să stabilească, cu exactitate, principalele structuri fiscale ale Moldovei din sec. XVI-XVIII³¹. Privitor la celelalte obligații ale crescătorilor de vite nu dispunem, până la jumătatea sec. al XVIII-lea, de nici un izvor statistic oficial, motiv pentru care cercetarea este lipsită de importante puncte de sprijin. Odată cu cea de-a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, evidențele statistice sunt mai numeroase și includ informații despre un evantai mai larg de obligații fiscale. Amintim, în acest sens, sămile vistieriei Moldovei din anii 1763-1764, 1776, 1784-1786, 1792, 1795-1798, *Tabla statistică a Bucovinei din 1775 ș.a.* (vezi supra nota 19). În vederea completării informației documentare, trebuie luate în discuție și analizate, cu grija cuvenită, așezămintele fiscale, dispozițiile domnești privind modalitățile de impunere și percepere a dărilor la nivelul diverselor categorii sociale, privilegiile acordate așezămintelor religioase, boicilor, breslelor, satelor de colonizare, locuitorilor din așezările de graniță, precum și crescătorilor de vite de peste hotare care obișnuiau să-și aducă turmele la pășunat pe pământul Moldovei³². Aceste categorii de surse informative – mult mai numeroase decât cele statistice – conțin adesea date prețioase care coroborate în mod judicios pot contribui la schițarea cadrului de ansamblu al politicii fiscale. Putem astfel să cunoaștem mai aprofundat criteriile de impunere, inovațiile preconizate de Vistierie în vederea optimizării sistemului fiscal și nu în ultimul rând practicile uzitate de agenții fiscali pentru a-și duce la bun sfârșit sarcinile ce le reveneau.

Trebuie avute în atenție, de asemenea, condicele de venituri și cheltuieli boierești și mănăstirești. Deși în număr mic, acestea prezintă interes întrucât în afara detaliilor de ordin strict gospodăresc conțin uneori și informații interesante despre anumite dări și taxe plătite de proprietarii respectivi. Câteva astfel de condici cuprinzând interesante catastife, sămi sau inventare de avere au văzut lumina tiparului în reviste de specialitate³³, iar asupra unora dintre ele s-au întreprins și succinte analize³⁴. Pentru valoarea lor deosebită, remarcăm în context, *Sămile mănăstirilor de țară din Moldova pe anul 1742*³⁵, întocmite din ordinul lui Constantin vodă Mavrocordat. În cuprinsul sămilor sunt înregistrate averile unui număr de 20 de mănăstiri neînchinat și dările plătite de ele domniei. Fondurile arhivistice din țară păstrează câteva condici boierești și mănăstirești nevalorificate încă de specialiști³⁶.

Un valoros izvor documentar, numai parțial cercetat până în prezent, este *Condica lui Constantin Mavrocordat*. Publicată sub formă de regist de Nicolae Iorga în anul 1904³⁷, pe cale de a fi editată în întregime în anii noștri de istoricul ieșean Corneliu Istrati³⁸, această voluminoasă condică al cărui manuscris se află în fondurile Bibliotecii Academiei Române³⁹, prezintă o importanță cu totul specială pentru studiul sistemului fiscal al Moldovei din prima jumătate a sec. al XVIII-lea. Analiza atentă a condițiilor sugerează ideea – semnificativă, credem noi – că numeroase documente cu tematică fiscală se referă la dările, taxele și prestațiile practicate în sectorul economiei animaliere. Faptul are o însemnătate specială întrucât ilustrează și pe această cale, structura economiei Moldovei, axată preponderent pe creșterea vitelor.

Subliniind importanța cu totul deosebită a actelor statistice aparținând vistieriei, constatăm, cu părere de rău, lipsa, în cazul Moldovei, a unor izvoare statistice detaliate, de felul celor întocmite în Țara Românească în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu⁴⁰, pe baza cărora s-au putut face aprecieri consistente în legătură cu evoluția fiscalității în Țara Românească la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea⁴¹. Desigur, această carență vizând posibilitățile de documentare s-a răsfrânt nefavorabil asupra consistenței și profunzimii cercetărilor, întrucât fondul de informații existent, deși variat, conține verigi dispartate, foarte greu de orânduit într-un sistem coerent.

La începuturile istoriografiei moderne, medievistii români au manifestat un interes palid față de problematica fiscalității. Ariditatea vădită a problematicei și baza documentară extrem de precară au descurajat cercetările în această direcție. Cei ce s-au aventurat totuși pe acest drum – evident puțini la număr – au efectuat doar investigații generale, întemeiate adesea pe un singur tip de informație. De cele mai multe ori analizele s-au întemeiat pe punctele de vedere exprimate în scrierile de epocă – anale, cronici, jurnale de călătorie – și destul de rar pe acte oficiale emise de vistieria domnească sau de alte instituții publice. Axate pe surse de informare secundare, studiile întreprinse de-a lungul epocii moderne oferă – cu câteva excepții – o imagine lacunară și trunchiată asupra fenomenului medieval fiscal. Observația noastră vizează deopotrivă cunoașterea sistemului fiscal în ansamblul său, cât și a categoriilor de impozite.

Primele preocupări mai consistente de studiere a obligațiilor fiscale din Moldova medievală, după încercările sporadice ale episcopului Melchisedec Ștefănescu⁴² și ale economistului Petre S. Aurelian⁴³ aparțin lui Alexandru D. Xenopol. Cu prilejul cercetării **Sănilor Moldovei** din anii 1777-1804⁴⁴, apoi în remarcabila sa lucrare de sinteză *Istoria românilor din Dacia Traiană*⁴⁵, ilustrul savant a analizat succint principalele surse de venituri ale domniei. Gorștina de oi, desetina de porci, vâcăriul și taxele vamale – arăta Xenopol – erau rezervate, în principiu, cămării domnești, fiind percepute deopotrivă de la țărani, boieri, mănăstiri, meșteșugari și negustori. Pentru ultimele două decenii ale secolului trecut se cuvin menționate, nu atât pentru exprimarea unor viziuni noi, cât mai degrabă pentru plusul de informație, studiile elaborate de I. Brezoianu⁴⁶, C. Calmuschi⁴⁷ și L. Colescu⁴⁸. Problematika este abordată schematic, existând însă un anumit interes pentru explicarea mai detaliată a terminologiei de specialitate și a specificului unor dări.

O etapă nouă în abordarea fiscalității medievale au inaugurat-o Nicolae Iorga și Gh. Ghibănescu, cărora li se datorează publicarea, cu substanțiale adnotări, a unor izvoare statistice financiar-fiscale de o excepțională valoare documentară și istorică⁴⁹. Editarea parțială a *Condițiilor lui Constantin Mavrocordat*⁵⁰, a mai multor sămi ale vistieriei Moldovei din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea⁵¹ – pentru a nu aminti decât o parte din izvoarele istorice de referință puse la dispoziția specialiștilor de cei doi istorici – au creat posibilități noi de studiere a fiscalității. În comentariile substanțiale ce însoțesc unele din volumele sale de documente⁵², în lucrări de sinteză⁵³ și în studii cu tematică economico-financiară⁵⁴, Iorga a

demonstrat, cu suficiente dovezi, creșterea vertiginoasă a rolului fiscalității în viața de stat, în condițiile instaurării și agravării dominației otomane. Marele istoric remarca în mod just că intensul comerț cu vite și produse animaliere efectuat de locuitorii Moldovei în evul mediu dezvoltat și târziu se datora și imperativului de a obține sumele bănești necesare achitării numeroaselor și împovărătoarelor dări⁵⁵. La rândul-i, Gheorghe Ghibănescu a însoțit textele izvoarelor statistice pe care le-a editat cu note explicative referitoare la anumite dări și taxe. Dacă o parte din considerațiile sale au fost receptate întocmai în literatura de specialitate, putând fi utilizate și astăzi cu real folos, nu este mai puțin adevărat că o serie de opinii s-au dovedit eronate, având la bază înțelegerea defectuoasă a terminologiei sau interpretarea forțată a fondului de date. Un exemplu de interpretare eronată a informațiilor statistice este cel în legătură cu gorștina de oi. Ghibănescu asociază în mod arbitrar prețul de vânzare al oilor practicat în 1591 – greșit apreciat de el drept impozit – cu gorștina plătită în bani în 1763 și se consideră îndreptățit să afirme că a descoperit două momente semnificative ale evoluției cuantumului dării pe oi⁵⁶. De asemenea, Ghibănescu confundă zeciuiala din boi instituită de Aron Vodă Tiranul la sfârșitul sec. al XVI-lea cu vâcărul – dare în bani aplicată abia peste un secol⁵⁷.

Unele considerații interesante despre prerogativele în materie fiscală ale domnilor, particularitățile rentei centralizate de stat în raport cu cea boierească și bisericească, regimul fiscal al țăranilor, orășenilor, breslelor, boierilor și mănăstirilor întâlnim la: Radu Rosetti⁵⁸, Gheorghe Panu⁵⁹, G.N. Leon⁶⁰, Gheorghe Zane⁶¹, Alexandru V. Boldur⁶² ș.a. În toate cazurile discuția are un caracter general, neexistând din partea autoților mai sus menționați preocuparea de a aprofunda problemele abordate.

Cunoașterea obligațiilor fiscale specifice crescătorilor de animale s-a realizat în subsidiar și cu prilejul cercetărilor întreprinse asupra unor sectoare economice, precum păstoritul și comerțul. Abordând problematica păstoritului transhumant pe baza analizei comparative a informațiilor din cronici, relații de călătorie și documente de arhivă, Ștefan Meteș⁶³ și Andrei Veress⁶⁴ au cercetat în context și câteva dări și taxe plătite de oierii ardeleni pentru turmele aduse la vârat și iernat peste Carpați, în Moldova și Țara Românească. Au fost remarcate în mod just importanța veniturilor realizate de domni pe această cale și interesul manifestat de ei pentru creșterea continuă a numărului de turme transhumante. Tot așa, procedându-se la studierea comerțului intern și extern al Moldovei, s-a acordat, în mod firesc, atenție și taxelor vamale, impuse pe comercializarea animalelor și produselor animaliere⁶⁵. Dacă a fost sesizată corect ponderea vămilor în ansamblul surselor de venituri domnești, în schimb nu s-a dat interpretarea cuvenită motivației instituirii acestor taxe și nu s-a precizat vechimea lor în raport cu dările directe.

Intensificarea acțiunii de publicare a izvoarelor avea să determine, începând din deceniul al treilea al secolului nostru, lărgirea treptată a cadrului și posibilităților de cercetare a fiscalității. În plan istoriografic remarcăm două direcții principale de studiu: investigarea diverselor categorii de impozite mai puțin cunoscute și schițarea caracteristicilor esențiale ale fenomenului fiscal medieval. Prima direcție de cercetare este evidentă la N. Lăbușcă⁶⁶, I. Vlădescu⁶⁷, V. Pântea⁶⁸, I. Minea⁶⁹, C.A. Stoide⁷⁰, iar cea de-a doua a avut drept principalii reprezentanți pe I.C. Filitti⁷¹ și Constantin C. Giurescu⁷². Studiile realizate de I.C. Filitti și Constantin C. Giurescu prezintă o importanță aparte, constituind contribuții de referință ale istoriografiei românești contemporane. I.C. Filitti a sesizat cu justete evoluția formelor de impunere și percepere și, legat de aceasta, ponderea deținută de șeptelul animal la stabilirea puterii fiscale a impozabililor. “Cisluitorul – ne spune I.C. Filitti – deosebea pe oamenii cu bucate de cei siromahi (muncitori cu palmele)”⁷³. I se pot imputa totuși anumite confuzii regretabile, ca de exemplu cele între vâcăr și cornărit⁷⁴, sau între gorștina de porci și taxa de export a acestora⁷⁵. Cât privește Constantin C. Giurescu, se poate afirma că lucrarea sa *Istoria*

românilor reprezintă cea dintâi sinteză istorică românească în care fiscalității medievale i s-a rezervat un spațiu tipografic ceva mai întins, în concordanță, oarecum, cu însemnătatea problemei. Sunt înfățișate sintetic principalele dări, slujbe, vămi și amenzi inclusiv în domeniul economiei animaliere. În câteva studii speciale, C.C. Giurescu a analizat cu acribia ce-i este recunoscută atribuțiile fiscale ale marilor dregători domnești⁷⁶, prestațiile în muncă cu vitele⁷⁷, sistemul fiscal al Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrân⁷⁸. Opiniile reputatului istoric cu privire la vechimea și cuantumul unor impozite (gorștină, desetină, mortasapie), similitudinile stabilite între realitățile din Moldova și Țara Românească, pe de o parte, și cele din Serbia, pe de altă parte, comportă, evident, o serie de amendamente⁷⁹.

În perioada de după cel de-al doilea război mondial s-a înregistrat o îmbunătățire treptată a posibilităților de documentare prin reeditarea într-o concepție unitară, științifică a fondului național de izvoare. Paralel cu amplificarea și diversificarea activității istoriografice, fiscalitatea medievală este tot mai mult gândită și analizată în corelație cu realizările de ansamblu ale medievisticii. Cu toate acestea, progrese notabile nu erau de așteptat imediat întrucât studiile de istorie fiscală prin specificul lor sintetizează date și aprecieri din aproape toate domeniile medievisticii. Astfel, adâncirea cunoașterii fiscalității era condiționată de soluționarea optimă a complexelor probleme privitoare la organizarea internă a societății românești, evoluția producției de bunuri materiale și a surselor de venituri ale diferitelor tipuri de gospodării, obligațiile economice externe ale țărilor române etc. Ori, după cum se știe, aceste probleme de fond ale istoriei noastre erau cunoscute insuficient la acea dată. În mod obiectiv, instituțiile de cercetare, ca și specialiștii în particular, au trebuit să țină seama de ele și să le includă cu prioritate în planurile științifice. Așa se explică, în parte, de ce într-o primă etapă, o serie de preocupări vizând fiscalitatea au fost integrate unor tematici mai largi. Discutarea ansamblului problematic circumscris feudalismului românesc în spirit unitar și comparativ putea să conducă treptat la aprofundarea cunoașterii funcțiilor statului feudal, inclusiv a fiscalității. Cercetările s-au derulat însă lent și cu rezultate relativ modeste. Dacă în prezent fiscalitatea medievală continuă să se numere între sectoarele deficitare ale istoriografiei noastre, faptul de datorează pe lângă elementele amintite la începutul studiului nostru și stadiului cercetării în diferitele componente ale medievisticii. În același timp se impune precizarea că nu toți istoricii care au avut preocupări în legătură cu fiscalitatea și-au propus și au reușit să recepteze cu operativitate noutățile din domeniile de cercetare adiacente și să le includă rapid și eficient propriilor investigații. Deși istoriografia postbelică comportă o discuție mai largă, care, desigur, ar avea darul să contribuie la înțelegerea detaliată și realistă a exigențelor actuale și de perspectivă în domeniul fiscal, din motive obiective nu vom stăruie în prezentul material decât asupra aspectelor esențiale.

O primă constatare vizează interesul manifestat de istorici pentru economia animalieră a Moldovei medievale și modul în care concluziile vizând această temă au fost integrate cercetărilor de istorie fiscală. Ramură economică de bază, cu pondere însemnată în ansamblul surselor de venituri ale tuturor categoriilor sociale, creșterea vitelor nu a făcut încă obiectul unei analize complexe și aprofundate⁸⁰. A predominat în timp maniera de cercetare etnologică⁸¹, cea istorică impunându-se mai greu datorită penuriei de izvoare și a unor prejudecăți. Pentru elucidarea unor aspecte particulare ale problemei, în afară de istorici și etnologi, au manifestat interes și unii specialiști din domeniile sociologiei⁸², zootehniei⁸³, geografiei economice⁸⁴, folcloristicii⁸⁵ și lingvisticii⁸⁶, dar de cele mai multe ori cu rezultate parțiale⁸⁷. Investigațiile întreprinse de către istorici au urmărit câteva aspecte de fond: apariția, evoluția și caracterul rezervei feudale⁸⁸, gospodăria mănăstirească, boierească și țărănească⁸⁹, ocupațiile pastorale la nivelul întregului Principat⁹⁰ sau a unor zone geografice distincte⁹¹, a unor orașe⁹² și ocoale domnești⁹³, negoțul intern și extern cu vite și produse animaliere⁹⁴. Indicii interesante privind creșterea animalelor au rezultat și din studierea vestigiilor

arheologice⁹⁵. Cercetările efectuate în aceste direcții au demonstrat rolul deosebit de important al creșterii animalelor în ansamblul economiei Moldovei medievale și, în context, faptul că vitele constituiau averea mișcătoare cea mai însemnată a populației⁹⁶. Penuria de izvoare statistice – sămi, condici de venituri și cheltuieli, inventare de avere – nu a permis o cercetare amănunțită a economiei animaliere, ci numai abordări la nivel local. Aprecierile la nivel global făcute până în prezent sintetizează un număr restrâns de exemple zonale și locale. Dar chiar și în asemenea condiții, când informațiile de ordin cantitativ prezintă serioase lacune, putând cu greutate să fie integrate studiilor de sinteză, ele sunt extrem de utile pentru înțelegerea mecanismului de impunere fiscală. S-a observat în câteva rânduri că la stabilirea puterii fiscale a contribuabililor, deși era luată în calcul întreaga avere mișcătoare și nemișcătoare, ponderea cea mai mare o dețineau vitele, mai ales cele mari⁹⁷. Dacă cercetătorii ar fi procedat la coroborarea mai atentă a informațiilor fiscale cu cele de ordin economic privind structura averii pe diferite tipuri de gospodării, cu siguranță că această apreciere, în principiu justă, ar fi fost însoțită de o serie de precizări de natură să evite exagerările.

Dificultăți mari au fost întâmpinate în ce privește explicarea procesului de apariție a obligațiilor fiscale în natură, în muncă și în bani. Pentru perioada anterioară întemeierii statului discuția s-a purtat din lipsă de izvoare mai mult cu titlu de ipoteză, evidențiindu-se în mod deosebit necesitățile de apărare colectivă⁹⁸. Alexandru I. Gonța era de părere că inițial membrii obștilor sătești au consimțit, prin consens, să contribuie cu circa 10% din produse la întreținerea oștenilor și a cailor de luptă⁹⁹. Problema este mai bine cercetată pentru perioada de după constituirea statului feudal. În faza de început a statului moldovenesc – arată Ștefan Ștefănescu, Constantin C. Giurescu și C. Cihodaru – domnii își realizau cea mai mare parte a veniturilor pe seama domeniului personal și public, din zeciuielile cuvenite de la locuitorii satelor de ocol și de la orașeni, din taxe vamale, amenzi, ocne, pentru ca treptat, pe măsura reducerii domeniului domnesc și a instituirii regimului economic al dominației otomane, ponderea să cadă, în principal, pe impunerile fiscale directe¹⁰⁰.

Nu a existat, în general, o unitate de vederi în abordarea obligațiilor fiscale. A predominat mult timp maniera de prezentare schematică, la nivel global. Individualizări exprese privind criteriile de impunere, formele de plată, caracterul permanent sau temporar al impozitelor, destinația acestora s-au făcut mai ales în ultimii ani¹⁰¹. Pornindu-se de la ideea, în principiu justă, a asemănării între organizarea fiscală a Moldovei și cea a Țării Românești s-au eludat uneori, cu prea mare ușurință, elementele specifice fiecărui Principat. Judecându-se uneori mecanic situații particulare s-a ajuns la extinderea unor realități constatate în Țara Românească la Moldova, așa cum au procedat în câteva cazuri Aurel Cazacu și Petre P. Panaiteșcu¹⁰².

Aprecieri interesante, uneori chiar substanțiale, asupra obligațiilor fiscale întâlnim în studii care abordează mișcări sociale¹⁰³, reforme domnești vizând perfecționarea organizării administrației locale și centrale, funcții ale statului¹⁰⁴. De asemenea, cercetările orientate spre cunoașterea evoluției raporturilor economice moldo-otomane au ilustrat impactul puternic al cererilor Înaltei Porți – tribut, furnituri în vite și derivate animale, prestații cu vitele mari ș.a. – asupra politicii fiscale¹⁰⁵. S-a subliniat pe bună dreptate că stocările de bani și de bunuri de către autoritățile imperiale otomane, sub cele mai diverse forme, au constituit cauza principală a înăsprii fiscalității prin introducerea de dări noi – permanente sau extraordinare – și sporirea arbitrară a cuantumului celor existente. Cercetările cu privire la imunități și privilegii au adus în discuție un evantai larg de aspecte: prerogativele domnului în materie fiscală, statutul fiscal al unor categorii sociale, așezări și instituții, criteriile de impunere și cele de acordare a privilegiilor, sistemul cislei și modul de funcționare al acesteia în privința averii mișcătoare, scutiri de dări, de taxe și de prestații ș.a.¹⁰⁶

În lucrările de sinteză, obligațiile fiscale sunt integrate tematic fie la organizarea instituțională internă, fie la viața social-economică. Descrierea dărilor, taxelor și prestațiilor în legătură cu practicarea creșterii vitelor s-a făcut adesea în mod sintetic și selectiv, după criterii neunitare¹⁰⁷. De regulă, în lucrările de sinteză ale istoricilor și juriștilor organizarea fiscală și obligațiile fiscale ocupă un spațiu restrâns în raport cu importanța lor. În esență această situație reflectă stadiul de ansamblu al cercetării: cunoașterea încă insuficientă a funcțiilor statului feudal, în mod deosebit a celei fiscale.

Cu diferite prilejuri s-a manifestat preocuparea pentru adâncirea investigațiilor prin efectuarea de analize speciale. Dacă pentru Țara Românească cele mai consistente cercetări privesc dările de repartiție, cu deosebire birul¹⁰⁸, pentru Moldova în schimb aria tematică este mai cuprinzătoare, atenția analiștilor fiind repartizată mai echilibrat pe diferitele categorii de sarcini fiscale. Evidențiem în această privință contribuțiile de substanță ale istoricilor Ioan Caproșu, Ștefan Ștefănescu, Aurel Cazacu, Alexandru Constantinescu, Constantin Cihodaru, Nicolae Grigoraș, Damaschin Mioc, Nicolae Stoicescu, Vasile Mihordea, Matei D. Vlad. În câteva rânduri au fost studiate global principalele obligații fiscale¹⁰⁹. O serie de cercetări au vizat distinct anumite obligații fiscale precum: steția¹¹⁰, pripasul¹¹¹, dările pe cai¹¹², văcăritul¹¹³, sulgiul și ialovița¹¹⁴, gorștina de oi și desetina de porci¹¹⁵, cunița, cornăritul și alâmul¹¹⁶. Nu au fost neglijate nici prestațiile în muncă cu vitele mari¹¹⁷ și anumite taxe și amenzi achitate, în mod obișnuit în natură (vite)¹¹⁸. De un real folos se dovedesc cercetările privind atribuțiile dregătorilor și agenților fiscali¹¹⁹. Studii speciale au fost dedicate, totodată, unor dări și prestații specifice altor sectoare economice, precum: cultura plantelor¹²⁰, viticultura¹²¹, albinăritul¹²², comerțul¹²³ ș.a. Pentru o serie de dări, taxe și prestații dispunem doar de simple mențiuni sau relatări fragmentare din care nu rezultă cu precizie caracteristicile de bază și evoluția lor în timp. În ultima vreme s-a acordat o atenție sporită cercetării structurilor fiscale ale Principatului. În această privință sunt de remarcă contribuțiile valoroase ale istoricilor Ștefan Ștefănescu, Ioan Caproșu și Gheorghe Pungă¹²⁴.

O tendință pozitivă manifestată în ultimii ani în cercetarea funcțiilor statului feudal, prin urmare și a fiscalității, o constituie înfăptuirea unei colaborări între diversele categorii de specialiști în măsură să conducă la o viziune mai largă, integratoare, asupra problematicii. Acest aspect este poate cel mai important întrucât numai studiul inter și multidisciplinar poate surprinde în mod adecvat, la adevărata dimensiune, fiscalitatea – domeniu de referință al politicii interne¹²⁵. Amplificarea cercetărilor în legătură cu fiscalitatea medievală prezintă un interes deosebit, prin aceasta creându-se posibilitatea cunoașterii mai aprofundate a societății românești, a structurilor ei economice, sociale și politice. Deși în ultimele decenii, activitatea de cercetare s-a adâncit continuu prin elaborarea unor studii valoroase atât analitice, cât și de sinteză, în istoriografia românească contemporană se resimte încă acut lipsa unor studii pentru anumite obligații fiscale. Numai odată cu aprofundarea componentelor structurale ale sistemului fiscal, se va putea trece la elaborarea unui studiu monografic complex, atât de necesar pentru cunoașterea temeinică a statului feudal și a funcțiilor sale. Succintul excurs întreprins de noi asupra unor aspecte istoriografice privind principalele probleme ale politicii fiscale promovate de domnii moldoveni în evul mediu ilustrează, credem, în mod elocvent, faptul că acest domeniu al cercetării continuă să fie un teren fertil de investigații.

NOTE

1. Max Weber, *Les savants et le politique*, trad. fr., Paris, Plon, 1959; Idem, *Economie et société*, trad. fr., Paris, Plon, 1971; Fernand Braudel, *Jocurile schimbului*, vol. II, Ed. Meridiane, București, 1985 (subcapitolul *Statul invadator*); Immanuel Walersteinn, *Sistemul mondial modern. Agricultura capitalistă și originile economiei mondiale europene în secolul al XVI-lea*, vol. I, București, 1992; Spyros Asdrachas, *Fiscalité et monétarisation dans les*

économies villageoises balkaniques IX-e – XV-e siècles, în *L'argent et la circulation des capitaux dans les pays méditerranéens (XVI-e – XX-e siècles)*, Nice, 1981, p. 121-134; Ömer Lütfi Barkan, *The Price Revolution of the Sixteenth Century; A Turning Point in the Economic History of the Near East*, în "The International Journal of Middle East Studies", 6, 1975, nr. 1; Ion Toderașcu, *Unitatea românească medievală*, vol. I, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988 (vezi capitolul II); Nicolae Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVII-lea*, Ed. Academiei RSR, București, 1971 (cap. III); *Istoria dreptului românesc* (coordonator Ioan Ceterchi), vol. I, Ed. Academiei RSR, București, 1980 (cap. VI); vol. II, Partea I, București, 1984 (cap. IV); Ioan Caproșu, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit până la jumătatea sec. al XVIII-lea*, Universitatea "Al. I. Cuza" Iași, 1989; Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718-1739)*, București, 1971; *Condicla lui Constantin Mavrocordat*, Ediție de Cornelii Istrati, vol. I, Universitatea "Al. I. Cuza", Iași, 1985 (Introducere); Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, Ed. Militară, București, 1985 (cap. III-VI); Bogdan Murgescu, *Circulația monetară în Țările Române în sec. al XVII-lea*, Ed. Enciclopedică, București, 1996 (cap. III); Idem, *Plăți externe, fiscalitate și economie monetară în Țara Românească la sfârșitul sec. al XVII-lea*, în "Revista istorică", serie nouă, tom. IV, nr. 5-6, 1993, p. 457-471.

2. Fernand Braudel, *op. cit.*, vol. II, p. 195. A se vedea și comentariul lui Bogdan Murgescu din *Circulația monetară în Țările Române în sec. al XVII-lea*, p. 272-273.

3. Pe fondul cunoașterii extrem de lacunare a izvoarelor documentare, editarea de către Mihail Kogălniceanu în a doua jumătate a veacului al XIX-lea a principalelor cronicilor moldovenești, în cele două ediții binecunoscute, a creat un prim suport informațional pentru cercetarea fiscalității medievale (Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopiseștele Moldaviei și Valahiei*, Ediția a II-a, vol. I-III, București, 1872-1874).

4. Toate cronicile moldovenești din sec. XVII-XVIII și parțial cele din epoca slavonă înfățișează, cu mijloace specifice, aspecte ale politicii domnilor în sectoarele administrativ și fiscal. Unii cronicari s-au străduit să justifice măsurile de sporire a efectivului și cuantumului dărilor, alții, în schimb, le-au criticat cu asprime prin prisma intereselor personale sau a categoriilor sociale din care făceau parte. Pentru exemple în acest sens: M. Lazăr, *Considerații privind abuzurile săvârșite de stăpânii de moșii din Moldova în sec. al XVIII-lea*, în *SAL*, vol. XXXIII-XXXIV (1976), p. 190-198; Idem, *Creșterea animalelor în Moldova în sec. XVII-XVIII în viziunea cronicarilor*, în "Terra Nostra", vol. IV, București, 1981, p. 203-214; Valeriu Cristea, *Introducere în opera lui Ion Neculce*, Ed. Minerva, București, 1974, p. 89-110.

5. Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. Petre P. Panaitescu, București, 1958, *passim*; Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Ed. Academiei RSR, București, 1973, p. 262; Nicolae Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la zădăria lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711*, Ed. Junimea, Iași, 1976, p. 248.

6. Grigore Ureche, *op. cit.*, Dimitrie Cantemir, *op. cit.*; Nicolae Costin, *op. cit.*; Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, Ediție Iorgu Iordan, București, 1975; *Cronica anonimă a Moldovei, 1661-1729* (Pseudo-Amiras), ed. Dan Simonescu, București, 1975; Nicolae Muste, *Letopiseșul Țării Moldovei de la domnia lui Istrati Dabija până la a treia domnie a lui Mihai Racoviță (1662-1729)*, în Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, tom. III, București, 1974; *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Ed. Academiei RSR, București, 1965; Ioan Canta, *Letopiseșul Țării Moldovei de la a doua și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat (1741-1769)*, în Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, tom. III, p. 183-193; Enachi Kogălniceanu, *Letopiseșul Țării Moldovei de la domnia întâia și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat*, în Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, tom. III.

7. Mihai Lazăr, *Creșterea vitelor în Moldova medievală în viziunea izvoarelor narative interne*, în "Suceava" - Anuarul Muzeului Național al Bucovinei, tom. XX, 1993, p. 110-111.

8. Jean Louis Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une dissertation sur l'état actuel de ces deux Provinces*, în N.T. Orășanu, *Istoria Moldovii și a României*, București, 1957; V.A. Urechia, *Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierii lui Bandini de la 1646*, București, 1895; Nicolae Iorga, *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre*, București, 1899; Pavel de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în țările române (1653-1658)*. Traducere de Emilia Cioran, București, 1900; A. D'Hauterive, *Memoire sur l'état de la Moldavie en 1787*, București, 1902; Nicolae Iorga, *Știri din veacul al XVIII-lea în țările noastre, după corespondențele diplomatice străine*, I, 1700-1750; II, 1750-1812, București, 1909, extras din AARMSI, seria II, tom. XXXII; Gheorghe Călinescu, *Alcuni misionari catolici italieni nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII*, în *Diplomatarium italicum*, II, (1925), p. 1-223; Idem, *Altre notizie sui missionari cattolici nei Paesi Romeni*, în *op. cit.*, (1930), p. 305-514; Constantin C. Giurescu, *Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie 1633*, Paris-București, 1925; Nicolae Iorga, *l'oyageur françois dans l'Orient européen*, Paris, 1928; Idem, *O nouă descriere a Moldovei în sec. al XVIII-lea, de un suedez*, în "Revista Istorică", XVI (1930), nr. 1-3, p. 1-28; nr. 3-4, p. 85-102; Andrei Antalfy, *Călătoria lui Evlya Celebi prin Moldova în 1659*, în *BCIR*, XII, 1932, p. 5-56; Fr. Babinger, *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu* (1652), în AARMSI, seria a II-a, tom. XVII (1935-1936), p. 141-189; Idem, *O relație neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie Vodă Ruset*, în AARMSI, seria III, tom. XIX (1937), p. 109-136; Petre P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930; Maria Găzdaru, Dimitrie Găzdaru, *Călători și geografii italieni în sec. XVII. Referințele lor despre țările românești*, în "Arhiva", XLVI (1939); Gheorghe Pascu, *Călători străini în Moldova și Muntenia în sec. al XVIII-lea: Carra, Bauer și Struve*, Iași, 1940; Gh. Ghinulescu, *Pietro Deotato e la sua relazione sulla Moldavia (1641)*, în *Diplomatarium italicum*, IV, (1939), p. 75-135; Gheorghe Gh. Beziconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947 ș.a.

9. Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I-IV, București, 1928-1929. Vezi și ediția apărută în 1981 la Ed. Eminescu.
10. Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, *Călători străini despre țările române*, vol. I-VIII, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1968-1983.
11. *Societatea feudală românească văzută de călători străini (sec. XV-XVIII)*, Ed. Academiei RSR, București, 1973; Idem, *Țările Române în viziunea călătorilor englezi (a doua jumătate a sec. al XVII-lea și primele decenii ale celui de-al XVIII-lea)*, în SMIM, VI, 1973, p. 111-114.
12. *Economia agrară a Țării Românești și Moldovei, descrisă de călătorii străini (sec. XV-XVIII)*, în SRdI, 21, 1968, nr. 5, p. 851-857.
13. *Imaginaea României prin călători*, vol. I (1716-1789), Ed. Sport-Turism, București, 1985; vol. II (1789-1821), București, 1986.
14. Mihai Lazăr, *Călători străini despre creșterea animalelor în Moldova în sec. XV-XVIII*, în "Hierasus. Anuarul Muzeului Județean Botoșani", vol. I/1978, p. 366.
15. *Călători străini despre țările Române*, vol. V, București, 1973, p. 80.
16. Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, București, 1928, p. 233.
17. Pentru evoluția cercetărilor în domeniul medievisticii vezi următoarele bibliografii: Ioan Bogdan, *Istoriografia românească și problemele ei actuale*, București, 1905; Petre P. Panaitescu, *Rumanische Geschichteschreibung*, 1918-1942, în "Sudost-Forschungen", München, 8 (1943), p. 69-109; Victor Chereșteșiu, Eugen Stănescu, Ion Ionașcu, *Despre dezvoltarea științei istorice în Republica Populară Română în deceniul 1944-1954*, în SRdI, 7 (1954), nr. 3, p. 161-172; Petre Constantinescu-Iași, *Realizările istoriografiei române între anii 1945-1955*, București, 1955; Andrei Oțetea, *Dezvoltarea științei istorice românești după 23 August 1944*, în SRdI, 12 (1959), p. 35-47; 1947-1962. *Cercetarea istoriei României în anii puterii populare*, în SRdI, 15 (1968); Andrei Oțetea, *L'étude de l'histoire du Moyen Age dans les années du pouvoir populaire*, în RRH, 3, (1964), nr. 3, p. 403-413; Constantin Șerban, *Medievistica românească în cele două decenii de la eliberare (1944-1964)*, în SAI, VII (1965), p. 341-365; Vasile Maciu, ș.a., *Introduction a l'historiographie roumaine jusqu'en 1918*, Ed. Academiei RPR, 1964; Robert Deutsch, *Istoricii și știința istorică din România (1944-1969)*, Ed. Științifică, București, 1970, p. 138-196; Ion Nestor, *Directions des recherches d'archéologie médiévale en Roumanie*, în RRH, 9, (1970), nr. 3, p. 403-413; *Bibliografia istorică a României*, vol. I-VII, Ed. Academiei Române, București, 1970-1990; Ștefan Ștefănescu, *Realizări și perspective în domeniul medievisticii românești*, în SMIM, vol. VI (1973), p. 9-18; Ion Negoiu și Radu Manolescu, *Cercetarea în domeniul istoriei medievale a României și universale*, în AUB, istorie, 22 (1973), nr. 1, p. 17-35; Ștefan Ștefănescu (coordonator științific), *Enciclopedia istoriografiei românești*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1978; Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976; Paul Cernovodeanu, Constantin Rezachevici, *Înfăptuiri și priorități în medievistica românească*, Rdl, 33 (1980), nr. 7-8, p. 1281-1376.
18. Constantin C. Giurescu, *Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrân*, în AARMSI, seria III, tom. VII (1927), p. 2
19. Amintim principalele documente statistice moldovenești din sec. al XVIII-lea care configurează politica fiscală a domnilor moldoveni:
 - *Condica de socoteli pe 1763-1764 a lui Grigore Vodă Callimachi* (DJAN - Iași, Fond Vistieria, Tr. 1768, op. 2018/1, 257 file), editată selectiv, cu unele adnotări, de Nicolae Iorga și Gheorghe Ghibănescu. Vezi Nicolae Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, București, 1903, p. 79-103; Gheorghe Ghibănescu, *Sama vistieriei Moldovei din 1763 (iunie-decembrie)*, în "Ioan Neculce". Buletinul Muzeului Municipal Iași, fasc. 5, 1925, p. 70-121; Idem, *Sămile vistieriei Moldovei pe lunile iulie și august 1654*, în "Ioan Neculce". Buletinul Muzeului Municipal Iași, fasc. 5, 1931
 - Gheorghe Ghibănescu, *Catastihul Iașilor din 1755*, în "Ioan Neculce". Buletinul Muzeului Municipal Iași, fasc. 1/1921.
 - *Moldova în epoca feudalizmului*, vol. VII/1-2, *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774*, Ed. Știința, Chișinău, 1975 (sub redacția lui P.Gh. Dimitrieu).
 - Dionisie Olinescu, *Tabela statistică a Bucovinei din 1775*, în BSRG, an. XVI (1895), trim. I și II, p. 238-254.
 - *Sama Vistieriei din Vreme Mării Sale Grigorie Alexandru Ghica Voievod - 1776, fiind vistier mare dumnealui Neculai Roset* (BAR, ms. rom. 359, 63 file).
 - *Sama Vistieriei Moldovei din 1754 a Măriei Sale Alexandru Constantin Voievod din slujbele scoasă de către Măria Sa, până la sfârșitul lui dec. 1784* (DJAN - Iași, Fond Vistieria, Tr. 1768, op. 2018/2, 40 file).
 - *Sama Măriei Sale Alexandru Ioan Mavrocordat Voievod - 1786* (DJAN - Iași, Fond Vistieria, Tr. 1768, op. 2018/3, 55 file).
 - O altă Samă din 1786 se referă la șferturi și începe cu luna iulie a acelui an (DJAN - Iași, Fond Vistieria, Tr. 1768, op. 2018/4); vezi și: Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 188-192-195.
 - *Analogon ci s-au făcut între Măria Sa Alexandru Ioan Voievod și Măria Sa Alexandru Constandin Voievoda (1784-1785)*, în Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 183-188.
 - *Catastih de dădii moldovenești (cca 1760)*, în Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. XXII, p. 97-139.
 - *Tabla de mazi i ruptași 1786, noiembrie 9* (BAR, mss. rom. 943).

- *Condică de dările la care au fost impuși mazili i ruptași din Moldova pe anii 1785-1786* (BAR, mss. rom. 944, 439 file).
- *Sama Mărie Sa Alexandru Constanđin Moruz în domnie dintăi 1792* (BAR, mss. rom. 882, 49 file); A. D. Xenopol, *Finanțiele în epoca fmarioșilor. Sămile Moldovii din anii 1777-1804*, în "Revista pentru istorie, arheologie și filologie", anul I, vol. I, București, 1882, p. 45-73; Sămile Vistieriei Moldovei din 1792 și 1795-1798 au fost publicate parțial și cu mici adnotări în afară de A.D. Xenopol (op. cit) și de Nicolae Iorga, în *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române*, în "Economia Națională", anul XXIV (1900), nr. 9-11.
- *Întăia Condică de orânduieli a lui Grigore Vodă Ghica, domnul Moldovei (1775)*, în Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. XXII, p. 1-44.
- P. Râșcanu, *Lefile și veniturile boierilor Moldovei în 1776*, Iași, 1887.
- Idem, *Socotelile veniturilor și cheltuielilor lui Alexandru C. Mavrocordat (Delibei) și ale succesurului său Alexandru I. Mavrocordat (Firares)*, pentru anii 1784-1787, în Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 196-206.
- Fl. D. Stănculescu, *Lefile boierilor Moldovei la 1795*, în RIR, MCMXLVI, vol. XVI, fasc. 3, p. 255-272.
- 20. DIR, A, Veac. XVI, vol. IV (1591-1600), București, 1952, p. 4-6; Constantin Turcu, *Cele mai vechi statistici moldovenesti*, în SCȘI, ist. an. VII, 1956, fasc. II, p. 74-76.
- 21. Vasile Băican, *Geografia Moldovei reflectată în documentele cartografice din secolul al XVIII-lea* Ed. Academiei Române, București, 1996, p. 59-60.
- 22. *Moldova în epoca feudalizmului*. vol. VII/1-2, *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774*, Ed. Știința, Chișinău, 1975 (sub redacția lui P.Gh. Dimitriev).
- 23. P. Gh. Dimitriev, *Narodonaselenie Moldavii (Po materialam perepisei 1772-1773, 1774 i 1803 gg.)*, Izdatelstvo "Știința", Kișinev, 1973; Th. Codrescu, *Condică liudzilor pe 1803*, în *Uricariul*, vol. VII, p.242-377 și vol. VIII, p.242-368.
- 24. P. Gh. Dimitriev, *Narodonaselenie Moldavii (Po materialam perepisei 1772-1773, 1774 i 1803 gg.)*; I. S. Grosu și colab., *Istoria narodnogo hozeastva Moldavskoi SSR (s drevneișih vremen do 1812 g.)*, Izdatelstvo "Știința", Kișinev, 1976; N. A. Mohov, *K voprosu o sootnoșenii zemledelia i skotovodstva v ekonomike Moldavii XII-XVIII vv.*, în "Ejegovodnik po agramoi istorii Vostocnoi Evropi, 1960", Kiev, 1962; P. V. Sovetov, *Razvitie feodalizma i krestiane Moldavii*, Izdatelstvo "Știința", Kișinev, 1980; D. M. Dragnev, *Seliskoe hozeastvo feodalnoi Moldavii (konei XVII - naciolo XIX vv.)*, Kișinev, 1975.
- 25. Dimitrie Cantemir, *Principatus Moldaviae nova et accurata Descriptio. Delineante Principe Demetrio Cantemirio*, Amsterdam, 1737; George Vâlsan, *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*, în AARMSI, seria III, tom. VI, Mem. 9, București, 1925-1926; F.G. Bawr, *Carte de la Moldavie pour servir a l'Histoire militaire de la guerre entre les Russes et les Turcs...*, scara 1:288.000, Amsterdam, 1781; Hora von Otzelowitz, *Brouillon oder Original Aufnahms der fünf Moldauischen Districten, nemlich des Sutechawaer, Roman, Niamtz, Bakeu und Putnaer...* scara 1:28.800, 108 foi, I. Achelet și 2 volume Descriere topografică anexă; Vasile Băican, op. cit.; Constantin Șerban, *Ținutul Suceava la sfârșitul sec. al XVIII-lea după un izvor inedit (unele aspecte economice și demografice)*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 2(12), 1996, p. 358-379.
- 26. Vasile Băican, op. cit.; Ecaterina Negruți, *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova 1800-1859*, Fundația Academică "A. D. Xenopol", Iași, 1997.
- 27. Documentul este intitulat: "Catastih amintitor de toată gorștina oilor, câte oi s-au găsit la fiecă ținut și câți geșepi și casapi le-au luat, fie pe aspri noi, fie pe vechi" (DIR, A, veac XVI, vol. IV, p. 19-27); Constantin Turcu, *Cele mai vechi statistici moldovenesti*, în SCȘI, istorie, an VII (1956), fasc 2, p. 68-88.
- 28. Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. IV, p. 268.
- 29. *Ibidem*, vol. VI, p. 312; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XV, p. 189.
- 30. Ioan Caproșu, *Structuri fiscale și administrative într-un catastif moldovenesc de vistierie din 1606*, în AIIA, Iași, vol. XXX, 1993, p. 253-277.
- 31. *Ibidem*.
- 32. O bună parte din aceste izvoare au fost editate începând de la jumătatea sec. al XIX-lea în colecții de documente și în reviste de specialitate binecunoscute medievistilor români.
- 33. Vezi mai ales: Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. V-VII, XVI, XIX, XXI și XX; Idem, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. 1-2, București, 1902-1903; Idem, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, București, 1902; Idem, *Izvoade de cheltuieli, socoteli, diate*, în BCIR, vol. IV, 1925, p. 127-159 ș.a.
- 34. Nicolae Iorga, *O gospodărie moldovenească la 1777. După socotelile cronicarului Ioniță Canta*, în AARMSI, seria III, tom. VIII (1927-1928); Radu Rosetti, *Despre originea și transformările clasei stăpânitoare din Moldova*, AARMSI, seria III, tom. XXIX (1906-1907), București, 1907; Nicolae Corivan și Ilie Grămadă, *Despre gospodăria feudală în Moldova în prima jumătate a sec. al XVIII-lea*, în SMIM, vol.V (1962), p. 257-279; Gheorghe Platon, *Cu privire la evoluția rezervei feudale în Moldova de la sfârșitul sec. al XVIII-lea până la legea rurală din 1864*, în SAI, vol. V (1963), p. 201-243; Constantin Turcu, loc. cit., p. 57-88; M. Grosu, *Valoarea documentară a condicilor de socoteli*, în SRdI, 23 (1970), nr. 1, p. 43-54; V. Mihoedea, *Maitres du sol et paysans dans les Principautés roumaines au XVIII-e siecle*, Bucarest, 1971; Corneliu Istrati, *Aspecte ale agriculturii într-o gospodărie*

boierească din Moldova la mijlocul sec. al XVIII-lea, în CAM - Iași, 5, (1972), nr. 1, p. 123-132; I. Murariu, *Veniturile și cheltuielile unei familii boierești din Moldova între anii 1782-1789*, în "Carpica", Bacău, vol. VI (1973-1974), p. 107-113; Gh. Pungă, *Contribuții documentare privind evoluția târgului Ștefănești (sec. XV-XVII)*, în AIIA - Iași, vol. XV (1978), p. 283-296; Dumitru Agache, *Veniturile și cheltuielile mănăstirii Sfântul Spiridon din Iași între anii 1771-1823*, în AIIA - Iași, vol. XV (1978), p. 335-351; George Sibechei, *Știri despre creșterea bovinelor în Moldova în sec. al XVIII-lea*, în CAM - Iași, 1 (1982), p. 145-149; Constantin Șerban, *Un document inedit privind recensământul bovinelor și cabalinelor din Moldova (sec. XVIII)*, în CAM - Iași, 3 (1986), p. 153-156; Idem, *Ținutul Suceava la sfârșitul sec. al XVIII-lea după un izvor inedit (unele aspecte economice și demografice)*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 2(12), 1996, p. 358-379; Ioan Murariu, *Rezerva feudală și mărimea reală a clăcii pe moșia Cristinești (ținutul Dorohoi) în anul 1803*, în "Hierasus" - Anuarul Muzeului Județean Botoșani, 1979; Idem, *Veniturile și cheltuielile moșilor Bețești (ținutul Bacău) și Vadurile (ținutul Neamț) în perioada 1821-1824*, în "Carpica", Bacău, vol. XVIII-XIX (1986-1987), p. 367-376; Idem, *Pomicultura și legumicultura în Moldova sec. XVIII și începutul sec. XIX*, în CAM - Iași, 22, vol. II/1986, Iași, 1989, p. 145-149; Idem, *Documente privind prețurile unor mărfuri în Moldova la sfârșitul sec. al XVIII-lea și primele decenii ale sec. al XIX-lea*, în "Carpica", Bacău, vol. XXIV, 1993, p. 103-121; Idem, *Agricultura și zootehnia ținutului Herța până în anul 1940*, în vol. "Al XVI-lea Simpozion național de istorie și retrologie agrară a României", Giurgiu, 1996. De remarcat că unele studii ale harnicului cercetător băcăuan Ioan Murariu se termină în anexe cu publicarea în întregime a sânilor și documentelor folosite.

35. Editate de Ion Bogdan în BCIR, tom I, București, 1915, p. 217-279.

36. DJAN - Iași, Colecția "Manuscrise", mss. 1796; colecția "Documente", pach. 390/25-29, pach. 391/26; DJAN - Suceava, colecția "Documente", Mănăstirea Putna, II/43-52 ș.a..

37. Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 209-451.

38. Până în prezent din cele șase volume preconizate a fi editate au apărut numai trei volume. Celelalte trei volume, în curs de apariție la Tipografia Universității "Al. I. Cuza" din Iași, vor cuprinde, potrivit afirmației editorului, textul integral al Condiției structurate pe domenii (*Condica lui Constantin Mavrocordat*, ediție Cornelii Istrati, vol. I-III, Iași, 1985-1987).

39. BAR, mss. rom. 237, 959 file.

40. *Condica de venituri și cheltuieli a vistieriei*, București, 1873; Dinu C. Giurescu, *Anatefterul. Condica de porunci a vistieriei lui Constantin Brâncoveanu*, în SMIM, vol. V (1962), p. 352-503.

41. H. Chircă, *Veniturile vistieriei lui Constantin Brâncoveanu după condica vistieriei*, în SMIM, I (1956), p. 213-232.

42. Melchisedec, P.S., *Chronica Romanului și a Episcopiei de Roman, după documente naționale române și streine, editate și inedite*, partea I, București, 1874, p. 38 și 121-123; Idem, *Chronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire. După documentele Episcopiei și ale documente ale țării*, București, 1869, p. 54-80.

43. P.S. Aurelian, *Schițe asupra stării economice a României în sec. al opt-spre-zecelea*, București, 1882 (cap. IX).

44. A.D. Xenopol, *Finanțele în epoca fanarioților. Sămile Moldovei din anii 1777-1804*, în loc. cit., p. 45-73. Practic este vorba de cel dintâi studiu competent întreprins asupra fiscalității moldovenești pe baza unor izvoare statistice oficiale. Sunt analizate sămile vistieriei domnești din anii 1777, 1783, 1786, 1795-1798, luându-se în calcul următoarele categorii de venituri: ale țării, ale domnului, ale doamnei, casa răsurilor și scutelnicii. Întâlnim exemple concrete care evidențiază pregnant venalitatea și corupția aparatului de stat, presiunea economică extraordinară exercitată de Imperiul Otoman.

45. A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția a IV-a, vol. II, București, 1986, p. 212-216 și vol. III, București, 1988, p. 474-478.

46. I. Brezoianu, *Vechele instituții ale României (1327-1866)*, București, 1882, p. 32, 56, 58, 112-113 și 155-157. Autorul consideră că dările pe cereale și animale erau percepute de regulă sub forma zeciuiei (p. 32).

47. C. Calmuschi, *Principalele dări ale Moldovei și Țării Românești mai ales în secolul al XVIII-lea*, Vaslui, 1891.

48. Leonida Colescu, *Sistemul de impozite în România în epoca Fanarioților*, în "Economia Națională", anul XXII, nr. 7, 10 și 12/1898; anul XXIII, nr. 1/1899. Autorul, în general bine informat, face totuși o serie de greșeli regretabile. El confundă, spre exemplu, gorșina cu taxa de vânzare a porcilor.

49. Vezi supra nota 19.

50. Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 209-451.

51. Idem, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 79-133; Idem, *Sămile Vistieriei Moldovei din timpul lui Alexandru I. Mavrocordat (1786) și Alexandru I. Calimach (1795, 1796-1797)*, în "Economia Națională", XXV/1901; Idem, *Sămile Vistieriei Moldovei din anii 1784-1786*, în *Studii și documente*, vol. VI, p. 183-196; George Ghibănescu, *Sama Vistieriei Moldovei din 1763 (iunie-decembrie)*, în loc. cit., p. 70-121; Idem, *Sămile Vistieriei Moldovei pe lunile iulie și august 1774*, în loc. cit..

52. Nicolae Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române*, în loc. cit.; Idem, *Studii și documente*, vol. V-VII, XIX, XXI și XXII; Idem, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I-II; Hurmuzaki (Colecția), Documente, Vol. X, ed. Nicolae Iorga, p. I-CXXXII; Nicolae Iorga, *Anciens documents de droit roumain. Avec une préface contenant l'histoire du droit coutumier roumain*, volume I, Paris-Bucarest, 1930, p. 35-46.

53. Nicolae Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, vol. III, București, 1906, p. 208-209; Idem, *Istoria românilor*, vol. VII, București, 1938, p. 62-70, 129-132, 133-138, 145-147; Idem, *Istoria românilor prin călători*, vol. I-IV, București, 1928-1929; Idem, *Developpement de la question rurale en Roumanie*, Iași, 1917; Idem, *Evolution de la question rurale en Roumanie jusqu'a la reforme agraire*, București, 1929.
54. Nicolae Iorga, *Opere economice*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982; Idem, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*, București, 1908.
55. Idem, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, vol. III, p. 77; Hurmuzaki (Colecția), Documente, vol. X, p. I-CXXXII.
56. Gheorghe Ghibănescu, *Sama Vistieriei Moldovei din 1763*, în *loc. cit.*, p. 89.
57. Idem, *Documente*, în "Ioan Neculce", Buletinul Muzeului municipal Iași, I (1921), fasc. I, p. 150.
58. Radu Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, București, 1907, p. 281-289. Fiind preocupat de reliefaarea conținutului și caracterului relațiilor agrare, Radu Rosetti a abordat și unele aspecte de istorie administrativ-fiscală. Făcând o paralelă între obligațiile față de stăpânii de moșii și cele cu caracter fiscal, el ajungea la concluzia justă că în întreaga epocă medievală a prevalat renta centralizată de stat, adică fiscalitatea, care a fost resimțită mai ales de categoriile sociale neprivilegiate (*Ibidem*, p. 283). Dintre obligațiile fiscale în domeniul economiei zootehnice, Radu Rosetti menționează: gorștina, sulgiul, vâcărul, caii de olac și podvoadele, insistând asupra inovațiilor din sec. XVII-XVIII (*Ibidem*, p. 281-289). Radu Rosetti afirmă inexact că sulgiul ar data de la jumătatea sec. al XVII-lea (*Ibidem*, p. 283).
59. Gheorghe Panu, *Cercetări asupra stărei țăranilor în veacurile trecute*, vol. I, partea I, București, 1910, p. 300 și urm.
60. G. N. Leon, *Istoria economiei publice la români*, București, 1924, p. 98 și urm.
61. Gheorghe Zane, *Finanțe și statistici*, Iași, 1927, p. 33-45; Idem, *Economia Principatelor Române în perioada 1775-1831*, în Gheorghe Zane, *Studii*, Ed. Eminescu, București, 1980, p. 33-82.
62. Alexandru V. Boldur, *Contribuții la studiul istoriei românilor*, vol. I, *Epocile vechi*, Chișinău, 1937, p. 229.
63. Ștefan Meteș, *Păstori ardeleni în Principatele Române*, Arad, 1925.
64. Andrei Veress, *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească (până la 1821)*, extras din AARMSI, seria III, tom. VII, 1927, Mem. VI.
65. I. C. Băicoianu, *Geschichte der rumänischen Zollpolitik seit dem 14. Jahrhundert bis 1874*, Stuttgart, 1896; Hurmuzaki (Colecția), Documente, vol. X, ed. Nicolae Iorga, p. I-CXXXII; Nicolae Iorga, *Relațiile comerciale ale țărilor noastre cu Lembergul*, București, 1900; D.Z. Furnică, *Din istoria comerțului la români*, București, 1908; Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. I-II, București, 1925; Ion Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV, XV und XVI Jahrhundert*, Gotha, 1911; Idem, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des XVI Jahrhunderts*, Czernowitz, 1912; Gheorghe Ghibănescu, *Catastihul vâmlor Moldovei (1765)*, în "Ioan Neculce", Buletinul Muzeului municipal Iași, an. I (1922), fasc. II; N.A. Bogdan, *Din trecutul comerțului moldovenesc*, Iași, 1925; Th. Iordăchescu, *Evoluția politicii și legislației vamale a României de la 1408 la 1886*, vol. I, București, 1934; Gheron Netta, *Bălciurile în comerțul nostru*, București, 1939; Gheorghe Zane, *Economia Principatelor Române în perioada 1775-1831*, în *op. cit.*, p. 33-82; Nicolae Iorga, *Opere economice*, p. 19-150 (*Negoțurile și meșteșugurile în trecutul românesc*), p. 303-426 (*Istoria comerțului cu Orientul*), p. 427-780 (*Istoria comerțului românesc*); Ion Toderașcu, *Unitatea românească medievală*, vol. I, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988; Idem, *Permanențe istorice medievale. Factori ai unității românești*, vol. II, Ed. Universității "Al. I. Cuza" Iași, 1994; C.A. Stoide, Ioan Caproșu, *Relațiile economice ale Brașovului cu Moldova. De la începutul sec. al XVIII-lea până la 1850*, Chișinău, Universitas, 1992.
66. N. Lăbușcă, *Despre cimiță*, Iași, 1925. Se insistă, în mod deosebit, asupra accepțiunii juridice a termenului, lăsându-se pe un plan secundar cea de ordin fiscal.
67. I. Vlădescu, *Despre dări și impozite. I. Birul*, București, 1925.
68. V. Pântea, *Impozite, taxe și amenzi moldovenesti până la 1504*, în "Cercetări istorice", an X-XII (1932-1936), nr. 2, p. 216-225 și an. XIII-XVI (1940), p. 134-161. Încercând o clasificare a principalelor obligații fiscale moldovenesti, Virgil Pântea nu face demarcația necesară între dări și prestații (*Ibidem*, în "Cercetări istorice", an X-XII, nr. 2, p. 216; an. XIII-XVI, p. 149-150).
69. Ilie Minea, *Reforma lui Constantin Mavrocordat*, în "Cercetări istorice", II-III (1925-1927), Iași, 1927, p. 97-248; Idem, *Banii calului*, în "Cercetări istorice", II-III (1926-1927), p. 258-259.
70. C. A. Stoide, *Despre sulgiu și ialoviță*, în vol. colectiv: *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 493-502. Sulgiul a fost inițial - afirmă C.A. Stoide - o dare impusă pe țăranime, iar mai târziu, pentru acoperirea necesităților mereu în creștere de carne ale curții domnești și ale armatei s-a adăugat și ialovița care ar fi fost percepută doar de la curteni (*Ibidem*, în *loc. cit.*, p. 498).
71. I.C. Filitti, *Considerații generale despre vechea organizare fiscală a Principatelor Române până la Regulamentul organic*, extras din "Analele economice și statistice", nr. 1-3 (1935), București, 1935; Idem, *Despre reforma fiscală a lui Constantin vodă Mavrocordat*, extras din "Analele economice și statistice", nr. 5-6 (1928), București, 1928.
72. Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, partea a II-a, București, 1937, p. 564-573; vol. III, partea I, București, 1944, p. 146-147 și 214-269; vol. III, partea a II-a, București, 1946, p. 460 și 633-708.

73. I.C. Filitti, *Considerații generale despre vechea organizare fiscală a Principatelor Române până la Regulamentul organic*, p. 18.
74. *Ibidem*.
75. *Ibidem*, p. 46.
76. Constantin C. Giurescu, *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregători în sec. XIV-XV*, București, 1925; Idem, *Contribuțiuni la studiul marilor dregători în sec. XIV-XV*, Vălenii de Munte, 1926.
77. Idem, *Două vechi obligații fiscale românești: cărăturile pe cai și podvoadele cu boi*, în RIR, XVI (1946), fasc. III, p. 229-232.
78. Idem, *Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrân*, București, 1927.
79. Idem, *Istoria românilor*, vol. II, partea a II-a, p. 567-569.
80. Vezi pentru aceasta, mai pe larg: Mihai Lazăr, *Din istoriografia românească privind creșterea animalelor în Moldova în epoca medievală*, în CAM - Iași, 2/1979, p. 145-148; Idem, *Creșterea animalelor în Moldova medievală în viziunea geografilor, etnografilor, sociologilor și filologilor*, în "Suceava", Anuarul Muzeului Județean, vol. XIII-XIV (1986-1987), p. 161-170; Idem, *Locul și rolul creșterii vitelor în economia Moldovei medievale*, în "Codrul Cosminului", Suceava, serie nouă, nr. 2(12), 1996, p. 82-102.
81. N. Dunăre, *Problema cercetării etnografice a păstoritului*, în SCIC, 1956, nr. 1-4, p. 173-176; Idem, *Păstoritul de pendulare dublă pe teritoriul României*, în AMET, 1965-1967, Cluj, 1969, p. 115-138; I. Vlăduțiu, *Etnografia românească*, Editura Științifică, 1973, p. 256-290; Valer Butură, *Etnografia poporului român*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 201-241; Idem, *Aspecte etnografice ale păstoritului în Moldova de sud*, în REF, X (1965), nr. 1, p. 81-88; Idem, *Noțiunea de "mocan" în păstoritul românesc*, în REF, IX (1964), p. 143-158; Gheorghe Iordache, *Ocupații tradiționale pe teritoriul României. Studiu etnologic*, Ed. Scrisul românesc, Craiova, vol. I, 1985, p. 9-90, vol. II, 1986, p. 7-179.
82. H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, Ed. Academiei RPR, vol. I-III, București, p. 1958-1965; *Peysages et peuplement rural en Roumanie*, în NEH, III, (1965); Idem, *Civilizația vechilor sate românești*, București, 1968; Idem, *Studii de sociologie istorică*, București, 1973; Traian Herseni, *Teoria generală a vieții sociale*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982.
83. Gheorghe Georgescu, *Creșterea bovinelor în România înainte de 1944*, în *Zootehnia României. Bovine*, Ed. Academiei RSR, București, 1973; V. Gligor, A. Radu, M. Stănculescu, *Zootehnia Românească. Porcine*, Ed. Academiei RSR, București, 1974. În general, studiile de acest gen conțin puține date cu caracter istoric.
84. M. Apăvăloaie, *Unele aspecte economico-geografice privind sectorul zootehnic din bazinul mijlociu și superior al Moldovei*, în AȘUI, s. II, c. XVI (1979), p. 151-154; Idem, *Economia pastorală în bazinul Trotușului*, în AȘUI, s. II, b, XV (1968), p. 179-183; M. Apăvăloaie și V. Giosu, *Contribuții geografice economice asupra păstoritului în partea de sud a Carpaților Moldovei*, în AȘUI, s. II, b, XIII (1967), p. 189-192; D. Chiriac, *Considerații geografico-economice asupra păstoritului în Țara Dornelor*, în AȘUI, s. II, b, XII (1976), p. 203-206; Vulcu Bujor, *reflectarea activității economice în terminologia pastorală locală*, în "Comunicări de geografie", VI, (1968); V. Băcănanu, *Date geografice asupra evoluției modului de folosire a terenurilor agricole din Vrancea (perioada dintre sec. al XV-lea și al XIX-lea)*, în "Comunicări de geografie", București, IX, 1969, p. 95-96, 98, 100 și 104.
85. Octavian Buhociu, *Folclorul de iarnă, ziorile și poezia păstorească*, București, Ed. Minerva, 1979; V. Adăscăliței, I.N. Ciubotaru, *Folclor din ținutul Rădăuților*, Suceava, 1969; Stelian Cârsteanu, *Folclor din Moldova de sus*, în *Folclor din Moldova*, vol. II, București, 1969; Adrian Fochi, *Miorița. Tipologie. Circulație. Geneze. Texte*, Ed. Academiei RPR, București, 1964.
86. Ion Popescu-Sireteanu, *Contribuții la cunoașterea terminologiei păstorești în limba română*, Iași, 1980, p. 1-15, 179-182; *Istoria limbii române*, Ed. Academiei RPR, vol. II-III, București, 1962; vol. IV-VI, Ed. Științifică, București, 1966; G. Giuglea, *Elemente pentru a cunoaște istoria formării limbii și poporului român. Problema alimentației vitelor și a omului la daco-romani*, în "Cercetări de lingvistică", III (1958), p. 53-62.
87. Nu există până în prezent studii cu caracter interdisciplinar dedicate acestei ramuri economice. Majoritatea cercetărilor s-au axat, în special, pe păstorit. Vezi și: Mihai Lazăr, *Creșterea animalelor în Moldova medievală în viziunea geografilor, etnografilor, sociologilor și filologilor*, în *loc. cit.*, p. 161-170; Idem, *Păstoritul în economia Moldovei medievale. Câteva repere bibliografice*, în "Studii și comunicări științifice" (Științe umaniste), Bacău, 1987, p. 89-94; Idem, *Locul și rolul creșterii vitelor în economia Moldovei medievale*, în *loc. cit.*, p. 82-102.
88. C. Cihodaru, *Forme de proprietate feudală în Moldova*, în SCȘI, s. III (științe sociale), VI (1955), fasc. 3-4, p. 1-30; Idem, *Branștile și problema apariției rezervei senioriale în Moldova*, în AȘUI, istorie, III (1957), fasc. 1-2, p. 30-51; Idem, *Satele din regiunea Hangu-Bicaz în secolele XIV-XVIII*, în AȘUI, istorie, XII (1966), p. 1-30; Idem, *Satele din regiunea Hangu-Bicaz la sfârșitul sec. al XVIII-lea și prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în AȘUI, istorie, XIII, (1967), p. 1-47; Petre P. Panaiteescu, *Producția și viața economică*, în Valeria Costăchel, Petre P. Panaiteescu, Aurel Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, Ed. Științifică, București, 1957, p. 15-76; Valeria Costăchel, *Unele considerații privind rezerva seniorială în Țara Românească și Moldova în sec. XV*, în AUB, București, istorie, X, (1961), nr. 20, p. 25-36; Gheorghe Platon, *Cu privire la evoluția rezervei feudale în Moldova de la sfârșitul sec. al XVIII-lea până la legea rurală din 1864*, în SAI, vol. V (1963), p. 201-243; Idem, *Domeniul feudal în Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Ed. Junimea, Iași, 1975; D. M. Dragnev, *Selskoie hoziaistvo feodalnoi Moldavii (koneț XVII-nacealo XIX vv.)*, Kișinev, 1975.

89. Nicolae Corivan, Ilie Grămadă, *Despre gospodăria feudală din Moldova în prima jumătate a sec. al XVIII-lea*, în SMIM, vol. V (1962), p. 257-279; Gheorghe Platon, *Cu privire la evoluția rezervei feudale în Moldova de la sfârșitul sec. al XVIII-lea până la legea rurală din 1864*, în SAI, V (1963), p. 201-243; Corneliu Istrati, *Despre diferențierea țăranimii clăcașe în regiunea de munte a Moldovei la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea*, în SCȘI, istorie, XII (1961), fasc. I, p. 117-132; Idem, *Despre gospodăria moșierească din zona de munte a Moldovei la mijlocul sec. al XIX-lea*, în AIIA - Iași, vol. VII (1971), p. 245-260; Idem, *Aspecte ale agriculturii într-o gospodărie boierească din Moldova la mijlocul sec. al XVIII-lea*, în CAM - Iași, 5 (1972), nr. 1, p. 123-132; Idem, *Dimitrie Cantemir despre agricultura Moldovei*, în CAM - Iași, 6 (1973), nr. 4, p. 143-148; Ioan Murariu, *Veniturile și cheltuielile unei familii boierești din Moldova între anii 1782-1789*, în "Carpica", Bacău, vol. VI (1973-1974), p. 107-113; Dumitru Agache, *Veniturile și cheltuielile Mănăstirii Sfântul Spiridon din Iași între anii 1771-1823*, în AIIA-Iași, vol. XV (1978), p. 335-351; V. Mihoș, *Relațiile agrare din sec. al XVIII-lea în Moldova*, Ed. Academiei RSR, București, 1968; Idem, *Maitres du sol et paysans dans les Principautés Roumaines en XVIII-e siècle*, Bucarest, 1971; Sergiu Columbeanu, *Probleme ale economiei agrare în sec. al XVIII-lea și primele decenii ale sec. al XIX-lea în Țările Române*, în "Studii și materiale economice", București, vol. I-II, 1968, p. 175-180; F.A. Grecul, *Agrară și oțosenia în Moldavia v. XVII-pervoi polovine XVIII v.*, Kișinev, 1961; P.V. Sovetov, *Razvitiie feodalizma i krestianstva Moldavii (Očerki istorii renty v XVII - naceale XVIII v.)*, Kișinev, 1980.

90. Ion Toderașcu, *Permanențe istorice medievale. Factori ai unității românești*, vol. II, Ed. Universității "Al. I. Cuza", Iași, 1994 (capitolul II), p. 85-151; Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Ed. Universității "Al. I. Cuza", Iași, 1994 (cap. IV); M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călători străini (sec. XV-XVII)*, în SRdI, 21 (1968), nr. 5, p. 851-857; C. Istrati, *Dimitrie Cantemir despre agricultura Moldovei*, în CAM - Iași, an VI, (1973), nr. 4, p. 143-148; P.P. Panaitescu, *Producția și viața economică*, în vol. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, p. 15-28; C. C. Giurescu, *Caracterul vechii economii românești*, în C.C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, Ed. Albatros, București, 1977, p. 23-31; Gh. Sibechi, *Știri despre creșterea bovinelor în Moldova în secolul al XVIII-lea*, în CAM - Iași, nr. 1 (1982), p. 145-149; Idem, *Câteva aspecte din creșterea cabalinelor în Moldova în secolul al XVIII-lea*, în CAM - Iași, nr. 4 (1983), p. 131-155; Idem, *Note despre creșterea ovinelor în Moldova în secolele XV-XVIII*, în CAM - Iași nr. 2/1984, p. 149-152; Mihai Lazăr, *Creșterea animalelor în Moldova în secolele XVII-XVIII în viziunea cronicarilor*, în "Terra Nostra", IV, 1981, p. 203-214.

91. Ion Toderașcu, *Unitatea românească medievală*, vol. I (capitolul IV); Idem, *Permanențe istorice medievale. Factori ai unității românești* (cap. II); Gh. Pungă, *O scutură domnească din vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, în ASUI, serie nouă, istorie, tom XXX (1984), p. 43-49; C. Istrati, *Despre gospodăria moșierească din zona de munte a Moldovei la mijlocul sec. al XIX-lea*, în loc. cit., p. 245-260; T. Balan, *Din istoricul Câmpulungului Moldovenesc*, Ed. Științifică, București, 1960; Octav Monoranu, Emil I. Emandi, *Aspecte ale economiei agricole medievale în așezările din Podișul Sucevei (sec. XIV-XVI)*, în "Suceava" - Anuarul Muzeului Județean, VI-VII (1979-1980), p. 77-98; Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare (sec. XV-XVII)*, Ed. Academiei RSR, București, 1982.

92. Ion Toderașcu, *Unele precizări în legătură cu hotarul și istoria târgurilor din Moldova (sec. XV-XVIII)*, în ASUI, XII (1966), p. 153-163; Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri, până la 1821*, Ed. Junimea, Iași, 1974; C. Cihodaru, Gh. Platon (redactori responsabili), *Istoria orașului Iași*, vol. I, Ed. Junimea, Iași, 1980, p. 67, 69-71, 95-96, 102, 146-149, 421, 441-442; Mircea D. Matei, *Observații în legătură cu raporturile economice dintre orașele medievale și satele situate în împrejurimile acestora (Realități din Țara Românească și Moldova)*, în SCIVA, 39 (1978), nr. 3, p. 367; Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XVI-XVII*, Ed. Junimea, Iași, vol. I, 1980, p. 39, 43-44, 75; vol. II, 1984, p. 43, 49-51, 133-140 și 250; Gh. Pungă, *Contribuții documentare privind evoluția târgului Ștefănești (sec. XV-XVII)*, în AIIA Iași, XV (1978), p. 283-296; Idem, *Noi contribuții la istoria târgului Ștefănești (sec. XVII - mijlocul sec. XIX)*, în AIIA Iași, XVII (1980), p. 321-344; Paul Păltănea, *Știri despre economia orașului Galați în sec. al XV-lea și al XVI-lea*, în "Danubius", Galați, V (1971), p. 101-114; *Istoria orașului Roman (1292-1992)*, Societatea Culturală "Roman-600", Roman, 1992, p. 53-104; Vasile Neamțu, *Istoria orașului medieval Baia (Civitas Moldaviensis)*, Editura Universității "Al. I. Cuza" Iași, 1997, p. 85-148; Paul Păltănea, *Istoria Orașului Galați de la origini până la 1918*, Editura Porto-Franco, Partea I, Galați, 1994, p. 41-227.

93. Gh. Sibechi, *Contribuții privitoare la unele aspecte economice din ocoalele domnești ale Moldovei în secolele XV-XVII*, în "Studii și comunicări", Muzeul Județean de istorie și etnografie Vrancea, Focșani, 1979, p. 45-59.

94. Ion Toderașcu, *Unitatea românească medievală*, vol. I, Cap. IV, *Comunitatea economică a țărilor române*; V. Neamțu, *Comerțul cu piei și prelucrarea lor în Moldova în sec. XV-XVII*, în SCȘI, 2 (1951), nr. 1-2, p. 531-549; C. Șerban, *Contribuții cu privire la problema pieții interne a Țării Românești și Moldovei în timpul feudalismului dezvoltat (sec. XV-XVIII)*, în SRdI, 17 (1964), nr. 1, p. 27-44; N. Corivan, I. Grămadă, *op.cit.*, p. 257-279; Șt. Olteanu, *Comerțul pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în sec. X-XIV*, în SRdI, 22 (1969), nr. 5, p. 849-874; Lia Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a sec. XVI și prima jumătate a sec. XVII*, în SMIM, IV (1960), p. 273-306; Idem, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a sec. al XVII-lea*, în SRdI, XXI (1968), nr. 1, p. 29-51; A. Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional*, Ed. Academiei RSR, București, 1978, p. 39-48; Paul Păltănea, *Informații privind comerțul orașului Galați în sec. al XVI-lea*, în AIIA - Iași, IX (1972), p. 145-157; Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (sec.*

XIV-XVII), București, 1965; M. Dan, S. Goldemberg, *Bistrița în sec. al XVI-lea și relațiile ei comerciale cu Moldova*, în SUBB, seria Historia, 1964, fasc. 2, p. 22-83; Octav Monoranu, Emil I. Emandi, *Unele aspecte ale relațiilor comerciale dintre Bistrița și ținutul Sucevei în evul mediu*, în "Suceava" – Anuarul Muzeului Județean, V (1978), p. 253-268; I. Murariu, *Comerțul intern al Moldovei la sfârșitul sec. al XVII-lea și primele decenii ale sec. al XIX-lea. Rezumatul tezei de doctorat*, Iași, 1978; D. Agache, *op. cit.*, p. 335-351; Veniamin Ciobanu, *Aspecte ale relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia din secolul al XVIII-lea*, în AIIA – Iași, VIII (1971), p. 119-144; I. Murariu, *Iarmaroace și târguri săptămânale în Moldova (1774-1832)*, în "Hierasus", 1981, p. 137-145; Șerban Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (sec. XIV-XVII). Drum și stat*, în SMIM, X (1983), p. 9-56; Bogdan Murgescu, *Impactul conjuncturii europene asupra comerțului românesc în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în RdI, tom. 41, nr. 5 (1981), p. 514-524 și nr. 6 (1988), p. 587-596; Nistor Ciocan, *Negoț și negustori în Moldova veacului XVII*, în AIIA – Iași, XXV/1 (1988), p. 293-305; E.M. Podgradskaia, *Torgovîe sviazi Moldavii s Livonom v XVI-XVII vekah*, Kișinev, 1968.

95. Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, vol. I, p. 39, 43-45, 66, 90-91 și 95; vol. II, p. 45, 49-51, 133-140 și 200; Dan Gh. Teodor, *Descoperiri arheologice în Moldova referitoare la agricultura din sec. 17-XI e.n.*, în "Terra Nostra", vol. III (1973), p. 223-232; Ștefan Olteanu, *Aspecte ale dezvoltării agriculturii pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în sec. X-XIV*, în "Terra Nostra", II (1971), p. 31-43; Idem, *Societatea românească la cumpănă de milenii (sec. VIII-XI)*, București, 1983, p. 58-77; Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare (sec. XI-XVII)*, passim; Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, Octav Monoranu, *Cercetări arheologice privind habitatul medieval rural din bazinul superior al Șomuzului Mare și al Moldovei (sec. XIV-XVII)*, Suceava, 1982; Mugur Andronic, *Evoluția habitatului uman în bazinul hidrografic Soloneț din paleolitic până la sfârșitul sec. al XVIII-lea*, Tipografia "Dosoftei", Iași, 1997.

96. C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Ed. Junimea, Iași, 1984, p. 93-95; Idem, *Note și discuții pe marginea vol. Viața feudală*, în SCȘI, istorie, IX (1958), fasc. 1-2, p. 163-177; Iuliu Ciubotaru, *Așezămintele agrare moldovenești (1766-1832)*, în AIIA – Iași, vol. V (1968), p. 88; Nicolae Corivan, Ilie Grămadă, *op. cit.*, p. 257-279; Constantin C. Giurescu, *Caracterul vechii economii românești*, în *op. cit.*, p. 23-31; Corneliu Istrati, *Despre gospodăria moșierească din zona de munte a Moldovei la mijlocul sec. al XIX-lea*, în AIIA – Iași, vol. VII (1971), p. 248-249; V. Mihordea, *Relațiile agrare din sec. al XVIII în Moldova*, p. 271; P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 16-23 și 26-27.

97. Aurel Cazacu, *Veniturile țării și ale domniei*, în vol. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XIX)*, p. 359-361; Damaschin Mioc, *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească până la 1632*, în SMIM, II (1957), p. 49-116; Idem, *Cuantumul birului pe gospodăria țărănească în Țara Românească în sec. al XVI-lea*, în SMIM, V (1962), p. 151-179; *Istoria dreptului românesc* (coordonator Ioan Ceterchi), Ed. Academiei RSR, vol. I, București, 1980, p. 338-441; Nicolae Grigoraș, *Instituții feudale în Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, Ed. Academiei RSR, București, 1971, p. 127; Idem, *Dărite în Moldova de la întemeierea statului și până la 1741 (III)*, în "Cercetări istorice", serie nouă, vol. XIV-XV (1983-1984), p. 153; Florin Constantin, *Constantin Mavrocordat*, Ed. Militară, București, 1985, p. 95-118; Alexandru I. Gonța, *Satul în Moldova Medievală. Instituțiile*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 339-341.

98. Alexandru I. Gonța, *op. cit.*, p. 291-295; Nicolae Grigoraș, *Dărite personale ale populației din Țara Românească a Moldovei și dărite în bani pentru turci de la întemeierea statului și până la reforma lui Constantin Mavrocordat (1359-1741)*, partea I, în "Cercetări istorice", serie nouă, vol. XI (1980), p. 301-302.

99. Alexandru I. Gonța, *op. cit.*, p. 291-295.

100. C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, p. 78-79, 82-85, 89, 124-134, 172-173 și 182-184; Idem, *Acte false în colecția Documente privind istoria României. Seria A. Moldova (I)*, în AIIA – Iași, vol. XXIII (1986), p. 420.

101. Ștefan Ștefănescu, *Istoria medie a României, Partea I-a. Principatele Române. Originea și afirmarea lor*, București, 1991, p. 197-198; Idem, *Istoria medie a României, Partea a II-a. Principatele Române. Sec. XIV-XVII*, București, 1992, p. 43-44; Idem, *Istoria românilor de la Mihai Viteazul la Constantin Brâncoveanu*, Ed. Universității din București, 1996, (vezi cap. I, *Societate și economie*, p. 15-46 și cap. II, *Guvernanță și societate*, p. 47-84); Idem, *Les structures économiques dans les Principautés Roumaines aux XIV^e – XVII^e siècles. Le régime fiscal rural*, în "Nouvelles études d'histoire". Publiee à l'occasion du XVIII^e Congrès International des Sciences Historiques, Montreal, 1995, Ed. Academiei Române, 1995, p. 25-30; Ioan Caproșu, *Structuri fiscale și administrative într-un catastif moldovenesc de visterie din 1606*, în AIIA – Iași, vol. XXX, 1993, p. 253-277; Florin Constantin, *Constantin Mavrocordat*, p. 95-118; N. Grigoraș, *Dărite personale ale populației din Țara Românească a Moldovei...*, în *loc. cit.*, p. 299-300; *Istoria dreptului românesc* (coordonator Ioan Ceterchi), vol. I, cap. VI, *Organizarea fiscală*, elaborat de D. Mioc, VI. Hanga și N. Grigoraș, p. 327-351.

102. În volumul colectiv *Viața feudală...*, p. 23, 359, 362-364, 366 și 370.

103. Ștefan Ștefănescu, *Istoria românilor. De la Mihai Viteazul la Constantin Brâncoveanu*, Ed. Universității din București, 1996; I. Caproșu, *Despre politica internă a lui Radu Mihnea și răscoalele țărănești din prima lui domnie în Moldova (1616-1619)*, în SCȘI, istorie, 13 (1962), nr. 1, p. 81-104; C. Cihodaru, *Răscoala din anul 1653 din Moldova*, în AȘUI, istorie-filologie, 14 (1960), p. 103-109; N. Grigoraș, *Marea răscoală populară din Moldova dintre 1671-1672*, în SCȘI, istorie, 13, (1962), nr. 2, p. 209-239; Idem, *Starea vecinilor din Moldova între anii 1626-1630 și răscoala lor*, în SCȘI, istorie-filologie, 5 (1954), nr. 3-4, p. 419-438; V. Neamțu, *Răscoala din Moldova din primăvara anului 1633*, în AȘUI, științe sociale, II (1956), fasc. 1-2, p. 19-34; Idem, *Frământări sociale în orașul Iași în primele*

decenii ale secolului al XVII-lea, în AȘUI, istorie-filologie, 9 (1963), p. 57-69; C. Șerban, *Noi contribuții la istoria luptei târgoveților și orăsenilor moldoveni împotriva asupririlor feudale în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în SAI, IV (1962), p. 73-93.

104. N. Corivan, *Aplicarea așezământului fiscal al lui Constantin Mavrocordat privitor la perceperea birului (1741-1743)*, în SCȘI, istorie, VI (1955), nr. 3-4, p. 51-76; Ariadna Camariano-Cioran, *Măsurile fiscale și administrative în Moldova (1753-1754)*, în SMIM, vol. V (1962), p. 505-528; Damaschin Mioc, *Les assemblées d'Etats et la fiscalité en Valachie et en Moldavie*, în RRH, vol. 5 (1966), 2, p. 197-233; V. Mihordea, *Les règlements fiscaux édités par Constantin Mavrocordat en Valachie*, în RRH, IX, (1971), p. 267-291; Idem, *La crise du régime fiscal des Principautés Roumaines en XVIII-e siècle*, în NEH, IV (1970), p. 121-132; Florin Constantiniu, *Reformele lui Constantin Mavrocordat în Moldova și Țara Românească*, în SAI, XX, 1972, p. 28-35; Idem, *Constantin Mavrocordat*, p. 79-105; Idem, *Instaurarea regimului fanariot în Moldova și Țara Românească și trăsăturile sale caracteristice*, în SAI, vol. XLV-XLVI (1982), p. 222-223; Nicolae Grigoraș, *Reformele cu caracter administrativ din Moldova ale lui Constantin Mavrocordat*, în "Cercetări istorice", serie nouă, vol. VII (1976), p. 123-164; *Istoria dreptului românesc* (coordonator Ioan Ceterchi), vol. I, cap. VI, secțiunea a V-a, p. 348-351; Nicolae Stoicescu, *Dictionar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1971; Idem, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova în sec. XIV-XVII*, București, 1968.

105. Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, p. 115-119; M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *A propos d'un firman du sultan Mustafa III. Contribution à l'étude des rapports d'économie dirigée turco-roumaine au XVIII-e siècle*, în "Balcania", VII (1944), nr. 2, p. 363-391; M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV-XVIII*, în SMIM, 2 (1957), p. 7-47; T. Gemil, *Date noi privind haraciul țărilor române în secolul al XVII-lea*, în RdI, 30 (1977), nr. 8, p. 1433-1446; N. Grigoraș, *Obligațiile în muncă față de stat și turci ale populației din Moldova (sec. XVI-XVIII)*, SRdI, 18 (1965), nr. 4, p. 895-913; C.C. Giurescu, *Despre caracterul relațiilor dintre români și turci*, în C. C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, p. 87-122; M. Guboglu, *Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte Ottomane jusqu'au début du XVIII-e siècle d'après les sources turques*, în "Revue des études Islamiques", 1 (1969), p. 49-80; M. Maxim, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului XVII*, în RdI, 32 (1979), nr. 9, p. 1731-1865; Idem, *Obligațiile militare, în muncă și în transport ale Moldovei și Țării Românești față de Poartă în a doua jumătate a veacului XVII*, în AUB, istorie, 28 (1979), p. 99-109; Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711-1829). Documente turcești*, București, 1984 (vezi capitolul introductiv) ș.a.

106. Ștefan Ștefănescu, *Istoria medie a României. Partea I. Principatele Române. Originea și afirmarea lor*, p. 97-108; Idem, *Istoria medie a României. Partea a II-a. Principatele Române. Secolele XVII-XVIII*, p. 35-38 și 43-44; Idem, *Istoria românilor. De la Mihai Viteazul la Constantin Brâncoveanu*, p. 15-46 și 47-84; Idem, *Les structures économiques dans les Principautés Roumaines aux XVII-e – XVIII-e siècles. Le régime fiscal rural*, în loc. cit., p. 25-30; Valeria Costăchel, *Les immunités dans les Principautés Roumaines en XVI-ème et XVII-ème siècles*, București, 1943; Gh. Brătianu, *Servage de la glebe et regime fiscal. Essai d'histoire comparée roumaine, slave et byzantine*, în "Études byzantines d'histoire économique et sociale" Paris, 1938, p. 243-246; Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, p. 115-135; Al. I. Gonța, op. cit., p. 267-321; Idem, *Domeniile feudale și privilegiile mănăstirilor moldovenesti în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, în BOR, LXXV (1957), p. 438-455; C. Turcu, *Biserica și fiscalitatea feudală*, în MMS, XXXVIII (1962), nr. 1-2, p. 58-61; N. Grigoraș, *Imunitățile și privilegiile fiscale în Moldova (de la întemeierea statului și până în secolul al XVIII-lea)*, în RdI, 27 (1974), nr. 1, p. 55-77; Idem, *Privilegiile fiscale în Moldova (1741-1821) (I-II)*, în AIIA – Iași, XV (1977), p. 41-53 și XVIII (1981), p. 183-200; Idem, *Dările în Moldova de la întemeierea statului și până la 1741*, în "Cercetări istorice", serie nouă, XII-XIII, (1981-1982), p. 317-341 și XIV-XV (1983-1984), p. 153-172; V. Mihordea, *La crise du régime fiscal des Principautés Roumaines du XVIII-e siècle*, în NEH, 4 (1970), p. 121-132; Idem, *Obligațiile locuitorilor dependenți: rumâni și vecinii, față de vistierie*, în SRdI, 25 (1973), nr. 1, p. 61-80; Damaschin Mioc, *Les assemblées d'états et la fiscalité en Valachie et en Moldavie (XV-e – XVIII-e siècle)*, în RRH, V (1966), nr. 2, p. 198-233; Nicolae Stoicescu, *Regimul fiscal al preoților din Țara Românească și Moldova până la Regulamentul Organic*, în BOR, 89 (1971), nr. 3-4, p. 335-354; Matei D. Vlad, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (sec. XV-XVIII)*, Ed. Academiei RSR, București, 1973; Idem, *Ruptura, o instituție caracteristică regimului fiscal al satelor de colonizare din Țara Românească și Moldova (secolele XVII-XVIII)*, în RA, XII (1969), nr. 2, p. 71-86; Idem, *Le régime fiscal et administratif dans les villages de colonisation de Valachie et de Moldavie en XVIII-e siècle*, în RRH, X (1971), 6, p. 1013-1026; A. Oțetea, op. cit., p. 101-104; I. Murariu, *Obligațiile și privilegiile negustorilor din Moldova între 1774 și 1832*, în "Memoria Antiquitatis", Piatra Neamț, vol. IX-XI (1977-1979), p. 341-346.

107. Al. Șesan, Gh. Țiplea, Gh. Vasilescu, N. Popa, *Impozitele și taxele de la populație*, București, 1957, p. 477; *Istoria României*, Ed. Academiei RPR, București, vol. II, 1962, p. 874-880; vol. III, 1964, p. 86-92, 349-350, 400-402, 436 și 447-449; Șt. Pascu, I. Ionașcu, C. Cihodaru, Gh. Georgescu-Buzău, *Istoria medie a României. Partea I (sec. al X-lea – sfârșitul sec. al XVI-lea)*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1966, p. 137-138; C.C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, vol. II, passim.

108. D. Mioc, *Originea și funcțiile birului în Țara Românească până la sfârșitul sec. al XV-lea*, în SRdI, 1 (1954), p. 641-662; Idem, *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească până la 1632*, în SMIM, II (1957), p. 48-111; Idem, *Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab*, în SRdI, XII (1959), nr. 2, p. 53-85; Idem, *Cuantumul birului pe gospodăria țărănească în Țara Românească în secolul al XVI-lea*, în SMIM, V

(1962), p. 151-173; Idem, *La montant du "bir" en Valachie en XVI-e siècle*, în RRH, 2 (1963), nr. 1, p. 73-99; Idem, *La repartition des charges fiscales et les poids de la fiscalité sur les différents groupes sociaux et économiques à la fin du XVI-e siècle en Valachie*, în vol. *L'impôt dans le cadre de la ville et de l'Etat (De Velasting in het raam van Stad en Staat)*, Bruxelles, 1966, p. 296-326.

109. Ștefan Ștefănescu, *Istoria medie a României. Partea I. Principatele Române. Originea și afirmarea lor*, p. 97-108; Idem, *Istoria medie a României. Partea a II-a. Principatele Române. Secolele XIV-XVII*, p. 35-38 și 43-44; Idem, *Istoria românilor. De la Mihai Viteazul la Constantin Brâncoveanu*, p. 15-46 și 47-84; Idem, *Les structures économiques dans les Principautés Roumaines aux XIV-e - XVII-e siècles. Le régime fiscal rural*, în loc. cit., p. 25-30; Ion Toderașcu, *Permanențe istorice medievale. Factori ai unității românești*, p. 92-101; Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, p. 115-125; *Istoria României*, Ed. Academiei, vol. II, București, 1962, p. 874-880, vol. III, București, 1963, p. 86-92, 349-350, 400-402, 436, 447-449; C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, p. 76-90, 120-149, 182-185; A. Cazacu, *Veniturile țării și ale domniei*, în op.cit., p. 355-392; Al. Constantinescu, *Dărilor în secolele XIV-XV în țările române*, în SAI, III (1973), p. 116-117; N. Grigoraș, *Dărilor personale ale populației din Țara Românească a Moldovei și dărilor în bani pentru turci de la întemeierea statului și până la reforma lui Constantin Mavrocordat (1359-1741)*, I, în loc. cit., p. 301-323; Idem, *Dărilor în Moldova de la întemeierea statului și până la 1741*, în "Cercetări istorice", XII-XIII (1981-1982), p. 317-341 și XIV-XV (1983-1984), p. 153-154; Idem, *Instituții feudale în Moldova. I. Organizarea de stat până la jumătatea secolului al XVII-lea*, p. 107-130; *Istoria dreptului românesc* (coordonator I. Ceterchi) Ed. Academiei, București, vol. I, 1980, p. 327-351; vol. II/1, 1984, p. 25-28, 185-186, 188-193; V. Mihoș, *Obligațiile locuitorilor dependenți, rumîinii și vecinii, față de vistierie*, în loc. cit., p. 61-81; Fl. Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, p. 79-165; D. Mioc, H. Chircă și Șt. Ștefănescu, *L'evolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIV-e ou XVIII-e siècles*, în NEH, 2/1960, p. 221-252; *Instituții feudale din țările române. Dicționar* (coordonatori Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu), Ed. Academiei, București, 1988, passim (Elaborată de un colectiv interdisciplinar de istorici și juriști, lucrarea aduce în discuție un eșantion larg de probleme, analizate la nivelul întregului teritoriu locuit de români); Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, București, 1986; Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, p. 98-129. Pentru noutatea informației și interpretării vezi: Ioan Caproșu, *Structuri fiscale și administrative într-un catastif moldovenesc de vistierie din 1606*, în Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol" Iași, XXX, 1992.

110. C. Cihodaru, *Stetia - un impozit nou introdus în Moldova de Movilești la începutul sec. al XVII-lea*, în SCȘI, istorie, 7 (1956), nr.2 p. 163-174.

111. P.P. Panaiteșcu, *Pripășari și osluhari*, în SAI, 2 (1957), p. 57-65; C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, passim.

112. Matei D. Vlad, *Impunerea și perceperea dărilor pe cai în țările române (până la sfârșitul secolului al XVII-lea)*, în SRdI, 10 (1957), nr. 3, p. 135-152; H. H. Stahl, *Teoria "pământului gospod" și problema dării cailor*, în vol. *Controverse de istorie socială românească*, București, 1969, p. 124-186.

113. V. Mihoș, *Văcăritul, dare temporară*, în SRdI, 21 (1968), nr. 3, p. 449-467; M. Regleanu, *Un document necunoscut cu privire la văcărit*, în RA 2/1966, p. 318-320; M. Lazăr, *Contribuții la cunoașterea fiscalității în Moldova în secolul al XVIII-lea: văcăritul, cunița, alimul și comăritul*, în "Suceava" - Anuarul Muzeului Județean, VI-VII (1979-1980), p. 149-161.

114. Ioan Caproșu, *Structuri fiscale și administrative într-un catastif moldovenesc de vistierie din 1606*, în loc. cit., p. 253-277; M. Lazăr, *Date și sublinieri noi cu privire la sulgiu și ialoviță în Moldova în secolele XVI-XVIII*, în "Hierasus" - Anuarul Muzeului Județean Botoșani, 1979, p. 131-140.

115. Idem, *Gorștina de oi în Moldova în secolele XV-XVIII*, în "Suceava" - Anuarul Muzeului Județean, VIII (1981), p. 243-255; Idem, *Gorștina (desetina) de porci în Moldova în secolele XV-XVIII*, în "Suceava" - Anuarul Muzeului Județean, X (1983), p. 455-470.

116. M. Lazăr, *Contribuții la cunoașterea fiscalității în Moldova în secolul al XVIII-lea: văcăritul, cunița, alimul și comăritul*, în loc.cit., p. 155-161.

117. Ștefan Ștefănescu, *Istoria medie a României. Partea I. Principatele Române. Originea și afirmarea lor*, p. 97-108; Idem, *Istoria medie a României. Partea a II-a. Principatele Române. Secolele XIV-XVII*, p. 35-38 și 43-44; Idem, *Istoria românilor. De la Mihai Viteazul la Constantin Brâncoveanu*, p. 15-46 și 47-84; Idem, *Les structures économiques dans les Principautés Roumaines aux XIV-e - XVII-e siècles. Le régime fiscal rural*, în loc. cit., p. 25-30; N. Grigoraș, *Obligațiile în muncă față de stat și turci ale populației din Moldova (sec. XIV-XVIII)*, în SRdI, 18 (1965), nr. 4, p. 895-913; M. Maxim, *Obligațiile militare în muncă și în transport ale Moldovei și Țării Românești față de Poartă în a doua jumătate a secolului XVI*, în op. cit., p. 99-100.

118. Ștefan Ștefănescu, *Istoria medie a României. Partea I. Principatele Române. Originea și afirmarea lor*, p. 97-108; Idem, *Istoria medie a României. Partea a II-a. Principatele Române. Secolele XIV-XVII*, p. 35-38 și 43-44; Idem, *Istoria românilor. De la Mihai Viteazul la Constantin Brâncoveanu*, p. 15-46 și 47-84; Idem, *Les structures économiques dans les Principautés Roumaines aux XIV-e - XVII-e siècles. Le régime fiscal rural*, în loc. cit., p. 25-30; Ioan Caproșu, *Structuri fiscale și administrative într-un catastif moldovenesc de vistierie din 1606*, în loc. cit., p. 253-277; N. Grigoraș, *Principalele amenzi din Moldova în timpul orânduirii feudale (sec. al XV-lea - al XVIII-lea)*, în AIIA - Iași, VI (1969), p. 159-175; N. Stoicescu, *Treapădul și ciubotele în secolele XVI-XVIII*, SRdI, 22 (1969), nr. 2, p. 281-288, *Instituții feudale din țările române. Dicționar* (coordonatori Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu) passim.

119. Ioan Caproșu, *Structuri fiscale și administrative într-un catastif moldovenesc de visterie din 1606*, în loc. cit., p. 253-277; N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVII*, București, 1968; Idem, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova în sec. XIV-XVII*, București, 1971; Idem, *Despre subalternii marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XV - mijl. sec. XVII)*, în SMIM, VI (1973), p. 61-90; N. Grigoraș, *Instituții feudale în Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVII-lea*, p. 209-282; *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, (coordonatori: Ovid Sachelarie și N. Stoicescu), passim (vezi vocile în legătură cu organizarea instituțională fiscală și diferitele obligații fiscale din Moldova medievală); Nicoară Beldiceanu, Irène Beldiceanu-Steinherr, *Note asupra birului, câtorva dregătorii din Principate și robilor tătari*, în "Buletinul Bibliotecii Române", vol. XIII (XVII), Freiburg, 1986, p. 1-16.
120. Ioan Caproșu, *Structuri fiscale și administrative într-un catastif moldovenesc de visterie din 1606*, în loc. cit., p. 253-277; Aurel Cazacu, op. cit., p. 358-361; Nicolae Grigoraș, *Ilișul - o dare plătită în Moldova și Transilvania*, în vol. *Sub semnul lui Chio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 114-119.
121. V. Mihordea, *Înăriciul domnesc și vădrăritul*, în SRdI, 22 (1969), nr. 6, p. 1077-1101; C. C. Giurescu, *An old roumanian tax with a bizantine name: "Părpărul"*, în "The Journal of Europ. Econ. Hist.", I, 1972, nr. 1, p. 121-127.
122. Constantin Turcu, *Contribuții la cunoașterea posadei*, în SCȘI, 5 (1954), nr. 3-4, p. 401-418; Ioan Ciută, *Apicultura în Moldova feudală*, Ed. Diacon Coressi, București, 1994, p. 67-94; Ștefan Olteanu, *Lupta pentru libertate și independență a poporului nostru în secolele XIV-XVI oglindită în două instituții medievale românești: posada și munca la cetate*, în "Carpica", Bacău, vol. IX (1977), p. 41-50.
123. Constantin Șerban, *Sistemul vamal al Țării Românești în sec. al XVII-lea*, în SA1, vol. III (1961); Andrei Oțetea, op. cit., p. 92-96 și 101-102; C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun* (capitolul privitor la viața comercială); Ioan Murariu, *Obligațiile și privilegiile negustorilor din Moldova între anii 1774 și 1832*, în loc. cit.; Șerban Papacostea, op. cit., în SMIM, vol. X (1983), p. 9-56; Gernot Nussbächer, *Un document privind comerțul Brașovului cu Moldova la sfârșitul sec. al XV-lea*, în AIIA - Iași, vol. XXI (1984), p. 425-438; vol. XXII/2 (1985), p. 667-678; vol. XXIII/1 (1986), p. 325-342 și vol. XV/1 (1988), p. 319-330.
124. Ștefan Ștefănescu, *Les structures économiques dans les Principautés Roumaines aux XIV^e - XVII^e siècles. Le régime fiscal rural*, în loc. cit., p. 25-30; Ioan Caproșu, *Structuri fiscale și administrative într-un catastif moldovenesc de visterie din 1606*, în loc. cit., p. 253-277; Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*; M. Lazăr, *Contribuții la cunoașterea fiscalității în Moldova (sec. al XVII-lea): vădrăritul, cunița și cornăritul*, în loc. cit., p. 149-150.
125. Ion Toderașcu, *Permanențe istorice medievale. Factori ai unității românești*, (vezi cap. II).

ZUSAMMENFASSUNG

Trotz bedeutender Beiträge der rumänischen Geschichtsschreibung weisen die Ergebnisse auf diesem Gebiet noch viele Lücken auf, sowohl was den allgemeinen historischen Rahmen als auch die einzelnen Steuerpflichten betrifft. Wir sind überzeugt, dass die Erforschung der Steuern, Gebühren und Arbeitsleistungen auf diesem Gebiet der Wirtschaft Anregungen und interessante Schlüsse zum besseren Verständnis der Funktionen des Feudalstaates bieten kann.

Diese Studie bezieht sich auf die Grundmerkmale der Quellen und auf die Erforschung des mittelalterlichen Steuerwesens in der Moldau auf dem oben erwähnten Gebiet. Wir sind auf Schwierigkeiten gestossen, erstens wegen der spärlichen und oft unklaren Quellen und Belege, zweitens der wegen undenkbarer Arbeit. Die meisten Schriften der Schatzkammer sind verlorengegangen oder vernichtet worden. Da auch die Statistiken fehlen, muss man die fürstlichen Steuerämter und Steueranleitungen bezüglich der verschiedenen sozialen Schichten, die Vorrechte der kirchlichen Behörden, der Klöster, der Bojaren, der Zünfte, der freien Gemeinden, der Bewohner der Grenzgebiete, der ausländischen Viehzüchter, sowie die Überlieferungen der Chronisten und Reisenden in Betracht ziehen. All diese Quellen enthalten für die Forschung wertvolle Hinweise. Wegen des Datenmangels waren die wissenschaftlichen Forschungen ständig auf die Fortschritte der Quellenkunde angewiesen.

Deswegen fehlt bisher ein Gesamtbild des damaligen Steuerwesens. Als lesenswert ist erwähnenswert, dass die Erforschung des moldauischen Steuerwesens im Mittelalter ein dankbares Gebiet für die Historiker bleibt.

SCRIPTORII, CĂRTURARI ȘI MANUSCRISE ÎN LIMBA ROMÂNĂ DIN NORDUL MOLDOVEI (SEC. XVI-XIX)

- II -

Olimpia Mitric

În paginile de față, ne continuăm încercările de reconstituire a vieții culturale din Nordul Moldovei, începute în numărul anterior al revistei.

9. Manuscrise și copiiști din alte provincii românești

După o oarecare circulație în Ardeal, ajung prin cumpărare, în localități dornene, trei manuscrise ce poartă semnătura copiștilor și dascălilor Samuil (Samoil) și Manoil Popovici. Samuil, diac, dascăl, "Schul Maister" din Ragla (Bistrița-Năsăud) este autorul a două manuscrise în stare bună de conservare: un *Antologhion*, scris în anul 1783, septembrie 13 (Mănăstirea Sucevița, inv. 439/46 II) și un *Osmoglasnic*, datat 1805, martie 10 (Mănăstirea Dragomirna, inv. 1832). Foaia de titlu, mai completă, a primului manuscris, ne oferă informații sigure asupra rostului său în Ragla: "(...) smeritul dascalul Samoil din Ragla, de la al doilea reghement rumănesc, din companie 2, capitan Binsfeld (...)". Avem, deci, a face cu unul din dascălii ce au activat într-una din școlile din cadrul regimentelor grănicerești și care se mai îndeletniceau cu copierea de manuscrise și cu scrierea de acte, de vreme ce-și spunea și diac. Scrisul curat, format, din caractere semiunciale și cursive ne indică un bun mănuitor al condeiului. Cunoștea și limba germană, limba de predare în școlile grănicerești, fapt confirmat de scurtele intervenții în această limbă¹. Cel de-al doilea copist, dascăl și el, a activat în localitatea Șomfalău (Bistrița-Năsăud). Întrucât însemnările de pe filele manuscrisului nostru nu ne indică clar locul unde a fost copiat (se specifică doar faptul că manuscrisul nelegat a fost cumpărat din Șomfalău), ne-am folosit de informațiile oferite de alt manuscris din zonă (Catavasier, în Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. III, cota 4250, București, 1987, se va abrevia în continuare *Catalog I-IV*), ale cărui însemnări marginale ne confirmă prezența lui Manoil Popovici, în calitate de cantor, adică dascăl, în această localitate, la data de 24 august, 1796. În Suceava este prezent cu o *Evangelhie* (Mănăstirea Dragomirna, inv. 1871), copie fidelă după cea tipărită la București, în anul 1723 (B.R.V. II, nr. 181). Și aici întâlnim o mână obișnuită cu scrisul. Scrierea semiuncială, dreaptă, îngrijită, uniformă, imită cu ușurință tiparul.

Din scriptoriul mănăstirii Cernica au fost identificate trei manuscrise: o *Psaltichie* (Mănăstirea Slatina, cota II-11) din anul 7293 (= 1783 sau 1784), localizată prin intermediul unei însemnări; altă *Psaltichie* realizată de monahul Ghelasie, în anii 1836-1838 (Mănăstirea Moldovița, inv. 983) și un exemplar din Gr. Sinaitul, *Cuvinte foarte folositoare*, scris în anul 1854, de Ierotei, duhovnicul și economul sfintei mănăstiri Cernica (Mănăstirea "Sf. Ioan cel Nou de la Suceava", inv. 1939).

Fondul "Petru Comarnescu", din cadrul Muzeului Național de Istorie a Bucovinei din Suceava, păstrează un interesant manuscris, *Sinopsis* (inv. 1143), alcătuit de preotul brașovean Bucur, "snî Iuga Pușcașu", "în cinstitul scaun al Brașovului, în Sohodol, la Bran, iunie 10, anno

1774". Faptul că din cele două tipărituri indicate în foaia de titlu nu s-au copiat decât anumite pasaje, copistul luându-și libertatea de a opera o selecție după criterii individuale, schimbând, totodată, și ordinea de prezentare a cuprinsului, că au fost incluse și fragmente din cunoscute cărți populare *Floarea darurilor* și *Mimunile Maicii Domnului* ne face să credem că această copie a avut determinări strict personale. De altfel, nici însemnările marginale nu infirmă acest lucru. Scrisul format, îngrijit, dovedește o reală aplecare spre arta caligrafică și o îndelungată practică de copist.

Ultimul manuscris ce-și are originea în Muntenia este o *Liturghie*, ce a aparținut lui Neofit Scriban (Biserica "Sf. Treime" din Suceava, inv. 1, ctitoria fraților ierarhi cărturari Filaret și Neofit Scriban). Ilustrația manuscrisului este semnată de Ilie, ucenicul vestitului Mincu, zugravul. Reprezentările heraldice (cuprinse în frontispiciu), în care sunt plasate, fie însemnele episcopatului, fie stema episcopului Buzăului, Constandie Filitti (1793-1819), ne determină să afirmăm că a fost realizat în cadrul episcopiei Buzăului, pentru episcopul sus amintit. Prin scrisul impecabil și ilustrația cu personaje bine individualizate, prin frontispiciile cu reprezentări heraldice mai rar întâlnite, manuscrisul se numără printre realizările de referință ale scrisului, la început de secol XIX.

10. Copiști din alte țări

Frecventând "școala Rădăușului", polonezul Vasilii Nicorovicz din Zieleniov, rămâne în Rădăuși, unde copiază, în iunie 1783, probabil pentru uz propriu, un *Octoih* (Mănăstirea Dragomirna, inv. 1931), potrivit propriilor mărturisiri cuprinse în însemnările autografe redactate în limbile română și polonă, cu caractere chirilice sau în ortografie poloneză

11. Gusturi și opțiuni literare

Într-o societate puternic afectată de repetate războaie și ocupații, prădăciuni și contradicții sociale, este greu de imaginat că ar mai fi existat timp, dispoziție și bani pentru activități culturale. Totuși, în mănăstiri, în școlile de pe lângă ele, în târguri, în general în localitățile mai ferite, s-au făcut pași importanți în crearea unui nou climat cultural. Repertoriul manuscriselor traduse, copiate sau elaborate în zonă, este în măsură să confirme lucrul acesta; el cuprinde 272 de manuscrise, desigur, toate localizate, iar numărul copiștilor cunoscuți este de 123 (il vom prezenta în numărul următor al revistei). De asemenea, cele 133 manuscrise în limba română, depistate până în prezent în colecțiile și fondurile județului Suceava, cu câteva excepții, ilustrează truda cărturărescă a localnicilor. Cerințele de carte și de învățătură erau în continuă creștere, iar produsele tipografiilor de la Iași, Rădăuși, Cernăuți și Neamț, precum și cele ce se strecurau, în special, din Țara Românească, erau insuficiente. Până târziu, la jumătatea secolului al XIX-lea, avem știri că se practicau lecturile făcute cu voce tare, oralitatea își mai păstra, deci, prestigiul tradițional. I.G. Sbiera, copil fiind, citea cu glas tare sătenilor "vestita Alexandrie", descoperită printre cărțile bisericii din satul său natal, Horodnicul de Sus. "Cartea care a deșteptat în noi înșuflețirea pentru creștinism și năzuința de a căuta și lupta pentru idealurile lui a fost Viețile Sfinților", mărturisește sus numitul cărturar bucovinean².

Se traduc și se copiază texte canonice și apocrife ce aparțin literaturii religioase. Cele canonice (de lectură, de cult, de drept ecleziastic, omiletice, de teologie dogmatică, monahale, eshatologice și apocaliptice) vin în întâmpinarea nevoilor liturgice, omiletice și pastorale, nelipsind, însă, situațiile când sunt copiate și pentru uz propriu. Prima categorie de texte, de

lectură bisericească, este slab reprezentată: un *Tetraevanghel*, cu prefețele și comentariile lui Theofilact, ce ne apar și separat într-un manuscris tradus de Veniamin Costachi, o *Evangelhie*, copie fidelă după cea tipărită la București, în anul 1723; psalmii 46 și 47 din *Psaltirea în versuri* a mitropolitului Dosoftei, în cuprinsul *Codicelui pătrăuțean*; un volum de *Propovedanii din sfînta scriptură*, Theodorit, episcopul Chirului, *Tâlcuire la Cîntarea Cîntărilor*, de asemenea, într-un singur exemplar. Textele de cult (liturgice) sunt ceva mai multe: *Octoiul* sau *Osmoglasnicul* (mare și mic), *Molitvenicul* (inclusiv cel tradus din Trebnicul lui Petru Movilă), *Liturghierul*; *Paraclisul Precestei*, *Pavecernicul*, *Acatiste*, *Canoane* desprinse din Ceaslov; două *Antologhioane*, *Panahide*, *Tipicoane*, *Slujbe*, mai multe la număr; din aceeași categorie, se disting manuscrisele de muzică bisericească: *Catavasiere*, *Irmologhioane*, *Psaltichii* sau izolat: *Stihirile Maicii Domnului*, *Canoanele Maicii Domnului*, *Peasnele lui Moisi*, *Prohodul Domnului*, *Floare cîntărilor* cu "cîntări trebuitoare pentru învățatura diecilor i proci". Literatura omiletică este prezentă prin două *Cazanii* și mai multe exemplare din *Cazania la oameni morți*, întâlnite, în special, în cuprinsul miscelanelor. De aici, din Calafindeștii Sucevei, ne provine cel mai vechi *cuvânt la înmormîntare*, rostit, în anul 1639, de diacul Toader din satul Feldru, la înmormîntarea Sofroniei Ciogolea³. La sfârșitul unui manuscris, *Cazania la oameni morți*, (copia lui Ioan Bistrițan, din anul 1785), întâlnim, în copii târzii, în alfabet de tranziție, cuvântările funebre rostite la înmormîntarea prof. Aron Pumnul și a altor personalități bucovinene. Scrierile de teologie dogmatică sunt reprezentate de *Catehismele* în formă de întrebări și răspunsuri, *Ithica-Ieropolitica*, manuale școlare, precum: *Adevărata creștinăscă îndreptare a răsăritului, adică teologie dogmatică care se învață în școala clericală din Bucovina*; *Teologie dogmatică. Cursuri ținute la Cernăuți, sub formă de întrebări și răspunsuri*; din rândul textelor de polemică religioasă, amintim: *Soborul al optule asupra papistașilor*, copia dascălului putnean Ștefan Raieretz, *Funie întreită*, în traducerea lui Veniamin Costachi (este vorba de manuscrisul autograf); o copie după Evghenie Vulgaris, *Teologia polemică*, din limba latină se traduce, de patru clerici ai Institutului teologic din Cernăuți, Claudiu Arvisenet, *Memoriale vitae sacerdotalis*. Textele în limba română de drept ecleziastic își au începutul în scriptoriul mănăstirii Putna, unde, în anul 1581, ritorul Lucaci copia *Pravila*, însoțită de *Cuvântul despre dumnezeire* al lui Ioan Damaschin; celelalte scrieri, mai târzii, reprezintă: *Regulamente ale mănăstirilor*, *Cuvânt sinodal* al lui Vichentie, arhiepiscop de Carloviț, în mai multe copii, *Datoria preoțască*, *Călugărie*, *Rânduiala călugăririi*, exemplare din *Teologia morală* sau din *Ustav*.

Mișcarea de renaștere a vieții monastice în spiritul tradiției atonite, al cărei promotor a fost părintele Paisie Velicicovschi, a făcut ca la Dragomirna, mai bine de 10 ani, să se traducă zeci de titluri din literatura patristică grecească și slavonă. Concomitent, nu departe de Dragomirna, la Putna, dascălul și arhimandritul Vartolomei Măzăreanu, vădit preocupat de luminarea și instruirea călugărilor, traduce și copiază, compilează și prelucrează un număr incredibil de cărți, de toate felurile, inclusiv din literatura patristică în limba slavonă, fie onorând comenzi, fie "ca să-mi fie pentru a mea trebuință și a celor ce vor să citească". Dar nu numai în aceste locașuri s-au copiat asemenea texte. Începem exemplificările cu traducerea *Dioptrei* lui Filip Solitarul de către Ilarion, în anul 1673, în scriptoriul mănăstirii Râșca; Agapie Landos cu Amartolon sotiria *Măntuirea păcătoșilor*, în trei exemplare; *Vieți de sfinți*; *Proloage*, fie în manuscrise izolate, fie incluse în numeroasele *miscelane de literatură monahală*. Remarcăm prezența (în biblioteca mănăstirii Putna) primelor traduceri în limba română ale *Vieților Sfinților* publicate, în limba slavonă, de Dimitrie al Rostovului. Este vorba de traducerea lor parțială, întrucât ni s-au păstrat numai *Viețile Sfinților* pe lunile septembrie, octombrie, noiembrie, martie, mai și aprilie, rămase, din păcate, în manuscrise. Primele 5 volume au fost traduse, în anii 1758-1760, la cererea și cu cheltuiala mitropolitului Iacob Putneanul, de monahul Evloghie, dascăl de limba slavonă la școala domnească din Iași, și

copiate de fiul său, Gheorghe⁴. Continuăm cu enumerarea altor manuscrise: *Crinii țarinii*, în câteva exemplare, *Învățătură dulce* sau *Livada înflorit*, *Sinopsis*, *Vieți și istorii din mănăstirea Sinai*; câteva *Paterice*, inclusiv *Patericul Pecerscâi*, *adeacă Viețile sfinților prea cuvioșilor părinți de la Rosii*, *Pateric pe alfavita* sau *Cuvinte și sfătuiri din Pateric*. Dintre operele sfinților părinți, ce s-au multiplicat și citit aici, mai amintim: *Cartea sf. Isaac Sirul*, *Diadoh*, episcopul Fotichis, al vechiului uscat, *Capete posnicești 100*; *Exaimeronul* lui Vasile cel Mare; A celui întru sfinți părintele nostru Vasilie cel Mare, arhiepiscopul Cesareei Capadochiei, *Pentru facerea omului*; *Cuvintele* lui Isaac Sirul; Grigore Sinaitul, *Cuvinte foarte folositoare*; *Cuvinte pustnicești ale prea cuviosului părintelui nostru Efrem Sirul*; Meletie, mitropolitul Athenei, *Mărturisire pentru sf. Callist din bisericeasca istorie*; *Ale prea cuviosului și de Dumnezeu purtătorului părintelui nostru Simeon Noului Cuvântătorului de Dumnezeu*; *Cuvinte* ale lui Ioan Damaschin; Maxim Mărturisitorul, *400 capete* ș.a. Literatura eshatologică și apocaliptică este prezentă, cu puține excepții (de pildă: Chiril, patriarhul Alexandriei, *Cuvânt pentru ieșirea sufletului și pentru a dooa venire*) prin intermediul textelor apocrife (neacceptate de biserică), incluse, de obicei, în miscelane: *Vedenia Sf. Grigore*, în câteva exemplare, *Vedenia lui Macarie*, *Vămile văzduhului*, *Apocalipsul Maicii Domnului*.

Surprinsă, deseori, în cuprinsul miscelanelor sau adăugate, cu prilejul relegărilor, la începutul sau sfârșitul cărților tipărite, textele apocrife constituie și ele o parte consistentă din literatura preferată. Intrând în categoria atât de largă a cărților populare, ele contribuie la cunoașterea mentalității și a evoluției gustului cititorilor din acele timpuri. Faptul că ele vin în completarea cărților de cult, canonice, citite cu predilecție altădată, reflectă o reală schimbare în preferința lecturilor cititorilor. O mare diversitate de astfel de scrieri, în proză și versuri, ne dezvăluie multe miscelane; de pildă: Nistor Nemțan din Câmpulung Moldovenesc scrie, în anul 1816, un *Miscelaneu de literatură apocrifă* ce cuprinde: *Eshatologie*, *Descoperirea celor 12 Vineri Mari*, *Descoperirea sfintei și dumnezeieștii liturghii* (BAR, Catalog III, cota 4165); alt *Miscelaneu* scris de mai multe mâini, între care a lui Ioniță Arhip, în perioada 1784-1806, la Suceava, pe lângă *Archirie și Anadan*, o *Alexandrie*, *Floarea darurilor*, conține *Visul Maicii Domnului*, *Descânțece*, *Trepetic*, *Cântările stelii* ș.a. (BAR, Catalog I, cota 1155); o mână necunoscută a copiat, în anul 1824, un *Miscelaneu*, care pe lângă *Cazanii la oameni morți*, *Viața Sf. Haralambie*, conține *Legenda duminicii* și *Apocalipsul Maicii Domnului* (Muzeul Fălticeni, inv. 906); într-unul din miscelanele sale, Vartolomei Măzăreanu introduce și *Vedenia lui Grigore* (BAR, Catalog III, cota 4241); *Acatistul și paraclisul Sf. Cruci*, tipărit la Sibiu, în anul 1802 (BRV II, nr. 643; IV, p. 273), are, legat la sfârșit, un manuscris, din ultimii ani ai secolului al XVIII-lea, cu *Acatistul Sf. Treimi* și *Legenda celor 12 Vineri* (Fondul de carte veche românească și străină de pe lângă Mănăstirea Teodorenii, din Suceava, inv. 6402; se va abrevia în continuare FCV); Gheorghe, dascăl, copiază în "școala Putnii", pe lângă *Alexandria*, *Legende privitoare la Vechiul Testament*, de pildă: *Cuvântul arhanghelului Uriil către Ezdra*, un *Fragment eshatologic* și un *Descânțec*. Exemplele ar mai putea continua.

Literatura laică face progrese însemnate. Am reliefat deja, în cuprinsul miscelanelor, prezența cărților populare, cărți receptate în literaturile europene. Dintre titlurile întâlnite, mai amintim: *Esopia*, în 4 exemplare, *Alexandria*, în 3 exemplare, *Ierotocritul*, în 3 exemplare, *Floarea darurilor*, în 2 exemplare, *Archirie și Anadan*, în 2 exemplare, *Halima*, *Povestea lui Sandipa*, *filozoful*, *Varlaam și Ioasaf*, în formă fragmentară, *Verșul lui Adam*, în două variante, *Cântările stelii*, *Pilde filosofești*, *Trepetnice*, *Descânțece*, câteva *rețete medicale*, ce aparțin literaturii științifice populare.

Interesul pentru literatura apuseană este în continuă creștere. Începând cu ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea abundă traduceri din limba franceză, uneori prin intermediul limbii grecești; se observă întâietatea literaturii cu caracter moralizator, dar și receptivitatea față de ideile iluministe sau masonice. Autorii traduși, unii evocați în paginile de mai sus, ale căror

opere, ca și în cazul cărților populare n-au văzut lumina tiparului decât mai târziu și în cazuri izolate, sunt: Fénelon cu *Întâmplările lui Telemaque* (în două exemplare), Ambrosius Marlianus cu *Theatron* politicon, 2 volume (în două exemplare) fapt nu lipsit de importanță, dacă avem în vedere situația politică a Moldovei; Voltaire cu *Istoria craiului Sfeziei*, *Carol al XII-lea* (în două exemplare); Johan Thuresson, conte de Oxenstiern, cu *Cugetări de multe feluri*; Fr. Loredano cu *Zăbava fandasei*; I.E. Bernardin Sempieru cu *Pavel și Virginia*, în traducerea lui Iancu Nicola; Baltasar Gracian cu *Criticomul*; Marmontel cu *Incalile sau surpare împărăției lui Peru*, în două volume (traducerea lui Constandin Andrieș, de curând identificată de neobositul cercetător ieșean dl. N.A. Ursu, a romanului *Les Incas ou la destruction de l'empire du Pérou*, apărut la Paris, în anul 1777), o traducere unică, nu numai pentru noi, românii, ci și pentru celelalte țări din sud-estul european, ne comunică distinsul cercetător⁵. Cele două volume din manuscrisul autograf se păstrează în biblioteca mănăstirii Putna, inv. 1880 și 1881.

Subiectele istorice rămân în preferința și interesul cititorilor. Printre traducerile evocate anterior se întâlnesc și subiecte generoase din istoria universală. În sensul acesta, mai adăugăm: *Cronograful până la Avraam*, tradus din rusește de Vartolomei Măzăreanu, preluat în copii ulterioare; *Istoria Americăi*, tomul 2, traducerea arhimandritului Gherasim, în anul 1795; *Războiul Troadei*, în Codicele C-tin Popovici; *Oștirea franțozilor în Rosia*, copie după traducerea tipărită la București în anul 1826 (BRV III, nr. 1286; Muzeul Bucovinei din Suceava, inv. 1964); o *Istorie universală*, *Iliada și Odiseea* lui Homer, *Viața lui Petru cel Mare* de Voltaire, Antonio de Guevara cu *Ceasornicul domnilor*, tradus din latinește⁶. Se compilează și se copiază cronicile interne, inclusiv rimate, istoriile unor personalități istorice sau lăcașuri de cult, condicile, catastihurile de toate felurile, pomelnicele, unele adevărate cronici, în mare parte, traduceri și completări ale celor vechi; sunt tot atâtea prilejuri de evocare a unui trecut istoric glorios, de susținere a conștiinței naționale. Pentru exemplificări, ne oprim la: *Tabelul cronologic*, cel mai vechi text cunoscut de literatura istorică în limba română, tradus și copiat, în anii 1587-1588, la Rădăuți; cronicile, condicile și cronografele lui Vartolomei Măzăreanu, în cuprinsul cărora întâlnim prezentate *domniile lui Ștefan cel Mare și Ștefan Tomșa*; cronicile copiate de Theofan, monahul, la Râșca, sau Nechifor Malcociu, la Slatina; *cronica rimată despre uciderea lui Grigore Ghica* (în cadrul Codicelui pătrăuțean, 1787) sau cea despre *mazilirea lui Al. Moruzi din domnia Moldovei* (în Miscelaneul copiat de Ioniță Arhip, 1784-1806); în Miscelaneul tradus și scris, în anul 1761, Vartolomei Măzăreanu include și o *Istorie a mănăstirii Putna*; starețul Sila alcătuieste, în cca 1766, *Istoricul Sihăstriei Putnei*, Ifrim Ardealean copiază, în mănăstirea Voroneț, la 1781, o nouă *Versiune a relației mitropolitului Gheorghe ș.a.*

Nu putem să nu amintim despre vechile preocupări de limbă la mănăstirea Dragomirna, concretizate în primul *Glosar slavo-român* din secolul al XVI-lea; tot aici, Macarie traduce operele lui Nichifor Vlemidis, *Fizica și logica*. Interesul pentru geografie și matematici se reflectă, este adevărat, într-un număr mai mic de manuscrise: învățătorul Vasile Țintilă copiază în Suceava, "pentru însuși trebuința mea", *Elemente de cronologie și Măna lui Damaschin*, cunoscuta lucrare de cronologie populară; Petrache Popovici din Fălțiceni realizează o copie după un *Calendar*, iar, la rândul său, Miron Toachi, dascăl din Suceava, scrie *Calindariul a celor șapte planeti*. În donația "D. Furtună", din cadrul Muzeului Național de Istorie a Bucovinei, se păstrează un valoros manual de matematici, *Elementuri despre aritmetică, gheometrie și trigonometrie*, ce provine de la familia Asachi; altă *Aritmetică* este scrisă de Matei Millo, în anul 1795 (BAR, Catalog IV, cota 4566).

Autorul *Cuvântului pentru răbdare, a Epistolei către Evagoras* s-a dovedit a fi un bun cunoscător al clasicilor antichității.

În sfârșit, pentru perioada mai nouă, întâlnim volumașe cu poezii, culegeri de cântece, de proverbe și zicători, expresie a interesului pentru creația populară românească.

12. Însemnările marginale - posibile repere în reconstituirea trecutului istoric și cultural

Aparținând copiștilor, posesorilor sau cititorilor ocazionali, însemnările marginale impresionează nu atât prin cantitatea de informații variate, cât mai ales prin sinceritatea și farmecul limbii în care au fost scrise. Poate de aceea îi simțim atât de aproape pe autorii lor, chiar dacă, de cele mai multe ori, nu le cunoaștem identitatea. Cele mai multe se referă la condițiile în care au luat naștere manuscrisele; datele privind traducătorul sau copistul, legătorul, durata, costul copierii sau legării, deseori, în ambianța vieții de zi cu zi a unui locaș, nu sunt lipsite de importanță.

Prezența în zonă a unor renumite fonduri și colecții donate de-a lungul timpului, explică, în parte, și existența manuscriselor din alte provincii. Ne amintim de: *Sinopsisul*, alcătuit de popa Bucur Pușcașu, aflat în Fondul "Petru Comarnescu" (Muzeul Bucovinei, inv. 1143); *Liturghia* ce a aparținut episcopului de Buzău, Costandie Filitti, astăzi în colecția de obiecte bisericești a parohiei "Sf. Treime" din Suceava. Cele trei manuscrise realizate în scriptoriul mănăstirii Cernica (astăzi, în mănăstirile Slatina, cota II-11, Moldovița, inv. 983 și "Sf. Ioan cel Nou de la Suceava", inv. 1939) au ajuns aici prin donații, asemenea valorosului *Osmoglasnic*, scris de dascălul grăniceresc Samoil din Ragla (Bistrița-Năsăud), donat de preotul Ioan Hasnaș, din Borga Prund, bisericii din Poiana Stampei (Mănăstirea Dragomirna, inv. 1832); altele au fost achiziționate, cum este cazul *Evangeliei* cumpărată din Șomfalău (jud. Bistrița-Năsăud), locul copierii, de către preotul Ioniță Todirui din Vatra Dornei (Mănăstirea Dragomirna, inv. 1871). Din motive de securitate, mănăstirea Dragomirna a concentrat, în decursul timpului, cărți și manuscrise ce au aparținut mănăstirilor Moldovița, Solca, Voroneț sau Muzeului arhiepiscopiei din Cernăuți.

Tabloul țărilor române ce deveniseră teatrul operațiunilor militare ale marilor puteri, cu urmări dramatice pentru dezvoltarea societății, este surprins prin intermediul câtorva însemnări ce au în vedere anii 1788 și 1792: "Când au bătut moscalii Hotinu, la anul 1788, iulii 2, și când au avut, tot întru acest an, bătălie, la Eș, nemții cu turcii, la luna lui iunie 3" (f. 2 v., *Viețile Sf. pe mai*, 1760, Mănăstirea Putna, inv. 11/1857); "(...) pre când au luat moscalii Țara leșască cu mult război și vărsare de sânge, în let 1792, mai 12; au trecut moscalii pre la Dubăsari și pre la Movilău în Țara leșască (...)" *Pateric*, 1792, Muzeul Fălticeni, inv. 909; se mai evocă pacea de la Kuciuk-Kainargi, care, între timp, devenise punct de referință: "(...) de când au venit vodă la București, după pacea muscalilor cu turci<i>, la luna lui noem<vrie>, 15, la anul 1774" (*Sinopsis*, 1774, Muzeul Bucovinei, inv. 1143) și izbucnirea Eteriei: "(...) la anul 1821, noemvri 22, sara spre 23, au năvălit grecii asupra țării noastre" (f.32, *Miscelaneu*, 1843, Muzeul Bucovinei, inv. 3219).

Două însemnări înregistrează cutremurul din anul 1802, octombrie 14: "Să să știe când s-au cutremurat pământul, la 14 octovrie, marți, la prepodobna Paraschiva, 1802, la 12 ceasuri din zi, și au ținut cutremurul acela 5 minute" (f. 1, *Viețile Sf. pe noiembrie*, mănăstirea Putna, inv. 79/1855); "În anul 1802, luna octomvrie, s-a cutremurat pământul, în ziua de 14, după amiază, la ora 12 și jumătate, atunci vremea era bună" (f. 4 v., *Octoih*, Mănăstirea Dragomirna, inv. 1931).

Nu ne lipsesc informațiile despre prețul manuscriselor: "Aceasta cârticică este a mai jos iscălitul și cumpărată cu un irmilic de la Dieconu Costica din politica Fălticeni și cine o va lua

se fie sub blestemul marelui Vasili, 1863, april 8, s.s. V. Plitu ?)" (C.2, *Psaltichie*, sec. XIX, prima jumătate, FCV, inv. 421/cota 6868).

Despre felul în care erau receptate scrierile vremii, desigur, în funcție de forma ia cititorilor, ne vorbesc alte câteva  nsemn ri. De pildă, pentru Leontie, fiul copistului Bucur Pu ca u, manuscrisul alcătuit de tatăl său (*Sinopsis*, 1774, Muzeul Bucovinei, inv. 1143) este "ca o boltă sau spițarie cu multe feliuri de doftorie folositoare de suflet cre tinesc", în timp ce pentru dascălul Miron Toachi din Suceava, "Istoriile (pers  ti) s nt minunate dar nu s nt adiv rate" (*Istorie pers  ti*, 1778-1779, mănăstirea "Sf. Ioan cel Nou de la Suceava", inv. 1411, cota II-049).

Interesul pentru geografie al copistului Ioan Bic janul transpare în nota autografă: "13  inuturi, 63 de ocoale, 1924 de sate, 40 de politii mari. Aceste s nt în toată Moldavia. Aceste s-au găsit la harta Moldaviei  i s-au însămnat la anul 1853, februarie 9, Ioan Bic janul" (f.30 v., *Psaltichie*, 1852, FCV, inv. 420, cota 6512).

 nsemn rile autografe de pe unul din manuscrisele identificate recent, alcătuite de  tefan Raieroz, dascălul putnean (*Pateric*, 1792, Muzeul Fălticeni, inv. 909), după cum subliniam mai sus, au adus informații utile cu privire la biografia copistului.

 nceiem această succintă trecere în revistă a însemnărilor ce ne-au atras atenția cu emo ionanta biografie, adevărată cronică, a preotului Casian Halip, mărturie a efemerei noastre treceri pe acest p m nt, înregistrată pe parcursul a 51 de ani (1806-1857), pe filele unui volum personal, autograf, de * ntreb ri  i răspunsuri*, copiat între anii 1804-1806, în vremea studiilor de la Cernăuți (Mănăstirea Dragomirna, inv. 1852): " ns mnare precum: la 5 dechem<vrie>, <1>806, m-au făcut ipodiacon; la 5 noemv<ri>, <1>808, m-am însurat; la 30 martie, <1>809, m-au sfin it diacon; la 18 mai, <1>809, m-au s v r it preot; la 1 april, <1>811, au născut 2 copii de gemeni...; la 1 mai, <1>813, m-am mutat în casa me cei mică; la 23 iulie, miercur<i>, <1>813, s-au născut copila ul Gavriil; la 14 iunie, luni, <1>815, s-au născut copila Casandra; la 23 august, <1>818, s-au născut Natalie; la 22 feurar, <1>820, s-au născut B la a; la 20 martie, <1>819, au murit maică-me Ioana; la 4 april, 1821, au murit părintele meu, Ilie Halip; la 15 feurar, 1821, au murit socr -me, Paraschiva; la 27 feur<ar>, 1821, au murit  i socru meu, Nicolai Popăscu; la 1 dechemv<rie>, <1>820, am tăiat lemnul din casa aceasta a me; la 1 april, <1>821, am început a lucra la d nsa; la 29 ionie, <1>821, am s v r it de acoperit  i de uns  i la 27 octomv<i>, <1>821, am întrat într- nsa; la 25 iulie s-au născut copilul Vasile, <1>822; la 27 enuare, <1>824, s-au născut copilul Casian; la 10 april, <1>826, s-au născut copilul Gheorghie; la iulie 29, <1>827, s-au născut copila Maria; la mai 12, <1>829, s-au născut copila Ioni a (?); la iulie 27, <1>832, s-au născut copilul Nicolai; la 22 sept<m>vr<i>, <1>841, au murit feciorul meu, Vasile; la 27 martie, <1>851, au murit so ul meu, Samfira; la 23 mai, <1>857, au murit ficiorul Casian cu vârsta vieții 24 ani, 4 luni".

13. Leg torii de cărți

Numărul mare de c r i a impus, de-a lungul timpului, prezen a atelierelor de argintărie  i a legătorilor de c r i, care  i aveau justificarea atât în legarea cărților noi, c t  i în relegarea, " nnoirea" lor repetată, activitate meticuloasă ce consta în schimbarea copertelor  i, după caz, în completarea sau reconstituirea filelor. Din ultimii ani ai secolului al XV-lea avem mărturii despre existența unor astfel de ateliere la mănăstirile Putna ( n anul 1489 se fereca aici *Tetraevanghelul* lui Paladie, mănăstirea Putna, inv. 92/48)  i Humor ( n anul 1487, potrivit inscrip iei, se fereca *Tetraevanghelul* copiat de Nicodim, Muzeul Național de Istorie a României, inv. 91). Peste un secol, în Suceava, z l tarii *Ioachim* ( n anul 1599 fereca un *Tetraevanghel* scris la comanda p rc labului de Hotin, Muzeul Național de Istorie a României,

inv. 9207) și *Gligorie Moisiu* (binecunoscut, între altele, pentru ferecătura *Tetraevanghelului* realizat în Dragomirna lui Anastasie Crimca, în anul 1616, Muzeul Național de Istorie a României, inv. 11345) vor realiza adevărate capodopere în propriile ateliere.

Știrile puține despre legătorii de cărți, inclusiv despre atelierele de argintărie din perioade mai noi, le punem, în primul rând, pe seama anonimatului atât de caracteristic mediilor monahale, în atelierele cărora s-au legat multe cărți; e de înțeles, atelierele au activat, în special, pe lângă scriitorii și tipografii. Întrebării dacă erau sau nu numeroși cei deprinși cu acest meșteșug îi pot răspunde și manuscrisele păstrate în zonă, multe posedând legături artistice din lemn sau carton îmbrăcat în piele ornamentată. Pentru o mai bună protecție, se obișnuia să se introducă cărțile în casete, confecționate, desigur, tot în ateliere specializate (în asemenea obiecte de protecție se păstrează în biblioteca mănăstirii Dragomirna: *Pomelnicul mănăstirii*, inv. 695 și un *Molitvenic*, inv. 1916). Dacă acum avem un număr considerabil de cărți vechi, se datorează și legăturilor trainice care le-au protejat. Cine erau legătorii? Potrivit însemnărilor marginale, puteau fi chiar copisti, care, deseori, după terminarea unui manuscris îl și legau: în anul 1710, un diac, pe nume Onofrei, din Putna, leagă un Octoih (Mănăstirea Dragomirna, inv. 1774). Apoi, erau meșterii, cei care, sigur, lucrau în ateliere proprii: în anul 1680, "*meșterul Dumitru*" fereca, prin aplicarea de plăci din argint aurit pe coperte, probabil, la Putna, un *Tetraevanghel* (Mănăstirea Putna, inv. 83/34). Împreună cu meșterii din zonă își desfășurau activitatea și "legătorii ambulanți". Avem însemnarea autografă a unui posibil legător ambulant, venit de la Craiova: "*Roman, legătorul de cărți ot Craiova*", care înnoiește legătura unui *Tetraevanghel* de secol XVI, în anii 1734-1735 (Mănăstirea Dragomirna, inv. 1779). Alte însemnări ne atestă activitatea, în acest domeniu, a unui *Roter din Galiția* (vezi Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog*, I, nr. 24, Suceava, 1992; se va abrevia în continuare: *Carte veche*, I-IV), a lui "*Ștefan Pădos (?) ot Suceavă*" sau *Dimitrie Suceveanu*⁸. O altă notă ni-l prezintă pe "*Enachi, leagător de cărți*", sigur din zonă, de data aceasta, în ipostaza de cumpărător al unui *Molitvenic*, tipărit la Iași, în anul 1875 (vezi *Carte veche*, III, nr. 911). Categoria cea mai însemnată de legători este reprezentată de călugări și preoți, pe care-i găsim onorând multe comenzi. Astfel, legăturile cele mai reușite, sub toate aspectele, în care se simte mâna unor meșteri specializați, sunt cele realizate de *Mihail Strilbițchi*, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și de ierodiaconul *Gherman Iacovici*, în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea. Sunt legături somptuase, din scoarțe de lemn, cazurile cele mai dese, sau din carton, îmbrăcate în piele (maronie, roșiatică, neagră sau verde) cu ornamente bogate, pe ambele părți, din chenare constituite din 3 sau 2 rânduri de motive vegetale, cu colțare din aceleași motive sau chipurile celor patru evangheliști, iar, în plan central, deseori înscrise într-un romb, scene religioase, obținute, fie prin presare la rece, "în sec", fie pe foițe de aur. Legăturile executate la Iași, în atelierul prolificului editor de cărți, gravor, tipograf, dar și legător, *Mihail Strilbițchi*, sunt semnate, purtând pe ambele coperte imprimări aurite cu următorul conținut: "*S-au lucrat de popa Mihail în Iași*" (*Pomelnicul mănăstirii Putna*, inv. 9/79) și "*Ierei Mihail*" (*Voroavă de întrebări și răspunsuri*, mănăstirea Putna, inv. 26/1885).

Ierodiaconul *Gherman Iacovici* își avea atelierul în Tereblești, potrivit însemnării autografe de pe C.2 a unui *Tipicon* imprimat la Iași, în anul 1816: "*Cvitanție asupra șapte lei și 30 de creștari care eu, gios iscălitul, am primit din mâna sf. sale D. protoierei Filip Ieremievici pentru legatul Tipiconului acestui; și cu aceasta mă iscălesc: Tereblești, la 27 octombrie, 1829, Gherman Iacovici, legător de cărți*" (*Carte veche*, IV, nr. 1564). A mai legat sau înnoit (obișnuia să noteze pe una din foile cărții): un *Ceaslov* de Rădăuți, tipărit în anul 1745 (*Carte veche*, II, nr. 164), o *Evanghelie* de Râmnic, 1746 (*Carte veche*, II, nr. 180), un *Antologhion* de Căldărușani 1766 (*Ibidem*, nr. 527), o *Evanghelie* de Sibiu, 1806 (*Ibidem*, IV, nr. 1522), o *Evanghelie* de Râmnic, 1746 (*Ibidem*, p. 213).

Mai semnalăm două nume de clerici ce s-au îndeletnicit cu arta legării: monahul Dorimedont, care în anul 1749, lega, în Sucevița, un Miscelaneu (BAR, *Catalog*, I, cota 522) și preotul Grigoraș (Grigorie) din Șaru Dornei, care, în anul 1790, lega o Evanghelie de Iași, 1762⁹, iar, în anul 1794, *Adunarea celor șapte taine* imprimată la Iași, în anul 1751¹⁰.

Credem că nu greșim dacă-l amintim aici pe vestitul dascăl copist și legător de cărți, peregrinul Ioniță Voița Suceveanr, deși nu avem urme ale activității sale în zonă, bănuim că aici a învățat atât scrierea cât și meșteșugul. În perioada 1758-1778 activează în părțile nordice ale Transilvaniei, unde, poposind în diferite localități, leagă sau înnoiește un număr însemnat de cărți¹¹.

În *Situația statistică privind asociațiile profesionale existente în orașul Suceava*, la data de 6 decembrie 1874, printre profesiunile reunite într-o asociație, se regăsește, pentru prima oară, și aceea a legătorilor de cărți¹². Câteva din Mineele tipărite la Râmnic, păstrate în zonă, sunt legate în atelierul lui Clemens Lass din Suceava (*Carte veche*, III, nr. 808, 828, 838). Astfel de legători activau, la începutul secolului al XX-lea, în Rădăuți, unde în atelierul lui S.M. Adelstein, în anul 1905, se lega, pentru a treia oară, o Psaltire tipărită la Blaj, în anul 1773 (*Carte veche*, III, nr. 633) și la Piatra Neamț, unde, în cadrul librăriei lui Efraim Sufrin, funcționa, între altele, și o legătorie de cărți (*Ibidem*, IV, nr. 1494). Pentru alte exemplificări și date, mai cu seamă cele referitoare la prețul legăturilor, care varia în funcție de dimensiunile cărții, starea de conservare și costul materialelor folosite, în special al pielii (a se vedea *Carte veche*, I, p. 43).

14. Opere, versiuni, copii necunoscute

Majoritatea manuscriselor depistate în zonă sunt încă necunoscute specialiștilor. De aceea, în acest paragraf, ne propunem să semnalăm câteva din textele care ne-au atras atenția în mod deosebit:

1. *Cazania la 2 zile a lui iunie / pentru mucenie sfintului mare mucenic Ioan cel Nou de la Suceavă* (f. 98 v. - 107).

Se găsește în volumul de *Cazanii*, datat în prima jumătate a secolului al XIX-lea și păstrat în biblioteca mănăstirii Dragomirna (inv. 1905/1962). Copistul nu ne este cunoscut. Manuscrisul este copiat în Moldova, posibil în nord.

Față de textul original, în limba slavonă, scris de "Grigorie, monahul și presviterul mării biserici a Moldovei", Cetatea Albă este dominată de turci, nu de un popor de religie persană, care adora focul, soarele și stelele. Având la bază versiunea traducerii existentă în *Cazania lui Varlaam* (f. 79-85), dar și forma ei revizuită publicată la sfârșitul Antologhionului tipărit la Iași, în anul 1755 (f. [4] v. - [8] v., fără să păstreze întru totul titlurile din volumele menționate, textul nostru tinde spre o exprimare mai evoluată, mai precisă, mai completă. Reproducăm alăturat trei scurte fragmente:

Cazania lui Varlaam¹³

p. 392/f.81v.: "Nu simtu eu minciunos, cum dzici tu, o, cela ce ești plin de toată scîrnăvia. Ce eu simtu șerbul lui Dumnedzău celuia ce-i întru Svînta Troiță proslăvit".

Textul manuscrisului nostru

f.102: "Nu sînt eu minciunos, o cadiule, precum zici tu, cela ce ești plin de toată spurcăciunea și necurăție, fiul minciunei și al périciunei moșteanul focului de véci, denpréună cu satana, tatăl tău. Iar eu sînt robul lui Dumnăzău celui adivărat, care este întru Sfînta Troiță proslăvit".

p.395/f.84v.: "(...) și cu svatul celuia
ce ținea atunce cîrma besearcei
Moldovei tremise boiari cu multă
gloată să aducă cu multă cînste
cătră sine slăvitul și svînt trupul
Mucenicului".

p.395/f.84v.-85: "(...) <Domnul>
cădzu cătră racla svîntului și
cuprinse cînstitul și svîntul trup,
gura și ochii săi cătră mînule
Svenției Sale plecînd. Și pre
Svinția sa luă și puse socototoriu
și feritoriu domniei sale. Și așa în
svînta Mitropolie cu cînste-l puse
întu slăvită cetatea sa, în Suceavă,
unde era scaunul domniei lui".

f.106-106v.: "(...) și cu sfatul celue ce ținea
atunce cîrma bisericii Moldovii au trimes boieri
cu mulți slujitori, dîndu-le multe odoară, aur și
argint și pietre scumpe ca să aducă cu multă
cînste slăvitul și sfîntul trup al Mucenicului".

f.106v.: (...) și au căzut <Domnul> cătră
săcriiul cu moștile sfîntului și cu multă evlavie
și cu smerenie au sărutat sfîntul trup a<l>
mucenicului. Și luîndu-l cu mînule sale și cu a
arhieréilor l-au așăzat în sfînta mitropolie, în
biserică, în slăvita sa cătate, Suceava, și l-au
pus păzitori și fêritori domniei sale, fiindcă-i
era atunce scaunul domniei în Suceavă.
Pentru acée să numește acest sfînt suceavschii".

După cum se poate observa și din aceste fragmente, textul nostru conservă unele particularități dialectale: mînule (f.101v.), cîne (f.102v.), acmu (f.99v., 102, 102v.), meștersugurile (f.101) existente numai în versiunea lui Varlaam. Din acest punct de vedere el se apropie de copia lui Toader Jora din Ms. 34 al Bibliotecii Academiei, datat în anul 1754¹⁴. În același timp, am identificat sintagme preluate din textul *Antologhionului* amintit: au pătimit (f.98v./f.[4]v.), cum te-ai făgăduit (f.100v./f.[5]v.), au alergat în casă (f.104v./f.[7]) ș. a.

În "Junimea literară" (din anul 1924, nr. 3-4, 5-6, paginile 163-168, 242-243), D. Dan a publicat aceeași versiune, cu diferențele pe care le prezentăm mai jos. Din datele pe care ne oferă, aflăm că este vorba despre un volum de Cazanii, în-4, scris la 1819, pe hârtie groasă, cu cerneală neagră și roșie. Textul propriu-zis este precedat de o Tablă de materii ce indică 19 cazanii până la fila 184 inclusiv; în realitate, ni se precizează, fila 184 nu există deoarece textul cazaniilor se oprește la fila 143. Urmând Tabla de materii, la filele respective, autorul articolului ne face cunoscute cazaniile lipsă. Între cele 19 cazanii legate, între filele 98 v.-101, aflându-se și cazania noastră. În ceea ce ne privește, considerăm că nu este vorba despre același manuscris, volumul nostru fiind o copie ulterioară, apropiată în timp, a volumului descris de D. Dan. Iată, pe scurt, descrierea manuscrisului nostru: este complet, scris pe foi volante (din câte se poate observa n-au fost nicipând legate), fără să existe o Tablă de materii, textul manuscrisului continuă cu cazaniile lipsă, la filele respective, indicate în descrierea lui D. Dan. Revenind la Cazania noastră, ea urmează textul publicat, cu câteva excepții, inclusiv cu respectarea, aproape consecventă, a alineatelor. Trecând peste diferențele fonetice, a prezenței sau lipsei unor conjuncții și prepoziții care se pot datora fie interpretării grafiei, fie, să zicem, neatenției tipografilor, semnalăm câteva din modificările morfologice și lexicale surprinse, precum și prezența unor cuvinte în plus față de textul tipărit de D. Dan: binile creștineasc (f.99) în loc de binile creștinilor (p. 164); cum vei milui, așe vei fi miluit și cum vei mîngie, așe vei fi mîngiet (f.99) în loc de: cum vei milui, așe vei fi miluit (p. 164); vrajbă (f.99) în loc de brajbă (sic) (p. 164); acmu (f. 99 v., 102, 102 v.) în loc de: acum (p. 164, 166); ficior luminei (f. 101 v.) în loc de: ficior luminat (p. 166); luminează mai mult decît soarele, ca să te luminează cătră împărăție ceriului (f. 101 v.) în loc de: luminează cătră împărăția ceriului (p. 166); te voi munci

și după acée cu amară moarte te voi omori. Iar sfintul au răspuns (f. 102) în loc de: te voi munci, iar sfântul au răspuns (p. 166); robul lui Dumnăzău, celui adivărat care este întru Sfinta Troiță proslăvit. Și acmu sint martorul (f.102) în loc de: robul lui Dumnăzău, celui adivărat, șă acum sănt martorul (p. 166); nemișcat sta (f. 105) în loc de: nemăncat sta (p. 242); au alergat la biserica cît îi era puterea și dacă au sosît au aflat (f. 105 v.) în loc de: au alergat la bisearică, au aflat (p. 242) și exemplele pot continua.

2. *Înștiințare (...). Pentru moștile sfintului marile mucenic cel Nou de la Suceavă, cu ce pricină s-au luat de la Mol-dova și la această vreme unde să află* (f.107v.-110).

Îl găsim în continuarea textului anterior, în același manuscris. Sfirșitul *Cazaniei* este marcat de intervenția copistului (cu cerneală roșie), care ne indică și sursa noului text: "Cazanie acestui sfint este cît s-au scris pînă aice. Iar în Minéile cele mari moldovenéști, mai pe urma a toată slujba sfintului, să află și aceasta care s-au ținut și au trebuit pînă la anul 1782".

Față de textul sursei (Antologhionul imprimat la Iași, în anul 1755), se aduc completări: anul 7194 cu cifre arabe și anul corespunzător de la Hristos, 1686, când, precum se știe, Dosoftei pleacă în Polonia împreună cu moaștele sfântului. De asemenea, se mai precizează poziția orașului Jolcva "de la vésitita cétate Liovil, spre meazănoapte, nu prea diparte, cale de trii mile de loc". La sfârșit, cu titlul (în roșu): "De aicea înaintea s-au scris cele ce s-au ținut mai pe urmă", se prezintă într-o formă concentrată încercările lui Antioh (în text: Antohie) Cantemir de a aduce moaștele în țară, inclusiv cu sprijinul Țării Românești (fapte neconfirmate de istorie), precum și evenimentul din anul 1783, ocazionat de sosirea la Suceava a împăratului Iosif al II-lea, aducerea și așezarea moaștelor la locul lor, "unde să află și astăzi, 1819".

Asemenea situației precedente, aceeași versiune o găsim publicată, în continuarea *Cazaniei* (pp.244-246), fără nici un comentariu. Mai târziu, este reluată de același autor în volumul: *Dosoftei, mitropolitul Moldovii, 1624-1696*, Cernăuți, 1927, pp. 34-38¹⁵.

În ceea ce privește diferențele sesizate, remarcăm: titlul incomplet (la D. Dan), iar, în textul nostru, multe fonetisme moldovenești. De pildă: agiunge (f. 108 v., 109), agiuns (f. 108 v.), agiutoriul (f. 108 v.), leșască (f. 109), să pue (f. 108 v.) ș. a., față de: ajunge (p. 36, 37), ajuns (p. 36), ajutoriul (p. 37), leșească (p. 37), să pune (p. 36) în textul publicat de D. Dan. Din șirul altor exemple, mai adăugăm: vrémi tulburate de răzmiriță (f. 107 v.) în loc de: vreami tulbure de răzmiriță (p. 244). Parcurgerea deosebirilor existente și între aceste texte, inclusiv a particularităților externe, ne-a întărit convingerea că avem a face cu două manuscrise, cu două copii manuscrise, apropiate în timp, ale aceleiași versiuni.

3. *Istoria lui Irotoclit, parca (sic) în/I* (f.24-30)

Text fragmentar, lipsesc filele de la sfârșit: face parte din prima grupă de manuscrise traduse, a celor care derivă din traducerea grecului Ioan Hristodor și reprezintă o versiune a variantei cuprinsă în manuscrisul academic 158¹⁶.

Îl întâlnim inclus în *Miscelaneul* donat de preotul D. Furtună Muzeului Național de Istorie a Bucovinei și provine din localitatea Culiceni-Dorohoi (inv. 1632). Este scris în grai moldovenesc de preotul Neculai Holban, autorul multor însemnări marginale, în anul 1837, se pare, pentru uz propriu. Așa s-ar explica, în parte, neglijențele în scriere și ortografie.

4. <*Istoria lui Erotocrit*> (f.14-275)

Text acefal și fără sfârșit copiat de un anume Grigoraș, în anul 1828, precum ne indică însemnările marginale, și reprezintă o versiune a celei de-a doua traduceri românești cunoscute. Face parte din aceeași donație, a preotului D. Furtună, și se păstrează în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Bucovinei (inv. 1965). Pe o filă însoțitoare, D. Furtună specifică: "fost între cărțile Banului Vasile Vîrnăv, traducătorul "Descrierii Moldovei" lui D. Cantemir". Față de conținutul acestei traduceri, inclusiv a prelucrării atribuită aceluiași personaj, Vasile Vîrnăv¹⁷, textul nostru prezintă anumite particularități; de aceea, după opinia noastră, e posibil să avem de-a face cu o redacție aparte, necunoscută literaturii românești vechi. În cele ce

urmează, prezentăm câteva dintre aceste particularități: pentru a-l prinde pe cântăreț, împăratul mai trimite "doi ofițari cu 50 de ostaș înarmați"; pentru a fi cât mai departe de Aretusa, Erotocrit își găsește liniștea în grădina părintească, într-o "cămăruță", unde-și afla și "gabinetu"; Erotocrit nu pleacă în Egipt, ci "prin alte orașe și țări", unde pătimizește din greu "că nu vre să să uite să vadă măcar și pe Eleana a lui Menelau, împărăteasa"; la luptele de turnir, Erotocrit are prinsă pe cască următoarea deviză: "Din scrisa norocului iubii para focului, cari măcar că n-au ars dar tot nu poci să mă las, văz răpunere de cap dar nici poci, nici vroi să scap"; în lupta finală cu Arest, iese învingător Erotocrit, "cu șapți rani", mântuind patria "din robire vrăjmașului"; regele dorește să-l răsplătească pe Erotocrit cu orașe și bogății, să-l facă "clironom pisti ori ci eu stăpînesc"; deghizat, Erotocrit o cere de soție pe Aretusa, dar, nerecunoscându-l aceasta îi răspunde: "Că soarile mai curînd îi va părăsi lumina și copacii să va pute a fi fără ramuri și cîmpul fără iarbă și mare fără de apă și prund fără nășîp decît eu a mă mărita".

Pasajele lirice, identificate parțial în fragmentele manuscrisului academic 2769¹⁸, sunt introduse de titlurile: Poeticul, Poeticos sau Stih.

Limba textului prezintă multe particularități ale graiului moldovenesc. Din cele mai întâlnite, amintim: grafiu cu -u: arsu (f.64), rotacismul lui -n- în prepoziția pîră: pîră acum eram moartă (f.55), pîră nu-l chema împăratul (f.55), forme verbale iotacizate: mă văz (f.70), să auză (f.64), nu pociu (f.64), voi să peiu (f.137), alternanțe fonetice: dohtorul (f.187), pohtă (f.40), dar și doftor (f.40), aș pofiti (f.61), închiderea lui -e- la i: prietinul (f.50), dovidit (f.70) ș.a. De asemenea, mai menționăm numărul mare de grecisme: evghenie, perierghie, organ, pliroforisi, clironom, metahirisi, paligorisi. Nelipsite sunt comparațiile în stil popular, pildele binecunoscute și construcțiile cu caracter arhaic: pentru căci arăt (f.40), Erotocrit începură mergire la curte (f.82).

Fără îndoială, textul copiat de Grigoraș are virtuți literare, pasaje întregi pot fi citite cu plăcere și interes.

5. Cuvinte tocmite pentru Adam și Eva jelite (f.[5]-[12])

Text apocrif în versuri, mai exact un colind; face parte din *Miscelanul* copiat de dascălul putnean Ștefan Raierez, în anul 1800 (M-rea Slatina, cota 13 II/6). Comparând textul nostru cu fragmentele publicate, am constatat că este o versiune a variantei cuprinsă în ms. academic 4278¹⁹ și în manuscrisul aflat în posesia lui Ar. Densușianu²⁰. Versiunii noastre îi lipsește o filă din interior (între filele [9] și [10]), ce ar fi cuprins episodul ascunderii cărămizii în apele Iordanului. Prezentăm, pe scurt, cuprinsul colindului, cu exemplificări noi de text. Izgoniți din rai, Adam și Eva își deplâng soarta. Trimis de Dumnezeu, un înger le prezintă condițiile vieții pe pământ și-i încredințează de faptul că Dumnezeu nu i-a părăsit:

f.[7]: De acum cu sudoare ta
Vei cîștiga hrana ta,
Lucrînd, Adame, pămîntul.
Evo, to tu întâi ai greșit
Și pre Adam l-ai prilestit.
Tu, dar, Evo, când vei naște prunci,
Vrei să aibi grele munci,
Și s<ă> fii bărbatului pururea supus<ă>,
Și în toată luna să-ț cure trupul,
Și să s<ă> scure că veț să muriț cu moarte,
Precum mor fhierle toate,
Că te-am zidit din pămînt
Și iarăș vei fi pămînt.

Însă de acum numai pl nge,
 Ce să fac<i> precum  -oi zice,
 Că măcar de ai  i gre it
 Dară nu de tot te-am părăsit.

f[7]v. : De acum dar te c ie te
  i de păcate te fere te,
  i te voi blagoslovi
  i întru mila me vei fi,
 Că eu sînt D<u>mnez ul vostru,
 D<o>mnul  i st p nul nostru,
 Blagoslovit dar să fii,
 Să să nască din tine fii,
 Să cre ti , să vă  nmul i 
  i p m ntul să-l st p ni .
 Numai ce vă poc i  foarte,
 De r ut    i de păcate;
  i când vei fi gre it,
 Nu fii deznădăjduit.
 Ce  ndat  vă poc i 
  i ve  fi mie priimi .
  i mila me să nu o uita ,
 Ce purure să o cuv nta .
  i eu însumi voi învie din mor i
  i voi da ceriul mo ie,
  n veci să vă fie.

 i ar t   ngerul cu cuv ntul
 f[8] : Cum să lucrez< > Adam p m ntul,
 Iară Evii  i dete minte,
 Cum va face  nbr c minte.
  i așa rămas Adam p m ntul lucr nd
  i Eva c nep  torc nd,
 Deci Adam p m ntul lucr nd
  i el bucuros fiind".

 n timp ce- i lucra p m ntul, Adam este oprit de Satana. Pentru a- i putea continua lucrul, Adam acceptă învoiala  i-i cedează Satanei fiii ce i se vor na te.  n elegerea este întărită printr-un zapis, de fapt o cărămidă purt nd amprenta palmei lui Adam. Mai târziu, Hristos, cu prilejul botezului, distruge zapisul. R t c nd 40 de zile prin pustie, Iisus este ispitit de Satana; în cele din urmă, arhier ii îl omoară pe Iisus. Bucuria mare a Satanei s-a dovedit a fi  n el toare:

f.[11]v.: Dar să  n el , vai de el,
 Nepricep ndu-s< > el,
 Că D<o>mnul, cu moarte lui,
 I-au zdrobit capul lui,
  i au scos din robie lui
 Pre Adam cu tot neamul lui,
 Iară pre el tare l-au legat
  i în Tartrar l-au aruncat.
  i de acum nu i să mai poate,

Ce va vre să facă toate.
Așa D<o>mnul H<risto>s
Din robie lui ne-au scos.
Slugi și fii făcîndu-ne,

f.[12] : Raiului și ceriului dîndu-ne,
Numai ce ne-au poruncit:
Foarte să ne ferim de păcate,
De toate răutățile,
De curvii și de nedreptăți,
Că el vra cu noi să fie,
De acum și pîn în vecie,
Mila D<o>mnului să fie,
Pre la toți creștinii cu bucurie în veci, amin".

Textul colindului se încheie cu următoarele precizări ale copistului: "Acesti 412 (cu slove cifre) stihuri a lui Adam pot să s<ă> citească în bisărică spre mîngîiere norodului celui creștinesc, căci că aducă mare folos, mai ales celor ce sînt scîrbiți și mult năcăjiți de valurile lumii aceștie".

6. *Alt vîers asămene de a lui Adam* (f.[12] - [13]v.)

Se găsește în continuarea textului precedent, în același manuscris, și reprezintă un cântec de stea în versiunea unei variante mai puțin întâlnită (vezi M. Gaster, *Literatura populară ... op. cit.*, p. 191)²¹.

În preajma raiului, Adam își plînge greșeala ce i-a pricinuit alungarea din el. Dumnezeu, însă, îl asigură de faptul că despărțirea este temporară:

f.[13]v. : Atunce D<o>mnul au întrebat

Pre strămoșul Adam:
- Adame, nu fii scîrbit,
Ia-n vez crinii cîmpilor
Și lemnile codrilor,
Cum cresc vara și înfloresc
Și iarna să veștejesc.
Așa voi schimba și viața ta
Și la rai te voi înturna;
Adam cu plînsul au îngăduit,
Dac<ă> D<o>mnul au făgăduit,
Că nu-l va lăsa în peire,
Ce-i va face mîntuire.
Și-i va da locul cel de cinste,
Carele l-au avut mai înainte;
Raiul cel pre desfătat,
Carele întâi i-au fost dat.
Acolo să s<ă> odihnească,
În veci să s<ă> vesălească.
Mila D<o>mnului să fie,
Pre la toți creștinii cu bucurie.
Mila D<o>mnului să fie,
D<oa>mne sfinte, slavă ție".

7. *Tălmăcire buchilor după slovenie* (f.[25] - [26])

Dintre textele în versuri mai rare, ne-a mai atras atenția acest acrostih tradus din limba slavonă, după cum ne indică chiar titlul, inclus în același *Miscelaneu*, copiat de dascălul putnean Ștefan Raieretz. Nu este exclus ca însuși dascălul să-l fi tradus și folosit în predarea alfabetului chirilic.

Față de celălalt acrostih cunoscut, tradus tot din limba slavonă, ce a circulat la noi într-un *Miscelaneu* de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (vezi M. Gaster, *Chrestomație... op.cit.*, II, pp. 57-58) cu titlul "Tălcul buchilor cum <este>", astăzi manuscrisul academic 1157 (vezi *Catalog*, I), textul nostru are un conținut mai încheșat și posedă, în plus, niște observații finale:

- A. Alfa și omega începutul și sfârșitul.
 B. Bine au voit D<u>mnedzău dintru început.
 B. Văzutele și nevăzutele lucruri a le săvârși.
 G. Graiurile au grăit și lucrurile s-au săvârșit.
 A. Dintru început au întemeiat D<u>mnedzău ceriul.
 E. El numai cu cuvîntul au dzis și s-au făcut pămîntul.
 Ж. Jivini multe au dzis și s-au făcut.
 S. Dzidi D<u>mnedzău raiul la răsărit.
 З. Zidi și pre Adam din pământ.
 И. Izvodi și pre Eva din coasta lui.
 I. Izgoni pre Adam și pre Eva din rai afară.
 K. Căci călcară porunca lui și cădzură din mila lui.
 A. Lacrămi și jale destul s-au făcut lor.
 M. Mulți oameni răi dintr-ânsii eșiră.
 N. Numai Noe i-au plăcut.
 O. Opt suflete au mîntuit.
 П. Potop mare s-au făcut.
 P. Rod din Noe iarăș să rădicară.
 C. Să milostivi D<u>mnedzeire iarăș să fie lume.
 М. Toate D<u>mnedzău iarăș bine le-au așezat.
 f.[25]v.: 8. Urzătorul bunătăților.
 ОУ. Ușile milostivirii deschiedzindu-le.
 Ф. Foarte îndestul înbogățindu-ne.
 X. Hrană de prisosită împărțindu-ne.
 Ѡ. Oltarele cu jertve s-au unplut.
 ѡ. Oi, boi, țapi pe oltare jertve să arde.
 Л. Ție, D<u>mnedzăule, nu Ț-au plăcut.
 Ч. Cel necuprins cu minte.
 Ш. Și netîlcuit cu fire.
 Ч. Știm că Ție nu-Ți trebuie jert<v>e de oi, de boi.
 Б. Te-ai născut și ne-ai mîntuit.
 б. Te-ai botezat.
 Ю. Iubindu-ne pre noi, mai mult decît pre toate făpturile.
 А. Iară înviind a trie dză din morți.
 ИА. Iarăș la a dooa venire vrei să vii.
 З. Xamfi grăești că toți morții vor învie.
 Ч. Psalmistul David așa zice.

4. Giudecat<ă> mare va fi la toată lume.

↑. În casa lui David frică va fi mare.

f.[26]: Ỳ Isprăvind D<u>mnedzău toate lucrurile sale / din lume aceasta.

La 10.000 (cu slove chirilice, ca și în situațiile următoare) de ani, adec<ă> după 80 de vecuri sau 80 de sute de ani; că pre slova aceasta 8.000 sau 10.000 filosofi o numesc sfârșitul tuturor slovelor, pentru că într-însa, cu bună dovadă, să închei 10.000 de ani ai sfârșitului lumii aceștia.

8. *Istorie puținiele / Ioan și Maria. Istoria adi v'arată tradusă din franțuzește* (p. 1-22)

Scurta povestire este inclusă în *Miscelaneul* donat de preotul D. Furtună Muzeului Național de Istorie a Bucovinei din Suceava, din cuprinsul căruia am prezentat mai sus, primul fragment din *Istoria lui Erotocrit* (inv. 1632).

Textul, se pare, complet, este copiat, în Moldova, de aceeași mână, a preotului Neculai Holban, în anul 1836. Deocamdată, n-am reușit să identificăm sursa; titlul, din păcate, ne oferă date insuficiente, iar în cataloagele de manuscrise cunoscute n-am întâlnit vreun text cu un asemenea conținut. După toate probabilitățile, traducătorul este însuși copistul. Suntem în perioada când abundă traduceri din limba franceză, iar conținutul istorioarei răspundea cerințelor unui preot: se invocă cinstirea lui Dumnezeu și respectarea cu strictețe a poruncilor scrise în cărți. Traducătorul face unele adaptări textului, modificând numele personajelor principale. În felul acesta, ne apar două prenume tipic românești: Ioan și Maria. Numele negustorului, Franțin, bănuim că este păstrat. Prin faptele miraculoase prezentate, dialogul viu, naivitatea și simplitatea în compoziție, sfârșitul fericit (personajele pozitive trec prin întâmplări diverse și grele, dar, ca prin minune, ies învingătoare), narațiunea are caracter popular. Mâna neformată, cu multe neglijențe în scriere și ortografie (oscilații în folosirea cuvintelor, cuvinte, silabe repetate, alternanțe grafice, scrie de cele mai multe ori, la fel pe e și a) ne pune în fața unui copist și traducător neexperimentat. Faptul că filele manuscrisului, cum precizam și mai sus, cuprind multe însemnări referitoare la tot felul de fapte, evenimente privind administrarea unei gospodării, poate constitui dovada unui exercițiu de traducere, făcut pentru uz propriu. Totuși, nu poate fi vorba de un text lipsit total de calități literare.

Se remarcă întrebuintarea unor termeni care evocă realități sociale, istorice și culturale românești: laviță, coliba ș.a., dar și a celor preluați direct de la sursă: baston, pardon, națion.

Subiectul acestei povestiri, în linii generale, este următorul: Franțin, un negustor din Franța, "ca să-și facă negoțul său mai cu folos", pleacă, cu soția, în India. După câțiva ani, "câștigând o sumă mare de bani se întoarce împreună cu soția și cei doi copii: Ioan de 4 ani și Maria, de 3 ani. La jumătatea drumului, "o furtună grozavă, o ploie și trăsnete așa de spăimântătoare" pun în mare pericol corabia. Atunci, negustorul, "luă o laviță de ave corabie și își legă țapăn pe dînsa nevasta și copilașii; vru să să legi și el dar nu avu vreme, căci corabiia, fiind împinsă să (sic) cu răpăzăciune de furtune peste o stîncă forte ascuțită, să desfăcu în doo și tote cîte fură într-însa să cufundără în mare". În schimb, scândura de care erau legați femeia și copiii ajunge pe țărmurile unei insule-nelocuite. "Cel dintâi lucru al lor fu să cază cîteștii în genunchi și să mulțamască lui Dumnezău că i-au scăpat din înneceare". Aici, locuiesc în scorbura unui copac, se hrănesc cu fructe, ouă din cuiburile păsărilor și citesc din cărțile (o Evanghelie și un Acatist) aduse de ei. După 2 ani, mama copiilor se îmbolnăvește. Simțindu-și sfârșitul aproape, le spune copiilor că va muri și le dă sfaturi: să se roage seara și dimineața, iar Ioan, ca frate mai mare să aibă grijă de sora sa. Zile în șir, copiii așteaptă ca mama lor să se scoale "până când trupul începuse a să strica". Copiii rămân pe insulă, singuri, 11 ani. Din când în când, Ioan își amintește de casa copilăriei cu mulțimea de slugi, de hainele frumoase pe care le aveau.

Într-o zi, ei zăresc pe mare o luntre cu câțiva oameni negri. Cu credința în Dumnezeu, se apropie de ei. Negrii îi invită în luntre. Ioan își amintește că asemenea oameni erau slujitorii tatălui lor și "cine știe dacă ei nu s-au întorsu din călătoria sa și-au trimis pe aciaști să ne găsească și să ne ducă la dinsul". De aceea, acceptă invitația negrilor și intră în luntre; negrii îi duc pe o insulă locuită de sălbatici, despre care află că sunt în război cu alți barbari, că-i mănâncă pe cei care le cad robi și, de asemenea, că se închină unui maimuțoi. Acestea sunt motivele ce o determină pe Maria să-l refuze pe craiul insulei, când acesta o cere de nevastă. Între timp copiii caută o cale de a-l omorî pe maimuțoi, pentru a-i demonstra craiului "că el n-au fost Dumnezău". Aleg calea rugăciunii. Efectul nu întârzie să apară. Bănuind că motivul morții maimuțoiului sunt noii veniți, oamenii insulei hotărăsc "s-aleagă alt maimuțoi și să-i facă o jărtvă craiul, să ia de soțai pe Maria. Și dacă ea să va înprotivi să-i arză p-amîndoi frații te (sic) vii, înpriună cu fermecătorile lor cărți". Maria le explică că nu ei l-au omorât, "ci Dumnezăul nostru care este stăpînul a toate ființele și fără voia căruia voi nu puteț să mă luaț, nici macar un fir de păr capului. Aceaste cuvinte întărară pe sălbateci și necăjîndu-să legară p-amîndoi frații cu lanțuri de niște pari. ca să-i arză de vii. Pe cînd să găti ei de aceasta ardere, auzîră dotodată (sic) că o mulțime de vrăjmaș ajungu la țărmurile ostrovului. Alergară ca să-i înfrîngă, dar fură biruiți".

NOTE

1. Despre școlile grănicerești, vezi *Istoria învățămîntului din România*, I. coordonator acad. Ștefan Pascu, București, 1983, pp. 294-301.
2. I.G. Sbiera, *Familia Sbiera după tradiție și istorie și amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899, p. 91 (Apud Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei* vol. I, București, 1993, p. 322).
3. Vezi *Crestomație de literatură română veche*, coordonator: I.C. Chișimă și Stela Toma, Cluj Napoca, 1984, pp. 139-144.
4. Vezi și N.A. Ursu, *Prima traducere românească a versiunii comprimate a romanului Varlaam și Ioasaf din Viețile Sfinților*, în "Cronica", nr. 24 (1428), 1995, p. 7.
5. Vezi Idem, *O traducere românească necunoscută din Marmontel, în biblioteca mănăstirii Putna*, în "Cronica", nr. 24 (1298), 1992, p. 7.
6. Ioan Budai-Deleanu, *Scurte observații asupra Bucovinei*, în "Gazeta Bucovinei", Cernăuți, 1894 (Apud Mihai Iacobescu, *op.cit.*, p. 320). Recent s-a avansat ideea că *Istoria universală* ar putea fi o traducere după opera *Allgemeine Weltgeschichte* a istoricului german L.A. Gebhardi (1725-1802). Se știe că vol. 57 al acestei lucrări vaste a fost tradus, pentru prima dată în limba română, la Iași, în anul 1808, de Ioan Nemișescu, slujbaş în visteria Moldovei, pentru clucerul Iordache Ilșchi (BAR, Catalog IV, cota 4702). Vezi Mirela Șerban, *Cea mai veche monografie în limba română despre Bucovina*, în Suceava, nr. XXI, 1994, pp. 204-211.
7. Martin Bodinger, *Cartea românească veche în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din Iași. Catalog adnotat*, Iași, 1976, nr. 30.
8. Mihai Mănuță, *Biserica "Sf. Trei Ierarhi" din Botoșani*, în MMS, 1956, nr. 11-12, pp. 722-723.
9. P. Gheorgheasa, *Monografia școalelor și bisericilor de pe moșia regală Broșteni, județul Suceava*, București, 1906, p. 13.
10. Mircea Filip, *Cartea românească veche în Biblioteca G.T. Kirileanu. Piatra Neamț*, Bacău, 1970, nr. 34.
11. Vezi Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătoare*, București, 1987, pp. 94-95.
12. *Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului, 1388-1918*, vol. I, București, 1989, p. 404.
13. Din volumul Varlaam, *Opere*, Chișinău, 1991: alcătuire, transcriere a textelor, note și comentarii, glosar și bibliografie de Manole Neagu, pp. 389-395.
14. Vezi Al. Mareș, *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon (I)*, în LR, nr. 5, 1987, pp. 418-419.
15. Vezi și *Ibidem*, p. 419, nota 46.

16. Vezi *Cărțile populare în literatura românească*, ediție îngrijită de Ion C. Chițimia și Dan Simionescu, vol. II, București, 1963, pp. 33-34.
17. Vezi N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. II, București, 1974, pp. 436-437.
18. Vezi M. Gaster, *Chrestomație română*, vol. II, Leipzig - București, 1891, pp. 178-183.
19. Vezi N. Cartoian, *op. cit.*, vol. I, București, 1974, pp. 74-75.
20. Vezi M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1983, pp. 189-191.
21. Nu l-am identificat în rândul textelor tipărite. De pildă: A. Pann, *Versuri sau cântece de stea*, București, 1852; At. M. Marinescu, *Poezia populară. Colinde culese și corese*, București, 1861.

Summary

In these pages the author continue to reconstitute the trial of a cultural life from the north of Moldavia beginning in previous number of year-book. After the writing's presentation of others occasional clercks from other romanians provinces, it makes an estimation of literal likings and options. Next paragraphs underlines the importance of autographe notes being on the manuscripts, as the activity of native or ambulants bookbinder wich tied their work by the scholars and the printers. And finally, the paragraph: "Work, version unknown copies" secundared some texts unknown by investigation yet

LIMBA ROMÂNĂ ÎN BUCOVINA. PERIOADA GUVERNĂMÂNTULUI MILITAR

Gheorghe Moldoveanu

Tot mai des apare în discuții ideea existenței unui așa-zis *dialect bucovinean*. Lingviștii români n-au abordat nicicând și nicum această idee, căci "dacoromâna prezintă o mare unitate pe întreg teritoriul pe care se vorbește și [...] în cadrul dacoromânei nu există dialecte propriu-zise, ci numai subdialecte sau graiuri"¹, ceea ce înseamnă că ideea este susținută din perspectiva germană sau ucraineană.

Abordarea problemei din perspectivă germană este strâns legată de conceptul *homo bucovinensis*, diferită, cu siguranță, de perspectiva ucraineană. Privind lucrurile strict din punctul de vedere al limbii, răspunsul la problema în discuție obligă la studierea statutului limbii române în Bucovina sub ocupația austriacă, având în vedere factorii de natură să-i influențeze evoluția, determinând apariția unor particularități apte a o defini ca varietate teritorială a limbii române.

*

* *

1. Repere etnolingvistice ale teritoriului la intrarea sub stăpânirea Austriei și pe parcursul guvernământului militar

Caracterul românesc al nordului Moldovei, anexat de Austria prin pacea din 1775, este neîndoiebnic, în ciuda eforturilor făcute de unii istoriografi, îndeosebi ucraineni, ajutați și de colegi din Rusia. Îndreptățesc această idee patru sute șaisprezece ani de stabilitate statală a Moldovei de Sus ca parte integrantă a unui areal românesc: timp de patru sute șaisprezece ani limba populației majoritare din acest teritoriu component al Moldovei a fost limba română; din momentul când limba slavonă a fost înlăturată din cancelarie și din biserică, limba în care s-a oficiat slujba religioasă în biserică a fost limba română; limba folosită în școlile din mănăstiri sau laice - oficiale ori neoficiale - era în secolul al XVIII-lea - limba română. Acestea se constituie în dovezi că populația majoritară din regiune era românească; putea fi altfel numai dacă teritoriul în discuție ar fi fost o cucerire recentă, ceea ce, evident, iese din discuție.

Caracterul românesc al teritoriului viitoarei Bucovine este pus în evidență și de faptul că "nimeni în afară de români nu s-a opus raptului teritorial săvârșit de habsburgi"², ca și atitudinea generală a administrației austriece față de populație la ocuparea regiunii, constatările și hotărârile acestor autorități după anexarea teritoriului la Austria.

1.1. Populația majoritară era românească

Încă din 1774, înainte de tratatul de pace prin care Austria reușea să ia în stăpânire ceea ce aveau să numească "cheia Moldovei" atât Austria, cât și Rusia, cealaltă forță interesată să pună stăpânire pe teritoriu, procedează la recensarea populației din zonă. Rezultatele celor două recensăminte sunt foarte apropiate, dar interpretarea datelor diferă. Din totalul de 82.809 persoane din teritoriu, românii reprezentau între 73,52%³ și 65,42%⁴, iar ucrainenii, cuprinzându-i aici și pe huțuli, între 27,32%⁵ și 20,90%⁶, la aceștia adăugându-se populația de

alte origini: țigani - 3,18%, evrei - 2,93%, polonezi - 0,56%, armeni - 0,48%, turci, nemți⁷. După oricare statistică, indiferent de procentajul admis, populația românească este cea majoritară.

În anul următor, guvernatorul Gabriel von Spleny cere un nou recensământ. Datele însă nu se schimbă, decât doar că rutenii⁸ nu sunt înregistrați. Ei însă trebuie să fi existat aici. Prezența lor este impusă de logică: pentru sfârșitul secolului al XVII-lea, sub ocupație polonă, se vorbește despre numeroși ruteni veniți din Galiția în Moldova⁹, dintre care se vor fi păstrat în grupurile compacte; imigrarea huțulilor, trecuți frecvent în numărul rușilor¹⁰, începuse înainte de 1775.

Printre argumentele ce definesc caracterul etnolingvistic al teritoriului în discuție se invocă adesea numele cu care autoritățile austriece l-au botezat: Bucovina. Iar invocarea se face pentru că ar proba caracterul neromânesc al zonei.

Toponimul *Bucovina* e de origine ucraineană, dar el nu spune mai mult de atât, căci, ca să folosim afirmația unui toponomast rus¹¹, în toponimie interesează nu etimologia, ci etiologia; un cercetător atent trebuie să aibă în vedere factorii care au dus la impunerea numelui respectiv ca toponim.

Toponime formate de slavi sau români de la tema slavă *buc* "fag" se găsesc pe tot întinsul românesc. Iorgu Iordan¹² înșiră 32 de toponime¹³ având la bază această temă; printre acestea: *Bucul* (în fostul raion Ploiești), *Bucova*, de 4 ori (în fostele raioane Caransebeș, Timișoara, Turnu-Severin și în județul Hunedoara), *Bucovul*, de 4 ori (în fostul raion Costești, în fostele județe Rădăuți și Teleorman, în orașul Ploiești) și altele, printre care chiar și o *Bucovina*, în fostul raion Huși. Nici unul dintre aceste toponime și nici seria ca atare nu reprezintă vreo dovadă că teritoriul pe care se află ar fi neromânesc.

Toponimul *Bucovina* a fost folosit pentru prima dată pentru a denumi partea din Moldova intrată în stăpânirea Imperiului Habsburgic de austrieci, nu de ruteni. Rutenii s-au folosit de cuvinte formate pe baza radicalului *buc* pentru a forma alte toponime: *Bucova*, munte în fostul district Vijnîța¹⁴, *Bucovăț*, cătun al comunei Storonet-Putila, fostul district Vijnîța; *Bucovăț*, cătun al comunei Pârteștii-de-Jos, fostul district Gura-Humorului; *Bucovăț*, pădure la nord de Păltinoasa, fostul district Gura-Humorului; *Bucovăț*, târlă pe teritoriul satului Serghieni, fostul district Vijnîța; *Bucovinca*, grup de case pe teritoriul comunei Dihtineț, fostul district Vijnîța; *Bucovul*, pârâu, afluent al Siretului, fostul district Storojineț.

Acestora li se adaugă alte toponime, formate de la aceeași bază, pe care le înregistrează N. Grămadă¹⁵: *Bucov* - deal și pădure la Bănila-Moldovenească, munte și poiană la Straja, pădure și deal la Vicovul-de-Sus; *Bucova* - pădure la Bănila-Moldovenească, deal la Șipotelepe-Siret; *Bucovul* - poiană la Sucavăț; *Bucovăț* - 12 denumiri la: Capul-Codrului, Dihtineț, Gura-Humorului, Păltinoasa, Iliești, Mănăstirea-Humorului, Gura-Putilei, Pârtești, Putila, Stupca, Torăcenii, Pârteștii-de-Jos.

De la acestea s-au format alte toponime care sunt, însă, românești: *Bucoviciorul*, pârâu, afluent al Moldovei, izvorând din pădurea *Bucovăț*; *Bucovinești*, munte la sud de pârâu Brodina, fostul district Rădăuți; *Poiana-Bucului* - mic masiv între valea Solonețului și Bilca. Caracterul românesc al acestora este indiscutabil.

Este lesne de observat că toponimele înșirate mai sus formează o insulă alungită, care începe din fostul district Vijnîța, situat în treimea nordică a Bucovinei și se întinde până la Gura-Humorului. Aceasta corespunde, cel puțin parțial, cu informația pe care ne-o dă I. Toma, după care, încă în vremuri străvechi, înainte de stăpânirea austriacă¹⁶, "se obișnuise poporațiunea ruteană din părțile învecinate ale Galiției a-i zice coastei muntoase, acoperită cu întinse păduri de fag, dintre Vijnîța și Ceremuș, Bucovina, ceea ce înseamnă <pădure de fag>, și această numire a fost acceptată, după încorporare, pentru tot teritoriul Moldovei ocupat de Austria"¹⁷.

Înainte de ocuparea austriacă, pentru a denumi nordul Moldovei se foloseau și toponimele *Arboroasa* și *Plonina*. Singur D. Onciul crede că Societatea Studențească "Arboroasa" a luat acest nume românizat al Bucovinei¹⁸. Că *Arboroasa* nu e o românizare a denumirii *Bucovina* o probează în primul rând *Diploma imperială* din 9 decembrie 1862, în care se precizează: "Ca parte din Dacia vechiă, țara aceasta sub guvernul domnilor Moldovei se adunără-sa la așa-numita <țară de sus>, mai târziu se însemna cu numirile *Arboroasa*, *Plonina*, și pe urmă *Bucovina*, după făgetul dintre Cernăuți și Vijnița"¹⁹. Dacă mai avem în vedere și cultul studenților bucovineni pentru formele arhaice îngeneral, devine evident că societatea studențească nu și-a luat drept nume varianta românească a denumirii oficiale a țării Bucovinei, ci a reînviat denumirea mai veche, simbol al unor timpuri de glorie.

După cucerirea nordului Moldovei, s-au folosit pentru teritoriul acesta mai multe denumiri, unele chiar de autoritățile austriece, înainte de a se impune *Bucovina*²⁰, *Moldova Austriacă*²¹, *comitatul Sucevei*, *Cordon*, *Cordun*, *Cordumul Nemtesc*, *Cordumul Împărătesc*, *generalatul moldovenesc*. Numărul mare al denumirilor folosite e o dovadă că Austria a fost foarte preocupată să ascundă adevăratele intenții față de teritoriul anexat²². Alegerea numelui trebuie pusă în legătură cu stabilirea capitalei noului ținut la Cernăuți, ambele trebuind să contribuie la pierderea urmelor de origine moldovenească. Denumirea românească a teritoriului ca și păstrarea capitalei într-un centru simbol al românității ar fi incomodat, ca atare și numele teritoriului, și numele capitalei, trebuia să fie neromânești²⁴. Ambele nume trebuia să devină o stavilă în calea posibilelor revendicări ale românilor, fără însă a prezenta vreun pericol din partea celor din a căror limbă erau luate cuvintele. Ilustrativ în această privință este faptul că președintele Consiliului Aulic de Război, contele Hadik, găsește nepotrivită denumirea *generalatul moldovenesc*, propusă în ianuarie 1775 de contele Ellrickhausen, comandantul suprem al forțelor militare din Galitia și o respinge.

Limba de obște a populației teritoriului moldovenesc anexat Austriei era cea moldovenească. Sursele care pun aceasta în evidență sunt numeroase. Geografia lui Ignatius de Luca din 1780 menționează că principala populație a Bucovinei o constituie moldovenii, iar limba de obște a țării e limba moldovenească²⁵. În același an, un ofiter austriac alcătuia o descriere istorică a Bucovinei (*Historische Beschreibung*) în care, după ce constată că locuitorii cei vechi ai Bucovinei sunt deopotrivă cu locuitorii din *Moldova turcească* (s.n.), descendenți din coloniile valahe sau vechi romane, face precizarea că "limba obștească a țării este limba moldovenească, ce se compune dintr-o latinească stricată"²⁶.

Observații asemănătoare face Ion Budai-Deleanu într-o lucrare scrisă în limba germană, rămasă în manuscris, *Observații succinte asupra Bucovinei (Kurzgefasste Bemerkungen uber Bukowina)*. Bun cunoscător al Bucovinei²⁷, colaborator al lui Vasile Balș în realizarea unor manuale pentru școlile bucovinene și în traducerea mai multor coduri de legi pentru românii bucovineni, Ion Budai-Deleanu afirmă despre limba acestora că "este vechea limbă română populară, amestecată cu felurite cuvinte slavone, grecești și albaneze, dar cuvintele luate din alte limbi abia fac o treime. Limba moldovenească și în genere română îndeplinește toate calitățile pentru a deveni cu timpul o limbă culturală, egală cu cea italiană, dacă se vor găsi oameni iscusiti care să se ocupe de ea. Până acum ea este însă săracă, rustică și necultivată. Românul scrie în felul cum pronunță, fără reguli și alegere. În limba aceasta nu există însă un dicționar și nici o gramatică temeinică și nici o ortografie stabilită"²⁸. În aceeași lucrare, cunoscutul autor al *Țiganiadei* atrăgea atenția că, chiar dacă "numărul moldovenilor a scăzut mult după anexare, pentru că mulți dintre ei, credincioși vechilor obiceiuri, au trecut în principatul Moldovei"²⁹, totuși putem să-i privim ca populația de căpetenie în această provincie"³⁰.

Neîndoielnic, repartizarea în teritoriu a românilor și a rutenilor nu era uniformă. Generalul Polek observa că "la ocuparea Bucovinei prin Austria, elementul românesc era

răspândit în toată tara, afară de munții rusești³¹. Aceeași idee rezultă din statistica marelui von Hadik: populația Bucovinei era românească, neromânești fiind câteva cătune din munții dinspre Galiția³², locuite de huțuli.

O părere extrem de interesantă emite I. Popescu, care, după ce se străduiește să probeze prezența într-un număr sporit a rutenilor în Bucovina la 1774, precizează: în ținuturile Câmpulung - Suceava și Câmpulung - Cernăuți (așa le denumește autorul!) rutenii erau reprezentați prin huțani; "în schimb în ținutul Cernăuți între moldoveni și ruteni nu se făcea nici o distincție"³³. Din această din urmă informație nu putem deduce decât că rutenii din zona Cernăuților, sosiți aici în timpuri mai vechi, poate la sfârșitul veacului anterior, deprinseseră limba și civilizația autohtone majoritare, a românilor³⁴.

La ocuparea noului teritoriu, autoritățile habsburgice s-au străduit, pe cât s-a putut, să evite protestele sau atitudinile dușmănoase ale localnicilor. Pe de o parte, generalul Spleny își exprima într-un raport către Viena părerea că "simțul național III Bucovina trebuie cruțat și dezvoltat. Locuitorii trebuie să vadă că naționalitatea lor nu este periclitată în Austria. Numai în chipul acesta se poate câștiga iubirea lor pentru imperiu"³⁵.

Pe de altă parte, adresându-se localnicilor, chiar înainte de numirea lui ca guvernator, îi asigura că Austria nutrește față de ei numai "milă, gând bun și tot binele"³⁶. Așa se face că Bucovina a obținut din partea autorităților imperiale promisiunea că își va păstra status-quo-ul. Provincia își păstra deci vechile legi, credințele și tradițiile, religia și limba³⁷. Și administrația imperiului a manifestat totdeauna nețărmurită grijă pentru păstrarea aparențelor cum că vechile datini și obiceiuri, așa de înrădăcinate în Bucovina, nu vor fi schimbate³⁸, pentru a se asigura de bunăvoința localnicilor.

În fapt, reorganizarea Bucovinei era gândită încă înainte de luarea în stăpânire prin pacea din 1775. Chiar din 1774, când noile autorități încă nu fuseseră confirmate prin tratate, generalul Spleny, viitorul guvernator, propunea Vienei un plan de reorganizare a Bucovinei, în care se prevedea, printre altele, înlăturarea autohtonilor din funcțiile administrative și juridice, pe motivul că sunt ignoranți, nu cunosc decât legile pământene, prea sunt sub influența bisericii și a preoților etc., și înlocuirea lor cu ofițeri austrieci. Însă toate trebuia să fie făcute încet, pe neobservate, pentru a nu stârni populația. Urmașul și continuatorul lui Spleny, guvernatorul Enzenberg, reia, în 1779, planul de organizare, arătându-se mai grăbit decât predecesorul său. Numai că Împăratul Josif al II-lea, fără a respinge vreuna din măsurile planului, impune eșalonarea lor pentru evitarea oricăror adversități.

Atitudinea populației românești era atent studiată din mai multe motive. Administrația era interesată nu numai să împiedice emigrarea celor posibil nemulțumiți în Moldova, ci mai ales să atragă alți locuitori din Moldova, și în măsura posibilului, să creeze în Moldova o atitudine favorabilă, având în vedere o potențială extindere a stăpânirii austriece, într-un viitor nu prea îndepărtat, asupra întregului principat moldovenesc; așa se explică avantajele, nu numai economice, pe care le asigură populației bucovinene pe o perioadă destul de lungă.

Grija cea mai mare a administrației a fost pentru cultivarea încrederii că limba și religia populației nu vor avea nicicum de suferit. Această credință trebuia cultivată și în momentul când populația Bucovinei era chemată, în 1777, să jure credință noii stăpâniri. Atât *Proclamația imperială*, prin care se aducea la cunoștință că toată obștea va presta jurământ de supunere, cât și textul jurământului au fost tipărite în limba română. Numai în orașe textul avea două variante, una în limba română, *limba țării*, și una în limba germană. Faptul nu este lipsit de importanță; el este în directă legătură cu realitatea istorică și etnolingvistică pe care o constatașeră autoritățile la ocuparea teritoriului.

O altă serie de fapte vine să confirme că limba teritoriului ce avea să se numească Bucovina era limba română, ca limbă a populației autohtone majoritare. În anul 1778 guvernatorul Gabriel von Spleny este înlocuit cu generalul Karl von Enzenberg.

Într-un raport al Consiliului Aulic de Război se precizează că alegerea generalului pentru această funcție se datora "tocmai calităților sale de bun cunoscător al serviciului și al națiunii române"³⁹, calități pe care acesta le probase la comanda regimentului al II-lea de români din Transilvania. Același criteriu, cunoașterea limbii moldovenești și a obiceiurilor țării, a stat la baza alegerii lui Dorbath pentru funcția de auditor (judecător militar) al Bucovinei.

Se vede astfel că administrația era interesată pe de o parte să comunice cu autohtonii și pe de alta să întărească ideea că limba română, ca limbă a țării, era considerată a doua limbă oficială a țării, fiind obligatorie pentru toți funcționarii Bucovinei, ca și germana. Funcționarii numiți aici erau obligați să cunoască, pe lângă germană, și limba română, actele oficiale fiind redactate în cele două limbi⁴⁰. Și mulți dintre demnitarii Bucovinei cunoșteau limba română, de care făceau uz în momente importante pentru români. Unul dintre aceste momente a fost înscăunarea episcopului Dosoftei Herescu, în 1782, când întreaga ceremonie s-a desfășurat în limba română și însuși guvernatorul Bucovinei, generalul Enzenberg, și-a rostit discursul în limba română.

Acceptarea limbii române cu statut de limbă oficială în Bucovina, alături de cea germană, era însă o măsură vremelnică a autorităților. Menajând susceptibilitatea locuitorilor, politica de subordonare față de Viena își urma cursul; încălcarea promisiunilor de păstrare a status-quo-ului se făcea treptat și, pe cât posibil, fără brutalitate. Impunerea limbii germane ca singura limbă oficială trebuia să se facă treptat, dar trebuia să se facă, pentru că altfel apărea aici altă situație politică decât în restul imperiului.

Folosind drept justificare dorința de a realiza egalitatea în drepturi și îndatoriri între toți cetățenii imperiului, unitatea și uniformitatea imperiului, împăratul Iosif al II-lea declară limba germană drept singura limbă oficială a imperiului. Când ungurii protestează, împăratul răspunde categoric: "Limba germană este limba universală a împărăției mele. De ce să admitem ca într-o singură provincie legile și afacerile publice să fie tratate în limba națională? Eu sunt împărat al imperiului german; prin urmare celelalte state pe care le posed sunt provincii care, laolaltă cu întregul stat, formează un corp al cărui cap sunt eu. Dacă regatul ungar ar fi cea mai însemnată și cea dintâi dintre posesiunile mele, atunci limba aceasta ar face-o ca limbă de competență a țării mele; lucrul însă nu este astfel"⁴¹.

Provizoriul acceptării limbii române ca a doua limbă oficială a Bucovinei este mai mult decât evident. Însă această acceptare va constitui un punct de sprijin forte în lupta românilor bucovineni pentru apărarea ființei lor naționale⁴².

1.2. Colonizarea Bucovinei

Din recensământul efectuat în 1774 rezultă că densitatea populației Bucovinei era de 8,06 locuitori la km². Această populație era cu totul insuficientă pentru a asigura exploatarea rațională a resurselor de care dispunea zona. Cât timp pământul era folosit pentru a practica o agricultură tradițională, bazată în mare parte pe creșterea vitelor, numărul mic al locuitorilor nu era un inconvenient. Acum însă altceva dorea administrația.

Nu intră în preocupările noastre cauzele care au dus la diminuarea populației din zonă. Ele au fost numeroase. Dar autoritățile trebuia să găsească soluții pentru sporirea populației, iar faptul că din 1779 până în 1786 numărul crește cu 18.596 de suflete dovedește că soluții se găseau.

Atenția principală și-au îndreptat-o autoritățile spre Moldova, căci numai de aici se puteau dobândi supuși noi pentru împărăție. Și, date fiind avantajele oferite la începutul perioadei de ocupație, numărul imigranților din Moldova n-a fost neînsemnat. Tulburările produse ulterior de războiul ruso-turc din 1788-1792, când Austria profită ca să ia în stăpânire încă o parte din teritoriul Moldovei, ca și nemulțumirile provocate mai târziu de aplicarea

prevederilor Regulamentului Organic au făcut să apară noi valuri de imigranți din Moldova, care se vor așeza de regulă, în zonele din imediata vecinătate a graniței.

Fără a considera neglijabil numărul imigranților din Moldova, chiar având în vedere că o parte din românii bucovineni emigrează în Moldova, când e vorba despre imigrația bucovineană pe primul loc se află rutenii galițieni.

Anexarea nordului Moldovei de către Austria aducea cu sine și parțială dispariție a graniței cu Galiția, unde populația ruteană nu avea un regim de viață de invidiat. Aceasta face ca după 1775 să înceapă marele exod al rutenilor spre Moldova. Dacă avem în vedere și avantajele promise de germani locuitorilor din zonă, lucrurile sunt și mai ușor de înțeles, căci, în timpul ocupației poloneze din secolul anterior, rutenii veniseră aici și fără promisiunea unor avantaje.

Printre zonele ce au stat în atenția imigranților ruteni a fost, în primul rând, cea dintre Prut și Nistru, cea mai apropiată de patria lor, și, în al doilea rând, cea din apropierea graniței cu Moldova⁴³, unde se puteau strecura în caz de pericol. Numai în perioada dintre 1775 și 1780 numărul total al familiilor din regiunea dintre Prut și Nistru crește de aproape 3 ori. Cei mai mulți dintre noii veniți se așezau pe moșiile mănăstirești (Putna, Sucevița și Voroneț, în primul rând), unde erau primiți totdeauna, fiind nevoie de brațe de muncă. Aportul masiv de populație ruteană la nord de Prut va face ca românii de aici să fie din ce în ce mai izolați; aici rutenii vor deveni destul de repede populația majoritară, iar limba lor preponderentă, fiind adoptată și de români⁴⁴.

Faptul e confirmat și de inginerul J. Budinszky, care în 1782 realiza descrierea Bucovinei pe baza cartografierii a 38 de localități dintre Prut și Nistru. Părerea lui este că, deoarece "partea cea mai mare a locuitorilor de aici se compune din emigranți din Polonia, care sunt mai ales ruteni, se vorbește în cea mai mare parte rusește și numai a patra parte vorbește românește"⁴⁵.

Chiar după această infuzie masivă de populație Bucovina încă avea nevoie de noi locuitori. Același inginer, J. Budinszky, avea convingerea că pământul Bucovinei ar putea hrăni o populație dublă față de cea pe care o avea și, ca atare, el propunea colonizarea la nordul Prutului a 1 992 de familii germane⁴⁶. Acestei propuneri nu i s-a dat curs, poate și din cauza sporului pe care administrația îl observa ca venind de la sine, dar informația lui Budinszky e de natură să probeze interesul pentru sporirea forței de muncă a Bucovinei, interes manifestat în două direcții: împiedicarea posibilelor emigrări ale românilor spre Moldova și atragerea de noi locuitori fie din exteriorul, fie din interiorul imperiului (și au venit aici, afară de muncitori calificați pentru industrie - germani și cehi în primul rând -, agricultori - ruteni, români ardeleni și moldoveni, unguri, slovaci, coloniști germani etc.).

Numărul rutenilor veniți din Galiția era așa de mare, încât s-a vorbit de o adevărată invazie a acestora. În 1780 nuniul papal din Viena atrăgea atenția Consiliului Aulic de Război că trebuie să se ia măsuri de oprire a emigrării rutenilor din Galiția în Bucovina. Rutenii galițieni erau greco-catolici, iar odată cu sosirea lor în Bucovina treceau la ortodoxism, ceea ce reprezenta o pierdere pentru biserica catolică.

La sosirea în Bucovina, rutenii întemeiau sate noi numai în situații cu totul speciale. De regulă se așezau în localități deja existente, cu populație autohtonă și participau la slujba religioasă a băștinășilor, în timp trecând cu totul la ortodoxie, căci urmau învățătura preotului ortodox, care, în cele mai multe cazuri, era bucuros de creșterea numărului enoriașilor săi.

Se întâmpla și ca noii sosiți din Galiția să fie însoțiți de preoți care se opuseseră unirii cu Roma. Ajunși în Moldova, aceștia erau "plasați în satele dintre Prut și Nistru, primind parohii moldovenești de la episcopul Rădăuților"⁴⁷, nefiind chiar rare cazurile când unele comunități sătești, îndeosebi cele cu un număr redus de familii, erau lipsite de preot. Intrând însă în slujba unei biserici cu tradiție, ei oficiau slujba în limba localnicilor, a vechilor locuitori ai satului, căci

până târziu în sec. al XIX-lea slujba bisericească se efectua în Bucovina numai în limba română. Totuși noii veniți erau mulțumiți de situația lor, chiar dacă ascultau sau oficiau sfânta slujbă în limba română; "pe calea aceasta se reîntoarseră pribegii galițieni de la unie la ortodoxie, bucurându-se de cea mai largă ospitalitate în biserica românească, în care atunci toate ceremoniile se săvârșeau numai în limba noastră. Astfel, s-a îndeplinit trecerea rutenilor din Bucovina la legea românească, precum o numesc ei în limba lor până astăzi, fără nici o propagandă, fără misionari și fără promisiuni de natură politică sau națională"⁴⁸.

Nici în cazul rutenilor care treceau la ortodoxism și nici în cazul celor care, însoțiți de preoți uniți, rămăneau uniți, autoritățile nu intenționau să le oprească intrarea în Bucovina⁴⁹; dar chiar dacă ar fi încercat s-o facă, procesul de imigrare, o dată declanșat, ar fi putut fi stăvilit numai cu mare dificultate. Rutenii începuseră să vadă în Bucovina și Moldova, ca și ucrainenii din Rusia după un timp, o țară a fericirii. Folclorul rutean în secolul trecut avea numeroase creații în care se cânta dorința de emigrare în Moldova a rutenilor.

Un cântec huțul zice:

"Simeon își părăsește mama, eu îmi părăsesc nevasta,

Hai în Moldova să căutăm fericirea.

Hai în Moldova printre oameni străini.

Îți vei găsi acolo un loc; o vei duce bine"⁵⁰.

Aceeași idee domină și alte creații de acest fel:

"Plec în Valahia și m-oi însura acolo,

M-oi însura cu o mică, frumoasă, tânără fată,

Adio, adio, țară polonă,

Te părăsesc:

Plec în Valahia.

Acolo n-oi pieri,

Căci oamenii sînt buni în Valahia.

Acolo nu m-oi simți stingher,

Acolo trăiesc oameni, nu sînt tătari.

Mi-or da îndată o mână de ajutor".

"Pune-ți foc casei și hai în Valahia,

Hai în Valahia, această frumoasă Valahie,

Ca să nu mai facem treburi neplăcute de rob".

"Am plecat în Valahia, căci numai acolo se poate trăi"⁵¹.

Trebuie precizat că stăpânirea habsburgică nu urmărea "rusificarea" țării. În principiu țara Bucovinei rămănea deschisă oricărei imigrații. Dar poziția geografică îi avantaja pe ruteni: în timp ce contactul cu Transilvania era împiedicat de lanțul carpatic, iar legăturile cu Moldova erau atent controlate pentru a împiedica posibile emigrări ale românilor, hotarul spre nord, cu Galiția, rămănea deschis, iar după alipirea Bucovinei la Galiția va dispărea complet, favorizând trecerea nestingerită în Bucovina a rutenilor galițieni, din ce în ce mai nemulțumiți de condițiile de viață de acolo. "Rusificarea" regiunii de la nord de Prut îndeosebi se producea nu sub controlul ci cu permisiunea autorităților, care, în felul acesta, vedeau subrezindu-se autoritatea polonezilor în Galiția și a românilor în Bucovina.

Singura populație de a cărei colonizare s-au ocupat autoritățile a fost cea germană. Până în 1786 se înființase o singură colonie germană, la Iacobeni; ceilalți coloniști germani sosiți până la această dată erau dispersați prin diferite localități, grupuri mai numeroase înregistrându-se la Cernăuți, Suceava, Sadagura, Molodia, Roșa. În curgerea timpului se vor emite mai multe ordine de la Viena sau de la Lemberg invitând germanii fără surse de existență

să se stabilească în Bucovina. Buni gospodari, aceștia ajungeau repede la o stare materială suficient de bună, dar raporturile lor cu autohtonii erau de obicei pașnice; chiar și după ce prosperau materialicește "se arătau modești și recunoscători către indigenii în mijlocul cărora ajunseseră la atâta bine deși erau mai superiori în meserii, în comerț și în cultura intelectuală. *Ei deprindeau grăul indigenilor și se foloseau de el cu plăcere* (s.n.). Această purtare condescendentă și binevoitoare [...] statornicește între ei și poporul indigen o bună înțelegere și un trai plăcut"⁵².

Pe parcursul întregii perioade a guvernământului militar, ponderea alogenilor din Bucovina crește în permanență, iar după alipirea Bucovinei la Galiția numărul acestora urmează o curbă ascendentă. Totuși, populația românească va rămâne majoritară pentru foarte multă vreme, fapt dovedit de rezultatele recensămintelor periodice și de afirmații ale diferitelor personalități ale timpului⁵³. Creșterea numărului de ruși veniți din Galiția nu rămânea însă fără nici un rezultat, ci crea autorităților austriece încă o posibilitate de a interveni în organizarea vieții bucovinene. Chiar în 1780 nunțul papal adresa un memoriu secretarului Pöbller al împăratului Iosif al II-lea prin care solicita crearea bisericii unite în Bucovina; de teama nemulțumirilor pe care aceasta le putea provoca, împăratul respinge propunerea. În același an, la conferința de la Viena se pune în discuție un plan care prevedea construirea de biserici unite la Vinița, Cernăuți, Siret, Suceava, Câmpulung-Moldovenesc; numai intervenția foarte hotărâtă a episcopului Dosoftei, care atrăgea atenția că înființarea bisericilor unite ar fi fost de natură să lezeze sentimentele naționaliste și religioase ale românilor și ar fi putut isca tulburări sociale, a făcut ca tentativa să rămână fără rezultat.

Era prima mare confruntare între biserica ortodoxă și cea catolică; ortodoxismul reușise să-și păstreze locul, iar expansiunea catolică trebuia să mai aștepte.

2. Reorganizarea Bucovinei

În paralel cu interesul pentru restructurarea economiei și a administrației Bucovinei, Consiliul Aulic de Război s-a arătat preocupat de reorganizarea bisericii, de organizarea școlii, a serviciilor de stare civilă, factori aflați într-o directă legătură cu statutul și evoluția limbii române.

2.1. Reorganizarea bisericii

Subordonarea bisericii din Bucovina față de Mitropolia de la Iași nu putea să nu nemulțumească noua administrație. Influența de care se bucura biserica în rândul populației bucovinene era extrem de puternică. Faptul era pus în evidență de însuși generalul Spleny, care atrăgea atenția că slujitorii moldoveni sunt ignoranți, se conduc numai după legile moldovenești și obiceiurile pământului și se află permanent sub influența bisericii și a preoților. Iar biserica, fiind subordonată Mitropoliei de la Iași, contribuia la menținerea unor strânse legături a populației autohtone cu consăngenii din Moldova. Ca atare aceste legături trebuia să fie curmate. În anul 1779 guvernatorul Karl von Enzenberg propunea Curții din Viena, ruperea legăturilor bisericii din Bucovina cu Mitropolia de la Iași⁵⁴ și trecerea bisericilor și a mănăstirilor din Bucovina în subordinea exclusivă a episcopului de Rădăuți. Curând, în 1781, episcopul Dosoftei al Rădăuților este mutat la Cernăuți și numit episcop exempt al Bucovinei.

Amăgindu-se de aparențe, episcopul Dosoftei se gândea, un an mai târziu, să solicite împăratului să i se acorde titlul de mitropolit. Dar înainte de a apuca acesta să facă cererea, împăratul Iosif al II-lea, aflat în 1783 într-o vizită în Bucovina, cerea să fie grăbite formalitățile de subordonare a episcopiei Bucovinei față de Mitropolia din Karlowitz.

Această subordonare față de Mitropolia din Karlowitz va avea urmări nefaste pentru biserica din Bucovina și pentru Bucovina însăși. Mitropolitul sârb trimite creditori din Serbia

care să controleze îndeaproape viața bisericească; apariția călugărilor sârbi, printre care se va afla și Daniil Vlahovici, viitor episcop al Bucovinei, va avea și un alt rezultat: clerul indigen începe a fi din ce în ce mai evident desconsiderat, ceea ce va determina pe unii preoți și călugări ca, urmând exemplul boierilor, să fugă în Moldova⁵⁵.

Se rezolvase una din problemele pe care biserica bucovineană le punea stăpânirii habsburgice. O altă problemă era în legătură cu faptul că bisericile și mai ales mănăstirile aveau în stăpânire mari proprietăți, ale căror venituri nu puteau fi controlate și din care, până la 1781, o bună parte luau drumul spre Mitropolia din Iași - cele 267 de proprietăți mănăstirești din Bucovina reprezentau peste jumătate din suprafața țării, iar veniturile acestora nu puteau să nu contribuie la visteria țării.

Faptul că în noiembrie 1780 baronul Vasile Balș trimitea, în numele compatrioților un memoriu către Consiliul Aulic de Război prin care cerea să rămână în seama episcopului și a stareților administrarea moșilor mănăstirești, iar statul să exercite controale prin organele sale, e dovada că problema preocupă administrația într-un grad ridicat. Într-adevăr, în decembrie 1781, Enzenberg supune aprobării imperiale propunerea de incamerare a moșilor bisericești și de reducere a numărului mănăstirilor. Aprobarea veni foarte curând, împăratul ordonând ca "fără amânare să se împruțineze mănăstirile de călugări, pământurile și fondurile lor să fie luate în administrație de către stat, averea prestiiunii care nu trăiește în Bucovina să fie integral confiscată și din întregul fond ce se va crea să se susțină tot clerul ortodox și să se creeze cel puțin o școală, fie la Cernăuți, fie la Suceava, iar ce ar rămâne să se păstreze pentru alte utilizări necesare"⁵⁶.

Din cele 17 mănăstiri, 15 schituri și 4 sihăstii⁵⁷, câte existau în Bucovina la 1775, vor rămâne doar 3: Putna, Dragomirna și Sucevița. Din cei peste 900 de călugări și preoți vor rămâne preoții de la biserici, iar mănăstirile vor putea păstra fiecare până la 25 de călugări⁵⁸. Protestele au fost numeroase, dar autoritățile au rămas ferm pe poziție. Drept urmare, o bună parte dintre ei au trecut granița în Moldova, unii impunându-se aici ca personalități de marcă ale vieții spirituale.

Desființarea mănăstirilor și a schiturilor a fost o grea lovitură dată vieții spirituale a românilor din Bucovina. Adevărate centre de iradiere pentru viața spirituală și morală, acestea, cum însuși guvernatorul Spleny aprecia, exercitau o foarte puternică influență asupra întregii populații românești și deveniseră adevărate focare de rezistență prin cultivarea tradițiilor românești.

Mult mai atentă a fost administrația cu proprietățile mănăstirești. Cum era de așteptat că biserica și populația vor protesta, calmarea spiritelor a constituit elementul cel mai important, asigurându-i pe localnici, chiar de la început că veniturile, se vor folosi pentru binele coreligionarilor din provincia în care s-au incamerat moșiile⁵⁹, pentru construirea bisericilor și a școlilor, salarizarea preoților și a călugărilor, formarea unor preoți învățați, întreținerea personalului bisericilor și al școlilor etc.

Prin hotărâre imperială, în 1783 se creează *Fondul Bisericesc*, prin care se înțelege "întreaga avere ce a fost închinată pentru întreținerea religiunii"⁶⁰, ai cărui conducători erau supuși guvernului. Visteria Fondului trebuia să fie administrată în înțelegere cu episcopul și cu consistoriul episcopal, dar după numai un an se dispune ca episcopul și consistoriul să fie consultați numai în probleme ce "ating dogma și cele curat spirituale"⁶¹, aspectele administrative fiind de competența administrației militare. Pentru a reduce la minimum posibilitățile de intervenție ale episcopului și ale consistoriului, din 1786 Fondul Bisericesc este scos din reședința episcopală și atașat visteriei Bucovinei, și încredințat organelor de administrare a fondurilor similare din Galiția, ajungând să servească scopuri total străine de menirea sa.

Pentru liniștirea definitivă a spiritelor, în 1786 se publică *Planul de regulare pentru mănăstirile și școlile din Bucovina*, cunoscut sub numele de *Regulamentul bisericesc*. Pe lângă drepturile de care beneficiau slujitorii bisericii, suficiente pentru a le părea acceptabil statutul de funcționari ai statului, chiar cu riscul îndepărtării de enoriași, *Regulamentul* cuprindea și obligațiile Consistoriului Episcopal față de școală, obligația de a înființa școli, de a întreține școli, de a acorda burse elevilor etc. Dar de cea mai mare importanță a fost "declaraarea limbii române ca limbă oficială a eparhiei, precum și a oficiului religios în cadrul ei"⁶². Aceasta asigura continuitate în viața spirituală a românilor bucovineni, biserica rămânând unul din izvoarele primordiale ale spiritualității românești și bastionul de apărare a acestei spiritualități.

2.2. Reorganizarea școlii

S-a vorbit adesea despre organizarea învățământului în Bucovina, dându-se de înțeles că până la alipirea teritoriului la Austria nu existaseră aici școli, dar lucrurile nu stau deloc așa. Și avem în vedere nu învățământul practicat în casele celor bogați, prin dascăli ambulanți, ci existența unui învățământ public cu conținut laic, reclamat de nevoile sociale. Referindu-se la hrisovul mitropolitului Nichifor din anul 1747, prin care se poruncește "să se aducă la școală, cu izvod anual, pe copiii prostimei de la 3 ani în sus", N. Iorga aprecia măsura ca fiind "cu totul modernă, fără pereche în țările apusene"⁶³. Dacă avem în vedere și hrisovul dat de Gr. Alexandru Ghica la 1766, prin care se adresa "mai virtos celor săraci, fără puțință [...] să se cuprindă și să se împărtășească toți la această școală"⁶⁴ domnească, este clar că în Moldova exista, la 1774, un învățământ suficient de bine organizat, chiar dacă era și purtătorul unor taxe specifice timpului. La acea dată, nordul Moldovei dispunea de școli publice bine organizate la Putna, Suceava, Rădăuți, Siret, Cernăuți, Câmpulung-Moldovenesc, numite școli domnești. Acestea li se adaugă școlile particulare, existente într-un număr suficient de mare.

Observația generalului Spleny, din 1774, cum că lipsa de studii sau altă educație caracterizează atât pe nobili, cât și pe preoți⁶⁵, trebuie privită cu circumspecție, dar nu contestată. Propunerile lui de reorganizare a învățământului în noul teritoriu în curs de anexare aveau la bază una dintre cele mai bine fundamentate legi ale învățământului din acel timp, legea învățământului de stat din Austria: *Planul general al școlilor germane normale, principale și triviale din toate țările ereditare împărătești și regești...*, din 1774. El cerea să se înființeze: câte o școală latinească de 4 clase la Suceava și Rădăuți, necesare pregătirii elevilor pentru seminarul teologic urmând a se înființa la Rădăuți cu scopul de a pregăti preoți și dascăli; o școală româno-germană la Suceava, menită a-i pregăti pe români pentru a lucra în aparatul de stat; un internat la Suceava și altul la Rădăuți, cu câte șase locuri gratuite, pentru români, condiția fiind învățarea limbii germane.

Avantajele care se ofereau erau în legătură directă cu deviza pe care o fixase Maria Thereza: "die Schule ist ein Politikum", însușită de toți urmașii. În 1770, consilierul de stat Gebler se pronunța pentru respingerea memoriului prin care cehii cereau dreptul de a-și folosi limba în școală, ca limbă a țării: "...aceia care voiesc să învețe trebuie să fie siliți în mod indirect a învăța limba germană, care este limba suveranului lor, a dicasterilor și a armatei. Un subiect care nu știe decât ceheste și latinește va deveni un om rău învățat și absolut de neîntrebuițat pentru stat" (s.n.)⁶⁶.

Până la deschiderea unor noi școli, cele vechi continuau să funcționeze. Cu aprobarea guvernatorului, episcopul Dosoftei deschidea anul școlar 1775-1776 la toate școlile românești existente. Numai la Suceava și Rădăuți se adunaseră aproximativ 50 de elevi.

Urmașul guvernatorului Spleny, Karl von Enzenberg, va prelua și va continua ideile. Văzând în școală un mijloc de ridicare generală a poporului, el propunea ca în fiecare district (ocol) să se angajeze câte un învățător, urmând a se crea, în primul rând școli românești, iar pe

măsura asigurării fondurilor să se înființeze școli germane și latinești, a căror prezență ar fi fost o condiție sine qua non pentru progresul învățământului din ținut.

Pentru formarea de învățători necesari școlilor naționale se preconiza înființarea a două școli normale, una la Cernăuți și alta la Suceava, a căror existență condiționa dezvoltarea învățământului. Până ce școlile puteau să asigure învățatorii, aceștia urma să fie aduși din alte provincii românești ale imperiului, în primul rând din Transilvania. Condiția era ca aceștia să fie buni cunoscători ai limbii române și ai limbii germane⁶⁷.

În anul 1780, Consiliul Aulic de Război hotărăște să se construiască și să se întrețină în Bucovina atât școli românești ("valachice"), cât și germane. Chiar i se cerea guvernatorului Enzenberg să deschidă școli germane la Suceava, Cernăuți și Siret, necesare nu numai pentru copiii românilor, căci "dacă populația va învăța să citească, să scrie și să socotească în limba germană [...], românii se vor putea aștepta la favoruri deosebite"⁶⁸. Din anul 1781 propunerile lui Enzenberg încep a prinde viață, primind aprobarea împăratului. În același an se deschidea școala germană de la Suceava, pentru fiii ofițerilor din garnizoană.

Hotărârea Curții de la Viena de a permite și chiar de a stimula dezvoltarea școlilor în Bucovina era în legătură directă cu planul de reorganizare bisericească a Bucovinei. Consistoriul episcopal al Bisericii ortodoxe avea obligația de a asigura funcționarea învățământului în limba română, cât și, mai ales, din perspectiva fondurilor necesare. Chiar rezoluția împăratului preciza că deschiderea de școli "nu numai că nu va întâmpina bănuiele, ci va face plăcere poporului, care va avea ocazia să-și instruiască copiii în mod gratuit și, pe deasupra, va avea avantajul însemnat că, neexistând în Moldova școli publice, dacă se răspândește o dată numele bun al școlilor bucovinene, moldovenii vor trimite copiii la școlile bucovinene"⁶⁹. Doi ani mai târziu, vizitând Bucovina, împăratul pune problema școlilor la modul direct și ordonă să se deschidă școli populare (primare) în toată țara, urmând a fi aduși învățători din Transilvania și din Ungaria.

Prin decizie a Consiliului Aulic de Război se stabilea, la 1783, că "aceia care se vor așeza ca învățători în Bucovina să cunoască, pe lângă limba germană și latină, limba țării, adică limba românească"⁷⁰. Această cerință va fi invocată în *Memoriul* românilor din 1913 ca drept al românilor de a avea școală în Bucovina în propria limbă, adăugând și prevederi din timpul lui Iosif al II-lea privind școlile normale: "învățământul se va preda numai în limbile germană și moldovenească"; pentru fiecare învățător normal, dacă școalele vor crește mai tare, se va aproba câte un ajutor, cunoscător al limbii germane sau moldovenești și, întru cât se poate, recrutat totdeauna din naționali"⁷¹.

În privința învățătorilor care trebuia să fie aduși, apare între biserica Bucovinei și administrație o adevărată dispută. Temându-se că învățătorii aduși din imperiu vor fi aparținători credinței greco-catolice, biserica solicită să fie aduși dascăli din Moldova, sperând astfel și în refacerea și menținerea legăturilor cu Moldova. Dar administrația rămâne ferm pe poziție, dând asigurări că vor fi aduși numai dascăli care știu românește.

O dată cu declararea obligativității învățământului primar, problema asigurării cu învățători devine acută, ca atare aceștia încep a fi aduși din Transilvania și Ungaria. Printre aceștia se aflau personalități ca Franz Thallinger, care foarte curând după sosire va deschide școala normală din Suceava, și Anton de Marki, care se va instala la Cernăuți. Am citat aceste două nume pentru ca, dacă Anton de Marki cunoștea suficient de bine limba română, ulterior contribuind și la realizarea unor manuale în limba română, Franz Thallinger, nobil sas, absolvent al școlii săsești din Sibiu, era absolut străin de limba română, învățând românește mai târziu de la elevii săi. Aducerea lui și a altora aflați în aceeași situație proba că administrația era preocupată de a-și asigura în fapt controlul învățământului (care teoretic revenea Consistoriului episcopal) și nu acorda prea multă atenție respectării promisiunii ca toți slujbașii din guvernământul Bucovinei să știe românește⁷².

Cele două școli normale, din Suceava și din Cernăuți, "au dat lovitură de moarte școlilor moldovenești"⁷³, al căror suport devine din ce în ce mai șubred - lipsite de suport financiar, fondul școlar al episcopiei fiind confiscat și folosit pentru deschiderea celor două școli moldovenești din aceste orașe sunt reduse la statutul de "cursuri pregătitoare pe lângă nou înființatele școli germane"⁷⁴.

Dezvoltarea școlii presupunea existența manualelor necesare. Pentru început manualele erau aduse din Viena⁷⁵, unde se tipăreau manuale românești sau bilingve, în română și germană, textul românesc fiind tradus din limba germană. Un merit incontestabil are aici Vasile Balș, boier moldovean cu studii la Viena, care, primind însărcinarea guvernului de a se ocupa de tipăriturile în limba română, participă la traducerea și editarea tuturor manualelor în limba română apărute la Viena la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Pentru traducerea manualelor din limba germană, Vasile Balș îl angajează și pe Ion Budai-Deleanu.

Printre primele traduceri, *Ducerea de mână către cinstă și dreptate adevăată la copii rumunești neuniți cei ce în școale ceale mici se învață spre cetanie rînduită carte ...*, apărută în 1777, s-a folosit în toate școlile românești din imperiu. Apărând în mai multe ediții, nemodificate, până după 1800, manualul va contribui la formarea unei limbi române unitare.

Într-un interval suficient de scurt, 1783-1792, se editează 16 manuale școlare și îndrumătoare pentru învățători, ceea ce ar presupune creșterea atât a numărului de școli⁷⁶, cât și a numărului de școlari⁷⁷ din Bucovina.

La finele veacului al XVIII-lea se mută la Cernăuți și activitatea de tipărire a manualelor pentru școli românești. Încă din 1777, la îndemnul guvernatorului Spleny, veneau din Transilvania tipograful Michael Fernel și Martin Lengeyl, cunosători ai limbii române, cu intenția de a crea în Bucovina o tiparniță. Încercarea celor doi eșuează, dar în același an frații Iosif și Ioan Piller, tot transilvăneni, instalează o tiparniță la Lvov, unde se vor tipări pentru Bucovina nenumărate foi volante, ordonanțe, circulare și instrucțiuni ale guvernului, izvoade de biruri și altele, al căror text era fie numai în românește, fie în germană și română. În Bucovina, activitatea tipografică se va relua la 1799, prin înființarea tipografiei lui Petru Eckhard la Cernăuți, cu statut de tipografie particulară.

Activitatea de tipărire a manualelor românești va fi coordonată de Anton de Marki, devenit între timp inspector școlar de district și care, din 1814, va fi numit inspector general al ținutului pentru învățământul românesc: Însărcinarea lui cu această muncă avea în vedere că el însuși elaborase în 1794 un manual de gramatică româno-germană, la a cărui editare fusese ajutat de Ion Budai-Deleanu⁷⁸.

Reorganizarea învățământului după 1775 a făcut să crească importanța socială a instituției școlare. Valorificând, chiar dacă nedecarat, vechile tradiții ale școlii moldovenești și ajungând să declare, în 1784, obligativitatea învățământului primar, administrația austriacă a determinat apariția unei schimbări în atitudinea autohtonilor față de școală. Dar "la acest avânt îmbucurătoriu ajunsese învățământul public numai prin aceea că guvernul militar îi dăduse o temelie curat românească și confesională"⁷⁹, iar din 1784 ordonase ca "toate dispozițiunile relative la învățământ să se facă sub privegherea și, respectiv, cu știrea episcopului și a Consistoriului"⁸⁰. Mai curând, autoritățile avuseseră grijă să pară că învățământul, cel puțin cel primar, este "curat românesc", aspect care era principal rezolvat prin investirea Consistoriului episcopal cu atribuțiile de coordonare a activităților învățământului.

În aprilie 1786, împăratul Iosif al II-lea semna *Planul de regulare pentru mănăstirile și școlile din Bucovina...*, așa-numitul *Regulament bisericesc*, realizat pe baza legii învățământului de stat din Austria, din 1774. Erau prevăzute aici tipurile de școli, se preciza încadrarea școlilor existente, iar articolele 18 și 19 spuneau clar: "18. În școlile normale, principale și triviale, deja înființate sau care se vor înființa, se va preda învățământul numai în limba română și germană. 19. Pe lângă limba nemțească și cea moldovenească mai este și

limba latină și limba grecească, a căror introducere în școli este în legătură cu crearea unui liceu"⁸¹ (s.n.). Se prevedea, de asemenea, că "ridicarea clădirilor, zestrea și întreținerea școalelor normale, principale, districtuale se vor face numai din casa Fondului [bisericesc] și în limita mijloacelor trebuitoare, să se înființeze școli triviale pe la comune, unde se află parohii sau filiale"⁸².

Trebuie spus că Fondul bisericesc și-a asumat răspunderea pentru obligațiile ce-i reveneau, chiar dacă uneori nu cu dragă inimă. Numai pentru seminarul din Suceava, Fondul cheltuia sume importante, în care, pe lângă plata personalului și întreținerea școlii, se cuprindeau și bursele celor mai sărăcuțicioși. În anul 1789-1790, frecventau seminarul 141 de elevi, din care 31 erau bursieri ai fondului. Dar burse primeau și elevii merituosi de la școlile principale și normale din Suceava, Rădăuți, Câmpulung.

În realitate lucrurile nu stăteau totdeauna după cum prevedeau legile. Așa, de exemplu, la școala normală din Suceava, având menirea de a pregăti învățători pentru școlile românești în primul rând, limba de predare era germana, limba română folosindu-se numai pentru orele de religie, ceea ce era o anomalie. Din nefericire, această anomalie se va prelungi nespus de mult.

De la desființarea Academiei de la Putna lipsea posibilitatea de a se asigura și pregătire mai înaltă preoților români. Ca atare, *Regulamentul bisericesc* din 1786 prevedea ca până la crearea unui institut de studii teologice la Cernăuți, Consistoriul episcopal să trimită anual 4 tineri la Lemberg pentru studii umanistice, filozofice și chiar teologice, în cadrul seminarului româno-catolic sau greco-catolic, urmând ca apoi să profeseze ca preoți ortodocși în Bucovina. Atât episcopul Dosoftei Herescu, cât și mitropolitul din Karlowitz au luat o atitudine foarte hotărâtă, văzând aici un pericol al extinderii catolicismului în Bucovina. În același an se deschidea școala clericală de la mănăstirea "Sf. Ilie" din Suceava, pentru formarea de preoți ortodocși. Școala era întreținută de Fondul bisericesc, iar bursele elevilor aveau aceeași proveniență. Dar limba de predare era germana, iar în fruntea școlii era adus, fără ca episcopul Dosoftei să fie măcar consultat, ieromonahul Daniil Vlahovici, adus de la mănăstirea Covilly, din Slavonia, un străin absolut față de specificul și datinile ținutului. Este primul amestec brutal al administrației habsburgice în viața bisericii bucovinene după desființarea mănăstirilor.

Din ce în ce mai des administrația se amestecă în organizarea bisericii și a școlii din Bucovina, după interesele imperiale. Așa se face că Fondul bisericesc trebuie să ia în întreținere și școlile germane, care nu erau ortodoxe și nu se subordonau Consistoriului Episcopal ortodox. Iar școlile care se vor înființa după 1786 vor fi în majoritate în limba germană, puțin frecventate de români, Fondul fiind obligat să cheltuiască pentru întreținerea lor, cum ulterior va fi obligat să cheltuiască și pentru școli în alte limbi, ba chiar și pentru instituții străine de învățământ. Acesta era însă numai începutul, pentru că, o dată cu înglobarea Bucovinei în Galiția, lucrurile vor cunoaște evoluții cu totul nefavorabile românilor.

NOTE

1. G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Ed. Junimea, Iași, 1980, p. 577.

2. M. Iacobescu, *Din istoria Bucovinei. vol. I (1774-1862). De la administrația militară la autonomia provincială*, Ed. Academiei Române, București, 1993, p. 71.

3. Tudor Morariu, *Rudolf Wagner și Bucovina. Între principalitate și părtinire*, "Analele Bucovinei", București, 1994, nr. 2, p. 293.

4. Ion Popescu, *De ce românii din Țara Fagilor sunt tratați în conformitate cu legea lui Murphy: adevărul învinge totdeauna în trei din șapte cazuri*, "Glasul Bucovinei", București, 1994, nr. 2, p. 17.

5. Tudor Morariu, *loc.cit.*

6. Ion Popescu, *loc.cit.*

7. *Ibidem*.
8. Denumirea ucrainean se va impune la sfârșitul secolului al XIX-lea, o dată cu reorganizarea mișcării naționaliste.
9. Vezi. N. Iorga, *Neamul românesc din Bucovina*, București, 1905, p. 224.
10. Apelativul rus s-a folosit, uneori se mai folosește și astăzi pentru a-i desemna pe slavii răsăriteni. Denumirea rus pentru huțul o atestă toponime, azi ieșite din uz, ca *Rușii-Moldoviței* pentru actuala *Moldovița* sau *Rușii pe Boul*, localitate învecinată, prezente pe hărți de la începutul secolului nostru.
11. V.A. Nikonov, *L'étymologie? Non, l'étiologie* RIO, 1960, nr. 3, p. 161-166.
12. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Ed. Academiei Române, București, 1963.
13. Un toponim apare o singură dată într-o anumită formă, oricâte locuri ar denumi: *Bucovăș(ul)*, de pildă, citat o singură dată, denumește 6 locuri diferite din fostele raioane Craiova, Făget, Gura-Humorului, Lugoj, Timișoara, Turnu-Severin.
14. Denumirile precum și localizările sunt după Emil Grigorovitz, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, 1908.
15. N. Grămadă, *Toponimia minoră a Bucovinei*, vol. I-II, Ed. Anima, 1996.
16. Pentru folosirea apelativului *bucovină* în limba română, înainte de stăpânirea austriacă, a se vedea: Em. Grigorovitz, *op. cit.*, p. 23; M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 111 urm.; Constantin Șerban și Mihai Lazăr, în "Codrul Cosminului", 1996, p. 528.
17. Iorgu G. Toma, *Școala română. Societate culturală în Suceava*, Suceava, 1908, p. 7.
18. Dimitrie Onciul, *Răspuns la discursul lui T.V. Stefanelli, "Istoricul luptei pentru drept în ținutul Câmpulungului-Moldovenesc"*, rostit la Academia Română, București, 1911, p. 1911.
19. După Radu Grigorovici, *Diploma imperială din 9 decembrie 1862*, București, 1995, nr. 2, p. 464. Am citat din traducerea făcută în 1899. În traducerea din 1914, textul prezintă ușoare și neesențiale modificări: "Formând parte din vechea *Dacie*, țara aceasta se ținea sub stăpânirea principilor Moldovei de așa-numita *Țara de Sus*, mai târziu se numea *Arboroasa*, *Plonina* și în urmă apoi *Bucovina*, după pădurea de fagi (*Buchenwald*) dintre Cernăuți și Vijnița" (*Ibidem*).
20. Discuția extinsă, cu motivarea numelor *Moldova austriacă*, *Cordon*, *Cordon*, *Comitatul Sucevei*, vezi M. Iacobescu, *op. cit.*, pp. 110-111.
21. Vezi mai jos, denumirea *Moldova turcească*, din documentul german "Historische Beschreibung"
22. A se vedea, pe de o parte, apropierea dintre situarea noii capitale în vecinătatea arealului în care toponimele formate din tema *buc* sunt frecvente și, pe de altă parte, apropierea față de germană *Buchenwald* "pădure de fag".
23. Vezi, printre altele, Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina, 1775-1918 (În legătură cu evoluția culturală și politică)*, Cernăuți, 1996, p. 23: "Ca să îmbrace în cuvinte nevinovate acest act de samavolnici, Austria a spus că trage un cordon sanitar împotriva holerei, care bântuia în Moldova. Și <<Cordon>> avea să rămână numele, în grai țărănesc".
24. Având în vedere aspectul fonetic al denumirii ucrainene *Cernovți*, putem susține, fără teama de a greși, că toponimul *Cernăuți* este românesc. În ciuda afirmației lui I. Iordan că toponimele în -ăuți se formează obișnuit de la teme ucrainene, lista prezentată (*op. cit.* pp. 422-424) nu convinge. Numai 14 din cele 26 de toponime citate nu sunt formate de la antroponime sau apelative larg răspândite. În schimb numeroase nume de persoană ucrainene au fost și sunt purtate de români (despre *Klim*, *Klima*, *Klime*, de la baza toponimului *Climăuți* însuși I. Iordan precizează: "existent chiar în antroponimia românească" (*op. cit.*, p. 422). Cum de la *Radu* s-a format *Rădăuți*, de la *Broască* s-a format *Broscăuți*, se putea forma *Cernăuți* de la *Cernul* sau *Cerne*, nume românești, de origine slavă, larg răspândite.
25. Vezi Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, Ed. Humanitas, 1991, p. 17.
26. *Ibidem*.
27. Despre Ion Budai-Deleanu, O. Loghin afirma că "a cutreierat Bucovina, dându-ne o înduioșătoare broșură despre tristele stări de acolo din cei dintâi ani ai veacului trecut" (*Istoria literaturii române (de la începuturi până în zilele noastre)*, ed. a V-a, Cernăuți, 1933, p. 78).
28. După Ion Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București, 1915, p. 75.
29. Vezi mai jos refugiarea în Moldova a boierilor, a călugărilor etc.
30. După Ion Nistor, *op. cit.*
31. Dimitrie Țopa, *Românismul în regiunea dintre Prut și Nistru din Fosta Bucovină*, București, 1928, p. 28
32. Vezi Mircea Grigoroviță, *Învățămintul în nordul Bucovinei (1775-1944)*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1993, p. 9.
33. I. Popescu, *art. cit.*, p. 17.
34. Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 224: "Austriecii n-au apucat decât o singură limbă a Bucovinei [...]. Rușii își pierduseră astfel, unii mai curând, alții mai târziu, limba și, prin aceasta, și firea lor deosebită".

35. Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 279.

36. Constantin Morariu, *Părți alese din istoria românilor bucovineni*, I, Cernăuți, 1893, p. 19.

37. Promisiunile Austriei erau prezentate de Mihai Eminescu, la 1877, în articolul *Răpirea Bucovinei*, din "Curierul de Iași", încadrat într-un chenar negru: "Făgăduit-a fost Austria s-o ție în vechile ei legi și obiceiuri, bunurile mănăstirești să le întrebuințeze spre ridicarea poporului moldovenesc, răzășii să rămâie întru ale lor, târgoveții întru ale lor și multe alte lucruri a făgăduit" (Mihai Eminescu, *Scrieri politice*, ed. D. Murărașu, Craiova, Ed. Scrisul Românesc, f.a., p. 89).

38. Pe un raport din 1786, prin care era înștiințat că episcopul Dosoftei biciuia aspru, într-o pastorală de Paști, diferite obiceiuri ale enoriașilor, împăratul Iosif al II-lea scria: "ar fi prea bătător la ochi dacă tocmai într-o publicație oficială i s-ar da de înțeles că este intenția de a se atinge datinile și obiceiurile sale, la care norodul ține încă cu sfințenie" (După Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, 1991, p. 45).

39. Ștefan Purici, *Statutul limbii române în Bucovina între anii 1775-1861*, "Glasul Bucovinei", București, 1994, nr. 4, p. 5.

40. Ambele limbi erau folosite pentru actele oficiale locale. În corespondența cu Viena sau Lembergul se folosea numai limba germană.

41. După I.E. Torouțiu, *Poporațiunea și clasele sociale din Bucovina*, București, 1916, p. 44.

42. *Memoriul* românilor din 1913 va invoca, printre altele, și starea teritoriului moldovenesc intrat la 1775 în componența Austriei, drepturile de care se bucurau românii și atitudinea autorităților față de populația autohtonă.

43. Într-un raport din 1779, guvernatorul Bucovinei aprecia că o parte a populației țării, compusă din poloni și ruteni, care numai de puțini ani s-au mutat în Bucovina, locuiește la hotarul Moldovei, al raialei Hotinului și al Galiției (După Ion Nistor, *Românii și rușii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București, 1915, p. 58).

44. Este interesantă părerea lui N. Iorga, după care, pe la 1780 "românii se sfîrî aici [...] să vorbească o limbă de care începuse a se rîde; fiindcă ai noștri erau smezi la față și fiindcă țiganii nu se dezlepeau în nici un chip de graiul românesc, i se zicea acesteia: <<limbă țigănească>>" (*op. cit.*, p. 225).

45. După Ion Nistor, *op. cit.*, p. 111.

46. Constantin Ungureanu, *Colonizarea populației germane în Bucovina*, în "Codrul Cosminului", 1996, p. 213.

47. D. Țopa, *Românismul în regiunea dintre Prut și Nistru din fosta Bucovină*, 1928, p. 32.

48. I. Nistor, *Istoria bisericii din Bucovina și a rostului ei național - cultural în viața românilor bucovineni*, București, 1916, p. 30.

49. În 1779, guvernatorul Enzenberg informa, printr-un raport, Consiliul Aulic de Război că "nu e oportun a se restitui fugarii reclamații de stăpânii lor, fiindcă în cazul acesta o mare parte din emigranți s-ar refugia în Moldova [...]. Și ar fi foarte greu de zădărnicit fuga lor, fiindcă ei se așezaseră la hotarul Moldovei" (I. Nistor, *Românii și rușii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București, 1915, p. 58).

50. După Gr. Nandriș, *Ses rapports entre la Moldavie et l' Ukraine d'apres le folklore ukrainien*, "Analele Bucovinei", București, 1994, nr. 2, p. 493.

51. *Ibidem*, p. 491 și urm.

52. I.G. Sbiera, *Familia Sbiera, după tradițiune și istorie și amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899, pp. 350-351.

53. În 1830, de exemplu, francezul Stanislas Bellanger, aflat într-o călătorie prin Bucovina nota că "românii formează fondul populației și sunt încă cei mai numeroși" (vezi M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 269).

54. La acea dată mitropolitul din Iași avea ca reprezentant personal la Suceava pe călugărul Macarie, considerat de guvernatorul Enzenberg dușman al imperiului. Identificându-se doi indivizi care cutreierau localitățile bucovinene și făceau propagandă antiimperială, la indemnul călugărului Macarie, Enzenberg va da ordin ca acesta să fie arestat.

55. Printre cei refugiați în Moldova se aflau Gherasim Clipa și Vartolomei Măzăneanu, vestiți cărturari ai vremii.

56. După M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 119.

57. M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 288. M. Pahomi, *Ctitorii românești la Cernăuți*, 1994, nr. 2, p. 113, dă ca existente în Bucovina la acea dată 10 mănăstiri și 13 schituri, iar I. Nistor, *Un capitol din viața culturală a românilor din Bucovina, 1774-1857*, București, 1916, p. 11, dă 9 mănăstiri și 11 schituri.

58. În realitate, numărul călugărilor nu putea fi mai mare de zece.

59. După Ion Nistor, *Istoria fondului bisericesc din Bucovina*, Cernăuți, 1921, p. 20.

60. *Ibidem*, p. 23.

61. *Ibidem*.

62. Mircea Lutic, *Episcopul Dosoftei Herescu - un ocrotitor al continuității românești în Bucovina înstrăinată*, "Glasul Bucovinei", București, 1994, nr. 4, p. 39.

63. N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, 1928, p. 37.
64. După I.V. Goraș, *Învățământul românesc în ținutul Sucevei (1775-1918)*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1975, p. 16.
65. *Ibidem*, p. 28.
66. Aurel Morariu, *Bucovina (1774-1914)*, București, 1915, pp. 38-39.
67. E de precizat aici că în 1778 administrația austriacă a desființat Academia de la Putna, al cărui conducător era personalitatea de mare prestigiu în epocă, Vartolomei Măzăreanu. Scopul academiei era pregătirea de preoți și dascăli, dar aceștia asigurau și funcționarea școlilor românești.
68. După M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 279.
69. După I.V. Goraș, *op. cit.*, p. 30.
70. Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, Ed. Humanitas, 1991, p. 275.
71. *Ibidem*.
72. În aceste condiții, constatarea lui Constantin Loghin că scopul școlilor normale din Cernăuți și Suceava era "creșterea tineretului național și ademenirea tinerilor moldoveni" (*Istoria literaturii române din Bucovina, 1775-1918 (în legătură cu evoluția culturală și politică)*, retipărire 1996, p. 31) poate părea exagerată, dar nu lipsită de suport.
73. Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 31.
74. Ion Nistor, *Un capitol din viața culturală a românilor din Bucovina, 1774-1857*, București, 1916, p. 20.
75. În 1785 se aduceau în Bucovina 4275 de manuale pentru școlile de stat; cum numărul acestora era redus, "e de presupus că o parte a acestor manuale erau distribuite școlilor neoficiale, învățământului ambulant, care deci exista înainte de acea dată" (I.V. Goraș, *op. cit.*, p. 13). În anul următor se mai aduceau 1 000 de exemplare din *Cartea trebuincioasă pentru dascăli...*
76. Statistica alcătuită de Emanuil Iliuț, în *Învățământul primar și normal în Bucovina după unire* ("Calendarul Glasul Bucovinei", 1929), oferă o situație exactă a școlilor înființate: în intervalul 1775-1866 s-au înființat 124 de școli primare, dintre care 12 între 1775-1800, mai puțin de una la doi ani (vezi I.V. Goraș, *op. cit.*, p. 29). Până la 1790 se înființaseră școli moldovenești și în localitățile Cozmeni (Coțmani), Zastavna, Raranca, Cincău, situate între Prut și Nistru. În 1783 se înființau școlile normale din Cernăuți și Suceava pentru limbile română și germană (dar în limba germană), iar la Rădăuți una "curat româncască". În 1786 se înființa seminarul clerical de la Suceava, mutat în 1789 la Cernăuți.
77. În anul 1785 urmau cursurile școlii normale din Suceava 60 de elevi: 26 români, 23 germani, 1 evreu (*Anuarul Arhiepiscopiei Ortodoxe din Bucovina*).
78. Importanța gramaticii lui Anton de Marki consta în faptul că: 1) pentru prima dată se folosea într-o carte școlară românească grafia latină; 2) realizată la un nivel ce depășea posibilitățile de înțelegere ale elevilor, cartea avea să fie folosită de mulți intelectuali români, bucurându-se de o relativ largă răspândire în rândurile acestora.
79. I.G. Sbiera, *Familia Sbiera, după tradițiune și istoric și amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899, p. 145.
80. *Ibidem*.
81. După I.V. Goraș, *op. cit.*, p. 45.
82. *Ibidem*, p. 62.

Résumé

L'évolution de la langue roumaine parlée en Bucovine est un miroir de tout peuple, entré dans la structure d'un état qui comprend une pluralité de nations. La province roumaine, démographiquement, linguistiquement et culturel, non seulement par l'appartenance à la Moldavie, qui est un territoire moldave, annexé à l'Autriche en 1775 a connu toutes les étapes et toutes les avantages de la politique civilisatrice de la Cour de Vienne. Tout en promettant aux Roumains la conservation du status quo du territoire, l'administration austro-hongroise a mené une politique de sape de l'ancienne organisation; parallèlement la langue roumaine, acceptée par la loi comme la langue officielle du pays, reste peu à peu la langue de conversation familiale des Roumains.

EVOLUȚII ETNO-DEMOGRAFICE ÎN BUCOVINA LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA - ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Mihai - Ștefan Ceașu

În împrejurările politico-militare complexe create în estul și sud-estul Europei de încheierea războiului ruso-turc dintre anii 1768 și 1774, Imperiul Habsburgic, nemulțumit de consolidarea poziției Rusiei în zona sa de interese, a căutat să obțină avantaje și câștiguri teritoriale pe seama Imperiului otoman. Un astfel de câștig teritorial l-a reprezentat anexarea părții de nord-vest a Moldovei, cu numele de Bucovina. Această zonă ce facilita legătura dintre Transilvania și Galiția, ar fi permis Habsburgilor să-și consolideze pozițiile pe care tocmai le dobândiseră în Europa de răsărit prin acapararea teritoriilor poloneze (Galiția), ce îi reveniseră în urma primei împărțiri a Poloniei din anul 1772. În plus, această poziție ar fi permis în viitor austriecilor să contrabalanseze poziția preponderentă a Rusiei în zonă¹.

În vederea atingerii scopului propus, Curtea din Viena a întreprins o serie de demersuri politico-diplomatice pe lângă Istanbul și Sankt Petersburg, în vederea obținerii asentimentului Porții otomane și al Rusiei pentru cedarea părții de nord-vest a Moldovei către Monarhia de Habsburg². Totodată, Habsburgii, având asentimentul tacit al Rusiei au promovat politica faptului împlinit. Astfel, în toamna anului 1774 au ocupat, cu ajutorul trupelor din Galiția, ținutul Cernăuți și cea mai mare parte a ținutului Suceava, aparținătoare Moldovei, pe măsura evacuării acestora de către trupele rusești. În cele din urmă, Imperiul otoman, pus în fața faptului împlinit și neavând nici un sprijin internațional eficace, a cedat presiunilor diplomatice habsburgice, încheind la 7 mai 1775, la Constantinopol, o convenție cu habsburgii, prin care le cedau stăpânirea asupra teritoriului ocupat³.

Noua provincie imperială avea un teritoriu de 10.441 km² și o populație de 14.350 familii, reprezentând circa 71.000 de locuitori, așezați în orașele Cernăuți, Siret și Suceava și în 226 de sate⁴.

Marea majoritate a populației o alcătuiau românii, dar situația anterioară, de zonă de graniță cu Polonia, precum și realitățile politico-economice din Moldova medievală ce permiteau așezarea liberă pe moșii și în târguri a străinilor, a făcut ca în Bucovina să coexiste alături de români mai multe etnii, diminuate însă numeric.

Noile autorități habsburgice, consemnând această stare de plurietnicitate din provincie, notau însă, în mos explicit, chiar din primele rapoarte înaintate Curții din Viena, imediat după anexare, că cea mai mare parte a populației o alcătuiau românii. În acest sens, la 10 decembrie 1774, generalul comandant al Bucovinei, Gabriel baron von Spleeny, nota în propunerile făcute autorităților centrale referitoare la viitoarea organizare a noului teritoriu anexat, că majoritatea populației o reprezintă moldovenii, "locuitorii țării". Pe lângă ei mai trăiau unii care emigraseră aici, "parte de mai mult timp, parte chiar recent din Polonia, Ungaria și Transilvania"⁵.

La rândul său, maiorul Friedrich von Mieg, unul dintre cei mai buni cunoscători ai zonei de nord-vest a Moldovei, anexată de austrieci, care a fost trimis, în mai multe rânduri, începând din anul 1773, în această zonă de Comandamentul militar al Galiției, consemna în *Descrierea topografică și observațiile militare asupra districtului Bucovina*, din anul 1776,

faptul că cele "aproximativ 70.000 de suflete" ce alcătuiau populația districtului se compuneau mai ales, din "românii neuniți", apoi "din câțiva putini unguri", din "ucraineni, care în cea mai mare parte sunt emigranți din Polonia..., de asemenea din țigani" și din evrei al căror număr era în creștere⁶.

Plecând de la datele statistice oferite de rapoartele generalului Spleny, istoricul Ion Nistor constata, într-un temeinic studiu dedicat raporturilor româno-ucrainene, că cele 14.350 de familii ce alcătuiau populația Bucovinei aveau următoarea structură etnică: 11.099 familii moldovenești sau românești, respectiv 77,34%; 2.373 familii ucrainene, respectiv 16,53 %; 526 familii evreiești, respectiv 3,66%; 294 familii de țigani, respectiv 2,04% și 59 de familii de armeni, respectiv 0,40%⁷. Această preponderență a elementului românesc în structura etnică a populației a determinat Curtea din Viena să recunoască dintr-un început caracterul distinct românesc al noii provincii, dându-i o administrație militară proprie, distinctă de cea a Galiciiei și admitând folosirea în paralel cu limba germană oficială, a limbii române, menționată în documentele vremii drept "limba țării"⁸.

În privința populației ucrainene, autoritățile habsburgice consemnau faptul că aceasta era concentrată în nordul provinciei, cu preponderență în ocolul Câmpulungului Rusesc din ținutul Cernăuți, unde, pe valea Ceremușului și a Putilei, mai ales, trăiau 1112 familii de huțani⁹. Aceștia se stabiliseră pe moșiile mănăstirești și răzeșești de aici, emigrând, încă de la începutul secolului al XVIII-lea, din Pocuția poloneză în Moldova¹⁰. Înafara huțanilor, în regiunea dintre Prut și Nistru, în satele: Cadobiște, Toutri, Ocna, Pohorlăuți, Lașchiuca, Chivodin, Slobozia, Mitcău, Sișcăuți, Budinet, Verbăuți, Cuciurul Mic, Sadagura, Mămăiești, Camena, Iurcăuți, Havrilești și Zastavna, trăiau, alături de moldoveni, 1261 familii de ucraineni, emigrați aici în deceniul șase al secolului al XVIII-lea, în timpul tulburărilor războiului civil din Polonia¹¹.

Preponderența populației rurale, 12.572 familii țărănești, din totalul de 14.350 de familii, făcea ca Bucovina să fie în momentul anexării, o zonă predominant agrară, în care comerțul care odinioară adusesese bogăție orașelor Cernăuți, Siret și Suceava, avea doar o importanță minoră, dată fiind decăderea sa. Noua provincie imperială intra în cadrele Monarhiei de Habsburg într-o perioadă în care reformismul iosefinist promovat de împărăteasa Maria Theresia și, mai ales, de împăratul Josif al II-lea, ridicând mercantilismul și fiziocratismul la rangul de politică de stat, căuta să determine o creștere a rentabilității economice, profitabilă pentru visteria statului, în toate provinciile imperiale.

Pentru a pune în practică ideile politice ale epocii în domeniul economic, care urmau să permită obținerea de venituri de pe urma exploatarei și prelucrării bogățiilor solului și subsolului noii provincii, Curtea din Viena avea nevoie de o populație numeroasă. În momentul anexării, datorită unei depopulări relative, cauzată de desfășurarea războiului ruso-turc dintre anii 1769-1774 și de ocupația austriacă, zona de nord-vest a Moldovei intrată în componența Austriei, cu cei aproximativ 71.000 de locuitori la o suprafață de 10.441 km², se prezenta ca o zonă slab populată, cu o densitate relativă a locuirii, de numai 6,8 locuitori pe km². De aceea, Curtea din Viena a dus, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, o politică demografică menită să sporească numărul locuitorilor noii provincii, atât prin măsuri de stabilizare a populației autohtone, cât și prin aducerea unei populații eterogene sub aspect național: germani, unguri, poloni, ucraineni, evrei etc.

Sub impactul politicii iosefiniste, care punea un accent deosebit pe factorul demografic, autoritățile habsburgice au căutat să realizeze o stabilizare a populației rurale, prin reducerea emigrării, iar printr-o serie de măsuri igienico-sanitare profilactice, menite să reducă rata mortalității, să se obțină o creștere a sporului natural al populației provinciei.

A doua cale de sporire a populației Bucovinei a fost cea a colonizării. În cadrul acesteia, distingem o colonizare urbană, una industrială și o a treia, rurală. Dintre acestea,

ultima ne interesează în mod special, din perspectiva subiectului nostru. Colonizarea rurală a fost cea mai importantă, sub aspect cantitativ, în sporirea populației provinciei, fiind rezultatul firesc al politicii demografice promovate, sub influența ideilor fiziocrate, de împăratul Josif al II-lea, politică continuată apoi într-un alt plan și la altă scară de urmașii săi: Leopold al II-lea și Franz al II-lea. Prin aceasta s-a urmărit creșterea gradului de rentabilizare a exploatațiilor agricole din provincie, atât prin stabilizarea locuitorilor emigrați în Bucovina din Moldova și din Transilvania¹², cât și prin aducerea unor coloniști agricoli străini care să servească de exemplu în agricultură¹³. Ca atare, au fost aduși, între anii 1777-1786, din Moldova, o parte din secuii fugiți din Transilvania care au format opt colonii maghiare¹⁴, iar din zona Mării Negre, un număr de ruși aparținând sectei Filipovene, așa-numiții lipoveni, care au fost colonizați la Climăuți și Fântâna Albă¹⁵.

În cadrul acestor acțiuni de colonizare, populației germane i s-a acordat de către Curtea din Viena, din rațiuni de natură politică, economică și culturală, o atenție deosebită, urmărindu-se ca prin intermediul său să se realizeze o integrare mai ușoară a Bucovinei în rândul provinciilor Imperiului Habsburgic. În urma patentei de colonizare a împăratului Josif al II-lea din anul 1792, în același an au avut loc primele colonizări rurale cu populație germană în localitățile: Roșia, Molodia, Jucica și Mitocul Dragomirnei, colonizare ce a continuat până spre jumătatea secolului al XIX-lea¹⁶.

Moldovenilor, ardelenilor, ungurilor, lipovenilor și germanilor, în cadrul procesului de colonizare rurală a Bucovinei, li s-au adăugat un număr mare de ucraineni sau ruteni, cum erau numiți în acele vremi, emigrați din Galiția. Documentele Administrației militare a Bucovinei, dintre anii 1774-1786, relevă faptul că sporirea populației ucrainene nu a constituit obiectul unei politici speciale, de colonizare, susținută direct de statul habsburgic, ci ea a fost rezultatul unui proces de emigrare individuală sau în mici grupuri a ucrainenilor galițieni, acceptat în mod tacit sau uneori declarat, de autoritățile habsburgice.

Emigrarea ucrainenilor din Galiția în Bucovina a fost determinată de o serie de factori economici, militari și confesionali¹⁷. Astfel, faptul că țăranul bucovinean trebuia să presteze doar 12 zile de muncă pe an stăpânului de moșie, față de 80 până la 100 de zile în Galiția, că bucovinenii erau scutiți de serviciu militar și că în Bucovina religia ortodoxă era predominantă, față de Galiția, unde predomina catolicismul, au constituit tot atâtea motive de atracție pentru populația ucraineană. Emigranții ucraineni s-au așezat mai întâi în zona nordică a provinciei, în regiunea dintre Prut și Nistru, pătrunzând apoi, treptat, și spre sudul ei. Unii dintre acești țărani ucraineni ce fugeau de pe moșiile nobililor poloni din Galiția, s-au așezat în unele sate situate la granița Bucovinei cu Moldova, pentru a putea fugi peste hotar în cazul în care ar fi urmat să fie retrimiși foștilor stăpâni¹⁸.

În anul 1779 generalul comandant al Bucovinei, von Enzenberg, raporta Curții din Viena că numărul ucrainenilor emigranți în Bucovina se cifra la 14.114 suflete și că aceștia proveneau din zona Sniatyn, Roszov, Skola, Brody etc.

Emigrarea destul de intensă a țăranilor ucraineni a provocat, în același an, o dispută între guvernatorul Galiției, contele Auersperg și generalul comandant al Bucovinei, Enzenberg. Primul susținea reclamațiile nobililor poloni de pe moșiile cărora fugiseră țăranii ruteni, creând astfel o lipsă de forță de muncă în Galiția de Est, de a li se înapoia țăranii fugiți. La rândul său, Enzenberg, având în vedere slaba populare a provinciei, susținea ideea păstrării acestor emigranți galițieni în Bucovina care se dovedeau a fi buni agricultori și gospodari¹⁹. Consiliul Aulic de Război din Viena, intervenind în dispută, hotărâ că acei supuși galițieni care își întemeiaseră gospodării bune în Bucovina să fie lăsați să rămână, iar cei care nu își găsiseră un mijloc de a-și câștiga existența, să fie repatriați în Galiția. Pe viitor, pentru a evita depopularea Galiției, țăranii nu puteau părăsi moșiile stăpânilor lor fără a avea aprobarea acestora²⁰.

Măsurile restrictive nu au avut decât parțial rezultatele scontate, deoarece emigrarea țăranilor ucraineni în Bucovina a continuat și chiar s-a accentuat după includerea Bucovinei în provincia Galiția, ca un simplu ținut administrativ al acesteia, o dată cu introducerea administrației civile provinciale, în anul 1786. În întreaga perioadă, sporul populației ucrainene a fost foarte mare. Spre exemplu, numai în satul Zastavna, între anii 1775-1779, deci într-un interval foarte mic de timp, numărul rutemilor a crescut de la 10 la 160 de familii²¹. Acest fapt a dus la ucrainizarea treptată a unor sate răzeșești din nordul provinciei, precum: Babin, Bărbești, Cadobiște, Carapciu pe Ceremuș, Ispas, Milie, Stănești, Zamostie etc. care aparțineau unor familii de răzeși români precum: Pădure, Potlog, Istrate, Țintă, Vlad, Strășca ș.a. Procesul de ucrainizare a zonei dintre Nistru și Prut a fost sesizat și de unii din oficialii austrieci ai timpului. În acest sens, geometrul Johann Budinsky care efectuase măsurători și planuri cadastrale pentru 38 de sate din ocoalele Coțmani și Zastavna, nota în anul 1783 faptul că aici numărul vorbitorilor de limbă română și, implicit, al populației românești, se redusese în favoarea emigranților galițieni, la un sfert din totalul populației²².

Așezarea țăranilor ucraineni în Bucovina a fost mult facilitată de proprietarii de moșii, în majoritate români, și de emigrarea populației românești. Resimțind în anumite zone ale provinciei o acută lipsă de mână de lucru, ca urmare a emigrării în Moldova a țăranilor români bucovineni, proprietarii consimțeau destul de ușor la așezarea pe moșiile lor a emigranților galițieni. Emigrarea populației românești, în care cea mai mare pondere o dețineau țăranii, ca unii ce alcătuiau majoritatea populației provinciei, a avut cauze multiple, fiind, într-o anumită măsură, o reacție de împotrivire a românilor față de stăpânirea austriacă. Deși autoritățile habsburgice au căutat în primele momente ale anexării să câștige încrederea populației, prin măsuri menite să protejeze interesele sătenilor și să le ușureze viața sub aspect economico-financiar, unele din reformele iosefiniste, precum cea din domeniul vieții bisericești, au stârnit teamă și nemulțumire mai ales în lumea rurală și au dus la emigrarea a numeroase familii de țărani români din Bucovina în Moldova. Astfel, generalul comandant al Bucovinei, Karl von Enzenberg, raporta, în anul 1786, Consiliului Aulic de Război din Viena faptul că în perioada noiembrie 1785 - aprilie 1786 au emigrat în Moldova 6 937 de suflete și s-au reîntors în Bucovina doar 111²³.

Fenomenul emigrationist a continuat și în perioada postiosefinistă, în ciuda eforturilor de combatere a sa, făcute de autoritățile habsburgice, prelungindu-se până în deceniul al treilea al secolului al XIX-lea. După unele date statistice, între anii 1789-1803 au emigrat din Bucovina în Moldova între 14.000 și 21.000 de suflete²⁴. Între acești emigranți, pe lângă români se găseau și numeroși ucraineni, precum și evrei. Pentru eradicarea emigrărilor și pentru stabilizarea populației bucovinene, autoritățile centrale habsburgice au decis trecerea la împroprietărirea țăranilor cu loturile de pământ ce le aveau în folosință, păstrându-se obligațiile datorate de săteni stăpânilor de moșie²⁵. Această acțiune, începută în anul 1814, se va încheia abia la începutul deceniului trei al secolului al XIX-lea.

Pe ansamblu, emigrarea populației românești din Bucovina a avut pe termen lung efecte dezastruoase în plan național, favorizând procesul de ucrainizare parțială a Bucovinei. Locul familiilor românești emigrate din unele sate, precum: Bălcăuți, Negostina²⁶, Calafindești sau Șerbăuți²⁷ a fost luat de ruteni, al căror număr a crescut mereu, astfel încât, în timp, aceste localități au ajuns să fie locuite, în majoritate, de ucraineni.

În general, raporturile dintre români și ucrainenii emigranți au fost bune, iar faptul că erau de aceeași religie, ortodoxă, i-a făcut să nu trăiască în comunități separate și închise, ci, din contră, în aceeași comunitate. Acest fapt, ca și realizarea a numeroase căsătorii mixte româno-ucrainene au constituit alți factori ce au permis ucrainizarea treptată a unui important segment din populația românească a provinciei²⁸.

În aceste condiții, ponderea populației ucrainene, în ansamblul populației provinciei, a fost într-o continuă creștere, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, fapt reliefat și de statisticile timpului. Astfel, dacă în anul 1786, populația Bucovinei număra 135.494 suflete, din care 104.529 români, 24.372 ucraineni și 6.592 germani, evrei, maghiari și armeni, în anul 1804 aceasta număra 192.836 locuitori, din care 141.006 români, 35.296 ruteni și 16.533 germani, evrei, maghiari, poloni, armeni etc.²⁹. Spre jumătatea secolului al XIX-lea, conscripția din 1846 consemna o populație de 370.673 locuitori. În cele 12 districte judecătorești, în care era împărțită Bucovina, naționalitățile ocupau următoarea pondere în ansamblul populației: în districtele Cernăuți și Storojineț, 4/5 românii și 1/5 germanii și rutenii; în Sadagura, 1/2 românii și 1/2 rutenii; districtele Zastavna, Coțmani, Vijnița și Vășcăuți erau locuite aproape în majoritate de ruteni; în districtele Suceava și Câmpulung românii reprezentau mai mult de 3/5, iar germanii și rutenii ceva mai puțin de 2/5 din totalul populației; în districtul Gura Humorului, 4/5 erau români și 1/5 germani și ruteni; în Rădăuți, 3/5 români, 1/5, germani și 1/5 ucraineni și, în fine, în districtul Siret, 2/5 erau români, 2/5 ucraineni și 1/5 germani³⁰.

Această creștere demografică a ponderii ucrainenilor și a celorlalți alogeni în ansamblul populației provinciale, în defavoarea românilor, se va accentua în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Mai mult chiar, emanciparea socială a țărănimii, creșterea gradului său de cultură și educație și, mai ales, o conștiință națională tot mai prezentă, a făcut ca ucrainenii să devină treptat, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, principalul concurent al românilor din Bucovina.

În concluzie, putem aprecia că măsurile populaționiste luate de Imperiul Habsburgic în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, precum și emigrarea populației românești bucovinene în Moldova și, mai ales, puternica emigrare a rutenilor galițieni în Bucovina au fost toți factori ce au determinat schimbarea raporturilor etno-demografice în această provincie, în direcția creșterii cantitative a elementelor alogene, în care un loc aparte l-au ocupat ucrainenii, și a scăderii numărului românilor indigeni.

NOTE

1. Mihai-Ștefan Ceașu, *Instituirea administrației habsburgice în Bucovina*, în "Succava, Anuarul Muzeului Bucovinei", XX/1993, pp. 125-127

2. Veniamin Ciobanu, *La granița a trei imperii*, Editura Junimea, Iași, 1985, p. 26 și urm.

3. Raimund Friedrich Kaindl, *Geschichte der Bukowina*, III, Czernowitz 1898, p.15-16; Karl A. Roeder, *Austria's Eastern Question. 1700-1790*, Princeton University Press, 1982, p. 149-150

4. Daniel Werenka, *Thelegraphie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774-1785)*, Czernowitz, 1895, pp. 137, 173-177; Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 36

5. Rudolf Wagner, *Vom Moldauwappen zum Doppeladler, Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina*, Hofmann-Verlag, Augsburg, 1991, p. 380

6. Johann Polek, *Topographische Beschreibung der Bukowina mit militärischen Anmerkungen von Major Friedrich von Mieg*, Herausgegeben von..., în "Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums", Fünfter Jahrgang, 1897, Czernowitz, 1897, p. 11-12

7. I. Nistor, *Der Nationalen Kampf in der Bukowina mit besonderer Berücksichtigung der Rumänen und Ruthenen*, historisch beleuchtet von..., (în continuare se va cita: Nistor, *Der Nationalen Kampf*), București, 1919, pp. 91-94

8. Ștefan Purici, *Statutul limbii române în Bucovina între 1775-1861*, în "Glasul Bucovinei", Cernăuți-București, nr. 4/1994, p. 4

9. I. Nistor, *Der Nationalen Kampf*, p. 58

10. Direcția Generală a Arhivelor Naționale, filiala Suceava, colecția, Documente, pachet IV, doc. nr.

11. I. Nistor, *op. cit.*, p. 70-71
12. Idem, *Bejenarii ardeleni în Bucovina*, în "Codrul Cosminului", II-III/1925-1926, Cernăuți, pp. 443-553; Erich Prokopowitsch, *Moldauische Bojaren als Emigranten in der Bukowina*, în "Sudestforschungen", XIX/1960, München, pp. 390-393
13. Mihai-Ștefan Ceașu, *op. cit.*, p. 139
14. Wilhelm Schmidt, *Die magyarischen Kolonien in der Bukowina*, în "Ungarische Revue", 7/1887, Budapest, p. 672 și urm.
15. J. Polek, *Die Lipowaner in der Bukowina*, în "Jahrbuch der Bukowiner Landes-Museums", Czernowitz, 4/1896, p. 46-130; 6/1898, pp. 22-103; 7/1899, pp. 37-78
16. *Vor 200 Jahren aus der Pfalz nach Galizien und in die Bukowina*, redigiert von Ernst Hebler und Rudolf Mehr, Stuttgart, 1982, p. 18-19
17. Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I, *De la administrația militară la autonomia provincială (1774-1862)*, Editura Academiei Române, București, 1993, pp. 170-173
18. I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, p. 20
19. F. Zieglaue, *Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der österreichischen Militär-Verwaltung*, XII, Czernowitz, 1908, p. 29 și urm.
20. *Ibidem*, pp. 42-44
21. *Ibidem*, p. 37
22. I. Nistor, *Der Nationalen Kampf*, pp. 145-149
23. Direcția Generală a Arhivelor Naționale, București, fond Consiliul Aulic de Război, pachet XXII, doc. nr. 4/1786
24. Ecaterina Negruți, *Informații noi privind emigrările din Bucovina în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în "Suceava. Anuarul Muzeului Județean", VIII/1981, p. 259; Ștefan Purici, *Emigrarea populației bucovinene în Moldova (1775-1848)*, în "Glasul Bucovinei", Cernăuți-București, 3/1994, p. 7
25. Allgemeine Verwaltungs Archiv, Wien, Hofkanzlei, Galizie, Protokolle, 1813, nr. 90
26. I. Nistor, *Der Nationalen Kampf*, p. 139-140; Ecaterina Negruți, *op. cit.*, p. 260-261
27. Ștefan Purici, *op. cit.*
28. *Rutenizarea Bucovinei și cauzele deznaționalizării populației române*, de un bucovinean, București, 1904, p. 37 și urm.; I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, p. 22
29. I. Nistor, *Der Nationalen Kampf*, pp. 142; 178-179
30. Direcția Generală a Arhivelor Naționale, București, fond Guvernământul Bucovinei, Ministerul de Interne, dosar 3/1849, f. 73-74.

Zusammenfassung

In diesem Studium der Verfasser untersucht einige Gesichtspunkte betreffs ethno-demographischen Entwicklung der Bukowina in ersten Jahrzehnten des habsburgischen Herrschaft, Insbesondere, die Josephinische Politik für Vergrosserung des Landesbevölkerung, so wie die Emigrations und Imigrantionsprozess, die eine grösse Bedeutung in der ethnischen Struktursänderung der Bevölkerung in der Bukowina, zum Nachteil der rumänischen Grundbestandteil, verfolgt wird.

EVREII ÎN BUCOVINA (date statistice)

Constantin Ungureanu

La 1775 Imperiul Habsburgic obținea, fără lupte, anexarea unei însemnate părți a Moldovei de Sus, pe care mai târziu a numit-o Bucovina. Stăpânirea habsburgică, pe parcursul a 144 de ani, a modificat substanțial structura etno-demografică a populației Bucovinei, stimulând pe diverse căi imigrarea și colonizarea străinilor în această provincie. Treptat, Bucovina a fost transformată într-un "conglomerat de popoare", în care locuiau reprezentanții ai aproape tuturor popoarelor din Imperiul Habsburgic (români, ruteni, huțuli, evrei, nemți, polonezi, maghiari, lipoveni, slovaci, armeni și țigani).

După anexare, un rol tot mai însemnat, au început să îl capete evreii, care obțineau o influență tot mai mare în viața economică a Bucovinei. În ciuda restricțiilor existente, ei reușeau să se stabilească în Bucovina, cu precădere în orașe și târguri, de unde puteau să obțină mai mult profit. La ultimul recensământ austriac, din anul 1910, în Bucovina locuiau peste 100.000 de evrei, ei constituind numeric a treia etnie din ținut, după ucrainenii și români.

Despre evrei s-au păstrat foarte multe documente și informații, care permit determinarea cu exactitate a numărului lor. În majoritatea recensămintelor, numărul evreilor era expus într-o rubrică aparte, de aceea se cunoaște precis nu numai numărul lor, dar și localitățile unde s-au stabilit. Pe parcursul întregii dominații austriece, evreii nu au fost recunoscuți ca naționalitate aparte, dar numărul lor poate fi întotdeauna determinat prin apartenența la religie.

Evreii erau răspândiți, în Bucovina, încă din timpul când acest teritoriu făcea parte din Principatul Moldova. Totuși, numărul lor a început să crească mai intens în preajma anexării ținutului de către Austria. Anii învolburai ai războiului ruso-turc (1768-1774), permiteau evreilor ca afacerile lor să fie în plină înflorire, ei nefiind urmăriți și pedepsiți pentru abuzurile făcute.

Recensământul lui Spleny a înregistrat în 1775, în Bucovina, 526 familii de evrei¹; totuși, numărul lor ar trebui considerat puțin mai mic, deoarece aceste date se referă și la localitățile, care după Convenția de la Balamutca, din 2 iulie 1776 au fost redade Moldovei. La mijlocul lunii decembrie 1776 a fost definitivată o conscripție a populației evreiești din Bucovina. Conform acestei conscripții, atunci, locuiau în Bucovina 650 familii sau 2 906 persoane (1 482 bărbați și 1 424 femei). Din acestea, 206 familii, care constau din 986 persoane (502 bărbați și 484 femei), erau așezate în Bucovina înainte de 1769; 298 familii constând din 1346 persoane (695 bărbați și 651 femei) au venit în Bucovina în timpul războiului ruso-turc; în sfârșit, 146 familii sau 574 persoane (285 bărbați și 289 femei) au venit în Bucovina după ocuparea acestui ținut de către Austria². Din aceste date, reiese, că în 1774, în Bucovina, locuiau 504 familii sau 2 332 evrei. Pentru comparație, în 1784, în Viena locuiau numai 230 familii evreiești³.

De asemenea, recensământul rus din 1774 i-a înregistrat pe evrei aparte. În urma analizei efectuate s-a constatat că locuiau atunci, în acest ținut, 475 familii sau circa 2 375 evrei (din care: la Cernăuți - 100 familii, la Suceava - 105 familii, la Vijnița - 71 familii, adică mai mult de jumătate din totalul evreilor locuiau în aceste localități). Cele mai multe familii evreiești se stabiliseră în ținutul Cernăuți: în total 353 familii. Chiar atunci, în majoritatea localităților acestui ținut, de regulă locuiau câte 1-2 familii de evrei. În același timp în ocolul Câmpulung

Rusesc a fost înregistrată numai o singură familie; în ocolul Câmpulung Moldovenesc - 12 familii, din care 10 familii în târgul Câmpulung, iar în ținutul Suceava au fost înregistrate 109 familii, dintre care 105 în târgul Suceava⁴. Iată cum se prezentau localitățile cu cei mai mulți evrei în 1774 și 1776 (conform conscripției din 1776)⁵:

Localitatea	1774				1776			
	familii	bărbați	femei	total	familii	bărbați	femei	total
Cernăuți (oraș)	104	228	240	468	112	243	252	495
Suceava (oraș)	50	108	95	203	55	115	103	218
Siret (oraș)	8	22	21	43	15	37	36	73
Vijnița	56	98	93	191	60	108	100	208
Sadagura	22	51	52	103	45	84	102	186
Câmpulung	9	21	25	46	9	21	25	46
Slobozia Băniliei	7	35	32	67	7	35	32	67
Vilaucea	10	23	23	46	13	29	30	59
Zastavna	2	8	9	17	7	17	16	33
Stănești de Sus	7	12	18	30	7	12	18	30
Ispas	5	9	12	21	6	10	14	24
Rohozna	3	5	8	13	7	10	12	22
Vășcăuți	2	6	4	10	3	8	7	15

În timp ce funcționarii austrieci, în primul deceniu al dominației austriece, sprijineau mărirea numerică a altor naționalități, ei au luat măsuri severe față de evrei și pe majoritatea i-au obligat să părăsească Bucovina. Cauza principală o găsim în faptul că în mâinile evreilor era concentrat preponderent comerțul, meșteșugăritul; ei au arendat multe localități și țărani trebuiau să lucreze pentru ei. Numai puțini evrei se ocupau cu agricultura și astfel, statul nu avea de la ei nici un profit. Deja, în 1776 s-a interzis boierilor și mazililor să primească evrei străini pe pământul lor.

Situația evreilor s-a îngreunat îndeosebi după ce generalul Enzenberg a devenit guvernator militar al Bucovinei. Evreilor li s-au impus noi impozite și amenzi și li s-a interzis arendarea pământului. Totuși, aceste interdicții nu au produs, inițial, efectul scontat, numărul evreilor fiind în continuă creștere. În conformitate cu numărul populației din anul 1780, din 26.062 familii, care se aflau atunci în Bucovina, 1 069 familii erau evreiești (cu 419 mai multe decât în 1776)⁶. În același an, în alte provincii ale imperiului, situația se prezenta astfel: în Silezia erau 812 familii; alte 398 de familii în Görz și Gradiska; 337 - în Austria Inferioară, 57 de familii în Tirol și 6 111, în alte provincii⁷.

La 30 mai 1781, administrația bucovineană a primit un rescript de la Consiliul Aulic de Război, în care se cerea, printre altele, ca evreii "străinii și nefolositori" să fie expulzați din ținut. În conformitate cu acest ordin, în iulie, s-a format o comisie sub președenția lui Enzenberg, care a hotărât ca evreii care se ocupau cu comerțul să fie concentrați în principalele localități, pentru a aduce venit statului și pentru a nu influența negativ populația. În sate urmau să rămână numai acei evrei, care doreau să se ocupe cu agricultura. În Bucovina, trebuia să rămână numai acei evrei care s-au stabilit în amintitul teritoriu, până la 1769, restul, cu excepția evreilor înstăriți, urmau să părăsească Bucovina⁸.

La 24 februarie 1782, Enzenberg a dat ordin, ca toți evreii străini săraci, care s-au stabilit după anul 1769, să fie expulzați din Bucovina. Pe parcursul lunilor martie și aprilie 1782, au fost obligate să emigreze 365 familii evreiești, care însumau 1 210 persoane (646 bărbați și 564 femei). Pe districte, numărul evreilor care au emigrat, se prezenta astfel⁹:

Ținutul Cernăuți**Ținutul Suceava**

Districutul	Familii	Total	Districutul	Familii	Total
Cernăuți (oraș)	30	108	Suceava	31	92
Cernăuți (rural)	17	53	Siret	18	61
Sadagura	42	151	Berhomet	15	63
Vijnița	19	61	Vicov	10	40
Pрут	53	167	Mijloc	6	16
Nistru	66	218	Moldova	2	8
Ceremuș	41	131	Câmpulung Moldovenesc	8	20
Câmpulung Rus	7	21			

Însă, Consiliul Aulic de Război nu era mulțumit cu aceste rezultate și, printr-un rescript din 6 aprilie 1782, sublinia că ar trebui ca toți evreii așezați, după 1769 în Bucovina, să părăsească ținutul. Între timp, conform datelor oficiale, pentru anul 1782, și anunțate la Cernăuți la 14 mai 1783, locuiau atunci în Bucovina, pe lângă 26.766 familii creștine, încă 747 familii de evrei¹⁰. Ei constituiau 2,8% din totalul populației.

În primăvara anului 1783 s-a întocmit o statistică foarte exactă a evreilor. Conform rezultatelor acesteia (29 aprilie 1783), din 672 familii evreiești, 392 erau considerate de agricultori, 101 - de meșteșugari, 111 - de negustori, iar restul de 68 familii - alte ocupații¹¹. Evreii au încercat să se împotrivească acestor măsuri și au trimis o delegație la împărat, care atunci se afla în Transilvania. Dar efectul a fost supunerea lor la noi interdicții. Când împăratul Joseph II a sosit în Bucovina, printr-un ordin din 19 iunie 1783, el se exprima astfel, în privința evreilor: "Evreii trebuie sau să devină buni negustori și meșteșugari sau să se ocupe cu agricultura. În caz contrar, ei trebuie să plece din ținut"¹².

La 15 iulie 1783, Enzenberg a dat ordin ambilor directori de la Cernăuți și Suceava, ca acelor evrei, care au acceptat să se ocupe cu agricultura, să li se permită să rămână în sate și să li se asigure pământul necesar, restul evreilor, însă, începând cu 17 iulie, urmau să fie expulzați peste hotare. În urma acestor măsuri severe, până la sfârșitul anului 1785, numărul evreilor din Bucovina s-a micșorat la numai 175 familii. Ei mai constituiau doar circa 0,6% din totalul populației, care se ridica atunci la 29.102 familii¹³.

Treptat, însă, sosesc din nou în Bucovina mulți evrei, majoritatea din Galiția; ei au început să vină în Bucovina, deoarece impozitele de aici erau mai mici și Bucovina era scutită de serviciul militar. Deoarece majoritatea din ei se întorceau în case private, poliția, de multe ori, nu putea să afle de prezența lor. La 1 noiembrie 1786, se numărau în Bucovina, deja, 308 familii evreiești¹⁴.

După încorporarea Bucovinei la Galiția, în 1786, s-a mărit neconținut numărul evreilor. Dacă în perioada administrației militare, în urma măsurilor ce s-au luat, s-a limitat mult posibilitatea stabilirii evreilor în Bucovina; acum ei puteau mult mai ușor să pătrundă în acest ținut. Galiția și Bucovina constituiau o provincie unică, iar evreii, care se stabileau atunci în Bucovina, nu întâmpinau o împotrivire însemnată din partea administrației locale.

În 1788 locuiau în Bucovina deja 360 familii evreiești cu 2 126 persoane (1 173 bărbați și 953 femei). Dintre aceștia, 344 bărbați și 351 femei erau căsătoriți, 669 - copii până la 12 ani și 341 - copii peste 12 ani, 282 bărbați și 88 femei ca servitori și, în sfârșit, 51 săraci¹⁵. În funcție de averea lor, acești evrei erau împărțiți în patru categorii. Din 360 familii, 280 aparțineau primei clase, 26 clasei a II-a, 51 clasei a III-a, iar 3 familii erau considerate sărace¹⁶, adică, majoritatea evreilor bucovineni erau din familii înstărite.

În 1789, numărul total al familiilor în Bucovina era de 29.116 cu 146.524 locuitori¹⁷. Încă din perioada administrației militare s-au luat măsuri pentru ca evreii să fie concentrați în localitățile mai importante, iar în sate se permitea să locuiască numai evreilor, care se ocupau cu agricultura. La începutul administrației galițiene, evreii aveau două centre principale: la Cernăuți și Suceava. Comunități evreiești de la Cernăuți îi erau "racordați" evreii de la Vijnița și Sadagura, iar evreii de la Siret și Câmpulung Moldovenesc erau afiliați comunității de la Suceava. Totuși, un număr însemnat de evrei au reușit să rămână să trăiască la sate, deși ei nu se ocupau cu agricultura. Ei erau necesari proprietarilor moșilor, care cereau amânarea îndepărtării evreilor din sate. În 1791, în comunitatea evreiască de la Cernăuți și în filialele sale locuiau 355 familii, iar în comunitatea de la Suceava - 170 familii, în total 525 familii¹⁸. Numărul total al familiilor evreiești în 1791 era de 547¹⁹.

Conform statisticii oficiale, în 1800, au fost înregistrate deja, 692 familii evreiești, constituie, din 3478 persoane²⁰. În comparație cu anul 1786, în această perioadă numărul evreilor se mărise de mai mult de două ori. Această mărire a populației evreiești se afla în legătură strânsă cu situația evreilor din Galiția, unde impozitele, pe care ei trebuiau să le plătească, erau mai mari și mai apăsătoare. În Bucovina, dimpotrivă, până în anul 1811 a rămas în funcțiune vechiul sistem de impozite. Fiecare evreu din Bucovina trebuia să plătească anual 5 florini pentru pământ, 5 florini pentru lucru, 1 florin și 30 coroane - pentru locuință, 1 florin pentru fân (Heurelution), 8 coroane pentru servicii și 2 coroane pentru lemnul de foc, în total 12 florini și 40 coroane²¹.

La impozitele mai mari se adăuga și faptul că în Galiția, începând cu anul 1788, evreii erau nevoiți să practice serviciul militar. În Bucovina, însă, evreii, ca și populația creștină, până în 1830, au fost scutiți de serviciul militar²². Toate aceste împrejurări îi ademeneau pe evreii galițieni spre Bucovina, unde ei înșelau vigilența funcționarilor locali. Evreii pătrundeau ilegal în Bucovina și reușeau să se eschiveze de la conscripțiile impuse.

La 5 iunie 1806 referentul Consiliului de stat (Referent des Staatsrates), Milscha von Bischau raporta că atunci locuiau în Bucovina 1 796 familii evreiești (6 044 persoane), dintre care 422 familii (1 592 locuitori) erau evrei care se așezaseră în Bucovina până la 1797, iar 1 374 familii sau 4 446 persoane care după acest an au sosit în Bucovina. Din 1 374 familii noi, 867 proveneau din Galiția, 487, din Turcia și Moldova, din Rusia - 7, din Boemia - 7 și 3 familii din Transilvania²³. Se pare, însă, că aceste date sunt exagerate deoarece statisticile oficiale de atunci consemnau un număr mai mic de evrei. Probabil că un număr mare de evrei se eschivau de la amintitele conscripții ale populației, deoarece ei locuiau ilegal în Bucovina și se temeau să nu fie forțați să părăsească ținutul.

În mai 1807 s-a dat ordinul ca la 795 familii să se întoarcă în Galiția, 9 familii - în Boemia și 3 familii spre Ungaria²⁴. Este greu de apreciat veridicitatea acestei informații. Însă, conform statisticii oficiale, în 1808 locuiau în Bucovina 804 familii evreiești sau 3 781 persoane²⁵.

Populația evreiască a Bucovinei nu a fost influențată deloc de emigrarea masivă din anii 1814-1816. Astfel, în anul 1814, în Bucovina locuiau 229.195 persoane, dintre care 3 827 erau evrei²⁶. Până în anul 1816, populația Bucovinei s-a micșorat cu 28.453 persoane și constituia numai 200.742 locuitori, inclusiv 4 160 evrei²⁷. Până în anul 1826 numărul evreilor din Bucovina s-a mărit la 7 601 persoane²⁸, iar în 1830, când a fost introdus serviciul militar în Bucovina, numărul evreilor era de 7 726 persoane²⁹. Ei constituiau atunci 2,7% din totalul populației, care conform statisticilor oficiale, era de 282.668 locuitori³⁰.

Un călător anonim, care în 1818 călătorise prin Bucovina, scria următoarele: "Evreii, care în Bucovina sunt deja foarte numeroși, sunt așezați probabil aici tot așa de demult, ca și în Polonia; ei însă se ocupă aici tot așa de puțin ca și în alte provincii cu agricultura, ci se ocupă cu comerțul, arendează și cumpără moșii, înființează fabrici de sticlă și astfel se îmbogățesc"³¹.

Stöger M. într-un articol despre evreii bucovineni, descrie amănunțit îndeletnicirile acestora. Conform aprecierilor sale, în 1821, în Bucovina, 456 familii evreiești erau caracterizate ca negustori, care comercializau cereale (66 familii), piele (42 familii), vite și cai (33 familii), lemn (18 familii), făină și pâine (11 familii), diferite produse (11 familii), pânză (8 familii), smoală (5 familii), sticlă (5 familii), rachiu (4 familii), miere și ceară (2 familii), sare (2 familii), pește (1 familie), var (1 familie), vin (1 familie); 138 erau mici negustori, 30 - cumpărători, 10 - mici speculanți etc. Din 280 de meseriași, 122 produceau rachiu, 56 erau croitori, 27 - măcelari, 14 - brutari, 10 - fierari, 6 - sticlari, 2 erau ceasornicari, 1 - dulgher etc. În acest articol mai sunt menționate 21 familii, care aveau diferite ocupații și 57 familii ca servitori, funcționari, oameni de afaceri... În această listă amănunțită erau cuprinse, în total, 814 familii evreiești, indicându-se ocupația lor³². Însă, conform conscripției populației, numărul total al familiilor evreiești din Bucovina, în 1821, era de 1 117³³, adică, cu 303 mai mult decât cifra indicată mai sus. Din aceste informații se poate concluziona că un număr mare de evrei lucrau ilegal, eschivându-se de la plățirea regulată a impozitelor.

În arhivele de la Cernăuți s-au păstrat multe documente despre numărul corect al populației, în ani diferiți, pe localități, unde evreii sunt indicați separat. Aceasta permite evidențierea localităților în care evreii locuiau mai compact. Tabelul ce urmează oglindește dinamica creșterii numărului evreilor în orașe, târguri și satele în care erau mai numeroși.

Localitatea	1792	1798	1810	1816	1822	1842
Cernăuți	433	662	838	853	1190	2424
Sadagura	308	350	554	827	927	1729
Siret	341	347	388	517	820	1274
Suceava	268	282	425	369	702	1264
Vijnița	268	328	644	713	846	1042
Rădăuți	13	11	49	93	234	527
Rohozna	5	51	94	23	183	336
Boian	14	16	10	9	20	156
Vășcăuți		6	8		41	124
Câmpulung	36	47	33	47	51	123
Bănila Rus	32	35	25	20	73	93
SURSA	Arh. SRC F.1. inv. 1 dos. 861	fond I, Inv. 1, dos. 886	fond I inv. 1, dos. 2336	fond I inv. 4 dos. 656	fond I inv. 4 dos. 747	fond I inv. 1 dos. 8025

După cum se poate constata și din acest tabel, majoritatea covârșitoare a evreilor, locuiau în orașe și târguri. Astfel, în 1842, din totalul de 10.297 evrei, 8 383 sau circa 81,4% din totalul evreilor Bucovinei, locuiau în 3 orașe și 4 târguri³⁴.

Conform statisticii lui Hain J., în 1846, numărul evreilor în Bucovina era de 11.581³⁵, iar Czoernig K. aprecia numărul lor pentru anul 1850 la 11.856 persoane³⁶. Însă, conform documentelor de arhivă, reiese că în 1850, din totalul de 379.179 de locuitori ai Bucovinei, 14.618, erau evrei³⁷, ceea ce constituia 3,85% din totalul populației.

Populația evreiască a Bucovinei s-a mărit într-un ritm și mai rapid în a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Recensămintele austriece oficiale din a doua jumătate a sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea permit aprecierea exactă a populației evreiești pe districte și localități. Începând cu anul 1880, recensămintele oficiale austriece au început să înregistreze populația după criteriul limbii de comunicare; de aceea populația evreiască poate fi depistată numai prin apartenența la religie.

În următoarele două tabele este indicată populația evreiască a Bucovinei pe districte:

31.X.1857 ³⁸			31.XII.1869 ³⁹			31.XII.1880 ⁴⁰			
Denumirea districtului	Total populație	Inc. evrei abs.	Evrei %	Total populație	Inc. evrei abs.	Evrei %	Total populație	Inc. evrei abs.	Evrei %
Cernăuți (o)	26345	4678	71,7	33884	9572	28,2	45600	14449	31,7
Cernăuți (r)	29619	215	0,7	31824	1117	3,5	35136	1345	3,8
Sadagura	37356	5781	15,5	42543	6871	16,1	45861	8402	18,3
Câmpulung	18877	407	2,2	35557	1665	4,7	27975	1785	6,4
V. Dornei	7475	21	0,3	35557	1665	4,7	10727	909	8,5
Coțmani	36849	912	2,5	34681	1884	5,4	37208	2718	7,3
Zastavna	38707	1441	3,7	41401	2570	6,2	43879	3504	8
Rădăuți	47823	1624	3,4	55229	3055	5,5	62118	4822	7,8
Solca	18928	-	-	18372	307	1,7	19292	400	2,1
Siret	31542	2896	9,2	46929	3738	8	49804	4592	9,2
Storojineț	36577	1771	4,8	37601	3761	10	42673	5124	12
Stănești	33811	2360	7	16743	1666	9,9	18671	2114	11,3
Suceava	37367	1887	5	47450	3256	6,9	52392	5404	10,3
G.Humor	21545	190	0,9	21573	1024	4,7	23818	1433	6
Vijnița	21713	5004	23	48177	7268	15,1	45152	9454	20,9
Putila	12386	-	-	48177	7268	15,1	11365	963	8,5
TOTAL	456920	29187	6,4	511964	47754	9,3	571671	67418	11,8

31.XII.1890 ⁴¹				31.XII.1900 ⁴²			31.XII.1910 ⁴³		
Denumirea districtului	Total populație	Inc. evrei abs	Evrei %	Total populație	Inc. evrei abs.	Evrei %	Total populație	Inc. evrei abs.	Evrei %
Cernăuți (oraș)	54171	17359	32	67622	21587	31,9	85458	28613	33,5
Cernăuți (rural)	39324	1733	4,4	42862	1747	4,1	44130	1401	3,2

Sadagura	51913	9089	17,5	56576	9572	16,9	59176	9513	16,1
Câmpulung	33669	3151	9,4	41282	4506	10,9	44583	4154	9,3
V. Dornei	12163	1479	12,2	14406	1935	13,4	14781	1925	13
Cotmani	40685	3540	8,7	43131	3897	9	45107	3839	8,5
Zastavna	49357	4434	9	51502	4777	9,3	51141	4189	8,2
Rădăuți	70643	6656	9,4	82152	8594	10,5	90635	9442	10,4
Solca	21911	629	2,9	25192	908	3,6	27521	949	3,4
Siret	54124	4996	9,2	60743	5192	8,5	65347	5112	7,8
Storojineț	50429	6562	13	57851	7758	13,4	69147	8558	12,4
Stănești	20212	2527	12,5	22249	2645	11,9			
Suceava	56554	5883	10,4	62447	6787	10,9	66408	6614	10
G. Humor	26696	1899	7,1	30549	2243	7,3	33721	2776	8,2
Vijnița	51991	11300	21,7	36671	8773	23,9	40834	8740	21,4
Putila	12749	1480	11,6	13614	1772	13	14628	1744	11,9
Vășcăuți				21346	3457	16,2	42252	5350	12,7
TOTAL	646591	82717	12,8	730195	96150	13,2	794869	102919	12,9

Tabelul de mai sus reflectă clar dinamica măririi populației evreiești din diferite zone ale Bucovinei în ultimii 50 de ani de dominație austriacă. În această perioadă numărul evreilor s-a mărit de la 29.187, la 102.919 persoane sau cu peste 250%. În același timp populația totală a ducatului a crescut cu circa 74% (de la 456.920 la 794.869 persoane). Evreii s-au răspândit treptat pe suprafața întregii Bucovine și chiar în districtele din sudul ținutului aceștia constituiau mai mult de 10% din populația totală.

În cele ce urmează, vom evidenția localitățile bucovinene în ordinea descrescândă a ponderii populației evreiești conform ultimului recensământ austriac din anul 1910⁴⁴.

denumirea localității	total populație	inc. evrei abs.	evrei %	denumirea localității	total populație	inc. evrei abs.	evrei %
Vijnița	5216	4317	82,8	Jucica Nouă	2961	539	18,2
Sadagura	4439	3410	76,8	Cabești	1035	188	18,2
Rohozna	4207	2279	54,2	Câmpulung	8726	1577	18,1
Noua Sulița	2104	962	45,7	Lencăuți C.	948	165	17,4
Ițcani (gară)	1674	683	40,8	Vasilău	1686	291	17,3
Siret	7815	3178	40,7	Vășcăuți	5749	961	16,7
Gura Humor	5257	2050	39	Mihova	3491	580	16,6
Suceava	11314	4200	37,1	Boian	7340	1181	16,1
Rădăuți	16604	5940	35,8	Bănila Rus	5010	800	16
Storojineț	10266	3453	33,6	Șipot Priv.	913	144	15,8
Cernăuți	85458	28613	33,5	Cărlibaba	927	146	15,7

Vijnița	1996	593	29,7	Lucavăț	5149	735	14,3
Sl. Banilei	1004	258	25,7	Rus Moldovița	3297	470	14,3
Putila	2027	509	25,1	Sadova	5123	713	13,9
Nepolocăuți	1479	349	23,6	Vilaucea	3760	522	13,9
V. Dornei	5431	1201	22,1	Costești	2540	353	13,9
Stănești Jos	3606	794	22	Berhomet	7296	1010	13,8
Zveneacin	1358	287	21,1	Cireș	1254	173	13,8
Seleatin	5995	1247	20,8	Lujeni	3363	452	13,4
Gura Putilei	931	190	20,4	Banila Mold.	6060	784	12,9
Ciudei	3167	585	18,5				

În trei localități din Bucovina, în orașele Vijnița și Sadagura și în satul Rohozna din vecinătatea Sadagurei, evreii constituiau mai mult de jumătate din populație. Dar și în majoritatea celorlalte orașe, la Siret, Gura Humorului, Suceava, Rădăuți, Storojineț și la Cernăuți, mai mult de 1/3 din locuitori erau evrei.

În Bucovina, peste 90% din evrei, se considerau vorbitori de limbă germană. Cultura și limba germană pătrunseseră adânc în toate sferele vieții, îndeosebi în centrele urbane, unde nemții și evreii constituiau majoritatea absolută a populației; dar și în majoritatea satelor românești sau ucrainene, evreii erau vorbitori de limbă germană. În același timp, în Galiția, aproape toți evreii vorbeau limba poloneză, iar în Ungaria - limba maghiară.

În tabelul de mai jos este expus numărul total al evreilor bucovineni, conform recensămintelor austriece din anii 1900 și 1910, după limba de comunicare⁴⁵:

Limba de comunicare	Total (1900)	% (1900)	Total (1910)	% (1910)
germana	91907	95,6	95706	93
ruteana	491	0,5	2102	2
poloneza	171	0,2	1177	1,1
româna	263	0,3	1024	1
maghiara	165	0,2		
altele	18		62	
Total evrei	96.150	100	102.919	100

Evreii din Bucovina au jucat un rol însemnat în viața economico-financiară a provinciei. Ei se așezau treptat, mai ales la orașe, ca proprietari de dughene și prăvălii, negustori și meseriași, arendași de moșii, cămătari, funcționari de diferite grade. Torouțiu I.E., prezintă două tabele cu statistici foarte edificatoare cu privire la negustorii și meseriașii din Bucovina, în 1912, pe districte. Aceștia sunt împărțiți în evrei, români și alte naționalități. În 1912, din totalul de 10312 negustori, 8 642 erau evrei (83,8%), 444 români (4,3%) și 1 226 - reprezentanții altor naționalități⁴⁶, iar din 9 322 meseriași - 5 091 erau evrei (54,6%), 737 români (7,9%) și 3 494 - alte etnii⁴⁷. Aceste cifre sunt foarte grăitoare și reflectă clar influența însemnată a evreilor în comerț și meșteșugărit. Elementul evreiesc predomină detașat în toate districtele Bucovinei, ei fiind recunoscuți prin aptitudinile lor excepționale în acest domeniu.

În domeniul învățământului se mărea neconținut ponderea elevilor evrei. Astfel, în anul de învățământ 1850/1851, la liceul nr. 1 de stat din Cernăuți, din numărul total al elevilor de 387 numai 24 erau evrei, iar în anul 1912/1913, la același liceu, din totalul de 1 006 elevi, deja 857 erau evrei⁴⁸.

În toamna anului 1875 a luat ființă, prin decret imperial, Universitatea din Cernăuți, a cărei menire era să constituie un puternic centru cultural și științific german, în estul imperiului. Treptat, ponderea studenților evrei de la Universitate avea să devină semnificativă. În primul an de funcționare al Universității din Cernăuți, numărul studenților era de 208, din care: 53 români, 51 evrei, 41 ruteni, 31 germani, 28 polonezi și 4 cehi⁴⁹. În anul de învățământ 1909/1910, studenții evrei reprezentau, la Universitatea din Cernăuți, 39,3%, la cea din Viena - 25,1%, la Lvov - 25%, la Praga (Universitatea germană) - 19,8% și la Universitatea cehă - 16%⁵⁰.

În concluzie, se poate aprecia că populația evreiască a avut un rol activ, însemnat, în viața economică și financiară, în special a orașelor din Bucovina. Evreii și-au adus un aport însemnat în dezvoltarea economică a Bucovinei în perioada dominației habsburgice, în lărgirea și diversificarea comerțului cu alte provincii austriece și cu țările străine.

Totodată, imigrarea masivă a evreilor în Bucovina, în special în centrele urbane, a contribuit, în mare parte, la înstrăinarea acestui ținut, fiind lezate interesele populației autohtone. Majoritatea evreilor bucovineni erau originari din Galiția și interesele naționale ale românilor bucovineni erau străine pentru ei. Nu poate fi neglijat rolul benefic al administrației austriece în dezvoltarea economică a orașelor bucovinene, care deveniseră adevărate centre de cultură și civilizație occidentală în estul Europei. Însă, nu poate fi trecut sub tăcere faptul că această dezvoltare s-a produs prin lezarea intereselor populației autohtone, că a fost înstrăinată populația centrelor urbane. Astfel, chiar și în zonele populate compact de către români, centrele districtuale erau înstrăinate, iar în orașe ca Gura Humorului, Rădăuți, Siret, Suceava, Cernăuți, Sadagura, Storojineț, vorbitorii de limbă germană (nemții și evreii) constituiau majoritatea absolută a populației acestor localități.

NOTE

1. J. Polek, *Ortschaftsverzeichnis der Bukowina aus dem Jahre 1775* în "Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museum" (JBLM), 1/1893, p. 39.
2. *Geschichte der Juden in der Bukowina* (GJB), Tel-Aviv, 1958, p. 12.
3. E. Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit*, Wiesbaden, 1993, p. 107.
4. *Moldova în epoca feudalismului* (MEF), vol. VII, Partea I, pp. 242-260, 336-353, 370-458.
5. GJB, p. 12.
6. J. Polek, *Statistik des Judenthums in der Bukowina*, în "Statistische Monatschrift" (SM), 15/1889, p. 251.
7. Ludwig Adolf Simiginowicz-Staufe, *Volkergruppen in der Bukowina*, Stuttgart 1971, p. 182-183; M. Iacobescu *Din istoria Bucovinei*, București, 1993, p. 167.
8. R. Kaindl, *Das Ansiedlungswesen in der Bukowina*, Innsbruck, 1902, p. 162.
9. GJB, p. 17.
10. J. Polek, *Statistik...*, în SM, 15/1889, p. 253.
11. R. Kaindl, *op. cit.*, p. 163.
12. *Ibidem*, p. 164.
13. J. Polek, *op. cit.*, p. 253.
14. R. Kaindl, *op. cit.*, p. 165.
15. GJB, p. 27-28.
16. J. Polek, *op. cit.*, p. 254.

17. Arhiva de Stat din regiunea Cernăuți (Arh. SRC), fond 1, inv. 1, dosar 239.
18. J. Polek, *op. cit.*, p. 255.
19. Arh. SRC, fond 1, inv. 1, dosar 3582; GJB, p. 28.
20. Arh. SRC, fond 1, inv. 1, dosar 1106.
21. GJB, p. 23.
22. *Ibidem*, p. 23.
23. *Ibidem*, p. 30.
24. *Ibidem*, p. 30.
25. Arh. SRC, fond 1, inv. 1, dosar 2024.
26. *Vaterlandische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* (VBOK), 1817, nr. 65, p. 257.
27. Arh. SRC, fond 1, inv. 4, dosar 656.
28. Stoger, *Notizen über die Bukowiner Judenschaft*, în "Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst", 1830, vol. 21, p. 382; M. Șafran, *Die inneren und kulturellen Verhältnisse in der Bukowina (1825-1861)*, Botoșani, 1939, p. 116.
29. J. Polek, *op. cit.*, p. 257.
30. J. Hain, *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, Wien 1852, vol. I, p. 189.
31. *Beschreibung einer Reise von Bistritz in Siebenburgen bis Lemberg im Jahre 1818*, în VBOK, 1819, nr. 84, p. 333.
32. M. Stoger, *op. cit.*, pp. 382-383.
33. *Ibidem*, p. 383.
34. Arh. SRC, fond 1, inv. 1, dosar 8025.
35. J. Hain, *op. cit.*, p. 240, 272.
36. K. Czernig, *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*, Wien, 1857, vol. I, p. 80.
37. Arh. SRC, fond 3, inv. 1, dosar 68.
38. *Hauptbericht der Handels- und Gewerbekammer für das Herzogthum Bucovina...*, Czernowitz, 1862, p. 104-105.
39. *Hauptbericht und Statistik über das Herzogthum Bukowina für die Periode von Jahre 1862-1871*, Lemberg, 1872, p. 56-57.
40. *Special - Orts - Repertorium der Bukowina*, Wien, 1885, p. 26.
41. *Spezial - Ortsrepertorien der im österreichischen Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder*, Bd. 13, Bukowina, Wien, 1894, pp. 1-42.
42. *Gemeindelexikon der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder*, Bd. 13, Bukowina, Wien, 1907, p. 100.
43. I. Torouțiu, *Poporația și clasele sociale din Bucovina*, București, 1916, pp. 61-82.
44. *Ibidem*, pp. 61-82.
45. Wilhelm Hecke, *Volksvermehrung usw. in den nördlichen Ländern Österreichs*, în SM, 40/1914, p. 716; Leopold Waber, *Der zahlenmäßige Entwicklung der Völker Österreichs 1864-1910*, în SM, 41/1915, p. 616.
46. I. Torouțiu, *România și clasa de mijloc din Bucovina*, Cernăuți, 1912, p. 16.
47. *Ibidem*, p. 17.
48. Gv. Rotică, *Bucovina care s-a dus...*, p. 86; "Țara Fagilor", Cernăuți - Târgu-Mureș, 1992, p. 37.
49. N. Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*, București, 1993, p. 62.
50. Gv. Rotică, *op. cit.*, p. 86; "Țara Fagilor", 1992, p. 38.

Summary

Considering the statistic dates, the author comments upon the immigration of the Jews in Bucovina, which happened in the habsburgic epoch. He points out the stages of development, and the causes which polarized the Jewish population. In the same time, he shows their occupations and their contribution to the economic and social life.

DACO-ROMÂNISM ȘI REGIONALISM LA ROMÂNII DIN BUCOVINA (1848-1849)

Ștefan Purici

La conferința științifică internațională *Bucovina 1775-1862. Aspecte politice, sociale, economice, culturale și demografice*, care s-a desfășurat la Rădăuți, la 31 mai - 3 iunie 1996, dr. Ortfried Kotzian, Directorul Institutului "Bukowina" din Augsburg, a prezentat o comunicare privitoare la "dezvoltarea și importanța conștiinței regionale în Bucovina". Cercetătorul german și-a exprimat opinia că, de-a lungul stăpânirii austriece, în nord-vestul moldav, anexat la 1775, s-a format o așa zisă "conștiință regională", proprie, în primul rând, elitelor autohtone, dar și maselor mai largi. Drept dovezi ale eludării procesului firesc de cristalizare a conștiinței naționale și ale constituirii a unei "autoconștiințe a bucovinenilor" sunt prezentate următoarele fapte istorice: 1. Acceptarea denumirii "Bucovina", dată de austrieci teritoriului ocupat, de către reprezentanții aristocrației, clerului și ai burgheziei autohtone; 2. Protestele și nemulțumirile maselor largi ale populației față de alipirea Bucovinei la Galiția (1786); 3. Memoriile boierului Vasile Balș privind menținerea (1780) sau redobândirea (1790) autonomiei administrative a ținutului; 4. Lupta permanentă a bucovinenilor, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, pentru "suveranitatea țării" lor și dezlipirea ei de Galiția.

Toate aceste mărturii sunt niște realități binecunoscute care nu pot fi tăgăduite și nu ne propunem să negăm faptele istorice. Ceea ce ne interesează este interpretarea forțată a trecutului Bucovinei, a unui teritoriu românesc aflat timp de 144 de ani sub administrație austriacă, care este prezentat, în ultimele decenii, drept model de toleranță interetnică și interconfesională, drept o zonă a Europei unde locuitorii erau lipsiți de conștiință națională și, din aceasta cauză, n-au înaintat revendicări de ordin național, ci doar unele cu substrat economico-politic și socio-cultural cosmopolit, acceptate imediat de stăpânirea care urmărea doar buna înțelegere între popoarele aflate între fruntariile habsburgice. Evident, în Europa Centrală și de Sud-Est a secolului al XIX-lea, cuprinsă de frământările procesului de autodefinire și conștientizare națională, Bucovina a rămas o provincie dominată de conviețuirea nonviolentă între diversele naționalități, fapt ce nu poate fi explicat doar prin așa zisă conștiință de "bucovinean". Fenomenul a fost mult mai complex și, spre regret, este studiat superficial atât în istoriografia noastră cât și de istoricii străini care se ocupă de trecutul Bucovinei. Înainte de a reveni asupra temei noastre, am dori să semnalăm o trăsătură esențială a "modelului bucovinean": nici una dintre etnii nu a deținut majoritatea numerică pentru a putea domina în exclusivitate organismele provinciale. Pentru a-și atinge obiectivele, elitele politice au avut nevoie de sprijinul reprezentanților altor naționalități și, totodată, au trebuit să țină cont de interesele acestora. Pe de altă parte, acțiunile politice - chiar și unele demersuri ale germanilor bucovineni - au fost îndreptate mai degrabă împotriva administrației austriece decât împotriva copământenilor la fel de marginalizați, fapt ce a asigurat o evoluție interetnică pașnică.

Pentru a putea stabili raportul între daco-românism și regionalism în Bucovina în timpul revoluției de la 1848-1849, precum și caracterul regionalismului, este necesar de a întreprinde un scurt excurs în istorie.

În ceea ce privește denumirea "Bucovina", neacceptarea acesteia de către noii supuși ai Casei de Habsburg nici nu putea fi pusă în discuție, mai ales că, în acea perioadă, monarhii nu consultau ci dictau opiniei publice. Totuși, decenii în șir, românii bucovineni au continuat să numească mica lor patrie "Cordun" (frontieră), "Moldovă austriacă", "fagoțară", până ce scurgerea timpului a imprimat în subconștient numele de Bucovina. Însă în toată perioada stăpânirii austriece (1775-1918), elitele intelectuale au considerat mica lor patrie nu o provincie germană sau slavă, ci una **românească**, aflată sub dominație habsburgică.

Protestele locuitorilor în legătură cu anexarea Bucovinei la Galiția (1786) s-au datorat nu conștiinței lor regionale, ci conștientizării faptului că, prin aceasta măsură, era abrogat statutul de provincie distinctă, de zonă în care autoritățile austriece au promis și au respectat obiceiurile și tradițiile moldovenești. Chiar Leopold al II-lea, împăratul Austriei (1790-1792), constata că experiența celor patru ani de comuniune bucovineano-galițiană a demonstrat faptul că, "după origine, grai, moravuri, datini și confesiune", bucovinenii se deosebesc de galițieni și, din această cauză, "nu se poate aștepta o împreunare și contopire adevărată"¹. Din cauză că patentă imperială din 29 septembrie 1790 nu a fost pusă în practică integral, menținându-se unirea între cele două provincii, nobilimea bucovineană a refuzat să participe la lucrările seimului Galiției, manifestându-și astfel nemulțumirea față de desconsiderarea caracterului românesc al Bucovinei.

În aceeași ordine de idei se înscriu și demersurile lui Vasile Balș (1780, 1790), care a revendicat autonomia Bucovinei urmărind conservarea caracterului ei național românesc², cât și memoriul său *Legaturile Moldovei și Țării Românești* (1791), redactat în spiritul daco-românismului, autorul propunând unirea tuturor românilor sub sceptrul Habsburgilor³.

De asemenea, acea "luptă continuă" împotriva încorporării Bucovinei la Galiția, care s-a desfășurat de-a lungul a 73 de ani (până la 1849), a fost purtată sub deviza caracterului distinct al provinciei, al caracterului ei românesc, și nu al unui regionalism cosmopolit.

În condițiile în care Principatele dunărene se aflau sub suzeranitatea otomană și protectoratul rusesc, mișcarea națională românească s-a putut afirma prin revendicarea emancipării Bucovinei de sub administrația galițiană. În același timp, n-au lipsit manifestări fățișe ale ideologiei daco-românismului, precum memoriul lui V. Balș (1791), cuprinderea în calendarele bucovinene de până la 1848 a celor mai importante date din trecutul Moldovei și Țării Românești, lansarea cunoscutei *Înștiințări pentru gazete românești* a cărturarului Teodor Racoc (1817), în care se sublinia că **"neamul românesc măcar că împărțitu întru mai multe țări, și trăind supt osebite stăpâniri; totuș o limbă are, aceeaș lege (religie - n.n.) și tot aceleaș obiceiuri, precum și aceleaș cărți și aceeaș scrisoare**. Deci românii, socotiți de împreună facu o nație de mai multe milioane, care de mult acum simțește bunătățile politicirii și dorește a fi pârtașă culturii acelora alte neamuri Europii (subl.n.)"⁴.

Coagularea conștiinței naționale a condus la organizarea unor forme național-culturale prin constituirea "Societății literale din Eparhia Bucovinei" (1846), care urmărea publicarea unor lucrări în limba română și "ridicarea adânc căzutei limbi, literaturi și culturi naționale grija a purta"⁵. Fiind conștiente de pericolul pe care îl reprezenta procesul de afirmare accelerată a identităților naționale ale popoarelor supuse Casei de Habsburg, autoritățile austriece au întreprins diverse acțiuni care au condus la frânarea și stingerea activității acestei prime instituții culturale românești din Bucovina.

Afirmarea ideologiei daco-românismului în rândul elitei intelectuale românești din Bucovina a fost constatată, la sfârșitul anilor '30 ai secolului al XIX-lea, de călătorul german Johann Kohl, care vizitase această parte a Europei. Acesta a relatat, cu surprindere, că a

întâlnit la Cernăuți niște "patrioți români" care i-au povestit cu mândrie despre "marele lor trecut, despre moldoveni, sau, cum se spune mereu, despre mitologia daco-romană, despre Ștefan cel Mare și despre alți mari oameni și principii din patria lor. Noi n-am mai văzut încă până acum patrioți moldoveni și, cum se întâmplă la restul europenilor, n-am știut nimic despre existența patriotismului moldovenesc. Spre uimirea noastră, am aflat că acest patriotism este răspândit peste tot, până departe la Lemberg, unde multe inimi se aprind cu entuziasm pentru timpul de odinioară atât de important din vremea lui Decebal, precum și pentru marele Regat Dacic"⁶.

Nu întâmplător deci, unul din primele demersuri ale fruntașilor bucovineni în primăvara anului 1848 a fost propunerea privind unirea tuturor teritoriilor românești din afara și dinlăuntrul Imperiului austriac într-un stat daco-românesc, sub sceptrul unui principe din Casa de Habsburg. Eudoxiu Hurmuzachi, care se afla la Viena, fusese rugat să intervină, prin persoane influente, pe lângă împăratul Ferdinand I ca acesta să nu refuze coroana Principatelor române, în cazul în care aceasta i se va oferi⁷. Dorința elitei bucovinenilor de a realiza acest plan panromânesc se putea observa și din încercarea Hurmuzăcheștilor de a edita, la Cernăuți, în vara anului 1848, o gazetă care urma să poarte titlul "Daco-România"⁸. Asemenea proiecte păreau să fie agreate, în prima jumătate a anului 1848, și de Curtea de la Viena, care urmărea obiectivul de a se afirma ca protectoare a românilor din Principate și de a profita de nemulțumirile acestora față de politica Porții Otomane și a Imperiului Țarist, pentru ca, într-un viitor apropiat, să-i atragă în sfera sa de influență sau, în circumstanțe internaționale favorabile, chiar și în componența Austriei.

Stabilirea refugiaților politici moldoveni în Bucovina, în vara anului 1848, contactele cu românii ardeleni au făcut posibilă inițierea unor demersuri reprezentative pe lângă guvernul vienez. La delegația românilor din Moldova și Transilvania, constituită în august 1848, s-au alăturat și reprezentanții bucovinenilor. Delegația avea ca scop prezentarea împăratului și parlamentului a unui proiect detaliat privind formarea statului național "România" în componența Imperiului austriac. De justetea unirii românilor într-un singur stat erau conștienți și cei mai culți reprezentanți ai țărănimii bucovinene, precum a fost cazul deputatului Mihai Bodnar, care anunța alegătorii săi că el, împreună cu alți aleși ai poporului, militează doar pentru separarea ținutului de Galiția, cu toate că și unirea Bucovinei cu Moldova "s-ar putea aceasta cere"⁹. Agravarea situației interne în Austria, nevoia de a menține echilibrul internațional și de a evita producerea unor complicații politico-militare între Austria și celelalte puteri europene, evoluția ascendentă a revoluției ungare au determinat căderea planului de unire a tuturor românilor.

Însă ideea unității naționale și necesitatea întreprinderii unor măsuri concrete în această direcție n-au fost abandonate de către pașoptiștii bucovineni. Astfel, în programul politic al gazetei "Bucovina" - având în vedere limitele impuse de regimul politic de atunci -, ideologia daco-românismului a fost jalonată destul de clar. Redactorii apreciau că Bucovina a fost, până la 1775, parte integrantă a Moldovei și continuă să rămână unită de aceasta "prin fireștele legături a unei aceeași naționalități, a istoriei, a religiei, a năravurilor, și a multor altor relații de trebi și de familii". Totodată, se făcea o aluzie la proiectatul stat românesc în componența Monarhiei, specificându-se că publicația are ca obiectiv, pe de o parte, "a mijloci și cunoștința ambelor surori Moldova și Valahia, Austriei și Germaniei" și, pe de altă parte, de a face din gazeta "Bucovina" o punte de legătură care să faciliteze "înfrăurirea, ce Austria și Germania sânt mai ales menite a exercita asupra viitorului țărilor românești"¹⁰.

Publicația Hurmuzăcheștilor a combătut ferm aserțiunile autorităților austriece în conformitate cu care Bucovina ar fi fost locuită de o "națiune moldovenească" care vorbește "limba moldovenească", subliniind: "Nație și limba moldovenească chiar așa nu este: precum nu e nici nație sau limba bucovinească, transilvănească, galițienească, virmbergească,

băvărească ș.a. Precum este numai o singura nație și o limba germanică pe lângă toate diferențele (deosebirile) locale și provinciale: chiar așa cunoaștem noi pe **români** numai ca o **singură nație**, și limba lor numai ca o limbă singură (subl.n.)¹¹.

În paralel cu demersurile panromânești, elita bucovineană a organizat o amplă mișcare revendicativă care milita pentru separarea provinciei de Galiția și constituirea ei într-un ducat autonom. Acest regionalism avea, la rândul său, același caracter românesc, urmărindu-se îndepărtarea imixtiunilor nobilimii polono-ucrainene din Galiția în problemele Bucovinei și posibilitatea afirmării etniei românești drept principala forță socio-politică în ținutul anexat. Acest deziderat a fost sprijinit de către reprezentanții celorlalte naționalități (armeni, germani și chiar poloni și ucraineni), cointeresați în extinderea posibilităților de a se afirma în viața publică a Bucovinei, dominată până atunci de nobilii și funcționarii galițieni.

În aceste condiții, la 8/20 mai 1848, la Cernăuți, a avut loc o mare adunare la care au participat reprezentanți ai clerului, boierimii liberale, orășenimii, țărănimii și ai minorităților etnice. A fost elaborat un program alcătuit din 12 puncte, dat publicității la începutul lunii iunie. Potrivit redacției "Bucovinei", *Petiția Țării* conținea "adevărata expresie a opiniei publice și a conglăsurilor dorințelor ale națiunii"¹². Revendicările naționale și politice "ale unei țări care, deși mică, se sublinia în document, apare totuși ca **reprezentantă a unei naționalități** deosebite, a celei **române** (subl.n.)", erau următoarele: 1) autonomia Bucovinei și separarea ei de Galiția, instituirea unei diete provinciale (art.1); 2) păstrarea naționalității române prin întemeierea școlilor populare și a unei catedre de limba și literatura română. Angajarea în funcții publice a indivizilor care "cunosc deplin limba țării", ținându-se cont de indigeni. Obligația autorităților provinciale "de a primi cereri în limba românească și într-aceeași limba să le soluționeze" (art.2); 3) recunoașterea egalității politice și religioase a tuturor confesiunilor, prin "desființarea tuturor îngrădirilor și greutăților provenite din cauza acestor deosebiri" (art.6); 4) alegerea episcopului ortodox "de către un sinod național", compus din reprezentanți ai clerului ortodox, ai nobililor, orășenilor și sătenilor (art.10)¹³. Aceste cereri au fost completate de o serie de petiții și memorii ale locuitorilor Bucovinei, adresate autorităților austriece în anii 1848-1849.

Doleanțele românilor bucovineni privitoare la dobândirea autonomiei ținutului lor erau, în esență, revendicări menite să obțină revenirea la situația de statu-quo, promisă de Habsburgi la 1774-1775, sau, mai mult, la situația anterioară anexării Bucovinei la Austria. Faptul a fost constatat chiar de germanii așezați în Bucovina în diverse localități și colonii. Astfel, coloniștii germani din Frătăuții Vechi, într-o petiție adresată Parlamentului de la Viena, își exprimau îngrijorarea în legătură cu faptul că "dorința celei mai mari părți, atât cât le este cunoscută numiților iscăliți, este contrarie timpului, prin faptul că românii din Bucovina năzuiesc să restaureze starea care era aici înainte de anexarea acestui teritoriu la uniunea statelor austriece"¹⁴.

În acea perioadă, plină de speranțe într-o realizare grabnică a idealurilor naționale a tuturor popoarelor europene, în contextul eferescenței spiritului național românesc, compozitorul bucovinean Carol Miculi a compus o nouă melodie pentru *Hora Unirii*, știre primită cu mare entuziasm de Vasile Alecsandri, care se grăbi să-și împartă bucuria cu Alecu Hurmuzachi printr-o scrisoare, adresată acestuia la 8 februarie 1849¹⁵.

Caracterul românesc al mișcării autonomiste a fost folosit cu multă abilitate de către diversele forțe cointerestate în menținerea Bucovinei în componența Galiției, subliniindu-se că elita politică românească urmărește instituirea unui control total asupra viitoarelor instituții autonome, revenirea la legile moldovenești și oprirea celorlalte naționalități și, în special, a țărănimii¹⁶. Punând accent pe interesul de clasă al țăranilor, mizându-se pe nivelul lor de cultură civică redus, împotriva mișcării naționale românești a fost demarată o amplă campanie de discreditare, fiind utilizate toate mijloacele legale și ilegale.

După ce s-a văzut că situația internațională nu este favorabilă unirii tuturor românilor, elita românească din Bucovina a sprijinit proiectul înaintat de ardeleni privind constituirea unui ducat autonom care urma să cuprindă pe toți românii din componența Imperiului austriac. În iarna anului 1849, s-a constituit o delegație a românilor din Austria, formată din 12 persoane, avându-l în frunte pe episcopul Andrei Șaguna. Membri din partea Bucovinei au fost Eudoxiu Hurmuzachi și Mihai Bodnar. La 13/25 februarie 1849, această delegație a prezentat împăratului Francisc Iosif I *Memoriul națiunii române din marele Principat al Ardealului, din Banat, din părțile vecine ale Ungariei și din Bucovina*. Petiția cuprindea opt puncte: 1. Unirea tuturor românilor din imperiu într-un unic corp politico-statal sub sceptrul Austriei; 2. Administrație națională autonomă în plan politic și religios; 3. Alegerea adunării, consiliului, senatului și a "unui cap al nației"; 4. Introducerea limbii materne în toate lucrările care privesc pe români; 5. Adunare generală anuală a întregii națiuni; 6. Reprezentare proporțională a românilor în Parlamentul austriac; 7. Înființarea unui ziar național; 8. Purtarea de împăratul Austriei a titlului de "mare duce al românilor"¹⁷.

Gazeta "Bucovina" a reprodus, la 9 martie 1849, textul memoriului fără a-i nominaliza pe semnatori și fără a insera vreun comentariu pe marginea lui. Nici atunci, nici mai târziu, redacția nu a publicat ecouri la propunerile delegației românești, n-a comentat starea de spirit a românilor bucovineni în legătură cu proiectul elaborat. Totuși, tangențial, planul a fost sprijinit prin invocarea, în câteva cazuri, a unui argument care trebuia să convingă Casa de Habsburg de utilitatea unificării românilor din provinciile austriece. Editorii au arătat că, pentru a atrage Principatele dunărene în sfera de influență a Vienei și, apoi, de a le încadra politic în componență Imperiului Habsburgic, este necesar, mai întâi, de a acorda românilor din Austria aceleași drepturi de care se bucurau celelalte națiuni din componența statului austriac¹⁸.

Dar înainte ca informația să fi fost publicată în paginile gazetei, știrea privitoare la înaintarea memoriului a fost adusă la cunoștință bucovinenilor de către membrii delegației din partea Bucovinei, care au adresat, în zilele imediat următoare, câteva scrisori lui Gheorghe și Alecu Hurmuzachi, boierului Ioan Mustață ș.a. Eudoxiu Hurmuzachi era conștient de faptul că, în condițiile unei ample și îndârjite lupte pentru separarea Bucovinei de una dintre țările Coroanei - Galiția (chiar dacă această unire era artificială) - și unirea ei cu altă țară a Monarhiei - Transilvania (legată istoricește și etnic de Bucovina) -, la Cernăuți demersul putea fi privit ca nepotrivit în condițiile în care o delegație reprezentativă¹⁹ a fost primită, la 20 ianuarie 1849, de Francisc Iosif I și a obținut asentimentul împăratului privind ridicarea Bucovinei la rangul de ducat; după ce, la 9 februarie 1849, E. Hurmuzachi înaintase Parlamentului *Promemoriul la Petiția Țării Bucovina din anul 1848*, în care erau aduse noi argumente în favoarea necesității separării Bucovinei de Galiția, iar Comisia constituțională dezbătea și soluționa în mod pozitiv aceeași problemă. Din această cauză, el i-a rugat pe apropiații săi să aducă la cunoștința pașoptiștilor bucovineni că unirea ținutului cu Transilvania nu trebuie privită ca o dizolvare completă a Bucovinei în cadrele acesteia. În cazul unirii, vor fi garantate interesele și particularitățile Bucovinei, aceasta din urmă va avea un viceguvernator, o dietă aparte în Cernăuți etc.²⁰.

Totuși, știrea privind înaintarea memoriului cu doleanțele fruntașilor români din Austria a fost receptată de bucovineni diferențiat. Astfel, la 6 martie 1849, Gheorghe Hurmuzachi scria lui Eudoxiu: "Unirea, organizarea națională și concentrarea românilor austriei într-un singur mănunchi este o idee atât de frumoasă, atât de mare, atât de fermecătoare, încât curajoșii bărbați, care pentru prima dată au exprimat-o în fața tronului și se străduiesc s-o traducă în viață, vor trece în istoria evoluției poporului nostru drept cei mai mari binefăcători. (...) Aceasta (unirea - n.n.) este convingerea mea, crezul meu, arzătoarea mea dorință și nu mai puțin a întregii noastre case în frunte, firește, cu scumpul și patrioticul

nostru părinte; apoi cât am putut afla într-un timp scurt, a marii părți a preoșimii noastre, a puținilor funcționari români și, după cum sper, ea va fi adoptată și de către deputatul în Reichstag Ciupercovici, care este aici așteptat dintr-un moment în altul în călătoria sa spre Kremsier²¹.

Celălalt frate, Alecu, tot la 6 martie, într-o scrisoare adresată lui Eudoxiu, constata: "Luând în considerație relațiile noastre mizere de aici sau mai mult în tristă cunoștință a nehotărârii și ignoranței patrioților noștri bucovineni, trebuie să spun că tu ai făcut un pas mareț (...) În plus, voi ați dat expresie gândurilor intime, pe care fiecare român adevărat trebuie să le nutrească, adică **dorința de unire posibilă** (subl.n.). Voi ați formulat țința pe care o urmărim cu toții și pe care trebuie s-o urmărim; pentru atingerea căreia lucrăm cu toții (...) Draga Doxachi! Cât de fericit am fost să te aud tocmai pe tine rostind public și în mod oficial ceea ce a fost dorința mea cea mai fierbinte, o dorință pe care eu aici numai față de putini oameni am putut s-o exprim"²².

Altă parte a elitei românești, unii fruntași ai minorităților naționale au primit cu mari rezerve vestea respectivă. Gh. Hurmuzachi scria: "Din păcate, m-am izbit și eu deja de adversari îndărătnici care, la prima veste a participării tale la intervențiile deputăției românești, au pălit. Printre aceștia se numără baronul Mustață, baronul Nico Petrino, Iordachi cavaler de Vasilco și încă asemeni câțiva cavaleri de naționalitate, inteligență și spirit de sacrificiu dubioase pentru cauza românească"²³.

Argumentele aduse împotriva unirii au fost următoarele: în cazul izbucnirii unei noi răskoale ungurești, Bucovina, unită cu Transilvania, va trebui să suporte toate grozăviile unui război civil²⁴; unirea va avea "o urmare fatală", fiindcă partea ucraineană a Bucovinei s-ar alipi Galiției²⁵; noua organizare politică a Bucovinei promite o administrare aproape complet independentă de Guberniul de la Lemberg; prin unirea cu Transilvania "vom pierde independența noastră, se va aprinde o luptă națională între români și ucraineni, vom pierde liniștea noastră și poziția neutră pentru totdeauna" și alte, așa cum arăta Gh. Hurmuzachi, "asemenea mai multe fantasmagorii"²⁶.

În urma măsurilor întreprinse de către adepții ideologiei daco-românismului, boierul Ioan Mustață "a avut deja din cauza aceasta dureri de burtă și ticălosul Iordachi Vasilco i-a spus bravului nostru prieten Iacob Miculi, de față cu mai mulți bucovineni, că se poate protesta împotriva participării tale (a lui E. Hurmuzachi - n.n.), fiindcă tu nu ai nici un fel de împuternicire pentru așa ceva. Miculi i-a liniștit puțin pe Vasilco și Mustață"²⁷. Opozanții au alcătuit un protest pe care intenționau să-l dea publicității, dar, așa cum arăta Cristof Petrovici, la intervenția lui Ioan Mustață, tipărirea a fost suspendată²⁸.

Ținând cont de aceste realități, Alecu l-a rugat pe Eudoxiu Hurmuzachi să scrie un articol, care să fie publicat într-un ziar vienez sau în "Bucovina", în care să fie expuse motivele aderării sale la proiectul sus-menționat și să fie subliniate avantajele în urma realizării lui. În acest scop, Alecu își îndemna fratele: "Te rog, trage una puternică (un articol - n.n.) peste căpățâna tare a compatrioților noștri"²⁹. În opinia lui, printre argumentele invocate trebuiau să se numere și următoarele idei: prin unire, românii vor deveni "o națiune, ceea ce nu suntem încă, spre nenorocirea noastră. Și apoi efectul firesc asupra Moldovalahiei, ce perspectivă superbă, măreață!"; unirea este necesară și "mai devreme sau mai târziu ea va trebui să vină"; unirea românilor din Austria trebuie să reprezinte un obstacol în calea realizării proiectelor "precise de rutenizare"; prin realizarea acestui deziderat, statutul celorlalte etnii din Bucovina "nu este primejduit (...) va fi garantată cea mai liberă dezvoltare pentru celelalte naționalități". La acestea se adăugau argumentele lui Gh. Hurmuzachi: asigurarea unor perspective egale cu cele ale altor provincii germane ale Austriei; administrație, viceguvernator și dietă proprii; egalitate în drepturi pentru germani și ucraineni³⁰.

În aceleași zile, mai precis la 6 martie, la Cernăuți a ajuns știrea privitoare la prezentarea Parlamentului a *Promemoriului la Petiția Țării Bucovina din anul 1848*. A doua zi, Gh. Hurmuzachi constata: "Astăzi aproape tot orașul este plin de slava ta (Eudoxiu - n.n.). Toți sunt entuziasmați. Aplauzele, deplina recunoaștere, admirația sunt unanime cu considerația mea generală (...) Aici nimeni nu l-a citit fără să fie mișcat. Toți susțin că a fost atât de adevărat, atât de ingenios, atât de potrivit, de sincer, de deosebit, încât n-au cunoscut de curând o asemenea operă politică". Totodată, având în vedere opoziția existentă în Bucovina față de proiectul unirii românilor austrieci, Gheorghe îl ruga acum pe Eudoxiu "să nu se facă alți pași în continuare pentru unificarea administrației Bucovinei cu Transilvania"³¹.

Între-timp, la 7 martie 1849, împăratul a desființat Parlamentul și a introdus Constituția din 4 martie, în care Bucovina era nominalizată ca o provincie autonomă. La 10 martie 1849, întemeindu-se pe prevederile noii Constituții, guvernul austriac a respins propunerea constituirii unui Ducat românesc în cadrele Austriei. Cabinetul imperial a justificat decizia sa prin faptul că, în Constituție, regiunile locuite de români - Bucovina, Ungaria, Transilvania - au fost indicate ca "țări de-sine-stătătoare ale Coroanei", iar art. 6 nu permite modificarea "frontierelor actuale ale acestor țări ale Coroanei"³².

După acordarea autonomiei Bucovinei, liderii mișcării naționale românești de aici nu mai participă activ la eforturile românilor transilvăneni de a obține, totuși, unirea conaționalilor din Austria într-un mare ducat. Aspirațiile unioniste ale Hurmuzăcheștilor, A. Pumnul, I. Miculi, M. Bodnar, I. Porumbescu ș.a., tolerate, de nevoie, o anumită perioadă, de autoritățile habsburgice, dar căzute, între timp, în dizgrația Curții imperiale, nu s-au bucurat, simultan, așa cum am văzut mai sus, de sprijinul necesar din partea altor pașoptiști bucovineni, ca I. Vasilco, I. Mustață, N. Petrino, Cr. Petrovici etc. Aceștia erau, mai degrabă, adepții unui patriotism românesc de nivel local, fiind satisfăcuți de soluționarea revendicărilor de ordin imediat. Ei considerau că n-a sosit vremea unirii tuturor românilor din teritoriile austriece, scopul principal reducându-se, în acea perioadă, la afirmarea drepturilor etniei românești, în fiecare zonă aparte, pe picior egal cu cele ale altor popoare din Austria. Se mai menționa faptul că, în condițiile în care se va tinde spre unirea cu Transilvania, ucrainenii din ținut care, deja la 1848, reprezentau o populație destul de compactă între Prut și Nistru, se vor orienta efectiv spre Galiția, ceea ce va conduce la trunchierea provinciei. Prin dobândirea autonomiei Bucovinei, apreciau aceștia, erau deja asigurate drepturile politice și era creat un cadru instituțional suficient pentru afirmarea românilor în viața publică a ținutului, dominată până la acea vreme de elementele alogene.

Constituirea unui ducat românesc autonom în Austria leza, totodată, ambițiile personale ale lui E. Hacman, Episcopul Bucovinei, care nu putea face față concurenței din partea lui A. Șaguna în eventuala competiție pentru funcția de mitropolit al ortodocșilor austrieci.

Această atitudine reticentă a multor pașoptiști bucovineni față de realizarea unirii politice a românilor austrieci n-a curmat eforturile comune ale fruntașilor transilvăneni și bucovineni spre atingerea obiectivelor naționale. Urmărind intrarea în structurile imperiale de decizie, în scopul facilitării soluționării problemelor naționale, la 18 octombrie 1849, o delegație a națiunii române din Austria a prezentat forurilor supreme de la Viena o petiție, în care a cerut ca, în funcțiile politice și juridice mai importante, să fie numiți următorii reprezentanți ai românilor austrieci: E. Hurmuzachi și tânărul jurist A. Ciupercovici, din partea Bucovinei, I. Maiorescu și A. Treboniu Laurian, din partea Transilvaniei³³.

Circumstanțele interne și internaționale n-au fost favorabile realizării unirii neamului românesc într-un stat național, nici unirii românilor din Imperiul Habsburgic și constituirii lor într-o instituție națională politico-administrativă autonomă. Peste câțiva ani, Hübner,

ambasadorul austriac la Paris, într-o discuție cu împăratul Franței, a dezvăluit concepția cârmuitorilor de la Viena: "Austria are ca principiu respectul datorat drepturilor imprescriptibile ale suveranilor și nerecunoașterea pretențiilor naționalităților de a se alcătui în state politice"³⁴.

În pofida eșecului suferit, formularea și eforturile de a realiza proiectele panromânești au reprezentat voința românilor bucovineni de a traduce în viață ideologia daco-românismului. Chiar și demersurile și lupta pentru dobândirea autonomiei Bucovinei n-au fost o expresie a "regionalismului" cosmopolit ci o mișcare națională românească cu un caracter liberal-democratic. În anii 1848-1849, Curtea de la Viena a devenit conștientă că, în condiții favorabile, elita politică românească va opta pentru unirea națională chiar și în afara Imperiului Habsburgic și a încercat, în următoarele decenii, să creeze o contrapondere acesteia prin stimularea etniei ucrainene, supravegherea severă a legăturilor cu România, persecutarea manifestărilor naționale prin măsuri de tipul campaniei îndreptată împotriva tricolorului etc. Însă acumulările național-culturale anterioare, cadrul constituțional al Austro-Ungariei, politica de alfabetizare a societății au fost factori esențiali care au permis evoluția Bucovinei către unirea cu celelalte teritorii românești, în anul 1918, politica națională a Habsburgilor suferind un eșec total sub presiunile și loviturile popoarelor aflate sub dominația austriacă.

NOTE

1. Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți, fond 1026, inv. 2, d. 95a, f. 6-7v; Eudoxiu Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VII, București, 1875, p.423.
2. Ștefan Purici, *Problema autonomiei Bucovinei între anii 1775-1861*, "Codrul Cosminului", serie nouă, Analele Universității "Ștefan cel Mare" Suceava, Secțiunea Istorie, 1996, nr. 2, p. 232-234.
3. Mihai-Ștefan Ceașu, Vasile Balș, un iosefinist bucovinean, "Suceava - Anuarul Muzeului Bucovinei" (= "Suceava"), XVII-XVIII-XIX, 1990-1991-1992; Mihai Iacobescu, *Idealul de libertate și unitate națională la românii din nordul Moldovei sub habsburgi (1774-1918)* (I), "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» Iași" (=AIIA), XXV/2, 1988, p. 68-69; Erich Prokopowitsch, *Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus*, Graz-Köln: Böhlau, 1965, p. 35-36.
4. Ioan Lupaș, *Din trecutul ziaristicii românești*, Arad, 1916, p.73.
5. Dimitrie Dan, *Un autor român bucovinean din anul 1826/7*, Cernăuți, Editura "Glasul Bucovinei", 1922, anexa V, p.17.
6. Johann Kohl, *Reisen im Inneren von Russland und Polen*, Bd. III, *Die Bukowina, Galizien, Krakau und Mähren*, Dresden, Leipzig, 1841, p.20-21.
7. Ionel Dîrdală, *Conștiința națională a românilor din Bucovina*, AIIA, II, 1975, p.180.
8. Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol.II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p.796.
9. Octav Monoranu, Mihai Iacobescu, Eugen Dimitriu, *Documente ale revoluției de la 1848 în Bucovina*, "Suceava", V, 1978, p.491.
10. "Bucovina", 1848, nr.1, p.2-3.
11. *Ibidem*, 1849, nr.33, Supliment, p.187.
12. *Ibidem*, 1848, nr.9, p.67.
13. *Ibidem*; Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p.608-610.
14. *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente, 1393-1849*, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1983, p.629-630.
15. Biblioteca Academiei Române, *Manuscrise românești*, nr. 3349, f. 11.
16. *Selianskyi ruh na Bukovani v 40-h rokah XIX st. Zbirnâk dokumentiv* (Mișcarea țărănească în Bucovina în anii '40 ai secolului al XIX-lea. Culegere de documente), Kâiv, 1949, p. 212-213.
17. Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol.II, p.961.
18. "Bucovina", 1849, nr.3; 1850, nr.18; nr.51-52; nr.53-54.

19. Din delegație au făcut parte nobili români (Iordachi Vasilco, Eudoxiu Hurmuzachi, Mihail Zota și Alexandru Goian), proprietari armeni (Iacob Miculi și Cristof Petrovici), profesori de teologie (românii Ioan Calinciuc și Constantin Popovici și ucraineanul Nicolae Hacman) și parlamentari bucovineni (românul Mihai Bodnar și germanul Anton Kral).

20. Teodor Bălan, *Eudoxiu Hurmuzachi și memoriul Românilor ardeleni din luna Februarie 1849*, Cernăuți, Tipografia "Mitropolitul Silvestru", 1943, p.22, 23, 24.

21. *Ibidem*, p.20-21.

22. *Ibidem*, p.24-25.

23. *Ibidem*, p.21.

24. Încă la 17/29 mai 1848, Dieta din Cluj, ignorând realitățile etno-culturale, istorico-demografice și politice, a votat unirea Transilvaniei cu Ungaria, act sancționat de Ferdinand I la 29 mai / 10 iunie 1848. Această atitudine, care nu ținea cont de opțiunile românimii ardeleni, precum și acțiunile liderilor revoluției maghiare au provocat protestele românilor transilvăneni, conducând la ciocniri deosebit de violente între maghiari și români, în prima parte a anului 1849.

25. Gh. Hurmuzachi arăta inconsistența acestui argument, subliniind că liderii ucraineni din Galiția urmăresc de multă vreme acest lucru, iar în cazul izbucnirii unui război civil în Galiția, Bucovina nu va rămâne în afara lui.

26. Teodor Bălan, *op. cit.*, p.21-22.

27. *Ibidem*, p.25.

28. *Ibidem*, p.32.

29. *Ibidem*, p.27.

30. *Ibidem*, p.24-27.

31. *Ibidem*, p.28.

32. Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol.II, p.971-972, 973-976.

33. Direcția Generală a Arhivelor Naționale, Filiala Suceava, fond personal Teodor Bălan, pach.V, d.28, f.1.

34. *România în relațiile internaționale, 1699-1939*, Iași, Editura Junimea, 1980, p.148-149.

Résumé

L'auteur se propose de réaliser une étude-analyse du processus d'affirmation et de manifestation de l'idéologie daco-roumaine en Bucovine dans la première moitié du XIX^e siècle. On souligne le caractère roumain des revendications régionalistes qui avaient en vue l'obtention d'importants droits politiques et nationaux pour la population autochtone.

EUROPA GENERAȚIEI PAȘOPTISTE*

Dumitru Vitcu

Din perspectivă general europeană, deceniile de mijloc (IV-VI) ale secolului al XIX-lea delimitează o perioadă istorică mai curând calmă și prosperă decât agitată, în plan social politic, și debitoare exclusiv condițiilor și resurselor naturale, în plan economic. Chiar dacă revoluția franceză din iulie 1830, reînviind principiile, nu și învățămintele, celei din 1789, urmată de aceea "primăvară a popoarelor" din 1848 și conjugată cu conclavurile diplomatice, ori cu răbufnirile succesive ale eternei "chestiuni orientale", contribuind la modificarea treptată a centrului de gravitate continental, ar putea constitui tot atâtea argumente pentru schițarea unui tablou mai învolburat, elementele de fond ni se par a fi: "antanta" franco-engleză în chestiunile belgiană, spaniolă sau portugheză, renunțarea din partea Franței la ideea granițelor naturale și reluarea tradițiilor pacifiste ale lui Villele, fără a abandona preocupările vizând modificarea sistemului vienez al tratatelor din 1815 și, nu în ultimul rând, divizarea continentului între curțile conservatoare din Nord, dirijate de Metternich și Nicolae I, dominând Europa centrală și răsăriteană și, respectiv, cele liberale din occident. Societățile europene erau supuse, diferențiat, restructurărilor, în acord cu progresul tehnic și cu noile atitudini mentale generate de acesta. Pretutindeni, omul devenise conștient că timpul și spațiul puteau avea și alte dimensiuni decât cele consacrate. Comunicațiile incomparabil mai lesnicioase după inventarea locomotivei cu aburi și extinderea rețelei de căi ferate, după intrarea în funcțiune a sistemului Morse și intensificarea activităților comerciale, navale sau bancare, au redus corespunzător distanțele, "apropiind" popoarele. Progresele incontestabile ale științelor medicale au asistat revoluția demografică, materializată la scara continentală printr-un spor de 76 milioane de suflete în numai 35 de ani¹.

Dar fenomenul care explică marea mutație din domeniul social - politic este acela al industrializării, care demarase în Anglia, Franța sau Belgia înainte de 1848, apoi în Germania, Austria și, ulterior, Rusia, spre a pătrunde în statele sud-est europene în a doua jumătate a veacului. Desigur, acestea sunt doar câteva repere în măsură să confirme aserțiunea potrivit căreia epoca marcase sfârșitul istoriei reglată de cicluri și fenomene naturale, a așa-numitei istorii imobile².

Din perspectivă românească, aceleași limite cronologice definesc o etapă mult mai agitată decât cea înfățișată la scară continentală; este perioada cristalizării, afirmării și împlinirii parțiale a programului *național*, epocă în care istoria și-a accelerat cadența, iar evoluția a devenit - din pricina comprimării fazelor-ei firești, fenomen definit prin sintagma de "ardere a etapelor" - convulsivă, nu numai în plan economico-social și politic, ci și în cel mental. Dar, ca pretutindeni în Europa vremii, transformările înnoitoare din societatea românească au fost impulsionate de trei factori și anume: a) noile progrese tehnice, capabile să sporească avuția socială, dar să și modifice noțiunile de timp, spațiu și natură, progrese asigurătoare industrializării; b) evidența crezului revoluționar, a necesității fundamentării unor noi relații sociale, ca alternativă la cele tradiționale; c) modernizarea, sau revizuirea formulelor și elaborarea unor noi teorii capabile să sintetizeze noile date despre spațiu, lume și timp. Ultimul factor - observa un autorizat analist - se întemeia pe o serie de concepte ce-și modifică acum conținutul, așa precum *arta* înceta de a mai fi doar o îndemănare, ci o sumă de însușiri

luminând calea spre adevăr, sau *cultura*, cumulând datele privitoare la activitatea morală și intelectuală a omului, privită separat de alte activități și transformată apoi într-un fel de curte de apel³.

În situația popoarelor amenințate continuu de interese sau de forțe externe, precum cel român, se adaugă conceptul de *națiune*, mai abstract decât cel de *patrie*, pe care îl substanțializează, înzestrându-l cu o "tradiție specifică", un mod original de a gândi și acționa⁴. Această nouă conștiință, echivalând cu o nouă imagine despre sine, dar și despre alții, va fi consemnată și prin canale diplomatice de către observatori avizați, care sesizau la români, îndeosebi după realizarea Unirii Principatelor, "sentimentul unei forțe sporite și al unei încrederi în sine generate ca atare", precum și "visul de independență invitabilă și neutralitatea garantată de către marile puteri"⁵.

Fără îndoială, înfăptuirea statului român modern și dotarea acestuia cu instituțiile corespunzătoare noilor imperative sociale, naționale, politice și spirituale au dominat eforturile făcute de societatea românească, în ansamblul ei, în tot cursul veacului al XIX-lea. Dar, la fel de neîndoios este și faptul că - fără a neglija ori a minimaliza strădania colectivă ca și a exponenților (mai mult ori mai puțin fideli) ai maselor, aparținând altor generații sau etape istorice - meritul esențial în elaborarea programului-cadru al modernizării societății românești a revenit acelei excepționale generații "pașoptiste", care, pe parcursul a numai trei decenii (între 1848 și 1878), au fost artizanii sau martorii unei revoluții, ai înfăptuirii statului național modern și ai neatârării, prin urmare implicați direct în cele trei momente cardinale ale istoriei românilor în secolul trecut. Este generația al cărei nucleu a văzut lumina zilei în anii deceniului II, reprezentată fiind de A.T. Laurian și N. Golescu (1810), de I. Maiorescu (1811), Gh. Barițiu, E. Hurmuzachi și C. Negri (1812), de C. Bolliac (1813), I. Ghica, C.A. Rosetti, D. Ralet și I. Voinescu II (1816), M. Kogălniceanu (1817), D. Brătianu și Aron Pumnul (1818), N. Bălcescu, Al. G. Golescu, Alecu Russo și D. Bolintineanu (1819), I.C. Brătianu și V. Alecsandri (1821), G. Sion (1822), alături de "mai vârstnicii" I. Heliade Rădulescu (1802), Fl. Aaron, T. Cipariu (1805), C. Negruzzi și S. Bărnuțiu (1808), Șt. Golescu (1809), ori de mai tinerii C. D. Aricescu (1823) Avram Iancu (1824) sau Al. Papiu Ilarian (1828).

Desigur, vârsta biologică similară sau foarte apropiată nu reclamă oriunde, oricum și mai ales oricând comunitatea idealului politic, social, filozofic ori estetic. Afinități, fie și parțiale, pot fi ușor sesizate pe scara vârstei, între "bătrâni" și "tineri", după cum suficiente contraste departajează adesea pe congenari. Datorită însă unor factori de sincronie, identificați în repercusiunile identice ale istoriei, în comunitatea direcțiilor intelectuale și în modă⁶, aceștia din urmă, congenarii, prezintă o serie de trăsături asemănătoare. Potrivit observațiilor aceluiași analist, în vremuri liniștite, de evoluție calmă, fără războaie, revoluții sau războaie, ori în cadrul societăților patriarhale, acolo unde tradiția lucrează în sensul perpetuării imobilismului politico-social, elementele ce ar putea defini o generație au o redusă relevanță. Când însă istoria își accelerează ritmul, iae evoluția se precipită ca urmare a frământărilor lăuntrice, conjugate cu împrejurările exterioare, termenul de generație dobândește semnificația unui criteriu de delimitare în plan ideologic, psihologic și moral. Cei născuți în vremea sau în proximitatea unui viraj istoric de mai mare rezonanță pentru evoluția unei comunități se înfățișează ca deosebiți față de predecesori, iar conștiința acestei deosebiri - printr-o recurență firească - se transformă în element propulsiv, sporind și mai mult acea deosebire. Cel mai ilustrativ exemplu în acest sens îl oferă pașoptiștii, reprezentând în egală măsură generația revoluției, ca și pe aceea a Unirii Principatelor.

Intervalul scurt dintre cele două momente istorice fierbinți și propulsarea obiectivului național românesc deasupra tuturor celorlalte - pe fondul împrejurărilor externe favorabile intensificării acțiunilor de emancipare politico-națională pe un front mai larg - au găsit pe unii și aceiași protagoniști angajați, mai întâi, în formularea programului și susținerea acestuia în

vremea revoluției, apoi în retușarea-i din mers și materializarea treptată a aspirațiilor comune. E drept, unii dintre ei au dispărut prea timpuriu din viață, fără să mai fi fost părtași la bucuria primelor împliniri. Este cazul lui Nicolae Bălcescu, în primul rând, considerat de mulți drept port drapel al generației sale (mort în 1852), dar și al lui Alecu Russo (m. 1858) sau Dimitrie Ralet (m. 1859), care au crezut cu obstinație nu doar în justetea cauzei lor, ci și în șansa izbânzii.

Paradoxal, dar tocmai Bălcescu, cel care reproșase predecesorilor pripeala ori defetismul izvorâte din pretinsa neînțelegere a faptului - evident în opinia sa - că “nu este dat unei generații să înceapă și să întemeieze triumful unei credințe; că ceea ce o generație a început, alte generații trebuie să sfârșească și să completeze”⁷, avea să fie contrazis de evoluția evenimentelor petrecute imediat după dispariția sa. Pentru că, înșiși congenarii săi, beneficiari ai unei educații primare sustrase tiparelor fanariote, cu dascăli străini (îndeobște francezi), dar și în atmosfera de emulație patriotică asigurată de existența primelor școli naționale, cu vădit interes pentru afirmarea valorilor autohtone, dar și cu predispoziții, ambiții chiar, în direcția extinderii orizontului spiritual prin asimilarea valorilor sau modelelor europene, tocmai ei, așadar, au fost promotori dar și făptuitori ai programului național pașoptist.

Obiectivele acestui program au fost definite mai limpede, mai sistematic și mai consistent în plan social-politic, exprimând - fie în cuprinsul documentelor revoluționare (*Petiția-proclamație a boierilor și notabililor moldoveni* - Iași, *Petiția-națională* - Blaj, *Prințiipiile noastre pentru reformarea patriei* - Brașov, *Proclamația de la Islaz*, *Dorințele partidei naționale în Moldova* - Cernăuți), fie în publicistica sau prin acțiunile postrevoluționare, două direcții prioritare. Pe de o parte, ideea statalității era pusă în acord cu năzuința - generalizată în plan european - consacrării personalității naționale, năzuința ce reclama, în cazul românilor, deplina autonomie, unitatea politică și asimilarea formelor instituționale specifice vieții moderne, adică regim parlamentar, presă liberă, emanciparea mănăstirilor închinată, armată națională, dezvoltarea învățământului etc. Altfel spus, eliminarea protectoratului străin (tarist, în cazul Principatelor), libertate națională și egalitate politică pentru românii transilvăneni în raport cu celelalte popoare din cuprinsul monarhiei habsburgice și introducerea sau adoptarea principiilor dreptului public burghez, consacrate prin practica constituțională occidentală posterioară revoluției franceze.

Pe de altă parte, reorganizarea pe temelii burgheze sau modernizarea societății românești presupunea abandonarea totală și definitivă a rânduielilor feudale, soluționarea gravelor probleme sociale și, în primul rând, a chestiunii țărănești, în acord firesc cu aceleași principii de libertate și egalitate consfințite prin *Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului*.

Dimensiunea socială nu suplimenta, ci complementa pe cea națională în cuprinsul programului reformator, impunându-se amândouă ca obiective majore și indisolubile, cel puțin pentru moment, în strictă concordanță cu opinia exprimată de Bălcescu, potrivit căreia “libertatea dinăuntru ... e peste puțină a dobândi fără libertatea din afară” și că modificarea regimului de proprietate era organic legată de înfăptuirea idealului național⁸. Dar și aici Bălcescu și, în general, pașoptiștii aveau să fie contraziși de evoluția ulterioară a evenimentelor, care au impus uneori revizuirea căilor și mijloacelor de acțiune, inclusiv a priorităților programatice; acestea vor fi determinate esențialmente de conjunctura externă nefavorabilă materializării proiectelor “europene” ale lui Giuseppe Mazzini, vizând constituirea unei comunități a națiunilor libere și fraterne, pe calea acelei iluzorii revoluții “simfoniice și sincrone” propovăduită de la Londra.

Disocierea celor două obiective revoluționare, social și național, s-a impus destul de anevoios și totuși fără rezerve în momentul în care românii au deslușit la orizont șansa înfăptuirii unității politice dintre Moldova și Țara Românească, șansă ce nu trebuia irosită prin

divergențele - nu puține și nici superficiale - existente în problematica socială. Precedentul în materie aparținuse însă intelectualilor transilvăneni, confrunțați, precum se știe, în primăvara anului 1848, cu dramatica dilemă existențială pentru toți românii din hotarele Imperiului: să beneficieze de libertățile sociale promise de guvernul revoluționar al lui L. Kossuth, prin acceptarea unirii Transilvaniei la Ungaria și, implicit, prin renunțarea la identitatea națională, ori să respingă oferta maghiarilor și - în speranța conservării propriei identități, chiar fără "beneficiile" sociale corespunzătoare - să se alăture absolutismului habsburgic, împărțând astfel statutul de complici în susținerea unei ordini anacronice?

Fiirec, au optat pentru soluția a doua, asigurătoare conservării ființei naționale, justificată astfel și de Bălcescu. "Libertatea (socială), nota el, trebuie pusă mai prejos decât naționalitatea, întrucât dacă cea dintâi se pierde, ea poate fi oricând recâștigată, în vreme ce dacă se pierde naționalitatea, nu mai e nimic de făcut"⁹. Dincolo însă de evidențierea elementelor doctrinare fundamentale, social și național, ori de speculațiile interpretative generate de relația existentă între acestea în ansamblul programului pașoptist, program care, în opinia revoluționarilor munteni "afară de chestia proprietății, era același de la 1840"¹⁰, se impune constatarea că la originea primelor inițiative și înfăptuiri în direcția construcției naționale s-a aflat "junimea română", familiarizată - surprinzător de repede și de temeinic - cu spiritualitatea, dar și cu viața politică europeană și conștientă de propria-i menire, chiar de propria-i capacitate combativă. "În 16 ani, de la 1835 până la 1851, mai mult a trăit Moldova - constatarea lui Alecu Russo putând fi lesne extinsă asupra întregului spațiu românesc - decât în cele cinci sute de ani de la descălecarea lui Dragoș, la 1359, până în zilele părinților noștri". Dacă aceștia din urmă, ca și străbunii lor, în opinia lui Russo, se cufundaseră într-o reproșabilă letargie de rit oriental ("întâmplările lumii de prinprejur mureau la graniță, vâlmășagul veacului îi găsea și-i lăsa liniștiți"), generația jună la acea dată, ca printr-un miracol, ajunsese a se autodefini în cu totul alți termeni, decizându-se în ideologie și moravuri, de moștenirea străbunilor. "Părinții noștri - conchidea el - au deschis ochii în leagănul strămoșesc; oamenii de la 1835, care inaugurează generația de față, au răsarit în larma ideilor nouă. Ochii și gândul părinților se învâteau la Răsărit, ai noștri sunt țințiți spre Apus, deosebire de la cer la pământ"¹¹.

Într-adevăr, după ce vreme îndelungată societatea românească își însușise - prin blocarea artificială a legăturilor cu Occidentul european - formele de viață, de cultură și de civilizație, tipic orientale, noua conjunctură politică și reversul ei economic din deceniile premergătoare revoluției au declanșat acea uimitoare metamorfoză comportamentală în rândurile tinerimii îndeosebi, de natură să asigure conectarea și acestui spațiu geopolitic la beneficiile, dar și la rigorile lumii moderne. În numai trei decenii, între 1829 și 1859, s-au modificat radical însăși bazele existenței publice și private în Principate: în modă, bunăoară, unde forma de expresie a schimbării e mai lesne observabilă, în numai câțiva ani a pătruns și s-a generalizat portul "european" sau "nemțesc", fiind înlocuite acele haine lungi ("anteriu"), pantaloni largi ("ceacășiri") și căciuli de blănuri scumpe ("ișlic") specifice lumii orientale; cu jacheta, pantalonul și jobenul, occidentale. Asemenea schimbare a provocat în plan economico-social un amplu și dureros proces de recalificare a meșteșugarilor (de modă orientală, se înțelege). În cuprinsul unei anaforele a Sfătlui Administrativ moldovean, din 31 mai 1838, se și preciza că "isnaful (breasla - n.ns.) croitorilor creștini [...] după schimbarea portului în forma evropenească, meșteșugul lor fiind scăzut cu totul, au voit a se deprinde în meșteșugul lucrării straielor evropene"¹².

Mobilierul oriental pitic a făcut loc altuia occidental, funcțional; de la trăsurile luxoase ale boierilor din protipendadă, s-a ajuns în foarte scurt timp la tramvaiele cu cai, ori la locomotiva cu aburi; iar de la o societate ierarhizată pe scara privilegiilor, cu o administrație coruptă și haotică, la un început de constituționalism ce anunța orizontul democrației burgheze;

în sfârșit, în viața spirituală, de la prioritatea limbii grecești și a moravurilor turco-levantine în mediile culte, la supremația netăgăduită și absolută a limbii franceze și la ascendentul corespunzător al modei pariziene.

Procesul era inevitabil, după cum și tendința de împotrivire - din nostalgie pentru timpurile patriarhale, ori de teama unui salt prea brutal din lumea veche spre cea nouă - apărea firească în fața simptomelor “franțuzomaniei”, sesizabile în cultură, ca și în viața socială. Legăturile cu Franța, cu siguranță cele mai pline de consecințe asupra spiritului public românesc din secolul al XIX-lea¹³, se întemeiau pe o sumă de elemente justificative, cu pondere diferențiată în exprimarea tendințelor imitative, ca și în efortul de asimilare a modelelor. Între acestea se aflau afinitățile de limbă și obârșie a celor două popoare, autoritatea și capacitatea de penetrație a iluminismului francez, ale cărui ecouri afectaseră Europa răsăriteană în primele decenii ale secolului al XIX-lea; prin prestigiul noilor directive spirituale din epoca restaurației: romantismul, pozitivismul, evoluționismul și socialismul utopic de aceeași sorginte; prin legăturile intelectuale, intensificate prin înmulțirea călătoriilor prin prezența preceptorilor francezi în casele boierești, prin trimiterea la studii în capitala Franței cu predilecție a fiilor de boieri moldo-munteni¹⁴, prin politica orientală franceză și, îndeosebi, prin sprijinul acordat naționalităților de diplomația lui Napoleon al III-lea¹⁵ și, desigur, prin relațiile de prietenie încheiate între tinerii români (studioși ori revoluționari) și cercurile intelectuale franceze din jurul lui Ed. Quinet, J. Michelet, Paul Bataillard, H. Desprez, Armand Levi, G. Dumesnil, J.H.A. Ubicini, J.A. Vaillant și alții.

Valul de traduceri și de imitații din cele mai diverse compartimente ale vieții spirituale occidentale, franceze îndeosebi dar nu numai, ilustrat prin astfel de “contribuții” în domeniile literaturii și esteticii, ale filozofiei și economiei politice, ale jurisprudenței și pedagogiei ori ale istoriei și sociologiei, a pus în evidență, către mijlocul veacului, tendința inflaționistă a “importurilor” ideologice, de modă și moravuri apusene, în spațiul românesc, tendință întâmpinată prin reacția critică a intelectualilor reprezentând generația pașoptistă, grupați în jurul revistelor “Dacia literară” (1840), “Propășirea” (1844) sau “România literară” (1855). În esență, ei denunțau doar excesele, acea “manie primejdioasă” în stare “să omoare la noi duhul național”, fără a renunța nici la legăturile și influențele benefice ale “produselor” spirituale occidentale asupra celor românești, dar nici la elementele specifice, tradiționale, locale.

În calitate de reprezentant autorizat al publicațiilor amintite și, desigur, al generației sale, Kogălniceanu disocia civilizația occidentală (necesară românilor doar în “litera” ei) de cultura occidentală, necesară aceluiași în “spiritul” ei. “Niciodată - nota el în cunoscuta-i încercare de roman *Tainele inimii* - n-am fost contrar ideilor și civilizației străine. Dimpotrivă, crescut și trăit o mare parte a tinereților mele în acele țări care stau în capul Europei, am fost și sunt de idee că în secolul al XIX-lea nu este iertat nici unei nații de a se închide înaintea înrăurilor timpului, de a se mărgini în ce are, fără a se împrumuta și de la străini[...] Propășirea este mai puternică decât prejudețele popoarelor; și nu este zid destul de înalt și de tare care să o poată opri în drumul său”¹⁶.

Fără îndoială, dezacordul său în relația cu civilizația și cultura apuseană viza excesele și abuzurile evidente în procesul asimilării unor pretinse valori exterioare în dauna celor autohtone. “Civilizația <străină> - afirma el - nu izgonește nicidecum ideile și nărvurile naționale, ci numai le îmbunătățește, spre binele nației în particular și a omenirii, în general. Noi, însă, în pretenția de a ne civiliza, am lepădat tot ce era bun pământesc și n-am păstrat decât abuzurile vechi, înmulțindu-le cu abuzurile nouă a unei rău înțelese și minciunoase civilizații. Așa, predicând ura a tot ce este pământesc (național), am împrumutat de la străini numai superficialități, haina din afară, litera iar nu spiritul, sau, spre a vorbi după stilul vechi, slova iar nu duhul”. În concluzie, îndrumătorul “Daciei literare” și viitorul “arhitect al României moderne”¹⁷ afirma cu toată convingerea că “adevărată civilizație este aceea care o

tragem din sânul nostru, reformând și îmbunătățind instituțiile trecutului cu ideile și propășirile timpului de față”¹⁸.

Istoria, moravurile și credințele proprii erau apreciate și de Alecu Russo ca izvoare ale naționalității, iar revoluția de la 1848, proclamând, mai întâi în Franța, pe lângă dezrobirea popoarelor, tocmai principiul naționalităților, a dat frâu liber și năzuințelor politice românești exprimate în cele mai diverse forme și împrejurări. Accentul puternic pus de romantism pe tradițiile popoarelor, asociat ecourilor gândirii herderiene, atât de larg receptate în Europa primei jumătăți a seacului al XIX-lea, au contribuit netăgăduit la accelerarea procesului de individualizare națională și în spațiul românesc. La temelia individualității erau așezate mereu limba, istoria, credința și moravurile, a căror obârșie latină era invocată ori de câte ori ignoranța unora sau reaua intenție a altora plasau Principatele și pe români în lumea slavă¹⁹.

La fel de nepopulară, pentru români și îndeosebi pentru tinerii ce-și făceau ori își făcuseră studiile în Apus - după cum remarca, în cuprinsul unui raport diplomatic din 6 aprilie 1848, consulul britanic la București R.G. Colquhoun - era și ideea apartenenței Principatelor la Imperiul otoman, chiar dacă acea apartenență (sau dependență) era serios minată de mult mai incomodul protectorat al Rusiei. Din perspectivă geostrategică, nota același observator (reprezentând interesele britanice în zonă) “poziția țării este de așa natură, încât ea ar fi de mare folos Europei, în general; pentru Turcia, mai ales, ea ar constitui o frontieră de protecție”²⁰.

Față de protectoratul Rusiei, suzeranitatea otomană asupra Principatelor se înfățișa pentru mulți ca o haină oricum mai comodă și mai lesne retușabilă. Ultimul argument a și fost vehiculat cu insistență de către pașoptiști, în special de munteni, deopotrivă în vremea revoluției ca și ulterior, în încercarea nu o dată mărturisită de realizare a unei autonomii reale a Principatelor, pe temeiul vechilor capitulații încheiate cu Poarta otomană, autonomie devenită incompatibilă cu menținerea protectoratului țarist. Emisarului “confidențial și reprezentant al ideilor lor și al dorințelor lor” la Constantinopol, Ion Ghica, revoluționarii munteni (Goleștii, Bălcescu, Brătienii, C.A. Rosetti, I. Heliade Rădulescu ș.a.) îi transmiteau, în toiul evenimentelor, sarcina de a convinge guvernul otoman ca, “de comun acord cu celelalte cabinete ale Europei, să pună capăt pentru viitor oricărei intervenții a agenților Rusiei în treburile Principatului, ca fiind nedreaptă și contrară intereselor comune ale Sublimei Porți și ale Principatului”²¹.

Demersul era cu atât mai necesar cu cât indiferența Europei occidentale față de Principate, condamnată cu vehemență de Kogălniceanu în cunoscuta-i broșură *Întâmplările din Moldova în luna lui martie 1848*²², a îngăduit Rusiei să-l trimită pe generalul Duhamel la Iași “pentru a sta pe lângă domnitor, pentru a domoli pe boieri și pentru a le face concesii dacă acestea ar fi fost cerute”. Pentru că “Rusia - potrivit observației îndreptățite a lui Panaiot Balș - nu voia ca în Principate să aibă loc vreo mișcare, ea voia ca ele să fie cu totul străine de emanciparea generală a Europei. Ea nu voia ca linia trasată de providență, începută la Paris, să-și găsească ecou la gurile Dunării; nu voia ca ea să parcurgă acest drum. Ea voia s-o oprească. Dar un lucru pe care providența îl destină popoarelor nu poate fi oprit”²³.

Nu întâmplător, așadar, revoluția generală, extinsă “în părțile daco-romane ale Europei”²⁴, a avut aici din start un puternic caracter antițarist, proiectat în cadrul discuțiilor preliminare moldo-muntene de la Paris “îndată după revoluția Vienei”, ca și în cuprinsul aranjamentelor bilaterale româno-polone, pe teritoriul german, între N. Bălcescu și Al. Goleșcu-Negru, pe de o parte, prințul Adam Czartoryski, contele Bisczeanowski și generalul Czanowski, pe de alta²⁵. Pentru că, chiar dacă moldovenii, grăbiți, ceruseră la 28 martie 1848 “sfânta păzire a Regulamentului Organic”, sperând prin aceasta a preveni o nouă invazie rusească în Principate, realitățile politice ale momentului, izvorâte din experiența istorică a ultimelor decenii, îl îndreptăteau pe Kogălniceanu să afirme, în numele compatrioților săi, că

“toată pricina nenorocirii țării și a lor este protecția Rusiei”²⁶; o protecție doar nominală la început, după pacea și tratatul de la Kuciuk-Kainardji (1774), cu o progresivă implicare - legitimată prin tratatul de la Adrianopol (1829) și prin Regulamentele organice (1831-1832) - în administrația politică internă, până la devenirea Rusiei, prin mijlocirea consulilor săi, în “adevărată ocârmuitoare a Principatelor”²⁷. În plus, moldovenii nu uitaseră și nu puteau uita că sub aceeași “protecție”, țara le fusese dezmembrată, mai întâi de Bucovina, apoi de Basarabia.

Era firesc, prin urmare, ca orice încercare de afirmare a propriei identități naționale și a drepturilor conexe să fie întâmpinată de atenta supraveghere, urmată de intervenția prin mijloacele coercitive, politico-diplomatice și militare, ale “protectorului”, în vederea stăvilirii tăvălugului revoluționar ce venea dinspre occident și a complicațiilor potențiale întrevăzute prin scăparea românilor de sub control. Cât de îndatorate, pretindea Rusia a-i fi Principatele și ce pericol pentru liniștea zonei ar fi reprezentat noul proiect românesc al “regatului daco-român” rezultă din motivația intervenției armate țariste în Moldova, expusă în cuprinsul notei circulare din 19 iulie 1848 a cabinetului imperial către reprezentanții săi diplomați în străinătate, notă publicată în “Le Journal de Saint-Petersbourg” două zile mai apoi și reluat în “Albina românească” din 25 iulie același an²⁸. Dacă în raporturile cu statele independente ale Europei Rusia dezavua, chipurile, “orice ingerință în afacerile altora, orice idee de agresiune”, în relațiile cu Principatele - care n-ar fi avut “o existență politică decât în virtutea tratatelor între Poarta otomană și noi (Rusia n.ns.), situându-le deci în afara dreptului public european - guvernul imperial condamna cu putere și acționa ferm împotriva “răscoalei” românești, provocată de o “minoritate turbulentă”. Acei răzvrătiți, “uitând că majoritatea avantajelor asigurate patriei lor nu se datorează decât protecției binevoitoare a Rusiei”, respingeau cu obstinație, potrivit notei, acea protecție, pentru a face apel la aceea a *altor puteri*, aluzie la statele occidentale. Mai mult decât atât, Europa era prevenită, prin notă, asupra planurilor urzite în spațiul românesc, de aceiași incitatori, care-i îndemnau pe confracții lor din Moldova, Bucovina, Transilvania și Basarabia să constituie “un nou stat separat și independent, sub numele de regatul daco-român”: reușita acțiunii ar fi provocat reacția în lanț - în virtutea aceluiași principiu al naționalității - în întregul orient european, cu consecințe imprevizibile pentru marii stăpâni.

Invocând, în final, prezența în Basarabia a unor instigatori din Principate, “ale căror idei de guvernare nu sunt decât un plagiat *împrumutat de la propaganda democratică și socialistă* <occidentală>”, nota guvernului țarist exprima cu claritate temerea Rusiei față de perspectiva emancipării politico-naționale a popoarelor aflate sub a sa “protecție”, a românilor îndeosebi: “nouă nu ne-ar conveni să vedem născându-se, în locul celor două Principate, un stat nou, care, lăsat pradă anarhiei și prea slab pentru a se susține doar prin forțele lui, ar cădea în mod inevitabil, mai devreme sau mai târziu, sub influența sau stăpânirea altor puteri, în așa fel încât să pună în primejdie toate raporturile noastre internaționale. E vorba, deci, în ce ne privește, în egală măsură, de o problemă de *drepturi*, de o problemă de *onoare*, de o problemă de *interese politice*, probleme asupra cărora Rusia nu concepe să negocieze”²⁹.

Desigur, documentul diplomatic în discuție nu semnifică o noutate din perspectiva atitudinii Rusiei față de Principate și nici în privința stării de spirit - cu văditele distorsiuni prezentate - din spațiul românesc. S-ar cuveni doar reținut și subliniat din acea intervenție apelul final la “onoare” și “drepturi”, asociate și echivalate “intereselor politice”, când ponderea absolută a acestora din urmă și absența celei dintâi, ca și incompatibilitatea lor în cazul noii invazii țariste erau mai mult decât evidente, nu numai pentru români.

Teama Rusiei era însă justificată, pentru că, așa cum observa încă din anul precedent H.H. Desprez în a sa broșură *La Moldo-Valachie et le mouvement roumain*³⁰, apărută la Bruxelles în 1847, ideologia națională sau *românismul*, sfîndînd dificultățile conjugate (interne și externe), “domnește în Moldo-Valahia, stăpânește Bucovina, Ungaria răsăriteană,

Transilvania, în ciuda maghiarilor, Basarabia, în pofida rușilor, și a stabilit între toate țările române o legătură de idei și de interese nu mai puțin puternică decât cea de sânge”.

Reafirmând și argumentând rolul Principatelor (Moldova și Țara Românească) ca centru de iradiere a ideologiei naționale în întregul spațiu românesc, el a intuit cu uimitoare precizie misiunea regeneratoare a tinerilor, destinați a ajunge “stăpânii opiniei publice” și făptuitorii unității politice pan-românești. Iar când gândirea națională va ajunge la cârma țării, aprecia concluziv cunoscutul publicist francez, “ziua aceea va fi cea mai frumoasă din câte au strălucit vreodată deasupra Principatelor și deasupra României. Ea va aduce lumină și bucurie în toate direcțiile, de la Marea Neagră la Tisa, de la Dunăre la Nistru. Transilvănenii, care nu uită niciodată să numească cele două principate patria lor, vor crede că au triumfat ei înșiși. Basarabenii vor folosi tot ceea ce le-a mai rămas din libertate pentru a aplauda succesul fraților lor valahi și astfel, datorită gândirii românești, vor exista oameni fericiți până și sub sceptrul țarilor”³¹.

Observațiile formulate astfel de H. Desprez, desprinse dintr-o realitate evidentă, deopotrivă, pentru prietenii sau adversarii cauzei naționale românești, sunt confirmate atât prin cuprinsul documentelor programatice ale revoluției (mai puțin și explicabil, desigur, prin *Petițiunea-proclamațiune* de la Iași, din 28 martie 1848)³², cât și prin inițiativele, acțiunile sau gesturile individuale ale tinerimii, dezvăluite în forme și în împrejurări dintre cele mai diverse. “Ținta noastră - scria Bălcescu încă din ajunul revoluției - raportând viitorul trecutului zbuciumat al poporului său - nu poate fi alta decât unitatea națională a românilor. Unitate mai întâi în idei și simțăminte, care să aducă apoi cu vremea unitatea politică, care să facă din munteni, din moldoveni, din basarabeni, din bucovineni, din transilvăneni, din bănățeni, din cuțovlahi, să facă un trup politic, o nație românească, un stat de șapte milioane de români [...]; românismul dar e steagul nostru, sub dânsul trebuie să chemăm pe toți românii”³³.

Îndemnul spre unitatea de gândire și acțiune pe terenul construcției național statale și, implicit, al afirmării propriei identități s-au înmulțit și nuanțat pe măsură ce revoluția europeană oferea, într-o parte sau alta a continentului pilde, repere ori învățăminte profitabile românilor. “Astăzi, când în toate părțile lumii - cuvânta Dimitrie Brătianu în fața studenților români din Paris - oamenii aleargă, se caută, se comunică, frățesc în numele libertății; când vedem pe nemți, pe francezi, pe englezi, pe americani, dându-și mâinile pe deasupra zidurilor Chinei (exprimare metaforică, evident - n.ns.), când națiile care n-au avut încă o rolă pe scena lumii [...] ies la lumina soarelui și declară în gura mare naționalitățile lor, drepturile lor neprescriptibile[...] numai noi să nu credem, să nu mișcăm, să nu avem viață?”³⁴ Întrebarea era, desigur, retorică, pentru că în țară compatrioții se puseseră deja în mișcare, formulaseră și credeau în propriile idealuri.

Întemeiate pe ceea ce “Poporul suveran” din 2 august 1848 numea “noul cod politic și social” al ultimei revoluții franceze³⁵, debitoare ideologic și celei din 1789, care consfințise celebra triadă: libertate, egalitate, fraternitate³⁶, opțiunile românilor - unitare în esența și proiecția lor națională - acopereau o paletă mai largă de modele, căi și mijloace de urmat pentru înfăptuirea obiectivelor propriei revoluții. Astfel se și explică diversitatea opiniilor și varietatea acțiunilor lor, raportate mereu contextului zonal sau continental, într-o parte sau alta a țării, într-un moment sau altul al procesului revoluționar. Mai trebuie adăugat și un alt fapt care înlesnește înțelegerea, pe de o parte, a particularităților locale de “exprimare” revoluționară (ideologie și acțiune) și, pe de alta, percepția (sau recepția imagistică) românească a Europei, judecată de la caz la caz.

Cvasiizolați din punct de vedere politic, având în puterea suzerană singura instanță de apel sau meterezul la adăpostul căruia și-au conservat și dezvoltat naționalitatea³⁷, românii, erau legați, oficial, de Europa doar prin capitulațiile (tratatele) încheiate de Turcia cu puterile continentale și prin garanțiile oferite de acestea din urmă în favoarea integrității Imperiului

otoman; așadar, relația era indirectă, încât posibilitățile sau șansele de apel la mediația ori la sprijinul Europei erau, practic, nule. În schimb, împrejurările internaționale au favorizat obiectivele ruse în Principate, ale puterii protectoare deci, care, fără a fi fost stânjenită de acțiunea sau reacția directă a puterilor europene și, în numele unei legitimități ce nu i-a fost contestată, a acționat în zonă fără menajamente, exercitând un control politic nelimitat. Orice mișcare din interior, orice manifestare a spiritului național trezea reacția și intervenția acesteia.

Nimic surprinzător, așadar, în faptul că, pe de o parte, epoca în discuție era dominată de spectrul constant amenințător al puterii protectoare, iar, pe de altă parte, societatea românească - cu rare excepții - era stăpânită de fobia rusească. De aceea, lupta românilor pentru progres și modernizare se confundă adesea cu lupta împotriva protectoratului, pentru afirmare națională, a propriei personalități și pentru integrarea în Europa națiunilor. Hrânindu-se cu iluzia că "s-au dus timpii zilei și ai dreptului celui mai tare" și că, așezată fiind crucea pe hotarul dinspre răsărit, "rusul nu va călca în țara noastră fără să calce mai întâi crucea la care se închină", revoluționarii munteni reafirmau în *Proclamația* de la Islaz din 9 iunie 1848 legitimitatea cauzei române, cu precizarea expresă că, în acțiunea lor, "nu vorbesc într-un ton amenințător și se țin pe drumul legilor și al tratatelor". Românii, alcătuind "o nație de mai mult de opt milioane de suflete" și voind a se "reîntregi în drepturile lor", proclamau solemn respectul aceluiași drept al altor nații, protestând în fața Europei, reductibilă pentru ei în acel moment la "Înalta Poartă, la Franța, Germania și Anglita, asupra oricărei invazii în pământul nostru"³⁸. Iar legalitatea ostentativă afișată din start de către revoluționarii moldoveni ar fi trebuit, în viziunea lor, să răpească Rusiei orice posibilitate de intervenție, prin încadrarea acțiunii românești în cuprinsul acordurilor internaționale, care le garantau existența și le defineau regimul juridic. În asemenea condiții, invazia teritoriului românesc ar fi semnificat încălcarea tratatelor sau "capitulațiilor" invocate, conferind Prutului statutul de "Rubicon al istoriei contemporane"³⁹.

Dar, ce valoare aveau tratatele și cât cântăreau interesele naționale ale statelor sau națiunilor mici în viața politică continentală s-a putut constata - atunci, ca și mai târziu - din reacția puterilor europene. Spre a păstra echilibrul strategic amenințat să fie distrus de revoluția europeană, marile puteri au recunoscut, între altele, legitimitatea drepturilor Rusiei în Principate și au apreciat intervenția armată a acesteia ca o acțiune firească, decurgând din aceleași tratate pe care le invocau și românii⁴⁰.

Voind a defini raporturile românilor cu lumea exterioară, o voce reprezentativă a opiniei publice interne, poetul Ion Catina, reamintea obligația morală ce ar fi trebuit să și-o asume Europa față de România, care, "odinioară, apăruse cu prețul sângelui ei frontierele tuturor națiilor care azi se numesc civilizate", constituind "o barieră a creștinătății în Orient"⁴¹. Speranța în răsplată, astfel motivată, s-a dovedit însă deșartă, atunci ca și mai târziu, bunăoară când revoluționarii moldoveni exilați la Cernăuți îndemnau pe confrății rămași în țară a se grăbi să trimită deputații cu "protesturi energice (împotriva intervenției armate străine în Principate - n.ns.) și cu cereri la Dieta din Frankfurt, la Ministerul Vienei, la stăpânirea Prusiei și la Camera din Paris"⁴².

Tăcerea, indiferența sau neamestecul puterilor europene (occidentale) în desfășurarea procesului revoluționar la extremitatea estică a continentului și, mai ales, în diminuarea efectelor nedorite ale acestuia, au diversificat, conservat sau, după caz, au rectificat opțiunile politice ale pașoptiștilor. Acestea rămăneau centrate totuși precumpănitor pe teza formulată de Bălcescu că, în condițiile menținerii statelor absolutiste (de care românii aveau neșansa de a fi înconjurați), libertatea națională nu putea fi dobândită decât printr-o strânsă unitate în interior, asociată solidarității cu celelalte popoare mici, aflate în situație similară. La fel gândea atunci și C.A. Rosetti, care aprecia drept crimă pentru români a se ascunde sub tălpile unui stăpân, a

cerși libertatea de la străini, ori a acționa potrivit unei mai vechi zicale, “capul ce se pleacă, sabia nu-l taie”⁴³.

Pronunțându-se împotriva dreptului istoric, propovăduit de “cei mari”, ca sistem de norme internaționale, care în realitate nesocotea adevărul istoric în cazul popoarelor mici, George Barițiu afirma că “dreptul rațiunii este și va fi forul nostru călăuzitor”. El releva opoziția ireductibilă între dreptul natural și cel istoric, acesta din urmă fiind asociat - pe temeiul experienței seculare a românilor transilvăneni - cu “dreptul pumnului” sau cu “nedreptul istoric”⁴⁴. Din această perspectivă, exclusiv politică, evident exagera atunci când aprecia că puterile occidentale, “în loc să ajute la înaintarea culturii la națiunile răsăritene, o împiedică în tot modul, pentru că planul lor cel mai secret și cel mai din urmă este să cuprindă țărilor răsăritene, să le împartă între sine, să desființeze naționalitățile, să le ocupe pământul”⁴⁵. Ca și Simion Bărnuțiu, ale cărui opinii aveau să fie dezvoltate într-o lucrare de mai târziu⁴⁶, Barițiu invoca mereu rațiunea și dreptul natural, atât în afirmarea și conservarea identității naționale a românilor, cât și în raporturile dintre popoare, fie acestea mari sau mici.

Pentru Ion Ghica, solidaritatea interromânească, întemeiată pe identitatea de idei, de aspirații și de credințe, însușiri care sunt rezultatul comunității de origine, de limbă, de religie și obiceiuri, trebuia să constituie elementul dominant și determinant, motivând că “pe cât vom fi în voia întâmplărilor din afară, geniul nostru național nu se poate dezvolta”⁴⁷. În cazul popoarelor mici, precum cel român, observa el cu un alt prilej, normele dreptului internațional erau adeseori ignorate, dacă nu încălcate brutal de cei mari: “dacă am tânjit vreodată de ceva - scria el unui diplomat francez - nu a fost de nepăsarea și de neîngrijirea celor tari și puternici; din contra, ne-am plâns de amestecul vostru în treburile noastre[...]; aș putea să și aduc mai multe exemple de violare a drepturilor prescrise în tratate, de abuzuri de putere și de uzurpațiuni pe care, de rușine, le-ați acoperit cu niște cuvinte seci, fără înțeles. Ziceți fapt împlinit, pe când ați avut ani întregi ca să nu-l lăsați să se îndeplinească; proclamați principiul de neintervențiune, pe când lăsați pe alții să seducă cu sute de mii de oștire, cu puști și cu tunuri”⁴⁸. Intervenția militară turco-rusească din vara anului 1848, ca și atitudinea celorlalte puteri europene, îi probau cu prisosință afirmațiile.

Opinii apropiate exprimau și alți militanți pe tărâmul libertății și al construcției național-statale românești, debitori în măsură diferențiată ideologiei revoluției franceze, precum Cezar Bolliac, Dimitrie Bolintineanu, Alecu Russo, M. Kogălniceanu, Avram Iancu ș.a. Pentru ultimul, bunăoară, principiile libertății, egalității și fraternității desprinse din model și extinse la raporturile dintre națiuni (nu doar între indivizi), constituiau “deviza noastră, tezaurul și cel mai sfânt obiect”⁴⁹. Bineînțeles, asemenea principii nu erau înțelese ca având sens unic; revoluția transilvană, mai cu seamă, a cărei desfășurare a fost marcată decisiv de conduita politică a autorităților revoluționare maghiare, în chestiunea naționalităților, a etalat deopotrivă disponibilitățile și aspirațiile, rezervele și adversitățile românilor în raport direct cu celelalte etnii sau popoare din zonă, aparținând sau nu Imperiului habsburgic.

Voind a contribui din vreme la clarificarea pozițiilor și la necesara armonie interetnică, echivalentă - în granițele de atunci ale Imperiului - cu buna înțelegere între popoarele supuse Coroanei, Aron Pumnul își îndemna compatrioții, în speță pe clericii și intelectualii propovăduitori ai convocării celei dintâi adunări de la Blaj: “spuneți ungurilor, secuilor și sașilor că noi îi iubim ca pe frații noștri, cu care locuim într-o țară. Spuneți-le cu cuvântul și arătați-le cu fapta că noi îi iubim, însă e drept ca și ei să ne iubească și să corespundă iubirii noastre ce o avem către ei”⁵⁰. Ideea fraternității, întemeiată nu atât pe sentimente, cât mai ales pe interese politico-naționale evidente, era extinsă de Timotei Cipariu către Austria, în care vedea la acea dată singura alternativă viabilă pentru popoarele creștine din răsăritul și sud-estul european de a scăpa de “domnia turcească” și de “rușinatoarea protecție rusească”⁵¹.

Partizan înfocat al federalizării tuturor românilor, atât cei din Moldova și Țara Românească, cât și cei din teritoriile înstrăinate (numărând peste 7 milioane de suflete), Cipariu aprecia că “Principatele Dunării numai cu Austria pot deveni libere, potențioase și cu însemnătate politică, unindu-se laolaltă sub sceptrul împărătesc”, ca parte a unui mare stat constituțional în cumpăna popoarelor, “în loc de a fi ca până acum de jucărea turcilor și rușilor”. Desigur, nu era singurul care gândea astfel. Iar unirea Transilvaniei la Ungaria, proclamată în chip samavolnic de către autoritățile revoluționare ale guvernului prezidat de L. Kossuth, i-a determinat pe și mai mulți dintre aceștia să-și lege speranțele izbăvirii de curtea imperială vieneză⁵³. De altfel, și *Protestul națiunilor române* din iunie 1848, adresat opiniei publice din întreaga lume, vizavi de injustiția maghiarilor, exprima credința nestrămutată că “tata Ferdinand, care ocrotește pe toți copiii săi cu aceeași dragoste, nu va accepta, ba chiar nu va tolera ca în epoca acțiunilor libere, legale, să se dea o lovitură de grație într-un mod barbar și revoltător drepturilor naționale ale neamului românesc”⁵⁴. Celor incriminați, maghiarilor, protestul, invocând experiența istorică oarecum comună, voia a le risipi orice iluzie în privința proclamatei uniri: “nu vă amăgiți, puteți întoarce busola cum voiți, magnetul popoarelor, *naționalitatea*, își păstrează în veci direcția”⁵⁵. Or, tocmai acel “magnet al popoarelor”, ridicat la rang de principiu de către Revoluția franceză și alimentând imaginația pașoptiștilor români, fusese și continua a fi ignorat de maghiari, în dauna voitei dar și controversatei⁵⁶ cooperări revoluționare.

Foarte curând și atitudinea împăratului, retras la Innsbruck, se va dovedi înșelătoare față de români. După ce românii din scaunul Sighișoarei sesizau, la 1 iulie, episcopului Andrei Șaguna, în calitate de președinte al deputăției trimisă la împărat, diferența între promisiunile făcute la Innsbruck și realitățile faptele ulterioare⁵⁷, o zi mai apoi A.T. Laurian îi comunica din Sibiu lui Nicolae Bălcescu dezamăgirea sa față de răspunsul oferit de suveran în chestiunea transilvană. În opinia împăratului, prin unirea Transilvaniei cu Ungaria, românii s-ar fi pus “în acea linie cu celelalte națiuni”, eliminate fiind chipurile diferențele între etnii, limbi și confesiuni. Or, nota semnatarul scrisorii, “acest răspuns nu putu să ne mulțumească”, cu atât mai mult cu cât nici informațiile și impresiile sale adunate din Pesta, la cererea expresă a aceluiași destinatar, nu erau mai încurajatoare pentru români: “ei sunt numai 4 milioane de unguri, ce se află înconjurați de 10 milioane de neunguri[...] și de aceea nici n-ar mai vrea să primească elemente străine în sânul lor. O *confederațiune elvețică* încă nu vor. Mai aplecați se vād a fi spre a primi o confederațiune ofensivă și defensivă”⁵⁸ împotriva croaților, sârbilor și boemo-slavorilor.

Ideea confederării, după model elvețian, a tuturor provinciilor românești - fie acestea autonome, precum Moldova și Valahia, fie integrate politico-administrativ statelor vecine - avea să fie reluată aidoma sau în variante apropiate, ulterior, pe fondul intensificării acțiunilor organizatorice și propagandistice ale emigrației revoluționare românești pentru înfăptuirea unității naționale. Adresându-se împăratului la 13 februarie 1849, semnatarii *Memoriului națiunii române din Marele Principat al Ardealului, din Banat, din părțile vecine ale Ungariei și din Bucovina* cereau înalta încuviințare pentru “unirea tuturor românilor din statul austriac într-o singură națiune de sine stătătoare, sub sceptrul Austriei, ca parte întregitoare a monarhiei” și, în final, acceptul împăratului de a purta titlul de “Mare duce al românilor”. Firește, nici acest memoriu nu trebuie desprins de împrejurările istorice în care a fost elaborat⁵⁹. Până atunci însă, se cuvine subliniat faptul că și emisarul în Apus al guvernului revoluționar provizoriu de la București, Al.G. Golescu, aflat într-o primă etapă la Viena, se adresa în iulie 1848 aceluiași Bălcescu, descurajându-i proiectul voitei cooperări cu revoluția maghiară. El susținea oportunitatea unei alianțe cu sârbii lui Caragheorghe, îndreptată “la nevoie” împotriva maghiarilor, spre a-i sprijini astfel pe românii transilvăneni uniți fără voia lor la Ungaria. Iar ca soluție pentru cauza generală românească, unitatea națională, credea că “a sosit timpul ca să

organizăm o frăție secretă și grandioasă care să se întindă peste toate părțile româniei și să aibe câțiva capi în fiecare provincie, iar centrul ei în București, unde este și mai multă libertate de acțiune”⁶⁰. Comparativ cu ungurii, emitentul sesiza faptul că “pretutindeni noi românii stăm mai tari în număr, însă mai slabi în energie”, motiv de reflecție nu doar pentru sine, îndemnându-și compatrioții la o mai vie propagandă în scris și prin viu grai în Moldova, Bucovina, Ardeal și Banat. Personal se arăta extrem de preocupat în realizarea obiectivului său central, “adică înțelegerea cu cabinetul Vienei și cu Confederația germană, apoi cu Franția și Inglitera”, având speranțe de reușită întrucât, aprecia el încrezător, “simt că cauza internațională o ating bine”⁶¹. Concret, el ar fi trebuit să găsească și să obțină la curțile occidentale, pentru revoluția română, arme, bani și chiar ofițeri, după cum îl consilia din București vărul său într-o corespondență din 18 august 1848.

Speranțele sale, ca și ale celor mai mulți dintre revoluționarii munteni, se legau precumpănitor de Franța, acolo unde - potrivit “Pruncului român” - “trâmbița învierii sculară din mormintele lor Italia, Spania, Germania și România”⁶², nu era neglijată însă lumea germană cu resursele ei bancare din jurul lui Rothschild și nici experiența austriacă, care pusese în culpă supraviețuirea Imperiului de nerespectarea drepturilor naționalităților, implicit ale românilor. Dar râvnitele ajutoare, în opinia lui Goleșcu-Albu, numai Franța le putea oferi atunci. “Trebuie să obținem de la ea - conchidea semnatarul corespondenței - să intervină direct, împreună cu Anglia, în treburile noastre, la început mai puțin evident, apoi mai mult, până când vor interveni așa cum au făcut-o în trecut la Atena și cum o fac astăzi în treburile Italiei”⁶³.

Nu mai că împrejurările politice erau altele decât cele trecute, iar Anglia, preocupată în continuare de menținerea integrității Imperiului otoman, nu voia - după expresia lui Ion Ghica, reluată de același Goleșcu - ca Turcia “să ne acorde mai multă libertate, mai multe drepturi decât au englezii la ei acasă”⁶⁴. Desigur, exagera cu bună știință, de vreme ce nu drepturile și libertățile interne românești puteau preocupa ori îngrijora diplomația engleză, cât mai ales raporturile politico-juridice ale Principatelor cu Turcia, pe care, din rațiuni cunoscute, nu le voia alterate. Rezultatele unor asemenea demersuri nu erau greu de intuit, judecând după comentariile unora dintre ziarele europene consacrate atitudinii unor cabinete politice față de intervenția armată țaristă în Principate.

Austria, dominată de acea “aristocrație strașnică” și unde “a gândi este o nenorocire”, după cum observa Kogălniceanu într-una din trecerile sale prin Viena⁶⁵, îi abandonase pe români după proclamarea constituției revoluționare la Islaz, iar Prusia, către care se îndreptaseră și mai multe speranțe, își dezavuase consulul din Iași, care protestase împotriva intervenției țariste în Moldova. “Dobândi-vom pe această cale influență în țările vecine?”, se întreba, retoric desigur, comentatorul politic al ziarului vienez “Constitution” din 15 august, situat în vădit dezacord cu poziția oficială a cabinetului imperial, pe care o dorea corijată⁶⁶.

Nici din partea Franței, de care erau legate mulțime de proiecte și speranțe românești, nu era de așteptat mare lucru. Referindu-se la România, “care cuprinde Moldo-Valahia, Bucovina, Transilvania și cel puțin o parte din Basarabia, cu un total de 8 milioane de locuitori”, ziarul parizian “Le Siècle” din 16 iulie 1848 își exprima solidaritatea cu “principiile proclamate la București”, dar și neputința - motivată de distanțele geografice - de a oferi “altceva decât urări”. O umbră de îndoială îl stăpânea pe comentator atunci când punea în discuție implicarea maselor în revoluție, gradul de aderență al acestora la programul formulat de elita intelectuală: “tinerii crescuți la Paris - se întreba el - și care au proclamat în țara lor principiile dreptului public francez, nu sunt oare mult prea înaintați față de marea majoritate a națiunii?”⁶⁷ Pentru moment și izolat privind lucrurile, răspunsul nu putea fi decât afirmativ. Însă adeziunea cvasiunanimă a locuitorilor din Principate, peste numai câțiva ani, la cauza unirii Moldovei cu Țara Românească, obiectiv formulat și impus de aceeași elită intelectuală care

elaborase și programul pașoptist, demonstrează fără echivoc faptul că, cel puțin în componenta sa națională, acest program fusese însușit, deopotrivă, de instruiții minoritari, ca și de neinstruiții majoritari. Cât privește *independența* pe care „Le Siècle” o deslușea din programul revoluției române, considerând-o „primul termen al problemei ridicate de stabilirea turcilor în Europa”, aceasta putea fi dobândită, în aceeași concepție, doar cu concursul Germaniei, Ungariei și Franței, rolul principal revenind celei dintâi⁶⁸. Revenind asupra interogației comentatorului francez, se cuvine făcută încă o subliniere. Doar câteva luni mai târziu, în cuprinsul unui amplu document informativ privind situația Moldovei și a Țării Românești, prezentat ministrului de externe al Franței, Drouyn de Lhuys, autorul și prezentatorul memoriului, A.I.G. Golescu, afirma și argumenta că „în Principate democrația nu este o imitație, cum s-ar putea crede, ea fiind mai ales o chestiune de drept și de tradiție istorică”⁶⁹. Susținând că exercitarea drepturilor politice n-ar fi constituit niciodată, aici, privilegiul exclusiv al unei singure clase, el recunoștea ruina treptată, sub imperiul împrejurărilor vitrege, a clasei plugarilor, clasă majoritară, ruinare urmată de izolarea și lipsirea ei de exercițiul drepturilor politice. Dar acest fapt, a cărui existență n-o pune la îndoială, fusese consfințit prin obiceiuri, nicidecum printr-o lege expresă. Iar revoluția din Țara Românească demonstrase cu prisosință, în aceeași opinie, că „țărani înțeleg și doresc intens să obțină libertățile comunale, drepturile civile și încetarea tuturor abuzurilor și ilegalităților de orice fel”. Doar în privința libertăților politice - teren pe care matricea ideologică franceză putea fi recunoscută cu mai multă ușurință - Golescu le vedea răvnite de o categorie restrânsă a populației, reductibilă numeric la 50-60 de mii de oameni, și potențial capabilă de sacrificii pentru cucerirea și impunerea lor⁷⁰.

Tradiția istorică invocată ca argument al existenței și în spațiul românesc al exercitiului democratic, deci al neimitării unor modele străine, nu-l împiedicau pe același Golescu, aflat într-o altă ipostază, să apeleze la exemplele ori precedentele în materie ale altor state, pentru a trage învățămintele de rigoare. Maniera în care soluționarea principalei probleme sociale a revoluției române, în general, a celei din Țara Românească, în special, fusese concepută, era identică după părerea sa cu ceea ce se petrecuse „de vreo 50 de ani încoace prin toate staturile germane” și cu cea hotărâtă „a se face în anul acesta și în țara ungurească”⁷¹. Mai mult, își îndemna compatrioții implicați în traducerea faptică a programului revoluționar și în speță a problematicei sociale, să nu ignore „învățătura ce putem trage din starea națiilor vecine”. Exemplifica prin cazul sârbilor, unde împroprietărirea țăranilor consolidase o națiune mică numerică dar puternică, și nu împărtășea „mijloacele silnice[...] precum în Franța s-a făcut la revoluția din 1789, prin exproprierea forțată a tuturor proprietarilor emigrați sau revoltați”; în consecință, făcea apel la marii proprietari funciari să dovedească înțelegere și flexibilitate în rezolvarea pașnică a problemei țărănești, invocând ca exemplu pozitiv Ungaria, iar pildă negativă, Polonia. Cea dintâi, „prin preînțeleapta înfrățire a tuturor claselor societății” evoluase într-un timp foarte scurt „dintr-o nație mică și necunoscută[...] la o stare de tărie care atrage atenția și simpatia tuturor puterilor europene”. În schimb, Polonia „a căzut, deși a avut toate simpatiile Europei, pentru că nobilii poloni - motiva el - n-au înțeles interesul nației care cuprindea și pe al lor, pentru că ei au vorbit țăranilor de patrie fără a-i fi scăpat mai întâi de robia clăcii”⁷².

Experiența străină, așadar, fie ea pozitivă ori negativă, se voia îndrumar în conduita morală, ca și în practica politică românească, nicicând lipsite de asemenea influențe. Un alt exemplu sugestiv în acest sens l-a constituit și dezbaterea din cadrul „comisiei proprietății” de la București, din august 1848, pe tema exproprierii în folosul sau interesul public. În ședința din 16 august, vicepreședintele în exercițiu, Ion Ionescu de la Brad, oferea câteva jaloane străine în privința reglementării și interpretării dreptului de proprietate. Subliniind că pretutindeni, în țările civilizate, proprietatea era considerată sfântă, sacralitatea ei nu elimina excepția, adică

posibilitatea exproprierii în interesul public. Odată acceptat principiul, maniera de traducere în fapt putea urma, fie exemplul englez, potrivit căruia exproprierea se efectua “după hotărârea unei ramuri a puterii legislative”, fie pe cel francez, unde decizia aparținea executivului. Instrucția primită la școlile occidentale îi îngăduia vorbitorului să ofere și alte exemple de soluționare a exproprierii în folosul public, motivând ori anticipând astfel reglementări românești ce-și vor lua drept model Germania, unde “proprietatea este din fundul pământului până în înaltul cerului”, și Franța sau Anglia, unde interesul public greva chiar și asupra unor libertăți, conducând la instituirea dreptului de monopol al statului în unele sectoare ale vieții economice. Întreaga-i demonstrație viza finalmente dobândirea acordului din partea reprezentanților marilor proprietari, “povățuiți de luminile veacului”, pentru exproprierea unei cote parte din suprafețele, ce le stăpâneau, pe care urmau a fi împrăștiate foștii clăcași⁷³. Iată, așadar, un registru larg, cuprinzător, al înrăuirilor externe, prevalent (nu însă exclusiv) occidentale, exercitate asupra celor care au conceput și încercat a da viață programului pașoptist, un program care, situându-se pe linia tradițională a progresului istoric românesc, sintetiza idei europene adaptate însă orizontului politic și necesităților economico-sociale românești.

Inspirate din scrierile și faptele reprezentative ale timpului⁷⁴, subliniind în formă, dar și în conținut, problematica generală europeană, documentele programice ale revoluției române exprimau nevoile reale ale societății românești și-i fixau jaloanele modernizării. Eforturile pașoptiștilor se situau în continuarea procesului de dezvoltare internă, urmărind însă perfecționarea și introducerea acelor instituții capabile să pună în acord societatea românească cu cea europeană. Era cel dintâi program complet, echilibrat și de perspectivă, semnificând deopotrivă certificatul de maturitate ale clasei politice românești reprezentată de tinerețea intelectuală, dar și testul prin mijlocirea căruia au fost cuantificate implicațiile exterioare ale mișcării politice naționale românești; pentru că șansele de transpunere în practică a programului de regenerare, în integralitatea sa, s-au dovedit nule în condițiile existenței și ale persistenței intereselor marilor puteri în zonă și ale perspectivei modificării echilibrului european. Nici apelul disperat al lui A.I.C. Golescu, din Zlatna, către Aveam Iancu aflat la Câmpeni, în 18 ianuarie 1849, îndemnându-l a îmbina lupta cu diplomația pentru cauza românismului⁷⁵, nici convingerea prefectului Ion Buteanu din Zarand, privind necesitatea trimiterii unui emisar la Frankfurt⁷⁶, n-au influențat și nu puteau înrăuri epilogul previzibil de altfel al revoluției române.

Concluzia desprinsă din “momentul 1848”, încheiat prin acel “război al naționalităților în Ungaria”⁷⁷, a fost clară: în condițiile raportului de forțe existent la scară continentală, *autonomia* Principatelor era practică lipsită de valoare⁷⁸. Politica sferelor de influență și grija obstinată a puterilor pentru menținerea echilibrului european îi anulau aplicabilitatea. Principatele Române și Transilvania erau, în continuare, obiect de compensație între interesele contrare ale celor trei mari puteri limitrofe. De aceea cu toate previziunile vehiculate de presa occidentală, la 1848 Prutul nu s-a transformat într-un “rubicon al istoriei contemporane”⁷⁹.

Calea urmată de români în direcția modernizării instituționale la mijlocul veacului trecut a fost, ca și în cazul altor națiuni europene, revoluția⁸⁰, manieră neînsușită însă mecanic după un model sau altul, ci impusă de împrejurări interne și internaționale ce i-au asigurat specificitatea. În convingerea intimă și, desigur, autorizată a celui mai reprezentativ făptuitor și analist al momentului istoric pașoptist, N. Bălcescu, grija de a-nu leza susceptibilitatea internațională i-a împiedicat pe români să treacă dincolo de *revoluția socială* și să urmărească în egală măsură “reîntregirea în drepturile de nație”⁸¹. Or, procesul de ancorare în Europa timpului, de punere în acord a societății românești cu rigorile sau imperatiile desprinse din “spiritul veacului” nu putea fi conceput fără unitatea și independența națională. Și în Transilvania și în Principate revoluția a reliefat faptul că libertatea socială nu era cu putință

fără libertate și unitate națională, fără înlăturarea dominației străine. Concluzia a fost împărtășită de toți fruntașii revoluției române, începând cu Bălcescu și continuând cu Kogălniceanu, Avram Iancu, E. Murgu ș.a. Primul dintre ei a și sintetizat învățămintele anului 1848 la români, afirmând că deviza revoluției viitoare, *revoluție națională*, avea să fie „dreptate, frăție, unitate”, triadă de inspirație franceză, adaptată însă cerințelor locale.

Momentul istoric pașoptist, marcând intrarea în arena vieții publice a tinerimii intelectuale - aflată la prima generație (instituționalizată) și având ca trăsătură fundamentală misionarismul politic⁸² - a impus definitiv în spațiul românesc primatul luptei politice, sub semnul căreia se desfășurase lupta națională, voalat, și în epoca anterioară. Adepți ai căii revoluționare, „junii” au recurs la acțiuni conspirative în interior, au strâns legăturile cu emigrațiile naționale, îndeosebi cu cele de orientare „mazziniană”, în spiritul „Junei Europe” și au desfășurat o susținută propagandă în străinătate în numele cauzei române. Acțiunile lor, inițiate și desfășurate în „cultul romantic al Revoluției <franceze>”, au ilustrat și în spațiul românesc ceea ce Ferdinand Baldensperger numea „marea schismă” din cuprinsul romantismului european, între cel prevalent literar și romantismul propensiv, vizionar, revoluționar⁸³. În viziunea noilor romantici, revoluția semnifica întruchiparea istoriei, a providenței, ea răspunzând unei duble promisiuni: a libertății - firește a acelei desprinsă din „libertățile franțuzești” înscrinate și atunci, ca și mai târziu, de conservatori - și a naționalității, a împlinirii obiectivului național. Misionarismul a dezvoltat în rândul tinerimii sentimentul solidarizant de generație, ce s-a format și afirmat, potrivit expresiei lui Al. Russo, „în larma ideilor nouă”. Acțiunile proiectate și desfășurate de aceiași oameni, în perioada imediat următoare, în condițiile dificile ale exilului și ale deteriorării echilibrului politic european odată cu re izbucnirea crizei orientale, au întreținut și dezvoltat conștiința unității organice a interesului național în toate sectoarele vieții: economic, social, politic și spiritual. Desființarea vămii între Moldova și Țara Românească, legăturile tot mai strânse cu Transilvania - a cărei complementaritate economică s-a impus cu acuitate - inițiativele culturale vizând dezvoltarea literaturii și istoriei naționale, acțiunile politice deschise ori deghizate pentru unitate și independență, toate au fost subsumate aceluiași obiective revoluționare majore, afirmate la 1848 dar rămase încă neîmplinite.

*

Dialogul românilor cu Europa, în speță cu Occidentul european, început sub semnul și comandamentele revoluției franceze de spiritele luminate ale generației prepașoptiste, căreia i se datorează și inițierea procesului de regenerare morală și politică în spațiul românesc, s-a perpetuat și adâncit așadar în deceniile de mijloc ale secolului al XIX-lea, când, grupați în *partida națională*, pașoptiștii și-au asumat sarcina complexă a elaborării și înfăptuirii programului de modernizare, deopotrivă în plan economico-social și politico-național. Căile sau modalitățile de întreținere și de intensificare a acestui dialog, privit, se înțelege, din interior spre exterior, au evoluat treptat, de la lecturile ocazionale și traducerile, imitațiile sau prelucrările unor texte străine, de calitate nu o dată îndoielnică, la călătorii de studii, de agrement sau de afaceri și la contacte directe cu reprezentanți ai vieții politico-diplomatice, economice, științifice și culturale din întreg spațiul european.

Cum s-a mai spus deja, studiul în străinătate a însemnat pentru români ceea ce Renașterea însemnase pentru Occident cu câteva secole mai înainte⁸⁴. Reținând și distincția ce trebuie făcută, din perspectivă educațională, între Transilvania - unde, după unirea cu biserica romano-catolică, tinerii își îndreptau pașii îndeosebi spre studiul teologiei în marile centre europene precum Roma sau Viena⁸⁵ - și celelalte provincii românești, unde tinerii studiosi s-au apropiat mai mult de domeniile istoriei, filologiei și dreptului, să notăm că, cu toții, s-au

dovedit luptători activi și propovăduitori autentici ai cauzei naționale. Studiile efectuate de români în universitățile europene, în pofida încercărilor puterii protectoare (Rusia) de a obstrua contactele de acest fel cu Apusul⁸⁶, au contribuit neîndoiește la o mai bună cunoaștere a propriei spiritualități și la elaborarea formelor culturii moderne românești. Prin tinerii studioși, ideile care agitau Europa la mijloc de veac, idei generoase, năzuind la instaurarea libertății și democrației oriunde, și-au făcut loc și în spațiul românesc, fertilizând spiritele și pregătindu-le pentru viitoarele confruntări. Încât, dacă sub raportul dezvoltării materiale, decalajul față de țările Europei occidentale era mare, “sub raport spiritual, limitele despărțitoare erau mai puțin sensibile”⁸⁷. Remarca se cuvine a fi reținută, pentru că de acest paradox al dezvoltării societății românești se leagă întreaga polemică ulterioară a “formelor fără fond”, provocată și întreținută în mediile intelectuale și politice.

Revoluția europeană, semnificând “sfârșitul respectului și al ordinei stabilite, deopotrivă, în interior și în afacerile externe”⁸⁸, a prilejuit și poporului român - încă divizat statal și situat la confluența intereselor și a rivalităților străine - afirmarea deschisă a legitimității dreptului la libertate (socială și națională), în deplină concordanță cu spiritul înnoitor al epocii adînd dinspre Apus. Exponenții săi autorizați, pașoptiști, și-au focalizat atenția spre acele zone și domenii ce îngăduiau sau reclamau un grad sporit de sensibilizare în raport cu obiectivele programului național de modernizare, program asimilând nu puține sugestii din exterior. Pentru generația pașoptistă, așadar, Europa a reprezentat nu atât o entitate geografică, cât mai ales una spirituală. Distanțele și efortul (fizic și material) reclamat pentru acoperirea lor, în condițiile tehnice cunoscute ale stării căilor și mijloacelor de transport și de comunicație, au fost devansate de preocupările mereu mai insistente ale tinerimii de a stabili noi punți de legătură cu “izvoarele de învățătură” ale lumii civilizate europene. Desigur, nu era vorba de un început⁸⁹, ci de o continuare în alte condiții istorice și la alți parametri calitativi.

Dimensiunii sau entității spirituale i s-au adăugat - sub impactul revoluțiilor europene și al învățămintelor iradiate - o dimensiune politică și ideologică, alături de o alta socială, care, laolaltă, exprimă integrarea societății românești (cu toate particularitățile ei) în Europa timpului. Din perspectivă continentală, rolul istoric al generației pașoptiste a constat în filtrarea ideilor politice, sociale sau estetice ale Europei prin sita spiritului național, contribuind decisiv, nu doar la realizarea **statului** român modern, ci și la fundamentarea unei **ideologii** și a unei **culturi** moderne, compatibile și nu odată comparabile cu valorile consacrate ale spiritualității europene.

NOTE

* Versiunea în limba germană a acestui studiu a apărut în volumul editat de profesorul Harald Heppner, *Die Rumänen und Europa vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Böhlman Verlag Wien - Köln - Weimar, 1997.

1. Dacă în anul 1815 Europa număra 190 milioane de locuitori, în 1850 efectivul acestora sporise la 266 milioane (cf. Jacques Godechot, *Les Révolutions de 1848*, Paris, Albin Michel, 1971. Apud Alexandru Dușu, *Modele, privesliști, imagini*, Cluj-Napoca, 1979, p. 55).

2. Emmanuel Le Roy Ladurie, *L'histoire immobile*, în “Annales”, Paris, 1974, nr. 3, pp. 673-692.

3. Alexandru Dușu, *op. cit.*, p. 56.

4. *Ibidem*.

5. *Independența României. Documente*, vol. II, București, 1977, pp. 80-85.

6. Paul Cornea, Mihai Zamfir, *Gândirea românească în epoca pașoptistă*, București, 1969, p. 15.
7. Cornelia Bodea (ed.), *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, București, 1982, p. 317.
8. *Ibidem*, vol. II, p. 1194.
9. Paul Cornea, Mihai Zamfir, *op. cit.*, p. 20.
10. Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. I, p. 348.
11. Alecu Russo, *Studie moldovană*, în *Scrieri alese*, București, 1959, p. 142.
12. *Manual administrativ al Prințatului Moldovei*, vol. II, Iași, 1855, p. 41.
13. Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile*, București, 1982, p. XIX.
14. *Ibidem*, pp. 306-307; V.A. Urechia, *Istoria școalelor*, I, București, p. 109.
15. Paul Henry, *Napoleon III et les peuples*, Paris, 1943, p. 110; vezi și Al. Duțu, *Imaginea Franței în timpul campaniei napoleoniene*, în vol. *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București, 1972; Alex. Florin Platon, *Imaginea Franței în Principatele Române. Modalități de difuzare (sec. XVIII-XIX)*, în AIIAI, tom XVIII, 1981, pp. 201-210.
16. M. Kogălniceanu, *Tainele inimei*, ed. Dan Simonescu, București, 1987, p. 176.
17. Andrei Oțetea, *Un créateur de la Roumanie moderne: M. Kogălniceanu*, în "Revue Roumaine d'histoire", nr. I, 1968, pp. 3-17.
18. Al. Zub, *M. Kogălniceanu - istoric*, Iași, 1974, p. 348.
19. *1848 la români...*, I, pp. 272-273.
20. *Ibidem*, p. 343.
21. *Ibidem*, p. 353.
22. Teodor Codrescu, *Uricariul*, X, pp. 1-7; vezi și *Anul 1848 în Principatele Române*, București, 1902, vol. I, pp. 467-479.
23. *1848 la români...*, I, p. 373.
24. *Ibidem*, p. 364.
25. *Ibidem*, p. 348.
26. *Ibidem*, p. 674.
27. *Anul 1848...*, IV, p. 119.
28. *Ibidem*, II, pp. 609-614.
29. *1848 la români...*, II, p. 814, 818.
30. Broșura a fost reproducă în *Anul 1848...*, I, pp. 88-122.
31. *1848 la români...*, I, pp. 337-339.
32. *Ibidem*, doc. nr. 93, 101, 108, 115, 124, 125, 136, 171, 188.
33. N. Bălcescu, *Privire asupra stării de față, asupra trecutului și viitorului patriei noastre*, ed. Cornelia Bodea, Bălcești pe Topolog, 1971, p. 54.
34. *Anul 1848...*, I, pp. 61-73.
35. Într-o scrisoare pe care Dim. Brătianu i-o adresa lui Paul Bataillard în toiuл evenimentelor, expeditorul nota că programul revoluției române de la 1848 era "calcat" (modelat - n.n.s.) după constituția republicii franceze instituită în februarie 1848 (*Anul 1848...*, II, p. 108).
36. *Ibidem*, I, p. 383, 385. Pentru impactul revoluțiilor franceze în spațiul românesc, vezi Dan Berindei, *Revoluția franceză și resurecția românească*, în vol. *Românii și Europa*, București, 1991, pp. 43-50.
37. Gheorghe Platon, *Moldova și începuturile revoluției de la 1848*, Chișinău, 1993, p. 387.
38. *1848 la români...*, I, pp. 540-541.
39. *Anul 1848...*, III, p. 180.
40. *Ibidem*, II, p. 91.
41. *1848 la români...*, I, p. 550.
42. Teodor Balan, *Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina*, Sibiu, 1947, p. 82.
43. Mihailache Turtot, *Trăsături ale ideologiei de la 1848 din Țările Române în domeniul relațiilor internaționale*, în "Revista română de studii internaționale", nr. 2-3, București, 1972, p. 238.
44. George Barițiu, *Scrieri social-politice*, București, 1962, p. 269.
45. *Ibidem*, p. 161.
46. Simion Bărnuțiu, *Dreptul public al românilor*, Iași, 1876, p. 182 și urm.
47. Ion Ghica, *Opere*, I, București, 1956, p. 351.
48. *Ibidem*, II, p. 22.
49. *Antologia gândirii românești*, I, București, 1967, pp. 299-300.
50. V. Chereșteșu, *Adunarea națională de la Blaj, 3-5 (15-17) mai 1848*, București, 1966, p. 219.
51. *1848 la români...*, I, p. 417.
52. *Ibidem*, pp. 428-429.
53. *Ibidem*, II, pp. 940-941.

54. *Ibidem*, I, p. 571.
55. G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, II, Sibiu, 1890, p. 756.
56. La 4 iulie 1848 Alecu Russo îl avertiza, din Sibiu, pe N. Bălcescu asupra aspirațiilor "maghiarismului", care, în opinia sa, "vrea să moștenească Austria și visează imperiul lui Attila", ignorând total interesele și drepturile legitime ale celorlalte naționalități. El reținea, în context, "impresia foarte neplăcută" pentru românii transilvăneni a soliei lui D. Brătianu la Pesta, recomandând condiția *sine qua non* a cooperării: "dacă nu independența românilor de aici, fără noi sau împreună cu noi, cel puțin recunoașterea unei naționalități distincte a Banatului, a Transilvaniei și a românilor din Ungaria, care se înrudeau prin teritoriu, limbă, instituții, tradiții. Românii de aici își pun nădejdea în noi" (1848 la români..., II, pp. 789-790).
57. *Ibidem*, I, p. 591.
58. *Ibidem*, II, p. 788.
59. *Ibidem*, pp. 960-961.
60. *Ibidem*, p. 80. Într-o altă scrisoare, adresată anterior lui Ștefan Golescu, el sugerase compatrioților rămași la București "a face un manifest către populi europeni și mai cu seamă către Franța, de unde am supt laptele libertății și către Germania, către care ne simțim porniți și de interes și de simpatie (Anul 1848..., II, pp. 370-375).
61. 1848 la români..., II, p. 802.
62. Anul 1848..., III, p. 41.
63. G. Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, vol. II, București, 1936, p. 185.
64. 1848 la români..., p. 847.
65. Paul Cornea, Mihai Zamfir, *op. cit.*, II, p. 190.
66. 1848 la români..., II, p. 782.
67. *Ibidem*, p. 784.
68. *Ibidem*, pp. 784-785.
69. Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, ed. O. Boitoș, Craiova, 1940, p. 109.
70. 1848 la români..., II, p. 1124.
71. *Ibidem*, p. 707.
72. *Ibidem*, p. 709. Și M. Kogălniceanu, în cuprinsul programului elaborat la Cernăuți (*Dorințele partidei naționale*), invocând exemplul Poloniei sau al Galiției, îndemna la conlucrarea între clase pentru "dezlegarea" problemei agrare. Problema economică prin definiție, era deopotrivă și socială și națională, prin ponderea și rolul țărănimii în societatea românească și în definirea personalității naționale românești. (Cf. Gh. Platon și colab., *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Iași, 1993, p. 71).
73. 1848 la români..., II, p. 750.
74. G. G. Florescu, *Aspecte privind poziția internațională a Țării Românești în anul revoluționar 1848*, în "Studii și materiale de istorie modernă", III, 1963, p. 10.
75. 1848 la români..., II, p. 1008.
76. *Ibidem*, p. 1016.
77. Cornelia Bodea, *Opinii și repere americane despre români și România*, în vol. *Istoria ca lectură a lumii*, Iași, 1994, p. 443.
78. Gh. Platon, *Revoluțiile române de la 1821 și 1848 și problema independenței naționale. Context național și internațional*, în vol. *Românii în istoria universală*, I, Iași, 1986, p. 237 și urm.
79. Anul 1848..., III, p. 180.
80. Gh. Platon, *Die Revolutionen des 19 Jahrhunderts in dem Rumänischen Länderns. Ausbruck der sozialen und nationalen befreiungskampfes*, în AIIAI, XXIII, 1986, pp. 2-12.
81. N. Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, în *Opere*, II, p. 232.
82. Elena Siupiur, *Viața intelectuală la români în secolul XIX*, în vol. *Cartea interferențelor*, coord. Șt. Berceanu ș.a., București, 1985, p. 233.
83. J.B. Dureselle, *L'idée de l'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965, p. 214; Gh. Cliveti, *Revoluția franceză și "secolul naționalităților"*, în AIIAI, XXX, 1993, p. 342 și urm. ; idem, *Liberalismul românesc*, Iași, 1996, pp. 76-77.
84. D.C. Amzar, *Studenții români în străinătate. Date și interpretări statistice*, în "Cercetări literare", București, IV, 1940, pp. 215-216.
85. Caracterul preponderent eclesiastic al studiilor urmate de românii transilvăneni în universitățile din centrul și vestul Europei - potrivit opiniei lui Keith Hitchins - s-a menținut până pe la 1830, după care confruntarea dintre laic și biserică în mișcarea națională din Transilvania avea să ducă, treptat, la supremația laicului (K. Hitchins, *Cultură și naționalitate în Transilvania*, Cluj, 1972, pp. 17-19).
86. Al. Zub, *Cunoaștere de sine și integrare*, Iași, 1986, p. 142.

87. Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Iași, 1980, p. 235.

88. A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Oxford, Paperbacks, 1971, p. XXII.

89. Asemenea contacte fuseseră stabilite anterior: "de la Costinești, creșcuți în Țara Leșească, și până la noi - observa Alecu Russo - toate drumurile Apusului sînt bătute de pruncii români" (Al. Russo, *Scriseri alese*, 1959, București, p. 121).

Zusammenfassung

Der Dialog der Rumänen mit "Europa", den die Achtundvierziger wieder aufgriffen, hatte das Ziel, sowohl die sozio-ökonomischen Verhältnisse zu verbessern als auch die politisch- nationalen Wünsche zu befriedigen. Das Studium im Westwn als ein Teil dieses Dialogs bedeutete für die Rumänen das, was für das Abendland einige Jahrhunderte früher die Renaissance gewesen war. Dabei muß zwischen Siebenbürgen, von wo die Jugendlichen nach der Union mit der katholischen Kirche das Studium der Theologie vorzogen, und der Moldau und Walachei unterschieden werden, wo die Geschichte, Philologie und Jurisprudenz beliebter waren. Die an den europäischen Universitäten betriebenen Studien trugen zweifellos zur besseren Kenntnis der eigenen Spiritualität und zur Schaffung der modernen rumänischen Kultur bei. Vor allem über diese Studierenden fanden die Ideen der allgemeinen Freiheit und Demokratie ihren Weg in die rumänischen Länder, wo sie den Weg für die zukünftigen Auseinandersetzungen bereiteten. "Waren die Trennungslinien in geistiger Hinsicht weniger spürbar", so bestand doch in wirtschaftlicher Hinsicht gegenüber den "europäischen" Ländern eine große Kluft. Diese Feststellung ist wichtig, denn an diesem Aspekt hängt die gesamte spätere Polemik über die "Formen ohne Inhalt".

ROMÂNIA ȘI "CRIZELE DIN SUD-EST" (1878-1913); ARGUMENTE PENTRU O NOUĂ ABORDARE

Gheorghe Cliveti

Dintre diversele etape ale devenirii relațiilor externe ale României, niciuna, poate, nu a produs într-un atât de înalt grad impresia de a se fi derulat sub incidența unui "arc peste timp", tensionat de presupunerea istorică a două sublime momente naționale, precum cea delimitată de Independență și Marea Unire. Dacă în raport cu Unirea Mică de la 1859, Independența s-a constituit în consecința ei directă, inexorabilă, pentru Unirea de la 1918, actul de la 1877/1878 s-a dovedit a fi premisa epocală, marcând deschiderea unuia dintre marile capitole ale istoriei românilor. Viziunea retrospectivă, încercată nu doar de istorici, asupra perioadei 1877/1878 - 1918 s-a încărcat mult de înțeles teologic, tot ce s-a întâmplat în spațiul românesc între anii menționați, părănd a se fi subsumat, până la mistuire, înfăptuirii marelui deziderat al "unirii tuturor celor pătrunși de același cuget și animați de adâncă simțire românească". S-au putut rosti, într-o asemenea viziune, vorbe mari, după cum s-au putut scrie pagini înălțătoare. O viziune reflectată, fie și în tonalități mai mult sau mai puțin estomate, chiar și de reconstituirile de tentă pozitivistă, după toate rigorile cercetării de specialitate, ale etapei 1878-1918 - considerată en tout sau în funcție de diferitele sale componente - din istoria modernă a românilor¹. Iar între asemenea componente (dispuneri vectoriale), un loc aparte a trebuit să-l aibă, în respectivele "preocupări reconstitutive", cea relativ la locul și rolul României independente în relațiile internaționale². A fost necesară, în acest sens, o subetapizare, după repere cronologice de o importanță evenimentială de netăgăduit: 1878-1914; 1914-1916; 1916-1918.

În privința celei dintâi subetape, contribuții notabile de la cele ale lui N. Iorga și R.W. Seton-Watson la cele de dată relativ recentă, aparținând unor specialiști români sau străini³, au fost orientate, deliberat sau nu, după coordonate considerate esențiale pentru relațiile externe ale României. Înainte de toate, s-a căutat a se releva raporturile statului român cu "exponenții tradiționali ai marii politici", atât în anii recunoașterii internaționale a Independenței și Regatului (1878-1881) cât și în cei ai constituirii și frecventelor redistribuiri ale principalelor grupări de forțe pe plan continental⁴; pe de altă parte, s-a urmărit a se evidenția poziția factorilor politici de la București față de stările de criză ce s-au succedat, cu o deosebită intensitate, în sud-estul european (1878-1913)⁵; în fine, contribuții valoroase au fost orientate întru relevarea relațiilor României cu diferite state, nu numai din "aria europeană"⁶, sau a implicațiilor internaționale ale luptei de emancipare a românilor din provinciile aflate, înainte de 1918, sub dominația străină⁷.

Faptul că probleme ținând de coordonata sud-est europeană a relațiilor externe ale României au suscitat, constant și nu de puțină vreme, interes din partea literaturii de specialitate, își are, desigur, explicațiile sale. Să nu uităm că, prin poziția și configurația sa, spațiul românesc s-a constituit, de-a lungul secolelor, într-o veritabilă "zonă de contact" între Europa centrală și cea de sud-est (foarte des România, nu doar la dimensiunile sale teritorial-statale de până la 1918, fiind considerată "țară prin excelență sud-est europeană")⁸; apoi, trecutul istoric al românilor a vădit interfețe profunde cu cel al popoarelor din "sud-est"; românii au împărtășit credința ortodoxă, precum majoritatea popoarelor din Peninsula Balcanică; în sângele vărsat cu prilejul eroicelor lupte împotriva otomanilor, cel românesc s-a amestecat cu cel al "fraților sud-dunăreni, întru ortodoxie"; și peste toate, deșteptarea națională a românilor s-a produs cam în aceeași epocă cu a celorlalte entități etno-istorice "din sud-est", proces istoric definit, cel puțin în cazul celor creștine, de tendințe spre unitate politico-statală și emancipare de sub dominația străină. Din perspectiva aceluiași explicații, devenirea istorică a popoarelor sud-est europene s-ar fi plasat sub semnul unei "firești

solidarității de aspirații și înfăptuiri". Nu întâmplător, de aceea, preocupările privitoare la istoria raporturilor dintre "popoarele balcanice" în epoca modernă - în ciuda evidenței geo-politice, românii apar trecuți adeseori între respectivele entități etnice - au insistat cu deosebire asupra relevării elementelor de unitate ale luptei lor împotriva dominației otomane. A fost, cu rare excepții, trecută cu vederea sau mult subapreciată o altă problemă, mai delicată, dar esențială, după părerea noastră, anume, a existenței unor disensiuni, nu mici, între popoarele sud-est europene, disensiuni ce s-au manifestat îndeosebi în privința teritoriilor care urmau să intre în componența unui stat național sau a altuia.

O problemă în funcție de care ne și putem explica de ce poate fi constatată o anumită discrepanță între "voința acestor popoare" de a-și uni eforturile în lupta împotriva dominației străine și nivelul, nu întotdeauna corespunzător, al concretizării unei atare voințe. Zona de sud-est a "bătrânului continent" se dovedea, și pentru etapa istorică ce ne interesează aici, o "Europă în miniatură", cunoscând, pe fondul unor elemente de unitate, diferențe serioase, de la un popor la altul, în privința moștenirii istorice, a limbii și profilului etnic, precum și a posibilităților de a-și afirma noua condiție, cea națională. Dorințelor de realizare a unor acțiuni comune - pentru care nu au lipsit proiecte și înțelegeri angajate - li s-au contrapus, din păcate, animozități grave, de felul celor sârbo-grecești, greco-bulgare sau sârbo-bulgare⁹. După cum, li s-au contrapus divergențe serioase în privința identificării modalităților stingerii dilemei dacă mult râvnita configurație național-statală a sud-estului european să fie înfăptuită sub "patronajul" (cu "sprijinul") uneia sau al mai multor mari puteri ori să fie decisă de "popoarele din zonă". Ori, este de la sine înțeles că, pentru aprofundarea unor atare aspecte, circumscrise problemei enunțate, s-ar cuveni, cu prioritate, degajarea demersurilor istoriografice, mai ales a acelor inițiate de la o vreme încoace de specialiști din statele "din sud-est", de un prea formal discurs de "colocvii prietenesce", nu întotdeauna în deplină consonanță cu menirea academică asumată de faimoasa *Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen* (AIESEE), constituită la 1962, discurs vădind destul de frecvent înclinația de a se situa în prelungirea unor declarații de politică externă¹⁰; s-ar cuveni, în ultimă instanță, o reevaluare tematică și metodologică - reclamată, de altfel, și în cazul specialiștilor francezi de Georges Castellan¹¹ - de natură a determina o mult mai nuanțată cunoaștere a devenirii relațiilor dintre statele/națiunile sud-est europene, în epoca modernă.

O reevaluare, în sensul celei invocate, s-ar impune cu necesitate în legătură cu problematica situării României față de "crizele din sud-est", în anii 1878-1913, adică în perioada delimitată de semnarea tratatului de pace de la Berlin și de pacea de la București, încheiată de "balcanici" în urma războaielor din 1912-1913. Respectiva situație a ajuns a fi înfățișată mai curând din perspectivă atitudinală (la nivelul cercurilor politico-guvernamentale sau al opiniei publice) decât din cea a unor resorturi profunde, de genul asperităților veciniale la Dunărea de Jos, de cel al intereselor românești la sud de fluviu, de cel al repercusiunilor reale ale "desfășurărilor balcanice" asupra datelor contextuale pentru afirmarea în plan internațional a statului român. Pentru respectiva problematică, "istoriile la cald", scrise în imediata posteritate a anului 1913¹³, apar cu mult mai edificante decât multe dintre contribuțiile de dată relativ recentă, elaborate "nemțește", având deci meritul de a greși puțin, dar și păcatul de a spune și mai puțin în privința semnificațiilor celor atestate prin stufoase "trimeri" la documente de arhivă sau editate, ca și la "bogata literatură de specialitate"...

În fond, oricare dintre "crizele din Balcani" de după 1878 (ca și din perioadele anterioare acestui an) s-au dovedit departe de a fi receptate de partea română în termeni de natură a imprima acesteia o conduită rezumată la exprimarea de "bune intenții" sau de "sentimente de solidaritate" cu vreuna din părțile aflate în frecvente stări conflictuale (litigioase). La o evaluare atentă a datelor, putem constata că tensionarea contextului internațional în care România a urmărit să obțină recunoașterea statutului său de independență s-a datorat nu doar diferendelor cu unele mari puteri (pe tema răscumpărării căilor ferate sau pe cea a modificării articolului 7 din Constituția de la

1866), ci și repercusiunilor "stărilor de criză" din sudul Dunării, ocazionate de "rezistența bulgară" față de unele prevederi ale tratatului de la Berlin, ce le anulau pe cele contractate de Rusia și Poarta Otomană la San Stefano. Tensiunile resimțite de statul român la Dunăre se datorau nu doar pozițiilor militar-strategice deținute de Rusia în Bulgaria, ci și "ambițiilor" abia constituitului mic stat balcanic sub sceptrul lui Alexandru von Battenberg, "consiliat" de doi "generali ai țarului", Kaulbars și Sobolev¹³. Apoi, "criza raporturilor româno-austro-ungare" în legătură cu problema Dunării și cu cea a proclămării Regatului (1881) ar fi destul de greu să ne-o explicăm dincolo de implicațiile orientării Serbiei spre Dubla Monarhie, orientare consfințită de tratatul secret din 16/28 iunie 1881, care situa statul Obrenovicilor sub un "protectorat" de facto din partea celui al Habsburgilor¹⁴. Cât despre "criza rumeliană" și conflictul sârbo-bulgar din anii 1885-1886, investigațiile documentare au avut darul de a infirma "versiunea legendară", întreținută de "zvonestica epocii", după care României i-ar fi revenit rolul de "mediator binevoitor", de vreme ce în capitala sa a fost semnat tratatul de pace (la 19 februarie/3 martie 1886) de plenipotențiali guvernelor de la Belgrad și Sofia, iar regelui Carol I i s-ar fi avansat, de prea-amenințatul de intrigi rusești Alexandru von Battenberg, cu prilejul vizitei sale la București (iunie 1886), chiar propunerea unei "fедераții româno-bulgare", cu guverne separate, cu o largă autonomie internă, cu o politică externă activă, în stare a conduce la tranșarea pozitivă a "chestiunii Macedoniei" și la stăvilirea tendințelor curții țariste în "afacerile balcanice"¹⁵.

"Știrea" despre o atare propunere, preluată de ziarul "Românul" de la "oficioase bulgare", nu s-a regăsit în niciunul dintre "comunicatele de la București", ce relataseră doar "aspectul exterior" al vizitei monarhului bulgar, detronat, de altfel, la puțină vreme după aceea¹⁶. România nici nu prea avea cum să se implice semnificativ în soluționarea "chestiunilor sud-dunărene", posibilitățile ei de manevră fiind limitate de politica marilor puteri, mai exact spus, de rolul ce și l-a adjudecat Anglia pentru determinarea încheierii tratatului turco-bulgar în privința Rumeliei Orientale, ca și de tensionarea deosebită a raporturilor dintre Rusia și Austro-Ungaria (cu aceasta din urmă, ce-și va impune punctul de vedere în legătură cu candidatura lui Ferdinand de Saxa-Coburg la tronul Bulgariei, partea română fiind conectată prin tratatul secret din 30 octombrie 1883, la care aderase și Germania, dar nu și Italia, încă)¹⁷. Percepând "zvonusul" despre intenția regentei bulgare de a se oferi coroana Principatului regelui Carol I doar ca reflex al obișnuirilor tatonări politice, guvernul român se arăta, în fapt, deosebit de preocupat în legătură cu securitatea intereselor sale "la Dunăre". O preocupare resuscitată de "implicațiile general-balcanice" ale conflictului greco-turc din 1897, ca și de "criza macedoneană" acutizată la 1903 ("zvonusurile", nu lipsite până la urmă de teme, despre "o convenție militară ruso-bulgară", semnele orientării deliberat pro-ruse din partea revenitei dinastiei Karagheorghevici pe tronul Serbiei au determinat guvernul de la București să solicite Austro-Ungariei și aliatelor acesteia, Germania și Italia, ce aderase la tratatul secret austro-ungaro-român în 1887, extinderea clauzelor de casus foederis din respectivul tratat și asupra eventualității unui atac neprovocat asupra României dinspre sudul Dunării)¹⁸. Era vorba despre eventualități periculoase, pe care acordul ruso-austro-ungar de la Mürzsteg, din 1903, părase doar a le estompa momentan, dar nu și a le stinge "preludiile" declanșării.

Perspectiva unor eventualități extrem de grave pentru statul român s-a profilat cu prilejul tensionatei "crize bosniace" din anii 1908-1909. "Revoluția junilor turci", declanșată pe teritoriul Macedoniei (devenită "cel mai fierbinte punct pe harta Balcanilor"), a părut, la un moment dat, diminuată în implicațiile sale internaționale, ca urmare a înțelegerii ruso-engleze de la Reval (iunie 1908)¹⁹ și mai ales a acordului ruso-austro-ungar de la Buchlau (septembrie 1908)²⁰. Mult mai amenințătoare se dovedeau, însă, eventualitățile ce ar fi putut fi declanșate de anexarea Bosniei-Herzegovina de Austro-Ungaria (în temeiul rescriptului imperial din 5 octombrie 1908, act de natură a-i incita pe bulgari, încurajați, de altfel, "în secret", de cabinetele de la Viena și Budapesta, să-și proclame independența statală și să-l proslăvească pe Ferdinand I, la Târnovo, ca țar al

Bulgariiei. Eventualitățile grave, nu doar pentru România, ci și pentru pacea generală, puteau fi, pe de o parte, un război bulgaro-turc, iar pe de altă parte, un război sârbo-austro-ungar, ambele de natură a pune în mișcare, direct sau prin reacții în lanț, clauzele belicoase ale tratatului din 1883²¹. "Politica de forță" a Austro-Ungariei, sprijinită ă l' instant de Germania, putea aduce România într-o situație extrem de primejdioasă, în condițiile reactivării "tensiunilor Vamale" cu Dubla Monarhie, ale relansării de "tineri oțeliți" a activismului ca tactică de luptă a românilor ardeleni și, nu în ultimul rând, ale semnelor de simpatii pro-franceze din partea noului lider al național-liberalilor aflați la guvern, I.I.C.Brătianu²². Preocupat de riscurile la care putea fi expusă România, prinsă între "desfășurarea de forțe austro-ungare", tendințele panslavismului rus și exacerbaria naționalismului bulgar și sârb, liderul liberal, în calitate sa de garant al președinției consiliului de miniștri, din rațiuni lesne penetrabile, să declare că în Cameră că "anexarea Bosniei și a Herțegovinei nu jicnește nici unul din interesele Regatului", deoarece România "nu este un stat balcanic, nici geograficește, nici politicește"²³. O declarație nu atât de circumstanță cât dictată de penetrarea cursului raporturilor internaționale, a căror tensionare se înscrisese deja pe o curbă ascendentă, apropiind "deznodământul fatal": războiul din 1914²⁴. Pe o atare curbă se înscruiau și "preparativele balcanice", incitate de Rusia și ca replică față de "umilița" ce i-a pricinuit-o Austro-Ungaria la 1908-1909 (replică subsumând și acordul ruso-italian de la Racconigi, din 1909), "preparative" pentru alianța din 1912²⁵. Alianța sârbo-bulgară din 29 februarie/13 martie 1912, completată de cea bulgaro-greacă din 16/29 mai 1912 (aceasta din urmă "cu un caracter strict antiotoman") s-a dorit o "frățescă pregătire politico-diplomatică a războiului cu Turcia". Deși inițiat în forma unui război de eliberare sau a unei decisive cruciade, războiul din 1912 a avut darul de a evidenția cele mai adânci determinante ale diferendelor "interbalcanice". Marile puteri, surprinse de victoria rapidă a "aliaților"²⁶, au resimțit realmente depășirea lor de evenimente, trenarea conferinței de la Londra, în dubla sa dispunere, ca a marilor puteri și, separat, a "statelor beligerante", fiind o dovadă edificatoare în acest sens²⁷.

Divergențele teritoriale între "aliații balcanici", divergențe față de care România nu putea rămâne neutră, au reaprins războiul, "al doilea balcanic", încheiat cu pacea de la București (10 august 1913). Considerată, nu fără temei, "un succes al politicii balcanice" a României, punctul culminant al politicii externe a Vechiului Regat, pacea de la București s-a dovedit totuși departe de a fi impus soluționarea "diferendelor arzătoare din sud-est" (la numai câteva luni după semnarea tratatului din 10 august va izbucni conflictul de frontieră sârbo-albanez, considerat și ca "al treilea război balcanic"). Până și din "paginile scoțioase" ale însemnărilor lui Titu Maiorescu (ce prezidase conferința de pace de la București)²⁸ sau ale notelor politice lăsate de Al. Marghiloman²⁹ răzbate resimțirea de oficialități românești a complicității deosebite a contextului internațional, în care, sub aparențele "liniștii și păcii", își ascutea însemnele zeului războiului. Culminație a "crizelor din sud-est" de la cumpăna secolelor XIX și XX, războiul "al doilea balcanic" din 1913 s-a constituit pentru România, după profeția ă rebours a lui N. Iorga, în "început al războiului nostru cu Austro-Ungaria"³⁰. Un război ce se va cuprinde în vâltoarea celui general, sub al cărui impact "politica balcanică" a României din anii 1878-1913 va apare limpede că a reprezentat o direcție tactică, cea strategică ajungând a scruta orizonturi de mai largă deschidere, în care să-și facă loc și marea tentativă a desăvârșirii unității naționale. Este, de altfel, motivul cu cea mai mare greutate care obligă la abordarea aspectelor ce țin de raportarea României față de "crizele din sud-est" din perspectiva originilor primului război mondial.

Nimic mai complex decât problematica respectivelor origini, ce a incitat dezbateri susținute din partea istoricilor și specialiștilor în dreptul internațional public, aflate încă departe de a fi identificat certitudinea unor încheieri unanim acceptabile. La stadiul actual al cercetărilor, asemenea problematică nu mai poate fi aprofundată în lumina tezelor leniniste" referitoare la imperialism, ca "ultim stadiu al dezvoltării capitalismului". La concluzii mult mai nuanțate invită dezbateri de felul

celor invocate, multe dintre ele regăsindu-se în publicații ce încarcă deja serios activitatea de investigare documentar-istoriografică a cercetătorului aplecat asupra originilor primei conflagrații mondiale. Alături de remarcabilele contribuții ale lui P. Renouvin³¹, un loc aparte l-a deținut, nu doar în orizontul dezbaterilor istoriografice, culegerea de "materiale" *The Outbreak of the First World War: Who Was Responsible?*, editată, la 1858, sub impactul "învățămintelor" semnate de "nume sonore" ale diplomației și istoriografiei contemporane³², problematica originilor Marelui Război s-ar fi complicat, între altele, și datorită strânsei sale conectări la o alta, prin excelență pasională, anume a responsabilităților de război. Această din urmă problematică a tensionat, se știe deliberările conferinței de pace de la Versailles, în speță pe cele relative la articolul 231 din tratatul cu Germania învinsă; tensiunile s-au prelungit în acerbă competiție legată de publicarea de țările implicate în marea coliziune din anii 1914-1918 a "colecțiilor de documente diplomatice", activitate situată imperativ la întâlnirea științei cu politica³³. Cursul cercetărilor de specialitate a condus la evaluări nuanțate ale "originilor războiului izbucnit în 1914". S-a avut în vedere, pe lângă interesele materiale și tendințele de dominație ale marilor puteri, stările de spirit din "lumea europeană" de la finele secolului XIX și începutul secolului XX. Cultul națiunii sau al statului-națiune a generat "crize de orgoliu", exacerbarea mândriei de cetățean al patriei, de soldat, de preot, de învățător și elev prin raportare la "măreția trecutului eroic" și la misia istorică de împlinit. Tendințele panslavismului și pangermanismului au reprezentat doar unele, e drept, de puternică edificare, tendințe ale unor asemenea stări de spirit. Cultul statului și al rasei, definit de credința că principala dimensiune a existenței era lupta pentru spațiu (Fr. Ratzel) a avut darul de a incita "pomiile belicoase" ale publicului european, mascate cu greu de rigidele "desfășurări protocolare" din *la belle époque*. În fiecare mare stat încolțeau germeii politicii agresive, disputa pentru dominație pe continent și în lume caracterizând epoca de apogeu al Europei (disputele coloniale fiind instrumentate în numele respectivei dispute, ele neregăsindu-se, la rigoare, între cauzele de prim ordin ale Marelui Război)³⁴.

Nu întâmplător, pentru elucidarea "originilor războiului din 1914-1918, s-a căutat a se recurge nu doar la considerații de ordin general susceptibile de oarecare tezism, ci și la studii de caz, începând cu fiecare dintre marile puteri, sens în care, pe "piața de carte anglo-americană", proliferând un veritabil program istoriografic, incluzând studii referitoare la Germania³⁵, Austro-Ungaria³⁶, Italia³⁷, Rusia³⁸, Marea Britanie³⁹ și Franța⁴⁰.

Desigur, pentru dezvoltarea firească a cazuisticii respective, vor trebui luate mai mult în considerare și "statele mici". Referindu-ne la cele "din sud-est", putem reține, în cazul fiecăruia, preocuparea istoriografică pentru elucidarea raporturilor cu marile puteri, membre ale Antantei sau ale Triplicei⁴¹, ca și implicațiile politicii "celor Mari" asupra realităților din zona amintită. Nu mai puțin susținută apare și preocuparea pentru dezvoltarea principalelor direcții sau opțiuni de politică externă a statelor sud-est europene. În această din urmă privință, cazul României nu poate fi considerat, nici pe departe, la condiția elucidărilor de fond; mai întâi, din cauză că intensificarea cercetărilor relative la istoria politicii externe a României moderne și contemporane a survenit pe fundalul asumării, în anii '50, a tezelor leniniste cu privire la originile și semnificația războiului imperialist; apoi din cauza întârzierii exagerate a editării "documentelor diplomatice" pentru perioada delimitată de anii 1860 (de la constituirea ministerului unic de externe al Principatelor Unite) și 1914. Cum am precizat și cu altă ocazie⁴², dintre "statele mici", antrenate în războiul din anii 1914-1918, România este singura, din spațiul european, care nu și-a editat încă documentele de politică externă din perioada premergătoare primei mari coliziuni mondiale (*Correspondance diplomatique roumaine sous le Roi Charles I-er, 1866-1880*, editată de N. Iorga la 1938, neacoperind decât în foarte mică parte respectiva perioadă, în vreme ce "culegerile de documente relative la marile momente naționale - 1848, 1859, 1877, 1918 - nu permit o elucidare cursivă a desfășurărilor externe ale statului român).

Ce-i drept, contribuții valoroase la unele aspecte ale politicii externe a Vechiului Regat au fost posibile prin investigarea "colecțiilor" străine de documente diplomatice sau prin incursiuni documentaristice în fondurile Ministerului de Externe și al Casei Regale de la București. Considerăm însă că, pentru realizarea unei perspective atotcuprinzătoare asupra respectivei activități național-statale, perspectivă ce să permită și abordarea mult mai nuanțată a devenirii raportării României față de "crizele sud-est europene" din anii 1878-1913, se impune "darea în vileag", cât mai grabnică, a fondurilor documentare. S-ar putea contribui, astfel, la realizarea unei imagini în tonuri și nuanțe cât mai expresive pentru una din marile perioade ale istoriei naționale, când "viața latinilor de la Dunăre" s-a confruntat cu aspre tensiuni externe și a fost animată de mari idealuri.

NOTE

1. A se vedea, Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Încununarea ideii, a tendințelor și luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968; Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, București, 1985; Idem ș.a., *Cum s-a înfăptuit România modernă. O perspectivă asupra strategiei dezvoltării* (capitolul elaborat de Gh. Iacob, *Strategia dezvoltării României de la Independență la Marea Unire*, pp. 133-222), Iași, 1993.

2. Gh. Cazan și Șt. Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță 1878-1914*, București, 1979; *România în relațiile internaționale, 1699-1939* (capitolele 1878-1914 și 1914-1918 elaborate de V. Cristian și, respectiv, I. Agrigoroaiei, pp. 302-374, 375-442, Iași, 1979).

3. N. Iorga, *Comment la Roumanie s'est détachée de la Triplice. D'après les documents austro-hongrois et des souvenirs personnels*, Bucarest, 1932; Lilio Cialdea, *La politica estera della Romania nel quarantennio prebelico*, Bologna, 1933; R.W. Seton-Watson, *Histoire des roumains de l'époque romaine a l'achevement de leur unité*, Paris, 1937; E.Ebel, *Rumänien und die Mittelmächte von der türkischen Krise (1877-78) bis zum Bukarester Frieden von 10 August 1913*, Nachdruck-Vaduz, 1965; K. Hitchins, *România, 1866-1947*, București, 1996, pp. 107-222 etc.

4. Gh. Cazan, *Tratatul secret de alianță între România și Austro-Ungaria (1883)*, în "Revista română de studii internaționale", nr. 1, 1973, pp. 175-194, Șt. Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță la începutul secolului al XX-lea*, București, 1977; idem, *Dunărea, Marea Neagră și Puterile Centrale, 1878-1898*, Cluj-Napoca, 1982 etc.

5. N. Iorga, *Histoire des Etats balkaniques a l'époque moderne*, Bucarest 1914; idem, *Istoria războiului balcanic*, București, 1915; N. Ciachir, *România în sud-estul Europei, 1848-1886*, București, 1968; *România în sud-estul Europei. Culegere de studii. In Memoriam Mihai Berza*, București, 1979.

6. N. Iorga, *Histoire des relations anglo-roumains*, Iassy, 1917; idem, *Histoire des relations entre la France et les roumains*, Paris, 1918; idem, *Histoire des relations russo-roumains*, Iassy, 1917; V. Vesa, *România și Franța la începutul secolului al XX-lea, 1900-1914*, Cluj-Napoca, 1975; Șt. Popescu-Boteni, *Relații între România și S.U.A. până la 1914*, Cluj-Napoca, 1980; *Relații româno-americane în timpurile moderne* (ed. Gh. Florescu), Iași, 1993.

7. T. Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale*, 2 vol. Timișoara, 1979-1982; L. Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania, 1900-1914*, Cluj-Napoca, 1986; P. Cernovodeanu, *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în context politic internațional, 1806-1920*, București, 1993; N. Ciachir, *Din istoria Bucovinei, 1775-1944*, București, 1993; R. Păușan, *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire, 1895-1919*, Timișoara, 1993.

8. Pe lângă lucrările citate la nota 5, a se mai vedea: Georg Stadtmüller, *Geschichte Südosteuropas*, München, 1950; D. Djordjevic, *Révolutions nationales des peuples balkaniques, 1804-1914*, Belgrad, 1965; Ch. și B. Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, Seattle, 1977; *Afirmarea statelor naționale independente unitare din centrul și sud-estul Europei, 1821-1923*, București, 1979; N. Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă*, București, 1987 etc.

9. N. Iorga, *Istoria războiului balcanic*; Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*, London, 1930; R.W. Seton-Watson, *The Rise of Nationality in the Balkans*, New York, 1966; St. Papadopoulos, *La renaissance nationale des peuples balkaniques pendant la XIX-e siècle*, Thessalonik, 1975; V. Traikov, *Curențe ideologice și programe din mișcările de eliberare națională din Balcani până în anul 1878*, București, 1986.

10. Pentru conformitate, a se vedea unele "materiale" din volumele rezultate în urma colocviilor AJESEE; de asemenea, *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor*, vol. II, București, 1984; V. Traikov, *op. cit.*, N. Ciachir, *op. cit.*
11. G. Castellan, *Comment développer les recherches françaises sur l'histoire de l'Europe orientale*, în "Revue d'histoire moderne et contemporaine", no. 2/1968, Paris, 1968.
12. N. Iorga, *op. cit.*; G. Hanotaux, *La guerre des Balkans et l'Europe, 1912-1913*, Paris, 1914; J.E. Guéchoff, *L'Alliance Balcanique*, Paris, 1915.
13. Gh.I. Brătianu, *Le Probleme des frontieres russo-roumaines pendant la guerre de 1877-1878 et au Congres de Berlin*, București, 1928; D. Berlescu, *O pagină din istoria contemporană a României: recunoașterea Independenței*, în "Studii și cercetări științifice", vol. IV, Iași, 1954.
14. *Histoire des relations internationales*, tome VI, *Le XIX-e siècle, II. De 1871 a 1914. L'apogée de l'Europe* (sous la dir. de P. Renouvin), Paris, 1955, p. 75; Gh. Cazan și Ș. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 21 și urm.
15. N. Ciachir, *România în sud-estul Europei*, p. 218 și urm; Gh. Cazan și Ș. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 133 și urm.
16. Roland Schaler, *Bulgarisch-rumänische Föderationsgespräche während der Regierungszeit Alexanders von Battenberg*, în "Deutsch-rumänisches Colloquium junger Historiker, Kulturhistoriker und Zeitgeschichtlicher", München, 1974, p. 110; cf. Gh. Cazan și Ș. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 134.
17. I.C. Filitti, *Rusia, Austro-Ungaria și Germania față de România până la 1916*, în *Contribuții la istoria diplomatică a României în secolul XIX*, București, 1933; J.H. Blumenthal, *Oesterreichische-russische Balkanpolitik, 1854-1914*, în "Der Donauraum", nr. 3, 1963.
18. Solicitare rămasă fără rezultat; Gh. Cazacu și Ș. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 237 și urm.; p. 249 și urm.
19. G. Hanotaux, *La politique de l'équilibre, 1907-1914*, Paris, 1912, p. 61 și urm.
20. *Ibidem*; N. Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei*, p. 310 și urm.
21. Gh. Cazan și Ș. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 273 și urm
22. *Ibidem*, p. 287 și urm.
23. *Ibidem*, p. 287.
24. A.J.P. Taylor, *Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Oxford University Press, 1984, pp. 451-456.
25. O. Bickel, *Russland und die Entstehung des Balkanbundes*, 1912, Königsberg, 1933.
26. D. Dakin, *The Great Powers Diplomacy and the Balkan States*, în "Balkan Studies", 3/1962. nr. 2, p. 348.
27. Reflectând pe tema "tradiționalei - de-acum apuse politici de concert a marilor puteri în afacerile orientale", G. Hanotaux nota, în legătură cu strania, ca manieră de desfășurare, conferință de la Londra, că aceasta "furniza un capitol inedit în manualele de drept internațional"; G. Hanotaux, *La guerre des Balkans*, p. 201.
28. T. Maiorescu, *România, războaiele balcanice și Cadrilaterul* (ed. St. Neagoe), București, 1995, pp. 147-159.
29. Al. Marghiloman, *Note politice* (ed. St. Neagoe), vol. I, București, 1993, pp. 136-138.
30. N. Iorga, *Comment la Roumanie s'est détachée de la Triplice*, pp. 53-66.
31. P. Renouvin, *op. cit.*, passim; a se vedea și idem, *La documentation de guerre a l'étranger*, în "Revue de synthese historique", tome XXXII (nouvelle serie: tome VII), Paris, 1921, pp. 51-64.
32. Max Montgelas, *The Case for the Central Powers*, pp. 5-7; Erich Brandenburg, *Conclusion: The Causes of the War*, pp. 8-11; Harry Elmer Barnes, *Summary Statement of the Revisionist Position*, pp. 12-15; Sidney Bradshaw Fay, *Origines of the War*, pp. 16-21; Camille Bloch, *The Causes of the War*; K. Ziliacus, *Economic and Social Causes of the War*, pp. 45-51; P. Renouvin, *Background of the War: General Conclusion*, pp. 52-55; A. J. P. Taylor, *The Outbreak of War*, pp. 56-63; R. Aron, *Causes and Responsibilities*, pp. 67-72.
33. Gh. Cliveti, *Izvoarele Istoriei relațiilor internaționale. Epoca modernă*, Iași, 1993, pp. 74-151.
34. *Histoire des relations internationales*, passim; A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, pp. 532-568.
35. V. Berghahn, *Germany and the Approach of War in 1914*, New York, 1973.
36. S. Williamson, jr., *Austria-Hungary and the Origins of the First World War*, New York, 1991.
37. R. Bosworth, *Italy and the Approach of the First World War*, New York, 1983.
38. D.C.B. Lieven, *Russia and the Origins of the First World War*, New York, 1983.
39. Zara S. Steiner, *Britain and the Origins of the First World War*, New York, 1977.

40. S.R. Williamson, *The Politics of Grand Strategy: Britain and France Prepare for War, 1904-1914*, Cambridge, Mass, 1969.

41. În cazul României: E. Ebel, *op. cit.*; V. Cristian, capitolul 1878-1914 din *România în relațiile internaționale*; Gh. Cazan și Ș. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*; în cazul Bulgariei: W.U. Friedrich, *Bulgarien und die Mächte, 1913-1915*, Stuttgart, 1985; în cazul Serbiei, M. Boghitchewitsch (ed.), *Die Auswärtige Politik Serbiens*, 3 vol., Berlin, 1928-1931; în cazul Greciei: rămâne clasică lucrarea lui E. Driault și M. Lheritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 a nos jours*, Paris, 1925; în cazul Albaniei: A. Puto, *L'indépendance albanaise et la diplomatie des grandes puissances, 1912-1914*, Tirana, 1982 etc.

42. Gh. Cliveti, *op. cit.*, p. 146 și urm.

Summary

One of the most ardent period from the Romanian history under the aspect of the events development was the one included between 1878 and 1913. In this study, the author emphasizes some unity elements in the political activity promoted by the SE European states; in the same time, it is pointed out the idea of the "divergings" of opinion recorded in the government politics of these states. The author considers that it is necessary, generally speaking, a reexamination of the relations between SE European states, in the modern time, and especially, the relations with Romania. The difficulties met by Romania in the regional politics must be regarded as the larger context of the Great European Forces implication in this region of the continent. Therefore, there must be revised some aspects of the foreign policy promoted by Romania connected with Russian and Austro-Hungarian interests who were intending to have them in the Inferior Danube zone. The author considers that "the Lenin's theses" regarding to "imperialism" as "the last level of capitalism development" couldn't be explained by the causes of the First World War. A new view approach of this subject is the one connected by the nations cult and by idea for creation nation-states. This sistem has produced some pride crises, as the amplification of pride and of national intolerance. Even if there is an acute missing of documents collections for 1878-1913 period, the author considers that it is necessary an approach for the problems, appealing to some case studies, beginning with the great forces and ending with the smallest SE European states.

DRAMA REFUGIAȚILOR BUCOVINENI (1940-1941)

Mihai-Aurelian Căruntu

Ca urmare a agresiunilor concentrice, cu caracter politico-diplomatic și militar la care a fost supusă România în tragica vară a anului 1940 - când dreptul forței s-a impus în fața forței dreptului - se va prăbuși edificiul statului național unitar creat la 1918 prin jertfa de sânge a unei întregi generații.

Pierderilor teritoriale suferite de statul nostru se vor adăuga consecințe greu de calculat pe plan politic, economic, financiar, social și moral¹. Refuzând să rămână sub regimul ocupației străine - ce și-a dovedit de la început, în toate provinciile evacuate, atitudinea virulent antiromânească - o bună parte din populație a preferat să-și părăsească vatra strămoșească și să plece în pribegie. În acest context, după cum remarcă Mircea Ioanițiu: "Pe umerii țării s-au adunat noi probleme prin pătrunderea refugiaților care cereau adăpost, hrană și locuri de muncă și prin pierderea unei părți a grănarului României, Basarabia de Sud"².

Până la finele lui 1940, din Basarabia și nordul Bucovinei s-au refugiat 220.501 persoane, 61.000 români din Cadrilater au fost supuși schimbului de populație³, iar 88.587 ardeleni vor părăsi nord-vestul țării ocupat de horthyști⁴. Primul val de refugiați ce s-a revărsat sub amenințarea tancurilor sovietice la scurt timp după ultimatumul sovietic va sili guvernul român să adopte o primă serie de măsuri. Pe 2 iulie 1940, în fața Comisiilor parlamentare de politică externă întrunite în ședință comună, Gheorghe Tătărescu declara: "Această populație va fi susținută și ocrotită cu toate puterile noastre. În câteva zile, Guvernul va întocmi legea prin care se va constitui fondul de ajutorare permanentă a populației românești refugiate din Basarabia și Bucovina de Sus"⁵. Astfel, pe 17 iulie 1940, sub direcția Ministerului Afacerilor Interne, se va înființa *Comisariatul general pentru asistența populației venite din Basarabia și Bucovina*⁶. Pe lângă acest organism condus de rezidentul regal Grigore Cazaciu și Vladimir Cristî⁷, ce avea rolul de a îndruma și controla opera de ajutorare - în vederea unei strânse conlucrări și pentru a susține cauza evacuaților din "Țara Fagilor" - asociația culturală "Cercul bucovinenilor din București" va delega o serie din membrii săi⁸.

Unul din ultimele decrete - ce a avut, de altfel, o viață foarte scurtă - emise de regimul carlist stabilea la 4 septembrie 1940 constituirea *Comisariatului general al românilor din teritoriile evacuate*. Printre alte atribuții, acesta era în măsură să înființeze "... cu ajutorul inițiativei particulare asociații și comitete regionale și locale, care se vor ocupa de rezolvarea problemelor populației evacuate în limitele stabilite la Comisariatul general"⁹. Prins, până în toamna anului 1940, în angrenajul necruțător reprezentat de pretențiile teritoriale ale vecinilor - ce profitau copios de pe urma susținerii "noii ordini" hitleriste - statul român a deschis prin legislația adoptată, câmp larg manifestării solidarității naționale cu refugiații sosiți din provinciile răpite.

Cu teritoriul înjumătățit ca urmare a consecințelor "marelui act de brigandaj al secolului" încheiat între Ribbentrop și Molotov, Bucovina va adăposti pe mulți din acești năpăstuiți ai soartei. Dezorganizarea economiei naționale după repetatele rapturi teritoriale¹⁰ și condițiile proprii din regiune vor crea mari dificultăți asigurării traiului refugiaților. Într-un raport al șefului Ocolului Agricol Siret către prefectul județului Rădăuți, se arăta că, în urma

ocupației sovietice, au rămas în zona liniei de demarcație 2 400 ha de teren părăsit¹¹. Incidentele de graniță, ce au luat amploare în preajma "arbitrajului" Axei în problema Transilvaniei¹², vor alimenta zvonurile cu privire la o iminentă invazie bolșevică în Moldova¹³. În aceste condiții, o parte din populația din zona rurală, refuzând să mai participe la lucrările agricole de sezon, "pe motiv că nu vrea să pregătească de mâncare pentru Ruși, stă toată ziua adunată prin cârciumi, sau în vatra satului, discutând evenimentele, iar cei mai înstăriți, pregătindu-se de plecare"¹⁴.

Ruperea silnică a unor legături comerciale tradiționale - ce rezultau din unitatea armonioasă a provinciilor românești¹⁵ - va contribui la înrăutățirea situației economice¹⁶. La începutul lunii octombrie 1940, proprietarii morii din Dornești (Rădăuți) atenționau autoritățile județene: "De când Bucovina de Nord și Basarabia ne-a fost răpită, întâmpinăm mari dificultăți cu aprovizionarea materiilor prime necesare morăritului"¹⁷. Prin cotropirea părții ei de miazănoapte vor înceta aproape cu totul schimburile între regiunea de șes și cea de munte a Țării de Sus¹⁸. După dictatul de la Viena se va închide legătura firească ce se făcea prin intermediul căii ferate Vatra-Dornei - Ilva - Năsăud și al vechilor drumuri comerciale pe unde, venind din bogata regiune a Bistriței, "negustorii căraușeau spre târgurile și satele din munții noștri tot ceea ce era trebuitor traiului"¹⁹. Din această cauză se simțea o accentuată criză de alimente de primă necesitate a căror lipsă se constată în toate băcăniile și prăvăliile de la sate, dar și de la orașe²⁰.

Un document emis de Biroul 2 al St. Mj. al Corpului de Cavalerie trăgea în toamna anului 1940 un alt semnal de alarmă, subliniind că: "Majoritatea comercianților și industriașilor din zonă, care sunt evrei, sunt complet derutați și speriați de măsurile luate de Guvern contra lor, astfel activitatea industrială și comercială a regiunii, a început să stagneze"²¹. Ca urmare, numeroase fabrici de cherestea au fost închise, iar muncitorii au rămas fără lucru²². Fixarea unor prețuri maxime, cu scopul de a înfrâna specula, a dus la stocarea produselor acaparate de pe piața de afaceriști verosi²³. Populația de origine germană se dorea să plece definitiv în "Vaterland" și membrii comisiilor de repatriere sosite în sudul Bucovinei - anticipând lipsurile ce îi așteptau în Reich - au făcut achiziții masive "aprovizionându-se atât cu haine cât și cu coloniale ca ceai, cafea etc., pentru câțiva ani de zile"²⁴. În orașul Rădăuți, Comisia de repatriere germană a cumpărat articole de încălțăminte de 2 milioane de lei din care cauză prețurile vor crește cu 20-30%²⁵.

Efecte inflaționiste au apărut și în urma intrării în România a trupelor Wehrmachtului²⁶, eveniment comentat în general defavorabil deoarece se bănuia că "vor contribui în mare măsură la consumarea puținelor rezerve de alimentare ce se găsesc în țară"²⁷. În acest context, drama pe care o trăia întreaga națiune este sugestiv redată de ziaristul Pamfil Șeicaru: "Cu mulțimea refugiaților tălăzuindu-se pe drumuri, cu autoritățile evacuate, cu știri îngrijorătoare venite din locurile pierdute, populația și pământul țării era imaginea unui stat trăindu-și ultimele zile"²⁸.

Pentru ajutorarea refugiaților, Guvernul român a trebuit să depună un efort material și financiar considerabil în condițiile în care și familiile rezerviștilor chemați sub drapel, solicitau un sprijin similar. În luna iulie 1940, conducerea Ținutului Sucevei va primi o subvenție de 3.921.462 lei destinată acestora din urmă²⁹. Prin decizia Ministerului Afacerilor Interne No 7363 k din 27 iulie 1940 s-a fixat evacuărilor din Basarabia și Bucovina o alocație zilnică de 50 lei pentru adulți și 20 lei pentru copii³⁰. Plata ajutoarelor se făcea pe baza carnetului de refugiat, cu condiția ca beneficiarii să nu dețină o funcție retribuită³¹. Datorită degradării nivelului de trai, aceste sume s-au dovedit insuficiente pentru asigurarea subzistenței refugiaților. Mult timp ajutorul de stat "a fost cu totul neînsemnat față de numărul și nevoile evacuaților"³², cadrul legal existent neputând înlocui lipsa unor mijloace eficiente pentru sprijinirea sinistraților. La sfârșitul lunii ianuarie 1941, Ministrul Internelor, generalul David

Popescu, adresa îndemnul ca "prin inițiative particulare, aceste familii să fie ajutate, până ce Statul va veni cu măsurile sale de ajutor"³³. Asemenea acțiuni au caracterizat mai ales vara anului 1940. În județul Câmpulung se vor lansa 100 liste de subscripție pe baza cărora s-au strâns 292.500 lei³⁴. De la locuitorii comunelor rurale se vor colecta: 2.225 lei (Ciocănești), 7.971 lei (Iacobenii), 10.830 lei (Neagra Șarului), 3.500 lei (Vatra Moldoviței)³⁵, 10.670 lei (Breaza), 1.038 lei (Coșna), 3.230 lei (Frasin)³⁶ ș.a.m.d.

Într-un raport către Rezidența Regală de la Vatra-Dornei, prefectul de Rădăuți, colonelul L. Nicolau, arăta că: "... în urma ultimelor evenimente situația economică creată, județul Rădăuți și starea în care se află majoritatea populației din județ nu ne permite a mai apela la contribuția benevolă a locuitorilor" de la care s-au strâns, cu multă greutate, 148.364 lei³⁷. Numărul mereu în creștere al refugiaților stabiliți în sudul Bucovinei raportat la fondurile reduse de care se dispunea au pus uneori sub semnul întrebării asigurarea hranei zilnice. La cantina organizată în localul Liceului industrial de băieți din Câmpulung, ce "a fost condusă cu multă pricepere și economie", au servit masa în lunile iulie-august 1940 un număr de 177 de refugiați, la un preț modic de 19 lei³⁸. Începând cu 1 august 1940 - cu excepția evacuaților ce nu dispuneau de nici un mijloc de existență - s-a suspendat, din stricte rațiuni financiare, orice gratuitate³⁹. La finele lunii, cantina își va înceta activitatea, dormitoare organizate în sălile de clasă vor fi desființate, astfel că majoritatea refugiaților a fost nevoită să plece din localitate⁴⁰.

Una din principalele cauze ale epuizării rapide a ajutoarelor bănești o constituie ponderea însemnată pe care o deținea populația întreținută. La sfârșitul lui octombrie 1940, în județul Rădăuți, se găseau 1 497 refugiați (852 familii) basarabeni și bucovineni, din care doar 573 persoane (285 familii) își asigurau singure existența, în timp ce 906 (567 familii) continuau să fie susținute de stat⁴¹. În legătură cu această situație, într-un articol din revista "Însemnări sociologice" se remarcă: "Până acum s-au acordat ajutoare refugiaților, dar dezlegarea definitivă nici n-a fost schițată"⁴². Județele bucovinene din fostul Ținut al Sucevei (Suceava, Câmpulung și Rădăuți) vor primi în toamna anului 1940 din partea Ministerului Afacerilor Interne, 1 milion lei pentru sprijinirea evacuaților⁴³. Un ajutor de 330.000 lei - acordat la sfârșitul lui noiembrie 1940 de Subsecretariatul de Stat al Colonizării și Populației Evacuate - pentru bejenarii stabiliți în județul Rădăuți, era deja terminat în primele zile ale anului 1941 datorită sporirii numărului refugiaților clandestini ce trebuiau întreținuți 14 zile în carantină⁴⁴. Sosirea unor noi sume de bani din partea Comisariatului General pentru asistența refugiaților din Basarabia și Bucovina⁴⁵, ce vor fi orientate către persoanele neplasate sau cele lipsite total de mijloace de întreținere, va contribui la menținerea unui fond disponibil, epuizat spre sfârșitul lunii mai 1941⁴⁶.

În întreaga țară au primit diverse ajutoare 234.714 persoane, doar prin Subsecretariatul refugiaților acordându-se 130 milioane lei⁴⁷. Fondurile distribuite nu puteau, însă, satisface decât parțial nevoile evacuaților. Dintr-un număr de 606 refugiați stabiliți în județul Rădăuți, 396 au primit câte 150 lei, iar restul sume ce nu depășeau 1 000 lei⁴⁸. printre cei care au fost sprijiniți de statul român se numără 75 ucraineni (ca de pildă familia lui Foiciuc Toader din Sărghieni, jud. Rădăuți, compusă din 9 persoane)⁴⁹, 24 polonezi (printre care măcelarul Zwarsch Ioan din Cernăuți)⁵⁰, 30 huțani, 11 germani (cum a fost funcționarul din Storojineț, Franț Statchievici), 1 lipovean, 1 ungur. Bucovinenii ce au ajuns în alte regiuni ale țării vor beneficia și ei de ajutoare bănești: Romaniuc Ioachim, agricultor din Ciudei, jud. Storojineț (1 650 lei de la Prefectura Neamț)⁵¹, Mosoroceanu Gh. comerciant din Adâncata, jud. Storojineț (1 000 lei de la Prefectura Gorj), Hleuca Silvia, funcționară particulară din Iordănești, jud. Storojineț (3 050 de la Prefectura Brașov)⁵², Lefter Irina, agricultoare din Pătrăuții-de-Sus, același județ (1 700 lei de la Prefectura Vâlcea)⁵³. Deoarece cadrul legislativ existent până în toamna anului 1940 nu putea face față cerințelor, numeroase "organe de inițiativă particulară au distribuit sub diferite forme ajutoare populației refugiate"⁵⁴. Dintre acestea se vor remarcă

Cercul bucovinenilor din București⁵⁵, ziarul "Universul"⁵⁶, Consiliul de Patronaj al Operelor Sociale înființat pe 21 noiembrie 1940⁵⁷, "Crucea Roșie" (doar filiala din Suceava va cheltui în perioada 1940-1941 suma de 109.791 lei pentru ajutorarea refugiaților)⁵⁸ ș.a. Pentru asigurarea hranei evacuaților în timpul iernii, Federala "Bogdania" din Rădăuți va oferi 2 vagoane de porumb în valoare de 140.040 lei⁵⁹.

La 17 septembrie 1940, Monitorul Oficial va publica Decretul-lege nr. 3129 de constituire a Comisariatului General al refugiaților din Basarabia și Nordul Bucovinei, iar decretul prin care se stabilea înființarea Comisariatului general al românilor din teritoriile evacuate era abrogat⁶⁰. Noul organism - subordonat Ministerului Afacerilor Străine - avea în atribuții rezolvarea tuturor problemelor economice, sociale, culturale și juridice, astfel încât "să ducă la îndeplinire așezarea și plasarea la rosturile lor de viață, după profesii, a refugiaților din Basarabia și Nordul Bucovinei"⁶¹. Pentru continuarea ajutorării refugiaților, Ministerul de Finanțe urma să deschidă un credit de 50 milioane lei. De asemenea, se prevedea restrângerea ajutoarelor la evacuații "lipsiți total de mijloace", acestea încetând pentru cei ce și-au găsit o slujbă, dar și în cazul persoanelor "care refuză o întrebuințare ce li se oferă"⁶². Comisar general va fi numit fostul subsecretar de stat D.D. Topciu⁶³, iar printre membri se numărau bucovinenii Șerban Flondor⁶⁴ (pentru problemele agricultorilor) și dr. Octavian Voronca, fost președinte al Camerei de Comerț și Industrie din Cernăuți, ca responsabil pentru situația comercianților și industriașilor refugiați⁶⁵. Intențiile noului Comisariat erau binevenite, deoarece "la două luni de la evacuare, încă nu s-a întreprins o acțiune de plasare sistematică a refugiaților"⁶⁶.

În condițiile schimbării atitudinii oficiale față de soarta refugiaților, de la 1 octombrie 1940, a început ca ajutoarele bănești și materiale să fie treptat înlocuite cu "opera de plasare și de muncă"⁶⁷. Astfel, la începutul lunii februarie 1941, generalul adjutant Eugen Zwiedenek, ministru subsecretar de stat al Colonizării și Populației Evacuate⁶⁸, transmitea următorul ordin Prefecturii județului Câmpulung: "Acei dintre refugiați, cari se găsesc de 90 zile în țară, la data de 15 Februarie a.c., nu vor mai primi nici un fel de asistență, decât în cazul când vor dovedi că au făcut demersurile pentru a fi plasați, dar nu au reușit"⁶⁹. De plasarea refugiaților stabiliți în sudul Bucovinei - ce s-a făcut mai ales pe proprietățile rămase în urma repatrierii germanilor⁷⁰ - se vor ocupa două Comisariate regionale, având sediile la Rădăuți și Gura-Humorului, care aparțineau de Subsecretariatul de Stat al Colonizării și Populației Evacuate⁷¹. La Ilișești (jud. Suceava), germanii nu au trecut în inventar biserica, școala, casa parohială și casa națională, ci le-au donat localnicilor sub motivul că "au conviețuit cu românii din comună în pace și bună vecinătate și că doresc ca aceste bunuri să rămână ca o frumoasă amintire"⁷².

Aici au devenit disponibile 436 gospodării în care vor fi repartizate 104 familii de refugiați provenind din nordul Ardealului, 56 familii de bucovineni, 2 familii de "dobrogeni" evacuați din Cadrilater, iar 205 case au fost date în custodie localnicilor⁷³. Din județul Câmpulung s-au repatriat 21.847 germani, un număr de 1 017 preferând să împartă în continuare soarta cu românii bucovineni⁷⁴. Bunurile rămase în urma lor denotă o situație economică deosebit de favorabilă: 3 994 gospodării, 4 608 ha terenuri de cultură și pășunat, 838 ha de pădure, 2 926 bovine, 635 cai, 1 210 porci, 940 oi și capre, 1 602 stupi de albine, 6 450 kg grâu, 32.815 kg secară, 550 kg orez, 30.210 kg ovăz, 13.579 kg porumb, 1.585.948 kg cartofi, 38.660 kg sfeclă, 3.571.470 kg fân, 190.750 kg paie⁷⁵. În comuna Ițcani (jud. Suceava) statul român va prelua 209 gospodării, din care au fost ocupate până în februarie 1941 un număr de 155, după cum urmează: 101 de către refugiați bucovineni, 3 de către basarabeni și 45 au revenit localnicilor⁷⁶.

Situația în alte localități ale județului Suceava de unde a plecat populația de origine germană se prezenta astfel: Zaharești - 25 gospodării (din care doar 12 au fost date în custodie unor refugiați ardeleni, restul rămânând localnicilor); Măzănăești - 52 gospodării (în care au fost plasate 5 familii de bucovineni, 2 familii de basarabeni, iar 45 au fost oferite localnicilor);

Bălăceana - 41 gospodării (unde vor fi repartizate 3 familii de refugiați bucovineni, 7 familii de ardeleni, 11 din Cadrilater și 20 locuințe au fost oferite băștinașilor); Stupca - 17 gospodării (cu 5 familii de bucovineni, 2 de "dobrogeni", restul caselor fiind preluate de localnici)⁷⁷ ș.a.m.d.

Într-o adresă către Subsecretariatul de Stat al Colonizării și Populației Evacuate, prefectul Sucevei, prof. Gavril Irimescu, își exprima temerea ca aceste bunuri să nu fie risipite, deoarece "germanii repatriați au fost buni gospodari și au lăsat gospodării înfloritoare în urma lor, care dacă vot fi lăsate pe mâini pricepute..."⁷⁸. Neîncrederea autorităților în persoanele sosite din teritoriile evacuate și favorizarea localnicilor explică numărul relativ redus de refugiați ce au fost plasați în bunurile părăsite de germani. O serie de gospodării vor deveni disponibile și în județul Rădăuți: 226 în localitățile Solca, Soloneț, Racua, Poieni; 50 la Cacica, Strigoaia, Pârteștii de Jos și Pârteștii de Sus⁷⁹. Un document semnat de Ionel Negură⁸⁰, șeful Comisariatului regional Gura-Humorului, precizează ordinea de ocupare a acestor locuințe: 1) instituțiile publice ce au nevoie de localuri; 2) refugiații români; 3) localnicii nevoiași⁸¹.

Plasarea se efectua prin intermediul unei comisii formate din comisarul local al Guvernului, primarul comunei și șeful garnizoanei legionare⁸². Cererile de preluare provizorie în custodie a bunurilor statului au fost mai peste tot soluționate fără a se ține cont de criteriile legale, după bunul plac al comandanților mișcării⁸³. Gospodăriile rămase de la germani au fost împărțite între legionari și localnici care mai aveau o locuință, "în timp ce mulți refugiați cu copii și greutatea care și-au lăsat case și averi în teritoriul ocupat au rămas și de data aceasta pe drumuri"⁸⁴. Într-o scrisoare adresată generalului Antonescu era incriminat primarul din Putna (jud. Rădăuți) - "cel mai stricat și mai rău om din comună" - care "și-a căpățuit întâi familia ... iar pe refugiați i-a gonit din sat, înjurându-i, motivând că nu au fost legionari"⁸⁵. Procedând în felul acesta, se ignora Ordinul circular nr. 4724 din 10 septembrie 1940 al Conducătorului Statului care stipula că dreptatea, omenia și legalitatea vor sta la temelia noului regim⁸⁶. Principiile de mai sus ar fi trebuit aplicate mai ales față de refugiați, în condițiile în care "acești oameni și bunurile lor au fost sacrificați pentru a se păstra viața și bunurile noastre"⁸⁷. La începutul lunii februarie 1941, prefectul județului Câmpulung, lt. col. Gh. Stăncescu, raporta Ministerului Afacerilor Interne modul defectuos în care au fost administrate în perioada anterioară bunurile intrate în proprietatea statului: stocurile de cereale și alimente au fost jefuite, animalele sunt într-o stare jalnică datorită proastei îngrijiri, casele repatriaților au fost devastate; ca urmare, "întreaga masă a populației refugiate este nemulțumită de felul cum s-a procedat în trecut"⁸⁸. Pentru curmarea acestor abuzuri, localnicii nu vor mai putea intra în posesia bunurilor rămase de la germani decât după deplina rezolvare a problemelor evacuațiilor, ce urmau să fie plasați "cu mult discernământ, dându-se preferință românilor refugiați care sunt nevoiași și împovărați de familii mai numeroase"⁸⁹.

Un deosebit interes pentru cunoașterea sub cele mai diverse aspecte - evoluția numerică, locul de proveniență, starea socială ș.a. a situației refugiaților o prezintă statisticile întocmite în acea perioadă. În toamna anului 1940 nu erau încă date publicității date oficiale cu privire la numărul total al refugiaților sau ajutoarele acordate⁹⁰. Operațiunile de plasare au întâmpinat dificultăți legate de faptul că o parte din refugiați (în special cei intrați clandestin în țară) evitau să se prezinte în fața autorităților, iar alții nu-și anunțau sosirea sau plecarea din localitate⁹¹. Din această cauză, cifrele care se referă la numărul refugiaților trebuie să fie considerate minimale față de situația reală. Până în luna mai 1941 - când dr. Octavian Lupu⁹² a cerut din partea Comisariatului General al Refugiaților o statistică separată a basarabenilor și bucovinenilor⁹³ - nu este posibilă, în cele mai multe cazuri, departajarea evacuațiilor provenind din nordul "Arboroasei" de cei sosiți din provincia de la răsărit de Prut. La recensământul din aprilie 1941, persoanele originare din teritoriile cedate vor completa un formular special "REF" cu date pentru cunoașterea exactă a statutului lor⁹⁴, care să permită "acțiunea, atât de necesară,

a curmării suferințelor pricinuite unei bune părți a poporului românesc în urma constrângerii statului nostru să-și reducă teritoriul..."⁹⁵.

În zilele tragice ale exodului din fața invaziei armatelor roșii va fi emisă o decizie potrivit căreia refugiații din Bucovina și Hotin erau repartizați în județul Neamț⁹⁶, unde, la începutul lui iulie 1940 se găseau aproximativ 4 000 de evacuați⁹⁷. Din cauza lipsurilor existente, o parte din bucovineni vor pleca de aici la Craiova și în alte județe din sudul țării⁹⁸. Treptat - odată cu slăbirea presiunilor externe ce amenințau cu totala desființare statul român - majoritatea celor ce au scăpat de urgia bolșevică se vor stabili în localitățile din teritoriul liber al Bucovinei unde aveau rude și prieteni. La sfârșitul lunii ianuarie 1941, în județul Suceava se aflau 2 233 refugiați, din care 1 464 proveneau din provinciile anexate de Uniunea Sovietică⁹⁹. Printre comunele ce au oferit adăpost unui important număr de refugiați se remarcă: Ilișești (342 refugiați, din care 246 din nordul Transilvaniei), Arbore (204 evacuați din Cadrilater), Mitocul Dragomirnei (128 sinistrați, din care 81 "dobrogeni"), Burdujeni (127), Blăceana (122)¹⁰⁰, în unele localități (Berchișești, Lipoveni ș.a.)¹⁰¹ aceștia erau inexistenți, iar în orașul Solca se găseau doar 43 de evacuați¹⁰². Persoanele provenind din Basarabia și nordul Bucovinei au fost repartizate relativ uniform în teritoriu sau concentrate în capitalele de județ, în schimb transilvănenii și foștii coloniști din Cadrilater¹⁰³ vor fi plasați în grupuri compacte în localitățile rurale părăsite de germani. În județul Câmpulung, la mijlocul lunii mai 1941, se găseau 1 193 refugiați. Datorită apropierii de hotarul trasat prin "arbitrajul" de la Viena, refugiații din Ardeal (589 persoane) predominau față de cei din Bucovina (512) sau Basarabia (92)¹⁰⁴. La Vatra Dornei, se vor stabili 133 transilvăneni¹⁰⁵. În județul Rădăuți numărul de refugiați a crescut de la 350 spre finele lui iulie 1940¹⁰⁶ la 3 939 pe 30 aprilie 1941¹⁰⁷. Trecherile clandestine din nordul "Țării Fagilor"¹⁰⁸, în acest județ "tăiat" de linia de demarcație - și nu aportul nesemnificativ adus de puținele persoane repatriate oficial - explică sporul neașteptat din prima parte a anului 1941, când, doar numărul bucovinenilor (2 985)¹⁰⁹ îl depășea pe cel al tuturor refugiaților (2 295) existenți la 31 decembrie 1940¹¹⁰. Pe data de 30 aprilie 1941, situația evacuaților stabiliți în județul Rădăuți era următoarea¹¹¹:

România

Prefectura Județului Rădăuți
Serviciul administrativ

EVIDENȚA REFUGIAȚILOR PE PROVINCII
DE ORIGINE ȘI PE PROFESII
stabiliți în județul Rădăuți, la data de 30 Aprilie 1941

	Bucovineni		Basarabeni		Moldoveni		Ardeleni		Dobrogeni	
Profesiunea	Capi fam.	Nr. pers.	Capi fam.	Nr. pers.	Capi fam.	Nr. pers.	Capi fam.	Nr. pers.	Capi fam.	Nr. pers.
Funcționari de stat	200	769	11	52	2	5	7	30	-	-
Funcționari particulari	10	53	-	-	1	3	-	-	-	-
Agricultori	197	1192	3	19	2	16	2	6	129	738
Avocați	3	12	-	-	-	-	-	-	-	-
Medici	1	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Ingineri	2	7	-	1	-	-	-	-	-	-
Pensionari	38	170	2	7	-	-	1	4	-	-
Comercianți	36	156	-	-	-	1	1	2	-	-
Meseriași	30	191	2	7	3	12	2	8	1	4
Industriași	1	10	-	-	-	-	-	-	-	-

Muncitori calificați	11	60	1	7	-	2	1	8	-	-
Servitori	1	26	-	-	-	-	-	1	-	-
Casnice										

Prefect,
Lt. col. Ionescu
s.s. indescifrabil

Șeful Serviciului,
E. Carage
s.s. indescifrabil

În contextul social-economic din acest județ, agravat de situația generală a țării, autoritățile vor întâmpina dificultăți deosebite în găsirea unui loc de muncă pentru refugiați. La 31 decembrie 1940, dintr-un total de 2 295 persoane, 1 390 erau neplasate¹¹², pentru ca la începutul lunii iunie 1941, ponderea lor să scadă la 928 din 4 247 de evacuați¹¹³. Datele prezentate fac puțin credibil raportul înaintat Conducătorului Statului pe 2 noiembrie 1940 potrivit căruia, în întreaga populație refugiată, numai 2 000 persoane nu erau plasate în serviciu¹¹⁴. O situație mult mai bună se prezenta în județul Suceava, unde doar 118 din cei 2 233 de sinistrați nu erau plasați pe 20 ianuarie 1941¹¹⁵. În luna iunie 1941, peste 1 000 de refugiați vor reveni din Germania îndreptându-se spre nordul Moldovei¹¹⁶. Astfel, se poate aprecia la aproximativ 10.000, numărul de refugiați stabiliți la acea dată în cele trei județe bucovinene.

Românii care au fost siliți în vara anului 1940, dar și mai târziu, să ia calea pribegiei - părăsindu-și în cele mai multe cazuri întreaga avere - vor cunoaște calvarul unei existențe sub semnul celor mai grave lipsuri și incertitudini. Într-o scrisoare adresată lui Horia Sima, generalul Antonescu arăta o parte din greutățile cu care se confrunta țara: "Neajunsurile evacuării nepregătite și dezastruoasă a unei treimi din teritoriu, reducerea încasărilor, povara refugiaților și a funcționarilor evacuați, dezordinea provocată de predecesori, acestea reunite la un an economic slab, chiar și în împrejurări normale, ar fi constituit obiectul unei grave crize"¹¹⁷. Șocul inflaționist ce s-a făcut remarcat încă din iulie 1940, va afecta întreaga populație a României, dar mai ales categoriile cele mai defavorizate din rândul refugiaților. Din această cauză "este exclus ca un om nevoiaș sau un funcționar public să-și mai poată confecționa o pereche de haine sau ghetă", stafa de cea mai proastă calitate ajungând la 600 lei metrul, iar încălțăminte costă de la 1 000 de lei în sus¹¹⁸.

Prețurile alimentare au crescut și ele, astfel că, pe baza unor salarii de 2000-4000 lei, pentru micii funcționari "este o artă ca să mai poată trăi, fără a mai vorbi de impozite, taxe comunale..."¹¹⁹. Situația salariaților de stat era cu atât mai tragică cu cât ei au fost ultimii care s-au refugiat, fiind nevoiți să dea prioritate problemelor instituției și nu salvării bunurilor personale¹²⁰. Într-o cerere, un grup de funcționari repartizați la Prefectura județului Suceava subliniau că evacuarea "s-a făcut prin surprindere, neavând posibilitatea de a ne lua nici măcar strictul necesar..."¹²¹. Dimitrie Duninghevici, fost notar la Storojineț, refugiat pentru a doua oară din Clujul ocupat de horthyști, solicita un ajutor bănesc, deoarece "a rămas cu familia săraci, lipiți pământului, având un salariu de cca 3 000 lei lunar, din care plătesc numai chirie 1 000 lei..."¹²². O circulară a Ministerului Afacerilor Interne din 10 ianuarie 1941 stabilea pentru funcționarii încadrați în posturi suprabugetare plata salariilor începând cu 1 octombrie 1940, a drepturilor bănești neîncasate pentru perioada anterioară și un ajutor echivalent cu salariul pe două luni¹²³. Din partea acestui departament se vor aloca 33,5 milioane lei pentru funcționarii provenind din teritoriile evacuate¹²⁴.

În ianuarie 1941 s-au majorat salariile "funcționarilor celor mai nevoiași și, în același timp, celor mai numeroși"¹²⁵. Starea materială a slujbașilor statului era grevată și de o serie de împrumuturi contractate cu ocazia refugului, ce nu mai puteau fi achitate "la unii neajungând

nici măcar salariul pentru a li se face reținerile ordonate"¹²⁶. În urma unor decrete adoptate la sfârșitul lui decembrie 1940, scadența plății datoriilor și obligațiilor refugiaților se va proroga pentru două luni¹²⁷. Cadrele didactice vor împărți aceeași soartă, îndurând cele mai grele privațiuni în urma pierderii locului de muncă și a bunurilor agonisite într-o viață de om. Directorul școlar Buzneanu Ghedeon, din Cernăuți, se găsea în fatidica zi de 28 iunie 1940 împreună cu familia, la băi la Vatra-Dornei, motiv pentru care "nu și-au putut salva decât câteva haine de vară..."¹²⁸.

Cu retribuțiile neplătite luni în șir, sau, în cele mai fericite cazuri, în situația de a suplini puținele posturi rămase vacante, slujitorii școlii au trebuit să apeleze la cele mai diferite mijloace pentru a putea supraviețui. Profesorul cernăuțean Cudla Valerian - ce a rămas fără serviciu, după întoarcerea titularului catedrei pe care a deținut-o temporar la Liceul "Ștefan cel Mare" din Suceava - va fi nevoit să-și întrețină familia din lecții particulare, câștigând doar 60 de lei, zilnic¹²⁹. Casa de Economii, Credit și Ajutor a Corpului Didactic a deschis un credit extraordinar de 200.000 lei pentru plata ajutoarelor membrilor refugiați din Basarabia și nordul Bucovinei¹³⁰. Această sumă era, evident, insuficientă pentru cei 4 888 de învățători și profesori sosiți din teritoriile anexate la URSS¹³¹. "Cu ce să închiriezi un apartament? Cu ce să-l mobilezi? - se întreba prof. univ. N. Ionescu-Sisești, într-un articol din ziarul "Universul" - Din leafa de mizerie a unui profesor, ce să cumperi întâi: o cratiță sau o pereche de ghete?¹³². Câteva instituții școlare din nordul Bucovinei vor continua să funcționeze în anul 1940-1941 în localitățile:

- Siret: Liceul comercial de băieți Cernăuți;
- Rădăuți: Liceul industrial de fete Cernăuți;
- Câmpulung-Moldovenesc: Liceul industrial de băieți Cernăuți¹³³.

Profesorii din elita culturală bucovineană au fost nevoiți să accepte locuri de muncă în alte regiuni ale țării¹³⁴. Constantin Loghin¹³⁵, de la Liceul "Mitropolitul Silvestru"-Cernăuți la Liceul "Matei Basarab" din București; Emil Goraș, de la Școala normală de băieți - Cernăuți la Liceul Național din Iași; Alexandru Bocănețu¹³⁶, de la Gimnaziul "Cuza Vodă" din Cernăuți - Muzeul limbii române din Cluj; Nicolae Grămadă¹³⁷, de la Gimnaziul "Miron Costin" din Cernăuți - Liceul de băieți Dorohoi; N. Tcaciuc-Albu¹³⁸, de la Liceul "Aron Pumnul" din Cernăuți - Muzeul limbii române din Cluj. Din nordul Bucovinei au plecat ulterior datei de 28 iunie 1940, un număr de 1 336 cadre didactice dintre care 1 202 învățători, 134 profesori și maiștri¹³⁹.

Ministerul Culturii Naționale, Cultelor și Artelor va da pentru refugiați ajutoare în valoare de 104.711.642 lei¹⁴⁰, reușind să plaseze 1 021 profesori secundari și 9 492 învățători originari din provinciile părăsite vremelnice¹⁴¹. Într-o scrisoare adresată profesorului Teodor Bălan¹⁴², evacuat la Bușoaia la începutul lui iulie 1940, I.P.S.S. Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului - după ce-și oferea sprijinul pentru ocuparea unor catedre libere la școlile confesionale aflate în subordinea bisericii - îi transmitea binevenite cuvinte de îmbărbătare: "Eu am nădejde de la bunul Dumnezeu, că nu se va sfârși învâlmășeala de astăzi din lume, fără să ajungem noi, din nou, stăpâni pe pământul scump care momentan ne-a fost răpit. Deci, iubite Teodor, ține-ți inima tare și prinde curaj, nu numai în ceea ce privește starea ta și a familiei tale, ci și în ce privește soarta Bucovinei ocupate, atât de scumpă nouă tuturor"¹⁴³. Din toamna anului 1940, eruditul editor de documente bucovinene - inițial repartizat la Cluj - va funcționa temporar la Liceul "Gh. Lazăr" din Sibiu¹⁴⁴, oraș în care s-a format o mică colonie de refugiați arborescenți¹⁴⁵ printre care se remarcă: fostul mareșal al Bucovinei, baronul Alexandru Hurmuzachi¹⁴⁶, prorectorul Universității, dr. Al. Procopovici¹⁴⁷, prof. univ. Romulus Căndea¹⁴⁸, Ipolit Tarnavski¹⁴⁹, N. Tcaciuc-Albu ș.a.

În comunicatul Sf. Sinod al Patriarhiei Române din 3 decembrie 1940 se arăta: "Prin sfârșirea pământului românesc, mai multe eparhii sau părți de eparhii ale Bisericii ortodoxe

române au rămas între hotare străine...¹⁵⁰. Deoarece autoritățile horthyste¹⁵¹, dar mai ales cele sovietice duceau o susținută campanie împotriva bisericii naționale¹⁵², o bună parte din locuitorii teritoriilor evacuate vor rămâne văduviți de învățătura dragostei și milei creștine prin plecarea preoților în pribegie. Un număr de 186 parohii aparținând Mitropoliei Bucovinei - în care își desfășurau, înainte de 28 iunie 1940, activitatea a 252 preoți și diaconi¹⁵³ - au rămas sub ocupație, în timp ce 106 slujitori ai altarului s-au refugiat pentru a scăpa de prigoana bolșevică¹⁵⁴. Mitropolitul Ardealului, Nicolae Bălan - strălucit absolvent al Facultății de Teologie din Cernăuți¹⁵⁵ - va oferi adăpost, masă și un prim ajutor bănesc de 5 000 lei pentru preoții evacuați¹⁵⁶. În urma acestui gest mărinimos, Ioan Berariu, fost paroh în Mihalcea (jud. Cernăuți) remarca: "Slavă Bisericii și slavă neamului care are asemenea Arhiepiscopi și conducători în vremuri grele ca acestea!"¹⁵⁷. După intervenția I.P.S.S., Ministerul Cultelor și Artelor va repartiza 90 de preoți bucovineni în eparhiile sufragane Mitropoliei Ardealului și 15 în Arhiepiscopia Craiovei. Pentru preoții repatriați, se vor înființa 62 posturi provizorii în parohiile din sudul Bucovinei¹⁵⁸.

Din 220.501 evacuați basarabeni și bucovineni, înregistrați până la 4 decembrie 1940, 80.000 aparțineau țărănimii¹⁵⁹. Datorită faptului că formau pătura cea mai numeroasă de refugiați - în județul Rădăuți erau pe 30 aprilie 1941, 1 871 țărani, în cadrul celor 3 939 evacuați¹⁶⁰ - dar și cea mai afectată de dezrădăcinarea forțată, statul român va întâmpina multiple greutăți în rezolvarea problemelor acestora. În iunie 1940, pe lângă Uniunea Sindicatelor Agricole, s-a înființat un Comitet de ajutorare și încadrare având ca președinte pe Constantin Garoflid și președinte de onoare pe ministrul agriculturii și domeniilor, prof. G. Ionescu-Sisești¹⁶¹. Profesorul Dimitrie Marmeliuc¹⁶² va lansa în presă un adevărat semnal de alarmă în legătură cu truditarii pământului, care "formează cea mai nenorocită categorie de refugiați, deoarece trăind acasă din exploatarea acestor imobile, se văd în pribegie fără nici un rezim material"¹⁶³.

Pentru ameliorarea stării materiale a țăranilor stabiliți în sudul Bucovinei s-a încercat acordarea proprietăților părăsite de locuitorii ce au rămas în teritoriul ocupat¹⁶⁴. Plasarea în bunurile rămase de la repatriații germani s-a dovedit o soluție salvatoare, deși a dat naștere deseori la nemulțumiri. În locul uneltelor promise, refugiații au găsit "casele goale fără nici un inventar agricol"¹⁶⁵, iar suprafețele de teren oferite se vor dovedi insuficiente în condițiile în care producția agricolă a anului 1940 a fost deficitară¹⁶⁶. Astfel, la sfârșitul lui aprilie 1941, 30% din agricultorii evacuați în județul Rădăuți erau neplasați¹⁶⁷. Într-o cerere adresată prefectului județului Suceava și semnată de trei bucovineni din Mahala (jud. Cernăuți) se arăta: "... suntem lăsați muritori de foame. Vrem să muncim dar n-avem unde până la începerea lucrărilor de primăvară la câmp"¹⁶⁸. Prin asigurarea doar a unui adăpost, unele familii de agricultori refugiați ce se găseau într-o situație limită "neavând nici măcar hrana zilnică"¹⁶⁹ au preferat să plece în alte regiuni ale țării. Într-adevăr - așa cum afirmase scriitorul Liviu Rebreanu în magistralul discurs rostit la 29 mai 1940 în ședința publică solemnă a Academiei Române, anticipând parcă năpraznicile vremuri ce aveau să vină - țăranul român, păstrătorul efectiv al teritoriului național, "...smuls de pe ogorul lui, ar fi osândit să piară ca un arbore smuls din rădăcini"¹⁷⁰. Autoritățile din județul Rădăuți vor distribui în mod gratuit agricultorilor stabiliți aici 5 1/2 vagoane porumb și 2 vagoane de cartofi. De asemenea, s-au împărțit unelte, iar Federala "Bogdania" a fost solicitată să procure semințe pe credit până la recolta viitoare¹⁷¹. Printre țăranii stabiliți temporar în comuna Satu Mare (jud. Rădăuți) ce au beneficiat de ajutoare se numără: Ciobu Teodosie, originar din Ismail-Basarabia (97 kg de porumb), Svian Vasile din Toporăuți (jud. Cernăuți), Luchian Ilie din Igești (Storogineț) ce au primit câte 50 kg porumb ș.a.¹⁷².

Situația în care se găseau liber-profesioniștii era nu mai puțin gravă și se datorea mai ales dificultăților întâmpinate în reintegrarea profesională. Confruntat cu această crudă realitate,

refugiatul Vasiloschi Valerian remarca: "Am pierdut deci întreaga mea avere mobilă cât și imobiliară, întreaga clientelă de avocat pe care eu nu o mai pot forma, ajungând, astăzi fără vina mea la sapă de lemn"¹⁷³. Unii din meseriașii ce au rămas fără ateliere, mașini și unelte - printre care cernăuțenii George Sandu, Nicolae Cărbunaru, G. Mânzăraru - au apelat la Banca de Credit a Meseriașilor din București pentru a obține un sprijin financiar necesar reluării activității¹⁷⁴.

Într-o conjunctură nefavorabilă se găseau și comercianții refugiați. Comitetul organizat în orașul Rădăuți adresa la începutul lui februarie 1941 un Memoriu generalului Antonescu în care deplângeau faptul de a nu fi obținut ajutoare sau credite pe termen lung, deși Camera de Comerț din București a primit în acest scop suma de 300.000.000 lei de la Banca Națională a României¹⁷⁵. Problemele comercianților erau cunoscute și de gen. adj. Eugen Zwiedanek, ministrul colonizării, ce era conștient că plasarea lor nu este suficientă "până nu găsesc creditul necesar pentru a cumpăra întreprinderi existente sau a fonda întreprinderi noi". Înființarea între timp a Institutului de Credit pentru Comercianți va rezolva o parte din doleanțele acestora, astfel că la 30 aprilie 1941 își reluasera activitatea 30 din cei 75 meseriași și comercianți stabiliți în județul Rădăuți¹⁷⁶. La nivel național se prezenta un tablou mai puțin încurajator, Memoriul "Cercului Basarabenilor" - semnat de I.P.S.S. Mitropolitul Gurie - atrăgea atenția Conducătorului Statului că: "În chestia plasării profesioniștilor liberi - avocați și notari publici, a funcționarilor particulari și a meseriașilor, nu s-a făcut tot ce trebuia să se facă".

După un raport oficial, procentul celor plasați este de numai 8% și termenul de 15 februarie, fixat de Subsecretariatul de Stat al refugiaților, pentru lichidarea acestei probleme spinoase, duce la abandonarea celei mai importante îndatoriri câte le are statul față de refugiați¹⁷⁷. Pensionarii, femeile casnice, bătrânii, elevii și studenții au constituit o grea povară pentru statul român, prin procentul ridicat pe care-l dețineau în cadrul refugiaților - ce îi situa pe locul al treilea după țărani și funcționari¹⁷⁸ - dar mai ales datorită faptului că majoritatea se găseau în imposibilitatea de a se întreține singuri. În urma creșterii prețurilor, pensionarii erau "foarte împovărați de greutatea traiului, deoarece lor nu li s-au mărit pensiile"¹⁷⁹ și, în plus, încurcăturile birocratice legate de schimbarea domiciliului făceau ca drepturile bănești să se lase mult așteptate¹⁸⁰. Alexandra Băncescu își motiva în puține cuvinte cererea de ajutor adresată Prefecturii Sucevei: "Sunt pensionară, am 1 600 lei lunar, am lăsat toată averea în Cernăuți și un fiu concentrat..."¹⁸¹. Pentru susținerea intereselor proprii, pe lângă Asociația generală a pensionarilor din România, se va organiza Cercul pensionarilor refugiați din Basarabia și Bucovina¹⁸². Un decret-lege de la sfârșitul lunii decembrie 1940 prevedea acordarea de alocații provizorii pentru copiii și soțiile refugiați ai pensionarilor rămași în teritoriile evacuate¹⁸³, iar de la 1 ianuarie 1941 vor fi majorate toate pensiile¹⁸⁴. În anul 1940/1941 au fost înregistrați în întreaga țară 11.586 elevi și 2.186 studenți refugiați¹⁸⁵. Una din măsurile de protecție socială va avea în vedere pe elevii refugiați ai căror părinți nu și-au putut salva averea, care vor fi scutiți de orice taxe școlare¹⁸⁶. Din cele 38 eleve originare din teritoriile ocupate ce erau înscrise în anul școlar 1940/1941 la Liceul "Elisabeta Doamna" din Rădăuți, 14 primeau câte o bursă de 3 400 lei, 6 au beneficiat de ajutoare în rechizite și cărți școlare, 4 de ajutoare bănești, iar eleva Sbenga Elena din Ropcea (jud. Storonița) va primi haine și încălțăminte. Un sprijin asemănător au primit 21 din cei 53 elevi refugiați de la Liceul "Eudoxiu Hurmuzachi" și 26 fete ce urmau cursurile Liceului industrial din aceeași localitate¹⁸⁷. La începutul lui 1941, întreaga responsabilitate asupra soartei elevilor refugiați va reveni Ministerului Educației Naționale¹⁸⁸.

Decretul-lege din 17 septembrie 1940 de înființare a Comisariatului general al refugiaților din Basarabia și Nordul Bucovinei deschidea posibilitatea despăgubirii evacuaților prin credite acordate de Ministerul de Finanțe¹⁸⁹. Noi speranțe au apărut după Ordinul telefonic nr. 966 din 8 ianuarie 1941 al Ministerului de Justiție ce prevedea stabilirea valorii

bunurilor personale părăsite în provinciile ce se găseau vremelnice sub dominație străină¹⁹⁰. Dar, datorită încetinelii cu care se vor desfășura operațiunile de evaluare, până în primăvara anului 1941, "nu s-a procedat măcar la stabilirea quantumului averilor lăsate și lucrul acesta contribuie la crearea unui spirit de desăzădejde în cercurile refugiaților"¹⁹¹.

Cadrul legislativ instituit în toamna lui 1940 în vederea rezolvării problemelor populației dislocate va cunoaște modificări și îmbunătățiri la începutul noului an. Decretul-lege nr. 680 din 17 martie 1941 decidea contopirea Comisariatului general al refugiaților din Nordul Transilvaniei și a Comisariatului general al refugiaților din Basarabia și Nordul Bucovinei într-un singur departament: Comisariatul General al Refugiaților¹⁹². În urma decretului-lege nr. 1198 din 29 aprilie 1941, Subsecretariatul de Stat al Colonizării și Populației Evacuate este restructurat, primind titulatura de Subsecretariatul de Stat al românizării, Colonizării și Inventarului. Noul organism, organizat pe lângă Președenția Consiliului de Miniștri, se ocupa cu evidența populației evacuate, refugiate sau expulzate, alcătuind dosare, fișe, statistici cu evaluarea bunurilor rămase în teritoriile ocupate, reintegrarea profesională ș.a. În subordinea sa se găseau: Comisariatul General al Refugiaților, Comisariatul General al Dobrogei și Direcțiunea refugiaților și populației evacuate¹⁹³.

Între anii 1940-1941, în pofida greutăților cu care se confrunta țara, statul român va aloca resurse materiale și financiare considerabile pentru întreținerea și stabilizarea situației populației evacuate. Fondurile necesare au fost obținute fără introducerea altor sarcini fiscale, din "economii realizate printr-o bună gospodărire bugetară"¹⁹⁴.

Veniturile încasate au întrecut cu 23% pe cele planificate pentru România Mare deși suprafața țării s-a redus cu o treime, iar economia a suferit mari pierderi în urma amputărilor teritoriale¹⁹⁵. În total au fost distribuite ajutoare în valoare de sute de milioane de lei; s-au acordat sume de bani, bonuri de masă, foi de drum, cazare, îmbrăcăminte, asistență medicală gratuită. O legislație specială acorda refugiaților scutiri de impozite, chirie, reduceri de arenze etc.¹⁹⁶. Țăranii au primit pământ, unelte, vite, iar meseriașii au fost înzestrați cu mașini și scule în valoare de 104.409.949 lei¹⁹⁷. Pentru elevii și studenții refugiați - ce au beneficiat de burse, întreținere gratuită în internate și scutiri de taxe - s-au cheltuit 92.316.659 lei¹⁹⁸. De aceste ajutoare și avantaje vor beneficia și numeroșii evacuați stabiliți în sudul Bucovinei. În contrast cu măsurile adoptate în perioada 1940-1941, de un cu totul alt tratament se vor "bucura" refugiații din teritoriile reocupate de Uniunea Sovietică în primăvara anului 1944, când, din fața tancurilor rusești, se vor retrage 32.958 bucovineni și 82.580 basarabeni¹⁹⁹. Chiar înainte de semnarea Convenției de Armistițiu, Armata Roșie și organele N.K.V.D.-ului au început o adevărată vânatoare a acestora în vederea "repatrierii" în imperiul de la Răsărit²⁰⁰. O mare parte din refugiații bucovineni și basarabeni, vor fi trimiși direct în lagărele din Siberia și Asia Centrală, fiind considerați împotriva voinței lor, "cetățeni sovietici"²⁰¹.

Întregul șir de măsuri adoptate pentru contracararea efectelor sociale pricinuite de evacuarea unor provincii românești - cu toate realizările și inerentele scăderi - a rezolvat multe din problemele refugiaților, dar nu a putut în general să creeze decât o stare de provizorat. Unii contemporani au comparat anii 1940-1941 cu perioada 1914-1916, când a existat același sentiment întemeiat că țara așteaptă cu mâna pe armă până conflictul dintre marile puteri va intra în faza decisivă²⁰². "Sunt convins că situația de azi e trecătoare, adică vom reveni în drepturile noastre. Când? Nu știu, dar știu că legea firii va readuce lucrurile așa cum le cer propășirea neamului..."²⁰³ - scria generalul Radu Rosetti împărtășindu-și speranțele profesorului Teodor Bălan. La un an de la ultimatum va urma istoricul "Vă ordon: Treceți Prutul!", ce a umplut de bucurie inimile românilor, iar pentru refugiați a constituit semnalul că a sosit momentul să facă cale întoarsă la căminele părăsite, pentru a-și relua traiul pașnic și a reface din temelii tot ce a cunoscut urmările devastatoare ale bolșevismului și războiului.

1. Vezi pe larg: *Pierderile economice românești în urma cedărilor de teritorii. Reduceri generale. Teritorii, populație, bogății*, București, 1940; Mircea Mușat, *Drama României Mari*, București, 1992, pp. 217-218; Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Anul 1940. Drama românilor dintre Prut și Nistru*, București, 1992, p. 95 și urm.; V.F. Dobrinescu, Ion Constantin, *Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial*, Iași, 1995, pp. 208-211.
2. Mircea Ioanițiu, *Amintiri și reflecțiuni*, București, 1993, p. 111.
3. Mircea Mușat, *op. cit.*, p. 219.
4. Mihai Fătu, Mircea Mușat, eds., *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul Transilvaniei. septembrie 1940 - octombrie 1944*, București, 1984, p. 142.
5. "Glasul Bucovinei", anul XXII, nr. 5943 din 4 iulie 1940, p. 2.
6. V.F. Dobrinescu, Ion Constantin, *op. cit.*, p. 207.
7. "Glasul Bucovinei", nr. 5957 din 20 iulie 1940, p. 1. Cei doi s-au numărat în anul 1918 printre fruntașii luptei de eliberare a românilor basarabeni; of. Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei*, Chișinău, p. 180 și urm.
8. Mihai-Aurelian Căruntu, *Activitatea asociației "Cercul bucovinenilor din București" pentru ajutorarea refugiaților din teritoriul ocupat de U.R.S.S. în vara anului 1940*, în "Suceava - Anuarul Muzeului Național al Bucovinei", XVII-XVIII-XIX, 1990-1991-1992, p. 190.
9. Constantin Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XXVIII, II, 1940, București, 1941, p. 1449.
10. V.F. Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia*, Iași, 1991, p. 164.
11. Direcția Generală a Arhivele Naționale, filiala Suceava (în continuare se va cita: A.N.S.), fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 14/1940, f. 28.
12. Gh. Brătianu, *La Basarabie. Droits nationaux et historiques*, 1943, București, p. 201; Gh. Buzatu, *România cu și fără Antonescu*, Iași, 1991, p. 65; Eliza Campus, *Din politica externă a României, 1913-1947*, București, 1980, p. 548; Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Iulie-august 1940*, ediție Valeriu Dianu, București, 1991, p. 239 și urm.; Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică*, ed. Stelian Neagoe, vol. II, 1938-1940, București, 1993, p. 288.
13. Mihai-Aurelian Căruntu, 1941 - *Un nou început pentru Bucovina reîntregită* (I), în "Suceava - Anuarul Muzeului Național al Bucovinei", XX, 1993, p. 173; A.N.S., fond Primăria orașului Suceava, d. 4/1940, f. 1.
14. A. N. S., fond Primăria comunei Volovăț, d. 59/1940, f. 185.
15. Vezi în acest sens Vintilă Mihăilescu, *Unitatea pământului și poporului românesc*, în "Lucrările Institutului de Geografie al Universității Regale Ferdinand I din Cluj la Timișoara", vol. VII, 1942, București, pp. 3-9.
16. În stenograma unui discurs al lui Constantin I.C. Brătianu, înaintată generalului Ion Antonescu în februarie 1941, se arată: "Economia noastră națională este greu atinsă prin lipsa materiilor prime, cauzată în parte prin neputința de a mai introduce în țară cele ce ni le furnizau teritoriile naționale înstrăinate"; cf. Mihai Pelin, *Mareșal Ion Antonescu. Epistolarul infernului*, București, 1993, p. 70.
17. A.N.S., fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 14/1940, f. 45.
18. La baza acestor legături a stat o evidentă complementaritate economică. Astfel, județul Câmpulung avea doar 2,92% din suprafața agricolă arabilă, pe când județul Cernăuți deținea 67%. Cf. Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*, București, 1993, p. 114.
19. "Glasul Bucovinei", nr. 5979 din 16 septembrie 1940, p. 1.
20. A. N. S., fond Prefectura jud. Câmpulung, d. 29/1940, f. 58.
21. *Ibidem*, fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 13/1940, f. 116. Doar 20% din firmele înmatriculate în Bucovina aveau proprietari români, apud, *Enciclopedia României*, vol. III, București, 1939, p. 824.
22. *Ibidem*, d. 13/1940, f. 116.
23. *Ibidem*, f. 109.
24. *Ibidem*, f. 100.
25. *Ibidem*, f. 120.
26. Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române (1938-1944)*, ed. Stelian Neagoe, București, 1994, p. 139; Aurică Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940-ianuarie 1941*, Cluj-Napoca, 1976, p. 138; *File din istoria militară a poporului român*, vol. 5 și 6, București, 1979, p. 175.
27. A.N.S., *loc. cit.*, f. 97.
28. Gh. Buzatu, *Mareșalul Antonescu în fața istoriei*, vol. II, Iași, 1990, p. 405.
29. A.N.S., fond Prefectura jud. Suceava, d. 91/1941, f. 208.

30. *Ibidem*, fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 14/1940, f. 10.
31. *Ibidem*.
32. Ioan Scurtu, C-tin Hlihor, *op. cit.*, p. 92.
33. A.N.S., *loc. cit.*, d. 35/1941, f. 5-6.
34. *Ibidem*, fond Prefectura jud. Câmpulung, d. 70/1940, f. 46.
35. *Ibidem*, f. 6.
36. *Ibidem*, d. 69/1940, f. 28.
37. *Ibidem*, fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 77/1940, f. 116.
38. *Ibidem*, fond Prefectura jud. Câmpulung, d. 70/1940, f. 116.
39. *Ibidem*, *loc. cit.*, d. 69/1940, f. 19.
40. *Ibidem*, d. 70/1940.
41. *Ibidem*, fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 14/1940, f. 78.
42. "Însemnări sociologice", anul IV, nr.2/15 septembrie 1940, p. 10.
43. A.N.S., fond Prefectura jud. Câmpulung, d. 70/1940, f. 51.
44. *Ibidem*, fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 49/1941, f. 5.
45. *Ibidem*, d. 47/1941, f. 96.
46. *Ibidem*, d. 48/1941, f. 57.
47. Mihai Antonescu, *Înfăptuirile de un an ale guvernării Mareșalului Ion Antonescu. 6 septembrie 1940-6 septembrie 1941*, f.a., f. 20.
48. A. N. S. , *loc. cit.*, f. 74.
49. *Ibidem*, f. 205.
50. *Ibidem*, f. 147.
51. *Ibidem*, f. 122 și urm.
52. *Ibidem*, f. 156 și urm.
53. *Ibidem*, f. 202.
54. Mihai Antonescu, *op. cit.*, pp. 20-21.
55. Vezi Mihai-Aurelian Cărunțu, *Activitatea asociației...*
56. "Însemnări sociologice", nr. 2/15 septembrie 1940, p. 12. Vezi și colecția ziarului "Universal" pentru perioada iulie-august 1940.
57. Mihai Antonescu, *Pentru Țară. 6 septembrie 1940-5 septembrie 1942*, f. a., p. 28
58. "Glasul Bucovinei", nr. 5995 din 28 iunie-1 iulie 1940, p. 7.
59. A.N.S., fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 45/1941, f. 130.
60. Constantin Hamangiu, *op. cit.*, vol. XXVIII, 1940, II, București, 1941, pp. 1598-1600. Pe 16 septembrie 1940 au fost adoptate decretul de constituire a Comisariatului General al refugiaților din Nordul Transilvaniei și Comisariatului General pentru deplasarea populației din Dobrogea, *ibidem*, p. 1593 și urm.; Vezi și Mircea Mușat, *op. cit.*, p. 218.
61. *Ibidem*.
62. *Ibidem*.
63. D.D. Topciu a deținut funcția de subsecretar de stat la Ministerul Agriculturii și Domeniilor în Guvernul condus de Ion Gigurtu (4 iulie-4 septembrie 1940). Cf. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II. Partea a II-a, noiembrie 1933-septembrie 1940, București, 1988, p. 1553.
64. Mareșal al Palatului în timpul domniei lui Carol al II-lea (*ibidem*, p. 860).
65. "Glasul Bucovinei", nr. 5980 din 23 septembrie 1940, p. 4.
66. "Însemnări sociologice", nr. 2/15 septembrie 1940, p. 12.
67. "Glasul Bucovinei", nr. 5981 din 30 septembrie 1940, p. 3.
68. Vezi lista cu membrii guvernelor României între anii 1938-1944, în *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. I, Legislația antievreiască, București, 1993, p. 398.
69. A.N.S., fond Prefectura jud. Câmpulung, d. 31/1941, f. 10.
70. În sudul Bucovinei vor mai rămâne aproximativ 3700 germani, apud Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 145. Vezi și *Recensământul General al României din 1941, 6 aprilie*, București, 1941, p. IX.
71. A.N.S., fond Prefectura jud. Suceava, d. 64/1940, f. 3. Subsecretariatul de Stat al Colonizării și Populației Evacuate - potrivit Decretului-lege nr. 3620 din 29 octombrie 1940 - se va ocupa direct de repatrierea germanilor, cf. C-tin Hamangiu, *op. cit.*, vol. XXVIII, 1940, I, p. 1910.
72. Erast Tarangul, *Amintiri*, manuscris, Biblioteca Muzeului Național al Bucovinei, inv. nr. 663, p. 232.
73. A.N.S., *loc. cit.*, d. 67/1941, f. 1.
74. *Ibidem*, d. 10/1941, f. 23. Strămutarea germanilor din teritoriile românești ocupate de URSS a fost planificată de Berlin cu mult timp înainte. În instrucțiunile transmise lui Schulenburg la Moscova pe 25 iunie 1940, ministrul nazist de externe, von Ribbentrop (referindu-se la coloniștii din Bucovina) preciza: "Destinul

acestor etnici germani constituie, de asemenea, o preocupare deosebită pentru Germania..."; apud Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și pactul Ribbentrop-Molotov*, București, 1991, p. 81.

75. *Ibidem*, d. 10/1941, f. 23.

76. *Ibidem*, fond Administrația bunurilor statului Suceava, d. 3/1941, f. 116.

77. *Ibidem*, fond Prefectura jud. Suceava, d. 67/1940, f. 1.

78. *Ibidem*, d. 64/1940, f. 3.

79. *Ibidem*, d. 67/1940, f. 18.

80. Ion Negură (1909-1985), economist și statistician de prestigiu, cu studii valoroase de analiză economică, economie agrară, istorie etc.; vezi "Suceava - Anuarul Muzeului județean", XI-XII, 1984-1985, pp. 434-436.

81. A.N.S., fond Administrația bunurilor statului Rădăuți, d. 1/1940, f. 41.

82. *Ibidem*, f. 39.

83. *Ibidem*, fond Prefectura jud. Câmpulung, d. 10/1941, f. 23.

84. *Ibidem*, fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 13/1940, f. 139.

85. *Ibidem*, d. 148/1941, f. 6.

86. Aici se stipula printre altele: "A avantaja pe unii în dauna altora, fără a ține seama de merite, și mai ales de greutate, este, desigur, nedrept". Cf. "România administrativă", anul XXI, nr. 6/septembrie 1940, f. 71.

87. "Universul", nr. 237 din 29 august 1940, f. 2.

88. A.N.S., fond Prefectura jud. Câmpulung, d. 10/1941, f. 23 și urm..

89. *Ibidem*, fond Administrația bunurilor statului Rădăuți, d. 2/1940, dosar cu file nenumerate.

90. "Însemnări sociologice", nr. 2/15 septembrie 1940, p. 11.

91. A.N.S., fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 47/1941, f. 177.

92. Octavian Lupu (1898-?), absolvent al Facultății de medicină din Viena, medic-șef la Cernăuți (1930-1940), cf. I. Pânzaru, *Știința în Bucovina. Ghid biobibliografic*, vol. II, Suceava, 1983, p. 156..

93. A.N.S., fond Prefectura jud. Câmpulung, d. 88/1941, f. 171.

94. *Recensământul României din 1941. Lămurirea opiniei publice*, București, 1941, p. 171.

95. *Ibidem*, p. 70.

96. Ion Șișcanu, *Raptul Basarabiei. 1940*, Chișinău, 1993, p. 65.

97. Mihai-Aurelian Căruntu, *Activitatea asociației...*, p. 189.

98. "Glasul Bucovinei", nr. 5959 din 24 iulie 1940, p. 2.

99. A.N.S., fond Prefectura jud. Suceava, d. 61/1940, f. 2-3.

100. *Ibidem*, f. 37.

101. *Ibidem* d. 62/1940, f. 13 și urm..

102. *Ibidem*, d. 61/1940, f. 59.

103. Un număr de 706 familii din județele Durostor și Caliacra ce au fost supuse schimbului obligatoriu de populație se vor stabili în sudul Bucovinei, cf. *Trei ani de guvernare. 6 septembrie 1940-6 septembrie 1943*, București, 1943, p. 145.

104. A.N.S., fond Prefectura jud. Câmpulung, d. 88/1941, f. 173.

105. *Ibidem*, d. 85/1941, f. 20.

106. *Ibidem*, fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 77/1940, f. 72.

107. *Ibidem*, d. 47/1941, f. 170.

108. Vezi Mihai-Aurelian Căruntu, *15 noiembrie 1940 - Un moment mai puțin cunoscut al rezistenței antisovietice din nordul Bucovinei*, în "Europa XXI", vol. III-IV/1994-1995.

109. A.N.S., loc. cit., f. 174.

110. *Ibidem*, d. 48/1941, f. 3.

111. *Ibidem*, d. 47/1941, f. 174.

112. *Ibidem*, f. 63 și urm.

113. *Ibidem*, f. 63 și urm.

114. N. Ciachir, op. cit., p. 136.

115. A.N.S., fond prefectura jud. Suceava, d. 61/1940, f. 2-3. Până la sfârșitul anului vor reveni din Germania 5.156 de persoane; cf. "Bucovina", Nr. 121/1 decembrie 1941, p. 4.

116. *Ibidem*, fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 49/1941, f. 70 și urm.

117. G. Magherescu, Antonescu, *Mareșalul României și războaiele de reîntregire*, ediția I.C. Drăgan, Veneția, 1991, p. 190.

118. A.N.S., loc. cit., d. 13/1940, f. 39.

119. *Ibidem*, fond Primăria orașului Suceava, d. 1/1940, f. 29.

120. "Glasul Bucovinei", Nr. 5.972 din 9 august 1940, p. 29.

121. A.N.S., fond Prefectura jud. Suceava, d. 68/1940, f. 81.

122. *Ibidem*, d. 90/1940, f. 359.
123. *Ibidem*, d. 84/1940, f. 26. Vezi și Decretul-lege Nr. 790 din 26 martie 1941 privitor la salarizarea funcționarilor publici refugiați, în C-tin Hamangiu, *op. cit.*, vol. XXIX, I, 1941, București, 1941, p. 459.
124. M. Antonescu, *Înfăptuirile de un an...*, p. 39.
125. *Idem*, *Pentru Țară*, *op. cit.*, p. 15.
126. A.N.S., fond Prefectura jud. Suceava, d. 84/1940, f. 38.
127. "Viața Basarabiei", anul X, nr. 2-3, februarie, 1941, f. 198.
128. A.N.S., *loc. cit.*, d. 62/1941, f. 151.
129. *Ibidem*, d. 90/1940, f. 297.
130. "Monitorul Oficial", nr. 192, partea I, 21 august 1940, p. 4396.
131. *Trei ani de guvernare*, *op. cit.*, p. 304.
132. "Universul", nr. 237 din 29 august 1940, p. 2.
133. "Monitorul Oficial", *Ibidem*, f. 4397.
134. "Glasul Bucovinei", nr. 5973 din 10 august 1940, pp. 2-3.
135. Constantin Loghin (1891-1960), istoric literar, fost vicepreședinte al Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina. Vezi: Emil Satco, Ioan Pânzaru, *Dicționar de literatură. Bucovina*. Suceava, 1993, p. 120; Gh. Giurcă, *Constantin Loghin, personalitate complexă a școlii românești*, în "Suceava - Anuarul Muzeului Național al Bucovinei". XXI, Suceava, 1994.
136. Alexandru Bocănețu (1889-1972), doctor în filosofie, profesor la catedra de istorie sud-est europeană a Universității din Cernăuți, cf. I. Pânzaru, *op. cit.*, vol. III, Suceava, 1984, p. 49.
137. Nicolae Grămadă (1892-1961), conferențiar, specialist în disciplinele istoriei, apud *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 162; Vezi și fondul N. Grămadă la A.N.S.
138. Nicolae Tcaciuc-Albu (1885-1960), istoric literar, scriitor și traducător, cf. Emil Satco, I. Pânzaru, *op. cit.*, p. 228.
139. *Trei ani de guvernare*, *op. cit.*, p. 304.
140. Mihai Antonescu, *Pentru Țară*, *op. cit.*, p. 31.
141. *Idem*, *Înfăptuirile de un an...*, p. 40.
142. Teodor Balan (1885-1972), istoric de certă valoare, pasionat cercetător al trecutului Bucovinei a cărei activitate a cunoscut o binemeritată apreciere din partea unor personalități din epocă și foruri științifice, apud Ștefan Hurmuzache, *Teodor Bălan*, în "Revista Arhivelor", III, nr. 1/1975; *Enciclopedia istoriografiei*, *op. cit.*, p. 48.
143. A.N.S., fond personal Teodor Balan, d. III, doc. 7.
144. *Viața lui Teodor Balan*, manuscris dactilografiat, Biblioteca Muzeului Național al Bucovinei, inv. nr. 103, p. 6.
145. "Glasul Bucovinei", nr. 5986 din 4 noiembrie 1940, p. 3.
146. Alexandru Hurmuzachi (1869-?), vicepreședinte al Societății pentru Cultură (1899), fost mareșal al Bucovinei, deputat și senator, cf. Lucian Predescu, *Enciclopedia "Cugetarea"*, București, f.a., p. 406.
147. Alexandru Procopovici (1884-1946), lingvist și filolog, membru corespondent al Academiei Române (I. Pânzaru, *op. cit.*, vol. I, p. 120).
148. Romulus Căndea (1886-?), profesor la catedra de istorie universală a Facultății de Litere a Universității din Cernăuți, fost rector (1925-1926), membru corespondent al Academiei Române, cf. Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 161.
149. Ipolit Tarnavski (1894-1952), director al Școlii normale de băieți din Cernăuți (1938-1940); vezi Vasile Boca, *Articole, cuvântări, însemnări*, manuscris dactilografiat, Biblioteca Muzeului Național al Bucovinei, inv. nr. 24488, vol. IV, p. 42.
150. "Foaia oficială a Mitropoliei Bucovinei", anul XXIII, nr. 1/ianuarie 1941, Suceava, f. 1.
151. Apud Mihai Fătu, *Biserica românească din nord-vestul țării sub ocupația horthystă. 1940-1944*, Timișoara, 1985.
152. Vezi printre altele: Constantin Virgil Gheorghiu, *Ard maturile Nistrului*, București, 1993, p. 100 și urm.; Ioan Scurtu, C-tin Hlihor, *Anul 1940...* *op. cit.*, p. 129; "Viața Basarabiei", anul X, nr. 4/aprilie 1941, p. 202; "Bucovina", nr. 235/1942, p. 9.
153. "Foaia oficială a Mitropoliei Bucovinei", nr. 9-10/septembrie-octombrie 1940, Suceava, p. 150.
154. "Glasul Bucovinei", nr. 5974 din 11 august 1940, p. 1.
155. Simeon Reli, *Facultatea de Teologie din Cernăuți*, Cernăuți, 1942, p. 22.
156. "Glasul Bucovinei", nr. 5971 din 9 august 1940, p. 2.
157. *Ibidem*.
158. "Foae oficială...", nr. 9-10/1940, p. 153.
159. Mircea Mușat, *op. cit.*, p. 219.
160. A.N.S., fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 47/1940, f. 170.

161. "Glasul Bucovinei", nr. 5994 din 5 iulie 1940, p. 4.
162. Dimitrie Marmeliuc (1886-1970), voluntar în armata română în timpul primului război mondial, participant activ la evenimentele ce au premers Unirea Bucovinei cu Țara, profesor universitar doctor docent la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Cernăuți, cercetător, publicist; *Vezi Lui D. Marmeliuc, Cernăuți, 1936, I. Pânzaru, op. cit., vol. II, p. 178.*
163. "Glasul Bucovinei", nr. 5961 din 26 iulie 1940, p. 1.
164. A.N.S., fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 100/1940, f. 26.
165. *Ibidem*, d. 13/1940, f. 109.
166. Ion Ardeleanu, ed., *C.I.C. Brătianu, Carol II, Ion Antonescu. Amintiri. Documente. Corespondență*, București, 1992, p. 128.
167. A.N.S., *loc. cit.*, d. 47/1941, f. 177.
168. *Ibidem*, fond Prefectura jud. Suceava, d. 90/1940, p. 238.
169. *Ibidem*, fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 47/1941, f. 178.
170. "Convorbiri literare", anul LXXIII, nr. 7-12/iulie-decembrie 1940, București, 1940, p. 622.
171. A.N.S., *loc. cit.*, f. 178.
172. *Ibidem*, d. 48/1941, f. 125.
173. *Ibidem*, fond Prefectura jud. Suceava, d. 62/1941, f. 153.
174. "Glasul Bucovinei", nr. 5967 din 3 august 1940, p. 1.
175. A.N.S., fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 47/1941, f. 131.
176. *Ibidem*, f. 150 și urm.
177. "Viața Basarabiei", anul X, nr. 4/aprilie 1941, p. 111.
178. *Vezi A.N.S., fond Prefectura jud. Suceava, d. 63/1941, f. 2 și urm., fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 47/1941, f. 196.*
179. *Ibidem*, fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 13/1940, f. 101.
180. *Ibidem*, fond Prefectura jud. Suceava, d. 90/1940, f. 267.
181. *Ibidem*, f. 13.
182. "Glasul Bucovinei" din 30 septembrie 1940, p. 5.
183. C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XXVIII, p. 2233.
184. "Universul", nr. 1/1 ianuarie 1941, p. 19.
185. *La trei ani..., op. cit.*, p. 305.
186. "Monitorul Oficial", Partea I, 1 august 1940, p. 4242.
187. A.N.S., fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 47/1941, f. 185 și urm.
188. *Ibidem*, f. 183.
189. C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 1600.
190. "Glasul Bucovinei", nr. 5992 din 14 ianuarie 1941, p. 1.
191. "Viața Basarabiei", nr. 4/aprilie 1941, p. 110.
192. C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XXIX, II, 1941, p. 424.
193. *Ibidem*, p. 1015 și urm.
194. "Universul", nr. 1/1 ianuarie 1941, p. 19.
195. *Vezi răspunsul generalului Ion Antonescu la scrisorile lui C.I.C. Brătianu din 18 decembrie 1940, 14 și 21 februarie 1941, în Mihai Pelin, op. cit., p. 112.*
196. *La trei ani... op. cit.*, pp. 472-473.
197. *Ibidem*, p. 105.
198. *Ibidem*, p. 305.
199. Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Complot împotriva României, 1939-1947. Basarabia, nordul Bucovinei și Ținutul Herța în vâltoarea celui de-al doilea război mondial*, București, 1994, p. 140.
200. *Ibidem*, p. 149. *Vezi și V.F. Dobrinescu, Ion Constantin, Basarabia în anii... op. cit.*, p. 288 și urm.; Dumitru Șandru, *Convenția de Armistițiu și refugiații din Bucovina de Nord și Basarabia*, în "Suceava - Anuarul Muzeului Național al Bucovinei", XXI, 1994, p. 316 și urm.; "Magazin istoric", anul XXVI, nr. 12(309), decembrie 1992, p. 36.
201. Ion Constantin, *Basarabia sub ocupație sovietică de la Stalin la Gorbaciov*, București, 1994, p. 33; Grigore Nandriș, *Basarabia and Mediterranean*, London, 1968, p. 64; "Basarabia", Revistă literară și social-politică a Uniunii scriitorilor din Moldova, nr. 12/1991, Chișinău, p. 34.
202. "Însemnări ieșene", nr. 10/1940, p. 94.
203. A.N.S., fond personal Teodor Balan, d. IV, doc. 42.
204. Radu R. Rosetti (1877-1949), general, membru al Academiei Române "cel mai de seamă cercetător al istoriei militare a poporului român" (*Enciclopedia istoriografiei... op. cit.*, p. 285), martor al unor evenimente ce au marcat profund istoria țării și a continentului; *vezi Radu Rosetti, Pagini de jurnal*, ed. Cristian Popișteanu, București, 1993.

Résumé

La dislocation d'une grande part de population de Basarabia, du Bucovina du Nord, du Transilvania et dans Cadrilater dans l'été du 1940 a constitué l'une de la plus grave conséquence de l'intégration teritoriale du Roumanie.

Dans son oeuvre, l'auteur étudie l'impact social/économique de probleme des réfugiés pour laquelle résolution l'état roumain a du faire un grand effort materiel et financier.

On presente une serie de mesures prises dans ce scop et les nombreux initiatives privées qui évidentie une vraie solidarite nationale avec la population évacuée. Le Bucovina du Sud a arbité un grand nombre de réfugiés dans période 1940-1941 te pour cet chose l'auteur presente une serie de dates inédites avec reference à la répartition dans térieur, l'endroit natal, la structure en fonction d'occupation professionuelle ou la région natale.

Les mesures adoptées à l'aride de réfugiés arrivés dans les provinces roumaines évacuées ont resolu seulement partice les problemes de cet catégorie de population établie dans le Vieux Etat, en ralidant une situation de provisoire dans beaucops domaines. C'est dommage: ces choses se prolongent jusqu'au present.

AU EXISTAT "DACII MARI"? (*Oracula Sibyllina*, XII, 180-181)

Mircea Ignat

Discuția cu privire la existența "dacilor mari" se impune după o succintă prezentare istoriografică, a fi precedată de câteva lămuriri prealabile și anume: 1. accepția în izvoarele antice a epitetelor de "mare" sau "mic" acordate unui popor sau altui; 2. prezentarea și caracterizarea izvorului antic referitor la problema discutată; 3. conjunctura istorică în care apar "dacii mari"; în fine, 4. după aceste preliminarii, analiza critică a textului respectiv încheie lucrarea de față, subliniind chiar în aceste rânduri introductive că sursele documentare neagă existența "dacilor mari", înlăturând încă un mărunț mit din istoria antică a Daciei.

O cercetare specială privind existența "dacilor mari", după cunoștințele noastre, nu a fost întreprinsă. Existența lor a fost presupusă¹, sau afirmată categoric², chiar și popularizată prin localizarea arbitrară a acestora pe diferite materiale cartografice moderne, unde ei sunt plasați din Crișana până în bazinul Tisei Superioare. Alți cercetători au dat o traducere pertinentă a textului, unde ar fi amintiți acei "daci mari"³, dar fără să stăruie în analiza problemei aici discutate.

1. Izvoarele antice, nu în puține cazuri, împart aceeași populație, mai cu seamă în spațiul germanic, în "mare" și "mică"⁴. Astfel, sunt atestați "bructerii mari" și "bructerii mici"⁵, la fel frisi⁶, chaucii⁷ etc., dar și scordișcii de neam celtic erau și ei în același mod divizați⁸.

Care erau criteriile unei astfel de demarcații? Textele antice ne sugerează că împărțirea era dictată, în principal, de forța militară, deci de numărul războinicilor; *ex modo virium*, după cum caracterizează Tacitus un popor mare⁹ sau invers *gens ... paupera et imbellis*, conform definirii făcute de Iordanes unui neam mic¹⁰. Deci popoarele mari erau cele numeroase, războinice care stăpâneau teritorii întinse și, desigur, dominau pe cele sărace și cu o forță militară modestă.

Sunt situații când etnii diferite care locuiau într-un spațiu precizat sunt și ele departajate tot în același mod. În demersul nostru trebuie să invocăm un pasaj deosebit de important din opera lui Ptolemeu referitor la "Sarmația europeană", teritoriu imens de la *Albis* (Elba) până la *Tanais* (Don), situat la nord de Dacia (de provincia romană), "deasupra ei" - cum se exprimă geograful alexandrin - până la Ocean (Marea Baltică, nu discutăm aici orizontul cunoștințelor geografice antice), în care, după Ptolemeu, locuiesc "popoare mari" și "popoare mici"¹¹. Fără a intra în detalii, textul fiind de altfel amplu comentat în literatura de specialitate, se distinge clar că atât într-o categorie cât și în alta apar populații de origini etnice diferite (germanice, celtice, iraniene etc.) și împărțirea lor în "mari" și "mici" nu are nici o legătură cu originea lor. După etnicon câteva nume din lista lui Ptolemeu, cum au dedus o serie de învățați, sunt dacice¹². Toate aceste nume apar numai la Ptolemeu, fiindune de altfel necunoscute, neatestate în alte izvoare, dar observăm că numele de neamuri cu rezonanță dacică nu sunt în categoria "popoarelor mari", fapt ce nu ar nega categoric existența unor "daci mari", căci astfel de departajări erau schimbătoare în lumea barbară (cazul goților care erau, după Ptolemeu, în rândul "popoarelor mici"¹³).

2. S-ar părea că această situație politico-militară a neamurilor dacice situate în *barbaricum*, având în vedere și cazul menționat mai sus, este contrazisă de un alt izvor antic și anume *Oracula Sibyllina*.

Oracula Sibyllina este o creație târzie asupra căreia merită să stăruim puțin, mai cu seamă că acest poem conține alături de menționarea așa-zisilor "daci mari", încă câteva informații referitoare la spațiul dacic, omise însă din *Fontes Historiae Daco-Romanae*, asupra cărora o să

stăruim probabil cu alt prilej. În istoria divinației antice¹⁴ un rol aparte l-a jucat Sibylla, un ideal atașat permanent spiritului profetic, putându-se manifesta oriunde, prorocind în numele său, fiind solitară și independentă de un zeu anume. Tipul de oracol sibyllin este o creație veche (sec. V a.Chr.) și originală a Greciei și se manifestă în zone și grupe diferite, între care se încadrează și Sibylla din Cumae sau cea Tiburtina, "Cărțile Sibylline" având un succes remarcabil la Roma și numai biruința creștinismului a determinat pe Stilichon să dispună distrugerea lor¹⁵.

În ceea ce privește *Oracula Sibyllina*, ea se naște în mediul iudaic, elenizat, cu puternice influențe creștine, fiind o ripostă plină de antipatie dată Romei cuceritoare, constituind un corp de doctrine și o istorie a lumii imitând *Biblia* ebraică. "Profețiile" poemului, de fapt, se referă la evenimente care se petrecuseră deja, urmând ca abia în cartea a XIII-a să se vestească, după credințe mesianice evreiești, domnia poporului ales. Înțelegem astfel de ce această creație "anticipează" dezastre și nenorociri din istoria Romei, unele reale, petrecute, ca și alte evenimente nefaste, ale căror consecințe uneori au fost exagerate extravagant.

Textul actual ne-a fost transmis prin mai multe manuscrise ce reproduc o ediție din timpul lui Justinian care, la rândul ei, preia poeme ce au fost compuse secol după secol, până la sfârșitul imperiului. Redactarea cărții a XII-a, cea care ne interesează, poate fi datată în a doua jumătate a sec. al III-lea p.Chr.¹⁶. În general, textul are o viziune și o structură specială, iar ca izvor de istorie pragmatică valoarea sa este modestă.

3. Contextul în care se vorbește de "dacii mari" se referă la perioada lui Antoninus Pius (138-161). Fără a intra în detalii acest interval reprezintă pentru întregul Imperiu Roman o perioadă de maximă stabilitate și prosperitate, iar politica pacifistă a lui Antoninus Pius ne este binecunoscută, conflictele militare fiind locale și fără însemnătate.

A existat în istoriografia românească, sub impulsuri ideologice nefaste, cu notabile excepții¹⁷, o "căutare" de știri privind răzmerițe, răscoale sau năvăliri barbare în Dacia romană, cu toate că astfel de evenimente nu erau confirmate, izvoarele fiind siluite să susțină chiar existența unei pretense lupte de "eliberare" de sub stăpânirea romană. Din motive lesne de înțeles nu o să invocăm în discuția de mai jos aceste opinii. De altfel, un studiu, relativ recent, se referă, în mod special tocmai la istoria Daciei în vremea lui Antoninus Pius, perioadă care ne preocupă aici, ceea ce ne determină să nu mai reluăm problema, în cea mai mare parte împărțind încheierile acestuia¹⁸.

Invocăm totuși izvoarele literare care amintesc o serie de conflicte la granițele Imperiului Roman în vremea lui Antoninus Pius; unele sunt contemporane sau foarte apropiate în timp de evenimentele petrecute și anume: un discurs al lui Aelius Aristides, rostit în anul 144 p. Chr. și lucrarea *Stratageme* a lui Polyainos. Primul izvor menționează câteva războaie: unul "pricinuit de nebunia geților" și alte două: "de soarta cea nefericită a libienilor sau de sminteala celor din jurul Mării Roșii"¹⁹. Polyainos vorbește de "războaie împotriva multor barbari" - între care - "maurii au fost învinși, britanii supuși, iar geții biruți"²⁰. Observăm că în ambele izvoare sunt amintiți geții și maurii care locuiau în Libia (Africa)²¹.

Alte două izvoare antice, de data aceasta târzii, ne dau informații asemănătoare. Este vorba de *Historia Augusta* și *Oracula Sibyllina*. În primul, despre Antoninus Pius ni se relatează că: "Cele mai multe războaie le-a dus prin generalii săi. Pe britani i-a învins prin generalul Lollius Urbicus ridicând, după ce a respins pe barbari, un alt zid de pământ de-a lungul graniței. Pe mauri i-a silit să ceară pace. Pe germani, pe daci și pe multe alte neamuri, ca și pe iudeii răsculați, le-a respins prin guvernatori și generali. A înăbușit răscoalele din Achaia și din Egipt. Pe alani, care adesea urzeau răzvrățiri, i-a ținut în frâu"²². Desigur, acest din urmă text este cel mai complet și confirmă pe cele citate mai sus. Comparând cele trei informații antice, observăm menționarea în toate a dacilor și maurilor, iar a britanilor și a arabilor (la Aristides - "sminteala celor din jurul Mării Roșii", iar în *Historia Augusta* - răscoală în Egipt), în numai câte două izvoare. Este de reținut această înșiruire a neamurilor biruite întrucât cu ea ne întâlnim în cele ce urmează.

Despre luptele cu dacii nu avem, din păcate, alte date concrete. Invocarea unor mărturii indirecte epigrafice ca și a celor numismatice nu sunt concludente și nici suficiente pentru a înțelege și preciza ce evenimente s-au petrecut în Dacia, ca și locul unde s-au desfășurat²³.

4. Fără a putea preciza natura conflictelor militare dintre daci și romani, ele au fost reale și în acest sens, *Oracula Sibyllina* este cel de-al patrulea izvor care le amintește. Versurile 180-181 din cartea a XII-a sunt cunoscute îndeobște cu următoarea traducere:

"Romanii au distrus oameni, neamuri (diferite) pe
Britani, pe mauri, pe dacii mari și pe arabi."

Analizând informația din punct de vedere istoric observăm că sunt înșirate aceleași populații "nimicite" în vremea lui Antoninus Pius ca și în izvoarele citate mai sus. Care a fost sursa de informare a autorului anonim nu o cunoaștem. Cartea a XII-a a fost redactată în a doua jumătate a sec. al III-lea p. Chr. și a folosit, în acest caz, probabil, un izvor de încredere, simplificând datele conform cu structura și scopul operei, izvor care nu este exclus să fi fost folosit ulterior și de *Historia Augusta*. În ceea ce privește această "nimicire" de popoare, cum bine s-a observat, este o expresie pur retorică, întâlnită nu de puține ori în scrierile antice.

Ne interesează cel mai mult forma originală a v. 181, care a primit în două ediții succesive²⁴, următoarea lectură:

Βρετταννοῖς, Μαύρους μεγάλους, Δάχας, Ἀραβάς τε.

S-a observat că epitetul μεγάλους nu se acordă cu Μαύρους și de aici lectura care a stăruit multă vreme μεγάλους Δάχας, cu traducerea "dacii mari" și care a determinat încetățenirea acestora în istoriografia românească. În realitate, o preluare critică a textului, puțin cunoscută la noi²⁵, a dovedit că din punct de vedere gramatical μεγάλους nu poate fi raportat nici la Δάχας și că în locul lui ar fi mai potrivit adjectivul μέλανας, paleografic această confuzie fiind foarte posibilă²⁶. Textul, în acest caz, are următoarea lectură, mult mai acceptabilă:

Βρετταννοῖς, Μαύρους μέλανας, Δάχας, Ἀραβάς τε.

ce s-ar traduce "(Romani au distrus pe) britani, pe maurii cei negri, pe daci și pe arabi". Critica filologică a textului ne impune să acceptăm această lectură și să eliminăm pe acei μεγάλοι Δάχαι și astfel această unică sursă antică bănuită a-i fi documentat este înlăturată, nefiind nici o contradicție între izvoarele antice referitoare la situația politico-militară a dacilor din afara frontierelor romane.

NOTE

1. N. Gostar, *Les peuples de l'Est de Carpathes et leurs relations avec les provinces latines orientales*, în *Actes du VII-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Belgrad, vol. III, 1973, p. 245

2. C. Daicoviciu, în *Istoria României*, vol. I, Ed. Academiei, București, 1960, p. 266. Aici se avansează ipoteza că numele de "dacii mari" ar fi, probabil, o traducere a unei numiri autohtone. Discuția din prima parte a lucrării de față neagră însă o astfel de posibilitate. Existența "dacilor mari" a fost admisă și de: M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, Ed. Științifică, București, 1969, p. 54; S. Dumitrașcu, *Dacia apuseană*, Ed. Cogito, Oradea, 1993, p. 97 și 107. Alți cercetători le atribuie chiar cultura tumulilor carpatici (Gh. Bichir, în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, Ed. Enciclopedică, București, 1996, s.v. - dacii mari).

3. I.I. Russu, *Etogeneza românilor*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 172, n. 11; Constantin C. Petolescu, *Scurtă istorie a Daciei romane*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1995, p. 140; Idem, *Dacia la începutul domniei lui Antoninus Pius*, în "Thraco-Dacica", XIV, 1-2, București, 1993, p. 159

4. Această departajare a populațiilor din afara Imperiului Roman, ca și semnificația ei, a fost remarcată pentru prima dată în istoriografia românească de N. Gostar, *op. cit.*, pp. 245-246, dar fără a fi receptată cum se cuvine, la adevărata ei valoare.

5. Strabon, VII, 1, 3; Ptolemeu, II, 11, 6 și 9

6. Tacitus, *Germania*, XXXIV, 1; Ptolemeu, II, 11, 7 (amintește frisii mari)

7. Plinius Maior, *Naturalia Historia*, XVI, 1; Ptolemeu, II, 11, 7 și 9

8. Strabon, VII, 51, 12

9. Tacitus, *Germania*, XXXIV, 1. Strabon vorbind despre suebi spune: "... neamul suebilor este cel mai mare. Într-adevăr el se întinde de la Rin până la Albis, ba o parte din ei este aşezată chiar dincolo de Albis... Dar sunt şi alte neamuri germanice şi mai neînsemnate" (VII, 1, 3)
10. Iordanes, *Getica*, 267
11. Ptolemeu, III, 5, 7-11
12. Comentariul textului ptolemaic ca şi a tuturor izvoarelor privind harta etnografică din preajma Daciei romane la V. Pârvan, *Getica - O protoistorie a Daciei*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1982, pp. 134-170; v. discuţia şi la N. Gostar, *op. cit.*, p. 244, cu posibilitatea apropierei acestor nume de cele menţionate într-o formă coruptă în *Historia Augusta - Vita Marci*, 22, 1
13. Ptolemeu, III, 5, 8. Despre astfel de oscilaţii ale forţelor politico-militare ca exemplu ar fi cazul cimbrilor despre care Tacitus ne precizează: "Ei sunt acum un neam mic, dar ce mare e gloria lor" (*Germania*, XXXVII, 1)
14. Bibliografia privind divinaţia în antichitate este imensă; de referinţă rămâne A. Bouché-Leclercq, *Histoire de la divination dans l'antiquité*, Paris, vol. I-IV, 1879-1882. Pentru lucrări mai noi v. *Der Kleine Pauly, Lexikon der Antike in fünf Bänden*, Band 4., München, 1979, 323-328 - s.v. *Orakel*, bibliografie inaccesibilă ca şi lucrarea lui R. Flacelière, *Grecke oracles*, 1965. O prezentare generală la P. Monceaux, în Ch. Daremberg et E. Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, vol. IV/1 - s.v. *Oraculum*.
15. A. Bouché-Leclercq, *op. cit.*, vol. IV, p. 317
16. O analiză a acestei creaţii şi datarea părţilor ei componente la Rzach, în *Real-encyclopédie der classischen Altertumswissenschaft*, 2 A₂, Stuttgart, 1923, col. 2117-2183; A. Bouché-Leclercq, *op. cit.*, vol. II, pp. 211-212
17. R. Vulpe, în *Din istoria Dobrogei*, vol. II, Ed. Academiei, Bucureşti, 1968, pp. 139-151 şi mai ales p. 140
18. Constantin C. Petolescu, *op. cit.*, în "Thraco-Dacica", XIV, 1993, 1-2, pp. 159-162
19. Aelius Aristides, *Discursuri*, XXVI, 70, în "Fontes Historiae Daco-Romanae", vol. I, Ed. Academiei, Bucureşti, 1964, p. 601
20. Polyainos, *Stratageme*, prologul cărţii a VI-a, în "Fontes..." vol. I, p. 603
21. Luptele cu maurii au avut loc între anii 144-150 şi sunt confirmate de o serie de documente epigrafice, între care unele menţionează vexilaţii ale legiunilor din Pannonia - v. Dobó A., *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque reperte ad res earundem provinciarum pertinentes*, Budapesta, 1975, n. 180, 181, 279 şi 280
22. *Historia Augusta - Vita Antoninii Pii*, 5
23. Dacă la Dunărea Mijlocie exista în vremea lui Antoninus Pius o stare de alarmă ce prevestea războaiele marcomanice, cum crede R. Noll (*Zur Vorgeschichte der Marcomannenkrieg*, în "Archaeologia Austriaca", XIV, 1954, pp. 43-67), în preajma Daciei nu o putem sesiza. Tezaurele monetare ca şi inscripţiile, cu formula atât de obişnuită *pro salute Imperii Romani*, nu sunt în măsură să certifice o atare stare de lucruri; cf. Constantin C. Petolescu, *op. cit.*, pp. 160-162
24. Încă din secolul trecut se cunosc două ediţii succesive ale acestei opere, datorate lui C. Alexandre, una din 1846 şi cealaltă din 1869, din păcate nu ne-a fost accesibilă lucrarea *Excursus ad Sibyllina*, Paris, 1856, scrisă de acelaşi autor.
25. Este semnalată numai de I.I. Russu, *op. cit.*, p. 172, n. 11
26. Corectura aparţine lui Herwerden, v. Alfons Kurfess, *Textkritisches zum XII. Buch der Oracula Sibyllina*, în "Philologisches Wochenschrift", Leipzig, 64/1944, nr. 5/8, pp. 47-48.

Résumé

Cet ouvrage analyse à nouveau les vers 180-181, qui, d'après une lecture plus ancienne, mentionneraient entre autres populations qui ont attaqué l'Empire Romain, les "Grands Daces".

Une opinion très répandue dans l'historiographie roumaine, la lecture correcte du vers 181 nie leur existence.

BISERICI ȘI MĂNĂSTIRI CATOLICE DIN SIRET, SECOLELE XIV-XVI. ÎNVĂȚĂMÂNT CATOLIC LA EPISCOPIA DIN SIRET

Mircea Pahomi

Țările Române s-au aflat permanent, ca spațiu geografic, la confluența culturală a religiilor catolică și ortodoxă, astfel că propaganda catolică a fost foarte puternică, infiltrându-se și extinzându-se în teritoriul acestora. Marea invazie a tătarilor din 1241 a întârziat cu un secol încheierea formațiunilor statale din Moldova, adăugându-i-se în sec. XIV marea molimă de ciumă și holeră ce a făcut ravagii foarte mari în rândurile populației europene. Dragoș vodă și urmașii săi, cu sprijinul Ungariei, au alungat tătarii din Moldova (fără Bugeagul de la Marea Neagră); Bogdan voievod, cu reședința la Cuhea-Maramureș, devenit "infidel notoriu" coroanei Ungariei, trece în Moldova cu vitejii maramureșeni, unde împreună cu micile formațiuni ale populației locale, reușește să întemeieze statul independent Moldova cu capitala la Siret. Asupra noului stat se exercitau puternice presiuni din partea Ungariei și Poloniei, care acționau permanent pentru subjugarea politică, dar și a răspândirii confesiunii catolice, ridicând biserici și episcopii proprii (Milcovia, Cetatea Albă, Siret).

Constantin Giurescu și Dinu Giurescu, scriu că franciscanii din cnezatul Haliciului (ocupat în 1378 de către Polonia), reușesc să întemeieze mănăstiri și case catolice, la sud de Nistru, în localitățile din nordul Moldovei, la Cosmin, Baia, Siret ș.a., unde existau așezări franciscane.

Siretul, străvechi centru politic și economic al Moldovei, prezintă o viață neîntreruptă pe însăși vatra orașului, unde sunt atestate în sec. XIV și două monumente bisericesti în stil occidental, iar pe locul numit Horodiștea a existat o cetate de lemn și pământ. Analele franciscane amintesc faptul că la 15 iunie 1340 au murit ca martiri și au fost înmormântați acolo "fratele Blasius și fratele Marcu", iar în 1352 Siretul era numit oraș¹.

Dimitrie Onciul scrie că în timpul lui Lațcu vodă (cca 1365 - cca 1375), se aflau la Siret doi misionari minoriți (franciscani), Nicolae Melsak și Paul Schweidnitz, iar în 1371 domnitorul a cerut ca împreună cu poporul său să treacă la biserica romană (catolică), creându-se la Siret o episcopie catolică neatârnată față de cea de la Halici, iar localitatea să fie ridicată la rangul de "civitas", condiții acceptate în 1372 de către papa Urban al V-lea. Convertirea însă nu a avut loc, căci mormântul lui Lațcu vodă se află în biserica ortodoxă din Rădăuți cu hramul "Sf. Nicolae". Fiica acestuia, Nastasia, probabil soția lui Iuga voievod (1399-1400), caracterizată printr-o scrisoare papală din 1372 ca "îndărătnică în schismă", a fost și ea înmormântată în 1420 tot în biserica "Sf. Nicolae" din Rădăuți. La 24 iulie 1370, papa Urban al V-lea scrie episcopilor de Praga, din Bratislava și Cracovia, cerându-le să primească pe domnul și poporul Moldovei în sânul bisericii romane, să desfacă țara de legăturile eclesiastice cu episcopul Haliciului, să întemeieze un episcopat propriu catolic la Siret, care este însemnat, are mulți locuitori și poate fi ridicat la rangul de "civitas", adică oraș cu reședință episcopală.

Convertirea lui Lațcu vodă la catolicism urma să fie făcută și din rațiuni politice, dorind să scape de permanentele atacuri ale Ungariei, care urmărea subordonarea politică și

La poalele dealului Sasca, pe vechea uliță a "Grecilor" din Siret, franciscanii numiți și minorii, aveau o biserică cu hramul "Sf. Fecioare Maria", amintită în 1391 ca parohie. În acel loc exista și un izvor cu apă curativă, utilizat de către localnici pentru tratarea diferitelor boli, fiind loc de pelerinaj.

Data construirii mănăstirii franciscanilor de la Siret nu este cunoscută, iar ruinele acesteia se mai păstrau în sec. XIX. Peste fundațiile dezvelite ale fostei mănăstiri a franciscanilor, s-a ridicat în 1867 localul școlii primare de fete, iar în apropierea ei s-au descoperit în 1885 fundațiile unei biserici catolice în formă de cruce, precum și soclul unei clopotnițe pardosite cu pietre de mormânt, iar alte 13 pietre funerare erau așezate într-un colț, toate având inscripții armenesti. Dintre acestea, 6 pietre funerare au fost încastrate în zidul ce împrejmuiește cimitirul catolic din Siret. Probabil că în apropierea acestei biserici s-a aflat și un cimitir catolic, unde în sec. XV-XVI, au fost înmormântați și armeni de confesiune catolică³.

Între 1375-1377 se stabilesc în Siret și călugării catolici din ordinul dominicanilor, numiți și "frații predicatori", care cu ajutorul familiei domnitoare a Moldovei, ridică biserica "Sf. Ioan Botezătorul", aflată în actualul centru al orașului Siret. Documente din 11 octombrie 1377 și 28 ianuarie 1378, atestă că la Siret exista o mănăstire catolică dominicană, întemeiată de către Margareta "domina Valachie Minoris", care era cunoscută la Roma încă înainte de domnia lui Petru Mușat (cca 1375 - cca 1391)⁴. Zidirea bisericii "Sf. Ioan Botezătorul" este atestată documentar printr-un act redactat în limba latină:

- 1384 mai, Horlăcenii. - Petru voievod (Mușat) domnul Moldovei, "luând aminte și ținând seama că strălucita și preamărita doamnă Mărgărita, mama noastră iubită și vrednică de cinste, a pus din evlavie pentru Dumnezeu și fericita Maria, maica sa, precum și pentru fericitul Ioan Botezătorul, să se înalțe și să se zidească în orașul Siret o biserică și lăcaș al fraților călugări predicatori...în care biserică sus zisa doamnă, maica noastră și-a ales loc de îngropare". La cererea acesteia, domnul dăruiește fraților predicatori ce slujesc acest lăcaș, venitul vămii din Siret⁵.

Șt. S. Gorovei propune ca textul latin al localității de emitere al acestui document "villa Horleganoio", să fie tradus prin Hârlău, unde existau curți domnești. Poate că mai aproape de adevăr ar fi localitatea Volovăț, scris în vechile documente ca Horlovăț, Orlovăț, Volhovăț, unde se aflau, de asemenea, curți domnești, iar împreună cu Siretul formau domeniul de întreținere al doamnelor Moldovei până la Ștefan cel Mare, unele dintre acestea fiind de religie catolică, înrudite cu familia domnitoare din Polonia.

Se cunosc episcopi de Siret, dar care nu au rezidat acolo. La 9 martie 1371, Andrei Vasilo, profesor al minorităților din Cracovia, agreeat și de Lațcu vodă, a fost hirotonisit ca episcop de Siret, rang pe care l-a avut până în 1388. În 1378, Ilie Patit era denumit "profesor et magister generalis", apoi Ioan de Cracovia, (1388-1394), Ștefan Martinii, (1394-1412), Nicolae Venatoris, "profesor theologica magister", (1413-1434). Ultimul episcop a fost franciscanul Ioan. În 1412, episcopia catolică din Siret devine sufragana mitropoliei catolice mutată de la Halici la Lvov. Ulterior episcopia de la Siret a fost mutată la Baia, iar mai târziu, la Bacău⁶.

Folosind surse documentare din *Acta Vaticana*, publicate în 1913 de către I.C. Filliti, Ștefan Bărsănescu prezintă texte privitoare la pregătirea de cadre ecleziastice de către biserica catolică din Moldova. Papa Grigore al XI-lea scrie că la finele sec. XIV vicarul general al misionarilor dominicani de la 6 mănăstiri din Galiția și Moldova, între care era și cea din Siret, prin care numește pe episcopi "profesor al ordinului fraților predicatori", precum și "profesor et magister generalis". Papa Bonifaciu al IX-lea, prin *Bula din 8 iunie 1394*, stabilește ca episcopul de Siret să îndeplinească și misiunea de profesor pentru frații ordinului dominicanilor, obligație ce-i revenea, de altfel, și prin statutul acestui ordin. Papa cerea unui episcop ca să fie un profesor ce stăpânește știința, știe să predea, fiind totodată și magistru în teologie, respectiv

să posede un titlu academic, care echivala cu cel de doctor în teologie al universităților timpului respectiv. În centrele episcopale catolice, existau adevărate cercuri de oameni de cultură și cărturari ce predau învățământul în limba latină, numai pe cale orală prin predici, ce se adresau, însă, doar persoanelor adulte, nu și copiilor. Cele de mai sus ne pot conduce la ipoteza că și la episcopia catolică de la Siret ce funcționa pe lângă biserica Sf. Ioan Botezătorul, a existat la finele sec. XIV și prima jumătate a sec. XV, un învățământ teologic pentru formarea cadrelor ecleziastice din Moldova, care a avut, însă, numai un caracter local, fără o influență generală în întreaga țară.

Ștefan Bârsănescu sugerează "ipoteza discutabilă", că aceste măsuri ale bisericii catolice nu puteau rămâne necunoscute și fără urmări pentru biserica ortodoxă. Este foarte probabil ca și episcopiile și mitropolia ortodoxă din Moldova să fi avut în acea vreme, sarcina de a instrui profesorii pentru pregătirea cadrelor ecleziastice proprii.

În susținerea acestei ipoteze, Ștefan Bârsănescu menționează scrisoarea patriarhului Constantinopolului din 1395, prin care acordă protopopului Petru, dreptul de a conduce biserica din Moldova, de a statornici anaghoști (citeți), controlând și învățătura lor, iar preoții puteau fi numiți numai din rândurile acestora. Învățarea de a citi în limbile greacă și slavonă presupunea existența unui profesor care să conducă ucenicii - elevi la cunoașterea alfabetelor respective, silabisirea, citirea cuvintelor și apoi a textelor, deci a gramaticii pentru citirea și înțelegerea cântărilor de ritual. Grigore Țamblac, trimisul Patriarhiei din Constantinopol a stat în Moldova între 1401-1404, aplanând conflictul cu patriarhia și recunoașterea Mitropoliei Moldovei, a ținut predici și a scris *Mucenicia Sf. Ioan cel Nou de la Suceava*, fiind un mare cărturar al timpului respectiv⁷. Mitropolitul Iosif predă în 1407, popii Domentian mănăstirile Neamț și Bistrița "foste ale vlădiciei mele", împreună cu cărțile, adădiile, vasele și averea lor, fiind alt cărturar al timpului. Moise filosoful, menționat în 1423, probabil că a fost un alt cărturar învățat, sau posibil profesor - dascăl al timpului, căruia domnul Alexandru cel Bun îi face unele donații pentru credincioasă slujbă. Poate fi amintit protopopul Iuga al cărui fiu, Mihul (Mihail), ajuns mare logofăt, a fost împuternicit de către domnitorul Petru Aron în 5 iunie 1456, la Vaslui, împreună cu sfatul țării, să încheie pacea cu turcii⁸. Atât protopopul Iuga, cât și Grad Gradovoci, și-au instruit singuri copiii lor, care au ajuns dregători în sfatul domnesc al Moldovei⁹.

Târgul Siret și Volhovățul (Volovățul), cu satele, pricaturile, morile, veniturile și toate plățile din dări, câștigurile și toate foloasele ce țin de acest târg și de Volhoveț au fost date în 13 decembrie 1421, de către Alexandru cel Bun fostei sale soții, cneaghina Rimgalia, sora craiului Poloniei, pe timpul vieții acesteia¹⁰. Petru Aron, domnul Moldovei, dă în 1 octombrie 1455 și în 29 iunie 1456, târgul Siret și Volovățul, doamnei Maria, văduva lui Ilie voievod și mătușa craiului Poloniei¹¹. Aceste doamne fiind de confesiune catolică, este de presupus că au susținut și bisericile catolice din Siret.

Din partea unor călători străini din sec. XVII, misionari sau prelați catolici, ne sunt cunoscute o serie de mărturii privind bisericile catolice din Siret. Un anonim catolic italian, consemna în 1606: "Siret, fostă reședință episcopală, acum se mai văd doar, cu mare greutate urmele unei biserici fostă a dominicanilor"¹². Franciscanul Paulo Bonici relatea în 1632 existența în vechime a Episcopiei de Siret, cu o fântână făcătoare de minuni pentru bolnavi, dar domnul "Ștefăniță belicâne" (Ștefan Rareș în 1551), a pus să fie date jos turlele bisericilor catolice, iar "în biserica din Siret, s-a slujit apoi de către schismatici" (ortodocși)¹³.

Călugărul italian Nicolo Barsi serie probabil în 1632, că la Siret a existat o mănăstire a dominicanilor, foarte frumoasă, unde stătea episcopul catolic. Amintește fântâna tămăduitoare din incinta mănăstirii, iar un domnitor a dăruit biserica, alungând toți călugării și pe episcop, iar fântâna și-a pierdut puterea avută¹⁴. Bartolomeo Bassetti, călugăr minorit din Italia, relatează în 1643 despre biserica "Sf. Sacrament" și mănăstirea dominicanilor distruse de către

voievodul Ștefan, putându-se vedea urmele acesteia, lângă o fântână ținută la mare cinste, iar în Siret nu se mai află nici un catolic¹⁵. Episcopul catolic Marco Bandini constata în 1646 existența a două biserici armenesti și trei ortodoxe. Colonia catolică era în mare scădere, fiind dispărute mănăstirea dominicană și cele două biserici catolice¹⁶. Rezultă că bisericile catolice din Siret au funcționat de la sfârșitul sec. XIV și până pe la mijlocul sec. XVI.

Despre măsurile luate de către Ștefan Rareș în 1551, cronicarul Grigore Ureche scrie că acesta "să nu vază ceva ce iese răsărit de la pravoslavie (ortodoxie), toți eriticii din țara sa, vrea, au să-i întoarcă, să fie la o lege, au să iasă din țară"; unii s-au botezat, iar alții au părăsit țara¹⁷.

Vicisitudinile vremurilor tulburi la care a fost supusă Moldova, dispariția cu timpul a credincioșilor catolici, care să le poată susține și întreține, au condus la pustiirea și ruina biseriilor catolice din Siret.

Actuala biserică ortodoxă, cu hramul "Sf. Ioan Botezătorul", se află în piața centrală a orașului, care s-a numit în trecut "Sf. Ioan" și apoi "Piața Unirii", nu are nici o pisanie, iar după tradiție ar data din timpul lui Petru Mușat, fiind zidită de către Margareta Mușata, mama domnitorului, care a și fost înmormântată acolo. Documentele prezentate anterior, precum și cercetări arheologice făcute la această biserică, au depistat fundațiile unei biserici anterioare, precum și un mormânt intact, confirmând că acestea ar fi aparținut bisericii catolice cu același hram.

În forma actuală, biserica este din sec. XVII, zidită pe vechile ruine de către Ștefan Petriceicu (1673-1674 și 1683-1684), care a ctitorit și biserica "Sf. Onufrei" de la Mănăstioara de lângă Siret. Planul și secțiunea longitudinală a bisericii sunt aproape identice cu cele ale mănăstirii de maici "Adormirea Maicii Domnului" din Ițcanii Vechi - Suceava, refăcută tot în sec. XVII, precum și cu cele ale bisericii Aron vodă de lângă Iași¹⁸.

Profesorul Simion Reli consemnează după *Cronica parohială* a bisericii, o serie de greutăți pe care străinii de neam aflați la conducerea comunei urbane Siret, le-au făcut în cursul sec. XIX bisericii "Sf. Ioan Botezătorul" și epitropiei acesteia. Până pe la anul 1800, în preajma bisericii s-a aflat și un cimitir ortodox, care a fost închis pentru înhumări. Acesta era împrejmuit printr-un gard din scânduri și stâlpi de stejar. Cu trecerea timpului, gardul s-a degradat până la dispariția lui, iar locul din fața bisericii a devenit o piață pentru târgurile săptămânale și iarmaroace, fiind utilizat ca un loc al domeniului public. Pentru a recupera locul vechiului cimitir, în anul 1856, târgovețul român Lazăr Ienachievici a propus ca să se ridice pe acest teren o cruce mare și o placă, ambele din piatră, care să servească pentru sfințirea apei la Bobotează. Reprezentanții autorităților austriece din Consiliul orașenesc s-au opus și-au intervenit la Consistoriul episcopal din Cernăuți. Pentru aplanarea conflictului, Consistoriul propune epitropilor bisericii ca să vândă orașul local respectiv. Târguierile asupra prețului de vânzare au durat până în 1874, când locuitorii români fac "hatâr" și încheie contractul de vânzare. Au intervenit în continuare numeroase șicane făcute de către străinii stabiliți în Siret, privind delimitarea terenului vândut, lăsând și bisericii un mic loc în jurul ei. În 1891, se face un gard din grilaj de fier, cu postament din piatră și beton. Săpându-se șanțul pentru gard, s-au găsit multe schelete, care au fost strânse în două sicrie mari și reînhumate la 4 iulie 1891 în noul cimitir ortodox de la biserica "Sf. Dumitru". Au fost depistate și două gropi comune cu câte 10 schelete fiecare, care cu probabilitate proveneau de la persoanele decedate în timpul foametei și epidemiei de ciumă din anul 1770, ce au decimat aproape în întregime populația Siretului¹⁹.

Începând cu Ștefan cel Mare, urmat apoi în sec. XVII-XVIII de către alți domnitori, din vechiul hotar al târgului Siret, s-au făcut multe danii mănăstirii Putna, schitului "Sf. Onufrei" - Mănăstioara, dar și unor boieri. Călugării de la "Sf. Onufrei" se luptau ca să pună stăpânire și pe câmpia numită "Valea Cuilei", care mai rămăsese în stăpânirea târgoveților din

Siret. Călugării contestau târgoveților dreptul asupra acestui loc, afirmând că în vechile vremi, pe câmpia respectivă s-a aflat satul Vicșani ce aparținea de drept mănăstirii "Sf. Onufrei". Avusese loc și un proces, dar pe baza vechilor hrisoave de la bătrânii domni, târgoveții își dovediră dreptatea. În timpul epidemiei de holeră din 1770, Ștefan, egumenul de la "Sf. Onufrei", care avea trecere în rândurile târgoveților, urmărind distrugerea vechilor hrisoave ale târgului, răspândește zvonul că izvorul și cuibul de infecție al holerei a intrat în aceste hârtii mucegăite, astfel că ele trebuiesc distruse. Șoltuzul și cei 12 pârgari, înspăimântați de ravagiile holerei, iau hrisoavele domnești și vechile documente ale târgului între care se afla și cel ce asigura dreptul de proprietate asupra Cuilei, le duc la "Sf. Onufrei", unde starețul Ștefan le pune pe foc sub brazii din preajma mănăstirii. Înșelăciunea starețului nu a folosit cu nimic târgoveților, căci toți reprezentanții lor, înafară de unul singur (Ioan Ciobotariu), au murit de holeră, iar populația s-ar fi redus la vreo 50 de suflete²⁰. Pe această cale au dispărut documente de mare valoare istorică, privind unul dintre cele mai vechi și importante târguri de la începutul formării statului Moldova. În anul 1771, mănăstirea "Sf. Onufrei" a intrat în stăpânirea Cuilei, fără ca siretenii să mai poată face dovada dreptății lor.

Biserica "Sf. Ioan Botezătorul" fiind grav avariata de timp, a fost reparată în 1893, când a fost scos zidul median dintre naos și pronaos, a fost spălat și renovat iconostasul, s-a curățat pictura, făcându-se un nou acoperiș din tablă și s-au pus cruci noi pe turlă. Alte reparații s-au mai făcut în anul 1926²¹.

Biserica a mai păstrat exemplare din cartea veche românească, preluate și păstrate în Depozitul centralizat de carte veche din Suceava (mutat la mănăstirea Râșca), care au numerele de inventar: 2104, 2118, 2123, 38, 2102. Un *Apostol (Praxiu)*, tipărit în 1743 la Buzău, legat în scoarțe de lemn și piele, cu 178 foi, are următoarea însemnare românească, foaia 25: "Să nu știe când am cumpărat acest Praxiu, eu, preutul Daniil ot târgul Săretului și cu agiutorii poporenilor, pe cini cât l-au îndurat milostiv Dumneazău, drept șase lei turcești, în zilele preluminatului dōmn Ion Ion Neculai voevod <Mavrocordat>, let 7254 <1748> iuni<e> 15 zile; și bani au dat târgoveții și pomană numai... lei. Iară de l-ar fura cineva, să fie afurisit... Daniil, protopop". Alte cărți vechi fără să aibă însemnări: Antologhion, Iași 1726; Octoih, Iași 1749 și Liturghier, Iași 1747²².

În prezent biserica a beneficiat de o nouă restaurare, interiorul a fost înveșmântat cu o frumoasă frescă. Degajările făcute prin sistematizarea zonei centrale, au pus în valoare acest monument istoric, biserica devenind cap de perspectivă arhitecturală a pieții centrale orașenești.

NOTE

1. C.C. Giurescu și D. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, Editura Științifică, București, pp. 247-248.
2. D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, ediția Aurelian Sacerdoțeanu, Editura Științifică, București, 1968, pp. 507-509.
3. N. Ciocan, *Siretul în Evul Mediu. Schiță istorică*, în Ion Popescu Sireteanu, (autor principal și coordonator), *Siretul. Vatră de istorie și cultură românească*, Editura "Omnia", Iași, 1994, pp. 78-90; S. Reli, *Orașul Siret în vremuri de demult*, Ediția I, Editura Mitropolitul Silvestru, Cernăuți, 1927, pp. 61-67.
4. A.A. Bolșacov-Ghimpu, *Cronica Țării Moldovei până la întemeiere*, București, Editura Litera, 1979, p. 116.
5. *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, I, Editura Academiei R.S.R., București, 1975, pp. 1-2 (în continuare D.R.H., A.).
6. N. Ciocan, *op. cit.*, p. 81-90.
7. Șt. Bărsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii românești (sec. X-XVI)*, Editura Academiei R.S.R., București, 1971, pp. 117, 125-127, 151-152, 215, 49-51.
8. D.R.H., A., vol. I., pp. 29-30, 79-80, 409; vol. II, 1976, pp. 86-87.

9. Șt. Bârsănescu, *op. cit.*, pp. 150-154.
10. D.R.H. A. vol. I., pp. 70-72.
11. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Tiparul Viața Românească, Iași, 1932, pp. 775-776; I. Ionașcu ș.a. *Relațiile internaționale ale României în documente*, Editura politică, București, 1971, pp. 97-99.
12. *Călători străini despre Țările Române*, IV, Editura Științifică, București, 1972, p. 337.
13. *Ibidem*, V, 1973, p. 19, 28.
14. *Ibidem*, pp. 80-81.
15. *Ibidem*, p. 183.
16. N. Ciocan, *op. cit.*, p. 86.
17. G. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ediție P.P. Panaitescu, Editura de Stat pentru literatură și artă, București, 1958, p. 168.
18. G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile XVII-XVIII*, Fundația Regele Ferdinand I, București, 1933, pp. 79-82. V. Vătășianu, *Istoria artelor feudale în Țările Române*, I, Editura Academiei R.P.R., București, 1959, p. 307.
19. S. Reli, *op. cit.*, pp. 39-41.
20. *Ibidem*, pp. 61-67.
21. *Ibidem*, pp. 103-119.
22. O. Mitric, *Cartea românească veche din județul Suceava*. în "Suceava Anuarul Muzeului Județean", X, 1983, pp. 667, 682, 700, 702.

Résumé

Siret est decenu dans le II^{ème} partie du XIV^e siècle la capitale de la Moldavie, situé a la frontiere qui separait les grands confessions européennes: le catholicisme et l'ortodoxisme. Bien quele était un état orthodoxe, la Moldavie avait des églises et des eveches catholique bâties sur son territoire: Cetatea Albă, Siret etc. Dimitrie Onciul fait attention á Siret de deux missionnaires franciscaines qui sollicitaient a régnant - Lațcu Vodă (1365-1375) et a population de partir au catholicisme.

Les franciscaines bâtirant en Siret au pied de la colline Sasca, une église avec le patron "Sf. Maria". Entre 1375-1377, des autres moines a l'ordre du régnant, bâtiraut encore une église en Siret. L'éveché catholique fondé en Siret serait deplace ulterieur en Baia (sec. XV). L'auteur parle de la existance possible d'une "école latine" pres d'éveché catholique de Siret / lieu ou étaient formés les cadres ecclésiastiques.

CERNAUCA, SIMBOL AL UNITĂȚII NAȚIONALE ROMÂNEȘTI

Victor Dobrescu

Colaborarea bucovinenilor cu frunțașii românilor din celelalte provincii românești, sporadică și restrânsă până la 1848, devine acum permanentă și se desfășoară pe diferite planuri și la vedere. Un agent polon, care trecuse prin Bucovina și se afla la București, îi informa pe frunțașii revoluției din Muntenia că românii bucovineni aspirau la reconstituirea vechii Dacii "prin contopirea părților rupte ale Daciei"¹. Despre acțiunile românilor aflară și rușii, care la 19 iulie 1848, într-o notă trimisă ambasadelor ruse din diferite țări europene își motivau astfel decizia de a înăbuși revoluția din Principatele Române: "planul lor de viitor este acela de a răsturna antica lor naționalitate, adică de a înceta de a mai fi provincii și de a constitui, sub numele de Regatul Daco-Român, un nou stat, separat și independent, la formarea căruia îi invita pe frații lor din Moldova, din Bucovina, din Transilvania și din Basarabia"². Austria încerca să joace rolul de protectoare a românilor din Principate și să profite de nemulțumirile lor îndreptate împotriva Rusiei și Turciei.

După Adunarea din 27 martie 1848 de la Hotelul "Petersburg" din Iași, frunțașii revoluționari moldoveni au trecut inițial în Transilvania. Aici au participat la Marea Adunare Națională de pe Câmpia Libertății de la Blaj din 3/15 mai 1848. Apoi s-au stabilit temporar la Brașov, de unde au lansat unul dintre cele mai avansate programe ale revoluției române *Principiile noastre pentru reformarea Patriei*, precum și diferite manifeste și broșuri adresate "fraților români din toată România"³. De aici ei au trimis emisari în Transilvania, Banat și Bucovina pentru a forma o armată și a determina o ridicare la luptă a tuturor românilor.

În Bucovina a fost trimis un grup de moldoveni format din G. Sion, Gr. Balș și Z. Moldovan, care la sfârșitul lunii mai au ajuns la Cernăuți, unde i-au găsit pe frații Cazimir, V. Melinescu și A. Russo, care veniseră de la Iași⁴.

Datorită supravegherii autorităților maghiare, după 12 iulie 1848, toți refugiații pleacă de la Brașov la Cernăuți și Lugoj. Astfel, în vara anului 1848, se găseau la casa Hurmuzachi din Cernăuți sau la conacul de la Cernauca circa 50 de refugiați moldoveni, printre care frații Alecsandri, G. Sion, Al.I. Cuza, M. Kogălniceanu, C. Negri, A. Panu, A. Russo etc.⁵. Majoritatea refugiaților erau oaspeții familiei boierului Doxachi Hurmuzachi, refugiații formând un fel de stat major al românilor de pretutindeni. Aici se organizau întruniri și se adoptau hotărâri. Se tipăreau manifeste și programe, se expediau scrisori îndeosebi la Iași, Sibiu și București, cărora le adresau îndemnuri la "bărbăție și unire".

Câteva date despre moșia și conacul boierului Doxachi Hurmuzachi de la Cernauca: în *Enciclopedia Română* de Cornel Diaconovici, tomul I, publicată de ASTRA la Sibiu în 1898, p. 781, se precizează: "Cernauca, comună în căpitănatul Cernăuți, 2 360 locuitori, moșie boierească cu școală populară din 1858". N. Iorga, făcând o călătorie în Bucovina în anul 1906, poposește și la Cernauca pe care o descrie astfel: "Cernauca, sat parțial moldovenesc. Moșia este arendată de un evreu Rosenstok, care a organizat o școală de agricultură. Biserica satului e la stânga, lângă poartă, la curtea Hurmuzăcheștilor. Mormintele lor sunt împrejmuite cu un grilaj de fier, dar buruienile copleșesc crucea de piatră a bătrânului Doxachi. Pe pietrele soților Petrino a crescut mușchiul. Nu se vede nici un fel de îngrijire din partea cuiva. Casa este cea veche. Arendașul n-a schimbat, dres și împodobit nimic. Casa era zugrăvită în galben și curtea era înconjurată de un zăplaz, înnegrit și plecat. Aceeși pădure cu arbori înalți și marile

alei cu ploi uriași. Sufletul însă a zburat de aicea și toate se îndreaptă spre ruină"⁶. În *Dictionarul geografic al Bucovinei*, București, 1908, se indică: "Cernaucă avea o școală populară cu trei clase și o biserică parohială cu hramul Sf. Mihail și Gavril. În 1776 aparținea boierului Matei Hurmuzachi. Aici se află un izvor făcător de minuni și anual se face pelerinaj, construindu-se și o capelă. Aici se află conacul familiei Hurmuzachi, cu un parc frumos și bogat". Moșia avea o suprafață de 34,85 km.² cu o populație de 274 locuitori: evrei, polonezi, ruteni și români. Rutenii, de religie greco-catolică erau veniți din Galiția. În 1926 cca. 31% din familii erau de origine română, iar în 1991 erau cca 37%. Din *Condica oficială de gospodărie*, întocmită la 13 martie 1991, de către sovietul sătesc Cernovca, rezultă că satul are o suprafață de 40,54 km² și o populație de 2 013 locuitori ruteni ortodocși⁷.

În *Șemantismul Arhiepiscopiei ortodoxe a Bucovinei*, Cernăuți, 1921, se arată: "Cernaucă, biserica zidită în 1825 de Doxachi Hurmuzachi, preot Emilian Macovievici, Școală de 4 clase primare, populație 2 504 locuitori". Acad. Ion Simionescu, călătorind în lungul graniței, în perioada interbelică, descrie astfel locurile: "Drumul peste deal de la Ocna te duce pe lângă Cernaucă, istorica moșie a Hurmuzăcheștilor. Loc vestit, căci în splendidul parc de arbori se sfătuiau după 1848, capii mișcării revoluționare din Principate, siliți la exil. Azi, totul e în ruină și-au ajuns pe mâna străinilor. Numai biserica tupilată cu un turn scund împrejmuită de brazi, a rămas cum era. O simplă cruce de lemn arată locul unde se odihnește de veci Eudoxiu Hurmuzachi. Din vechile sere n-au rămas decât temelile, iarba întinzându-se peste tot. Măreția timpurilor trecute se mai vede doar în aleia de castani și tei ce duce la intrarea principală"⁸.

S-a încercat refacerea conacului prin atribuirea locului Universității din Cernăuți, dar fără un rezultat concret; căci în perioada postbelică atât casa din Cernăuți, cât și conacul de la Cernaucă au fost demolate de noii stăpâni ucraineni. Acum localitatea Cernovca face parte din raionul Noua Sulița, regiunea Cernăuți, și este slavizată. Cred că ar fi necesar ca Societatea de Cultură Românească "Mihai Eminescu" din Cernăuți, să se îngrijească de mormintele Hurmuzăcheștilor, singurul lucru care ne-a mai rămas acolo.

Într-o scrisoare trimisă de V. Alecsandri lui Alecu Hurmuzachi aflăm cum își petreceau refugiații aici timpul. Poetul evocă o frumoasă seară când dinspre Prut se auzi "glasul lung, tainic și pătrunzător al unui buciom care răsuna din partea Moldovei. Acel sunet trezi fiori fierbinți în inimile noastre, căci părea să fie glasul țării, chemându-și copiii rătăciți în străinătate". Aici se discuta pasionat și îndelung despre patrie și soarta ei, iar V. Alecsandri obișnuia să recite "Miorița". Erau ceasuri de activitate politică febrilă, de grea cumpănă și adânci meditații⁹.

C. Negri își amintește că emigranții au găsit aici ospitalitate și teren propriu de acțiune ce întrecea orice generozitate. Bătrânul Doxachi Hurmuzachi își trata oaspeții în mod cordial. Acolo se afla atunci centrul mișcării revoluționare, a emigrației moldovenești, dar și ardelene. Sufletul emigrației îl formau C. Negri și V. Alecsandri. Aici se bucurau de libertate de mișcare și duceau o viață rustică, cu mici distracții zilnice. Îmbrăcați lejer, se plimbau prin parc și prin livadă "ținându-se câte 6-7 inși de brațe, cântând "Marseilleza" și megând în tactul cântecului. Se mai cânta "Hora Unirii", iar seara făceau incursiuni nocturne spre granița Moldovei, unde se întâlneau cu cei care le aduceau știri din țară"¹⁰.

Fruntașii românilor bucovineni, în frunte cu frații Hurmuzachi, luau parte la întrunirile și acțiunile refugiaților, le sprijineau activitatea și le mijloceau legăturile cu moldovenii și ardelenii rămași acasă. La 15 iulie 1848, Constantin Hurmuzachi îi scria de la Dumbrăveni lui L. Rosetti la Cernăuți: "acum ori niciodată a sosit timpul să facem ceva...După părerea mea, unicul scop ce trebuia să-l urmărim acum este unirea Moldovei cu Țara Românească sub aceleași instituțiuni..."¹¹.

Frații Hurmuzachi decid să editeze gazeta "Bucovina". V. Alecsandri este sprijinit să tipărească și să difuzeze poemul manifest "Deșteptarea României", iar M. Kogălniceanu, programul "Dorințele partidei naționale din Moldova", socotit ca "evanghelia românismului"¹².

Colaborarea bucovinenilor cu refugiații din cele trei Principate a avut consecințe în perspectivă, contribuind la afirmarea conștiinței naționale, formarea convingerii că "Bucovina este pământ românesc" și s-au păstrat ulterior legături trainice. În vara anului 1848 vine în Bucovina ardeleanul Aron Pumnul, care rămâne și activează aici. El fusese printre organizatorii Adunării Naționale de la Blaj și comisar de propagandă în cadrul revoluției din Muntenia. A fost cel mai fidel și prestigios colaborator al familiei Hurmuzachi. A fost redactor la ziarul "Bucovina", profesor la Gimnaziul de Stat și unul din principalii animatori și îndrumători ai vieții spirituale. S-a impus ca filolog, autor de manuale didactice și organizatorul bibliotecii gimnaziastilor. Alecu Hurmuzachi scria că "prin el s-a probat... solidaritatea care trebuia să fie... între toți frații români din toate părțile și din toate țările"¹³. Bucovina a acordat găzduire unor fruntași ardeleni între care T. Cipariu, G. Barițiu, I. Bologa, Fl. Porcius etc., precum și tribunilor I. Popescu și I. Lazăr, G. Barițiu mărturisirea ulterior: "Casa Hurmuzachi a fost adevărat loc de azil sacru, pentru mulțimea de patrioți români eminenți, aruncați de valurile anilor 1848/1849"¹⁴.

Înăbușirea Revoluției de la 1848 în Moldova, Muntenia și Transilvania de către trupele marilor imperii ruse, austriac și turcesc, a făcut ca principalii militanți revoluționari din cele trei Principate românești să se refugieze în Bucovina "unde un hazard fericit instalase, pentru o clipă, pivotul politicii naționale unitare a tuturor românilor". Pribegii au fost găzduiți la Cernăuți sau la Cernauca. "În urma unui concurs fericit de împrejurări, românii bucovineni ajunseră pentru un moment la o însemnată politică excepțională, având rolul de mijlocitori între Puterile europene și Principatele Române..."¹⁵.

De fapt, conacul de la Cernauca, al familiei Hurmuzachi a fost încă de la 1821 locul de întâlnire pentru mulți moldoveni: "În primăvara anului 1821, peste 152 familii - boieri care aveau moșii în Bucovina, intelectuali fruntași, mulți negustori și câțiva meseriași - în frunte cu mitropolitul Veniamin Costachi, se refugiară atunci în Bucovina de frica eteriștilor greci... aici în octombrie 1821 o parte din boieri au alcătuit un sfat politic și-au redactat un memoriu către Înalta Poartă în care arătau că domnia fanariotă trebuie să ia grabnic sfârșit..."¹⁶.

Petrecerea refugiaților moldoveni în Bucovina a contribuit la strângerea legăturilor între românii de dincoace și de dincolo de Molna, bucovinenii primind un imbold în lupta lor națională. Drept răsplată pentru găzduirea pribegilor, Domnul Moldovei a ridicat pe boierul Doxachi Hurmuzachi la rangul de mare agă. Un cronicar al evenimentelor apreciază astfel situația: "anul 1821 este anul de naștere al Bucovinei luptătoare pe planul intereselor generale și mari ale neamului. În 1848, Bucovina a ajuns a doua oară, prin Cernauca Hurmuzăcheștilor, o Românie Mare în miniatură"¹⁷.

Aici moldovenii s-au întâlnit cu ardelenii printre care A. Pumnul "un Lazăr al Bucovinei", G. Barițiu și I. Maiorescu. În decembrie 1848, poposi aici, în drum spre Viena și episcopul Andrei Șaguna la "cartierul general al pribegilor". Istoricul I. Nistor consideră că: "prin sosirea reprezentanților ardeleni, adunarea de la Cernăuți capătă caracterul unui adevărat congres al intelectualilor români de pretutindeni".

Istoricul M. Berza apreciază că: "prin importanța acestor întruniri politice, Cernauca Hurmuzăcheștilor se înscrie pe harta spiritualității românești alături de Mânjina lui C. Negri sau Golești fraților Golești"¹⁸. Despre conacul de la Mânjina, V. Alecsandri scria: "Vizitele noastre la Mânjina, au avut o neprețuită influență în favorul mișcării naționale de la 1848... La Mânjina nu mai erau moldoveni și munteni, erau doar români"¹⁹.

Același lucru se poate spune și despre Cernauca. În acest sens N. Iorga scria: "La Cernauca, în casa primitoare a lui Doxachi Hurmuzachi se alcătui pentru prima oară o viață

comună - națională și frățească pe de-o parte, literară și artistică pe de alta, a scriitorilor români din toate părțile. Întâiul rod al acestei vieți este ziarul "Bucovina", editat de frații Gheorghe și Alecu Hurmuzachi...²⁰. "Bucovina" era o gazetă românească săptămânală pentru politică, religie și literatură, care a apărut la Cernăuți între 4.10.1848 și 20.09.1850, în limba română și germană fiind o tribună de luptă pentru apărarea intereselor naționale ale românilor bucovineni²¹.

În martie 1850, autoritățile maghiare suspendă ziarele "Gazeta Transilvaniei" și "Foaie pentru minte, inimă și literatură" din Brașov, pentru atitudinea lor patriotică. În această perioadă ziarul "Bucovina" a devenit și purtătorul de cuvânt al românilor ardeleni. Prin apărarea națiunii române și prin colaborarea cu revoluționari din toate provinciile românești, ziarul "Bucovina" era organul de presă al tuturor românilor. A avut colaboratori străluciți ca V. Alecsandri, C. Negri, C. Conachi, D. Bolintineanu, V. Cârlova, V. Pogor, M. Kogălniceanu, A. Șaguna, A. Mureșanu, A. Pumnul, Gh. Barițiu etc. N. Iorga aprecia că activitatea literară desfășurată de ziarul "Bucovina", poate fi asemănată cu activitatea "Daciei literare"²².

Despre importanța întâlnirilor de la Cernaucă, prof. R. Cândea scrie: "Viața pribegilor din Cernaucă... este una din cele mai frumoase pagini din istoria Bucovinei... Cernaucă în zilele de furtună și nădejde era raza de lumină a românilor". În ianuarie 1849 când generalul Bem intră în Bucovina și se decretează starea de război, mulți dintre pribegi au fost siliți să părăsească Bucovina. O parte, în frunte cu M. Kogălniceanu, a plecat la Paris, ceilalți s-au întors în Moldova după înlăturarea lui M. Sturza. N. Iorga considera că "legăturile care se statorniciseră între dânsii nu se rupseseră încă: sufletește, Bucovina din nou era alipită la Moldova, la întreaga Românie..."²³.

La plecarea din Bucovina G. Sion scria poezia "Adio la Bucovina", un omagiu adus familiei Hurmuzachi și publicată în ziarul "Bucovina": "O dulce Bucovină, te las și înc-odată/Mă-ntorc cu întristare și țărna ta sărut..."²⁴. V. Alecsandri a dedicat acestor meleaguri una din cele mai frumoase poezii ale sale: "Dulce Bucovină, veselă grădină".

Au fost prezenți temporar în Bucovina moldoveni, ardeleni și munteni "tot ce românimea avea atunci mai distins ca sentiment, talent și dragoste de neam". Despre acestea C. Loghin scrie că "la Cernaucă s-a pecetluit unitatea sufletească a românilor, forța mobilizatoare a înfăptuirii unității naționale și statale a poporului român. Cernaucă este un simbol al unității naționale românești"²⁵.

NOTE

1. M. Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I, Ed. Academiei, București, 1993, p. 406.
2. C. Bodea (coord.), *1848 la Români...*, vol. II, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 813.
3. M. Iacobescu: *op. cit.*, p. 407.
4. Idem, p. 407.
5. *Ibidem*, p. 408.
6. N. Iorga: *Românismul în trecutul Bucovinei*, Cernăuți, 1938, p. 346.
7. "Glasul Bucovinei", nr. 1/1994, p. 29.
8. I. Simionescu, *În lungul graniței*, București, 1939.
9. G. Nicolescu, *Viața lui Vasile Alecsandri*, București, 1965, p. 207.
10. I. Martinescu, C. Negri, București, Ed. Tineretului, 1978, p. 106.
11. C. Bodea, *op. cit.*, p. 630.

12. Idem, p. 650.
13. I.G. Sbiera, *Aron Pumnul. Voci asupra vieții și activității...*, Cernăuți, 1889, p. 18.
14. C. Bodea, *op. cit.* p. 416.
15. "Plai românesc", nr. 1-2/1994, p. 6.
16. Idem, p. 6.
17. *Ibidem*, p. 6.
18. *Ibidem*, p. 6.
19. *Ibidem*, p. 8.
20. *Ibidem*, p. 8.
21. "Suceava. Anuarul Muzeului Județean", XVI, 1991, p. 20.
22. Idem, p. 26.
23. "Plai românesc", p. 8.
24. Idem, p. 8.
25. "Plai românesc", p. 16.

Résumé

Dans cet article, l'auteur souligne le rôle du domaine (de la propriété) de la famille de Hurmuzachi dans le processus de l'achèvement de l'unité nationale roumaine. À côté de Braşov, Cernăuţi ou Lugoj, Cernauca peut être marqué sur la carte de la spiritualité roumaine. À Cernauca se sont rencontrés les réfugiés de la Transylvanie, Moldavie et de la Valachie pendant des événements de 1821 et de 1848. Dans la maison de Costache Hurmuzachi ont été protégés Vasile Alecsandri, George Sion, Alexandru Ioan Cuza, Mihail Kogălniceanu, Costache Negri, Aron Pumnul. À Cernauca est né le journal "La Bucovine" qui militait pour les droits des Roumains. On y a scellé l'unité de l'âme des Roumains, le rôle de la famille Hurmuzachi restant indiscutable dans l'histoire nationale.

REFORMA BISERICESCĂ DIN BUCOVINA ȘI URMĂRILE EI PENTRU ROMÂNII BUCOVINENI

Constantin Ungureanu

Răpirea părții de nord-vest a Moldovei de către Imperiul Habsburgic, în anul 1774, a constituit un moment de cotitură pentru dezvoltarea ulterioară a acestei zone. La momentul anexării, Bucovina, leagănul Țării Moldovei, cu vechile cetăți de scaun Siret și Suceava, cu renumitele mănăstiri voievodale Putna, Moldovița, Sucevița, Voroneț, Dragomirna, Humor, avea o populație majoritară românească. Austria nici n-a evocat drept motiv pentru anexare caracterul etnic al acestui teritoriu, care s-ar fi deosebit de restul Moldovei, ci a urmărit în special interese geostrategice, motivând acest rapt teritorial prin necesitatea de a obține o legătură mai bună între Transilvania și Galiția, de curând anexată.

Imediat după intrarea trupelor austriece, în ținut a fost instaurată o administrație militară provizorie, care a funcționat până în anul 1786. Noile autorități habsburgice au promis că vor păstra și vor respecta credința ortodoxă și particularitățile naționale ale noii provincii. Deja în perioada administrației militare au fost impuse câteva reforme importante - înființarea episcopiei Bucovinei, secularizarea averilor mănăstirești și organizarea învățământului public - care aveau să modifice treptat realitățile etno-demografice în Bucovina.

Biserica ortodoxă care avea o organizare străveche și se bucura de influență în ținut, se afla în posesia a 267 de proprietăți¹ sau peste jumătate din suprafața Bucovinei. Episcopul de Rădăuți exercita autoritatea sa asupra clerului bisericesc, iar clerul monahal din mănăstiri și schituri se subordona ierarhic Mitropolitului de la Iași.

Noua stăpânire a hotărât să rupă legăturile canonice ce existau din vechime între Episcopia de Rădăuți și mitropolia Moldovei de la Iași, mutând reședința episcopală la Cernăuți. Noua Episcopie a Bucovinei, cu dependența ei ierarhică de Mitropolia sârbească de la Karlowitz, a fost înființată la 12 februarie 1782. În urma înfăptuirii acestei reforme, între românii bucovineni și cei din Principatul Moldovei relațiile religioase au devenit, practic, inexistente. Odată cu desființarea vechii Episcopii de Rădăuți au fost secularizate și moșiile Episcopiei de lângă Coțmani, din partea de nord a Bucovinei. La 11 aprilie 1783, episcopul Dositei Herescu a cedat oficial guvernatorului militar Enzenberg șapte moșii ale Episcopiei din zona Coțmani².

După înființarea noii Episcopii a Bucovinei au fost secularizate averile mănăstirești și au fost desființate șapte mănăstiri și toate cele 13 schituri. Au rămas numai trei mănăstiri (Putna, Sucevița și Dragomirna) cu câte un sobor limitat la 25 de călugări fiecare. Din averile mănăstirești, în anul 1783, a fost creat Fondul Bisericesc greco-oriental al Bucovinei (organizat definitiv în 1786) care avea menirea de a întreține biserica și școala. Fondul era constituit inițial din șase domenii: Coțmani (17 sate din zona dintre Prut și Nistru), Cuciurul Mare, Sf. Onufrie, Frătăuți, Ilișești și Sf. Ilie. Scopul principal al acestei reforme era redresarea economică și obținerea unor venituri mai mari. Deja în 1785 venitul celor șase domenii ale Fondului Bisericesc, care cuprindea mai mult de jumătate din suprafața Bucovinei, s-a mărit la 50 435 florini și 4 creițari față de numai 25 008 florini 9 creițari în anul precedent³.

Dar, efectul imediat al reformei religioase a fost strămutarea în Moldova a mai multor egumeni împreună cu un număr mare de enoriași. Astfel, din noiembrie 1785 până în aprilie

1786 au emigrat în Moldova 6 937 persoane, în timp ce din Moldova în Bucovina au sosit numai 111 persoane⁴. În perioada 1 noiembrie 1786 - 1 iulie 1787 numai de pe fostele moșii mănăstirești au emigrat 221 familii sau 1 024 persoane⁵. Generalul Enzenberg raporta, la 13 septembrie 1786, despre existența a 277 de case pustii, dintre care 127 în districtul Suceava și 118 în districtul Siret⁶, adică în centrul și sudul Bucovinei, zone locuite compact de români.

Aceste procese migraționiste au permis autorităților austriece demararea procesului de colonizare organizată a Bucovinei. În primii ani ai dominației habsburgice, pe teritoriul moșiiilor mănăstirești s-au format două colonii maghiare și două colonii cu lipoveni. Statul însă nu a fost implicat în formarea acestor colonii și nici nu se cunoaște exact data întemeierii lor.

Situația s-a modificat radical după ce s-a constituit Fondul Bisericesc din Bucovina, aflat sub controlul statului. Autoritățile militare din Bucovina au stimulat așezarea foștilor supuși maghiari din Moldova în Bucovina și, în anii 1785-1786, cu sprijinul direct al administrației austriece, au fost întemeiate coloniile maghiare Hadikfalva, Ioseffalva, Andreasfalva. Concomitent, la Fântâna Albă s-a constituit o colonie cu lipoveni, ai căror reprezentanți au obținut unele privilegii, personal de la împăratul Joseph al II-lea⁷. Spre sfârșitul administrației militare, în munții din sud-vestul Bucovinei a fost întemeiată și prima colonie cu mineri germani. În urma acestor colonizări, până la sfârșitul anului 1786, numărul total al maghiarilor a ajuns la 2 350 persoane⁸, al germanilor - la circa 1 580 persoane⁹, al lipovenilor - la circa 400 persoane¹⁰. Trebuie remarcat faptul că, la momentul anexării Bucovinei, nici un recensământ nu a înregistrat populație alogenă de naționalitate maghiară, germană sau lipoveană. Recensământul austriac al lui Spleny, din 1775, a înregistrat 17 047 de familii (inclusiv 526 evrei, concentrați în principal la Cernăuți, Suceava și Vijnîța; o comunitate din 58 familii armenesti la Suceava și 294 de țigani nomazi)¹¹.

Situația românilor bucovineni s-a înrăutățit și mai mult după ce, în anul 1786, s-a dispus înglobarea Bucovinei în provincia Galiția ca un cerc administrativ. Această lichidare a autonomiei Bucovinei a constituit o încălcare flagrantă a promisiunilor autorităților habsburgice privind respectarea statu-quo-ului tradițional. Românii bucovineni nu au acceptat niciodată această unire forțată cu Galiția și mulți s-au refugiat peste hotar în Moldova. Funcționarul Aisner, responsabil de proprietățile statului, constata la 30 noiembrie 1787 că numai în satele administrate de Fondul Bisericesc existau 208 case goale¹². Acest moment a fost folosit din plin pentru a înfăptui noi colonizări. Ca urmare, în anii 1787-1789, în nouă sate de pe domeniile Frătăuți, Ilișești și Sf. Onufrie ale Fondului s-au stabilit 74 de familii de țărani germani, în majoritate șvabi de religie evanghelică, originari din vestul Germaniei¹³. Inițial, acești germani nu au format colonii separate, ci s-au așezat în satele deja locuite de români. Mai târziu, majoritatea acestor colonii s-a constituit în așezări de sine stătătoare.

Concomitent a continuat colonizarea cu mineri germani a zonei montane din districtul Câmpulung Moldovenesc. În urma descoperirilor geologice din această zonă, au fost aduși lucrători germani calificați, majoritatea originari din comitatul Zips (azi în Slovacia) și din Transilvania, care vor prelucra la minele de fier, plumb, cupru, argint și mangan. Acești coloniști au întemeiat satele Iacobenii (1784-1786), Mariensee-Cârlibaba (1797), Eisenau (1807), Luisenthal (1808), Freudenthal (1809). Mulți coloniști germani s-au stabilit și în satele românești din această zonă, astfel că, în anul 1842, în zona montană din sud-vestul Bucovinei locuiau 2 487 de romano-catolici și 1 598 de evanghelici¹⁴, în marea majoritate de origine germană.

Până în 1774, ocolul Câmpulung Moldovenesc a avut un statut special în cadrul Principatului Moldova, țărani fiind liberi și având menirea de a apăra hotarele Moldovei. Autoritățile habsburgice au împărțit acest ținut montan în două domenii ale Fondului Cameral (Vatra Dornei și Câmpulung), ceea ce le-a permis să valorifice mai eficient bogățiile acestei zone, locuită inițial exclusiv de către români. Colonizările frecvente, în special în prima jum. a

sec. al XIX-lea, au modificat treptat structura etnică a zonei, astfel că, în anul 1910, în districtul Câmpulung locuiau cca 20% germani, în timp ce ponderea românilor s-a micșorat până la 55,7%¹⁵.

Pe domeniile Fondului Bisericesc au fost întemeiate și coloniile cu sticlari germani de la Huta Veche (1793), Huta Nouă, Karlsberg (1797) și Füssthenthal (1803). La Huta, concomitent cu specialiștii germani, s-a așezat și un nr. mare de coloniști slovaci. În toate satele acestea s-au format colonii germane, deși fabricile de sticlă au funcționat efectiv numai la Karlsberg (Gura-Putnei) și Füssthenthal (Voivodeasa).

Procesul de colonizare a Bucovinei a fost reluat cu o nouă amploare în anii 30 ai sec. al XIX-lea, când au fost întemeiate mai multe colonii cu țărani germani și slovaci în sudul Bucovinei. Coloniștii germani, originari din Boemia, au format satele Bori (1836), Lichtenberg (1836), Schwarzhthal (Negrileasa) - 1842, Poiana Micului (1842) și Clit (1843), iar în Solonețul Nou (1834), Pleșu (1835) și parțial în Poiana Micului (1842) s-au așezat slovaci. Toate coloniile acestea s-au constituit de-a lungul drumului militar între Gura Humorului și Marginea și aveau menirea de a asigura și de a îmbunătăți siguranța drumului.

Toate coloniile germane, slovace, maghiare, lipovene, întemeiate până la mijlocul sec. al XIX-lea, erau așezate numai pe domeniile Fondului Bisericesc și Fondului Cameral din centrul și sudul Bucovinei. Numai în a doua jumătate a sec. al XIX-lea s-au constituit câteva colonii germane pe moșii private. Astfel, pe moșia satului Bănila Moldovenească a luat ființă colonia Augustendorf (1850), pe teritoriul moșiei Berhomet pe Siret - coloniile Alexanderdorf (1860) și Katharinendorf (1869), iar pe teritoriul satului Sadova - coloniile Sadova Nouă (1885) și Nikolausdorf (1893).

Urmărind procesul de colonizare a Bucovinei, putem trage concluzia că reforma bisericească de la sfârșitul administrației militare s-a efectuat nu numai cu scopul de a îmbunătăți situația economică a Bucovinei, dar și cu scopul de a facilita colonizarea provinciei. După cum și era firesc, germanii au format numărul cel mai mare de coloniști, stabiliți în Bucovina. Prin înfăptuirea acestor colonizări, autoritățile habsburgice urmăreau realizarea nu numai a unor obiective economico-financiare ci și a intereselor politice privitoare la diminuarea ponderii populației românești și sporirea rolului minorităților etnice în totalul populației, pentru a putea asigura o integrare mai efectivă a Bucovinei în cadrul Imperiului Habsburgic. Întemeierea unui număr mare de colonii germane trebuia să asigure sporirea influenței etniei dominante nu numai în centrele urbane, ci și în zona rurală. Merită să fie remarcat faptul că toate coloniile cu populație alogenă din Bucovina s-au format în zona populată compact de români, în timp ce în zona compactă ucraineană existau numai câteva colonii mici germane, întemeiate în a doua jum. a sec. al XIX-lea pe moșiile private de la Berhomet pe Siret și Sadova. Totodată, în nord-vestul Bucovinei (în zona dintre Prut și Nistru și din valea râului Căeremuș) nu a existat nici o colonie cu populație alogenă!

Nu putem contesta faptul că reformele austriece au avut un caracter progresist și au asigurat o dezvoltare economică semnificativă a ținutului, dar politica imperială austriacă s-a răsfrânt negativ asupra vieții românești din Bucovina. Astfel, dacă la momentul anexării Bucovinei, românii constituiau majoritatea absolută a populației, în 1850, din totalul de 380 826 persoane, doar 184 718 sau 48,5% erau români, restul fiind reprezentanți ai altor naționalități, dintre care ruteni și huțani - 142 682 (37,5%), germani - 25 592 (6,7%), evrei - 11 856 (3,1%), maghiari - 5 586 (1,5%), polonezi - 4 008 (1,05%), lipoveni - 2 300, armeni - 2 240, slovaci - 1 844¹⁶. Procesul de înstrăinare a Bucovinei a continuat și după anul 1850, încât ponderea românilor s-a redus până la numai 34,4% în 1910¹⁷.

Am menționat, că inițial, din mijloacele Fondului Bisericesc se prevedea să fie întreținute bisericile și școlile. Dar funcționarii străini, care au preluat administrarea Fondului, au folosit bogățiile fostelor mănăstiri reieșind din interesele imperiului și ale populației alogene.

La data intrării trupelor habsburgice în nord-vestul Moldovei, aici funcționau 6 școli domnești la Putna, Siret, Suceava, Cernăuți, Rădăuți și Câmpulung Moldovenesc¹⁸, iar în târguri și pe lângă mănăstiri înțeau școli cu caracter primar. Cea mai importantă instituție de învățământ era școala publică de grad superior, cu durata studiilor de 7 ani, de la Putna, care a fost desființată în 1778.

După înființarea Episcopiei Bucovinei și crearea Fondului Bisericesc, în 1786, a fost adoptat Regulamentul școlar pentru Bucovina, prin care se prevedea introducerea învățământului obligatoriu și crearea următoarelor tipuri de școli:

1. **școli triviale** cu durata studiilor de 3 ani (destinate în special copiilor de la sate);
2. **școli principale** sau de căpetenie cu durata studiilor de 2 și 4 ani (destinate mai ales fiilor înstăriți);
3. **școli normale**, care pregăteau cadre pentru administrație și învățători pentru școlile triviale;
4. **școala clericală**, transferată în 1789 la Cernăuți și declarată seminar teologic, iar din 1827 - Institut Teologic.

Noul sistem de învățământ a avut o scurtă perioadă de afirmare și în 1792 funcționau în Bucovina deja 32 de școli¹⁹. Dar, în 1793, în Bucovina a fost suspendată obligativitatea învățământului public și, în consecință, multe școli s-au închis, iar cele care au mai rămas, promovau limba și cultura germană. În 1816, toate școlile au fost puse sub controlul Consistoriului Catolic din Lemberg (Lvov), care apăra interesele imperiului și ale populației alogene din Bucovina, ignorând limba și cultura românească a băștinașilor. În aceste condiții, Biserica ortodoxă a fost singura organizație cu caracter oficial românesc, care a apărut drepturile românilor în fața autorităților habsburgice.

După anul 1850, în majoritatea satelor s-au deschis școli primare cu limba de predare română, germană, ucraineană, polonă. Fondul Bisericesc a fost principala sursă de finanțare a acestor școli, indiferent de limba de predare, susținând, așadar, direct înstrăinarea Bucovinei prin învățământ. Din averile Fondului s-au constituit și cazarmele și alte edificii de stat, se acoperea deficitul bugetar, ceea ce nu avea nimic comun cu menirea inițială a lui. În modul acesta Fondul Bisericesc, care a fost creat din averile vechilor mănăstiri voievodale, a devenit sursa cea mai bogată de realizare a intereselor Statului habsburgic în detrimentul românilor bucovineni.

NOTE

1. Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol I, Ed. Academiei Române, București, 1993, p. 288.
2. Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Ed. Humanitas, București, 1991, p. 41.
3. D. Werenka, *Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch österreich (1774-1785)*, Czernowitz, 1895, pp. 212-214.
4. Ion Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București, 1915, p. 120.
5. Ecaterina Negruți, *Informații noi privind emigrările din Bucovina în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în "Suceava - Anuarul Muzeului județean", VIII, p. 259.
6. *Ibidem*.
7. R. Kaindl, *Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Österreich*, Innsbruck, 1902, p. 206.
8. J. Polek, *Zur Frage der Errichtung eines röm-kath. Bistums in der Bukowina*, în "Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums" (în continuare - JBLM), 16/1908, p. 30.
9. Constantin Ungureanu, *Colonizarea populației germane în Bucovina*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 2(12), Suceava, 1996, p. 215.
10. J. Polek, *Die Lippowaner in der Bukowina*, I, Bd. Czernowitz, 1896, p. 19.
11. J. Polek, *Ortschaftsverzeichniss der Bukowina aus dem Jahre 1775*, în JBLM, 1/39.

12. R. Kaindl, *op. cit.*, pp. 502-508.
13. *Bukowina. Heimat von Gestern*, Karlsruhe, 1956, p. 88.
14. Arhiva de Stat a regiunii Cernăuți, fond 1, inv. 1, dosar 8025.
15. I. Torouțiu, *Poporația și clasele sociale din Bucovina*, București, 1916, p. 65-66.
16. Karl Czoernig, *Ethnographie der Österreichischen Monarchie*, Bd. I, Wien, 1857, pp. 74-80.
17. Vladimir Trebici, *Bucovina. Populația și procesele demografice (1775-1993)*, în "Buletinul centrului de studii Transilvania". Supliment, Cluj-Napoca, 1994, p. 14.
18. M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 275.
19. *Ibidem*, p. 282.

Summary

After Bucovina's ravishment, some important reforms had been imposed by the imperial administration: the establishment of Bucovina's Bishopric (1786), the secularisation of the monasteries estates, the organisation of the public education.

In 1783 it was established the Clerical Fund of Bucovina having as purpose the maintenance of the church and of the school, and in 1786 it was adopted the School Rules which foreseen the introduction of the compulsory education of two, three or four year school. as well as the establishment of normal and clerical schools.

The emigration of several superior monk together with a great number of parishioners in Moldavia, gave to the austrian authority the possibility of beginning the process of organized colonization in Bucovina, with Hungarians, Lippovans, Germans, Jews, Armenians and Gypses.

Through these colonizations it was pursued the realisation of some financial-economic, politic and religious objectives. The increasing of ethnical minorities role ensured the rapid integration of Bucovina in the Empire.

Even though the austrian reforms had a progressive character ensuring the economic development of the province, its negative consequences had repercussions on diminishing the weight index of the romanian population.

SERBAREA DE LA MĂNĂSTIREA PUTNA DIN 1871 ȘI ECOUL EI ÎN PRESA BUCUREȘTEANĂ

Constantin Șerban

Marea manifestație patriotică de la mănăstirea Putna, din august 1871, organizată din inițiativa Societății studențești "România Jună" din Viena¹ a intrat în conștiința contemporanilor din acea vreme drept una din cele mai importante acțiuni de solidaritate națională a românilor din întregul spațiu carpato-danubian, atât a acelor aflați sub stăpânirea străină habsburgică, cât și a acelor din România, ca stat modern constituțional, începând din 1866.

Inițiată mai întâi de Iraclie Porumbescu la mormântul lui Ștefan cel Mare pentru anul 1857, la împlinirea unei jumătăți de secol de la urcarea acestuia pe tronul Moldovei² și apoi de Mihai Eminescu, Nicolae Teclu și Petru Bota în 1870, la împlinirea a 400 de ani de la fondarea mănăstirii Putna³, ea s-a putut înfăptui abia în august 1871 - acum 125 de ani - la Apelul unui comitet de organizare constituit ad hoc (numit Comitet central) din care făceau parte importante personalități științifice și culturale românești ca de exemplu Vasile Bumbac, Nicolae Teclu, Ion Slavici, Mihai Eminescu, Pamfil Dan, Vasile Morariu, A.D. Xenopol, I. Lutia etc.⁴

În presa anului 1871, primele știri cu privire la această manifestare românească de solidaritate națională au apărut în ziarul "Albina", tipărit la Pesta, la 23 mai/4 iunie, sub forma unui raport de activitate care cuprindea o scurtă expunere a greutăților întâmpinate pentru organizarea manifestării, stabilirea definitivă a ținerii ei la 15/27 august 1871, componența comitetului de organizare și câteva liste ale contribuțiilor bănești benevole menite să acopere cheltuielile ce urmau să fie făcute cu acest prilej⁵. Cam în același timp, acest raport de activitate al Comitetului central a apărut și în ziarul "Gazeta de Transilvania" de la Brașov din 24 mai/12 iunie 1871. În numerele următoare ale acestui din urmă ziar au apărut noi liste de subscripție, provenite din diferite localități din Transilvania, Banat, dar și din România (de exemplu Craiova, București)⁶. De altfel, vestea relativă la inițiativa studenților bucovineni ce învățau la Universitatea din Viena s-a răspândit și în centrele universitare din Iași și București, unde au luat naștere comitete locale de sprijinire a manifestării proiectate să se țină la mănăstirea Putna în august 1871. Un anunț în acest sens a apărut mai întâi în ziarul bucureștean "Trompeta Carpaților" condus de scriitorul Cezar Bolliac, având următorul conținut: "Anunț. În memoria eroului Ștefan cel Mare serbarea de la 15/30 august în Bucovina la mănăstirea Putna", anunț repetat și în alte numere din 18/30 iulie, 25 iulie/6 august; 1/13 august. Deschizându-se noi subscripții de comitele domnilor studenți de la Universitatea din București, în favoarea acestei serbări, "Trompeta Carpaților" anunță că până la finele lunii curente se afla deschisă această subscriere la administrație (Pasagiul Roman), făcându-se apel la toți românii de inimă. Numele domnilor subscriitori se vor publica, iar banii se vor trimite prin comitetele de aici celui Central de la Viena". Anunțul se încheie cu precizarea că "domnii studenți ce vor lua parte la această măreață și românească serbare sunt rugați să-și exprime dorința din vreme spre a li se da plenipotențele necesare"⁷. Același anunț a mai apărut și în alte ziare din București, de exemplu în "Românul" condus de C.A. Rosetti, în "Presa" și în "Telegraphul". De altfel, în aceste ziare au apărut în continuare și alte materiale privind același eveniment. Astfel, în ziarul "Românul" a fost înserată, mai întâi, o scrisoare a lui C.A. Rosetti, adresată Comitetului de organizare din Viena, cuprinzând amănunte despre sprijinul material acordat serbării de la mănăstirea Putna, de exemplu trimiterea unei flamure care să poarte stema României libere făcută de femeile românce și a unui epitaf pictat pentru acoperirea mormântului lui Ștefan cel Mare⁸, apoi un

articol intitulat Serbarea de la Putna, semnat de Dumitru Brătianu, cunoscut om politic, în care acesta își exprima durerea că apelul românilor din Bucovina pentru sprijinirea acestei serbări nu aflase ecoul scontat în România. Autorul articolului aprecia în schimb că această acțiune patriotică era "cea mai puternică afirmare a naționalității noastre, actul unic în analele istoriei noastre, actul cel mai însemnat prin caracterul său de solidaritate între toate țările românești și cel mai fecund în mare și incalculabile rezultate, act cu atât mai însemnat, cu atât mai fecund, cu cât înfăptuitorii lui sunt cei ce singuri posedă secretul viitorului..."⁹. Tot în coloanele ziarului "Românul" și-au mai aflat locul și alte materiale, de exemplu articolul intitulat Memoria lui Ștefan cel Mare - serbarea de la Putna 15/17 august 1871 semnat de folcloristul G. Dem. Teodorescu, Scrisoarea studenților ieșeni adresată lui Cristofor Cerchez, primarul orașului Iași, cuprinzând mulțumirile acestora pentru sprijinul material acordat serbării de la Putna¹¹.

În fine, scrisoarea conducerii ziarului "Românul" adresată Comitetului de organizare al serbării, în care se aduceau elogii membrilor comitetului, subliniază importanța acestei serbări pentru viitorul națiunii române. Cităm un fragment mai semnificativ: "Naționalitatea română înneacă un moment sub jugul barbarilor s-a descoperit după multe suferințe; era dar natural ca românii să se gândească la eroii lor, ca să lege prezentul cu trecutul, să înfrățească tradițiile naționale cu aspirațiile către viitor... Capitala României și națiunea întreagă de la un capăt până la celălalt, recunoaște fără rezervă și împărtășește acea comunitate și acea solidaritate de idei și de simțăminte, ce urmează a provoca în inimile fiecăruia acea solemnitate ce ni se oferă astăzi prin lăudabila inițiativă a studenților din Viena. Acești tineri - se arată în scrisoare - merită omagiile noastre. Lor li se cuvin onorurile acelei zile, căci ei, cei dintâi, au avut inspirațiunea de a fonda acea aniversare și a ne transporta cu memoria și inima în glorioasele timpuri de adevărate merite naționale. Interpreta fidelă a sentimentelor cetățenilor bucureșteni, tineri bravi și nobili, voi care ați deschis mormântul până mai ieri mut al lui Ștefan cel Mare, capitala României vă onorează și vă binecuvântează". Scrisoarea se încheie cu cuvintele: "Trăiască România una și independentă"¹².

În coloanele ziarului "Românul" au fost incluse, aproape în fiecare număr, timp de peste o lună, listele de subscripție cuprinzând sumele de bani oferite benevol de diferite personalități ale vremii, implicate în viața politică, economică, militară, administrativă, științifică și culturală, ca de exemplu frații Alexandru și Radu Golescu cu 220 fr. (la 12-13 iulie), ofițerii din marină: căpitan Dumitrescu, comandantul bastimentului "Ștefan cel Mare", căpitan I. Murgescu, comandantul bastimentului "România", apoi colonel N. Dumitrescu, maior M. Holban, căpitan I. Mihăiescu, căpitan Catunescu, inginer M. Papadopol, dr. T. Popescu, colonel D. Lecca dintr-un număr de 63 persoane, care au contribuit cu suma totală de 400 lei; comitetul studenților din București este înscris cu 629 lei, Dumitru Brătianu cu 120 lei, dr. I. Răureanu cu 20 lei. La aceștia s-au adăugat mulți locuitori din Galați cu suma de 400 lei, din Turnu Măgurele cu 60 lei, din Giurgiu cu 109 lei. Pe o listă separată au subscris mai multe ziare din București, ca de exemplu "Infomația Bucureștilor", "Pressa", "Telegraful", "Orientul", cu suma totală de 225 lei (la 5 august), Societatea "Junimea română" din Râmnicul Sărat cu 15 lei (la 10 august).

Astfel de materiale informative privind serbarea de la mănăstirea Putna din 15/17 august au apărut și în ziarul "Pressa". De exemplu, în numărul din ziua respectivă a apărut un important și mișcător anunț pe care îl reproducem: "Astăzi, 15 august, este sărbătoarea cea mai mare și națională în memoria lui Ștefan cel Mare, eroul românilor. El și Mihai Bravul sunt două nume neșterse în istoria noastră și care fac gloria națională a neamului românesc. Suvenirurile acestor doi bărbați sunt neșterse în mintea fiecăruia. Români! Apropiați-vă cu respect și salutați memoria acestor doi mari eroi ai voștri".¹³ La rândul lui, ziarul "Telegraful" a publicat în ziua de 15 august în coloanele sale o seamă de materiale cu caracter literar închinat acestei serbări naționale: poezia Serbarea lui Ștefan cel Mare a unui autor ce semnează cu inițiala M.; poezia,

care avea 17 strofe, începea așa: "Alergați cu mic cu mare/Strănepoții lui Traian/Căci se face o serbare/La mormântul lui Ștefan". Poezia lui N. Scurtescu, cu titlul La Putna, și care avea 45 de strofe, începea așa: "Românime! O zi mare/ Va veni foarte curând/ Nu sta doar-n nepăsare/Și-adâncită dormitând". Poezia cu titlul Învierea lui Ștefan cel Mare de I. Goleșcu (la 5 august), poezia Serbarea de la Putna de N. Scurtescu, poezia Cântecul lui Ștefan vodă, La mormântul lui Ștefan cel Mare de I. Grozescu, poezia Serbarea de la Putna de N.C.V. (la 15 august). Unul din acești poeți, I. Polescu, publica și o scrisoare adresată redacției ziarului "Telegraful" în care-și exprima dorința ca serbarea de la Putna "să se întindă peste toată România". (la 10 august).

Punctul culminant al ecoului pe care l-a cunoscut serbarea de la mănăstirea Putna din august 1871 în presa bucureșteană l-a constituit șirul de reportaje privind desfășurarea acesteia în zilele de 15-16 și 17 august, inserat în coloanele ziarelor "Trompeta Carpaților", "Românul", "Pressa" și "Telegraful". În aceste ziare au fost incluse și alte manifestări similare închinată amintirii marelui domn al Moldovei, Ștefan cel Mare. Aceste reportaje foarte amănunțit întocmite, cuprind date cu privire la componența Comitetului de onoare care a prezidat ceremonia de la mănăstirea Putna, alcătuit nu numai din reprezentanți ai studenților din Viena ci și pe cei ai Universității din București (A. Brătescu, G. Dem. Teodorescu, Gr. Tocilescu) ai Universității din Iași (C. Ressu, Maroneanu, Irimescu și A.D. Xenopol). De asemenea, la loc de cinste a fost elogiata cuvântarea rostită cu acest prilej de A.D. Xenopol, atunci tânăr profesor (26 de ani) de istorie la Institutul academic din Iași, inserată în coloanele ziarelor amintite, din care ne permitem să reproducem un fragment mai semnificativ: "Fraților români! Să avem speranța în viitorul nostru și să lucrăm întru împlinirea lui, să lucrăm împreună la unirea spiritului și a inimei tuturor celor de același neam, la îndepărtarea relelor ce ne sfâșie în viitorul nostru. Să fim cu iubire pentru dreptate și adevăr, să avem puterea de a le aduce la împlinire și să luptăm fără încetare contra răului și a minciunei, să fim neatârnați în cugetul și spiritul nostru și să nu ne mândrim de rezultatele dobândite, ci să tindem neconținut a le mări și a le întinde... Iar tu, umbra măreață a lui Ștefan cel Mare, coboară-te în sufletul poporului tău și cu puterea ta de fier, încordă-i voința spre împlinirea acelor datorii pe care natura le impune, oricărui popor ce năzuiește către nemurire..."¹⁴.

Aceste reportaje mai menționau faptul că la mormântul marelui domn al Moldovei a fost depusă o urnă, conținând pământ provenit din toate provinciile românești, pe care erau înscrise cuvintele: "Eroului, Învingătorului, Apărătorului existenței române, Scutului creștinătății, lui Ștefan cel Mare, Junimea Română academică MDCCCLXX", apoi epitaful lucrat sub conducerea d-nei Maria Rosetti. Se mai preciza că asistența alcătuită din câteva mii de oameni a ascultat cu evlavie liturgia oficiată în biserica mănăstirii, sub conducerea starețului Arcadie Ciupercovici, ca după rostirea cuvântării de către A.D. Xenopol un cor a cântat imnul compus de cunoscutul compozitor A. Flechtemacher, pe versuri scrise de marele poet Vasile Alecsandri și apoi a urmat o masă de onoare la care au participat circa o mie de persoane în frunte cu reprezentantul Administrației Bucovinei, în cursul căreia s-au rostit toasturi. Aceleași ziare bucureștene au comentat și manifestările din ziua de 16 august când a avut loc un mare praznic în amintirea lui Ștefan cel Mare, la care au participat circa 3500 de persoane, urmat de Congresul studenților români academici de pretutindeni, în cursul căruia s-au luat mai multe hotărâri. În ziarul "Românul" din 16/28 august se făcea cu acest prilej, un interesant comentariu menit să explice cititorilor săi adevăratul scop al acestei serbări de la mănăstirea Putna. Astfel, se preciza că în primul rând a fost omagiată personalitatea lui Ștefan cel Mare până la venerare "pentru a se reaminti românilor că nu totdeauna ei au trăit în apatie, ci că ei au avut un trecut pe care, vai, mulți nu l-au cunoscut ieri și poate că nu-l cunosc nici azi". În al doilea rând pentru a-i determina pe românii din Bucovina să nu-și uite originea "a reaprinde sacra scânteie de naționalitate ce zace în fiecare piept de român, că țara în care

locuiește e floarea cea mai fragedă și mai frumoasă smulsă pe nedrept din buchetul Daco-României libere, țară stropită cu sânge inamic, luminată ca de un oare puternic de Suceava, capitala țării sfințită prin moaștele unui Ștefan, unui Petru Rareș". În fine, în al treilea rând, pentru a întruni pe junii din toate universitățile unde studiază românii în cel mai sfânt loc acolo unde umbra eroului semizeu al națiunii le putea inspira cele mai generoase sentimente, cele mai nimerite cugetări, spre a lucra împreună pe calea naționalității și a cultivării neamului lor, a-i face să se identifice cu nobilul țel pe care gigantele bărbat l-a urmărit cu atâta vigoare"¹⁵.

Ultimele știri inserate în unele ziare bucureștene despre marea serbare de la Putna din 1871, se referea la un bilanț al contribuțiilor bănești oferite pentru această serbare, întocmit de Pamfil Dan în calitate de casier și V. Morariu în calitate de membru în Comitetul de organizare. Acest bilanț este întocmit pe orașe, de exemplu Iași cu 1000 fr. și 480 florini, București cu 500 fr. și 240 florini, Bârlad cu 500 fr. și 241 florini, Botoșani cu 500 fr. și 241 florini, Fălțiceni cu 300 fr. și 144 fl., Bacău cu 200 fr. și 96 fl., Piatra cu 200 fr. și 95 fl., apoi pe județe, de exemplu Roman cu 300 fr. sau 144 fl., Suceava cu 300 fr., Neamț cu 200 fr. sau 95 fl., apoi privitor la contribuția unor ziare, de exemplu "Românul" cu 1043 fr. sau 502 fl., "Curierul de Iași" cu 700 fr. sau 337 fl., "Dreptatea" cu 14 galbeni sau 80 fl. Sunt incluse și contribuțiile unor localități mai mici. De pildă Dorna Candreni cu 9 fl., Poiana Stampei cu 12 fl., apoi ale unor persoane: Al. Haralambie Magheru cu 15 napoleoni sau 146 fl., dr. Al. Mocioni cu 50 fl., dr. Eugen Mocioni cu 50 fl.; urmează în continuare un lot de 13 persoane cu 432 fl., apoi mai mulți teologi din Caransebeș cu 213 fl. În final acest bilanț încheiat la 6/18 sept 1871, însuma un total de 4157 fl. și 60 creițari, o sumă relativ mică în raport cu prețurile din acea epocă (1 ou - 10 bani, 1 kg. lapte - 30 bani, 1 kg. - unt 10 lei, o pereche de ciorapi - 2 lei, o pereche mănuși piele - 4 lei, o pereche de ghete - 12 lei etc.). Totuși credem că nu această sumă reprezenta adevăratul bilanț. Adevăratul bilanț îl formau ideile exprimate de numeroși vorbitori în cuvântările lor rostite în incinta mănăstirii Putna în zilele de 15 și 16 august, care toate, fără excepție, încredințau auditoriul că numai realizarea unui consens național ar fi ajutat poporul român să-și desăvârșască unitatea națională prin unirea tuturor provinciilor locuite de români într-o singură patrie, România cea Mare.

Astfel, serbarea a prefigurat începutul procesului desăvârșirii unirii românilor din toate ținuturile locuite de ei într-o singură țară, încheiat odată cu emanciparea națională. Atunci mănăstirea Putna a apărut în inimile tuturor românilor de pretutindeni drept un focar fierbinte al acestei lupte. Dar, în acea vreme condițiile istorice încă nu erau atât de prielnice pentru atingerea acestui scop în cel mai scurt timp. Încet, încet, în deceniile care au urmat la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, decenii care au însumat mai precis 47 de ani, exact anii de domnie ai marelui Ștefan, aceste condiții au devenit atât de favorabile încât toate barierele au fost înlăturate, cu jertfe de sânge, pe câmpurile de luptă în primul război mondial, la capătul căruia s-a înfăptuit unirea cea mare a românilor, la 1 decembrie 1918, când pe harta continentului nostru se înscrie, la loc de cinste România Mare, în comunitatea statelor europene.

NOTE

1. I. Grămadă, *România Jună din Viena. Monografie istorică*, Viena, 1912.
2. D. Vatamaniuc, *Eminescu și Bucovina*, în "Glasul Bucovinei", 2/1994, p. 47.
3. M. Eminescu, *Scrieri politice*, Craiova, 1935, p. 30; vezi și ziarul "Federațiunea" din pesta 22 mai/3 iunie 1870. I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, 1991, p. 204 menționează alți studenți având această inițiativă, în 1869 și anume: Petru Piteiu, Gavriil Băleanu, Emil Cosub.
4. Acest comitet și-a avut reședința la Viena până la 1 august 1871, apoi la Cernăuți; vezi "Albina", 15/27 iulie 1871.

5. "Albina", 23 mai/4 iunie 1871
6. "Gazeta de Transilvania", 24 mai/12 iunie 1871, 19 iulie/7 august 1871.
7. "Trompeta Carpaților", 11/23 iulie 1871.
8. "Românul" 14 iulie 1871, se arată că la elaborarea epitafului au contribuit pictorul N. Grigorescu, istoricii I. Papiu Ilarian, V.A. Ureche, precum și artistul lucrător D.Nacu.
9. "Românul", 23 iulie 1871, "Telegraful", 24 iulie 1871.
10. Idem, 25 iulie, 28-29 iulie 1871.
11. Idem, 30 iulie, 1871.
12. "Românul", 19 august 1871.
13. "Pressa", 15 august 1871.
14. "Trompeta Carpaților", 26 august/4 septembrie 1871.
15. Idem, 26/8 oct. 1871.

Résumé

En étudiant cet événement historique très important pour l'histoire des roumains à l'époque moderne, l'auteur a surpris dans la presse centrale de Roumanie comme par exemple: "Trompeta Carpaților", "Românul", "Pressa" beaucoup de détails concernant: toutes sortes de donations nécessaires pour couvrir les frais d'organisation, l'enthousiasme des étudiants de l'Université de Bucarest, les déclarations patriotiques des notables politiques et en fin les reportages rédigés par les délégués de ces journaux.

COMEMORAREA LUI ȘTEFAN CEL MARE LA PUTNA ȘI SUCEAVA ÎN ANUL 1904

George Ostafi

Serbările de la Putna și Suceava prilejuite de comemorarea a 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare au constituit unul din momentele de mare unitate spirituală a românilor de pretutindeni, un prilej de întâlnire, un prilej de efervescență în presă și publicistică, la tribună sau în fața vestigiilor glorioasei istorii naționale.

Mari oameni care au perceput exact momentul și posibilitatea creării unui act cultural patriotic unitar, au început să publice cu mult timp înainte, în reviste românești din Regat¹ și din părțile rupte², scrieri istorice și literare despre viața marelui voievod, privindu-l nu atât ca pe un remarcabil conducător și ctitor, ci mai degrabă ca pe un simbol al unității și neatârării.

Arcul peste timp este vizibil conturat și invocat de către intelectualii români contemporani anului comemorativ. Până la unirea cea mare nu mai era mult, ei nu aveau de unde ști când se va produce ea, dar ceva plutea în aer, un semn al morbidității iremediabile a imperiului bicefal, iar geniul lor intuiuse imperativul momentului la o veghe mai tenace, la conștientizarea și concertarea unei mase cât mai largi de români din ținuturile vechii Dacii.

Nicolae Iorga, la București, în "Sămănătorul", publică articolele Școala lui Ștefan cel Mare³ și Arta lui Ștefan cel Mare⁴ în care interesul este îndreptat mai puțin asupra a ceea ce a fost odată, cât spre ceea ce trebuie astăzi făcut pentru (de exemplu) crearea unei școli "azil" pentru studenții din provinciile asuprite, care ar dori să se perfecționeze la București, în limba, literatura și istoria română. Iorga deja avea publicată în două volume "de lux" lucrarea *Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul român*⁵, iar ministrul instrucțiunii publice, Spiru Haret, îl însărcinase să scrie o carte să cuprindă toate actele culturale prilejuite în țară de comemorarea lui Ștefan. Iorga a fost el însuși prezent la Putna pentru cinstirea memoriei marelui înaintaș⁶.

Un semnificativ mesaj primesc organizatorii serbarii de la Ion Slavici, care în "Convorbiri literare"⁷ publică o serie de articole în care descrie modul de organizare și desfășurare al manifestărilor putnene de la 1871, unde autorul, alături de Eminescu își pusese toată forța și entuziasmul tinereții.

În "Făt-Frumos"⁸, A.C. Cuza speră că serbarea de la Putna va lansa o "nouă eră naționalistă", îmbărbătând demersul curajoșilor organizatori. Mulți oameni de litere publică broșuri sau cărți evocatoare pentru activitatea marelui voievod. Simion Florea Marian editează *Domnia lui Ștefan cel Mare și a lui Ștefan Tomșa*⁹ scrisă de V. Măzăreanu. Apar lucrări într-un număr notabil, semnate de: Teodorescu Kirileanu, Laurenția Gribincea, N. Bistrițeanu, Ionescu Gion, Becescu Silvan, V. Saghinescu, Sergiu Cujbă, Florica Coengiopol, State Dragomir, Ioan Bogdan¹⁰; ultimul, profesor universitar din București este însărcinat de către Spiru Haret cu colectarea și publicarea tuturor actelor emise în cancelaria lui Ștefan cel Mare¹¹, iar Șt. O. Iosif cu scrierea unui poem despre serbarea de la Putna¹². Romstorfer scrie, de asemenea, două broșuri; una despre comuna Putna¹³ și alta despre deschiderea mormintelor princiere de la Putna din 1856¹⁴.

În aula Academiei Române țin cuvântări G. Tocilescu, D. A. Sturdza, N. Iorga¹⁵. Apar foi ocazionale în jurul datei de 2 iulie, la Iași, Râmnicu Sărat, Borzești¹⁶ și articole în "Familia", "Cronica", "Conservamentul", "Albina", "Românul", "Flacăra", sau broșuri semnate de

Alexandru Lapedatu, C. Istrati, Dionisie Olinescu, Gh. Ghibănescu, S. Floru, Serafim Ionescu, Constantin Cihan, Kozak, Fischer¹⁷.

S-a scris mult atunci și "Junimea Literară" conchide: "Astfel învățații noștri s-au grăbit să aducă obolul lor de recunoștință marelui erou neuitat în veci... Vor fi și unele lucruri slabe printre aceste scrieri, ca totdeauna la ocazii de acestea, când omul este mai expus să cadă victimă frazei goale, dar multe din ele sunt bucăți alese, izvorâte din sufletul poporului recunoscător și vor rămâne posterității ca un semn trainic al pietății ce poporul român de pretutindeni păstrează celui mai mare erou al său"¹⁸.

Gala Galaction, în "Flacăra" descrie drumul său spre Putna, participarea la serbare, reflectează asupra hărniciei bucovinenilor, care, sub organizarea austriacă, este izvoditoare de belșug, dar se și întristează la ideea pericolului ce-l reprezintă deznaționalizarea pentru românii trăitori aici. Redăm finalul articolului său care arată poate cel mai bine sensul real și firul roșu al serbării de la Putna: "Monarhia Austro-Ungară se va destrăma ca mâine. Germania îi va uni pe cei germani, ungurii vor rămâne numai cât se întinde ungurimea, ceilalți vor face cum vor putea, iar argintul viu se va împreuna cu argintul viu, Bucovina, Temeșoara, Transilvania, vor fi provinciile viitoarei Români"¹⁹.

În Bucovina, gazeta "Deșteptarea" a partidului poporal-național este făclia ce luminează între demersul cultural-patriotic. Apeluri, anunțuri, informații necesare peregrinărilor apărute cu câteva luni înaintea serbării²⁰, apoi relatarea de la fața locului a evenimentelor, publicarea listelor participanților de vază, a discursurilor ținute, precum și prezentarea ecourilor din presa românească de pretutindeni, telegrame de felicitare și mesaje de solidaritate, au făcut obiectul preocupării neobosite a gazetarilor de la "Deșteptarea"²¹.

Evenimentul comemorării celor 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare a fost un prilej, mai ales pentru patrioții bucovineni, de a atinge, prin amploare și calitate, serbarea de la 1871 care a reușit să reunească spiritual, chiar dacă și numai pentru câteva zile, românimea de pretutindeni. De pregătirea manifestării se ocupă în principal baronul Eudoxiu Hurmuzachi, care reușește prin tactul și venerabilitatea lui, să obțină asentimentul și chiar sprijinul autorităților austriece²². De altfel, împăratul însuși trimite o telegramă în care îl elogiază pe voievodul moldav pentru rolul său european în epocă²³.

Eudoxiu Hurmuzachi, împreună cu Ilie Luția, Ilarie Onciul, arhimandritul Juvenal Stefanelli, Ottone Flondor și profesorul universitar Ștefan Saghin, reușește să convoace în ziua de 9 mai, la Palatul Național, un "frumos număr de români", reprezentanți ai "tuturor stărilor". În urma discuțiilor se alege un comitet executiv format din diverși cetățeni distinși, membri ai societăților românești ce ființau în Cernăuți, se stabilește programul serbării de la Putna, cu responsabilități concrete și modalitățile de finanțare, întocmindu-se pentru început listele de subscripție²⁴. Cu aproape o lună înainte Comitetul central executiv studentesc, avându-i în frunte pe Gavril Tofan și Gavril Gușetu, adresase un apel studenților români de pretutindeni, pentru participarea masivă și angajată la evenimentul comemorării²⁵.

"Deșteptarea" începe publicarea în serial a unor bucăți literare, a unei cronici despre domnia lui Ștefan, poezii, pomelnicul familiei voievodului, pomelnicul boierilor ce l-au slujit, paralel cu informații din ce în ce mai complete asupra pregătirilor și programul serbării, sau privitor la atenția deosebită ce va fi acordată oaspeților de vază sosiți pe meleag bucovinean²⁶. Studenții din Pesta publică, tot în "Deșteptarea", un mesaj de solidaritate și își exprimă dorința de a fi în număr cât mai mare prezenți la Putna pe 3 iulie²⁷. La cererea Comitetului Aranjor, Oficiul de exploatare al căilor ferate, va pune la dispoziția publicului 3 trenuri speciale, din Ițcani, Rădăuți și Cernăuți, ce vor pleca dimineața spre Putna și se vor întoarce seara, la jumătate de preț, facilitând astfel participarea masivă la serbare²⁸.

Apelul pentru participarea la comemorarea de la Suceava apare încă din 27 iunie, semnat de Gh. Balmoș, Eusebie Popovici și Atanasie Pridie²⁹. Se fac ample pregătiri la Putna,

mănăstirea proaspăt renovată este pavoazătă după proiectul inginerului superior Alexandru Ilcescu, se amenajează un pavilion pentru ospătarea a 500 de persoane în curtea mănăstirii, iar pe Dealul Popii, alături, se amenajează șase pavilioane pentru 3 000 de oameni³⁰. "Deșteptarea" mai publică un anunț al Societății turiștilor români, care dorește să realizeze o excursie cu țel final Putna, trecând prin Roman, Războieni, Cetatea Neamțului, Văratec, Agapia, Neamț, Baia, Fălticeni, Suceava, Rădăuți³¹. Pentru buna cazare a celor ce vor înnopta la Putna, se fac apeluri pentru comunicarea din timp a numărului persoanelor care necesită găzduire, spre lesnicioasă repartizare pe la locuitorii putneni³². Se preconizează, de asemenea, că va fi un număr mare de doritori să ia cuvântul, de aceea domnul profesor Saghin prin intermediul aceluiași ziar, invită studenții să se înscrie pe liste de oratori, spe o judicioasă repartizare a timpului disponibil din cadrul serbării³³.

Participarea preoțimii este, de asemenea, masivă și numărul celor ce oficiază la mănăstirea Putna, la Mirăuții Sucevei, sau în toate bisericile românești de pe tot cuprinsul ducatului, este impresionant. Înainte stătătorul bisericii ortodoxe bucovinene, Vladimir de Repta însuși, oficiază la Putna.

Remarcăm că la serbare participarea capilor celorlalte culte este marcată de luări de cuvânt elogioase la adresa voievodului Ștefan și a organizatorilor. Conducători ai bisericii din alte provincii ale imperiului salută pe mitropolit prin telegrame. Papa Pius X adresează o telegramă de felicitare, omagiind la rândul-i pe "atletul creștinătății", Ștefan cel Mare și Sfânt³⁴.

Telegramele sosesc de pretutindeni, studenții români din Berlin, Leipzig, Viena, Budapesta, patrioții din Transilvania și Banat, români din America, toți țin să fie, cel puțin cu gândul, alături de serbarea putneană. Pe parcursul a trei numere din "Deșteptarea", ea apărând de două ori pe săptămână, o pagină este plină numai cu telegrame³⁵.

În numărul omagial al "Deșteptării" este publicată o poezie a lui Vasile Bumbac dedicată eroului național și una a lui Alecsandri despre Mănăstirea Putna³⁶. Un număr omagial a publicat și "Junimea Literară", unde Iancu I. Nistor își încheie articolul astfel: "Douăsprezece milioane de români sărută în gând și în faptă lespeda sub care odihnește un Erou. Ștefan doarme, iară un neam visează..."³⁷

Vineri 2 iulie, în preziua serbării, încep să sosească la Putna oaspeți. Lista lor este foarte întinsă. Din Bucovina, guvernatorul țării, prințul Hohenlohe de Schillingfürst, Iancu Flondor, Eudoxiu Hurmuzachi, Iancu Lupul, mareșalul țării, Mitropolitul Vladimir de Repta, președinta Societății Doamnelor Române, Elena Popovici, consilierul aulic Knipfler, președintele tribunalului, Klar, directorul poștelor, Posch, profesorul universitar Neumann din Viena, profesorii Saghin, Kozak, Kaindl, Luția, Romstorfer, Stefanelli etc. Din Regat Consulul Regal al României, Constantin Cogălniceanu, profesorul Dimitrie Onciul, Nicolae Iorga, Ștefan Șendrea, vicepreședintele Senatului României, Vintilă Brătianu, Vicepreședintele Camerei Parlamentului, Petru Poni, prefecți, primari, foști miniștri, foști și actuali diplomați, secretari generali în ministere, ofițeri.

Sâmbătă, 3 iulie, serviciul divin festiv este oficiat de Arhiepiscopul Vladimir de Repta asistat de o pleiadă de înalte fețe bisericești. Festivitățile se desfășoară în polifonia imnurilor interpretate de corurile "Armonia" și "Academia Ortodoxă" din Cernăuți.

Adresându-se oficialilor, oaspeților și poporului întreg, Dimitrie Onciul rostește un vibrant discurs. Evocând personalitatea voievodului Ștefan, profesorul Onciul spune: "Țara toată, și-mpreună cu dânsa întreaga românie sărbătorește amintirea lui, prăznuind al patrulea centenar al vieții lui celei de dincolo de mormânt. Și de la un capăt la altul al țării lui, pe care el cu mândrie o numea "poarta creștinătății", din înălțimile celor 44 de mănăstiri și biserici ce el a ridicat spre lauda lui Dumnezeu pentru biruințele sale, răsună tânguitor cântarea de slavă a clopotelor, unită cu cântarea întregii biserici ortodoxe române, chemând sufletele românești la

credință și virtute, care putere de viață dă și fapte mari îndeplinește. Este spre a preamări pe un erou al țării, erou al neamului, erou al istoriei"³⁹.

Vorbește apoi maiorul Manolescu Mădianu în numele Ligii Culturale din Iași și domnul Băcescu în numele județului Râmnicu Sărat. Urmează depunerea coroanelor de către delegații sosiți din toate colțurile țării, semnate: din partea Regelui Carol al României, din partea ministrului cultelor și al instrucțiunii publice a României, Comitetul Țării al Ducatului Bucovinei, Orașul Suceava, Românele Bucovinene, de la țărani neamului tău din Ungaria, Studențimea universitară București, Societatea de cultură Macedo-română, Societatea istorică din București, Românimea din Brașov, Liga culturală Iași, Liga pentru unitate culturală a tuturor românilor București, România Jună, Românii din Blaj, Societatea cantorilor români din Bucovina, Clubul meseriașilor români din Galați, din partea județului Râmnicu-Sărat, ziarul "Universul" București⁴⁰.

Spre orele două după amiaza, participanții se retrag sub pavilioanele destinate mesei festive închinată memoriei marelui Ștefan. În deschidere, dintre oficialități, a tostat I.P.S. Arhiepiscopul Vladimir de Repta, rostind înălțătoare cuvinte patriotice: "Această aniversare de doliu este în același timp o zi de bucurie pentru neamul întreg. Românii dintre care un contingent considerabil sunt supuși loiali ai Majestății Sale Împăratul, sărbătoresc virtuțile și talentele unuia dintre principii cei mai mari ai lor, care era pios și sfânt între toți, Românii pot fi mândri de el. Ceea ce a semănat Ștefan cel Mare a adus roade glorioase pentru rasa română"⁴¹. Din politețe pentru oaspeții români, guvernatorul Hohenlohe a cuvântat în limba franceză, mulțumind tuturor celor care au luat parte la serbare, românilor care au luat parte la serbare, românilor din Regat mai cu seamă, considerând o mare cinste ce și-au adus organizatorii din reușita comemorării ilustrului voievod Ștefan. Ștefan Șendrea, vicepreședintele Senatului Parlamentului României mulțumește în limba franceză și în românește gazdelor, atât oficialităților, cât și comitetului organizator, în frunte cu Eudoxiu Hurmuzachi pentru extraordinara primire a oaspeților din Regat și pentru reușita manifestării⁴².

La Putna exista un birou de presă în care și-au desfășurat activitatea ziariști de la: "Deșteptarea", "Czernowitzer Zeitung", "Czernowitzer Allgemeine Zeitung", "Czernowitzer Tagblatt", "Bukowiener Nachrichten", "Gazeta Polska", "Prawoslawna Bukowina" din Cernăuți; "Universul", "L'indépendance Roumaine", "Voința Națională", "Adevărul", "Acțiunea", "Țara", "Dreptatea", "Epoca", "Cronica", "Observatorul", "Conservatorul" din Regat; "Gazeta Transilvaniei", "Drapelul", "Poporul român", "Tribuna", "Pester Lloyd", "Pesti Hirlap", "Budapesti Hirlap", "Az Ujsag", "Pesti Naplo", "Maghyar Hirlap" și "Biroul de Corespondență regal ungurească" din Ungaria. De buna desfășurare a primirii și sprijinirii ziariștilor s-a ocupat E. Stefanelli⁴³.

La Suceava, manifestația a început cu o slujbă de pomenire la biserica Mirăuți, oficiată de P.S. Balmoș asistat de 22 de preoți din Districtul Sucevei, apoi s-a format un cortegiu care s-a deplasat pe ruinele cetății, unde Eusebie Popovici a deschis șirul oratorilor. În cuvântul său se simte o undă de durere la amenințarea perpetuă a deznaționalizării: "Și noi, românii bucovineni, datori suntem în această zi de aleasă sărbătoare să ne înălțăm inimile noastre în rugi fierbinți către atotputernicul creator pentru Marele Ștefan, datori suntem să păzim pururea cu sfințenie amintirea lui, deoarece noi, românii bucovineni, numai așezămintelor mărețe ale lui Ștefan datorăm astăzi înălțarea bisericii noastre dreptmăritoare, datorăm existența noastră națională". Imnuri de slavă și piese muzicale semnate de Porumbescu, Musicescu și Mandicevschi, a intonat corul Societății Muzicale "Ciprian Porumbescu"⁴⁴. Asupra serbării de la Suceava s-a păstrat o interesantă imagine fotografică, publicată în 1905 în "Calendarul poporului bucovinean"⁴⁵.

La Putna numărul participanților s-a ridicat la 20.000, iar la Suceava, la 3.000⁴⁶.

În București, în ziua de 2 iulie, comemorarea a avut un caracter general, cu defilarea, prin fața tribunelor ridicate în Piața Victoriei la intrarea Șoselei Kisseleff, a armatei, cu participarea tuturor ofițerilor din garnizoană, a tuturor școlilor primare și secundare, a liceelor și universitarilor. Pe tot parcursul a cântat corul "Carmen" dirijat de G. Chiriac, iar în încheiere un cortegiu imens, având în frunte un grup alegoric, reprezentând pe Ștefan și Vlad Țepeș, împreună cu boierii și oștenii lor, format din tineri din județul Suceava cu reședința la Fălticeni s-a deplasat pe traseul Calea Victoriei, Bulevardul Elisabeta, Splaiul Dâmboviței, Șoseaua Cotroceni⁴⁷.

Toate par să fi mers "ca pe roate" în realizarea serbării de la Putna; unitatea tuturor organizatorilor pare să fi fost de nezdruccinat. Și, totuși, din rândurile gazetelor vremii descoperim că drumul a avut și greutate, că unii români bucovineni nu erau tocmai "patrioți". Astfel, Eudoxiu Hurmuzachi, organizatorul întregului demers comemorativ este târât într-un proces indezirabil de Aurel Onciul și Florea Lupu. Aceștia îl acuză că face agitație iredentistă, antiimperială, folosind pentru aceasta bani primiți din România. În realitate, fondurile venite din Regat și administrate de Hurmuzachi erau subscripții oneste ale cetățenilor români pentru o mai bună desfășurare a serbării de la Putna. Hurmuzachi câștigă procesul cu mizerabilii calomniatori, primind chiar în acele zile o scrisoare de îmbărbătare din partea studențimii române din Viena, care îi numește pe impostori ca reprezentând pe "preținșii prieteni ai țaranilor români", "apostolii insultei și minciunii", "mârșavi cu aspirațiuni gheșăftărești și făcători de orgii pe plaiurile Bucovinei". Evenimentul a fost relatat în ziarul "Cronica"⁴⁸ din București și republicat alături de scrisoarea studenților din Viena în paginile "Deșteptării"⁴⁹, stârnind, pe bună dreptate, indignarea opiniei publice. Pentru că, dat fiind poziția de lider organizator a baronului Hurmuzachi, dacă tentativa calomnioasă ar fi reușit, e de presupus că serbarea de la Putna ar fi suferit mult.

De asemenea, în acele zile premergătoare comemorării, motive politice ascunse nouă îl determină pe Iancu Flondor să părăsească fotoliul prezidențial al Partidului Poporal-Național, în fruntea căruia se afla de la înființare. Știrea contrariază și dă de gândit⁵⁰.

Iată, deci, că starea de spirit din Bucovina, parte a imperiului, era marcată de agitații și convulsii, destrămarea monarhiei începea să prezinte simptome specifice, vizionarii nu se înșelau.

Serbările de la Putna și Suceava, ca act cultural patriotic de unitate spirituală a tuturor românilor, rămâne pentru bucovineni, ultimul mare moment, până în 1918, când se va realiza unirea cea mare.

NOTE

1. "Cronica", "Conservatorul", "Vremea", "Voința Națională", "Literatura și Arta Română", "Evenimentul", "Românul", "Flacăra", "Universul", "Adevărul" - 1904.

2. "Deșteptarea", "Familia", "Junimea Literară", "Gazeta Transilvaniei", "Tribuna", "Drapelul", "Poporul Român" - 1904.

3. "Sămănătorul", anul III, nr. 15.

4. Idem, nr. 25.

5. "Junimea Literară", anul I, nr. 7-8, p. 128.

6. "Deșteptarea", anul XII, nr. 53, p. 2.

7. "Convorbiri literare", anul XXXVII, nr. 10 și 11 și anul XXXVIII, nr. 1.

8. "Făt-Frumos", anul I, nr. 7-8, p. 127.

9. "Junimea Literară", anul I, nr. 7-8, p. 127.

10. *Ibidem*.

11. *Ibidem*, vezi și "Deșteptarea", anul XII, nr. 56, p. 3.
12. "Junimea Literară", anul I, nr. 7-8, pag. 127 și "Deșteptarea", anul XII, nr. 42.
13. "Junimea Literară", anul I, nr. 7-8 și "Deșteptarea", anul XII, nr. 40.
14. "Junimea Literară", anul I, nr. 7-8.
15. *Idem*, nr. 9, p. 143.
16. *Ibidem*.
17. *Ibidem*.
18. "Junimea Literară", anul I, nr. 7-8, p. 127 și nr. 9, p. 143.
19. "Flacăra", anul III, nr. 48-49, p. 2.
20. "Deșteptarea", anul XII, nr. 9-10, p. 4.
21. *Idem*, nr. 52, 53, 54.
22. *Idem*, nr. 53.
23. *Idem*, nr. 53, p. 6 și nr. 54, p. 2.
24. *Idem*, nr. 41, p. 2 și nr. 34, p. 2.
25. *Idem*, nr. 28, p. 2.
26. *Idem*, nr. 44-45.
27. *Idem*, nr. 24, p. 3.
28. *Idem*, nr. 48, p. 2.
29. *Idem*, nr. 51, p. 2.
30. *Idem*, nr. 54, p. 1.
31. *Idem*, nr. 47, p. 2.
32. *Ibidem*, vezi și nr. 48, p. 2.
33. *Idem*, nr. 48, p. 2.
34. *Idem*, nr. 54, p. 2.
35. *Idem*, nr. 53, 54, 55.
36. *Idem*, nr. 52, p. 2-3, reproducem această poezie ocazională a lui Vasile Bumbac și menționăm că din Vasile Alecsandri se publică un fragment din Altarul mănăstirii Putna. Odă Eroului Ștefan cel Mare și Sfânt O Ștefane, voinic de fală/ Tu'n țar'atunci ni te-ai ivit,/ Când lifte crunte da năvală/Cu sabie și foc cumplit./ Acel potop de grea urgir / Era să-i stângă pe Români, / Dar'tu-ai pășit cu bărbăție / Acăpând moșia de păgâni./ De fala ta vorbește Baia / Și Racova de brațul tău,/ Când înțelese lighioaca,/ Că domnul Ștefan este Leu./ Alți martori vechi sunt Războienii,/ Cosminul cu dumbrava sa / Când cu panțirii și cu seimenii / Făcu-și minuni în țara ta./ Dar și ruinele cetății / Sucevei purure șoptesc,/ Că stâlp ai fost creștinătății / Și pentru neamul românesc // O geniu, dus la nemurire,/ Privește tu de sus spre noi,/ Fă rugă la dumnezeire,/ Să ne scutească de nevoi!//
37. "Junimea Literară", anul I, nr. 7-8, p. 104.
38. "Deșteptarea", nr. 53, p. 2.
39. *Idem*, p. 3.
40. *Idem*.
41. *Idem*.
42. *Idem*.
43. *Idem*.
44. *Idem*.
45. "Calendarul poporului bucovinean", anul XVIII, 1905.
46. "Deșteptarea", anul XII, nr. 54.
47. *Idem*, nr. 51, p. 3.
48. "Cronica", nr. 893 din 1904.
49. "Deșteptarea", anul XII, nr. 46, p. 2.
50. *Idem*, nr. 44-45, p. 2.

Summary

The author emphasizes some aspects of the festival's organization from Putna and Suceava, occasioned by the commemoration of 400 years from Steven's death. It shows that many writers published in historical and literary romanian magazines(from all the romanian occupied provinces) articles about the great prince's life.

ȘCOALA NORMALĂ DE BĂIEȚI DIN CERNĂUȚI ÎN REFUGIU LA SIRET - JUD. RĂDĂUȚI. AMINTIRI.

Victor Dobrescu

Ocuparea prin ultimatum a nordului Bucovinei, plasei Herța și a Basarabiei de către Rusia Sovietică la 28 iunie 1940 a stârnit vii proteste în rândul profesorilor și elevilor Școlii normale din Cernăuți. În anul școlar 1940/1941, școala a fost transformată de către ocupanți în școală pedagogică cu limba de predare ucraineană. Majoritatea elevilor au rămas în teritoriul ocupat în mod samavolnic și au pierdut acest an școlar, în timp ce majoritatea profesorilor s-au refugiat în țară. Eliberarea orașului Cernăuți de către Armata a 3-a Română la 5 iulie 1941 a făcut posibilă reînceperea cursurilor la Școala normală la 1 septembrie 1941 sub conducerea conferențiarului universitar dr. Ipolit Tarnavski, care predă limba română și locuia în școală. Director adjunct a fost numit ing. agronom Ion Chiriță, care conducea practica agricolă și ferma școlii.

Profesorii școlii au fost: dr. Constantin Loghin - limba română, dr. Ilie Mandiuc - limba română, prof. Emilian Goraș - limba română, dr. Alois Grigorovici - istorie, Nicolae Cavulea - geografie, dr. Otto Tarnavski - geografie, Ion Nichiteanu - geografie, Georges Damanthon - limba franceză, Popescu Constantin - limba franceză, Petru Diaconu - matematici, Popa Aurel - matematici, I. Botez - matematici, Vasile Strejac - științe naturale, Scalat Vianora - științe fizico-chimice, Enescu Nicolae - pedagogie-psihologie, Nușfeleanu Ion - pedagogie-psihologie, Hrușcă Leon - desen-caligrafie, Gîscă Eugen - desen-caligrafie, Alexandru Zavulovici - muzică-vioară, Cuzmany Alexandru - gimnastică, Chiriță Ioan - științe agricole, preot Toma Gherasimescu - religie, Buba Petru - lucru manual, dr. Grigore Tăbăcaru - igienă, Bocancea C. - agronom fermă, Leca I. - pedagog, căpitan Grigoroșcuță I. - educație militară, Buzdugan I. - administrator, Brunievici Nicolae - portar, Țopa și Țurcanu - îngrijitori etc.

Profesorul Ilie Mandiuc publica în ziarul "Bucovina" nr.54/13 septembrie 1941, un articol îndemn: "Pentru refacerea și reconstrucția țării să ne smulgem din întineric și în mersul unui salt frenetic să năvălim la lumină cu fruntea fierbinte și pieptul înainte, să ne dăruim cu patimă acestei noi bătălii de dezrobire morală". În noiembrie 1942 prof. Ipolit Tarnavski a fost detașat la Muzeul Limbii Române din Sibiu, director fiind numit prof. Aloys Grigorovici, care predă istoria. În anul școlar 1943/1944 școala a fost militarizată. Cei 240 elevi formau un batalion condus de căpitanul Grigoroșcuță I. Aveam și uniformă de culoare bleu cu un triunghi portocaliu la guler.

În seara zilei de 18 martie 1944 pe la ora 23, clopotul școlii a sunat sinistru alarma. Ne-am adunat în careu în curte și directorul școlii ne-a anunțat consternat că Armata Sovietică - frontul 1 Ucrainean pornise ofensiva la 4 martie 1944 de la Uman cu lovitura principală spre Cernăuți - a ajuns la Nistru; școala își închidea activitatea, fiind caz de forță majoră. Toți elevii au fost promovați, iar a doua zi a avut loc capacitatea mică pentru admiterea în clasa a V-a și examenul de capacitate pentru învățători, ceilalți elevi plecând acasă îngrijorați de cele ce urmau să se întâmple.

La 25 martie 1944 școala a plecat în evacuare la Abrud, jud. Alba. Au plecat în refugiu cu școala, personalul administrativ, câțiva profesori printre care Ion Nichiteanu, Petru Diaconu,

Vasile Strejac și Ion Nușfeleanu, precum și grupul de elevi refugiați din nord-estul Ardealului și alții (printre care și subsemnatul). La 29 martie 1944, trupele sovietice au ocupat orașul Cernăuți și au reinstaurat puterea sovietică. Trenul cu care am călătorit a staționat mult prin gări (traijuri). În ziua de 3 aprilie 1944 am plecat din triajul gării de nord din București spre Transilvania, triaj care a fost bombardat a doua zi de aviația anglo-americană.

La 6 aprilie 1944, Școala a ajuns la destinație la Școala normală de băieți "Andrei Șaguna" din orașul Abrud, din inima munților Apuseni. Aici ne-am încadrat în programul școlii, continuând cursurile până la sfârșitul anului școlar. Directorul școlii era prof. Micu Ion "un bun român și gospodar". Aici a decedat prof. Diaconu Petru, căzând pe niște trepte din parcul școlii din iarna 1945. Autoritățile locale din Abrud s-au comportat omeneste cu noi, elevii refugiați, până la 1 decembrie 1944 când am fost convocați la comisariatul de poliție și ni s-a pus în vedere să ne prezentăm la Comisia de Control Sovietică (aliată) din Alba Iulia în vederea repatrierii în Uniunea Sovietică, conform art. 5 din Convenția de Armistițiu din 12 septembrie 1944. Noi ne-am sustras acestei obligații și ori de câte ori ne vizita poliția, ne ascundeam în tufișurile din spatele școlii de pe dealul Stiuțului. Dar într-o noapte din ultima decadă a lunii mai, poliția a înconjurat școala și ne-a reținut. Ziua participam la cursuri cu poliștii pe coridorul școlii, pentru încheierea situației pe trimestrul III al anului școlar 1944/1945, iar seara eram cazați la Comisariatul de poliție sub pază.

În ziua de 15 iunie 1945 am fost trimiși sub escortă polițienească la Comisie. De la Abrud la Zlatna am pornit pe jos noaptea cale de 33 km, iar dimineața am luat trenul de linie îngustă "Mocănița" de la Zlatna la Alba Iulia, unde am fost duși la Prefectură. Aici am fost prezentați la o comisie Româno-Sovietică unde ni s-au cerut documente doveditoare din care să rezulte că în anul 1940 am fost refugiați în țară. Ni s-a eliberat o dovadă că nu suntem cetățeni sovietici și nu aparținem repatrierii în Uniunea Sovietică, după ce lt.col. Marin, un basarabean trădător de neam și țară, ne-a înjurat de mamă pe motiv că nu dorim să ne reîntoarcem în locurile natale. Cei ce nu posedau documente doveditoare au fost reținuți și cazați la Hotelul Dacia, de unde urmau să fie repatriați. Cei mai mulți au abandonat bunurile ce le aveau acolo și au dispărut de la hotel (exemplul fraților Buzdugan din Basarabia). Astăzi se știe care a fost soarta celor ce au acceptat să se repatrieze, au fost deportați în Siberia de unde nu s-au mai întors.

După terminarea anului școlar 1944/1945, școala s-a întors din evacuare la Suceava, fiind cazați la Internatul "Vasile Cocărlă". Inițial, s-a intenționat ca școala noastră să se unifice cu Școala normală de fete din Gura Humorului, unde directoare era prof. Silvia Bălan, dar s-a renunțat. De aici, în octombrie 1945, școala a fost transferată la Siret, jud. Rădăuți, în localul fostului liceu cu gimnaziul comercial împreună. Aici școala a funcționat până la sfârșitul anului școlar 1946/1947, când a fost desființată din motive economice, dar și politice - înființarea Școlii pedagogice ucrainene. Examenul de capacitate l-am susținut la Școala normală de băieți "Alexandru Vlahuță" din Șendriceni, jud. Dorohoi. Arhiva școlii a fost depusă la Arhivele Statului din Suceava. Elevii din ciclul superior s-au împrăștiat ca potârnicile la diferite școli normale din țară, iar cei din ciclul inferior au plecat la diferite licee din apropiere. Astfel, la Școala normală din Caransebeș au plecat elevii Sandu Octavian, Bașniță Ion, Radu Florea și Bulat Ion; la Școala normală din Năsăud au plecat frații Valerian și George Galan, Cuciureanu Ion, Brădățeanu Ion, Secară Ion, Vasilovschi Visarion și Plăcintă Victor, alții s-au dus la Șendriceni - Dorohoi, sau Piatra Neamț.

La Siret a venit personalul administrativ, din personalul didactic prof. Vasile Strejac, agronomul Bocancea și institutorul Spănu Constantin, precum și elevii refugiați din nordul Bucovinei și Basarabia. Prof. Strejac s-a născut în suburbia Roșă (Cernăuți), care a urmat studiile în orașul natal devenind profesor în 1912, iar în perioada 1921-1947 a funcționat neîntrerupt ca profesor la Școala normală. A fost un savant în specialitatea sa și e păcat că a

avut parte de-o soartă atât de tristă. Aici prof. Strejac a paralizat parțial, umbla șchiop și s-a stins în mizerie, uitat de toți. Mormântul său și al prof. Zavulovici Alexandru se află în cimitirul central din Suceava.

Aici director la ambele școli era preotul Dușceac Gheorghe, care preda și religia. S-a născut la 9 ianuarie 1892 în satul Cupca, jud. Storogineț. Școala populară a urmat-o în satul natal, iar gimnaziul superior și facultatea de teologie, la Cernăuți.

În 1911 a trecut examenul de maturitate, iar licența în teologie, în 1918; își începe activitatea didactică la Liceul din Siret în 1923. În 1944 este numit director la Gimnaziul comercial mixt din Siret, iar în 1945 și la Școala Normală de băieți întoarsă din evacuare. Purta reverendă și făcea politică liberală. A decedat la 3 martie 1950.

Ceilalți profesori au fost: Silvestru Zahorodnei - științe pedagogice, Vasile Strejac - științe naturale, dr. Gheorghe Cliveț - medicină, Ana Teleagă - geografie, Iacob Kamil - istorie, Aurora Martinescu - științe fizico-chimice, Mihai Cosmineanu - limba română, Frimet Sidonia - limba română, Parizer Edith - limba franceză, Erna Landmann - matematici, Ștefan Strătescu - educație fizică, Hildegard Tomașeck - dreptul, Constantin Bocancea - științe agricole, Constantin Alexandru - muzică, Leon Scalat - cooperatie, Constantin Spânu - institutor, Mircea Dumbravă - pedagog, preot Ghiorghe Octavian - religie. Deși colectivul didactic de la Siret era modest în comparație cu cel de la Cernăuți în sensul că unii profesori aveau studii incomplete sau nu predaseră la ciclul liceal, totuși s-au străduit să fie la înălțimea chemării lor. Elevii însă s-au confruntat cu multe privațiuni materiale.

Ultima promoție de absolvenți a fost:

1. Alexa Ioan - Mălini, jud. Baia;
2. Andronic Ioan - Pârteștii de Jos, jud. Suceava;
3. Antioh Gheorghe - Hălăucești, jud. Roman;
4. Blănaru Mihai - orașul Suceava;
5. Bălan Constantin - Brusturi, jud. Baia;
6. Cordeleanu Victor - Chetroșița, jud. Bălți;
7. Dobrescu Victor - Prevorochia, jud. Cernăuți;
8. Iacob Ion - Fântânele, jud. Botoșani;
9. Levițchi Victor - Larga, jud. Hotin;
10. Paulencu Dumitru - Voloca, jud. Cernăuți;
11. Piuaru Ioan - Bunești, jud. Baia.

În toamna anului 1946, în preajma alegerilor parlamentare de la 19 noiembrie, situația la Siret era incertă. Grăniceri nu existau pe granița cu Uniunea Sovietică, centrul orașului era în ruină. Aproape zilnic aveau loc demonstrații și mitinguri ale populației evreiești cu drapele israeliene sau cuvântări ale agitatorilor ucraineni din balconul primăriei. Într-o zi de târg, țărani români din satele din jur, au defilat și ei cu steagul tricolor, dar acesta a fost smuls și rupt de un grup de huligani, care se aflau într-un camion, iar țăranii împrăștiați de poliție. Într-o zi am fost reținut pe stradă cu colegul Levițchi Victor de către un polițist și duși la comisariat pe motiv că purtam la rever insigne cu efigia regelui Mihai I. Am fost reținut o zi întreagă și obligați să dăm declarații cu motivația purtării acelor insigne.

Cu ocazia alegerilor din 19 noiembrie 1946 în prealabil am fost sfătuiți de conducerea școlii să votăm soarele, căci contrar nu vom beneficia de masă și casă la internatul școlii. Secția de votare se găsea în localul școlii noastre, iar la intrare se aflau saci cu nisip și un ostaș echipat de război cu o pușcă mitralieră în poziție de tragere. Am votat așa cum am fost sfătuiți, dar mai degrabă de frică decât de eventualele consecințe. Țăranii români din satele vecine, veniți la votare călări și cu steaguri tricolore, au fost împiedicați să voteze de către poliție și grupuri înarmate de comuniști, așa se explică rezultatele obținute de Frontul Național Democratic.

După 1 septembrie 1944, în localul Școlii Normale din Cernăuți de pe str. Mihai Eminescu nr. 15 (azi Maxim Gorki nr. 23) funcționează Școala internat nr. 1 cu profil pedagogic în limba ucraineană. Din 1956 s-a înființat și o secție de predare moldovenească. Pe fațada școlii se află fixată o placă memorială cu efigia prof. Osip Macovei. Printr-o hotărâre a Consiliului de Miniștri al Ucrainei din 13 august 1940 Școala pedagogică din Cernăuți și-a reluat activitatea. Începând cu anul școlar 1944/1945 și-a început activitatea secția școlară, care pregătește învățători cu limbile de predare ucraineană și moldovenească, cursuri fără frecvență, iar din 1946 și cursuri cu frecvență. În anul școlar 1957/1958 au luat ființă secțiile preșcolară și muzicală, cursuri de zi, iar din 1960 și cursuri fără frecvență la secția preșcolară, care pregătește educatoare. Prin hotărârea Radei Supreme a Ucrainei din 13 august 1990, Școlii pedagogice din Cernăuți i s-a atribuit numele scriitorului ucrainean Osip Macovei. În decurs de 54 de ani, școala a pregătit 12.596 învățători și educatoare din care 768 români, după cum urmează: 574 învățători, 67 educatoare, 27 la muzică, cursuri de zi și 99 învățători la cursurile fără frecvență.

Școala pedagogică din Cernăuți a dat absolvenți care ocupă funcții de răspundere în regiune ca: profesor Bauer M., inspector școlar general și adjunctul său Nichitovici C., precum și profesori ca Poclitar G., Ghitari R., Lupul G., Mânzul M., etc. Colectivul de cadre didactice cuprinde 150 profesori, dintre care se evidențiază profesorii metodiști: Gorda M., Maria Ivanciuc, Ștefan Lazarovici, Ungurean C., Ursuleac V., Bacinschi D., Petraș P. etc.

Dintre cei 10 directori care au funcționat în această perioadă, numai unul a fost de naționalitate română Dohotar A. în perioada 1966/1980. În 1980 a fost inaugurat Complexul Sportiv cu trei săli: de joc, gimnastică și antrenament general, dotate cu utilajul sportiv necesar. În 1991 s-a instituit un festival artistic anual intitulat "Ciocârlia Bucovineană" la care participă școlile pedagogice din Transcarpatia, Galiția și Podolia. Cu rezultate bune evoluează cele 4 ansambluri vocale, printre care "Mărțișor" condus de prof. Lucec I. Studenții cu voci frumoase sunt: Serghei Muntean, Dumitru Caulea, Natalia și Nadia Pascaru, Natalia Pitic etc. Chiar și cadrele didactice activează în corul școlii și în ansamblul vocal premiat la Tulcea în 1993.

În 1992 s-a înființat Muzeul de Tradiții Populare, Folclor și Istorie a Învățămintului din Bucovina, care a contribuit la cunoașterea regiunii. În planul de învățământ al școlii au fost incluse specializări noi ca: învățători de limbă străină, învățători de arte aplicate, coregrafie și ritmică, organizator de activități sportive. Aici studiază și elevi din România (26) și Republica Moldova (12). În 1992 s-a instituit bursa specială "Osip Macovei" de care au beneficiat și elevele Mihaela Schipor, Magdalena Stratulat și Livia Tudose. --

În cele 86 de școli generale cu limba de predare română din regiunea Cernăuți funcționează cadre didactice care au absolvit această școală, printre care merită să fie amintiți: Vasile Levițchi, Arcadie Suceveanu, Gheorghe Constantinovici, Vasile Bzovi, Emanuil Țintilă, Vasile Tovarnițchi, Silvia Nimigean, Marcu Bucătar, Eleonora Calmuschi, Mircea Lutic, Grigore Bostan, Vasile și Lucia Amarii, Ștefan Andronic, Dumitru Dimenciuc, Ilie Lucec, Gheorghe Cazacu etc. Printre continuatorii bunelor tradiții ale fostei Școli Normale de băieți din Cernăuți se numără profesoara Valentina Harabagiu - pedagogie, Iacob Gucovschi - matematici și Ilie Podeț - ed. Fizică. Din 1991 s-a înființat la Universitatea din Cernăuți Facultatea Pedagogică cu secțiile școlară, preșcolară și muzicală pentru absolvenții Școlii pedagogice din Cernăuți.

În concluzie, Școala Normală de băieți din Cernăuți se prezintă ca un organism plin de viață, fiind cea mai democratică școală normală din țară, cu mari posibilități de formare și afirmare a elevilor, activitatea desfășurându-se în ordine și cu simț de răspundere. Cea mai importantă realizare sunt cei circa 1485 învățători cu o temeinică pregătire profesională și culturală, care au absolvit școala în cei 99 de ani de funcționare, devotați și conștiincioși în

activitatea cu elevii și cu părinții lor, patrioți cu spirit de sacrificiu până la jertfa supremă pentru neam și țară.

Deoarece M. Grigoroviță în lucrarea *Învățământul în nordul Bucovinei (1775-1944)* E.D.P. București 1993, tratează superficial despre școlile normale din Cernăuți, semnez pentru documentare câteva lucrări tipărite și în manuscris:

1. Nicolae Simionovici, *Memoria învățământului românesc de pe plaiurile Sucevei (1774-1944)*, Bârlad 1973. Manuscrisul se găsește la Universitatea din Suceava și Liceul "Ștefan cel Mare" din Suceava;

2. Haralambie Burdujan și colectivul, *Momente din istoricul învățământului primar-normal din Bucovina (1774-1944)*. Manuscrisul se găsește la prof. Vasile Boca din comuna Botoșana, jud. Suceava;

3. George Galan *Scurt istoric al Școlii Normale din Cernăuți*, referat prezentat la 22 noiembrie 1991 la dezbaterile cu diaspora bucovineană;

4. M. Ivanciuc, *Școala Normală din Cernăuți - perioada contemporană*, în "Glasul Bucovinei" II, nr. 5/1995, pag. 99.

DRAMA REFUGIULUI ARHIVELOR BUCOVINEI

Ioan Scripcariuc

"Habent sua fata libelli" exprimau anticii, mai mult evoluția spirituală a scrierilor. Prin extrapolare și cu o evidențiere a experienței istorice și arhivele își au soarta lor.

Arhivele Bucovinei din Cernăuți s-au născut din eforturi deosebite; cu voință și patriotism ele au adunat valoroase colecții și fonduri istorice¹ și au polarizat interesul științific al istoricilor vremii. Colecția *Documente bucovinene* editată de profesorul Teodor Balan nu e singura mărturie în acest sens. Și dacă instituția a fost mereu vie în viața culturală a provinciei, ea s-a legat indestructibil de aceasta și în momente de mare cumpănă i-a urmat soarta: de două ori ocupată și evacuată în anii celei de a doua conflagrații mondiale.

În practică s-a demonstrat că arhivele au constituit întotdeauna o țintă în cadrul conflictelor armate. Ele au fost mereu o bază pentru atestarea sau contestarea drepturilor, pentru mobilizarea sau manipularea mentalului colectiv. Gestiunea arhivelor a implicat și deținerea unei puteri formidabile.

Ca o consecință firească, tratativele de pace au luat întotdeauna în calcul și soarta acestora. Faptul era subliniat și de profesorul Constantin Moisiș, director general al Arhivelor Statului în cea mai mare parte a perioadei interbelice², care constata în 1936 că: "evacuarea s-a dovedit a fi una dintre măsurile cele mai bune pentru salvarea materialului amenințat de furia dușmanului, iar inconvenientul cel mai mare a constat în faptul că repatrierea arhivelor evacuate a reclamat nu numai tratative laborioase, dar și timp foarte îndelungat".

Atenția ce urma să fie acordată documentelor cu valoare deosebită urma și ca o consecință a experienței sistemului tratatelor de pace de la Paris. Mai mult, într-un document intitulat: "Principii pentru un regulament relativ la aplicarea noii Legi pentru organizarea Arhivelor Statului", discutat și aprobat în ședințele Comisiunii Arhivelor Statului din Cernăuți din 24, 26 și 27 septembrie 1925 se preciza: "pentru cazuri de evacuare în timp de războiu, Direcțiunile regionale ale Arhivelor de la periferia Țării, cum sunt cele din Cernăuți și Chișinău, vor ține pregătite și păstrate în subsolul localului lor, lăzi anume, gata pentru transportarea depozitelor arhivistice înăuntrul țării sau în regiuni bine apărate și scutite de invazii dușmane. Să se ia în vedere și aplicarea sistemului de taințe"³. Bine fundamentat, principiul nu a fost pus niciodată în practică, iar consecințele au fost tragice.

În anul 1940, deși se luaseră măsuri din vreme, solicitându-se lăzi pentru evacuare și împachetându-se documentele, din motive birocratice, "imensa avere națională" deținută de Arhivele din Cernăuți are pur și simplu părăsită⁴. Era o situație tragică în care fiecare urma să se salveze cu propriile mijloace. Cu amărăciune, directorul de atunci al Arhivelor Bucovinei, profesorul Teodor Balan menționa în raportul către Direcția Generală: "Regret din suflet că n-am putut salva Arhivelor Statului, o avere care aparține întregului neam românesc. Cauza acestei regretabile întâmplări este ultimul scurt, prea scurt pe care Rușii au binevenit să ni-l acorde și într-o privință oarecare și autoritățile noastre, care au refuzat să îndrumeze din timp evacuarea", încheind apoi: "Nu învinuesc pe nimeni, poate ne-a fost dat să petrecem astfel de timpuri grozave"⁵.

Dimensiunile pagubelor produse arhivelor de ocupația sovietică au fost constatate imediat după eliberarea Cernăuților⁶. Documentele fuseseră mutate într-un garaj din curtea

Palatului administrativ și răvășite. La acestea se adaugă situația în care Arhivele Statului deveniseră un "chirias indezirabil" și, fiind evacuate de la vechiul sediu primiseră localul fostului cămin studențesc Unirea: "clădirea cea mai dărăpănată a fostei Universități din Cernăuți"⁷.

Între urgența reordonării materialului propriu și necesitatea de a salva arhivele instituțiilor publice, s-a dispus și preluarea de documente de la numeroși creatori⁸, dincolo de lipsa acută de rafturi și parcă într-o cursă continuă cu timpul.

La preluarea funcției de director de către Gheorghe Duzinchevici în urma demisiei prezentate de Teodor Balan, care cumula și funcția de director al Bibliotecii universitare, situația arhivelor bucovinene era încă departe de clarificare. Solicitându-se cu urgență un inventar al patrimoniului, răspunsul aducea argumentului dificultăților cauzate de starea documentelor și lipsa unui inventar anterior de acest tip⁹. Amânarea cerută nu găsea însă nici un ecou la autoritățile din Ministerul Culturii Naționale¹⁰.

Cu experiența trecută, imediat după ce se dovedise că situația frontului evoluează tragic pentru țară, Gheorghe Duzinchevici solicită sprijin pentru evacuarea documentelor istorice¹¹. Atunci când, "pierderea acestor documente unice, n-ar mai putea fi niciodată reparată" punerea la adăpost a acestor "Comoare a Bucovinei" era mai mult decât necesară. Într-un raport către Serviciul M.O.N.T. din Comandamentul general A.P. datat 1 octombrie 1943 referitor la Arhivele Bucovinei se mai preciza: "noi socotim a fi o necesitate inexorabilă ca aceste valori să fie mutate într-o localitate din interiorul țării, unde nu se găsesc obiective și instalații militare"¹².

Problema evacuării se regăsește în aproape întreaga corespondență a Direcției regionale Cernăuți de la începutul anului 1944. Direcția generală era informată de cuprinderea Arhivelor din Cernăuți într-o listă a instituțiilor care urmează să fie evacuate, având repartizate două vagoane pentru documente și un vagon pentru personal¹³. La recomandarea directoratului general de a se alege ca loc de evacuare Craiova¹⁴ se indica ulterior "dacă prefectura are posibilități mari, atunci transportați cât mai mult"¹⁵.

Cu ocazia prezenței sale în Cernăuți, Adrian Maniu, inspector în Ministerul Culturii, vizitând și arhivele anunță intenția de a propune ca loc de evacuare, Caracalul. Direcția generală era informată de acest lucru¹⁶ "spre a nu fi, nici Dvs., nici noi, surprinși de o hotărâre care se poate să nu fie în vederile Dvs." solicitându-se în același timp și o intervenție pentru obținerea a 2 vagoane pentru transportul-seriei I-a deja pregătită.

Planul evacuării era comunicat printr-un ordin al Serviciului M.O.N.T. din Ministerul Culturii Naționale, datat 4 martie 1944, care preciza¹⁷: "evacuarea va fi cât mai redusă numeric întrucât este necesar a se lăsa instituțiuni organizate în teritoriul vremelnice evacuat". Într-o primă etapă urmau să se transporte documentele cu valoare deosebită iar în etapa a doua era cuprins materialul care se evacua odată cu personalul. Pentru arhiva care urma să rămână în localul instituției se prevedea predarea cu proces-verbal către instituții care nu se evacua. Conform planului general al Ministerului, pentru Arhivele din Cernăuți se stabilea ca destinație Școala primară din Vădeni - Gorj¹⁸. Imediat era cerut și sprijinul Prefecturii pentru transportul lăzilor cu documente¹⁹ și era informată Primăria Vădeni de sosire, "spre sfârșitul lunii", în localitate²⁰.

Ultimele zile petrecute în Cernăuți sunt descrise cu lux de amănunte în raportul de activitate pe anul 1944. Hotărându-se, la 16 martie, punerea în circulație a trenurilor pentru evacuare²¹, în baza ordinului Mareșalului Antonescu către Generalul Carlaonț²², comandantul Diviziei a 8-a, Arhivele din Cernăuți solicită 12 vagoane pe care însă nu le vor obține niciodată.

Prăbușirea frontului a creat și evacuarea a pierdut orice coordonare. Ca termen final era stabilită ziua de 23 martie și nici o ultimă intervenție direct de la Guvernământul Bucovinei nu a putut, după cum se exprima Gh. Duzinchevici, "trezi interesul dacă nu simțul datoriei în acei care coordonau și executau evacuarea întregii provincii"²³. Cu mari dificultăți s-a reușit doar

transportarea la gară în ziua de 24 martie a 73 de lăzi cu documente și 10 lăzi cu bagajul personalului²⁴. Acestea au rămas în gară și după plecarea funcționarilor spre Vădeni și au fost încărcate mai apoi de trupele germane în două vagoane cu puțin înainte de ocuparea orașului²⁵.

Ajuns la Vădeni și fără a cunoaște încă situația documentelor rămase la Cernăuți, personalul Arhivelor Bucovinei i se încredințează o parte a materialului arhivistic evacuat din București²⁶. Intenționându-se apoi dispersarea colectivului la Sibiu, Vădeni, Craiova și București se cerea totuși așteptarea rezultatului Marelui Stat Major și al Comandamentului german în legătură cu "evacuarea lăzilor lăsate pe rampa gării din Cernăuți"²⁷.

De la Sibiu și Micăsasa, Gh. Duzinchevici, după cum însuși se exprima, "luând concediu pe o lună de zile spre a fi liber de orice sarcină și lucrând cu totul pe cont propriu, căci neavând siguranța reușitei cercetărilor pe care voiam să le întreprind prin gări pentru găsirea lăzilor, nu puteam angaja banii statului"²⁸, a început căutarea arhivei despre care aflase verbal că fusese încărcată în ultimele momente.

La 7 și 17 iunie²⁹ sunt depistate în gara Teiuș două vagoane cuprinzând 73 lăzi cu documentele de la Cernăuți. Către Direcția Generală, evacuată la Costești - Argeș se raporta că vagoanele au ajuns în țară "prin Ardealul cedat" iar multe lăzi erau distruse³⁰. Din cauza stării acestora din urmă și a pericolului bombardamentului s-a hotărât-descărcarea lor la Micăsasa și adăpostirea în localul școlii primare pentru care intervine și directorul general³¹. Încercările care au urmat, de a aduna colectivul la noul sediu de la Micăsasa nu au găsit un sprijin deschis, în special datorită nevoii de specialiști la depozitul Direcției generale de la Vădeni.

În paralel cu căutarea celorlalte zece lăzi³², se efectuează, în conformitate cu nevoile Comandamentului - teritorial Blaj, evacuarea școlii³³ și mutarea documentelor în trei camere din clădirea Fundației Brukenthal³⁴. Cu reunirea unei bune părți din personal la 15 august începea lucrul cu fișarea și întocmirea de indici la colecțiile "*Liber fundationum*" și "*Liber contractum novorum*", documente care "n-au fost lucrate niciodată".

Schimbarea produsă la 23 august 1944 a influențat din nou soarta arhivelor bucovinene. La 1 septembrie se cereau Direcției Generale informații asupra unor măsuri de evacuare a instituțiilor din apropierea graniței cu Ungaria "pentru ca nu cumva evenimentele să ne surprindă nepregătiți"³⁵ și mai apoi directorul Duzinchevici, refugiat la Sibiu, solicita Postului de jandarmi din Micăsasa paza documentelor aflate la Fundația Brukenthal³⁶. Adăpostite într-o clădire aparținând unei fundații săsești, conținând multe documente în limba germană și aflate pe un "drum de trecere spre front", Arhivele Bucovinei se aflau din nou în pericol și se propunea evacuarea lor la București³⁷. Arătând că s-a dispus transferul documentelor Direcției Generale de la Vădeni la Săcel, unde erau evacuate Arhivele din Iași, profesorul A. Sacerdoțeanu amintea în răspuns: "dorim din inimă întoarcerea Dv. la Cernăuți, chiar dacă aici vom fi și mai puțini", iar în cazul unor primejdii iminente se indica pentru refugiu Sibiu³⁸.

Trecerea frontului pe la Micăsasa a lăsat însă urmări chiar în lipsa unor lupte deschise. La 20 septembrie 1944 se constată³⁹ că încăperile în care erau adăpostite lăzile fuseseră folosite împreună de soldați și caii acestora, câteva lăzi fuseseră sparte, documentele fuseseră împrăștiate pe jos și murdărite, iar 8 lăzi lipseau în întregime.

Efectuându-se din nou transferul în beciul școlii primare din Micăsasa, la 27 septembrie, se solicita urgentarea transportului arhivei la București⁴⁰ pentru "siguranța că rămânem cu ea", prezentându-se mai apoi motivele concrete pentru aceasta⁴¹: suspectarea personalului de spionaj de către locuitorii satului, jafurile la care au fost supuși arhiva și personalul, "purtarea puțin delicată în raport cu doamnele", furtul a 8 lăzi cu documente dintre care una cu "*Liber hereditatum*".

Aprobându-se transferul arhivei la Sibiu⁴² se încerca reconstituirea pachetelor și a registrelor din "*Liber hereditatum*" cu amărăciune subliniindu-se că unii aliați "își permit să-ți scotocească întreaga casă, din beci până în pod"⁴³.

În situația ce se contura tot mai probabilă ca documentele să fie preluate la altă regională: Brașov, Sibiu, Iași sau Craiova se cerea constituirea Arhivelor Bucovinei ca un fond separat al unei regionale dispărute "vremelnice"⁴⁴.

Din provincia de origine, Bucovina, rămânând României mai puțin de jumătate, Gh. Duzinchevici solicita la 20 octombrie menținerea unității colectivului căci "o hotărâre a Ministerului de a ne duce în partea de provincie rămasă nouă ne-ar găsi pe toți la un loc și în plină activitate cu materialul nostru"⁴⁵. Chiar și Direcția Generală acționa în acest sens arătând că: "În cel mai nefericit caz vom stăruia să avem o Direcție regională la Suceava"⁴⁶.

În atmosfera plină de nesiguranță și teamă, cu ordinul 48.727 din 2 noiembrie 1944⁴⁷, Serviciul M.O.N.T. al Ministerului Culturii solicita inventarierea bunurilor evacuate din Basarabia și Bucovina de Nord în vederea aplicării art. 12 al Convenției de armistițiu. Rapoarte succesive către Direcția Generală și minister⁴⁸ prezentau faptul evident că arhivele nu pot fi considerate ca aparținând Bucovinei cedate numai pentru că au funcționat la Cernăuți cu atât mai mult cu cât peste 700 de lăzi au rămas la vechiul sediu și o bună parte dintre ele conțin documente care nu se referă la partea cedată. Erau și exemplificate astfel de fonduri între care se numărau: Primăria, Prefectura, Judecătoria, Tribunalul și Curtea cu juri Dorohoi, Tribunalul și Judecătoria Suceava ș.a. se sublinia în special: "Dacă trebuie să fim loiali față de aliații noștri trebuie în același timp să ne păstrăm ce este al nostru", cerându-se în același timp răgaz pentru trierea documentelor⁴⁹.

Inventarierea cu întocmire a 8 exemplare dintre care două în limba rusă, era socotită ca o operațiune deosebit de dificilă, mai ales în condițiile în care inventarul din 1939 nu putea fi luat în calcul. Soluția definitivă a fost însă mult timp amânată, sporind tensiunea și confuzia. Au existat promisiuni verbale și s-a solicitat în scris ca delegatul care urma să însoțească documentele pentru predare să aibă împuternicirea Comisiei Aliate de Control pentru ridicarea materialului care aparține sudului Bucovinei⁵⁰.

După câteva inspecții ale delegatului Subcomisiei Aliate de Control Blaj, maiorul Tatarski, cele 65 de lăzi rămase din tezaurul Arhivelor Bucovinei au plecat din Micăsasa la 27 februarie însoțite de către Gheorghe Lăzărescu pentru a fi predate Comisiei sovietice⁵¹. Indicându-se inițial Buzăul, după 5 zile de așteptare s-a hotărât îndrumarea spre Socola - Iași unde iarăși așteptarea a durat o lună. În raportul de activitate pe anul 1945, directorul noii Regionale din Suceava, Gheorghe Lăzărescu descria acele zile⁵²: "aceste necazuri și suferințe de două luni de zile mă făceau să doresc cu nerăbdare momentul în care voi putea scăpa de materialul pe care trebuia să-l predau. Dar în clipa în care mi s-a pus la dispoziție vagonul în care trebuia să fac transbordarea materialului, acele necazuri și lipsuri n-au însemnat nimic față de strângerea de inimă ce am încercat-o la gândul că urmează să mă despărț de tezaurul neprețuit al frumoasei Bucovine".

Se încheia astfel o etapă dureroasă dar și glorioasă din istoria Arhivelor Bucovinei. Inventarul anexat procesului-verbal din 15 aprilie 1945⁵³ cuprindea valoroase documente cu privire la majoritatea satelor din Bucovina: catagrafii, documente ale bisericilor și mănăstirilor; Colecțiile "*Leber instrumentarum*" (Pitzelli) 1782-1787", "*Liber hereditatum*"; "*Liber fundationum*"; "*Liber contractum antiquorum*" și "*Liber contractum novorum*"; "*Liber actorum granialium*"; "*Liber testamentorum*" și documente create de Kreisamt, Landesregierung, Landes Präsidium, Landesschulrath, Gubernium ș.a.

Predarea arhivei de la Cernăuți cu speranța recuperării unei părți din aceasta, ca și necesitatea unei instituții regionale pentru sudul Bucovinei au determinat hotărârea de înființare

a Direcției de la Suceava cu data de 1 aprilie 1945⁵⁴ care din motive financiare și de constituire a colectivului își începe funcționarea abia la 1 septembrie⁵⁵.

Cu mutarea Facultății de teologie la Suceava și intenția de mutare a Bibliotecii universitare⁵⁶ se încerca salvarea a ce a mai rămas din vechea comoară spirituală a Cernăuților.

La Suceava se începea cu o formulă de personal mult diminuată în condițiile în care Gh. Duzinchevici, neîncrezător în posibilitățile pe care le putea oferi vechiul târg reședință domnească pentru susținerea unor teme de cercetare, hotărâște să rămână la Sibiu. Cu toate acestea eforturile lui Gh. Lăzărescu erau deosebite, motiv pentru care primea la 17 octombrie îndemnul din partea profesorului A. Sacerdoțeanu⁵⁷: "Dați-vă silința cât puteți mai mult! Ceea ce veți putea aduna acum va putea fi scăpat de pieire sigură".

Darea de seamă pe anul 1945⁵⁸ mai cuprindea încă ecoul acelor zile tragice: "Ceia ce am fost nevoiți să facem n-o pot considera activitate arhivistică, ci un scurt expozeu al suferințelor și zbuciumului acestei încercate instituții", iar înființarea Direcției de la Suceava era considerată importantă "spre a nu fi lipsită această provincie de una din instituțiile ei de până acum, care are tocmai menirea de a strânge și a da la lumină documentele vremii". Se mai spera că "printr-o înțelegere deplină cu "Marii noștri prieteni" se va putea recupera materialul referitor la partea din Bucovina rămasă statului român, iar prin efortul tuturor colaboratorilor se va putea lucra pentru ridicarea noilor Arhive ale Bucovinei în rândul instituțiilor "de valoroasă chemare culturală pentru țară și neam" și la demnitatea de a-și pune pe frontispiciu titlul de "INSTITUT DE CULTURĂ"⁵⁹.

NOTE

1. *Inventarul Arhivelor Statului*, București, 1939, pp. 336-340.
2. Constantin Moisil, *Problema Arhivelor Românești*, în RA, vol. III, 1, nr. 6-7, București, 1936-1937, p. 19.
3. Arhivele Istorice Centrale, *fond Arhivele Statului Cernăuți*, dos. 8/1925, f. 61 v.
4. *Raport asupra situației Direcției regionale din Cernăuți*, în RA, IV, 2, 1941, p. 377.
5. *Ibidem*, p. 378.
6. *Rapoartele despre activitatea Direcției Regionale a Arhivelor Statului din Cernăuți pe anii 1941-1942*, în RA, V, 2, 1943, p. 419.
7. *Ibidem*, p. 420.
8. *Ibidem*, p. 421.
9. Direcția Generală a Arhivelor Naționale, filiala Suceava (în continuare se va cita A.N.S.), *fond Arhivele Naționale Suceava*, dos. 2/1943, f. 1.
10. *Ibidem*, p. 56.
11. *Ibidem*, p. 61.
12. *Ibidem*, p. 62.
13. *Idem*, *fond Arhivele Naționale Suceava*, dos. 1/1944, p. 1.
14. *Ibidem*, p. 3.
15. *Ibidem*, p. 4.
16. *Ibidem*, p. 16.
17. *Ibidem*, p. 22.
18. *Ibidem*, p. 19, 27.
19. *Ibidem*, p. 29.
20. *Ibidem*, p. 31.
21. *Idem*, *fond Arhivele Naționale Suceava*, dos. 1/1945, p. 19.
22. A.I.C., *fond Arhivele Statului Cernăuți*, dos. 19/1944, p. 10.
23. A.N.S., *fond Arhivele Naționale Suceava*, dos. 1/1945, p. 21.
24. *Ibidem*, p. 22.
25. *Ibidem*, p. 23.

26. A.N.S., *fond Arhivele Naționale Suceava*, dos. 1/1944, p. 47 și urm.
27. *Ibidem*, p. 49.
28. A.N.S., *fond Arhivele Naționale Suceava*, dos. 1/1945, p. 23.
29. *Idem*, *fond Arhivele Naționale Suceava*, dos. 1/1944, p. 56 și 60.
30. *Ibidem*, p. 58.
31. *Ibidem*, p. 63 și urm..
32. *Ibidem*, p. 71, 76 și 77.
33. *Ibidem*, p. 79.
34. *Ibidem*, p. 80.
35. *Ibidem*, p. 88.
36. *Ibidem*, p. 90.
37. *Ibidem*, p. 91.
38. *Ibidem*, p. 93.
39. *Ibidem*, p. 94.
40. *Ibidem*, p. 97.
41. *Ibidem*, p. 99.
42. *Ibidem*, p. 103.
43. *Ibidem*, p. 106.
44. *Ibidem*, p. 108.
45. *Ibidem*, p. 111.
46. *Ibidem*, p. 118, ordin 1106/27.10.1944.
47. *Ibidem*, p. 126.
48. *Ibidem*, p. 129 și 130 raport 454/16.11.1944.
49. *Ibidem*, p. 137 și urm.
50. A.N.S., *fond Arhivele Naționale Suceava*, dos. 1/1945, p. 6 și 7.
51. *Ibidem*, p. 17.
52. A.N.S., *fond Arhivele Naționale Suceava*, dos. 2/1945, p. 51.
53. *Idem*, *fond Arhivele Naționale Suceava*, dos. 5/1945, p. 31 și urm.
54. *Idem*, *fond Arhivele Naționale Suceava*, dos. 2/1945, p. 4.
55. *Ibidem*, p. 31.
56. *Ibidem*, p. 30.
57. *Ibidem*, p. 45.
58. *Ibidem*, p. 51.
59. *Ibidem*, p. 52.

Résumé

Neés dans les efforts exceptionnelles ou remarquables, avec la volonté et le patriotisme, les Archives de Bucovina dans Cernăuți, elles ont lié son destin de celui-ei du territoire qui ont les abriteés. Ainsi, de deux fois pendant des deux décennie, les Archives de Bucovina ont été perdues et en désordre.

Après l'abandon de 1940, en 1944, on essayait la sauvegarde du trésor documentaire de Bucovine. Ainsi, après le refuge dramatique à Micăsasa, à côté de Sibiu, à 15. IV. 1945 entier, ce trésor était remis à partie soviétique dans la Comité Allié de Contrôle. Avec tout l'équipage de Cernăuți, à 1. IX. 1945, à Suceava, j'étais les fondements d'un nouveau début, pour les Archives de Bucovina.

UNELE ASPECTE PRIVIND CEANGĂII DIN SUBCARPAȚII TAZLĂULUI

Simona Paveliuc

Subcarpații românești, veche vatră de locuire, în special arealele lor depresionare, au constituit în același timp și zone de refugiu pentru populația din spațiile deschise, de câmpie, refugiu determinat de confruntările militare, factorii politici defavorabili, și nu în ultimul rând de politica religioasă a epocii.

În Subcarpații Moldovei, mai precis în Subcarpații Tazlăului, ca și în alte zone ale Moldovei, evenimentele istorice au determinat apariția, în secolul al XV-lea, în timpul domniei lui Alexandru cel Bun și apoi sub Ștefan cel Mare, a unui element nou în configurația etnică a regiunii - ceangăii. Rezultat al colonizării, determinată de o densitate redusă a populației în raport cu suprafața agricolă, pătrunderea acestui nou element etnic a continuat, cu intensitate mult diminuată și în secolele următoare, pierzând însă caracterul de colonizare și îmbrăcând aspecte noi, acelea de refugiere în fața unor evenimente istorice defavorabile lor.

Termenul de **ceangău** este o denumire cărturărească, această populație catolică venită din Transilvania, fiind numită popular - unguri. Prima mențiune documentară a termenului de ceangăi datează de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, și se află în *Notiția* secuiului Petru Zold, redactată la 1780 și publicată trei ani mai târziu, în traducere, în germană și maghiară, și apărând sub formula *csángó-magyar*¹. Această populație catolică - ceangăii, au trecut la est de Carpați venind din sud - estul Transilvaniei, din ținuturile Ciuc, Giurgeu și Trei Scaune.

Privind originea lor istorică, s-au formulat de-a lungul timpului diverse opinii. Unii i-au considerat români săcuizați, alții le-au atribuit origine cumană², cum a făcut istoricul maghiar Gegő Elek, trimis la 1837 de Societatea Maghiară de Științe să studieze ceangăii din Moldova. Li s-a atribuit origine pecenegă, alții i-au privit ca descendenți ai cabarilor (populație asiatică aflată în solda maghiarilor în perioada cuceririi Pănoniei). Cercetătorul maghiar Géza Bakó, invocând aspecte ale limbii ceangăilor, mai precis rostirea siflantă pe care o uzitează aceștia, îi înrudea cu maghiarii, mai sigur cu vorbitorii graiului teritorial străvechi maghiar din regiunea râurilor Râba și Repce, din apropierea graniței cu Austria. În opoziție cu aceste păreri, N. Iorga avea să declare că ceangăii "nu sunt nici pe departe așa de străini cum s-ar putea bănui"³.

Teritorial, ceangăii ocupă astăzi un spațiu relativ întins în Moldova, în bazinul mijlociu al Siretului, de la Pașcani (punctul extrem nordic) până la confluența Troțușului cu Siretul, cu unele ramificații spre est, în județul Iași, cât și spre vest, în județele Neamț și Bacău (la acestea din urmă, în special, în arealul subcarpatic).

Numeroși cercetători români și maghiari, cu specializări diverse, au căutat să dea răspuns întrebării privind originea ceangăilor. Dintre cercetătorii români amintim doar câțiva: S. Opreanu (1927, 1928), G. Popa-Lisseanu (1932), Gh. Năstase (1934), D. Mărtinaș (1985), ultimul publicând în 1985 lucrarea sugestiv intitulată "*Originea ceangăilor din Moldova*".

Folosind un bogat material informativ, dar punând mai cu seamă accentul pe aspectele lingvistice ale acestei grupări etnice, D. Mărtinaș ajunge la concluzia privind originea **pur românească**, transilvăneană a ceangăilor, români ce au suferit un proces de maghiarizare, în diverse stadii. Autorul avea chiar să declare: "ceangăii reprezintă o nouă stratificare de populație românească din Transilvania, mai mult sau mai puțin secuizată. Graiul lor specific transilvănean reprezintă dovada peremptorie a originii lor românești. Afară de puține elemente

lexicale de origine secuiască, datorate îndelungatei conviețuiri cu secuii, graiul lor românesc nu cunoaște nici un fonetism care ar putea fi considerat secuiesc la origine”. Mărtinaș constată că, tocmai acest dualism dialectal al ceangăilor a determinat considerarea lor ca fiind o populație maghiară. Denumirea de ceangăi le vine de la idiomul lor unguresc amestecat, numit *csangó beszéd* “vorbire corcită”, care provine de la verbul secuiesc *csangáni* (a se corci)⁴.

Faptul că în trecut apartenența confesională atrăgea după sine apartenența națională, a făcut ca și moldovenii din acea vreme (în special din secolul al XVIII-lea), să vadă în ceangăii catolici o populație ungurească.

Fiind în plină ascensiune, catolicismul căuta noi adepți. Celor ce se converteau la această religie li se oferea un alt statut și o serie de facilități. Promotor fervent al ideii privind originea pur românească a ceangăilor, S. Opreanu publica în 1927, la Cluj, lucrarea intitulată sugestiv “*Săcuizarea românilor prin religie*”, subliniind rolul nefast al bisericii catolice și politica de deznăționalizare pe care a promovat-o, convertind populația românească. Religia catolică ajunge astfel relativ bine reprezentată, în secolul al XVII-lea, în așezările rurale din Subcarpații Tazlăului.

Din relatarea făcută la 1632 de călugărul minorit conventual Paolo Bonnicio din Malta, ce a locuit în Moldova mai bine de nouă ani, rezulta existența în așezările Troțuș, Lucăcești, Solonț a circa 200 de locuitori catolici. Bonnicio menționa și faptul că aceștia nu au preoți, notând: “la ei se duc preoții calvini din Transilvania și le administrează toate tainele în felul lor, astfel că sunt toți calvini și aceasta s-a întâmplat pentru că nu au preot din chiar țara lor, care să cunoască limba...”⁵.

Din 1641, în urma vizitei apostolice făcută în Moldova de Petru Bogdan Bakšić din Chiprovăț (cea mai însemnată așezare catolică din Bulgaria), avem un alt set de informații, privind numărul catolicilor dintr-o serie de așezări din arealul subcarpatic menționat. În satul Tețcani, specifica prezența unui număr de 125 de suflete pentru împărtășanie și 40 de copii declarând: “sunt unguri de neam”. Pentru satul Solonț nota 70 suflete de împărtășit și 20 de copii, iar pentru satul Lucăcești 53 de suflete de împărtășit și 10 copii, de asemenea toți unguri. Din cele trei sate menționate de el, doar satul Lucăcești avea o biserică catolică mică, de lemn, dar fără cele trebuincioase ofierii slujbei.

Doi ani mai târziu, în 1643, călugărul minorit observant Bartolomeo Bassetti din Piano (Italia), în urma unei vizite făcute la diferite biserici din Moldova, nota existența în satul Stănești a 16 case de catolici, cu 71 de suflete din care 41 de împărtășit (copii sub 14 ani). Pentru Lucăcești nota existența a 12 case de catolici cu 54 suflete, 29 de împărtășit. Tot el relatea starea jalnică a micii biserici catolice din lemn, a satului. Satul Solonț număra 21 case de catolici cu 122 suflete, de împărtășit 77, și o biserică catolică din lemn acoperită cu paie⁶.

Aceste informații oferite pentru secolul al XVII-lea de misionarii italieni sosiți pe teritoriul țării noastre, trebuie privite cu circumspecție, deoarece ele relatează existența unor case cu populație catolică, ori se știe că, atât polonii cât și germanii ce conviețuiau alături de români sunt tot de rit catolic.

Cea mai veche și mai completă informație privind așezările ungurești din întreaga Moldova este cuprinsă în “*Codexul*” lui Bandinus, datând din 1646, informațiile mai vechi de această dată vorbesc de catolici și episcopiile acestora, nementionând etnia credincioșilor catolici. Bandinus menționa pentru Subcarpații Tazlăului următoarele sate cu populație catolică⁷.

-**Mănești**, în ungurește Mantfalva, sat unguresc în decădere la data vizitei lui Bandinius, situat în șesul fertil al Tazlăului, la vărsarea acestuia în Troțuș, bine populat în trecut, la data

vizitei avea doar 9 case cu 48 unguri. Satul avea și biserică catolică, din piatră, aflată într-o stare puternică de deteriorare;

-**Slobozia**, situat la vărsarea pârâului Caracul în Trotuș, întemeiat, după cum relatează Bandinus, relativ recent, populat cu români și 49 unguri. Însuși numele ungurească "Ujfalú" înseamnă "sat nou". Astăzi satul nu mai există;

-În **Tîrgu Trotuș**, prezența ungarilor e dovedită de Bandinus și prin acel sistem al "rotativei" autorităților: un an *județul* e condus de unguri, iar alt an de români. În 1646, la data vizitei lui Bandinus, "*primarius Judex*" era un ungur. Bandinus menționa în Tîrgu Trotuș 125 unguri locuind 30 de case;

-**Lucăcești** sau Lukacsfalva (în ungurește) este cel dintâi sat pe care l-a întâlnit Bandinus. Vechimea ungarilor din Lucăcești e atestată de un document din 20 mai 1459 când, Ștefan cel Mare dispunea ca "toți Ungurii din acest sat mănăstiresc Lucăcești, câți vor fi să plătească dare episcopală mănăstirii... de la Bistrița". Din mai bine de 100 case, câte avuse odată, satul nu mai avea acum decât 15 cu o populație ungurească de 86 suflete;

-**Solonțul** (ung. Soloneza) mai avea 35 case cu 175 unguri, aveau și o biserică catolică, dar fără preot. Cu timpul Solonțul și-a pierdut populația ungurească, fiind locuit exclusiv de români.

Numeroase sate cu populație ungurească din Subcarpații Tazlăului (Frumoasa, Cucuieți, Pustiana, Tărița, Sîrbi, Năsoești, Răchitiș, Enăchești, Verșești, Lărguța, Stufu, Valea Rea, Bălăneasa, Berzunți) și-au căpătat populația ungurească după 1646.

Pentru sfârșitul secolului al XIX-lea, din informațiile oferite de Ortensia Racoviță (1892), ne putem contura o imagine a cultului catolic în arealul studiat, cercetătoarea specificând și anumite aspecte ale structurii etnice existente în așezările rurale. Din cele 13 comune cuprinse în limitele Subcarpaților Tazlăului pentru care ne oferă date, în nouă din ele se aflau unguri, în total 892 suflete, în celelalte comune menționând doar existența unor biserici catolice. Numărul ungarilor trebuie să fi fost mai mare, ținând cont de precizările pe care le făcea autoarea în legătură cu satele:

- **Pustiana** (com. Solonț) despre care spunea că, din 762 suflete, majoritatea sunt unguri: "se zice că acest cătun este fondat de Unguri aduși prizonieri de Ștefan cel Mare în urma unei lupte ce a avut cu Matei Corvin";

- **Sîrbi** (com. Tețcani) care, în statistica din 1874, sunt numiți Sîrbi -Unguri⁸.

De asemenea, mai sunt menționați unguri în următoarele comune: Ardeoani - din 682 suflete, 36 sunt unguri; Berzunți - 2149 suflete, din care 248 sunt unguri; Bîrsănești - 2376 suflete, 88 unguri; Boșoteni - 864 suflete, din care 42 unguri (toți locuind în satul Enăchești); Brătla cu 2 unguri din 1219 suflete; Bucșești, cu 130 unguri din 2015 suflete; Gropile cu 100 unguri din 1577 suflete; Leontinești, cu 5 unguri și Nadișa, cu 241 unguri la 2039 suflete (Fig. 1).

Pentru secolul al XVII-lea, Ortensia Racoviță menționa două biserici catolice - una în satul Tărița (sau Gura Solonțului - com. Băhnașeni) și alta în com. Tîrgu Trotuș, biserică foarte veche ridicată de secui⁹

Cea mai mare parte a bisericilor catolice a fost ridicate în cursul secolului al XIX-lea, din contribuția locuitorilor. La 1831 s-a înălțat o biserică catolică în cătunul Butucari (com. Berzunți). Pe hărțile recente nu mai figurează acest sat deoarece, după organizarea administrativă din 1968 a fost înglobat satului Berzunți. La 1865 s-au mai ridicat două biserici, una în satul Năsoești - Particulari (azi Strugari), cealaltă în Răchitișu, în satul Pustiana (com. Scorțeni) la 1871, iar în satele Sîrbi (com. Tețcani) și Enăchești (com. Boșoteni) la 1872¹⁰.

Problema care se pune este aceea dacă putem considera această populație catolică, prezentă în Subcarpații Tazlăului, ca fiind acei ceangăi despre care se știe relativ puțin privind originea și cauzele "ruperii" lor de grupul de populație căreia îi aparțin. Neelucidarea nici până astăzi a originii acestei populații se datorează, poate, și dozei de subiectivism a cercetătorilor - cei maghiari considerându-i fără rezervă o populație maghiară, iar cei români atribuindu-le origine românească, transilvăneană.

NOTE

1. D. Mărtinaș, *Originea ceangăilor din Moldova*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 28.
2. I. Petru, M. Pal, *Originea catolicilor din Moldova și Franciscanii, păstorii lor de veacuri*, București, 1942, p. 13.
3. D. Mărtinaș, *op. cit.*, p. 20.
4. *Ibidem*, p. 29.
5. *Călători străini despre țările române*, București, Ed. Științifică, 1973, p. 27.
6. *Ibidem*, pp. 186-187
7. Gh. I. Năstase, *Ungurii din Moldova la 1646 după "Codex Bandinus"*, în "Arhivele Basarabiei", an VI, nr. 4, Chișinău, 1934, p. 399
8. *Ibidem*, pp. 403-410
9. G. I. Lahovary, C. I. Brătianu, G. Tocilescu, *Marele dicționar geografic al României*, București, 1898-1902, vol. V, p. 420
10. *Ibidem*, vol. IV, p. 185.

Résumé

Les *ceangăi*, population catholique, sont arrivés en Moldavie au XVIII-ème siècle, pendant le règne d'Alexandru cel Bun, puis sous Ștefan cel Mare, de la Transilvanie, des comtés Ciuc, Giurgeu, et Trei Scaune.

Enigme ethnique, les *ceangăi* ont été considérés par différents scientifiques comme descendants des cumans ou comme romains magyarisés.

Dans les Subcarpathes de Tazlău cette population occupe même aujourd'hui un areal bien individualisé.

ȘCOALA MUZICALĂ DE LA PUTNA (o sinteză la zi)

Vasile Vasile

A afirma astăzi că Mănăstirea Putna reprezintă una din cele mai vechi și mai viguroase vetre de cultură din țara noastră, înseamnă a începe cu un truism. Dar atingerea stadiului de adevăr care nu mai trebuie demonstrat și pentru domeniul muzicologic de către această afirmație s-a produs în timp, parcurgându-se un drum lung pe care vom încerca să-l conturăm într-o formă succintă în cele ce urmează. În același timp scontăm să depășim și pericolul, evidențiat de multe ori, de a limita prezentarea vetrei muzicale putnene la nivelul cunoscut cu ani în urmă. Procesul investigării documentelor privind școala muzicală de la Putna nu poate fi considerat încă încheiat, mai ales că înșiși cei angajați în acest proces își reproșau (folosesc timpul imperfect pentru regretatul bizantinolog Gheorghe Ciobanu, dăruit trup și suflet nobilei munci de punere în lumină a acestei școli) sau își reproșează graba cu care au atribuit acestei școli psalți din alte spații ortodoxe, îndeosebi din cele constantinopolitane.

Se poate spune că, dacă numărul manuscriselor aparținând școlii muzicale de la Putna a crescut an de an, numărul psalților presupuși a fi putneni s-a diminuat, mai ales în urma vizitei făcute la ctitoria ștefaniană, de bizantinologul Dimitri Conomos de la Universitatea din Vancouver și după corelarea multor date și cataloage apărute între timp. Reținem doar faptul că ultimul manuscris putnean, descoperit în Mănăstirea Leimonos din insula Lesbos, a cărui cunoaștere ne-a fost înlesnită de bizantinologul amintit, este ultima carte tipărită, cuprinzând creații putnene și cel ce s-a îngrijit de punerea ei în circulație, bizantinologul Titus Moisesescu, a primit cel mai recent Premiu al Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor. Este de acum celebrul *Manuscris de la Dobrovăț*, asupra căruia vom reveni.

Înainte de a intra în detaliile drumului sinuos al profilării școlii muzicale de la Putna, înțeles atât ca proces istoric dar și al descoperirii lui, se impune o prezentare sumară a premiselor care au permis afirmarea fără precedent a acestei puternice vetre de cultură, în general, și de cultură muzicală, în special.

În timpul lui Ștefan cel Mare se înregistrează un avânt deosebit al vieții religioase, politice și culturale din țara noastră. Voievodul, care aspira la renumele și la faptele Paleologilor (s-a și căsătorit cu o descendentă a acestora, Maria de Mangop), a rămas în istoria culturii noastre drept cel mai important ctitor de biserici și mănăstiri, discutându-se despre un echivalent al ctitoriilor voievodale de cult cu cel al războaielor purtate. În aceste ctitorii se dezvoltă o intensă viață cărturărească, extinsă și pe plan muzical. Ctitorindu-și lăcașul de veci - Putna - domnitorul moldovean îi va purta acestuia o grijă deosebită, fapt reflectat și în perioada ce a urmat trecerii sale în eternitate.

Aici, la Putna, va înflori una din cele mai puternice școli muzicale bizantine, înțelegând prin aceasta ceea ce Octavian Lazăr Cosma definea "primo, ca pe o școală în sensul exact al cuvântului, în care s-au ținut cursuri, s-au predat cunoștințe muzicale și secundo, ca pe o școală muzicală de interpretare și creație"¹.

Cele mai multe cercetări consideră că această școală descinde din una mai veche, existentă la Mănăstirea Neamț, important centru cultural și religios al vremii - era considerat Pantocratorul românesc - și de unde provine însuși primul stareț putnean, Ioasaf, călugăr apreciat cu siguranță și pentru calitățile sale cărturărești.

Încă înainte de înregistrarea primelor codice muzicale putnene, risipite în mari centre (Iași, București, Moscova, Sankt Petersburg, Sofia, Leipzig, Mănăstirea Putna, Mănăstirea Leimonos, Mănăstirea Dragomirna), trebuie amintit cântărețul Paisie, autointitulat pevet, în *Mineiul pe martie*, pe care l-a copiat la cererea lui Ștefan cel Mare, pentru Mănăstirea Dobrovăț, la anul 1504 (Ms. nr. 547 din fondul Bibliotecii Academiei Române).

Se poate spune că școala muzicală putneană reprezintă un exemplu pentru felul în care au fost delimitate detaliile activității muzicale desfășurate aici.

S-a pornit de la identificarea unor manuscrise de către istorici și filologi, a urmat etapa valorificării textului literar și a detaliilor oferite de diversele însemnări, au intrat apoi în preocupările unor muzicologi români și apoi și străini, în final bucurându-se de atenția unor bizantinologi de renume din țara noastră (George Breazul, Gheorghe Ciobanu, Titus Moisescu, Marin Ionescu, Grigore Panțiru ș.a.) și din universități străine: Anne Pennington, Dimitri Conomos, Jorgen Rasted, Dimitrije Stefanovici, Danica Petrović Stoyan Petrov, Miloš Velimirović etc.

În secolul trecut, Mihail Kogălniceanu, în căutarea vechilor documente istorice, pe care le-a publicat, descoperă câteva din aceste manuscrise², unele din păcate neidentificate în prezent, cum ar fi cel care a aparținut capelei domnești din Cetatea Neamțului. Austriacul Emil Kalužniacki găsisse la Mănăstirea Putna "un irmologhion greco-slav compus din patru volume inegale"³. Slavistul A.I. Iațimirski găsisse și el trei manuscrise în ctitoria putneană și face asupra lor aprecieri de ordin lingvistic⁴.

În 1910, Nicolae Iorga descrie un *Antologhion* putnean⁵, după care s-a așternut o lungă tăcere peste patrimoniul muzical scris și cântat în ctitoria ștefaniană. Se înregistrează doar prezentări sumare ale unor manuscrise, cuprinzând date elementare cu aspecte lingvistice și filologice, de obicei determinate de implicațiile culturale. Fenomenul înregistrat în cultura bizantină propriu-zisă, de abordare de pe diverse platforme generale, se repetă și în cultura românească, ignorându-se muzica pe care o conținea o semiografie necunoscută încă. S-a adăugat ceea ce unul dintre cercetătorii cei mai avizați ai școlii muzicale de la Mănăstirea Putna numea "lipsa de preocupare în această direcție a muzicologiei românești", lipsă determinată în cea mai mare măsură de "concepția că arta muzicală cultă se poate numi numai cea de tip occidental, nu și cea de tip bizantin"⁶. În anii primului război mondial Enescu încearcă împreună cu alți muzicieni locali să găsească secretele ascunse de semnele unor manuscrise, între care se aflau și unele putnene⁷.

În anul 1941, George Breazul ia în discuție un *Antologhion* putnean și admite existența la Putna a unei organizații școlare speciale⁸.

Bazându-se pe studiul lui Iațimirski, Raina Palikarova Verdeil lansează ideea că manuscrisul putnean descris de slavistul amintit ar fi o copie a unui imaginar manuscris bulgar, ce ar fi fost adus la Putna de un călugăr refugiat în Moldova în urma desființării de către otomani a celui de-al doilea țarat bulgar⁹.

Urmează istoricul R. Pava, care, în 1962, avansează ideea că manuscrisul lui Evstatie din 1511 cuprinde creații autohtone și, deci, ele sunt scrise de copiiști și parțial și de autori români¹⁰.

Pedagogia, prin Ștefan Bârsănescu, identifică în *Antologhiomul* lui Antonie Ieromonahul, din 1545, ceea ce el numește "cea dintâi metodică folosită în școala românească"¹¹.

Dintre bizantinologii români care s-au apropiat de manuscrisele putnene, încercând o primă investigare a problematicei vestitei vetre de cultură muzicală, trebuie amintit Grigore Panțiru, care se ocupă de două manuscrise, extrăgând din ele și două creații reprezentative, pe care le prezintă în notație bizantină și guidonică: *Chinonicul Paharul mântuirii...* de Dometian Vlahul și *Imnul Sf. Ioan cel Nou de la Suceava* al protopsaltului Evstatie¹².

Cel care și-a legat numele de punerea în lumină a tezaurului muzical din Mănăstirea bucovineană, identificând principalele manuscrise concepute și copiate aici, este bizantinologul Gheorghe Ciobanu. Împreună cu colaboratorii săi apropiați, Marin Ionescu și Titus Moisescu, a întocmit și a pus la dispoziția cercetării planul de investigare și de restituire al tezaurului putnean. Această activitate intensă și sistematică începea în 1964 cu un studiu general¹³ asupra culturii feudale și cu o prezentare succintă a principalului reprezentant al școlii bucovinene - Evstatie Protopsaltul - prezentare scrisă în colaborare cu Cristian Ghenea¹⁴ și se extindea în anii următori, cu conturarea anvergurii vetrei culturale de la Putna¹⁵ și a principalelor manuscrise putnene¹⁶. El va ajunge, împreună cu colaboratorii săi, la publicarea celor mai importante manuscrise din fondul putnean, risipit astăzi în multe țări ale lumii. Acțiunea pare a avea ca punct culminant și, în același timp, ca punct terminus, fața de proiectul inițial în publicarea de către Titus Moisescu a *Manuscrisului de la Dobrovăț* și prin întocmirea, împreună cu Marin Ionescu a Catalogului manuscriselor muzicale de la Putna¹⁷.

Vom încerca în continuare prezentarea succintă a celor 11 codice muzicale aparținând școlii putnene:

1.- Ms. 56/544/576 - *Putna II*, aflat în fondul Mănăstirii Putna - un *Stihirara*, copiat de un anonim în prima jumătate a secolului al XV-lea, probabil la Mănăstirea Neamț, din care descinde școala de la Putna. A fost legat ulterior cu unul din manuscrisele următoare - *Putna I* - recent tipărit în facsimil¹⁸;

2.- Ms. 350 din Muzeul de istorie din Moscova, la care se adaugă alte 14 file înstrăinate și aflate în prezent în fondul Bibliotecii Academiei de Științe din Petersburg - fond Iațimirski. Este cunoscutul astăzi *Antologhion* al lui Evstatie Protopsaltul Putnei, datat 1511 și el restituit recent în forma sa integrală¹⁹;

3.- Ms. 56/544/576 - *Putna I*, legat împreună cu cel amintit mai sus - *Putna II* și publicat împreună cu el. Este un *Antologhion* scris de un copist român și datat 1520;

4.- Ms. 1102 din Muzeul de istorie din Moscova, Colecția sinodală, *Antologhionul lui Evstatie Protopsaltul*, datat 1515. Cercetătorii manuscrisului și, în primul rând, Titus Moisescu, cel care l-a prezentat în forme succinte de mai multe ori²⁰, constată doar trei lucrări care se repetă față de *Antologhionul* precedent al lui Evstatie;

5.- Ms. 258 (filele 145-418) din fondul Mănăstirii Leimonos din insula Lesbos, semnalat de Anne Pennington²¹ și Dimitri Conomos²² și tipărit recent în facsimil²³. Este *Antologhionul* scris în 1527 la Mănăstirea Dobrovăț de diaconul Macarie, elev al școlii putnene;

6.- Ms. I-26 din fondul Bibliotecii Universitare "Mihai Eminescu" din Iași, un *Antologhion* al lui Antonie Ieromonahul, care-și consemnează și calitatea de peveț. Trecut prin mâna lui Kogălniceanu, manuscrisul, datat în anul 1545, a fost publicat recent în îngrijirea celor trei bizantinologi citați²⁴;

7.- Ms. 52/1886 din fondul Mănăstirii Dragomirna, un *Antologhion* scris de un copist anonim, pe la jumătatea secolului al XVI-lea și cercetat și de Dimitri Conomos în documentarea sa prin mănăstirile din nordul Bucovinei și din Moldova Centrală;

8.- Ms. slavon nr. 283 din Biblioteca Academiei Române, considerat de unii cercetători *Liturghier*, de alții *Antologhion*, cuprinzând în realitate numai cântări de la cele trei liturghii ortodoxe²⁵. Cele 240 de file nu trădează nici un fel de date despre copist și a fost datat la mijlocul secolului al XVI-lea;

9.- Ms. slavon nr. 284 din același fond al Bibliotecii Academiei Române, un *Antologhion* din aceeași perioadă a mijlocului secolului al XVI-lea;

10.- Ms. nr. 816 din fondul Bibliotecii de istorie bisericească din Sofia, scris pe 234 file, în aceeași perioadă, de un copist anonim;

11.- Ms. slavon nr. 12 din fondul Bibliotecii Universității din Leipzig, identificat de Jorgen Rasted²⁶, un *Antologhion* scris înainte de anul 1570, de un copist al cărui nume nu se cunoaște și publicat recent de Titus Moisesescu²⁷;

Încercăm să prezentăm într-o formă sintetică, principalele repere ale acestui inestimabil tezaur muzical din secolele al XV-lea - XVI-lea:

- limba preponderentă a cântărilor este cea greacă; Gheorghe Ciobanu demonstrând aceasta cu puterea procentelor - 91,60%, în timp ce pentru cele în limba slavonă procentul este doar de 8,40% pentru cele nouă manuscrise putnene, câte se cunoșteau la vremea elaborării studiului în cauză²⁸;

- slavona veche bisericească apare și în însemnările marginale din unele manuscrise;

- într-unul dintre manuscrise apar și elemente ale alfabetului glagolitic, fiind vorba de elemente criptografice;

- încadrarea unor manuscrise este deci eronată, neavând în vedere frecvența limbii cântărilor;

- au fost semnalate și cântări bilingve (greacă și slavonă);

- patru manuscrise putnene au în cuprinsul lor și propedii, considerate justificat "cele dintâi însemnări teoretice muzicale cunoscute până acum în codicele medievale românești"²⁹: *Antologhionul* lui Evstatie (1515), *Antologhionul* lui Antonie (1545), *Antologhionul* de la Leipzig (ante 1570) și *Anastasimatarul* de la București - al II-lea sau al III-lea pătrar al secolului al XVI-lea;

- majoritatea manuscriselor sunt antologhioane, cu excepția stihirariului și al liturghierului amintite;

- cele nouă antologhioane sunt diferite atât din punctul de vedere al copiștilor, al epocii în care au fost scrise dar și al conținutului, vădind însă o unitate stilistică ce nu le deosebește radical de cele grecești din alte părți ale lumii, neieșind deci din matca muzicală tradițională bizantină;

- cântările cuprind largul repertoriu al sărbătorilor de peste an și al principalelor servicii de cult: vecernii, utrenii, liturghii, atrăgând atenția îndeosebi următoarele genuri și specii: psalmi, tropare, condace, stihiri, irmoase calofonice, megalinarii, slave, anixandare, polieleie, prochimene, aleluiare, heruvices, chenonice, trisaghioane, axioane, răspunsuri mari, cântările de la liturghie având în vedere toate cele trei tipuri ortodoxe;

- cântările reprezintă cele trei stihuri de bază ale imnologiei ortodoxe: irmologic, stihiraric și papadic;

- notația folosită este cea cucuzeliană;

- autorii greci reprezentați în manuscrisele putnene sunt cei mai importanți din perioada secolelor XIII-XV: Ioan Glykys, Ioan Cucuzel, Ioan Kladas, Manuel Hrisafes, Agalian, Agathon, Gherasim, Corones, Loghin etc.;

- o mențiune aparte merită psaltul sârb, Ștefan Sprina, cel care a atras atenția multor bizantinologi străini asupra școlii putnene;

- multe dintre cântările celor unsprezece manuscrise aparțin psaltilor putneni, printre cei atestați în mod sigur ca fiind români numărându-se Evstatie Protopsaltul, Dometian Vlahul, Antonie Ieromonahul și Theodosie Zotica;

- alături de aceștia, menționați în manuscrise în calitate de autori de cântări, mai trebuie pomenit și diaconul Macarie de la Dobrovăț, școlit mai mult ca sigur la Putna lui Ștefan cel Mare și Sfânt;

- inventarul general al cântărilor cuprinse în cele 11 manuscrise, realizat după inventarierea ultimului din cele publicate, relevă faptul că până în prezent din totalul de 480 de creații, 190 aparțin autorilor români³⁰;

- în pofida acestui număr impresionant de creații, poate fi acceptată o varietate în unitate - consemnată de același bizantinolog, Titus Moisescu³¹.

Specialiștii au luat în discuție și răspândirea cântărilor putnene, în special, în spațiul rusesc și ucrainean, unde au fost depistate cu elementul distinctiv "putnean" ("raspev putnyi")³².

Rămân și multe întrebări nerezolvate: ce de chiar în timpul lui Evstatie se împuținează și apoi chiar dispar cântările în limba slavonă?; de ce nu mai apar creațiile autorilor putneni dincolo de pragul secolului al XVII-lea, când dispar și cântările în limba slavonă cu notația bizantină? ș.a.m.d.

Așa cum s-a văzut din prezentarea făcută, descoperirea și punerea în valoare a tezaurului muzical putnean s-a făcut în timp și în mod progresiv, încât precauția ne obligă să lăsăm loc pentru eventualele surprize pe care ni le poate oferi viitorul, cunoscut fiind faptul că mai există încă fonduri arhivistice necunoscute, iar unele manuscrise semnalate la Putna nu au fost încă identificate. De mai mulți ani cifra documentelor putnene a tot sporit, cel de-al XI-lea fiind cunoscut doar în ultimii zece ani. Dar pe baza a ceea ce se cunoaște până în prezent se pot trage concluziile de mai sus, care pot fi sporite doar cantitativ, reperele mari ale acestui puternic și unic, în felul său, centru muzical românesc de învățare, practicare și scriere a muzicii bizantine, fiind stabilite pe baza a ceea ce se cunoaște până în prezent.

Trebuie menționat ca un început ce va continua în perioadele următoare, debutul melodicii bizantine practicate în ctitoria Binecredinciosului voievod Ștefan cel Mare și Sfânt, în creații de factură occidentală, prin lucrarea unui fiu al acestor plaiuri, Viorel Munteanu, premiată de Academia Română, *Glasurile Putnei*. Lucrarea pentru orchestră de cameră este bazată pe o creație a putneanului Dometian Vlahul, pe textul tradus de slavistul Nichita Smochină³³: "Țară de Sus/Bucură-te și cântă;/Soare prin sorii ramurii noastre,/Glas între glasuri rodești..."

NOTE

1. Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul muzicii românești*, vol. I, Editura muzicală, București, 1973, p. 159.

2. Mihail Kogălniceanu, *Cronicele românești*, Ediția a II-a, tom I, Imprimeria Națională, București, 1872, p. XVIII.

3. Emil Kalužniacki, *Beitrag zur älteren Geheimschrift der Slaven* (Contribuții referitoare la scrierea secretă mai veche a slavilor), Wien, In Commission bei Carl Gerold's Sohn, 1883, p. 3; republicat în *Scrieri și adnotări despre muzica românească veche* de Corneliu Buescu, vol. I, Seria *Izvoare ale muzicii românești*, vol. X, Editura muzicală, București, 1985, p. 44.

4. A.I. Iațimirski, *Kirilovskia notnyie rucopisi s glagoliaskimi tainispisnymi*, în *Sesti statej po slavianskoi i ruskoj pisjmenosti*, Moscova, 1901; republicat în versiune românească - *Manuscrisele notelor chirilice cu însemnări ale criptogramelor în scris glagolitic*, în *Șase articole despre scrierea slavă și rusă*, în Corneliu Buescu, *op. cit.*, pp. 68-95.

5. Nicolae Iorga, *Doamna lui Ieremia Vodă*, în "Analele Academiei Române" seria II, tom XXXII, *Memoriile secțiunii istorice*, Institutul de arte grafice Carol Göbl, București, 1910, Extras, p. 4.

6. Gheorghe Ciobanu, *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie*, vol. I, Editura muzicală, București, 1974, p. 265.

7. Pentru detalii asupra acestei probleme a se vedea: Vasile Vasile, *Activitatea muzicală ieșeană în anii primului război mondial, în Marile evenimente istorice ale anilor 1848 și 1918 și muzica românească*, Editura muzicală, București, 1979, pp. 149-199.
8. George Breazu, *Învățământul muzical în Principatele Românești de la primele începuturi până la sfârșitul secolului XVIII*, în: "Anuarul Conservatorului de muzică și artă dramatică din București pe anul 1941-1942", retipărit în George Breazu, *Pagini din istoria muzicii românești*, Ediție îngrijită de Gheorghe Firca, Editura muzicală, București, 1970, pp. 39-40.
9. R. Verdeil Palikarova, *La musique byzantine chez les bulgares et les russes*, Copenhagen, Elnar Munksgaard, Byzantine Institut, Boston, 1953, p. 215.
10. R. Pava, *Cartea de cântece a lui Evstatie de la Putna*, în "Studii și materiale de istorie medie", vol. V, București, 1962, pp. 335-347.
11. Ștefan Bărsăneanu, *Pagini nescrise din istoria culturii românești (sec. XVI)*, Editura Academiei, București, 1971, p. 212.
12. Grigore Panțiru, *Școala muzicală de la Putna 1. Manuscrise muzicale neidentificate 2. Un vechi imn despre Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava*, în "Studii de muzicologie", vol. VI, Editura muzicală, București, 1970, pp. 29-67.
13. Gheorghe Ciobanu, *Aspecte ale culturii muzicale în epoca feudală*, în "Muzica", București, An. XIV, nr. 5-6, mai-iunie, 1964, pp. 57-59.
14. Gheorghe Ciobanu, și Cristian Ghenea, *Un creator de muzică la începutul secolului al XVI-lea*, în "Muzica", București, An. XIV, nr. 5-6, mai-iunie, 1964, pp. 60-66.
15. Gheorghe Ciobanu, *Școala muzicală de la Putna*, în "Muzica", București, An. XVI, nr. 9, septembrie, 1966, pp. 14-24.
16. Idem, *Manuscrisele de la Putna și unele probleme ale culturii muzicale medievale românești*, în "Revue Roumaine d'Histoire des Arts" (Série Musique-Théâtre-Cinéma), București, Tom XII, 1976, pp. 65-77. Idem, *Manuscrisele muzicale de la Putna și problemele raporturilor muzicale româno-bulgare în perioada medievală*, în "Studii de muzicologie", vol. XII, București, Editura muzicală, 1976, pp. 99-118, cărora se adaugă în continuare (pp. 323-378) și următorul studiu - *Manuscrisul muzical al lui Evstatie Proptopsaltul de la Putna (1511)*.
17. Titus Moisescu, și Marin Ionescu, *Catalog al manuscriselor de la Putna*, Biblioteca Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor din România, nr. 23. 253. Prezentarea acestui catalog, însoțit de trei exemple muzicale în dublă notăție, bizantină și guidonică, din creația lui Evstatie (*Cinei Tale celei de taină... Gustați și vedeți... și Trupul lui Hristos primiți...*) este făcută în revista "Muzica", București, An. III, nr. 3 (11), iulie-septembrie, 1992, pp. 113-129.
18. *Manuscrisul nr. 56/544/576 de la Mănăstirea Putna*, "Antologhion", Ediție îngrijită, prefațată și adnotată de Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu și Titus Moisescu, Seria "Izvoare ale muzicii românești", vol. III - Documenta, București, Editura muzicală, 1980; *Școala muzicală de la Putna Ms. nr. 56/544/576 I. P. Stihirar*, Transcripta, Transcrieri în notăție liniară de Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu, Titus Moisescu, Seria "Izvoare ale muzicii românești", vol. III, B, Transcripta, București, Editura muzicală, 1984.
19. *Antologhionul lui Evstatie Proptopsaltul Putnei*, Ediție îngrijită și adnotată de Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu, Titus Moisescu. Prefață și studiu introductiv de Gheorghe Ciobanu, Seria "Izvoare ale muzicii românești", vol. V - Documenta, Editura muzicală, București, 1983.
20. Titus Moisescu, *Creația muzicală românească de tradiție bizantină din secolele XV-XVI. I. Evstatie Proptopsaltul Putnei*, în "Studii și cercetări de istoria artei", seria Teatru-Muzică-Cinematografie, Tom XXXVIII, București, 1991, pp. 15-40. Idem, *Quelques aspects plus particuliers du déchiffrement et de la transcription de la musique de tradition byzantine*, Transcripta IV, în "Revue Roumaine d'Histoire de l'Art" Serie Théâtre, Musique, Cinéma, Tome XXVIII, Editura Academiei Române, București, 1991, pp. 25-49. Idem, *Nouveaux documents sur la musique médiévale roumaine: Anthologion de 1515 d'Evstatie de Putna*, în "Revue roumaine d'Histoire de l'Art", Série Théâtre-Musique-Cinéma, Tome XXIII, 1986. Moisescu, Titus și Ionescu, Marin, *Un catalog al manuscriselor muzicale de la Putna*, în Muzica, București, An. III, nr. 3(11), iunie-septembrie 1992, pp. 113-129.
21. Ann E. Pennington, *Music in Sixteenth-Century Moldavia: New Evidence*, în *Oxford Slavonic Papers*, New Series, volume XI, 1978, pp. 64-83; republicat în ediție bilingvă (engleză și română) în: Pennington, Anne E., *Music in medieval Moldavia - Muzica în Moldova medievală*, cu un eseu de D. Conomos, Ediție îngrijită de Titus Moisescu, traducere din limba engleză de Constantin Stih-Boos, Editura muzicală, București, 1985, pp. 58-99.
22. Dimitri Conomos, *Mănăstirea Putna și tradiția muzicală a Moldovei în secolul al XVI-lea - The Monastery of Putna and the Musical Tradition of Moldavia in the Sixteenth Century*, în Pennington, Anne E., op. cit., pp. 226-227.

23. Titus Moisescu, *Manuscrisul de la Dobrovăț, Ms. 258/Leimonos*, seria "Izvoare ale muzicii românești", vol. XI - Monumenta, "Școala muzicală de la Putna", Editura muzicală, București, 1994.
24. *Școala muzicală de la Putna*, Manuscrisul nr. I-26/Iași, Antologhion din Biblioteca Centrală Universitară "Mihai Eminescu", Iași, Ediție îngrijită, prefatăată și adnotată de Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu și Titus Moisescu, seria "Izvoare ale muzicii românești", vol. IV-Documenta, Editura muzicală, București, 1981.
25. Gheorghe Ciobanu, *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie*, vol. III, Editura muzicală, Burești, 1992, p. 64.
26. Titus Moisescu, *Prolegomene bizantine, Muzica bizantină în manuscrise și carte veche românească*, Editura muzicală, București, 1985, p. 53, nota 17.
27. *Școala muzicală de la Putna*, Manuscrisul nr. 12/Leipzig, Antologhion, seria "Izvoare ale muzicii românești", vol. VI-Monumenta, Ediție îngrijită, prefatăată și adnotată de Titus Moisescu, Editura muzicală, București, 1985.
28. Gheorghe Ciobanu, *op. cit.*, p. 65.
29. Titus Moisescu, *Gramatici de muzică bizantină I. Vaticanus Barberinus graecus 300 (secolul XV)*, în: "Studii și cercetări de istoria artei", Seria Teatru-Muzică-Cinema, Tom 40, Editura Academiei Române, București, 1993, p. 74.
30. Titus Moisescu, *Muzica bizantină în evul mediu românesc*, în "Muzica", București, an IV, nr. 2 (14), aprilie-iunie, 1993, p. 124. Într-o formă amplificată studiul a apărut sub titlul: *La muzica bizantina nel medioevo romano* în "Danubio Una civiltà musicale", Trieste, vol. IV, 1994.
31. Idem, *Putna - centru de cultură muzicală medievală românească*, în "Studii de muzicologie", vol. XVII, Editura muzicală, București, 1983, p. 187.
32. Gheorghe Ciobanu, *Școala muzicală de la Putna*, în "Muzica", București, An XVI, nr. 9, septembrie 1966; republicat în "Studii de etnomuzicologie și bizantinologie", vol. I, p. 271
33. Pentru detalii asupra acestei lucrări închinată Putnei și inspirată din tezaurul melodic putnean, a se vedea: Vasile Vasile, *Glasurile Putnei de Viorel Munteanu*, în "Muzica", București, an XXXII, nr. 6 (357), iunie 1982, pp. 9-11.

Summary

The author makes a history of this subject, emphasizing the importance of the last results obtained by the scientific investigators. They estimate that the most works concentrated on this subject and consider that the Musical School from Putna descends from another school, elder then this one, wich already existed at Neamț Monastery.

There are mentioned the scientific investigators who discovered and analysed the Putna manuscripts (Mihail Kogălniceanu, Nicolae Iorga) as well as the ones who contributed to the clarifying of the hidden secrets of some manuscripts' signs: George Breazu, Grigore Panțiru, Gheorghe Ciobanu. The author points out the existence of some unknown archivistice fonds or of some unidentified manuscripts.

MITROPOLITUL PETRU MOVILĂ - 400 ANI DE LA NAȘTERE FIU AL CREDINȚEI, CTITOR DE CULTURĂ

Vasile Demciuc

În istoria culturii vechi românești, și anume în perioada ei de plămădire, au ostenit cu râvnă vrednică de pomenire un lung șir de clerici luminați, iubitori de țară, adevărați pionieri în vremuri de alegere a luminii de întuneric, ctitori de limbă, de cultură și de unitate românească.

Printre aceștia la loc de cinste se află și mitropolitul Petru Movilă, una din figurile cele mai reprezentative ale culturii ortodoxe din țările Europei Răsăritene în prima jumătate a sec. al XVII-lea.

Născut la Suceava la 21 decembrie 1596, al patrulea fiu al lui Simion Movilă - fost domn al Țării Românești (1600-1602) și al Moldovei (1606-1607), Petru Movilă a fost un cărturar cu o temeinică cultură latină, slavonă, greacă și polonă, însușită în școlile vremii.

După ce în tinerețe a aspirat el însuși să ocupe tronul țării sale, s-a îndreptat spre viața mănăstirească, devenind în 1627 arhimandrit al celebrei Lavra Pecerska, iar la 28 aprilie 1633 este hirotonit Mitropolit al Kievului și a toată Rusia.

Intitulându-se pe frontispiciul unor cărți editate de el "fiu al voievodului Țării Moldovei" și reproducând stema Moveștilor, cu emblema ambelor Țări Române, Petru Movilă le-a sprijinit cu multă dărnicie, prin meșteri tipografi și tiparnițe, care au fost instalate la Câmpulung (1635), la Iași (1642) și de sub teacurile cărora au ieșit primele cărți românești.

Trimisi de el, Sofronie Poceaski și alți patru profesori organizează în 1640, sub patronajul lui Vasile Lupu, ale cărui fascinații nobiliare trecuseră de mult peste hotarele Țării Moldovei, Colegiul de la Biserica "Trei Ierarhi" din Iași, în care retorica, filosofia, poezia erau predate în limba latină, greacă și slavonă.

Toate acestea le săvârșea Mitropolitul Petru știind că în Moldova, credința și cultura sunt atât de legate una de alta, încât credința este partea cea mai sfântă și mai fierbinte a culturii, cu alte cuvinte, ea este culturii moldave și mireasma veșniciei ei.

Fiu al acestei credințe care inspiră, plămădește și dă dimensiune cerească culturii din istorie, Mitropolitul Petru a adus mărturii despre dumnezeirea dreptei credințe strămoșești și despre nepieritoarele valori ale culturii ortodoxe în general, și ale culturii românești moldave în special.

Principală operă, recunoscută în întreaga lume ortodoxă, este *Mărturisirea de credință ortodoxă*, lucrare ce a fost dezbătută și aprobată la Sinodul de la Iași în 1642. Redactată în limba latină în 1640, *Mărturisirea...*, prima scrisă de un român, cu o influență și o răspândire europeană de-a dreptul uimitoare, a fost tradusă începând din 1645 în polonă, mai apoi în greacă, română, olandeză, germană și engleză. Numai în românește au fost tipărite până astăzi nouăsprezece ediții.

Locul lui Petru Movilă în istoria culturii române, nu doar în cea a culturii ucrainene - cum încearcă unii istorici să afirme - poate fi justificat nu numai prin sprijinirea tipografiilor și școlii românești, ci și prin acele scrieri care depășesc cadrul restrâns ecleziastic, intrând în genul oratoric sau, mai larg, al "învățăturilor".

Amintim în acest context cuvântarea rostită cu prilejul căsătoriei domniței Maria, fiica lui Vasile Lupu, cu prințul polon Janusz Radziwil, în februarie 1645, celebrată la Biserica "Treierarhi" din Iași.

Dincolo de învelișul teologic al acestei cuvântări cititorul de astăzi poate distinge arta oratorului, care face o caldă apologie familiei.

Asemenea falnicilor stejari ai Țării Moldovei, care își extind și mențin coroana vastă tocmai pentru că au rădăcinile adânc înfipte în pământul din care își trag seva, mare Mitropolit Petru a fost, în același timp, și cu o deschidere ecumenică, receptiv la mersul istoriei.

Darul credinței fierbinți și al dragostei de Biserică și Neam cu care a fost binecuvântat Mitropolitul Petru, a fost cultivat și făcut roditor cu ajutorul lui Dumnezeu și cu strădanii și nevoițe necontenite "luptându-se lupta cea bună a credinței".

În acest moment aniversar, putem conchide că întreaga activitate desfășurată de Mitropolitul Petru Movilă pe teren cultural-teologic a înscris o epocă de reformă a tradiționalei culturi bizantino-slave, așezând-o pe o direcție de occidentalizare, în contact cu umanismul apusean, contribuind deplin la definirea culturii românești.

Sunt acestea, și nu numai, temeiuri ca Mitropolitul Petru Movilă să fie trecut în calendarul creștin la locul ce se cuvine.

Opera editată de Mitropolitul Petru Movilă

Antologhion, Pecerska, 1636;

Antologhiomul, Lwow, 1638;

Apostolul, Lwow, 1638;

Capitole parenetice ale diaconului Agapet și Așezăminte ascetice ale lui Dorotei, Kiev, 1628;

Confessio fidei orthodoxae, Amsterdam, 1643;

Confessio fidei orthodoxae, Leipzig, 1559;

Crucea Mântuitorului Hristos, Kiev, 1632;

La Confession Orthodoxe de Pierre Moghila, metropolite de Kiev (1633-1646) approuvée par les Patriarches grecs du XVII-e siècle, "Orientalia Christiana", vol. X, nr. 39, Roma - Paris, 1927;

Evangelhia învățătoare sau Cazania, Kiev, 1637;

Evangelhiarul, Lwow, 1636;

Evangelhiarul, Pecerska, 1644;

Evhologhiomul sau Molitvenicul, Pecerska, 1646;

Istoria lui Varlaam și Ioasaf, Kiev, 1638;

Lithos sau Piatra aruncată din praștia adevărului, Kiev, 1644;

Liturghierul, Pecerska, 1629;

Liturghierul, Pecerska, 1638;

Liturghierul, Pecerska, 1639;

Liturghierul, Lwow, 1636;

Mărturisirea ortodoxă a apostoliceștei și catolicești biserici de Răsărit, Mănăstirea Neamț, 1849;

Nomocanonul, Kiev, 1629

Octoiul, Lwow, 1630;

Octoiul, Lwow, 1639;

Octoiul, Lwow, 1640;

Omiliile Sfântului Macarie Egipteanul, Kiev, 1632;

- Patericul Sfinților care au strălucit în Pecerska*, Kiev, 1634;
Pravoslavnica mărturisire, Kiev, 1640;
Pravoslavnica Mărturisire a săborniceștei și apostoliceștei beseरिकी a Răsăritului,
 tr. Radu Greceanu, Buzău, 1691;
Prefață dedicată lui Vasile Lupu Mowa duchowna Kiev 1645, în *Literatura română veche*, I, București, 1971, pp. 268-269;
Psaltirea, Pecerska, 1629;
Psaltirea, Pecerska, 1640;
Psaltirea, Pecerska, 1644;
Scurtă adunare a învățăturii despre articolele de credință ale Bisericii Ortodoxe,
 Kiev, 1645 (în lb. polonă și ucraineană); Amsterdam, 1667; Buzău, 1691;
Sfaturi către Moise Movilă, 1631, în *Literatura română veche*, București, 1971,
 pp. 264-267;
Triodul, Pecerska, 1627;
Triodul, Pecerska, 1631;
Triodul, Pecerska, 1640;
Triodul, Lwow, 1642;
Triodul înflorat, Pecerska, 1631.

Referințe bibliografice despre opera și activitatea Mitropolitului Petru Movilă

- Bezviconi, G., *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962,
 pp. 71-76;
 Bodogae, Teodor, *Din istoria Bisericii Ortodoxe de acum 300 de ani. Sinodul de la Iași*, Sibiu, 1943;
 Bodogae, Teodor, *Un capitol din relațiile româno-ruse. Mitropolitul Petru Movilă*, în
 "Revista Teologica", 9/10/1946, pp. 403-419;
 Bogdan, D.P., *Les Enseignements de Pierre Movila adresses a son frere Moise Movila*, în "Cyrillomethodianum", I, Salonic, 1971, pp. 1-25;
 Bulat, Toma, *Petru Movilă prinț de Moldova*, în "Buletinul Institutului de Istorie a
 României A. Xenopol", Iași, 1941, pp. 9-14;
 Cartoian, N., *Istoria literaturii române vechi*, vol. II, București, 1942, pp. 93-96;
 Ciobanu, Șt., *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1947, pp. 253-259;
 Ciobanu, Valeriu, *Relații literare româno-ruse în epoca feudală*, în "Revista de Istorie
 și teorie literară", 2/1960;
 Constantinescu, Barbu, *Românul Petru Movilă ca reprezentant al Bisericii Ortodoxe*,
 în "Columna lui Traian", IV, 1873;
 Dragomir, Silviu, *Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în
 veacul XVII*, în AARMSI, 1911-1912;
 Enăceanu, Ghenadie, *Din istoria bisericească a românilor "Meșterul Manole" și Petru
 Movilă*, în BOR, 1883
 Enăceanu, Ghenadie, *Estracte din jurnalul "Biserica Ortodoxă Română"*, București,
 1881;
 Elian, Al., *Contribuția grecească la Mărturisirea Ortodoxă*, în "Balcanica" V/1942,
 pp. 79-138

- Elian, Al., *Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe, 1642*, București, 1981;
- Erbiceanu, C., *Petru Movilă*, în BOR, 1909-1920;
- Golubov, S., *Kievsky mitropolit Petr Moghila i ego spodvijniki*, Kiev, 1883-1984;
- Gorovei, Șt. S., *Petru Movilă. Contribuții*, în MMS, 10-12/1981, pp. 701-716;
- Hanes, V. Petru, *Istoria literaturii românești*, București, 1929, pp. 18-19;
- Hijneac, Z., *Academia moveleană din Kiev*, Kiev, 1970;
- Ionescu, Teofil, *La vie et l'oeuvre de Pierre Movila*, Paris, 1944;
- Iorga, N., *Epoca Moveștilor în paginile de călători*, în *Istoria românilor prin călători*, București, 1981, pp. 199-203;
- Iorga, N., *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, București, 1904, pp. 130-142;
- Iorga, N., *Istoria literaturii române în sec. XVIII*, vol. I, București, 1969, pp. 239-246; 257-258;
- Iorga, N., *Istoria literaturii românești*, vol. I, București, 1923, pp. 237-248;
- Iorga, N., *Locul românilor în istoria universală*, București, 1985, pp. 266-278;
- Iorga, N., *Moveștii și catolicismul în Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, București, 1929, pp. 209-213;
- XXX, *Istoria ucrainskoj literaturi*, Kiev, 1967, pp. 280-282;
- Ivașcu, G., *Istoria literaturii române*, București, 1969, pp. 129-132;
- Lăudat, I.D., *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1962, pp. 118-125;
- Lungu, Gh., *Un important moment istoric al legăturilor culturale și bisericești ruso-române: Petru Movilă*, în MMS, 11/1654;
- Lupaș, Ioan, *Mitropolitul Petru Movilă și relațiunile lui cu românii*, "Studii și conferințe și comunicări de istorie" IV, Sibiu, 1943, pp. 83-91;
- Malvy, Antoine, Viller, Marcel, *La confession Orthodoxe de Pierre Moghila, metropolite de Kiev 1633-1646*, "Orientalia Christiana" vol. X, Roma-Paris, 1927;
- Mateescu, N., *Petru Movilă 1506-1646*, București, 1896;
- Mazilu, Dan Horia, *Literatura română în epoca Renașterii*, București, 1894, pp. 82, 105, 107, 121, 152, 158, 218, 219, 224-300;
- Mazilu, Dan Horia, *Petru Movilă sau adevărata europeanizare a Estului*, în "Glasul Bucovinei" 3/1996, pp. 76-85;
- Mazilu, Dan Horia, *Udriște Năsturel*, București, 1974, pp. 101-124; 219-221;
- Melchisedec, St., *Biserica ortodoxă în luptă cu protestantismul în special cu calvinismul în veacul al XVII-lea și cele două sinoade din Moldova contra calvinilor*, în AARMSI, 1889-1890;
- Mihăilă, Gh., *Două scrieri literare ale lui Petru Movilă adresate compatrioților săi*, în *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, pp. 183-231;
- Mihăilă, Gh., *Petru Movilă*, în "Literatura română veche", II, pp. 260-263;
- Mihălcescu, I., *La theologie symbolique au point de vue de l'eglise orthodoxe orientale*, București, 1932, pp. 78-79;
- Mihălcescu, I., *Petru Movilă și Sinodul de la Iași*, în MMS 12/1942, pp. 481-519;
- Minea, Ilie., *Câteva precizări și interpretări noi în legătură cu Sinodul de la Iași 1642*, în MMS, 12/1942, pp. 520-527;
- Moiescu, Gh.I., *Despre pomenirea Sinodului de la Iași și a mitropolitului Petru Movilă 1642-1942*, în BOR, 60/1942;
- Moiescu, Gh.I., Lupaș Șt., Filipescu Al., *Istoria bisericii române*, vol. II, București, 1957, pp. 6-11;
- Moiescu, Justin, *În legătură cu mărturisirea Ortodoxă*, în BOR, 5-8/1948, pp. 357-362;

- XXX, *Petru Movilă*, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, pp. 590-592
- XXX, *Movilă*, în *Mic dicționar enciclopedic*, București, 1972, p. 1435
- Mureșanu, Florin, *Cazania lui Varlaam*, Cluj, 1944
- Negrescu, P., *Mitropolitul Petru Movilă înfățișat în noua literatură rusă*, în "Ortodoxia" 1/1952, pp. 135-160
- Okolski, O., *Despre Movelești*, în *Tezaur de monumente istorice pentru România*, II, București, 1862-1864, pp. 145-149
- Panaiteescu, P.P., *Curs de influență polonă și rusă în vechea cultură a românilor*, București, 1862-1864, pp. 315-339, 352-357, 367-379
- Panaiteescu, P.P., *L'influence de l'oeuvre de Pierre Moghila archeveque de Kiev dans les Principautés roumaines*, în "Melanges de l'Ecole Roumaine en France", V, 1926
- Panaiteescu, P.P., *O carte necunoscută a lui Petru Movilă dedicată lui Matei Basarab*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu Iași*, București, 1965, pp. 296-301
- Panaiteescu, P.P., *Petru Movilă, ctitor al tipografiilor române din veacul al XVII-lea în "Almanahul Grafiei Române"*, Craiova, 1931, pp. 116-120
- Panaiteescu, P.P., *Petru Movilă și Români*, în BOR, 9-10/1942
- Panaiteescu, P.P., *Petru Movilă - Studii*, Ediție îngrijită de Șt.S. Gorovei și Maria Magdalena Szekely, București, 1996
- Panaiteescu, P.P., *Petru Movilă și Români în Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1971, pp. 574-594
- Panaiteescu, P.P., *Un autograf al lui Petru Movilă pe un Tetraevanghel al lui Ștefan cel Mare* în "Revista istorică Română", IX, 1939, pp. 82-87
- Pascu, G., *Istoria literaturii române din sec. XVII*, Iași, 1922, pp. 59-66
- Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 1981, pp. 31-45
- Păcurariu, Mircea, *Petru Movilă în Dicționarul Teologilor Români*, București, 1996, pp. 291-293
- Petrovici, Teodor, *Petru Movilă mitropolitul Kievului*, București, 1941
- Philipidi, Al.I., *Introducere în istoria limbii și literaturii române*, Iași, 1888, pp. 138-142
- Picot, E., *Pierre Moghila*, în E. Legrand, *Bibliographie hellenique dix-septieme siecle*, t. IV, Paris, 1896
- Plămădeală, Antonie, *Mitropolitul Petru Movilă*, în *Dascăli de cuget și simțire românească*, București, 1981
- Popescu, N.M., *Petru Movilă*, în BOR, 1-3/1947, pp. 9-29
- Popescu, N.M., *Pomenirea de trei sute de ani a Sinodului de la Iași*, în AARMSI, s III, t. 25, 1942-1943
- Popescu, N.M., *Pomenirea mitropolitului Petru Movilă și a Sinodului de la Iași*, în BOR, 9-10/1942, pp. 387-402
- Popescu, N.M., Moisescu, Gh., *Orthodoxos Omologhia. Mărturisirea Ortodoxă*, București, 1942-1944
- Porcescu, Scarlat, *Tiparnița de la Biserica "Treii Ierarhi" din Iași*, în MMS, 3-4/1971, pp. 204-215
- Pușcariu, S., *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, 1930, pp. 96-100
- Ruffini, Mario, *Aspetti della cultura religiosa ortodossa romana medievale*, Roma, 1980, pp. 97-203
- Ruffini, Mario, *L'infusso di Pietro Movila nei Principati romeni*, în "Oikumenikon", I, 1968, pp. 209-248

- Ruffini, Mario, *L'opera religiosa e sociale di Pietro Movila metropolie di Kiev*, în "Oikumenikon", Roma, pp. 146-150
- Rusu, D., *Tipografia în Moldova până la sfârșitul secolului al XII-lea*, în MMS, 3-4/1976, pp. 254-265
- Savin, Ioan Gh., *Mitropolitul Petru Movilă și Sinodul de la Iași. Contribuții românești la viața spirituală rusă*, în "Cetatea Moldovei", II/1941, pp. 11-12
- Scriban, Filaret, *Viața mitropolitului Petru Movilă*, în *Mărturisirea ortodoxă a apostolicestei și catolicestei biserici de răsărit*, Mănăstirea. Neamț, 1844
- Suttner, Christian Ernest, *Noi date și precizări în legătură cu Sinodul de la Iași din 1642*, în BOR, 9-10/1975, pp. 1107-1113
- Sesan, Milan, *În amintirea Soborului de la Iași din 1642*, în "Candela", 1942-1943, pp. 154-162
- Strempel, G., *Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc în sec. al XVII-lea*, în "Studii și cercetări de bibliologie", I, 1955, pp. 15-42
- Tafralli, Oreste, *Chiesa ortodossa e Riforma nei secoli XVI-XVII*, Roma, 1935, pp. 22-27
- Theodorescu, Răzvan, *Civilizația românilor între medieval și modern*, București, 1987, vol. I, pp. 46-275
- Theodorescu, Răzvan, *Itinerarii medievale*, București, 1979, pp. 49-90
- Urechia, Vasile, *Schițe de istoria literaturii române*, București, 1885, pp. 177-180
- Vasilescu, Emilian, *Petru Movilă apărător al ortodoxiei*, în "Gândirea" 1941.

Summary

The article refers to the importance of the remarkable activity of Petru Movilă in the sphere of religious Romanian language culture. Using published material and his own research, the author understood the contribution of the Petru Movilă's work for the Romanian history and for history in general.

PETRU MOVILĂ - FIU CREDINCIOS AL NEAMULUI ROMÂNESC

Nicolae Cârlan

Cu rădăcini adânci și trainice în solul istoriei românești, mergând îndărăt până la legendarul aprod Purice, Movileștii au dat vieții social-politice, culturale și religioase românești, reprezentanți de seamă care s-au manifestat cu pregnanță la sfârșitul veacului al XVI-lea și în prima jumătate a celui de-al XVII-lea, mai precis între anii 1596 (începutul domniei lui Ieremia Movilă în Moldova) și 1646 (sfârșitul vieții lui Petru Movilă).

În această vreme, Movileștii ocupă de opt ori scaunele voievodale: în Moldova de șase ori și în Țara Românească de două ori, un scaun episcopal (la Rădăuți) și două scaune mitropolitane (în Moldova și la Kiev), lăsând posterității remarcabile ctitorii eclesiastice (să reținem doar trei: Sucevița, Burdujeni și Rubiejovka) și excepționale opere de artă și cultură, unele intrate în patrimoniul universal de valori ca un aport românesc substanțial și inconfundabil.

Cu siguranță că cel mai renumit dintre toți Movileștii rămâne, după părerea noastră, Petru, "arhiepiscop și mitropolit al Kievului, Haliciului și a toată Rusia" (Mică), un fel de pandant răsăritean al lui Nicolaus Olahus¹ cu care prezintă afinități evidente, prin câteva trăsături esențiale:

1. obârșia etnică comună, pe care nici unul nici celălalt nu și-au dezmințit-o, ba, dimpotrivă și-au afirmat-o ca pe un însemn de noblețe;
2. descendența din familii voievodale românești;
3. demnitatea de mare ierarh al bisericii creștine, cu rol decisiv în apărarea identității, unității și purității credinței creștine pe care au slujit-o;
4. larga deschidere umanistă, de factură religioasă, în special spre universul latinității, dar și al elenismului;
5. calitatea de fondator al învățământului "academic".

Indeobște, între meritele principale ale lui Petru Movilă este reținută cu prioritate lupta sa pentru apărarea ortodoxiei răsăritene în fața asaltului catolic, cu deosebire prin lucrarea *Mărturisirea ortodoxă* (*Pravoslavnica mărturisire*), "socotită cea mai însemnată lucrare originală"² a sa care, la vremea ei, a făcut carieră universală fiind răspândită atât în lumea ortodoxă, prin versiunile grecești (15), ucrainene, ruse, sârbești, române (19), cât și în cea catolică prin editările în limba latină, dar și polonă, olandeză, germană, engleză, maghiară³. Această faimă universală, pe care o atestă și lucrările ce i-au fost consacrate de S. Golubev (limba ucraineană), Emil Picot (limba franceză), Mario Ruffini (limba italiană), A. Venelin (limba rusă) sau de românii P.P. Panaitescu, D.P. Bogdan, Ion (Jean) Mihalcescu și Teofil Ionescu (limba franceză), Oreste Tafrali (limba italiană), Ion Mihalcescu (limba germană), nu s-ar fi bucurat de prestigiu și audiență depline dacă n-ar avea ca temelie valoroasa activitate editorială, școlară și eclesiastică pe care a întreprins-o pe parcursul a mai puțin de două decenii cu o devoțiune dusă până la sacrificiul de sine.

Deși Nicolae Iorga îl numește "fiu înstărit al țării" și "vlăstare domnească luată departe de vântul pribegiei"⁴, notând apăsător că "pentru noi, Petru Movilă e, fără îndoială, un pierdut, un înstrăinat, care de cum s-a așezat în egumenia sa la Pecersca, n-a mai scris românește"⁵, deci în pofida unor afirmații atât de categorice emise de o autoritate științifică atât de copleșitoare,

el rămâne un fiu credincios al acestui neam de la care nu și-a întors niciodată fața, ba, mai mult, atât cât i-au îngăduit împrejurările a acționat fără preget pentru a-i sprijini propulsarea întru lumina dreptei credințe prin intermediul culturii (al școlii și al cărții tipărite), concomitent găsim în țara sa de obârșie, condiții prielnice pentru ca gândirea sa teologică să înflorească și să rodească într-un sinos desfășurat pe parcursul mai multor luni de zile, cu o participare din lumea ortodoxă, dacă nu pe deplin reprezentativă, în orice caz, nu lipsită de capacitatea de a degaja semnificații și consecințe benefice pentru ideile pe care le vehicula *Omologia* sa, elaborată în limba latină la Kiev, unde trecuse deja printr-o primă probă de rezistență într-un sinod local (1640), impunându-se ca un reper de doctrină teologică ortodoxă cu o longevitate remarcabilă.

Dar nu atât numai aceste circumstanțe îi conferă lui Petru Movilă rolul de susținător, dintr-o anume perspectivă rusească, al culturii românești din cele două principate, perspectivă de care ni s-a impus să facem cam mult caz la un moment dat. De fapt, "dacă a fost o înrăurire rusească asupra culturii românești de atunci - ne previne Nicolae Iorga, fără nici un echivoc - trebuie să nu se uite că ea venea din Rusia polonă și nu din Rusia țarului, care era cufundată încă în adânc întuneric și de la o mitropolie rusească unde un român ajunsese cea dintâi lumină a conștiinței, a învățăturii, a lucrului cu mintea. Să n-o uităm nici noi și să n-o uite nici alții"⁶. Aceasta și pentru că "tânărul de 25 de ani, care încheia, la 1621, cariera sa de pretendent, era în adevăr un om cu neobișnuite cunoștințe: Pe lângă limba sa, el știa latinește, rusește, polonește, grecește, elinește și vechea slavonă"⁷, încât "pentru soarta ortodoxiei în părțile rusești supuse regelui polon, venirea sa pe tronul arhiepiscopal a fost o întâmplare minunată și mântuitoare"⁸.

Așa cum apreciază Nicolae Cartoian, "cu toată viața lui de muncă aprigă închinată operei de ridicare a bisericii rutene, totuși mitropolitul Petru Movilă n-a rupt cu totul legăturile cu patria mamă"⁹. Și asta nu numai pentru că în primele cărți ieșite din tipografia oblăduită de el la Pecersca semnează "fiul domnului Moldovei", imprimând și stema celor două principate românești, unde Simion Movilă fusese domnitor. Renunțarea, datorită smereniei pe care o implică viața călugărească, la aceste însemne, nu denotă din partea lui Petru Movilă că-și reneagă obârșia. Dimpotrivă, de câte ori împrejurările o cer și o îngăduie, el și-o afirmă mai mult sau mai puțin fățiș. Astfel, atrage odată atenția că a cheltuit avuțiile strămoșilor săi, domnii Moldovei, pentru nevoile bisericii ucrainene. Altă dată I se reproșează că s-a înconjurat numai de slujitori moldoveni. O serie de acțiuni precum tipografiile trimise, cu tot cu meșteri tipografi, în Țara Românească și, ulterior, în Moldova, sau profesorii pe care i-a trimis la Iași pentru organizarea unei academii după modelul celei înființate de el la Kiev, ori dăruirea, pentru larva Pecersca, a unei *Evangelii* din vremea lui Ștefan cel Mare, punerea hramului "Sf. Ioan cel Nou de la Suceava" unei biserici ctitorite de el la Golosvienski, oficierea, la Iași, în anul 1645 a slujbei de cununie a fiicei lui Vasile Lupu, Maria, cu principele Ianusz Radzvil, când rostește o cuvântare duhovnicească în bună parte în limba română, dar tipărită în limba ucraineană, sfaturile adresate fratelui său Simion Movilă la urcarea pe tronul Moldovei (tipărite în *Prefața la Triod înflorit*, 1631) asemuite cu *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* atât de P.P. Panaitescu cât și de Gheorghe Mihăilă¹⁰, sunt suficiente argumente care susțin românismul lui Petru Movilă. Să notăm că aceste două scrieri au fost deja subsumate literaturii române vechi, ilustrând acel slavonism târziu pe care nu cu mult timp înainte îl înfățișase și Anastasie Crimca prin școala de copişti și miniaturişti de la Dragomirna.

Dar, suntem de părere că la fel de bine pot fi adjuocate de cultura și literatura română și celelalte scrieri (predoslovii, predici, intervenții polemice) ale lui Petru Movilă ca și tipăriturile patronate de el, indiferent de locul de apariție și de limba în care au fost concepute. Pentru argumentare, fie-ne îngăduit să reamintim că Academia Română, în ședința din 28 februarie 1895, a stabilit, pentru elaborarea Bibliografiei românești vechi, următoarele criterii:

1. criteriul teritorial (privește toate cărțile apărute în Muntenia și Moldova, indiferent de limbă și autori);

2. criteriul lingvistic (privește lucrările în limba română apărute în celelalte provincii românești);

3. criteriul etnic (privește lucrările scrise de români și publicate în străinătate). Aceste criterii, pe parcursul unui veac, au suferit, firește, unele ajustări și precizări privind ordinea (George Baiciulescu propunea, în 1955, pe primul loc criteriul lingvistic, pe locul al doilea pe cel teritorial și pe locul al treilea pe cel etnic) sau modul de interpretare/nuanțare a conținutului lor. În cazul elaborării Bibliografiei naționale retrospective ordinea criteriilor din 1895 ar rămâne neschimbată, doar că formularea și conținutul lor arată cu totul altfel:

1. publicațiile apărute pe teritoriul României;

2. publicațiile autorilor români în străinătate, indiferent de limba în care au fost scrise;

3. scrierile străine referitoare la români, pentru români și privitoare la România ca țară.

Aceste criterii au fost concepute în acord cu orientările internaționale în materie, promovate de Federația Internațională a Asociației de Bibliotecari și Biblioteci (IFLA), prin intermediul Programului de Control Bibliografic Universal. Așa, de pildă, la Congresul Internațional asupra Bibliografiilor Naționale (Paris, 12-15 septembrie 1977), organizat de către UNESCO, în colaborare cu IFLA, criteriile românești își regăsesc substanța în documentul de lucru al Congresului, unde se stipulează limpede:

"Criteriul de bază care servește la determinarea perimetrului unei bibliografii naționale este cel teritorial", însă "agenția bibliografică națională poate să aleagă includerea descrierilor care reflectă colecția națională a țării, ca și edițiile (tipăriturile) sale. Aceste referințe pot cuprinde descrierile publicațiilor și articolelor cu privire la țară, publicate altundeva (...); și/sau ale publicațiilor autorilor naționali, editate în exterior; și/sau ale publicațiilor în limba (sau în limbile) țării, editate în afară"¹¹.

Dacă la nivel de afirmare a principiilor, lucrurile sunt cât se poate de limpezi, în practică nu s-au făcut pași hotărâtori pentru materializarea lor și Bibliografia națională retrospectivă se află, la noi, încă în stadiul unui frumos deziderat a cărui îndeplinire ar fi benefică nu numai pentru cultura, dar și pentru istoria și politica noastră națională. În orice caz, în ceea ce privește prodigioasa sa activitate de editor, "se cunosc aproximativ 50 de tipărituri îngrijite de mitropolitul Petru Movilă, unele lucrute de el însuși, altele de ucenici sau colaboratori ai săi, apărute la Kiev, Lvov și Vilna. Este vorba de trei categorii de lucrări: de slujbă - unele în mai multe ediții, cea mai însemnată fiind *Evhologhiomul* sau *Molitvoslovul* din 1646, cu rânduiala a 126 de slujbe, în peste 1500 de pagini, - cărți de învățătură sau zidire sufletească și cărți polemice îndreptate împotriva catolicilor"¹². Ei bine, toate acestea, având în vedere criteriile prezentate mai sus, cu privire la Bibliografia națională retrospectivă, se subsumează culturii și literaturii române. Drumul a fost deja deschis de Gheorghe Mihailă care, pornind de la ceea ce postulase deja P.P. Panaitescu¹³ în anul 1942, a inclus în patrimoniul literaturii române vechi "două scrieri literare ale lui Petru Movilă adresate compatrioților săi" și anume, așa cum am precizat deja, sfaturile adresate fratelui său Moise Movilă la urcarea pe tronul Moldovei în aprilie 1630 și cuvântarea "rostită parte în limbă polonă, parte în limba română", la ceremonialul de cununie al domniței Maria, fiica lui Iansz Radzvil, în februarie 1645, celebrată în biserica Trei Ierarhi din Iași¹⁴. Un argument în plus în sprijinul acestei adjudecări ni-l oferă o informație pe care am colectat-o din uriașul depozit realizat de marele savant Nicolae Iorga: "Multe din manuscrisele pe care egumenul de la Pecersca, apoi Mitropolit de Chiev, Haliciu și toată Rusia, le întrebuițea pentru edițiile sale, erau culese din țările noastre, care vor fi pierdute cu acest prilej o parte din bogățiile lor literare și artistice"¹⁵.

Iată că a venit timpul să le recuperăm, chiar dacă îmbrăcate în alte vestimente și reprezentând o zestre spirituală comună pentru români și ucraineni, ca și pentru întreaga

ortodoxie. "Înstrăinatul" Petru Movilă, rămâne, și în felul acesta, ca atâția dintre românii care au slujit și s-au afirmat dincolo de fruntariile țării noastre, un fiu credincios al neamului românesc, o valoare pe care românitatea a ivit-o și a oferit-o umanității cu aceeași generozitate cu care le-a oferit și pe cele zămislite și afirmate la ele acasă.

NOTE

1. George Ivașcu - *Istoria literaturii române*, I, București, Editura Științifică, 1969, p. 62.
2. Preot prof. univ., dr. Mircea Păcurariu - *Dicționarul teologilor români*, București, Ed. Univers Enciclopedic, 1966, p. 292 (în continuare: *Dicționarul...*).
3. *Ibidem*, p. 292.
4. Nicolae Iorga - *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, București, 1904, p. 131.
5. *Ibidem*, p. 136.
6. *Ibidem*, p. 132.
7. *Ibidem*, p. 133.
8. *Ibidem*, p. 135.
9. Nicolae Cartojan - *Istoria literaturii române vechi*. Postfață și bibliografii finale de Dan Simonescu. Prefață de Dan Zamfirescu, București, Ed. Minerva, 1990, p. 164.
10. P.P. Panaitescu - *Petru Movilă și românii*, București, 1992, p. 7 (apud Gheorghe Mihăilă - *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, Editura Minerva, 1972, p. 188).
11. Angela Popescu Brădiceni - *Conceptul de bibliografie națională retrospectivă în lumina istoriei naționale*, în "Valori bibliofile din patrimoniul național. Cercetare și valorificare", I, Râmnicu Vâlcea, 1980, passim (pp. 11-23).
12. Mircea Păcurariu - *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Chișinău, Editura "Știința", 1993, p. 206.
13. P.P. Panaitescu - *op. cit.*
14. Gheorghe Mihăilă - *op. cit.*, pp. 183-228.
15. Nicolae Iorga - *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, I, Vălenii de Munte, 1908, p. 294.

Summary

The author tries to resume some aspects from Petru Movilă's life and activity. Superior in Percesca, metropolitan bishop in Kiev, Halici and in entire Russia, he achieved a precious editorial, educational and ecclesiastical activity. Although he was called by Nicolae Iorga "estranged son of the country", Petru Movilă operated for the development of his people's faith helped by the romanian culture life. In the National Retrospective Bibliography are known almost 50 printings tended by the metropolitan bishop Petru Movilă works appeared at Kiev, Liov, Viena. Those one were elaborated either by the metropolitan bishop or his disciples and contributors. Interesting remains the fact that Petru Movilă signed his first book with the formula "the son of Moldavia's ruler" printing the escutcheons of the two Romanian Principaties too.

ȘCOALA DE LA MĂNĂSTIREA PUTNA DIN SECOLELE XV-XVI

Mircea Pahomi

Ștefan cel Mare a construit și sfințit în 1470 ansamblul mănăstiresc de la Putna, pe care l-a dorit și realizat în același timp, ca cea mai însemnată mănăstire din Moldova, mutând în acest scop biserica lui Dragoș vodă de la Volovăț la Putna, care a devenit apoi Mănăstirea Veche.

În calitatea sa de ctitor, marele domn s-a îngrijit ca, pe lângă înzestrarea ei cu un însemnat domeniu mănăstiresc, să o doteze și cu cărțile de ritual liturgic, de teologie, de cântare religioasă și cultivare a muzicii, opere juridice, pascalie, astronomie, morală creștină, învăluite într-o atmosferă de cultură teologică, marcând, după remarcile lui Ștefan Bârsănescu, începuturi de gândire proprie și creatoare, deci elemente de progres. Vom adăuga la acestea tezaurul de tapiserie, broderie, obiecte de argintărie etc., toate fiind de o înaltă calitate artistică.

Altă preocupare însemnată a fost cea de recrutare și pregătire a personalului monahal care să slujească mănăstirea, dar și să asigure, în același timp, instruirea elevilor ucenici, care să continue activitatea viitoare, ei trebuind să învețe scris-cititul, cunoașterea limbilor slavonă și greacă, ce erau utilizate de către biserica timpurilor respective. Toate aceste multiple activități, necesitau existența unei școli cu caracter de seminar, de tipul celor de "gramatică", cu profesori și elevi, în care se făcea numai instruirea de citire și scriere, formând "citeți" și "copiști". Necesitățile au impus existența și a unei școli de tipul "schola latina" de retorică, respectiv de traducere, arta compunerii și întocmirea unor lucrări originale, de poetică, logică, cântările bisericești și notația muzicală bizantină. La acestea vom adăuga inscripțiile artistice pe broderii, tapiserie, pisanii, texte pe morminte etc. care impuneau însușirea unei arte grafice de înaltă finețe caligrafică, frumusețe, arta ornamentației literelor, a miniaturii, a frontispiciilor, chenarelor etc. pe care le cunoaștem din manuscrisele ajunse până la noi¹.

Existența unei școli la Putna în sec. XV-XVI, a fost sintetizată de către arhitectul austriac K.A. Romstorfer la începutul acestui secol, idee preluată de către D. Dan, care scrie că starețul Ioasaf și călugării de la Putna "au înființat o școală mănăstirească, care apoi a devenit latinească și de mare renume". Subiectul a fost preluat de către Șt. Bârsănescu, N. Smochină, N. Grigoraș ș.a.².

Încă de la începutul ctitoriei sale, Ștefan cel Mare a dus la Putna pe Ioasaf de la mănăstirea Neamț, ca arhimandrit și stareț al Putnei între 1467-1486, timp în care s-a afirmat ca un distins cărturar al acelor vremuri. Alături de el au venit de la Neamț și din alte mănăstiri vechi și unii călugări cunoscători ai limbilor slavone și grecești care au scris cărțile de cult și desfășurare a lui, de morală, de cântări bisericești, manuscrise de mare valoare artistică și grafică, care prin formele naționale ce le-au dat literelor, frontispiciilor, chenarelor și miniaturilor, au dus peste hotare faima stilului moldovenesc. Acești monahi caligrafi, miniaturisti, pictori, gravori în metal, sculptori în lemn, argintari, tapiseri, broderi etc. au ridicat noi ucenici, iar împreună cu aceștia au înființat școala de la Putna, ce s-a afirmat de la a doua jumătate a sec. XV, până la finele sec. XVI, după care importanța ei scade până la dispariție.

Mineile copiate în 1467 sunt scrise de către monahi de la mănăstirea Neamț (Ioanichie monah, Nicodim diaconul, Casian monah, Trif diaconul); începând din 1470, cărțile necesare cultului, au fost scrise la mănăstirea Putna.

Prin însemnările de carte, sau cele cu caracter de colofonii (aflate la sfârșitul manuscrisului), copiii ne-au transmis și numele multor caligrafi și miniaturisti stăpâni ai unei arte de înaltă finețe. Cărțile de ritual liturgic sau teologic etc., scrise la Putna, conțin numele acestora, care se presupune că au trecut printr-o școală de specialitate în domeniile respective, unde și-au însușit și perfecționat ucenicia. Aceștia sunt:

- Casian, monahul de la Neamț: 1467 - *Mineile pe lunile aprilie, august, noiembrie*; 1470 - *Psaltire, Cuvântările Sf. Ioan Gură de Aur sau Zlataust*; 1471 - *Grigore din Naziam*. I se mai atribuie și *Cartea de învățătură a Sf. Efreim Sirul*.

- Ioanichie, monah de la Neamț: 1467 - *Minei pe ianuarie*.

- Trif, diaconul: 1467 - *Minei pe octombrie*.

- Nicodim, diaconul: 1467 - *Minei pe aprilie*; 1473 - *Evangheliarul - Humor*.

- Iacov, ieromonah; 1474 - *Sbornic pe lunile aprilie, mai, iunie*. I se atribuie și cele pe lunile *noiembrie, decembrie*, scrise în 1475.

- Chiriac, monah: 1480 - *Cuvântările Sf. Ioan Gură de Aur*; 1481 - *Viața și faptele Sf. Ioan Zlataust, cu Hexameromul*.

- Paladie "tahigraf așa zis monah": 1489 - *Tetraevanghel ferecat*. În 1493 apare ca sihastrul de la Putna, scriind un *Ceaslov cu Pascalie*.

- Ghervasie, ieromonah: 1492 (?) - *Liturghier*.

- Ghenadie, monah: 1495 - *Octoih*.

- Simion Budinceanu din Budiști - Suceava: 1492 - *Triod*.

- Iorest, ieromonah: 1500 - *Psaltire*

- Spiridon "pisar, ieromonah": 1502 - *Tetraevanghel pentru Curțile domnești din Piatra lui Crăciun (Piatra Neamț)*. I se atribuie o *Evanghelie* și un *Praxiu - Apostol*.

- Filip, monahul: 1502 - *Minei slav cu titlurile în limba română; Floarea Darurilor*, cu text bilingv slavo-român; *Tetraevanghelie pentru mănăstirea Zograv* - *Muntele Athoos*. În 1523, ca arhimandrit - *Tipicul Sf. Sava*.

- Paisie "monah și cântăreț": 1504 - *Minei pe martie*.

- Popa Ignat din Coțmani: 1504 - *Minei pe noiembrie*.

- Eleazor, monah: 1509 - *Tălcuirea Evangheliei lui Ioan*.

- Eftimie, ieromonah: 1511 - *Slava Grigoria Bogoslava*.

- Macarie, ieromonah: 1529 - *Tetraevanghelul de la Suceava al lui Omufrei Barbovschi, pârcălab de Suceava*.

- Epifanie, ieromonah: circa 1552 - *Tetraevanghelul ferecat al lui Grigorie Fierăvici logofăt III*; 1557 - *Liturghier pentru mănăstirea Slatina*. În 1558, aflat la Țarigrad, scrie și leagă o *Psaltire* pentru Sfântul Mormânt din Ierusalim.

- Amhilochie, ucenicul mitropolitului Anastasie al Sucevei, scrie în 1581 un *Liturghier*.

- Dositei, arhimandritul Putnei: 1596 - *Minei pe februarie dăruit Suceviței*; 1597 - *Psaltire cu Ceaslov*, dăruită ucenicului său Theodor.

Școala de la Putna a avut între preocupările sale și literatura laică, de cultură generală bisericească, de morală, cuvântări ale sfinților părinți, pentru instruirea călugărilor³.

N. Smochină a emis ipoteza că la Putna, în perioada 1478-1484, Gherman, postelnic și apoi pârcălab de Cetatea Albă, a tradus din italiană în română, cartea de morală *Fiore de la Virtu (Floarea Darurilor)*. Manuscrisul 4620 de la B.A.R. provenit de la Putna, conține și *Floarea Darurilor*, cu text bilingv, slavo-român, în redacție medio-bulgară (slavona veche), traducerea făcându-se din română în slavonă, cu multe românisme, abateri și greșeli de limbă. Manuscrisul este datat din anul 1523⁴.

Icoana de la Putna înfățișând Coborârea în iad, din anul 1566, îl are și pe regele Solomon, care ține în mână un sul de hârtie, pe care este scrisă în limba română, una din pildele sale: "Înțelepciun<ea>a zidit sieși casă".

În domeniul istoriografiei naționale, s-au păstrat două manuscrise ce se presupune că au fost scrise la Putna, conținând multe amănunte legate de acest lăcaș. *Letopisețele Putna I și Putna II*, cuprind cronologia domnilor între 1359-1526 și 1359-1518, cu nararea faptelor mai însemnate ale acestora, care prezintă legătura bisericii cu domnitorii Moldovei⁵.

Mănăstirea Putna ca mare stăpână de sate, avea și dreptul de judecată asupra preoților și locuitorilor acestora; trebuind să cunoască pravilele cu conținut juridic, pe care le aflăm în manuscrisele: *Sintagma* lui Matei Vlastares, copiată în 1475 de către ieromonahul Iacov, și altul din 1495 de către Damian "gramaticul". În 1579, episcopul Eustatie al Romanului, dăruiește Putnei, unde se retrage, *Pravila lui Zonaras*. Lucaci "rithor și scholastic", respectiv profesor de retorică, om cultivat, redactează în 1581 *Pravila de la Putna*, care cuprinde o adunare de monocanoane slavone, de legi prelucrate și adaose după *Pravila lui Vasile cel Mare*. Manuscrisul are texte bilingve slavo-române și glosare de cuvinte cu indicarea înțelesului lor, ce constituie începuturile lexicografiei în limba română. Unele capitole sunt numai în limba română, altele numai în slavonă, iar lucrarea este una dintre cele mai vechi opere juridice românești din țara noastră, larg răspândită în Moldova și Țara Românească⁶.

Exercitarea cultului bisericesc a impus ca la școala de la Putna să existe călugări care să posede cunoștințe ridicate și în domeniul matematicii și astronomiei, ce au fost aplicate într-o serie de manuscrise ajunse până la noi.

Vasile, monahul, scrie în 1472 *Leastavița sau Scara Sf. Ioan Scărarul*, care în lungul unei scări ce urcă spre cerul nemărginit, cuprinde o serie de termeni cu progrese aritmetice, autorul lăsând impresia că ar fi intenționat ca să indice simultan și nesfârșitul seriei aritmetice amintite.

Un anonim de la Putna, redactează în 1493 *Păscălia de la Putna*, care cuprinde calcule de comput cu ecuații diofantice și congruențe pe ciclul lunar și solar, stabilind datele la care va cădea sărbătoarea Paștelor între anii 1493-1576, copistul trecând și întregul comput, cu explicațiile necesare și instrucțiuni pentru folosirea tabelelor. Întocmirea sau copierea pascalilor și a tabelelor anexe, erau lucrări dificile, care cereau cunoștințe deosebite și o pregătire specială în domeniul computului. Acest manuscris pare a fi continuarea unei pascalii ce cuprinde anii 1482-1492, inclusă în *Liturghierul de la Feleac*. Arhimandritul Siluan copiază în 1523 *Tipicul Sf. Sava*, manuscris ce cuprinde și *Pravila Pascaliei Mâna Noastră*, calculată pentru perioada 1519-1940, deci o continuare a celei scrise în 1493 tot la Putna. Un *Minei* scris la Putna în 1523 conține și *Învățătură pentru calcularea Paștilor, Mâna lui Damaschin*, care în 43 de foi cuprinde calcule în legătură cu aflarea zilei când cade Paștele, alte sărbători, indictionul etc., demonstrând astfel că el a servit învățământul din acele timpuri. Același *Minei* conține și *Lunicul monahului Filip*, care cuprinde ciclul lunar între 1523-1541, după care urmează eclipsele de lună și soare, începând cu 1542, fiind primul manual de astronomie cunoscut în prezent ca fiind scris de către un român⁷.

Din domeniul medicinei, cu sfaturi pentru tratarea bolilor, se cunoaște manuscrisul în limba latină, scris la Putna și intitulat *Proemitatia quandani ad Medicinam Serpantia, Putna 1543*, care presupune existența unor monahi cunoscători ai latinei. O însemnare de carte din 1536, amintește arderea boltnei de la Putna⁸.

Păstrarea și folosirea manuscriselor cerea și existența unor legători de carte, cu scoarțe de tei și piele imprimată, dar și cele ferecate în coperti de argint bogat decorate.

Anastase, episcop de Roman, provenit de la Putna, ferecă mai multe icoane păstrate la această mănăstire: 1558 - Răstignirea; 1568 - Învierea; 1570 - Nașterea lui Hristos. În 1566, Spiridon, egumenul Putnei a ferecat icoana Învierii, iar în 1585, arhimandritul Dositei de la

Putna și ucenicul său Anasie au făcut și ferecat o icoană, exemple ce ne duc la ipoteza existenței în această mănăstire a unui centru de pictură și ferecare a lor⁹. Cruci din lemn sculptat și ferecate de "Dositei maistru lăcuiitor mănăstirea Putna" în 1561 și alta de Siloan de la Putna în 1593¹⁰.

Muzeul de la Putna dispune de o bogată colecție de piese de artă bizantină, compusă din tapiserii și broderii, care nu conțin însă numele creatorilor acestora, de la finele sec. al XV-lea, precum și al pictorilor care au executat în prealabil desenul lor. Inventarul bogat al pieselor respective presupune existența unui atelier de creație artistică la Putna.

Muzica a cunoscut o strălucită afirmare prin copiii de manuscrise, dar mai ales prin protopsalții creatori, compozitori și dascăli, care au creat Școala muzicală de la Putna, centru puternic de cultură românească. Manuscrisele muzicale aparținând Putnei sau atribuite școlii acesteia sunt *Antologhioane (Psaltichii)* ce cuprind cântările de strană bisericească, cu marea majoritate a textelor în limba greacă și puține în slavonă, notația muzicală fiind cea bizantină. Sărbătorile sunt scrise în slavonă iar titlurile cântărilor și autorii lor sunt în limba greacă.

La Putna au fost mulți compozitori, dintre care amintim pe starețul Ioasaf, protopsaltii Eustatie, Antonie și alții. Cel mai însemnat compozitor a fost Eustatie protopsalt (conducător de cor), domestic (dirija corurile grec și slavon), cunoscător al artelor liberale: muzica, gramatica (meșteșugul psaltichiei), retorica (harul predicării) și filtele, respectiv criptografia. *Irmologhiomul lui Eustatie* redactat în 1511, este o antologie de 177 compoziții muzicale, dintre care au fost determinate 49 cântece bisericești din propria sa creație. Alte manuscrise muzicale de la Putna, sau atribuite școlii acesteia: - *Irmologhiomul de la Putna*, datat circa 1520; - *Manuscrisul de la mănăstirea Leimonos - Grecia*, copiat în 1527 de către diaconul Macarie de la mănăstirea Dobrovăț; - *Antologhiomul (Psaltichie) de la Iași*, cuprinzând 173 cântări, scris în 1545 de ieromonahul Andonie, protopsalt al mănăstirii Putna în vremea arhimandritului egumen Gheorghe. Acest manuscris greco-slavon nr. I.26, păstrat la Biblioteca Universitară din Iași, scris de către diferiți copisti, conține pe coperta din spate însemnarea arhimandritului Veniamin, scrisă la 2 august 1601, la Camenița, când a fost episcopul Teodosie Barbovski al Rădăuților, împreună cu Elisabeta, doamna lui Ieremia Movilă voievod, fiul ei Constantin voievod, domnul Simion Movilă voievod și cu toți fiii lor. Scrie Ștefan diacon de la Putna. - Manuscrisul nr. 816, aflat în Muzeul de Istorie Bisericească Tarski din Sofia - Bulgaria, foarte asemănător cu cel al lui Andonie de la Putna, fiind datat circa 1560. - *Psaltichie*, manuscris greco-slavon, inv. 152/1952 de la Putna, datat din 1570. - *Antologhiomul de la mănăstirea Dragomirna*, ms. greco-slavon nr. 1886, cuprinde în cele 576 pagini, repertoriul muzical vehiculat la Putna. - *Antologhiomul greco-slavon* nr. 284 din B.A.R. scris în al treilea pătrar din sec. XVI la Putna (?) și poartă caracteristicile Școlii muzicale de la Putna, prin cele 41 cântări. - *Antologhiom*, ms. greco-slavon, nr. 283 B.A.R. cu 240 foi, datat din mijlocul sec. XVI, fiind intitulat: "Reguli pentru săvârșirea celor 7 laude bisericești. Propedie. Liturghie. Kratimatar. Pascale. Pripealele lui Filotei de la Cozia" (fost logofăt al domnitorului Mircea cel Bătrân). Foile 234-235 conțin *Pascalea*, *Tabelă pentru calcularea Paștelor*, a *Crugului soarelui și lunii și a Temeliei*, cu textul în slavonă. - *Antologhiom*, ms. slavon cota 12 din Biblioteca Universității Leipzig - Germania, cu 134 foi cu text, datat ante 1570 pe baza însemnărilor din 1570, 1580, 1583. Altă însemnare din 27 aprilie 1623 menționează moartea vistiernicului Simion Stroici, sosirea în a doua domnie a lui Ștefan Tomșa, iar alta din 19 ianuarie 1629 privind moartea mitropolitului Anastasie Crimca la curtea din Iași. - *Miscelaneu muzical*, conținând cântări bisericești, păstrat la B.A.R. ms. român, cota 3037, originalul fiind scris în limba greacă la Ierusalim, de către ieromonahul Ghermano cu metania de la Putna, tradus ulterior în română la mănăstirea Slatina¹¹.

Un izvor indirect privind funcționarea Școlii muzicale de la Putna la mijlocul sec. XVI, este scrisoarea domnitorului Alexandru Lăpușneanu din 6 iulie 1558, către Frația bisericească

Adormirea Maicii Domnului din Lvov, lăcaș pe care l-a construit între 1557-1559, numită și biserica Voloșcaia (Moldovenească). Domnitorul cere să i se trimită 4 tineri cântăreți bisericești cu glas frumos, pe care-i va orândui să se instruiască în cântarea grecească și slavonă, după care-i va înapoia. Menționează că asemenea cântăreți s-au trimis acum din Peremesl - Polonia¹².

La Muzeul Militar Central din București se păstrează broderia înfățișând pe Sf. Gheorghe, terminată în 1500 și dăruită de Ștefan cel Mare mănăstirii Zografu de la Muntele Athos, de unde în 1917, armata franceză ce lupta în Salonic o preia și o dăruiește armatei române. Tradiția menționează că broderia a fost lucrată la Putna de către domnița Elena, fiica lui Ștefan cel Mare, care nu o termină, ea fiind căsătorită în 1483 cu Ivan cel Tânăr, având ca fiu pe țarul Dimitrie, osândit de curtenii săi. La Moscova, ea a fost cunoscută ca Olena Voloșcaia (Moldoveanca), unde după relatarea lui Pavel Bălan din Chișinău, a lucrat două broderii, opere artistice de mare finețe, intitulate "Duminica Floriilor" și "Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul", conținând scene de la curtea țarului. Broderiile respective se păstrează la Muzeul Istoric din Moscova și reprezintă peste hotare influențele artei moldovenești în acest domeniu¹³.

Centrul cultural de la Putna a dezvoltat între sfârșitul sec. XV până spre finele sec. XVI, o școală greco-slavo-română, cu programă de studii asemănătoare "școlii latine" din occidentul european al epocii respective. Ea a cultivat literatura bisericească și laică, a prelucrat pravile, cărți de medicină, a compus cântări de muzică bisericească, fiind un centru de caligrafi, miniaturisti, broderie, tapiserie, pictură etc., marcând începuturi de gândire proprie și creatoare, astfel că mănăstirea Putna a devenit un important așezământ de iradiere a culturii și spiritualității române în limba slavonă, iar apoi și în cea română.

NOTE

1. Șt. Bărsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii române, sec. X-XVII*, Editura Academiei R.S.R., București, 1971, pp. 66, 98, 129, 235-244.

2. D. Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, p. 105; N. Grigoraș, *Mănăstirea Putna așezământ de cultură*, *Analele Academiei R.P.R.*, vol. XVI, Editura Academiei R.P.R., București, 1966, pp. 615-616.

3. Pr. Paulian Popescu, *Manuscrise slavone din mănăstirea Putna*. "Biserica ortodoxă română" (B.O.R.), nr. 1-2/1962 și 7-8/1962; M. Beza coordonator, *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, Editura Academiei R.P.R. București, 1958.

4. N. Smochină, *O traducere românească din sec. XV a cărții Florii Darurilor*, B.O.R., nr. 7-8/1962, pp. 712-741.

5. *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV-XVIII*, Editura Academiei R.P.R., București, 1963, pp. 46-47/431-432.

6. N. Smochină, *O pravilă românească sec. XVI, ritorul Lucaci în 1581*, București, B.O.R., nr. 11-12/1966, pp. 1043-1045.

7. Al. Toth, *Apariția și răspândirea cifrelor în Țările Române*, Cluj, 1972, pp. 33-37 și *Primele manuscrise matematice românești din Transilvania*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1974, pp. 10-24.

8. Dr. V. Gonța și Al. I. Gonța, *Un spital de mănăstire la Putna în veacul XVI*. Rev. "Mitropolia Moldovei și Sucevei" (M.M.S.), nr. 9-10/1967, p. 595.

9. C.C. Giurescu, *Istoria Românilor*. II/2, București, 1940, pp. 651-652; Melchisedec Ștefănescu episcopul Romanului, *O vizită în câteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina*. Editura Tipografia Cărților Bisericești, București, 1885, pp. 19-20, 32-34.

10. Academia R.S.R. *Inscripțiile medievale ale României. Orașul București*. Editura Academiei R.S.R., București, 1965, vol. I, p. 580.

11. Titus Moisescu, *Prolegheme bizantine*, Editura Muzicală, București, 1985, pp. 28-56; Gh. Ciobanu, Marin Ionescu, *Îzvoarele muzicii românești. V. Documente. Antologhionul lui Evstatie Protopsaltul*

Putnei, Editura Muzicală; București, 1983; R. Pava, *Cartea de cântece a lui Eustatie de la Putna*, București, S.M.I.M., V/1962, pp. 335-348; Gh. Ciobanu, Marin Ionescu, Titus Moisesu, *Izvoarele muzicii românești. Documente. Școala muzicală de la Putna*. IV, ms. I-26, Editura Muzicală, Iași, 1981, pp. 29-72, 608-609; Nicu Moldoveanu, *Izvoare ale cântării psaltice din România*, B.O.R., nr. 1-2/1974, pp. 167-168.

12. Dimitrie Țopa, *Moldova și biserica ortodoxă din Liov*, Revista "Junimea Literară", nr. 3-4/1926, Editura Glasul Bucovinei, Cernăuți, pp. 56-61.

13. Pavel Balan, *Icoana sufletului nostru*, Editura Hyperion, Chișinău, 1992, pp. 97-102.

Summary

In this article the author points out few aspects from the activity of the school which is situated near the monastery of Putna, an institution which worked from the second part of the 15th century.

There are presented the most important preoccupations which exist in this school, from the religious literature to the lay one: law norms, knowledge in fields like: maths, astronomy and medicine.

The following lines refer to the importance of the museum from the ensemble of monasteries from Putna its premises inside gathering an important collection of Byzantine pieces of art (repholstery and embroidery).

It is mentioned the existence of the workshop of creation situated by the monastery, the author pointing out its important role in keeping

ACTIVITATEA LUI GRIGORIE ȚAMBLAC ÎN MOLDOVA

Vasile Demciuc

Timpul este cel care are puterea de a întări liniile portretistice ale unor personalități marcante în viața culturală, religioasă, socială și politică, și de a statornici în chip definitiv valoarea operei lor, după cum tot timpul este cel care șterge ori împinge ușor în penumbră conturul figurilor cu merite nu pe măsura valvei produse în epocă.

După aproape șase sute de ani de la venirea în Moldova, Grigorie Țamblac se dovedește a fi o valoare culturală și literară de rezistență permanentă, iar rememorarea activității sale este o consacrare a poziției de mare merit pe care o ocupă în trecutul cultural ortodox românesc și nu numai.

Nume celebru în istoria culturii sud-est europene, Grigorie Țamblac a rămas în multe privințe, în ciuda marii sale popularități, încă un necunoscut. A reținut atenția și a beneficiat de aprecierile multor istorici și filologi atât români cât și străini, dar momente importante din biografia sa, cât și părți întinse din operă au continuat să fie insuficient cunoscute sau de-a dreptul ignorate.

Numeroase prejudecăți au împiedicat cercetarea în adâncime a vieții și operei mitropolitului Grigorie Țamblac. Începând cu originea marelui prelat cărturar, ipotezele, unele mai hazardate și mai contradictorii, au găsit o cale larg deschisă. Necunoașterea unor repere biografice cu exactitate a creat mari greutăți în înțelegerea și cunoașterea operei.

Mitropolitul Grigorie Țamblac a intrat pe scena istoriei într-un moment destul de dificil din lumea bizantino-balcanică, într-un moment în care se nășteau o serie de conflicte laice ori confesionale, unele declanșate din cauza unor idei ori acțiuni precipitate; și poate tocmai prin aceasta Grigorie Țamblac, acest "autentic cosmopolit al culturii slave ortodoxe europene"¹, care călătorind din Bulgaria și Serbia în Moldova și Rusia kieveană, din Lituania și Athos în Constantinopol și Konstantz (landul Baden), a lăsat în urmă scrieri hagiografice, predici de un retorism căutat, în stilul școlii oratorice bizantine, jucând un rol aparte în viața spirituală a Moldovei începutului de veac XV, stârnind o serie de discuții în jurul său.

Dintr-un panegiric scris de mitropolitul Grigorie Țamblac pentru mitropolitul Kiprian al Moscovei, aflăm că s-a născut la Târnovo în Bulgaria, și că tatăl său era frate cu mitropolitul Kiprian. În același panegiric, Grigorie Țamblac scrie că în 1379, când avea 10 ani, îl văzuse prima oară pe unchiul său Kiprian, când se întorcea de la Constantinopol, unde primise confirmarea pentru Mitropolia Moscovei, primit în Târnovo cu mare fast de către Euthimie Patriarhul Bulgariei.

Așadar, Grigorie Țamblac s-a născut în jurul anului 1367². Asupra originii sale s-au exprimat câteva păreri: Grigorie Țamblac este de origine bulgar³, Grigorie Țamblac este aromân⁴, este român din Târnovul Bulgariei⁵, român așa "cum probează etimologia cuvântului Sam și Vlahu"⁶. Filaret al Carnigovului vorbește despre "Gregorius Samivlahu"⁷, iar Djordje S.Radojicic scrie despre Grigorie Țamblac "il etait de nationalite valaque de Macedonie"⁸.

Să fie oare acesta motivul pentru care Grigorie Țamblac este trimis special de Patriarhia Ecumenică în Moldova spre a finaliza situația existentă în relațiile cu Moldova, pentru că era cunosător al limbii țării Moldovei, iată o întrebare la care, în stadiul actual al cercetărilor încă nu se poate da un răspuns unanim acceptat.

Pentru elucidarea, măcar parțial, a acestor probleme trebuie să luăm în considerație următoarele:

- sintagma "Prea cinstitul între ieromonahi și părinte duhovnicesc Kir Grigorie călugărul chiliei mele"... arată că el era un călugăr din cercurile patriarhale și nu din alte părți, deci un om de încredere al patriarhului;

- dacă moldovenii n-au primit arhipăstori greci - Teodosie și Ieremia - ar fi acceptat ca în prag de veac al XV-lea, un grec să vadă care este situația bisericească din țara lor? Înclinăm să credem că Grigorie Țamblac nu era grec.

- știindu-se în cercurile patriarhale că Josif era "serboepiscopos" (hirotonit la Peci ori Ohrida, centre bisericești care nu se bucurau de cinst la Constantinopol) credem că Grigorie Țamblac nu era nici sârb, nici bulgar și nici hirotonit la unul din centrele amintite;

- Patriarhul Antonie trimisese la noi și în Galiția spre a constata realitățile bisericești, pe arhiepiscopul Mihail al Bethleemului, care înțelegea limba locului; ca și înaintașul său la scaun, patriarhul Matei a trimis, în 1401 după opinia noastră, tot un cunoscător al oamenilor, al limbii și al locurilor, spre a se înțelege că Josif era un localnic rudă cu domnitorul și hirotonit canonic la Halici și nu undeva în Serbia.

Numele Țamblac este întâlnit încă din prima jumătate a secolului al XIV-lea la Constantinopol. Ne gândim, desigur, la acel Arsenie Țamblac de pe la 1330-1350; iar numele Țamblacon este întâlnit și în câteva scrieri bizantine din secolul al XV-lea.

Astfel, Georgius Sphrantes în *Memoriile* sale relatează: "iar în anul 46 (6946) la 26 ale lunii ianuarie eu m-am cununat cu Elena, fata secretarului împărațesc Alexei Paleologul Țamblacon"⁹, pentru ca în continuare, același Georgius Sphrantes să afirme că "despotul kir Toma năvălea și impresura orașele fratelui său, Calamata și Mantinea, și a găsit ajutor strălucit în strălucitul protestator, protostratorul Sevastopol Nicolae, prim sfetnic și cumnat al fratelui său și preaînaltului unchi al nevestei mai mult un Chidonide decât un Țamblacon"¹⁰.

Un fapt iarăși demn de reținut este acela că tutorul lui Andronic Paleologul era Țamblacon, de loc din Christopolis lângă Constantinopol¹¹.

De asemenea, să nu uităm și faptul că la 1477, Ștefan cel Mare trimitea o solie către dogele Veneției, Andreea Vendramin, condusă de Ioan Țamblac Paleologul care își începea astfel expunerea: "Prea înălțate principe și domn. Acestea sînt lucrurile pe care le spun cu gura mea. Eu Ioan Țamblacsol și unchi al Domnului Ștefan Voievod din partea lui"¹². Rudă, desigur, cu Maria de Mangop¹³, acest Ioan Țamblac își cunoștea misiunea de a fi apărător al cauzei bizantine încă de la Sinodul florentin.

În atmosfera de vrednică creștere creștină, de studii în ale teologiei aureolată de epoca Sf. Grigorie Palama¹⁴, Grigorie Țamblac avea să-și înceapă pregătirea teologică pe lângă vestitul patriarh cărturar Eftimie de Târnovo¹⁵.

De aici din Târnovo, Grigorie Țamblac a plecat la Patriarhia de Constantinopol unde și-a îmbogățit cultura teologică, desăvârșindu-și învățătura la Athos de unde va aduce mai târziu în Moldova tradițiile de muncă ale monahismului athonit.

La Suceava, capitală a Țării Moldovei, Grigorie Țamblac a sosit în vara anului 1401 împreună cu Manuel Arhonul, ca trimis al Patriarhului Matei (1397-1410) al Constantinopolului, purtând și gramata de confirmare a instalării lui Josif I ca mitropolit al Moldovei¹⁶.

Pornind de la ipoteza că Grigorie Țamblac a venit în Moldova de la Constantinopol, deci ca trimis al Patriarhului Ecumenic, N.T. Kocov¹⁷, combate opiniile unor cercetători, precum I. Sokolov și K. Radcenko, care au considerat că Grigorie Țamblac a venit la curtea lui Alexandru cel Bun de la Mănăstirea Pantocrator din Serbia, unde era egumen. Predicile nu ar fi compunerile sale, ci autorul lor ar fi un alt Grigorie, care nu este identic nici cu acel Grigorie venit cu diaconul Manoil Arhontul.

N.T. Kocev îl combate și pe V.Sl. Kiselkov¹⁸, care consideră că în istoriografie s-a încetățenit convingerea că Grigorie a fost egumen al Mănăstirii Pantocrator deoarece, într-adevăr, a existat un român monah cu acest nume; dar acela ar fi fost fiul lui Paisie Uric, Grigorie Uric (?).

Argumentele lui V.Sl. Kiselkov că Grigorie Țamblac nu este autorul *Muceniei Sf. Ioan cel Nou de la Cetatea Albă* ar fi următoarele:

- stilul povestirii nu se aseamănă cu stilul celorlalte cuvântări ale lui Grigorie Țamblac;

- în descrierea vieții Sf. Ioan cel Nou nu se află nici un indiciu despre participarea personală a lui Grigorie Țamblac la transportarea moaștelor acestuia; or dacă Țamblac ar fi fost autorul povestirii, el ar fi trebuit să participe (?) și la solemnitatea aceasta religioasă;

- povestirea despre mucenicia Sf. Ioan cel Nou a fost introdusă în *Cetie Minei* abia în 1631 și acolo Țamblac este numit egumen al Mănăstirii Pantocrator (aceasta poate fi o interpolare a unui copist de mai târziu, care putea să fi avut în vedere egumenatul său în Serbia);

- folosirea, în textul povestirii a expresiei "în vremea aceea" arată că relatarea privea evenimente din trecut, ceea ce întărește opinia că povestirea a fost creată după moartea lui Alexandru cel Bun. Prin urmare n-ar putea fi atribuită lui Grigorie Țamblac.

Sunt acestea punctele de vedere ale lui V.Sl. Kiselkov, puncte care au fost deseori discutate și disputate în literatura de specialitate.

Ipoteza lui K. Radcenko¹⁹, preluată de Kiselkov, că Țamblac ar fi venit în Moldova direct din Serbia, ar pune la îndoială legătura politico-bisericească dintre Constantinopol și Suceava. Nu se explică prin această ipoteză de ce Grigorie, egumenul Mănăstirii Pantocrator a părăsit Serbia.

Opinia că Grigorie Țamblac a venit direct de la Constantinopol la Suceava cu un scop bine definit este mai verosimilă. Venirea sa ar fi în legătură logică cu situația politică ce s-a creat în sud-estul Europei după căderea statului bulgar sub stăpânirea otomană și asediul Constantinopolului din 1400.

N. Kocev consideră că Grigorie Țamblac a rămas în Moldova, în vreme ce diaconul Manoil Arhontul s-a înapoiat la Constantinopol pentru a raporta cele împlinite de el și de Grigorie după ce au ajuns la curtea lui Alexandru cel Bun. Trimiterea acestor soli cu scrisoarea patriarhală mărturisește continua preocupare a Patriarhiei ecumenice de a-și întări influența asupra popoarelor ortodoxe.

Deși misiunea solilor Patriarhiei de Constantinopol s-a terminat înainte de sfârșitul anului 1401, Grigorie Țamblac sigur nu se întoarce la Constantinopol ci rămâne în continuare în Moldova.

În anul următor, turcii sunt bătuți de oștile lui Tamerlan, dând astfel Bizanțului posibilitatea să-și recapete un șir de teritorii cucerite de turci.

Grigorie Țamblac era mai bucuros să rămână în Moldova, unde avea să se manifeste ca un exponent "extern" al isihasmului bizantin printr-o susținută activitate culturală creatoare, decât să se întoarcă în apăsătoarea și nesigura atmosferă din Constantinopol; în Moldova el va primi și titlul de "presviter al Marii Biserici Moldovale".

Analizând titlul de monah și presviter al lui Grigorie Țamblac trebuie să precizăm că în textele slave vechi cuvântul presviter înseamnă predicator. O astfel de denumire aveau să poarte și alți scriitori și predicatori: Cosma Presviter, Arsenie monah și presviter, Pandolei monah și presviter¹⁷.

Grigorie Țamblac a fost într-adevăr monah și învățător, predicator al bisericii moldovene începând din 1402. Este, probabil, ca să-și fi desfășurat întreaga sa activitate în

cadru cunoscutei Academii domnești de la Suceava¹⁸, unde se pare că însuși mitropolitul Josif activa, "căci singur tâlcuia învățătura bisericii pravoslavnice"¹⁹.

În legătură cu Academia domnească de la Suceava din timpul domniei lui Alexandru cel Bun, s-au emis mai multe păreri asupra caracterului acestei instituții. A. Hasdeu consideră Academia Domnească o "școală juridică" după modelul celei din Constantinopol, școala în care s-au tradus *Pravilele*^{19 bis} și se pregăteau slujitorii bisericii²⁰.

A.D. Xenopol este de părere că la Suceava funcționa o școală slavonească pe lângă Mitropolie²¹; Ștefan Bărsănescu insistă asupra Academiei Teologice în cadrul căreia Grigorie Țamblac a avut un rol important²².

Într-o recentă monografie închinată domniei lui Alexandru cel Bun²³ nu se amintește nimic despre Academia Domnească de la Suceava, considerând ca fiind insuficiente datele existente până acum pentru a dovedi existența unei școli de tip superior în acel timp.

Trebuie însă să înțelegem că în această vreme la Suceava a existat o școală și nu o "academie" după modelul celor de la Praga sau Cracovia, Paris sau Bologna.

La începutul veacului al XV-lea, organizarea vieții bisericești, cu toată rânduiala după modelul luat din Bizanț, precum și pentru problemele de cancelarie domnească, presupun, în mod necesar, folosirea unor instrumente de pregătire a clerului, de instruire, de formare a unei culturi. În reședința domnească, activitatea culturală avea un caracter laic, ea fiind subordonată necesităților cârmuirii, deși susținători ai acestei activități de aici erau aproape toți recrutați din rândul clericilor, singurii, în acea vreme, categorisiți drept oameni de cultură. Între aceștia Grigorie Țamblac ocupă un loc aparte, tocmai datorită faptului că prin întreaga sa activitate s-a dovedit a fi un diplomat în haine preoțești cu misiunea de a salva ortodoxismul de pericolul islamului, care amenința țările Europei după trecerea dincolo de Bosfor.

Grigorie Țamblac "ce au fost dascăl dintâi din Moldova", cum îl caracteriza Episcopul Pahomie al Romanului²⁴ poate fi considerat ca dascăl în perspectiva istorică, luându-se în seamă nu o activitate de catedră ci rolul său de a îndruma, de a sfătui. În această calitate Grigorie Țamblac rămâne în Suceava până în 1407 în interesul politicii moldovene și ai diplomatiei bulgare²⁵, când pleacă în Rusia chemat fiind de unchiul său Mitropolitul Kiprian căruia îi va lua și locul după moartea acestuia.

Predicile, Cuvintele de învățătură pe care Grigorie Țamblac le rostea la Suceava, erau însoțite și erau înțelese de mulți funcționari, poporul căruia i se adresa nu vorbea decât românește; iar în ceea ce privește conținutul lor, predicile serveau la apărarea Ortodoxismului față de alte tendințe care nu erau în concordanță cu Biserica Ortodoxă și cu conținutul creștinismului²⁶.

Printre ascultătorii lui Grigorie Țamblac se poate să fi fost mulți de origine bulgară, fiind primiți de moldoveni când s-au refugiat de groaza turcilor când aceștia au ocupat Târnovo în 1393 și după lupta de la Nicopole²⁷.

Vorbind despre activitatea lui Grigorie Țamblac în Moldova, multă vreme a circulat teza potrivit căreia Grigorie Țamblac a fost și stareț al Mănăstirii Neamț²⁸. De unde totuși a pornit această teză?

Afirmația despre Grigorie Țamblac ca stareț al Mănăstirii Neamț aparține arhimandritului Andronic, cronicar și istoric al acestei mănăstiri. Apoi, această părere a fost îmbrățișată de Episcopul Melchisedec al Romanului, iar mai târziu dezvoltată și argumentată de A.I. Iatimirski.

Lucrarea Episcopului Melchisedec²⁹ a reprezentat pentru acel timp o contribuție însemnată la studiarea culturii noastre vechi³⁰.

După cum se știe, în septembrie 1883 Episcopul Melchisedec se afla la Mănăstirea Neamț cercetând amănunțit biblioteca mănăstirii, întocmind *Catalogul cărților sârbești și rusești, manuscrise vechi* (106 titluri).

Din *Istoria Mănăstirii Neamț*, scrisă de Andronic Duhovnicul (n. 1820 în satul Erărești, ținutul Cîrligăturii)³¹, episcopul Melchisedek aflase și despre *Liturghia slavă* scrisă și semnată de Grigorie Țamblac pe când era mitropolit al Kievului. Liturghia care se afla în Biblioteca Mănăstirii Neamț purta cea mai veche însemnare slavă a lui **Grigorie Țamblac ca mitropolit al Kievului, al Galiției și a toată Rusia**.

Apoi Episcopul Melchisedek află că manuscrisul original al *Liturghierului* fusese pierdut și că Andronic scrisese și o viață a lui Grigorie Țamblac, intitulată *Viața Prea cuviosului părintelui nostru Grigorie Țamblac egumenul Sfintei Mănăstiri Neamțului în Moldova și a mitropolitului Kievului Galiției și a toată Rusia*, manuscris ce cuprinde 49 de pagini aflat în Iași, cu litere începătoare ornametate în negru, 25 rânduri pe pagină, manuscris ce se afla în proprietatea preotului prof. dr. Paul Mihail.

Această teză că Grigorie Țamblac a fost stareț al Mănăstirii Neamț a fost preluată și de A.I. Iatimirski³².

Iatimirski se știe că și-a susținut tezele sale cu privire la activitatea lui Grigorie Țamblac ca egumen la Mănăstirea Neamț, bazându-se pe 3 scrisori din secolul al XVI-lea, publicate de el însuși, scrisori care s-au dovedit a fi însă false³³; de altfel și P. Rusev și A. Davidov afirmă clar că "astăzi nu s-ar mai putea susține teza că Țamblac a trăit și activat la Neamț"³⁴.

Nu ar fi avut nici un sens ca Grigorie Țamblac să lase locul de presviter în Suceava și să devină egumen al Mănăstirii Neamț, mai ales că el renunțase la un asemenea post pe care l-a ocupat câțiva ani mai înainte în Serbia, pentru a merge la Constantinopol.

În aceeași lucrare, dedicată lui Grigorie Țamblac de A.I. Iatimirski, Grigorie Țamblac este confundat cu Gavril Uric³⁵. Ori, bine știut este că Gavril Uric este cu totul și cu totul altă persoană, fiu al unui mic boier moldovean, călugărit apoi la Mănăstirea Neamț. Gavril Uric este cel care a creat admirabilul *Tetraevangheliar* la porunca Doamnei Marina, soția lui Alexandru cel Bun, *Tetraevangheliar* aflat astăzi la vestita bibliotecă Bodleiană din Oxford; avea să copie și o serie de *Sbornice* ce dovedesc încă o dată interesul purtat isihasmului. Acest vechi cărturar de neam, în solitudinea chiliei sale a dat glas erudiției îmbinată cu pietatea în cele mai alese forme ale artei. Uimește armonia punerii în pagină, siguranța, eleganța trăsăturii caligrafice, calculul riguros care se ascundea sub măiastra alternanță a literelor față de care jocul de pășări ori al inițialelor stabilește raporturi estetic-ordonatoare, demne de rafinamentul unui gravor extrem de oriental³⁶. Este adevărat că lui Gavril Uric i se datorează prima copie a *Vieții Sf. Ioan cel Nou*, datată 1439³⁷.

În perioada cât Grigorie Țamblac a activat în Suceava, a ținut numeroase predici, cuvinte de învățătură, din care s-au păstrat doar 17³⁸, unele cu caracter panegiric, în cinstea sfinților sărbătoriți precum: Cuvânt de laudă Sf. Gheorghe; Cuvânt de laudă Sf. Apostoli Petru și Pavel; Cuvânt de laudă Profetului Ilie; altele la comemorarea marilor evenimente din viața Mântuitorului; la Duminica Floriilor; la Joia Mare; la Vinerea Mare; sau în sfârșit alte câteva, tratând probleme de dogmatică, de asceză sau de morală creștină: Despre viața călugărilor; Despre milostenie și săraci. Tema acestor predici era apărarea credinței creștine, unele având un conținut moralizator, altele având un conținut apologetic.

În Panegiricul închinat Sf. Marelui Mucenic Gheorghe, Grigorie Țamblac se ridică împotriva convertirii la islam, petrecute în Sudul Dunării - deci, în ținutul său de naștere.

În Predica la Duminica Floriilor răspundea atacurilor musulmane îndreptate împotriva creștinismului, stigmatizând violența folosită de mahomedani ca mijloc de convertire la religia lor.

În acea predică Despre milostenie și săraci, Grigorie Țamblac sugera domnitorului și marii boierimi să fie generoși cu refugiații bulgari veniți în Moldova, fiindcă aceștia își lăsaseră tot avutul pradă turcilor spre a-și salva viața și credința.

Aceste predici, precum și celelalte, alcătuite în spiritul vremii, pătrunse de un sincer misionarism, în care era inclusă dragostea pentru tradiție, au făcut o puternică impresie asupra ascultătorilor. Printre ei, desigur, mulți erau refugiați din sudul Dunării, mai ales după căderea unor teritorii sub turci.

Așadar, predicile lui Grigorie Țamblac, ținute la Suceava, exprimau o idee curentă în vremea respectivă: groaza de islamism și dragostea pentru tradițiile care erau amenințate cu pieirea din partea dușmanilor, a căror apropiere o simțeau. Prin aceste predici, Țamblac s-a manifestat ca "un mare orator al vremii și ca un scriitor sincer și important"³⁹.

Toate aceste predici sunt semnate **Grigorie smeritul-monah și presbiter al Bisericii din Moldovlahia**.

Tot în acești ani, cât a stat în Moldova, Grigorie Țamblac a redactat lucrarea ce-l va face cunoscut pentru întreaga ortodoxie sud-est europeană: *Pătîmirea Sfântului și Slăvitului Mucenic Ioan cel Nou carele s-a martirizat în Cetatea Albă*, un panegiric obișnuit de epocă, redactat la aproximativ șapte decenii de la martiriul negustorului din Trapezunt⁴⁰, panegiricul cuprinzând o serie de date referitoare la conjunctura în care a avut loc martiriul negustorului grec⁴¹.

Lucrarea aceasta, a lui Grigorie Țamblac, a servit, desigur, în cadrul acestui universalism medieval, continuat în alt spirit în Europa umaniștilor și artiștilor Renașterii.

Mucenicia Sf. Ioan cel Nou ni s-a păstrat în copia lui Gavril Uric din 1438, iar în 1534 arhimandritul Teodosie inspirându-se din opera înaintașului său, a scris în limba slavonă un *Cuvânt panegiric al Sfântului și Cinstiului mare mucenic Ioan cel Nou*⁴².

Mucenicia Sf. Ioan cel Nou de la Suceava scrisă de Grigorie Țamblac este povestirea strădaniei unui negustor grec care a suferit moarte de martir în jurul anului 1330. Descrierea este plină de amănunte realiste, păstrând totuși cadrul tipic al "unei vieți de sfânt", adică pătîmirea și moartea pentru dreapta credință, figura asupritorului, "ighenomului cetății", minunile.

Grigorie Țamblac descrie scaunul de judecată al "ighenomului" tătar, care se ținu public în fața poporului; descrie diferite cartiere ale orașului, modul în care au fost aduse și primite în Suceava de Alexandru cel Bun. Scrierea păstrează liniile generale ale hagiografiei și modelul retorismului bizantin în genul lui Manases, dar aceste descrieri sunt însuflețite de o participare intens afectivă, aproape o retrăire. Dialogurile sunt, însă, de un patetism convențional, înțepenite de hieratism. Finalul panegiricului, plin de elemente realiste, prezintă un deosebit interes istoric, deoarece cuprinde însemnări de martor ocular al întâmplărilor din Moldova începutului domniei lui Alexandru cel Bun.

Mucenicia Sf. Ioan cel Nou scrisă inițial în limba medio-bulgară, a fost prelucrată apoi și în neo-greacă⁴³, începând cu Patriarhul Nichifor al Alexandriei⁴⁴, apoi de Mitropolitul Meletie Sirigul⁴⁵ și de Patriarhul Calinic al III-lea⁴⁶.

Într-un studiu relativ recent⁴⁷ se ajunge la concluzia că aceștia din urmă nu au prelucrat sau rezumat *Mucenicia Sf. Ioan cel Nou* din limba slavonă, ci versiunea românească din *Cartea românească de învățătură*, (1643) a mitropolitului cărturar Varlaam al Moldovei.

Este un adevăr că în *Cazania* lui Varlaam este inclusă *Viața Sf. Ioan cel Nou*, dar pentru viețile sfinților mitropolitul Varlaam s-a folosit de lucrările lui Grigorie Țamblac și de *Simaxarele* lui Maximos Margunios apărute în grecește la Veneția în 1607⁴⁸.

În *Cazania* lui Varlaam este introdusă *Viața Sf. Ioan cel Nou*, dar se vorbește mai mult despre aducerea moaștelor sfântului la Suceava, pentru că Varlaam traduce panegiricul la 241 de ani de la aducerea la Suceava a moaștelor sfântului. De fapt în acel studiu nu se neagă numai faptul că *Viața Sf. Ioan cel Nou* ar fi opera lui Grigorie Țamblac ci și alte lucrări ale sale cuprinse în sbornicul *Kniga Gregorya Tamblac* ms. 235/384 din Biblioteca Sinodală a Moscovei.

Există patru predici slavone scrise de Grigorie Țamblac, copiate de români: una la Duminica Floriilor, una la Sf. Gheorghe și două în Postul Mare în care autorul este numit **Grigorie monahul și presviterul mănăstirii Pantocrator**.

Copiștii ruși, din secolul al XVI-lea, afirmă Dan Zamfirescu⁴⁹, au confundat pe Grigorie Țamblac cu diverși alți posesori ai numelui Grigorie. Se vede că Dan Zamfirescu evită să cunoască că Grigorie Țamblac a fost egumen al mănăstirii constantinopolitane a Pantocratorului.

În *Cartea lui Grigorie Țamblac* de la Moscova mai găsim și panegiricul mitropolitului Kiprian sub numele "Grigorie, monahul și presviterul mănăstirii Plinjar", deci tocmai ceea ce fusese Grigorie Țamblac.

Deci, în *Kliga Grigorii Țamblac* de la Moscova găsim *Mucenicia Sf. Ioan cel Nou* și panegiricul închinat mitropolitului Kiprian. Să nu uităm că Grigorie Țamblac care văzuse căderea sub turci a Târnovului și a Vidinului, scrisese înainte de a veni în Moldova o relatare despre aducerea moaștelor Sf. Paraschiva Epivatesca din Târnovo în Serbia, o completare la hagiografia patriarhului Eftimie⁵⁰.

Vasil Kiselkov, într-un studiu publicat în 1956⁵¹, contestă categoric paternitatea lui Țamblac asupra *Mucenicii*, argumentele folosite fiind apoi preluate de Dan Zamfirescu⁵² și mai recent de Arhimandritul Ciprian Zaharia⁵³.

În afară de Vasil Kiselkov, toți cercetătorii bulgari restituie lui Grigorie Țamblac drept autor al *Mucenicii Sf. Ioan cel Nou*, lucrare care interesează literatura română veche și nu numai.

Într-un studiu apărut în 1964 se arată că *Mucenicia Sf. Ioan* este scrisă între 1437-1439, deci după moartea lui Alexandru cel Bun, de către mitropolitul Grigorie al Moldovei și că acesta fiind grec de origine a scris mai întâi în limba greacă și apoi tâlcuită în slavonește⁵⁴.

În lucrarea apărută la Sofia în 1966, închinată vieții și activității lui Grigorie Țamblac, se arată clar: "Le Martyr de St. Jean le Nouveau de Suceava les sermons écrit en Moldavie ainsi que la vie et l'activité a Suceava réservent a Camblak une lieu particuliere dans l'histoire de la literature et de la culture roumaine... le premierecrivain auteur d'oeuvre originales, vraiment litteraires et d'art - dans la litterature roumaine en general c'est bien Gregoire Camblak"⁵⁵.

În nota lui E.P. Naumov apărută la mai puțin de un an după lucrarea lui P. Rusev și A. Davidov⁵⁶ se arată că textul *Mucenicii* seamănă ca redactare și stil cu *Viața lui Ștefan Decianski* și faptul că *Shujba Sf. Ioan cel Nou* nu este altceva decât o prelucrare a *Shujbei lui Ștefan Decianski* atribuită sigur lui Grigorie Țamblac. Despre Grigorie Țamblac la Mănăstirea Deciani știm că a viețuit și activat înainte de a veni în Moldova⁵⁷.

Textul și muzica cratimei "Sf. Ioan cel Nou de la Suceava" din *Irmaughionul* lui Eustatie de la Putna⁵⁸ aparțin tot lui Grigorie Țamblac. Printre argumentele ce vin în ajutorul atribuirii lui Grigorie Țamblac a textului și muzicii cratimii Sf. Ioan cel Nou iată unul care, luat izolat, nu ar fi concludent. În imn, Moldova este numită "Țara de la Miazănoapte", epitet ce nu putea fi folosit decât de o persoană ce venea de la Miazăzi⁵⁹.

În anul 1414 la Konstantz în landul Baden se deschideau lucrările Sinodului concilianist convocat de papa Ioan al XXII-lea, recunoscut în apus ca al 18-lea ecumenic, sinod la care "Muntenia și Moldova figurează pentru prima oară la o conferință internațională"⁶⁰.

Sinodul de la Konstantz împreună cu Sinoadele de la Pisa și Basel - poartă numele de *Sinoade conciliarista* pentru că au căutat să arate superioritatea conducerii sinodale în Biserică față de aceea a papei⁶¹. La acest Sinod, Moldova avea să fie reprezentată de Grigorie Țamblac⁶² care la 15 noiembrie 1416 era deja ales mitropolit al Kievului⁶³ de către Sinodul de la Novgorod⁶⁴.

Motivele lui Grigorie Țamblac de a participa la Conciliul de la Konstantz și lupta lui pentru unirea politică și bisericească au fost patriotice.

Grigorie Țamblac îndeplinea o îndatorire testamentară a unchiului său Kiprian al Kievului, în timpul căruia întreaga peninsulă Balcanică fusese cucerită de turci și care căutase, el însuși să ajungă prin Conciliu la unire politică și bisericească. Mitropolitul Kiprian propusese un astfel de Conciliu grecilor prin iarna lui 1397 în Rusia, adică trei ani după căderea Patriarhului de Târnovo sub turci.

La Conciliu, Grigorie Țamblac s-a prezentat ca împuternicit de craiul Jagello și de ducele Witold, precum și de patriarhul de Constantinopol și de împărat, care erau angajați moral și material de Kiprian, binefăcătorul lor în lupta cu turcii. Mitropolitul Kiprian trimisese 20.000 ruble în ajutor celor ce apărau Constantinopolul, în timpul blocadei de mai mulți ani.

Grigorie Țamblac a sosit la Konstantz în același timp cu grecii, care, după afirmațiile lui Huncio de Zwola, purtau acte împuternicite pentru unire.

Se pare că Țamblac a fost de două ori la Konstantz. După Ulrich von Richental⁶⁵, Grigorie Țamblac a fost prima dată la 21 ianuarie 1416, ca trimis de la Constantinopol: "La 21 zi a lunii ianuarie a sosit episcopul de Kiev, acela e din Grecia și vine în numele său, precum și în numele patriarhului de la Constantinopol, de asemenea și în numele multor vlădici din Grecia"⁶⁶.

În jurnalul cardinalului Filastre se vorbește despre "un trimis al împăratului grec" care, de curând, a convorbit cu papa pentru unire. Același lucru se amintește într-o scrisoare a deputaților din Köln de la 26 martie 1416, că a fost "un înalt trimis al împăratului grec".

În corespondența dintre craiul Sigismund și împăratul grec Manuil, din perioada 1411-1414, se vorbește "despre planul de a lupta împotriva turcilor", Sigismund ca și Manuil căutau alianțe prietenești. Sigismund se bucura pentru dorința lui Manuil de unire a celor două biserici, deoarece încă din 1400 Manuil personal a trimis propunerea de unire către curțile europene apusene.

Dacă dăm crezare notițelor fragmentare ale lui Richental din *Cronica Aullendorf*, acesta a cunoscut un doctor în teologie, adică pe Mauriciu de Praga, care cunoscuse pe arhiepiscop, adică pe Grigorie, și că auzise liturgia greacă, pe care o descrie mai amănunțit, celebrată la Konstantz în timpul șederii lui Grigorie, în anul 1418, deci când acesta a venit a doua oară.

După descrierea cronicarilor, intrarea lui Grigorie Țamblac în Konstantz a produs o neașteptată animație. Mase de oameni, în frunte cu papa Martin al V-lea și regele Sigismund au întâmpinat solemn delegația importantă condusă de Țamblac. Casa în care s-a oprit Grigorie Țamblac, proprietatea lui Ulrich Imholtz a purtat stema lui Țamblac. În această casă s-a oficiat liturgia, descrisă de Richental și a devenit locul central în tablourile pictorilor bavarezi.

"Vineri 25 februarie 1418" după jurnalul cardinalului-Filastre, "în timpul primului an al suveranului papă Martin V și al patrulea al Conciliului de la Konstantz, papa a ținut conciliul general, la care au asistat regele și episcopul Grigorie... slavon din ordinul Bazilican, care se intitulează mitropolit al întregii Rusii, capul a 50 de biserici catedrale ortodoxe, venit ca să exprime respect către suveranul nostru papă cu 6 presviteri din ordinul său"⁶⁷.

Din cuvântarea lui Grigorie Țamblac, formulată la acest Conciliu într-un adevărat stil diplomatic, se evidențiază lupta sa pentru unitatea popoarelor, ca să nu se accepte ca "atâtea popoare să fie despărțite unul de altul", și să se înfăptuiască unirea "după cuvenita cinstă și începutul tradițional", ca să salveze independența popoarelor din sud-estul Europei.

În *Analele ecclesiastice* de Reinhold se află răspunsul papei Martin V la cuvântarea lui Grigorie Țamblac și la epistolele trimise de greci⁶⁸.

Conciliul de la Konstantz a trebuit să se încheie în primăvara anului 1418, datorită răspândirii ciumei, care venea de la Răsărit și care bântuia încă din 1417, făcând multe victime.

Aceste mărturii de activitate ecumenică adaugă noi dimensiuni personalității lui Țamblac. În lupta pentru apărarea dreptei credințe contra mahomedanilor, el a văzut în unirea tuturor forțelor creștine singura cale de a rezista expansiunii otomane.

Adevărata concepție despre ecumenism a lui Grigorie Țamblac a fost relevată și într-un recent studiu al cunoscutului cercetător Hans-Dieter Dopmann⁶⁹.

C. Rezachievici a explicat faptul că "spre deosebire de stema Țării Românești, stema Moldovei nu este reprezentată în cronica Sinodului"⁷⁰ prin faptul că delegația Moldovei era înglobată într-a Poloniei.

Încheindu-se lucrările Sinodului, Țamblac s-a întors la Kiev. S-a stins în jurul anului 1419/1420. L. Boisard afirmă: "Grigoire Țamblac exerca le pouvoir metropolitain jusqu'a sa mort 1419"⁷¹. La fel se afirmă și Filaret al Cernigovului⁷².

N. Kocev ne furnizează o informație puțin pusă în circulație în literatura de specialitate, publicată de I. Ivanov în 1970. Este vorba de o însemnare pe ultima foaie a unui *Tetraevangheliar* din secolul al XV-lea aflat la Mănăstirea Sf. Pavel de la Athos: "În anul 6928 indic 13 a răposat Grigorie Țamblac mitropolitul Rusiei". În același timp, cneazul Lituaniei a scris în 1420 papei Martin al V-lea că, datorită morții lui Grigorie Țamblac, nu mai este posibilă preconizata unire a bisericilor.

Restituirea operei și activității lui Țamblac se realizează destul de greu, printr-o acerbă muncă în arhive, prin depistarea de noi izvoare. Cele mai noi materiale converg în a considera pe mitropolitul Grigorie Țamblac un mare premergător ortodox în sensul ecumenismului din zilele noastre. Începutul activității sale în Moldova, a fost o etapă rodnică, care a permis lui Țamblac să cunoască exemple de toleranță religioasă a românilor față de catolici, armeni și alții.

Reprezentant al unei culturi ecleziastice, mitropolitul Grigorie Țamblac, "pentru care Ortodoxia era o patrie și cultura ortodoxă o singură cultură"⁷³, aparține peisajului internațional dominat de spiritualitatea monahicească isihastă ce triumfase deopotrivă de la Athos la Constantinopol.

Un Pahomie Sârbul sau Maxim Grecul, în literatura rusă, Constantin Costenichi în literatura sârbă, Vladislav Grămăticul în literatura bulgară, Nicodim de la Tismana în cultura sârbă și română, Grigorie Țamblac care și-a desfășurat activitatea în Bulgaria, Serbia, Constantinopol, Moldova și Rusia kieveană, toți aceștia sunt exponenții unei adevărate "internaționale" monahicești, datorită căreia cultura religioasă a lumii ortodoxe circula de la un popor la altul, îmbogățindu-se cu ceea ce crea fiecare.

NOTE

1. Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești sec. X-XVII*, București, 1974, p. 264.

2. Djordje S. Radojicic este de părere că Grigorie Țamblac s-a născut la 1365 în Nicodim de Tismana et *Gregoire Camblac*, în "Romanoslavica", 1964, p. 77.

3. C. Teodorovici, *Grigorie Țamblac*, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, p. 865.

4. Djordje S. Radojicic, *op. cit.*, pp. 77-79.

5. Episcopul Melchisedec, *Grigorie Țamblac*, în AARMSI, 1885.

6. Apolon Andrieș, *Grigorie Țamblac*, București, 1902, p. 5.

7. Filaret al Cernigovului, *Istoria bisericească*, Frankfurt am Main, 1872, p. 246.

8. Djordje S. Radojicic, *op. cit.* p. 79; A.I. Jaczimirski, *Grigorij Camblac*, St. Petersburg, 1904, p. 215.

9. Georgius Sphrantès, *Memorii*, București, 1966, p. 63.
10. *Ibidem*, p. 113.
11. N. Iorga, *Tot Țamblac*, în RI, 1925, p. 13.
12. I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, pp. 342-351; N. Iorga, *Unchiul lui Ștefan cel Mare*, în RI, 1919, p. 367.
13. Averkios Papadoupoulos considera pe Maria de Mangop în afara familiei Paleologilor
14. Basile Krivocheine, *La doctrine ascétique et théologique de Saint Gregoire Palamas*, în "Seminarium Kondakovianum" VIII, Praga, 1936, pp. 99-154; Kern C., *L'antropologie de Saint Gregoire Palamas*, Paris, 1950; Idem, *Les éléments de la théologie de Gregoire Palamas*, în "Irenikon" XX, 1947; Mayendorff J., *Introduction a 'étude de Gregoire Palamas*, Paris, 1959; Mayendorff J., *Sf. Grigorie Palamás și mistica ortodoxă*, București, 1995.
15. I.D. Laudat, *Eftimie de Târnovo și literatura slavo-română*, în MB, 7-8/1973; E.Norocel, *Patriarhia Bulgară de Târnovo între 1235-1293*, în ST, 3-4/1966.
16. P. Rusev, A. Davidov, *Grigorie Țamblac*, Sofia, 1966; N.T. Kocев, *Kam vaprosa za propovedniceskaia dejnost na Grigorij Camblak v Moldavia i Vlasiko*, în "Duhovna Kultura", Sofia, 1981.
17. P. Rusev, A. Davidov, *op. cit.*, p. 125.
18. Ștefan Bărsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii românești*, București, 1971, p. 145; I.D. Laurent, *Academia Domnească de la Alexandru cel Bun*, în MMS, 5-6/1979, pp. 321-324.
19. "Curierul român", 1839, pp. 10-11.
- 19 bis. *Pravilele* - scrieri cu cuprins religios și juridic, îmbinau doctrina ortodoxă cu legile bisericești numite canoane, cu legile de stat în materie bisericească și cu alte tipuri de legi..
20. "Curierul...", p. 11.
21. A.D. Xenopol., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, tom III, București, 1914, pp. 663-667.
22. Ștefan Bărsănescu, *op. cit.*, p. 148.
23. C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Iași, 1984.
24. T.G. Bulat, *Întregiri la istoria bisericii moldovene până la Ștefan cel Mare după mărturii noi*, în MMS 5-6/1969, pp. 324-347.
25. P. Rusev, A. Davidov, *op. cit.*, pp. 14-15.
26. *Ibidem*.
27. *Ibidem*.
28. *Ibidem*.
29. Episcopul Melchisedek, *op. cit.*, pp. 1-64.
30. Paul Mihail, *Geneza studiului întocmit de Episcopul Melchisedek despre Grigorie Țamblac*, în MMS, 7-9/1969, pp. 505-509.
31. BAR are 11 manuscrise ale sale: 1238-1241; 1264-1270; Biblioteca Patriarhiei 1 manuscris 18656.
32. Iatimirski, *op. cit. passim*.
33. E. Turdeanu, *Gregoire Camblac faux arguments d'une biographie*, în RES 2/1946.
34. P. Rusev, A. Davidov, *op. cit.*, pp. 37-38.
35. Damian P. Bogdan infirma categoric opinia că Grigorie Țamblac este același personaj cu David Uric.
36. Sorin Ulea, *Gavril Uric primul artist român cunoscut*, în SCIA 2/1964, pp. 235-264.
37. Ms. slav BAR, nr. 165.
38. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Sibiu, 1972, p. 84.
39. N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești*, vol. I, Vălenii de Munte, 1908, p. 63.
40. C.C. Giurescu, *Les relations des Pays roumaines avec Trebizonde aux XIV-e siècle*, în RRH, 1974, pp. 239-347.
41. Simion Florea Marian, *Sfântul Ioan cel Nou*, București, 1895; *passim*.
42. N. Cartoian, *Istoria literaturii române*, București, 1980, p. 47.
43. Dimitrie Goniș, *Prelucrări neoelenice ale Martiriului Sf. Ioan cel Nou de la Suceava*, Atena, 1982.
44. *Ibidem*.
45. *Ibidem*.
46. *Ibidem*.
47. Dan Zamfirescu, *Întâiul scriitor român*, în "Luceafărul", 14 mai 1983.
48. x x x, *Istoria literaturii române*, București, 1964, pp. 362-364.
49. Dan Zamfirescu, *loc cit*, p. 3; idem, *Din nou despre întâiul scriitor român*, în "Luceafărul", 43/1983.
50. P. Rusev, *Reformată na Evtimii de Târnovo*, Sofia, 1980.

51. Vasile M Demciuc, *Raporturi și influențe politice și spirituale în Moldova sec. XVI-XVII* în AMI, Suceava, 1983, p. 144 și urm.
52. Dan Zamfirescu, *Întâiul scriitor român...*
53. Arhim. Ciprian Zaharia, *Josif I Mușat Întâiul Mare ierarh român*, Roman, 1987.
54. T. Voinescu, *Cea mai veche operă de argintărie medievală din Moldova*, în SCIA, 2/1964.
55. P. Rusev, A. Davidov, *op. cit.*, p. 197.
56. B. Naumov, *Kocemke tvorcestva Grigorij Camblak*, în "Sovietskoe slavjane-vedenie", 6/1967.
57. I.D. Laudat, *Grigorie Țamblac în tradiția românească*, în MMS 4-6/1981.
58. R. Pava, *Cartea de cântări a lui Eustatie de la Putna*, în SMIM, 1961, p. 335.
59. *Ibidem*.
60. Constantin I. Karadja, *Delegații din țara noastră la Conciliul de la Konstantz*, București, 1927; Chemarea la Konstantz, lansată de Sigismund de Luxemburg, devenit din 1410 și împărat al "Sfântului Imperiu roman de națiune germană" a adunat în jurul lui Ioan al XXII-lea (1410-1415), antipapa de Pisa, parte din lumea creștină. Acesta cânta la 1 noiembrie 1414 mesa inaugurală a Conciliului. Cu excepția Spaniei, încă fidelă lui Benedict al XIII-lea, antipapa la Avignon, toate națiunile erau prezente. Nici Grigorie al XII-lea, papă la Roma, n-a pregetat a trimite 2 reprezentanți. În cele 45 de ședințe, Sinodul de la Konstantz, pe lângă dorința de a interzice scrierile lui Wicliff, a condamnat pe Jan Hus și Jeronime de Praga arătând superioritatea sinodului ecumenic asupra papei și a pus capăt schismei papale prin recunoașterea lui Martin al V-lea ca unic suveran pontif.
61. Dănuț I. Manu, *Sinodul conciliarist de la Constanța și participarea bisericii din Moldova și Țara Românească*, în GB, 5-6/1973.
62. Vasile M. Demciuc, *art. cit.*, p. 144; A se vedea și Hilda Frey, *Dokladi: Balgarskata literatura i svetovniat literaturen proces*, Sofia, 1983, vol. II, pp. 39-54.
63. Vasile M. Demciuc, *art. cit.*, p. 145.
64. *Ibidem*.
65. Ulrich von Richental, *Chronik das Constanzer Consils*, Ed. Mihail Buk, 1882, p. 47.
66. *Ibidem*.
67. Hilda Frey, *art. cit.*, Întregul text al discursului a fost redat de cardinalul Filastre, întâia oară, apoi de Hilda Frey la Sofia.
68. "Această unire a grecilor cu biserica romană a exprimat-o patriarhul Josif când a văzut deschis că întreaga Grece va fi supusă turcilor, dacă, ca urmare a neînțelegerilor pentru religie, ajutoarele armate ale apusenilor nu se vor găsi în mijlocul lor. Văzând aceasta, împăratul a luat acea decizie ca fiii săi să dobândească legături de rudenie cu fiii uniți și întâi stătători ai bisericii române prin care grecii prea lesne vor restabili înțelegerea de mai înainte cu latinii".
69. Hans Dieter Dopmann, *Mitropolit Grigorij Camblak i negovoto etnostenie kam Rimskata Carkva na Konstantzkija sabor*, în *Tarnovska Knizovna skola. 3. Grigorij Camblak Zivot i tvorcestvo*, Sofia, 1984, pp. 379-383.
70. Ulrich von Richental, *op. cit.*
71. L. Boisard, *L'église de Russie*, Paris, 1864, p. 154.
72. Filaret al Cernigovului, *op. cit.*, p. 240.
73. G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, București, 1969, p. 70..

Résumé

Grégoire Țamblac occupe une place particulière dans l'histoire de la culture et de la civilisation sud-est européenne. Né dans la deuxième moitié du XIV-^e siècle, Grégoire Țamblac est considéré le premier représentant de la littérature roumaine ancienne.

Ancien disciple du grand érudit Eftimie de Târnovo il a accompli ses études à Athos, d'où il part à Constantinople. En 1401 il vient à Suceava tant que messenger de la Patriarchie de Constantinople pour résoudre le conflit de celle-ci concernant la reconnaissance de Joseph I comme métropolite de la Moldavie. Il enseigne à l'Académie Princière de Suceava. Depuis 1415 il est métropolite de Kiev. Son œuvre la plus importante est *Le Martire du Saint Jean le Nouveau*. Ses écrits suivent le modèle de la littérature byzantine, surtout les œuvres de Manasses. La fin de son œuvre est intéressante du point de vue historique, car elle se rapporte aux événements de Moldavie au début du règne d'Alexandre le Bon.

CIPRIAN PORUMBESCU - EDUCATOR

Vasile Vasile

Ca în cazul multor creatori de frumos: literați, plasticieni, muzicieni, și în cel al lui Ciprian Porumbescu putem contura o activitate pedagogică necesară a fi cunoscută și pentru întregirea personalității muzicianului, simbol al celui mai sincer patriotism românesc, dar și pentru că el a introdus în activitatea educațională valori ce-și continuă viața și în pragul celui de-al III-lea mileniu, dovedindu-și perenitatea. În cazul său, educatorul poate fi privit din mai multe puncte de vedere: cel de educator, în sensul general, de modelator de suflete prin creația sa încărcată de valențe formative și de un patriotism de cea mai pură esență, de cea de om al catedrei și de autor de materiale cu destinație pedagogică.

Ce român nu a fost mișcat de melodiile simple, dar de o profunzime nebanuită, ale muzicianului bucovinean, care se adresa în numele românilor siliți să trăiască dincolo de fruntariile vremelnice ale țării: "Pe-al nostru steag e scris: Unire,/ Unire-n cuget și-n simțiri..."? Textele și melodiile sale au stârnit primii fiori ai dragostei de patrie, a sutelor de generații de copii români. Căci, cine a exprimat mai concis și mai plastic simbolurile tricolorului românesc: roșu - "focul ce străbate/ Inima plină de dor,/ Pentru sfânta libertate/ Și al patriei onor"; galben - "Auriu ca mândrul soare/ Fi-va-al nostru viitor,/ Pururea-n eternă floare/ Și cu luciu netrecător"; albastru - "credința/ Pentru nație ce-o nutrim..."? El este cel dintâi căruia i se aplică dorința exprimată în finalul cântecului: "Iar, când fraților m-oi duce/ De la voi și-oi fi să mor,/ Pe mormânt atunci să-mi puneți/ Mândrul nostru tricolor". Câți creatori de frumos și-au confirmat fidelitatea față de crezul artistic exemplar, ca Ciprian Porumbescu: "Credincioși, fără schimbare/ Pân' la moarte o să fim!" Asemenea luptătorilor spartani care aveau de ales între a fi victorioși sau a se jertfi eroic, Ciprian Porumbescu a ales cea de-a doua variantă, înfruntând o detenție nedreaptă, dar fatală. Activitatea prodigioasă desfășurată în fruntea societății academice "Arboroasa", care i-a adus detenția ce-l va costa viața, reprezintă un model de activitate educațională pusă în slujba unor idealuri de cel mai profund și mai autentic patriotism.

"Nu e ... mirare - scria colegul său de suferință, viitorul preot Constantin Morariu - ca un suflet așa de simțitor ca al lui să nu fi răspândit în jurul său, ca floarea cea plăcut mirositoare, numai parfumul binelui, frumosului și a tot ce e măreț și nobil. Nu e mirare că în orice societate se iveau, el era matca împrejurul căreia se adunau albinele"¹.

Dedicând studențimii române a timpului, dar nu numai ei, - pentru că unele cântece din culegere vor fi cântate mai întâi de școlarii învățătorului Porumbescu și nu numai de ai lui - *Colecțiunea de cântece sociale*, tipărită la Viena, în 1880, Ciprian Porumbescu își înscrie numele în rândul marilor educatori ai neamului. Prin ea își vor lua zborul spre generațiile secolului și ale secolelor viitoare, nemuritoarele cântece: Imnul Unirei - Pe-al nostru steag e scris Unire, Cântecul tricolorului, Cântecul gînteii latine, Inima de român, Hora, Haidetu, frați, cu bucurie, Lelițo de la Munteni etc.

Într-o vreme când muzica românească era dominată de nume străine de artiști, care găsesec în țara noastră mediul prielnic de afirmare, dar transferând aici forme ce nu puteau ține cont de tradiția locală, Ciprian Porumbescu, chiar desfășurându-și activitatea în afara granițelor samavolnice impuse de marile puteri, afirmă forța creației populare. Căci ce sunt nemuritoarele Baladă pentru vioară, Rapsodia română pentru pian, Tabăra română, opereta Crai nou etc. decât dovezi ale legăturilor sale trainice cu folclorul românesc și cu potențele lui artistice și

educaționale. Sentimentul istoriei naționale poate fi urmărit de bardul de la Stupca din momentul când cântă "Daciei întregi" la faimoasa sărbătoare de la Putna, până la nemuritoarea creație Altarul Mănăstirii Putna.

Creația sa religioasă, chiar dacă nu se încadrează în matca tradiționalei monodii bizantine, cum am arătat recent², s-a impus prin sinceritatea ei, unele lucrări devenind repere ale literaturii corale religioase: Tatăl nostru, Cuvine-se cu adevărat..., Adușu-mi-am aminte... zguduitorul cor cu care începea filmul ce i-a fost dedicat. "Începea", pentru că autoritățile totalitare nu au îngăduit ca această scenă zguduitoare și reprezentativă să fie difuzată. Acesta din urmă, deschidea drum concertului coral religios în literatura noastră muzicală. Toate acestea dau dreptul înscrierii numelui lui Ciprian Porumbescu la loc de cinste între marii pedagogi ai neamului.

Dar, așa cum am anticipat, Ciprian Porumbescu a fost și educator propriu-zis, învățător și profesor de muzică, animator al mișcării artistice școlare și care-și vede montată prima operetă românească prin intermediul elevilor săi, cu care organizează și ceea ce azi numim primul concert de autor din muzica românească, chiar dacă la puțin timp el va trebui să părăsească pentru totdeauna orașul gazdă al acestor manifestări - Brașovul, întorcându-se apoi la Stupca lui dragă "pentru a tuși pentru ultima oară" - cum îi va scrie nefericitului său părinte.

Activitatea de învățător a lui Ciprian Porumbescu, la Stupca și Ilișești, a fost sintetizată în monumentală lucrare ce i-a fost dedicată de profesorul universitar cernăuțean, Leca Morariu, din păcate tipărită doar parțial³, de peste un deceniu celălalt volum, al doilea, așteptându-și ieșirea în public.

După aprigul și nedreptul proces al capilor "Arboroasei" - cum îl numește Leca Morariu - Porumbescu nu mai beneficiază de stipendiul necesar continuării studiilor. Astfel, că se alătură destoinicului său părinte trupesc și sufletesc, Iraclie, ca învățător de cântare și gimnastică al "stupcăneilor celor cu cioareci și opincuțe"⁴. Portretul învățătorului Ciprian Porumbescu este redat în culorile cele mai vii de unul dintre foștii elevi, preotul Gheorghe Mihuță: "Într-o bună zi numai ce ne trezim că domnul Ignatie Corvin intră-n clasă însoțit de alt domn, foarte înalt, foarte svelt, dar foarte vesel și frumos, cu capul lui semeț și buclat. După ce ne-a salutat zâmbind pe noi copiii (...) domnul cel nou nici una nici două, prinde a face școală cu noi. Dar ce școală! Nouă și nemaiauzită! Când a prins a proslăvi cântecul românesc și-a spune că noi, românii, neam de țărani și de ciobani, avem cântări mai frumoase decât națiile cele domnite, ochii i se umeziră de-a binelea, iar noi ne șmărcăiam chiar aievea. Când în urmă minunatul nostru învățător prinse a cânta el însuși, cu glasul lui și vesel, și duios, câteva cântece românești, toate gurile rămaseră căscate asupra lui și un pui de suspin plâpând pursese de undeva, din fundul lăițelor"⁵. Cu riscul exceselor de citate în acest material, vom mai apela la portretul atât de vibrant al învățătorului Porumbescu și pentru că el ni-l relevă în calitate de premegător al lui D. G. Kiriac, cel care va lansa cea de-a doua deviză a crezului său educațional: "cântece românești în școală românească". "Ne-am împrietenit - continua fostul elev - chiar din prima lecție cu domnu' învățător care știa să lăcrimeze ca și noi, și cântam de-a valma cu dumnealui: Sunt școlăraș de carte, Când era cioroaica barză, mai venea la noi la varză, și, mi se pare, și cântecul Trei culori. Nu pot uita cât haz au făcut cuvintele: nas de curcă, ochi de găscă, suflețelul de rădichi - cuvinte repetate apoi neconținut când era vorba să producem veselie în clasă. Destul că foarte curând cântecele acestea începură a merge strună și domnu' Ciprian ne spune: - Nu-mi pare rău de trudă, că cel puțin vă las o amintire care nu-ți uita-o toată viața! Și, Doamne, frumos îi cântecul care nu-l poți uita!... Ochii îi luceau din nou a umezire. Noi încă nu știam că școala cu domnu' învățător Ciprian purcede înspre sfârșite (...). Ani întregi de școală... mare alean și mângâiere mi-a fost cântecul lui Ciprian Porumbescu. Ori de câte ori îl aud, parcă simt că o mână blândă din copilărie mă netezește pe cap..."

Portretul profesorului Porumbescu ne este oferit de Teochar Alexi, autorul libretului operei bufe Noaptea Sfântului Gheorghe, într-un articol se pare nepublicat deși a fost destins revistei "Familia" și citat de Leca Morariu în ultima parte a monografiei amintite, pare nepublicată încă: "Era în anul 1881. Ciprian Porumbescu ocupa aici, în Brașov, postul de dirigent al corului bisericesc de la Sf. Nicolae și de profesor de muzică la gimnaziul român. El însuși fusese societății noastre o nouă viață peste tot, dar mai cu seamă cu privire la muzică. Acolo unde alți maeștri înainte să și totodată cu dânsul, se plâneau că este lipsită de puteri muzicale, Ciprian compunând muzica la opereta lui Alecsandri, intitulată Crai nou, fu în stare să o prezenta pe scena publică, și exclusivamente, cu diletanți..."⁶ Vom reține și noutatea acestei scrisori privind paternitatea lucrării în discuție, Noaptea Sfântului Gheorghe, Tudor Flondor preluând de la înaintașul său, Ciprian Porumbescu, prima versiune a lucrării muzicale.

Așa cum am arătat recent, în sinteza învățământului muzical românesc⁷, Ciprian Porumbescu se numără printre alcătuitoarii de manuale școlare pentru educație muzicală, fiind, în același timp, autor al unor cântece oglindind viața copiilor, având destinație didactică și bucurându-se de o circulație invidiabilă în repertoriile școlare. Este vorba de două manuscrise dovedind preocupările pedagogice ale învățătorului Ciprian Porumbescu și care i-au folosit în munca sa la școlile din Ilișești și Stupca: Elementele notației muzicale și Elementele muzicii vocale, ambele prezentate în detalii de autoritatea supremă în materie de porumbescologie, Leca Morariu. Dacă cel dintâi manuscris a fost considerat de biograf, un abecedar muzical, cel de-al doilea este un abecedar al cântării, în care se vede preocuparea muzicianului pentru a da școlii românești, cântece potrivite cu orizontul psihologic al copiilor. În acest manual - și probabil și din necesități didactice - apar pentru prima dată, mai multe cântece care vor alcătui *Colecțiunea de cântece pentru studenții români*. Se disting în manuscrisele-manuale ale lui Ciprian Porumbescu cel puțin două categorii de cântece: cele cu caracter patriotic și cele destinate în mod special copiilor și remarcăm faptul că, pentru multe dintre ele, el scrie atât versurile cât și muzica.

Toate acestea ne dau dreptul să vorbim despre Ciprian Porumbescu-educator, și nu despre un educator obișnuit ci despre un EDUCATOR (cu toate literele mari). Ne susțin, în acest sens, lecțiile sale de mare demnitate patriotică, de aplecare și valorificare a creației populare românești, de creare de cântece românești pentru copiii români și de melodii nepieritoare ale spiritualității noastre și, nu în ultimă instanță, calitățile sale de învățător și de profesor și cele de autor al primelor încercări de manuale pentru școala românească.

NOTE

1. Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. I, ediție îngrijită de Vasile D. Nicolescu și Vasile Vasile, Ed. Muzicală, București, 1986, p. 348.
2. Vasile Vasile, *Istoria muzicii bizantine și evoluția ei în spiritualitatea românească*, vol. II, Academia de Muzică, București, 1995, p. 218.
3. Volumul al II-lea al monografiei *Iraclie și Ciprian Porumbescu* este gata pentru tipar din anul 1986, când a fost predată întreaga lucrare. Edituri: Muzicale.
4. Leca Morariu, *op. cit.*, p. 346.
5. Idem, p. 347.
6. Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, exemplar dactilografiat, Uniunea Compozitorilor și Muzicologilor, vol. IV, p. 388.
7. Vasile Vasile, *Pagini nescrise din istoria pedagogiei și a culturii românești*, Ed. Didactică și Pedagogică R. A., București, 1995, p. 161.

Résumé

Dans cet article, l'auteur contribue au complètement de portrait de compositeur Ciprian Porumbescu par la surprise de quelques aspects de l'activité pédagogique déroulé au Braşov, Ilişesti et Stupca. L'éducateur peut être vu de beaucoup de points de vue: éducateur-généralement parlant (modelateur d'âmes par sa création) l'homme de la chaire et auteur des matériaux pédagogiques. Sont soulignés les traits de la création: le sentiment de l'histoire nationale (patriotisme) des chansons sociales le contact avec folklore roumain, le sentiment religieux.

Le nom de Ciprian Porumbescu se lie de ce point de vue avec les éditeurs des manuels scolaires et avec les animateurs de la vie artistique dans les écoles (c'est lui qui motive la première opérette roumaine avec l'aide des élèves de lycée de Braşov).

L'activité pédagogique de Porumbescu se reflète dans les initiatives entreprises dans le cadre de société "Arboroasa".

ARON PUMNUL, CTITOR AL BIBLIOTECII ÎNVĂȚĂCEILOR GIMNAZIȘTI DIN CERNĂUȚI

Ilie Rad

Motto:

"Nu se poate spune cât folosește o asemenea
bibliotecă în privința dezvoltăciunii literaturii
și simțului național"
(Aron Pumnul)

1. Oportunitatea înființării bibliotecii. Problema întemeierii unei biblioteci românești la Gimnaziul Superior din Cernăuți era parte inseparabilă a înființării primei catedre de limba și literatura română de la amintita instituție. Momentul prielnic pentru realizarea acestui deziderat a apărut pe fondul schimbărilor survenite în Bucovina, ca urmare a Revoluției de la 1848, când - așa cum plastic se exprima istoricul Mihai Iacobescu - "circulația cărților, românești și străine, aidoma sângelui într-o ființă vie, pulsa și accelera ritmul vieții spirituale și în Bucovina"¹. Încă în răspunsul Consistoriului ortodox-răsăritean, din septembrie 1848, adresat Prezidiului Galiției (Bucovina era, la acea dată, alipită Galiției), în legătură cu oportunitatea creării acestei catedre, se arăta, în partea finală a scrisorii: "Pe lângă sacrificiile ce sunt a se cere de la dânsul (de la viitorul titular al catedrei, n.ns. I.R.), ar trebui să se poarte grijă și pentru înființarea unei biblioteci românești, cu atâta mai vârtos, că cărțile științifice și alte izvoare în limba românească vor trebui procurate cu multă osteneală și cu mari spese, mai ales în anii dintâi. De aceea, credem că un salariu anual de cel puțin 1000 fl. m. c. și un pașal de 100 fl. pentru crearea unei biblioteci românești ar fi de ajuns pentru atingerea scopului intenționat"². Ca urmare a acestor solicitări, în ordinul de înființare a catedrei, nr. 239, din 10 ianuarie 1849, emis de Prezidiul Galiției, se stipula clar: "Ce se atinge mai departe de dotațiunea de 100 fl. (o sută de florini) propusă de corpul profesoral pentru cumpărarea de cărți românești, s-a observat în citatul emis ministerial că pentru biblioteca Institutului de Studii Filosofice din Cernăuți se află o dotațiune proprie anuală, care are menirea a procura mijloacele ajutoriale științifice necesare pentru toate catedrele, prin urmare și pentru această noauă de limba românească. Când n-ar ajunge mijloacele ce stau la dispozițiune, atunci este treaba corpului profesoral ca, demonstrând acurat trebuința, să facă propunere pentru mărirea dotațiunii sau pentru o subvențiune extraordinară timpurală"³. Necesitatea înființării unei biblioteci cu cărți românești este subliniată și de I.G. Sbiera, care a intrat la Gimnaziul din Cernăuți o dată cu achiziția primelor cărți pentru această bibliotecă (1857) și care scria că "mulți gimnaziști români cu plăcere ar fi citit una sau alta și în românește; dar nu aveau la dispoziție nici o carte românească în biblioteca gimnaziului, iar de la Biblioteca Țării, înființată în 1851, nu puteau împrumuta cărți, fiindcă trebuiau să depună o cauțiune de 10 florini, pe care însă nu o aveau"⁴. Amplificând această dorință, I.G. Sbiera își atribuie lui însuși inițiativa înființării bibliotecii, uitând de documentele publicate chiar de el, cu un deceniu înainte (citează de noi mai sus), din care se poate vedea că întemeierea bibliotecii cădea în sarcina profesorului de limba și literatura română: "Spre a împlini dorința mea și a unora dintre conșcolerii mei, începui a face printre ei propagandă pentru înființarea unei biblioteci românești, proprie

studentești"⁵. O informație surprinzătoare vizând ctitoria bibliotecii a descoperit Aurel Vasiliu, studiind anuarul liceului cernăuțean pe anul 1861 (*Programm des K.-K. Ober-Gymnasiums in Cernowitz*, 1861), în care, la capitolul "Die Schulerbibliothek", se afirmă că biblioteca "a luat naștere cu încurajarea și auspicile d-lui Alexandru cav[aler] de Hormuzachi, care, cu nobile ostenele, în scopul de a procura tineretului gimnazial de aici și mijloacele necesare unei dezvoltări naționale, în 1857 a dispus organizarea colectării printre prietenii tineretului și studenții gimnaziului, printre care s-a remarcat mai ales octavanul Ioan Sbiera (actualmente absolvent al Facultății de Drept), care și el a donat 60 de lucrări cu 75 volume, împreună cu 31 de fl., în scopul de a înființa biblioteca"⁶. Se poate spune, în concluzie, că indiferent dacă inițiativa propriu-zisă de înființare a bibliotecii poate fi atribuită lui Al. Hurmuzachi, I.G. Sbiera sau Aron Pumnul, cel din urmă s-a ocupat efectiv de îmbogățirea fondului de carte, de organizarea și funcționarea bibliotecii.

Deși despre biblioteca gimnaziștilor s-au scris, de către Aurel Vasiliu⁷, studii excelente, iată că istoria literară este și în acest caz plină de surprize. În Fondul Hurmuzachi de la Arhivele Naționale din București există un document, nevalorificat până în prezent, referitor la această bibliotecă. E vorba de o scrisoare a clericilor și studenților români de la Gimnaziul Superior din Cernăuți, adresată "preaștrălucitei familii de Hurmuzachi", în care aceștia "se roagă să li se încuviințeze ca biblioteca românească ce o înființează ei la Gimnaziul den Cernăuți se poarte numele marelui vornic Doxachi de Hurmuzachi și să-i câștige încuviințaciunea așăzămintelor"⁸, după cum se afirmă în "consemnarea" lui Aron Pumnul, ce ține loc de adresă a destinatarului. O expertiză grafologică a scrisului arată că nu Aron Pumnul a caligrafiat acceastă scrisoare, cu excepția adresei de care vorbeam (scrisoarea era trimisă la Cernaucă), deși stilul și limbajul aparțin profesorului cernăuțean. E posibil ca Pumnul să fi redactat inițial o ciornă, punând pe altcineva să o transcrie. Probabil că acea persoană este Niculae Sbiera, fratele lui I.G. Sbiera, care se și iscălește ultimul pe lista cu numele semnatarilor și care era atunci teolog (așa se explică faptul că scrisoarea este trimisă de "clericii - subl. I.R. - și studenții români de la Gimnaziul Superior din Cernăuți"). Oricum, fiind vorba de un document extrem de interesant și inedit, vom zăbovi puțin asupra lui.

În prima parte a scrisorii, se face o descriere a "stării" națiunii române din Bucovina, în jurul anului 1848, națiune care era "lipsită de toată dezvoltăciunea și cultura națională". Obligați să trăiască într-o unire forțată cu Galiția, românii bucovineni se simțeau "închiși ca cu niște muri chinezici, atât de cătră Moldavia, cât și de cătră Ardeal". În conștiința românilor bucovineni se instalase prejudecata că "propunerea" științelor nu este posibilă în românește, motiv pentru care se rușinau atât de limba lor maternă, cât și de numele de român. Din fericire, în acele momente grele, prin "lucrarea provedinței zeiești", au apărut "unii bărbați, carii, în acel tâmp amerințativ cu periciune, să păstreze limba, ca sufletul națiunii, și simțămintele naționale, ca puterea lucrătivă de viață națională". Cel dintâi dintre acești bărbați aleși de providență a fost marele vornic Doxachi de Hurmuzachi (decedat la 30 martie 1857). După ce subliniază meritele acestuia în readeptarea conștiinței naționale (materializate mai întâi în înființarea primei catedre de limba și literatura română la Gimnaziul Superior din Cernăuți), autorii scrisorii arată că "dorul nestins ca să ne cunoaștem limba în toată ființa ei" nu se poate realiza doar prin "ascultăciunea prelegințelor, ci se cere neapăravăr să avem și cărțile cuprinzative de materialul literăturei noastre, ce se poate ajunge numai pren înființaciunea unei biblioteci, în carea să se adune pe-ncet toate cărțile și găzetele române. De aceea ne-am apucat, den îndemnul simțămintelor deșteptate în inimele noastre pren cuvântul și fapta Domniei Voastre, a înființa la gimnaziul cernăuțean o bibliotecă românească cu ajutoriul unuia din frații D-Voastre și cu micile contribuciuni ce am putut face între noi"⁹.

Pentru motivele arătate, autorii scrisorii considerau deplin justificată propunerea ca marele vornic Doxachi să devină "pătronul" spiritual al bibliotecii, care urma să-i poarte

numele. Erau trimise, cu această ocazie, și regulamentul de funcționare al bibliotecii, în zece puncte, precum și un document (care însă nu s-a păstrat) cu avutul acesteia, după care urmau semnăturile a 56 de elevi români, cei mai mulți fiind, desigur, elevi ai lui Aron Pumnul. Este interesant de observat că, exceptând câteva nume, marea majoritate a semnatarilor apar, o dată sau de mai multe ori, câteodată cu nume ușor schimbate (Abăger Ioan = Ioane Abageriu; Aftanasiu Procopovici = Tănas Procopovici), în evidențele originalului catalog al bibliotecii - *Consemmăciunariul venitului, cheltuielilor și al avutului Bibliotecii învățăceilor români gimnaziali cernăuțeni* - inițiat și redactat (la început) de Aron Pumnul, fie în calitate de copisti ai gazetei *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, fie ca "dăruitori" (cu bani sau cărți) pentru bibliotecă. Nu știm dacă răspunsul familiei Hurmuzachi a fost negativ sau autoritățile guberniale nu au fost de acord ca biblioteca să poarte numele marelui vornic, deși mai plauzibilă pare cea de-a doua ipoteză. Cert este că, atunci când redactează *Consemmăciunariul...*, în 1858, Aron Pumnul nu uzează de numele lui Doxache Hurmuzachi.

2. Organizarea și funcționarea bibliotecii.

Cercetând documentele vremii, se poate trage concluzia că biblioteca a funcționat efectiv, într-o formă organizată, începând cu anul 1858, chiar dacă există dovezi că primele donații s-au făcut și în anul anterior. La 8 februarie 1857, de pildă, Vasile Alecsandri îi scria, de la Iași lui Al. Hurmuzachi: "Am dat fratelui Costachi [Hurmuzachi] o colecție a tuturor uvrajelor ce am publicat pân-acum, spre a le trimite Bibliotecii studenților români din Bucovina", de unde rezultă că biblioteca exista deja, într-o formă neinstituționalizată, încă de la începutul anului 1857¹⁰. Pe de altă parte, la 22 august 1857, într-o scrisoare către Timotei Cipariu, expediată din Cernăuți, Aron Pumnul scria: "Aici s-a înființat o bibliotecă provincială den dăruiri private, carea are de scop să adune toate cărțile literaturii române, germâne, polone, rutene, frâncești etc. Eu sânt convins că D-Voastră încă veți dăruia den opurile tipărite acolo câte un esemplariu; asemenea fac toți românii și străinii, carii știu de ea; ba încă domnește un felu de întrecere den partea năciunaletăților, căci fiecare ar dori și se nevoiește a înfățișa literatura sa cât se poate mai deplinit. / Biblioteca se administra, după statutele întărite de guvern, de cătră un comitet administrativ ales dentre întemeietorii ei. / Nu se poate spune cât folosește o asemenea bibliotecă în privința dezvoltăciunii literaturii și simțului năciunal"¹¹. Aron Pumnul se referea, în mod evident, la înființarea Bibliotecii Țării (Landesbibliothek, un fel de Bibliotecă Națională), căci, dacă biblioteca gimnaziștilor ar fi funcționat la acea dată (august 1857), Pumnul ar fi solicitat donațiile pentru aceasta, așa cum va face în scrisori ulterioare. Un alt argument decisiv pentru anul 1858, ca an al funcționării efective a bibliotecii, este amintitul *Consemmăciunariu...*, redactat în acest an, în care sunt notate, cu o meticulozitate tipic germană, donațiile și achizițiile de cărți, banii disponibili, cheltuielile efectuate, numele donatorilor și data donării, numele celor care împrumutau cărți și uitau să le înapoieze etc.

În privința locului de funcționare, avem o mărturie a cunoscutului memorialist Teodor Ștefanelli: "Pumnul locuia în casele proprii, aproape de periferia orașului, în strada care astăzi poartă numele lui. El avea două case în aceeași curte. Dacă intrai pe o porțiță de lemn în această curte, te aflai între amândouă casele. Cea din dreapta, mai mare și mai înaltă, cu cerdac dinainte, era casa unde locuia Pumnul, iar cea din stânga, mai mică și mai joasă, era menită pentru studenții ce-i găzduia Pumnul. În această căsuță se afla și o mică bibliotecă a studenților români, ferită de ochii profesorilor străini, căci după legile școlare, studenții nu aveau voie să întrețină biblioteci și ar fi fost confiscată și această bibliotecă, dacă în ochii lumii nu ar fi trecut de proprietate a lui Pumnul"¹². Elevii nu numai că beneficiau de această bibliotecă, dar și participau activ la administrarea ei. Conducerea revenea unui profesor (Aron Pumnul - 1858-1862; I.G. Sbiera - 1863-1870; M. Călinescu - 1871-1880) munca efectivă aparținând elevilor,

între care îi amintim pe: I.G. Sbiera, Niculae Sbiera, Al. Pleșca, Gavril Buliga, Ion Botezat și, mai ales, Mihai Eminescu. Viitorul mare poet, care semna și *Mihail Eminoviciu*, a înregistrat cărțile în *Consemnăciunariu...* în intervalul 1865-1866, precum și în anii următori, cu intermitențe, până în 1871. În ceea ce privește orarul, cât timp biblioteca a funcționat în casa lui Aron Pumnul, aceasta n-a avut un orar precis, cărțile putând fi împrumutate oricând. După mutarea bibliotecii în clădirea Gimnaziului Superior, în 1861, orarul era "miercurea și sâmbăta după-amiază, de la 2 până la 4 oare, când s-ar putea împrumuta și reîntoarce cărți den bibliotecă"¹³.

Aron Pumnul s-a aflat la căma bibliotecii până la 15 noiembrie 1863, când conducerea acesteia este preluată de I.G. Sbiera, așa cum rezultă din următorul *Cumpu public și strămutăciune de primirea banilor dăruți bibliotecii învățăceilor rumâni den Cernăuți*, redactat și scris de Aron Pumnul însuși: "Până la capătul anului o mie opt sute șasezeci și doi s-au adunat banii la profesoriul Aron Pumnul, și sânt însemnați în acest *Consemnăciunariu* atât banii primiți, cât și cheltuiiala, precum și cărțile cumpărate ori dăruite. Pe anul o mie opt sute șasezeci și trei au primit atât banii dăruți, cât și cărțile cumpărate ori dăruite Dumialui (sic!) Găbriil Buliga, studinte den clasa a VII [a] gimnazială. (Numele lui Buliga nu este scris de Aron Pumnul). Fiindcă Aron Pumnul este bolnăvicios și nu se poate ocupa cu administrăciunea bibliotecii, nici a avutului ei: de aceea străpune atât avutul ei în bani gata, cât și administrăciunea ei Domnului Ion Sbiera. Avutul ei de față, ce se află la profesoriul Pumnul, este de *trei galbeni* în aur și 1 fl. 96 cr., cari s-au străpuns la Dumialui Domnul Ioniță Sbiera, profesoriul limbei române. N.B. Trebuie de însemnat că biblioteca, în anul 1862, n-a avut alt venit decât doi galbeni de aur de la D-nul Boțann. Spre adeverință deplină se subscie acest cumpu de străpuitoriul și primitoriul. Cernăuți, 1863, noiembrie în 15. Aron Pumnul. / S-au primit astăzi, într-a 1/15 noiembrie 1863, de către subscrisul, de la domnul profesoriu Arune Pumnul, suma de trei galbeni în aur și un florin nouăzeci și șese de cruceri vălută austriacă. Ion Sbiera"¹⁴.

În 1861, cum spuneam, biblioteca va fi donată liceului, la sugestia lui Al. Hurmuzachi¹⁵. În cadrul Gimnaziului Superior funcționează pe durata unui deceniu, până în 1871, când I.G. Sbiera o trece în patrimoniul Societății pentru Literatură și Cultura Poporului Român din Bucovina. Dar ea continua să aibă o oarecare autonomie, funcționând independent de biblioteca Societății..., până în 1880, când *Consemnăciunariul* ... înregistrează încă donații de cărți. În 1943, Aurel Vasiliu spera că volumele păstrate din fosta bibliotecă a gimnaziștilor de odinioară să fie reasezate în casa lui Aron Pumnul, care urma să fie transformată în muzeu¹⁶.

3. Îmbogățirea fondului de carte. Așa cum afirma istoricul Mihai Iacobescu, "printr-o muncă perseverentă, competentă, pasionată, Pumnul reușește - grație și multiplelor sale legături cu numeroase personalități și instituții românești - să adune în numai câțiva ani peste o mie de volume, ilustrând toate genurile și speciile literare, reviste, ziare, din tot ce avea atunci mai reprezentativ cultura românească"¹⁷. Există, în scrisorile rămase de la Aron Pumnul, multe dovezi în acest sens.

Astfel, în scrisoarea trimisă, în august 1864, lui Paul Bănuț, relatându-i despre vizita făcută, la Iași, în septembrie 1861, lui Anastasie Panul, un vechi cunoscut al său, pe atunci prim-ministru în Guvernul Moldovei, Aron Pumnul spune: "Afară de aceasta i-am mai făcut cunoscut că directorii germâni de preț Ungaria, Ardeal, Găliția, Moravia, Boemia, Italia, în înțelegere cu Ministeriul, au mijlocit pre la toți autorii și librarii Germâniei, ca den fiecare carte ce o tipăresc, să dăruiască în dar câte un esămplariu pe la gimnaziile den numitele provincie: ca așa tinerimea de pe la acele gimnazie să aibă numai cărți germâne de cetit, și așa pe încetul să-și piardă năciunăletatea. Deci dară l-am rugat ca să mijlocească și în Principatele Rumâne dunărene (Moldavia și Rumânia) ca fiecare autoriu și librariu să dăruiască câte un esămplariu

den cărțile ce le tipăresc, la fiecare gimnaziu și așezământ teologic ori juridic den provinciile austriace, pe unde se află învățăceii rumâni, ca așa să aibă cărți rumânești de cetit și să se piardă națiunăletatea"¹⁸. Încântat de acest proiect, primul ministru Panu "l-a sărutat de bucurie pe Aron Pumnul și i-a promis că va face tot posibilul pentru a-l îndeplini, ceea ce se va și întâmpla. În aceeași scrisoare către Paul Bănuț, Aron Pumnul îi trimite acestuia *Hotărârea Ministeriului den Iași (Panul) despre dăruiciunea cărților rumâne pe la așezămintele rumâne den provinciile austriace*, în care se spune: "Cunsiliul Miniștrilor, în ședința den 9 septembrie 1861, Nr. 9798, cunsiderând că fiecare rumân este datoriu a da spriginul cuviincios întru cunsărbăciunea națiunăletății rumâne, a încheiat, între altele, ca fiecare literătoriu și librariu rumân den Moldavia să fie îndemnat a trimite în dar câte un esâmplariu cel puțin den operele rumânești edătate de el pentru bibliotecile gimnaziilor rumâne den Cernăuți, Suceava, Brășov, Blaj, Cluj, Sibiiu, Beiuș, Arad, Timișoara; pentru Seminariul Rumân den Oradea-Mare, Blaj, Sibiiu, Cernăuți; pentru biblioteca rumânilor teologi den Viana, den Gherala și den Lugoj și pentru biblioteca prepărănzilor den Arad. Această încheiere se aduce la cunoștința publică spre îndemnarea și regula tuturor, căror se cuvine, sperându-se că nimene nu va rămâne nepătruns de folosul cel mare al acestor despusăciuni și că toți autorii și edătatorii se vor grăbi a cuntribui pren asemenea lesnicioasă dăruire în folosul națiunăletății. (Ieșit de la Ministeriul Panul)"¹⁹. Conștient parcă de importanța imensă a hotărârii luate de guvernul lui Anastasie Panul, pentru istoria literaturii române, Aron Pumnul scria într-un "P.S." al scrisorii sale: "Asta ar fi bine să o trimiteți la Brășov, lui Iacob Murășeanul, ca să o mai retipărească o dată pentru istoria literăturii și împrăștiarea în *Foaia pentru mințe, inimă și literătură*". Hotărârea a fost efectiv aplicată, deoarece, "prin ajutorul primit de la statul România ființă, după 1861, și o bibliotecă românească la gimnaziul din Suceava"²⁰, probabil și în alte localități. Din păcate, pe la 1870, nu se mai trimiteau aceste cărți în mod obligatoriu, după cum preciza A.C. Domșa²¹. Chiar dacă amintita dispoziție a fost aplicată doar pe parcursul unui deceniu, se poate ușor deduce că de inițiativa și eforturile lui Aron Pumnul au beneficiat multe instituții școlare și numeroase generații de elevi!

Într-o altă scrisoare, adresată la 7 aprilie 1862, de data aceasta lui V.A. Urechia, ministru al învățământului în Principatele Unite, Aron Pumnul cerea ca, "deacă cumva cursul de literatură vă este litografat și vă dă mâna, v-aș ruga să aveți bunătate a da un esâmplariu ca dar pentru biblioteca învățăcelor rumâni de aicea. Asemene și un esâmplariu den prețiosul *Ateneu rumân*. / Germânii literători și librarii de pren toată Germania trimet den toate opurile câte un esâmplariu în dar la biblioteca gimnazială de aici, ca așa să înece și să nădușe toată literătura rumână. De ce să nu facem și noi asemenea, ca să ne apărăm de periciunea națiunală?"²²

Alături de aceste demersuri pentru achiziționarea de noi cărți, trebuie luată în calcul munca de la om la om, apelurile pe care le făceau profesorii (Aron Pumnul și I.G. Sbiera, mai ales) în rândul învățăcelor și teologilor, al prietenilor și cunoscuților. Astfel, la p. 13 a *Consemnăciunariului...*, în anul 1863, studentul Gavril Buliga, bibliotecar în acea perioadă, inserează o *Prochemăciune cătră studinții gimnaziaști români den Cernăuți, prin care se invită să-și încestreze biblioteca*. Proclamația, care trebuia citită probabil de toți cei care frecventau biblioteca, pare a fi redactată, după stil și limbaj, de Aron Pumnul. Apelul îi îndemna pe studenți să frecventeze și să citească volumele din patrimoniul bibliotecii, "spre a deștepta gustul de cetire literăturii române în fiii cei fragezi ai națiunei și, prin aceasta, a le înainta cultivăciunea în aceasta și tot ce este religios, moral, științial și națiunal"²³.

Aceste eforturi nu vor rămâne fără rezultate. Căci nu numai elevii, ci și diverși scriitori, oameni politici, militari, teologi, funcționari, proprietari, oameni din numeroase straturi ale societății din acea vreme vor face importante donații pentru biblioteca gimnaziasților. Primii și cei mai entuziaști donatori erau, desigur, elevii lui Aron Pumnul și ai lui I.G. Sbiera (după

1861, când acesta se întoarce de la studiile vieneze și îl înlocuiește pe Aron Pumnul la catedră). Unii dintre aceștia au devenit ulterior personalități afirmate în diverse domenii: Vasile Burlă (filolog), Vasile Bumbac (poet), Epaminonda Bucevschi (pictor), Izidor Onciul (istoric), Samson Bodnărescul (poet), Toader Ștefăniuc (viitorul memorialist, T. Ștefanelli), Al. Chibici (prietenul lui Eminescu). Mai presus de toți trebuie amintit, evident, Mihai Eminovici, care a dăruit bibliotecii 10 cărți. Donații în bani sau cărți au făcut și frații marelui poet. Alți donatori (din totalul celor 145 de persoane înregistrate în *Consemnăciunariu...*) au rămas în anonimatul istoriei, deși generozitatea lor a supraviețuit în veac. Dintre scriitorii români care au răspuns apelurilor amintim pe: V. Alecsandri, G. Barițiu, G. Asachi, I. Negruzzi, V.A. Urechia, C. Negruzzi, V.Gr. Pop, T. Codrescu, D. Gusti, Visarion Roman, Al. Odobescu, N. Tăutu, Andrei Șaguna, C.D. Aricescu ș.a. Un important lot de cărți a donat, printre primii, Al. Hurmuzachi. Până în anul 1865, Aron Pumnul însuși a dăruit 123 de cărți, după moartea acestuia Catinca Pumnul mai donând încă, în 1868, 165 de titluri în 141 de tomuri și 62 de "fășcioare" (dar nu bibliotecii gimnaziștilor, ci aceleia a Societății pentru Literatură și Cultură Populului Român din Bucovina).

4. Conținutul bibliotecii. Grație meticuloaselor studii ale lui Aurel Vasiliu, care a examinat cu atenție amintitul *Consemnăciunariu...*, știm aproape totul despre titlurile existente în bibliotecă, precum și despre mulți donatori, fiindcă autorul a confruntat numele acestora cu registrele matricole ale liceului. Așa cum spusese deja T. Ștefanelli, biblioteca gimnaziștilor nu era una "aleasă, ci cuprindea numai volumuri răzlețe din poezii și scriitorii români, broșuri, foi volante, reviste mai vechi literare, calendare cu adaos beletristic, câteva cărți privitoare la istoria românilor și *Letopisețele* lui Mihai Kogălniceanu"²⁴. Alături de scriitorii amintiți mai sus, care și-au trimis ca donație operele lor recent apărute, biblioteca mai achiziționase titluri de A. Mureșanu, D. Bolintineanu, Gr. Alexandrescu, I. Văcărescu, I.H. Rădulescu, Gh. Asachi, D. Petrino, D. Bojincă, M. Kogălniceanu, Al. Pelimon, I. Codru Drăgușanu, V. Bumbac, C.D. Aricescu, N.T. Orășanu, V. Aaron, N. Bălcescu, I. Barac, Anton Pann, Al. Beldiman, G. Sion, G. Baronzi, C. Bolliac, C. Negruzzi, Al. Donici, Costache Stamati (despre care G. Călinescu va spune mai târziu că este "în câteva puncte comparabil doar cu Eminescu") ș.a. Existau și cărțile unor autori vechi, rarități bibliografice încă de pe atunci, ca D. Cantemir, Dosoftei, Varlaam, numeroase scrieri religioase etc. Bine reprezentate erau cărțile de știință (lingvistică, filosofie, istorie, geografie, stilistică, versificație), semnate de P. Maior, A.T. Laurian, Al. Papiu Ilarian, T. Cipariu, T. Maiorescu, I.H. Rădulescu, A. Pokorny. Din beletristica universală se înregistrează autori precum Alfieri, Byron, A. Dumas, Voltaire, Young, Homer, Kotzebue, Schiller, Esop, V. Hugo, Lamartine, T. Tasso, Cicero, Goethe, Fenelon, Metastasio, Moliere, G. Sand, G.B. Shaw, Shakespeare, precum și câteva titluri în limba germană.

Un loc aparte în patrimoniul bibliotecii îl ocupau revistele. Gimnaziștilor puteau citi colecția gazetelor "Amicul școalei", "Amicul familiei", "Arhiva românească", "Aurora română", "Gazeta Transilvaniei", "Revista română", "Ateneul român", "Revista Carpaților", "Magazin istoric pentru Dacia", "România literară", "Dacia literară", "Jurnal de agricultură", "Telegraful român", "Naționalul", "Uricariul", "Convorbiri literare", "Amicul poporului", "Foaia Societății...", "Concordia". Dintre publicații lipsește, surprinzător, revista "Familia", mărind astfel enigma faptului că Eminescu și-a ales tocmai această gazetă pentru debutul său poetic! La îmbogățirea bibliotecii cu reviste, Aurel Vasiliu arăta că "trebuie subliniată și *munca titanică a lui Aron Pumnul* (subl. ns, I.R.), a soției sale Catinca, a lui Nicolae Eminovici, a nenumărați elevi și a altor persoane pentru a copia, în 1860-1861, vreo 11 ani ai revistei lui Gh. Barițiu, <Foaia pentru minte...>"²⁵.

Nu trebuie neglijată nici prezența calendarelor, a textelor de legi, a unor manuscrise chiar. Aron Pumnul, bunăoară, își donează *Studiul de filosofie al lui Arune Pumnul, învățăcel*

în anul I al cursului filosofic în Liceul Național Român din Blaj în decursul anului școlar 1841. Tomul I. *Filosofia fundămintală și logica*²⁶.

Desigur, selecția cărților și a revistelor se făcea după criterii foarte precise, între care prioritare erau imperativele *morale și naționale*. În *Prochenăciunea* lui G. Buliga, de care am amintit, se spunea: "În biblioteca voastră se află tot felul de cărți: religioase, morale, filosofice, istorice, poetice de toată mână: se află și unele cam romantice, însă neperichioase și pe lângă aceea destul de frumoase"²⁷. Cărțile "romantice" erau, desigur, acele titluri care puteau trezi susceptibilități mediului aproape cazon în care trăiau elevii de la Gimnaziul Superior, dar care nu erau, totuși periculoase, pentru severele canoane morale impuse acestora. De altfel, e semnificativ faptul că atunci când o carte nu corespundea exigențelor stabilite, aceasta era pur și simplu ... distrusă! Profesorul M. Călinescu, mentor al bibliotecii după 1871, notează în dreptul a două titluri: "S-au nimicit ca nepotrivite pentru această bibliotecă"²⁸.

5. Importanța bibliotecii gimnaziștilor. Este greu de reliefat, în câteva cuvinte, rolul imens pe care l-a avut această bibliotecă în viața națiunii române din Bucovina, căci efectele ei au fost de durată și pline de substanță. "Timp de mai bine de 20 de ani - scria Aurel Vasiliu -, aceste cărți au circulat printre numeroase serii de elevi, care le-au citit cu aviditate, stărnind în ei dragostea pentru literatură și simț național. Și pe această cale, scopul urmărit de mintea luminată de patriot revoluționar a lui Aron Pumnul, de a deștepta sentimente democratice și naționale în mediul bucovinean, amenințat cu deznaționalizarea, a fost în mare parte atins"²⁹.

Pe baza Bibliotecii Țării, dar și a bibliotecii învățăceilor gimnaziști, se va întemeia, în 1862, *Societatea română de lectură*, care, în 1865, se va transforma, sub ochiul vigilent al autorităților imperiale, în *Societatea pentru Literatură și Cultura Poporului Român din Bucovina*, care și-au asumat un rol atât de important în păstrarea spiritului românesc în provincia răpită. Să nu uităm că, în ambele societăți, Aron Pumnul a avut, direct sau indirect, un rol cât se poate de semnificativ, făcând parte din comitetele de conducere ale celor două societăți.

Dar biblioteca întemeiată de Aron Pumnul are o valoare capitală pentru cultura română și datorită faptului că a fost, așa cum se știe, prima bibliotecă importantă pe care a frecventat-o cel care va deveni poetul național al românilor. Grație *Consemnăciunariului...* și însemnărilor făcute aici, au putut fi stabilite, cu destulă precizie, aspecte importante din biografia lui Eminescu, legate, în special, de perioada șederii sale la Cernăuți. Mult mai important însă e faptul că, pe baza confruntării operei acestuia cu titlurile existente în biblioteca administrată câțiva ani de viitorul poet, s-au putut defini și explica orizontul său de cultură, gândirea sa social-politică, nenumărate motive literare, simboluri, metafore, epiteze, imagini poetice etc. Prezența cărților vechi - Dosoftei, Varlaam, Antim Ivireanul -, a doinelor și baladelor populare, culese de Alecsandri sau alți autori, l-au determinat pe tânărul Eminescu să îndrăgească încă de pe acum "limba dulce și-nțeleaptă" sau farmecul, simplitatea și profunzimea creației noastre populare, el însuși devenind un culegător al acesteia. Cărți precum cea a lui Timotei Cipariu - *Elemente de filosofie după Krug* - sau *Manualul de filosofie și de literatură filosofică* de W.T. Krug, tradus de Al.T. Laurian, ar putea explica interesul atât de timpuriu al lui Eminescu pentru Kant, știut fiind faptul că W.T. Krug a fost unul din cei mai fideli elevi ai autorului *Criticii rațiunii pure*. Un interes timpuriu, spuneam, care îl va determina să traducă din Kant, spre uimirea de mai târziu a lui Constantin Noica! Alte cărți din biblioteca gimnaziștilor i-au stimulat, cum susținea I. Scurtu, pasiunea pentru filosofia lui Schopenhauer. Citind - ca să dăm alte exemple - *Peregrinul transilvan* al lui I. Codru Drăgușanu, Eminescu va fi reținut cu mare interes critica stării sociale deplorabile de la noi, stare cauzată și de acei "cațaoni greci, arendași de moșii, cari, fără nici o cruțare, sug sângele bieților clăcași; aceștia din urmă (clăcașii), în mare parte dedați cu jugul și gârbaciul... și lăturile altor popoare, cari se bucură de o oarecare

considerație³⁰. Lectura cărții lui Al. Pelimon - *Jidovul cămătar. Moldova și Bucovina* - îi va fi deschis lui Eminescu ochii asupra abuzurilor evreilor, care trăgeau toate foloasele "numai din corupțiunea proprietarilor și din slăbiciunea guvernelor", autorul mărturisind că văzuse "cu destulă durere națiunea sugrumată de jidovi, de greci și de ciococi"³¹. În ambele cazuri, e vorba parcă de sintagme decupate din articolele politice de mai târziu, ale lui Eminescu, din perioada *Timbului*. De altfel, într-un paragraf special din studiul său, *Bucovina în viața și opera lui Mihai Eminescu*, Aurel Vasiliu a inventariat o mulțime de similitudini (idei, concepții, imagini, metafore, simboluri, epitete chiar) între diverse cărți existente în biblioteca gimnaziștilor și în creația de mai târziu a lui Eminescu. Fără a respinge *ab initio* asemenea demersuri, considerăm că acestea nu trebuie exagerate, dat fiind caracterul complex, contradictoriu și imprevizibil al creației de artă în general. O asemenea operație s-a făcut și în cazul influenței *Lepturariului* asupra lui Eminescu, dar mai aproape de adevăr pare afirmația lui Aurel Vasiliu, conform căreia "Eminescu a cunoscut amănunțit literatura predecesorilor și contemporanilor săi nu numai din *Lepturarele* lui Pumnul, ci direct din operele pe care le găsea, pe cele mai multe, chiar în biblioteca gimnaziștilor"³².

Prin faptul că în patrimoniul bibliotecii au intrat autori din toate provinciile locuite de români, se demonstrează încă o dată, la fel ca în cazul *Lepturariului*, ideea de *unitate națională* de care era pătruns Aron Pumnul, aidoma tuturor contemporanilor săi revoluționari. Dacă Biblioteca Țării, inaugurată oficial la 29 septembrie 1852, avea cărți în "limbile patriei" (germana și româna), majoritatea fiind, desigur, în germană, biblioteca gimnaziștilor puneă accent, așa cum am văzut, pe cartea preponderent românească, înscriindu-se astfel în domeniul pionieratului pentru istoria Bucovinei. Legăturile culturale care existau între toate provinciile locuite de români demonstră că România Mare era înfăptuiră pe plan spiritual, cultural, urmând ca, pe plan politic, aceasta să se realizeze abia în 1918.

În altă ordine de idei, alcătuirea și conținutul bibliotecii pun în evidență și alte semnificații legate de Aron Pumnul. Comparând cărțile literare românești existente în zestrea bibliotecii cu autorii care au intrat în sumarul celor patru tomuri din *Lepturariu*, se va vedea că nu toți scriitorii au fost reținuți de antologator, fiind excluși mulți autori obscuri. În felul acesta, se poate dovedi *spiritul critic* al lui Aron Pumnul, a cărui lipsă i-au reproșat-o atât de vehement contemporanii și urmașii.

Pornită din resorturi naționale, la fel ca studiile de lingvistică, *Lepturariul* sau volumul *Privire răpede...*, biblioteca întemeiată de Aron Pumnul relevă încă o dată, dacă mai era nevoie, caracterul *unitar* al operei, acțiunii și gândirii profesorului cernăuțean. Cea mai exactă caracterizare a rolului avut de această bibliotecă aparține chiar lui Aron Pumnul. În cunoscutul *Apel* care precedea colecția copiată de mână a *Foiți pentru minte, inimă și literatură*, Aron Pumnul vedea în mica instituție de cultură "pălătul rănășterii noastre celei sufletești, carile se cheamă <<Biblioteca tinerilor învățăcei rumâni cernăuțeni>>"³³. Biblioteca întemeiată de Pumnul pare să fi constituit încă un motiv pentru ca "poetul marilor tristeți" să afirme, despre fostul său dascăl, că acesta a fost "personificarea unui principiu, sufletul - nemuritor neapărat - care a dat consistență și conștiință națională maselor și a făcut din ele o națiune"³⁴.

NOTE

1. Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei. Vol. I (1774-1862). De la administrația militară la autonomia provincială*, Editura Academiei Române, București, 1993, p. 453.

2. I.G. Sbiera, *Aron Pumnul. Voci asupra vieții și însemnătății lui*, Editura Societății, Cernăuți, 1889, p. 110.

3. *Ibidem*, p. 170-171.

4. Idem, *Familia Sbiera, după tradițiune și istorie și Amintiri din viața autorului*, Tipografia R. Eckhardt, Cernăuți, 1899, p. 107.
5. *Ibidem*, p. 107.
6. Aurel Vasiliu, *Mihai Eminescu și "Biblioteca gimnaziștilor din Cernăuți"*, în *Limbă și literatură*, vol. XIX, 1968, p. 225.
7. Alături de studiul citat mai sus, se mai pot aminti: Aurel Vasiliu, *Eminescu și Bucovina*, Tipografia "Mitropolitul Silvestru", Cernăuți, 1941; Idem, *Biblioteca gimnaziștilor lui Aron Pumnul în Cernăuți*, în "Revista Bucovinei", nr. 1, 1942, pp. 72-81; Idem, *Alte cărți dăruite de Mihai și Nicu Eminovici Bibliotecii gimnaziștilor din Cernăuți*, în "Revista Bucovinei", nr. 1, 1942, pp. 192-204; Idem, *Danii pentru Biblioteca gimnaziștilor lui Pumnul*, în "Revista Bucovinei", nr. 1, 1942, pp. 418-426; Idem, *Bucovina în viața și opera lui Mihai Eminescu*, în vol. *Eminescu și Bucovina*, Tipografia "Mitropolitul Silvestru", Cernăuți, 1943, pp. 203-480; Idem, *Elevul Mihai Eminescu în lumea cărților*, în *Caietele Mihai Eminescu*, IV, 1977, pp. 229-267.
8. Arhivele Naționale, București, Fond Hurmuzachi, Dosar 18, filele 8-14.
9. *Ibidem*, fila 9.
10. P.V. Haneș, *Legăturile literare între V. Alecsandri și Bucovina în 1865-1875*, în *Preocupări literare*, VII, nr. 4, p. 179, apud *Eminescu și Bucovina*, ed. cit., p. 336.
11. Arhivele Statului, Cluj Napoca, Fond Blaj, Arhiva Cipariu, Mss. 2095.
12. T.V. Ștefanelli, *amintiri despre Eminescu*, în vol. *Eminescu și Bucovina*, ed. cit., p. 24.
13. Aurel Vasiliu, *Mihai Eminescu și "Biblioteca gimnaziștilor din Cernăuți"*, în loc. cit., p. 223.
14. *Ibidem*, p. 222.
15. *Ibidem*, p. 225.
16. Idem, *Bucovina în viața și opera lui Mihai Eminescu*, ed. cit., p. 276.
17. Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 451.
18. "Luceafărul", an I, nr. 2, 15 iulie 1902, p. 8.
19. Idem, p. 8.
20. Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 452.
21. A.C. Domșa, *Aron Pumnul*, în "Familia", 1889, nr. 29 și 30, p. 337 și urm.; apud Aurel Vasiliu, *Mihai Eminescu și "Biblioteca gimnaziștilor din Cernăuți"*, loc. cit., p. 228.
22. Biblioteca Academiei Române, București, Dosar Aron Pumnul, Mss. S 48 (2)/DCCLXIII.
23. Aurel Vasiliu, *art. cit.*, p. 223.
24. T.V. Ștefanelli, *Amintiri despre Eminescu*, în vol. *Eminescu și Bucovina*, ed. cit., p. 24.
25. Aurel Vasiliu, *art. cit.*, p. 226.
26. Idem, *Bucovina în viața și opera lui Mihai Eminescu*, în loc. cit., p. 388.
27. Idem, *Mihai Eminescu și "Biblioteca gimnaziștilor din Cernăuți"*, loc. cit., p. 223.
28. *Ibidem*, p. 225.
29. *Ibidem*, p. 230.
30. Idem, *Bucovina în viața și opera lui Mihai Eminescu*, în vol. cit., p. 277.
31. *Ibidem*, p. 308.
32. *Ibidem*, p. 321.
33. M. Eminescu, *Opere*, IX. *Publicistică 1870-1877*. Studiu introductiv de Al. Oprea, Editura Academiei, București, 1980, p. 82.

ANEXA

A

Prea strălucită familie¹

Provincia Bucovina, comuna noastră mamă pământească, era până către anul 1849 lipsită de toată dezvoltăciunea și cultura națională. Pe când în celelalte provincie locuite de români se întemeiara așezăminte învățăve, se propuneau științele în dulcea limbă mamească română, și pren aceea dezvoltăciunea limbei și culturei națiunei propășea cu pași uriași; pe atuncea învățătura limbei române în Bucovina se mărginea pe lângă o bucoavnă, făcută și aceea fără scop și fără cunoștință de limbă, era numai o căricătură de scrisoare românească. Neci o carte științială românească nu se afla în Bucovina, ba încă noi neci nu știam deacă se află în vreo țară cărți științiale și găzete românești, căci ca adauși la Galiția, eram închiși ca cu

niște muri chinezici atât de cătră Moldavia, cât și de cătră Ardeal. Științele, ce le învățam, ni se propuneau și ni se propun încă, parte numai în limbe streine, parte germânește, parte lătește, cari limbe fiindcă, ca români, anevoie ni le puteam însuși, le învățam numai păsărește sau de post, fără ca să le pricepem și să le știm apleca în viață spre folosul nostru și alor noștri; de aici urmă neapăravăr că noi învățam încă mult și știm puțin. Pren aceea ne deznăturasem într-atăta, cât credeam că în limba noastră nici nu se pot propune științele și ne rușinam atât de limbă-ne, cât și de numele de român. Și deacă nu am apus cu totul, a fost numai lucrarea provedinței zeiești, carea știu alege pre unii bărbați, carii în acel tâmp amerințătiv cu periciune, să păstreze limba, ca sufletul națiunii și simțămintele naționale, ca puterea lucrătivă de viață națională; iar la tâmpul său să le pună pe drumul dezvoltăciunii și al năintăței. Cel întâi între acei aleși de provedință pentru apărăciunea limbei și națiunăletăței române în Bucovina a fost nemuritoriul părinte al D-voastre, Marele Vornic Doxachi de Hurmuzachi. El apără în acele tâmpuri întunecate, cu toată vârtutea, limba și biserica și națiunăletatea noastră română în Bucovina și săcră tot ce-i stete în putință, ca să vă dea D-voastre educăciunea cea mai națională și cultura cea mai naltă den zilele noastre, cu scop, ca Domniile voastre să fiți în stare a crește, a dezvoltă și a năinta națiunea și biserica noastră română cea apărută de periciune de el.

Deci, când sosi tâmpul făvorițiv dorit și așteptat fierbinte de mulți ani, își încercă înființăciunea unui propus sânt, nutrit de mulți ani, adecă înființăciunea propusului de a câștiga întemeiăciunea unei catedre pentru limba românească la așezământul filosofic den Cernăuți, uni cu mare greutate voințele împărțite ale cumpătrioților și reieși de a-și vede cererea încuviințată de cătră Măria Sa Împăratul, adecă de a vede catedra limbei române la Cernăuți, înființată pren decret prea nalt împărătesc întemeiătiv. Deacă nu putu reieși a uni voințele bucovinenilor, ca să ceară înființăciunea unui gimnaziu, în care să se propună toate științele în limba română, ca și la Blaj, Beiuș, Brășov, cauza a fost numai lipsa simțului național în cumpătrioți. Catedra se deschise, noi începurăm a asculta propusăciunea limbei noastre mămești și așa a ne cunoaște sufletul și ființa noastră și puterile aceleia. Dar ce să vezi! Noi eram așa de rătăciți și de deznăturați, cât neci puteam pricepe limba în toată curăția ființei ei, neci a-i suferi propusăciunea ei curată și ceream a ni se propune după stricăciunea ce a suferit-o ea în țara noastră den amesticăciunea cu streinii. Pe-ncet, învățându-ne limba, am ajuns de am cunoscut înșine că la noi este limba parte cam stricată și mai nedezvoltată ca într-alte provincie românești. Pren învățăciunea limbei și literăturai noastre, am văzut că străbunii noștri n-au fost așa de amorțiți și nepăsătivi ca noi, am văzut că chiar străbunii noștri bucovineni aveau limbă mai dezvoltată decât este a noastră astăzi; de aici am cunoscut că nu limba ne e săracă și nedezvoltată, ci noi sântem săraci de cunoștința limbei noastre și nedezvoltați; pren asta s-a deșteptat în inimă-ne dorul nestins ca să ne cunoaștem limba în toată ființa ei și literătura după împregiurările năintățive ale acelei dezvoltăciuni. Dar asta nu se poate ajunge numai pren ascultăciunea prelegințelor, ci se cere neapăravăr să avem și cărțile cuprinzățive de măterialul literăturai noastre, ce se poate ajunge numai pren înființăciunea unei bibliotece, în carea să se adune pe-ncet toate cărțile și găzetele române. De aceea ne-am apucat, den îndemnul simțămintelor deșteptate în inimele noastre pren cuvântul și fapta Domniei voastre, a înființa la gimnaziul cernăuțean o bibliotecă românească cu ajutoriul unuia den frații D-voastre și cu miclele contribuiciuni ce am putut face între noi.

Deci, fiindcă atât catedra limbei române de aici, cât și simțămintele noastre dezvoltate pren aceea, precum și această bibliotecă sânt toate fructele virtuoașei fapte naționale a rarului bărbat, Marele Vornic Doxachi de Hurmuzachi. De aceea pătronul acestei bibliotece nime nu poate fi altul decât acela, a cărui faptă a produs-o, adecă Doxachi de Hurmuzachi. Aceasta cu atăta mai vartos, căci de n-ar purta biblioteca numele Domniei Sale și de n-ar sta sub patronul aceluia, atunci i-ar lipsi spiretul de viață și de ce să ferească Dumnezeu s-ar pute întâmpla, ce se

întâmplă cu multe așezăminte românești, să apună iarăși, și aceasta cu atâta mai vârtos, căci ast început este privit cu ochi răi, băjocurit și amerințat de cătră streinii cu carii trăim.

Deci vă rugăm, prea străluciți Domni, fiți ai fericitului răpăusat Doxachi de Hurmuzachi, Marele Vornic, ca să ne încuviințați umilita și fiasca cerere, ca biblioteca noastră să poarte numele marelui Vornic Doxachi de Hurmuzachi, ca să fie el și cu numele părintele ei, căci întru adevăr și în faptă el și este tată producătoriu. Noi credem cu atâta mai mult că ni-ți încuviința astă cerere prea dreaptă, cu cât știm că D-voastră ați erezit cu toții adevăratul spiret părintesc și doriți asemenea năntăciunea acestui așezământ mântuitor; pentru că a nu ne încuviința astă cerere ar însemna a nu voi viețuina aștei bibliotece, căci de nu va purta numele mărutului bărbat numit, nu credem că va putea viețui îndelung.

E drept că biblioteca aceasta este un lucru mic, ca să poarte numele acestui bărbat făimos, mare și rar pentru patria și năciunea noastră; însă ea este sâmburele de muștariu, den carele, de s-a apăra, va crește arborele năciunălității române bucovinene, la mărime gigantică. Ea se va mări pe an ce merge tot mai mult, va lumina mintea junilor români și va încălzi inima lor, dișteptând în ea simțăminte năciunale înviețive, renăscând tot mai mult năciunea. Astă cerere dorim să se înregistreze în fruntea analelor bibliotecei acesteia, ca să rămână spre cunoștința urmașilor noștri și a celor mai târzii, ca și aceia încă să se însuflăscă de zeiescul spiret al patronului bibliotecei, lucrând și înșii la năntăciunea fericetății năciunii și bisericei române.

Aice alăturat, sub A, așezămintele acestei bibliotece, carile stau den zece puncte, rugându-vă a le câștiga de la naltul guvern local încuviințăciunea cerută. Asemene alăturăm sub B² avutul bibliotecei de până acum.

Îmbucurați-ne, prea străluciți Domni, cu încuviințășivul răspuns, ca să ne mângăie sufletele noastre și să ni se întărească speranța că românul bucovinean încă va nănta și va pășine pas asemenea cu frații săi den celelalte provincie române și să ne dați voie a ne însemna cu cel mai profund sântământ de reverință, ai prea străluciți D-voastre șerbi umili:

Porfiriu A. VI / Demetriu Isopăscul 7 p. / Teodor Lupul 7 p. / Ioane Zotta 7 p. / Leone Popescu VII p. / Ioan Droniu 7 / Ironim Muntean VII / Velehorschii Alessandru VII / Bilișeschi 7 / Abăgero Ioan 6 / Antonovici Tihon 6 / Turturian Ioan 6 / Antonovici Nicolau 6 / Bahorovici Nicolau 6 / Mihail Andriyczuk 7 / Teodosiu Iliuțiu 6 p. / Nicolai baron Wasiesco / Georgiu Vasilco V p. / Georgiu Flondor V / Vasiliu Botezatu V / Teodoru Patrașiu V p. / Georgiu Mironovici V / Nicolaiu Prodanciu V p. / Nicolaiu Polonic V p. / Ștefan Seleski IV / Ilarion Gramatovici V / Procopovici Aftanasii V / Vasiliu Bumbac 4 / Nicolaiu Hurjuu IV / Nicolaiu Koca IV / Ioan Lupi IV / Vasiliu Cocărla IV / Ioan Buliga IV / Ioane Tiurcan IV / Georgiu Galmoșiu IV / Constantin Ieremianul IV / Pamfilii Iliuțiu IV / Mihailu Ieremieviciu IV p. / Epaminonda Bucevșchi IV p. / Demetriu Vasilovici II / Nicolau Căraușiu II / Ioane Ieremieviciu II / Simion Covlainschi III / Ilin Nimicean III / Vasiliu Burlă, stud. priv. pl. VI / Artemiu Ieremievici, teolog / Amfilochiu Voss / Corneliu Tarnovieticy, teolog / Constantin Andrievici, teolog / Isidor Procopoviciu, teolog / Michail Iliuțiu, teolog / Georgi Lazăr Grigoroviciu / Bazil Cocorian / Leone Paliesvicz / Nicolai Galin / Nicolai Sbiera, teolog.

Așezămintele "Bibliotecei Române Doxachi-Hurmuzăchene" de la Gimnaziul den Cernăuți

I

Clericii și studenții români den gimnaziul cernăuțean, simțind trebuința de a-și cunoaște limba și dezvoltăciunea literaturii sale, care se poate ajunge numai pren o bibliotecă

cuprinzătoare de cărți românești, adică bibliotecă românească, și văzând că banii, carii stau spre despusăciunea gimnaziului de aici pe tot anul, nu ajung și spre cumpărăciunea cărților românești, după cum sună încuviințarea mai naltă ministerială s-au hotărât să înființeze cu mijloacele sale proprii o bibliotecă românească la Gimnaziul din Cernăuți, ca așa, pe de o parte să facă destul naștei încuviințări ministeriale, iar pe de altă parte să se cruțe și banii gimnaziului.

II

Această bibliotecă se înființează și se înmulțește seau se mărește numai pren contribuiciuni date de bună voie de oricine.

III

Fiindcă această bibliotecă s-au înființat cea mai mare parte cu ajutoriul primit de la familia hurmuzăcheană, de aceea biblioteca va purta numele "Biblioteca Doxachi-Hurmuzăcheană" și va sta sub patronatul familiei hurmuzăchene.

IV

"Biblioteca Doxachi-Hurmuzăcheană" va sta în localul gimnaziului cernăuțean pentru ai căruia învățăcei este menită.

V

Patronul pune biblioteca, pren direptoratul gimnaziului, sub nemejlocita administrare a profesoriului de limba română.

VI

Tot venitul bibliotecii, în bani, în cărți și în alte lucruri, ce vor veni den dăruiri și contribuiciuni, să se primască de către administrătoriul bibliotecii, adică de profesoriul de limba română, care este îndătorat a scrie în cunsemnăciunariul bibliotecii banii - în rubrica banilor, cărțile - în rubrica cărților, și celelalte daruri fiecare în rubrica sa, împreună cu numele dăruitoriului, și a da seama la tâmpul revejunii despre toate cele primite.

VII

Patronul pentru ca să fie încredințat deplin despre starea bibliotecii, despre acurata administrăciune a ei, despre acurata socoteală și înscriere în rubricile lor a cărților, a banilor și a altor daruri dăruite și primite, va ave de detorie a cerceta și a revede pe tot anul o dată, seau cu începutul, seau cu finitul anului scolastic, toată starea bibliotecii, care stare aflată să se publice apoi pentru un raport anual, carele să se trimată tuturor dăruitorilor, ca așa să se cunvingă publicul întreg despre acurata administrăciune a aceleia.

VIII

Cărțile se vor da gimnaziștilor și teologilor români din Cernăuți, cu acelea modălități, cu care se dau și den celelalte bibliotece gimnaziale.

IX

Mădulariu la această bibliotecă poate fi fiecare persoană maioreană, carea se va îndătora a contribui pe an câte un fiorin m.c.

X

Aceste statute se vor pute schimba cu timpul, cerând împregiurările, cu învoirea patronului, administratoriului și a mădularilor.

[Cătră / Prea strălucita Familie de Hurmuzachi / la / Cernaucă. / Clericii și studenții români de la Gimnaziul den Cernăuți / se roagă să li se încuviințeze ca biblioteca românească ce o înființează ei să poarte numele **marelui vornic Doxachi de Hurmuzachi** și să-i câștige încuviințăciunea așăzămintelor (urmează sigiliul cu un cap de zimbru, n. I.R.)]³.

NOTE

1. Această scrisoare se păstrează, împreună cu anexa care urmează, la Arhivele Naționale din București, Fond Hurmuzachi, Dosar 18, filele 8-14. Scrisoarea nu este datată, dar ea a fost scrisă în prima parte a anului 1858 (lucru ce rezultă din corelarea anilor de studiu în care se aflau învățăceii cu registrele matricole ale gimnaziului cernăuțean).

2. Anexa B nu s-a păstrat.

3. Textul din paranteza dreaptă a fost scris de Aron Pumnul, iar scrisoarea propriu-zisă și regulamentul de funcționare al bibliotecii, probabil de Nicolae Sbiera, fratele lui I.G. Sbiera, care era, în 1858, teolog, și care se și semnează, de altfel, ultimul.

NICOLAI GRĂMADĂ TOPONOMAST

Gheorghe Moldoveanu

A vorbi despre importanța pe care toponimia o prezintă pentru istorie, geografie, lingvistică etc. a devenit un fapt obișnuit pentru cercetători. Așezarea istoriei în capul listei disciplinelor interesate de toponimie își are explicația în faptul că istoricii au considerat de multă vreme că "toponimia poate fi socotită drept istoria nescrisă a unui popor, o adevărată arhivă, unde se păstrează amintirea atâtor evenimente, întâmplări și fapte mai mult ori mai puțin vechi sau importante, care s-au petrecut de-a lungul timpurilor și au impresionat într-un chip oarecare sufletul popular"¹. La modul practic, această importanță o proba pentru istoria românilor, încă în urmă cu peste jumătate de secol, N. Drăganu cu *Toponimie și istorie*, Cluj, 1928, și, mai ales, cu monumentală sa lucrare *România în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomastice*, București, 1933.

Preocuparea pentru toponimie a lui Nicolai Grămadă, profesor de istorie la universitățile din Cernăuți și, apoi, Iași, care și-a consacrat activitatea didactică disciplinelor auxiliare istoriei, intră, ca atare, într-un firesc al lucrurilor. Această preocupare izvoră din credința că "după cum săpăturile arheologice aduc la iveală frânturi din civilizațiile trecute, tot astfel cercetarea materialelor documentare vechi ne relevă nume topice, adeseori dispărute, care aruncă o lumină vie asupra unor aspecte ale vieții din trecut. Sub raportul acesta am putea vorbi despre o arheologie toponimică"².

Lucrarea *Toponimia minoră a Bucovinei*, concepută înainte de 1940, singura perioadă când, suntem de acord cu D. Vatamaniuc, se puteau întreprinde cercetări de acest fel în întreaga Bucovină, era considerată extrem de necesară pentru istoria acestor locuri, căci "adunarea numelor topice minore de pe teritoriul statului român e o necesitate adânc simțită în știința românească" (p. 10); în numele topice "e îngropat un întreg trecut, [de] pe care o cercetare atentă și prudentă a toponimiei face să [se] ridice perdeaua grea a uitării, aducând la cunoștința celor de astăzi atâtea nume de oameni, adeseori uitați, necunoscuți de urmași, dar odinioară cu însemnate rosturi active în partea locului, atâtea fapte istorice și întâmplări mai mărunte, de multe ori necunoscute și nelămurite până acuma, atâtea accidente de teren și detalii de planimetrie, în parte schimbate în cursul timpului, apoi nume de arbori și animale dispărute astăzi din regiune" (p. 48).

Profesor de istorie la Universitatea din Cernăuți, el însuși fiu de bucovineni, Nicolai Grămadă își propusese (și obținuse colaborarea mai multor specialiști în domeniu) să realizeze o amplă istorie a Bucovinei sub dominația austriacă. Faptul că toponimia zonei trebuia să reprezinte substanța primului volum din serie, probează rolul pe care numele de locuri îl avea pentru studiile istorice în concepția autorului. Dar planul n-a putut fi dus la îndeplinire. Din seria proiectată, numai partea privitoare la toponimie a putut fi încheiată. Încredințată Editurii Academiei în 1957, aceasta va vedea lumina tiparului abia în 1996, la Editura Anima și la aceasta ne vom referi în discuția noastră.

Toponimia minoră a Bucovinei cuprinde două părți: *Studii de toponimie minoră* și *Materiale de toponimie minoră și identificări de localități*. Cele două studii alcătuitoare ale primei părți sunt *Urzirea și numirea satelor în Moldova* și *Toponimia minoră*, iar partea a

două se constituie într-un inventar al toponimelor minore din Bucovina, realizat pe baza mai multor izvoare pe care autorul le-a avut la dispoziție.

Urzirea și numirea satelor în Moldova reprezintă un model de valorificare a datelor oferite de toponimie unui istoric. Pornindu-se de la observația că Diploma Ioaniților, din 1247, atestă existența a patru formațiuni politice românești pe malurile Oltului, istoricul N. Grămadă o consideră un adevărat noroc pentru români, căci, înainte de jumătatea secolului al XIV-lea, vor fi existat asemenea formațiuni politice românești și în teritoriul de la estul Carpaților, chiar dacă nu au ajuns până la noi documente care să le ateste prezența. Dacă izvoarele istorice vorbesc despre *Țara Șipenișului*, denumire care, prin cuvântul *țară*, "indică o formațiune politică de caracter pur românesc, e de presupus că s-au pierdut unele documente externe în care se făcea mențiune de existența altor formațiuni politice românești" (p. 36).

Aceste formațiuni se organizau pe baza elementului românesc mai vechi de la est de Carpați, la care s-au adăugat elemente nou venite din Transilvania. "Situația politică din estul Carpaților în secolele din urmă ale primului mileniu și în primele trei secole ale mileniului al doilea d.Hr. nu împiedică acest proces de expansiune românească. Pecenegii și cumanii, mai întâi, tătarii, după 1241, ca popoare care trăiau din expediții de pradă în țările învecinate, aveau nevoie de o populație agricolă stabilă, care să le dea cereale și vite" (p. 36). Existența acestei populații a constituit baza pe care s-a putut crea, în numai trei decenii, dominația voievozilor moldoveni în interiorul unor frontiere naturale ale statului³.

Formația de istoric a cercetătorului Nicolai Grămadă își pune amprenta asupra modului de a valorifica materialul toponimic. Astfel preia de la Joseph Sturm împărțirea numelor de sate în **toponime personale** și **toponime geografice**, pe care o consideră valabilă și pentru Moldova, respingând însă ideea că numele de sate formate de la antroponime atestă colectivități umane aflate în posesia unui proprietar, iar numele de sate formate de la nume geografice se refereau mai ales la așezări țărănești, cu oameni de aceeași condiție socială, fără ca unul din ei să fi avut o situație de preponderență, de superioritate asupra celorlalți. Atitudinea aceasta este explicabilă. Constatând existența unui mare număr de nume de sate din Bucovina la baza cărora se află nume geografice și ținând seama de eventualitatea schimbării, în cursul timpului, a unui nume geografic într-un topic antroponimic, ceea ce ar putea însemna și intrarea satului respectiv în posesia unei anumite persoane, N. Grămadă presupune că evoluția toponimiei s-a produs în acest sens și că, "numele satelor premoldovene au fost mai ales toponime geografice" (p. 38)⁴.

Preocupat de procesul împânzirii țării cu așezări omenesti, N. Grămadă distinge în documentele din secolele al XIV-lea - al XV-lea, sate cu nume fixate, multe din ele în perioada premoldoveană, și sate fără nume fixate; precizarea satelor din a doua categorie se făcea după numele apei din apropiere, al foștilor juzi/stăpâni ori al juzilor/stăpânilor la data emiterii documentului. Cum, la acea vreme, satele erau (destul de) rare, documentele vorbesc despre danii făcute de domnitor, de obicei boierilor, "în pustie", ca aceștia "să așeze acolo sat"⁵. Procesul de fixare a numelor satelor nou create era uneori îndelung, fără ca direcția urmată să fie totdeauna riguroasă, cazurile de reîntoarcere la formule mai vechi nefiind cu totul rare. Lucrarea pune în lumină 6 modalități de indicare a satului înainte de fixarea numelui după cum se are în vedere:

a) numele apei ("o jumătate de săliște de pe Huluhăț, din gios de Soholeț"); b) numele proprietarului/judelui ("biserica unde este Cudrea Opriș"); c) numele apei și al donatarului (la 1436 Ilie și Ștefan V-zi dăruiesc lui Stanciul, pârcălab de Hotin, "satul de la Crasna, unde îi sunt casele"); d) numele fostului proprietar/jude ("al treilea sat unde a fost cneaz Stan"); e) numele apei și al fostului proprietar/jude ("un sat la gura Solonțului, unde au fost Tatomir și Pârtea"); f) numele apei și al judeului din timpul emiterii actului ("Satul la gura Pobratei, unde

este jude Cârstea"). Se amintesc însă și cazuri când, după ce satul și-a fixat numele, se face apel la una din formulele de mai sus; un document din 1425 vorbește despre satele **Berchișești** și **Jeremiești** de pe Miletin, iar câțiva ani mai târziu, în 1443, aceleași sate apar într-un document cu formula "unde a fost Bearchiș" și "unde a fost Jeremia".

Procesul de formare a numelor de sate era specific secolelor al XIV-lea și al XV-lea în secolele al XVI-lea și al XVII-lea apărând alte probleme ale denumirii satelor, printre care înființarea de sate noi și scindarea ori roirea acestora, având ca rezultat apariția omonimiei toponimice și obligând la aflarea unor modalități de evitare a acesteia. Oricum ar fi, afirmația că "la 1775 numele localităților bucovinene își aveau fizionomia lor bine stabilită" (p. 46) este corectă, nu în sensul că la acea dată nu mai era posibilă crearea de noi sate (de altfel după această dată au apărut în Bucovina numeroase alte sate), ci în sensul că structurile după care se formau numele de sate deveniseră stabile, iar numele satelor nou înființate respectau aceste structuri.

Administrația austriacă a adus unele schimbări în toponimia teritoriului numit Bucovina. Autorul ia în discuție în primul rând modificările de nume impuse de trecerea de la un sistem grafic la altul (lipsa unei litere pentru sunetul *ă* a făcut să se folosească în loc literele *e*, *a*, *o*, după percepție, după cum pentru *î* se va folosi, cel mai adesea *i*⁵) și modificările impuse de redarea unor anumite pronunțări absente în limbile germană sau polonă (redarea sufixului românesc *-ești* prin *-estie*, ca în **Jakobestie**, **Bukowiniestie** etc.), având drept rezultat și apariția unor denumiri pe care N. Grămadă, cu toate cunoștințele de germană și cu tot inventarul de toponime din zonă, n-a reușit să le identifice (**Breczolek**, **Prenys**, **Rosochaty** de la Cârlibaba etc.). Mai importante au fost însă denaturările produse în structura morfologică a toponimelor, prezente în construcții hibride de felul **Dorna Watra**, **Krasna Putna**, **Watra Moldowitza**, unele dăinuind în această formă până astăzi (**Gura Humor**, **Dorna Candreni**), indiferent dacă sânt admise sau nu oficial.

Sunt importante apoi numele noi, impuse în dauna celor vechi. Intră aici, în primul rând, numele date coloniilor de străini stabiliți în Bucovina. În situația în care grupurile de coloniști se stabileau în afara satelor existente, numele lor era dat, firește, de coloniștii respectivi, cum a fost cu **Karlsberg**. De regulă, însă, grupurile de coloniști se așezau pe teritoriul sau în vecinătatea unor sate deja existente, iar satele preferate erau cele românești sau cu populație preponderent românească. În acest caz teritoriul locuit de coloniști primea un nume nou, de obicei în limba germană, cu timpul impunându-se fie numai numele german (numele satului **Țibeni** este înlocuit cu **Istensegits**, al satului **Vorniceni** cu **Josephfalva** etc., fie asociindu-se cele două nume (la 1800 pecetea satului **Bălcăuți** avea înscris numele **Landonfalva oder Balkoutz**, iar a **Iacobeștilor** din a doua jumătate a veacului trecut **genid. Jakobestie vel Fogodisten**).

Se adaugă aici situațiile, nu foarte rare, când numele românesc era tradus fie în germană (pecetea satului Mănăstirea Humorului avea înscrisul **Klosterhumora**, același ca în hărțile austriece), fie, cel mai adesea, în limba ucraineană (**Dolhopoly** - pentru **Câmpulungul rusc**, **Dolhopoly Volosky** - pentru **Câmpulungul moldovenesc**, **Cernipotok** - pentru **Pârâul Negru** etc.), astfel administrația austriacă aducându-și contribuția la slavizarea/ucrainizarea unor toponime românești din Bucovina.

Nu mai puțin interesante sunt observațiile istoricului N. Grămadă cuprinse în cel de al doilea studiu de toponimie minoră. Convins că numele de locuri alcătuiesc "livrea teritoriului", cum se spunea în prefața *Marelui dicționar geografic al României*, apărut la București între anii 1894-1902, N. Grămadă susține că toponimia, studiată temeinic, poate aduce lumină în problema stratigrafiei populației. Tocmai de aceea istoricul interesat în primul rând de epoci trecute, vrea ca prin toponime să ajungă în epoci și teritorii pentru care

documentele literare lipsesc. Numai că toponimele înseși au nevoie de atestarea documentară, dat fiind că toponimele, cele minore îndeosebi, se schimbă uneori într-un ritm destul de alert. Ori tocmai în cazul toponimiei vechi românești documentele istorice oferă informații insuficiente, cu multe discontinuități și adeseori cu greșeli.

Privitor la toponimele minore din documentele moldovenești, se observă, înainte de toate, numărul lor redus, dată fiind natura documentelor prezentând interes aici, acte de danie. Pe de altă parte, multe dintre aceste documente s-au păstrat în copii sau copii după copii, ori numai în traduceri în limba germană, făcute la finele veacului al XVIII-lea, când s-a întocmit cunoscuta colecție *Acta granicialia*, păstrată în Arhivele Statului din Cernăuți. Aceste copii și traduceri au putut permite strecurarea unor forme corupte în acte, care să facă imposibilă explicarea corectă a numelui de la origine.

Acta granicialia pune la îndemâna cercetătorului acte de proprietate anterioare anului 1780, în care se pot identifica și numeroase toponime minore. Dar cercetarea toponimiei de aici trebuie făcută cu circumspecție. E cunoscut că toponimele de până în secolul al XVI-lea - al XVII-lea erau traduse în limba slavonă așa că aici vor apărea **Dolgopole** pentru **Câmpulung**, **Măto Moldovițese** pentru **Vama Moldoviței** etc., ca să dăm două nume de localități cunoscute. În ce privește apelativele, acestea numai cu rare excepții nu erau traduse în slavonă, în aceeași situație fiind și toponimele formate pe baza lor. Acestora li se adaugă schimbări de sufixe românești cu corespondente slave, cum e cazul lui **-ești** înlocuit cu **-iuți**, iar ulterior cu **-ăuți**. Ca atare, istoricul se simte obligat să atragă atenția că "traducerile românești ale vechilor documente moldovenești, mai ales cele făcute de pe traduceri germane ale comisiei de delimitare de la 1783, greșesc când, în loc de termenii topici adevărați, redau termenii slavi, perpetuând o nomenclatură inexistentă" (p. 58-59).

La 1775, când teritoriul din nordul Moldovei intră în componența Austriei, formând Bucovina, întreaga nomenclatură topică minoră de aici era românească, înțelegând prin aceasta că pentru toate toponimele minore exista un corespondent în limba română, iar nu lipsa elementelor străine din limba română. Slavizarea numelor topice, și nu numai minore, în timpul dominației austriece în Bucovina, acțiune pe care N. Grămadă o are mereu în vedere, s-a produs, pe de o parte, prin reînvierea unor nume topice din actele moldovenești, fără circulație în limba română, și, pe de altă parte, prin hărțile cadastrale întocmite la sfârșitul veacului al XVIII-lea de ofițeri în cea mai mare parte polonezi, necunosători ai limbii române, care foloseau frecvent traducerea sau adaptarea toponimelor românești în germană sau ucraineană. Toponime românești din *Acta granicialia* apar în hărțile cadastrale traduse (**Fontina Alba** are corespondentul **Biala Kirniza**, **Fântâna Putredă** - **Hnila Kirniza**, **Pareu Niagru** - **Cernipotok** etc.), sau traduse parțial (**Pereu Turkuly** apare **Potok Turkuly**, **Câmpul Hreanului** - **Chrinova Kempu**, **Valea Bursucului** - **Bursukowa Dolina** etc.). A apărut astfel un bilingvism toponimic ciudat, care nu privea folosirea toponimelor în realitate, ci impunerea pe cale oficială a unei denumiri, cunoscut fiind prestigiul de care se bucură varianta scrisă⁶.

Critica documentelor austriece e ponderată, nefiind toate la fel; cu toate neajunsurile, *Acta granicialia* e o colecție extrem de utilă, cu toate neajunsurile pe care le constată, în schimb nomenclatura topică prezentă la Franz Adolf Wickenhauser este "inutilizabilă", acesta germanizând totul, astfel încât nimic nu se mai poate înțelege din toponimia românească (**Poiana Popii** devine **Pfaffenwiese**, **Negrileasa** - **Schwarzenwald**, **Pârâul Iablonaști** - **Abfolterbach** etc.).

Interesat de nașterea și originea toponimelor minore, autorul aduce în discuție și pe creatorii acestora. Se pornește de la ideea absolut corectă, că, dată fiind funcția individualizatoare a toponimelor, numărul acestora a crescut o dată cu sporirea populației, care lua în stăpânire terenuri din ce în ce mai largi, utilizarea toponimelor fiind reclamată de nevoia

de orientare în teren. Neîndoielnic, nomenclatura topică minoră este opera locuitorilor zonei, indiferent de ocupația acestora, nu numai a țăranilor, ca singurii cunoscători și interesați în individualizarea segmentelor de teritoriu. Aceasta nu înseamnă însă că "nomenclatura localităților e, în mare parte, opera clasei conducătoare" (p. 67), decât în măsura în care numele unei localități trebuie acceptat și de colectivități învecinate sau, mai târziu, de oficialitate, fie și numai pentru a se evita omonimiile, de-a dreptul supărătoare în toponimie.

Încercând să stabilească sferile naționale din care toponimia minoră își ia termenii, cercetătorul N. Grămadă face critica clasificărilor de până la el, fie ele din România sau din altă parte și ajunge la concluzia că valoarea categoriilor stabilite e relativă, din cauza rigidității și a schematismului lor. Propune, deci, o nouă clasificare a toponimelor minore, după natura și originea lor, în șase grupe: a) omul sub diverse aspecte ale activității lui; b) istorice; c) solul; d) fauna; e) flora; f) diverse. Ilustrarea acestor categorii cu nume topice minore bucovinene, foarte întinsă (pp. 73-129) probează viabilitatea clasificării propuse, dar și că orice clasificare rămâne relativă. Astfel, deși indicele trimite la 98 de toponime cuprinzând apelativul **runc**, din clasa termeni referitori la acțiunea de defrișare, foarte bogat reprezentată, lipsesc toponimele formate cu acest apelativ. În schimb, la Nume de popoare sunt cuprinse toponime formate pe baza unor antroponime specifice unor etnii: **Fântâna lui Sobiețchi**, **Velnița lui Moses**. Unele clasificări sunt excesive, ca în cazul apelor minerale, clasificate în: *putrede, împușate, ruginoase, sulfuroase, alcaline, mușcăite, petrolifere*.

Deosebit de utilă se dovedește a fi *Anexa* cu explicarea unor apelative întrebunțate ca toponime, mai ales după *Acta granicialia*, dar și după *Lexiconul termenilor entropici* al lui T. Porucic, sau alte lucrări. E suficient să aducem în discuție termeni ca **ciung**, **jidovină**, **podirei**, **zăpodic** etc., unii păstrați numai în toponime, alții cu sens special în toponimie.

Partea cea mai întinsă a lucrării (pp. 137-540) cuprinde inventarul toponimelor minore din Bucovina, grupate pe comune, numele localităților aflate astăzi în Republica Ucraina fiind notat cu *. Bogăția acestui inventar era pusă în evidență chiar de Iorgu Iordan, care mărturisea că nu cunoaște "o colecție de asemenea numiri mai bogată decât aceasta și, deci, mai interesantă" (p. 7). Preocupat să ducă informarea cât mai mult în timp, toponimele adunate sunt rezultatul excerptării documentelor care i-au stat la îndemână: documente istorice moldovenești și bucovinene publicate de diferiți cercetători, colecția *Acta granicialia* și planurile cadastrale întocmite de administrația austriacă la sfârșitul veacului al XVIII-lea, diferite alte hărți cadastrale din secolul al XIX-lea și al XX-lea. Pentru informarea privind stadiul actual, s-a apelat la ajutorul primăriilor și al școlilor. Autorul însuși era conștient de faptul că lucrarea este perfectibilă, în primul rând prin identificarea de noi toponime în documentele istorice și interpretarea corectă a celor care pun probleme. Problema cea mai importantă o reprezenta însă - și încă o reprezintă - adunarea toponimiei actuale de pe teren, cu mult mai bogată decât cea atestată de documente. Simțul critic al autorului se manifestă și aici, considerând că "multe din lucrările primite sunt necomplete, făcute la repezeală, fără nici un simț de răspundere" (p. 33), apreciere pe care o aflăm la mai toți cercetătorii care au încercat să strângă informații prin corespondenți.

Neajunsul semnalat de N. Grămadă privește nu numai și nu în primul rând numărul toponimelor. Dacă luăm ca exemplu cazul Moldoviței (în lucrare **Rușii Moldoviței**, după numele mai vechi), vom constata că numărul toponimelor este însemnat; neajunsul constă aici în faptul că toponimele sunt adunate nu de pe teren, ci din hărți, cel mai probabil ale ocolului silvic, ceea ce face să apară toponime cu aspect curios (**Iavorestei** pentru **Iavorești**, **Cremenestei** pentru **Cremenești**, **Bucovinestei** pentru ceea ce la Vatra Moldoviței e **Bucovinești**, **Rungul** pentru **Runcul** etc.), precum și însemnări greșite cum ar fi **Riza**, în loc

de **Rija**, însemnând "popiște" în vorbirea huțanilor, majoritari în localitate, prezent numai în compuse cum ar fi **Rija Hojdei** sau **Pârâul Rijej**.

Gruparea toponimelor pe comune, asociată cu lipsa posibilităților de realizare a unor anchete directe a dus la mărirea artificială a numărului de toponime, același toponim fiind înregistrat pentru mai multe comune, fără să fie vorba despre nume ale părților de hotar dintre comune. Așa se întâmplă cu denumiri ca **Putna**, **Secrieș**, **Roșca**, **Demacușa**, **Zegrena** prezente atât la Vatra Moldoviței, cât și la Moldovița (Rușii Moldoviței). Faptul este însă insignifiant față de aspectele pozitive ale lucrării.

Habent sua fata nomina locorum Moldaviae, spunea Nicolai Grămadă referindu-se la soarta pe care au avut-o numeroase toponime din Bucovina. Dar și lucrarea lui Nicolai Grămadă a avut o soartă asemănătoare. Neprimind avizul publicării, cu toate referatele favorabile, semnate de personalități de prestigiu, ca I. Iordan, E. Petrovici și chiar din partea Academiei de Științe a URSS, lucrarea a ajuns sub forma unui vraf de file, la Biblioteca Academiei. Este meritul lui D. Vatamaniuc de a o fi descoperit și de a o fi încredințat tiparului după ce în prealabil a reconstituit întregul monografiei pe baza a trei dactilograme, scoțând la lumină "această lucrare fundamentală peste care s-a așternut tăcerea mai multe decenii" (p. 12).

Merită pus în evidență și efortul îngrijitorului de ediție, Ion Popescu-Sireteanu, care s-a îngrijit să avem în față o lucrare întocmită după rigorile actuale, însoțită de un indice extrem de util, în ciuda neajunsurilor de care editorul însuși este conștient.

Publicarea *Toponimiei minore a Bucovinei* reprezintă nu numai un act reparatoriu de dreptate pentru Nicolai Grămadă, prin aceasta se pune în circulație un imens material informativ de care vor putea profita nu numai istoricii, geografilor sau lingviștii, ci toți cei interesați de evoluția vieții materiale și spirituale din acest colț de românitățe.

NOTE

1. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Editura Anima, București, 1963, p. 2
2. Nicolai Grămadă, *Toponimia minoră a Bucovinei*, vol. I-II, Editura Anima, 1996, p. 10
3. Puținătatea informațiilor despre români, oamenii pașnici, și-ar putea avea explicația în faptul că "nu numai în evul mediu, ci întotdeauna au captat atenția evenimente epatante, de obicei cele violente și cei ce le-au provocat, și nu crâmpiele de viață pașnică, ale căror personaje rămân anonime, chiar dacă valorile produse prin munca lor tenace asigură însăși existența umană. Așa se justifică împrejurarea că pentru secolele X-XIII informațiile privind populația românească sunt sumare, în schimb cele asupra nomazilor incomparabil mai consistente, cuprinzând și aprecieri referitoare la numărul lor" (V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X-XIII*, București, 1985, p. 97). Iar dacă e să avem în vedere primele documente care vorbesc despre români, fie că e vorba despre vestitele cronici bizantine în care se discută despre **retorna** sau **torna**, **torna frate**, considerate a fi primele cuvinte atestate în *limba română*, ca *limbă a locului*, în secolul al VI-lea, fie că e vorba despre atestarea etnonimului **vlahi**, pentru secolul al X-lea, ambele cu referire la armate, observația de mai sus nu poate trece neobservată.
4. Că nu totdeauna caracterul social al satului e pus în evidență de numele acestuia o probază numele satelor din Vrancea istorică, unde se găsesc nume din ambele categorii (pe de o parte **Negrilești**, **Voloșcani** etc., iar pe de alta **Năruja**, **Nereju**, **Ruget** etc.), dar în toată Vrancea exista până în secolul trecut stăpânirea în devalmășie.
5. Cf. înregistrări ca **Matka Pareului** pentru **Matca Pârâului** (**Pârâului**), la Rohozna, **Matka Woy** pentru **Matca Văii**, la Capu Codrului, **Kostisch Hukelui** pentru **Costișa Hucăului**, la Boian.
6. A se vedea, de pildă, un nume de persoană ca **Mihălăchițe**, rezultat din ortografierea **Mihalakitze** a românescului **Mihălăchiță**, rămas nu numai în scriere, ci și în pronunțare cu -e.

Résumé

Professeur d'histoire à l'Université de Cernăuți, Nicolai Grămadă a projeté la réalisation (la création) d'une histoire de Bucovina dans plusieurs volumes. Il a mené à bon fin seulement la partie qui avait constitué la substance des deux volumes parus à l'édition Anima, en 1996 bien que son œuvre fut avancée à l'Édition de l'Académie en 1958. Conçue de point de vue de l'historicum l'œuvre montre d'une part, la profonde préparation de l'auteur, et d'autre part l'importance que la toponymie présente pour l'étude de la vie matérielle et spirituelle des habitants de la région étudiée.

TITU MAIORESCU ȘI VIAȚA CULTURALĂ DIN BUCOVINA

Gheorghe Giurcă

Printre intelectualii de marcă din Țară, care au manifestat interes constant față de viața culturală a românilor bucovineni din secolul trecut, se numără și Titu Maiorescu. Faptele sunt consemnate în *Însemnările zilnice*, în bogata lui corespondență, precum și în studiile și articolele publicate de-a lungul timpului. Știute fiind consecvența și meticulozitatea cu care nota în celebrele sale caiete evenimentele cotidiene, unele frizând chiar banalul, ca și probitatea-i devenită proverbială, veridicitatea informațiilor este în afară de orice îndoială.

Preocupările, care s-au dovedit durabile și statornice, s-au manifestat pe mai multe planuri. Primele referiri, în ordine cronologică, îl vizează pe Aron Pumnul, stabilit în Bucovina după revoluția din 1848. Deși s-a integrat perfect în climatul spiritual românesc de aici, Aron Pumnul și-a păstrat, cu o rară consecvență, ideile filologice cu care a venit din Ardeal (și cu care Titu Maiorescu nu era cătuși de puțin de acord), găsindu-și chiar și aderenți fervenți aici. Ei au făcut ca ideile atât de vehement combătute de Maiorescu să supraviețuiască autorului lor. Lucrarea în care și-a concretizat concepțiile filologice este vestitul și, totodată controversatul *Lepturariu românesc*. De exemplu, Constantin Morariu considera că "Lepturariul acesta sau cartea aceasta de cetire este făcută cu atâta măiestrie, încât un neamț învățat a zis că pe vremea aceea nici nemții nu aveau o carte de cetire nemțească așa de iscusită"¹. Titu Maiorescu este însă de o cu totul altă părere. Mai întâi trebuie arătat că în 1864 recurge la un refuz politicos de a accepta introducerea lepturariului în școlile din Moldova: "Vin a vă mulțumi pentru amabila surprindere ce mi-ați făcut prin trimiterea *Lepturariului* d-voastră. Vă mulțumesc cam târziu, dar de atunci și până astăzi au durat examenele și toate încurcăturile școlare și descurcăturile administrative ce cad în acest timp. De-abia acum mai am capul liber. Cât pentru prețioasa și migăloasă d-voastră carte, noi, adică Comitetul de Inspecțiune școlară pentru fosta Moldovă..., am fi stăruit îndată să fie introdus în gimnazele noastre. Dar trebuie să știți, domnule, că la noi nu se învață românește în gimnaziu"². Peste cinci ani avea să fie însă mult mai drastic în aprecierea aceleiași lucrări, contestându-i orice valoare literară și științifică³. Și aceasta n-a fost ultima apreciere dură la adresa lui Aron Pumnul și a concepțiilor sale, încât Mihai Eminescu, cu tot respectul pe care-l avea față de mentorul Junimii, s-a simțit dator să-i ia apărarea fostului său profesor de limba română: "Nu râdeți, domnilor, de *Lepturariu*... Dacă apoi Lepturariul a exagerat în laude asupra unor oameni ce nu mai sunt, apoi aceia, mulți dintre ei, au fost pionieri perseverenți ai naționalității și ai românismului, ... care însă de nu erau genii, erau cel puțin oameni de o erudiție vastă, așa precum nu există în capetele junilor nostru dandy"⁴.

Preocupările vizând istoria națională ale lui Titu Maiorescu sunt strâns legate de începuturile activității Junimii și, ca importanță, stau pe același plan cu cele literare. Tânăra societate culturală ieșeană intră în posesia unei tipografii dăruită de un nepot al lui Vasile Pogor, basarabeanu Casu. În ședința din 19 octombrie 1865 s-a luat hotărârea ca membrii Junimii să contribuie lunar cu câte o sumă de bani pentru a pune în funcție tipografia atât de

necesară. Printre proiectele tipografice prioritare, în afară de lucrări literare și manuale școlare, figurau cronicarii români. Mai concret, peste o săptămână, în ședința din 26 octombrie, Titu Maiorescu propune "să se imprime toate actele originale istorice ale românilor în ordinea cronologică, hrisoave, tratate etc., un fel de *fontes rerum Romanicarum*". Planul nu s-a realizat, dar pasiunea pentru istorie a rămas. Ne putem deci închipui cu ce interes a primit el inopinata schimbare a destinului colecției de documente istorice a lui Eudoxiu Hurmuzachi. Așa devine explicabilă graba cu care a plecat la Cernăuți în chiar ziua numirii sale ca ministru al instrucției (7 aprilie 1874) pentru a trata cu fratele harnicului colecționar bucovinean condițiile aducerii în țară a imensei comori de documente⁵. Oricum, lui îi revine meritul de a o fi propus pentru tipar. În acest scop a întreprins mai întâi demersurile necesare pentru a aduce manuscrisele la București. Precum se știe, neobositul cercetător al arhivelor din Viena s-a stins pe neașteptate din viață la 29 ianuarie 1874, tezaurul de documente rămânând în seama fratelui său, Gheorghe Hurmuzachi. În calitate de ministru, Titu Maiorescu îi solicită acestuia manuscrisele pentru a fi publicate în România pe cheltuiala ministerului, fapt acceptat imediat și fără rezerve pe posesorul lor. În urma unui schimb de scrisori, prețioasele documente ajung la București, nu fără peripeții, în cursul lunii noiembrie 1874. La scurtă vreme criticul de la Junimea numește o comisie alcătuită din somități în materie (M. Kogălniceanu, Al. Odobescu, Th. Rosetti, D.A. Sturza și I. Slavici ca secretar) însărcinată cu traducerea și pregătirea textului pentru tipar. Finalizarea acestui act de cultură de importanță vitală pentru istoria națională avea să necesite însă timp îndelungat. Ca ministru, Titu Maiorescu a avut satisfacția să vadă tipărită doar broșura intitulată *Răpirea Bucovinei după documente autentice* în aprilie 1875 pe care apoi Mihai Eminescu a strecurat-o în Bucovina în câteva sute de exemplare tocmai când autoritățile imperiale făceau intense pregătiri pentru a serba cu mare pompă împlinirea unui veac de la încorporarea provinciei. Era replica românilor menită să contracareze această provocare sfidătoare a austrieicilor. Reacția imediată a Vienei a fost amânarea pentru toamnă a festivităților preconizate. În vara aceluiași an consulul general austriac la București l-a învinuit pe Maiorescu de atitudine ostilă față de imperiu. Deși în bugetul pe anul 1876 era inclusă alocația necesară cheltuielilor pentru tipar, apariția colecției avea să înceapă mai târziu, când Maiorescu nu mai era ministru, și să se prelungească până în 1942.

Tot în perioada ministeriatului său datează interesul lui Titu Maiorescu pentru soarta vestigiilor istorice din Bucovina atât de neglijate de autoritățile imperiale, încât, cel puțin unele dintre ele, erau amenințate cu dispariția. În legătură cu aceasta Mihai Eminescu scria: "Biserica lui Alexandru cel Bun în Suceava stă de 80 de ani în ruină, iar Mitropolia Sucevei cu moaștele Sf. Ioan cine se-ngrijește de ea? Mihai Grigorie Sturza Voievod i-a dat o existență de umbră, iar Titu Maiorescu, fostul ministru al Măriei Sale Carol Vvd, trimisese un arhitect să-i ridice planul, să propuie înfrumusețările cuvenite și să clădească un local de școală primară românească în curtea acelei biserici"⁶. Conștient de valoarea istorică și arhitectonică a monumentelor respective, dovezi incontestabile ale geniului creator al poporului român, Titu Maiorescu nu putea rămâne indiferent când vedea că însăși existența lor e pusă în pericol. De altfel, nu e singura situație când a venit în ajutorul fraților români din afara granițelor de atunci. Încă din 1872, ca deputat, propusese în Parlament un proiect de lege pentru a acorda Bisericii "Sfântul Nicolae" și școlilor românești din Brașov o subvenție anuală. Cât privește Suceava, nu se știe ce a întreprins concret, dar e sigur că ceva s-a făcut. Credem acest lucru, bazându-ne nu numai pe informația de mai sus oferită de Mihai Eminescu. La aceeași concluzie ne conduce și una din însemnările lui Titu Maiorescu însuși: "Principele. Despre harta geologică. *Despre repararea mănăstirilor*"⁷ (s.n.). Această laconică consemnare se coroborează cu informația

oferită de unul dintre cei mai documentați "biografi" ai monumentului în discuție: "În 1875-1876, acoperișul de șindrilă al bisericii a fost din nou înlocuit cu unul similar..."⁸. Despre proiectata școală primară însă nu am aflat nicăieri nici un cuvânt. Semn că a rămas la nivel de nobilă intenție.

Titu Maiorescu a stabilit și a cultivat relații amicale cu mulți dintre cei mai de seamă intelectuali bucovineni ai vremii. I-a cunoscut în timpul călătoriilor sale de afaceri la Cernăuți legate de îndeplinirea formalităților de vânzare a unor moșii mănăstirești pentru care el era mandatarul statului român. Au fost tot atâtea prilejuri de a cunoaște "pe viu", la fața locului viața culturală din acest teritoriu străvechi românesc revigorată de avântul revoluționar de la 1848, ale cărui influențe benefice s-au resimțit din plin și pe aceste plaiuri. Și apoi nu trebuie să uităm nici faptul că Maiorescu venea la Cernăuți la doar câțiva ani după înființarea Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, cea care ducea mai departe, în condiții specifice, generoasele idei pașoptiste plămădite în cadrul întâlnirilor de la Cernaucă cu participarea revoluționarilor din toate teritoriile românești. Se poate deci vorbi de o reală efervescență a vieții spirituale față de care mentorul junimist nu putea rămâne pasiv.

Pe mulți dintre intelectualii bucovineni îi vizita fiind primit peste tot cu sufletul deschis, ca un bun și apropiat prieten (familiile Hurmuzachi, Petrino, Styrcea, Catargi, Ghica, Mustață etc.). Face însă și vizite protocolare ca cele de la Alessani, președintele țării, sau la mitropolitul Silvestru, pentru a-și putea face o imagine cât mai cuprinzătoare a vieții din Bucovina, sub toate aspectele ei.

Titu Maiorescu a luat legătura și cu tineretul studios bucovinean. Așa s-a întâmplat pe 30 ianuarie/11 februarie 1883, când a vizitat *Junimea* (cernăuțeană, bineînțeles), "unde toți studenții români erau prezenți și mi-au ținut o scurtă cuvântare și [mi-au făcut] ovațiuni"⁹. N-a ocolit nici saloanele literare din Cernăuți. Cu o asemenea ocazie i s-a citit traducerea *Legendei rândunicăi* realizată de d-na Hurmuzachi. Altă dată, la familia Sbiera, s-au purtat îndelungi discuții pe marginea manuscrisului de la Voroneț. Aici este impresionat de starea materială modestă a ilustrului cărturar-patriot bucovinean. Deși se zbătea în lipsuri acute, îi scutește pe studenții români de taxa de 10 florini pe an, pe care, fiind ei înșiși săraci, oricum n-o puteau plăti, predându-le gratuit.

Procesul moșiiilor mănăstirești rămase dincolo de "cordun" a durat aproape 10 ani. În tot acest timp a fost necesară prezența periodică a lui Maiorescu în capitala Bucovinei. Dovada o reprezintă însemnările cu mențiunea "Cernăuți". În calitate de mandatar al Administrației Domeniilor și Pădurilor Statului Român, el a dorit cu tot dinadinsul ca cele șapte moșii care aparținuseră unor mănăstiri din Moldova (Barnovschi, Probota, Dobrovăț, Cetățuia) și revendicate de Patriarhia din Constantinopol să nu intre pe mâna vreunui străin. "Este din contră în interesul bine înțeles al nostru ca o familie românească de importanță patriotică a Hormuzăcheștilor să prospere și să se întărească"¹⁰. A fost însă necesară o îndelungă muncă de lămurire cu Nicolae Hurmuzachi pentru a-l determina să le cumpere ("Ieri la Cernăuți, încă în ultimul moment mi-am bătut capul cu nehotărâtul Hurmuzachi și l-am adus în sfârșit să depună suma..."¹¹).

Pe măsură ce procesul se apropia de final, au mai fost necesare câteva telegrame și scrisori, unele cu caracter ultimativ, precum și multă alergătură pe la unele ministere din București pentru ca, pe data de 9/21 aprilie 1883 să poată nota cu satisfacție: "În sfârșit, încheiat definitiv, dispus plata la București a celor 150 000 de franci și la ora 1 plecat din Cernăuți cu trenul"¹². Dorința i se împlinise.

Aflându-se la Cernăuți cu aceleași treburi avocațești, pe data de 18 februarie/2 martie 1883, Titu Maiorescu participă la o reprezentație teatrală susținută de o trupă de amatori¹³. După spectacol el nota: "Aseară, teatru de diletanți al societății românești de aici într-o sală a otelului Moldova, în etajul I. Tânărul jurist Flondor dirija orchestra (tânăr, simpatic, zvelt), un frate mai mic toba mare (nostim de tot), alți școlari și studenți celelalte instrumente, V. Onciul flaut, gentilul * violoncel, un mic și încântător băiat Isopescu violină ș.a.m.d. Locuri vreo 200, sala ticsită (a 70 de crăitari, dar numai cu invitație, nu putea intra oricine). Era acolo toată lumea mare și mijlocie din Cernăuți: alde Petrino, alde Styrcea, Christe, contesele Logotheti-Popovici, arhimandritul Ciupercovici ș.a.m.d. Totul sub conducerea predicatorului Catedralei [mitropolitane] Ioan Procopovici... S-a jucat *Drumul de fier* așa și așa; dar *Florin și Florina* admirabil de bine și, în cea mai mare parte, inteligent. Remarcabil comic un domn (care juca pe bărbatul Colivescu), excelentă, și în unele pasagii, de o ștregărească drăgălășenie sora lui Eminescu, d-na Drogli, bărbatul ei profesor la Școala Normală de învățători. Un oarecare Popescu [juca] pe Florin neîndemânatic în joc, dar de-a dreptul splendid în cântec. Întreaga reprezentație admirabil de reușită și de plăcută"¹⁴.

Am reproduș integral această însemnare, neobișnuit de lungă în comparație cu altele, nu atât pentru că avem de-a face cu o veritabilă cronică teatrală (să nu uităm că aprecierile vin de la un inițiat în arta dramatică, niciodată dispus la afirmații gratuite), cât mai ales pentru cuvintele calde la adresa interpreților. Trebuie să fi fost de-a dreptul impresionat de spectacol, din moment ce i-a rezervat o asemenea atenție.

Un loc aparte în ce privește relațiile lui Titu Maiorescu cu intelectualii bucovineni îl reprezintă cele cu Simion Florea Marian față de care a manifestat o simpatie nedisimulată. Ele au fost favorizate de primirea, la data de 26 martie 1881, a folcloristului de la Suceava în Academia Română, decizie pentru care a votat și Maiorescu. Proaspătul academician a fost acceptat cu multă căldură printre nemuritori. Explicația poate consta în faptul că venea dintr-un spațiu românesc atât de scump oricărei inimi de român, dar atât de nedreptățit de meandrele istoriei.

În al doilea rând trebuie avut în vedere că era singurul academician cu preocupări etnofolclorice. La acestea se mai adaugă și farmecul său personal. Privindu-l "cu aerul de sănătate de la munte, cu fața turnată parcă-n bronz; frumoasă, senină și plină de bunătate, îți venea să te apropii de el și să-l rogi, ca pe un bunic, să-ți povestească ceva. E omul care cucerește repede și a cărui încredere o dobândești ușor"¹⁵. Maiorescu însuși l-a apreciat într-un mod cu totul deosebit pentru pasiunea și risipa sa de energie dovedite încă de pe când era elev pentru a aduna acel tezaur spiritual popular și care se constituise deja până la acea dată într-un veritabil monument nepieritor închinat neamului său. Aflat în București în calitate de membru activ al Academiei, Simion Florea Marian a participat în seara zilei de 5 martie 1882 la o ședință a Junimii ținută acasă la Maiorescu. Discursul de recepție a fost ținut peste o săptămână: "*Vineri, 12 martie. Ședință publică a Academiei prezidată de mine... Părintele (Simion) Florea Marian a citit cuvântarea sa de recepție despre <<Cromatică română>> și Hașdeu i-a răspuns*"¹⁶. În seara zilei următoare a fost invitat de Maiorescu să cineze, într-un cadru intim, la familia Kremnitz.

Prezențele sale la ședințele Academiei au constituit tot atâtea bune prilejuri de a stabili și cultiva legături amicale durabile cu mulți dintre cei mai de seamă oameni români ai vremii. O dovedește cu prisosință bogata-i corespondență. Urmarea a fost deosebit de benefică pentru cărturarul bucovinean: "Academia Română și Junimea au jucat, fiecare în parte, un rol precumpănitor în orientarea, ajutorarea și coagularea concepției științifice a lui Simion Florea

Marian, creându-i un climat stenic. Dintre junimiști, Maiorescu și Negruzzi au avut un rol decisiv¹⁷. Și dacă strădaniile și izbânzile folcloristului au fost răsplătite prin primirea în Academie, apoi prin acordarea medaliei *Bene Meriti cl.I* (1882) și a premiului *Năsturel Herescu* al Academiei (1884), prietenii săi din București au avut, cu siguranță, partea lor de contribuție. Au fost în același timp tot atâtea stimulente "cari au făcut să crească și dăinuiască dorul de muncă al scriitorului bucovinean trăitor sub împrejurări de tot neprielnice"¹⁸.

Ca bun cunoscător al vieții culturale din Bucovina, Titu Maiorescu a putut observa că tot mai mulți tineri sunt pe cale de afirmare. Intuind potențialul intelectual pe care-l pot reprezenta, îi încurajează și le oferă posibilitatea de a publica în paginile "Convorbirilor literare", așa cum a procedat în cazul lui Simion Florea Marian. De o apreciere deosebită s-a bucurat și Dimitrie Onciul pe care-l solicită în calitate de colaborator al revistei pe cale de a fi transferată la București: "Am scris o lungă scrisoare istoricului dr. D. Onciul ... pentru a grăbi recensiuina asupra *Teoriei lui Rösler* de Xenop[ol] și *Revoluției lui Horea* de [Nicolae] Densușeanu la "Convorbiri" cari de la 1 aprilie] vor apărea la București"¹⁹.

Impresionat de tragica dispariție a geniului poeziei românești, Titu Maiorescu adună informații cât mai numeroase și mai detaliate despre scurta-i existență. Și cum o parte a vieții marelui dispărut era strâns legată de Bucovina și deci de Cernăuți, intelectualii de aici îi puteau oferi informații noi și interesante. În acest scop se adresează lui I.G. Sbiera, fostul profesor al lui Mihai Eminescu, care-i răspunde la 3 iulie 1889²⁰. Pe aceeași dată îi va răspunde, tot din Cernăuți, și sora poetului, Aglaia Drogli²¹, la o solicitare similară.

Legăturile lui Titu Maiorescu cu intelectualitatea bucovineană nu au încetat după finalizarea procesului la care ne-am referit mai sus. Interesant și elocvent în acest sens ni se pare faptul că printre primii destinatari ai volumului de poezii editat de el din creația lui Mihai Eminescu se află Societatea Academică Junimea din Cernăuți.

De altfel, prețuirea a fost reciprocă. Reputația în continuă creștere a lui Titu Maiorescu în viața culturală și științifică a epocii a depășit cu mult hotarele țării. Ideile sale filologice, de exemplu, sunt răspândite și în Transilvania de către Societatea Academică România Jună din Viena. Aici s-au discutat, printre altele, și probleme privind ortografia limbii noastre, domeniu în care Titu Maiorescu formulase propuneri foarte judicioase, adoptate, de altfel, ceva mai târziu de către Academia Română. Ca urmare, studentul bucovinean Pamfil Dan, președintele Societății, a impus alegerea marelui critic ca "membru de onoare". Impresionat de gestul tinerilor, pe data de 2 ianuarie 1875 le trimite o scrisoare în care, după ce le mulțumește pentru gestul lor încărcat de semnificații, își exprimă încrederea fermă în viitorul culturii noastre câtă vreme tineretul studios manifestă interes pentru astfel de probleme²². Sau, când, în 1910, Maiorescu s-a retras din învățământ, "Convorbirile literare" au apărut într-un număr festiv din care 156 de pagini îi erau rezervate. Printre alte studii se află și cel intitulat *Titu Maiorescu și Academia Română* semnat de Dimitrie Onciul. Între puținii invitați la banchetul dat cu acest prilej se aflau bucovinenii Dimitrie Onciul și Aurel Popovici care au și rostit în acest cadru cuvintele de aleasă prețuire la adresa celui sărbătorit.

Dar imaginea relațiilor amicale dintre Titu Maiorescu și intelectualii din această parte a țării n-ar fi completă dacă n-am adăuga și alte câteva aspecte care pun în evidență reciprocitatea sentimentelor de prețuire. Deci nu numai că mentorul junimist era primit cu căldură în diverse case din Cernăuți, dar și unii intelectuali bucovineni aflați la București cu treburi s-au bucurat de ospitalitatea generoasă în casa și familia Maiorescu. Astfel, pe data de 21 aprilie/3 mai 1885, el nota în jurnal: "Aseară, la noi la masă baronul Styrcea cu tânărul, interesant-palidul istoric cu un picior scurtat dr. Onciul..."²³, iar spre sfârșitul aceluiași an

adăuga: În ziua a doua de Crăciun, seara la noi baronul Alex. Petrino, fost ministru austriac, Nicolae de Hurmuzaki și Victor de Styrcea. În ziua următoare cei doi din urmă prânzit la noi, încântătorul cântat la piano al lui Styrcea"²⁴.

Iată, așadar, câteva aspecte care pun în lumină fapte mai puțin cunoscute și relevate până în prezent ce țin de personalitatea marelui critic literar. Posteritatea a reținut despre el mai ales atitudinea sa exemplară, dar distanță în raporturile cu semenii. Fără a declara public, el a dovedit însă o deosebită disponibilitate sufletească față de românii bucovineni și față de problemele lor. Prin ceea ce a întreprins a urmărit în fapt integrarea lor în patrimoniul spiritual românesc, valorificarea părții lor de contribuție la evoluția culturii noastre aflate într-un vizibil proces de dezvoltare în a doua jumătate a secolului trecut.

NOTE

1. Constantin Morariu, *Părți din istoria românilor bucovineni*, Cernăuți, 1893, pp. 214-215
2. Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, vol. V, București, Ed. Minerva, 1984, pp. 35-36
3. Titu Maiorescu, *Observări polemice*, în *Critice*, Ed. pentru Literatură, București, 1967, pp. 120-121
4. Mihai Eminescu, *O scrisoare critică*, în *Opere*, vol. IX, Ed. Academiei, București, 1980, p. 82
5. Data plecării la Cernăuți este controversată. Cercetările de dată mai recentă contestă eventualitatea plecării într-o zi atât de importantă pentru el. Acceptată de I. Rădulescu-Pogoneanu și de Eugen Lovinescu, este respinsă de Dimitrie Vatamaniuc în lucrarea *Ioan Slavici și colecția documentelor Hurmuzachi*, "Academica", an I, nr. 7-8/1991, precum și de Petru Rușindilar în *Hurmuzăcheștii în viața culturală și politică a Bucovinei*, Ed. "Glasul Bucovinei", Iași, 1995, pp. 188-193
6. Mihai Eminescu, *op. cit.*, p. 259
7. Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. I (1855-1880), Ed. Librăriei SOCEC, București, 1936, p. 228
8. Ioan Caproșu, *Vechea Catedrală Mitropolitană din Suceava - Biserica Sfântului Ioan cel Nou*, Iași, 1980, p. 47
9. Titu Maiorescu, *op. cit.*, vol. II, p. 155
10. *Ibidem*, p. 172
11. *Ibidem*, p. 162
12. *Ibidem*, p. 173
13. După toate probabilitățile, este vorba despre formația în legătură cu care Emil Satco notează: "1882 - Se constituie la Cernăuți o trupă de teatru diletant. Președinte: Ioan Procopovici, director de scenă - Vasile Morariu, capelmaistru Tudor Flondor. La 21 decembrie prezintă primul spectacol cu *Milo director sau mania posturilor*, *Nu te juca cu focul*, *Piatra din casă*, *Cinel - cinel* (cf. Emil Satco - *Arta în Bucovina*, vol. II, Suceava, 1991, p. 78)
14. Titu Maiorescu, *op. cit.*, vol. II, pp. 161-162
15. Ilarie Chendi, *Părintele Simion Florea Marian*, în *Elogiul folclorului român*, Ed. pentru Literatură, București, 1969, p. 255 (apud Paul Leu, *Simion Florea Marian*, Ed. Euroland, Suceava, 1996, p. 148)
16. Titu Maiorescu, *op. cit.*, vol. II, p. 48
17. Paul Leu, *op. cit.*, p. 341
18. Liviu Fl. Marian, *Simion Florea Marian. Schițe biografice*, București, 1910, p. XII
19. Titu Maiorescu, *op. cit.*, vol. II, p. 189
20. I.E. Torouțiu, *Studii și Documente Literare*, vol. III, Institutul de Arte Grafice "Bucovina", București, 1932, pp. 116-117

21. *Ibidem*, vol. V, 1934, p. 124

22. I. Grămadă, *Societatea Academică România Jună din Viena (1871-1911)*, monografie istorică. Arad, 1912, p. 93

23. Titu Maiorescu, *op. cit.*, vol. II, p. 294

24. *Ibidem*, vol. I, p. 237

* Spațiul a rămas liber, semn că nu și-a mai amintit numele persoanei respective.

Summary

In this short article, the author presents testimonies of Titu Maiorescu's interest for the cultural life of native men of Bucovina. As a minister of justice, he paid attention to native of Bucovina having the pleasure to see his booklet *The Kidnap of Bucovina Using Real Documents* printed. Titu Maiorescu collaborated with the hard-working young men of Bucovina, as well as with the literary society from Cernăuți. To Simion Florea Marian proposal, Titu Maiorescu is accepted in Romanian Academy. He had a special relationship with the historian Dimitrie Onciul.

Mentor of "Junimea", Titu Maiorescu, without making publicity, proved a special soul availability for the native of Bucovina and for their problems.

POETUL TEOFIL DUMBRĂVEANU

Pavel Țugui

Teofil Coștiug (pseudonime: Teofil Lianu și Teofil Dumbrăveanu) s-a născut la 12 decembrie 1908, în satul Capu-Câmpului - Păltinoasa, județul Suceava. A urmat cursurile Școlii normale din Vășcăuți pe Ceremuș, iar după absolvire a fost învățător, în diferite localități din Bucovina. După al II-lea război mondial i s-a încredințat postul de muzeograf și apoi de director al Muzeului Etnografic din Rădăuți. Din cauza unor calomnii, a fost arestat și anchetat, iar după eliberarea din detențiune, a îndeplinit funcția de inspector la sucursala Băncii Naționale din Rădăuți.

A debutat cu versuri în diferite publicații bucovinene, apoi în "Revista Fundațiilor Regale", "Moldova literară" etc. În antologia *Poezii tineri bucovineni* (1938), Mircea Streinul scrie că "grupării Iconar", fondată în anul 1931, "i se adaugă până în 1934: Teofil Lianu, Neculai Roșca, Ghedeon Coca, Aspazia Munte, Nela Ropceanu, Procopie Miliște, Cristofor Vitencu, George Nimigean, Mihai Cazacu și alți bucovineni" (p. 8).

Istoria culturală românească înregistrează astăzi doar pe T. Lianu, Neculai Roșca, Ghedeon Coca și pe profesorul universitar de geografie și poetul George Nimigean, toți patru reținuți și citați de G. Călinescu în celebra *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* (Editura Fundațiilor Regale pentru literatură și artă, 1941). Despre Teofil Lianu, G. Călinescu scria: "Folclorismul lui Teofil Lianu, manifestare modernistă în fond, e plin de falsitate în acea căutare de vocabule dialectale disgrațioase..." și încheie prin a observa: "Într-un fel de distice cu forma ghicitorilor, poetul încearcă sugestia hai-kai-urilor japoneze, cu imagini promițătoare, dar nu încă suficient de originale..." (p. 823).

În schimb, cu vreo trei ani înainte, Perpessicius scria că Teofil Lianu "comandă pe frontul poeziei de inspirație folclorică. Ritmuri și peceți populare, tipare de colind, gluma și sfichiul strigăturilor, cimilitura de înaltă factură literară, se întretaie în stihurile d-sale, ca zborul de albine, harnic, din pajiști înflorate la urdiniș, și înapoi". Distinsul critic apropie versurile lui T. Lianu de poemele într-un vers ale lui Ion Pillat, iar "un catren" de "filozofia grațioasă a lui Horațiu..." (cf. Perpessicius, *Opere*, 8, Mențiuni critice, Editura Minerva, București, 1978, p. 82).

Teofil Dumbrăveanu (Lianu) a publicat până în anul 1945 cinci culegeri de versuri, iar în ultimele cinci decenii ale vieții sale a tipărit cărțile: *Ascultați ce spune vântul* (1958); *Cântăreții nopții*, (1961); *Țara soarelui* (1967); *Idem*, ediția a II-a în 1976; *Cântece și distihuri* (versuri, 1981); *La poartă, la Ștefan Vodă* (1985), (cf. Emil Satco și Ioan Pânzar, *Dicționar de literatură Bucovina*, Suceava, 1993, p. 69).

La acestea trebuie să adăugăm broșura *Hai, teiule hai ... Versuri* (culese din folclor și prelucrate de Teofil Dumbrăveanu, Ilustrații de Al. Alexei, Editura Tineretului, 1955).

El a reprezentat, în peisajul liricii românești bucovinene din ultimele șase decenii, o voce artistică distinctă, versurile lui "grațioase", șlefuite cu mîgală, fiind inspirate din tradițiile populare și amendate în consens cu tendințele moderniste ale poezilor din cercul "Iconar" din Cernăuți. L-am cunoscut personal la sfârșitul anului 1954 la Rădăuți, unde am poposit mai multe săptămâni, schimbul de opinii referindu-se la viitorul liricii românești și starea deplorabilă în care se găsea atunci patrimoniul național - monumente istorice, muzee, instituții de cultură - din ținuturile nordice ale Moldovei.

În continuare, reproduc o scrisoare primită de la Teofil Dumbrăveanu, semn al deciziei poetului de a ieși din anonimatul provincial.

5 - VI - 1957

Rădăuți

Stimate tovarășe Pavel Țugui,

Vă scriu o mare rugămintă.

Am la Editura Tineretului 2 manuscrise de versuri pentru copii mici. Unul (*Ascultați ce spune vântul**)¹, cu contract semnat, stă acolo de 4 ani. Altul (*Cîntăreții nopții*)² stă de 2 ani, fără contract, fără nici un răspuns scris.

Primul manuscris e vorba să apară cîndva. Dar pentru al II-lea mi s-a trimis răspuns verbal, prin scrisoarea Valeriei Boiculești³ că: ar fi cam monoton, editura a redus coalele de tipar, nu se mai primesc manuscrise, decît dacă au un contract dinainte semnat etc.

Adevărul acesta este: bucureștenii au monopolizat aceste contracte, iar scriitorul de la Rădăuți, de la 500 km depărtare, să aștepte pînă la calendele grecești.

Am vrut să scriu aceasta la C.C. al Partidului, dar știu că tot Dv. ați fi citit-o. Așa că v-am scris direct, și vă rog foarte mult să cercetați acest caz. N-aș vrea ca tovarășa Ana Tudoraș și cu fratele ei Michi Iliuț să-și publice cîte 2 cărți pe an la Ed.(itura) T(ineretului) și să-și traducă propriile lor cărți în alte limbi, profitînd de faptul că sînt responsabili de secții în editură, pe cînd mie, de la Rădăuți, să mi se țină manuscrisele cu anii prin cele sertare și după ce materialul lor este folosit de cei de acolo, manuscrisele să fie declarate "depășite", "monotone" și nu mai știu cum.

Nu scriu pentru bani. Dar sînt foarte necăjit. Salarul de 650 lei îl dau copiilor la facultate⁴. Leg leu cu leu zi de zi, ca să-mi cumpăr pîinea. Nici reviste literare nu-mi mai pot cumpăra, iar la cărți, să-mi cumpăr, nu mă pot gîndi..

Cu deosebit respect,
Teofil Coștiug Dumbrăveanu
Muzeul Raional Rădăuți

*Deși acest manuscris, în decembrie 1957, a fost găsit bun, după cele spuse de tov. Ioana Lamba.

(Textul este caligrafiat cu cerneală albastră, pe o foaie velină gălbuie și mi-a fost adus acasă de o cunoștință din Rădăuți).

NOTE

1. Manuscrisul *Ascultați ce spune vântul* a fost depus de autor la Editura Tineretului, înființată în anul 1950, la sfârșitul anului 1956. După aceea Teofil Lianu a discutat cu redactorii de la Editură fără să ceară sprijinul lucrătorilor din Ministerul Culturii sau din secția de știință și cultură de la C.C. al P.M.R.

Disperat de repetatele amânări, autorul mi-a trimis scrisoarea reproducă. Am discutat cu Vasile Bihan, directorul adjunct al Direcției Editurilor și Tipăriturilor din Ministerul Învățământului și Culturii, și cu Veronica Mihăileană, redactor-șef adjunct la Editura Tineretului. Manuscrisul fusese dat pentru cules la 30 martie 1957, dar se "împotmolise" la Serviciile tehnice, din cauza ilustrațiilor, extrem de frumoase, ale Anei Bihan. Bun de tipar a căpătat la 10.XII.1957. Tirajul a fost 26.100 ex. broșate, plus 4050 ex. cartonate, format mare, iar redactor de casă - Ioana Lamba. Lucrarea cuprinde 51 poezii pentru copii și s-a bucurat de mare succes în lumea micilor cititori.

2. În același timp am cerut lămuriri referitoare la manuscrisul *Cântăreții nopții*. Preluând direcția Editurii Tineretului, scriitorul Eugen Frunză a programat lucrarea pentru anul 1960. Manuscrisul a fost dat la cules abia la 7 ianuarie 1961 și a apărut în luna martie 1961, ilustrațiile fiind realizate de Eugen Jean. Având format de carte obișnuit, cuprinde 22 poezii pentru copii.

3. Valeria Boiculescu (n. 12.VI.1919) era în acel an redactor la Editura Tineretului. Este cunoscută prin cărțile sale pentru copii și tineret. Până în anul 1958 publicase: *Din însemnările unei școlărițe* (1954), *Fete în uniformă* (1956) și *Zi cu soare* (1957).

4. Poetul Teofil Coștiug Dumbrăveanu a avut doi copii: Cornel (n. 1932), a urmat Liceul de muzică din Iași, iar în toamna lui 1954 este admis student la Conservatorul de Muzică "Ciprian Porumbescu" din București, instrument principal contrabas. Peste un an și ceva trece la clasa de dirijat a maestrului Constantin Silvestri. Absolvind Conservatorul în vara anului 1960 este angajat dirijor la Orchestra Simfonică din Ploiești. Se impune ca șef de orchestră talentat, dirijează concerte în toate centrele artistice românești. În 1978 pleacă în Olanda, unde devine dirijor la Orchestra simfonică din Amsterdam. Susține concerte în Italia și alte țări europene.

Al doilea băiat, Sabin urmează tot Liceul de muzică din Iași, iar în toamna lui 1957 este admis student la Conservatorul bucureștean, clasa de violoncel, unde studiază sub îndrumarea veteranului profesor Orlov. După absolvire cântă în diferite orchestre simfonice din țară, iar mai târziu, este chemat de fratele său în Olanda.

Summary

Teofil Coștiug (Teofil Lianu and Teofil Dumbrăveanu being his pseudonyms) was born on 12th of December 1908 in the village Capu Câmpului, Păltinoasa, the district of Suceava. He was teacher in different towns from Bucovina, but after the Second World War he became museographer and principal of the Ethnographical Museum from Rădăuți.

His made his debut with poetry in some publications. He published five poetry collections and in the last decade of his life, he printed the books: *Listen to the Wind* (1958), *The Singers of the Night* (1961), *The Country of the Sun* (1967).

DIRECTORATUL LUI I.E. TOROUȚIU LA "CONVORBIRI LITERARE"

Elena-Brândușa Steiciuc

Între anii 1939 și 1944, perioadă în care atât continentul cât și țara noastră aveau să traverseze situații de un intens dramatism, profesorul și omul de cultură bucovinean I.E. Torouțiu a fost directorul prestigioasei publicații literare, dovedindu-se, în același timp, a fi un avizat cunoscător al mișcării culturale și vieții literare românești, cărora le-a deschis larg paginile revistei.

Urmând la conducerea revistei lui Al. Tzigara-Samurçaș, I.E. Torouțiu aduce - așa cum se exprima însuși predecesorul său - "contribuția efectivă a provinciilor surori la conducerea publicației care, de la întemeiere, a contribuit în largă măsură, pe cale culturală, la realizarea fericitei întregiri a neamului"¹.

În cei șase ani de directorat, Torouțiu nu uită nici un moment angajamentul luat în programaticul articol publicat în numărul din ianuarie 1939 al revistei - "După 71 de ani" - promisiunea de a continua și împlini idealurile fondatorilor "Junimii" și ai "Convorbirilor".

Ținând cont de faptul că paginile revistei pe care urmează să o conducă au înmănușat nume ca Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri, Titu Maiorescu, Ion Creangă, A.D. Xenopol, I.L. Caragiale, proaspăt numitul director le aducea un binemeritat omagiu, făcând în prima parte a articolului un istoric sumar al revistei, intitulat "Pagini din trecut".

Partea a doua, "Încrестări pentru viitor", se constituie într-o adevărată profesiune de credință a publicistului care, înmănându-i-se făclia, se simte pătruns de un profund respect față de înaintași: "Numai cu această cinstire și evlavioasă închinare către înaintașii noștri, cari au trecut prin cetatea de 71 de ani și cari de pe înălțimea zidurilor ei și-au răspândit frământările gândului și sufletului, se poate cere intrarea în ea. Evident, până nu se va prefăce-n mistrie, nici ca să ridice pedestale pentru idoli falși, dar nici să se potrivească lespezi pe morminte"².

Fără a apela la fraze goale, fără promisiuni greu de ținut, Torouțiu anunța chiar direcția pe care intenționează să o dea revistei, în finalul articolului amintit: "Mijlocitori cumpătați între lumea cetitorilor și parnasul creatorilor, vom apela mereu în intervenția legilor estetice pentru apropierea extremelor; fără prejudecăți, abandonând simpatii personale și reprimind resentimente, ne vom spune cuvântul onest, fără cuvinte mari, față de critica doctă, plină de menajamente, coterii și reciproce îndatoriri, care umflă baloane de eroi spirituali din personaje meschine și ridicole. [...] Ce e românesc, prin expresie și ideal, nu va fi omis, nici trecut cu vederea din acel spirit hipihondric, cu care s-a deprins o anume cenzură pseudo-științifică de a privi de sus orice încercare de înnoire și numai din asemenea arogantă ochire peste umăr să se dea impresia de superioritate. Activitatea provinciei se va bucura îndeosebi de încordata noastră atențiune, prețuirea meritată nu va întârzia să se exprime"³.

Luând, de asemenea, cuvenita distanță față de eventualele atitudini pe care acest program le-ar putea declanșa, proaspătul director afirma: "Un program. Cine-l găsește prea îngust, să ne ajute a-l crește; cui i se pare exagerat de încăpător, să recunoască însuflețirea noului început de drum; cine-i simte antagonismul, să-l combată sau să-l evite, ignorându-ne. Ceea ce se va și bizui pe o leală reciprocitate"⁴.

Și în final - dar nu în cele din urmă - I.E. Torouțiu reafirma întregul său devotament, situarea sa necondiționată în serviciul literelor române, prin energica aserțiune "Sunt la post", precedată de o binecunoscută chemare a lui Maiorescu: "E rândul Bucovinei".

Pe parcursul celor șase ani editoriali, directorul revistei își face simțită prezența aproape număr de număr. Fie că este vorba despre pertinente studii de istorie și critică literară, despre publicarea unor manuscrise inedite sau a corespondenței marilor personalități ale culturii noastre, fie că atenția îi este reținută de evenimentele momentului, cărturarul bucovinean se implică în mod creator, cu maximum de probitate științifică.

Lista intervențiilor conducătorului "Convorbirilor" este lungă, iar cantitatea este dublată de o calitate a analizei, de o profunzime a disecării faptelor, de o minuție a detaliului ce nu pot fi trecute cu vederea.

Cel mai amplu studiu este - de departe - acela intitulat "Ediții critice Eminescu", publicat pe parcursul a aproape trei ani editoriali (1941, 1942 și 1943); însumând paisprezece capitole, acesta se remarcă prin scrupulozitatea cu care recent alesul membru al Academiei Române sondează diversele ediții în care apăruse până atunci Eminescu, aducând și un inatacabil argument în favoarea demersului său, pe care îl dorește continuat în viitorime: "Iubirea noastră și cultul tuturor pentru Eminescu ne unește și înalță și desigur nu-i prea îndepărtată vremea când o generozitate a maturității va chema la colaborare pe cărturarii luminați și pricepuți în problemele de îngrijire a unei ediții critice și complete a lui Eminescu"⁵.

În aceeași direcție a recuperării textelor inedite ale clasicii, a corespondenței acestora, se situează o serie de articole în care îl recunoaștem, în ceea ce are el mai bun, pe editorul valoroaselor *Studii și documente literare*.

Astfel, în 1939, în numerele 10-11, I.E. Torouțiu se ocupă de publicarea unei serii de scrisori ale Veronicăi Micle către Eugenia Frangolea, comemorând prin aceasta 50 de ani de la moartea poetei; în numerele 7-8 din 1942: scrisori ale lui I.A.I. Brătescu-Voinești către Mihail Dragomirescu, epistole pe care I.E. Torouțiu le considera revelatoare pentru respectivul moment al evoluției literaturii noastre.

Un loc de cinste este rezervat figurii și câtorva manuscrise inedite ale lui Titu Maiorescu, care (după peregrinări și nefaste peripeții) ajung - prin intermediul fiicei sale, Livia Dymsha - înapoi în România, fiind donate Academiei Române. Cu pietate și admirație pentru rolul marelui teoretician și critic în evoluția gândirii artistice a românilor, dar și cu mândria de a le găzdui pentru prima oară în paginile revistei pe care o conduce, I.E. Torouțiu afirma: "Înfățișarea în revistă se face cu un ceas mai înainte de a apare în ediția operelor sale complete, ediție care se pregătește cu răbdare și discernământ; multiplicarea lor prin imprimare aici este necesară și din cauza restrînsei vremurilor pe cari le trăim. Ineditele devin astfel bunuri pentru tezaurul literaturii noastre, ideile se salvează și nu numai obiectul cu valoare de muzeu rămâne să înfrunte primejdia dispariției".⁶

Din corespondența maioreseană, se publică scrisorile din tinerețe către Olga Coronini, sub formă de jurnal (nr. 1/1944), apoi cele primite de la Wilhelm Scherer și Herbert Spencer (nr. 6/1944), sau cele adresate lui M. Dragomirescu (nr. 3/1944).

I.E. Torouțiu se ocupă, de asemenea, și de publicarea unor traduceri din literatura universală, tălmăcitorii fiind I.L. Caragiale (piesa lui E. Scribe, "Camaraderia", nr. 5/1939), Iancu Alecsandri (Montesquieu - nr. 2/1943) sau A.D. Xenopol (un fragment din "Hermann și Dorothea" de Goethe, nr. 7/1944).

De altfel, problema traducerilor, care este și titlul unei analize publicate de directorul revistei în nr. 9-10/1943, pare a-l fi preocupat intens, el însuși fiind un avizat tălmăcitor. Acuratețea demersului - opinează el - este condiționată de "cunoașterea limbii în care traduci, dispunerea cu un vocabular bogat, variat, nuanțat".

Iar traduceri din literatura universală, clasică sau modernă, promovate în paginile "Convorbirilor" dovedesc faptul că "sita" prin care se cerneau aici slovele era foarte fină. Apar, așadar, de-a lungul celor șase ani, texte din Propertiu, Virgiliu, Baudelaire, Valéry, Goethe, Schiller, R.M. Rilke, Dante, Leopardi, Puskin, Longfellow, în tălmăcirea unor avizați cunosători ai spiritului și limbii operei, cum au fost: G. Murnu, Iulia Murnu, Victor Morariu, Liviu Marian, Șerban Bascovici, Laura M. Dragomirescu etc.

În fine, o altă direcție în demersul lui I.E. Torouțiu este reprezentată de articole având rolul de a comemora figuri de mai mare sau mai mică importanță în evoluția literaturii, a culturii noastre, a artei românești. În anul 1939 revista pe care o conduce comemorează a 80-a aniversare a lui Duiliu Zamfirescu sau trasează câteva dintre coordonatele esențiale ale poeziei macedonskiene; în 1940, I.E. Torouțiu publică micro-studii referitoare la poezia lui T. Șerbănescu (100 de ani de la naștere) sau la romanistul M. Friedwagner, cu prilejul morții acestuia. Anul 1942 prilejuiește directorului "Convorbirilor" publicarea unor pertinente observații despre dramaturgia lui C. Manolache, în anul 1943 despre opera sculptorului Fr. Storck, despre activitatea literară a lui G. Tofan, iar în ultimul an editorial - 1944 - apar "încrестări" despre Ion Pop Reteganul, I. Găvănescu, I. Petrovici.

În toți cei șase ani în care directorul "Convorbirilor" a fost asigurat de Ilie E. Torouțiu - cu o probitate și o intransigență mergând uneori până la duritate - sfera de preocupări a revistei este mereu îmbogățită cu noi arii de interes. Astfel, pe lângă literatură, critică, estetică, filozofie, artă, folclor, se ajunge la: arheologie, antropogeografie, matematică, medicină, morală, muzeografie, numismatică, pedagogie, educație, învățământ.

Numele lui Nicolae Iorga este cel mai de seamă între cei ce colaborează cu studii istorice. La compartimentul poeziei, semnează Ion Pillat (nr. 5/1939), Haralambie Țugui, Mihai Beniuc (10-11-12/1939; 1 și 2/1940), Traian Chelariu, T. Lianu, G. Voevidca, Adelina Cârdei.

Fragmente mai ample sau mai restrânse de proză sunt semnate de: Ion Agârbiceanu ("Vâltoarea", roman publicat în întregime pe parcursul anului 1941 și ulterior), Liviu Rebreanu (nr. 7-12/1940), I.Al. Brătescu-Voinești (nr. 1-2/1942), M. Drumeș (nr. 1/1939).

Apar pe parcursul acestor ani interesante și pertinente studii de istorie și teorie literară, de estetică, aparținând lui Augustin. Z.N. Pop (nr. 7-12/1940), M. Dragomirescu (nr. 3-4/1942), Leca Morariu (nr. 1/1939). Ovidiu Papadima și Pericle Papahagi publică articole de folclor ("Folclorul - neobosit laborator de miracole", nr. 2/1941 și, respectiv, "Etimologii", nr. 7-8/1942). O serie de alte texte, a căror tematică a fost amintită mai sus apar în "Convorbiri", având drept autori pe: Octav Onicescu, C. Rădulescu-Motru, Simion Mehedinți, Constantin Noica.

Fără a avea pretenția de a fi epuizat, pe parcursul acestui studiu, multiplele și beneficele aspecte ale activității lui I.E. Torouțiu ca director al prestigioasei publicații literare, sperăm să fi reușit, cel puțin, să atragem atenția asupra semnificațiilor profunde ale implicării sale în demersul creator al anilor interbelici.

NOTE

1. "Convorbiri Literare", an 72, ianuarie 1939, p. 4
2. Idem, p. 21
3. Idem, p. 26
4. Idem, p. 27
5. "Convorbiri Literare", an 74, 1941, nr. 1, p. 103
6. "Convorbiri Literare", an 74, 1941, nr. 7-8, p. 498
7. "Convorbiri Literare", an 76, 1943, nr. 5-6, p. 420.

Résumé

Originaire de Bucovine, le professeur I.E. Torouțiu a été le directeur de la prestigieuse publication "Convorbiri literare" entre 1939 et 1944 - période pendant laquelle notre pays, tout comme le continent entier, ont traversé des situations dramatiques.

Le présent article vise à mettre en évidence la manière dont I.E. Torouțiu a tenu la promesse faite dans un article-programme publié en janvier 1939, à savoir la publication de tout ce que l'intelligentsia roumaine du moment avait donné de plus précieux: la correspondance et les manuscrits inédits des grandes personnalités (Eminescu, Titu Maiorescu etc); des traductions de grande valeur littéraire; la commémoration des figures de proue de la culture roumaine; des textes littéraires contemporains.

A fost un savant român specializat în domeniul arheologiei și al istoriei antice eline și romane, originar din comuna Bosancea (Suceava) care a împletit în mod armonios munca sa didactică cu cea științifică, timp de șase decenii. Această lungă activitate căreia i s-a consacrat din pasiune, încă din tinerețe, a început în Bucovina, în ultima perioadă a stăpânirii habsburgice (până la 1918), continuată apoi în România la Universitatea din Cernăuți și București, până la încetarea sa din viață, în urmă cu 25 de ani (București, 26 iulie 1971).

Cei care l-au cunoscut în calitate de studenți ai domniei sale (precum cel care semnează aceste rânduri), colegi și prieteni au remarcat la Theofil Sauciuc Săveanu educația sa aleasă, firea sa de o rară sensibilitate, înalta sa erudiție, dobândită prin cunoașterea limbilor clasice (greaca și latina) și a unor limbi europene de largă circulație (germana, franceza) și permanent îmbogățită cu noile realizări în domeniul științelor umanistice (istorie, arheologie, filologie clasică greacă și latină), multiplele sale virtuți, modestie, generozitate, corectitudine, intransigență științifică.

A fost respectat de studenții săi, care i-au păstrat o frumoasă amintire pentru calitățile sale de excelent pedagog, a fost stimat de colegii săi din țară și de peste hotare pentru opera sa științifică publicată timp de peste o jumătate de secol (1911-1969) alcătuită din zece lucrări monografice, rămase drept lucrări de referință și aproape 200 de studii și articole apărute în diferite periodice din țară ("Dacia", "Istros", "Studii și cercetări de istorie veche", "Pontica", "Orpheus", "Codrul Cosminului"(serie veche), "Analele Academiei Române", "Analele Dobrogei", "Cercetări istorice", "Revista filologică", "Revista istorică", "Revista Istorică Română", "Balcania" etc.) și de peste hotare ("Romische Mitteilungen", "Athenische Mitteilungen", "Jahreshefte des oesterreichische Archäologischen Institut", "Revue des etudes grecques", "Revue de préhistoire", "Biblioteca classica orientalis" etc.).

Theofil Sauciuc Săveanu și-a făcut studiile universitare la Cernăuți în anii 1902-1906 și a dobândit titlul de doctor în Litere și Filozofie în anul 1909 la aceeași universitate.

Până la izbucnirea primului război mondial a făcut parte dintr-o misiune științifică arheologică în anii 1911-1912, în calitate de membru al Institutului austriac de arheologie din Viena pentru a efectua săpături arheologice sistematice în Grecia, în Peninsula Attica li insula Andros din arhipelagul Cicadelor, în perimetrul citadelor antice. Un prim rezultat al acestor cercetări arheologice l-a constituit publicarea în 1914 a lucrării cu titlul: *Andros, Untersuchung zur Geschichte und Topographie der Insel*. Lucrarea cuprinde în patru capitole o expunere privind descrierea geografică și topografică a insulei, precum și istoria societății din Andros din cele mai vechi timpuri până la cucerirea ei de către romani, din punct de vedere economic, social, administrativ, militar, religios și cultural; în anexă sunt incluse numeroase documente epigrafice de mare valoare.

Theofil Sauciuc Săveanu și-a început la Cernăuți cariera didactică universitară din 1909 ca docent, iar după Marea Unire din 1918, tot la Cernăuți, ca profesor la catedra de filologie clasică și istorie veche generală. În anii ce au urmat a fost ales decan al Facultății de Istorie și Filologie între anii 1912-1922, și rector al Universității din Cernăuți, în 1924. Din 1940 a funcționat ca profesor la Universitatea din București, Facultatea de Litere și Filozofie, Catedra de istorie antică și epigrafie. În 1946 a fost ales decan al Facultății de Litere și Filozofie. De

asemenea, în anii 1944-1948 Theofil Sauciuc Săveanu a funcționat și ca director al Muzeului de Antichități din București, iar după pensionare, în 1947, a ocupat funcția de colaborator științific la același muzeu până în 1958.

Ca profesor la Universitatea din Cernăuți și București, Theofil Sauciuc Săveanu a predat cursul de istorie veche a Eladei din cele mai vechi timpuri până la intervenția romană în viața societății grecești antice. Acest curs cuprindea o expunere critică a evenimentelor istorice - în cadrul unei periodizări ad-hoc - însoțită de o bibliografie curentă comentată. În partea introductivă autorul definea astfel cursul său, cu multă modestie: "... o schiță istorico-bibliografică sumară, a tot ce se discută prin diferite reviste, monografii și manuale, în legătură cu trecutul poporului grecesc, schiță care arată varietatea studiilor făcute în domeniul istoriei grecești și care poate să fie de folos celor ce doresc și au interesul să se inițieze cu multiple probleme ale istoriei grecești".

Activitatea sa didactică a fost strâns împletită cu cea științifică desfășurată în anul 1924 pe șantierele din Grecia și Italia iar din 1924, pe șantierul arheologic din Mangalia - vechea cetate Callatis - al cărei conducător a fost aproape un sfert de secol. După cum se știe la Callatis fusese în antichitate un important centru al civilizației eline și apoi helenistice pe litoralul vestic al Mării Negre. Inițial, pe acest șantier arheologic s-a pornit de la descoperiri întâmplătoare și apoi s-a ajuns la săpături arheologice sistematice. Aici, sub conducerea profesorului Theofil Sauciuc Săveanu au fost investigate necropolele din orașul antic și împrejurimi, materialul depistat și investigat fiind salvat și depozitat într-un fost lăcaș de cult inițial, s-au pus bazele unei colecții muzeale; ulterior s-a ridicat o construcție specială destinată din 1936 muzeului arheologic local.

Dintre cele mai interesante descoperiri efectuate la Callatis, Mangalia de azi, menționăm: zidul de apărare al orașului antic ridicat în timpul domniei împăratului roman Marc Aureliu (161-180); delimitarea arealului geografic aparținând cetății antice, a zidurilor de incintă din epoca helenistică a construcțiilor civile și militare; salvarea ruinelor din epoca doriană; reconstituirea vieții cotidiene pe baza inventarelor arheologice (obiecte de uz casnic, arme, unelte, amfore, podoabe, monede, statuete de lut și din marmoră, stele funerare, altare votive, epigrame sepulcrale, inscripții murale și pe piatră cu conținut juridic, administrativ, politic, diplomatic, religios, cultural etc.).

Pe baza acestor materiale intrate în circuitul științific prin intermediul rapoartelor arheologice publicate în revista "Dacia" (serie veche), care au evidențiat cunoștințele profesorului Theofil Sauciuc Săveanu; în domeniul epigrafiei grecești și latine s-au elaborat primele pagini din istoria necunoscută a vechii colonii creată de grecii din Heraclea Pontica, care în 1938 au fost sporite considerabil luând forma primei monografii a cetății Callatis, publicată în volumul *L'Arheologie en Roumanie*.

Valoarea științifică a cercetărilor profesorului Theofil Sauciuc Săveanu s-a remarcat și în unele din monografiile sale, ca de exemplu *Cultura cerealelor în Grecia antică și politica cerealieră a ateniienilor. Contribuții la istoria aprovizionării cu cereale în cuprinsul elenismului antic* (București, 1925, în seria "Studii și cercetări", Academia Română). Lucrarea cuprinde, în două părți și nouă capitole, o expunere amplă privind cultura cerealelor în Grecia antică și locul pe care aprovizionarea cu cereale a polisurilor grecești l-a ocupat în viața lor economică, socială, politică și militară din cele mai vechi timpuri până la începutul ocupației romane. Cât privește *Investigațiile arheologice din anii din urmă privitoare la Orientul clasic* (Cernăuți, 1926) este o altă lucrare de referință, care cuprinde o Introducere cu un mic istoric al arheologiei clasice începând cu anul 1871 (descoperirile arheologice ale lui H. Schliemann) și trei capitole cuprinzând cercetările arheologilor greci dar și străini (germani, francezi, englezi, austrieci, români) efectuate la sfârșitul secolului al XIX-lea și în primul sfert al secolului al XX-lea în Grecia continentală, în România, în insulele din Marea Mediterană,

Marea Ionică, Marea Egee, Asia Mică, sudul Italiei și nordul Africii. În Concluzie, autorul propunea atunci crearea unui Institut internațional de arheologie. În fine, o altă lucrare de referință este și cea intitulată *Noile cercetări și săpături arheologice din România* (București, 1947) în care sunt prezentate pe de o parte cercetările arheologice de la Glina, Sălcuța, Vădastra, Sărata Monteoru, iar pe de alta cercetările istorice cu privire la cetățile antice grecești și romane precum Histria, Callatis, Capidava, Sucidava, Adamclissi, Dinogetia-Garvăn.

Concluzii: Din această schiță sumară a vieții și activității didactice și științifice rezultă că profesorul Theofil Sauciu Săveanu se numără printre savanții români specializați în domeniul arheologiei clasice care și-a înscris cu cinste numele în rândul oamenilor de știință din țara noastră. De altfel, pentru meritele sale științifice profesorul Theofil Sauciu Săveanu a fost ales - la propunerea lui Vasile Pârvan - membru corespondent al Academiei Române în anul 1924; apoi el a fost ales membru activ al Institutului german de arheologie din Berlin și membru corespondent al Institutului austriac de arheologie din Viena. La toate acestea mai adăugăm consacrarea sa pe plan internațional realizată ca urmare a participării sale la congresele internaționale de arheologie în perioada interbelică.

În privința bibliografiei, cuprinzând activitatea sa științifică cei interesați pot consulta următoarele lucrări: *Bibliografia lucrărilor științifice ale cadrelor didactice*, Universitatea București, seria istorică, vol. 2, M-Z, București, 1970, sub redacția Sandei Căndea, orânduită alfabetic pe autori: *Necrologul lui Theofil Sauciu Săveanu* redactat de Constantin Preda, publicat în "Studii și cercetări de Istorie veche" 1/1971, pp. 165-167; *Necrologul lui Theofil Sauciu Săveanu* publicat de Radu Vulpe în "Dacia" 1974, pp. 299-302; *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978.

Summary

The author grasps some of the most important moments of the becoming of the scientist Theofil Sauciu Săveanu. A graduate of the University of Cernăuți, doctor of Letters and Philosophy, Sauciu Săveanu had distinguished himself by valuable scientific work (10 monographical works and 200 studies and articles published in Romanian and foreign magazines). A pasional of archeology, Theofil Sauciu Săveanu had made researches in the archeological sites of Greece and Italy and also in Mangalia (in the old fortress of Callatis). His scientific activity was strongly related with his didactical one, having different positions in the academical hierarchy: dean of the Faculty of History and Philology in Cernăuți (1912-1922), rector of the University of Cernăuți (1924), decan of the Faculty of Letters and Philosophy in Bucharest (1946) and manager of the Antiquities Museum of Bucharest.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se observă, în rândul intelectualității românești, tendința de a impulsiona viața culturală și spirituală în toate ținuturile locuite de români. Unul dintre mijloacele folosite a fost înființarea de societăți culturale, capabile să ofere un program unitar și un cadru organizat pentru răspândirea și susținerea culturii românești pe toate planurile. Așa au fost **Societatea Filosofoască a neamului românesc din Mare Principatul Ardealului** (1791), destinată, în viziunea fondatorilor, să se ocupe "cu toate științele și în special în istoria românilor"¹, **Societatea literară a medicilor și naturaliștilor**², **Societatea literară din Țara Românească**, înființată de Dinicu Golescu și Ion Heliade Rădulescu (1827)³, **Societatea Filarmonică** (1833)⁴, **ASTRA** (Sibiu, 1861)⁵, **Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina** (1865)⁶ ș.a. Toate aceste societăți au netezit drumul spre crearea unui forum științific și cultural unic pentru toți românii, ca un prim pas, în realizarea unității naționale.

Unirea Principatelor Române, înfăptuită în 1859, a creat cadrul politic care a favorizat înființarea unui astfel de forum (în alte state europene existau de mai mult timp) ceea ce s-a și petrecut la 1/13 aprilie 1866. Locotenența domnească, instalată la cârma țării după înlăturarea silită a domnitorului A.I. Cuza, a semnat decretul de constituire a **Societății Literare Române**⁷. Aceasta avea ca principal obiectiv, alcătuirea unui *Dicționar* și al unui *Glosar al limbii române*. În acest scop, inițiatorii au prevăzut în statut cooptarea, ca membri, a unor personalități din întreg spațiul locuit de români (21 la număr), câte trei din Moldova, Transilvania și Basarabia, patru din Muntenia și câte doi din Banat, Maramureș, Bucovina și Macedonia⁸. Din Bucovina au fost desemnați Alexandru Hurmuzachi, cunoscut om politic și animator cultural și Ambrosiu Dimitrovița, intelectual de marcă din Bucovina aceluși timp (doctor în drept al Universității din Lemberg, secretar al Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina și primul redactor al "Foi Societății" (1865 - VII.1866); acesta din urmă, sfârșindu-se din viață la mai puțin de patru luni de la desemnarea ca membru al Societății Literare, va fi înlocuit cu I.G. Sbiera. Cei trei sunt socotiți membri fondatori ai Academiei Române, instituție care a luat ființă prin transformarea Societății Literare, mai întâi în Societate Academică Română (1867) și, în final, în Academia Română (27 martie 1879). Despre rolul și însemnătatea acestui forum științific în viața poporului român s-a scris destul de mult. Vom reține doar o idee, esențială, am spune, din discursul de recepție din iunie 1923, al lui Dimitrie Gusti, intitulat Ființa și menirea academiilor: "Academia Română este părtaşă la înflorirea și crearea Națiunii, reprezentând, în același timp, o repetiție în ordine culturală a Națiunii, pentru totdeauna una și invizibilă și veșnic frământată de nostalgia realizării maxime ale ei însăși..."⁹.

Bucovina a fost reprezentată în acest forum de o serie de personalități de prim rang ale culturii și științei românești, multe cu contribuții originale în variate domenii. Iată și lista acestora:

1. **Membri titulari:** Alexandru Hurmuzachi (22 aprilie 1866)¹⁰, Ambrosiu Dimitrovița (22 aprilie 1866), I.G. Sbiera (11 iunie 1866), Gheorghe Sion (16 sept. 1867), Eudoxiu Hurmuzachi (2 august 1872), Simion Florea Marian (26 martie 1881), Dimitrie Onciul (m. coresp., 1 aprilie 1889, titular, 11 sept. 1905), T.V. Ștefanelli (m. coresp., 31 martie 1898, titular, 26 mai 1910), Ion Nistor (m. coresp., 1889, titular, 19 mai 1915, reconf., 2 febr. 1990),

Emanoil Teodorescu (m. coresp., 25 mai 1909, titular, 24 mai 1945), Radu Grigorovici (m. coresp., 21 martie 1963, titular, 22 ian. 1990), Vladimir Trebici (m. coresp., 13 nov. 1990, titular, 1992); din spațiul actual al județului Suceava: Nicolae Gane (m. coresp., 23 martie 1882, titular, 1 aprilie 1908), Emanoil Teodorescu (m. coresp., 25 mai 1909, titular, 24 martie 1945), Cristofor Simionescu (m. coresp. 2 iulie 1955, titular, 21 martie 1963), Mihai Băcescu (m. coresp., 1963, titular, 22 ian. 1990).

2. **Membri de onoare:** Eusebie Popovici (24 aprilie 1908), Nicolae Hurmuzachi, om politic (2 aprilie 1883), Constantin Hurmuzachi (7 iunie 1911), Francisc Iosif Rainer (24 mai 1943), Vladimir de Repta, mitropolit (7 iunie 1919), Dragoș Rusu (1993); din zona Fălticeni: Artur Gorovei (m. coresp., 1915, m. on. 1940), Gh. T. Kirileanu (1948).

3. **Membri corespondenți:** Dimitrie Dan (1904), Alexe Procopovici (1919), Eugen Botezat (1913, rec. 1990), Eusebiu Camilar (1955), Haralambie Mihăilescu (1965); din zone limitrofe: Alexandru Lambrior (1822, rec. 1990), Ludovic Rudescu (Rudewald) (1963), Constantin Arseni (1934). În rândul membrilor corespondenți au fost primite și o serie de personalități de origine străină, aflate cu slujba în Bucovina: Emil Kaluzniacki, slavist, profesor la Universitatea Cernăuți (1890), Matthias Friedwagner, filolog austriac (1911), Eugen Herzog, profesor austriac la Universitatea Cernăuți (1914), Karl Adolf Romstorfer, arhitect și istoric german (1914). În prezent la Universitatea "Ștefan cel Mare" din Suceava este membru corespondent al Academiei Române: ing.dr. Emanuel N. Diaconescu, rectorul acestei instituții.

Primirea în Societatea Literară, apoi în Academia Română a unor personalități din Bucovina, n-a fost făcută doar din complexență, pentru a satisface niște vanități provinciale sau a răspunde unor considerente conjuncturale, de ordin politic. Criteriul de bază a fost cel valoric. Că lucrurile se prezintă așa și nu altfel, se poate lesne observa dacă parcurgem, fie și sumar, biografia "nemuritorilor" bucovineni.

Familia Hurmuzachi și-a legat definitiv destinul de cel al Bucovinei, înrăurind profund evoluția evenimentelor din această provincie românească înstrăinată, începând din momentul stabilirii boierului Doxachi la Cernaucă (1804) și până la dispariția celor trei fii ai săi ("trifoliul")¹¹. Alexandru H. (16.VIII.1823 - 20.III.1971) a fost un remarcabil om politic, luptător pentru drepturile românilor bucovineni, fondator, împreună cu fratele său, al ziarului "Bucovina", publicație cu un rol deosebit în timpul evenimentelor de la 1848, fiind o adevărată tribună a românismului din Bucovina¹². Eudoxiu H. (29.IX.1812, Cernaucă - 10.II.1874) și-a legat numele de cele mai importante evenimente care au marcat hotărâtor soarta Bucovinei. Primul și cel mai important succes politic al său a fost obținerea recunoașterii Bucovinei ca ducat, prin desprinderea de Galiția. Aflat în fruntea Dietei Bucovinei timp de peste un deceniu (1862-1874), a sprijinit toate eforturile de emancipare ale populației românești. Învățat erudit, cunoștea la perfecție opt limbi: latina, germana, italiana, franceza, engleza, polona, greaca și româna. Era la curent cu tot ce s-a scris în epoca sa în lume. Ca istoric, a fost primul român care, timp de peste 30 de ani, a adunat din arhivele secrete ale Vienei circa trei mii de documente privitoare la istoria românilor. Publicate, după moartea sa (*Documentele Hurmuzachi*) stau mărturie a unei munci titanice. După afirmația lui A.D. Sturdza, "Eudoxiu Hurmuzachi și-a ridicat sie-și monumentul cel mai nepieritor prin *Istoria Românilor* scrisă de dânsul și prin marea colecțiune de documente privitoare la istoria românilor pe care el le-a cules"¹³. Hurmuzăcheștii s-au aflat în fruntea mișcărilor de la 1848; au susținut politica de apropiere culturală a tuturor românilor; au sprijinit învățământul și cultura națională, fiind adepții unei culturi originale, care să nu fie rezultatul unui "împrumut mecanic de la alte popoare". Astfel, Alexandru H. a luat o poziție fermă împotriva cosmopolitismului și a ploconirii în fața străinătății¹⁴. Tot boierilor Hurmuzachi li se datorează, în bună măsură, introducerea studiului limbii române la gimnaziul din Cernăuți și tot ei l-au adăpostit și sprijinit

pe Aron Pumnul, omul de cultură și iluministul care va marca profund viața culturală a Bucovinei¹⁵.

Ales în locul lui Ambrosiu Dimitrovița, ca membru al Societății Literare, I.G. Sbiera (1.XI.1836, Horodnic de Jos - 22.X.1916, Cernăuți), și-a binemeritat titlul. La cei 30 de ani era deja un nume impus în viața culturală a Bucovinei: fondase Reuniunea Română de Leptură (1862) și a sprijinit ideea transformării ei în Societatea pentru Cultura și Literatura Română din Bucovina (1865). Acesta a jucat un rol esențial în menținerea și dezvoltarea culturii naționale. A condus "Foaia Societății", prima publicație cu caracter preponderent literar din Bucovina; în Societatea Literară a fost deosebit de activ. La 8 august a fost ales în Biroul de conducere al acesteia, fiind unul din cei patru secretari. De asemenea, a fost cooptat în comisia de alcătuire a unui "proiect de ortografie după principii etimologice, căutând a concilia, pe cât se poate și fonetica limbii cu dânsul". În acest domeniu I.G. Sbiera are contribuția sa originală. În baza unor laborioase studii și pornind de la conceptul elaborat de Aron Pumnul (vorbește și scrie fiecare cuvânt, cum se rostește el universal de către români), adoptă principiul scrierii fonetice pe care-l va susține în Societatea Academică (Părerea și propunerea minorității din Comisiunea filologică în privința definerii alfabetului limbii române și a regulării scrierii după principiul fonetic combinat cu cel etimologic)¹⁶. Deși propunerea i-a fost respinsă, viața îi va da, parțial, dreptate. I.G. Sbiera a fost "primul filolog care, în prima sesiune a Societății Academice Române, destinată unificării ortografiilor române, s-a opus consecvent etimologismului și a prezentat, conform principiului fonetic, prima variantă completă și unitară a alfabetului latin al limbii române, deosebită de alfabetul de astăzi doar prin semnele **ae** pentru **ă** și **d** pentru **z**". Idei originale a emis I.G. Sbiera și în privința națiunii și a graiului național; a fost filolog, istoric, folclorist, memorialist etc. B.P. Hasdeu îl considera "primul folclorist" din Bucovina. Dar cel care avea să alcătuiască o operă fundamentală în domeniu, neîntrecută până astăzi, a fost Simion Florea Marian (1.IX.1847, Ilișești - 11.IV.1907, Suceava). Începând cu 1866, când a debutat în "Familia" lui Iosif Vulcan și până la moartea sa, a publicat zeci de culegeri și studii în mai toate revistele vremii și tomuri întregi cu datinile românilor, începând cu nașterea, nunta și înmormântarea și continuând cu cele legate de descântece, vrăji, farmece, cimilituri, proverbe, snoave, legende istorice, credințe și moravuri. Ca etnograf (primul român), a studiat elemente de industrie țărănească; a fost preocupat de aspecte ale zoologiei și botanicii, oglindite în tradițiile populare (*Ornitologia poporană română, Botanica populară română, Insectele în limba, credința și obiceiurile românilor* ș.a.). Mii de manuscrise au rămas nepublicate, opera sa fiind, abia în ultimul timp, intens valorificată, în special de cercetătorul sucevean, prof. Paul Leu.

Câteva cuvinte merită a fi spuse și despre scriitorul George Sion (18.V.1822, Mamornița - 1.X.1892, București), socotit a fi mai mult moldovean decât bucovinean, de parcă cele două noțiuni nu s-ar confunda! Și asta pentru că Mamornița a fost împărțită, la 1775, între austrieci și Moldova. Fiu al paharnicului Ioniță Sion și al Eufrosinei (Schina), acesta își va petrece viața la Iași și București, păstrând, totuși, legături strânse cu Bucovina. În 1848 îl găsim printre refugiații moldoveni la Cernăuți, timp în care a devenit colaborator la ziarul "Bucovina", iar mai târziu, la Foaia Societății. Alegerea sa ca membru al Societății Academice Române a fost făcută pe considerentul că era "un valoros autor de poezii, piese de teatru și volume memorialistice"¹⁸. În 1876 a fost ales secretar general al Academiei Române, iar în 1879, vicepreședinte. Între 1887-1891 a îndeplinit funcția de președinte al Secției literare.

Din rândul istoricilor bucovineni au intrat în Academia Română: Dimitrie Onciul, Dimitrie Dan, T.V. Ștefanelli și Ion Nistor. Dimitrie Onciul, personalitate proeminentă a istoriografiei românești, este socotit întemeietorul școlii criticii în acest domeniu și fondator al Seminarului de istorie în studiul universitar. Savantul era adeptul cercetării istorice bazate pe o tehnică riguroasă, precisă, pe investigarea tuturor izvoarelor documentare, pentru a pune în

lumină amănuntul semnificativ¹⁹. Opera sa este rezultatul erudiției și al utilizării critice a izvoarelor. Prestigiul științific de care s-a bucurat în epocă, a dus la alegerea sa în diferite funcții în cadrul Academiei Române: președinte al Secției istorice (1910-1914, 1920) și vicepreședinte (1914-1915), vicepreședinte (1913-1916) și președinte al Academiei (1920-1923). Între 1910-1920 a condus Direcția Generală a Arhivelor Statului. El a pus bazele Comisiei consultative heraldice (1920). Dimitrie Dan s-a afirmat ca istoric, editor de documente și inscripții vechi și folclorist. Preocupat de istoria Bucovinei, a studiat fenomenul colonizării acestui teritoriu cu elemente străine (armenii orientali, evreii, ucrainenii, lipovenii). T.V. Ștefanelli este un reputat istoric al dreptului românesc, traducător și memorialist. Amintirile sale despre Mihai Eminescu au contribuit la întregirea biografiei Poetului. O figură deosebită este istoricul și omul politic Ion Nistor, doctor în istorie al Universității din Viena. A fost unul dintre cei mai avizați istorici români ai momentului. S-a impus ca o mare somitate științifică, atât în viața universitară, cât și în cea publică. A fondat revista "Junimea literară" și a sprijinit cultura bucovineană în tot ceea ce a avut ea mai important. Ca om politic a contribuit la unirea Bucovinei cu România, iar după întregire a fost ministru, cu unele întreruperi, până în 1938. La primirea sa în Academie, savantul Nicolae Iorga a rostit un discurs din care cităm: "... Dumneata ai rămas Bucovineanul. Te-ai coborât la realitățile modeste ale micii dumitale patrii, în care se cuprinde ce a fost mai mare în vechea Moldovă... În nenumărate studii, care au atins toate domeniile vieții românilor de acolo, ai lămurit atâtea puncte confuze încă și ai adăos o informație cu totul nouă și de cel mai mare folos, dând astfel bazelor istoriei Bucovinei românești o lărgime necunoscută până atunci"²⁰.

Aproape că nu există ramură a științei în care să nu se fi afirmat fii ai Țării de Sus. În fizică: Radu Grigorovici (n. 20.XI.1911, Cernăuți), deschizător de drum în multe domenii (fizica descărcărilor în gaze, analiza spectrală în flacără, analiza cantitativă a metalelor alcaline și alcalino-pămâtoase în soluri, optica fiziologică și instrumentală, sistemele de mărimi și unități fizico-fiziologice ș.a.), întemeietorul școlii în domeniul semiconducătorilor amorfi²¹. A contribuit la renașterea Academiei Române, în calitatea sa de vicepreședinte al acesteia (1990-1994). Este membru de onoare al Academiei de Științe din Chișinău.

În botanică: Emanoil Teodorescu (1866, Siminicea - 1949, București), fondator al învățământului și cercetării românești de fiziologie a plantelor, descoperitor de noi genuri din flora algeologică a României; Nicolae Ceapoiu (1911, Ciocănești - Iacobenii - 1944, București), specialist de renume internațional în domeniul geneticii și al ameliorării plantelor agricole; Mihail Gușuleac (1887, Lucavița, Cernăuți - 1960, București), botanist, autor al unei foarte valoroase monografii geobotanice privind populațiile de pin silvestru din țara noastră, impus în botanica mondială prin studiile de sistematică și morfologie vegetală²².

În zoologie: Leon Cosmovici (1857, Sasca - 1921, Iași), autorul unor studii de sistematică și morfofiziologie a protozoarelor, viermilor, crustaceelor și insectelor, fondatorul învățământului fiziologiei animale din România; Eugen Botezat (1871, Tereblecea - 1964, București), inițiatorul școlii române de zoologie și morfologie animală, supranumit "Nestorul zoologilor români".

În chimie: Cristofor Simionescu, (17. VII. 1920, Dumbrăveni), cu contribuții valoroase în studiul compușilor macromoleculari naturali și sintetici, în tehnologia chimică a celulozei și a fibrelor artificiale.

În medicină: Constantin Arseni (3.II. 1912, Dolhasca) și Rainer Francisc Iosif (1874, Rohozna - 1944, București), primul, un neurochirurg de faimă, membru al Federației Mondiale de Neurochirurgie, al Societății Franceze de Neurologie, al Academiei de Științe din New-York, al Societății Regale de Medicină din Londra ș.a., iar cel de-al doilea, anatomist și antropolog, fondator și director al Institutului de Antropologie din cadrul Universității din București.

În demografie și sociologie: Vladimir Trebici, unul din marii demografi și sociologi români, autor al unor lucrări enciclopedice, explorator al tuturor domeniilor științei demografice. Este membru al unor prestigioase societăți și forumuri științifice de peste hotare: președinte al Comisiei de Demografie a Academiei Române, conducător de doctorat la Academia de Studii Economice pentru specialitatea "statistica social-economică" și la Institutul Național de Cercetări Economice, la specialitatea "demografie".

În lingvistică, filologie: Haralambie Mihăiescu (1907, Udești - 1985, București), savant cu contribuții serioase în filologia clasică și cea bizantină; în studiul limbii latine din sud-estul Europei: Eusebiu Camilar (7.X.1910, Udești - 27.VIII. 1965, București), scriitor; Ilie Torouțiu (17.VI.1888, Solca - 23.XI.1953, București), istoric literar, autor al unor tomuri de studii și documente literare; Alexe Procopovici (1884, Cernăuți - 1945, Cluj), a elaborat studii interesante despre rotacism și a întocmit monografiile lingvistice.

În drept: Dragoș Rusu (8.XII. 1910, Cașvana - 6.XII. 1994, București), jurist cu studii la Sorbona, autor a zeci de lucrări științifice în domeniu. A făcut cercetări fundamentale privind "Teoria generală a Constituției". A contribuit la armonizarea relațiilor româno-franceze.

Și lista ar putea continua, dacă spațiul tipografic ar îngădui-o. Fiecare din cei citați ar merita un studiu special. Nu putem încheia, fără a menționa că Bucovina a dat mulți oameni de valoare, ale căror merite îi situează în zona "nemuritorilor", chiar dacă nu au obținut titluri academice. Cine răsfoiește ampla lucrare inițiată de Biblioteca Bucovinei "I.G. Sbiera" Suceava, dedicată acestor personalități (opt volume tipărite, unul în curs de elaborare), poate să-și facă o imagine corectă asupra acestui fenomen.

NOTE

1. C. Diaconovici, *Enciclopedia Română*, Tom III, Sibiu, 1904, p. 180.
2. *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900* (se va cita în continuare *Dicționarul...*), București, Editura Academiei. 1979. pp. 62-64.
3. *Dicționarul ...*, p. 64.
4. *Dicționarul...*, p. 796.
5. *Dicționarul...*, p. 798.
6. *Dicționarul ...*, p. 800.
7. Dorina N. Rusu, *Istoria Academiei Române. Repere cronologice*, București, Editura Academiei Române, 1992, p. 9.
8. V.A. Urechia, *Actele și Serbarea națională a inaugurării Societății pentru gramatica și glosarul limbii române*, București, 1867, p. 42-43.
9. Dimitrie Gusti, *Ființa și menirea Academiei*, în "Magazin istoric", nr. 4, 1996, p. 2.
10. În paranteze data primirii în Academie.
11. Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina 1775-1918*, Cernăuți, Tip. Mitropolit Silvestru, 1926, p. 44.
12. Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I, București, Editura Academiei, 1993, pp. 357-374; 417-426.
13. Eugen Teodoru, *Eudoxiu Hurmuzachi*, în "Săptămâna culturală a capitalei", nr. 170 din 8 martie 1974, p. 3.
14. Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 43.
15. Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 457; Nicolae Iorga, *Românismul în trecutul Bucovinei*, București, 1938, p. 82; I.G. Sbiera, *Familia Sbiera după tradiție și istorie și amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899, p. 150; Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 22.
16. Pavel Țuguț, *Prefață la: I.G. Sbiera, Povești și poezii populare românești*, București, Editura Minerva, 1971, p. XXIV.
17. Idem, p. V-LVI.

18. *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei Române, 1979, p. 785.
19. Mihai Iacobescu, *Dimitrie Onciul și filozofia istoriei*, în "Suceava - Anuarul Muzeului județean Suceava" IV, 1977, pp. 144-154.
20. Stelian Neagoe, *Ion Nistor cel mai de seamă istoric și om politic al Bucovinei*, în Ion Nistor: *Istoria Bucovinei*, București, Editura Humanitas, p. V.
21. *Fizicieni români - Radu Grigorovici*, în: "Academica", an VII, 5 (77), martie, 1997, pp. 20-24.

Summary

One of the most important Cultural Societies from the last century was "Romanian Literary Society" who became, later, the "Romanian Academy".

In this national forum were, also, romanians from Bucovina: Alexandru Hurmuzachi - editor and publicist, Eudoxiu Hurmuzachi - historian and political man, I.G.Sbiera - a great folklorist, Simion Florea Marian - the first romanian ethnograph, Dimitrie Onciul - historian and president of the "Romanian Academy" between 1920-1923, Teodor V. Stefanelli - jurist and historian, Ion Nistor - historian, great professor and political man and many, many others. Beside this personalities, must mentionated another names: Radu Grigorovici, Vladimir Trebici, etc. Their contributions improve the romanian cultural and scientific life.

DOUĂ SCRISORI DE LA EUDOXIU HURMUZACHI PĂSTRATE ÎN ARHIVELE SUCEVENE

Gavril Irimescu

Familia Hurmuzachi, una dintre cele mai ilustre din Bucovina, a jucat un rol important în viața politică și cultural-națională a românilor din Imperiul habsburgic. Fără îndoială că toți cei cinci fii ai Ilincăi și Doxachi Hurmuzachi: Constantin, Eudoxiu, Gheorghe, Alecu și Neculai și cele două fiice Eufrosina și Eliza au dus mai departe nobilele tradiții familiale "atât cea cărturărească cât și pe cea a luptei pentru progresul social și național"¹, dar tenacele Eudoxiu Hurmuzachi, născut la 29 septembrie 1812, *istoricul* care a dat prima sinteză de istorie națională, *juristul* de numele căruia se leagă apărarea drepturilor țăranilor câmpulungeni, *omul politic* care a stat în fruntea Dietei Bucovinei și "mai presus de toate, marele *colecționar de documente* privitoare la istoria României"² se situează de departe în fruntea tuturor.

Terminând cursurile Liceului de băieți din Cernăuți, în toamna anului 1830, împreună cu fratele mai mare, Constantin, pleacă la Viena "pentru a urma drepturile"³ la Universitate.

Teodor Bălan, unul dintre exegeții săi, constată că atât de la Eudoxiu, cât și de la frații săi, s-a păstrat o bogată corespondență, în special după anul 1848, cu emigranții ardeleni și moldoveni "adăpostiți la 1848 în castelul de la Cernaucă"⁴, dar în perioada studenției scrisorile sunt "foarte rare"⁵, doar două: cea din *septembrie 1832* din Liov, în drum spre Viena⁶ și cea din Viena din *3 martie 1833*⁷ adresate mamei, precum și un raport al Poliției vieneze⁸ din *14 octombrie 1836* aduc o oarecare lumină asupra activității lor școlare și extrașcolare din marea metropolă europeană.

Iată că, printr-o împrejurare fericită, cercetând Colecția de documente de la Direcția Arhivelor Naționale a județului Suceava, am descoperit alte două scrisori ale lui Eudoxiu Hurmuzachi, prima din Viena, datată *20 martie / 1 aprilie 1834*, către mama sa Ilinca, iar a doua, tot din Viena, din *2/14 noiembrie 1837*, adresată părinților săi, Doxachi și Ilinca.

În prima scrisoare o informează pe "preiubita mămucă" despre măreția Vienei în prag de primăvară, în prima zi a "Paștilor nemțăști" care "sânt foarte interesante pentru un străin". "ulițele să împlu de oameni călătorind la bisărici a căror număr este mare", mai ales "la bisărica sau Mitropolia Sfântului Ștefan" care este "una din cele mai vestite din lume", cu "turnul ei ce sue spre ceri", cu lățimea ei de o sută de pașă și lungimea de două sute până la două sute cinzeci pașuri", cu "steclele fereștilor zugrăvite cu multe colori și multe figuri", la bisăricuța din curtea împărătească, Burgkapelle", unde populația "putea vedea împăratul și înalta sa familie, miniștrii și curtenii"; la "Bastioane"-le vechii cetăți a Vienei, "loc minunat de plimbat"; "Praterul cel vestit" cu drumurile sale "coronate cu copaci frumoși și umbrători", cu "cafiné și muzică, cu mesă și scaune supt copaci", cu jocurile englezești numite "englențeli", la "Bucovina de tot necunoscute"; "caruselul, scrânciopuri și panorame și alte nebunii numite Riengelspiel", iar la capăt se vede Dunărea. Dar și informații despre Viena unde "pe ulițe peste tot locul se taie lemne, curțile caselor fiind strâmte", cu zgomotul "mai rău decât în fierăria Țiganului Ioniță din Cernaucă"; cu comerțul ambulant practicat de așa-numiții "Tregeri" care poartă, pentru plată, orice lucru"; țăranii din Moravia "cu pavă, bucăți de sucman, cu cordele și ață strângând precum Sainciuc când să îmbată: Bauzen Kaufts! Baandeln, Zwiern Kaufts!", ș. a.

O informează pe mama sa despre întâlnirea cu boierii Roznovanu și Costachi Balș care, "în drum spre Iași", vor trece prin Cernăuți și "negreșit vor face cunoștință cu Dumneavoastră".

În fine, apreciind că "izvorul bunătății mătălii părințești nu să usucă în veci", o roagă să-i trimită "câteva găvănoasă cu dulceț" pentru prietenii Platzer și Șenfeld ca "să-și aducă aminte că sânt și în Bucovina lucruri bune" și "noi să ne îndulcim cu facerea mânelor mătăli și să gândim gustând că mâna matali sărutăm".

În cea de a doua scrisoare, din 2/14 noiembrie 1837, semnată de Eudoxiu și Gheorghe, întâlnim o nespus de frumoasă pledoarie în favoarea obținerii de către sora lor Eufrosina (Frosa), născută în anul 1819, binecuvântarea părintească în vederea căsătoriei cu "tânărul evghenis" Petrache Petrino, "înzăstrat cu multe daruri personale, cu sârguință deosăbită și împodobită cu noroc cu avere vremelnică". Frosa "păr acum un diamant ascuns în scrin" și mirele "alt diamant păstrat în alt scrin" trebuie să se "împreuneze amândouă într-o coroană unde vor străluci mai tare decât neunite", împlinind "vocea Celui de sus". Cât privește legătura de rudenie cu o familie ca a spătăresei Nastasia Petrino, "o familie atât de bună, atât de cinstită de toți, atât de vrednică de dragoste, atât de religioasă" trebuie să fie o bucurie deosebită.

Publicăm în continuare cele două scrisori.

1.

1834 martie 20/aprilie 1, Viena - Eudoxiu Hurmuzachi scrie mamei sale, Ilinca, comunicându-i impresiile sale despre Viena, despre cetate, catedrala Sf. Ștefan, despre Prater și serbarea începerii primăverii, despre modă și viața zgomotoasă și mondenă a marelui oraș, pecum și despre întâlnirea cu boierii Nicolae Rosetti-Roznovanu și Costachi Balș, "oameni foarte înșămnați".

Cu multă și adâncă, firească plecăciune închinându-mă sărut o mie de ori mâna mătălii prescumpă mămuică.

Cu adevărată bucurie și a inimii mulțămire întrebuițaz prilejul acesta a Paștelor nemțâști într-o care avem câteva zile slobode spre a pune condeiul meu în lucrare cătră preiubita me mămuică și a-i da de știre că are dumneaî fii sâmtători în capitala Austriei care - înțăleg pre bine ce dor neprețuit trebui să fie iubitori părinți copiilor lor și cunosc îndestul și mijloacele spre a să face și a rămâne vrednici comoarei acestie dăruită lor de la Preînaltul dătătoriu tuturor darurilor celor buni. Căci ce osândă mare au câștigat în evanghelie sluga ce leneșă care au căpătat un talant de aur iară în loc să-l întrebuițază spre folosul și norocul său l-au îngropat în pământ! Spre a nu ne asămăna slugii acestiea lucrăm din toate puterile noastre. Și ca să ne putem folosi cât de mult de talantul dat noă ne rugăm neîncetat Dumnilorvoastră ca să ne păstrăz nesmintită blagoslovenia părințească care ne umbrează supt aripile ei și ne apără împotriva arșiței vieții acestiea care farmă precum o poartă de fier toate vaietele slobozăte uneori de la nenorocire și care ca un fânări strălucitori într-o noapte grozavnică ne arată adesăori calea cea mântuitoare. Aceasta este rugămintea noastră cătră Dumniavoastră și nădejde avem că nu o veț arunca. Dumniavoastră sântez talantul nostru și chipul cum vom întrebuița pe acesta va hotără sau plăcerea sau osândirea din partea celui ce ne-au dat talantul. Și folosul care putem scoate din talant este vrednicia noastră înainte lui Dumnezeu și a

oamenilor sau blagoslovenia părințască fiindcă ea fără vrednicie nu să câștigă. Grădinariul sădește flori și le dă țărână și pământ bun și le grijește și le udă când este săcătă și le acoperi împotriva vermilor și a păsărilor și floarea are tăte spre vieța ei trebuincioase și grădinariu să bucură în nădejdea sa și să fericește că munca și grija lui nu va fi făcută în deșărt. Iară când lumina zălei soarele închide izvorul razălor sale și în loc să îmvieze toată făptura o dă spre pradă cerului și în loc să arete o față veselă să acopere cu nouri neîncetat și ca un dușman a omenirii stracă toată nădejdea ei atunce grădinariul înțălegi că munca lui nu este îndestulă apre a câșliga rodurile nădăjduite și că blagoslovenia cerească trebui să să uniască cu ce pământiască spre împlinirea dorinței lui, atunce cu ochi de lacrimi și cu mâni înălțate cătră ceri blagoslovenia ceriului și ceriul ă ascultă și soarele strălucești și încălzăște cu toată tăria sa și grădinariul varsă lacrimi de bucurie și de mulțumită că floarele lui au crescut mai mult de cât el nădăjdue.

Așa săntem și noi. Cât de mult vom lucra spre adevăratu folosul nostru, fără soarele blagosloveniei cerești și părințăști lucrările mânelor noastre nu vor spori și roduri dulci nu vor aduce și dorința inimei noastre ce mai înfocată nu să va împlini. Iară fericiți, noi de ne vom arăta întru toate înprejurările, vrednici de părințai noștri cei buni, vrednici de dragostea și blagoslovenia lor, atunce raiul nostru aice pe pământ să va începi. Atunce în inima și în cugetul nostru tot primăvară va stăpâni și nourile care sănt nedespărțite de vieța pământiască în loc să ne spăimăntează ne vor fi numai prilejiuri de a arăta răbdare și de a câștega mai multă blagoslovenie de la Preînaltul carele cunoaște inimele ominești. Atunce ne vom sămțā fericiți de a pute a mări laudele părințālor noștri, atunce, în sfârșāt, și Dumneavoastrā veți fi mângăeți pentru că sămānța măinelor Dumilorvoastre va fi căzut pe pământ bun și roditori, cu roade însutite. La acest scopus să agiungem este rugămintea noastră cătră Cerescul împărat. Amin.

Trecut-au acum și Paștile nemțāști care, la o populație atât de mare precum este ace de aice, sănt foarte interesante mai ales pentru un străin. Ulițāle să împlu de oameni călătorind la beșerici a cărorā număr este mare iară mai ales la biserica sau Mitropoliia Sfântului Ștefan, care cât pentru mărirea ei înlăuntru atât și pentru înălțāmea ei ce să sue pān aproape de nouri, precum și pentru chipul zidirei sale, este una de ce mai vestite biserici în lume. Înlăuntru ochiul ominesc de-abie agiunge la o margine până la ceialaltā fiind mai ales acolo un întuneric cuprinzātōri și spăimāntātōri pricinuit și de mărirea bisericii și de stecile fereștilor zugrāvite cu multe coloriri și arātānd multe figuri. Cât de mulți oameni să să strāngā acolo e tot să arātā cumva pustie și pentru înălțāmiea sufitului și pentru mărirea stālpilor ascuțāți care țān sufitul. Oamenii înlăuntru să vād mici și aceasta să vedi să fi fost scoposul zāditorilor ei ca să arete zādiria aceasta despre o parte mărirea ce nemārginitā a Împăratului împăraților și înălțāmea lui peste toate ce sănt a lumii acestiea, iară despre altā parte micșurarea omului și neputința lui înainte lui Dumnezeu și cu acest chipu să îndemni pe om la mai multā evlavie cătră zāditoriul său cel Preputernic.

Întru adevār au și atins scoposul acesta la fieștecăre inimă neînvārtoșātā și înpietritā și îndatā la ce dintāea a ei videre omul să sămte pătruns de ce mai adāncā evlavie. Și turnul ei ce să sue spre ceriu parcā ăi arātā unde trebui să țāntească călătōria lui și unde să aflā patria sa ce adevāratā. Când sunā clopotul cel de sus parcā un glas din ceriu, parcā trāmbița îngerului, aduce aminte oamenilor de lucrurile cerești și de judecata ce de pe urmă și de deșārtāciunea lumii acestiea. Și precum e stā acum neclintitā și statornicā vreo câteva sute de ani, de vreme ce neamurile omenești la piciorul ei să nāște și iarăș să dizființa așa și cele cerești rămān în veci, iar cele pāmāntești trec și să stracă precum fruinzāle copaciului pe care un vāt mic le-au împrāștiet și le-au făcut nevāzute. Lățāmea ei este de o sutā de pașā, precum am numārat eu însuș, iară lungimea mī să vede a fi de doā sute până la doāsute și cincizāci pașuri. Cārāmizāle pe acoperāmāntu ei sănt fārbuite și arātā pajura împāratească. Bisārica stā pe un loc slobod din toate părțile și vātul, carele pentru deșchiderea locului bate acolo foarte adesā și mult mai tare

decât în celelalte locuri a târgului care sânt închisă cu casă înalte, parcă voește a curăță pe cei ce întră în bisărică de toate gânduri lumești care vor fi adus din târg împreună cu sâne. Așisderea năvăle mare mulțame de oameni într-aceste zăle la bisăricuța în curtea împărătească (Burgkapelle) unde să pute vede împăratul cu toată înalta sa familie, miniștrii și curtenii cei mai însămnăți și unde cu mare pompă să prăznue săptămăna mare și Sfintele Paști. Iară mai ales sfânta învierea s-au sărbat cu mare strălucire unde Cronprințul era în locul Împăratului fiindcă Împăratul s-au tras de toate paradele, de toate lustrurile și foarte rar să arată, dar mai adesăori la fereasta sa de vreme ce cu cealaltă prinți a Casăi împărătești ne întâlnim foarte adesă mai ales cu arhiducii Franț și Anton când nu mai voim fiindcă acești doi regulat în toate zălile să primblă pe bastioane ce este loc minunat de primblat pe jos și mult trec pe lângă dășii cu pălăria în cap. Bastiani este pe părății cetăței înalți în uni locuri de șasă, în alte de opt și mai mulți stânjâni, curat parcă o masă spălată, vesel precum o dimineată în luna lui mai, cu o privală precum pe vârful Horodiștei și cu o linește precum poate cineva să dorească și cu primblătorii cei mai aleși din Viena, măcar că fieștecine are voe să să primble acolo împreună cu toți magnații și prinți. Incungiurarea ei este de un cias și gios să vād porțale care trec prin părății cetății parcă niște borte mari într-un știubei de unde esă și întră nenumărate albinele aducând miere așa esă și trec oamenii prin poarte și butcele samănă a fi bondari zburând cu huet mare de care fug toate albinele. Huestu acest mare de cai și de trăsuri mare precum corabia lui Noe Dumneavoastră la Cernăuți nu-l aveți, nici îl puteți ave, fiindcă aice târgu cel adevărat, adecă centrul, carele este împrejurat de părăți cetățăști, este pardosăt cu pietre în patru colțuri (Quadratsteine) de totului tot încât nici o bucățacă de pământ nu să vede nici măcar de băgat un ac deci închipuiță-vă Dumneavoastră ce huet trebui să fie când carătele cele grele (că butci dischisă nu să întrebuițază nicidecum) trasă de cai înalți și trupoși parcă niște elefanți și cu o iuțame și o fugă parcă ar mână tătarii pe dinapoi, trec în număr mari pe pietrile aceste când vezeteii străgă den gura mari ca să să alătoreze oamenii când un șăr de oameni pe care aice îi numesc *Trager* (purători, fiindcă poartă pentru plată orice lucru, și orunde voește cineva) cu tașce pline de buclucuri să tărăesc și tot străgă: *aufgeschant* (adecă, luaț seama), când țărani de la Moravia cu pânză și cu bucăți de sucman pe spate, alți cu alte mărfi de acest feliu, adecă cordeli, ață străgă precum Sainciuc când să înbată, *Bauzen kauft!* *Baadeln, Zwiern Kauft!*⁹ și alte cuvinte care numai un șvab poate să înțăleagă; când pe ulița mare pes(te) tot locu aice tae lemne (fiindcă aice așa este obiceiul, și curțale casălor foarte mice); apoi nu trebui omu, mai ales cel străin, să asurzască și tot cu frică să umble pe ulițele târgului până când să va fi obicinuit la un așa huet; trebui apoi să fie aice pe uliță uneori mai rău decât în herăria țăganului Ioniță la Cernauca. Noi acum ne-am obicinuit la acest huet însă tot ne este neprimios.

Luni era dișchiderea primblării sărbată de vienezi în Prateru cel vestit cu primblări pe gios, și cu carăte nenumărate, de mic și de mare, de sărac și de bogat spre obștească bucurie fiindcă primăvara și căldura ei trebui să fie luna Paștilor, după cum le place vienejilor. Prateru acest vestit este o pădure mărișoară cu două drumuri de alăturia cel mai frumos este lung de vro trii civerturi de ciasuri coronat pe amândoă părți cu copaci foarte frumoși și umbrători și împărțat în trii părți una de mijloc, ce este mai lată decât celelalte, pentru trăsuri, al doile, adecă ce de-a dreapta, pentru călăreți, și ce de-a stânga pentru pedestreimea ce primblătoare. În mijlocul păduriții să află o cafine cu toate cele ce pot însuflite pe om, adecă cu cafe și cu muzică, și cu mesă și scaune supt copaci. La sfârșătul acestuea drum curge o parte de Dunăre. Luni, deci, parcă era zăua dentăi a primăverii de când adecă să încep primblările la Prater. Luni, adecă, era parcă zăoa osfiștaniei întru care vienezii au sfințăt începutul primăverii și pădurea Praterului precum să sfințăște la noi o casă de nou prefăcută. Luni parcă era claca primblării s-au strâns oameni ca când ar fi fost poroncit prin pravili ca să să primbli toți în zăua aceasta. Carăti era atăta mulțame încât tot drumul de trii civerturi de cias și încoace și încolo era

acoperit de dănsăle și tot în pas umbli. Cronprințu și unii din arhiduci era, așisdere elci¹⁰ și miniștri mulțame, magnați, prinți, duci, grafi, baroni o grămadă nenumărată. Este încă și altă parte în Prater pentru prostimea și pentru starea ce slujitoare unde să află englențeli. Bucovina di tot necunoscute, precum căruță și cai de lemn pusă pe scânduri care prin o roată să întorc în casă împrejur și să învârtesc cu iuțală încât șazănd în ace căruță sau pe acel cai poate cineva în casă să facă călătorie lungă dacă nu-l amețăște. Să află încă și scrânciopuri și panorame și alte nebunii de acest felu. Călătoria și învârtitura aceia în casă o numesc nemți *Riengelspiel*.

Duminică am fost noi la Roznovanu¹² la masă unde și Costachi Balș¹³, hofrat¹⁴ rusăsc și om foarte detriabă, s-au aflat și de unde la noă ceasuri șara am eșat. Roznovanu cel mai mult în opt zăle va purcede spre Moldova trecând prin Cernăuți că voește de Paști să fie în Ieș. Balș ma târzău așisdere la Moldova va merge. Fiindcă amândoi negreșat vor face cunoștință cu Dumneavoastră și amândoi fără îndoială sânt oameni foarte însămnati aș pofți să știu carele dentr-ânșii mai mult v-ar fi plăcut Dumilorvoastră și atunce și cu plecata me socotința aș da. Întru adevăr greu este dintre două lucruri așa de asămine încât să par a fi totuna a alege și a cunoaște cel mai bun.

De mode aș scrie mālalii ceva însă măta știi că întâi nu vād pre bine, al doile că nu sânt bun la trebile modii și al triile cred că măta ții încă jurnalul de modă care scrie mai mult decât mine de mode. Dară cu toate acestea trebui să ating două mode fiindcă ne-au plăcut mie însuș și mi să vād a fi gustoasă; adecă capelile cele mici roșai sau albi și salopuri fără mâneci măcar că sânt din anul trecut și măta trebui să le știi mai bine decât mine totuș am scris mātaliu ceea ce am știut de modi fiindcă ce nu știu nici nu pot scrii.

De moșul Gheorghe nu știm cum și unde să află, îi sārutām mână și vom scrie Dumisale îndată cum vom afla unde petrece acum.

Ce face Alecu cel bolnav? Ce fac și ceilalți iubiți frați și drage surori pe care toți cu dulcea îi sārut. Șenfeldoaea să închină mātaliu și Șenfeld, carele deabia a scăpat de călătoria în ceea lumi, s-au însănătoșat și să închină Dumilorvoastră tuturor.

Constandin s-au însănătoșat atât încât măta nici o grijă, nici o supărare, nici o frică trebui să aibi. El sārută, precum și eu, mātaliu și tatii cu fiiască evlavie mânele și va scrie mātaliu în scurt.

Foarte am pofți pe măta, de nu ne-am temi că te vom supăra, că de va fi cu puțință să ne triimeți măta cu vreo bună ocazie câteva găvânoasă de dulceț, nu atât pentru noi cât pentru Plațer și Șenfeld ca să vadă că nu-i uitaț Dumneavoastră și să-ș aducă aminte că sânt și în Bucovina lucruri bune și noi să ne îndulcim cu facerea măneler mātali și să gândim gustând că mână mātaliu sārutām și cu sārutarea ne îndulcim.

Iartă-mă mă rog preiubită māmucă de am scris poate pre mult și de m-am purtat împotriva etichetii vienezești de a nu supăra pe nimene cu lungi scrisori și răvașă însă ne-am adus aminte că de mulțisor nu am scris mātaliu și că poate iarăș să va întâmpla că voi ave puțină vreme de scris. Și acum având vreme nu am vrut să o las neîntrebuințată ce am scris mātaliu mai în lat și în lung decât sânt eu însuș. Și spăinântându-mă de aceasta m-am lineștit cu nădejdea că izvorul bunătății mātaliu pārințăști nu să usucă în veciu.

Lorenzo, de care am fost făcut pomenire mātaliu în anul trecut și pe carele cunoaște cucoana Vlahovicioia, s-au mutat în ceea lume tocma când cumnatul lui de la Ieș au sosāt neașteptat voind să ne facă bucurie neașteptată cu sosărea lui. Însă omul gândește iară Dumnezău stăpânește.

Foarte ne bucurām că izvoadele trimese mātaliu au plăcut mātaliu și tatii să vede că gustul cel vienez trebui să fie bun.

Să arată aice cu bani un italian mic ca Alecu și în vārstă de doăzaci de ani însă interesant fiindcă tāt trupul lui este în ce mai bună proporție care lucru la alți nici oameni nu să

află ce la unii capul este mai mare decât trupul celalalt, la alți picioarele sânt foarte lungi împotriva trupului i proci¹⁵.

Eri un graf ungarian, Șandor cu numele, și călărețul cel dintâi a toatei Austriei și om de mare vetejie au cășlegat un rămășag făcut cu un alt magnat ungarian pentru șasă mii de galbini că în opt ciasuri neconținute, adevă de la șasă ciasuri dimineață până la două după amiază, va mergi Șandor călări de la Pesta sau Buda până aice la Viena, cale de triizăci și șapți de mile. Și el au sosât întru adevăr încă mai degrabă după ce au ostenit 60 de cai pe drumul acesta și au făcut o minune de călărie. A două ză el voinicește să primbla pe aice în Prater.

În sfârșit, așteptând cu bucurie și nerăbdare vro câteva rânduri de la măta, nu acum ci când vei ave măta chef și vreme, a noroci de fiul mătălii. Rămân cu cel mai adânc respect și ce mai curată fiiască dragoste, a mătălii preplecat fiu și gata slugă.

Doxachi

Viena, 1 aprilie c.n.

20 mart<ie> c.v. 1834

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Suceava, *Colecția documente*, PXI/32

Orig. Un rezumat în *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente - 1393 - 1849*, de Vasile Gh. Miron, Mihai-Ștefan Ceașu, Gavril Irimescu, Sevastița Irimescu, București, 1983, p. 597; Petru Rusîndilar, *Hurmuzăcheștii în viața culturală și politică a Bucovinei*, Casa editorială "Glasul Bucovinei", Iași, 1995, p. 19 (mențione).

2

1837 noiembrie 2/14, Viena. Eudoxiu și Gheorghe Hurmuzachi scriu părinților lor, Doxachi și Ilinca, susținând căsătoria surorii lor Eufrosina cu Petrachi Petrino, fiul spătarului Hristodulo și al Nastasiei, născută Petrovici.

Viena, la 2/14 noemvrie 1837.

Preiubiț și prescumpi părinț cu căta dragoste și respect poate să cuprinză o inimă fiiască închinându-se sărutăm mânele Dumilorvoastre.

Când firea iubește pe un copaci îl blagoslovește în rodurile sale făcându-l în acest chip plăcut lumii. Și când dumnezeiasca proniea iubește pe părinți care îi slujesc cu toată râvna sufletului îi blagoslovește în copii lor. Și precum păcatele părinților, după zăsa sfintei scripturi, să pedepsesc la copii lor pân în al patrălea neam așa și bunătățile părinților să răvarsă pe copii pân în al patrălea neam. Adevărul acesta să arată acum în casa Dumilorvoastre de vreme ce un tânăr evghenis înzăstrat den fire cu multe daruri personale precum cu o sânguință deosăbită și împodobită prin noroc cu avere vremelnică vine din țară străină la copaciul cel bun în Cernauca și dorește den inimă a dobândi un rod de la dănsu. El voește să fie însuș norocit prin persoana pe care au ales-o ca să petreacă împreună viața aceasta vremelnică și voește să fie norocit numai când și e va fi mulțămită cu soarta ei. Pentrucă, cum ar pute o jumătate de om să se veselească când cealaltă suspină? Iată dar că prin alegerea aceasta, soțul să face chizăș pentru

buna petrecere și pentru norocul soției sale. Au putut deci, dară, soarta sau vorbind mai curat, pronia cerească, să favorisească mai mult dorințele Dumilorvoastre decât prin statornicirea unui viitorime plăcute, line și pacinice, pline de dragoste și de bucurie curată pentru iubita fiică?

Precum fieștecăre fată bună și nemăritată așa și Frosa păr acum un diamant ascuns în scrin și mirele era un diamant păstrat în alt scrin dar Înalta pronia care vede și cele mai ascunse în fundul scrinului și care privește și spre cel-mai mic om cu atâta milostivire cât spre soare și spre stele au zis: "nu este bine să fie despărțate aceste pietre scumpe ci să să împreuneze amândouă într-o coroană unde vor străluci mai tare decât neunite și unde va adaogi una ceea ce lipsește cealaltei". Și eată că se împlinește voea Celui dentru înălțame fără a căruia știre nu cade nici o pasăre de pe acoperământ. El au pregătit pe Reveca pentru Naan și au făcut cunoscută voința sa la fântână slugii lui Avraam. El au triimis pe osărdnicul său slujitori de la Ieș la altul al său osărdnic slujitori în Bucovina ca să facă o unire între două familii care sânt vrednice și datoare să să iubească una pe alta că mult au lucrat una pentru alta, crescând una pe ficiorul și alta pe fata spre unirea vecinică, păstrând fieștecăre diamantul ei spre alcătuirea coroanei nunții. Cine nu cunoaște în întâmplările aceste o ocărmuire mai mare decât omenească? Lui dară carele au luat grija fericirii fiicei den mănerele Dumilorvoastre și au încredințat-o în mâna unuia tânăr de nobile sentimenturi carele chizășluește norocul ei cu norocul său. Lui carele au ales și au împreunat două persoane vrednice de a fericii una pe alta, carele după cum nădăjduesc vor dobândi scoposul acest greu și rar, lui zăc, al căruia milă ză în ză să arată mai lămurit cătră cei ce îl iubesc. Tatălui ceresc să cade mai întâi a aduce jărtva plăcută de dragoste nemărginită, de mulțămită nestrămutată și de închinăciune neîncetată acum și în veci. Amin.

Însă desfătându-să la frumuseța și dulceța rodurilor să cuvine cu bucurie și inimă caldă a gândi la copaciul ce le-au rodit, preiubiț părinț. Dumneavoastră santeț copaciul acest de mult preț carele, precum dovedește prilejul acesta, au adus un rod încălzitor de inimi. Dumneavoastră aț mărit, aț curățat și înfrumusețat darurile hărăzate surorii noastre den fire. Învățăturile, povățuirile, pildele cele bune a Dumilorvoastre au făcut-o ceea ce este acum, au făcut-o vrednică de a fi cerută, pe totdeauna cerută, de o persoană care pentru dânsa numai au venit din o țară străină. Dumniavoastră dară santeț pre pământ pricinuitori de viitoare norociri ei, pe care toți într-o atâta o nădăjduim încât ni să pare a o vide trupește și a o pipăi cu mâinile. Și fiindcă norocul ei va mări și pe a nostru pozvoliți dară prescumpi părinți de a vă aduce și a noastră mulțămită din adâncul inimei la prilejul acesta pentru toate binefacerile pe care Frosa au aflat totdeauna de la Dumneavoastră iară mai ales pentru înțelepciunea cu care acum mai în urmă aț statornicit ei o viitorime plină de mare nădejde.

Dumneavoastră pierdeț o fiică, noi pierdem o soră, însă câștigaț un fiu și noi un frate în persoana mirelui și prin dânsu dobândiț Dumneavoastră fiica și noi sora înapoi, și așa căsătoria aceasta este un câștig prețios atât pentru Dumneavoastră cât și pentru noi, fiica și sora ne rămâne și feciorul și fratele ni să dobândește. Poate deci cineva să sporească mai tare în trebi decât noi care țanem capitalu și luăm dobânda? Vă heretisăm, și pe noi însuși ne heretisăm că credem că nici nunta în Cana Galileii nu au putut să aibă mai mult sporiu decât aceasta care acum se prăznuește, mila Domnului răvârsându-să peste amândoi cu asămine tărie. Bucuraț-vă și vă veseliț cu toată puterea inimei părințăști că și îngerii Domnului să bucură când prin sfânta taină să unesc doă inime spre dragoste curată și vecinică. Bucuraț-vă cu o bucurie care făgăduiește a fi fără sfârșăt. Bucuraț-vă că și Domnul Hristos au dat în Cana Galileii pilda inimei veseli. Bucuraț-vă că prin o faptă doi oameni să fac norociț. Ștergeț lacrămile de pe fața ce scumpă sau nu vărsaț decât lacrămi de bucurie. Upleteț cele doăsprăzări vasă în loc cu vin, precum în Cana, cu bucurie, dintru care să să sature inimele prietinelor și a oaspețalo și să fiț Dumneavoastră pricinuitori de veselie la mulți că zăoa aceasta au făcut Domnul ca să ne bucurăm și să ne veselim într-ânsa. Bucuraț-vă că zăoa aceasta va triimete odată nepoți și

nepoate Dumilorvoastre care vor cunoaște că a Dumilorvoastre fii și fete sânt și vă vor cere cu lacrimi blagoslovenia și cu lacrimi vă vor binecuvânta. Și veți vede chipul Dumilorvoastre înmulțat până la al patrulea neam spre care scopos să adaoge Împăratul ceresc zălele vieții Dumilorvoastre păr unde este dat omului a ajunge când îl iubește soarta.

Uitați, ne rugăm, pe cei doi fii care de departe stând și privind s-au asemănat fetilor celor cu candelile stânse care s-au închis fără de nuntă. Durerea este a lor și nu a Dumilorvoastre dară totuș bucuria lor covârșește pe jalea că ei sâmtesc veselitoarea însmnarea sărbărei acestiea.

Uitați-i, ca să nu între nici o picătură de jale în zăoa praznicului în păharul cel dulce a bucuriei că durerea este contrebând acum și trebui să să îneci în marea veseliei.

Începutul s-au făcut în casa noastră de a înjuga norocul prin punerea sfintei taine și a înțeleptei părințești îngrijeri. Începutul s-au făcut după dorințele inimei Dumnilorvoastre. Să vă ajute Cel Preaînalt ca să nu fiți mai puțin norocoși și în viitorime la atingerea scoposurilor părințaști.

În sfârșat, arătăm iarăș și iarăș mulțămirea și bucuria sufletească ce sâmtăm legându-ne cu legătura ce mare a rudeniei cu o familie atât de bună, atât de cinstită de toți, atât vrednică de dragoste, atât de religioasă cum este familia Dumisale [kezero crăiești] spătăresăi Nastasiei Petrino, căreia cu plecăciune sărutăm mâna. Este o bucurie deosăbită a ave cunoștință cu așa o familie cu cât mai mult a o ști prietină, a o ști înrudită!

Ne rugăm încă a mărturisi Dumisale cumnatului nostru Petrachi v(on) Petrino frățăștile noastre închinăciuni și bucuria noastră de a pute numi cumnat pe un tânăr, după toate cele ce am aflat, vrednic de toată lauda și iubire, vrednic fiu a vrednicilor părinți. Și dacă Dumneai c.c. spătăreasa să bucură că au câștigat o fiică, noi, den partea noastră, ne bucurăm că am câștigat mai mult decât Dumneai, o maică prebună.

Pe mireasa Frosa cu dulce sărutând și poftindu-i tot binele ne grăbim a vă lăsa vreme de bucurie și de joc și rămănem cu ce mai adăncă plecăciune și dragoste, prebuni părinți.

A Dumilorvoastre plecați fii și gata slugi:

Evdoxie, Gheorghe

Cât pentru socotința care am arătat Dumilorvoastre în scrisoarea me ce de mai-nainte trebui trebui să însmnez acum că de atunce mult s-au schimbat împregiurările și că mai ales călătoria ce de trei ani ce are să să înceapă primăvara viitoare mult va adaogi la împlutnicirica și sănătatea Frosăi. Așijdere cred că mult vă bucurați că nu v-ați grăbit atunce cu împlinirea hotărârei ceialte, și dacă au agiutat cât de puțin la aceasta îndelungare scrisoarea me atunciea au împlinit scoposul ei.

Foarte tare mulțămim pentru suta de fiorini ce ni s-au triimis.

Evdoxie

Direcția Județeană a arhivelor Naționale Suceava, colecția documente PXI/51.

Orig. un rezumat în *Din tezaurul documentar sucevean - catalog de documente - 1393-1849*, de Vasile Gh. Miron, Mihai-Ștefan Ceașu, Gavril Irimescu, Sevastița Irimescu, București, 1983, p. 603; Petru Rușindilar, *Hurmuzăcheștii în viața culturală și politică a Bucovinei*, Casa editorială "Glasul Bucovinei", Iași, 1995, pp. 33-34 (mențiune).

NOTE

1. Șt.S. Gorovei, *Eudoxiu Hurmuzachi un pionier al istoriografiei românești*, în "Magazin istoric", an VIII, nr. 1 (82), București, ianuarie, 1974, p. 63.
2. T. Balan, *O scrisoare a lui Eudoxiu Hurmuzachi către mama sa Ilinca din anul 1833*, în *Omagiu IPSS, dr. Nicolae Bălan mitropolitul Ardealului*, Sibiu, 1940, p. 283.
3. *Ibidem*.
4. *Ibidem*.
5. *Ibidem*.
6. S.T. Balan, *Frații Hurmuzachi către și despre mama lor*, în "Făt-Frumos", an XVIII, nr. 2, Cernăuți, 1843, p. 93; Petru Rușșindilar, *Hurmuzăcheștii și viața culturală și politică a Bucovinei*, Casa editorială "Glasul Bucovinei", Iași, 1995, p. 19.
7. T. Balan, *loc. cit.* pp. 284-286.
8. M. Popescu, *Din viața de student a lui Constantin Hurmuzachi la Viena*, în "Revista arhivelor" vol. III, 1 nr. 6-7, București, 1936-1937, pp. 154-163.
9. Cumpărați pânză! Cumpărați panglici, ață!
10. Turcism = ambasadori, consuli
11. Jocuri englezești, carusel
12. Cred că este vorba de Nicolae Rosetti-Roznovanu, mare logofăt, înrudit prin mamă cu familia Balș. Octav-George Lecca, *Familiiile boerești române - istorie și genealogie*, București, 1899, p. 422. În sprijinul afirmației poate fi adusă informația că la 8 decembrie 1841 Eudoxiu Hurmuzachi, fiind în Iași, "stătea în gazdă la boierul Nicolae Rosetti-Roznovanu". Petru Rușșindilar, *op. cit.*, p. 25.
13. Constantin Balș (Costachi), este fiul marelui vistier Alexandru Balș și al Smarandei, născută Sturdza, consilier de stat al rusiei. Octav-George Lecca, *op. cit.*, p. 38.
14. Hofrath = consilier împărătesc
- * Loc rupt, ilizibil
15. Și așa mai departe.

Summary

The author published Eudoxiu Hurmuzachi's two unpublished letters, found out in Suceava's Archives, by the age he was student in Viena. Having a lot of self-assurance and spirit of observation, Eudoxiu Hurmuzachi informed his parents Ilinca and Doxachi, about the impresions that he had about the Austrian metropolis - as well the high society but noisy life in Viena and about the cathedral greatness.

In the second one, together with his brother George, support the marriage of their sister Eufrosina (Frosa) with the young man Petrachi Petrino, the son of the nobil Hristodulo and Nastasia, borned Petrovici.

1940 - GENERAȚIA TRĂDATĂ (Teodor Balan: drama unui intelectual. Scrisori de la Radu Rosetti)

Harieta Mareci

"Restituirea epistolară", considerată de unii exegeți drept procedeu, posibil, situat la limita cercetării istorice¹, a reprezentat, adeseori, o etapă concretă în realizarea demersului științific. Chiar dacă în scrisori li s-au alăturat datelor stricte, certe, obiective și anoste, sentimente, impresii ori aprecieri, acestea n-au devenit un impediment în analiza factologică urmărită. Dialogul în scris, ca o expresie a nevoii de comunicare, l-a proiectat pe autorul epistolei într-un anumit cadru temporal, contribuind, în egală măsură, și la conturarea portretului său; prin mesajul scrisorii s-a facilitat cunoașterea altei laturi a personalității autorului ei și anume cea care, uneori, doar s-a întrezărit în autobiografii sau în diversele note lăsate de contemporani.

Pornind de la aceste considerente de ordin general, demersul nostru restitativ încearcă să prezinte, prin intermediul unui fragment din corespondența păstrată în fondul personal al istoricului (fond aflat la Direcția Generală a Arhivelor Naționale, filiala Suceava), unul dintre momentele dificile care au marcat destinul lui Teodor Balan. Și cum viața rareori e o curgere continuă de clipe liniștite, pentru istoricul bucovinean, anul 1940 a însemnat întreruperea bruscă a unui întreg șir de acțiuni și proiecte în care investise o imensă energie intelectuală. Într-un interval de timp de aproape două decenii, scurs de la întoarcerea sa de pe frontul de la Isonzo (1918)² și până la evacuarea din vara lui 1940, Teodor Balan a fost deopotrivă profesor la liceul cernăuțean "Aron Pumnul" (1918-1940), subdirector (= director adjunct) al Arhivelor Statului din Cernăuți (1923-1929), apoi director al acestei instituții (1929-1940)³, docent și conferențiar universitar la Facultatea de Litere și Filosofie din cadrul Universității Cernăuți, specializarea Istoria Românilor (1932-1940)⁴. Printr-o muncă perseverentă, el reușise să identifice și să adune, în diverse colecții, particulare (locuința sa fiind considerată, până în 1940, un muzeu istoric⁵) sau destinate Arhivelor Bucovinei, importante documente care, până la acel moment, se găseau în posesia unor instituții publice, societăți culturale, instituții ecleziastice sau persoane fizice⁶. Scopul său, declarat și dovedit ulterior, era să publice cât mai multe din "documentele bucovinene", convins fiind că ele reprezintă un veritabil instrument de lucru pentru istorici; era un proiect ambițios și costisitor. În anul 1936, publicația cernăuțeană "Făt Frumos" făcea următoarele aprecieri: "Un muncitor tăcut...adică unul care tace și face. E distinsul profesor Dr. Teodor Balan, Docent universitar și Director al Arhivelor Statului din Cernăuți, întinzând în ambele sale perechi de hloabe științifice, de pomană, fără nici un salariu*(pe când colegii d-sale de la Arhivele din Iași, Chișinău și Cluj huzuresc cu câte 8 000 lei la lună)...*Amintim acest fapt pentru ca să fie știut că jertfa Bucovinei culturale muncește totdeauna mai din greu ca alții, beneficiari ai subvențiilor oficiale"⁷. Valorificarea informațiilor dobândite din analiza și confruntarea documentelor s-a produs nu numai în remarcabila activitate de editare a surselor documentare, ci și în inițiativa constituirii și organizării Arhivelor Bucovinene⁸. Copierea multora dintre documentele aflate într-o avansată stare de degradare a permis chiar salvarea, într-o altă formă, a acestora.

Cunoscând și apreciind motivația acțiunilor sale, precum și spiritul și calitatea muncii depuse, vom înțelege șocul produs istoricului în vara lui 1940. De momentele de tensiune, confuzie și disperare prin care trecea populația Cernăuțului (ca de altfel a întregului teritoriu românesc amputat în acel an) se făceau vinovați nu numai autorii "ultimatumului scurt [...], dar, și într-o privință oarecare și autoritățile noastre care au refuzat să îndrume din timp evacuarea". În "Raportul Direcției regionale Cernăuți", apărut în anul 1941, Teodor Balan scria, referindu-se la iulie 1940: "Cu lacrimi în ochi am părăsit biroul arhivei, aruncând o ultimă privire la imensa avere națională pe care, din cauza împrejurărilor și a anumitor greșeli neiertate comise de autoritățile noastre, am fost silit s-o las în seama dușmanului"¹⁰. La aproape 18 ani de la dramaticul eveniment, într-o scrisoare adresată prietenului său, profesorul universitar Silviu Dragomir, Teodor Balan rememora momentul evacuării: "Am trecut printr-un timp greu. Am fost evacuat în anul 1940; vorba vine evacuat. În două ceasuri a trebuit să-mi părăsesc casa. Mi-am luat numai familia și am fugit. Tot ce-am avut-ca bibliotecă, colecții, manuscrise, fotografii, amintiri etc. a rămas pe loc. Când m-am întors în anul 1941 n-am găsit decât fragmente."¹¹. Trista experiență era împărtășită și de istoricul Ion Nistor care, la rândul său, mărturisea: "...durerea mea de pe urma pierderii Bucovinei de Nord a fost dublată de o mare pierdere personală. Locuința mea din Cernăuți cu o bibliotecă de mai multe mii de volume privitoare la istoria românilor a rămas în mâinile năvălitorilor"¹².

În perioada refugiului la Sibiu (august 1940-august 1941)¹³, Teodor Balan contactează o serie de personalități ale culturii naționale, prieteni și colegi din București, cărora le va cere sprijinul în vederea recuperării unor materiale, lucrări și documente necesare continuării activității sale. Unul dintre cei care l-au înțeles, încurajat și ajutat a fost Radu Rosetti, autorul unui "vast material informativ și-al unui șir de valoroase constatări care fac din ele punctul de plecare al oricărei cercetări de istorie militară a evului mediu românesc"¹⁴. Fiind preocupat de introducerea în circuitul științific a unui însemnat număr de izvoare inedite sau nefolosite, Radu Rosetti a stabilit o legătură durabilă cu Teodor Balan pe care îl întâlnise la mijlocul anilor '20. Amiciția lor avusese ca punct de plecare colaborarea la organizarea Muzeului Militar Național din București, cunoscându-se faptul că istoricul militar funcționase în perioada 1924-1931 ca președinte al consiliului acestei instituții¹⁵; în același interval de timp, Teodor Balan redactase și editase la Cernăuți două lucrări pe tema antrenării și participării Bucovinei la primul război mondial (*Suprimarea Mișcărilor Naționale din Bucovina pe timpul Războiului mondial, 1914-1918*, Cernăuți, 1923 și *Bucovina în războiul mondial*, Cernăuți, 1929). Se pare că generalul Rosetti i-ar fi solicitat lui Balan diverse materiale referitoare la acest moment istoric¹⁶, necesare completării colecțiilor muzeale.

Scrisorile expediate la adresa temporară a-lui Teodor Balan, în anul 1940 (imobilul de pe strada Regina Maria, nr. 43, Sibiu)¹⁷ relevă și o altă latură a relațiilor stabilite între cei doi istorici: solidaritatea. Rosetti înțelegea că momentul de criză poate fi depășit numai printr-o înverșunare în muncă, printr-o înfruntare directă a realității și mai ales prin convingerea că e imposibilă renunțarea la idealurile nobile. Sprijinul moral oferit de generalul Rosetti e apreciabil. Intervențiile sale la Academia Română au condus la premiera volumelor IV și V din *Documente Bucovinene* (în 1942)¹⁸.

Viața a demonstrat că refugiul la Sibiu i-a permis lui Teodor Balan redescoperirea energiei sale interioare. Timp de un an, el a funcționat ca profesor de istorie la liceul "Gheorghe Lazăr", continuând cariera didactică începută la Câmpulung Moldovenesc, apoi Suceava și Cernăuți. De asemenea a întreprins cercetări în bibliotecile locale, definitivând și câteva materiale pe care le-a trimis spre publicare "Revistei Arhivelor" și cotidianului sibian "Țara"¹⁹, așa încât, în 1958, el îi putea mărturisi lui Silviu Dragomir următoarele: "...Cum e felul meu, nu pot sta locului, nu pot sta inactiv. Și cât am fost la Sibiu am răscolit toată

biblioteca Brukental și o parte din biblioteca Astrei. Cu ce-am adunat la Sibiu, am alcătuit câteva lucrări istorice și doresc să le public"²⁰.

Considerând că setul de mesaje a reușit să creioneze imaginea istoricului confruntat cu însăși istoria, subliniem în demersul nostru restitativ necesitatea punerii în circulație științifică a corespondenței care, într-un mod sau altul, oferă informații referitoare nu numai la destinul omului de cultură, ci și la complexitatea epocii sale.

NOTE

1. S. Mândruț, *Istoricii Teodor Balan și Dumitru Braharu despre îmbogățirea patrimoniului arhivistic național*, în "Suceava - Anuarul Muzeului Județean" (în continuare "Suceava"), XI-XII, 1984-1985, p. 325.
2. V. Gh. Miron, *Teodor Balan (1885-1972)*, în *loc cit.*, p. 358.
3. Direcția Generală a Arhivelor Naționale, filiala Suceava (în continuare A.N.S.), *Fond personal Teodor Balan*, pachet I, doc. 3, fila 1.
4. *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 48.
5. T. Balan, *Raport al Direcției regionale Cernăuți*, în "Revista Arhivelor", IV, nr. 2, 1940-1941, p. 377.
6. A.N.S., *Fond personal Teodor Balan*, pachet I, doc. 14, fila 7.
7. "Făt-Frumos", Cernăuți, an XI, nr. 6, decembrie 1936, p. 329.
8. I. Scripcariuc, *Teodor Balan și Arhivele Bucovinei*, în "Codrul Cosminului", seria nouă, nr. 2/12, 1996, pp. 477-481.
9. T. Balan, *loc cit.*
10. *Ibidem*, p. 378 și I. Scripcariuc, *loc. cit.*, p. 479.
11. Direcția Generală a Arhivelor Naționale, filiala Deva (în continuare A.N.D.), *Fond personal Silviu Dragomir*, dosar 96, fila 50 (scrisoarea, expediată din Gura Humorului, era datată 31 martie 1958).
12. S. Neagoe, *Ion Nistor - cel mai de seamă istoric și om politic al Bucovinei*. Studiu bio-bibliografic în vol. *Istoria Bucovinei*, București, Ed. Humanitas, 1991, p. XXIV.
13. La începutul anului 1944, Teodor Balan se va afla, pentru a doua oară, în refugiu la Sibiu (vezi A.N.S., *Fond personal Teodor Balan*, pachet IV, document 27).
14. *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 285.
15. *Ibidem*.
16. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceașu, *Scrisori de la C.C. Giurescu, M.I. Kogălniceanu, A. Oțetea, Sextil Pușcariu, R. Rosetti, I.E. Torouțiu către Teodor Balan*, în "Suceava", XI-XII, 1984-1985, p. 337.
17. A.N.S., *Fond personal Teodor Balan*, pachet IV, documentele 44, 45, 46.
18. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceașu, *loc cit.* și *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 48.
19. A.N.S., *Fond personal Teodor Balan*, pachet I, dosar 3, fila 1.
20. O scrisoare a lui Eudoxiu Hurmuzachi către mama sa Ilinca din anul 1833, în volumul *Omăgiu mitropolitului Nicolai Bălan*, Sibiu, 1940, pp. 383-384, *Raportul comisiei Arhivelor Statului din Cernăuți*, în "Revista Arhivelor", IV, nr. 1, București, 1940-1941, pp. 135-138, *Conflictul episcopului Eugen Hacman cu preoții din Bucovina în anul 1948*, în "Revista Arhivelor", IV, 1940-1941, pp. 314-334, *Au fost în Moldova vâtafi de ținut?*, în "Revista Arhivelor", 1940-1941, pp. 382-383, *Răscoala lui Horea și regimentul grăniceresc Orlat*, în "Țara", Sibiu, an I, nr. 31/19 mai 1941, *Mănăstirea Putna*, în "Țara", Sibiu, an I, nr. 37/27 mai 1941, *Sihăstria Putnei*, în "Țara", Sibiu, an I, nr. 38/28 mai 1941, *Mănăstirea Sucevița*, în "Țara", Sibiu, an I, nr. 39/29 mai 1941, *Mănăstirea Humorului*, în "Țara", Sibiu, an I, nr. 73/8 iunie 1941, *Mănăstirea Voroneț*, în "Țara", an I, nr. 82/16 iunie 1941.
21. A.N.D., *Fond personal Silviu Dragomir*, dosar 96, fila 50.

ANEXA

1.
ACADEMIA ROMÂNĂ*
No.....
26 Iulie 1940

București
Calea Victoriei, 125
26 Iulie 1940

Stimate Domnule Profesor,

Pricep durerea Dv., pricep chiar, deși mai puțin, desnădejdea ce v'a cuprins în fața dezastrului moral și material ce v'a isbit. Dar aci se oprește similitudinea vederilor noastre și aceasta pentru că:

1). Sunt convins că situația de azi e trecătoare, adică vom reveni în drepturile noastre. Cînd? Nu știu, dar știu că legea firei va readuce lucrurile așa cum le cere propășirea neamului. Poate noi nu vom vedea-o, dar va veni.

2). Am credința că noi toți suntem vinovați, într-un chip sau altul, de cele ce s'au petrecut, deci toți trebuie să-i tragem consecințele.

3). Acum nu e timpul socotelilor.

4). Un om întreg - și dacă fiecare dintre noi nu-i om întreg se va prăpădi neamul - nu se lasă doborât de o greutate sau chiar de o nenorocire, ci mai tare se oțelește pentru isbânda viitoare - sigură.

5). Este datoria cărturarilor să deie pilda cea bună, ci înhămându-se cei dintâi la lucru.

La lucru deci!

La lucru deci, fiecare în sfera lui de activitate reîncepând la nevoie ceea ce am făcut.

La lucru și să fim bărbați!

Să nu iei în rău cele ce spun ci numai ca o dovadă că, ca și D-ta, te am înțeles și că precum mi-ai făcut cîntea să-mi arăți deschis cele ce te apasă tot așa și eu simt nevoia de a spune deschis aceste păreri ale mele.

Cu omagii pentru D-na Balan și cu prietenie pentru D-ta.

R. Rosetti

*A.N.S., *Fond personal Teodor Balan*, pachet IV, documentul 42

2.
ACADEMIA ROMÂNĂ*

București, 10 August 1940
Calea Victoriei, 125

Stimate Domnule Profesor,

Am primit acum câteva zile scrisoarea din 30 Iulie, dar n'am putut răspunde până ce n'am luat contact cu colegii, ceea ce n'a avut loc decât ieri.

Bine înțeles că Academia va primi cu recunoștință ori ce donație îi vați face. În ceea ce privește intervenția la Ministerul Afacerilor Străine, D-l Coleg I. I. Nistor ne a spus că a făcut-o D-sa și că a vorbit în această privință și cu D-l Gafencu, înainte de plecarea acestuia la Moscova.

Cu sincere salutări

R. Rosetti

*A.N.S., *Fond personal Teodor Balan*, pachet IV, document 43

3.
(*Carte poștală*)*

6 Octombrie 1940

Stimate Domnule Profesor,

Scrisoarea D-tale din 29 Septembrie m'a ajuns abia azi aici, unde am fost trimis de medici să mă odihnesc.

În cestiunea premiului cred că singurul lucru de făcut e să faci o cerere (netimbrată) Academiei Române, Secretariatul General, arătând cum stau lucrurile (pierderea exemplarelor) și arătând pentru ce premiu o propui.

Cu sincere salutări

R. Rosetti

*A.N.S., *Fond personal Teodor Balan*, pachet IV, document 44

4.
(*Carte poștală*)*

26 Decembrie 1940

Vă mulțumesc, stimate Domnule Profesor, pentru bunele urări. Ca și Dv. cred în viitorul favorabil nouă, dar prin deosebire de Dv. îl cred mai apropiat și de aceea socotesc că a și sosit momentul ca să începem a uita toate nenorocirile ce au căzut asupra noastră, să ne gândim exclusiv la viitor și să ne încordăm în vederea acestui viitor. Cei ce nu putem sau nu mai putem făptui cu brațele să pregătim sufletele pentru "sacrificiile" necesare zilei de mâine, acelei a reunirii din nou a tuturor Românilor sub coroana regelui Mihai.

Cu multe bune urări

R. Rosetti.

*A.N.S., *Fond personal Teodor Balan*, pachet IV, document 46.

Summary

The author presents, through the agency of some-until now-unpublished letters some of the most dramatic moments with Teodor Balan, a historian native of Bucovina, experienced in the summer of 1940.

The anxiety and even the desperation that had caught him were states of mind experienced by the whole Romanian population forced to refuge from the area of Northern Bucovina.

The letters try to catch also the way that the real friends (the historian Radu Rosetti in this case) know how to intercede at the right moment, giving moral support and urging for hope.

SITUAȚII ȘI PROBLEME ECONOMICE ÎN BUCOVINA ANILOR 1919-1925*

Mircea Strugariu

Hotărârea Congesului general al Bucovinei din ziua de 28 noiembrie 1918, privind unirea necondiționată și pe vecie a fostului teritoriu românesc răpit, cuprins în vechile hotare până la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu regatul României, a deschis calea unificării și integrării în structurile noului stat, din punct de vedere economic, social, politic, administrativ, juridic, cultural.

Etapela și căile integrării au fost influențate de factorii obiectivi, subiectivi, de ritmul impus în calea prefacerilor, dar mai ales de situația existentă la sfârșitul primului război mondial. Se știe, Bucovina a fost teatrul unor confruntări sângeroase, a trei ocupații rusești și tot atâtea reveniri austriece. Pierderile umane au fost de circa 30 000, la care se adaugă deportările, devastările care au produs pagube între 1,25 miliarde și 2,3 miliarde coroane, la o paritate egală între leul românesc și coroana austriacă, urmate de 9 împrumuturi pentru Austria acordate celor 30 000 de persoane, în valoare de 400 milioane coroane (bani luați de la Fondul religiosar)¹. O parte din bucovineni au luptat în armata română, fiind conduși de 245 ofițeri, dintre care 20 și-au dat viața; printre aceștia s-a numărat și istoricul Ion Grămadă².

A urmat o scădere a condițiilor de viață, fiind înregistrate 4 150 familii sărace "lipite pământului" și care însumau 20 000 de suflete³, o mortalitate ridicată, 1 366 bolnavi, dintre care 302 cazuri cu febră tifoidă, 275 de cazuri cu tifos exantematic, 291 de cazuri cu variolă⁴. În același timp, existau biserici fără preoți (biserici în parte dărâmate) și școli cu geamurile sparte⁵.

Tabloul era întregit de starea jalnică a căilor de comunicație, ca urmare a confruntărilor militare, dar și a neîntreținerii lor. Șoselele județului Cernăuți erau distruse, având aspectul "unui câmp brăzdat", cu numeroase poduri dezafeectate. Pentru repararea a 1 939,8 km. erau necesare 28,2 milioane coroane (din care județul Gura Humorului avea nevoie de un milion de coroane⁶, județul Vijița de 5 milioane coroane⁷, județul Cernăuți de cea 8.2 milioane coroane⁸, în timp ce județului Rădăuți îi erau suficiente 1,6 milioane coroane⁹). Serviciile publice erau dezorganizate, iar funcționarii publici nu fuseseră retribuiți de mai multe luni.

Administrația română, aflată într-o postură nouă, a încercat, pe cât posibil, să înlăture consecințele materiale, morale, financiare, cauzate de război. Reorganizarea economică a întâmpinat unele dificultăți datorită nivelului scăzut de la care se pornea, a lipsei unor metode de lucru, a particularităților existente în provinciile românești eliberate¹⁰. Măsurile adoptate pe cale legislativă au determinat, în scurt timp, obținerea primelor rezultate, refacerea situației de dinainte de război. Deși potențialul economic al Bucovinei era scăzut, în comparație cu Transilvania, se constată o revitalizare a economiei în perioada 1922-1924, când, în anumite ramuri, se depășește, cantitativ, nivelul existent în 1914.

În acest context, agricultura a rămas principala ramură economică. La fel ca în întreaga țară, trebuia rezolvată problema țărănească, în Bucovina existând, la o populație de 808 098 locuitori în 1919¹¹ numai 20% teren arabil de pe care se obținea jumătate din hrana necesară

populației; restul (până la 15 000 vagoane produse) trebuia adus din celelalte zone agricole ale țării¹².

Încă din anul 1919 au fost făcuți primii pași în cheștiunea reformei agrare. Astfel, prin decretul 3 871/1919 se propunea spre expropriere, pentru cauză de utilitate publică, terenurile cultivabile ("arături, fânețe, pășuni, alte terenuri") care aparțineau absenteiștilor sau străinilor care în 1914 nu aveau indigenatul¹³. Proporția era următoarea:

Suprafața expropriabilă (în ha.)	Suprafața rămasă proprietarului (în ha.)
150	138,6
200	165,7
300	201,7
400	224,8
500	241,2
600 și peste	250

Erau exceptate locurile de arie, viile și grădinile cu zarzavaturi, fermele, conacele, stabilimentele industriale. Prețul de despăgubire era stabilit în funcție de categoria și calitatea pământului, ținându-se cont de valoarea lui înainte de izbucnirea războiului. Erau îndreptățiți să primească pământ capii de familie, parohiile, personalul silvic, coloniștii, cei care participaseră la războiul pentru întregirea patriei; totuși, ei erau obligați să plătească un preț fix, dar aveau posibilitatea de-a face un împrumut ipotecar. La populația existentă era nevoie de cca 150 000 ha, fiind preconizate pentru împrumutări aproximativ 100 000 ha.

În realitate, Bucovina dispunea de mari suprafețe de pădure, proprietatea particulară fiind pulverizată: astfel, 938 capi de familie dispuneau de proprietăți cuprinse între 20-50 ha, 1 918 capi de familie dețineau 10-20 ha, 8 002 capi de familie se aflau în posesia unor proprietăți de 3-4 ha, 14 290 capi de familie aveau proprietăți de 2-3 ha, 34 431 dețineau suprafețe între 1-2 ha, 55 766 capi de familie dețineau mai puțin de un hectar de pământ, iar 24 634 capi de familie erau lipsiți de pământ¹⁴. Din totalul terenurilor cultivate, 47% reprezentau proprietatea țărănească.

În mare parte, problema țărănească va fi rezolvată începând cu adoptarea Legii pentru reforma agrară din Bucovina prin care erau expropriate în întregime proprietățile rurale ale cetățenilor străini, ale absenteiștilor, terenurile arendate și cultivate prin arendași mai mult de 9 ani (între 1 ianuarie 1905 și 1 ianuarie 1919), pământul folosit cu titlul de embatic¹⁵, proprietățile persoanelor juridice de drept privat¹⁶. Erau expropriate parțial sesiile existente pentru parohii de până la 12 ha. și sesiile pentru cooperatori de până la 6 ha. Proporția nu se deosebea prea mult față de scara preconizată în anul 1919.

Pentru desfășurarea în bune condiții a aplicării legii a fost adoptat un Regulament al Legii agrare în Bucovina prin care pământul expropriat se parcela în loturi de 4 ha, în loturi de completare până la lotul tip al comunei, de cel mult 4 ha, și în loturi de colonizare de până la 6 ha¹⁷. Pentru parohiile ortodoxe erau preconizate cte 6 ha. pentru fiecare preot, 3 ha. pentru dascălul bisericesc, 1 ha pentru paracliser. Nici școlile-nu erau uitate: fiecare unitate de învățământ primea câte în hectar de pământ.

De asemenea, s-au constituit comisiile. de ocoale pentru expropriere. În ocolul Gura Humorului au fost numiți: P. Colmițchi, agricultorul T. Buzdugan din Ilișești, V. Gvinda din Drăgoiești. În ocolul Putila au fost desemnați: O. Kozak, marele proprietar E. Hlaciuc,

F. Jablonski, delegatul sătenilor I. Iamniki. Pentru ocolul Storojineț au fost numiți: O. Prelci, I. Zanca, învățătorul I. Gherman din Budeniți și delegatul proprietarilor, I. Carapciu. În ocolul Zastavna au fost însărcinați cu rezolvarea problemelor delegații: J. Twardowski, agronom din Zastavna, V. Bunico, agronom din Jurcăuți, și marele proprietar Șt. Kwiatkowski¹⁸.

În aplicarea legii au existat numeroase abuzuri, s-a observat lipsa de bani în plata salariilor, a retribuțiilor și-a indemnizațiilor organelor abilitate să înfăptuiască reforma agrară. Numeroase nemulțumiri s-au manifestat în zona montană, datorită lipsei de pământ expropriabil, a loturilor mici de împroprietărire, a refuzului de a defrișa pădurea pentru lărgirea vetrei satelor și constituirea pășunelor comunale. În județul Câmpulung, datorită tergiversărilor în aplicarea prevederilor legii agrare pe durata unui deceniu, au fost expropriate 136 moșii și au fost împroprietăriți numai 3 984 locuitori¹⁹.

În Bucovina au fost expropriate 803 proprietăți în suprafață de 74 185,08 ha, din care 27 572,09 ha. au aparținut Fondului religios, la care se adugă 41 994,96 ha, care au aparținut unui număr de 235 proprietăți, și 252 proprietăți-sesii parohiale, cu o suprafață de 3 291 ha²⁰. Acest pământ a fost distribuit țăranilor, în loturi de 0,25-3 ha, cu suprafața de 36 499 ha, parohiilor în sesii de 12 ha, școlilor primare în suprafață de 1 689,9 ha. Pentru mărirea vetrelor unor sate, pentru școlile agronomice și pentru ferme sau pentru herghelia Rădăuți s-au alocat 3 077,9 ha. Au fost constituite loturi de colonizare, în suprafață de 2 650 ha; în urma acestei acțiuni au fost strămutate 106 familii în județele Cernăuți și Storojineț²¹. După unele calcule s-a estimat existența a 4 060 ha. loturi de colonizare, din care în județele Zastavna 1 552 ha, Cernăuți 1 390 ha, Coțmani 779 ha, Vășcăuți 239 ha, Vijnița 102 ha²². Există o neconcordanță în ceea ce privește numărul de moșii expropriate, suprafața și numărul celor ce au beneficiat de pământ. Istoricul Ion Nistor afirmă că au fost expropriate 561 moșii, cu o suprafață de 77 798, 52 ha. pământ cultivabil care a fost distribuit în loturi de până la 5 ha. unui număr de 76 911 săteni bucovineni²³. Suprafețele destinate împroprietăririi au fost mici, astfel încât toate exploatațile au fost supuse reducerii datorită dreptului de succesiune rezultând o medie a suprafeței proprietății de 2,05 ha, aproape cu 50% mai puțin decât media. pe țară²⁴. Cea mai mare suprafață a fost distribuită românilor, în timp ce rutenii au primit 14 841 ha., germanii o suprafață de 5 022 ha., polonezii 1 446 ha, ungurii 872 ha., evreii 303 ha., iar reprezentanții altor etnii 1 560 ha.²⁵

Odată cu trecerea marilor proprietăți în administrația micilor agricultori se va renunța la culturile de grâu și secară în favoarea culturii porumbului (folosit în alimentația țăranilor, dar și ca hrană pentru animale). La rândul lor, marii proprietari, ca urmare a lipsei utilajelor agricole și a creșterii salarizării forței de muncă, au preferat să lase terenul necultivat. Dacă în anul 1912 s-au însămânțat 22 204 ha. grâu și 31 267 ha. secară, peste un an au fost efectuate lucrări de toamnă pe 14 853 ha, însămânțate cu grâu, și 20 500 ha., însămânțate cu secară. Stadiul lucrărilor de toamnă după terminarea războiului va fi influențat de cauzele enumerate mai sus, rezultând următoarea situație:

Nr. crt.	Județul	Suprafața însămânțată cu grâu (ha.)		Suprafața însămânțată cu secară (ha.)	
		1920	1922	1920	1922
1.	Câmpulung	8,52	-	9,90	-
2.	Cernăuți	1 778,01	3 040	3 172,48	3 720
3.	Coțmani	1 640	-	2 554	-
4.	Gura Humorului	424,50	500	253,50	386

5.	Rădăuți	267	425	385,50	532
6.	Siret	1 237,90	1 399	1 515,30	1 750
7.	Storjineț	634,62	387	691,47	280
8.	Suceava	841,68	1 010	553,38	750
9.	Văscăuți	702	213	850,50	298
10.	Vijnița	137,35	82	267,71	128
11.	Zastavna	1 797	2 734	2 618	3 157
	Total	9 468,59	9 790,50	12 968,54	11 001

(Surse: "Agricultorul", an XII, nr. 22/1 martie 1921, p. 172; "agricultorul", an XIV, nr. 1 și 2/15 ianuarie 1923, p. 10)

În anul 1921, totalul suprafețelor însemănțate era de 31 935 ha., din care 56 997 ha erau cultivate cu porumb, 36 077 ha. cu cartofi, 27 609 ha. cu orz și orzoaică, 15 265 ha. cu grâu de toamnă și 5 643 ha. cu grâu de primăvară. Fânețele naturale ocupau o suprafață de 94 932 ha, în timp ce lucerna și trifoiul erau semănate pe 13 870 hectare. De pe această suprafață totală s-au obținut 23 534,5 tone grâu de toamnă, 7 067 tone grâu de primăvară, 29 718 tone secară, 38 233,9 tone orz și orzoaică, 85 209 tone porumb, 355 903 tone cartofi, 6 005 tone sfeclă. Valoarea grăului era de 76,99 milioane lei, a cartofilor de 142,4 milioane lei și a porumbului de 161,9 milioane lei. Media la hectar era, în general, satisfăcătoare: 18,3 tone sfeclă de zahăr, 9,8 tone cartofi, 1,36 tone secară, 1,49 tone porumb, 1,54 tone grâu²⁶. Peste 5 ani (în 1926), producția agricolă în Bucovina era de 3 509 vagoane grâu, 2 523 vagoane secară, 2 634 vagoane orz²⁷.

Ocupația tradițională a țăranilor bucovineni va rămâne, în continuare, creșterea animalelor. Efectivele de animale au cunoscut variații numerice de la județ la județ. Pagubele estimate la sfârșitul războiului se ridicau la 7,5 milioane lei²⁸. Situația efectivelor de animale, în primii ani de după război, în special la bovine și suine este redată în tabelul următor:

Nr. crt.	Județul	Bovine			Suline		
		1910	1919	1921	1910	1919	1921
1.	Câmpulung	34 646	17 444	38 770	13 015	5 902	13 434
2.	Cernăuți	28 487	25 445	24 423	35 175	11 855	15 024
3.	Coțmani	11 255	8 890	9 723	13 865	4 938	9 179
4.	Gura Humorului	20 523	17 378	15 818	25 656	9 081	8 205
5.	Rădăuți	29 966	23 846	26 114	26 214	10 381	10 658
6.	Siret	19 440	7 320	13 489	28 672	9 577	7 775
7.	Storjineț	22 753	26 207	17 109	16 321	8 097	9 964
8.	Suceava	18 529	14 463	14 017	23 323	10 304	7 635
9.	Văscăuți	12 211	10 961	13 867	13 621	4 924	6 154
10.	Vijnița	18 611	20 819	22 551	10 585	9 622	7 523
11.	Zastavna	11 485	7 871	14 132	12 851	3 670	8 930
	TOTAL	227 906	181 244	210 013	219 298	88 351	103 941

(Surse: "Glasul Bucovinei", an II, nr. 271/23 octombrie 1919, p. 6; "Agricultorul. Foaie pentru săteni", an XIII, nr. 5-6/15 iulie 1922, p.37)

Progresele realizate în domeniul zootehnic vor determina depășirea numărului efectivelor de animale existente în anul 1920, conducând la creșterea exportului de animale (525 tauri, 49 569 boi, 7 129 vaci, 33 cai, 97 oi și 80 379 porci în anul 1925)²⁹.

Problemele s-au ivit și în domeniul industriei. Meseriile se aflau într-o perioadă de criză din cauza lipsei de materii prime, de lucrători calificați, datorită reducerii consumului, a fixării prețurilor maximele. În Bucovina s-a acordat atenție industriei prelucrătoare ținându-se seama de resursele și de posibilitățile materiale. În scurt timp au apărut cereri pentru suplinirea lipsurilor provocate de distrugerile războiului, urmând așadar o perioadă de sporire a investițiilor industriale. Comparativ cu perioada anterioară, când existau 77 de întreprinderi cu peste 20 de angajați și 7 268 de întreprinderi (stabilimente) cu un personal care nu atingea numărul de 20 de angajați³⁰, se constată o tendință de sporire a numărului de întreprinderi cu personal mai numeros, calificat, așa cum reiese din tabelul următor:

Bucovina în anul	Nr. de întreprinderi	Forța motrice	Capital investit în terenuri, utilaje	Personal administrativ și tehnic	Lucrători calificați, necalificați	Valoarea producției (lei)
1919	210	14 974	198 262 000	953	6 295	633 040 247
1924	297	19 870	34 594 000	994	12 064	2 469 754 000

(Surse: *Anchetă industrială din 1920*, în "Buletinul industriei", iulie-septembrie, nr. 7-9/1921, pp.32-33; C. Popescu, *Industria română în 1922-1924*, în "Buletinul industriei", nr. 4/mai 1926, p. 307)

Cele 210 întreprinderi existente în 1919 aveau un personal ce număra 7 248 lucrători, din totalul de 157 423 lucrători înregistrați în România; exista o medie de un lucrător la 112 locuitori, cu unul mai mult decât media pe țară, însă mai puțin decât media din Basarabia și Vechiul Regat. Repartiția lor pe ramuri industriale precum și valoarea capitalului investit, personalul administrativ, valoarea producției sunt redată în anexa 1. Se observă că ramurile industriale principale erau cele care dispuneau de resurse locale. Din punctul de vedere al capitalului investit cea mai însemnată ramură era cea a lemnului, urmată de cea alimentară. Poziția era determinată de suprafețele mari de pădure și de necesarul de hrană. Cu toate acestea, industria pielăriei, deși dispunea de resurse, nu era dezvoltată la capacitatea normală datorită nivelului scăzut al consumului intern.

În următorii ani se va observa o creștere a numărului întreprinderilor, a personalului administrativ, tehnic, a lucrătorilor, a capitalului investit și a valorii producției ca urmare a politici de încurajare a industriei naționale prin acordarea unor înlesniri. Acestea din urmă constau în reducerea taxelor de transport pe calea ferată, în scutiri de vamă la importul de mașini, piese de schimb, accesorii, precum și-n cazurile de schimbare, completare sau îmbunătățire a profilului fabricii. Au beneficiat de aceste înlesniri stabilimentul fraților Bucler din Paltin, județul Rădăuți³², fabrica de sticlă a lui Fr. Fischer din Putna (care era și scutită de orice alt impozit direct către stat, județ sau comună, în afară de obligația de a plăti către stat 3% din beneficiul obținut în primii 10 ani³³). Înlesniri similare au fost acordate lui S. Săchistow (pentru a înființa o moară în comuna Nepolocăuți, județul Coțmani³⁴), lui H. Adelsberg din comuna Frasin³⁵, societății anonime din

Putna pentru fabrica de ciment portland³⁶, fabricii de mobilă, binale, parchete din Cernăuți³⁷, fabricii de spirt și drojdie din comuna Carapciu³⁸, fabricii de cuie din lemn a fraților Goldenberg, Pechold și Fuchs din Ițcani³⁹, fabricii lui Gh. Florea și I. Ursescu din comuna Fundu Moldovei, județul Câmpulung⁴⁰, fabricii de tricotaje condusă de L. Avitsch, M. Refalovicz și C. Sandzer⁴¹, fabricii de cherestea a lui M. Gotileb din Straja, județul Rădăuți⁴², fabricii lui V. Standelsky din Ițcani⁴³. Numai în județul Câmpulung existau 40 de întreprinderi industriale care aveau o producție în valoare de 200 milioane lei⁴⁴.

Odată cu refacerea structurilor economice, cu stabilizarea acestui proces, se înregistrează un fenomen de concentrare a întreprinderilor; în 1925 constatăm chiar o reducere a numărului întreprinderilor, a lucrătorilor, în timp ce capitalul investit și valoarea materiilor prime achiziționate crește. Existau 239 întreprinderi mari cu 973 membri personal administrativ și tehnic, cu 11 962 lucrători și 46,5 milioane lei aur capital investit și o valoare a producției de 2,313 miliarde lei⁴⁵. Situația industrială a Bucovinei, în anul 1925 poate fi urmărită prin analiza anexei 2. Față de 1919, capitalul investit în industria alimentară era mai mare decât cel din industria lemnului, cu toate că aceasta din urmă deținea, în continuare, primul loc la capitolul producție. Din totalul de 1 523 gateri din România, în Bucovina se găseau 310 gateri, adică 20,34%. Cea mai mare suprafață de pădure o deținea Fondul religionar (împărțit în 32 ocoale și administrat de un personal specializat), cu 266 352 ha. Din acestea 225 346 ha. erau păduri propriu-zise, 572 ha. terenuri arabile și fânețe, 815 ha. pământ neproductiv, 18 276 ha. pășuni, averea fiind estimată la cca 90 milioane lei⁴⁶. Exploatarea acestor suprafețe era făcută de trusturi străine care, dispunând de fonduri suficiente, câștigau licitațiile în detrimentul societăților românești lipsite de capital suficient.

Edificator este locul industriei bucovinene în cadrul industriei românești. Iată cum arată principalii indicatori, luându-se ca reper România (= 100%).

Ramura industrială	Nr. de întreprinderi	Capital investit	Forța motrice (C.P.)	Personal	Lucrători	Valoarea producției
Textilă	5,8	1,76	0,76	2,8	3,0	2,4
Sticlărie	2,5	6,7	7,3	3,9	8,6	5,8
Tabăcărie	3,3	1,7	2,2	1,9	2,7	1,7
Hârtie	4,8	1,3	0,4	2,3	2,7	4,8
Metalurgie	3,5	1,5	1,1	2,1	2,0	1,7
Alimentară	5,1	13,3	6,8	7,3	8,7	9,1
Prelucrarea lemnului	15,2	11,6	15,6	12,2	12,1	18,0
Aportul Bucovinei în 1925	6,9	6,1	5,1	5,6	6,1	6,0

În domeniul cooperației de producție și consum, chiar de la sfârșitul anului 1918, s-a creat o instituție autonomă a Casei Centrale a Cooperației și Împroprietăririi care venea în ajutorul băncilor populare, cooperativelor și obștilor sătești, prin acordarea de credite ipotecare, și înființarea de școli necesare pregătirii personalului cooperatist⁴⁷. În Bucovina exista o tradiție cooperatistă, primele organizații constituindu-se în perioada 1898-1910, sub îndrumarea lui

Grigore Filimon. Numai până în 1903 au fost înființate 57 cooperative de credit românesc, 45 germane, 36 rutene și 10 polone⁴⁸. Sub egida Băncii Țării vor lua naștere încă 157 însoțiri românești și 51 rutene. Cooperativa de consum se va dezvolta mai ales după octombrie 1920 când s-au înființat 13 cooperative de consum, cu sediile în orașele Bucovinei. Până la sfârșitul anului 1921 s-au înființat și 9 cooperative sătești, cu 892 membri, având un capital subscris de aproape 229 000 lei. Aceste cooperative erau destinate procurării de alimente, îmbrăcăminte, sau de cereale la preț redus. Peste numai doi ani, la sfârșitul anului 1923, existau 84 cooperative de consum, din care 54 înregistrau bilanțuri pozitive, având 12 026 membri, 1 204 522 lei capital vărsat, 5,3 milioane credite, și comercializând mărfuri, numai într-un singur an, în valoare de 37,67 milioane ani. Erau, în același timp, 24 cooperative forestiere, din care 13 înregistrau bilanțuri pozitive. Acestea aveau 955 membri, 1,118 milioane lei capital vărsat, 13 155 lei fonduri de rezervă și dispuneau de credit în valoare de 9,6 milioane lei⁴⁹. Peste numai un an din cele 24 de cooperative forestiere numai 11 aveau încheiat bilanțul, cu 93 000 lei fonduri rezerve și 970 000 lei capital vărsat. Existau 76 cooperative de consum, cu profil de aprovizionare și desfășurare, din care 52 aveau încheiat bilanțul și mărfuri vândute în valoare de 49,9 milioane lei⁵⁰. Aceste organizații, lipsite de putere financiară, dispuneau de un personal scăzut, fonduri mici, neorganizate. Încă din 1920 ființa federala "Moldova de Sus", la care au aderat 34 cooperative de consum și producție și 4 cooperative forestiere. Nici cooperativele orașenești nu au dat rezultatele scontate datorită lipsei de încredere în ele, a lipsei de "educație cooperatistă" și a neîncrederii în alte instituții care le-ar fi putut ajuta. Abia în anul 1924 se vor ivi primele beneficii, dar nu la parametri preconizați.

Referitor la situația financiară, aceasta era deosebit de delicată datorită sistemului financiar creat după model austriac. Între problemele care se ridicau în acest domeniu amintim lipsa capitalului românesc (deoarece Banca Țării avea un caracter mixt, de credit ipotecar și de bancă comercială). O altă problemă care trebuia rezolvată o reprezenta excedentul de coroane austriece care determina o inflație ridicată. După unele estimări se aflau în circulație câteva milioane de coroane (cca. 700-800 milioane⁵¹, iar după alte surse 500-600 milioane bancnote și un sfert de miliard bonuri de valoare⁵²). Se pare că pe piața financiară existau cca 1-2 miliarde coroane provenite din contrabandă⁵³. În același timp se înregistra o depreciere a coroanei atât în Bucovina, cât și în Banat sau Transilvania, ceea ce îi determina pe deținătorii de coroane să le schimbe în lei pe care apoi să îi teaurizeze. Se considera că aceste coroane depreciate asfixiau piața valutară.

Pentru a înregistra o înviore a sistemului financiar, atât reprezentanții guvernului central, cât și cei ai administrației locale erau interesați de înființarea "creditului românesc", de adoptarea unui mecanism financiar adecvat noilor condiții. Era nevoie de 400 sau 500 milioane coroane pentru refacerea sistemului financiar, pentru ajutorarea celor lipsiți de resurse⁵⁴. Dacă înainte de război, o coroană valora un leu și 5 bani, la începutul anului 1919, o coroană valora 65 bani românești⁵⁵. Cotația la bursa din Cernăuți va fi în vară anului 1919 de 205 coroane pentru 10 de lei în numerar și de 208 coroane pentru 100 de lei în marfă⁵⁶, pentru ca la 21 octombrie 1919 coroana să se deprecieze din nou (3,65 coroane pentru un leu în numerar și 3,68 coroane pentru un leu în marfă)⁵⁷. Statul român s-a implicat în strângerea surplusului de masă monetară, fiind astfel retrase 1 099 559 898 coroane în valoare de 549 779 949 lei, din care 60% au fost plătiți în numerar și restul în cecuri. Dintr-o tranșă de 2,8 miliarde lei oferiți de Banca Națională, 361 372 235 au fost destinați Bucovinei pentru acțiunea de scoatere din circulație⁵⁸ a coroanelor. De asemenea, s-a acordat "Împrumutul Unirii", în valoare de 2 milioane lei, prin Banca Țării, și care era garantat de către Banca Națională⁵⁹. În cele din urmă s-a produs reorganizarea Băncii Țării sub forma Băncii Agricole din Cernăuți. Ea avea ca scop acordarea de împrumuturi corporațiilor

din Bucovina și persoanelor fizice ca și înființarea și promovarea întreprinderilor comerciale cu ajutorul unor credite⁶⁰.

La Cernăuți mai exista o filială a celebrei Anglo-Bank, deschisă în 1910 și care dispunea de un capital social de peste 130 milioane coroane și de un fond de rezervă de 60 milioane coroane. Acțiunile acestei bănci, în valoare nominală de 240 coroane, aveau în 1918 cursul de 660 coroane ca apoi, în 1919, să scadă la valoarea de 434,5 coroane⁶¹.

În 1921 a luat ființă Banca Comercială Națională din Cernăuți, cu un capital social de 15 milioane lei, împărțiți în 30 000 acțiuni a câte 500 lei fiecare; subscriau Banca Agricolă București (cu 6 750 000 lei), Bank und Wechsestuben Actien Groseschaft (6 750 000 lei) și Iancu Flondor (cu 1 500 000 lei). Consiliul de Administrație era format din G. Goleșcu, director al Băncii din București, Iancu Flondor, Max Rosenberg, mare industriaș din Cernăuți, I. Mavrocordat, mare proprietar din Dângenii. Președinte fusese desemnat Iancu Flondor, iar vicepreședinți erau numiți G. Goleșcu și E. Schwartz⁶².

Au fost înființate numeroase bănci românești, dar și care aparțineau populației minoritare, cele mai multe fără capital suficient. Astfel 14 bănci dispuneau de 22 milioane, din care una avea 10 milioane, restul de 12 milioane fiind împărțit la celelalte bănci. banca Progresul Agricol Cernăuți avea în 1923 un capital social de 500 000 lei pentru ca peste doi ani să ajungă la 4 milioane⁶³. Dar băncile nu puteau satisface necesarul de bani datorită pulverizării capitalului lor.

În primii ani a existat o inflație monetară care a determinat dezorganizarea serviciilor publice. S-au ivit contradicții între direcțiile regionale Cernăuți, Cluj și Chișinău și administrația centrală. Abia în 1924 au fost desființate aceste direcții, fapt ce a dus la o îmbunătățire a activității datorită înființării, în fiecare județ, a administrației financiare⁶⁴. Acest lucru se poate observa și din următoarea situație financiară pentru anul 1924 a comunelor urbane - reședință de județ⁶⁵.

Județul	Venituri	Cheltuieli	Excedent	Subvenții	Împrumuturi
Câmpulung	1 421 817	1 418 817	30 000	138 000	23 260
Cernăuți	89 863 440	89 863 440	-	2 000 532	694 652
Coțmani	564 180	564 180	-	-	62 770
Gura Humorului	1 367 200	1 360 000	7 200	85 400	57 066
Rădăuți	3 474 579	3 333 635	140 944	352 000	254 000
Storoieneț	3 057 151,9	3 047 122,7	10 029,2	752 090	174 521,6
Suceava	6 257 983,3	6 255 045,9	2 937,4	470 492	186 224,8
Siret	1 615 566	1 615 566	-	48 000	200 000
Vășcăuți	266 231	265 031	1 200	26 600	8 874
Vijnița	1 146 725	1 137 125	9 600	72 540	117 864
Zastavna	653 113	653 013	100	44 000	-
Total	109 687 986,2	109 512 975,6	175 010,6	3 989 954	1 779 234,4

Bugetele comunelor urbane, reședință de județ, se organizau în funcție de mărimea localităților, de necesitățile și de numărul locuitorilor. Populația aproximativă a Cernăuțiului era de 95 000 locuitori, Rădăuți cu 16 500 locuitori, Câmpulung Moldovenesc cu aproape 8 000

locuitori, Coțmani cu 7 000 (dintre care doar 100 erau români)⁶⁶, în timp ce populația rurală pe județe se prezenta astfel:

Județul	Numărul de locuitori
Cernăuți	95 000
Gura Humorului	63 000
Rădăuți	75 000
Câmpulung	50 000
Siret	63 000
Vijnița	54 000
Storjineț	64 000
Suceava	56 000
Zastavna	50 000
Văscăuți	41 000

În mare parte, problemele au fost eliminate sau diminuate ca urmare a adoptării unor legi precum Legea pentru retragerea din circulație a coroanelor și rublelor, nr. 3 364/1920 (pentru care a fost emis și un regulament)⁶⁸, Legea privind regimul de impunere, nr. 661/22 februarie 1921⁶⁹, extinderea Legii băncilor populare și a Decretului lege relativ la înființarea Casei Centrale a cooperăției și împrumutului sătenilor de pe tot cuprinsul României Mari⁷⁰. În domeniul industrial au fost adoptate legi cu caracter integrator: Legea minelor, Legea energiei, Legea privind comercializarea și controlul întreprinderilor economice de stat.

Deși Bucovina a avut de suferit de pe urma confruntărilor militare, prin măsurile luate de administrațiile locală și centrală, au început să apară primele rezultate în economie. În ceea ce privește "calitatea vieții", din păcate, au continuat să existe umbre, mai ales în lumea satului.

NOTE

* Disertație susținută la absolvirea studiilor aprofundate, Iași, 1996.

1. I.G. Toma, *Din neajunsurile Bucovinei. Discurs parlamentar rostit în ziua de 30 octombrie 1921 în Adunarea Deputaților*, Cernăuți, 1924, pp. 4-7.

2. M. Grigoroviță, *Din istoria culturii în Bucovina (1775-1914)*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1993, p. 38.

3. "Glasul Bucovinei", Cernăuți, an II, nr. 201/26 iulie 1919, p. 1.

4. V. Pascal, *Serviciul de sănătate publică în Bucovina, 1918-1928*, în *Zece ani de la Unirea Bucovinei*, Cernăuți, 1928, p. 200.

5. "Monitorul Oficial", nr. 22/20 iulie 1920, p. 362.

6. A. Râșcanu, *Podurile și șoselele din Bucovina*, (extras din memoriul prezentat pe lângă raportul nr. 48/1 aprilie 1919 al Secretariatului de Serviciu pentru Lucrările Publice din Bucovina), București, 1919, p. 106.

7. *Ibidem*, p. 143.

8. *Ibidem*, p. 52.

9. *Ibidem*, p. 76.

10. *Documente privind Istoria României între anii 1918-1928*, coordonator I. Scurtu, București, 1995, p. 97.

11. "Buletinul Industriei", București, an. II, nr. 7-9/iulie-septembrie 1921, p. 12. După I. Toma, *Lupta pentru menținerea județului Câmpulung Moldovenesc*, Cernăuți, 1925, p. 46, populația Bucovinei era, la 28 februarie 1918, de 811 721 locuitori.

12. D. Ionescu, *Agricultura în România Mare*, în "Democrația", nr. 3 /aprilie 1919, p. 179.

13. "Monitorul Oficial", nr. 113/7 septembrie 1919, pp. 6 457-6 460.

14. F. Doboș, *Zece ani de viață agricolă în Bucovina*, în *Zece ani de la Unirea Bucovinei*, Cernăuți, 1928, pp. 156-158.
15. Formă de arendare a unei proprietăți pe timp mai îndelungat la expirarea căruia arendașul câștiga drept de proprietate.
16. "Monitorul Oficial", nr. 93/30 iulie 1921, pp. 3 638-3 651.
17. *Ibidem*, nr. 192/26 noiembrie 1921/ pp. 8 108-8 127.
18. Decizia ministerială nr. 1 938 din 24 februarie 1922, publicată în "Monitorul Oficial", nr. 269/1922, pp. 11 738-11 739.
19. O. Ștefanovici, *Aspecte ale reformei agrare din 1921 în județul Câmpulung*, în "Suceava", Anuarul Muzeului Județean, nr. XIII-XIV, 1986-1987, p. 242.
20. F. Doboș, *op. cit.*, p. 159.
21. *Ibidem*, p. 160.
22. I.G.Toma, *op. cit.*, p. 46.
23. I. Nistor, *Unirea Bucovinei cu România*, București, 1940, p. 50.
24. V. Madgearu, *Evoluția economiei românești după primul război mondial*, București, Ed. Științifică, 1995, p. 27.
25. F. Doboș, *op. cit.*, p. 162.
26. "Agricultorul. Foaie pentru săteni", Cernăuți, an XIII, nr. 5-6/15 iulie 1922, p. 42.
27. G. Ioanițiu, *Anul economic 1926*, în "Buletinul Industriei", an I, nr. 12/ianuarie 1927, p. 1 136.
28. I. G. Toma, *Din neajunsurile Bucovinei*, Cernăuți, 1924, p.5.
29. F. Doboș, *op. cit.*, p. 172.
30. V. Madgearu, *op. cit.*, p.106.
31. Cf. V. Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice, 1859-1947*, vol I, (Industria), București, Ed. Academiei Române, 1992, cele 210 întreprinderi sunt considerate mici, dar sunt menționate și 631 întreprinderi mari, cu o forță motrice de 23 367 c.p. și un personal de 9 697 oameni. Cele mai multe unități aparțineau ramurii alimentare, cu 424 întreprinderi (în care intrau și morile mici), având o forță motrice de 9 720 c.p. și un personal de 2 630 lucrători. Pentru anul 1924, Cezar Popescu, în articolul *Industria ușoară în 1922-1924*, apărut în "Buletinul Industriei", București, an I, nr. 4/mai 1926, p. 304 identifică un număr de 297 întreprinderi mari. În condițiile unei reale dezvoltări economice se pune întrebarea: ce s-a întâmplat cu celelalte 334 întreprinderi mari? În industria lemnului existau, în anul 1924, 108 întreprinderi cu o forță motrice de 6 006 c.p. și 4 190 lucrători. În timp ce ramura metalurgică dispunea de 13 întreprinderi și 447 lucrători; ramura chimică însuma 7 întreprinderi, 159 c.p. și 218 muncitori, ramura pielăriei avea 7 întreprinderi, 44 c.p., 186 lucrători, ramura textilă dispunea de 5 întreprinderi, 30 o.p. și 135 lucrători, iar artele grafice aveau 21 întreprinderi, 88 c.p. și 282 angajați.
32. "Monitorul Oficial", nr. 280/14 martie 1922, p. 12 265.
33. *Ibidem*, nr. 7/9 aprilie 1921, pp. 280-281.
34. *Ibidem*, nr. 29/11 mai 1921, p. 957.
35. *Ibidem*, nr. 65/26 iunie 1921, pp. 2 363.
36. *Ibidem*, nr. 68/30 iunie 1921, pp. 2 510-2 511.
37. *Ibidem*, nr. 147/5 octombrie 1921, p. 5 922.
38. *Ibidem*, nr. 195/10 decembrie 1921, pp. 8 760-8 761.
39. *Ibidem*, nr. 110/21 mai 1925, p. 5 734.
40. *Ibidem*, nr. 112/24 mai 1925, p. 5 760.
41. *Ibidem*, nr. 121/5 iunie 1925, p. 6 396.
42. *Ibidem*, nr. 245/13 februarie 1923, p. 11 541.
43. *Ibidem*, nr. 278/24 martie 1923, pp. 13 148-13 149.
44. I.G. Toma, *Lupta pentru menținerea județului Câmpulung*, Cernăuți, 1924, p. 53.
45. *Industria română în 1925*, în "Buletinul Industriei", an. I, nr. 9, 10, 11/octombrie-noiembrie-decembrie 1926, pp. 838-1 033.
46. I. G. Toma, *Fondul bisericesc ortodox-român al Bucovinei în lumina legislațiunii românești*, în "Progresul", Cernăuți, an I, nr. 3-4/mai-iunie 1927, p. 3.
47. "Monitorul Oficial", nr. 225/3 ianuarie 1919, p. 4200.
48. Dr. A. Morariu, *Despre cooperative*. Conferință ținută în ziua de 26 februarie 1927 la cercul de studii al P.N.L. din Cernăuți, 1927, pp. 28-30.
49. *Ibidem*, p. 39.
50. *Ibidem*.

51. V. Păulescu, *Probleme financiare în Bucovina*, în "Democrația", an VII, nr. 3/aprilie 1919, pp. 169-175.
52. S. Păulescu, *O anchetă financiară în Bucovina*, în "Economia națională", nr. 6-7/iunie-iulie 1919, p. 200.
53. "Monitorul Oficial", nr. 26/17 februarie, 1920, p. 257.
54. "Glasul Bucovinei", Cernăuți, an. II, nr. 201/26 iulie 1919, p.1.
55. Dr. A. Moșoiu, *Ce facem cu banii austrieci?*, în "Glasul Bucovinei", Cernăuți, an II, nr. 63/20 ianuarie 1919, p. 1.
56. "Glasul Bucovinei", Cernăuți, an. II, nr. 208/5 august 1919, p. 3.
57. Idem, nr. 271/25 octombrie 1919, p. 2.
58. "Monitorul Oficial", nr. 27/10 februarie 1921, p. 10 742.
59. P. Vlad, *Cronica economică, financiară și politică*, în "Economia națională", an XL, nr. 3/martie 1919, p. 128.
60. "Monitorul Oficial", nr. 125/2 septembrie 1919, p. 7 171.
61. S. Păulescu, *op. cit.*, pp.200-201.
62. "Monitorul Oficial", nr. 168/28 octombrie 1921, pp. 7 113-7 118.
63. V. Ungureanu, *Banca națională și problema*, în "Progresul", Cernăuți, an I, nr. 2/aprilie 1921, p. 2.
64. V. Brătianu, *Expunere de motive la legea pentru organizarea Ministerului finanțelor*, în "Monitorul Oficial", nr. 33/7 martie 1928, p. 585.
65. "Monitorul Oficial", nr. 43/22 martie 1925, p. 1.
66. *Ibidem*, pp. 750-751.
67. *Ibidem*, p. 865.
68. "Monitorul Oficial", nr. 26/14 august 1920, p. 3 766.
69. Idem, nr. 253/23 februarie 1921, pp. 11 881-11 905.
70. Idem, nr. 140/26 septembrie 1920, pp. 5 057-5 058.

Résumé

Dans cet étude l'auteur présente des difficultés statistiques agraires, industrielles, financières de la Bucovine pendant les premières années après la première guerre mondiale.

Malgré la situation difficile l'administration roumaine a réussi résoudre en partie le problème agricole, de soutenir la fondation des nouvelles entreprises, qui mettent en valeur les ressources de la Bucovine, de régler la situation financière par le retrait des couronnes autrichiennes. Dans quelques années seulement on atteindra et on dépassera le niveau économique de la Bucovine d'avant la guerre.

ANEXA I.
SITUAȚIA INDUSTRIEI ÎN BUCOVINA, PE RAMURI INDUSTRIALE, ÎN ANUL 1919

Nr crt	Ramura	Nr. stabilimente întreprinderi	Capital investit	Forță motrice (CP)	Valoare în lei						Personal		Lucrători	
					Materie primă		Combustibil		Producție		Adminis- trativ	Tehnic	Calificați	Necalificați
					1913	1919	1913	1919	1913	1919				
1.	Metalurgică	16	6212000	287	390550	2560625	163708	208100	1108516	13719525	40	42	255	178
2.	Lemn	67	75698000	5697	23909450	355648562	5701560	28018600	46075108	413313932	115	216	749	2332
3.	Chimică	5	2700000	63	229950	3400000	34310	17250	919100	9500000	10	3	41	5
4.	Alimentară	78	69710000	5422	24632300	50356500	1600140	7678500	50913382	123888500	155	246	809	738
5.	Pielărie	6	7200000	27,6	673435	18699500	3600	40050	1354070	30179950	6	16	26	113
6.	Ceramică	12	15352000	398	1742800	6847500	1037200	7896000	6000000	23000000	24	30	148	658
7.	Arte grafice	18	5490000	55	804000	4515000	1160	26000	2318000	11300000	13	19	125	72
8.	Centrale termice	8	15900000	3025	-	10000000	189670	2001564	1094005	8138520	9	9	21	25

Sursa: *Ancheta industrială din 1920*, în "Buletinul industriei, iulie-septembrie 1921, an II, nr. 7-9, București, 1921, pp. 32-111

ANEXA II
SITUAȚIA INDUSTRIEI MARI ÎN BUCOVINA
ÎN ANUL 1925

Nr. crt.	Ramura	Nr. întreprinderi	Forța motrice CP	Personal		Lucrători		Valoarea materiei prime	Valoarea producției	Capital investit (lei aur)
				Administrativ	Tehnic	Calificați	Necalificați			
1.	Textilă	23	193	52	6	233	584	96975000	137311800	1349000
2.	Sticlărie	1	132	11	1	135	275	9120000	23510000	518000
3.	Tăbăcărie	10	280	16	3	100	148	34080000	44350000	716000
4.	Hârtie	8	84	19	2	152	107	46410000	70715000	481000
5.	Metalurgică	18	928	64	18	423	308	55259000	100929000	2452000
6.	Materiale de construcție	7	694	16	13	23	218	9200000	21400000	642000
7.	Chimică	12	28	32	6	29	132	37150000	49241000	413000
8.	Lemn	239	11323	450	40	1093	5787	645700000	936000000	10093600

Sursa: "Buletinul industriei", nr. 9, 10-11, octombrie-decembrie, 1926, București, pp. 839-848, 1021-1033.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://codrulcosminului.usv.ro>

**CÂTEVA OBSERVAȚII ASUPRA VOLUMULUI
DE STUDII Z ISTORÎCINOHO MÎNULOHO
BUKOVÎNÎ: Zb. naukoviĥ statei, Cernivți, 1996, 250 p.**

Ștefan Purici

Sub egida Catedrei de Istoria Ucrainei și a Centrului Științific de Cercetări Bucovinene de pe lângă Universitatea de Stat "Iurie Fedkovici" Cernăuți, a ieșit de sub tipar culegerea de studii *Din trecutul istoric al Bucovinei*, în care sunt reunite 22 de articole ale cercetătorilor cernăuțeni.

A devenit tradiție în istoriografia ucraineană prezentarea trecutului provinciei istorice Bucovina (1775-1918) dintr-o perspectivă cronologică foarte largă: limita inferioară se situează în sec. IX-VIII î.e.n., iar cea superioară în anul 1996. Dar, ca de obicei, lipsesc studii care să reflecte istoria și civilizația acestui teritoriu în perioada ființării statului medieval Moldova.

Culegerea este inaugurată cu studiul prof. univ. dr. Gh. K. Kojoleanko **"Populația Bucovinei: succintă schiță etnografică"**, în care autorul face o expunere a evoluției etnice în acest spațiu geografic, din cele mai vechi timpuri până la 1990. Semnalând prezența omului primitiv cu 100.000 ani în urmă, autorul menționează că primul popor cunoscut în istorie, care "locuia la nord de Dunăre în sec. IX-VIII î.e.n., au fost geții", așezați pe "pământurile dintre Nistru și Don". De abia în sec. I e.n. la "nord de Dunăre apar dacii, popor care, probabil, a venit aici din Tracia, din Munții Rodopi". Cercetătorul ucrainean, urmând cu fidelitate, dar cu mai puțină tranșanță tezele lui A. Jukovski, îi consideră pe daci și geți ca fiind două popoare diferite, imputându-le romanilor confundarea acestor seminții cu dacii. Ținând cont de "realitățile" istorice, autorul semnalează popularea Banatului, Transilvaniei și Munteniei de către daci, în timp ce geții erau așezați în Bucovina (?) și Moldova. Totuși, prof. Gh. Kojoleanko conchide că populația autohtonă n-a fost exterminată de către romani în urma cuceririi Daciei, ci a fost supusă; o parte a dacilor și geților s-au retras în Carpați. Autorul consideră că cetatea Țețina de lângă Cernăuți reprezenta un punct de pază întemeiat de romani la hotarele de nord ale țării, reluând ipoteza că ostașii acestei garnizoane erau originari din localitatea Cecina, de pe râul cu același nume de lângă orașul italian Pisa.

Prezentând, în mod succint, marea migrație a popoarelor, cercetătorul cernăuțean notează că, de la mijlocul mileniului I e.n., în Bucovina se dezvoltă "culturile arheologice care mărturisesc caracterul slav al populației acestora", slavii devenind dintr-o dată "populație autohtonă" care convețuia cu migratorii.

Fără a aduce argumente, fie și cele vechi, etnologul apreciază că în secolele IX-XIV, teritoriul Bucovinei era parte integrantă a cnezatelor rusești, subliniind preponderența în acest spațiu a "satelor rusești vechi (recte ucrainene vechi). Numai în secolul al XIV-lea, continuă el, în cultura materială a populației din ținutul bucovinean se observă trăsături est-romane". Spre deosebire de alți istorici ucraineni, universitarul cernăuțean nu se îndoiște de intrarea teritoriului Bucovinei istorice în cadrele Statului Moldovenesc, chiar de la momentul întemeierii acestuia, dar consideră, în mod nejustificat, că "populația românofonă" a crescut doar pe contul coloniștilor și feudalilor moldoveni și români, care s-au așezat în vatra fostelor sate slave, devastate în timpul invaziilor tătaro-mongole.

Analizând raportul dintre români și ucraineni în ajunul anexării nord-vestului Moldovei la Austria, prof. Gh. Kojoleanko trage concluzia că, în ciuda "putemicului val de colonizare moldo-valahă", încă la mijlocul secolului al XVII-lea, "populația ucraineană predomina nu numai în partea de nord a Bucovinei, ci chiar și în unele regiuni din sudul acesteia, în special în districtul Suceava".

Ocuparea Bucovinei de către Austria a dus la un efervescent proces de fluctuație a populației. Autorul studiului prezintă date privind emigrarea autohtonilor de sub tutela noilor stăpânitori și

menționează o largă imigrare "a ucrainenilor din Galiția, a românilor din Transilvania, a moldovenilor din Principatul Moldovei, a rușilor de rit vechi (lipoveni) din pământurile austriece (sic!), a armenilor gregorienii din posesiunile turcești, a germanilor-protestanți din pământurile est-germane și poloneze", prezentând și unele cauze ale proceselor sus-menționate. În același timp, se subliniază că "la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, în Bucovina, era predominant elementul etnic ucrainean, adică populația autohtonă a ținutului erau ucrainenii (...). Potrivit recensământului populației (?), în anul 1774 ucrainenii constituiau 69% din totalul populației provinciei", în timp ce "moldovenii și românii constituiau doar 26%".

Istoricul ucrainean "uită" să menționeze că autoritățile austriece n-au înregistrat etnia sau limba maternă a locuitorilor din provincia recent ocupată, singura sursă statistică care reflectă relativ corect structura etnică a populației la vremea respectivă fiind recensămintele efectuate de autoritățile locale împreună cu funcționarii țariști, în anii 1772-1773 și 1774, în timpul ocupației Principatelor de către armatele rusești.

Procese etnice care s-au derulat în Bucovina, din ultimul pătrar al secolului al XIX-lea până la 1940, sunt caracterizate de către prof. Gh. Kojoleanko ca fiind marcate de o intensă "românizare a ucrainenilor", evidențiindu-se și cauzele acestui fenomen, dar trecându-se sub tăcere fenomenele de germanizare și slavizare a bucovinenilor.

Universitarul cernăuțean vine și cu o teză pe cât de originală pe atât de neîntemeiată, lansând ideea unei Bucovine de peste graniță (Rusină), care ar reprezenta fostele județe Clichăuți, Grozincy și Nouasulița ale ținutului Hotin din Basarabia.

Stărnesc nedumerire, pe lângă faptul divizării conștiente a românilor în două "naționalități" - moldoveni și români - unele cifre incluse în tabelul nr. 1 Raporturile dintre grupurile naționale în Bucovina (regiunea Cernăuți) în anii 1930-1989. Dacă la recensământul populației de la 1930 s-au declarat ucraineni 29,14% din bucovinenii, prof. Gh. Kojoleanko include cifra de 49,4%, menționând că organele de statistică române au micșorat numărul populației ucrainene, iar etnia românească "includea, pe lângă români, o parte de ucraineni și moldoveni" (?).

Operând pe parcursul investigației, cu date nu totdeauna precise, care ar trebui să-i justifice apriori tezele, etnologul cernăuțean conchide că, în decursul istoriei, populația Bucovinei "a fost caracterizată de multietnicitate cu o continuă preponderență însemnată a etniei ucrainene".

Cercetătorul Ihor P. Vozniî prezintă articolul "**Cu privire la activitatea economică a locuitorilor moșiei feudale întărite de la Cernaucă în secolele XII-XIII (după datele materialelor arheologice)**". Horodiștea cercetată este situată pe un deal nu prea înalt în locul numit Sprânceni, pe malul stâng pârâului Moșcău, afluent al Prutului. Arheologul cernăuțean încearcă să stabilească ocupațiile practicate de locuitorii acestei așezări în baza descoperirilor făcute în ultimii ani.

Activitatea economică s-a concentrat, potrivit investigațiilor realizate, în jurul prelucrării pământului, creșterii animalelor, vânatului, pescuitului și apiculturii. În plus, cum e și firesc autorul face comparație între obiectele găsite la Cernaucă cu cele descoperite în alte zone. Dar, acest procedeu este limitat doar la teritoriul situat spre nord de Bucovina, reeșind că partea regiunii Cernăuți din stânga Prutului, reprezintă, astfel, extremitatea sudică a spațiului etnic est-slav. Este curios faptul că arheologul cernăuțean nu prezintă și materialele ceramice, care, prin forme și decoruri, ar fi putut spune foarte mult în privința încadrării etno-culturale a așezării.

În sprijinul afirmațiilor sale, I. P. Vozniî prezintă desene ale obiectelor descoperite (o parte), ceea ce ne permite să ne înțelegem de probitatea profesională a cercetătorului, fiindcă descoperirile arheologice de la Cernaucă sunt specifice unui spațiu geografic mult mai larg. Astfel, lama de hârleț pe care autorul o prezintă ca obiect ce are analogii "cu momentele rusești vechi", este prezentă și în așezarea Bucov de lângă Ploiești (sec. VIII-X). Același lucru se poate spune despre seceri, asemănătoare fiind descoperite în așezarea întărită din secolele XII-XIII de la Bâta Doamnei - Piatra Neamț. Cârlige și greutate pentru plase de pescuit de tipul indicat de arheologul cernăuțean sunt caracteristice și zonei Dunării de Jos (sec. VIII-XI).

Exemple similare de necunoaștere a realizărilor arheologiei ne-slave (confirmă lista izvoarelor și literaturii utilizate) și de interpretare unilaterală simplistă (vezi opiniile autorului, privitoare la culturile agricole) a trecutului istoric, îl conduc pe cercetătorul cernăuțean la o concluzie forțată: "Datele arheologice mărturisesc faptul că dezvoltarea principalelor tipuri de activități economice ale populației

pinutului se desfășura într-un contact strâns cu toate pământurile rusești vechi, recte ucrainene vechi, fapt confirmat de multiplele analogii cu alte monumente rusești vechi".

Anumite aspecte ale relațiilor agrare în primele decenii ale stăpânirii austriece în Bucovina, sunt analizate în articolul lui M.M. Saiko **"Majorarea clăcii în Bucovina la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea"**. Autorul analizează legislația agrară austriacă, ce era în vigoare la acea vreme în provincie, structura proprietății rurale, precum și situația diverselor categorii de țărani. Investigând cauzele majorării numărului zilelor de clacă pe care trebuia să-l presteze țăranii, ca și volumul acesteia, cercetătorul cernăuțean trage justa concluzie că acest fenomen își avea rădăcinile în implicarea progresivă a moșiilor boierești în relațiile economiei de piață și intensificarea pe această cale a agriculturii Bucovinei.

Totuși, istoricul ucrainean, semnalând fixarea, la 16 septembrie 1786, și confirmarea, la 11 martie 1813, de către autoritățile imperiale a situației de "status quo" în relațiile dintre proprietari și țărani clăcași, evită să menționeze faptul că acest "status quo" reprezenta menținerea de facto a legislației agricole moldovenești, destul de liberală în comparație cu cele din teritoriile limitrofe.

Profesorul universitar V.M. Botușanskii, în colaborare cu M.M. Saiko, se concentrează asupra procesului de colonizare a Bucovinei cu țărani germani și a rolului acestora în dezvoltarea agriculturii bucovinene. Articolul **"Colonizarea agricolă germană în Bucovina (sfârșitul sec. al XVIII-lea - începutul sec. al XX-lea)"**, reprezintă un studiu bogat documentat și temeinic argumentat, reliefând măsurile adoptate în această direcție de autoritățile imperiale, dificultățile pe care le-a întâlnit administrația austriacă, precum și rezultatele obținute. Evidențind realizările coloniștilor germani în progresul agriculturii bucovinene, autorii sunt nevoiți să constate că impactul sistemului german de prelucrare al pământului și de creștere a animalelor asupra țăranilor autohtoni a fost destul de restrâns, iar rolul unor "împrumuturi (de metode - n.n.) nu trebuie exagerat, ele au fost limitate". Istoricii cernăuțeni trag concluzia că programul extinsei colonizării agricole germane, adoptat la sfârșitul sec. al XVIII-lea, n-a fost realizat în întregime din anumite cauze obiective și subiective.

Dar, nu toate afirmațiile și datele prezentate în acest articol sunt exhaustive și precise. Nu este totuși clar dacă autorii împărtășesc teza privind opoziția Bisericii și nobilimii autohtone față de procesul de colonizare a Bucovinei cu elemente alogene, pe care o prezintă ca opinie a unor "cercetători" oarecare. Analizând destul de detaliat motivele politicii de colonizare promovată de Curtea din Viena, istoricii le reduc doar la cauze economice, evitându-se reliefaarea obiectivelor politice și culturale (promovarea influenței limbii și civilizației germane în sud-estul Europei) pe care le urmărea guvernul austriac. Considerăm că este exagerată și cifra de familii germane (75) aflate în nord-vestul Moldovei la momentul ocupării acestuia (1774) de către armatele austriece. Pentru acea dată se poate vorbi doar de circa 20 familii de germani.

Cercetătoarea G. Skoreiko analizează **"Unele particularități ale realizării recensămintelor populației din Bucovina (sfârșitul sec. al XVIII-lea - începutul sec. al XX-lea)"**. Ea expune evoluția metodologiei și legislației austriece, în domeniul recensământurilor, oprindu-se doar asupra celor efectuate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Se prezintă cusururile care conduceau la "o mare confuzie privind clarificarea structurii naționale". Era de dorit, totuși, dacă nu o analiză, cel puțin semnalarea recensământurilor rusești de la 1772-1773 și 1774, efectuate în Moldova.

Un prim pas în istoriografia ucraineană în studierea uneia dintre minoritățile etnice l-au întreprins cercetătorii V. Strutinskii și T. Iașeniuk prin articolul **"Polonezii în Bucovina în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea: unele aspecte ale participării lor în viața social-politică și economică"**. Autorii analizează imigrarea și așezarea polonezilor în Bucovina, dezvoltarea lor culturală, economică și politică, contribuția lor la progresul societății în ansamblu. Totodată, este cel puțin discutabilă afirmația autorilor cu privire la caracterul multiethnic al Bucovinei, imediat după anexarea acesteia de către Habsburgi, și este neîntemeiată pe surse documentare constatarea lor privitoare la structura etnică a provinciei la 1775: "În total, populația de 75 mii locuitori, după criteriul etnic, era compusă din 63% ucraineni, 26% români și 5% alte naționalități".

Istoria apariției și dezvoltării și apariției străzii care, de-a lungul timpului, a purtat numele de strada Molodiei, Herrngasse, Iancu Flondor și apoi Olha Kobîleanska, a instituțiilor mai însemnate care

s-au aflat aici, sunt prezentate în articolul **"Din istoria apariției străzii O. Kobîleanska în Cernăuți"**, semnat de V. Demociko, A. Koșur și V. Koșur.

I. Jaloba, care se ocupă de evoluția căilor de comunicație în Bucovina, vine cu studiul **"Plutăritul lemnului bucovinean pe Prut și Ceremuș în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea"**, iar istoricul S. Troian prezintă articolul **"Din istoria vieții culturale a germanilor bucovineni (a doua jumătate a secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea)"**.

Un șir de studii sunt consacrate diverselor aspecte ale vieții culturale, politice și economice ale ucrainenilor bucovineni: V. Botușanskii, **"Apariția și activitatea sălilor de lectură satești ucrainene în Bucovina (anii 80 ai secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea)"**; A. Cernii, B. Bilețkii, **"Emigrația ucraineană în S.U.A. și Canada la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea (în baza materialelor din Galiția și Bucovina)"**; T. Marușik, **"Viața teatrală și muzicală în Bucovina de nord (a doua jumătate a secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea)"**; O. Dobrjanskii, **"Moștenirea epistolară a lui St. Smal-Stoțki ca sursă pentru istoria vieții sociale din Bucovina anilor '80-'90 ai secolului al XIX-lea"**; N. Streliciu, **"Unele aspecte ale opiniilor istorice ale lui I. Franko"**; N. Rotar, **"Participarea cadrelor didactice bucovinene în mișcarea școlară din Republica Populară Ucraineană (1918-1920)"**.

Istoricul V. Fisanov a prezentat problema Bucovinei în raporturile internaționale în anii conflagrației mondiale în articolul **"La intersecția diplomației și a propagandei: ecoul "războiului cuvintelor" în Bucovina anilor 1914-1918"**, punând accentul pe măsurile de propagandă realizate de Antanta în spațiul bucovinean.

S. Pivovarov aduce la cunoștința cititorului un aspect mai puțin cunoscut din trecutul provinciei. În **"Bonurile Cernăuților în anii primului război mondial"** sunt reliefate condițiile în care muniipalitatea cernăuțeană a fost nevoită să introducă în circulație proprii bani "Gutscheine" în valoare de 20 și 50 helleri, 1 și 5 coroane.

Un studiu interesant, consacrat unui segment al vieții politice interbelice, este articolul cercetătorului I. Piddubnii **"Activitatea organizației social-democrate bucovinene în primii ani postbelici (1918-1920)"**.

Istoricul S. Komarnițkii prezintă **"Operația Proskuriv-Cernăuți (martie-aprilie 1944) și eliberarea Bucovinei"** de sub "armatele de ocupație germano-române", povestind despre "luptele crâncene" purtate de armata roșie cu "cotropitorii fasciști", despre "muncitorii din regiunea Cernăuți" care, la un miting din orașul Cernăuți, "au exprimat mulțumirea plină de respect ostașilor Armatei Roșii pentru fapta lor eroică".

Politica de sovietizare și rusificare promovată de bolșevici după cel de-al doilea război mondial în partea de nord a Bucovinei este prezentată, pentru prima dată în istoriografia ucraineană, de către cercetătorul V. Holodnițkii în studiul **"Cu privire la relațiile social-politice și situația socială a populației din regiunea Cernăuți în a doua jumătate a anilor '40 ai secolului al XX-lea"**; A. Koșur și B. Bilețkii pun în lumină "petele albe" din istoria regiunii Cernăuți în perioada postbelică: **"Istoriografia problemelor istoriei regiunii Cernăuți (1940-1996)"**.

Culegerea este încheiată de un medalion alcătuit de medievalistul O. Masan, **"B.O. Tîmoșciuk - distins cercetător al monumentelor arheologice din Bucovina"**.

Volumul *Z istoricinoho mînuloho Bukovîni*, care reprezintă "ultimul cuvânt" al istoricilor ucraineni din Cernăuți privind istoria Bucovinei, evidențiază unele tentative palide de a privi lucrurile în conformitate cu realitățile istorice ale timpului, dar și faptul că debarasarea de vechile stereotipuri ale istoriografiei comuniste și ultranaționaliste este un proces destul de complex și dificil pentru tânăra istoriografie ucraineană.

PARTENERIATUL SCHWABEN-SUCEAVA-CERNĂUȚI

Mihai Iacobescu

Între 28 aprilie – 5 mai 1997 o delegație a Consiliului și Prefecturii județului Suceava s-a deplasat la Augsburg, regiunea Schwaben, din Germania, spre a semna documentele oficiale ale Parteneriatului între Schwaben, Cernăuți și Suceava. Din delegația română a făcut parte și semnatarul acestor rânduri.

În ziua de 1 mai 1997 vizităm **Institutul Bukowina**, din Augsburg. Institutul este găzduit într-o clădire din apropierea fostelor hangare ale faimoaselor păsări ale morții, Messerschmitt, fabricate în epoca lui Hitler.

Institutul Bukowina – ne explică domnul **Dr. Georg Simnacher**, președintele Consiliului Regiunii Schwaben – s-a fondat în 1988, în zilele când s-a prăbușit Zidul Berlinului. Atunci, această instituție avea menirea să se ocupe de **trecutul** nemților din Bucovina, dintre care circa 3.000 se refugiaseră, la începutul celui de-al doilea război mondial în regiunea Schwaben. Acum însă a sosit vremea ca institutul să se ocupe mai ales de **viitorul Bucovinei**. Din această rațiune s-a născut și Parteneriatul. Prof. dr. **Johannes Hampel** președintele institutului subscie aprecierilor făcute de antevorbitorul domniei sale, deși, apreciază el, nu întotdeauna este de acord cu oamenii politici. El spune în esență că dezideratul zilelor noastre constă în crearea unei Patrii comune pentru toți, Europa. Dr. **Ortfried Kotzian**, directorul institutului, ne rezumă istoricul acestuia. Inițiativa înființării aparține actualului președinte al regiunii, dr. Georg Simnacher, care a patronat repatrierea refugiaților din Bucovina și plasarea lor. Este vorba, apreciază el, de circa 3.000 de refugiați germani din Bucovina. Deschis în zilele prăbușirii Zidului Berlinului, institutul a fost “o fereastră spre Est”. colectivul institutului are o bibliotecă de peste 30.000 de cărți despre trecutul Bucovinei mai ales în limbile germană, română, rusă, ucraineană etc. institutul tipărește revista “**Kaindl-Archiw**”, care a ajuns în acest an, 1997, la numărul 30. Institutul a organizat simpozioane și conferințe, întâlniri și reuniuni științifice în Germania, Austria, Ucraina, România, Palestina etc. pe teme diverse, referitoare la realitățile istorice din Bucovina. Una dintre cele mai serioase și promițătoare întâlniri și reuniuni științifice pe tema istoriei Bucovinei – apreciate de directorul institutului – este cea care s-a desfășurat la Rădăuți, în iunie 1997, în cadrul căreia s-a ajuns la stabilirea unui program concret de colaborare între centrele de la Augsburg, Rădăuți și Cernăuți. Din 1996 Institutul de la Augsburg a acordat și câte două burse studenților de la Universitățile din Iași și Suceava. Membrii institutului cunosc și învață limbile română și ucraineană.

La 2 mai 1997, în Sala de Aur a Primăriei din Augsburg, în acordurile Imnului Europei se desfășoară ceremonia semnării documentului oficial al Parteneriatului, între regiunea Schwaben – Administrația de Stat a ținutului Cernăuți și Consiliului Județean Suceava. Evenimentul este apreciat de partea germană “de pionierat și unic”.

În declarația comună încheiată cu acest prilej între conducerile oficiale ale celor trei unități administrativ-teritoriale, din Germania, România și Ucraina, se relevă că țelul urmărit este acela de-a da colaborării, care deja s-a încheat în ultimii ani, “un caracter oficial”, de a întări “relațiile prietenești” între cele trei zone, “în domeniile cultural, social, economic”, de a stimula cooperarea între firmele private, societățile culturale și organizațiile

neguvernamentale” în așa fel încât, “unind eforturile în realizarea acestui deziderat”, rezultatul Parteneriatului să ofere “un model în procesul de dezvoltare a Europei”.

Documentul – întocmit în limbile germană, română, ucraineană – a fost semnat de dr. Georg Simnacher, președintele Consiliului Regiunii Schwaben, diplomat economic Gavril Mârza, președintele Consiliului Județean Suceava, iar în numele președintelui Consiliului ținutului Cernăuți, de un reprezentant al acestuia, Vladimir Stefanef.

La ceremonia oficială au participat reprezentanți ai celor trei unități administrativ-teritoriale, consilieri, miniștri ai Germaniei, refugiați germani din Bucovina, artiști germani, români și ucraineni, ziariști, corespondenți de presă, radio și televiziune din Germania.

Pozițiile oficiale formulate în luările de cuvânt ale reprezentanților merită a fi rezumate și ilustrate, spre a oferi și cititorilor români informațiile corespunzătoare, după textul oficial al documentelor publicate în “Kaindl-Archiv” și impresiile personale, ca martor ocular, participant din partea delegației române.

I. Din partea germană:

D-na Margarete Rohphirsch – Schmid, primarul orașului Augsburg, a salutat călduros încheierea acestui protocol. Augsburgul – a spus vorbitoarea – are “legături tradiționale cu multe regiuni din lume” fapt datorat prezenței aici a “marilor imperii comerciale a unor renumite familii de negustori”. Azi orașul întreține relații de parteneriat cu centre urbane din Franța, Marea Britanie, SUA, Japonia, Cehia, Ucraina, China și cu o serie de orașe mari din Europa, în cadrul unor programe ale Comunității Europene.

Parteneriatul cu Bucovina este “un mare pas înainte”, care “va deschide granițe și va realiza punți”, adâncind relațiile germane cu partenerii din sud-estul Europei și stimulând legăturile dintre regiunile învecinate, dintre Ucraina și România, iar “drumurile care se deschid acum vor duce, desigur, spre viitor”. Puntea deschisă de acest parteneriat sunt necesare “pentru pacea și libertatea Europei de mâine”; și – se întreba vorbitorul – “unde ar putea să se realizeze aceste speranțe, mai repede decât în Bucovina, unde până în perioada totalitarismului, locuitorii ei de diferite naționalități au dezvoltat o cultură deosebită de conviețuire pașnică”. În încheiere s-au propus: întâlniri directe, contacte prin care să se dezvolte prietenii, fiindcă “adevăratul sens al unei astfel de acțiuni implică întotdeauna participarea directă a omului”.

Dr. Georg Simnacher, președintele Consiliului regiunii Schwaben, inițiatorul acestui parteneriat constata că “patronajul (vechea stăpânire austro-ungară n.n.) se transformă în parteneriat” și “din emigrare și expulzare se naște un nou început în spiritul păcii europene”. Chiar dacă trecutul a lăsat urme în Bucovina, în prezent, în viziunea profetică a unui om politic precum Charles de Gaulle, scopul tuturor eforturilor este de a se crea “o Europă comună de la Oceanul Atlantic până la Urali”.

Regiunea Schwaben dorește să încheie o parteneritate regională cu ținutul Cernăuți din Ucraina și județul Suceava din România în slujba Europei pentru că “legăturile între Schwaben și Bucovina sunt seculare și că în urmă cu 450 de ani au existat mari generații de negustori la Augsburg care întrețineau legături comerciale cu ținuturi din România și Ucraina. Apoi, o mare parte din regiunea Schwaben a aparținut, ca și Bucovina, mult timp coroanei Austro-Ungare. În 1940, germanii din Bucovina au fost strămutați în Schwaben în urma pactului Hitler-Stalin. În 1955 Schwaben a preluat paternitatea asupra Asociației Germanilor Bucoveneni. Din rândul acestor refugiați germani-bucoveneni “nu s-au auzit niciodată voci naționaliste sau revanșiste”. Iar când “numărul martorilor (germani veniți din Bucovina, n.n.) a început să scadă și a apărut pericolul dispariției conștiinței istorice și etnice, am inițiat înființarea Institutului Bucovina, în 1988”; el și-a început activitatea odată cu unificarea Germaniei.

Cum sistemele politice comuniste din Europa centrală, de est și din sud-est s-au prăbușit, în prezent, "trebuie găsite forme și structuri noi de conviețuire pe continent". La început, Institutul Bucovina își desfășura activitatea "orientată spre trecut și își propunea să păstreze cultura și viața spirituală a germanilor bucovineni în conștiința germanilor și europenilor"; dar "acum i-au revenit noi sarcini în realizarea formelor și structurilor pentru o Europă comună".

Relevând că, "astăzi Bucovina este împărțită în două regiuni care țin de două state diferite" el se întreabă: "este acest fapt un impediment? Are această împărțire o importanță?" Răspunsul direct este evitat fiindcă pentru germani, acum după ce și-au realizat unirea, divizarea altora nu-i mai interesează; ba, poate le este chiar mai prielnică investițiilor avantajoase. Vorbitorul precizează: "privirea spre trecut, nu ne ajută în viitor!"

În problema cooperării cu Bucovina, Simnacher speră să primească sprijinul programelor europene, germane și bavareze, iar regiunea Schwaben să fie doar "un fel de lentilă care să înmănușeze razele solare din programele de ajutor și sprijin ale Uniunii Europene". El mai spune că e necesar să se treacă la organizarea unui serviciu european de pace pentru regiunile partenere, colaborarea între manageri, experți și oameni tineri, adoptarea unor programe de schimb între universități și proiecte de cercetare comune. Deja, s-a transpus în viață "programul de tineret Schwaben-Bucovina de nord-Bucovina de sud", fiind susținut de diverse instituții din Stuttgart, Kaufbeuren, Gunzburg etc. Se adaugă programe speciale pentru profesori, elevi, studenți. El reamintește că "în Bucovina se află renumitele mănăstiri ale Moldovei "și acest fapt ar înlesni și stimula turismul. Simnacher face, în final, aprecierea că "în vechea monarhie cezaro-crăiască, Bucovina a fost cunoscută ca un ducat tolerant, în care etniile și confesiunile și-au manifestat respectul în mod exemplar", iar inițierea și încheierea acestui Parteneriat este o scțiune unică până acum în Germani și Europa.

Dr. Theo Waigel, ministru de finanțe al Germaniei face mai întâi un rezumat istoric în care relevă că relațiile dintre Schwaben și Bucovina au o veche tradiție, că încă din sec. XVIII-XIX, de aici au pornit "coloniști spre estul și sud-estul Europei; ei au creat așezări, care au devenit insule de limbă germană în teritoriile cucerite de habsburgi de la Imperiul Otoman", între care Banat și Bucovina; în acest fel s-au dezvoltat regiuni în care populații de origini etnice și limbi diferite au conviețuit pașnic. Ducatul Bucovina, până la 1918, aparținând Casei de Austria, a fost o regiune de model european. Dar "două războaie mondiale, totalitarismul, acțiuni de strămutare și deportări au distrus așa-numita Elveție a estului". În continuare se evidențiază rolul și locul ce l-a avut Institutul din Augsburg în domeniile cercetării istorice, științifice și culturale în integrarea germanilor din Bucovina în noua lor patrie, precum și în organizarea schimburilor interculturale cu statele vecine din răsăritul Europei și mai ales cu Bucovina.

Abordând problema contribuției financiare a Germaniei la procesul de reformare în statele din Europa Centrală și de Est, precum și în CSI din fosta Uniune Sovietică, dr. Theo Waigel relevă că: statele din fosta URSS au primit între anii 1990-1996 suma de 125,7 miliarde de mărci; statele din centrul și estul Europei – 56,5 miliarde de mărci; România a primit 5 miliarde de mărci și alte fonduri în valoare de 85 milioane de mărci pentru proiecte de reformă în economie și agricultură; România mai obține de la Comunitatea Europeană 550 milioane ECU pentru echilibrarea balanței de plăți și 600 de milioane ECU din programele PHARE. Germania contribuie cu 30% la aceste fonduri.

După ce precizează ajutoarele germane pentru Ucraina – peste 3 miliarde mărci – ministrul finanțelor stăruie în final asupra măsurilor adoptate în favoarea minorităților germane din zona central și est-europeană, precum și în statele din fosta Uniune Sovietică. Pentru minoritarii din România s-au alocat 130 de milioane mărci pentru anii 1990-1996 și

alți 8 milioane mărci pentru 1997, urmărindu-se “o politică activă de pace”, care are la bază “principiul de integrare și bună înțelegere”.

Secretarul de stat, Bernd Kräzle, ministru de justiție consideră semnarea parteneriatului “o etapă spre o Europă unită” și, totodată, “o continuare firească a relațiilor istorice dintre Schwaben și Bucovina”. Reamintind și el că “la scurt timp după preluarea stăpânirii de către austrieci, în anul 1775, în Bucovina s-au stabilit și numeroși țărani din Schwaben, din ținuturile Burgau și Günzburg” și că “Bucovina a constituit un exemplu viu de conviețuire pașnică și fructuoasă între popoarele și etniile din această regiune geografică”, el subliniază că “românii, germanii, ucrainenii, evreii, rușii și alte populații au trăit împreună în respectul reciproc” și că “naționalismul și șovinismul au fost străine bucovinenilor”, mai ales că “sistemul de reprezentare în Dietă după acordul din 26 mai 1910 a prevenit în mod efectiv discriminarea etnică în Bucovina”. Vorbitorul uită însă să se explice ce căutau celelalte etnii într-un teritoriu care era românesc în momentul cuceririi de către austrieci. Vorbitorul citează apoi tratatul germano-sovietic din 5 septembrie 1940 și cel din 22 octombrie 1940, dintre Reichul German și Regatul României, privind strămutarea populației germane din nordul și respectiv din sudul Bucovinei, apoi cel de-al doilea război mondial, care, împreună cu dificultățile create în anii războiului “rece” au întrerupt legăturile tradiționale dintre Schwaben și Bucovina.

Parteneriatul este în concepția sa “un nou capitol în relațiile dintre Schwaben și cele două părți ale Bucovinei”, din Ucraina și România, “peste granițe care păreau cu ani în urmă de netrecut”; “o piatră de temelie la construirea Casei noastre Comune, Europa”.

II. Din partea Ucrainei

Cuvântul d-lui dr. Georgij Filipciuc, președintele Administrației Teritoriale de Stat a ținutului Cernăuți a fost prezentat de către un funcționar al acestuia, I. Ștefăneț, ceea ce, după modesta mea opinie, a făcut de la început o notă discordantă față de nivelul reprezentării celei mai înalte a celorlalte două unități administrativ-teritoriale, care au încheiat Parteneriatul. Ștefăneț arată în cuvântul șefului său că, “ținutul Cernăuți este cel mai mic dintre cele 25 ale statului ucrainean”, dar “importanța sa deosebită” este dată de “situația sa geopolitică”. În ținutul Cernăuți sunt 69 de etnii, 15 societăți național-culturale, aparținând minorităților, din care nouă dintre ele sunt românești. Utilizând același limbaj din epoca stalinistă, aberant, vorbitorul relatează despre “populația moldovenească și românească”, laudându-se public asupra “grijii părintești” pentru ocrotirea românilor; la nivelul anului 1996/1997 funcționează 93 de școli în care se predă în limba română (în 86 exclusiv românește, iar în șapte se face predare mixtă româno-ucraineană), trei licee, o catedră de filologie la Universitatea din Cernăuți, nouă ziare și reviste în limba română, iar la radio și televiziunea locală 31,5% și respectiv 25% din timpul afectat în total în programul de emisie este destinat românilor și se transmite în limba lor. În 1996 au fost alocate 4,2 milioane grivne din bugetul din bugetul statului ucrainean pentru școlile cu predare în limba română. Sunt pregătite cadre care să predea în limba română discipline de: geografie, matematică, istorie și fizică. Se mai promovează și “dezvoltarea cultural-educativă în limbile polonă, germană și rusă” precum și limba idiș, într-una din primele școli de acest fel create pe teritoriul fostei Uniuni Sovietice. Vorbitorul apreciază că “consensul național în Bucovina ucraineană este un prețios tezaur moștenit de la generațiile anterioare”. Autorul citează relațiile foarte bune ce le are Ucraina cu Republica Moldova, Austria, Canada, Ungaria, realizarea triumfului Ucraina-Republica Moldova-România”, care poate fi “un fel de model creativ de aplicare a relațiilor interstatale”. Regiunea Cernăuți este importantă fiindcă aici “se intersectează drumurile comerciale din centrul, sudul și estul Europei”; ucrainenii au legături bune cu județele Suceava și Botoșani din România, iar în 1996 a fost semnat și un protocol de cooperare între raionul Hmelnițki și Bricianski din Moldova. Relații foarte bune sunt întreținute cu provincia Saskatchewan din

Canada etc. Vorbitorul își exprimă dorința “de a deveni – prin acest parteneriat – una din locuințele casei comune, pe care o numim Europa”.

III. Din partea județului Suceava

Economistul Gavril Mârza exprimă dorința de a reuni “inimile și bunele intenții de conlucrare prietenească, eficientă și benefică” pentru părți. Salută inițiativa d-lui Simnacher “de a realiza legături trainice, de colaborare, ce depășesc granițele și prejudecățile istorice”. Relevă că dl. Simnacher a vizitat de mai multe ori meleagurile sucevene și vizitele sale au fost urmate de gesturi prietenești din cele mai generoase și mai presus de toate de o permanentă disponibilitate pentru o colaborare fructuoasă. Vorbitorul se pronunță pentru “imperativul internaționalizării și spiritualizării relațiilor zonale”. El evocă frumusețea meleagurilor sucevene cu mănăstirile, “între care Voronețul “a opta minune a lumii” sau “Capela Sixtină” a Bucovinei. Speră într-o “viitoare conlucrare în toate domeniile vieții economice, sociale și culturale”.

În zilele ce au urmat semnării Parteneriatului, delegațiile au vizitat regiunea Schwaben. Între alte fapte demne de remarcat menționăm: vizita la casa unui fermier din Schwaben, care practică o agricultură intensivă, extrem de eficientă, dispunând de o impresionantă înzestrare tehnică. Între alte remarci, fermierul o făcea și pe aceea că în zilele noastre a mai încerca să practice o agricultură cu vitele, pe parcele înguste, înseamnă o reîntoarcere inconștientă la evul mediu. Remarca sa ne-a adus aminte de situația dificilă în care se află în prezent agricultura noastră, după actul de “dreptate socială”, acela de a li se reda foștilor proprietari pământul ce le-a aparținut, dar și actul de catastrofă națională, acela de a fărâmița pământul în loturi individuale, mărunte și de a mai practica o agricultură cu vitele, extrem de slab productivă.

În perioada 2-8 august 1997 s-a desfășurat programul celei de a treia întâlniri în cadrul proiectului EURODREIECK în județul Suceava la care au participat tineri studenți din cele trei județe Cernăuți-Schwaben-Suceava, în cadrul acțiunilor organizate de Institutul Bucovina – Centrul Rădăuți și Centrul de Studii de la Cernăuți, în problemele Bucovinei. În prima zi “de lucru”, participanții au vizitat Cetatea de Scaun de la Suceava și au audiat o prelegere despre istoria orașului Suceava, după ce, dimineața au participat la slujba religioasă ținută în bisericile ortodoxe și Catedrala Catolică din centrul municipiului. În drum spre mănăstirea Putna, din după-amiaza aceleiași zile, tinerii au fost introduși în istoria zbuciumată a acestei zone și în istoria mai largă a poporului român; cu acest prilej, cei prezenți au putut să afle că stăpânirea habsburgică n-a creat în Bucovina “un model” pentru Casa Comună a Europei de mâine ci un mozaic etno-lingvistico-religios, în interesul meschin al exploatarei cât mai profitabile a locuitorilor, autohtoni și alogeni. La Putna, participanții au vizitat mănăstirea și muzeul, s-au întreținut cu slujitorii acestui lăcaș despre particularitățile confesiunii ortodoxe.

În cea de-a doua zi, tema discuțiilor s-a axat pe: administrație, sistemul organizării politice, medii. Tinerii s-au întâlnit și au discutat cu primarul municipiului, Constantin Sofroni și cu președintele Consiliului Județean, Gavril Mârza; interesându-se de problemele cu care se confruntă această zonă. În aceeași zi a avut loc și o întâlnire cu membrii redacției ziarului independent “Crai Nou” din Suceava. În ziua de 5 august, tema discuțiilor s-a axat pe agricultură și industrie. Tinerii s-au întâlnit cu specialiști și conducători locali de la Camera de Comerț și Industrie, Suceava, cu colectivul de lucrători de la unitatea industrială “Stimas”, au vizitat Banca de Gene de la Stațiunea Agricolă și o gospodărie țărănească din zonă. La 6 august, în cadrul temei învățământ, educație, tineret, dezbaterile au prilejuit un larg schimb de opinii la Inspectoratul Școlar Județean Suceava, o expunere susținută de Inspectorul general prof. Ciubotaru și de prof. univ. dr. Mihai Iacobescu, despre structura rețelei școlare din județ, despre modul de organizare a elevilor și studenților; au fost vizitate Grupul Școlar nr. 2 din

Suceava și Muzeul Bucovinei, iar seara li s-a oferit oaspeților posibilitatea participării la o discotecă.

În ziua de 7 august, tema dezbaterilor a fost religie, biserică, mănăstiri. Tinerii au vizitat Voronețul și Mănăstirea-Humorului, au audiat și dezbătut o prelegere despre viața religioasă și bisericească, avându-l ca mediator pe părintele scriitor Constantin Hrehor. În aceeași zi oaspeții au vizitat salina Cacica și Catedrala catolică din localitate iar seara, au făcut un popas la Sucevița. În ziua de 8 august tema dezbaterilor a vizat aspectul social: minorități, folclor. Tinerii au avut o întâlnire cu reprezentanți ai minorităților germană și ucraineană, cu deputați ai acestora, cu oameni de vârste și profesii diferite, apoi au vizitat spitalul Rădăuți, Muzeul Etnografic Rădăuți și seara au luat parte la un spectacol oferit de grupurile participante la festivalul "Arcanul". În următoarea zi, participanții au audiat referate pe teme de turism și ecologie, protecția mediului etc. A fost vizitată stațiunea balneoclimaterică Vatra-Dornei, municipiul Câmpulung Moldovenesc și alte locuri din zonă.

Ultima zi a prilejuit participarea oaspeților la târgul olarilor de la Rădăuți, o retrospectivă metodico-didactică și vizionarea spectacolului de gală "Arcanul" al grupurilor folclorice.

Să sperăm că cele nouă zile de contact direct, pe multiple planuri, cu viața economică și spirituală din județul Suceava, a prilejuit tinerilor din Schwaben și regiunea Cernăuți, ca și colegilor lor români, momente pline de informații utile, de cunoaștere și stimă reciprocă, de încheiere a unor prietenii care să se verifice și să se continue în timp, spre beneficiul cooperării între cele trei unități administrativ-teritoriale.

Leonid Uspensky, *Teologia icoanei*

MARELE SINOD DE LA MOSCOVA ȘI CHIPUL LUI DUMNEZEU-TATĂL

(traducere: Adriana Mihaela Grosu)*

Din hotărârile Marelui Sinod de la Moscova, capitolul 43 este consacrat problemei chipului Dumnezeirii și, în special, chipului lui Dumnezeu-Tatăl. Acest capitol se intitulează: "Despre iconari și Savaot"¹.

Decretăm că pictorul îndemânatic, care va fi deținând și o demnitate ecleziastică, va fi numit monitor al iconarilor, șef și supraveghetor al lor. Ignoranții să nu îndrăznească să batjocorească sfintele icoane ale lui Hristos, ale Prea-Curatei Sale Maici și ale sfinților Sai, printr-o reprezentare incorectă sau urâtă și să nu mai îndrăznească nimeni cu înțelepciune deșartă să reprezinte pe Domnul Savaot după propria sa închipuire.

Ci poruncim ca de aici înainte să nu mai îndrăznească nimeni să facă chipul Domnului Savaot după propriile închipuiri nebunești și cu totul nepotrivite, căci nimeni nu a văzut vreodată pe Sfântul Savaot (adică pe Dumnezeu-Tatăl) în trup. Singur Hristos poate fi reprezentat așa cum a fost văzut El în trup, adică reprezentat după chipul Său și nu după ființa Sa; se va reprezenta de asemenea, Prea Sfânta Născătoare de Dumnezeu și ceilalți sfinți ai lui Dumnezeu (...).

"Este cu totul absurd și nepotrivit să arătăm în icoane pe Domnul Savaot (adică pe Dumnezeu-Tatăl) cu barbă albă și pe Fiul Său Unul născut în sânul Său, cu un porumbel între Ei, căci nimeni nu l-a văzut pe Tatăl după Ființa Sa; Tatăl, cu adevărat nu are trup și nu în trup a fost Fiul născut de către Tatăl mai înainte de toți vecii". Și dacă profetul David spune: "Eu pe Tine mai înainte de Luceafăr Te-am născut" (Ps. 109/110:3), această naștere nu este nicidecum trupească; ea este inexprimabilă și de neconceput. Căci Hristos însuși o spune în Sf. Evanghelii: "Nimeni nu cunoaște pe Tatăl în afară de Fiul". Și Isaia profetul întreabă în cap. 40: "Cu cine veți asemena voi pe Cel Atotputernic? Și unde veți găsi Altul asemenea Lui? Este un idol din lemn sculptat de un meșter iscusit, sau din lemn turnat de un făurar? Cu cine Mă asemenați voi ca să-i fiu asemenea"? zice sfântul.

Iată ce spune și Sf. Apostol Pavel în cap. 17 din Fapte: "Fiind deci neamul lui Dumnezeu, nu trebuie să socotim că Dumnezeu este asemenea aurului sau argintului sau pietrei cioplite de meșteșugul și de iscusința omului". Iar Sf. Ioan Damaschin zice și el (cartea 4, *Cerurile*, cap. 17, despre icoană): "Cine poate să-l imite pe Dumnezeul Cel Necuprins, netrupesc, indescrribil, nevăzut? Este culmea nebuniei și a blasfemiei să îndrăznești să-l închipui pe Dumnezeu după ființă". Sf. Grigorie Dialogul interzice și al această reprezentare. De aceea Domnul Savaot (adică Dumnezeu după ființă) și nașterea din Tatăl mai înainte de toți vecii a Fiului Său Unuia născut nu trebuie să fie percepute decât cu duhul; cât despre reprezentarea tuturor acestora în icoane, nu se cuvine nicidecum să o facem, căci este imposibil. Căci Duhul Sfânt nu este după ființa Sa un porumbel, ci El este după ființa Sa Dumnezeu. Or nimeni nu l-a văzut niciodată pe Dumnezeu, așa cum o dovedește Sf. Evangelist Ioan Teologul.

Totuși, la botézul lui Hristos în Iordan, Sf. Duh apare sub chipul unui porumbel și de aceea se cuvine să-L reprezentăm pe Sf. Duh sub forma unui porumbel, în acest singur loc.

Altfel, cei care au duhul nu vor reprezenta pe Sf. Duh sub forma unui porumbel; căci pe Muntele Tabor El a apărut sub forma unui nor iar în altă parte, altfel. Pe de altă parte, Savaot nu este numele doar al Tatălui, ci al Sf. Treimi. După Dionisie Areopagitul, Savaot se traduce în limba ebraică prin "Stăpânul Puterilor". Or, Sfântul Puterilor este Sf. Treime - Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt. Și dacă profetul Daniel zice că l-a văzut pe Cel Vechi de zile, așezat pe tronul judecății, aceasta nu înseamnă că l-a văzut pe Tatăl, ci pe Fiul căci, la a doua venire El va judeca toate neamurile cu judecata Sa cea dreaptă.

"Mai vedem de asemenea în icoanele Bunei Vestiri pe Domnul Savaot suflând din gura Sa, cu o suflare care atinge pânțele Prea Curatei Maicii Domnului. Dar cine a mai văzut ceva asemănător în Sf. Scriptură? Unde s-au învățat toate acestea? Este evident că o astfel de înțelegere și altele asemănătoare au fost adoptate și împrumutate de la oamenii cu înțelepciunea deșartă, rătăcită și lipsită de duh. De aceea poruncim ca de aici înainte aceste reprezentări nebunești, născocite de închipuirea deșartă să dispară. Doar în Apocalipsa Sf. Ioan, Tatăl poate fi reprezentat cu părul alb, din cauza lipsei vreunei alte posibilități, căci așa îl vede Sf. Ioan evanghelistul în viziunea sa apocaliptică".

"Este bine și cuviincios să așezăm în sfintele noastre biserici, deasupra icoanei Deisis^a, în locul Domnului Savaot, o cruce, adică Răstignirea Domnului nostru și Stăpânului IISUS HRISTOS, conform rânduielii păstrate din timpurile vechi în toate Sf. Biserici din Răsăritul creștin, de la Kiev și de pretutindeni, cu excepția Statului moscovit. Aceasta este o mare taină pe care Biserica a păstrat-o cu sfințenie (...)"

Sinodul se încheie astfel: "Afirmăm acestea pentru a închide gura iconarilor ca astfel ei să înceteze să mai facă icoane false și închipuite, și ca de aici înainte ei să nu mai picteze nicidecum după închipuirea lor și fără referire la adevărul dogmatic".

Tema principală a acestui capitol este după cum am văzut, o problemă de principiu, și anume, dacă e posibil să reprezentăm ființa lui Dumnezeu și îndeosebi pe Dumnezeu-Tatăl în chip omenesc. Să ne amintim că în secolul XVI, în Rusia, această problemă fu ridicată la Sinodul celor o sută de capitole. Ridicată în legătură cu reprezentarea Treimii veterotestamentare, ea privea probabil icoanele neotestamentare ale Treimii ("Paternitatea", "Syntonomul"...) chiar dacă faptul acesta nu era formulat în mod deosebit. Atât în discuțiile mitropolitului Macarie cu Viskovaty, cât și în Sinodul din 1554, problema reprezentării ființei lui Dumnezeu se referea mai ales la chipul lui Dumnezeu-Tatăl. Partizanii acestei icoane ca și adversarii săi, erau de acord în afirmarea imposibilității de reprezentare a lui Dumnezeu după ființa Sa, dar în timp ce adversarii vedeau în această icoană tocmai o încercare de a face și prin urmare "o închipuire", partizanii replicau: Dumnezeu-Tatăl este reprezentat nu după ființa Sa, ci după viziunile profetice. Baza acestei justificări era, după mitropolitul Macarie, folosirea răspândită a acestei icoane în Biserică. Acest ultim argument rămâne decisiv până în zilele noastre pentru partizanii reprezentării lui Dumnezeu-Tatăl.

Acest chip "a devenit o uzanță"². "Icoana lui Dumnezeu Tatăl, zice părintele Serghei Boulgakov, (...) fără să fie prevăzută de vreo decizie directă a celui de-al VII-lea Sinod Ecumenic, este totuși legitimată prin uzajul admis în Biserică"³. Această "legitimizare" prin uzaj a manifestat-o cu atât de mare persistență încât, în pofida deciziei Marelui Sinod de la Moscova, figură încă recent pe manualele oficiale destinate clerului⁴. Explicând simbolul mâinii ieșind din cer, autorul zice: "Introducerea acestui simbol în arta sacră se explică prin dorința Bisericii de a-și păzi "oile" de greșala în ceea ce privește concepția despre Dumnezeu-Tatăl". Un alt simbol obișnuit pentru a-L reprezenta pe Dumnezeu-Tatăl era chipul unui bătrân sau al "Vechiului de zile". Dar după cum am văzut, Marele Sinod de la Moscova nu numai că nu tolerează acest obicei răspândit, dar îl condamnă cu violența caracteristică epocii, ca provenind dintr-un "duh rătăcit sau din lipsă de duh". Și totuși decizia sa nu a împiedicat nici difuzarea chipului lui Dumnezeu-Tatăl și nici, după cum vom vedea, justificarea sa teoretică.

De la începutul disputei privind chipul lui Dumnezeu Tatăl și până în zilele noastre, această reprezentare este justificată prin viziunile profetice: cea a lui Isaia (6:5: "Vai mie că om fiind, L-am văzut pe Domnul Savaot cu ochii mei!") și mai ales cea de la Daniel (7:9 și 13) care dă o imagine mai concretă și mai descriptivă: "... și s-a așezat Cel Vechi de zile. Îmbrăcăminteă Lui era albă ca zăpada, iar părul capului Său era curat ca lâna...". Aceste viziuni cu domnul Savaot și cu Vechiul de zile, care sunt înțelese ca figuri ale lui Dumnezeu-Tatăl, nu constituie ele însele teme iconografice ci datorită lor, reprezentarea lui Dumnezeu-Tatăl a fost considerată ca fiind posibilă; ele sunt cele care servesc drept fundament reprezentării Sale însoțite de inscripțiile corespunzătoare. "Noi îl reprezentăm pe Tatăl fără de început sub forma unui bătrân, așa cum L-a văzut Daniel", citând în manualul pentru iconari al lui Dionisie de Fourn⁶. Și încă: "Pictorii creștini vechi-găseau în viziunea profetului Daniel, un punct de sprijin pentru reprezentarea lui Dumnezeu-Tatăl sub forma unui bătrân sau a Vechiului de zile⁷."

În școlile de iconografie, la începutul secolului XX, meșterii învățau reprezentarea, în icoanele Sf. Treimi (era vorba fără îndoială de subiecte fizice: "Paternitatea" și "Trinitatea neotestamentară") "a Domnului Savaot", după indicația din Sf. Scriptură și după înfățișările Sale în fața anumitor aleși ai Vechiului Testament⁸. Găsim această indicație în anumite manuale pentru iconari (podlinikuri) în care chipul însuși al lui Dumnezeu Tatăl apare încă din secolul XVII.

Astfel Dumnezeu, care nu este reprezentabil după ființa Sa, este reprezentabil în chip omenesc, dar pentru unii numai în întruparea Sa (cea a Fiului lui Dumnezeu) în timp ce pentru alții, acest fapt este posibil și în cazul chipului lui Dumnezeu Tatăl, conform viziunilor profetice veterotestamentare. Dar dacă ținem cont de comentariile patristice ale profețiilor Vechiului Testament, ca și de cele ale textelor liturgice, apare cu evidență faptul că a vedea în aceste profeții viziuni ale lui Dumnezeu Tatăl, înseamnă a intra în contradicție flagrantă cu modul în care le vede Biserica. Aceste viziuni profetice se raportează nu la Dumnezeu Tatăl, ci la Fiul lui Dumnezeu. Ele prefigurează, toate întruparea Sa și nu au alt scop decât vestirea acesteia, inclusiv viziunea eshatologică a lui Daniel ("am privit în vedenia de noapte"), care prefigurează a doua venire a lui Hristos. Sf. Ioan Damaschin este cel care ne lasă expunerea cea mai sistematică despre concepția patristică a teofaniilor și a viziunilor veterotestamentare: "Și Adam când a auzit glasul Domnului Dumnezeu care umbla prin rai în răcoarea serii, s-a ascuns (Gen. 3, 8), și Iacob îl vede pe Dumnezeu și se luptă cu El (Gen. 32:24). Este clar că Dumnezeu îi apără ca om. Și Moise văzu din spate pe un viu (Ex. 33:23). De asemenea Isaia, văzu un om așezat pe tron (Is. 6:1). Daniel văzu și el o asemenea omenească și pe cineva asemenea Fiului Omului care se apropia de cel Vechi de zile (Dn. 7:13). Nimeni însă n-a văzut ființa dumnezeiască, ci doar chipul și asemănarea Aceluia care trebuia să vină. Căci Fiul și Cuvântul invizibil al lui Dumnezeu avea scopul să devină în chip real om spre a se uni cu natura noastră și a fi văzut pe pământ⁹. Tocmai în acest sens Biserica explică viziunile din textele liturgice care îi pomenesc pe profeți, ca cele din Duminica Ortodoxiei și mai ales, din liturgia sărbătorii Întâmpinării Domnului. Această din urmă sărbătoare, este o întâlnire între Vechiul și Noul Testament, relevând sensul profețiilor veterotestamentare în modul cel mai concret și cel mai clar. În persoana Sf. Simeon misiunea profetică a Vechiului Testament "se duce în pace" iar Biserica veterotestamentară primește pe Întemeietorul Bisericii Noului Testament, anunțat de profeți ca "Stăpân al Vechiului și Noului". În această sărbătoare, Biserica pare să rezume prefigurările profetice: "Tu ai fost văzut de profeți, Iisuse, pre cât te puteau vedea ei odinioară" (a II stihiră) "Cel care făcu pe Adam (Utrenie, icos), același care este: "Vechiul de zile care odinioară dădu legea lui Moise, este văzut astăzi ca un Prunc" (I stihiră de la litie) și așa mai departe. Viziunea Domnului Savaot (nume care se aplică pe icoanele lui Dumnezeu Tatăl) de către profetul Isaia face parte din liturgia Întâmpinării Domnului ca paremie și este comentată astfel: "Când Isaia văzu chipul lui Dumnezeu ridicat pe tron (...) O!-vai mie, scrie el: căci L-am

văzut mai înainte pe Dumnezeu, care se va întrupa, Lumina neînserată care luminează peste lume". (irmos, a V-a odă din canon). Viziunea profetului Iezechiel este comentată și ea astfel: "Arătat-te-ai prooroc lui Dumnezeu, Iezechiele minunate, și mai înainte tuturor ai vestit întruparea Domnului, a Mielului și Ziditorului, Fiului lui Dumnezeu, Care s-a arătat în veci" (liturgia zilei proorocului Iezechiel, 21 iulie, condac). "Iar Daniel cel drept și minunat dintre profeți, văzând în chip clar a doua Ta venire, zice: "Am văzut tronurile întinse și pe judecător așezându-se și focul curgea ca un fluviu"... (Duminica Ortodoxiei, a IV stihiră după "Doamne, strigat-am către Tine").

Astfel, toate aceste teofanii și viziuni profetice ale Divinității sunt tot atâtea revelații ale viitorului, fiind înțelese de Biserică în contextul hristografic, iar numele "Cel Vechi de zile" nu este al Tatălui, ci tocmai al lui Hristos. Nu există nici un text liturgic care să raporteze viziunile profetice sau numele "Cel Vechi de zile" la Dumnezeu Tatăl.

Pretextul sub care "Cel Vechi de zile" din profetația lui Daniel, este reprezentat ca Dumnezeu Tatăl constă în aceea că această viziune prezintă două personaje distincte, fiecare cu denumirea Sa: pe Fiul Omului și pe Vechiul de zile: "Și iată pe norii cerului venea cineva ca Fiul Omului. El a înaintat până la Cel Vechi de zile și a fost dus în fața Lui" (Dn. 7:13). Ceea ce este neclar, este raportul între aceste două personaje care sunt înțelese ca două persoane diferite: din moment ce Fiul Omului este Hristos, Cel care este așezat pe tron și către care El înaintază, Vechiul de zile este înțeles neapărat ca Dumnezeu Tatăl. Dar, să ne referim, și în acest caz la comentariile patristice și la liturgie. "Ce semnifică", "și fu dus în fața Vechiului de zile"? se întreabă Sf. Chiril al Alexandriei. Se referă la spațiu? Am da dovadă de ignoranță dacă am înțelege astfel, căci Divinitatea nu este în spațiu ci umple întregul spațiu. Dar ce semnifică "și fu dus în fața Vechiului de zile"? Aceasta înseamnă că Fiul atinse slava Tatălui¹⁰. "După cum am spus deja, Vechiul Testament nu cunoaște revelația divină directă și toate viziunile pe care le-au proorocit sunt viziuni nu ale ființei, nici ale persoanelor divine, ci viziuni ale slavei Dumnezeirii. Chiar viziunea atât de concretă a lui Isaia ("L-am văzut pe Stăpânul Savaot cu ochii mei" (6:5) este explicată de Hristos Însuși ca viziune a slavei: "Aceasta a zis Isaia, atunci când a văzut Slava Lui și a grăit despre El" (In. 12:41). De aceea Sinodul explică inscripția "Savaot", care însoțește de obicei chipul lui Dumnezeu Tatăl (în icoanele Sf. Treimi sau când El este reprezentat singur) ca fiind falsă: numele Savaot "care este Dumnezeirea", semnifică nu Tatăl, ci "Dumnezeul Puterilor" și se referă la toate Persoanele Treimice, adică, în viziunea lui Isaia, la Slava Dumnezeirii comună tuturor celor Trei Persoane, a Tatălui, Fiului și Sfântului Duh, slavă manifestată prin Cel care avea să devină om.

Astfel, "Fiul ajuns în fața Slavei Tatălui", după Sf. Chiril, înseamnă că Fiul după umanitatea Sa asumată ajuns la slava Tatălui de care Divinitatea Sa, nu se despărțise niciodată; iar viziunea lui David este o prefigurare a celor două stări ale aceluiași Fiu al lui Dumnezeu: smerenia întrupării (Fiu al omului) și slava Divinității Sale ca judecător la a doua venire (Vechiul de zile). Tocmai astfel Biserica Ortodoxă înțelege această viziune a două personaje: "Daniel aparține în chip spiritual Tainelor Tale, o Prietene al omului; căci în curățenia spiritului său, el Te vedea mergând pe nori, ca Fiu al omului și ca judecător al tuturor popoarelor" (oda 5 din canon). De aceea, repetă Marele Sinod de la Moscova, profetația lui Daniel "nu se referă la Tatăl care, la a doua Sa venire, va judeca toate neamurile cu judecata Sa cea dreaptă".

Astfel, chipul antropomorfic al Divinității ca și viziunea Slavei Sale de către profeții veterotestamentari nu poate să se refere decât la Hristos, fie la cel din contextul întrupării, fie la cel de la a Doua Venire. Așa înțelege biserica ortodoxă profețiile Vechiului Testament și acest mod de a înțelege suprimă argumentul esențial al partizanilor reprezentării lui Dumnezeu Tatăl pe icoane. Cât despre a vedea în viziunea David două personaje distincte, înseamnă a aplica unei profeții categorii logice pe care ea le transcede. De aici vine această falsă interpretare care permite să se vadă în Vechiul de zile chipul lui Dumnezeu-Tatăl¹¹.

Marele Sinod de la Moscova consideră principiul reprezentării Divinității nu în modul abstract, ci în contextul subiectelor iconografice precise și mai ales al subiectului zis "Paternitatea". Părerea Sinodului despre această imagine pretins trinitară este precedată de o judecată asupra reprezentării lui Dumnezeu-Tatăl: "Nimeni nu L-a văzut vreodată pe Tatăl în trup" și "nimeni nu L-a văzut pe Tatăl după ființa Sa". Sinodul nu dezvoltă acest principiu, limitându-se la formularea scurtă a argumentului său, interzice categoric orice imagine a lui Dumnezeu Tatăl ca nefiind fundamentată în revelație, adică fiind "fără mărturie autentică". Sinodul pleacă de la o premisă ortodoxă clasică opunând pe Tatăl Cel fără de trup, Fiului întrupat. Dumnezeu nu este reprezentabil decât în a doua Persoană întrupată a Sf. Treimi. Sinodul consideră reprezentarea Tatălui Celui fără de trup și în consecință nevăzut, ca echivalând cu reprezentarea ființei lui Dumnezeu. Bazându-se pe teza apofatică a lui Dumnezeu Celui necuprins și deci nerepresentabil, Sinodul traduce esențialmente principiul însuși al apoloغيștilor ortodocși din perioada iconoclastă. "De ce să nu reprezentăm pe Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos? întreabă Sf. Părinți la Sinodul VII Ecumenic prin gura Sf. papă Grigorie II.

"Pentru că nu știu cum este El (...), și dacă noi L-am fi văzut și cunoscut pe Fiul Său, atunci am fi încercat să-L descriem și să-L reprezentăm în artă"¹². Sinodul Ecumenic, după cum vedem, nu numai că nu prevede icoana lui Dumnezeu-Tatăl "printr-o decizie directă", așa cum crede părintele S. Boulgakov, ci chiar "el așează față în față imposibilitatea de a reprezenta pe Tatăl cel netrupesc, cu posibilitatea reprezentării Fiului lui Dumnezeu; el arată și aceasta este deosebit de important, că pentru el, din punct de vedere doctrinal, nu poate să existe chipul lui Dumnezeu Tatăl"¹³: prima persoană a Sf. Treimi care nu s-a întrupat este, într-adevăr, purtătoare doar de ființă divină: "căci cuvântul *Divinitate* semnifică ființă" explică Sf. Ioan Damaschin (și deci un chip al Tatălui, purtător numai de ființă divină, ar fi un chip al Divinității); "iar cuvântul *Tatăl* - semnifică ipostasul"¹⁴. A reprezenta atât pe unul cât și pe celălalt este imposibil, "căci nimeni nu L-a văzut pe Tatăl în ființa Sa". Iar Sf. Ioan Damaschin insistă în mai multe rânduri: "Dacă cineva îndrăznește să facă vreun chip al divinității nemateriale și netrupești, noi respingem acest chip ca fiind mincinos"¹⁵.

Absența unui chip al Tatălui, pentru Sinodul VII Ecumenic și pentru apologeții ortodocși, decurge direct din întrupare, aceasta fiind rațiunea unică a chipului neotestamentar și a posibilității de a reprezenta pe Dumnezeu. Pentru conștiința ortodoxă, în afara întrupării, orice reprezentare a lui Dumnezeu este exclusă. "Eu reprezint cu îndrăzneală pe Dumnezeu Cel invizibil, zice Sf. Ioan Damaschin, nu în măsura în care El este invizibil, ci în măsura în care El a devenit vizibil din cauza noastră, prin participarea Sa la trup și la sânge. Ceea ce eu reprezint nu este Divinitatea Sa invizibilă; prin chip eu arăt trupul lui Dumnezeu care a fost văzut"¹⁶.

Hristos Însuși, chiar dacă este Chip al Tatălui, nu poate, ca atare, să fie fixat pe icoană înainte de Întruparea Sa: după Divinitatea Sa, El este la fel de nerepresentabil ca și Tatăl Său. "A limita în spațiu Cuvântul Cel neîntrupat (înainte de întrupare), zice Sf. Teodor Studitul, nu este numai lipsit de sens și absurd (...), ci este idolatrie"¹⁷. Pentru apărătorii ortodocși ai icoanelor, icoana lui Hristos, nu este numai o dovadă a întrupării, o mărturie a istoricității lui Hristos; ci este mărturie, chiar prin faptul realității Tainei Euharistice. Dacă această mărturie prin reprezentare este imposibilă, atunci Euharistica însuși a Trupului și a Sângelui își pierde realitatea¹⁸.

Divinitatea nu se revelează decât prin intermediul Trupului lui Hristos: participarea la Dumnezeu, cunoașterea Sa nu poate să se realizeze decât prin comuniunea cu Trupul și sângele lui Hristos și această realitate a Tainei Euharistice exclude orice reprezentare a lui Dumnezeu în afara chipului lui Hristos. Fără îndoială acesta este contextul în care Marele Sinod de la Moscova recomandă plasarea pe iconostas a "Unei cruci, adică a Răstignirii" care revelează iconomia Celei de-a doua Persoane a Sf. Treimi, și nu a reprezentării Domnului

Savaot. Probabil în același context trebuie să înțelegem și porunca specială a Sf. Sinod al Bisericii ruse din 1722 care recomandă înlocuirea de pe antimise a chipului lui Dumnezeu Tatăl cu inscripția numelui lui Dumnezeu în ebraică ca mărturie a Divinității lui Hristos¹⁹.

Vorbind despre icoana "Paternitatea", Sinodul nu o desemnează prin nici un nume - nici prin cel de "Treime", care totuși îi era atribuit, nici prin cel de "Paternitate" (această ultimă desemnare este uneori aplicată de către savanții icoanei zise a "Trinității neotestamentare" sau "Syntronom". Trebuie să spunem că numele de "Paternitate" nu se întâlnește niciodată, din câte cunoaștem, pe icoane și proveniența sa nu este clară). Neaplicând acestei reprezentări nici una din denumirile care îi erau proprii, Marele Sinod n-a recurs decât la expresii descriptive, referindu-se doar la conținutul acestei icoane.

Ca pretinsă reprezentare a Sfintei Treimi, această compoziție nu are nici un fundament; nici în viziunile profetice și nici în Revelație în general. Ea nu este o revelație directă a Sf. Treimi din Mamvri; ea este un amalgam de trei elemente de natură complet diferită: o viziune profetică interpretată arbitrar ca fiind viziunea lui Dumnezeu Tatăl, un chip al Fiului întrupat sub forma lui Emanuel și o reprezentare a uneia din manifestările Sf. Duh. Putem presupune că această icoană este o tentativă de "concretizare", de a da o formă vizibilă unei revelații neotestamentare a Sf. Treimi.

Într-adevăr, tot ceea ce știm noi despre Sf. Treime, o știm doar din întrupare: "Tocmai după întruparea Cuvântului lui Dumnezeu Tatăl ne-a fost nouă cunoscut (...) Tatăl în calitate de Tată și Dumnezeu Cuvântul, întrupat pentru noi, în calitate de Fiul al lui Dumnezeu"²⁰. Cât despre Sf. Duh, El a apărut nouă sub formă de porumbel deasupra Iordanului. Dar cele trei reprezentări care formează această compoziție se bazează pe revelațiile privind planul icoanei; or aici ele sunt raportate la viața internă a Sf. Treimi. Altfel zis, fiecare din aceste trei reprezentări este scoasă din contextul său propriu și unită artificial cu celelalte pentru a forma un chip al Sf. Treimi cu numele înscrise deasupra: Tatăl, Fiul (sau Iisus Hristos), Sf. Duh. În rest, această reprezentare caută să arate în plus față de tri-unitatea lui Dumnezeu, și relații inter-trinitare: nașterea veșnică a Fiului de către Tatăl și purcederea Duhului Sfânt. Sinodul își concentrează atenția asupra primului din aceste două aspecte, asupra nașterii. "Aceasta nu este în trup, căci Fiul fu născut de Tatăl mai înainte de toți vecii" și cuvintele lui David ("Mai înainte de Luceafăr Te-am născut") semnifică o naștere netrupească, dar și "necuprinsă și de neconceput".

Nașterea este transmiterea naturii Tatălui la Cel pe care îl naște; de aceea nașterea Fiului lui Dumnezeu după Divinitate este la fel de nerepresentabilă ca și Tatăl Însuși. Suntem aici în fața unei noi contradicții față de învățătura Bisericii. Iată ce spun textele liturgice: "Cuvântul *necuprins* al tatălui (Fiul lui Dumnezeu în Divinitatea Sa) S-a făcut cuprins întrupându-Se din Tine, Maica lui Dumnezeu...". Condacul Triumfului Ortodoxiei, sau încă: "Cel care, în chip de nedescris din sânul Tatălui, acum, în mod descriabil, în sânul Tău, o Prea Curată, îmbracă natura Ta" (Irmos la oda 7 din canon glas 6, miercuri). Hristos posedă proprietățile celor două nașteri ale Sale. Așa cum explică Sf. Teodor Studitul, "Cel care S-a născut dintr-o Maică vizibilă"²¹. Dar în icoana "Paternitatea", pentru că Tatăl însuși este reprezentat sub formă omenească, nașterea Fiului este și ea figurată prin analogie cu nașterea omenească, "Indescribibilul" care "este în sânul Tatălui" este descris prin chipul întrupării: Hristos Emanuel (căci astfel este numită imaginea lui Hristos adolescent), născut din Fecioară, supus legilor creșterii omenești în timp, este introdus în sânul Tatălui; reprezentarea celei de a doua Persoane întrupate, este aici o imagine a nașterii Sale cea în afara timpului (după Divinitatea Sa). Dar "nașterea de către Tatăl a Fiului Său Unul-Născut mai înainte de toți vecii nu trebuie să fie percepută decât de duhul nostru; cât despre reprezentarea aceasta în imagini, nu se cuvine în nici un caz a o face, căci ea este imposibilă. Astfel, compoziția "Paternitatea", în calitate de icoană trinitară, caracterizând ipostasurile divine și însoțindu-le cu inscripții

corespunzătoare, introduce antropomorfismul în sânul Sf. Treimi, și aceasta reprezentându-L sub chip uman nu numai pe Tatăl ci și pe Fiul.

În sfârșit, prezența simultană a unui bătrân și a unui adolescent aplică la viața Sf. Treimi necreate și în afara timpului, categorii temporale, proprii lumii-create. Aceasta risca să fie un pretext pentru presupunerea că a fost un timp în care Dumnezeu Tatăl nu născuse pe Fiul și deci nu era încă Tată. Or aceasta "este mai rău decât orice blasfemie", zice Sf. Ioan Damaschin referitor la un asemenea raționament²², gândindu-se probabil la erezia ariană.

În sfârșit "Sf. Duh nu este, după natura Sa, un porumbel, ci El este prin natura Sa Dumnezeu. Or, nimeni nu L-a văzut pe Dumnezeu vreodată". Aceste cuvinte pot să pară o concluzie ciudată din partea Sinodului: nu poate, într-adevăr, nimănui să-i treacă prin minte să identifice Persoana Sf. Duh cu un porumbel. Dar, "Paternitatea", fiind o reprezentare "trinitară" care trebuie să arate cele trei Persoane divine, de ce reprezintă pe Sf. Duh sub una din manifestările Sale? Potrivit expresiei celui de-al VII-lea Sinod Ecumenic, "Sfântul Duh nu S-a întrupat într-un porumbel ci El s-a manifestat sub forma unui porumbel"²³. Și cum indică Sinodul moscovit, manifestările Sale sunt variate; la Botez, El apare sub forma unui porumbel, pe Muntele Taborului, sub formă de nor; la Cincizecime sub forma limbilor de foc. Astfel reprezentăm manifestările Sale. Dar o singură formă a unei manifestări nu poate să fie chipul unei Persoane divine. Ipostasul nerevelat al Sf. Duh nu se manifestă decât prin lucrările Sale; este una din lucrările Sale cea care se identifică cu porumbelul și ea este cea care a fost adoptată de către iconari. Astfel Erminia cere reprezentarea unui porumbel în temele iconografice cele mai diverse - peste tot unde se manifestă energia Sf. Duh, chiar și la hirotonia Sf. Nicolae; la Cincizecime, simultan cu limbile de foc, ea dedublează în mod absurd manifestarea divină. Se pare că Sinodul vede reprezentarea porumbelului într-o icoană care se pretinde trinitară, ca pe o tentativă de a fixa această imagine simbolică ca icoană a Celei de-a III-a Persoane a Sf. Treimi, ce este indicată prin inscripția: "Sf. Duh", care se referă la Ipostas²⁴.

Reprezentarea lui Dumnezeu-Tatăl Cel necuprins și nereprezentabil este deci, în ochii Marelui Sinod de la Moscova, o reprezentare a Divinității: "Nimeni nu L-a văzut pe Tatăl, decât Fiul", zice Hristos Însuși în Sf. Evangheliile. Aceste cuvinte sunt imediat urmate de o referire la profeția lui Isaia și la cuvintele apostolului Pavel, care aplică această profeție la idoli pe care-i văzuse la Atena. Prin această referire, Sinodul pare să amintească că reprezentarea Divinității este proprie nu creștinismului, ci păgânismului. "Păgânismul, zice părintele Sergie Boulgakov, pleacă de la convingerea imediată și evidentă, s-ar putea spune, că Divinitatea este reprezentabilă, că Ea are un chip"²⁵. Din această cauză Boulgakov consideră idolul păgân ca pe strămoșul imaginii creștine²⁶. Dar pentru teologia ortodoxă originea icoanei nu este idolul, ci absența de icoană în Vechiul Testament înainte de întrupare: Dumnezeu care n-are nici trup, nici formă, zice Sf. Ioan Damaschin, odinioară nu era reprezentat în nici un fel. Dar acum, când Dumnezeu a apărut în trup și a locuit printre oameni (Va. 3:31; 1 Tim. 3:16), eu voi reprezenta chipul văzut al lui Dumnezeu²⁷.

În reprezentarea lui Dumnezeu, diferența radicală între păgânism și creștinism constă în aceea că, pentru creștinism, Dumnezeu este reprezentat nu conform "unei concepții omenești" - adică a unei noțiuni despre Dumnezeu - ca ființă superioară, desigur, dar totuși antropomorfă, nu după o idee abstractă, ci după realitatea revelației Sale în persoana Fiului lui Dumnezeu. Interdicția veterotestamentară păstrează în Noul Testament, repetăm, întreaga sa forță. Dar Dumnezeu care a impus această interdicție devine El însuși reprezentabil în Persoana Fiului întrupat care este "Chipul lui Dumnezeu Cel nevăzut" (Col. 1:15). Aceasta nu este o reprezentare a Dumnezeului Celui de nereprezentat, ci Chipul Dumnezeului Întrupat.

Sinodul își încheie critica sa la adresa subiectelor iconografice ce reprezentau pe Dumnezeu Tatăl prin interdicția categorică de a le mai picta: "De aceea noi poruncim ca de aici înainte aceste picturi deplasate și născute dintr-o înțelepciune deșartă, să înceteze".

Dar, cu toate acestea, incoerența gândirii proprii acestei epoci se manifestă chiar în această hotărâre a Sinodului. Aceasta, într-adevăr, adaugă la interdicția de a face chipul lui Dumnezeu Tatăl: "Doar în Apocalipsa Sf. Ioan. Tatăl cu părul alb poate fi reprezentat, din lipsa altei posibilități, din cauza viziunilor care îi aparțin". Fără îndoială Sinodul crede cu dreptate că reprezentările din Apocalipsă sunt niște ilustrări, căci nu sunt imagini cultice. Dar din moment ce este vorba de principiul însuși al posibilității sau imposibilității reprezentării, Sinodul se lasă pradă unei incoerențe flagrante în propriile sale explicații; pe de o parte el explică viziunea lui Daniel ca o viziune a lui Hristos - Judecător la a doua venire; pe de altă parte el aplică lui Dumnezeu Tatăl atributele "Fiului Omului" apocaliptic (părul și veșmintele cele albe), cele ale Vechiului de zile, ale lui Hristos - Judecător despre care vorbește Apocalipsa.

Mai mult gândirea Sinodului este exprimată sub o formă generală în asemenea manieră încât nu mai distingem diferența între viziunile care, în Apocalipsă, se disting cu claritate: prima viziune, "asemănarea Fiului Omului" având părul alb (1, 13-14) și a doua viziune, "Cel care este așezat pe tron" (4, 2-3) și care nu are chip antropomorf. Comentatorul Apocalipsei explică această a doua viziune în următorii termeni: "Din moment ce el (Sf. Ioan) prezintă în această viziune pe Tatăl, el nu-i aplică nici un indiciu corporal, așa cum o făcuse în viziunea precedentă, cea a Fiului, ci îl compară doar cu pietrele prețioase", adică Îl descrie pe Cel de pe tron într-un mod simbolic²⁸. Absența distincției între aceste două viziuni introduce în judecata Sinodului o neclaritate care seamănă a contradicție. Chiar admitând explicația celei de-a doua viziuni apocaliptice ca fiind cea a lui Dumnezeu Tatăl, nimic nu ne permite să-I conferim o reprezentare antropomorfă "adică cea a unui bătrân". Oricum această incoerență în gândirea Sinodului nu micșorează cu nimic semnificația hotărârii sale privind reprezentarea Divinității în imaginea cultică.

În pofida interdicției categorice a Marelui Sinod de la Moscova, reprezentările cu Dumnezeu Tatăl nu numai că vor continua să se multiplice, ci cu timpul începură să apară și justificări la ele, în afara viziunilor profetice, prin considerații de ordin teologic și filozofic; amintim mai ales, opera lui I.N. Bogoslovsky, *Dumnezeu Tatăl, prima persoană a Sfintei Treimi, în monumentele de artă veche creștină* (în limba rusă, Moscova, 1893) și cea a părintelui Serghie Boulgakov, *Icoana și cinstirea sa, Eseu teologic* (în limba rusă, Paris, 1937). Pentru Bogoslovsky, uzanța admisă în Biserică folosește ca punct de plecare în raționamentele sale, în timp ce pentru părintele Boulgakov această uzanță confirmă și sprijină sistemul său filozofico-teologic.

Bogoslovsky nu neagă "doctrina ființei necuprinsă și spirituală a lui Dumnezeu Tatăl, cu excluderea oricărei asemănări trupești care, în consecință, nu admite nici o reprezentare", el îl citează pe Sf. Atanasie din Alexandria! "Să nu atribuim Tatălui un trup supus suferințelor așa cum L-a avut Fiul pentru a mântui lumea întreagă"²⁹. Dar în pofida acestui fapt Bogoslovsky consideră reprezentarea lui Dumnezeu Tatăl ca fiind cu totul normală. Normală pentru că Sf. Scriptură și doctrina Sf. Părinți, deși afirmă adevărul necuprinderii esenței divine, vorbesc despre viziunea lui Dumnezeu Tatăl prin profeția lui Daniel³⁰ iar Sf. Părinți exprimă adevărul privind prima persoană a Sf. Treimi recurgând la noțiuni antropomorfe (Tatăl...). Acesta este faptul care în ochii autorului permite artei să facă "vizibil" acest adevăr.

Bogoslovsky completează această justificare a reprezentabilității lui Dumnezeu Tatăl prin ceea ce el numește "o lege psihologică" potrivită cu noțiunile timpului său. "Omul este chipul și asemănarea lui Dumnezeu și de aceea spune el, cunoașterea noastră despre Dumnezeu trebuie în mod firesc să îmbrace un caracter antropomorfic, aceasta mai ales pentru că noi nu cunoaștem pe Dumnezeu decât în raport cu noi înșine. Or, cum remarcăm în lumea reală,

atunci când fiul devine adult, tatăl său este de obicei la vârsta bătrâneții. Iată de unde provine ideea paternității primei Păsoane a Sf. Treimi, aceasta cu atât mai mult cu cât astfel de noțiune nu este străină Cuvântului divin, fără îndoială datorită legii psihologice pe care am indicat-o mai înainte³¹. După autor, trei moduri de a reprezenta pe Dumnezeu Tatăl corespund etapelor dezvoltării artei creștine care coincid cu cele trei etape ale dezvoltării intelectuale: "Moduri de reprezentare: *simbolic* (...) (mâna ieșind din cer), *alegoric*, atunci când plecând de la chipul Tatălui care este Dumnezeu Fiul, gândirea noastră se ridică către Prototip, Dumnezeu Tatăl, și în sfârșit modul *istoric* sau direct, atunci când îl reprezentăm prin chipul unui bătrân sau a Vechiului de zile"³².

Dar dacă Sf. Scriptură și Sf. Părinți exprimă adevărul sub forma unor rațiuni antropomorfe, aceasta nu înseamnă că aceste noțiuni sunt reprezentabile. "Chiar dacă Sf. Scriptură, zice Sf. Ioan Damaschin, aplică lui Dumnezeu imagini care par trupești (...), aceste vederi în sine sunt netrupești pentru că profeții și cei la care ele s-au arătat, (pentru că ele n-au fost văzute de oricine) le-au văzut nu cu ochii lor trupești, ci cu ochii lor duhovnicești"³³.

După raționamentele lui Bogoslovsky apare că, din moment ce "în lumea reală", un fiu adult are un tată bătrân, noi primim, la un anumit grad al dezvoltării noastre intelectuale (sic!), prin chipul unui bătrân, o noțiune despre Dumnezeu, în calitate de Tată și, în acest caz, imaginea este "istorică și directă".

Noțiunea însăși de istoricitate este aici falsificată: imaginea pentru Bogoslovsky, nu mai este mărturia unui fapt care a avut loc într-un anumit moment, ci expresia unei anumite idei exprimată prin trăsăturile lumii înconjurătoare. Piatra unghiulară a teologiei icoanei - mărturia intrării lui Dumnezeu în istoria lumii - scapă în întregime gândirii lui Bogoslovsky; nu există pentru el decât o expresie picturală a "ideii de Dumnezeu". Cât despre icoana Fiului lui Dumnezeu, în calitate de chip al Tatălui, ea este, în raport cu Tatăl, o alegorie.

Dacă Bogoslovsky aplică o "lege psihologică" și "etapa de dezvoltare intelectuală" cunoașterii lui Dumnezeu, este aici rezultatul tipic al teologiei scolastice, infectată de protestantism și de catolicismul roman. Ortodoxia ignoră, cu privire la cunoașterea lui Dumnezeu, "Legile psihologice"; ea cunoaște doar Revelația, accesibilă în grade diferite, înafara oricărei dependențe de dezvoltare intelectuală. Iar teologia ortodoxă a icoanei nu cunoaște reprezentarea lui Dumnezeu prin analogii, la lumea reală".

Trebuie să notăm o trăsătură a operei lui Bogoslovsky pe care o întâlnim și la alți autori: menționează și el sinodul mitropolitului Macarie din 1554, care recunoaște imaginea lui Dumnezeu Tatăl ca fiind "conformă cu vechile modele", dar trece sub tăcere Marele Sinod de la Moscova și ignoră cu desăvârșire textele liturgice privitoare la modul în care Biserica înțelege viziunile profetice.

Cartea lui Bogoslovsky este o operă polemică direcționată, se pare, împotriva unui anumit tip de intelectuali protestantizați care negau imaginile sacre în general, și cea a lui Dumnezeu Tatăl, în special, pentru că umanitatea ar fi atins, odată cu creștinismul un grad superior al dezvoltării intelectuale în comparație cu noțiunile senzuale despre Dumnezeu din păgânism și pentru că, prin urmare, singură o noțiune abstractă despre Dumnezeu ar fi proprie creștinismului excluzând orice altă imagine din religie; Bogoslovsky se străduiește să demonstreze contrariul, dar pleacă de la aceleași principii de bază: tocmai gradul superior al dezvoltării intelectuale este cel care, după părerea lui, permite cunoașterea lui Dumnezeu Tatăl și reprezentarea Sa antropomorfică.

Justificarea teologică-filozofică a reprezentării Divinității găsește în opera părintelui S. Boulgakov, mai multă seriozitate. Ea face parte din ansamblul sistemului teologic al acestui autor și se distinge considerabil atât de concepția general admisă de către apărătorii icoanei lui Dumnezeu Tatăl, cât și de învățătura Bisericii ortodoxe. Părintele Boulgakov justifică reprezentarea lui Dumnezeu Tatăl bazându-se nu pe o falsă interpretare a profețiilor, nici pe o

"lege psihologică", nici pe un alegorism abstract; această reprezentare se face corp comun cu sistemul său și reprezintă unul din punctele de sprijin ale acestuia. Servindu-se de noțiunile teologice general admise și de termenii folosiți de Sf. Scriptură, părintele Boulgakov justifică posibilitatea reprezentării Divinității ca atare; imaginea lui Dumnezeu Tatăl nu este acolo decât un caz particular ce-i confirmă teza.

În învățătura sa despre posibilitatea de a reprezenta Divinitatea (și despre icoană în general) Boulgakov pleacă, după cum spune el "nu de la *teza apofatică* a invizibilității lui Dumnezeu și deci a imposibilității reprezentării Sale, ci de la doctrina *sofiologică* după care Dumnezeu are un chip cu care lumea este conformă. Dumnezeu a trasat chipul Său în creatură și acest chip al lui Dumnezeu poate, prin urmare, să fie reprezentat"³⁴ (subliniază Boulgakov). Boulgakov consideră în general *teza apofatică* a imposibilității de a prezenta Divinitatea ca o falsă premisă pe care ortodocșii ar fi împrumutat-o, în cursul perioadei iconoclaste, "din neatenție și neînțelegere de la adversarii lor"³⁵. De aceea el paragrafează rugăciunea euharistică adresată lui Dumnezeu Tatăl în Liturgia Sf. Ioan Hrisostom, "că-Tu ești Dumnezeu necuprins, necunoscut, nevăzut și neînțeles..."³⁶ în modul următor: "În legătura Sa cu creatura, Dumnezeu nu este un chip invizibil, necunoscut, și deci nereprezentabil"³⁷.

Învățătura părintelui Boulgakov despre posibilitatea reprezentării Divinității este fondată pe următorul raționament: omul este creat după chipul lui Dumnezeu și această "idee a omului purtător de chip divin conține în ea, în *calitate de fundament* (subl.ns.), ideea inversă și anume, aceea că umanitatea este proprie chipului lui Dumnezeu". Acest "chip al lui Dumnezeu în Dumnezeu este umanitatea cerească", Sofia, umanitatea divină eternă"³⁸. Divinitatea este în chip veșnic divino-umană și chipul lui Dumnezeu este trasat în om deoarece chipul uman este propriu lui Dumnezeu Însuși. Prin această conformitate a lui Dumnezeu cu creatura, acest chip omenesc al Creatorului este cunoscut de către om; de aceea Dumnezeu se descoperă profeților în Vechiul Testament și li se face vizibil sub această formă. De aceea la fel și "în păgânism ideea că Dumnezeu nu poate fi reprezentat pentru că este invizibil și lipsit de chip (...) era în mod tăcut respinsă. Fundamentul iconografiei păgâne consta din aceea că chipul propriu Divinității poate fi cunoscut de către om și reprezentat de către el, adică el este într-un anumit sens, omenesc"³⁹.

Aceasta este pe scurt teza principală a părintelui Boulgakov, și punctul său de plecare.

Se cuvine să spunem de la început: "chipul dumnezeirii propriu omului înțeles ca efect al creației omului după chipul lui Dumnezeu, nu este cătuși de puțin același lucru cu o conformăitate între Divinitate și umanitate"⁴⁰. Faptul că omul a fost creat după chipul lui Dumnezeu nu înseamnă și contrariul: că, chipul omenesc poate fi propriu și Divinității. Chipul divin din om înseamnă că acest chip este propriu persoanei umane, dar nu că natura Divinității și natura omenească se determină reciproc în "Sofia".

Dezacordul său față de *teza apofatică* a lui Dumnezeu Celui nereprezentabil îl incită pe părintele Boulgakov să formuleze judecăți adesea foarte acerbe față de Sf. Părinți din perioada iconoclastă, și îndeosebi față de cei de la al VII-lea Sinod Ecumenic, pentru care această teză era baza tuturor raționamentelor și care, după Boulgakov, rătăciseră drumul în modul în care fundamentaseră ei icoana, interpretând greșit conținutul acesteia. Greșeala apologetilor icoanei, spune el, constă într-o concepție eronată a raportului între dogma de la Calcedon (Persoană unică și două naturi în Hristos) și chip. deci chipul lui Hristos este punctul de plecare al raționamentelor părintelui Boulgakov despre reprezentabilitatea Divinității. "După natura Sa umană, sau mai exact după esența Sa trupească, Hristos, spuneau apărătorii icoanelor, are un chip vizibil, El este reprezentabil; după natura Sa divină, El nu are chip și deci nu este reprezentabil"⁴¹. Aceasta este teza ortodocșilor care, după Boulgakov, rezultă dintr-o înțelegere greșită a dogmei de la Calcedon. Divinitatea, după el, este descriptibilă tocmai în umanitatea Sa veșnică și dumnezeiască. "Hristos; ca Dumnezeu - Omul; are chip omenesc și în el Hristos are

inclusă viața Sa umană pământească⁴². El posedă "în mod dublu un chip unic și identic: cel după Divinitatea Sa în mod invizibil ochilor omenești; și cel după omenitatea Sa în mod vizibil"⁴³. Icoana lui Hristos este posibilă "tocmai după chipul său omenesc și vizibil care este identic, totuși, chipului Său invizibil, dumnezeiesc"⁴⁴.

Rezultă de aici că chipul lui Hristos este chipul lui Dumnezeu, nu pentru că este chipul Persoanei divine care are "reunite naturile separate" (irmos-oda 9 din canon, glas 4), divinitatea și omenitatea, ci pentru că Hristos este o manifestare, în omenitatea creată, a omenității necreate, divine: "*Dumnezeu este reprezentabil* pentru om în această omenitate care este |a Sa"⁴⁵ (subliniază Boulgakov). Prin "esența trupească", creată, împrumutată de la Maica Sa, se realizează, "se concretizează" eternitatea divino-umană și boulgakov pune accentul pe posibilitatea de a reprezenta nu Persoana, ci umanitatea veșnică și divină. Or apologeții ortodocși vedeau reprezentarea lui Dumnezeu, nu într-o "divino-umanitate" originară și eternă, ci într-un chip al Persoanei lui Hristos, Purtător al naturilor divine și umană. "Astfel, zice Sf. Teodor Studitul, Hristos este reprezentabil în ipostasul Său (chiar dacă nu este reprezentabil după Divinitatea Sa), și nu în naturile al. căror Purtător este El. Într-adevăr, cum am putea să reprezentăm natura care nu este văzută într-o persoană?"⁴⁶. Iar după Sf. Ioan Damaschin, tocmai persoana este cea care posedă generalul cu particularitățile distinctive, la fel și o existență independentă; cât despre natură, ea nu posedă existență independentă, ci este vizibilă doar în persoane⁴⁷. Persoana lui Hristos este cea reprezentată cu indiciile Sale caracteristice și individuale după "ființa Sa trupească" împrumutată de la Maica Sa. Această noțiune de persoană care în acest context, îi lipsește lui Boulgakov, este o noțiune cheie, atât pentru dogma de la Calcedon cât și pentru tehnologia icoanei. Și tocmai aceasta este noțiunea despre persoană care, în teologia patristică, permite rezolvarea și depășirea dilemei fundamentale a controversei iconoclaste și dă un fundament solid cinstirii icoanelor⁴⁸.

Dacă ne bazăm pe teza că Divinitatea este reprezentabilă, fiecare din cele trei Persoane ale Sf. Treimi ar trebui, s-ar părea, să aibă un chip omenesc direct și adecvat. Dar nu: Persoanele neîntrupate (Tatăl și Duhul Sfânt) nu pot, după părerea lui Boulgakov, să aibă chip direct. Dar din moment ce umanitatea divină, concretizată în Fiul (unul din Sf. Treime) este reprezentabilă în El, aceasta face posibilă reprezentarea umanității proprii Sf. Treimi Însăși. "Dacă uneori, spune Boulgakov, Dumnezeu este reprezentat sub forma unui bătrân, avem aici o imagine omenească a lui Dumnezeu, *unul*, persoană tri-ipostatic (Elohim); și nu avem motive să vedem în ea o icoană specifică a Tatălui (...). Acest chip omenesc în reprezentarea lui Dumnezeu Creatorul (aceasta în afara oricărei legături directe cu întruparea) dovedește deja clar, ca atare, că chipul lui Dumnezeu a fost trasat în om la creația lui, sau invers, repetă Boulgakov, că chipul omenesc este propriu lui Dumnezeu. Umanitatea în chipul Creatorului este o mărturie a Umanității veșnice, sau a Sofiei, a Înțelepciunii divine, icoană divină veșnică în Dumnezeu Însuși"⁴⁹.

Astfel, după părintele Boulgakov, trebuie să vedem în bătrân, atunci când este reprezentat singur, o imagine nu a lui Dumnezeu Tatăl (cum se înțelege de obicei), ci a lui Dumnezeu tri-ipostatic, adică a Sf. Treimi. O astfel de reprezentare a trinității într-un singur chip este posibilă, după doctrina lui Boulgakov, pentru că "Sf. Treime este o Persoană tri-ipostatică"⁵⁰ (sic!). Astfel, Dumnezeu Tatăl, fiind transcendent, nu are chip independent; dar Treimea în calitate de "Persoană tri-ipostatică" (Persoană tri-personală!), poate să aibă chip, și acest chip este cel al Sofiei - umanitatea veșnică și dumnezeiască. Astfel, natura comună a celor trei Persoane a Sf. Treimi este dotată cu un principiu personal având chip: cel al unui bătrân - chipul lui Dumnezeu tri-ipostatic antropomorf (deci: Tatăl, Fiul, Sf. Duh plus bătrânul Elohim). Ce înseamnă acest chip? A patra Persoană a Sf. Treimi? Cu siguranță Boulgakov respinge acuzația de a vedea în Sofia sa un al patrulea ipostas al lui Dumnezeu. Și totuși, atunci când aplicăm raționamentul său la reprezentare, se ajunge tocmai la această situație și aceasta

este o deformare esențială a doctrinei creștine despre Sf. Treime. Eroarea dogmatică esențială a părintelui Boulgakov apare tocmai în învățătura sa despre natura divină ca principiu personal, adică Sofia: confuzia între natură, fire și persoană.

Conform sofologiei boulgakoviene, în pofida a tot ceea ce o precede, Dumnezeu Tatăl este în mod personal reprezentabil, dar aceasta doar prin raport la Fiul în icoana Sf. Treimi: "Tatăl este reprezentat aici sub trăsăturile unui bătrân. Ce înseamnă, întreabă Boulgakov, această reprezentare a Tatălui sub chip omenesc, chiar în condițiile în care El nu s-a întrupat?"⁵¹. Aici Dumnezeu nu este reprezentat pentru a demonstra asemănarea între Tată și Fiul. Boulgakov (probabil ținând cont de Bogoslovsky) consideră o atare explicație ca fiind nesatisfăcătoare și ca nejustificând reprezentarea Tatălui în icoană. "În acest caz, zice el, ar trebui pur și simplu să evităm orice icoană a Sf. Treimi. Dar (...) această reprezentare umană a Tatălui (...) demonstrează că (...) umanitatea este un chip direct al lui Dumnezeu, așa cum o demonstrează viziunea profetului Daniel (Dn. 7:9) *înaintea* întrupării, la fel ca și cea a profetului Iezechiel (Iez. I *passim*)"⁵². "Totuși această umanitate proprie Sf. Treimi nu se descoperă concret decât în Fiul care posedă deja un chip omenesc individual, cel al lui Iisus, Fiul lui David. Fiul lui Avraam. Tatăl nu are un astfel de chip (adică individual, uman) altfel decât prin Fiul. Și doar în raport cu acest chip este reprezentată prima Persoană a Sf. Treimi ca Tată al Fiului.

Vorbind într-un mod mai riguros, ceea ce este reprezentat, nu este persoana omenească a Tatălui - pentru că El nu o are; ci umanitatea în calitate de chip al Sf. Treimi, asumată în mod individual prin Fiul. În acest sens se poate spune într-adevăr că icoana Tatălui este reprezentarea, în Tatăl, a Fiului pe care El L-a arătat oamenilor"⁵³.

Ce rezultă din acest raționament complicat? Neavând chip personal, primul Ipostas nu este reprezentabil în icoana Sf. Treimi, decât în raport cu Fiul - "în calitate de Tată al Fiului". Totuși din moment ce Tatăl nu are persoană umană (dar nici Fiul nu o are!), chipul bătrânului din icoana Sf. Treimi reprezintă nu pe Tatăl, ci Umanitatea Acestuia, deci tot pe Sofia. Dar, în raport cu Fiul, acest chip omenesc al Sf. Treimi (Sofia) se dovedește a fi Tatăl (deci primul Ipostas până la urmă)? și în același timp "reprezentarea, în Tatăl, a Fiului pe care El L-a arătat oamenilor" (în calitate de chip al Tatălui?). Dar după credința ortodoxă, Hristos ca chip al Tatălui, este indescritibil pentru că El este chipul Său consubstanțial după Divinitatea Sa"⁵⁴. Desigur, noțiunea de Fiul - Chip al tatălui implică o relație personală; totuși ceea ce se arată prin chip nu este Persoana tatălui, ci natura Sa; identică cu Fiul (...): Fiul în calitate de *eikôn* dă mărturie despre Dumnezeu Tatălui"⁵⁵. Cât despre raționamentul lui Boulgakov, putem trage concluzia că, din moment ce umanitatea proprie a Sf. Treimi se revelează doar în Fiul, reprezentarea "Fiului în Tatăl", concret vorbind, revelează umanitatea Tatălui sub trăsăturile unui bătrân. Astfel, reprezentarea chipului lui Dumnezeu Tatăl prin sofologie, în calitate de "problemă interior justificată printr-un impas"⁵⁶ nu suprimă totuși impasul: ea nu ajunge la o imagine trinitară pentru că, pentru a reprezenta Sf. Treime, imaginea trebuie să fie personală, adică să reprezinte Persoanele: a Tatălui, a Fiului și a Sf. Duh, sau să fie o imagine simbolică (cum este Trinitatea veterotestamentară), dar nu o combinație a unei personificări după natură (bătrânul), a Persoanei Fiului și o alegorie a Sf. Duh sub formă de porumbel. Boulgakov consideră ca fiind normală o atare reprezentare a Sf. Duh în icoana Sf. Treimi"⁵⁷.

Astfel, chipul antropomorfic al Divinității, exceptând întruparea, servește părintelui Boulgakov drept dovadă pentru învățătura sa despre Sofia - umanitatea veșnică în Dumnezeu, și s-ar putea crede că reprezentarea lui Dumnezeu Treimic sub formă de "Savaot" aștepta justificarea sa prin învățătura lui Boulgakov. Dar pentru a accepta teza părintelui Boulgakov după care Divinitatea ar fi reprezentabilă, trebuie să acceptăm în ansamblul său, întreaga sa doctrină despre Sofia. Or, această doctrină "poate, fie să înlocuiască doctrina Bisericii, fie să-i cedeze locul, dar în nici un caz nu poate să fuzioneze cu ea" după expresia mitropolitului

Serghie⁵⁸. Pentru aceasta ea a fost condamnată de Sf. sinod al Bisericii Ruse ca doctrină de sorginte pur filozofică și ca produs al imaginației creatoare a autorului.

Marele Sinod de la Moscova își dădea seama că o uzanță introdusă în Biserică și chiar confirmată de un sinod nu este întotdeauna expresia adevărului. Așa cum spune Sf. Ciprian al Cartaginei "o uzanță care s-a strecurat pe nesimțite în concepția unora nu trebuie să servească ca un obstacol pentru triumful și afirmarea adevărului. Căci o uzanță lipsită de adevăr nu este decât o greșală invederată"⁵⁹. Neacceptând ideea unei justificări prin uzanță, Marele Sinod a studiat problema reprezentabilității lui Dumnezeu Tatăl, bazându-se pe adevărul și credința ortodoxă. Și așa cum a arătat-o confruntarea deciziei sinodale cu textele patristice și liturgice, această decizie nu poate fi considerată ca arbitrară sau insuficient sprijinită.

Nu poate să existe un chip antropomorfic "al Domnului Savaot (adică al Tatălui". Bătrânul Savaot prezintă o personificare a Divinității care este identificată cu Tatăl și înțeleasă ca chip al Său. Or, nu poate să existe chip al Divinității în afara unei Persoane iar Persoana Tatălui neîntrupat nu poate să aibă un chip uman, "căci Tatăl nu are trup". Credincioasă cuvântului Evangheliei: "nimeni nu L-a văzut vreodată pe Dumnezeu" (In. 1:18) Biserica nu cerea: "arată-ne pe Tatăl" (14,8) pentru ca noi să-L putem cunoaște prin cunoștința noastră pământească". (Slava lui Dumnezeu este de a fi "Dumnezeu necuprins, nevăzut, neînchipuit" (rugăciunea euharistică a Liturghiei Sf. Ioan Hrisostom ...). Pentru credincios aici se află o realitate sfântă, de care nu se poate apropia, decât "scoțând încălțăminte de picioarelor sale" (Ex. 3:5), astfel încât să fie curățat nu numai de păcat, ci și de orice imagine sensibilă sau materială ("întunericul inaccesibil vederii")⁶⁰. Dumnezeu nu are contur, El este simplu. Nu-ți imagina structura Sa (...), nici nu închide pe Dumnezeu în noțiunile tale trupesti, nu-L limita la măsura minții tale", zice Sf. Vasile cel Mare⁶¹.

La fel, nașterea veșnică a Fiului din Tatăl în sânul Sf. Treimi nu este reprezentabilă după chipul nașterii Sale omenești din Maica Sa⁶². Teza dogmei ortodoxe: "Tatăl, principiul unic în Sf. Treime, naște pe Fiul și purcede pe Sf. Duh, este o aluzie abia perceptibilă la noile taine din sânul Divinității, mai curând decât o încercare de a le descoperi"⁶³, și încă mai puțin de a le transmite în imagine. Tocmai noțiunea apofatică de necuprindere totală a lui Dumnezeu este cea care stă la baza doctrinei ortodoxe despre imposibilitatea reprezentării Divinității. Acesta este faptul care caracterizează esențialmente întreaga tradiție patristică a Bisericii ortodoxe. În cunoașterea și reprezentarea lui Dumnezeu, ortodoxia nu cunoaște nici "lege psihologică", nici "grade de dezvoltare intelectuală", nici "conformitate între Divinitate și Omenitate"; teologia icoanei nu cunoaște nici un chip al lui Dumnezeu în afara Revelației, chip - mărturie a unui fapt. Și noi nu putem decât să ne însușim gândirea Dr. H.J. Schultz: "O reprezentare vizibilă a ceea ce este *esențialmente* invizibil este, pentru această teologie a icoanei, nu numai o nebunie și o deșertăciune; ci o erezie și un sacrilegiu; aceasta înseamnă un supliment arbitrar adus Revelației și iconomiei divine și, în cazul prezent, și mai mult decât atât, o erezie care afirmă o întrupare a Tatălui și a Sf. Duh"⁶⁴.

În problema reprezentării Divinității, Marele Sinod se limitează la câteva subiecte iconografice doar, fără să acorde atenția altor greșeli iconografice care existau în mare număr în acea epocă. Totuși, principiul de bază pe care îl formulează depășește cu mult subiectele enumerate. Întreaga serie de subiecte care, încă din secolul XVI, făcuseră obiectul discuțiilor și, mai general, toate cele care nu se bazează pe realismul evanghelic (care sunt "fără referire la adevăr"), cad sub lovitura interdicției prin hotărârea principiului formulat de Sinod. Este vorba, înainte de toate, despre celelalte compoziții neotestamentare ce reprezentau Sf. Treime și care, prin conținutul lor, sunt apropiate de "Paternitate"; "Syntronomul" sau "Trinitatea neotestamentară"⁶⁵ și "tronul Slavei"⁶⁶. Chiar dacă geneza și sensul acestor icoane ar fi diferite, ele falsifică credința ortodoxă tot atât de mult ca și "Paternitatea". Icoana Sf. Treimi neotestamentară fu de altfel interzisă în Biserica greacă, fără argumentare teologică, ci doar ca

fiind latină. Sf. Sinod de la Constantinopol din timpul patriarhului Sofronie II, în 1776, zice: "A fost decretat de către sinodali că această icoană pretinsă Trinitară este o inovație; ea este străină Bisericii apostolice ortodoxe și nu este acceptată de ea. Ea a pătruns în Biserica Ortodoxă prin Latini"⁶⁷.

Pe tema acestor icoane trinitare neotestamentare, se ridică o problemă importantă: pe de o parte folosirea practică în Biserică admite existența lor, pe de altă parte ritul ortodox "al binecuvântării și sfințirii icoanelor Prea Sfintei și de viață făcătoarei Treimi" adoptat de Biserica rusă, deci un act bisericesc, nu cunoaște aceste icoane nici în enumerarea de icoane trinitare ortodoxe și nici în conținutul teologic al rugăciunii de sfințire. Ritul binecuvântării menționează următoarele icoane: "Așa cum ne relatează Vechiul Testament, înfățișarea Tată sub chipul celor trei Îngeri slăvitului patriarh Avraam; și în Noul Testament prezența Tatălui prin voce, a Fiului întrupat la Iordan și a Sf. Duh în chip de porumbel; și încă, atunci când Fiul, după ce S-a înălțat la ceruri în trup și S-a așezat de-a dreapta Tatălui; trimite pe Duhul Mângâietorul apostolilor sub chipul de limbi de foc; și pe Muntele Tabor Tatăl S-a manifestat celor trei apostoli prin voce, Sf. Duh printr-un nor, Fiul în lumina supraluminoasă". Astfel, ritul binecuvântării cunoscute patru icoane trinitare: una veterotestamentară și trei neotestamentare - icoanele Teofaniilor, a revelației Sf. Treimi în Noul Testament (Teofania, Schimbarea la Față și Cincizecimea). Doar la binecuvântarea icoanei Trinitare veterotestamentare se cântă stihira (glas 8): "Veniți popoare să-L slăvim pe Dumnezeu în trei Persoane".

La sfințirea celorlalte icoane trinitare, se cântă troparul și condacul sărbătorii care le corespund. Aceste evenimente reprezentate fură, cu siguranță, manifestări ale Sf. Treimi în lume, dar ele nu arată chipul Ei. În afara icoanelor trinitare enumerate, ritul binecuvântării nu mai cunoaște altele. Iar lucrurile stau așa tocmai pentru că în Noul Testament, chipul lui Dumnezeu "slăvit în Sf. Treime, pe care nici duhul nu-L poate atinge, nici cuvântul să-L exprime, pe care nimeni dintre oameni nu L-a văzut vreodată" (ritul binecuvântării icoanelor trinitare), chipul vizibil al Sf. Treimi în orice variantă iconografică, sau după orice noțiune abstractă ar fi, este imposibil de reprezentat⁶⁸. Din Cele trei Persoane ale Divinității, doar cel de-al doilea Ipostas este reprezentabil sub formă umană - Fiul lui Dumnezeu - devenit Fiul Omului. Lumea nu cunoaște pe Dumnezeu decât în Fiul prin Sf. Duh.

În Noul Testament, culmea Revelației a Sf. Treimi este Cincizecimea - revelație nu în chip ci în omul însuși, prin îndumnezeirea Sa. Or îndumnezeirea este "lucrarea Sf. Duh (...) prin Care Sf. Treime este cunoscută"⁶⁹. Altfel spus dogma trinitară nu este o doctrină abstractă, o formulă sau un adevăr cunoscut printr-un proces intelectual, cum sunt adevărurile cu care operează știința.

Cunoașterea Sf. Treimi se săvârșește nu printr-o învățătură exterioară ci printr-o experiență interioară și vie a vieții creștine; este o experiență existențială a cunoașterii divine despre care găsim mărturii în viețile sfinților și în scrierile Sfinților Părinți. Și nu este o întâmplare că această icoană a Trinității veterotestamentare s-a manifestat cu o plenitudine nouă, într-o viziune și cu un conținut teologic nou în icoana Sf. Andrei (Rubleov), sfânt care lucra pe urmele Sf. Serghe din Radonej, și care el însuși a fost, "un sălaș al Treimii" (troparul sfântului). Icoana Treimii veterotestamentare unește începutul Bisericii din Vechiul Testament, promisiunea făcută lui Avram cu momentul în care se constituie Biserica neotestamentară. Începutul revelației divine se unește cu realizarea sa în ziua Cincizecimii, în momentul revelației supreme a Dumnezeirii tri-ipostatice. Tocmai în această icoană "lucrarea Duhului Sfânt" întredeschide monahului Andrei sensul revelației veterotestamentare, o viziune nouă a vieții trinitare.

Icoana dovedi o așa de mare putere încât "printre toate dovezile filozofice ale existenței lui Dumnezeu, zice părintele Florensky, cea mai convingătoare este concluzia: există Troița lui Rubleov, deci există Dumnezeu"⁷⁰.

Savanții văd o legătură între apariția icoanelor "Paternitatea", atât în Bizanț și în Balcani, cât și în Rusia, și răspândirea ereziilor anti-trinitare (bogomilismul, strigolnicii, iudeizantii). Lupta contra acestor erezii, după unii savanți, ar fi provocat, "pentru a reveni în ajutorul unor scrieri antieretice" cercetări pe teme iconografice noi, în sprijinul dogmei trinitare⁷¹.

Se consideră că icoana Treimii veterotestamentare nu era suficient de convingătoare pentru a exprima egalitatea și consubstanțialitatea Persoanelor, că ea ar fi prea speculativă. "Paternitatea" ca subiect iconografic nu apare decât ca antidot contra ereziei și completare, ca să spunem așa, pentru a exprima dogma trinitară într-un mod mai concret. Destul de rar în Bizanț și în Balcani, acest subiect se răspândește mai ales în Rusia. El apare la sfârșitul secolului XIV sau XV (în orice caz această dată este atribuită primei icoane cunoscute de proveniență norvegiană. Rară la început, această compoziție cunoscă un mare succes în secolul XVI-XVII. Apariția sa fu punctul de plecare pentru o largă difuzare a imaginilor lui Dumnezeu Tatăl în frescele și icoanele reprezentând Treimea sau alte teme.

Este sigur că epoca în care se răspândiră aceste erezii și cea în care apărură această compoziție coincid, iar exterior conținutul iconografic al acestei icoane pare să se opună afirmărilor eretice. Într-adevăr toți acești eretici negau Divinitatea lui Hristos și, prin urmare dogma Sf. Treimi. Iar compoziția "Paternitatea" trebuia, indicând nașterea veșnică a Fiului din Tatăl, să dovedească tri-unitatea lui Dumnezeu și să servească de probă evidentă a Dumnezeirii lui Hristos. Astfel, punctul de vedere general admis de către știință, pare să fie sprijinit printr-o argumentare suficientă și convingătoare.

Totuși, documentele scrise nu conțin nici cel mai mic indiciu care să permită concluzia că acest subiect iconografic este folosit de Biserică pentru a lupta contra ereziilor. (În orice caz noi nu am găsit până în prezent astfel de dovezi în pofida abundenței scrierilor consacrate acestei lupte). Fie că este vorba de documente ecleziastice oficiale, fie de scrierile adversarilor celor mai îndârjiți ai ereticilor, nici unii, nici alții nu menționează acest subiect iconografic, cu titlul de argument. Mitropolitul Macarie însuși, în discuția sa cu Viskovaty la sinodul din 1553-1554 convocat tocmai împotriva ereticilor care negau Divinitatea lui Hristos și dogma trinitară, apărând imaginea lui Dumnezeu Tatăl, nu vorbește nicăieri de subiectul "Paternitate" ca despre un mijloc de luptă contra ereziilor. Or astfel de argument n-ar fi fost cu siguranță ignorat de către cei în cauză. Și, de altfel, dezbateră cu ereticii privea nu iconografia Treimii, ci dogma însăși a tri-unității lui Dumnezeu. Dar dacă Biserica ar fi voit prin această icoană să lupte contra ereticilor și i-ar fi putut dovedi tri-unitatea divină, nici o variantă iconografică, inclusiv "Paternitatea" n-ar fi putut fi convingătoare și aceasta cu atât mai mult cu cât icoana ca atare nu putea să se servească de argument, căci ereticii erau iconoclaști.

În scrierile polemice contra ereticilor și în expunerile atitudinilor anti-trinitare, nu se vorbește niciodată decât de icoana Trinității veterotestamentare. Acestea I se consacră al III-lea tratat din *Mesaj către un iconar*⁷², cât și scrisoarea Sf. Iosif de Volokolamsk către arhimandritul Vasion privind Sf. Treime⁷³. Mai mult, documentul oficial care este cronica din sec. XVI, ilustrând victoria asupra ereziilor printr-o miniatură însoțită de un text corespunzător se servește în aceasta nu de "Paternitate", ci tocmai de Trinitatea veterotestamentară isocefală⁷⁴. În sfârșit, organul suprem al Bisericii ruse, sinodul său local, interzice categoric această imagine pentru că este imposibil ca Biserica să-și schimbe propria sa doctrină. De altfel, lichidarea definitivă a ereziilor nu a împiedicat acest subiect iconografic să se dezvolte și să se răspândească.

Lucrul care interesează cel mai mult pe savanți este schema "Paternității" - reprezentarea celor trei în unul: "Cele trei Persoane sunt atât de apropiate, încât ele nu formează decât un singur grup, așa cum sunt ele încadrate în silueta Tatălui"⁷⁵.

Din moment ce iudaizantii negau icoana Trinității veterotestamentare pentru că Avraam ar fi văzut nu Trinitatea ci Dumnezeu împreună cu doi îngeri, anumiți oameni de știință trag concluzia că iconografia "Paternității" ar trebui să arate dogma trinitară cu cea mai mare plinitudine și exactitate. "În acest tip de icoană, unitatea și egalitatea celor trei Persoane a Sf. Treimi au primit expresia cea mai clară și care nu permite nici un fel de neînțelegere"⁷⁶. Dar despre care unitate este vorba aici? Figurile heterogene reprezentate nu pot să arate nici egalitatea Persoanelor nici unitatea naturii lor. Și dacă înțelegem această imagine ca o expresie a unității pur simbolice, unde sunt atunci Persoanele Sf. Treimi din moment ce o personificare sau un simbol nu este chipul unei persoane? Unitatea Trinității, în concepția ortodoxă, este unitatea Sa de natură; dar în această compoziție nu există unitate de natură între un bătrân, un adolescent și un porumbel, iar din același motiv, nu există nici o egalitate.

Pentru a explica această imagine L.S. Retkovsky citează cuvintele Sf. Iosif de Volokolamsk: "Să mărturisim deci un Dumnezeu Unic și nu trei: căci Ei nu sunt separați Unul de Celălalt (...) ci sunt împreună: Tatăl, Fiul și Sf. Duh, conținuți fiecare *Unul în Celălalt* (subliniază Retkovsky) fără amestecare și fără despărțire". "Dacă nu vom cunoaște reprezentările "Paternității" pictate cu mult înaintea acestor cuvinte ale lui Iosif din Volotsk, zice autorul, noi am fi putut crede că imaginea acestei compoziții, în oricare din variantele ei, a apărut ca o ilustrare literară la citatul de mai sus"⁷⁷.

Totuși, în scrisoarea sa către arhimandritul Vasion și în al II-lea tratat din *Mesaș către un iconar*, Sf. Iosif se servește de noțiuni patristice clasice despre Divinitatea neexprimabilă și de nereprezentat. El cunoaște în orice caz suficient de bine teologia pentru a nu considera Persoanele Sf. Treimi ca reprezentabile în Divinitatea lor, fie într-un mod antropomorfic (ca Tatăl și Fiul) sau zoomorfic (ca Sf. Duh). Expresia sa "Unul în Celălalt" se referă la viața intratrinitară necreată, dar în nici un caz la vreo formă a artei plastice.

Cât despre "neînțelegeri", acest subiect nu a încetat să le provoace, așa cum o dovedesc și disensiunile interpretărilor, începând cu cele ale iconarilor înșiși, și controversele periodice care începură în secolul XV și urmară în secolul XVI-XVII și care nu s-au terminat nici astăzi⁷⁸.

Absența datelor documentare precise și contradicția între această imagine și doctrina ortodoxă interzice să vedem în ea o armă a Bisericii contra ereziilor. Simultaneitatea în ea însăși nu dovedește nimic. În orice caz nu există o unanimitate printre oamenii de știință privitor la geneza acestei imagini. Se cuvine să notăm aici opera lui M.S.A. Papadopoulos privind icoana "Paternitatea"⁷⁹. Autorul nu-și propune, este adevărat, să descopere cauza care a făcut să apară această icoană. Dar concluziile sale, reprezintă, după părerea noastră, o apropiere mai justă față de această problemă. M.S.A. Papadopoulos presupune că apariția acestei teme în creștinism își are originea într-un rit de adopțiune care exista printre popoarele antice și care a persistat în Bizanț până în secolul XIII. Acest rit comportă ca trăsătură importantă, gestul de a face să se așeze cel adoptat, pe genunchii tatălui adoptiv. Această imagine fiind, după autor, în contradicție flagrantă cu teologia ortodoxă, el încheie astfel: acest subiect iconografic trebuia să exprime în ochii Bizantinilor fie o strânsă înrudire naturală (dacă sensul păgân antic al acestui gen era încă viu), fie o adopțiune, ceea ce, în raport cu Trinitatea, exprima o concepție eretică a relațiilor între Tată și Fiul, fie chiar o înrudire spirituală. Fără a analiza aceste concluzii, se cuvine să spunem că imaginea "Paternitatea" reprezintă o rămășiță târzie a credințelor antice. După concluzia lui Papadopoulos, tocmai în Rusia, această reprezentare a fost foarte răspândită și s-a conservat până în zilele noastre, ceea ce a păstrat și numele său cel mai vechi și original de "Paternitate".

În mod obișnuit, compozițiile care falsifică doctrina Bisericii încep prin a apărea în ilustrații. Pictorul se poate înșela, din ignoranță, străduindu-se să ilustreze un text cât mai exact posibil, să-l redea cât mai inteligibil și mai accesibil. Însă el poate, de asemenea, să transmită

conștient o concepție eronată despre Tradiția ortodoxă. Au existat - în toate timpurile în Biserică, pe lângă Teologia autentică și fidelă Revelației, puncte de vedere reprezentând diferite grade de asimilare - amalgame între teologie și filozofie atunci când, manipulând noțiunile și termenii teologici, se lăsau loc unor lacune sau neînțelegeri ce puteau să meargă până la contradicții directe despre doctrina Bisericii. Astfel, limita între ceea ce poate fi închipuit și ceea ce nu poate fi închipuit, între ceea ce este reprezentabil și ceea ce nu este, încetează să fie resimțită cu claritate și se pierde din conștiință.

A crede că este posibil să reprezentăm Divinitatea este o ispită care a existat întotdeauna în creștinism; ea nu a fost niciodată eliminată și problema limitelor reprezentabilului n-a încetat niciodată să se ridice la periferia conștiinței eclesiale. În anumite epoci împrejurările contribuiau la hrănirea acestei ispite, sau mai curând la stimularea ei prin ereziile sau vestigiile altor credințe sau noțiuni despre Divinitate. Iată, unde trebuie să căutăm, credem noi, geneza imaginilor asemănătoare "Paternității".

Scrierile apocrife de la începutul creștinismului conțin adesea noțiuni antropomorfe despre Divinitate. Tot de la începuturile creștinismului ne-au parvenit și reprezentările antropomorfe (extrem de rare, este adevărat), ale Divinității. Cea mai veche reprezentare cunoscută despre Treimea sub forma a trei bărbați se găsește pe un sarcofag de la sfârșitul secolului IV (Muzeul din Latran), adică care datează din perioada intrării masive a păgânilor în Biserică⁸⁰. Uneori apare de asemenea o falsă concepție a viziunii despre Dumnezeu - încercarea de a contempla pe Dumnezeu în afara întrupării Sale. Dar din moment ce întruparea nu numai că a făcut pe Dumnezeu vizibil, dar chiar a dăruit oamenilor facultatea de a-L contempla, am început să confundăm această contemplare cu viziunile profetice⁸¹.

"Paternitatea" a apărut într-o epocă în care aveau loc la Bizanț violente controverse despre vederea lui Dumnezeu. Această vedere nu este legată în ortodoxie de apariții antropomorfe și în general atitudinea față de orice fel de vedenii a fost întotdeauna foarte rezervată. Dar în cercurile eretice bogomile, viziunile antropomorfe ale Sf. Treimi erau considerate ca autentice. Monahul Eutimie Zigabenu lăsa în *Panoplia sa dogmatică*: "bogomilii spun adesea, că nu numai în vis, ci chiar aveau, ei văd pe Tatăl sub forma unui bătrân, pe Fiul ca un bărbat cu barbă și pe Sf. Duh sub forma unui tânăr adolescent"⁸². Ideile bogomile, în general noțiunile lor antropomorfe despre Sf. Treime, erau foarte răspândite, în Biserica și în societatea Bizanțului. Dar dacă nu putem să afirmăm în mod pozitiv o influență a doctrinelor bogomile asupra subiectului iconografic al "Paternității", noi nu putem decât să-i dăm dreptate lui M.K. Onasch care consideră că apariția reprezentărilor antropomorfe ale Sf. Treimi la Bizanț tocmai în această epocă nu ar fi întâmplătoare⁸³.

Ideile bogomile pătrunseseră în Rusia în secolul XI prin intermediul bogomililor bulgari și a literaturii lor. Se pare că ulterior ele fură reflectate în ereziile strigolnicilor și ale iudaizanților. Oricum ar fi fost putem să presupunem cu un mare grad de probabilitate, că exista la baza ideilor religioase și filozofice ale strigolnicilor ruși aceeași concepție dualistă despre lume ca și la bogomilii bulgari⁸⁴.

Nu putem să afirmăm cu certitudine că icoana "Paternitatea" provenea doar din bogomilism, fie el rusesc sau bizantin. Dar în Occident, unde bogomilismul se prelungea la albigeni și la catari, noțiunea antropomorfică a Divinității fu mai clar reflectată în artă⁸⁵. Este semnificativ că în Rusia primele reprezentări ale "Paternității" apărură, ca și ereziile, tocmai la periferie, în locurile unde contactele cu Occidentul erau deosebit de strânse: în regiunea Novgorod (icoana menționată mai sus din Galeria Tretiakov), icoana din partea posterioară a altarului din mănăstirea Zverina, datând din 1467 și "Paternitatea" din cupola mănăstirii Tihvina de la începutul secolului XVI, și mai târziu la Moscova.

Așa cum am mai spus⁸⁶, ereziile strigolnicilor și iudaizanților nu fură direct reflectate în artă. Aceasta nici n-ar fi fost posibil, căci acești eretici erau iconoclaști. Oricum, imaginația lor

religioasă vătămătoare și exaltată nu putea să nu contamineze conștiința ortodocșilor și arta lor. Există o înrudire internă între misticismul nebulos și confuz al ereticilor și dispariția oricărui criteriu teologic la ortodocșii slabi în credință sau poate la anumiți zeloși fervenți ai ortodoxiei. Acesta este terenul care a dat naștere la imaginile subiectului despre care existaseră "mari controverse" încă din secolul XV și pe care unii "refuzau să le cinstească, în timp ce alții se minunau în fața lor, ca în fața unor lucrări compuse cu o mare înțelepciune".

Aceste "modele compuse cu mare înțelepciune" erau tocmai fructul unei imaginații religioase exaltate, al unei devieri de la realismul evanghelic, atât în gândire cât și în artă. Ele distrugau bariera între ceea ce este reprezentabil și ceea ce nu este. De altfel, să nu iutăm că ereziile nu înfloresc în altă parte decât în sânul clerului și al clasei superioare a societății (la curtea marelui prinț).

Cu siguranță nu aceștia erau oamenii care să vegheze și să protejeze ortodoxia de ideile eretice. Rezultatul acestei situații fu expansiunea simultană atât a Trinității veterotestamentare ca afirmare a adevăratei doctrine a Bisericii (istoricul Buslaev are dreptate când explică acest fenomen ca o încercare de opoziție a ortodoxiei la erezia iudaizantilor)⁸⁷, cât și a alterărilor acestei doctrine în reprezentări ca cea a lui Dumnezeu-Tatăl, variante diferite ale "Paternității", etc. Dar expansiunea acestor imagini din urmă fu mai ales provocată de "mutațiile generale în concepția despre lume ale cercurilor largi sociale"⁸⁸. Ori aceste mutații constau, după cum am văzut, într-o pătrundere de idei aparținând unei noi culturi care lua formă în Rusia, în concepția despre lume a Bisericii și în arta sa. În teologie, sub influența catolicismului roman și a protestantismului, se preda scolastica occidentală; în evaluarea unei icoane criteriul teologic se pierdea. Aceasta a dus la pierderea sensului însuși al icoanei, la abandonarea bazelor doctrinare a Sinoadelor Quinisext și VII Ecumenic. Rezultatul fu: dezagregarea unității ontologice dintre cuvânt și reprezentare iconografică. Este caracteristic că acești iconari, pe de o parte scriau pe filacterele zeilor păgâni și filozofilor antici sentințe cu caracter apofatic, pe de o altă parte reprezentau în același timp pe Dumnezeu Tatăl; ambele reprezentări apăreau în catedralele de la Kremlin, adică chiar în sânul Bisericii ortodoxe ruse (astfel în catedrala Adormirii există în cupola principală Hristos, iar în alta Dumnezeu Tatăl). Dacă câteva voci s-au ridicat în apărarea sensului icoanei autentice ortodoxe, acestea fură voci care strigau în deșert; așa era vocea monahului erudit Eutimie care vedea în icoana "Paternității" "O obrăznicie lipsită de judecată, atât din partea celor ce o pictează cât și din partea celor ce o comandă". Atmosfera generală era atât de perversă încât nimic nu se mai opunea la difuzarea icoanelor confuze. Credincioșii nemaifiind atenți la fidelitatea față de sensul cuvântului, se mulțumeau doar cu cuvântul în general sau cu o combinație de cuvinte arbitrar detașate de contextul lor. Astfel de reprezentări nu numai că se răspândeau ca un incendiu dintr-o pădure, ci fură admise și introduse ca regulă; rezultatul se face încă simțit și în zilele noastre. Aceasta se datorează în parte și faptului că scriitorii bisericii și operele teologice (cu rare excepții) fac dovada unei credințe oarbe în infailibilitatea icoanei ca atare, fără să se țină seama de corespondența sau necorespondența respectivei icoane la credința ortodoxă. Iar întoarcerea teologiei la tradiția patristică, în epoca noastră, se combină curios și bizar cu o insensibilitate totală în ceea ce privește conținutul teologic al icoanei.

Astfel, așa cum am mai notat, Marele Sinod de la Moscova nu a reacționat nici într-un fel la apariția schimbărilor profunde care s-au manifestat în arta sacră, în pofida actualității arzătoare a acestei chestiuni. Dar meritul său și actualitatea sa pentru epoca noastră stă în aceea că el precizează fundamentul însuși al artei ortodoxe - reprezentarea întrupării, ca și fundamentul însuși al alterării sale - reprezentarea nereprezentabilului. Într-adevăr, pierzând criteriul a CEEA CE este reprezentabil în artă, încetul cu încetul, pierdem și criteriul MODULUI ÎN CARE trebuie să reprezentăm sacru și în limbajul pictural al icoanei ortodoxe se deteriorează. În această epocă în care Tradiția ortodoxă este trădată atât de icoana ca atare

cât și de concepția care stă la baza ei, hotărârea Marelui Sinod de la Moscova, interdicția sa categorică de a reprezenta Ființa lui Dumnezeu, este un erou autentic ortodox al teologiei patristice despre icoană.

NOTE

* editarea lucrării lui Leonid Uspensky, *Teologia Icoanei*, în versiune românească ne determină să publicăm, în acest număr al revistei "Codrul Cosminului", o ultimă parte din traducerea realizată de Adriana Mihaela Grosu.

1. textul original apărut în "Hotărârile Sinoadelor de la Moscova din 1666-1667", Moscova, 1893. Se omit aici câteva pasaje care nu privesc subiectul tratat.

a. În icoana numită "Deisis" este reprezentat Hristos ca Judecător așezat pe tronul de judecată, având în picioare, de o parte și de alta a tronului, pe Maica Domnului (la dreapta Sa) și pe Sf. Ioan Botezătorul (la stânga Sa) în atitudine de rugăciune pentru întreaga lume (n.tr.).

2. Părintele Anatolie, *Despre pictura icoanelor*, Moscova, 1945, p. 82, în limba rusă.

3. Părintele Serghie Boulgakov, *Icoana și cinstirea sa. Studii dogmatice*, Paris, 1937, p. 137, în limba rusă.

4. De exemplu Lebedev, *Știința liturghiei*, t.I, Moscova, 1901, pp. 119-120, în limba rusă

5. Explicația mâinii ca simbol al lui Dumnezeu-Tatăl, pe care o întâlnim la anumiți autori, este mai curând arbitrară. "Mâna dreaptă, zice de exemplu I.N. Bogoslovsky (*Dumnezeu Tatăl, prima persoană a Sf. Treimi, în monumentele de artă creștină veche*, Moscova, 1953, p. 16, în limba rusă) este întrucâtva o monogramă a lui Dumnezeu-Tatăl în limbajul pictural". Iconografia însăși dezmente o astfel de afirmație. În Vechiul Testament și în arta evreiască (de exemplu în sinagogile din secolul III după Hristos, de la Beth Alphe și Dura Europos), mâna este în general un simbol al Divinității și semnifică că Dumnezeu este prezent și că El se adresează omului: "Și acolo a fost peste mine mâna Domnului" (Ez.1:3; 8:1) sau "Dumnezeu zice", "fost-a cuvântul lui Dumnezeu către mine" (Ir. 1:4; 2:1) etc. Această semnificație a mâinii a rămas aceeași și în arta creștină. Dacă în anumite cazuri putem vedea în ea simbolul lui Dumnezeu-Tatăl (în imaginile reprezentând o lucrare a Treimii), dimpotrivă în icoanele sfinților, mâna este adesea însoțită de inscripția I C X C, sau a reprezentat în loc de mână, Hristos însuși. Nu există deci nici un motiv să vedem în imaginea mâinii un simbol exclusiv al Persoanei Tatălui fără să ținem cont de subiectul iconografic unde ea figurează.

Și acest simbol este bine explicat de W. Loeschke, "Neue Studien zur Darstellung des tierköpfigen Christophoros", *Beiträge zur Kunst, des Christl. Ostens*, t. 3, Recklinghausen, 1965.

6. M. Didron, *Manual de iconografie creștină greacă și latină*, Paris, 1845, p. 451.

7. I.N. Bogoslovsky, *op. cit.*, p. 65

8. *Culegere iconografică*, t. I, S.P.b. 1907, pp. 84-85, în limba rusă.

9. Al III-lea *Tratat în apărarea Sf. Icoane*, cap. XXVI, P.G. 94, I, 1345. După informația noastră (Ex. Dr. Theol. Iosif Barbel, CSSR, *Christos Angelos*, Bonn, 1941), singur dintre Sf. Părinți Sf. Ipolit al Romei (sec. III) face excepție în modul său de a comenta teofaniile și viziunile Vechiului Testament. În comentariul său despre Daniel (cap. XI, p. 282, ed. Cerf, Paris, 1947), profetind cea de-a doua venire, el spune "Și Vechiul de zile, pentru Daniel, nu este altul decât Dumnezeu și Stăpânul tuturor, Tatăl lui Hristos însuși...". Dimpotrivă anumiți părinți se exprimă cu o energie cu totul deosebită în sensul contrar. Astfel, Sf. Ilarie din Poitiers scrie: "Fiul Unul Născut care este în sânul Tatălui ne spune că pe Dumnezeu, nimeni nu l-a văzut vreodată (...). Aceasta ne zice cuvântul profeților, aceasta ne vestește Evanghelia, ne subliniază Apostolul, și aceasta mărturisește Biserica; cel care a apărut este cu adevărat Dumnezeu. Dar nimeni să nu pretindă că l-a văzut pe El. (Despre Sf. Treime 5, 34, P.G. 152-153 A).

10. *Despre Daniel*, P.G. 70, 1462.

11. În rest singurul mod în care Biserica înțelege profețiile veterotestamentare rezolvă caracterul antinomic al textelor biblice privind viziunea lui Dumnezeu, care ne apare ca fiind contradictorii: pe de o parte, "om păcătos ce sunt pe Domnul Savaot L-am văzut cu ochii mei" (Is. 6:5); pe de altă parte, "nimeni nu poate să Mă vadă și să fie viu" (Ex. 33, 20 și jud. 13:22).

12. Mansi XII, 963 E. Vezi de asemenea mai sus capitolul: "Învățătura iconoclastă și răspunsul ortodox".

13. Se cuvine să notăm aici două atitudini radical contradictorii față de acest text din Hotărârile Sinodului VII, la doi autori greci din secolul XVIII - Macarie din Patmos și Sf. Nicodim Aghioritul. Primul, atacând catolicismul roman, întreabă: Creștini sunt aceia care contrar Sinodului VII Ecumenic, reprezintă pe

Tatăl care n-a fost văzut creodată? Omilia la ziua Sf. Trei Ierarhi din culegerea: *Trâmbița evanghelică*, Euangelike salpigz, XVIII s., p. 323. La rândul său, Sf. Nicodim obiectează: "Tatăl cel fără de început trebuie să fie reprezentat, așa cum El a apărut profetului Daniel, adică ca Vechiul de zile. Și dacă papa Grigorie, în scrisoarea sa către Leon Isaurul, spune că noi nu reprezentăm pe Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos, spune așa pentru ca nu cumva să-L reprezentăm după natura Sa divină" (sic!). Pidalion, Atena, 1957, p. 320, în limba greacă. Sf. Nicodim, după cum vedem, împărtășește punctul de vedere admis încă din epoca mitropolitului Macarie și, ci și el, se îndepărtează de modul în care Biserica înțelege viziunile profetice. Este adevărat că, pentru Biserica, sfințenia n-a fost niciodată sinonimă cu infailibilitatea. Astfel, cum a spus cu înțelepciune Sf. Macarie din Efes referitor la originalismul Sf. Grigorie de Nissa, "se întâmplă ca cineva să fie aproape de desăvârșire și totuși să nu vorbească întotdeauna toate absolut corect. Căci ce nevoie ar mai fi pentru Sf. Părinți să se mai întrunească la Sinoadele Ecumenice dacă fiecare dintre ei ar fi cu totul infailibil, și lipsit de orice greșală?" (Arhim. Ambrozio, *Sf. Marcu din Efes și unirea de la Florența*, Jordanville, New York, 1963, p. 128, în limba rusă).

14. Sf. Ioan Damaschin, *Despre credința ortodoxă*, Cartea I, cap. XI, P.G. 94, I, 1028 A.

15. *Al II-lea Tratat în apărarea Sf. Icoane*, cap. XI, P.G. p. 4, I, 1293; *Al III-lea Tratat*, cap. IV, ibidem, col. 1236.

16. *I Tratat*, cap. IV, ibidem, col. 1236.

17. *Respingerea iconoclaștilor*, P.G. 99, 457 D. Desigur, aceasta nu înseamnă că Hristos nu este reprezentabil decât numai într-un anumit moment istoric și nu este, de exemplu, în ilustrațiile Vechiului Testament (în creația lumii, etc.), ci aceasta înseamnă doar că Christos nu este reprezentabil decât după natura sa umană pe care El și-a asumat-o, și nu în alt mod.

18. Cf. J. Meyendorff, *Hristos în teologia bizantină*, Paris, 1969, p. 260, în limba franceză (n.tr.).

19. N. Pokrovski, *Evanghelia în iconografia, îndeosebi cea bizantină și rusă*, S.P.b 1892, în limba rusă, p. 389. Referire la Culegerea completă de hotărâri a Departamentului credinței ortodoxe 2, 163-164, nr. 516. Această regulă este repetată în *Cartea de câpătai a clerului* de S. Boulgakov, Kiev, 1913, în limba rusă: "Despre antimise (...), este cu desăvârșire interzisă reprezentarea Domnului Savaot sub forma unui bătrân și a Sf. evangheliști sub formă de animale" (notă, p. 780).

20. *Sf. Simeon Noul Teolog*, ed. critică cu Introducere de A.A. Darrouzes, Paris, 1966, vol. I, p. 105.

21. *Respingerea*, 3, O.G., 99, 417.

22. *Despre credința ortodoxă*, cartea I, cap. VIII, P.G. 94, I, 812 A.

23. Mansi XVII, 181 A.

24. Să amintim că a existat deja încercarea de a crea icoana Sf. Duh "sub forma unei păsări lipsită de înțeles" și că această icoană a fost prezentată Sinodului din 1554 (vezi mai sus capitoul: "Sinoadele moscovite din sec. XVI și rolul lor în arta sacră").

25. *Icoana și cinstirea ei*, ibidem, p. 9.

26. "... Iconografia păgână, ca să zicem așa, este Vechiul Testament al iconografiei creștine" (Ibidem, pp. 10-11). "Păgânismul a lăsat deja creștinismului o idee deja articulată despre icoană" (ibidem, p. 14). Aici părintele Boulgakov este în perfect acord cu istoricii artei, și în dezacord total cu modul în care Biserica înțelege geneza icoanei creștine.

27. *I Tratat în apărarea Sf. Icoane*, cap. XVI, P.G., 94, I, 1245; cf. *al II-lea Tratat*, cap. V, ibidem, col. 1288; cap. VII din același tratat; *Al III-lea Tratat*, cap. IV, Ibidem, col. 1321, cap. VIII, col. 1328 și capitolele XXIV_XXV (col. 1344).

28. *Comentar la Apocalipsă de Andrei*, arhiepiscop al Cezareii, sec. VI, Moscova, 1889, p. 51, în limba rusă. Un alt comentor, Arethas, arhiepiscop al Cezareii îl repetă pe primul (P.G. 106, 568).

29. Sf. Atanasie, *Expunerea credinței*, P.G. 25, 203; Bogoslovsky, ibidem, p. 21

30. Este neîndoielnic, zice Bogoslovsky, că Vechiul de zile văzut de Daniel este Dumnezeu Tatăl, ibidem, p. 63.

31. *Ibidem*, p. 63.

32. *Ibidem*, p. 65.

33. *Tratatul III în apărarea Sf. Icoane*, cap. XXIV, P.G., 94, I, 344.

34. *Icoana și cinstirea sa*, idem, p. 82.

35. *Icoana...*, p. 83.

36. *Vezi și Liturgia Sf. Vasile*: "Tu care ești fără de început, nevăzut, necunoscut, nedescris, fără schimbare... Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos".

37. *Icoana...*, p. 82.

38. *Ibidem*, p. 83.

39. *Ibidem*, p. 9.

40. V. Loasky, *Controversa despre Sofia*, Paris, 1935, p. 38, în limba rusă.

41. *Icoana...*, p. 94.

42. *Ibidem*, p. 120. Însăși întruparea, după doctrina lui Boulgakov este o actualizare a umanității veșnice, a Cuvântului (*Mielul lui Dumnezeu*, Paris, 1933, p. 211, în limba rusă). Posibilitatea și chiar necesitatea întrupării lui Dumnezeu, face parte din natura însăși a lucrurilor. "Dumnezeu a creat lumea tocmai pentru întruparea Sa; nu lumea este cea care, prin căderea omului, a forțat pe Dumnezeu să se întrupeze" (*Ibidem*, p. 193). În perspectiva lui Bulgakov, întruparea este scopul existenței lumii și nu mijlocul mântuirii ei. El vede în actul final al creației. "Unanimitatea veșnică care se unește cu unanimitatea terestră, Sofia divină cu Sofia creată" (*Icoana...*, p. 151).

43. *Icoana...*, p. 94

44. *Ibidem*, p. 95.

45. *Ibidem*, p. 106.

46. *A II-a Respingere...*, P.G. p. 99, 405.

47. *Despre Credința ortodoxă*, P.G., 94, I, 1004 A.

48. Cf. J. Meyendorff, *Hristos în teologia bizantină*, idem, p. 258.

49. *Icoana...*, p. 138. Multiplicarea semnificației Sofiei a fost, în vremea sa reproșată lui Boulgakov de N. Berdiev: Ea "se dovedește a fi totul: și Prea Sfânta Treime, și fiecare din Ipostasurile Sf. Treimi, și universul, și umanitatea, și Maica lui Dumnezeu" (N. Berdiev, "Sofologia", "Pont" XVI, Paris, 1929, p. 99). Ea este, de asemenea și Divinitatea lui Dumnezeu sau Divinitatea în Dumnezeu; și de asemenea este icoana veșnică a lui Dumnezeu în Dumnezeu.

50. *Icoana...*, p. 45. "Dumnezeu este un Ipostas tri-ipostatic". (*Mielul lui Dumnezeu*, *ibidem*, p. 215). "Unitatea în Sf. Treime nu este numai Divinitatea (Sousia sau Sofia), ci și subiectul tri-ipostatic, adică Eu tri-unul (Mângâietorul, Paris, p. 42, nota în limba rusă).

51. *Icoana...*, p. 138.

52. *Ibidem*. Avem, zice Bulgakov, "o manifestare disimulată a Tatălui în formă divino-umană, adică conformă cu cea a Fiului, tocmai în viziunea profetului Daniel, în manifestarea Vechiului de zile; spre care se îndreaptă Fiul Omului, și de asemenea în apariția celor trei Îngeri" (*Mielul lui Dumnezeu*, *ibidem*, pp. 190-191).

53. *Icoana...*, pp. 138-139.

54. Sf. Teodor Studitul, *A III-a Respingere*, P.G., 99, 408.

55. VI. Lossky, "teologia icoanei", *Mesagerul Exarhatului Patriarhiei ruse în Europa occidentală*, nr. 30/31, 1959, p. 130, în limba franceză (n. tr.).

56. *Icoana...*, p. 139.

57. Plecând de la doctrina sa, Boulgakov vrea să vadă chipul Sf. Duh "în chipurile sfinților și purtătorilor de Dumnezeu" și "într-un sens exclusiv" în icoana Maicii Domnului. În sens exclusiv pentru că, în doctrina sa despre Sofie în calitate de umanitate veșnică în Dumnezeu, el stinge în aceste două principii, prin analogie cu umanitatea creată: principiul masculin - Fiul, și principiul feminin - Sf. Duh. Boulgakov pune deci problema astfel: icoana Maicii Domnului, în calitate de Pnevmatoforă prin excelență, nu este "o icoană ascunsă a celui de-al treilea Ipostas în chipul uman" (*Icoana...*, p. 140)? El răspunde puțin mai departe: "Icoana Maicii Domnului, mai ales dacă Ea este fără Copil, este chipul omenesc al Sf. Duh". Mai departe, este adevărat, Boulgakov exprimă o rezervă: trebuie să înțelegem prin aceasta: "că pentru El (Sf. Duh), chipul uman (al Fecioarei) este perfect transparent. El nu este întruparea Sa, ci manifestarea Sa supremă în chip uman" (*Ibidem*, p. 151). Totuși, această rezervă nu aduce nicidecum claritate. A înțelege prin "manifestarea supremă" a Sf. Duh, *lucrarea* sa în om, îndumnezeirea prin El a ființei umane - este un lucru". Dar este cu totul alt lucru să vedem în chipul ipostatic al celui de al Maicii lui Dumnezeu o icoană, chiar "ascunsă" a celui de-al III-lea ipostas al Sf. treimi, o "icoană omenescă a Sf. Duh". Și aici noțiunea de ipostas se estompează la Boulgakov, astfel încât chipul ipostatic al Maicii Domnului devine pentru El, în același timp, o icoană, chiar dacă "ascunsă", dar totuși o icoană a celui de-al III-lea Ipostas divin. Și în sfârșit nu înțelegem prea bine pentru ce un chip al Maicii Domnului fără Copil este o icoană a Sf. Duh într-o măsură mai mare decât atunci când Ea este reprezentată cu Copilul.

58. Viitorul patriarh. Decret din 7 septembrie 1935, p. 1, în limba rusă.

59. Scrisoarea lui Pompei contra scrisorii lui Ștefan despre botezul ereticilor, Sancti Caecilii Cypriane opera, Veneția, 1758, Epist. LXXIV, col. 337.

60. Același decret din 7 septembrie 1935, p. 2.

61. Prima conversație despre creația omului după chip, cap. V, Paris, 1970, pp. 176-179.

62. V.N. Lazarev greșeste când contestă influența asupra "Paternității" a chipului Fecioarei Nicopeea pentru că, așa zicând, ideea conținută acolo este cu totul alta. ("Despre o icoană novgorodiană și ereziant-trinitară" *Drevnerousskaya Kultura*, Moscova, 1966, pp. 107-108 în limba rusă). Conținutul nu este altul, pentru că el arată aceeași relație, într-un caz cu Maica, în celălalt cu Tatăl.

63. Mitropolitul Serghie, același decret, p. 3. Ni se pare că nu putem considera ca pozitivă mențiunea pe care o face despre "Paternitate" mitropolitul Filaret al Moscovei, după I. Snegurev "Amintirile unei vizite la

sanctuarul moscovit de "Alteța Sa delfinul" S.P.b, 1838 și *Monumentele Antichității moscovite*, Moscova, 1841, p. 11; (în limba rusă), explicând moștenitorului tronului, iconostasul din catedrala Adormirii de la Kremlin: "Seria de patriarhi din cele două laturi ale Domnului Savaot care, din sânul său naște pe cuvântul cel veșnic". Cuvintele tradițional ortodoxe rostite de mitropolitul Filaret pe tema icoanelor Sf. Fețe și Adormirii nu ne permit să presupunem că marele teolog care era el, nu vedea contradicția între "Paternitate" și textele liturgice. Ni se pare că trebuie să ținem cont aici că mitropolitul explica conținutul iconostasului în ansamblul său, fără să intre într-o analiză dogmatică a icoanelor care îl compuneau. Există o uzanță atunci ce pătrunsesse până într-atât în mințile oamenilor încât eclipsa înțelegerea autentică a icoanei; o explicație teologică a "Paternității" ar fi fost de prisos și ar fi riscat să tulbure.

64. H.J. Schultz, "Die Hollenfahrt als Anastasis", *Zeitschrift für Katholische Theologie*, Bd. 81, 1959, Helf, I, S. 12.

65. Punctul de plecare al acestui subiect iconografic a fost ilustrarea psalmului 109 (110): "Zis-a Domnul Domnului Meu: șezi de-a dreapta Mea până ce voi pune pe vrăjmașii Tăi sub picioarele Tale". Cea mai veche dintre ilustrațiile pe care le cunoaștem, se găsește în Psaltirea din Utrecht din sec. X. Tot așa cum, în exemplele mai târzii, vedem pe Hristos, de două ori conform comentariului acestor cuvinte a Fer. Ieronim (*Breviarum in Psalmis*, P.L., 26, 1163), ca exprimând două stări diferite: al Domnului nostru: pe cea de slavă cerească și pe cea de smerenie, terestră. Atât psalmul însuși cât și comentariul fură utilizate în occident pentru a opune doctrina Bisericii arianismului, astfel încât la picioarele a două personaje sunt reprezentați cei doi dușmani învinși: Iuda și Arie. Totuși transpunerea comentariului Fer. Ieronim în imagine produse o personificare a celor două naturi ale lui Hristos. Și după despărțirea Bisericii Romei, de la începutul sec. al XII-lea, unul din personajele reprezentate fu transformat în Dumnezeu Tatăl, un porumbel fiind adăugat la această compoziție. Astfel, această ilustrație se transformă într-o reprezentare a Sf. Treimi. Începând cu secolul XII, această imagine se răspândește larg în Occident în Biblii, în cărțile ceasurilor, în Antifoane și în alte cărți liturgice; în sec. XIV se întâlnește ca imagine pioasă independentă (vezi lucrarea lui W. Braunfels, *Die Heilige Drei faltigkeit*, Dusseldorf, 1954). Din Occident această iconografie a Trinității trecu în arta ortodoxă. În Rusia, găsim cel mai vechi exemplu de acest fel în icoana quadripartită de la Catedrala Bunei Vestiri din Moscova. Apărută astfel în Rusia pe la mijlocul secolului XVI, această imagine "sfârși prin a nu mai semăna" a invenție latinească, ci chiar a deveni una din componentele importante ale "Judecății de apoi" (L.S. Retkovsky, "despre apariția și dezvoltarea compoziției Paternității în arta rusă", *Drevnerousskoye iskusstvo XV-XVI vekov*, Moscova, 1963, p. 257, în limba rusă).

66. Reprezentarea Sf. Treimi sub forma unui bătrân reprezentând pe Dumnezeu Tatăl, cu Hristos răstignit în sânul Său și cu porumbelul, este de origine romano-catolică și datează în forma sa finită de la sfârșitul secolului XII. Numele obișnuit al acestei compoziții în Occident este: "Sf. Treime". Dar faptul că ea este însoțită uneori de primele cuvinte ale unei rugăciuni euharistice latine și că ea este, de asemenea, numită "Tronul Slavei" arată că semnificația sa este mai ales euharistică, așa cum o explică și W. Braunfels (op. cit.). Scopul acestei icoane este de a arăta că atât sacrificiul euharistic cât și cel de pe Golgota, sunt oferite Tatălui și primite de către El, ceea ce constituie o reconciliere între Dumnezeu și om. Această icoană, "conduce încetul cu încetul spre altar, prin cruce și jertfă, la Duhul Sfânt și la Tatăl" (op. cit. p. XLII). Acest subiect tipic catolic roman, legat de ideea satisfacției și traducând-o, are variante nu mai puțin tipice catolic-romane. Astfel, Hristos mort este uneori reprezentat fără cruce, susținut de către Dumnezeu Tatăl, ca în compoziția "Pieta". El este susținut și de Maica Sa. Aceasta trebuie să exprime durerea Tatălui analoagă celei a Maicii Sale (*Ibidem*, p. XLI). În Rusia primul exemplu cunoscut al acestui tip se găsește până azi pe aceeași icoană quadripartită de la catedrala Bunei Vestiri. Răstignitul din sânul Tatălui este acoperit acolo de aripi de heruvimi (vezi mai sus, pp. 120 s., cap. "Sinoadele moscovite din sec. XVI..."). În pofida sensului său evident neortodox, subiectul cu Hristos răstignit în sânul Tatălui cunoscu un succes atât de mare în Rusia, încât el fu reprezentat încă și în sec. XIX, de exemplu în catedrala Sf. Vladimir din Kiev.

67. SETHAD, Biblioteca graeca medit. aevei, vol. III, Venetiis, 1872, p. 317.

68. O icoană a Sf. Treimi nu poate fi decât simbolică, ca de exemplu cea a trinității veterotestamentare - o revelație a Trinității în cei trei ingeri nepersonali, sau cum a fost cazul în arta creștină primitivă, sub forma unui tron, a unei cărți și a unui porumbel. A mai existat, la începutul artei creștine și simbolul triumfului.

69. Oda 7 a primului canon de la Cincizecime. Vezi de asemenea și rugăciunile cu metanii din vecernia aceleiași zile.

70. Părintele P. Florensky, "iconostasul", *Bogoslovskiye Troudy*, nr. 9, Moscova, 1972, p. 100, în limba rusă. În pofida părerii anumitor savanți și teologi pentru care Persoana principală a Troiței lui Rublev trebuie să se afle la mijloc iar Fiul la dreapta Tatălui, fără îndoială prin analogie cu Trinitatea neotestamentară, se cuvine să repetăm: Treimea lui Rublev urmează ca o consecvență riguroasă ordinea din Crez (de la stânga la dreapta): Tatăl, Fiul, Duhul Sfânt. Ceea ce apare incontestabil la pictorii pricepuți nu este luat în considerare de teoreticieni. Or nici simbolismul culorilor, nici cel iconografic nu lasă loc vreunei îndoieli. O scurtă analiză a acestei icoane a fost făcută de către noi în *Der Sinn der Ikonen*, Bern, 1952; în engleză *The Meaning of Icons*,

reeditată la Boston, în 1969. Aici noi ne mărginim să repetăm că veșmântul Îngerului din mijloc poartă culoriile Cuvântului Întrupat, la care se atribuie și nasturele special de lemn care apare pe veșmântul de deasupra - simbolul mesajului. Nasturele mai puţin vizibil bineînţeles, în nuanţa veșmântului este vizibil şi la Îngerul din dreapta - simbolul celui de-al treilea Ipostas. Cât despre simbolismul iconografic, această icoană ilustrează tema ecleziologică fundamentală: Biserica este o revelaţie a Tatălui în Fiul şi Sf. Duh. Edificiul, casa lui Avram este o imagine a Bisericii de deasupra Îngerului primei Persoane; stejarul din Mambri - arborele vieţii şi lemnul crucii, deasupra Îngerului care reprezintă a doua Persoană - este indicaţia economiei Fiului lui Dumnezeu; în sfârşit muntele, simbolul urcuşului duhovnicesc, de deasupra Îngerului celei de-a treia Persoane. Se cuvine să adăugăm că sensul acestei icoane se centrează pe potirul euharistic, pe Cîna divină. Or, în reprezentările cinei (Cîna, Nunta din Cana...) încă din primele secole creştine personajul principal, de regulă, era plasat nu la mijloc şi la dreapta, adică în raport cu privitorul, la stînga. Excepţiile sunt rare: anumite fresce sârbeşti din sec. XIII-XIV, Cîna lui Simion Ouchakov şi reprezentările mai târzii (vezi K. Wessel, *Abendmahl und Apostelkommunion*, Recklinghausen, 1964). Cât despre Cîna de pe iconostasul catedralei Sf. Treimi (Lavra Sf. Treimi - Sf. Serghie) atribuită dacă nu lui Rubliov însuşi, cel puţin cercului său, nu face nici ea excepţie de la regulă: personajul principal, Hristos, este reprezentat ca de obicei la stînga în raport cu privitorul. Este inutilă referirea, cum se mai întâmplă uneori, doar la excepţia cunoscută la această regulă; chipul Sf. Treimi zisă Zyriano, unde Îngerul din mijloc este însoţit de inscripţia: "Tatăl". Chiar dacă această icoană poate fi atribuită cum se presupune, anturajului Sf. Ştefan din Perm, această excepţie nu suprimă regula în sine.

71. Vezi L. S. Retkovsky, *Despre apariţia şi dezvoltarea...*, ibidem, p. 239.

72. Editată de N. Kazakov şi Ya. Lourie, *Mişcările eretice antifedale în Rusia în sec. XIV - începutul sec. XVI*. Moscova - Leningrad, 1955, pp. 360-373, în limba rusă.

73. *Ibidem*, pp. 306-309.

74. Publicat de L. S. Retkovsky, *op.cit.*, p. 241.

75. Dr. A. Heilmann "Iconografia Trinităţii", *Arta creştină*, Paris, 1934, p. 39.

76. L. S. Retkovsky, *Idem*, p. 243.

77. *Ibidem*, p. 246.

78. Sinodul nu se referă decât la imaginea "Paternităţii" reprezentând pe Tatăl, Fiul adolescent în sânul Său şi porumbelul între ei. Totuşi datele de care dispunem arată că acest subiect iconografic nu se limitează la varianta studiată de Sinod. Studiind dezvoltarea iconografiei "Paternităţii" după apariţia sa - vedem că ea oscilează de-a lungul secolelor. Este deosebit de important că aceste ezitări reflectă nu căutarea unei expresii mai bune pentru un conţinut definit, ci căutarea conţinutului însuşi; Care este personajul principal reprezentat? Atât iconografia cât şi inscripţiile variază: 1) În anumite icoane Vechiul de zile este reprezentat sub trăsăturile lui Hristos (aşa sunt: miniatura ilustrând pe Ioan Scărarul din secolul XI, vatic. gr. 394, fol. 2; o ilustrare grecească la Evanghelia din sec. XII de la Viena - Gr. 52, fol. 1. 2). În alte imagini personajul principal este Hristos în aspectul său obişnuit de bărbat matur: astfel în voalurile brodate ale Sofiei Paleolog datând din 1449 (cu inscripţia I C X C) şi ale Solomoniei Saburov datând din 1525 (cu inscripţia "Domnul Savaol"). 3) Uneori bătrânul cu părul alb (Vechiul de zile) este reprezentat cu inscripţia I C X C (fresca din secolul XIII-XIV de la Kastoria care de altfel comportă şi inscripţiile: Tatăl, Fiul, Sf. Duh). Paralel cu aceste reprezentări trinitare, există imagini bi-unitare cu aceleaşi indicaţii iconografice şi inscripţii (de exemplu miniaturile din Codex de la Muntele Athos Dionision 740, din secolul XI, Psaltirea sârbească din secolul XIV de la Munich. Psaltirea bulgară a lui Tomich din secolul XIV de la Moscova etc.). În toate aceste imagini, atât bi-unitare cât şi trinitare, există în sânul lui Hristos (în aspectul Său obişnuit sau sub trăsăturile Vechiului de zile), Copilul Emanuel. În anumite reprezentări cele două personaje au nimbul crucifer. Uneori vedem pe genunchii Vechiului de zile nu Copilul, ci pe Hristos adult în dimensiuni reduse (Evanghelia de la Viena din secolul XII gr. 52, frescele din Kastoria şi din Grotta ferrata). În toate aceste imagini ale lui Hristos, fie că El este în aspectul Său obişnuit, fie în cel al Vechiului de zile, Ipostasul Mântuitorului se dedublează, atât iconografic cât şi prin inscripţii. Ce semnifică această imagine? H. Gerstinger ("Über Herkunff und Entwicklung der anthropomorphen bizantinisch-slavischen Trinitats darstellungen des sogenannten Synthroni- und Paternitas Typus", *Festschrift W. Sas - Zaloziecky* S. 60, Geb. Graz 1956) consideră de exemplu că, din moment ce reprezentarea Tatălui contrazice doctrina ortodoxă, imaginile Cuvântului supraesenţial (Vechiul de zile) pot fi puse în legătură cu cercurile eretice gnostice. Dacă în Vechiul de zile trebuie să-L vedem pe Cuvântul veşnic, adică pe Hristos în calitate de Dumnezeu, în Copilul Emanuel se cuvine să-L vedem pe Hristos în întruparea Sa. În acest caz ar fi o reprezentare a celor două naturi, separate una de alta, ceea ce este un nestorianism. Dar pentru că Fiul lui Dumnezeu, continuă Gerstinger, nu este reprezentabil decât numai în întruparea Sa, El nu poate fi reprezentat, în calitate de Cuvântul veşnic, decât simbolic, sub forma Vechiului de zile. Or, după cum am văzut, Vechiul de zile, atât în viziunea lui Daniel cât şi în Apocalipsă, este Hristos la a doua venire, purtător prin urmare a celor două naturi ale Sale - divină şi umană, ca şi Copilul Emanuel. Oricum ar fi, şi în pofida prezenţei porumbelului, nu rezultă de aici o imagine a Sf. Treimi, deoarece Ipostasul Tatălui este absent. Şi în sfârşit: 4) Vechiul de zile este înţeles ca chip al Tatălui şi inscripţia care îl însoţeşte este "Tatăl", "Domnul

Savaot" sau "Tatăl ceresc". (Repetăm: nicăieri nu am întâlnit inscripția: "Paternitate"). Vedem aceeași ezitare în acest subiect iconografic în Occident până în sec. XIV. Exemplele de mai sus ale reprezentărilor datează din epoci diferite, demonstrând cu evidență, că, multă vreme, nu a existat o înțelegere clară a acestui subiect iconografic; atât incoerența iconografiei sale cât și lipsa de coîncordanță a inscripțiilor care-l însoțesc nu permit să vedem nici o unanimitate și nici o uniformitate. Există de asemenea, o inconsecvență, în imaginea "Paternității" și în ce privește porumbelul - simbolul Sf. Duh. În Rusia aceste oscilări au continuat încă și în secolul XVII. Ele sunt în iconografia occidentală mai pronunțate decât în iconografia orientală. În aceasta din urmă, porumbelul se găsește fie între bătrân și copil, fie în sânul copilului. Marele Sinod de la Moscova nu vorbește decât de prima variantă care apare la Bogoslovsky ca "ideală". "Nu vom găsi nicăieri un mod mai adecvat de a personifica noțiunea de desfășurare a Sf. Duh", zice el (op. cit. p. 3). În tot cazul locul porumbelului reflectă concepția doctrinală a desfășurării Sf. Duh. Astfel, d-na A. Heimann consideră că locul Său între Tatăl și Fiul "corespunde cel mai bine dogmei catolice, care afirmă că Sf. Duh purcede de la Tatăl și de la Fiul" (op. cit., p. 47). Dacă porumbelul este plasat în sânul Fiului, aceasta "este conform cu credința ortodoxă, unde Duhul Sfânt purcede numai de la Fiul" (sic!) (Ibidem, p. 40). Din contra, L.S. Retkovsky vede în porumbelul plasat între bătrân și copil un fel de a lupta contra modului în care romano-catolicii înțeleg purcederea Sf. Duh, Filioque. Autorul crede că locul porumbelului în sânul copilului poate să fie înțeles ca o expresie a lui Filioque. M.A. Graber înțelege acest loc al porumbelului în același fel. (*Cahiers Archeologiques*, t. XX, Note de lecture, p. 237).

79. "Eseu despre interpretarea temei iconografice a Paternității în arta bizantină", *Caiete arheologice*, t. XVIII, 1968, pp. 121-136.

80. De altfel, putem să atribuim Bisericii (așa cum se face uneori) o polemică contra arienilor cu ajutorul acestor imagini reprezentate pe sarcofage destinate a fi îngropate și nu expuse poporului?

81. M.A. Graber dă un exemplu: este vorba de o miniatură din sec. IX (decu urmând imediat iconoclasmului) de la Biblioteca Națională din Paris (Gr. 923) a unui contemplator anonim care reprezintă pe Dumnezeu Tatăl trimițând pe Mântuitorul în lume (această miniatură este pusă după un citat al Sf. Vasile cel Mare despre contemplarea lui Dumnezeu în lucrarea sa despre credință, cap. 1, începutul cap. 2, P.G. 31, 465). A. Grabar, *Iconoclasmul bizantin*, Paris, 1957, tabl. 163.

82. Euthymii Zigabeni Panoplia Dogmatica, XXVII, p. 23, P.G., 130, 1320. Cât despre predecesorii bogomililor, pavlicienii, conducătorii lor își atribuiau rolul de Persoane ale Sf. Treimi și se intitulau Tatăl, Fiul și Mântuitorul, așa cum o dovedește Sf. Fotie în povestirea sa despre noua apariție a maniheilor. Vedem același lucru în a 11-a formulă a renunțării la erezie din primirea pavlicienilor în Biserică. Vezi *Lucrări și Memorii*, al 4-lea extras, Paris, 1970. Centrul de Cercetări Istorice și de Civilizație bizantină, pp. 133-134. În plus bogomilismul era într-o mare măsură hrănit de literatura apocrifă din primele secole ale creștinismului.

83. K. Onasch, "Katzergeschichtliche Zusammenhänge bei der Entstehung des anthropomorphen Dreifaltigkeits - Bildes der Byzantinisch - slavischen Orthodoxie" *Byzantino-slavica* XXXI, Praga, 1970 (A), S. 231. Din contra, Gerstinger vede aici o influență net occidentală; într-adevăr, în Occident reprezentarea primei și celei de-a treia Persoane a Sf. Treimi nu întâlnise niciodată opoziție. Înainte de apariția "Paternității" o reprezentare analogică exista deja în Occident. Este o miniatură făcută de un monah anglo-saxon din secolul X. Între această miniatură și icoanele bizantine există o mare diferență de stil, dar și o mare înrudire iconografică (op.cit., p. 81).

84. T.A. Sidorov. "Fresca de la Volotovo" : "Înțelepciunea și-a zidit sieși casă și legătura sa cu erezia novgorodiană a strigolnicilor din secolul XIV" Troudy Otdela drevneroussk. Literatury XXVI, Leningrad, 1971, p. 228, în limba rusă.

85. N. Braunfels (op. cit., p. IX) citează o reprezentare antropomorfică occidentală a Sf. Treimi de la sfârșitul sec. X sub forma a trei bărbați stând în picioare unul lângă altul și corespunzând perfect viziunilor bogomililor: Tatăl acolo este în chipul unui bătrân, Fiul în chipul unui bărbat adult cu barbă, Sf. Duh în chip de tânăr adolescent. La rândul său K. Onasch presupune că apariția acestui "tricefal monstruos" răspândit în Occident încă din sec. XI, este legat de noțiunile bogomile despre antropomorfismul lui Dumnezeu (op. cit., p. 233). Această reprezentare fu interzisă în Rusia de către Sf. Sinod: "Preoții parohi să vegheze ca, în casele credincioșilor, să nu fie icoane pictate incorect, ca de exemplu reprezentarea Sf. Treimi sub forma unui om cu trei capete (Boulgakov, *Cartea de câpătai*, Kiev, 1913, pp. 745-746, nota în limba rusă).

86. Vezi capitoul precedent: "Isihasmul și înflorirea artei ruse".

87. F.I. Bouslaev, *Opere*, t. 2, S.P. b. 1910, p. 1 331, în limba rusă.

88. K. Onasch, op. cit., p. 236.

ȘCOALA "TERITORIULUI DE LA GRANIȚĂ"
(14-19 Iunie 1996, Sejny, Polonia)

Adevărate "nisipuri mișcătoare" sunt azi teritoriile unde, cu sau fără voia lor, coabitează comunități etnice, oameni pe care etosul îi definește, îi diferențiază. Zilnic, produsele mass-media - oare a câta putere a lumii?! - readuc în atenție un subiect pe cât de trist pe atât de real: conflictul inter-etnic. Revendicările teritoriale în virtutea dreptului istoric, reconsiderarea "identității etnice", exacerbările naționaliste îi preocupă, în egală măsură, pe oamenii politici, pe militari, istorici, economiști, sociologi și filozofi; fiecare caută soluții de moment, "adevăruri" pasagere, teoretizează, dar, la final, obțin răspunsuri fragmentare ori reflecții formale. Edificiul european prefigurat prin structurile unor state libere, pacificate, democratice își vede întârziată realizarea în condițiile declanșării și acutizării unor conflicte locale (care, prin intervenții exterioare nesocotite, tind să se transforme în crize regionale). Evenimentele ce au urmat anului 1989 au demonstrat Europei că mai există "dileme balcanice", tragedia bosniacă devenind un semnal de alarmă pentru instituțiile și organizațiile internaționale abilitate să ia în discuție și să soluționeze, într-o oarecare măsură, probleme de acest fel.

Considerând că dialogul, înțelegerea și toleranța sunt elemente cheie de care nu se pot dispensa nici chiar europenii, fundația POGRANICZE, prin sprijinul acordat de TACIS și PHARE, organizează anual cursuri și conferințe pe tema Teritoriul de la graniță - interferențe: artă, cultură, civilizație. La aceste întâlniri participă reprezentanți ai țărilor din centrul și estul Europei, oameni diferiți ca etnie, religie, profesie, dar care încearcă să găsească, împreună, limbajul necesar pentru o "coexistență pașnică".

Circumscrișă unei tematici atât de generoase, sesiunea din luna iunie 1996 (desfășurată la Sejny, orașel situat la granița polono-lituaniană) a abordat, prin seminarii sau în cadrul atelierelor de lucru, particularitățile etosului, cele care caracterizează existența cotidiană și nu ideologia ce, la suprafață, agită pasiunile și impulsionează spiritele. S-au reunit reprezentanți din șapte țări: Belarus, Bosnia-Herțegovina, Israel, Marea Britanie, Polonia, Slovacia, România, (aceasta din urmă, obținând prin Comunitatea Europeană două burse "Pogranicze"; de ele au beneficiat Harieta Mareci de la Universitatea "Ștefan cel Mare" din Suceava și Violeta Marianciuc de la Muzeul Etnografic al Bucovinei); cursanții și profesorii și-au definit scopul întâlnirii prin experimentarea DIALOGULUI.

Dzevad Karahasan (profesor la Universitățile din Göttingen și Salzburg) și David Warszawski (ziarist polonez, corespondent al agenției poloneze de presă în timpul conflictului din Bosnia) sunt numai doi din invitații care, fără a ține prelegeri savante în fața celor 20 de cursanți, au încercat să descopere tălcul ideii de "identitate a sinelui". Interesant rămâne, printre altele, faptul că acești animatori ai discuțiilor (Peter Kyle, Leon Tarasewicz, Andrzej Strumillo, Stefan Starczewski, Tova Ben-Cwi) au desprins o reală concluzie: sentimentalismele interetnice dispar atunci când miza luptei implică supraviețuirea politică a unei comunități.

Întâlnirea de la Sejny a demonstrat că nu de utopii avem nevoie astăzi, ci de o luciditate eliberatoare. Imposibilitatea de a trece peste anumite bariere care, într-o viziune proprie, sunt necesare conservării etosului, conduce, adeseori la dramă. Pe seama lipsei de înțelegere și dialog (chiar și atunci când nu există un precedent în problema reconcilierii) pot fi puse cele mai tragice momente din istoria modernă a omenirii. Așa se explică - spunea Krzysztof Czyzewski, directorul programului "Școala teritoriului de la graniță" - de ce atâția intelectuali

au ajuns să fie convingi de justetea aprecierilor făcute de Hitler atunci când acesta punea pe seama "incestului etnic" declinul societății germane. Refuzul de a trăi alături de cei ce sunt diferiți de mine nu va reprezenta niciodată o modalitate de simplificare a situației, ci va demonstra și altora incapacitatea mea de a-i înțelege pe alții în măsura în care mă înțeleg pe mine.

Parabola PODULUI - prezentată de Krzysztof Czyzewski la încheierea întâlnirii - îndeamnă la reflecție: pentru a uni două maluri e mai ușor să construiești un pod decât să nivelezi malurile; e mai bine și mai folositor!

Cele șapte zile petrecute în atmosfera "Școlii teritoriului de la graniță" au cristalizat o păreră: fundația POGRANICZE nu încurajează nici o formă de absolutism (intelectual sau nu), pledând în favoarea toleranței și onestității și pentru un sistem în care ființa umană să nu mai fie scindată, în care, dreptul la diferență al acesteia să fie recunoscut pe deplin.

Harieta Mareci

Zilele academice ieșene, ediția a XIII-a, Rădăuți-Siret-Bălinești, 10-11 octombrie 1997

În cadrul *Zilelor academice ieșene*, Centrul pentru Studiarea Problemelor Bucovinei al Academiei Române a organizat manifestarea științifică "Istorie și valori". Ea s-a desfășurat în zilele de 10 și 11 octombrie 1997, în localitățile Rădăuți, Siret și Bălinești.

Cuvântul de inaugurare a manifestărilor a fost rostit de prof. dr. D. Vatamaniuc, directorul Centrului de Studii. Prezentarea programului și a obiectivelor urmărite a fost realizată de cercet. șt. drd. V.I. Schipor, secretarul științific al instituției.

Academicianul Vl. Trebici a vorbit despre *Profesorul Traian Brăileanu la 50 de ani de la moartea sa*, în prezența căruia, în anul 1938, și-a susținut licența cu o temă din istoria filosofiei.

Viceprimarul municipiului Rădăuți, P. Fasolă a rostit un cuvânt de salut din partea Primăriei, propunând ca, pe viitor, în asemenea acțiuni să fie angrenați și reprezentanții autorităților locale cu referate sau comunicări pe marginea problemelor socio-economice actuale ale zonei.

Prof. E. Pușcașu a adus la cunoștința publicului date mai puțin cunoscute din viața principelui ales, în anul 1859, în fruntea celor două Principate dunărene, având ca temă *Bucovinenii și A.I.I. Cuza*.

Despre *Aron Pumnul și biblioteca gimnaziștilor din Cernăuți* și rolul lor în viața culturală a Bucovinei de la mijlocul veacului al XIX-lea a vorbit prof. dr. D. Vatamaniuc.

O pledoarie pentru o școală cu un caracter educativ pronunțat a făcut prof. P. Bejinariu, în comunicarea *Revista "Școala", tribună de luptă pentru drepturile românilor*.

Prof. drd. L. Papuc a prezentat publicului *Periodice mai puțin cunoscute din Bucovina*, care se află în fondurile Bibliotecii Centrale Universitare din Iași.

Lector univ. dr. Șt. Purici a prezentat câteva date importante privitoare la rolul elitei intelectuale în formarea și promovarea conștiinței identității naționale la românii din Bucovina, în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Prof. drd. M. Olaru a încercat o înlăturare a unor clișee în abordarea istoriografică a vieții publice și a partidelor politice în Bucovina la hotarul secolelor XIX-XX.

Comunicarea *Profesorul Ilie Vișan, personalitate complexă a timpului său*, axată pe evocarea cadrelor didactice rădăuțene în legătură cu aniversarea a 125 de ani de la întemeierea Liceului "Eudoxiu Hurmuzachi", a fost susținută de prof. V. Bătă.

În ziua a doua, manifestările au continuat în orașul Siret, beneficiind de sprijinul nemijlocit al Primăriei urbei. Academicianul Vl. Trebici a realizat o rememorare a evenimentelor dramatice din vara-lui 1940, în împrejurimile Siretului. Ing. V. Tăblan, primarul orașului, a remarcat o relativă lipsă de receptivitate a intelectualității siretene în ceea ce privește punerea în valoare a tradițiilor și personalităților zonei, sugerând instituirea unei "zile" a Siretului.

Lucrarea *Toponimia minoră a Bucovinei*, de Nicolai Grămadă, a fost prezentată de acad. Vl. Trebici, prof. dr. D. Vatamaniuc și prof. dr. I. Popescu-Sireteanu. Universitarul, ieșean a lansat primul volum al monografiei sale *Memoria limbii române*, în care se încearcă valorificarea bagajului de limbă conservat în diverse fonduri: toponimic, documentar, al științelor naturii etc.

Prof. drd. L. Papuc a vorbit despre volumul lui I. Popescu-Sireteanu, *Între două veșnicii*, care, în opinia prezentatorului, reprezintă adevărate "poeme în proză".

Cercet. șt. drd. V.I. Schipor a prezentat cartea *Frânturi de cultură bucovineană*, de L. Papuc.

Participanții la manifestare au efectuat apoi o deplasare la Bălinești, la biserica "Sfântul Nicolae", ctitorie a logofătului Ion Tăutu, târnosită la 1499. Preotul Victor Bobu a realizat un succint istoric al bisericii și al cercetărilor care au avut loc aici.

Manifestarea a fost însoțită de discuții, o parte din materiale urmând să fie publicate în "Analele Bucovinei".

Ștefan Purici

Disertații în Istoria Bucovinei

(7 martie 1997)

În ziua de 7 martie 1997, în Sala de Consiliu a Facultății de Litere din București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat de către prof. Olimpia Mitric cu tema: *Scriptorii, cărturari și manuscrise în limba română din nordul Moldovei (secolele XVI-XIX). Catalogul manuscriselor în limba română din fonduri și colecții sucevene*, în vederea obținerii titlului de doctor în filologie.

Din comisie au făcut parte: prof. dr. Alec Hanță, președinte, Universitatea București; prof. dr. Dan Horia Mazilu, conducător științific, Universitatea București; prof. dr. Gheorghe Mihăilă, Universitatea București, membru corespondent al Academiei Române; cercetător principal I, dr. Stancu Ilin, Institutul de Istorie și Teorie Literară "George Călinescu" din București; cercetător principal II, dr. Gheorghe Chivu, Institutul de Lingvistică al Academiei Române; cercetător principal II, dr. Cătălina Velculescu, Institutul de Istorie și Teorie Literară

"George Călinescu" din București; prof. dr. Gabriel Ștrempel, membru de onoare al Academiei Române, Directorul Bibliotecii Academiei Române.

De dimensiuni apreciabile, lucrarea are trei mari capitole: I Scriptori, cărturari și manuscrise în limba română din nordul Moldovei (secolele XVI-XIX); II Repertoriul general al manuscriselor alcătuite în limba română din nordul Moldovei; III Catalogul manuscriselor în limba română păstrate în colecții și fonduri sucevene.

Ultimul capitol, cel mai întins, constituie, de fapt, fondul lucrării. Catalogul manuscriselor românești păstrate în fonduri sucevene este un tezaur de 133 de exemplare, depistate la diferiți deținători din regiune (instituții de cult, muzee, arhive), unele total necunoscute bibliografiei de specialitate.

Amplul studiu ce precede Catalogul se constituie într-o însemnată contribuție la istoria cărții manuscrise, la circulația de idei și la evoluția mentalităților. Într-o societate puternic afectată de repetate războaie și ocupații, prădăciuni și contradicții sociale, este greu de imaginat că ar mai existat timp, dispoziție și bani pentru îndeletniciri culturale. Or, tocmai acesta este scopul acestui studiu: a dovedi că în mănăstiri, în școlile de pe lângă ele, în târguri, în localități mai mici și mai ferite s-au făcut pași importanți în crearea unui nou climat cultural. Repertoriul manuscriselor traduse, copiate sau elaborate în nordul Moldovei (al II-lea capitol), ordonate cronologic în cadrul fiecărui scriptorii este în măsură să confirme și să demonstreze acest lucru.

Atestând o serioasă documentare și o deosebită probitate științifică, lucrarea se încheie cu un indice (al autorilor, traducătorilor, copiștilor, legătorilor și al titlurilor de opere întâlnite) și cu un număr de reproduceri după manuscrise.

Alăturându-se, în mod fericit, celorlalte lucrări similare, existente deja în domeniu, lucrarea este în curs de publicare, în colecția "Academica" a editurii ATOS din București.

Mihai Lazăr

Florin Constantiniu, *O ISTORIE SINCERĂ A POPORULUI ROMÂN* (București, Editura Univers Enciclopedic, 1997, 590 p.)

Cărțile fundamentale se nasc târziu. Ele sunt încununarea unor eforturi îndelungate, perseverente, bogate. E și cazul cărții *O istorie sinceră a poporului român*. Autorul ei, Florin Constantiniu, și-a început activitatea în urmă cu exact 40 de ani, la Institutul "N. Iorga". El s-a afirmat și remarcat prin contribuții însemnate, referitoare la evul mediu românesc, la veacul al XVIII-lea îndeosebi, dar și la unele din cele mai delicate și vulnerabile probleme ale celui de-al doilea război mondial. Preocuparea sa pentru documentarea temeinică, exhaustivă, erudiția, spiritul analitic, răbdarea benedictină de-a căuta, afla și releva lucruri noi, harul de-a chibzui și găsi Cuvântul "care să exprime Adevărul" i-au fost răsplătite, între altele, cu premiul "Nicolae Bălcescu" al Academiei Române, încă din 1972. În revistele de specialitate, la reuniuni și congrese științifice în țară și străinătate, la dezbateri aprinse asupra unor teme dintre cele mai sensibile, la radio și televiziune, el s-a impus prin vivacitate, capacitate de-a descifra și apăra cu îndrăzneală, cu perspicacitate și o impresionantă armătură de argumente, *sine ira et studio*, ceea ce a fost, realitatea obiectivă a trecutului.

Recenta sa lucrare, *O istorie sinceră a poporului român* - la care autorul s-a gândit de aproape 40 de ani - ne oferă, după propria-i mărturie, "o posibilă explicație a faptelor, nu o explicație infailibilă"; cartea sa e un îndemn neiertător și convingător, adresat colegilor de breaslă, izvoditorilor de istorie, dar și cititorilor, de-a stigmatiza și înlătura "părerea veche, din secolul trecut, consolidată în anii socialismului național și persistentă și astăzi, că nimic din ceea ce nu este convenabil imaginii exaltat pozitive a neamului românesc și trecutului său, nu trebuie lăsat să pătrundă în cărți și manuale de școală".

În acest travaliu îndrăzneț, care i-ar putea mira și irita pe mulți dintre colegii săi, autorul își ia ca "apărător" pe savantul Dimitrie Cantemir, care, zice Florin Constantiniu, "a fost cel dintâi învățat român, care a încercat o schiță de psihologie națională", mai ales, adăugăm, în capodopera sa *Istoria ieroglifică*, uriaș pamflet al propriilor noastre defecte: își ia ca "sfătuitori" pe Leopold Ranke ("dacă vrem, așa cum repetăm mereu, să învățăm ceva din istorie, atunci ea trebuie cunoscută **așa cum a fost**"), pe I.L. Caragiale ("câteva picături de pelin pot, cu savoarea lor mai aspră, face oarecare bine cititorilor noștri, după atâta și atâta dulcețarie!"), pe Emil Cioran (care-i scria unui prieten: "mă voi sforța să întunec puțin icoana Mioriței, să vorbesc și de gâlbeaza ei!"). Îl mai simțim, în taină, și pe Eminescu, adresându-ni-se, cu acea necruțătoare întrebare din faimoasa lui *Doină*: "De ce, vai de biet român, săracu, îndărăt tot dă ca racu?"

O primă calitate a cărții, pe care ne-o oferă Florin Constantiniu este grija de-a selecta și ierarhiza, limpede și concis, numai faptele și evenimentele definitorii, cu observațiile și concluziile cele mai argumentate asupra lor, eliminând tratările întortochiate, zeloase, excesele factologice, presupunerile, ipotezele.

Prima parte, istoria veche, reconstituie pe 30 de pagini, ceea ce autorul crede că se știe azi **exact** cu privire la procesul care începe cu antropogeneza și se încheie cu etnogeneza: începuturile vieții și civilizației pe teritoriul patriei, "marea stăpânire" a lui Burebista, cucerirea Daciei de către romani, retragerea aureliană, obștea sătească, relațiile între autohtoni și migratori, răspândirea creștinismului, desăvârșirea etnogenezei.

Cea de-a doua parte, istoria medievală, este de 4 ori mai extinsă, ocupând 137 de pagini. Ea are o "arhitectură" cu multe elemente novatoare, concentrate în 4 capitole: constituirea statelor feudale, lupta cu Semiluna, evoluția țărilor române în etapa "descreșterii" puterii otomane și absolutismul luminat. Rețin atenția observațiile și concluziile privitoare la: particularitățile feudalismului românesc, structura socială, instituțiile statale, relațiile româno-otomane, dimensiunile regimului fanariot, implicațiile stăpânirii habsburgice și ale "unirii" cu Roma, barocul în cultură și artă etc.

Istoria modernă este împărțită în șase capitole, care se întind pe 111 pagini: frământări politice, unirea și domnul ei, principele străin, "inauguralul umbrat" (primele dezamăgiri), soarta pământurilor românești sub stăpânirea străină și "România Mare". Fără a ne propune să analizăm toate evaluările și nuanțările noi, ale autorului, vom semnală câteva, cărora le subscriem. La începutul epocii moderne, "spațiul românesc s-a aflat inclus într-un triunghi geopolitic, având unghiurile la Viena, Petersburg și Istanbul" (p. 197). Revoluția lui Tudor, în fapt, "a rămas o rășcoală". Și dacă, ceea ce a urmat a fost "abolirea regimului fanariot și restaurarea domniilor pămâtenesc", adevărul este că, "în decizia Porții a cântărit evaluarea defecțiunii unor fanarioți, care s-au alăturat revoluției grecești" (p. 205). Însă, în tratările istorice de până acum s-a trecut cu vederea un fapt extrem de grav, că, "schimbarea de regim politic, survenită la 1822, nu a dus cu sine lichidarea tuturor practicilor nefaste, introduse sau consolidate de regimul fanariot, între care, în primul rând se afla **corupția**" (p. 206).

Prin adoptarea Constituției din 1866 "societatea românească se angaja în viața parlamentară în straie ce nu erau croite pe măsura ei. Ea începea o școală - cea a parlamentarismului apoi a democrației - pe care, din pricina vicisitudinilor istorice, nu a absolvit-o nici astăzi!" (p. 240). Chiar după cucerirea independenței, România continua să fie "o țară, în care **bacșișul** și **hatârul** rămăneau coordonatele vieții publice, confruntarea între partide se deplasa adesea din zona politică în cea a politicianismului", adică "în aceea a servirii interesului personal, prin accesul la putere sau prin câștigarea favorurilor puterii". Ca urmare, pe la 1900, România era "o țară a contrastelor: lux rafinat, de stil occidental la nivelul elitelor, trai cu moșteniri orientale la nivelul claselor de mijloc și sărăcie - întâlnită azi în lumea a treia - în lumea satelor".

Referindu-se la "binefacerea" stăpânirii străine, autorul dezvăluie politica preferențială a Curții din Viena pentru unguri, care s-au răzvrătit la 1848 și mai puțin pentru românii fideli; în cazul Bucovinei, autorul surprinde acel "adevărat asalt demografic alogen" și cu precădere "imigrația masivă a elementelor ucrainene (rutene) și evreiești"; face distincția între stăpânirea rusă, care, în Basarabia a dus la "rusificarea elitei românești" și care "a ținut într-o stare de înapoiere provincia", în vreme ce Transilvania, Banatul, Bucovina au beneficiat de "spiritul de ordine" și de "racordarea lor la civilizația Europei Centrale", fapt ce a dus "la propășirea materială și spirituală a românilor".

La capitolul "România Mare", evaluări nuanțate se fac cu privire la: anii neutralității, controversa politică pe seama alianțelor viitoare, superficialitatea și erorile dovedite de politicieni, cauzele înfrângerilor succesive, puse, adesea, în mai toate lucrările, pe seama nerespectării obligațiilor asumate de aliați, dar ignorându-se propriile noastre deficiențe; sunt semnificative aprecierile lui Octavian Goga, citate de autor - care, revoltat, scria: "Țară de secături, țară minoră, căzută rușinos la examenul de capacități în fața Europei... Aici ne-au adus politicienii ordinari, hoții improvizăți astăzi în moraliști, miniștri care ne-au vândut o viață întreagă, deputații contrabandiști... Nu ne prăbușim nici de numărul dușmanului, nici de armamentul lui, boala o avem în suflet, e o epidemie înfricoșată de meningită morală".

Captivante sunt și paginile ce se referă la "reînvierea militară" în iarna, primăvara și vara anului 1917, pacea "draconică" impusă de Puterile Centrale după părăsirea frontului de către armata rusă, ceea ce "geană de lumină" deschisă odată cu unirea Basarabiei la statul român,

redobândirea Bucovinei, "transformarea unui vis în realitate", la Alba Iulia, apoi "din nou în primejdie" - odată cu proiectul Republicii Sfaturilor a lui Bela Kun "pentru un atac conjugat sovieto-ungar împotriva României" cu intenția de-a transforma într-o "republică sovietică", ceea ce a generat riposta armatelor române până la Budapesta.

Ultima parte a lucrării, istoria contemporană are nu mai puțin de 226 pagini și conține patru capitole sugestive: 1. România Felix?; 2. România și al doilea război mondial; 3. România în sfera sovietică de hegemonie; 4. O monarhie comunistă: România sub Ceaușescu. Această parte este, poate, cea mai originală în integralitatea ei și ar impune o analiză specială, de mai mari proporții. Să amintim doar că, în legătură cu perioada interbelică, pe care adesea o luăm în seamă, azi, ca un model al "democrației" trecute, autorul, după ce întreprinde o minuțioasă și riguroasă analiză a aspectelor pozitive și deficiențelor, constată între altele că: nimic mai fals decât a face din perioada interbelică "epoca de aur" a democrației românești, când, de fapt, "burghezia română era relativ slabă" și, întocmai ca și în epoca modernă, burghezia "nu a putut să elimine acea moștenire nefastă, turco-fanariot-orientală"; democrația interbelică "a rămas firavă" și a fost "asaltată de două totalitarisme: legionar și regal"; în locul unei democrații veritabile s-a alunecat spre "o Lupeascocrație"; cât despre "virtuțile" conducătorilor interbelici, un comentator declara: "România este o țară atât de bogată, încât, dacă ar fi condusă succesiv de zece din cei mai proști oameni pe care îi are lumea, tot nu ar putea să o ruineze!".

Lăsând cititorului plăcuta surpriză de a descoperi, ca într-o imensă oglindă, o foarte concentrată enciclopedie imagologică, a unor personalități românești și străine, despre calitățile și defectele noastre ca popor, vom rezuma opinia istoricului în legătură cu întrebarea, care ne chinuie încă pe toți, ca un sfredel ce ni se răsucesce în adâncul măruntaielor: "A fost în decembrie 1989 o revoluție?" Autorul refuză să ne dea un răspuns tranșant, pentru că, "orice tentativă în această direcție l-ar duce pe cercetător de la istorie la politică". Admite însă că "războiul psihologic și războiul electronic au fost desfășurate cu o siguranță, care indică prezența experților". Se constată "un fapt tulburător și unic în istoria militară universală: în lupta dintre armată și "teroriști", partea înfrântă - "teroriștii" - nu a lăsat pe "câmpul de bătaie" nici un mort, nici un rănit și nici un prizonier".

Istoricul nu-și poate ascunde în final amărăciunea că "perioada de tranziție" stă "sub semnul celor două plăgi, abătute asupra societății românești de cel puțin trei sute de ani: **bacșișul și hatârul**. Corupția și hoția au ajuns la niveluri fără precedent în istoria națională. Libertatea - atât de râvnită în anii dictaturii comuniste - a fost înțeleasă ca libertatea de a face orice sau de a nu face nimic". Care ar fi soluția? **Exemplul germanilor și japonezilor**, care după catastrofa din anii celui de-al doilea război mondial și-au suflecăt mânecile și au făcut ca țările lor să renască din ruine, și, în domenii esențiale, să-i întrecă pe învingători" sau îndemnul lui Deng Xiaoping, adresat chinezilor, când ieșeau din convulsiile "revoluției" culturale: **"Un taifun de muncă!"** Vom mai găsi resursele?

Ne aflăm, neîndoindu-ne, în posesia unei cărți fundamentale, scrisă cu talent, plină de observații și evaluări originale, care fără să le minimalizeze înfăptuirile înaintașilor, fără să conteste virtuțile, nu ocolește nici defectele, care ne caracterizează, ca popor. Ea rămâne fundamentală nu prin epuizarea materialului istoric adunat, nici prin totalitatea judecăților pe care le face autorul, ci mai ales prin reacțiile cu mult mai numeroase și mai benefice care îl asaltează pe iubitorul și au atât mai mult pe izvoditorul de istorie, obligându-l pe fiecare la un intim și prelungit dialog cu propria-i conștiință, un interogatoriu profund, răscolitor și, în ultima instanță, roditor.

Mihai Iacobescu

***Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, coordonator științific
Constantin Preda, București, Ed. Enciclopedică, vol. I (A-C), 1994; vol. II (D-L), 1996.***

După apariția celui de-al doilea volum al enciclopediei aici prezentate, ceea ce constituie aproximativ jumătate din această lucrare, după cum a fost proiectată, putem aprecia cu adevărat efortul meritoriu al autorilor care au dorit și au reușit să ofere specialiștilor, studenților, dar și unui public mai larg un util instrument de lucru. Un colectiv dintre cei mai reputeți cercetători din diverse domenii și din diferite centre culturale ale țării, ne prezintă acum rodul strădaniilor lor și nu numai, lucrarea reușind mai tot ceea ce a realizat arheologia românească în decurs de peste un secol.

Articolele enciclopediei se referă la culturi și stațiuni arheologice, popoare antice, tipuri caracteristice de obiecte și tot ceea ce intră în conținutul civilizațiilor străvechi și vechi de pe teritoriul României de la apariția primelor urme de viață umană. Lucrarea continuă pe coordonate ample o primă realizare din istoriografia noastră și anume: *Dicționar de istorie veche a României*, sub redacția regretatului profesor D.M. Pippidi, apărut în 1976. Trebuie să mai menționăm aici și o altă lucrare de acest gen: *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, elaborată de trei autori:

R. Florescu, H. Daicoviciu și L. Roșu. Noua realizare nu se remarcă numai prin înmulțirea articolelor, ci și prin introducerea unor voci care să reflecte și rezultatele din alte domenii: epigrafie, numismatică etc. ca și a celor reieșite din cercetările interdisciplinare. În acest fel, conținutul enciclopediei este variat și poate fi un instrument pentru cunoașterea istoriei vechi a României, o modalitate pentru începători și studenți să-și lămurească noțiuni de o mare varietate.

Subliniind calitățile acestei lucrări am putea să ometem câteva observații sau sugestii asupra cărora invităm pe autori să mediteze ca o viitoare ediție să ne ofere bucuria unei mai mari împliniri. În acest sens, avem în vedere aspecte diferite referitoare la concepția, conținutul unor articole, tehnoredactarea volumelor și, în fine, ilustrația enciclopediei. Propun lectorului, în cele ce urmează, să urmărească o succintă dezbateră a lor, începând cu o precizare nu lipsită de importanță.

În nota asupra ediției se evidențiază că lucrarea a fost elaborată între anii 1983-1990, totuși ea vede lumina tiparului în 1994, primul volum și 1996, cel de-al doilea. Această regretabilă întârziere, care nu aparține în nici un fel autorilor, le impunea totuși o adaptare și o revizuire asupra unor probleme de ordin general, chiar și în cursul editării, având în vedere schimbările, unele radicale, în abordarea istoriei, în general, și a celei românești, în particular. Răzbat într-o serie de articole concepții materialiste istorice la care, de altfel, s-a renunțat de multă vreme.

O primă problemă: cea cronologică - când are loc sfârșitul antichității și începutul evului mediu românesc? Autorul a optat pentru o mai veche periodizare și anume: secolul al X-lea, deși mai adecvată ar fi fixarea acestui moment în secolul al VII-lea d.H. Un alt aspect este cel referitor la spațiul geografic avut în vedere. Cercetarea istoriei vechi, cum este îndeobște cunoscut, nu poate să se limiteze la frontierele actuale și remarcăm că sunt menționate firesc fenomene culturale, descoperiri de pe teritoriul tuturor țărilor vecine, chiar și de mai departe. Dar, cu surprindere constatăm că sunt ocolite cele din vechiul spațiu românesc. În cele două volume sunt menționate numai șapte (!) descoperiri arheologice din Basarabia și din nordul Bucovinei! S-ar fi putut ca una-două să ne fi scăpat la numărătoare, dar situația nu s-ar schimba cu nimic.

Dacă am menționa că cel puțin de trei ori mai multe articole se referă la teritoriul bulgăresc, de pildă, această ignorare, probabil impusă în anii redactării, nu mai este admisibilă însă în anii tipăririi enciclopediei și nu vedem de ce această eroare metodologică nu putea fi eliminată între timp. Această constrângere, voită după 1990, numai la teritoriul României, are și consecințe nedorite în ceea ce privește materialul cartografic, asupra căruia merită să revenim, dar și asupra conținutului unor articole care tratează culturi arheologice care își au aria de extensie și pe teritoriile altor țări, unde aceste culturi au primit alte denumiri (nemenționate în majoritatea cazurilor) și unele, în numeroase situații sunt reprezentate de complexe consistente, și bine cercetate, omise de cele mai multe ori.

Considerăm că nu ar fi fost lipsit de interes ca în această enciclopedie să fi apărut articole referitoare la istoriografia arheologiei românești, mai ales că există modele europene în acest sens (ne referim la enciclopedia pre- și postistorică a Europei coordonată de J. Filip). Ar fi fost normal să se prezinte instituții de cercetare sau de învățământ, societăți academice, muzee care au avut contribuții substanțiale la cercetarea arheologică, ca și menționarea periodicelor care au reflectat acest efort și, nu în ultimul rând, a cercetărilor, mai ales a celor care sunt acum în lumea umbrelor. Despre toate acestea, este drept, un singur articol - "Arheologia" - de patru pagini, dar mi se pare foarte puțin.

În ceea ce privește conținutul articolelor, sunt și aici o serie de observații. Articolele referitoare la culturi arheologice, la piese cu o evoluție tipologică îndelungată în timp, trebuiau redactate după un model unic, riguros și însoțit de o ilustrație adecvată. Conținutul propriu-zis reflectă în unele situații, numai părerea autorilor, fără a mai menționa alte opinii, ceea ce pentru o enciclopedie nu este permis, ca și limitarea bibliografiei la propria operă a autorului care semnează vocea respectivă, ceea ce este jenant. Din păcate, exemplele ar fi numeroase și nu este locul și nici cazul de a fi menționate, fapte care limitează valoarea lucrării.

O altă observație se referă la tehnoredactare. Cum foarte multe localități din România au nume identice, descoperirile arheologice de pe teritoriul lor au fost reunite, așa zice în mod nefericit, într-un articol unic, cifra care marchează distincția dintre localitățile omonime fiind aproape ilizibilă, iar bibliografia dată la sfârșit pentru toate localitățile cu același nume sporește și mai mult confuzia. Aceeași situație este și în cazul articolelor care se referă la fenomene complexe, de durată - de exemplu: agricultura, armata, ceramica etc. - unde nu se mai fac distincții vizibile între epoci sau fapte specifice și, unde, din nou, bibliografia este redată la sfârșitul articolului respectiv, fapt care o face inutilizabilă începătorilor sau publicului larg, tocmai celor cărora li se adresează astfel de lucrări enciclopedice.

În fine, remarcăm că ilustrația foto este de bună calitate. Totuși o ilustrație adecvată, arheologică, nu este prezentă, sunt figuri de piese izolate, unele alese numai pentru calitatea lor estetică, spectaculară, dar arheologia nu descoperă numai obiecte de artă. Lipsesc scheme de evoluție tipologică, planșe cu piesele tipice ce definesc culturile arheologice, diagrame cronologice etc. De asemenea, materialul cartografic este extrem de sărac, chiar mai puțin față de dicționarul editat în 1976. S-ar fi impus prezentarea hărților de răspândire a culturilor pe plan european sau numai național, cu fazele și etapele lor.

Cu toate acestea, bogăția informațională a enciclopediei aici recenzate ne determină, peste toate cele semnalate mai sus, din păcate la ele s-ar putea adăuga și altele, să susținem totuși că lucrarea reprezintă o realizare meritorie care nu trebuie să lipsească celor care doresc să cunoască istoria veche a României.

Mircea Ignat

Mircea Babeș, *Die Poienesti - Lukasevka - Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten von Christi Geburt*, Bonn, 1993, 248 p., 46 fig. în text + 58 planșe.

Cartea care face obiectul recenziei noastre a apărut în binecunoscuta colecție Saarbrücker *Beiträge zur Atertumskunde* editată de Institut für Vor- und Frühgeschichte der Universität des Saarlandes din Saarbrücken, dirijată de personalități prestigioase ale cercetării arheologice germane, între care și prof. Rolf Hachmann, cel ce prefățează această carte. De fapt, în colecția amintită au mai apărut și alte contribuții românești, dar motivul pentru care socotim necesar să stăruim asupra acestei lucrări constă, mai cu seamă, în faptul că ea reprezintă o monografie arheologică ce privește spațiul est-carpatic.

Mircea Babeș, în prezent profesor la Universitatea din București, este un binecunoscut cercetător al arheologiei și istoriei dacice, ca și a altor etnii pătrunse în spațiul dacic, cum ar fi cea a

bastarnilor, de neam germanic. Tocmai asupra ultimei probleme se referă cartea aici recenzată care analizează, în primul rând, descoperirile arheologice ce pot fi atribuite acestei populații, vestigii care individualizează cultura Poienești - Lukasevka (în continuare citat P-L) și relațiile ei cu alte arii culturale sincrone.

Deși lucrarea lui M. Babeș se subintitulează modest "Contribuții asupra culturii în spațiul est-carpatic în ultimele secole î.H.", ea reprezintă o amplă și sistematică monografie arheologică a culturii P-L. Remarcăm, de la început, la o primă răsfoire condițiile grafice, de tehnoredactare și ilustrația de foarte bună calitate. Dacă cele de mai sus pot fi puse pe seama editorului german, sistematizarea riguroasă și tratarea minuțioasă a fiecărui aspect aparține, în schimb, autorului care a avut știința să realizeze o lucrare de ținută europeană. Prin felul cum a fost scrisă această lucrare, ea se integrează perfect și egalează cele realizate de școala germană de arheologie, de care, într-un anumit fel, aparține și M. Babeș, beneficiarul unei burse a Fundației Humboldt acordată autorului acum două decenii.

După o succintă introducere (pp. 13-15), urmează un al doilea capitol, unde se prezintă stadiul actual și istoricul cercetărilor (pp. 17-20), care ne precizează cadrul în care are loc demersul autorului.

Cel de-al treilea capitol, mult mai consistent (pp. 21-58), se referă la monumentele culturii P-L: așezări, necropole, depozite, descoperiri izolate. Aici sunt analizate sistematic și în detaliu toate aceste monumente. Mai mult chiar, autorul își publică monografic propriile săpături, cum ar fi cele din așezarea și necropola de la Borosești, dar și altele cum ar fi cele de la Davideni sau Ghelăiești care erau parțial inedite, ca și mormintele din importanta necropolă de la Poienești, cercetate de autor după 1979. Aceste prezentări, cu ilustrarea completă a materialului semnificativ ca și discutarea informațiilor editate, ne arată suportul material consistent pe care autorul își bazează concluziile sale, dând posibilitatea, în același timp, lectorului să se convingă sau nu de încheierile cărții.

Un alt capitol tot atât de important (pp. 59-120) este și cel care analizează vestigiile din aria și epoca care face obiectul cercetării, fie că ele aparțin culturii P-L, fie că au o altă origine. Sistematic și metodic sunt cercetate toate antefactele atât din punct de vedere tipologic, cât și evonologic. Important este faptul că autorul a prezentat pentru fiecare categorie de obiecte planșe cu scheme tipologice ca și hărți cu răspândirea acestora nu numai în aria P-L, dar și în plan european, fapt care reprezintă o modalitate modernă și eficientă în cercetare, din păcate atât de puțin uzitată în studiile românești de până acum. În aceste pagini se remarcă rigurozitatea și stăpânirea perfectă a metodei tipologice și cunoașterea perfectă a literaturii de specialitate.

Cel de al V-lea capitol (pp. 121-162), constituie o sinteză a descoperirilor arheologice. Aici este definită cultura P-L, originea și relațiile ei cu alte arii culturale. Totodată, pe baza unor metode moderne de studiere a vestigiilor arheologice-statistice combinatorie, stratigrafia orizontală etc., se stabilește, în primul rând, cronologia relativă, internă a culturii P-L ca și a altor descoperiri din spațiul est-carpatic, ca, în final, autorul să încerce încadrarea cronologică absolută a culturii P-L.

În fine, un capitol de concluzii istorice (pp. 163-180) încheie această amplă cercetare prin compararea rezultatelor reieșite din investigațiile arheologice cu cele din analiza surselor scrise antice. S-a stabilit, între altele, atribuirea etnică a culturii P-L, definirea etnosului de bastarni, ca și istoria acestui neam, reconstituită sistematic numai pe bază de izvoare clare, indubitabile.

Monografia se încheie cu alte două capitole în care nu trebuie să vedem simple anexe (pp. 181-248). Este vorba de un catalog al tuturor descoperirilor cunoscute în România, Republica Moldova și Ucraina. Dar în cazul de față avem de-a face, așa cum am arătat mai sus, și cu publicarea materialelor inedite din cercetările arheologice efectuate de autor, care se dovedesc a fi deosebit de bogate. Desigur, aici găsim adunat conștiincios și tot materialul edit care aparține epocii și spațiului care face obiectul studiului de față. În sfârșit, o vastă bibliografie, care se dovedește exhaustivă, încheie textul monografiei. Planșele, de o calitate ireproșabilă, sunt menite să argumenteze textul și să permită o judecare personală a lectorului asupra materialului faptic.

O atât de cuprinzătoare monografie ar părea că rezolvă totul. Tocmai o expunere atât de completă și atât de sistematică va genera, în viitor, alte cercetări și studii, dar cu toate acestea cartea lui M. Babeș va rămâne o lucrare de referință în istoriografia românească și nu numai.

Am semnalat, în continuare, câteva aspecte din ansamblul de probleme studiate în monografia prezentată care ar succita interes și recunoaștem că alegerea este subiectivă prin preocupările celui care semnează aceste rânduri.

O primă chestiune ar fi cea a descoperirilor prebastarne cu sau fără elemente culturale cultice, orizont încă puțin documentat arheologic. Pe aceeași linie a penuriei vestigiilor cercetate sistematic se situează și descoperirile reprezentând pe autohtonii geto-daci aflați în aria culturii P-L. În cazul din urmă, autorul recenziei de față își exprimă mea culpa, întrucât două sondaje arheologice ale sale (Liteni și Budeni-Dolhasca, ambele din județul Suceava) au rămas inedite. Deși materialul arheologic nu este prea numeros, el ar fi putut, într-o oarecare măsură, să aducă un spor de date referitoare la existența și la unele trăsături specifice ale culturii geto-dacilor din aria P-L, unde așezările lor încep a fi depistate, dar lipsesc, în schimb, necropolele. În ambele situații, cercetărilor arheologice viitoare le revine misiunea de a rezolva cele semnalate și a ne oferi posibilitatea unor discuții pertinente.

În ceea ce privește încadrarea cronologică a culturii P-L între anii 150-50 î.H., după cum precizează M. Babeș, am face observația-că sfârșitul acestei culturi (pus pe seama creșterii puterii dacilor în vremea lui Burebista) pare a nu fi simultan în toată aria sa de răspândire, căci în zonele ei nordice este posibilă o prelungire a existenței ei chiar până în primele decenii ale sec. I d.H., corelând dispariția acestora cu apariția primelor manifestări ale "culturii" Lipița. În această ordine de idei menționăm că etnosul bastarnic este încă prezent în izvoarele scrise antice din sec. I d.H., deși cultura P-L a dispărut din Moldova, dar mai cu seamă el este frecvent în scrierile secolului al III-lea d.H., până pe vremea împăratului Probus, în anul 280 d.H., cu toate că din punct de vedere arheologic, bastarnii nu mai sunt documentați, fapte care succită discuții și a căror deslușire nu este acum lesnicioasă.

Problemele mai sus semnalate, rămase încă obscure, nu înseamnă că n-au fost tratate temeinic în lucrarea lui M. Babeș, dar documentația arheologică actuală este extrem de săracă, iar afirmațiile categorice sunt premature încă. Desigur, lucrarea ar merita discuții mult mai ample, dar ne mulțumim, în încheiere, numai să subliniem, că aceasta, după părerea noastră, este cea mai bună monografie arheologică a unei culturi protoistorice din literatura românească de specialitate și să o recomandăm începătorilor sau studenților ca model de cercetare arheologică.

Mircea Ignat

**Eugen Comșa, *Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României*,
Ed. Academiei Române, București, 1995, 129 p.+122 fig.**

La Editura Academiei Române, în colecția "Biblioteca de Arheologie", cu nr. LIII, a apărut lucrarea lui Eugen Comșa *Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României*, lucrare în care autorul își propune să facă o incursiune într-un capitol deosebit de spectaculos și incitant al vieții și gândirii comunităților umane neo-eneolitice din spațiul carpato-danubiano-pontic, plastica antropomorfă, cu reverberații în diversele planuri, materiale și spirituale.

În *Cuvânt înainte* (pp. 7-11), prezintă pe scurt tabloul evolutiv al proceselor etno-culturale, care au avut loc în spațiul carpato-danubiano-pontic, într-o perioadă de aproximativ trei milenii (6000-3200 î.e.n.), când alături de conturarea, dezvoltarea și înflorirea trăsăturilor modului de viață neo-eneolitic s-au constituit și laturile spiritualității reprezentate în principal prin multiplele statuete antropomorfe.

Considerăm că ar fi fost poate bine ca aici autorul, reputat cercetător al neo-eneoliticului de la noi, să fi reliefat caracteristicile acestei epoci care, deși, relativ unitare, nu a fost lipsită de fenomene de continuitate și discontinuitate, progresele perioadei eneolitice față de cele ale perioadei anterioare, care și-au pus amprenta și asupra conturării mai exacte a cultului fecundității și fertilității și relațiile parentale, genetice și evolutive, cu neo-eneoliticul balcanic și egeean, pe de o parte, și cel central est și

est european, pe de altă parte. Credem că s-ar fi reușit astfel sugerarea mai clară a forței de creație și a originalității civilizațiilor neo-eneolitice din acest spațiu.

Tot aici autorul ne avertizează că prezenta lucrare reprezintă doar un capitol dintr-o amplă sinteză asupra neoliticului din spațiul nostru, care va fi urmată de altele referitoare la modul de viață și la uneltele din piatră din această perioadă.

După **Abrevieri** (pp. 13-14), Eugen Comșa abordează tematica propriu-zisă a lucrării începând cu capitolul I, **Istoricul cercetărilor** (pp. 15-21), aducând în fața cititorului principalele contribuții referitoare la cunoașterea acestui capitol al spiritualității neo-eneolitice, cuprinse într-o etapă de cercetare, începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și ducând, fără întrerupere, până în zilele noastre.

Suntem de părere că ar fi fost util de subliniat și contribuțiile unor cercetători sârbi, bulgari, ruși, ucraineni, maghiari, care în operele lor s-au referit la plastica unor civilizații care s-au dezvoltat și în anumite părți ale spațiului carpato-danubiano-pontic, sau unele lucrări ale unor cercetători români care au fost nevoiți să trăiască peste hotare și ale căror opere au fost, pe nedrept, "uite" de istoriografia de dinainte de 1989. De asemenea, meritau evidențiate contribuțiile unor specialiști de marcă în domeniul neo-eneoliticului, care au contribuit decisiv la definirea originii sau tipologiei unor piese plastice antropomorfe, cu atât mai mult cu cât ideile unora dintre aceștia sunt cuprinse în capitolele următoare.

Cel de-al doilea capitol este mult mai întins în economia lucrării generale (pp. 23-44), autorul tratând **Figurinele de lut ars și răspândirea lor în cadrul culturii neolitice**. Deși, Eugen Comșa ne arată că figurinele apar pe teritoriul României odată cu procesul de neolitizare, legat de cultura Cârcea-Gura Baciului, credem că nu ar fi lipsită de interes sublinierea că asemenea piese, lucrate în piatră și os, sunt prezente în acest spațiu sau în cel imediat apropiat, încă de la sfârșitul paleoliticului superior și, poate, din mezolitic, putându-se lansa ipoteza de lucru potrivit căreia aporturile sudice, la nivel spiritual, se grefează pe o serie de elemente de cult locale, așa cum s-a stabilit și pentru alte zone.

Autorul îi prezintă în continuare cititorului piesele de plastică antropomorfă din lut descoperite în cadrul civilizațiilor Cârcea-Gura Baciului, Criș-Starcevo, Dudești, Hamangia, Goian, Vădastra, Vincea, Turdaș, Petrești, Precucuteni, Cucuteni, aspectul cultural Aldeni II, cultura Gumelnița, Sălcuța.

Considerăm, având în vedere progresele înregistrate până în prezent în studierea plasticii antropomorfe neo-eneolitice, că ar fi fost folositoare o abordare unitară, tipologică a acestei categorii de descoperiri, eventual, în baza unor mari teme ale spiritualității acestei epoci, a legăturilor și elementelor de continuitate care au existat între diferite civilizații, precum și ale relațiilor cu lumea contemporană din teritoriile vecine.

De asemenea, în folosul unei mai bune înțelegeri a evoluției plasticii antropomorfe, credem că ar fi trebuit respectată schema periodizării și cronologiei neo-eneoliticului, consacrată în literatura de specialitate. Astfel, poate era necesar ca după ce s-a vorbit de plastica civilizației Starcevo-Criș, să se reliefeze, alături de plastica civilizațiilor Dudești și Hamangia, cea a civilizației Vincea, care face parte din același orizont cronologic și cultural al eneoliticului anatoliano-balcanic, care a afectat direct regiunile sudice ale spațiului carpato-danubiano-pontic și indirect, de cele aflate mai la nord și care au contribuit împreună cu fondul neolitic anterior și cu elemente ale neoliticului est-central european la geneza civilizațiilor de la sfârșitul neoliticului și începutul eneoliticului în teritoriul aflat în discuție.

În același timp, ne apare ca necesară analizarea plasticii antropomorfe pe complexe culturale Dudești-Boian-Gumelnița, Vincea-Turdaș, Precucuteni-Cucuteni, Vădastra-Sălcuța, etc., prezentarea deosebit de puține plastici aparținând ceramicii liniare și justificarea acestei situații ca și adecvarea denumirii aspectului cultural Aldeni II la realitățile actuale Stoicani-Aldeni (sau Stoicani-Aldeni-Bolgrad), sau sublinierea influenței plasticii civilizației Hamangia asupra celei ale civilizațiilor Precucuteni și Gumelnița.

În capitolul al III-lea, **Tipuri deosebite de figurine de lut ars** (pp. 45-51), autorul se oprește, pe scurt, asupra figurinelor de tip tesalic, a celor cu brațele în poziții diferite, a celor reprezentând personaje de vârstă diferite, personaje cu greutate în spate, altele de tip troian (n.n. "en violon") și un grup de figurine din sudul Olteniei. Deși fac obiectul unui capitol separat, cu excepția statuetelor de tip tesalic, a celor duble și a celor "en violon" ("troiene"), ce alte figurine pot fi incluse în tipurile feminine sau masculine deja descrise în capitolul al II-lea ca variante ale acestora. De asemenea, remarcăm că

statuetele de tip troian sunt incorect numite așa, făcând parte dintr-un context mai larg al eneoliticului anatolian și cicladic (vezi D. Monah), fiind replici ale pieselor în aur și aramă ajunse la noi pe căi încă insuficient lămurite.

În capitolul următor, al IV-lea, intitulat **Figurinele de os** (pp. 53-66), Eugen Comșa face o analiză a pieselor plate și prismatice realizate din acest material descoperite în culturile Dudești, Hamangia, Boian, Gumelnița și Sălcuța, a celor prismatice din civilizațiile Gumelnița, Sălcuța și aspectul cultural Ariușd, sau a celor "en violon" din mediul Gumelnița-Cernavoda I și Sălcuța, discutând și eventualele lor destinații.

Figurinele de marmură (pp. 67-70) reprezintă titlul celui de-al V-lea capitol al acestei lucrări, Eugen Comșa inventariind șase statuete descoperite în civilizațiile Hamangia și Vincea, lucrate după canoanele plasticii din lut, și în civilizația Gumelnița confecționate identic ca și piesele din os, putând fi încadrate tipologic în categoriile de piese delimitate în capitolul al II-lea, având foarte probabil aceleași semnificații.

Capitolul al VI-lea denumit **Figurinele de aur**, abordează această categorie de piese deosebite identificate atât în mediul civilizației Gumelnița, Tiszapolgar-Bodroghkeresztur și Cucuteni, încadrate între piesele de cult.

Un capitol interesant, din punct de vedere etnologic, este cel de-al VII-lea, **Elemente ale vieții materiale și figurinele neolitice** (pp. 77-105) în care autorul, pe baza reprezentațiilor de pe statuetele antropomorfe, reconstituie elemente legate de îmbrăcăminte, încălțăminte, pieptănătura, podoabele și piesele de mobilier ale comunităților neo-eneolitice din arealul carpato-danubiano-pontic, arătând că acestea, alături de celelalte dovezi de cultură materială, vorbesc de nivelul înalt atins de civilizațiile locale în această epocă.

La fel de interesant și important, în același timp, este capitolul al VIII-lea care se referă la **Figurinele neolitice și aspecte ale vieții spirituale** (pp. 107-120), E. Comșa insistând asupra pieselor care reprezintă elemente de tatuaj cu o anumită semnificație de cult, aparținând civilizațiilor Gumelnița, Sălcuța și Cucuteni și asupra celor cu fața mascată din civilizațiile Starcevo-Criș, Vincea-Turdaș, Hamangia, Boian, Vădastra, Stoicani-Aldeni și Gumelnița, legate, de asemenea, de unele practici magico-religioase.

În același timp, unele din figurinele descoperite în mediul civilizațiilor Boian, Gumelnița, Precucuteni și Cucuteni au fost legate de redarea unor dansuri rituale, individuale sau în grup (vasele de tip horă), iar altele de prezentarea unor personaje feminine purtând vase pe cap, reprezentări cu vădite conotații rituale. Avertizăm că piesele descoperite la Trușești, jud. Botoșani, sunt date în prezent într-o secvență a fazei Cucuteni A₃ (și nu în Cucuteni A₂ cum fuseseră date inițial) în cadrul aspectului cultural Trușești-Drăgușeni (de la sfârșitul fazei Cucuteni A-Cucuteni A₃-A₄).

Avându-se în vedere varietatea tipologică a plasticii antropomorfe neo-eneolitice, situațiile topografice diverse de descoperire: în stratul de cultură, în locuințe, în gropi, în complexe închise sau deschise, în gropile funerare etc., ar fi fost de dorit ca autorul să reliefeze rolul cu totul deosebit al acestor statuete în diferite rituri și ritualuri aparținând cultului fecundității și fertilității, cu atât mai mult cu cât, de foarte multe ori, asemenea piese au fost identificate în complexe de cult și în sanctuare de tipul celor de la Parța, Poduri, Sabatinovca, Ovcearovo, Pianu de Jos, Ghelăiești, Buznea etc. (despre care, de altfel, nu se pomeniște nimic în lucrare). De asemenea, se poate considera, pe deplin temei, că statuetele antropomorfe reprezintă ipostaze diferite ale unor "paleodivinități" din panteonul neo-eneolitic, al fiecărei civilizații ale unor adoranți, în poziții rituale, sau ale unor scene sacre, dansuri rituale, zeița mamă (fecioară, mamă fertilă, bătrână) și paretul, "Demetra și Persephone", acolitul masculin, legate de riturile agrare calendaristice sau de cele inițiatice, de trecere, bazate toate pe ritmurile cosmice nemijlocite naștere-moarte-renaștere, care jalonează întreaga gândire mitologică a preistoriei și protoistoriei, lucru sesizat de reputați istorici ai religiei, și care au ajutat în mod esențial la reconstituirea spiritualității neo-eneolitice, legată ca și plastica de lumea anatoliano-egeeană.

În ultimul capitol, nenumărat, intitulat **Concluzii** (pp. 121-126), autorul face o sinteză a capitolelor precedente, aceasta putând ține loc de rezumat al întregii lucrări. Un rezumat în limba franceză (pp. 127-129) reluând o parte din concluzii, încheie această lucrare care are meritul major de a fi adunat laolaltă o mare parte a plasticii antropomorfe din spațiul carpato-danubiano-pontic, constituind

un instrument de lucru pentru cei care se vor apleca spre extragerea unor semnificații deosebite legate de acest palier al vieții spirituale neo-eneolitice.

Cele 122 de figuri ajută la înțelegerea ideilor expuse în text și încheie lucrarea, îmbogățind baza documentară a neo-eneoliticului din spațiul carpato-danubiano-pontic.

Dumitru Boghian

**Vasile Neamțu, *Istoria orașului medieval Baia (Civitas Moldaviensis)*,
Iași, 1997, 250 pagini**

Istoricul Vasile Neamțu - fiu al meleagurilor sucevene și profesor la Universitatea "A.I.I. Cuza" din Iași - ne oferă *Istoria orașului medieval Baia (Civitas Moldaviensis)*, lucrare ce este - așa cum apreciază un prestigios confrate într-ale aceleiași nobile îndeletniciri - "o operă de mare acribie științifică, o realizare de seamă a medievisticii contemporane românești, care îi încununează activitatea presărată cu reușite notabile".

Pe baza unor migăloase și îndeungate căutări și cercetări în arhivele și bibliotecile care au păstrat referiri la Baia, completând informațiile scrise - foarte puține - cu mărturiile arheologice ce au rezultat în urma investigațiilor efectuate de el împreună cu arheologii ieșeni Eugenia Neamțu și Stela Cheptea, timp de aproape trei decenii, Vasile Neamțu reconstituie procesul istoric al nașterii centrului urban, cea dintâi reședință voievodală sub Dragoș Vodă (1342-1353), Civitas Moldaviensis, a cărei pecete-sigiliu avea înscrisul "Sigillum capitalis civitatis Moldaviae terrae Moldaviensis" - sigiliul orașului Moldavia, capitala Țării Moldovenești. De la această așezare urbană - cea mai veche din Moldova - a pornit, s-a format și s-a consolidat apoi statul românesc de la răsărit de Carpați, care, în împrejurări insuficient de clare a preluat numele acestui târg de pe valea râului omonim.

În cele 250 de pagini, adică 187 pagini de text propriu-zis, un amplu rezumat în limba germană, un indice general, ilustrații, hărți, desene, Vasile Neamțu se referă la: izvoarele cunoscute până în prezent, stadiul actual al cercetărilor; cadrul fizico-geografic, care a favorizat și asigurat întemeierea așezării rurale în "chiuveta" de la Baia și, care, în ultimele decenii ale veacului al XIII-lea, "datorită poziției sale, avea să devină centrul unei formațiuni feudale și foarte probabil, un târg de vale, făcând astfel pași importanți pe drumul detașării sale de celelalte sate din zonă". Așezarea a primit "un număr mic de unguri, armeni și robi tătari", apoi un adaos de sași de la Rodna și Bistrița, încât, "peste sistemul de conducere tradițional, cu oameni buni și bătrâni, s-a suprapus unul mai evoluat" al acestora din urmă.

Într-un interesant capitol, "O samă de cuvinte", autorul face o originală și îndrăzneală incursiune în domeniul termenilor utilizați: cătun, sat, civitas, oppidum, gorod, castrum, zamok, târg, urbe etc., explicând, totodată, și toponimele Baia și Moldova.

Informații și concluzii inedite și bogate conțin și alte capitole referitoare la locuitorii Băii, aspecte demografice, conducerea orașului, revoluția economică a așezării, cultura materială și spirituală. Târgul era condus de 12 pângari, având în frunte un șoltuz, aleși din rândurile celor bogați. Baia avea cancelarie, consiliu și sigiliu proprii. Domnia era reprezentată la Baia printr-un vornic. Între îndeletnicirile tradiționale sunt atestate la Baia: apicultura, creșterea animalelor, pescuitul, vânătoarea, agricultura, culesul, meșteșugurile; dintre meșteșuguri autorul citează: mineritul, prelucrarea fierului, aramei, argintului, olăritului, prelucrarea lemnului, osului, pieilor și blănurilor, țesutul, croitoria etc. Meșteșugurile au ocupat o pondere însemnată în viața târgului în secolele XIV-XVII; în piața târgului, alături de localnici se întâlneau frecvent negustori veniți din Transilvania, Polonia, statele germane etc. La rândul lor, negustorii din Baia sunt semnați mergând și vânzând la Liov, Brașov sau prin pasurile Suhardului, Bârgăului și Tulgheșului, spre Bistrița sau alte orașe transilvănene. Baia a fost și un centru cultural și religios important. În perioada la care ne referim, din cei 18 studenți moldoveni aflați la universitățile din Cracovia, Praga, Viena, nu mai puțin de 11 studenți erau originari din Baia. Bisericile

de aici - o biserică catolică, din lemn, ridicată în anii 1360-1361, o biserică franciscană atestată documentar la 1377, catedrala din 1410 a Sfintei Fecioare Maria, devenită la 7 august 1417 sediul scaunului episcopal (cea mai frumoasă dintre toate lăcașurile catolice din Moldova medievală), precum și patru biserici ale ortodocșilor, din care s-au mai păstrat doar două. Biserica Albă, stribuită, după tradiția lui Ștefan cel Mare și datând din 1467, ca și biserica Adormirii Maicii Domnului, ctitoria lui Petru Rareș, din 1532 - ca și sobele de cahle, sculptura în piatră, picturile de la bisericile de aici sunt mărturii ale valențelor artistice ale așezării urbane de la Baia.

Ca o sugestie pentru o a doua ediție s-ar impune și un capitol despre decăderea orașului, ruralizarea sa, datorată unor factori interni și externi numeroși, complecși, care privesc mutații diferite, inclusiv schimbarea centrelor economice, de comerț etc. Această observație nu scade valoarea de excepție a monografiei la care ne referim.

În concluzie: ne aflăm în posesia primei monografii serioase, exhaustive, închinată celei dintâi capitale a statului incipient Moldova. Siretul și Suceava își așteaptă de mult astfel de cercetători, care să ne dea lucrări de referință de o astfel de probitate științifică.

Mihai Iacobescu

Francisc Pall, *Romanians of Transylvania in the middle Ages*, Cluj-Napoca, 1993, 40 p.

Apărut în colecția *Bulletin of the Center for Transylvanian studies* (vol. II, nr. 2, aprilie, 1993), sub egida Fundației Culturale Române, filiala Cluj-Napoca, studiul amplu al valorosului medievist român, dispărut în urmă cu câțiva ani, cuprinde date noi despre existența în secolul al XIV-lea a unor tradiții locale privind vechimea poporului român în regiunea de nord a Transilvaniei apreciate de autor ca aparținând secolului al XI-lea. Ele rezultă din supunerea unei critici istorice a unui număr de cinci acte provenite din Arhivele Vaticanului publicate de către canonul român dr. Aloisiu L. Tăutu în lucrarea *Vechimea românilor din Țara Oașului, cinci documente papale*, apărută în revista "Buna Vestire" (Roma, 1966-1967).

Cele cinci documente menționate sunt de fapt mai multe scrisori ale papei Grigore al IX-lea adresate "ministrelor provincial" din Ungaria al călugărilor franciscani din anul 1377, pentru a clarifica problema condiției juridice a cetății Medieș și a satelor dependente de aceasta, revendicată în același timp de trei episcopii catolice din regat și anume: episcopia de Agria, episcopia Transilvaniei (cu sediul la Alba Iulia) și episcopia de Oradea. În aceste scrisori se mai afirmă totodată, că satele dependente de cetatea Medieș aparținuseră în vremea de demult "valahilor schizmatici" adică românilor autohtoni de la care apoi au fost luate în stăpânire de către regele Bela al Ungariei la o dată de asemenea incertă, după care acești "valahi schizmatici" au fost convertiți la religia catolică.

Pentru a clarifica vechimea tradițiilor locale despre vechimea românilor în părțile nordice ale Transilvaniei în evul mediu pe baza acestor documente autorul a procedat la o analiză sistematică a unor aspecte ale acesteia; astfel, urma să fie stabilită data acaparării cetății Medieș și a satelor dependente de aceasta pe baza unor afirmații documentare incerte, ca de exemplu "înainte de Conciliul general" când se știe că s-au ținut mai multe Concilii generale, sau "pe timpul regelui Bela" când se știe că au existat mai mulți regi maghiari cu acest prenume. În legătură cu numitul "Conciliu general", autorul a opinat pentru cel ținut în anul 1179 acesta aflându-se înaintea celui din 1215, iar în privința regelui Bela acesta ar fi fost Bela al III-lea (1172-1198). Pe baza acestor identificări ar rezulta că cetatea Medieș și satele dependente de aceasta ar fi fost ocupate de regatul maghiar la sfârșitul secolului al XII-lea.

Dar faptul că posesorul cetății Medieș în 1377 era o nobilă anume Caterina, văduva lui Simion care afirma în scrisorile sale adresate Curiei papale pentru a preciza condiția juridică a acestei proprietăți că cetatea Medieș cu amintitele sate aparținuseră într-o vreme de demult "chiar șaiszeci de ani și mai mult de atâta timp încât nu există amintiri" <"during sixty years and more, so much time that they did not remember"> (pp. 10-11), l-a determinat pe autor să considere extinderea expansiunii

maghiare în această parte a Transilvaniei pe timpul regelui Ladislau cel Sfânt (1077-1095) adică în secolul al XI-lea, pe de o parte, iar pe de altă parte, că districtul Medieș, al cărui centru politic era cetatea cu același nume ar fi una din străvechile organizații prestatale, ca cele din Maramureș, Sălaj, Ardud peste care s-a suprapus apoi prin cucerire feudalismul maghiar ("the ancient pre-state organizations - principalities - from Maramureș, Sălaj and Ardud over Which Magyar feudalism come to be imposed later, by conquest") (p. 32).

Totodată autorul reconstituie numele vechi românesc al cetății Medieș și al districtului cu același nume care ar fi fost Vișiniș, devenit prin maghiarizare Meggues, cum apare în documentele medievale apoi tradus din maghiară prin Medieș (p. 30, nota 77).

În fine, în studiu au mai fost analizate și alte informații existente în scrisorile papale, de exemplu dijele înfeudate, convertirea românilor din districtul Medieș, jurisdicția diocezană, misionarismul franciscan.

Constantin Șerban

Mircea Grigorovița, *Din istoria colonizării Bucovinei*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1996, 160 p.

Privită din perspectiva lărgirii orizontului istoriografic, apariția unor lucrări referitoare la istoria Bucovinei suscită interes atât în rândul cititorilor neavizați cât și a specialiștilor. Inclusiv în programul unei strategii a recuperării, discursul istoric actual apare cu atât mai legitimat cu cât există încă probleme mai puțin studiate și controversate ce privesc istoria Bucovinei și care se regăsesc în lucrările istoricilor români, germani sau ucraineni. Imaginea acestei controverse, înțeleasă până la un punct - "nu există istoric fără înclinație subiectivă" scria G. Santayana - se cuvine a fi limpezită în spiritul respectării adevărului istoric pe baza unor logice și riguroase argumentații științifice.

Invitația spre lectură ne-o face de această dată Mircea Grigorovița, prin lucrarea *Din istoria colonizării Bucovinei*, a treia din seria operelor dedicate de autor istoriei acestui ținut românesc: *Învățământul în nordul Bucovinei (1775-1944)* și *Din istoria culturii în Bucovina (1775-1944)*.

Materialul este structurat în șase capitole: "Precizări teoretice", "Probleme generale ale istoriei Bucovinei", "Câteva neadevăruri istorice despre Bucovina", "Karl Emil Franzos și românii bucovineni", "Două lucrări despre Bucovina apărute în străinătate în 1993", "În dialog cu o carte", însoțite de alte precizări reunite sub titlurile "Preliminarii", "Câteva lucrări mai noi în legătură cu Bucovina", "Istoria Bucovinei și dragostea de patrie", "Concluzii".

Pomind de la ideea "unicității adevărului istoric" - asupra căruia autorul riscă o teoretizare în limitele romantismului - Mircea Grigorovița e călăuzit în demersul său de faptul că "Bucovina nu a fost o provincie multinațională", istoria ei fiind "în bună parte... istoria unei colonizări cu populații neromânești". Astfel, sunt aduse în discuție unele probleme discutabile ce privesc istoria acestui ținut: denumirea de "Bucovina" și terminologia evenimentelor din 1775-1918, actul răpirii Bucovinei, colonizarea și recensămintele austriece, situația românilor bucovineni, homo bucovinensis etc., autorul reluând concluziile deja încetățenite în istoriografia română.

O altă parte a lucrării lui Mircea Grigorovița este dedicată celor *Două lucrări despre Bucovina apărute în străinătate în 1993*. Este vorba despre lucrările semnate de Hannes Hofbauer și Viorel Roman, *Bukowina, Bessarabien, Moldawien. Vergessenes Land zwischen Westeuropa, Russland und der Türkei* (Viena, Editura Promedia, colecția Brennpunkt Osteuropa) și Emanuel Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit. Zur Sozial-und Kulturgeschichte einer mitteleuropaisch gepragten Landschaft* (Wiesbaden, Editura Harrasowitz, colecția Studien der Forschungsstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund, herausgegeben von Johannes Hoffmann. Band 14). După ce prezintă pe scurt autorii acestor cărți, Mircea Grigorovița se oprește asupra lucrării lui Emanuel Turczynski, la care face de altfel referiri pe parcursul întregului discurs, semnalând omiterea unor date esențiale și "partizanatul habsburgic" al autorului, lucruri care însă nu-i scad valoarea științifică. O

reeditare revizuită și îmbunătățită, cu o bibliografie care să includă și unele lucrări românești, i-ar aduce, după părerea lui Mircea Grigoroviță, calificativul unei opere "viabile, obiective, care să poată fi acceptată de toate părțile interesate".

Mircea Grigoroviță semnaleză și apariția, în Ucraina, a unor lucrări de popularizare despre Bucovina, care prezintă tendențios istoria acestui teritoriu: *Cernăuți*, Kiev, 1980, *Bucovina sovietică*, Kiev, 1980, *Cernăuți*, Ujgorod, 1981, *Cernăuți*, Kiev, 1991.

Un alt capitol al lucrării este dedicat scriitorului austriac Karl Emil Franzos (1848-1904), care, deși a fost adeptul ideologiei imperiale, a recunoscut faptul că majoritatea populației Bucovinei, la 1775, era de naționalitate românească. Încheindu-și lucrarea cu câteva concluzii, Mircea Grigoroviță e încrezător în ideea că "adevărul științific este arma cea mai puternică".

Lucrarea prezentată, a cărei titlu corespunde prea puțin cu problematica abordată, ar fi avut de câștigat dacă ar fi urmat o anumită logică în structurarea materialului, expunerea argumentelor și sintetizarea datelor istorice. Cu toate acestea, studiul lui Mircea Grigoroviță reprezintă un punct de vedere în disputa istoriografică generată de restituirea istoriei Bucovinei din diverse puncte de vedere.

Rodica Iațencu

Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Editura Humanitas, București, 1997

După mai multe și valoroase lucrări, cunoscute și apreciate de specialiști - între care, *Evoluția istoriografiei române* (1976), *Mari istorici ai lumii* (1978), *Probleme de geografie istorică* (1985), *La Mythologie scientifique du communisme* (1993) etc. - Lucian Boia întreprinde o foarte originală și îndrăzneță analiză asupra discursului istoric din secolele XIX și XX, reținând "nu orice deformare sau adaptare" ale reconstituirii trecutului, "ci acele accente ale discursului istoric, care se prind cu adevărat în structurile unei mitologii naționale, dând sens, prin trecut, proiectelor prezente". Un neavizat ar putea declara la sfârșitul lecturării cărții sale: în sfârșit, aflăm, de la domnul Boia, ceea ce gândeam de mult, că, istoria nu este știință, fiindcă, cei ce scriu istoria, pun pe seama generațiilor trecute ceea ce gândesc ei despre prezent sau despre viitor.

Autorul s-a temut el însuși de o interpretare deformată a lucrării sale, și, ca urmare declară în *Introducere*: "Nu demolarea mitologiei istorice este scopul nostru. Ceea ce nu înseamnă că nu ne rezervăm dreptul de a semnală întreținerea artificială și chiar amplificarea în prezent a unor mituri istorice și politice, care, în ciuda patriotismului afișat al promotorilor lor, nu fac decât să ne îndepărteze de ceea ce de altfel o largă majoritate dorește sau cel puțin afirmă: modernizarea și democratizarea societății românești, competitivitatea (inclusiv în domeniul ideilor) și integrarea țării în structurile europene".

Lucrarea are șapte capitole, în care se face o detaliată analiză dintr-o multitudine de unghiuri de vedere:

1) Istorie, ideologie, mitologie, în care se analizează discursul istoric în strânsă interdependență cu: prima intrare în Europa, în veacul al XIX-lea, problemele naționalismului și al modernizării, mitul lui Mihai Viteazul în preziua făuririi statului român modern unitar, glorificarea trecutului și evoluția scrierii istoriei în epoca de tranziție de la romantism la școala critică, paradigma junimistă și rolul acesteia. Deosebit de interesantă este analiza discursului istoric în epoca de după cel de-al doilea război mondial în anii ocupației sovietice, când s-a practicat un discurs istoric total antinațional, apoi s-a trecut la o fază "a recuperării trecutului", pentru a se ajunge în final la "o exacerbare naționalistă".

2) Originile. În acest capitol se analizează, în esență, vremea nașterii și afirmării latinismului, cu toate exagerările și implicațiile sale, revanșa dacismului cu "momentul dacic al comunismului", cu sărbătorirea bimilenară a epocii lui Burebista etc. Sunt abordate și oscilațiile

istoriografice în problema influenței slavilor, definițiile controversate privitoare la națiune, ca "organism biologic sau comunitate socială"?

3) În cel de-al treilea capitol, Continuitatea, se discută modul cum au evoluat în istoriografie problemele referitoare la aria de formare a poporului și limbii române la nord sau la sud de Dunăre, imperativele ideologice și argumentele arheologice în anii comunismului etc.

4) În capitolul IV, Unitatea, Lucian Boia trece în revistă modul cum a fost abordată problematica unității, cu presupusele sale forme de manifestare de-a lungul istoriei, evidențiiind exagerările și forțările ce s-au făcut în acest domeniu, ca și dificultățile de-a defini coordonatele sufletului și mentalității românilor.

5) Românii și ceilalți constituie capitolul V, care abordează mai întâi sintagma cuprinsă în celebrul vers eminescian, "cine-*a* îndrăgit străinii" ... autorul relevând "reacția unei lumi, a unei civilizații rurale, oarecum izolate" față de străini, reacție în general de toleranță, ospitalitate, de omenie, decât de respingere și ostilitate; rolul românilor ca apărători ai Occidentului; mitul francez și "contramitul german"; mitologia comunistă; repere postrevoluționare, cu observații fine, bine argumentate și problematica cuprinsă în "trei dosare sensibile: țigani, maghiarii, evreii"; problema prietenilor și dușmanilor, mai mult "un joc al istoriei".

La același capitol, autorul analizează și mitul unui pretins "complot împotriva României" pentru perioada anilor 1940-1947; o anume "tentativă imperială", fie prin asumarea moștenirii bizantine, fie prin mai vechiul "mileniu imperial al Daciei"; problema spinoasă ce privește "competiția drepturilor: națiuni, frontiere, minorități" - subcapitol extrem de delicat și captivant, în care autorul ajunge să demonstreze că, adunând plusurile și minusurile, românii au câștigat mai mult decât au pierdut, românitatea este astăzi mai puternică decât acum un secol și, în fond, chiar dacă între hotare de stat ceva mai înguste, mai omogenă decât România interbelică, cu procentul ei important de minorități. "România s-a crezut și s-a erijat, într-o vreme, a patra putere mondială", în vremea lui Ceaușescu, mediind între blocurile rivale NATO și Pactul de la Varșovia, China și URSS, cu "obiective fanteziste, precum pretenția ca, până la 1990, peste 95% din produsele românești să fie la nivelul mondial, iar restul de câteva procente peste nivelul mondial", etc.

6) În capitolul VI se abordează temele privitoare la eroi și salvatori, constituirea panteonului național, "tărierea boierilor: dosarul Ioan Vodă", invocarea lui Țepeș, mitul dinastic, "o a doua dinastie", "mitologia feminină: regina Maria", unii "salvatori interbelici", acea "mitologie legionară" și "de la Bălcescu la Gheorghe Gheorghiu-Dej" pentru a se ajunge ... de la Burebista la Ceaușescu" cu concluzia la acest capitol că "istoria este un instrument al Puterii". Ultimul capitol le oferă cititorilor posibilitatea să înțeleagă ce se petrece după 1989, răspunzând la întrebările: "ruptură sau continuitate?", "întotdeauna uniți"?, cu meditații asupra a ceea ce înseamnă "metodologia tăcerii", "libertatea de a spune orice" și despre "un moment care trebuie depășit: blocajul mitologic".

Așadar, încă o carte care spune mai mult decât s-a putut spune ieri sau alaltăieri!

Mihai Iacobescu

Frederick Kellogg, *O istorie a istoriografiei române*, traducere de Laura Cuțitaru, prefață de Alexandru Zub, Editura Institutului European, Iași, 1996, 188 pagini.

În universul cărții de istorie, adesea considerat stranie simbioză de verdict și dilemă, apariția unei lucrări de sinteză scrisă obiectiv, impune, cel puțin, interes și suspiciune; și asta pentru că prezentarea sistematică a etapelor parcurse de scrisul istoric presupune, în egală măsură, efort intelectual, perseverență și, de ce nu, curaj. Un astfel de proiect poate evidenția capacitatea istoricului de a examina critic, de a selecta și sintetiza informația dobândită în urma unor apreciable stăruințe de lectură, pentru că, spunea Lucien Febvre, "istoric nu este cel care știe, ci cel care caută".

Traducerea și editarea lucrării ce poartă în original titlul *A History of Romanian Historical Writing* reprezintă inițiativa Institutului European din Iași care, din nou, facilitează contactul celor preocupați de propria lor istorie cu informația istoriografică românească. Fără a putea fi acuzat de superficialitate, beneficiind de o experiență, recunoscută, în explorarea arhivelor și bibliotecilor, profesorul Frederick Kellogg urmărește, prin punctarea principalelor momente din istoriografia românilor, familiarizarea publicului interesat de subiect cu "acele comori literare care luminează realizările românești din diferite domenii de-a lungul mai multor secole" (p.14). Este, poate, și o demonstrație a capacității sale de a depăși sfera preocupării majorității istoricilor străini care văd prin aspectul politic și social-economic adevăratul rost în scrierea istoriei. Convinș fiind de faptul că analiza manifestărilor culturale ale unui popor contribuie la reconsiderarea experienței umane, în general, Frederick Kellogg își propune - ca obiectiv al demersului său istoriografic - să-i ajute "pe cercetătorii din orice mediu lingvistic englezesc să își dea seama de bogăția moștenirii românești" oferindu-le "un punct de plecare pentru propriile lor incursiuni în trecutul românilor" (p. 13). Motivația "trecerii în revistă" (sintagma îi aparține autorului) a celor mai semnificative momente din istoriografia românească se datorează opiniei potrivit căreia sublinierea unicității și a individualității scrierilor primează și nu doar construirea de galerii biografice; totuși se remarcă în cartea sa dorința îmbinării elementului cronologic cu evenimentul istoric și reflecția, expresia ambiției de a cuprinde întreaga problematică vizată.

Structurată pe șase probleme ("Scrieri istorice vechi din ținuturile românești", "Scrieri istorice românești moderne", "Scrieri istorice românești contemporane", "Lucrări străine despre istoria românilor", "Resursele și organizarea cercetării istorice românești", "Necesitățile actuale ale istoriografiei românești"), lucrarea, care nu însumează mai mult de 188 de pagini, devine - după cum remarca academicianul Alexandru Zub în cuvântul introductiv - "un instrument de lucru la îndemâna oricui se interesează de istoria românilor" (p. 10). Identificând cele mai reprezentative nume din istoriografia veche românească, autorul subliniază principalele idei în jurul cărora se circumscrie literatura istorică medievală: originea latină a poporului român, continuitatea populației autohtone după retragerea aureliană și raporturile țărilor române cu puterile vecine. "Scrierile istorice vechi din ținuturile românești" însumează producția istoriografică din secolele XV-XVIII, de la primele cronici anonime și până la realizările corifeilor "Școlii Ardelene", fără a omite punctarea teoriilor generatoare de polemică istorică. Stabilind caracterul novator al gândirii istorice de la începutul secolului al XIX-lea, Frederick Kellogg realizează conexiunea între contextul politic și ideile promovate de istoricii vremii care, pe lângă proclamarea individualității etnice a compatrioților lor, justificau existența politică a patriei. În ceea ce privește etapa 1859-1990, aceasta e situată sub semnul *vârstei*; de aur, de argint sau de mercur; "*vârsta istoriografică*" urmărește să-i grupeze pe istorici după specificitatea și valoarea scrierilor lor. În "*vârsta de aur*" (1859-1918) se reunesc nume sonore: Bogdan Petriceicu Hasdeu, Alexandru D. Xenopol, Dimitrie Onciul, Nicolae Iorga (personalități pline de energie, erudiție și, de ce nu, imaginație, adevărați "titani" ai istoriografiei românești); Ioan Bogdan, Eudoxiu Hurmuzachi, Teodor Păcățian (remarcabili exploratori ai arhivelor și editori de documente). "*Vârstei de argint*" (1918-1944) îi este caracteristică acea amplificare a interesului față de trecutul istoric, Kellogg subliniind ideea că, "numeroase teorii și descoperiri istorice ale vârstei de aur se bucură de o largă audiență, acum, în epoca pe care o numim vârsta de argint - deoarece argintul circulă pe arii mai extinse decât aurul" (p.66). Deși îi amintește pe Gheorghe Brătianu, Ion I. Nistor, Alexandru Lapedatu, în opinia autorului, istoricii reprezentativi sunt Nicolae Iorga, Petre P. Panaitescu, Constantin C. Giurescu; Iorga, deși încadrat printre arhitecții scrisului "*vârstei de aur*", își continuă evoluția în sfera istoriografiei din perioada interbelică prin editarea unor valoroase lucrări. Ideea apartenenței sale la cele două "*vârste*" vine în sprijinul afirmației criticului George Călinescu, uimit de genialitatea fecundă a istoricului: un spirit ca al lui Iorga nu poate fi cuprins între limitele strâmte ale vreunei școli, direcții sau curente. Investigând istoriografia "*vârstei de mercur*" (de remarcat alegerea elementului chimic!), autorul surprinde câteva din atributele, "inovațiile" și limitele literaturii istorice postbelice. Regimul politic instaurat după 1948 sprijinise inițiativa de "rescriere" a istoriei românilor, care, la rândul său, potrivit ideilor lui Petre Constantinescu Iași, contribuia la "obținerea de mari victorii" prin stimularea "patriotismului socialist" și al mândriei naționale (p. 95). Propunându-și să menționeze și sursele istoriografice moderne și contemporane străine reprezentative, Frederick Kellogg prezintă în "Lucrări străine despre istoria românilor" o sumă de materiale istorice aparținând istoricilor maghiari (care

insistă pe temele genezei poporului român și politicii promovate de români în perioada interbelică), germani (neuitând să amintească de Marx și de aprecierile sale față de istoria românilor), turci, slavi (ruși, bulgari, sârbi, cehi și sovaci), greci (preocupați mai ales de aspectele cultural-religioase), italieni, francezi și anglo-americani (ale căror cercetări s-au intensificat în urma acordurilor bilaterale încheiate după deceniul VI). Importante, în viziunea lui Kellogg, rămân "provocările intelectuale" oferite de realizările românilor de-a lungul istoriei, și nu de temeiurile extremiste, revizioniste, generatoare de confuzie și dispută ideologică. Convins de necesitatea realizării unor materiale de sinteză, cronologii, cataloage, dicționare biografice comprehensive, autorul semnalează sursele de care cercetarea istorică beneficiază în prezent (arhive, biblioteci, publicații periodice, statistici, bibliografii și alte mijloace de înlesnire a studiului istoric), atrăgând totodată atenția asupra potențialului ce poate fi exploatat eficient în folosul istoriografiei românești și universale.

Nu vom insista asupra celor câteva erori strecurate în textul lucrării (în marea lor majoritate, greșeli de tipar) sau aspecte necunoscute autorului american (ex. Teodor Balan, menționat doar ca "arhivar" care "strânge documente despre Bucovina" (p. 67) a fost un istoric de marcă, multe dintre lucrările sale - și nu numai culegeri de documente - rămânând de importanță capitală pentru cunoașterea istoriei acestui teritoriu). Rămânem la convingerea că prezența unei erate la sfârșitul cărții era indiscutabil, necesară.

Oferind o structură unitară lucrării sale prin completarea tematicii enunțate cu o scurtă cronologie a spațiului carpato-dunărean, o bibliografie selectivă și un indice de nume, Frederick Kellogg realizează așadar *O istorie a istoriografiei române* din perspectiva unui istoric american.

Fără a epuiza toate aspectele problemei, dar acordând posibilitatea aprofundării ei, un astfel de demers istoriografic poate, pentru istoricii străini suspicioși sau superficiali, să faciliteze accesul la un altfel de studiu a istoriei românilor, iar pentru specialiștii români să ofere, în anumite limite, o imagine asupra istoriografiei românești văzute din afară.

Harieta Mareci

Compendiu istoriografic al Liceului "Eudoxiu Hurmuzachi" din Rădăuți, Iași, Editura Bucovina, 1997, 380 pagini

Sub îngrijirea unui colectiv de profesori - Petru Bejenaru, coordonatorul lucrării, Luca Bejenaru, Ștefan Botezat, Viorica Goreac și Marian Olaru - cu sponsorizarea integrală a Fundației SOROS pentru o Societate Deschisă a fost tipărit, în condiții grafice corespunzătoare un frumos și voluminos *Compendiu istoriografic (1872-1997) al Liceului "Eudoxiu Hurmuzachi" din Rădăuți*, liceu ridicat recent la rangul de colegiu, ca o recunoaștere a rolului și locului acestuia, între unitățile școlare de profil, în procesul formării, educării și instruirii generațiilor de elevi din zonă.

Lucrarea se deschide cu un *Cuvânt înainte* semnat de prof. dr. D. Vatamaniuc, directorul Centrului de Studii Bucovina, al Academiei Române de la Rădăuți; el apreciază însemnătatea Anualelor Liceului "Eudoxiu Hurmuzachi" din Rădăuți și însemnătatea acestui Compendiu "la cunoașterea istoriei prestigioasei instituții de învățământ din această parte a țării".

După un lapidar medalion închinat celui care aureolează Liceul cu numele său plin de rezonanță, Eudoxiu Hurmuzachi (1812-1874), profesorul Petru Bejenaru, fost multă vreme unul dintre cei mai vrednici conducători al acestei instituții, justifică în al său *Argument* locul prioritar, de însemnătate vitală, în viața unui popor, al școlii, "elevată mădăvă hematogenă a societății" și "măsura tuturor lucrurilor", ca forum în care se descopăr, se cultivă, se promovează și se forjează valorile de mâine ale Patriei. Petru Bejenaru relevă că actualul compendiu continuă și completează, într-o viziune nouă, științifică, încercările anterioare ale lui Prelipceanu Aurel, Precup Vasile, Viforeanu Erast, Hurjui Ilarion și Colban Gheorghe, încercări care, datorită vicisitudinilor vremii, n-au putut vedea lumina tiparului. O *Cronologie*, întocmită de profesorul Marian Olaru, doctorand în istorie și actualul director

al Liceului, fixează principalele repere ale apariției și evoluției școlii, între anii 1872-1997, anul în care Liceul a sărbătorit 125 de ani de existență. O Scurtă cronică a Liceului, realizează profesorul Luca Bejenaru. În continuare, Compendiul conține: un medalion dedicat lui Ernst Rudolf Neubauer, profesor, scriitor și jurnalist, primul director al Liceului "Eudoxiu Hurmuzachi" (realizat de prof. dr. D. Vatamaniuc), evocarea Ion Nistor, văzut de unul din foștii săi studenți (Vasile Precup), sinteza succintă George Grigorovici, militant social-democrat din Bucovina, semnată de prof. drd. Maria Olaru; profesorul Luca Bejenaru prezintă apoi Biblioteca școlară și revista "Muguri", iar profesorul Petru Bejenaru - Cercetarea științifică a profesorilor; despre locul și rolul excursiilor efectuate de elevi și profesori ca o cale de cunoaștere și întărire morală scrie prof. Viorica Goreac. Compendiul mai cuprinde: expunerea prof. Petru Bejenaru, prezentată la adunarea festivă omagială a Liceului în calitate de director la 31 octombrie 1992, Demne evocări la o aniversare, o însemnare a ziaristei Emilia Brânzei, din Republica Moldova, Copiii basarabeni la Rădăuți, Prima promoție de absolvenți basarabeni, dată de Liceul "Eudoxiu Hurmuzachi" în anul 1995 (prof. Petru Bejenaru) Gânduri despre Liceul din Rădăuți, semnate de prof. univ. dr. ing. Aurelian Simionescu, de la Universitatea Tehnică "Gh. Asachi" din Iași, academician Radu Grigorovici din București, Emil Loteanu, regizor din Federația Rusă, prof. univ. dr. Ștefan Munteanu, de la Universitatea din Timișoara, prof. dr. docent ing. Radu Z. Tudose de la Iași, prof. Vasile Precup din Rădăuți și scriitorul Vasile Andru.

Cea de-a doua parte a monografiei cuprinde: planuri de învățământ din diverși ani, repartizarea numărului de ore la anumite discipline pe săptămână, lista șefilor de promoție din 1958 încoace, numele elevilor care au participat la Olimpiadele școlare și concursuri la etapa națională cu începere din anul 1956, liste ale absolvenților, precum și ilustrații cu valoare de document istoric înfățișând: cei dintâi bacalaureați, din 1885, absolvenți din diferiți ani, Comitetul filialei societății "Școala Română" din Rădăuți, chipuri ale unor foști elevi ai Liceului (între care I.G. Sbiera, George Grigorovici, Ilie Corfus, Traian Brăiloiu, I.T. Tamavski, Mihai Gușuleac, Ionel Negură, Iulian Vesper, Ștefan Cuciureanu, Dragoș Vicol, Emanoil Grigorovitz, Petre Răzuș) sau ale unor profesori, ca Leonida Bodnărescu etc.

Compendiul istoriografic este o lăudabilă "carte de vizită" a slujitorilor de azi ai acestei școli de prestigiu, un omagiu adus generațiilor de elevi și profesori de ieri, un gând însuflător și pilduitor pentru lucrul bine făcut.

Mihai Iacobescu

Valeriu Cozma, *Universitatea de stat din Moldova, 1946-1996*, Chișinău, 594 p.

O monografie, care să sintetizeze viața și activitatea dintr-o instituție de învățământ superior, pe parcursul unui număr rotund de ani, nu este niciodată o realizare științifică ușor de împlinit. Autorul e chemat să îmbine analiza și prezentarea în detaliu, cu aprecierea generală și judicioasă proporționată a secțiilor facultăților, profilurilor, catedrelor, laboratoarelor, să înfățișeze veridic întregul evantai de cadre didactice, tinere și vârstnice, consacrate ori numai în curs de afirmare, cu realizări în cele mai diverse domenii nu tocmai ușor de ierarhizat și evaluat de un singur om, să surprindă și să redea relațiile instituției cu Puterea, formele și proporțiile subordonării față de deciziile politice, conjuncturale ale regimului, modul cum au fost afectate și denaturate mai ales științele socio-umanistice, dar, totodată și să sesizeze tendințele firești spre autonomie și independență față de orientările și schimbările politice oficiale, fiindcă, în orice țară, învățământul superior, fiind cel mai înalt cadru de receptare, cercetare, elaborare și dezvoltare a științei și culturii tinde să aibă o voce proprie în cristalizarea, imprimarea și afirmarea progresului.

Cu aceste gânduri am deschis și parcurs voluminoasa monografie a istoricului Valeriu Cozma. Șef al Catedrei de Istorie contemporană, din aceeași instituție, Valeriu Cozma s-a născut în 1938 în orașul Cricova, raionul Criuleni. Soția sa, Valeria Cozma este șefa Catedrei de Istorie modernă și

contemporană la Universitatea de stat "Ion Creangă" din același oraș; ea a făcut, în aprilie 1995, un stagiul de reciclare-documentare la Catedra de Istorie a Universității "Ștefan cel Mare" Suceava.

Valeriu Cozma își slujește cu cinste, fidelitate și competență profesiunea de istoric, stimându-și cititorii tocmai spre a fi el însuși stimat; el este un om de știință cu largi deschideri spre universalitate, animat de idei și convingeri democratice, progresiste, aflându-se în cadrul elitei istoricilor dintre Prut și Nistru, alături de Al. Moșanu, Anatol Petrencu, Ion Buga, Ion Șâșcanu, Gh. Palade, Valeria Cozma, Elena Șâșcanu, Ion Niculiță, Ion Varta, Gh. Cojocaru și mulți alții afirmați în ultimul deceniu a slujitori și apărători ai Adevărului istoric.

În Prefața lucrării, istoricul Gh. Rusnac, rectorul Universității vede instituția ca "un adevărat focar de cultură" și "una din cele mai bogate surse de cultivare a personalității, de creare a elitei intelectuale", iar timpul actual impune ca "școala de orice rang să aibă cea mai mare prioritate", fiindcă "drumul spre adevăr, spre lumină nu poate fi trecut decât prin cunoaștere, că destinul țării, climatul de cultură și civilizație se făurește în școală, că talentele sunt cele mai mari comori ale unei națiuni".

În realizarea monografiei sale, Valeriu Cozma pleacă de la cercetarea atentă a arhivelor, a unor chestionare, publicații, a unei impresionante bibliografii, spre a contura și releva cât mai complex și nuanțat "activitatea tuturor subdiviziunilor Universității, inclusiv a facultăților, catedrelor, laboratoarelor, Senatului, Rectoratului, secțiilor, departamentelor, etc", reconstituind activitatea cadrelor didactice, dar făcând bogate referiri și la organizațiile obștești, viața studenților, cercurile științifice, evoluția în ansamblu și în detaliu în 50 de ani, dar și în perspectivă.

Cele aproape 600 de pagini ale lucrării sunt structurate în 5 părți: întemeierea și începuturile vieții universitare (1946-1950), activitatea departamentelor, învățământul științific - cu facultățile de Matematică și Cibernetică, Fizică, Chimie, Biologie și Pedologie - compartimentul facultăților socio-umane și politice, arte frumoase, precum și instruirea studenților, stagiilor și doctoranzilor de peste hotare. În final sunt prezentate baza materială, structurile auxiliare și tehnico-informaționale, perioada de tranziție, perspectivele. Dacă în anul înființării, Universitatea punea la drum cu 58 de profesori și 437 studenți, în 1996 numărul profesorilor este cu de 10 ori mai mare, 582, iar al studenților de peste 20 de ori, adică peste 9 000. Azi, pe lângă această Universitate, în Chișinău mai funcționează: Universitatea Tehnică (1964), Universitatea Pedagogică de stat "Ion Creangă" (1967), Academia de Studii Economice (1991), Academia Teologică (1993), ceea ce sugerează dimensiunile universitare la Chișinău.

Ceea ce sporește și înlesnește accesibilitatea și soliditatea textului propriu-zis sunt și elemente specifice unei bune lucrări științifice: abrevieri, note, indice de persoane, anexe, fotografii, statistici, scheme, grafice etc.

Valoarea monografiei de față rezultă cel puțin dintr-o cvadruplă perspectivă: 1) imensul material informativ adunat; 2) organizarea, "arhitectura" judicioasă a lucrării; 3) evaluarea critică a întregii evoluții, relevarea deopotrivă a realizărilor și limitelor pentru a-l obliga și ajuta pe cititor să mediteze și să aprecieze el însuși ceea ce-a fost și ceea ce trebuie făcut; 4) limba românească limpede, curată, frumoasă, elevată, elegantă, captivantă.

Istoria Universității de stat din Moldova, (1946-1996), a parcurs o evoluție ascendentă, impresionantă ca realizări spirituale și materiale de seamă; din rândurile absolvenților se pot azi enumera oameni de știință de mare prestigiu, membri ai Academiei Moldovei și ai altor foruri științifice de peste hotare, între care: 5 matematicieni, 13 fizicieni, 5 chimiști, 5 biologi, 7 istorici, 6 filologi etc. Nu există așezare rurală sau urbană pe cuprinsul căreia să nu lucreze astăzi absolvenți ai acestei citadele a științei și culturii. Lucrările unor cadre didactice de ieri și de azi au fost răsplătite cu premii naționale și internaționale, constituind realizări de referință în unele domenii. Autorul nu ezită însă ca să-i ofere cititorului posibilitatea de-a privi și cântări adevărul pe toate fețele sale, fie luminoase, fie pline de umbră, pentru ca, scrutând trecutul, generația de azi să poată face lucruri mai bune decât ieri, iar mâine cu mult mai bune decât astăzi. Valeriu Cozma nu uită să releve că, odată cu ridicarea și afirmarea Universității în acest teritoriu, "mii de oameni au fost executați, deportați, expulzați", că "spre a evita gulagurile staliniste, o mare parte din intelectualitatea de baștină a fost nevoită să părăsească meleagurile natale", că numai în 1944 "au emigrat în România peste 6 000 de învățători, iar din cei rămași, mulți au fost condamnați nelegitim la diferite termene de muncă silnică sau exilați în Siberia"; în numele "luptei împotriva cosmopolitismului" au fost condamnate și repudiate relațiile cu România și

Occidentul; predarea disciplinelor în limba rusă, promovarea cadrelor mai ales pe criterii politice și preferențiale, tratamentul inegal aplicat studenților în ceea ce privește accesul în facultăți în scopul deznaționalizării teritoriului dintre Prut și Nistru sunt câteva din elementele puse în lumină de autor; în 1951, de pildă, din 1435 de studenți, aici, în capitala Basarabiei, rușii reprezentau 44, 3%, evreii 22%, moldovenii 19, 8%, ucrainenii 11%, alte naționalități 2,8%, deși românii - etichetați în mod fals ca moldoveni - formau majoritatea populației din acest teritoriu.

Ultima parte a monografiei relevă ce a însemnat perioada de renaștere națională, alegerile democratice desfășurate în anii de tranziție, modul în care s-au făcut și se fac eforturi complexe pentru a se trece de la sistemul universitar național, cu componentele sale democratice și de deschidere spre universalitate, spre valorile universitare europene, mondiale, sub raport organizatoric și de conținut. Trecerea aceasta nu a fost și încă nu este un proces simplu, ușor. Elementele conservatoare, foștii activiști de partid și de stat, privilegiații regimului totalitar sovietic nu renunță de bună voie la situația pe care au avut-o. Dovadă este și mișcarea grevistă de mare amploare, izbucnită în primăvara anului 1995, când din inițiativa studenților de la istorie, în frunte cu profesorii lor Anatol Petrencu, Gheorghe Palade, Pavel Parasca au ieșit în stradă peste 4 000 de studenți, elevi, profesori, în Piața Marii Adunări Naționale, cerând păstrarea noțiunilor de limbă și literatură română, alte revendicări legitime.

Parte integrantă a istoriei teritoriului românesc dintre Prut și Nistru, istoria Universității de stat din Chișinău și-a găsit în pana istoricului Valeriu Cozma un slujitor fidel și competent.

Ar fi necesar ca, la o nouă ediție să se includă la început un capitol despre moștenirea culturală românească; după o succintă prezentare a politicii regimului țarist între anii 1812-1917 s-ar cuveni să se releve ce a făcut statul român în perioada interbelică, atunci când acest teritoriu a revenit la patria mamă, prin voința divină, prin voința locuitorilor din zonă. Astfel, s-ar afla că, în 1939 existau 2 718 școli, 7 581 învățători, cu 346 747 elevi, 12 școli de meserii, 13 gimnazii și licee industriale, 17 licee de băieți și 9 licee de fete, 24 gimnazii și școli medii; că începuturile învățământului superior își au rădăcinile în cele două facultăți de teologie și agronomie, în Școala de Arte Frumoase, Conservatorul de Muzică, Pinacoteca și alte instituții culturale înființate de statul român.

În partea finală a lucrării, credem că era necesar să se releve și numărul de burse acordate de statul român, elevilor și studenților din Basarabia, stagiile de reciclare-documentare efectuate de numeroși profesori din întreaga rețea de învățământ basarabean, după prăbușirea imperiului sovietic. Și, concluzia cea mai importantă, care s-ar fi cuvenit exprimată: imposibilitatea trecerii depline și definitive la un învățământ democratic, nou, eliberat de toate tarele trecutului sovietic fără rezolvarea trecerii teritoriului dintre Prut și Nistru în componența statului român, așa cum o cere întreaga istorie. Dovadă: recrudescența elementelor conservatoare rusofile din anii din urmă și sprijinul clandestin masiv acordat de Confederația Rusă, care, încă dorește să întoarcă îndărăt cursul istoriei, reabilitând teorii și concepții dintr-un trecut falimentar.

Mihai Iacobescu

Jacques Le Rider, *Mitteuropa*, Iași, Ed. Polirom, 1997, 163 pagini

Traducerea cărții lui Jaques Le Rider, *Mitteuropa*, apărută în celebra colecție "Que sais-je", era așteptată cu interes de publicul iubitor de istorie și cu atât mai mult de specialiști, dacă avem în vedere că, indiferent de unde au pornit sau continuă să fie ticluite planurile acestei Fete Morgane, de la Berlin sau de la Viena, ea vizează direct sau indirect și România.

Autorul cărții, profesor de germanistică, diplomat francez atașat o vreme la Viena, unul dintre cei mai buni specialiști în istoria spațiului central - european, trece în revistă procesul genezei și evoluției noțiunii istorice și geopolitice, de *Mitteuropa*, din epoca modernă și până în zilele noastre. Sub raport etimologic noțiunea înseamnă: centrul, mijlocul Europei, spațiul geografic ce se află la contactul a două lumi, cea de Vest, a civilizației franceze și engleze, pe de o parte, și cea de Est, unde începe Rusia; concepută fie de germani, fie de austrieci, în diferite etape istorice, *Mitteuropa* vizează un teritoriu,

care nu este exclusiv german - putând include teritorii ale popoarelor catolice și protestante din centrul și sud-estul Europei, dar și cele ale greco-ortodocșilor români, greci, bulgari, macedonieni, ucraineni, sârbi etc. - dar axul principal îl constituie mitul unui "mesianism" al poporului german (inclusiv austriac), ca "singurul capabil să aducă ordinea în haosul naționalităților" din această zonă, care, în același timp, poate deveni o "mare piață" pentru capitalurile și produsele germane.

La întrebarea: cum și când apare ideea acestei Mitteleuropa, autorul demonstrează că, ori de câte ori se produce o criză sau o mutație profundă în lumea statelor germane sau în Europa se pune în discuție, într-o manieră sau alta, o astfel de problemă; traumatismul războiului de 30 de ani, ca și diverse mutații epocale, de până azi, între care căderea zidului Berlinului și reunificarea Germaniei, dimpreună cu prăbușirea imperiului bolșevic și înlăturarea regimurilor comuniste, satelite ale imperiului moscovit, inspiră mereu diverse proiecte ideologice pe această temă.

Spre a înlesni cititorului posibilitatea să cunoască evoluția acestor proiecte, autorul analizează diverse momente istorice și concepții, încorporate în tot atâtea lucrări diferite, relevând atât partea amenințătoare, cât și cea utopică, a acestor planuri, unitatea și discontinuitatea lor. În același scop, Jacques Le Rider relevă, în sinteză, procesul colonizărilor cu populație germană în Pomerania, Macklenburg, Brandenburg, Boemia, zona Sudetă, Ungaria, Silezia, Polonia, regiunea Carpaților și Țările Baltice în sec. XIII-XIV, acel flux **Drangnach Osten**, al înaintării spre Est, catastrofa celui de-al doilea război mondial și stabilirea liniei Oder-Neisse, în urma căruia 13-14 milioane de germani au trebuit să se refugieze la vest de această linie; în același timp, autorul întreprinde dense incursiuni în timp și spațiu, spre a proiecta și analiza **modelul Sfântului Imperiu Roman Germanic** sau acea permanentă rivalitate **Prusia/Austria și mitul Habsburgic** al Mitteleuropei, cu dualismul austro-ungar, care a însemnat "o îngustare a ideii Habsburgice", mitul și realitatea monarhiei Habsburgice, evoluția realităților istorice "de la Sedan la Sadova și la primul război mondial". Deosebit de originală este abordarea problematicii din capitolul V, **Europa popoarelor și identitatea evreiască a Europei Centrale**, cu o referire aparte la "1848, primăvara popoarelor", cu "social-democrații și problema naționalităților", în care aflăm cu stupoare că însuși "clasicul" marxism-leninismului, Engels a formulat și difuzat acea faimoasă și contestată teorie a "popoarelor fără istorie", în care unii binevoitori ne-au inclus și pe noi; la același capitol, întâlnim tema **Evreii, cetățeni ai Europei Centrale**, una dintre cele mai captivante abordări din lucrare: în urma compromisului constituțional din 1867 s-au format "două subansambluri, austriac și maghiar"; "naționalitățile numite istorice (austriei și ungurii, n.n.) le dominau pe celelalte", iar evreii "erau cel mai bine plasați pentru a concepe ideea, ce-i drept cam suprareală, de supranaționalitate".

În continuare, de un interes aparte este pentru români abordarea **Câteva peisaje literare: Praga, Galiția, Bucovina** (cap. V.): autorul relevă, între altele, că, în preajma primului război mondial, evreii reprezentau 40% din populația orașului Cernăuți, "o Viena în miniatură", că "adevărata modernitate bucovineană începe în 1919 cu mișcarea suprarealiștilor de la Cernăuți" și reprezentanții de marcă ai evreilor cernăuțeni sunt Rose Ausländer și Paul Celan.

În ultima parte a cărții sunt analizate: lucrarea *Mitteleuropa* (1915) a lui Friederich, ideile de la 1914 și geopolitica imperialistă, înțelegerile dintre Republica de la Weimar și URSS pentru sabotarea și încălcarea tratatului de la Versailles, coordonatele politicii celui de-al III-lea Reich, renașterea proiectelor Mitteleuropei de după cel de-al doilea război mondial și până în prezent, îndeosebi cele din anii 1970 și 1980, când se face "conștientizarea unui <<mijloc al Europei>> prins între blocuri", despre ipotetica federație central-europeană de după anii 1990, sfârșitul Iugoslaviei și "revenirea fantasmelor privind Mitteleuropa", cu acea previziune a politologului Arnulf Baring, că "Germania nu va putea face altfel, decât să pătrundă economic în Europa de Est și este probabil că ea va obține astfel, ceea ce al III-lea Reich nu a putut niciodată să realizeze cu câteva sute de divizii: supremația asupra teritoriilor imense situate între Vistula, Bug, Nipru și Don" și că, în prezent, "Germania a redevenit cu adevărat puterea care-și exercită hegemonia asupra ansamblului teritoriilor desemnate sub termenul de Mitteleuropa".

Mihai Iacobescu

Petru Rusșindilar, *Hurmuzăcheștii în viața culturală și politică a Bucovinei*, Iași, 1995, 230 p.

Apărută în colecția *Istorie și civilizație*, seria Biblioteca de istorie a Bucovinei, tom 10, coordonată de "Centrul de istorie și civilizație european din cadrul Academiei Române", filiala Iași, lucrarea de față se înscrie în rândul recentelor monografii menite să contribuie la o mai bună cunoaștere a unor aspecte din istoria Bucovinei.

E drept că despre familia Hurmuzachi, în general, și despre unii membri marcanți ai acestei familii românești din Bucovina s-au scris numeroase lucrări încă din secolul trecut de specialisticu renume, dacă ne gândim la Constantin Morariu și I.G. Sbiera, apoi la mari istorici ca Nicolae Iorga, D.A. Sturdza, George Barițiu și Nicolae Bănescu, la T.V. Stefanelli, Teodor Bălan, Constantin Loghin, Silvia T. Bălan, D. Vatamaniuc, Aurelian Sacerdoțeanu, Minodora Duzinchievici și Mircea Cenușe.

Și totuși meritul autorului în elaborarea lucrării de față constă în utilizarea unui mare număr de documente, monografii, studii, articole, articole din presă, lucrări cu caracter memorialistic în cadrul unui eseu de sine stătător în care este abordat mult mai pe larg contribuția tuturor membrilor acestei familii de patrioți români la viața culturală, științifică și politică a Bucovinei în perioada stăpânirii austriece, apreciată de însuși autorul cărții drept "o sinteză mai largă asupra familiei Hurmuzachi și a rolului pe care acesta l-a avut în istoria românilor din Bucovina" (p. 10).

Expunerea d-lui Petru Rusșindilar a fost structurată în cadrul a opt capitole după cum urmează: I. "Scurtă incursiune privind obârșia, părinții, copiii, nepoții. II. Câteva precizări istorice"; III. "În vâltoarea revoluției române de la 1848-1849 din Bucovina"; IV. "Hurmuzăcheștii și proclamarea Bucovinei ca ducat autonom"; V. "Constantin Hurmuzachi și Unirea Principatelor Române"; VI. "Hurmuzăcheștii și redobândirea autonomiei Bucovinei"; VII. "Apostoli și teoreticieni ai doctrinei naționale"; VIII. "Eudoxiu Hurmuzachi și întemeierea istoriografiei românești moderne".

Abordând această temă de bază ca parte componentă a istoriei Bucovinei din secolul al XIX-lea, autorul prezintă o adevărată frescă a personalității principalilor membri ai acestei familii în special asupra lui Doxache Hurmuzachi și a celor cinci fii și două fiice, adevărate medalioane biografice pe baza materialului documentar publicat până acum. Din ele rezultă că membrii acestei familii posedau cunoștințe temeinice în aproape toate domeniile științei, că la Cernaucă și Cernăuți unde aceștia își aveau reședință pentru întâlnirea cu intelectualitatea epocii, fuseseră înființate biblioteci particulare alcătuite din publicații tipărite în Bucovina și în alte țări europene, dar și un bogat fond de manuscrise românești și străine cu conținut literar și istoric aflate astăzi în depozitele Bibliotecii Academiei Române. Apoi, într-o formă sintetică, este derulată istoria Bucovinei de la sfârșitul secolului al XVIII-lea până în ajunul primului război mondial, care de fapt este și cadrul istoric în cuprinsul căruia familia Hurmuzachi și-a adus din plin cel mai de seamă aport în lupta românilor pentru emancipare națională și culturală a acestui pământ strămoșesc.

În aceste limite cronologice sunt aprofundate unele momente mai importante ca de exemplu Revoluția de la 1848-1849, timp în care reședința Hurmuzăcheștilor de la Cernaucă s-a aflat la un moment dat în centrul revoluției române de la 1848-1849, aici convergând aproape toți fruntașii români revoluționari din acea vreme. Urmează apoi momentul Micii Uniri a Românilor din 1859 prin care s-au pus bazele statului român modern din epoca modernă. Tot în această perioadă au avut loc pe rând: lupta pentru menținerea autonomiei administrative a ducatului Bucovinei proclamată în 1849, dobândită pe deplin în 1861/1862, lupta pentru unitatea și autonomia bisericii ortodoxe din Imperiul habsburgic, lupta pentru emanciparea culturală a românilor din Bucovina prin intermediul numeroaselor societăți cu caracter științific, artistic și cultural. De asemenea, autorul mai prezintă pe larg activitatea lui Eudoxiu Hurmuzachi pentru redobândirea drepturilor din vechime ale Câmpulungienilor asupra ocolului lor datând din perioada întemeierii Moldovei, precum și aceea închinată elaborării pe baze documentare temeinice a istoriei românilor ca urmare a investigării arhivelor imperiale din Viena timp de aproape trei decenii.

În concluzie, considerăm meritorie contribuția științifică a d-lui Petru Rușșindilar în tratarea acestei teme care îmbogățește cu o nouă lucrare istoriografia românească actuală, în general, și a Bucovinei, în special.

Constantin Șerban

I. Saizu, *Eminescu - cât veșnicia*, Editura "Noel", Iași, 1997, 176 p.

O carte despre Mihai Eminescu este întotdeauna binevenită cu atât mai mult atunci când este pusă în lumină o latură a activității sale mai puțin receptată. Iată că istoricul ieșean I. Saizu, care mai are la "activ" câteva cărți despre Luceafăr, scoate un volum dens, semnificativ intitulat, *Eminescu - cât veșnicia*, dezvăluind marelui public o altă ipostază a geniului eminescian, aceea de istoric al neamului său.

Structurată pe câteva capitole: Eminescu printre noi, Trei zile din veșnicie, în templul lui Clio; Meditații geopolitice; Imperative iminente; Cadru de înfăptuire; Pilda marelui contemporan Ion Ionescu de la Brad, autorul, după ce a studiat o vastă bibliografie, presa vremii și un important număr de manuscrise, ne introduce adânc în universul gândirii istorice eminesciene, precizând ca unul care a avut înăscută "fascinația trecutului", a studiat cronicile și cântecele populare, a cutreierat țara, a "cunoscut mai bine ca oricine poporul din toate provinciile", Eminescu s-a identificat în întregime cu istoria, aspirațiile și geniul poporului său. Și dacă a fost așezat de istorie la confluența intereselor marilor imperii cu veleități de dirijare și subordonare, calea de supraviețuire și progres a poporului român, misiunea sa în societatea modernă, nu poate fi alta decât cea rezultată din învățămintele proprii istoriei ce "înfățișează lumii un popor ce nu a stăpânit pe nimeni, care n-a manifestat tendința de a supune, dar care s-a apărut cu arma în mână contra agresiunilor directe. Deși "e mică țărișoara noastră, îi sunt strâmte hotarele, greutatea vremurilor au știrbit-o", dar "e țara noastră, e țara românească, e patria iubită a oricărui suflet românesc, într-însa găsim toate putințele dezvoltării, întocmai ca într-una oricât de întinsă".

În ce privește căile de dezvoltare "înfără solidarității cu valorile tradiționale", Eminescu preconiza "acceptarea formelor moderne progresiv, gradual și nepripiț", intensificarea muncii (incluzând industrializarea) și ieșirea din matca activității unilaterale care o forma agricultura - caracterizate amândouă "de-o valoare egală". Autorul remarcă faptul că Eminescu a fost un susținător al dezvoltării industriei ca mijloc de edificare a bazei materiale moderne a societății românești, ca factor de civilizație, nu ca opțiune politică bilaterală. Conceptul de progres la Eminescu s-a identificat și cu necesitatea asigurării "primatului națiunii române", a "conservării naționalității și a țării cu orice mijloace și pe orice cale", specificitatea națională trebuind a fi sincronizată cu însăși misiunea românilor în istoria universală. Poporul român caracterizat ca "viteaz în războaie, muncitor și liniștit în timp de pace, apărător de adevăr, glumeț și senin, drept și bun la inimă ca un copil" trebuie să devină un strat de cultură, la gurile Dunării, atrăgând atenția țărilor civilizate.

În legătură cu poziția geopolitică a statului român, Eminescu pune problema legăturilor cu vecinii mai mici sau mai mari, apreciind că "deși de gîntă latină, poporul român nu trebuie să se reazime pe cea mai puternică dintre națiuni ci să se bazeze pe bunăvoința egală a vecinilor noștri răsărită dintr-un echilibru nu de simpatii sau antipatii, ci de interese"; iar românii din afară au datoria de-a face o politică națională de demnitate "nu cerșind drepturile ci înscriindu-le pe flamuri".

Între numeroase probleme abordate pe tărâm istoric, autorul remarcă la Eminescu și frecvența demonstrațiilor efectuate în legătură cu unitatea de neam a românilor și a independenței lor statale. "Împreună cu unirea din 1859, independența se articula organic, spune Eminescu, cu tradițiile luptei românilor, cu geniul neîmbătrânit al istoriei sale"; independența fiind "suma vieții noastre istorice, ea a fost pururea prezentă, întinecată numai uneori de nevoile momentului, noi n-am făcut decât a mănținea

cu mai mult ori mai puțin succes ceea ce ei au câștigat fie prin sângeroase lupte, fie prin dezvoltarea unei isteții extraordinare puse amândouă deseori în serviciul acelei unice preocupări a păstrării neamului și a țării".

Lucrarea se încheie cu un rezumat în limba engleză și un binevenit indice de nume.

În sfârșit, valorificând moștenirea lăsată, încorporată în strălucitoare reflecții de istorie, filozofie politică, geopolitică și geostrategie, de o mare actualitate, autorul și-a îndeplinit o sfântă datorie de credință, demersul constituindu-se într-un omagiu adus, la 147 de ani de la naștere, Luceafărului care strălucește intens pe firmamentul spiritualității românești.

Gavril Irimescu

ISTORICUL NICHITA ADĂNILOAIE

Mihai Iacobescu

Istoricul Nichita Adăniloai, președintele Societății de Științe Istorice din România a împlinit, la 1 mai 1997, frumoasa vârstă de 70 de ani.

Slujitorii muzei Clio din Alma Mater Sucevensis, conducerea Filialei județene Suceava a Societății de Istorie, colegiul de redacție al revistei "Codrul Cosminului", seria nouă, îi urează fiului acestor meleaguri tinerețe fără bătrânețe și viață lungă fără de moarte și încearcă prin semnatarul acestor rânduri să sintetizeze un posibil răspuns la întrebarea - întrebărilor: Cine este Nichita Adăniloai? De unde, anume, din ce loc și din ce fel de viață de oameni, coboară, el? Cum și cât, în ce măsură a risipit ori înmulțit talentul vieții?

I

Omul de azi - înalt și athletic, vânos și încă frumos, cu fața ușor prelungă, pe care Timpul și-a însemnat și a brăzdat galopu-i tainic și necruțător prin câteva tăieturi de paloș - are ochii adânci și limpezi, luminoși și păcloși, ca albastrul Voronețului, din pământul binecuvântat, care l-a dat, al Bucovinei.

În partea de sud, în zona muntoasă a Bucovinei, în Țara Dornelor, în acel ocol domnesc al Câmpulungului Moldovenesc, s-a format și afirmat la începutul evului mediu o salbă de așezări libere, răzășești, despre care savantul Dimitrie Cantemir nota în *Descrierea Moldovei* că locuitorii de-aici "nu ascultă de nici un boier și alcătuiesc un fel de republică". Între aceste așezări e și Șarul Dornei, din care au roit și s-au constituit, de la poalele Călimanilor și până la hotarul cu Transilvania, șapte-cătune, între care și Plaiul Șarului, locul de obârșie al lui Nichita Adăniloai.

Dacă ar fi avut harul de povestitor al lui Creangă, feciorul de răzeși de pe Plaiul Șarului, plecat și așezat ulterior în vavilonia capitalei, ar fi putut să se laude că, mai rar poți întâlni, de-a lungul și de-a latul țării, așezări atât de frumoase precum cele din preajma Dornei - cu păduri bătrâne și poieni mănoase, cu izvoare limpezi și fânețe abundente, care se îngeamănă cu casele oamenilor; cu ape repezi, cum sunt cele ale râurilor Neagra Șarului, Călimănelul, Sărișorul, ori ale pâraielor Rusului și Ursăriei, pline de susur și bogate în păstrăv, cum numai în Țara Dornelor poți întâlni. În anii copilăriei sale, Nichita era "împăratul" acestor locuri de basm și nu o dată privea uluit cum din munți coborau pe Neagra Șarului, pe Bistrița, pentru a-și construi apoi drumul pe valurile Siretului; până la Galați, zeci și sute de plute de bușteni, iar plutașii erau niște oameni năzdrăvani, care știau și spuneau câte-n lună și-n stele, și, nu o dată Nichita le-a ascultat și savurat istorisirile.

Înaintașii lui Nichita, părinții, bunicii și străbunicii i-au rămas înrâmați și sculptați în tainele inimii, așa cum au fost: oameni amarnici, onești, dârzi, puternici ca și cremenea munților din Țara Dornelor. Odinioară ei se mai luptau frecvent cu fiarele sălbatice, care coborau din creierii munților până-n gospodăriile țăranilor; trudeau din greu spre a-și face runcuri și ocine, pe care să-și poată crește vitele și oile. Iar când zbirii stăpânirii îndrăzneau să le calce ogrăzile și așezările, nu o dată ieșeau răzmerițe, despre care s-a dus vestea până departe.

La 1774, cătanele austriece au invadat samavolnic nordul Moldovei, iar prin convenția din 1775 au anexat cea mai mare parte din localitățile fostului ocol domnesc (împreună cu întreg ținutul Cernăuți și două treimi din ținutul Sucevei), lăsând la Moldova doar câteva așezări din fostul ocol, și anume: Șarul Dornei, Păltiniș, Holda, Chiril și Gioseni. Dar, proprietățile acestor din urmă localități ale fostului ocol, rămase la Moldova, au fost acaparate de către domnul fanariot Constantin Ipsilanti (1799-1801), iar după mutarea lui în Țara Românească au fost cumpărate de familia marelui boier Balș.

Deposdarea răzeșilor de ocinile lor din moși-strămoși a născut o puternică nemulțumire. Țăranii s-au plâns stăpânirii. Au bătut numeroase drumuri la Divanul Moldovei. Au înaintat jalbe și-au prezentat instanțelor țării hrisoavele și mărturiile asupra proprietăților ce le fuseseră acaparate cu japca, cerând să li se facă dreptate.

În fruntea răzeșilor din zonă, nemulțumiți că au fost înșelați și deposezați, s-a aflat și s-a remarcat un străbunic al lui Nichita, un anume țăran Dănilă Dârțu, care, împreună cu alți săteni, după demersuri insistente și perseverente, după mai multe întemnițări și maltratări la Iași obține în anul 1837 hotărârea Divanului Țării, ca locuitorii să-și recapete proprietățile, prin răscumpărare. Mare bucurie a fost atunci pentru țăranii din Dorna Arini, Șarul Dornei și Păltiniș. Dar, așa cum consemna cărturarul Gh.T. Kirileanu, tocmai cei ce s-au aflat în fruntea acestei acțiuni temerare și îndreptățite nu s-au putut bucura de propria lor izbândă, fiindcă, îmbolnăvindându-se în timpul anilor cât fuseseră ținută la închisoare, au plătit curajul cu propria lor viață. Dănilă Dârțu s-a prăpădit la scurtă vreme, în floarea vârstei. Soaței lui, străbunicii lui Nichita, rămasă văduvă și cu mai mulți copii, i s-a zis Dăniloiaia, după numele de botez al soțului. Copiii și nepoții aceluia Dănilă Dârțu au fost înscrși în actele oficiale așa cum li se zicea în sat, Adăniloiaie - și nu Dârțu, cum fusese numele de familie al străbunicului.

Tâlcul acestei istorisiri triste, Nichita avea să-l înțeleagă mai târziu. El creștea și se lămură pe măsură ce treceau anii. Dar, atunci, în copilărie, când a aflat prima oară despre faptele străbunicului său, Nichita s-a simțit mândru de acel Dănilă Dârțu. Mândru! Și nu numai mândru. Ci s-a simțit parcă și mai puternic decât colegii săi obișnuiți. Și, totodată, parcă și răspunzător într-un anume fel pentru durerile și umilințele multe, pentru bucuriile puține, pentru zilele curmate înainte de vreme. Ceva tainic, din dârzenia și amărăciunea lui Dănilă Dârțu i s-a furișat în inima și sângele nepotului. Oare el va reuși să-și preschimbe numele în renume, ca acel Dănilă Dârțu?

II

Nichita a venit pe lume la 1 mai 1927. Părinții săi, Ioan și Dochita - mama sa era și ea tot dorneancă, din aceeași viță de răzeși, și, de-acasă i se spunea Lostun - avuseseră 11 copii; însă, trei odrasle li s-au prăpădit de tifos exantematic, la sfârșitul primului război mondial; alți doi - în fragedă pruncie, înainte de-a ajunge de vârstă școlară; au rămas șase frați, patru băieți și două fete. Nichita fusese al zecelea copil.

În cătunul Plaiul Șarului nu era școală. Nichita a trebuit să facă cele șapte clase primare la școala din centrul comunei, la Șaru Dornei. Până acolo erau nu mai puțin de 5 km. Primăvara și vara, chiar și toamna, până ce da frigul, drumul până la școală i se părea mai scurt și chiar un fel de joacă. Își lua trăistuța la sold, plăcuța și cărțile și, împreună cu alți voinici de seama lui, ținea, adesea, tot o fugă și-o hârjoană, pe cărările ce serpuiau printre casele răzlețe, prin fânețe și pe sub cetinile ocrotitoare ale brazilor. Însă, iarna, când omătul ajungea până la brâu, drumul până la școală și înapoi, acasă, zilnic, era un fel de inițiere dură și de timpuriu într-un marș bărbătesc, de ostaș. L-a străbătut cu vrednicie și fără nici o lipsă "la apel" - mai ales că învățătorul Constantin Mișu i-a arătat de la început un anumit interes, o prețuire aparte,

având mereu cuvinte de laudă pentru acest băiat, care an de an se străduia și obținea coroniță de premiant.

La absolvirea școlii primare, același dascăl, care părea anume preocupat să-i vadă pe cei mai vrednici dintre odraslele țăranilor oameni cu carte, a stăruit pe lângă Ioan și Dochia Adăniloiaie să-și dea copilul "mai departe", că "ar fi mare păcat să-i frângă aripile"! Ba, pe lângă aceste vorbe, învățătorul Constantin Mișu a mai făcut un gest aparte: s-a dus el însuși în târg, la Câmpulung Moldovenesc, cu băiatul, să-l înscrie la Liceul "Dragoș Vodă", în toamna anului 1940. L-a înscris ca "elev particular", după moda vremii, ca pe unul care obținuse media generală 9,16, în cei șapte ani de școală primară.

Nichita avea să-și amintească mereu, cu recunoștință și admirație de acest iscusit și omenos dascăl dornean, care, într-un fel, i-a pregătit și pecetluit destinul.

Erau vremuri sumbre. Cel de-al doilea război mondial începuse. Cei apti de luptă fuseseră deja concentrați. Acasă rămăseseră mamele și bătrânii. La liceu s-au găsit însă și acolo oameni cu înțelegere și inimă bună. A fost primit la internat, iar din anul următor a câștigat o bursă - care se dădea numai la copiii sărmani și cu rezultate strălucite la învățătură. Nichita s-a străduit și a reușit să-și mențină bursa în toți anii de liceu, ceea ce i-a liniștit și pe părinți. Băiatul s-a apucat de învățat, cu toată pasiunea și râvna de care era în stare un fecior de răzeș, însetat de lumina și farmecul ademenitor al cărții.

A dovedit, pe tot parcursul studiilor gimnaziale și liceale o perseverență și o dăruenie, care țăranilor dorneni și propriilor săi părinți le amintea de acel frunțas cutezător al răzvrătiților de odinioară, Dănilă Dârțu - care, dacă se apuca de o treabă, apoi nu se lăsa până n-o scotea la capăt, oricâte stavile ar fi întâmpinat.

Și, astfel, în vreme ce alți feciori de țărani, învăluiti și copleșiți de greutatea vremii și-au abandonat studiile, reîntorcându-se acasă, la treburile gospodăriei, în vreme ce frații mai mari și părinții erau departe, pe front, și roata norocului se arăta vitregă, potrivnică românilor, Nichita a susținut în anul școlar 1943-1944 examenele corespunzătoare pentru doi ani, clasele a III-a și a IV-a de liceu, la Blaj și Râmnicu Sărat, în refugiu, apoi, din nou, în orașul de la poalele Rarăului, purtându-și cărțile și caietele cu dânsul, ca pe un odor, de care era hotărât să nu se mai despartă.

Colegii și profesorii de la liceu și-l reamintesc ca pe un tânăr înalt, subțirel, ager și neastâmpărat, care, pe lângă lecțiile curente, citea cu nepotolită curiozitate o mulțime de cărți, atât de literatură, cât și de istorie, domeniile sale predilecte; și își făcuse obiceiul să le rezume, serios și meticulos, într-un registru voluminos, despre care se șoptea că mai conține și însemnări personale.

În clasele a.VI-a și a.VII-a de liceu, Nichita a "debutat" și cu primele sale încercări literare, poezii, schițe, nuvele. S-a remarcat și ca epigramist, știind să surprindă și să redea secvențe esențiale din lumea înconjurătoare: Doi dintre profesorii de limba și literatura română, Emil Goraș și, mai ales, George Voievidca - acesta el însuși poet consacrat și venerat de elevi - îl înconjurau, încât, Nichita nu și-a tăinuit prea multă vreme darurile gingașe cu care părea să-l favorizeze muza Caliope. Profesorul de română i-a selectat și acceptat unele poezii, care-au fost prezentate public la serbările liceului. Unele versuri, precum și fragmente din două nuvele, *Comoara* și *Piatra de var*, au apărut, sub pseudonim, în revistele "Viața socială", "Rampa", "Flacăra". Aceste succese i-au dat imbold să meargă mai departe. În ultima clasă de liceu, împreună cu alți colegi (~~Dragoș Blănaru~~, Traian Bârsan, I. Grigorovici și I. Turcan), elaborează și difuzează, în mai multe copii, în manuscris, revista satirică "Pioneza", care se bucură de succes printre elevi și profesori și în care un loc aparte îl aveau epigramele lui Nichita. Trei numere din "Pioneza" au fost suficiente spre a atrage atenția acelor satrapi, "ochii și urechile" noului regim "democrat-popular", securității. Revista a fost confiscată și cercetată pe toate părțile. Redactorii ei trebuiau pedepsiți negreșit. Aceasta și pentru că, la o serbare din

decembrie 1947, un coleg și prieten, din colegiul redacțional, Lunguleac, a îndrăznit să se deghizeze în "Moș Crăciun" și să recite o epigramă a lui Nichita, în care, în mod voalat, era atacat "tovarășul director" al liceului. Faptul a scandalizat și întreg comitetul regional "de partid". Prietenul său Lunguleac a fost exmatriculat. Autorul epigramei a scăpat ca prin urechile acului, doar cu o lungă muștruluală. Dar, după toată tărăsenia aceasta, Nichita s-a decis să se lase păgubaș de năzbâtiile săvârșite sub zâmbetul încurajator și amăgitor al muzei Calioa. A trecut în schimb, el, Nichita, sub patronajul muzei Clio - care de la început îl ispătea și atrăgea, adesea, în aproape egală măsură. N-ar fi reușit, poate, singur, să iasă din această dilemă, dacă n-ar fi intervenit și profesorul de istorie. Pricepându-se, cu multă răbdare și tact pedagogic, să-i cucerească, atât inima, cât și cugetul, M. Pavel i-a devenit baci și cărmaci în descifrarea și aflarea tainelor miraculoase ale trecutului moșilor și strămoșilor. Când în primăvara ultimei clase de liceu s-a sărbătorit centenarul revoluției de la 1848, elevul Nichita Adăniloie a elaborat o lucrare despre desfășurarea acestui eveniment în zona Bucovinei, obținând premiul întâi pe regiune și văzându-și numele tipărit în revista "Contemporanul". La propunerea aceluiași profesor de istorie, M. Pavel, elevul dornean a susținut și câteva lecții publice la unele clase. Drumul spre tainele cunoașterii istoriei era deja ales.

În vara anului 1948, absolventul Nichita Adăniloie s-a înscris la Facultatea de Istorie din București - pentru care primise de la profesorul său de istorie și o recomandare călduroasă pentru istoricul Andrei Oțetea. A reușit printre primii - deși la examenul de admitere din acel an au fost nu mai puțin de cinci candidați pe un loc. A reușit cu bursă, pe care și-a câștigat-o și păstrat-o în toți anii de studenție.

Dacă la liceu a avut ocazia să aleagă între literatură și istorie, anii studenției l-au introdus masiv și decisiv în lumea acesteia din urmă, având un rol fundamental în direcționarea și formarea personalității sale. Între factorii esențiali, cu înrăurire imediată și de durată, cel mai important l-a constituit contactul său nemijlocit cu o pleiadă de profesori și istorici de prestigiu, ca: Emil Condurache, Andrei Oțetea, Vasile Maciu, Ion Neștor, Al. Elian, Dionisie Pippidi și alții.

Apreciat și remarcat încă de la sfârșitul anului întâi, ca unul dintre cei mai conștienți și sânguincioși studenți, Nichita a fost invitat - și a participat în iunie 1949 - la fondarea Societății de Științe Istorice și Filologice din România (care din 1968 avea să se despartă în două societăți distincte) și în care avea să activeze neîntrerupt, până astăzi. Participarea, în anul întâi de studiu la cercetările arheologice de pe șantierul de la Zimnicea, afirmarea sa în calitate de coautor al rapoartelor privitoare la rezultatele acestor investigații, precum și publicarea acestor rapoarte i-au adus numirea, în 1950, ca referent științific de specialitate, și colaborator salariat la Institutul de Istorie al Academiei Române.

Paralel cu studiul individual, ce l-a captivat și familiarizat cu lumea cărților de specialitate din bibliotecile bucureștene, tânărul student dornean s-a preocupat și pasionat, mai ales în ultimii ani ai studenției, și de cercetarea arhivelor, care au devenit și au rămas pentru toată viața un domeniu inseparabil și preferențial al activității sale de zi cu zi. Trebuind să decidă și asupra uneia din cele patru perioade ale trecutului, a ales, fără prea multe căutări și ezitări, epoca modernă a istoriei românilor. A fost îndboldit spre acest sector și de gândul care, în adâncurile ființei sale îl purta din copilărie, acela de-a căuta și elucida în arhive și cazul străbunicului său, Dănilă Dârțu, apărătorul intereselor legitime ale răzeșilor dorneni, de la începuturile veacului al XIX-lea. Așa se și explică oarecum și faptul că, pentru lucrarea de licență și-a ales tema *Boierii și răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, avându-l ca profesor îndrumător științific pe academicianul Andrei Oțetea. Abordarea unei astfel de teme s-a făcut mai ales pe baza identificării și utilizării informațiilor inedite din arhive. De altfel, după susținerea cu succes a lucrării, autorul a revenit asupra temei, complectând-o, aprofundând-o și publicând-o câțiva ani mai târziu, după absolvirea facultății.

III

ACTIVITATEA LUI NICHITA ADĂNILOIAIE începe din anii studenției și se continuă, din 1952 la Institutul de Istorie al Academiei Române, desfășurându-se pe mai multe planuri: cercetător științific pentru epoca modernă a românilor, asistent la Institutul Pedagogic din București (1954-1957), profesor asociat la Institutul de Perfecționare a Cadrelor Didactice din București, la Institutul Medico-Farmaceutic sau la Universitatea din București, în cumul sau plata cu ora, îndrumător al doctoranzilor (din 1971), cercetător științific principal (din 1956) apoi șeful secției de istorie modernă a românilor (din 1958) la Institutul de Istorie "N. Iorga", redactor responsabil al revistei "Studii și articole de istorie" și coredactor la "Studii și materiale de istorie modernă", membru, secretar și apoi președinte (din 1991) al comitetului de conducere al Societății de Științe Istorice din România.

Specialist prin excelență al epocii moderne românești, Nichita Adăniloiaie este o prezență activă în istoriografia noastră contemporană, de peste patru decenii și până în zilele noastre. El "s-a oprit în lucrările sale - se apreciază în *Enciclopedia istoriografiei românești* - asupra unor momente de cotitură, din istoria patriei: mișcarea condusă de Tudor Vladimirescu, Unirea Principatelor, reforma agrară din 1864, războiul pentru cucerirea independenței naționale. Studiile sale sunt întemeiate în special pe material arhivistic inedit". Este "istoriograf prin excelență al reformei din 1864" și, totodată are o "activitate notabilă de popularizator al istoriei" (Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 30).

Dintr-o altă perspectivă, activitatea sa prestigioasă poate fi compartimentată în următoarele domenii esențiale ale istoriografiei:

I - îmbogățirea instrumentelor de lucru, prin publicarea de noi volume de documente, care să stea la baza dezvoltării și fundamentării scrierilor istorice; între acestea, cităm: *Documente privind istoria României. Răscala din 1821* (EA, București, 1959-1962, V volume, circa 2.500 p., colaborator și membru în Comitetul de redacție); *Independența României. Documente*, vol. I (Editat de Direcția Generală a Arhivelor Statului, în colaborare cu Institutul de Istorie "N. Iorga", EA, 1977, 422 p.); *Noi documente privitoare la războiul de independență 1877-1878* ("Revista de Istorie", tom XXX, nr. 5/1977, pp. 861-883). Relevând însemnătatea unor astfel de culegeri, presa de specialitate releva că, numai în cazul evenimentelor de la 1821, de pildă, au fost cercetate 19 depozite de arhivă din țară și cinci din străinătate, scoțându-se la iveală noi și bogate informații inedite, concretizate în trei volume de documente interne, un volum privitor la rolul și implicațiile Eteriei în țările române și un alt volum de izvoare narative, concretizându-se că "importanța și utilitatea colecției este incontestabilă" ("Studii", XIV, nr. 1/1961, pp. 173-181).

II - contribuția istoricului N. Adăniloiaie la redactarea și publicarea unor ample lucrări de sinteză, rod al unei munci sistematice, stăruitoare și perseverente, efectuate timp de mai multe decenii, de către colective de specialiști este dintre cele mai valoroase. Astfel, ca șef al sectorului de istorie modernă de la Institutul "N. Iorga" a contribuit substanțial la elaborarea și tipărirea marilor sinteze: *Istoria României*, vol. IV (EA, 1964, 862 p.); *Independența României* (EA, 1977, 526 p.), precum și a unei sinteze prescurtate în limba franceză, *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România* (EA, 1983, 496 p.); *Unitatea națională a românilor din epoca modernă 1821-1918* (EA, 1985, 280 p.); *Bibliografia istorică a României, secolul al XIX-lea*, vol. V (EA, 1974, 372 p.) și altele, care rămân lucrări de referință pentru istoricul de astăzi și de mâine.

III - cele peste o sută de lucrări, studii și articole, privitoare la istoria epocii moderne românești sunt axate în principal pe trei domenii fundamentale: 1) formarea statului național independent; 2) problema țărănească și relațiile agrare; 3) dezvoltarea culturii în general și în mod special a învățământului.

Astfel, în problema formării statului național unitar român, autorul nu se cantonează exclusiv la momentul 1859 și apoi la cel al independenței, ci urmărește eforturile pentru unitate și neatarnare, ca permanente fundamentale ale istoriei românilor, cu începere de la constituirea statelor feudale românești și până la înfăptuirea propriu-zisă a celor două idealuri inseparabile. În acest imens și dificil travaliu istoriografic, colegii de specialitate au surprins câteva însușiri esențiale ale istoricului: "efortul reușit de cuprindere a întregului cu toate articulațiile sale (creionate cu mână sigură), îmbinarea sintezei cu analiza, într-o manieră care-i este proprie, informație completă în esența ei și la zi, inclusiv apelul la inedit. Deși stilul nu este lipsit de patos, rigurozitatea și precizia, proba documentară în sprijinul afirmației oferă cititorului atestarea la care aspiră istoricul de profesie" (Leonid Boicu, în "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A.D. Xenopol", Iași, XXIV, 1987, p. 581-582). Oferind specialiștilor avizați, dar și cititorilor de rând lucrări, care "reprezintă rodul unei lungi și îndelungate investigații laborioase în arhive și a stăpânirii perfecte a materialului edit", istoricul Adâniloiaie dovedește preocuparea de a efectua totodată "precizări și rectificări de cel mai mare interes, într-un larg cadru de istorie", dovedind, deopotrivă, "pasiune și obiectivitate" (Florin Constantiniu, în "Flacăra", 18, VI, 1986, p. 8). Deși despre problematica formării statului național unitar și independent s-a scris foarte mult, istoricul Adâniloiaie reușește ca după cercetări de decenii să ofere noi sinteze, în care, așa cum apreciază academicianul Gh. Platon, "faptele și fenomenele sunt relevante, redimensionate atât în analiză, cât și prin utilizarea detaliilor", încât, într-o monografie amplă, cum este, bunăoară *Independența națională a României*, (EA, 1985, 400 p.) "seriozitatea documentării și abordării problematicei este reliefată de mulțimea și valoarea contribuțiilor însemnate în publicațiile de specialitate", iar sinteza de mai sus se impune drept "una dintre cele mai serioase din câte s-au scris", ca "o carte bine lucrată, alcătuită de un specialist consacrat" (Gh. Platon, în "Analele științifice" ale Universității "Al. I. Cuza", Iași, 1986, p. 98). De altfel, Adâniloiaie, a consacrat mai multe lucrări monografice evenimentului epocal de la 1877-1878, fiind, prin excelență un istoric al independenței naționale, fapt pentru care la 11 iulie 1980 a și fost distins cu premiul "Nicolae Bălcescu" al Academiei Române.

Cea de-a doua direcție fundamentală a contribuțiilor sale la dezvoltarea istoriografiei românești - și, credem noi, cea care, mai ales sub raport cantitativ (dar fără a se face rabat calității), le domină pe toate celelalte - o constituie problema țărănească și raporturile agrare în epoca modernă. Analiza acestei laturi nu este deloc o treabă simplă. La prima vedere am fi azi tentați să presupunem că, feciorul țăranilor de la Dorna, strănepot al celui neînfricat răzeș răzvrătit, Dănilă Dârțu, s-a lăsat lesne ademenit de dorința naivă, devenită lozincă la ordinea zilei, cum că "masele populare sunt făuritoare ale istoriei", slogan preferat al regimului instalat de ocupația stalinistă și repetat de mai marii zilei, ba chiar transformat într-un fetiș în epoca comunistă. Nimic mai greșit decât o astfel de presupunere și mai ales de interpretare falsă! Că studiile sale - extrem de numeroase - pe tema locului și rolului țăranimii, cea mai importantă forță socială din epoca modernă, apărătoare a gliei și hotărâtoare în crearea bunurilor materiale ale societății, ca și în susținerea mișcării generale pentru progres - au fost primite și apreciate, de către oamenii politici ai vremii, în mod simplist și proletcultist, ca o "confirmare" a "justeței" tezei marxist-leniniste, aceasta este cu totul altceva. E ca în cazul interpretării, date de aceiași indivizi, poemului eminescian Împărat și proletar, ca fiind o creație scrisă "de pe pozițiile clasei muncitoare".

Analiza lucrărilor și studiilor referitoare la problema țărănească și raporturile agrare, ne dau posibilitatea să conchidem că, în abordarea și elucidarea numeroaselor aspecte ale acestei probleme, pe cât de vaste, pe atât de complexe, între care cităm: țăranimea și unirea din 1859, țăranimea și Cuza Vodă, reforma agrară din 1864, contribuția țăranimii în războiul pentru cucerirea independenței, răscările țăărănești din 1888, forme de luptă ale țăranimii în răscala din 1907 etc. - autorul s-a păstrat și s-a bazat consecvent pe mulțimea informațiilor din arhive.

Ceea ce, în fond, Bălcescu și Kogălniceanu intuiseră și se rostiseră la vremea lor, primul în lucrarea *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri*, (1846), al doilea în *Ochire asupra istoriei sclaviei* (1853), scriind despre "acea monstruoasă socială, ca o țară întreagă să robească la vreo câțiva particulari", N. Adăniloiaie ilustrează și probează în lucrările sale, în sinteze și într-o impresionantă armătură de detalii, prin informații de arhivă.

Dincolo de alte numeroase aspecte abordate, două ni se par mai ales contribuțiile sale fundamentale, care rămân lucrări științifice de referință pentru cercetările viitoare: *Reforma agrară din 1865 și Răscoala țăranilor din 1888*. Prima - *Reforma agrară din 1865* (EA, 1987, 364 p.), scrisă în colaborare cu istoricul Dan Berindei (N. Adăniloiaie a avut această temă ca lucrare de doctorat, susținută în 1868) - este cea dintâi lucrare monografică de amploare și de certă valoare, care, pe baza unui imens material informativ, în mare parte inedit, din arhive, demonstrează - așa cum s-a relevat de către specialiști, în revistele de istorie, că "Reforma agrară din 1864 se înscrie ca unul dintre cele mai importante evenimente, care au stat la temelia consolidării statului nostru național"; autorii au realizat "o documentare exhaustivă", în arhivele centrale și locale ale țării, reconstituind "un tablou veridic și complet al reformei din 1864 și al urmărilor ei pentru dezvoltarea ulterioară a României" (vezi "Studii și articole de istorie", XIII, 1969, pp. 295-298). Această monografie, aprecia Vasile Mihordea, "face parte din șirul lucrărilor tematice, pentru care prin cercetări amănunțite s-a întocmit mai întâi o largă bază documentară", iar "prin munca și priceperea autorilor, lucrarea marchează un pas important în dezvoltarea științei istorice" (Studii, revistă de istorie, tom 21, nr. 2/1968, p. 377-384).

Recenzând cea de-a doua lucrare, *Răscoala țăranilor din 1888* (EA, 1988, 288 p.), istoricul Gh. Platon, scrie: "specialist de aleasă ținută, coautor al celei mai importante monografii consacrate reformei agrare din 1864, N. Adăniloiaie ne oferă o nouă monografie, *Răscoala țăranilor din 1888*. Alcătuită pe o largă bază documentară, cu cele nouă capitole - care se referă la: istoriografia răscoalei, situația social-economică a țăranimii după reforma agrară din 1864, agravarea situației țăranimii și frământările de la sate între anii 1878-1888, izbucnirea răscoalei, desfășurarea ei în Muntenia și Moldova, forme de luptă folosite de răsculați, reprimarea răscoalei, atitudinea partidelor politice, a cercurilor muncitorești și a opiniei publice față de răscoală, însemnătatea, ecoul și urmările ei, documente inedite etc. - cartea lărgeste sensibil posibilitatea de înțelegere a acestui important, dar și tragic eveniment din istoria noastră modernă" ("Analele științifice" ale Universității "Al.I. Cuza", Iași, tom XXXIV, 1989, p. 103).

Urmărind o a treia coordonată a preocupărilor sale istoriografice, vom puncta și releva unele teme referitoare la dezvoltarea culturii în epoca modernă, ca, de pildă: Nicolae Iorga - istoric al războiului de independență; viața și activitatea lui Ion Ionescu de la Brad (1818-1891); Mihail Kogălniceanu (1817-1891); presa română de la 1841; atitudinea lui Nicolae Titulescu față de țăranime la 1907; C.A. Rosetti și rolul său în impulsivarea culturii și învățământului românesc și ca ministru al instrucțiunii publice; aspecte mai puțin cunoscute ale unității culturale românești în perioada 1859-1877; participarea învățătorilor la războiul întregirii neamului; activitatea lui Titu Maiorescu în calitate de ministru al instrucțiunii publice și multe alte aspecte.

Un domeniu predilect în ansamblul preocupărilor referitoare la dezvoltarea culturii românești în epoca modernă, îl constituie învățământul.

Rod al unei stăruitoare și îndelungate preocupări pentru descifrarea, în fondurile arhivistice, a acestei însemnate componente a procesului de formare și consolidare a statului român modern și independent, activitatea sa în acest domeniu s-a concretizat deja în studii și lucrări monografice, ca, de pildă: învățământul muscelan între anii 1859-1877, 1877-1900 și 1900-1918; școlile secundare din București în perioada 1864-1877; învățământul primar rural

în perioada 1859-1918; învățământul din sudul Basarabiei între anii 1857-1874; învățământul primar între anii 1866-1874 și impulsivitatea lui de către "Societatea pentru învățătura poporului român"; învățământul primar sucevean în epoca modernă etc.

Toate aceste aspecte mai sus menționate sunt de fapt trepte importante în realizarea unei mari sinteze privitoare la istoria învățământului românesc în epoca modernă. Unele dintre temele citate s-au constituit deja în cărți distincte și apreciate. Astfel, în 1988 a apărut lucrarea *Învățământul primar sucevean în epoca modernă* (Editura Litera, București, 1988, 276 p.). "Cartea - se apreciază într-una din numeroasele recenzii - se referă la zona care a format ținutul și apoi județul Suceava. Culegând cu migală și perseverență informații (în marea lor majoritate inedite) din arhivele centrale și locale, istoricul și-a structurat lucrarea în cinci capitole, care se referă la începuturile, organizarea, dezvoltarea învățământului și activitatea extrașcolară a învățătorilor. Avem, astfel, în cele 275 de pagini, prima monografie completă ce s-a realizat în țară pentru o unitate administrativ-teritorială a epocii moderne, cu 152 de localități, în care s-au înființat școli până la primul război mondial". ("Zori noi", 22.IV.1989). Relevând valoarea deosebită a unei astfel de lucrări, acad. Gh. Platon scrie: "Cartea se vrea și este un omagiu adus vrednicilor dascăli din Țara de Sus, care, prin strădania lor, au întreținut vie conștiința și spiritul românesc în această parte a țării. Realizând-o prin trudă și pricepere, prin resursele sale materiale (autorul a publicat-o în Editura Litera), N. Adăniloie, vrednic fiu al acestor frumoase plaiuri, își onorează profesiunea de dascăl și de istoric, oferindu-ne un exemplu pilduitor. Informația este bogată, variată, reliefând rolul școlii și al slujitorilor ei din acest colț de țară în servirea intereselor superioare ale obștei românești. O carte exemplară alcătuită cu erudiție și pasiune, care-l cinstește pe autor, reprezentând un model de aleasă referință" ("Analele științifice" ale Universității "Al.I. Cuza" Iași, 1989, p. 104).

În prezent, autorul are pregătită pentru tipar o amplă monografie, *Istoria învățământului primar (1859-1918)*, care, în cele peste 750 de pagini, bazate în majoritatea covârșitoare pe informații inedite de arhivă, încorporează munca istoricului de peste un sfert de veac. Despre ea, istoricul Dan Berindei, în referatul de apreciere pentru publicare, scria la 22 ianuarie 1997: "Monografia se împarte în trei părți: cea dintâi este consacrată perioadei premergătoare dobândirii neamului; cea de-a doua - ultimului sfert de veac, iar ultima parte este consacrată primelor două decenii ale secolului următor. Un merit deosebit al viitoarei cărți a d-lui Adăniloie este abordarea **multiformă** a temei tratate. Regăsim în paginile ei analiza dezbaterilor politice în jurul problemei instrucțiunii publice, dezbaterile pe tărâm cultural, legislația și evoluția ei, oamenii politici care au înțeles să acorde întreaga importanță acestui domeniu esențial în făurirea României moderne" și "ceea ce merită o deosebită subliniere este o benefică explorare a mii de dosare de arhivă, prin intermediul cărora autorul a putut reconstitui în **detaliu**, pe teren, dezvoltarea învățământului primar în Vechiul Regat".

La capătul acestor rânduri - care sunt departe de a fi putut fi sinteza fidelă și exhaustivă a activității istoriografice a lui N. Adăniloie - credem necesar să adăugăm, totuși, convingerea noastră că fiul țăranilor Ion și Dochia Adăniloie, din Plaiul Șarului, de lângă Dorna a reușit cu prisosință să-și înscrie numele într-un renume al istoriografiei românești contemporane.

IV

Dar, viața omului, un univers atât de bogat și de complex, oare cum ar putea fi închisă în câteva pagini? Câte generații de studenți și profesori nu l-au ascultat și citit, ca profesor la catedră - la plăta cu ora, în cumul sau pur și simplu fără nici o remunerație, de cele mai multe ori - sau ca autor al unor pagini esențiale de istorie modernă a României? Dar întâlnirile cu profesorii secundari, în cadrul cursurilor de vară organizate la București, Cluj, Iași, Suceava -

numai la Suceava, timp de peste două decenii, consecutiv - sub egida Societății de Științe Istorice, cu prelegeri, dezbateri și excursii de studii, cu întrebări la care s-au putut spune mai multe decât se poate scrie? Dar examenele de grad didactic cu zeci și sute de profesori la diverse școli, de-a lungul și de-a latul țării, cu-atâtea dialoguri intime, de suflet, în care a putut lua "pulsul" școlii și al slujitorilor ei de azi, cu toate bucuriile și neîmplinirile acestei lumi, unde se formează și forjează cei ce vor duce mai departe aspirațiile noastre și vrerile neîmplinite?

Câte n-ar fi încă de scris? Participările și luările de cuvânt la sesiunile științifice de la Sofia, Vârșet, Varșovia, Moscova, Samarcand, Chișinău, Berlin sau în alte capitale ale lumii, ori dezbaterile în cadrul acestor comisii mixte, româno-sovietice, româno-maghiare, româno-germane etc. pentru "armonizarea" conținutului manualelor de istorie, sau scenariile și filmele documentare, închinatelor unor personalități - precum Tudor Vladimirescu, Mihail Kogălniceanu, A.I. Cuza, Costache Negri etc. - pe care le-a scris cu aceeași dragoste și respect față de adevărul istoric, ca și sutele de conferințe și articole de popularizare a istoriei - nu sunt toate acestea expresii ale clipelor de răgaz, de trudă și de gânduri, încorporate din propria-i ființă? Și, vai, cum ar putea să uite "satisfacția și, totodată, revelația" pe care le-a trăit, atunci când, având prilejul să cerceteze mii de dosare, referitoare la reforma din 1864, a găsit mărturiile scrise că acel înțelept și șugubăț Moș Ion Roată, din povestirile lui Creangă, a fost un personaj real, delegat al clăcașilor din județul Putna; că el a semnat cu parafă toate actele sătenilor putneni, îndreptățiți la reformă?

Câtă istorie s-ascunde, încă, neștiută, în filele îngălbenite de vreme, ale arhivelor? Dar, încă, ce puțin s-a scris despre tot ce s-a întâmplat, și, ce puțin s-a păstrat din tot ce s-a scris (așa cum s-ar cuveni să rostim, în glas cu Voltaire, parafrazându-l), dacă avem în vedere tot ce-au distrus tăvălugul războaielor, calamitățile de tot felul?

Apoi, activitatea sa, ca istoric, n-a evoluat nici liniar, nici numai "în roz", cum s-ar putea crede la prima vedere! De câte ori n-a putut scrie adevărul, în întregime? De câte ori nu i s-a refuzat publicarea unei lucrări, la care ținea foarte mult? Oare cum ar putea să uite că o istorie a Bucovinei și un amplu studiu, despre semicentenarul unirii Bucovinei cu România, i-au fost confiscate în 1968, și un satrap politic l-a chemat și avertizat: "Ce vrei, domnule, să vezi intrând și la noi, tancurile sovietice, ca în Cehoslovacia?"

La cei 70 de ani de viață, istoricul și-ar putea spune, în sine împăcat: "Niciodată n-am scris contrar adevărului istoric! Talentul ce l-am primit, l-am înmiit! Am avut fericirea să împart necazurile multe și bucuriile puține, viața de zi cu zi, clipele bune și cele rele, visele și gândurile, strădaniile și împlinirile, liniștea casei și perna de sub cap, cu o ființă rară, unică, devotată, bună, înțelegătoare, care mi-a fost și mii-a rămas confesor și sfătuitor, prieten adevărat și venerat, Cristina Adăniloiaie (născută Vasiliu), profesoară de pedagogie; fără înțelegerea, dragostea și sprijinul ei tainic și permanent, bilanțul meu n-ar putea fi, cred, cel care este!"

Deși Nichita și Cristina Adăniloiaie nu au urmași direcți, istoricului îi place să declare: "Copiii mei - am spus-o și public, de mai multe ori - sunt cele peste două sute de studii, articole și lucrări științifice, scrise cu grijă și dragoste părintească față de adevărul istoric și care, sper, vor supraviețui veacului, servind totodată la elaborarea unor opere de sinteză!"

LISTA DE LUCRĂRI PUBLICATE

a) Colaborări la lucrări mari de sinteză, la întocmirea unor bibliografii istorice ori la pregătirea și editarea unor volume de izvoare

1. *Istoria României*, vol. IV, Editura Academiei, București, 1964 (862 p.), coautor
2. *Independența României*, Editura Academiei, București, 1977 (526 p.), coautor
3. *L'indépendance de la Roumanie*, Editura Academiei, București, 1977 (272 p.), coautor
4. *Probleme fundamentale ale istoriei patriei* (Prelegeri), Editura didactică și pedagogică, București, 1977 (312 p.), coautor
5. *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România*, Editura Academiei, București, 1983 (496 p.), coautor
6. *Unitatea națională a românilor în epoca modernă 1821-1918*, Editura Academiei, București, 1985 (280 p.) coautor și coordonator
7. *Istoria militară a poporului român*, vol. IV, Editura militară, București, 1987 (1108 p.), coautor
8. *Bibliografia istorică a României, sec. XIX*, vol. III, tom 5, Editura Academiei, București, 1974 (372 p.), colaborator
9. *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, Editura Academiei, București, 1952-1955, 9 volume (circa 3700 p.), colaborator și secretar al Comitetului de redacție
10. *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, Editura Academiei, București, 1959-1962, 5 volume (circa 2500 p.), colaborator și membru al comitetului de redacție
11. *Pagini din lupta poporului român pentru independență națională. Documente și texte social-politice*, Editura politică, București, 1967 (424 p.), colaborator și coordonator
12. *Independența României. Documente*, vol. I (editate de Direcția generală a Arhivelor Statului și Institutul de istorie "N. Iorga", Editura Academiei, București, 1977 (422 p.), colaborator.

b) Studii și lucrări științifice

13. *Boierii și răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, București, 1956 128 p.
14. *Unele probleme privind războiul de independență 1877-1878*, în "Studii", X, nr. 6/1957, pp. 111-130
15. *Forme de luptă folosite de țărănime în răscoala de la 1907*, în "Studii", XI, nr. 2/1958, pp. 45-59, în colaborare cu G. Fotino
16. *Rolul maselor populare în făurirea Unirii Țărilor Române*, în "Studii", XII, nr. 1/1959, pp. 77-103, în colaborare cu Matei Vlad
17. *Țărănimea și Unirea*, în "Studii privind Unirea Principatelor", Editura Academiei, 1960, pp. 225-280
18. *Un episod din lupta țărănimii împotriva exploatarei moșierimii*, în "Studii și materiale de Istorie modernă", vol. II, Editura Academiei, București, 1960, pp. 283-307
19. *K voprosu o položenii Krestianstva vî Romîinii posle voynu na nezavisimosti (1878-1888)*, în "Nouvelles études d'histoire", vol. II, Editura Academiei, București, 1960, pp. 441-461
20. *Introducere la Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. I, București, 1959, pp. 2-19

21. *140 de ani de la răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, în "Studii", XIV, nr. 3/1961, pp. 551-571
22. *La participation de l'armée roumaine a la guerre russo-turque de 1877-1878*, în "Revue roumaine d'histoire", I, nr. 1/1962, pp. 99-125
23. *Contribuții privind luptele de la Rahova și Smârdan (1877-1878)*, în "Studii", XV, nr. 5/1962
24. *Istoriografia războiului de independență*, în "Studii", XV, nr. 6/1962; în colaborare cu P. Căncea
25. *Munca de cercetare în domeniul istoriei locale*, în "Studii și articole de istorie", IV, București, 1962, în colaborare cu El. Preda.
26. *Acțiuni țărănești în Bucovina în perioada aplicării reformei agrare din 1921*, în "Studii", XVI, nr. 4/1963, în colaborare cu I. Dârdală
27. *Știri noi despre Ioan Roată*, în "Studii", XVII, nr. 1/1964, (pp. 49-67)
28. *Atitudinea moșierilor și arendașilor față de reforma agrară din 1864*, în "Studii", XVII, nr. 3/1964 (pp. 547-567)
29. *Considerații asupra legii rurale din 1864*, în "Studii și articole de istorie", VI, București, 1964, (pp. 115-161)
30. *Formarea statului național român. Lupta poporului român pentru independență națională* (72 p.), Editura politică, 1964; în colaborare cu Aron Petric (a apărut și în versiune germană și maghiară)
31. *Creșterea puterii politice a burgheziei (1878-1888)*, capitol în tratatul de *Istoria României*, vol. V, Editura Academiei, București, 1964 (pp. 90-112)
32. *Răscoala țăranilor din anul 1888*, capitol din *Istoria României*, vol. V, București, 1964, (pp.148-176)
33. *Armata română în războiul pentru independența României*, în "Buletinul Academiei militare generale", nr. 4/1964; în colaborare cu V. Manciuc
34. *Ioan Roată și reforma agrară din 1864*, în volumul *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, Editura Academiei, București, 1965
35. *Formation de l'état national roumain*, Editura Meridiane, București, 1965, (112 p.); A apărut apoi și în versiunea rusă și engleză
36. *Formarea statului național român. Lupta poporului român pentru independența națională și pentru progres social*, în *Momente din istoria poporului român*, Editura Politică, București, 1965; în colaborare cu Aron Petric. În 1966 a apărut ediția a II-a, iar în 1967, versiunile în limba germană și maghiară (pp. 104-182)
37. *Le réforme agraire de 1864 reflétée dans l'historiographie roumaine* în *Nouvelles études d'histoire*, vol. III, Editura Academiei, București, 1965, (pp. 299-319)
38. *N. Iorga, istoric al războiului de independență*, în "Studii", XVIII, nr. 6/1965, pp. 1393-1411
39. *Țărănimea și Cuza Vodă*, în "Studii", XIX, nr. 1/1966, această lucrare a apărut apoi și în "Revue Roumaine d'Histoire", tome 1/1966
40. *La réforme agraire de 1864 en Roumaine et son application*, Edition de l'Academie, București, 1966, (127 p.); în colaborare cu Dan Berindei
41. *Unirea Principatelor Române*, Editura Politică, București, 1966 (77 p.); în colaborare cu Aron Petric; publicată și în versiunea maghiară, germană și sârbă
42. *Războiul pentru independență națională a României 1877-1878*, Editura Politică, București, 1967, (110 p.); în colaborare cu I.Gh. Cupșa
43. *Sprrijinul maselor populare, factor important pentru obținerea victoriei în războiul de independență*, în "Buletinul Academiei militare generale", 1967

44. *Contribuția maselor populare la susținerea războiului de independență*, în "Studii", XX, nr. 3/1967 (pp. 439-457)
45. *Reforma agrară din 1864*, Editura Academiei, București, 1967, (364 p.), în colaborare cu Dan Berindei
46. *Înființarea reprezentanței diplomatice a României la Berlin*, în *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. I, Editura politică, București, 1967 (pp. 215-234)
47. *120 de ani de la revoluția pașoptistă*, în "Revista învățământului superior", XI, nr. 6/1968
48. *Ion Ionescu de la Brad, patriot progresist român*, în *In memoriam Ion Ionescu de la Brad 1818-1891*, volum omagial, Editura Academiei, București, 1971
49. *Reforma agrară din 1864. Aplicarea legii rurale* (teză de doctorat - rezumat), București, 1968 (28 p.)
50. *Împroprietărirea însurățeilor*, în "Studii", 22, nr. 5/1969
51. *Aportul țăranimii la înfăptuirea unirii Principatelor Române*, în "Historica", I, Editura Academiei, București, 1970
52. *Personalitatea istorică a lui Al.I. Cuza*, în "Studii", 23, nr. 5/1970 (pp. 897-915)
53. *Noi mărturii contemporane asupra mișcării din 1821*, în "Studii", 24, nr. 1/1971 (pp. 3-21); în colaborare cu Gh. Duzinchievici
54. *Relațiile româno-sârbe în anii cuceririi independenței naționale (1874-1878)*, în *Radovi Simpozijuma o arpsko rumunskim odnosima*, 1970, Editura Libertatea, Panciova
55. *Medalion istoric - Mihail Kogălniceanu (1817-1891)*, în "Studii și articole de istorie", XIX, București, 1972
56. *Tehnica elaborării unei lucrări științifice de istorie*, în "Studii și articole de istorie", XXI, București, 1973
57. *Ideea unității naționale în revoluția română din 1848*, în "Studii și articole de istorie", XXII, București, 1973
58. *Cuza Vodă și problema agrară*, în *Cuza Vodă in memoriam*, Editura Junimea, Iași, 1973 (pp. 329-363)
59. *Cucerirea independenței de stat a României 1877-1878*, Editura politică, București, 1973 (102 p.)
60. *Istoria modernă a României* (culegere de prelegeri 1821-1877), București, 1967 (255 p.)
61. *Mișcarea revoluționară din 1821 reflectată în rapoartele consulare austriece*, în volumul *150 de ani de la mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu*, Drobeta-Turnu Severin, 1973
62. *Premisele obținerii independenței naționale*, în "Studii și articole de istorie", XXIV, București, 1973 (pp. 15-28)
63. *Presa română pașoptistă, cronică fidelă a revoluției*, în "Viața economică", XI, nr. 22/1973
64. *Mișcarea lui Tudor Vladimirescu și programul ei*, în "Historica" III, Editura Academiei, București, 1974
65. *Abordarea problemei agrare în timpul revoluției de la 1848 și soluționarea ei prin reforma agrară din 1864*, în "Studii și articole de istorie", XXVII, București, 1974 (pp. 72-85)
66. *Revoluția din 1848 și problema unității naționale*, în *Revoluția de la 1848 în țările române* (Culegere de studii), Editura Academiei, 1974 (pp. 59-97)
67. *Unirea de la 1859 și însemnătatea sa istorică*, Editura politică, București, 1974, (80 p.); în colaborare cu Aron Petric.
68. *Contribuții documentare la cunoașterea activității lui Manuc Bey*, în "Revista de istorie", XXVII, nr. 9/1974; în colaborare cu Gh. Untaru

69. *Războiul pentru independență reflectat în istoriografia românească din secolul trecut*, în "Revista de istorie", XXVIII, nr. 5/1975, pp. 689-708
70. *Cucerirea independenței de stat a României și însemnătatea ei istorică*, în "Studii și articole de istorie", XXXIII, București, 1976 (pp. 35-49)
71. *Cucerirea independenței naționale, rod al luptei poporului român, moment istoric hotărâtor în evoluția României moderne*, în "Anale de istorie", 23, nr. 1/1977 (pp. 1-18)
72. *Cucerirea independenței naționale, încuminare a aspirațiilor seculare de libertate ale poporului român*, în "Revista de istorie", XXX, nr. 4/1977 (pp. 569-597)
73. *Noi documente privitoare la războiul de independență 1877-1878*, în "Revista de istorie", XXX, nr. 5/1977, (pp. 861-883)
74. *Statele feudale românești în lupta pentru independență*, (capitol), în monografia *Independența, lupta milenară a poporului român*, Editura Junimea, Iași, 1977 (pp. 7-19)
75. *Cucerirea independenței pe calea armelor - operă a întregului popor român* (pp. 62-86), Editura Junimea, Iași, 1977
76. *Cooperarea militară româno-rusă în războiul din 1877-1878*, în "Carpica", IX, Bacău, 1977, (pp. 81-105)
77. *1877. A decisive moment in modern Romanian history*, în "Pages of history", 2, nr. 1/1977 (pp. 73-105)
78. *Instalarea administrației românești în Dobrogea după războiul de independență*, în "Studii și articole de istorie", XXXV, București, 1977; în colaborare cu G. Lungu
79. *1877. Încununarea luptei de veacuri a poporului român pentru neatârnnare*, în *Almanahul Parohiei ortodoxe române din Viena*, XVI, Viena, 1977
80. *Capitularea lui Osman Pașa*, în "Studii și materiale de muzeografie și istorie militară", nr. 11, București, 1978
81. *Răscoala țăranilor din 1888 (Cauze și desfășurare)*, în "Revista de istorie", 31, nr. 6/1978 (pp. 979-1009)
82. *Caracterul unitar al revoluției de la 1848 în țările române*, în "Studii și articole de istorie", XXXVII, București, 1978
83. *Revirimentul mișcării naționale în Transilvania și Bucovina după războiul de independență*, în "Studii și articole de istorie", XXXVII, București, 1978 (pp. 91-105)
84. *Cucerirea independenței, premisă a desăvârșirii unificării statelor românești din 1918*, în "Studii și materiale de istorie modernă", vol. VI, Editura Academiei, București, 1979 (pp. 7-39)
85. *Contribuția țăranimii la războiul de independență din 1877-1878*, în "Studii și articole de istorie", XXXIX, București, 1979, (pp. 170-182)
86. *Craiova și unirea Principatelor*, în volumul *Craiova, trecut, prezent și viitor*, Editura Scrisul românesc, Craiova, 1979
87. *Activitatea Societății de științe istorice din R.S. România*, în "Revista de istorie", 33, nr. 11/1980 (pp. 2189-2206)
88. *Realizările Societății în domeniul cercetărilor privind istoria României*, în "Studii și articole de istorie", XLI-XLII, București, 1980
89. *Implicațiile economice ale dominației otomane asupra Principatelor Române (1750-1859)*, în "Revista de istorie", 34, nr. 3/1981 (pp. 441-465)
90. *Dezvoltarea și modernizarea armatei în anii formării statului național român*, în "Revista de istorie", 34, nr. 10/1981 (pp. 1839-1863)
91. *Dezvoltarea armatei și pregătirea ei în vederea cuceririi independenței României*, în "Revista de istorie", 34, nr. 12/1981 (pp. 2215-2247)
92. *Aspectul național al revoluției din 1821*, în "Studii și articole de istorie", XLIII-XLIV, București, 1981

93. *Despre suzeranitatea otomană și nerespectarea de către Poartă la 1775 și 1812 a obligațiilor de apărare a teritoriului țărilor române*, în "Revista de istorie", 35, nr. 8/1982
94. *Mihail Kogălniceanu și țărănimea*, în "Studii și articole de istorie", XL-XLVI, București, 1982
95. *Contribuția mușcelenilor la războiul de independență*, în "Studii și comunicări", II, Câmpulung Muscel, 1982
96. *De la suzeranitate otomană sur les Pays Roumains* în "Roumanie Pages d'histoire", 8, nr. 2, București, 1983; (revistă apărută și în limbile engleză, germană, spaniolă și rusă)
97. *Atitudinea lui N. Titulescu față de țărănime la 1907*, în "Studii și articole de istorie", XLVII-XLVIII, București 1983.
98. *Independența în gândirea și acțiunea făuritorilor unirii Principatelor*, în vol. *Unirea și Puterile europene*, Editura Academiei, București, 1984, (pp. 225-248)
99. *Învățământul muscelean între anii 1859-1877*, în "Studii și comunicări", III, Câmpulung Muscel, 1984, (pp. 161-177)
100. *Școlile secundare din București în perioada 1864-1877*, în "Studii și articole de istorie", XLIX-L, București, 1984; în colaborare cu Gh. Smarandache
101. *Independența, realizare și semnificații*, în "Revista de istorie", 30, nr. 4/1985
102. *Rolul reformelor lui Cuza în consolidarea României moderne*, în culegerea: *Transilvania în istoria și conștiința românilor*, Iași, 1985
103. *C.A.Rosetti și rolul lui în impulsionarea culturii și învățământului românesc*, în "Revista de istorie", nr. 12/1985
104. *Activitatea lui C.A.Rosetti ca ministru al Instrucțiunii Publice*, în "Studii și articole de istorie", LI-LII, București, 1985 (pp. 101-117)
105. *Independența națională a României*, Editura Academiei, București, 1986, (400 p.)
106. *Aspecte mai puțin cunoscute ale unității culturale românești în perioada 1859-1877*, în "Studii și articole de istorie", LIII-LIV, București, 1986
107. *Unirea Principatelor* (editorial), în "Revista de istorie", nr. 1/1986
108. *Unirea Principatelor - operă a națiunilor române*, în "Suceava - Anuarul Muzeului județean", XI-XII, 1986
109. *Independența - permanență, realizare, noi precizări*, în "Revista de istorie", nr. 4/1987, (pp. 357-372)
110. *Școala musceleană între anii 1877-1900*, în "Studii și comunicări", IV, Câmpulung Muscel, 1987, (pp. 171-191)
111. *Martie-aprilie 1888. Satele românești se ridică împotriva exploatării*, în "Magazin istoric", XXII, nr. 3/1988
112. *Răscoala țăranilor din 1888*, Editura Academiei, București, 1988 (288 p.)
113. *Învățământul primar sucevean în epoca modernă*, Editura Litera, București, 1988 (276 p.)
114. *Participarea învățătorilor la războiul întregirii neamului*, în "Studii și articole de istorie", LII-LVIII, București, 1988
115. *Învățământul primar muscelean între anii 1900-1918*, în "Studii și comunicări", V, Câmpulung Muscel, 1989 (pp. 271-293)
116. *Alexandru Ioan Cuza, domnul Unirii și promotor al modernizării armatei române*, în "Lupta întregului popor", nr. 1/1989
117. *Învățământul primar rural în perioada 1859-1918, începuturi, legislație, dezvoltare*, în "Revista de istorie", tom I, nr. 3/1990 (pp. 209-233)
118. *Noi puncte de vedere privind cucerirea independenței României*, în *Pagini de istorie*, vol. I, București, 1990

119. *C. Rădulescu Codin - revizor școlar de Muscel*, în "Studii și articole de istorie", LIX, București, 1991
120. *Activitatea lui Titu Maiorescu ca ministru al instrucțiunii publice*, în "Studii și articole de istorie", LX-LXI, București, 1993 (în colaborare cu Gh. Smarandache)
121. *Aspecte privind învățământul din sudul Basarabiei între anii 1857-1878*, în "Revista de istorie a Moldovei", nr. 4, Chișinău, 1993
122. *Învățământul în sudul Basarabiei între anii 1857-1878*, în "Revista istorică", tom IV, nr. 9-10, București, 1993
123. *Unirea Basarabiei cu România (1918)*, în "Studii și articole de istorie", LXII, București, 1995
124. *Învățământul primar între anii 1866-1874 și impulsionearea lui de către "Societatea pentru învățătura poporului român"*, în "Studii și articole de istorie", LXIII, București, 1997

c. Culegeri de studii îngrijite și pregătite pentru tipar

125. *Studii privind unirea principatelor*, Editura Academiei, București, 1960 (542 p.); membru în comitetul de coordonare
126. *Revoluția de la 1848 în țările române*, Editura Academiei, București, 1974, (328 p.); redactor coordonator, împreună cu Dan Berindei
127. *Studii și materiale de istorie modernă*, volumele II-VII (6 tomuri), Editura Academiei, București, 1960-1983; redactor responsabil, împreună cu Dan Berindei
128. *Studii și articole de istorie*, nr. II-LXII (48 tomuri), redactor responsabil, împreună cu Aurel Iordănescu.

N.B. Se adaugă: circa 100 de articole, note științifice și recenzii în diferite periodice centrale și locale și peste 150 de articole de popularizare a istoriei în presă.

DIMITRIE VATAMANIUC

Mihai Iacobescu

Profesorul, eminescologul, istoricul literar și, din 1992, conducătorul Centrului de Studii "Bucovina", cu sediul la Rădăuți, al Academiei Române, precum și redactorul șef al revistei bianuale "Analele Bucovinei", Dimitrie Vatamaniuc s-a născut la 25 septembrie 1920 la Sucevița, județul Suceava.

Părinții săi, tatăl, Ioan Vatamaniuc era lucrător forestier, iar mama, Iustina, născută Cazacu - casnică. Dintre cei cinci copii ai lor - Vasile a ajuns meșter fierar în satul natal, Eugenia a decedat la o vârstă fragedă în timpul studiilor primare, Trandafir a rămas la Sucevița, agricultor, iar Victoria, de asemenea, gospodină în aceeași localitate - numai Dimitrie a fost mai norocos. Numai lui i-au zâmbit și pe el l-au menit ursitoarele să aibă alt destin, aparte.

1. MEDIUL FAMILIAL și comunitatea rurală de la Sucevița - cu exemplul de hărnicie și tenacitate al țăpinarilor de-aici, cu strădaniile neconținute și împlinirile puține ale trudei neostoite, cu asperitățile și adversitățile cotidiene, cu întreg universul de datini, obiceiuri, cutume, mituri, istorisiri transmise din moși-strămoși, cu drumurile și potecile, care l-au dus, cu pasul ori cu căruța la Rădăuți, la ctitoria și necropola lui Bogdan-Vodă, întemeietorul Moldovei de sine stătătoare sau la Putna lui Ștefan cel Mare și Sfânt, "Meca românilor" de pretutindeni - au constituit și "școala" decisivă în cristalizarea și formarea matricei, pe care va spori și se va clădi întreaga osatură a personalității sale ulterioare.

2. FORMAREA INTELECTUALĂ, clădită pe cei șapte ani de-acasă și cele șapte clase primare urmate la școala din satul Sucevița a continuat la Școala Normală din Cernăuți, cu începere din 1935, sub îndrumarea unor vrednici și inimoși profesori, dintre care, unii cu studii înalte și doctorate la Viena sau alte centre europene, precum: Laurențiu Tomoioga, specialist în științele naturale, dar și pasionat literat, care l-a tradus pe Eminescu în limba germană, și, care - alături de profesorii de limba și literatura română, istoricul literar Constantin Loghin și Ilie Mandiuc - l-au influențat și orientat de pe acum spre universul mirific al creației eminesciene.

A urmat, totodată, și cursurile Liceului "Eudoxiu Hurmuzachi" din Rădăuți, urmărind, ca un ambițios copil din lumea rurală, să obțină simultan și diploma de învățător, cu care putea intra mai îndată să-și câștige existența, ca slujitor al școlii, în vreme ce, de la liceu, diploma de

bacalaureat îi deschidea perspectiva spre învățământul universitar. N-a fost deloc o aspirație ușor de realizat. Finalizarea celor două proiecte ale sale a fost chiar temporar întârziată, în condițiile sumbre ale declanșării și desfășurării celei de-a doua conflagrații mondiale, cu implicațiile tragice ale aplicării înțelegerii secrete între Hitler și Stalin, ale Pactului Ribbentrop-Molotov, când, în iunie 1940, prin amenințare și șantaj cu războiul, URSS a invadat și anexat partea de nord a Bucovinei, împreună cu capitala acesteia. Abia în 1943, elevul de la Sucevița își poate susține examenele necesare, pentru absolvirea ambelor școli, și, în pofida dificultăților materiale ale familiei și ale vicisitudinilor ce se conturau la orizont, odată cu perspectiva înfrângerii României și ocupația sovietică, în același an, 1943, se înscrie la Facultatea de Litere și Filosofie, de la Universitatea din Dacia Superioară - care, după aplicarea odiosului dictat de la Viena se refugiase vremelnic la Sibiu și abia în 1946 a revenit la matca ei firească, în capitala de jure și de facto, a Transilvaniei.

Despre etapa - care a însemnat faza cea mai activă și decisivă a acumulărilor în formarea personalității viitorului specialist - avea să-și amintească adesea și să și-o definească el însuși, ca reprezentând "șansa unică, în viață", de a audia și recepta "cursurile profesorilor de la Universitatea de la Sibiu și Cluj la apogeul carierei lor didactice", iluștri magiștri, ca: Dimitrie Popovici - care tocmai i l-a prezentat pe larg pe Eminescu - sau "personalități, care - scrie el - se situau în primul plan al vieții științifice din țara noastră", ca: Lucian Blaga, Sextil Pușcariu, Liviu Rusu, D.D. Roșca, Ion Lupaș, Onisifor Ghibu, Silviu Dragomir, Dimitrie Todoran, Alexie Procopovici, Ioan Breazu, Ștefan Pașca.

3. ACTIVITATEA DIDACTICĂ ȘI CULTURAL-ȘTIINȚIFICĂ n-a fost dintr-o dată nici liniară și nici lipsită de căutări și reprofilări, în contextul istoric de după cel de-al doilea război mondial, al ocupației bolșevice și al regimului totalitar instaurat de trupele sovietice, mai ales că Dimitrie Vatamaniuc a refuzat toată viața să devină membru al Partidului Comunist.

Dacă ar fi să încercăm o ierarhizare și compartimentare a acestei activități complexe - din scopuri de logică pur didactică - am distinge, după opinia noastră, următoarele domenii esențiale:

a. În domeniul creației literare. Dimitrie Vatamaniuc a cochetat, în tinerețe, ca și alți cărturari, cu literatura propriu-zisă. În 1943, când era în ultimii ani la Școala Normală de la Cernăuți a debutat cu proză, în paginile gazetei "Bucovina". A publicat, de asemenea, și poezii, recenzii, cronică literară, semnând cu pseudonimul D. Drumaru. Una din ultimele creații publicate în acest domeniu - cel puțin din cele știute de public și menționate de specialiști - datează din 1956: *Subiect de muvelă*. Despre ea, Marian Popa scrie sentențios - în 1977, în al său *Dicționar de Literatură Contemporană*: "proză de interes redus".

b. În domeniul învățământului: Dimitrie Vatamaniuc și-a început cariera didactică în 1947, funcționând până în 1952 ca profesor de limba și literatura română, la Liceul "Andrei Mureșanu" din orașul Dej. Urmează câțiva ani de căutări și tatonări în domeniul gazetăriei; este redactor la "Almanahul literar" și "Steaua" la Cluj. Se transferă apoi și se fixează definitiv la București, unde își începe activitatea ca bibliotecar la Universitate.

Din 1959 funcționează o vreme ca lector la Universitate.

Din 1996 și până în prezent este profesor asociat la Universitatea "Ștefan cel Mare" din Suceava, unde predă la Facultatea de Litere și Științe, un curs de Eminescologie. Fără a excela printr-un dar oratoric ieșit din comun, profesorul, cu vorba lui caldă, calmă, rară își captivează auditoriul prin cunoștințele sale vaste, de-a dreptul enciclopedice, despre lumea nebănuită de complexă și întortocheată a manuscriselor și creațiilor eminesciene, în care știe să te introducă sistematic și meticulos, ca una dintre autoritățile cunoscute și recunoscute, ale acestui domeniu.

c. Ca cercetător și editor al manuscriselor și creațiilor eminesciene, Dimitrie Vatamaniuc s-a format și remarcat printr-o activitate îndelungată, bogată, care l-a pasionat și captivat statornic, cu începere din anii studiilor la Cernăuți, Sibiu, Cluj și apoi timp de decenii în șir la București.

Dacă, după propriile-i mărturisiri, prima "șansă unică în viață" a considerat-o întâlnirea sa cu acea strălucită pleiadă de magistri de la Cernăuți, Sibiu și Cluj, "o a doua şansă unică în viață" i-a fost întâlnirea cu George Călinescu și apoi activitatea îndelungată împreună și sub îndrumarea acestei personalități proeminente a culturii românești.

Cucerit definitiv de universul eminescian încă din anii studenției, D. Vatamaniuc s-a înscris inițial la doctorat la profesorul Dimitrie Popovici, cel ce predă un curs special despre Eminescu. Teza sa de doctorat s-a intitulat *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, pe care și-a redactat-o conștiincios, dar n-a avut posibilitatea să și-o susțină, datorită reformei din 1948, în schimb a publicat-o în anul 1968.

După transferarea sa la București intră ca cercetător la Institutul de Istorie Literară și Folclor al Academiei Române. Aici îl întâlnește pe George Călinescu - care tocmai fusese scos de la Universitatea și trecut la acest Institut, pentru a nu fi ostracizat în totalitate. Se înscrie la doctorat la George Călinescu, cu lucrarea monografică *Ion Popovici - Bănățeanul*, pe care o susține și o publică în 1959. Devine apoi cercetător științific principal la acest Institut. Colaborează efectiv cu George Călinescu. Îl însoțește pe acesta la cursurile de la Universitate, audiindu-i prelegerile de istoria literaturii române și universale sau în călătoriile de studiu și documentare, prin țară, după acel program întocmit de marele istoric și critic literar, "Pe urmele scriitorilor"; este martorul apropiat al travaliului călinescian pentru reelaborarea monografiei *Opera lui Mihai Eminescu*, pe care o apreciază ca fiind lucrarea, "cu cea mai largă deschidere, în universul creației eminesciene".

După o îndelungată, serioasă și migăloasă ucenicie, Dimitrie Vatamaniuc se implică el însuși într-una din cele mai temerare activități științifice, colective și de mari proporții: continuarea - prin preluarea inițiativelor lui Perpessicius, dintre anii 1939-1963 - și finalizarea eforturilor de a publica ediția integrală a vastei opere eminesciene. După cele 6 volume publicate sub coordonarea lui Perpessicius - cinci volume de poezii antume și postume, iar al șaselea, cuprinzând creațiile folclorice din manuscrisele sale - între anii 1977-1993, sub coordonarea lui Alex. Oprea, directorul Muzeului Literaturii Române, un colectiv de cercetători, între care și Dimitrie Vatamaniuc publică următoarele 10 volume care încheie seria operelor complete eminesciene: VII (*Proză literară*, 1977), VIII (*Teatru*, 1988), IX (*Publicistică*, I, 1980), X (*Publicistică*, II, 1989), XI (*Publicistică*, III, 1984), XII (*Publicistică*, IV, 1985), XIII (*Publicistică*, V, 1985), XIV (*Traduceri*, 1983), XV (*Fragmentarium*, 1993), XVI (*Corespondență*, 1989). Discordanța cronologică între succesiunea tematică a volumelor s-a datorat dificultăților generate de amânarea și aprobarea avizelor de tipărire, obținute, totuși, sub regimul ceaușist, când exista oficial sau neoficial o cenzură, care trebuia biruită, și, a fost.

Cea mai valoroasă dintre toate contribuțiile de cercetare științifică și de istorie literară a lui Dimitrie Vatamaniuc este, așadar legată indestructibil de acest domeniu prioritar: realizarea ediției integrale a celui mai mare creator, din toate timpurile, din cultura românească.

În acest domeniu se circumscriu și alte laturi reprezentative: pe bază de documente autentice, indubitabile, Dimitrie Vatamaniuc, în volumul *Eminescu și Transilvania* (Dacia, Cluj-Napoca, 1995), argumentează și demonstrează originea transilvăneană a familiei Eminescu. El face o legătură între "Iminovicii" din Transilvania și "Iminovicii" din Bucovina. În acest fel este înlăturată o imensă și nebuloasă mitologie, cu discuții și ipoteze contradictorii de mai bine de un veac, pe tema originii etnice diverse a lui Eminescu.

În volumul *Publicistica lui Eminescu* (1985), Dimitrie Vatamaniuc, luând în seamă "schimbările intervenite în statutul personal al poetului în cursul activității sale", stabilește trei perioade distincte:

1) ianuarie 1870 - mai 1876, în care include: publicistica eminesciană din anii studenției, colaborările la revistele românești din Austro-Ungaria, afirmarea sa ca exponent al tinerilor, care critică dualismul și activitatea mai redusă din timpul în care a deținut funcția de bibliotecar la Iași;

2) 19 mai 1876 - octombrie 1877; activitatea ca redactor la "Curierul de Iași", transformarea sa în ziarist profesionist, care continuă și dezvoltă tradițiile progresiste ale înaintașilor, dezvoltându-le în noile condiții istorice, în articole cu "caracter enciclopedic";

3) octombrie 1877 - iunie 1883, perioada cuprinsă de la intrarea poetului în redacția ziarului "Timpul" și până la prăbușirea sa intelectuală. Concluzia lui Dimitrie Vatamaniuc este aceea - unanim acceptată după apariția celor cinci volume de publicistică din cadrul operelor sale complete - că "Publicistica eminesciană ni se relevă însuflețită de cele mai nobile idealuri ale poporului nostru și o prezență permanentă în conștiința posterității".

Valorificarea și interpretarea manuscriselor eminesciene își găsesc expresia și în lucrarea lui Dimitrie Vatamaniuc, *Eminescu. Manuscrisele. Jurnal al formării intelectuale și al lărgirii orizontului științific. Laborator de creație. Instrument de lucru* (Editura Minerva 1988). Dincolo de definiția succintă, relevantă, dată și în însuși titlul cărții, Dimitrie Vatamaniuc relevă în prefață că, unii exegeți în mod fals și nejustificat au comparat manuscrisele eminesciene cu "jurnalele unor personalități cu faimă", dar, în fapt, poetul "nu consemnează întâmplări din viața sa", manuscrisele eminesciene sunt, în realitate, un "jurnal" al formării intelectuale și al lărgirii orizontului științific și acest "jurnal" se constituie din "însemnări disparate". În ansamblul lor, însă, manuscrisele eminesciene sunt un imens "laborator de creație"; ele oferă "un spectacol unic în literatura noastră, pentru urmărirea procesului creator în opera unui mare scriitor".

Cercetând minuțios manuscrisele eminesciene, Dimitrie Vatamaniuc conchide că, dacă **poezia** ocupă locul central în creația sa - adevăr admis deja de multă vreme - **dramaturgia** aparține tot poeziei; în ceea ce privește **proza**, "asistăm la transformări spectaculoase din manuscrise în proza literară; există și numeroase interferențe cu poezia, cu proza științifică și proza politică".

Manuscrisele eminesciene apar, totodată, susține Dimitrie Vatamaniuc și ca un "laborator de lucru"; în anii studiilor universitare, Eminescu face valoroase **traduceri** din acele *Fragmente din istoria românilor* a lui Eudoxiu Hurmuzachi (din cele cinci volume ale acestei lucrări, el traduce unul), din *Arta reprezentării dramatice*, de H. Theodor Totscher, din *Manualul de gramatică paleoslavă* al lui Leskien, din *Gramatica sanscrită* a lui Franz Bopp.

Apoi, în anii gazetăriei la București, Eminescu își adună un uriaș volum de extrase din domeniile economiei, filozofiei, istoriei, geografiei, științelor naturii etc. Dimitrie Vatamaniuc arată că, în mod eronat s-a creat despre manuscrisele eminesciene - înainte de a fi cercetate, confruntate, interpretate îndelung - "o mitologie cum că ele ar fi o mină inepuizabilă, în care se găsesc răspunsuri la toate problemele contemporane", când, în realitate, ele "cuprind un număr restrâns de însemnări originale, în comparație cu transcrierile, traducerile, parafrazările" făcute mai ales după autori germani. **Parafrazările**, care constituie un material foarte bogat sunt foarte dificil sau aproape imposibil de delimitat. În concluzie, Dimitrie Vatamaniuc relevă că, după decenii de cercetări și căutări, de confruntări și interpretări atente, manuscrisele "ne relevă, atât dimensiunile titanice ale personalității eminesciene, cât și organicitatea scrisului său și-i conferă un loc singular în literatura națională". Ele "reflectă, mai presus de toate, aspirații spre formarea personalității totale, spre universalitate".

Ca unul care face ucenicia sub îndrumarea și coordonarea lui George Călinescu, Dimitrie Vatamaniuc se simte obligat moralicește față de acest inegalabil maestru și-i editează teza de doctorat din anul 1936: *Avatarii faraonului Tla*, (Iași, 1979), ediție pe care Dimitrie Vatamaniuc o îngrijește, scrie prefața, note, anexe, indice, fixându-i locul în creația călinesciană și totodată, relevând că *Avatarii faraonului Tla*, constituie cea mai extinsă proză din manuscrisele eminesciene, după *Geniu pustiu*; lucrarea a ridicat mari dificultăți de descifrare, are lipsă unele pagini, iar meritul lui Călinescu este acela de a fi pus ordine în acest manuscris, după o migăloasă și magistrală cercetare științifică, de a ne fi oferit o transcriere corectă, de-a fi găsit și titlul potrivit, iar în fapt, Călinescu "înalță o construcție nouă, cu elemente din lucrările sale anterioare și analiza nuvelei eminesciene rămâne una din cele mai spectaculoase desfășurări panoramice în literatura română".

Să mai reținem, tot din acest domeniu al activității sale ca eminescolog și un alt capitol major: selectarea și publicarea textelor eminesciene, care se referă la istoria și drama unor provincii strămoșești - și anume, volumele: M. Eminescu, *Răpirea Bucovinei* (București, 1996), M. Eminescu, *Basarabia - pământ românesc samavolnic răpit* (București, 1997), M. Eminescu, *Sfântul pământ al Transilvaniei* (București, 1997), iar în prezent e sub tipar, în colecția "Documente revelatorii" la Editura Saeculum volumul M. Eminescu *Românii din afara granițelor țării și unitatea spirituală națională* (208 p.). Avem, așadar, prin aceste volume, noi și urmașii, pe cel mai bun și mai autorizat dintre mesagerii spiritualității românești, ca sfătuitor și îndrumător într-ale istoriei noastre zbuciumate și încă nici azi pe deplin răzburate de vicisitudinile cu care s-au confruntat înaintașii de odinioară.

Fără a intra în alte detalii - ce privesc contribuția lui D. Vatamaniuc la identificarea, gruparea și interpretarea manuscriselor eminesciene (lăsând această sarcină timpului de mâine și specialiștilor eminescologi de mâine) - apreciem că activitatea sa bogată ca eminescolog îl așează definitiv printre personalitățile culturii românești contemporane.

d. Alte contribuții în domeniul istoriei literare: Alegându-și îndată după terminarea studiilor universitare, ca teză de doctorat, tema *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, deși între timp s-a înscris și a susținut doctoratul la George Călinescu, Dimitrie Vatamaniuc n-a neglijat nici subiectul inițial. În 1968 a publicat o vastă lucrare de peste 600 de pagini. În Editura Academiei, aceasta fiind cea dintâi monografie dedicată vieții și activității lui Ioan Slavici. Au urmat apoi volumele: *Ioan Slavici, Opera literară*, București, 1970, 306 p.), *Texte comentate: Slavici "Moara cu noroc"*, în colecția "Lyceum" (cu tabel cronologic, prefață, note și bibliografie, de Dimitrie Vatamaniuc, Editura Albatros, 1973), *Ioan Slavici. Biobibliografie*, (în colaborare, București, 1973, 516 p.) și o ediție critică, *Ioan Slavici, Opere, vol. I-XIV*, (București, 1967-1987). Așadar, alături de Eminescu, marele scriitor clasic transilvănean Ioan

Slavici a constituit un alt domeniu predilect al cercetărilor întreprinse timp de aproape două decenii de Dimitrie Vatamaniuc. În 1967, Dimitrie Vatamaniuc a publicat volumul *George Coșbuc - o privire asupra operei literare*; pornind de la constatarea că George Coșbuc "nu are încă monografia pe care o merită" și că la realizarea acesteia ar trebui să-și dea concursul istoricul literar, lingvistul, specialiști din alte domenii, Dimitrie Vatamaniuc urmărește în această lucrare nu analiza diverselor volume de poezii, ci opera poetului în desfășurarea ei în revistele și publicațiile de epocă, pe întinderea a patru decenii.

În 1972 Dimitrie Vatamaniuc publică volumul *Nuvela istorică românească. Antologie*, în colecția "Lyceum", în care include: C. Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanu*, Gh. Asachi, *Dragoș*, Al. Odobescu, *Mihnea Vodă cel Rău și Doamna Chiajna*, I. Pop Florentin, *Decebal*, I.A. Lapedatu, *Amor și răzbunare* și Nicu Gane, *Petru Rareș*. Volumul este însoțit de un dicționar biografic de persoane și personaje fictive, glosar, aprecieri critice. D. Vatamaniuc ajunge la concluzia că, "nuvela istorică românească din secolul al XIX-lea ocupă o poziție rar întâlnită în dezvoltarea unui gen literar" și între diversele creații reprezentative, "desăvârșită rămâne nuvela istorică *Alexandru Lăpușneanu* și ea ar putea figura cu cinste în cea mai pretențioasă antologie a novelisticii istorice din literatura universală".

Pe linia valorificării moștenirii literare, D. Vatamaniuc ne oferă și volumul lui Ion A. Lapedatu, *Încercări în literatură* (Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1976); în prefața lucrării, D. Vatamaniuc relevă că I.A. Lapedatu s-a impus după 1870 ca strălucit profesor, eminent ziarist și un promițător scriitor care, însă, moare la 34 de ani, ceea ce reprezintă o gravă pierdere pentru mișcarea culturală din Transilvania. După ce ni-l înfățișează dintr-o multitudine de unghiuri de vedere, sintetizând activitatea sa la Sibiu, cu frații Eminovici, strădaniile întru cucerirea Cetății Științei, colaborarea sa la "Orientul Latin" și "Albina Carpaților", ca și din perspectiva speciilor literare abordate, poezie, teatru, proză, D. Vatamaniuc îl caracterizează pe I.A. Lapedatu ca fiind "un luminător", care este "printre cei dintâi cărturari transilvăneni, ce aduce o contribuție hotărâtoare la crearea unei literaturi populare"; Lupaș privește creația populară "ca operă vie și cere ca ea să stea la baza literaturii culte"; prin poezie, Lupaș "face legătura între epoca lui Andrei Mureșanu și cea a lui George Coșbuc", dramele sale se impun, atât prin problematica abordată, cât și prin eforturile de-a întemeia un repertoriu teatral original, în Transilvania, iar nuvela istorică îl situează, sub raport artistic, îndată după C. Negruzzi, Al. Odobescu și înainte de Gh. Asachi și Nicu Gane.

Ca instrument de lucru, menționăm câteva contribuții biobibliografice de seamă, încorporând un imens volum de lucru. Astfel, în Ion Agârbiceanu, *Biobibliografie* (Editura Enciclopedică, București, 1974, 618 p.), Dimitrie Vatamaniuc a consultat și ordonat 6.516 titluri din 516 reviste, ziare, calendare, extrăgând 3.460 titluri de lucrări ale lui Agârbiceanu, 2.700 referiri la opera și personalitatea sa și 353 scrisori. Activitatea lui Agârbiceanu la "Tribuna" este - conchide D. Vatamaniuc, comparabilă, într-un anume sens, păstrând, bineînțeles proporțiile, cu cea a lui Eminescu la "Timpul".

În volumul *Lucian Blaga, 1895-1961, Biobibliografie* (Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, 762 p.), D. Vatamaniuc include 8.776 referiri bibliografice, ce privesc: viața, opera și personalitatea, corespondențe, anexe, addenda. Istoricul literar a consultat peste 1000 de ziare și reviste, din țară și străinătate, a întocmit peste 20.000 fișe, ajungând la concluzia că, deși despre Lucian Blaga s-au scris 6 monografii între anii 1938-1944 și alte 16 în perioada 1963-1975, nu există "nici o monografie, care să cuprindă toate sectoarele activității sale", așa cum, de pildă, se încearcă în această ediție biobibliografică, unde opera sa este compartimentată pe domenii: poezie, proză, aforisme, dramaturgie, memorialistică etc. De aceea, conchide D. Vatamaniuc, o astfel de lucrare "oferă, în limitele specificului ei, o privire de ansamblu asupra întregii sale creații, precum și asupra vastului

material de referințe"; ea este, totodată, "o punte de legătură între **cercetarea analitică** de până acum și **sinteza** de mâine".

În același scop, de a oferi pentru specialiști un veritabil instrument de lucru, D. Vatamaniuc are pregătită și este în curs de apariție, o amplă lucrare biobibliografică, Tudor Arghezi, în patru volume.

e. Ca director al Centrului de Studii "Bucovina" cu sediul la Rădăuți, al Academiei Române și redactor șef la "Analele Bucovinei", D. Vatamaniuc și-a asumat o misiune foarte dificilă. El nu este istoric, ci filolog. Bibliotecile și arhivele, care privesc Bucovina sunt în principal concentrate la Suceava și București (atâtea câte s-au dat de către statul austriac, după primul război mondial, prin înțelegeri bilaterale - și sunt foarte multe, metri cubi, care își așteaptă cercetătorii!). Forțele intelectuale necesare sunt greu de concentrat la Rădăuți. Pe lângă o universitate, cum sunt cele din Iași și București, puteau fi selectați și grupați mai lesne specialiști de la catedrele de istorie, limbi germanice și slave. Fără o astfel de cercetare de mare anvergură, concentrată, la nivel național, multilingvistică și interdisciplinară, totul rămâne un provincialism la nivelul începuturilor, fără a fi receptat la nivelul național și îndeosebi internațional, mai ales că Centrul de la Rădăuți s-a născut ca o reacție la activitățile adesea în contradicție cu adevărul istoric despre Bucovina, inițiate mai de timpuriu de către Institutul Bukowina de la Augsburg (1988) și Centrul ucrainean de pe lângă universitatea ucrainizată de la Cernăuți (aprilie, 1992).

Formarea unor specialiști corespunzători - care a și început - nu este imposibilă, dar reprezintă o acțiune foarte grea și de durată. Apoi, semnarea celui mult discutat și repudiat de majoritatea opiniei publice din România și cercurile largi ale oamenilor de știință și cultură, "Tratat cu privire la relațiile de bună vecinătate și cooperare între România și Ucraina" - o necesitate istorică pentru ambele state și pentru liniștea Europei de mâine trebuia să se facă printr-o pregătire îndelungată și să se realizeze pe picior de deplină egalitate juridică, nu ca între un trușă boier și un umil clăcăș de ieri; guvernul ucrainean, dacă înțelege să o rupă definitiv cu politica stalinistă, trebuia să accepte repudierea de jure și de facto a Pactului Ribbentrop-Molotov și să cedeze României măcar acele raioane - Herța, Noua Suliță, Hliboca - ce mai au și azi populație în majoritate românească, precum și Insula Șerpilor, acaparată tot atât de abuziv și nejustificat, mai ales că, în cazul nordului Bucovinei, în spatele statisticilor demografice de azi sunt cinci decenii, lungi cât cinci veacuri, de deportări în Siberia, exterminări masive, transplantări de români în diverse zone ale fostului imperiu sovietic și de masive colonizări cu elemente alogene și de revărsare a elementului ucrainean din Galiția în zona ocupată și anexată prin forță. Cum vor accepta oficialii Ucrainei de azi concluziile adevărului istoric despre drama Bucovinei sub habsburgi și sovietici, dacă n-au dovedit nici un fel de stimă și considerație reciprocă cu prilejul semnării recentului tratat? Dacă guvernul Ucrainei este animat de idealuri sincere, de ce tolerează și difuzează în nordul Bucovinei și în străinătate lucrări defăimătoare și mistificatoare, precum este sinteza lui Arkadi Jukowski, în care se revendică nu numai întreaga Bucovină, ci, în mod paradoxal, întreaga Moldovă? Cine nu știe că naționaliștii ucraineni, de azi, mai fanatici decât bolșevicii de ieri, organizează acțiuni în zonă, în care îi invită pe români să plece "acasă", în România?

În pofida acestor dificultăți și adversități congenitale sau evidențiate pe parcursul celor abia cinci ani, 1992-1997, Centrul de Studii "Bucovina" s-a impus deja: prin revista "Analele Bucovinei", printr-un început de raliere și afiliere, încă timidă, a istoricilor care au preocupări privitoare la drama acestei zone, prin valorificarea unor rezultate ale investigațiilor istoriografice recente, cum sunt publicarea lucrărilor *Din istoria Bucovinei, vol. I (1774-1862)*. *De la administrația militară la autonomia provincială*, de M. Iacobescu (Editura Academiei

Române, București, 1993, 550 p.), lucrare distinsă cu Premiul Academiei "Dimitrie Onciul" (22.XI.1995) și Nicolai Grămadă *Toponimia minoră a Bucovinei*, vol. I și II (ediție îngrijită, cu studiu introductiv, bibliografie, note și indice de Ion Popescu Sireteanu și prefațată de D. Vatamaniuc, Editura Anima, 1996); dar, mai ales, prin afirmarea - și în ultimul timp - statuarea dialogului între instituțiile de profil de la Augsburg, Rădăuți și Cernăuți. Dovezi ale acestui travaliu de bun augur sunt întâlnirile periodice între reprezentanții celor trei centre și mai ales Conferința Științifică Internațională Bucovina 1775-1862. Aspecte politice, sociale, culturale, economice și demografice, Rădăuți - București, 31 mai - 5 iunie 1996 și Declarația adoptată cu acest prilej - în care se propune: organizarea unor întâlniri periodice, la un interval de cel puțin doi ani la Augsburg, Rădăuți și Cernăuți, colaborarea permanentă și schimbul de publicații, editarea în comun a rezultatelor cercetărilor, cunoașterea reciprocă a limbii, culturii, civilizației și istoriei celor trei popoare interesate în clarificarea și elucidarea istoriei Bucovinei.

La acest început promițător, cărturarul, eminescologul și istoricul literar D. Vatamaniuc și-a adus și continuă să-și aducă o contribuție de seamă.

Recent, la 2 mai 1997, în Sala de Aur a Primăriei din Augsburg s-a semnat Parteneriatul între regiunile Schwaben, Cernăuți și județul Suceava, prin care se prevede întărirea relațiilor de prietenie și colaborare în toate domeniile, între cele trei entități teritorial-administrative.

Activitatea bogată, cu care ni se înfățișează Dimitrie Vatamaniuc la cei 78 de ani de viață a fost și continuă să fie apreciată în țară și străinătate. Menționăm, între altele: premiul acordat de Academia Română, în 1980, pentru publicistica eminesciană, premiile revistelor "Manuscriptum" (1774) și "Luceafărul" (1984), premiul special pentru ediția Ioan Slavici (1981), premiile Uniunii Scriitorilor (1989), Ministerul Culturii (1992), Societății "Lucian Blaga" (1992), Academiei Internaționale "Mihai Eminescu" (India, 1995), numirea sa ca "OM INTERNAȚIONAL AL ANULUI", distincție acordată de către Centrul Biografic Internațional din Cambridge (Anglia, 1997), precum și "Medalia de Onoare" oferită de Institutul Biografic American (S.U.A., 1998).

Sintetizând aceste strădanii și împliniri ale lui Dimitrie Vatamaniuc - și urându-i, după datina strămoșească: tinerețe fără bătrânețe și viață lungă fără de moarte - rândurile de față nu și-au propus analiza și evaluarea critică a activității de istoric literar și de eminescolog (ceea ce ne depășește), ci s-au voit expresia prețuirii noastre pentru munca sa onestă, perseverentă, răbdătoare, migăloasă și serioasă ale cărei rezultate complete le va analiza și evalua, viitorul.

DECLARAȚIA OAMENILOR DE ȘTIINȚĂ ȘI CULTURĂ DIN SUCEAVA

Noi, semnarii prezentei Declarații, făcându-ne ecoul îngrijorării majorității covârșitoare a românilor din această parte a României și cunoscând starea de spirit mai mult decât neliniștitoare a românilor din nordul Bucovinei, ne exprimăm dezacordul față de intenția de încheiere a Tratatului de bază cu Ucraina prin renunțarea la teritoriile rupte mișelește din trupul patriei, în urma ultimatumului sovietic din iunie 1940 și de abandonare a conaționalilor noștri care, vreme de peste cinci decenii au suportat tăvălugul politicii de deznaționalizare.

Considerând că, la începutul celui de-al doilea război mondial, Hitler și Stalin s-au aliat pentru a da curs fiecărei poftelor lor de cucerire și a arunca lumea într-un cataclism al suferințelor, distrugerilor și jertfelor umane fără seamăn.

Că însuși al doilea război mondial n-a putut fi declanșat decât după semnarea Pactului de neagresiune sovieto-german, cu clauzele secrete din actul adițional.

Că în virtutea aceluiași Pact, în timp ce Germania nazistă a ocupat și îngenunchiat numeroase state din Europa Centrală și Occidentală, U.R.S.S. și-a extins frontierele prin forță, amenințare și șantaj cu războiul, ocupând o treime din Polonia, Țările Baltice, Basarabia, nordul Bucovinei, Ținutul Herței și o bună parte din Finlanda, iar după al doilea război mondial a ocupat abuziv și Insula Șerpilor, pe care a transformat-o în bază militară.

Că în tratatul de pace din 1947 impus României (ca stat învins și nu cobeligerant, deși prin efortul adus la înfrângerea Axei se situa pe locul al IV-lea după S.U.A., Marea Britanie, U.R.S.S.), frontiera româno-sovietică a fost stabilită în mod cinic pe baza unei pretense "înțelegeri" reciproce, româno-sovietice, din iunie 1940, când, de fapt, atunci guvernul român, cedând forței și amenințării colosului sovietic a evacuat străvechi teritorii românești, spre a evita aruncarea țării în cataclismul războiului.

Că după mutarea arbitrară a frontierelor a urmat calvarul inimaginabil de deportări în Siberia, expulzări și exterminări fizice de tipul celor de la Fântâna Albă pentru români și Katyn pentru poloni.

Că, în actuala situație, denunțarea de jure și de facto a Pactului Ribbentrop-Molotov reprezintă un act de dreptate istorică, pe care îl revendică milioane de oameni, care au căzut victimă politicii staliniste.

Înțelegând, totodată, că lumea actuală dorește nu modificarea prin forță a frontierelor, ci demascarea și îndreptarea prin bună înțelegere a actelor de justiție istorică, așa cum s-a procedat cu unificarea Germaniei și eliberarea Țărilor Baltice.

Că, în prezent, demascarea și condamnarea practicii de genocid în masă ar explica lumii în mod legitim cum s-a ajuns la statisticile demografice actuale, din spatele frontierelor de apus ale fostului imperiu al U.R.S.S..

Declarăm că nu vom avea liniște și odihnă până când, în numele jertfelor celui de-al doilea război mondial, în numele generațiilor de astăzi și al celor de mâine nu vor fi încredințate public astfel de practici și atrocități și că tratatul de prietenie și colaborare româno-ucrainean nu poate fi încheiat fără să se denunțe Pactul Ribbentrop-Molotov și efectele sale.

Documentul ce urmează să fie semnat trebuie să se bazeze nu doar pe concesiile uneia dintre cele două părți, ci pe înțelegerea adevăratului sens al bunei vecinătăți și al respectului

reciproc, al conviețuirii armonioase, plurietnice și confesionale din cele două țări vecine, pe ceea ce unește popoarele român și ucrainean.

Cerem Președinției, Parlamentului și Guvernului României să adopte o atitudine demnă în finalizarea acestui document fundamental pentru destinele României și Ucrainei.

10 martie 1997

Semnează:

- Prof.dr.ing. Adrian Graur

Decanul Facultății de Inginerie Electrică, Universitatea "Ștefan cel Mare" - Suceava

- Scriitorul Ion Beldeanu

Președintele Societății Scriitorilor Bucovineni

- Prof. Ion Cocuz

Președintele Asociației "Pro Basarabia și Bucovina", Filiala Suceava

- Prof.univ.dr. Mihai Iacobescu

Vicepreședintele Fundației Culturale a Bucovinei

Președintele Societății de Științe Istorice - Filiala Suceava

Decanul Facultății de Litere și Științe, Universitatea "Ștefan cel Mare" - Suceava

- Prof. Nicolae Cârlan

Președintele Uniunii Românilor Bucovineni - Filiala Suceava

REPOLARIZAREA VIEȚII CULTURALE ÎN BUCOVINA

Deși nu aparțin prin naștere Bucovinei, mă revendic acesteia prin strămoșii mei coborași dinspre Storojineț și, respectiv, Gura Humorului, spre Săvenii actualului județ Botoșani, unde am văzut lumina zilei. Cei dinspre mama se numeau Grigorovici, un nume purtat de câțiva oameni însemnați ai Bucovinei, și faptul acesta are în adâncul ființei mele o tainică pulsație de legitimă mândrie. Acum, însă, aparțin acestui teritoriu mirific, zbuciumat și detrunchiat, fiind de mai mulți ani sucevean. Îndată după Revoluția din Decembrie 1989 am devenit președinte al Fundației Culturale a Bucovinei care reunește frunțașii vieții spirituale din sudul acestei provincii istorico-geografice, precum și pe toți susținătorii efervescenței culturale - și prin menirea și acțiunile acestei asociații nonpolitice mă simt implicat cu întreaga mea ființă în destinul de azi și de mâine al fenomenului cultural-artistic al zonei.

Am considerat necesare aceste explicații sumare spre a pune în evidență perspectivele din care încerc să privesc un fenomen interesant: *repolarizarea vieții culturale și științifice* în perimetrul Bucovinei istorice.

Îndrăznesc - parafrazându-l pe Ion Barbu - să compar viața spirituală a unei așezări cu un joc secund; jocul prim, fundamental, este cel economic, domeniul care creează prosperitatea, timpul disponibil preocupărilor spirituale. Acest adevăr nu a fost descoperit de Marx. Viața l-a pus în evidență pentru fiecare dintre noi. Scrutând evoluția așezărilor din preajma zonei în care am copilărit am constatat că, bunăoară, câtă vreme Ștefăneștii, așezare de pe malul Prutului s-au aflat în calea drumului comercial, ce cobora dinspre Marea Baltică spre Marea Neagră, această localitate s-a dezvoltat și ridicat până la rangul de târg. Apoi, odată cu schimbarea rutelor comerciale, târgul s-a reîntors la statutul său rural. Tot astfel, câtă vreme Suceava a avut rangul de capitală a Moldovei, în epoca ridicării și consolidării, a împlinirii și înfloririi sale sub Mușatini - și sub cel mai de seamă dintre ei, Ștefan cel Mare și Sfânt - ea și-a avut și gloria ei, incontestabilă. Dar, când lucrurile s-au schimbat, când capitala s-a mutat la Iași, când războaiele polono-turce și ruso-turce au potopit-o și în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea a fost ocupată și apoi anexată de habsburgi, ea a decăzut.

Cernăuțiul nu s-a sustras acestei reguli fatale. Această așezare, ridicată de habsburgi la rangul de capitală a teritoriului numit Bucovina, după 1775, s-a dezvoltat în mod remarcabil, devenind un mozaic etno-lingvistic și confesional, centru principal al vieții politice, economice, administrative din zonă și factor de iradiere a fenomenului spiritual. Însemnat centru al ortodoxiei românești (în nici un caz pravoslavnice, în ciuda ruperii sale temporare de teritoriul matrice!), Cernăuțiul, ca centru universitar, științific și cultural, atinge apogeul dezvoltării sale abia după revenirea Bucovinei la țara mamă, între cele două războaie mondiale. Dovadă sunt numeroasele personalități, exponenți ale tuturor naționalităților conlocuitoare aduse de vremuri aici, alături de români, personalități care s-au ridicat în acești ani de extraordinară înflorire spirituală. Risipite mai peste tot în lume la venirea armatelor roșii, în 1940, aceste personalități își recunosc și astăzi, cu dragoste și nostalgie, originea.

Pentru că iubesc pictura și poezia încerc să dau doar patru nume devenite celebre, din rândul naționalităților: Rybiczka, Lovendal, Celan, Rosa Auslander. De altfel, după câte am aflat, istoria literară germană consideră că poezia creată în Bucovina - poezia de limbă germană - rivalizează cu cea realizată în școala pragheză. Așadar, dincolo de acele voci care ne acuză de o politică de "românizare", în perioada interbelică, naționalitățile conlocuitoare s-au afirmat în acei ani, producând valori excepționale.

Este limpede că, la vremea aceea, Cernăuțiul nu numai că umbrea Suceava, dar se revendica, neîndoienic și legitim, între marile centre culturale ale țării. Este impresionant de mare numărul oamenilor de seamă, din cele mai diverse domenii ale culturii, științei și artei pe care Bucovina, fenomenal revitalizată, păstrându-și tradiția armoniei interetnice, le-a dat României, Germaniei, Austriei, Ucrainei, evreimii etc în perioada interbelică. Este un efect al interculturalității. Chiar dacă în cazul românilor pomenesc o salbă de academicieni, așa cum îmi vine în minte, spontan, numele lor - Eugen Bădărău, Simion Stoilov, Miron Niculescu, Constantin Brătescu, Eugen Botezat, Ion Nistor și încă mulți alții, iar dintre contemporani Radu Grigorovici și Vladimir Trebici, contribuția Bucovinei la formarea elitei intelectualității interbelice este extrem de mare.

Prăbușirea democrației, invazia trupelor sovietice într-un teritoriu care nu le-a aparținut niciodată, instaurarea regimului totalitar stalinist, emigrarea sau expulzarea, exterminarea și deportarea elitei românești și alogene din Cernăuți, colonizările masive cu populație din interiorul imperiului sovietic și mai ales cu slavi au schimbat dramatic soarta Cernăuțiului. Valorile - fie cele de vârf, fie medii sau secundare care întrețineau un tonus democratic, creator și civilizator la oraș, în mahala și în satele din preajmă - au peregrinat către alte zări mai primitoare sau, rămânând pe loc au fost zugrumate, exterminate, iar cenușa lor a fost împrăștiată în stepele rusești, până în îndepărtata Siberie. Pentru românii din partea ocupată de sovietici noua etapă istorică a echivalat cu un adevărat holocaust. Procesul de rutenizare, început sub austrieci, s-a accelerat și amplificat, încât se poate spune că populația de azi a Cernăuțiului nu mai are continuitate. Cei de astăzi nu mai au în bună măsură istorie. Neavând tradiție și rădăcini, esențele spirituale rămân efemere. Cernăuțiul de astăzi nu este un oraș renăscut, cum le-ar place unora să creadă și să zică. Cernăuțiul este un oraș agonizant.

În absența suflului îmbărbătător al vechiului centru cultural, Suceava este cea care și-a asumat răspunderea, mai degrabă ca lider de informare, decât ca lider recunoscut. Sunt conștient că trebuie păstrate proporțiile. Suceava nu va egala, probabil niciodată, Cernăuțiul. Nu pentru că elementul alogen de calitate s-a retras din "competiție", ci pentru că jumătate din teritoriul Bucovinei nu se mai adună în jurul aceluiași centru, și mai ales pentru că în nord se practică nu armonia și spiritualitatea, ci dezbinarea și un mod de viață materialist, în cel mai de jos sens al cuvântului, punând preț doar pe subzistență.

Dar Suceava nici nu-și propune să egaleze Cernăuțiul. Fosta capitală a lui Ștefan nu a făcut decât să preia un strag călcat în picioare de cotropitori și să-l reînălțe, chemând la unitate, spiritualitate și civilizație. Universitatea, Muzeul Național al Bucovinei, Fundația Culturală a Bucovinei, renăscuta Societate pentru Cultura și Literatură Română în Bucovina, cu o tradiție de un secol și trei decenii, Centrul de Studii "Bucovina" din Rădăuți, unitate de rang academic, și atâtea alte organisme prin trupul cărora curge, din nou, sângele comun, reprezintă deja instanțe recunoscute și la Cernăuți. Umiliți, dezbinați, înrăiți, subculturalizați adesea, dar crezând cu ardoare în apartenența lor la spiritul național, românii de acolo privesc către zarea noastră. Pelerini adesea la Suceava, ei vin aici să-și reîncarce plămânii cu aerul care să-i facă să reziste după ce replonjează în viața pe care puternicii zilei le-au hărăzit-o.

Am vrut deci să relev că viața spirituală din Bucovina s-a repolarizat, Suceava preluând - să dea Dumnezeu! - temporar, atribuțiile celebrului "oraș al cafenelelor" care era Cernăuțiul, cafenele astăzi distruse (erau subversive, nu?). Trebuie să fim profund conștienți că ne-am asumat o formidabilă responsabilitate.

PREȘEDINTELE
FUNDAȚIEI CULTURALE A BUCOVINEI
Dumitru Cucu

ACADEMIA ROMÂNĂ

București, 1 februarie 1997

Stimate Domnule Profesor Iacobescu,
Iubite coleg și prieten,

Prin bunăvoința domnului D. Vatamaniuc am primit și numărul doi al "*Codrul Cosminului*".

Toată recunoștința și cele mai cordiale felicitări! Le-am împărtășit academicienilor Ștefan Ștefănescu și Dan Berindei entuziasmul și admirația mea pentru "*Codrul Cosminului*". Fostul meu profesor, Ion Nistor, se bucură (desigur, din ceruri!) de această frumoasă realizare. Am motive speciale să fiu recunoscător: evocarea datorată Domniei-Voastre și recenzia cărții mele.

Sper ca dvs. să fi primit cartea mea "Demografia. Excerpta et selecta", în care este și biografia mea, scrisă de mine. Nu se deosebește esențial de cea apărută în "Nemuritorii".

Mă bucur că faceți lucruri frumoase la Universitate. Regret nespus de mult că în cei șapte ani de existență a Universității "Ștefan cel Mare" din Suceava nu am avut posibilitatea s-o vizitez. Pe de altă parte, mă bucură știrea că lupta dintre ... Atena și Sparta este pe punctul de a conțeni, în folosul ambelor cetăți!

Cu prietenie,
Vi. Trebici

P.S. Așteptăm cu nerăbdare vol. III
V.T.

Stimate Domnule Profesor dr. Mihai Iacobescu,
Redactor șef la "*Codrul Cosminului*"

Confirmăm cu mulțumiri cordiale, primirea nr. 2 (12), 1996 din prestigioasele *Anale Științifice de Istorie "Codrul Cosminului"*, pe care ați avut bunăvoința să ni-l trimiteți recent, prin grupa de studenți participanți la ultima ediție a Sesiunii Naționale a Cercurilor Științifice Studentești de Istorie.

Publicația Dv., pe care am răsfoit-o cu mare interes, pledează pentru un serios și aparte demers istoriografic, dacă am avea în vedere problematica abordată în paginile ei, concentrată în secțiuni valoroase precum: I) Studii; II) Note și comentarii; III) Documente; IV) Din istoria culturii în Bucovina; V) Personalități din Bucovina; VI) Bucovina în dezbaterile lumii

contemporane ș.a. Scurt și cuprinzător: pledoaria pentru adevărata istorie națională este mai mult decât convingătoare.

De fapt, pledez tot acum pentru întărirea relațiilor de colaborare între Universitățile noastre, respectiv între Catedrele de Istorie. Trebuie să vă mărturisesc că, și de data aceasta, studenții Dv. s-au prezentat bine și foarte bine, la lucrările Sesiunii, iar în excursia documentară de pe Valea Târnavelor au avut o comportare academică. Nu mă îndoiesc că, în primăvară, v-am putea și noi onora, cu o grupă de studenți, dacă ne veți invita, la o manifestare științifică similară din Cetatea de Scaun a Sucevei.

Particularmente, vă mulțumesc pentru rândurile scrise pe marginea ediției Vasilie Popp, la care am trudit cu soția, textul prezentării Dv fiind inclus în actualul număr din "*Codrul Cosminului*".

Primiți, vă rog, stimate domnule profesor, cele mai cordiale salutări din cetatea "Marii Uniri", pe care trebuie să le împărtășiți tuturor membrilor catedrei și consiliului redacțional.

Cu mai vechi sentimente de prețuire,

DECAN,
Conf.univ.dr. Iacob Mârza

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ A CATEDREI DE ISTORIE DE LA UNIVERSITATEA "ȘTEFAN CEL MARE" DIN SUCEAVA ÎN PERIOADA 1993-1997

Învățământul istoric universitar suceavean datează din anul 1964. Activitatea științifică în acest domeniu are - putem spune - o anume tradiție. Programele de cercetare s-au conturat de-a lungul anilor în funcție de specialitatea și opțiunile colectivului de cadre didactice, cât și prin colaborări cu celelalte catedre din Universitate sau cu alte instituții de cercetare și de învățământ din țară. Catedra de Istorie s-a reconstituit de sine stătător în anul 1993, prin divizarea fostei Catedre de Istorie-Geografie. În prezent ea grupează personalul didactic de specialitate aferent specializărilor: Istorie-Geografie, Istorie-O limbă străină (franceză, engleză) și Muzeologie. Membrii Catedrei desfășoară o activitate complexă didactico-metodică, științifică și educativă.

Începând cu acest număr al revistei "Codrul Cosminului" ne propunem să prezentăm, sintetic, principalele evenimente științifice din viața Catedrei de Istorie de la Universitatea "Ștefan cel Mare" Suceava.

În răstimpul ultimilor cinci ani (1993-1997), cercetarea științifică, în noua structură organizatorică a Catedrei, a fost axată pe: GRANT-uri colective și cercetări individuale

I. CERCETĂRI COLECTIVE PE BAZĂ DE GRANT

1. Municipiul Suceava. Studiu complex istorico-geografic, contract nr. 1953/1995

Responsabil contract: prof.univ.dr. Costică Brânduș. Cercetarea s-a efectuat în colaborare cu membrii Catedrei de Geografie din Universitate și are un caracter interdisciplinar. În anul 1997, din lipsă de fonduri, s-a comunicat încetarea contractului. Cu toate acestea, cele două colective de catedră, și-au propus să continue cercetarea și să finalizeze contractul. Unele aspecte ale tematicii sunt reflectate chiar în paginile nr. de față al revistei (vezi studiul lui D. Boghian).

2. Bucovina în contextul istoriei românilor, - cercetare contractată cu Ministerul Educației Naționale și Consiliul Național al Cercetării Științifice Universitare, GRANT nr. 81/01.1997 pentru perioada 1997-2001; valoarea: 100.000.000 lei. Director de GRANT: prof.univ.dr. Mihai Iacobescu¹.

Toți cei 11 membri titulari ai Catedrei au procedat în anul 1997 la revederea obiectivelor concrete ale proiectului, la stabilirea sarcinilor de lucru pe fiecare membru al colectivului, demarând activitatea de cercetare arheologică de teren și de fișare științifică în diverse arhive, muzee și biblioteci din zonă.

În ceea ce privește problematica arheologică s-a realizat o primă fază a documentării la Muzeul Național al Bucovinei din Suceava, analizându-se colecțiile arheologice de aici. De asemenea, au fost organizate mai multe acțiuni de teren, cu echipe de studenți, în vederea alcătuirii hărții și repertoriului arheologic al Bucovinei (lector univ. dr. Mircea Ignat și lector univ. drd. Boghian Dumitru).

Echipa implicată în realizarea GRANT-ului a reușit să fișeze un important număr de documente și de cărți aflate la: Arhivele Statului din Cernăuți (prof. univ. dr. Mihai Iacobescu și lector univ. Ștefan Purici), Direcția județeană Suceava a Arhivelor Naționale (lector univ. Mihai Lazăr și lector univ. dr. Vasile Demciuc), Fondurile memorial-documentare "Simeon

Florea Marian” și “Alexandru Leca Morariu” din Suceava (prof. univ. dr. Mihai Iacobescu și lector univ. dr. Olimpia Mitric), Biblioteca Academiei Române și Arhivele Naționale Române (prof. univ. dr. Mihai Iacobescu, prof. univ. dr. Dumitru Vitcu, lector univ. dr. Ștefan Purici, prep. univ. drd. Harieta Mareci), Bibliotecile Universității “Ștefan cel Mare”, Muzeului Național al Bucovinei și Liceului “Ștefan cel Mare” din Suceava (lector univ. dr. Olimpia Mitric, lector univ. dr. Ștefan Purici, lector univ. dr. Vasile Demciuc, prep. univ. dr. Harieta Mareci). Totodată, asistent univ. drd. Florin Pintescu și prep. univ. drd. Emma Porfireanu, aflați în stagii de documentare de doi ani în Norvegia și, respectiv, în SUA, au identificat surse de informare prețioase privitoare la istoria Bucovinei.

S-au stabilit și legături profitabile cu unele personalități marcante în domeniul istoriei Bucovinei – între care Erich Beck și Em. Turczynski din Germania, cu cercetători de la Centrele de Studii “Bucovina” din Augsburg, Cernăuți și Rădăuți. Relațiile cu centrele universitare și de cercetare din Germania, Ucraina și Polonia au fost stabilite de directorul GRANT-ului, prof. univ. dr. Mihai Iacobescu, cu prilejul participării la conferințele internaționale dedicate Bucovinei de la Augsburg (Germania), Sejny (Polonia), Cernăuți (Ucraina) și Rădăuți (România).

De asemenea, directorul GRANT-ului a participat în luna mai 1997 la Sesiunea Parteneriatului Schwaben – Suceava – Cernăuți, ca program de colaborare multilaterală între părțile de sud și de nord ale Bucovinei cu districtul Schwaben – Germania, unde se află cei mai mulți refugiați de etnie germană cu preocupări științifice în domeniul istoriei Bucovinei. Acțiunea va fi organizată în anul 1998 la Universitatea suceveană.

Pentru lărgirea sferei de documentare la nivelul istoriografiei universale contemporane, prof. univ. dr. Dumitru Vitcu s-a deplasat pentru două săptămâni la Tel-Aviv, cu care prilej a reușit să identifice lucrări interesante, în limbile engleză, franceză și idiș, care cuprind știri despre Bucovina.

Unii membri ai Catedrei (prof. univ. dr. Mihai Iacobescu și prep. univ. drd. Harieta Mareci) sunt angajați în realizarea unui lexicon al personalităților din Bucovina, sub coordonarea prof. univ. dr. Em. Turczynski de la München.

Unele rezultate ale investigațiilor întreprinse până acum sunt materializate deja în tomurile 2 și 3 ale revistei “Codrul Cosminului”, precum și în alte publicații istorice din Suceava și din țară.

O importantă preocupare a activității catedrei este aceea a orientării unui număr cât mai mare de studenți spre lucrări de diplomă cu subiecte din istoria Bucovinei. În acest sens, pentru sesiunea examenului de licență din iunie 1998, un număr de 15 lucrări de diplomă sunt axate pe acest domeniu încă puțin cercetat.

II. CERCETĂRI INDIVIDUALE EFECTUATE DE MEMBRII CATEDREI - direcții și teme

1. prof.univ.dr. Mihai Iacobescu
 - *România în relațiile internaționale în perioada interbelică,*
 - *Istoria Bucovinei*
 - *Evoluția istoriografiei românești moderne și contemporane*
2. prof.univ.dr. Dumitru Vitcu
 - *Viața socială în Epoca Unirii*
 - *Europa generației pașoptiste*
 - *Contribuția alogenilor la procesul modernizării societății românești. Cazul*

evreilor

- *Personalități culturale românești*

Aceste teme sunt cuprinse și în planul de cercetare al Institutului de istorie "A.D. Xenopol" din Iași.

3. lector univ.dr. Olimpia Mitric
 - *Catalogul manuscriselor românești din colecții și fonduri sucevene*
 - *Catalogul manuscriselor slavo-române din mănăstirile moldovene*
4. lector univ.dr. Mircea Ignat
 - *Civilizația și istoria dacilor liberi, din spațiul est-carpatic*
 - *Inscripțiile Daciei romane*
 - *Epoca fierului în nordul Moldovei*
5. lector univ.dr. Vasile Demciuc
 - *Arta bisericească din Moldova*
 - *Interferențe culturale în Moldova în sec. XIV-XVI*
 - *Conservarea siturilor și monumentelor istorice*
6. lector univ.drd. Dumitru Boghian
 - *Neoliticul la răsărit de Carpați*
 - *Habitatul în perimetrul municipiului Suceava în epoca veche*
 - *Harta arheologică a județului Suceava*
7. lector univ.dr. Ștefan Purici
 - *Mișcarea națională în Bucovina*
 - *Probleme ale istoriografiei ucrainene*
 - *Evoluția socio-politică a Bucovinei istorice în perioada interbelică*
8. lector univ.drd. Mihai Lazăr
 - *Păstoritul în Moldova medievală*
 - *Fiscalitatea în Moldova (sec. XV-XVIII)*
 - *Aspecte ale evoluției medievisticii românești*
9. asistent univ.drd. Florin Pintescu
 - *Mihai Viteazul și Transilvania*
 - *Români și vichingi în evul mediu*
 - *Cultura în Bucovina*
10. preparator univ.drd. Emma Porfireanu
 - *Relații româno-americane în perioada interbelică*
11. preparator univ.drd. Harieta Mareci
 - *Istoriografia românească din Bucovina*

III. REVISTA DE SPECIALITATE A CATEDREI

Colectivul Catedrei și-a propus să editeze, într-o serie nouă, prestigioasa revistă cernăuțeană interbelică, cu profil istoric "Codrul Cosminului", începând din anul 1995. Colegiul de redacție: acad. Ștefan Ștefănescu; acad. Gh. Platon; acad. Pompiliu Teodor; acad. G. Bostan; prof.dr. Alexandru Moșanu; prof.dr. Mihai Iacobescu.

Colectivul redacțional condus de prof. univ. dr. Mihai Iacobescu a pornit la drum în cursul anului universitar 1994-1995, reușind până acum tipărirea a trei numere: 1(11)/1995, 394 p.; 2(12)/1996, 835 p. și 3(13)-4(14)/1997-1998 cel de față 485 p. Toți membrii Catedrei au fost preocupați de a publica în fiecare număr studii, articole, note, medalioane sau recenzii. Primele două numere ale revistei au fost receptate pozitiv de critica de specialitate², iar nr. 2/1996 i s-a conferit Premiul Fundației Culturale a Bucovinei.

IV. LISTA LUCRĂRILOR ȘTIINȚIFICE SEMNIFICATIVE PUBLICATE DE MEMBRII CATEDREI ÎN ULTIMII 5 ANI

Prof. univ.dr. Mihai Iacobescu

CĂRȚI ȘI CURSURI UNIVERSITARE

1. *Din istoria Bucovinei, vol. I (1774-1862). De la administrația militară la autonomia provincială*, Editura Academiei Române, București, 1993, 500 p.
2. *Din istoria Bucovinei, vol. II (1862-1918). de la autonomie la eliberarea și unirea din 1918*, Editura Academiei Române, București, 500 p. (în curs de apariție)
3. *Aron Pumnul - un slujitor al tuturor românilor*, Editura Academiei Române, București, 275 p. (în curs de apariție)
4. Constantin Morariu - *Cursul vieții mele. Jurnal*, Editura Academiei Române (sub tipar). Ediție, studiu introductiv, note și indice de M. Iacobescu
5. *Istoria contemporană universală. Curs*. Tipografia Universității "Ștefan cel Mare" Suceava (în curs de apariție)

SUBCAPITOLE ÎN CADRUL TRATATULUI DE ISTORIE

1. *Românii din Bucovina în cadrul Imperiului Habsburgic, între anii 1774-1821*, în *Istoria României*, (în curs de apariție)
2. *Românii din Bucovina între anii 1821-1861*, în *Istoria României*, vol. VI (în curs de apariție)
3. *Românii din Bucovina în etapa 1862-1918*, în *Istoria României*, (în curs de apariție)

LUCRĂRI ÎN VOLUME TEMATICE

1. *Bucovina - arie de convergență politică europeană*, în volumul *Bucovina de partea dialogului*, Sejny - Mănăstirea Wigrierski, Polonia (sub tipar)
2. *Personalități istorice românești*, în volumul *Personalități bucovinene*. Lexikon, Centrul "Bukowina" din Augsburg, coordonator Em. Turczynsky (sub tipar)

STUDII ȘI ARTICOLE ÎN REVISTE DE SPECIALITATE

1. *Bucovina în viziunea lui Ion Budai Deleanu*, în "Suceava" – Anuarul Muzeului Național al Bucovinei, tom XX, 1993, p. 195-218.
2. *Documente ale Revoluției de la 1848 din Bucovina*, în "Suceava - Anuarul Muzeului Național de Istorie a Bucovinei", vol. XX/1993, p. 265-274
3. *Un memoriu din 1780 al iluministului Vasile Balș despre situația din Bucovina și necesitatea unor reforme*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 1(11), 1995
4. *Dr. Silvestru Morariu-Andrievici (1818-1895)*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 1(11), 1995
5. Constantin Morariu *Cursul vieții mele. Jurnal.*, în "Codrul Cosminului", nr. 2(12), 1996

6. *Simpozionul internațional "Bucovina de partea dialogului" (21-28 aprilie 1996, Sejny - Mănăstirea Wigrierski (Polonia), în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 2 (12), 1996*
7. *Conferința internațională "Bucovina 1775-1862: aspecte politice, sociale, cultural-economice și demografice", (Rădăuți, 31 mai-3 iunie, 1996), "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 2/1996*
8. *Suceveni participanți la festivitățile consacrate semicentenarului Universității "Alecu Russo" din Bălți, Republica Moldova, în "Codrul Cosminului", nr. 2/1996*
9. *Academicianul Vladimir Trebici (la împlinirea vârstei de 80 de ani), în "Codrul Cosminului", nr. 2/1996*
10. *Gheorghe Platon. Omul, profesorul, istoricul (la aniversarea a 70 de ani de viață), în "Codrul Cosminului", nr. 2/1996*
11. *Istoricul Constantin Șerban. La 75 de ani de viață, în "Codrul Cosminului", nr. 2/1996*
12. *Isaia Băloșescu. Evocări, în "Analele Bucovinei", 1/1997*
13. *Elita românilor din Bucovina în perioada 1775-1862, în "Analele Bucovinei", 3/1997*

Prof. univ. dr. Dumitru Vitcu

CĂRȚI

1. *George Enescu în spațiul artistic american*, Editura Omnia, Iași, 1994
2. *Între Revoluție și Unire. Pagini de istorie socială. Frământări țărănești în Moldova (1848-1849)*, Casa Editorială "Demiurg", Iași, 1997, 332 p. (în colaborare cu Adrian Macovei)
3. *Studia et acta historiae iudaeorum Romaniae*, vol. I, Editura Hasefer, București, 1996, 241 p. (coeditor împreună cu Silviu Sanie)
4. *Studia et acta historiae iudaeorum Romaniae*, vol. II, Editura Hasefer, București, 1997, 220 p. (coeditor împreună cu Silviu Sanie)

LUCRĂRI ÎN VOLUME TEMATICE

1. *Ion Ionescu de la Brad. Centenar comemorativ*, Universitatea Agronomică "Ion Ionescu de la Brad", Iași, 1992
2. *Istoria ca lectură a lumii*, Fundația Academică "A.D. Xenopol Iași", 1994.
3. *Gânduri la o aniversare*, în "Itinerarii istoriografice", Iași, 1996 (coordonator Gabriel Bădăraș).
4. *Europa aus der Sicht der rumänischen 1848 er Generation*, în vol. *Die Rumänen und Europa vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Böhlen Verlag Wien – Köln – Weimar, 1997, pp. 174-184
5. *George Enescu in the American Musical World*, în *Celebrating Enescu*, Foundation for Peace, Washington D.C., 1997, p. 34-39

STUDII ȘI ARTICOLE ÎN REVISTE DE SPECIALITATE

1. *Virtuțile economistului și experiența omului de afaceri Mihail Kogălniceanu*, în "Anuarul Liceului agricol Miroslava", Iași, 1993
2. *Vasile Alecsandri și Moldova în 1857*, în "Cugetul", Chișinău, 1993
3. *Semnificația politică a unei comemorări la Iași în anul 1877*, în "Cugetul", Chișinău, nr. 1/1993
4. *George Enescu in the American musical life*, în "Muzica", București, nr. 4/1994
5. *Solia diplomatică a lui Vasile Alecsandri în Italia*, în "Dacia literară", Iași, nr. 3/1994
6. *România și apelul diplomatic al lui John Ray*, în vol. "Istoria ca lectură a lumii", Iași, 1994
7. *Un strălucit mesager al spiritualității românești în Lumea Nouă*, în "Revista Română", Iași, nr. 1/1995
8. *Incident diplomatic româno-american la început de secol*, în "Acta Moldaviae Meridionalis", Vaslui, vol. VIII, 1995
9. *Nicolae Bălcescu și contemporanii săi din Moldova*, în "Anuarul Institutului de istorie "A.D.Xenopol" Iași", XXXII, 1995
10. *Profesorul nonagenar Constantin C. Angelescu*, în "Anuarul" Institutului "A.D.Xenopol" Iași, XXXII, 1995
11. *Știri despre români în America colonială (sec. XVII-XVIII)*, în vol. "Itinerarii istoriografice", Iași, 1996
12. *Un Rothschild al Moldovei. Bancherul Iarail Chain Daniel*, în "Dacia literară", Iași, VII, nr. 1/1996
13. *Carol Mihalic de Hodočin în Moldova. Idei și fapte*, în "Anuarul Institutului de Istorie "A.D.Xenopol" din Iași, XXXIII, 1996
14. *Demnitatea istoricului*, în "Anuarul Institutului de Istorie "A.D.Xenopol" Iași, XXXIII, 1996
15. *Europa generației pașoptiste*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, Universitatea "Ștefan cel Mare" Suceava, vol. 3(13)-4(14)/1997-1998.

Lector univ. dr. Olimpia Mitric

CĂRȚI ȘI CURSURI UNIVERSITARE

1. *Cartea românească veche în județul Suceava (1643-1830). Catalog*, vol. I, Cuvânt înainte de prof.dr.doc. I.C. Chițimia, Suceava, 1993, 94p.
2. *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog*, vol. II, Suceava, 1993, 154 p.
3. *Cartea românească veche în județul Suceava (1643-1830). Catalog*, vol. III, Suceava, 1994, 163 p.
4. *Cartea românească veche din județul Suceava. Catalog*, vol. IV, Suceava, 1995, 269 p.
5. *Scriptorii, cărturari și manuscrise în limba română din nordul Moldovei*, Rezumatul tezei de doctorat, București, 1997
6. *Scriptorii ale mănăstirilor din Moldova*, București, 1997
7. *Istoria cărții și tiparului*, 125 p. (curs pregătit pentru tipar).

8. *Paleografia chirilică românească*, 110 p. (curs pregătit pentru tipar).

STUDII ȘI ARTICOLE ÎN REVISTE DE SPECIALITATE

1. *Cartea românească veche în colecții sucevene*, în "Revista Muzeelor", nr. 2/1993, p. 17-20
2. *Fondul de carte veche românească și străină de pe lângă Mănăstirea Râșca (județul Suceava) - Prezentare generală*, în "Suceava - Anuarul Muzeului Național al Bucovinei", XX; 1993, p. 191-194
3. *Cartea veche românească în Biblioteca Mănăstirii Putna*, în "Revista muzeelor", nr. 3, 1993, p. 67-69
4. *Expoziția "Cazania lui Varlaam" în județul Suceava*, în "Revista Muzeelor", nr. 1/1994
5. *Mari deținători de valori bibliofile din județul Suceava: Mănăstirea Sucevița (fondul de manuscrise slavone miniate și ornate)*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 1/1995, p. 214-224
6. *Mari deținători de valori bibliofile din județul Suceava: Mănăstirea Sucevița*, în "Revista Muzeelor", nr. 1/1996, p. 43-117
7. *Scriptorii, cărturari și manuscrise în limba română din nordul Moldovei (secolele XVI-XIX), (I și II)* în "Codrul Cosminului", seria nouă, nr. 2/1996, p. 159-175; și nr. 3/1997.

Lector univ. dr. Mircea Ignat

CĂRȚI ȘI CURSURI UNIVERSITARE

1. *Introducere în cursul de istorie antică universală*, Editura Universității "Ștefan cel Mare" Suceava, 1997, 120 p.
2. *Curs de epigrafie latină*, Editura Universității "Ștefan cel Mare" Suceava, 1997, 110 p.
3. *Geto-dacii din spațiul est-carpatic*, 200 p. (în curs de apariție)

STUDII ÎN VOLUME TEMATICE

1. *Spațiul est-carpatic în sec. I-VI*, în vol. *Spațiul nord-est carpatic în mileniul întunecat*, coordonator Victor Spinei, Editura Universității "Al.I. Cuza" Iași, 1997

STUDII ȘI ARTICOLE ÎN REVISTE DE SPECIALITATE

1. *O locuință din secolele VI-VII e.n. descoperită la Măriștea Mică (com. Dărmănești, jud. Suceava)*, în "Suceava - Anuarul Muzeului Bucovinei", XVII-XIX, 1990-1992, p. 503-505

2. *Noi descoperiri de piese de bronz în zona Sucevei*, în "Suceava - Anuarul Muzeului Bucovinei", vol. XX, 1993, p. 375-378
3. *Noi descoperiri de piese de bronz în zona Sucevei*, în "Suceava" – Anuarul Muzeului Național al Bucovinei, tom XX, 1993, p. 375-378.
4. *O posibilă hartă a Moldovei la începutul secolului al II-lea d.H. (Ptolemeu, III, 8, 2; 10, 7 și 7)*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 1/1995, p. 204-213
5. *Interferențe etno-culturale în spațiul nord-est carpatic în secolele I-IV d.H.*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 2/1996, p. 74-81
6. *Au existat "dacii mari"?*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 3(13)-4(14)/1997-1998.

Lector univ. dr. Vasile Demciuc

CĂRȚI ȘI CURSURI UNIVERSITARE

1. *Raporturi și influențe politice și spirituale în Moldova*, (rezumatul tezei de doctorat), Universitatea București, 1993
2. *Credință, cultură și artă în Bucovina*, Suceava, 1997
3. *Giuvaerul de piatră Biserica Sf. Trei Ierarhi din Iași*, 1997, (în curs de apariție)
4. *Istoria Bizanțului*, 115 p. (curs elaborat)

STUDII ÎN VOLUME TEMATICE

1. *Opera teologică a lui Ion Luca*, în vol. *Ion Luca*, Roman, 1995
2. *Vechi biserici mitropolitane din Suceava: Biserica Mirăuți și Biserica Sf. Gheorghe*, în *Credință și cultură în Moldova*, vol. *Credință ortodoxă și unitate bisericească*, Editura Trinitas, Iași, 1995

STUDII ȘI ARTICOLE ÎN REVISTE DE SPECIALITATE

1. *Binecredinciosul voievod Ștefan cel Mare și Sfânt*, în "Cronica Romanului", 1995
2. *Motivația actului ctitoricesc la Ștefan cel Mare*, în "Carpica", Bacău, 1995
3. *Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava, un "palladium" al Moldovei*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 1/1995
4. *Protocolul deshumării de la Putna (1856)*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 2/1996
5. *Mitropolitul Grigorie Țamblac*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 3(13)-4(14)/1997-1998.
6. *Mitropolitul Petru Movilă - 400 de ani de la naștere*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 3(13)-4(14)/1997-1998

Lector univ. drd. Dumitru Boghian

STUDII ȘI ARTICOLE ÎN REVISTE DE SPECIALITATE

1. *Considerații preliminare asupra utilajului litic din așezarea precucuteniană de la Târgu-Frumos*, în "Arheologia Moldovei", XVIII, 1994 (în colaborare cu S. Tudose)
2. *Unele considerații asupra vaselor cu decor ornitomorf pictat descoperite la Buznea (Tg. Frumos)*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 1/1995
3. *Târgu Frumos "Baza Pătule" (1994)*, în "Cronica cercetărilor arheologice", Cluj Napoca, 1995 (în colaborare cu N. Ursulescu).
4. *Unele considerații asupra utilajului litic al complexului cultural Precucuteni-Cucuteni-Tripolie (I)*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 1/1995
5. *Unele considerații asupra utilajului litic al complexului cultural Precucuteni-Cucuteni-Tripolie (II)*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 2/1996
6. *Târgu Frumos "Baza Pătule" (1995)*, în "Cronica cercetărilor arheologice", Brăila, 1996 (în colaborare cu N. Ursulescu)
7. *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 2/1996, p. 38-73
8. *Târgu Frumos "Baza Pătule" (1996)*, în "Cronica cercetărilor arheologice", București, 1997 (în colaborare cu N. Ursulescu)
9. *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos "Baza Pătule" jud. Iași (II)*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 3(13)-4(14)/1997-1998
10. *Considerații asupra evoluției habitatului uman în zona orașului Suceava în preistorie și protoistorie*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 3(13)-4(14)/1997-1998

Lector univ. dr. Ștefan Purici

CĂRȚI

1. *Mișcarea națională românească în Bucovina în anii 1775-1861*, (rezumatul tezei de doctorat), Chișinău, 1995, 20 p.
2. *Mișcarea națională românească din Bucovina (1775-1861)*, 300 p. (în curs de apariție)
3. Ion I. Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, Prezentare Gh. Buzatu, Ediție îngrijită de Ștefan Purici, Rădăuți, Editura Septentrion, Bacău, Editura Agora, 1997, 300 p.

STUDII ÎN VOLUME TEMATICE

1. *Problema hotarelor meridionale ale statului halician*, în *Spațiul nord-est carpatic în mileniul întunecat*, coordonator V. Spinei, Iași, Editura Universității "Al.I. Cuza", 1997, p. 189-201

STUDII ȘI ARTICOLE ÎN REVISTE DE SPECIALITATE

1. Ziarul "Plai Românesc" - reflector și propulsor al mișcării naționale românești în Ucraina, în "Almanahul Societății pentru cultura românească "Mihai Eminescu" din Cernăuți", București, Editura Fundației Culturale Române, f.a., p. 69-74
2. Emigrarea populației bucovinene în Moldova (1775-1848), în "Glasul Bucovinei". Revistă trimestrială de istorie și cultură. Cernăuți-București, 1994, nr. 3, p. 5-11
3. Statutul limbii române în Bucovina între anii 1775-1861, în "Glasul Bucovinei", I, 1994, p. 3-9
4. Mișcarea națională românească în Bucovina în anii 1775-1861 în reflectarea istoriografiei ucrainene, în "Revista de istorie a Moldovei", Chișinău, 1995, nr. 1, p. 39-44
5. Un moment din istoricul luptei românilor din orașul Siret pentru învățămintul național, în "Glasul Bucovinei", II, nr. 2, 1995, p. 23-26
6. Colonizări și imigrări în Bucovina între anii 1775-1848, în "Analele Bucovinei", II, nr. 2, 1995, p. 23-26
7. "Bucovinism" și "homo bucovinensis". Considerații preliminare, în "Analele Bucovinei", III, nr. 1, 1996, p. 5-11 (coautor Marian Olaru)
8. Bucovina 1775-1862. Aspecte politice, sociale, culturale, economice și demografice (Conferință științifică internațională, Rădăuți, 31 mai - 3 iunie 1996), în "Glasul Bucovinei", III, 1996, nr. 2, p. 29-41
9. Problema autonomiei Bucovinei între anii 1775-1861, în "Codrul Cosminului", serie nouă, Analele științifice de istorie ale Universității "Ștefan cel Mare" Suceava, II, 1996, nr. 2, p. 230-259
10. Unele aspecte ale situației etno-demografice din Bucovina în perioada habsburgică, în "Țara Fagilor", V, 1996, p. 20-23
11. Moldova față de Principatul Halici în sec. XII-XIV, în "Analele Bucovinei", III, 1996, p. 349-362
12. Problema minorităților naționale în Bucovina istorică în perioada interbelică, în "Analele Bucovinei", IV, 1997, nr. 1 și 2
13. Istoria Bucovinei: imperativul demitizării, în "Analele Bucovinei", IV, 1997, nr. 2
14. Cronica unei manifestări "interzise", în "Analele Bucovinei", V, 1998, nr. 1.
15. Daco-românism și regionalism la românii din Bucovina (1848-1849), în "Codrul Cosminului", serie nouă, Analele științifice de istorie ale Universității "Ștefan cel Mare" Suceava, nr. 3(13)-4(14)/1997-1998.

Lector univ. drd. Mihai Lazăr

CĂRȚI ȘI CURSURI UNIVERSITARE

1. Culegere de texte româno-chirilice, Universitatea "Ștefan cel Mare" Suceava, 1993, 100 p.
2. Păstoritul în economia Moldovei medievale, Editura Universității "Ștefan cel Mare" Suceava (lucrare elaborată, în curs de apariție)

3. *Fiscalitatea în Moldova medievală*, Editura Universității "Ștefan cel Mare" Suceava (lucrare elaborată, în curs de apariție)

STUDII ÎN VOLUME TEMATICE

1. *Obligații fiscale moldovenești pe produse animaliere (secolele XV-XVIII)*, în vol. "Al. XII-lea Simpozion Național de Istorie și Retrologie Agrară a României", Deva, 1993
2. *Comerțul moldovean cu animale și produse animaliere (secolele XV-XVIII)*, în vol. "Al. XIV-lea Simpozion Național de Istorie și Retrologie Agrară a României", Bacău, 1994
3. *Cronicarii și călătorii străini despre politica domnilor moldoveni în domeniul economiei animaliere (secolele XVI-XVIII)*, în vol. "Al. XIV-lea Simpozion Național de Istorie și Retrologie Agrară a României", Bacău, 1994
4. *Unele considerații despre cuniță*, în vol. "Al. XVI-lea Simpozion Național de Istorie și Retrologie Agrară a României", Giurgiu, 1996
5. *Obligații ale târgoveților din Suceava în sec. XIV-XVIII*, în "Studia Urbana", (în curs de apariție)

STUDII ȘI ARTICOLE ÎN REVISTE DE SPECIALITATE

1. *Din istoria fiscalității moldovenești*, în "Suceava - Anuarul Muzeului Național al Bucovinei", nr. XVII-XVIII-XIX/1990-1991-1992, p. 128-150
2. *Creșterea vitelor în economia Moldovei medievale în viziunea izvoarelor narative* în "Suceava - Anuarul Muzeului Național al Bucovinei", 1993, p. 103-111
3. *Obligații fiscale moldovenești mai puțin cunoscute*, în "Suceava - Anuarul Muzeului Național al Bucovinei", 1994, p. 581-587
4. *Contribuții la cunoașterea politicii fiscale a domnilor moldoveni în secolele XVII-XVIII. Folăritul*, în "Codrul Cosminului", nr. 1/1995, p. 87-100
5. *O cercetare de referință privitoare la istoria Bucovinei*, în "Glasul Bucovinei", nr. 1, 1995
6. *Istoria Bucovinei în dezbaterile lumii contemporane. Istoria Bukovini ceastina perșa do 1774 r.*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 2(12), 1996, p. 527-536 (în colaborare cu dr. Constantin Șerban)
7. *Locul și rolul creșterii vitelor în economia Moldovei medievale. Considerații istoriografice*, în "Codrul Cosminului", nr. 2/1996, p. 82-102
8. *Regimul fiscal al crescătorilor de vite din Moldova în sec. XV-XVIII*, în "Codrul Cosminului", nr. 3/1997, p. 43-63
9. *Istoria Bucovinei în viziunea lui Arkadii Jukovski*, în "Plai românesc", Cernăuți, iulie 1997
10. *Probleme ale tinereții român din Bucovina reflectate în paginile "Revistei politice" din Suceava*, în "Suceava" - Anuarul Muzeului Național al Bucovinei, (în curs de apariție).
11. *Viața științifică a Catedrei de Istorie de la Universitatea "Ștefan cel Mare" din Suceava în perioada 1993-1997*, în "Codrul Cosminului", seria nouă, 3(13)-4(14)/1997-1998.
12. A publicat, de asemenea, 20 articole cu tematică istorică în diferite gazete sucevene.

Asistent univ. drd. Florin Pintescu

STUDII ȘI ARTICOLE ÎN REVISTE DE SPECIALITATE

1. *Mihai Viteazul și românii din Transilvania. Aspecte sociale*, în "Suceava. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Bucovinei", XX/1993
2. *Mihai Viteazul și protestantismul în Transilvania*, în "Suceava. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Bucovinei", vol. XXI/1994
3. *Mihai Viteazul și românii din Transilvania. Aspecte de politică confesională*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 1/1995
4. *Concepții politice la Iancu Flondor și Ion Nistor*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 1/1995
5. *Viața politică românească în Bucovina: loialism sau iredentism? (1900-1914)*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 2/1996

Preparator univ. drd. Emma Porfireanu

STUDII ȘI ARTICOLE ÎN REVISTE DE SPECIALITATE

1. *Opoziție și putere în România anilor 1922-1928*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 1/1995
2. *"Vechiul" Vest și "noua" istoriografie americană*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 2/1996

Preparator univ. drd. Harieta Mareci

STUDII ȘI ARTICOLE ÎN REVISTE DE SPECIALITATE

1. *Un istoric bucovinean: Dimitrie Dan*, în "Buletinul cercurilor studențești", Alba Iulia, 1995
2. *Dimitrie Dan (1856-1927). Preocupări de istorie*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 2/1996
3. *Școala "teritoriului de la graniță"*, în "Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 3(13)-4(14)/1997-1998
4. *Generația trădată (Teodor Balan: drama unui intelectual)*, în "Codrul Cosminului" nr. 3(13) 4(14)/1997-1998
5. *Personalități istorice românești*, în volumul *Personalități bucovinene*. Lexikon, Centrul "Bukowina" din Augsburg, coordonator Em. Turczynsky (sub tipar)

V. PARTICIPĂRI LA MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE

1. Membrii Catedrei au participat în perioada 1993-1997 la numeroase manifestări științifice cu caracter local – 28, național – 18 și internațional – 10. Au existat participări meritorii la sesiuni și simpozioane științifice organizate de: institute de istorie, universități, muzee, case memoriale, direcții județene ale Arhivelor Naționale, biblioteci, Ministerul Educației

- Naționale și anumite inspectorate școlare județene, licee, instituții religioase, militare și de artă, filiale județene ale Societății de Științe Istorice ș.a. În bună parte, această importantă componentă a vieții științifice specifică tuturor membrilor Catedrei este consemnată în reviste de specialitate, în publicații periodice social-cultural-științifice și în diverse ziare locale și centrale.
2. În calitate de președinte și, respectiv, secretar ai Filialei Județene Suceava a Societății de Științe Istorice, prof. univ. dr. Mihai Iacobescu și lector univ. Mihai Lazăr au sprijinit Ministerul Educației Naționale și Societatea de Științe Istorice din România în organizarea unor ediții ale Lectoratului de vară cu profesorii de istorie din întreaga țară. La edițiile Lectoratului au fost susținute mai multe conferințe circumscrise îndeosebi unor probleme controversate ale istoriografiei românești contemporane.
 3. Ca membru al Comisiei Naționale de Istorie de pe lângă Ministerul Educației Naționale, lector univ. Mihai Lazăr a participat, anual, la lucrările Comisiei Naționale de organizare, desfășurare și jurizare a Olimpiadelor de Istorie ale elevilor.

VI. DISTINCTII ȘTIINȚIFICE

- Premiul “Dimitrie Onciul” al Academiei Române (1994) și Premiul Fundației Culturale a Bucovinei (1995), obținute de prof. univ. dr. Mihai Iacobescu pentru lucrarea *Din istoria Bucovinei, vol. I (1774-1862). De la administrația militară la autonomia provincială*, Editura Academiei Române, București, 1993
- Premiul Institutului “Bukowina” din Augsburg (Germania), conferit prof. univ. dr. Mihai Iacobescu pentru studiul *Elita românilor din Bucovina anilor 1775-1862* (1996)
- Premiul Fundației Culturale a Bucovinei acordat Colegiului de redacție al revistei “Codrul Cosminului” (1996)

CALENDARUL MANIFESTĂRILOR ȘTIINȚIFICE ORGANIZATE DE CATEDRA DE ISTORIE

decembrie 1997 - decembrie 1998

Nr. crt.	Data	Caracterul manifestării	Organizatori	Denumirea manifestării științifice	Locul de desfășurare	Participanți
1.	5 XII 1997	sesiune științifică cu participarea catedrelor de istorie de la Universitățile "Al.I. Cuza" - Iași și "Ștefan cel Mare" - Suceava	Catedrele de Istorie ale Universităților "Al.I. Cuza - Iași și "Ștefan cel Mare" - Suceava	"Cartea de istorie - teme și mesaje" ediția a II-a	Aula Universității "Ștefan cel Mare"	cadrele didactice de la Catedrele de Istorie de la Universitățile "Ștefan cel Mare"- Suceava și "Al.I. Cuza" - Iași studenți de la profilul istorie din universitate
2.	6-7 XII 1997	simpozion național	- Catedra de Istorie a Universității "Ștefan cel Mare" - Muzeul Național al Bucovinei din Suceava - Inspectoratul pentru cultură al județului Suceava	Simpozionul național "Artă și civilizație medievală românească" Ediția a IV-a	Aula Universității "Ștefan cel Mare"	istorici din centrele universitare: București, Iași, Suceava; de la institutele de istorie și arheologie din București și Iași și de la muzeele istorice și etnografice din țară
3.	15-16 V 1998	sesiune națională	Catedra de Istorie și Cercul studențesc de istorie	Sesiunea științifică anuală a cercurilor științifice studențești	Universitatea "Ștefan cel Mare"	studenții din centrele universitare Iași, Galați, Alba Iulia, Timișoara, Sibiu, Oradea, Târgoviște

4.	29-30 X 1998	sesiune științifică cu participarea catedrelor de istorie de la Universitățile "Al.I. Cuza" - Iași și "Ștefan cel Mare" - Suceava	Catedrele de Istorie ale Universităților "Al.I. Cuza - Iași și "Ștefan cel Mare" - Suceava	"Cartea de istorie - teme și mesaje" ediția a III-a	Aula Universității "Ștefan cel Mare"	cadrele didactice de la Catedrele de Istorie de la Universitățile "Ștefan cel Mare" - Suceava și "Al.I. Cuza" - Iași studenți de la profilul istorie din universitate
5.	28-30 XI 1998	acțiune la nivel municipal	Catedra de Istorie a Universității "Ștefan cel Mare", Muzeul Național al Bucovinei, Fundația Culturală a Bucovinei	Simpozionul: "80 de ani de la unirea Bucovinei cu România"	Aula Universității	Invitați de principalele universități, Institute de cercetare și muzee de istorie din țară, precum și din Ucraina și Republica Moldova
6.	4-6 XII 1998	simpozion național	- Catedra de Istorie a Universității "Ștefan cel Mare" - Muzeul Național al Bucovinei din Suceava - Inspectoratul pentru cultură al județului Suceava	Simpozionul național "Artă și civilizație medievală românească" Ediția a V-a	Aula Universității "Ștefan cel Mare"	istorici din centrele universitare: București, Iași, Suceava; de la Institutele de istorie și arheologie din București și Iași și de la muzeele istorice și etnografice din țară

Centru de iradiere științifică și culturală pentru Bucovina, învățământul istoric de la Universitatea “Ștefan cel Mare” din Suceava își asumă în contextul actual misiunea de a imprima un spirit modern, integrator, opțiunilor istoriografice din zonă în domeniile în care dispune de specialiști. Parte integrantă a procesului de învățământ, cercetarea științifică a reprezentat și continuă să reprezinte un criteriu definitoriu de evaluare și promovare a personalului didactic. De precizat că membrii Catedrei desfășoară cumulativ toate tipurile de activități prevăzute în planul de învățământ, neexistând norme de cercetare speciale.

NOTE:

1. Informațiile privitoare la acest GRANT sunt extrase din “Raportul sinteză privind etapa preliminară de cercetare la contractul nr. 4090, tema cod nr. 81/01.1997”, întocmit de prof. univ. dr. Mihai Iacobescu la 12 noiembrie 1997 și înaintat Consiliului Național al Cercetării Științifice Universitare
2. vezi Acad. Ștefan Ștefănescu, “*Codrul Cosminului, serie nouă, nr. 1(11), 1995*”, în “Analele Bucovinei”, an III, 1/1996, Editura Academiei Române, p. 240; Idem, “*Codrul Cosminului, serie nouă, nr. 2(12), 1996*”, în “Analele Bucovinei”, an IV, 1/1997, p. 251-252

Mihai Lazăr

Șeful Catedrei de Istorie

ABREVIERI

AARMSI	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice
Acta. Arch. Carpathica	= Acta Archeologica Carpathica, Cracovia
AIPI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A.D. Xenopol" Iași
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj
AIM	= Arheologičeskie issledovanija v Moldavji, Chișinău
AMET	= Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei
AMN	= Acta Musei Napocensis, Cluj
AMP	= Acta Musei Porolissensis, Zalău
Arh.Mold	= Arheologia Moldovei, Iași
ARMSI	= Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității "Al. I. Cuza" Iași, seria Istorie
AUB	= Analele Universității București
BAI	= Bibliotheca Archaeologica Iassensis
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiunii Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	= "Biserica Ortodoxă Română"
BRV	= Bibliografia Românească Veche, I-IV, întocmită de I. Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, București, 1903-1944.
CAMIRSR	= Cercetări Arheologice. Muzeul de Istorie al RSR
CATALOG	= Catalogul manuscriselor românești, I-IV, întocmit de Gabriel Ștrempel, București, 1978-1992
CI	= Cercetări Istorice (ambele serii)
Dacia	= Dacia. Revue d'archeologie et d'histoire ancienne, București
DAD	= Dezbaterile Adunării Deputaților
DIR	= Documente privind istoria României
DJAN-Iași	= Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Iași
DJAN-Suceava, A.N.S.	= Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Suceava; Arhivele Naționale Suceava
DRH	= Documenta Romaniae Historica
JBLM	= Jahrbuch der Bukowiner Landes Museen
JL	= "Junimea Literară"
JMV	= Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte, Halle/Saale
KSIA	= Kratkie soobščeniia Instituta arheologii Akademja Nauki SSSR, Moscova
KSIIMK	= Kratkie soobščeniia Instituta istorji materialnoj kul'tury Akademja Nauki
LR	= "Limba română"
MA	= Mitropolia Ardealului
MI	= Magazin Istoric

MIA	= Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, Moscova-Leningrad
Mem.Ant	= Memoria Antiquitatis (Piatra Neamț)
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
MO	= Mitropolia Olteniei
NEH	= Nouvelles études d'Histoire
NNU	= Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte, Leipzig-Hildesheim
PZ	= Praehistorische Zeitschrift, Berlin
R.A.	= Revista Arhivelor
REF	= Revista de Etnografie și Folclor
RER	= Revue des études roumaines
RESEE	= Revue des études sud-est européennes
RIR	= Revista Istorică Română
RMM-Muzee	= Revista Muzeelor și Monumentelor - seria Muzee, București
SAI	= Studii și articole de istorie
SCIA	= Studii și cercetări de istoria artei
SCIV	= Studii și cercetări de istorie veche
SCIVA	= Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
SlavArch	= Slovenská Archeológia, Bratislava
SMIM	= Studii și materiale de istorie medie
Suceava	= Suceava. Anuarul Muzeului Județean; Anuarul Muzeului Național al Bucovinei

A

- Aaron, Florian. 126
 Aaron, V. 268
 Abăgeru, Ioan 265, 273
 Abrud 205, 206
 Adamclisi 303
 Adăniloaie, Cristina 411
 Adăniloaie, Dochia 404, 405, 410
 Adăniloaie, Ion 404, 405, 410
 Adăniloaie, Nichita 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411
 Adelsberg, H. 331
 Adelstein, S.M. 73
 Adrianopol 131
 Agache, Dumitru 56, 59, 60
 Agalian 226
 Agapet 232
 Agapia 201
 Agârbiceanu, Ion 229, 424
 Agathon 226
 Agrigoroaie, Ioan 150
 Aisner 188
 Alba-Iulia 150, 206, 381, 446
 Alecsandri, Iancu 292
 Alecsandri, Vasile
 118, 126, 181, 182, 183, 186, 201, 261, 268, 297, 440
 Alecu 315
 Alessani 287
 Alexa, Ioan 207
 Alexanderdorf 189
 Alexandrescu - Dersca Bulgaru, M.M. 44, 54, 59, 64
 Alexandrescu, Grigore 268
 Alexandria 68, 350, 354
 Alexandru cel Bun 62, 117, 220, 248, 249, 250, 252, 256, 257, 286
 Alexei Paleologul 248
 Alfieri 268
 Amarii, Vasile și Lucia 208
 Ambrosius, Martianus 69
 Ambrozie 370
 Amfilohie, ucenic 262
 Amsterdam 18, 232, 233, 295
 Amzar, D.C. 142
 Anastasie, episcop de Roman 242
 Anastasie, mitropolit 242
 Anatolie 369
 Andronic, Ștefan 208
 Andreasfalva 188
 Andrieș, Apolon 255
 Andrieș, Constantin 69
 Andrieșeni 14
 Andrievici, Constantin 273
 Andriyczuk, Mihail 273
 Andronic de la Putna 244
 Andronic Paleologul 248
 Andronic, arhimandrit 250
 Andronic, duhovnic 251
 Andronic, ieromonah 244
 Andronic, Mugur 9, 10, 11, 60
 Andronic, Ioan 202
 Andru, Vasile 396, 440
 Angelescu, Constantin C. 440
 Antioh 75
 Antioh, Gheorghe 207
 Antonescu, Mihai 157, 165, 212
 Antonie 244
 Antonie, ieromonah 224, 226
 Antonie, patriarh 248
 Antonio De Guevara 69
 Antonovici, Nicolau 273
 Antonovici, Tihon 273
 Apăvăloaiei, M. 58
 Arad 122, 267, 291
 Arbore 158
 Ardelean, Ifrim 69
 Ardeleanu, Ion 165, 168
 Ardeleani 219
 Ardud 391
 Arcopagitul, Dionisie 352
 Arest 76
 Arethas 37
 Aretusa 76
 Argezi, Tudor 425
 Arhip, Ioniță 68, 69
 Aricescu, C.D. 126, 268
 Aristides, Aelius 172, 174
 Aron vodă Tiranul 49, 393
 Aron, R. 151
 Arseni, Constantin 306, 308
 Arsenie 249
 Arvisenet, Claudiu 67
 Asachi, Gheorghe 268, 424
 Asdrachas, Spiros 52
 Atena 68, 136, 256, 370, 433
 Athos 242, 245, 247, 257
 Augsburg 108, 115, 345, 346, 347, 425, 426, 436, 446, 447
 Augstendorf 189
 Aurelian, S. Petre 56, 58
 Auslander, Rosa 399, 429
 Avignon 527
 Avitsch, L. 332
 Axenciuc, V. 336

B

- Babeș, Mircea 384, 385, 394, 396
 Babin 102
 Bacău 4, 81, 176, 196, 217, 414, 442, 443, 445
 Bacinski, D. 208
 Backsic, Petru Bogdan 218
 Baden, C. 273
 Bahorovici, Nicolae 273
 Baia 176, 201, 389
 Bakó, Geza 217
 Balamutca 105
 Balan, Pavel 245, 246
 Baldensperger, F. 139
 Baldini, Marco 178
 Balingier, Tr. 53
 Balmoș, Gheorghe 200, 202
 Balș, Alexandru 319
 Balș, Constantin 312, 315, 319
 Balș, Grigore 180, 181
 Balș, Roznovanu 312, 315
 Balș, Smaranda 319
 Balș, Vasile 85, 91, 94, 115, 116, 122
 Banner, J. 15
 Bapp, Franz 422
 Barac, I. 268
 Barbel, Iosif 369
 Barbu, G. 429
 Baring, Arnulf 399
 Barițiu, George 126, 134, 141, 142, 183, 184, 268, 400
 Bărlad 196
 Baronzi, G. 268
 Bărsan, Traian 405
 Bărsănescu, Ștefan 176, 177, 179, 180, 224, 228, 241, 245, 26, 259
 Bărsănești 219
 Barsi, Nicolo 45
 Basarab, Matei 235
 Basarab, Neagoe 238
 Bascovici, Șerban 299
 Basel 253
 Bassetti al IX-lea 177
 Bassetti, Bartolomeo 218
 Bașniță, Ioan 206
 Bataillard, P. 129, 141
 Batariuc, Victoria Paraschiva 9, 10, 11
 Bâtca Doamnei 342
 Battenberg, Alexandru 147
 Baudelaire 299
 Bauer, F.G. 47, 55
 Bauer, M. 208
 Băcănar, V. 58
 Băcăoanu, V. 8
 Băcescu, Mihai 201, 306
 Bădărău, Eugen 430
 Băhnășeni 219
 Bălan, Constantin 207
 Bălan, N. 159, 319, 323
 Bălan, Silvia T. 319, 400
 Bălan, T. 59, 123, 141, 162, 211, 212, 311, 319, 321, 323, 324, 325, 395, 400
 Bălășescu, Isaiia 439
 Bălcauți 102, 279, 376, 377
 Bălcescu, Nicolae 126, 128, 130, 132, 133, 135, 139, 141, 142, 268, 338, 339, 393, 408, 440
 Băleanu, Gavriil 196
 Bălți 439
 Bănescu, N. 400
 Bănilă, M. 84, 112
 Bănilă, R. 109, 111
 Bănileni 106
 Bănuț, Paul 266, 267
 Băran, V. 55
 Bărnăuțiu, Simion 126, 134, 141
 Beiuș 267, 272
 Bejenaru, Luca 395-196
 Beldeanu, I. 428
 Beldiceanu Steinherr, Irene 63
 Beldiceanu, Nicoară 63
 Beldinman, Alexandru 268
 Belgrad 147, 150
 Bellangen, Sanislav 97
 Benedict al XII-lea 257
 Berariu, Ioan 161
 Berceanu, Ștefan 142
 Berchișești, 279
 Berdiaev, N. 371
 Berhamet 107, 112, 189
 Berindei, Dan 141, 409, 410, 413, 414, 417, 433
 Berlescu, Dumitru 151
 Berlin 146, 147, 152, 165, 201, 303, 345, 398, 399, 411, 414, 452
 Berza, Mihail 61, 83, 245
 Bianu, I. 451
 Bichir, Gheorghe 173
 Bistrița 65, 66, 70, 154, 219, 389
 Bitan, Ana 295
 Bizanț 249, 250, 255, 365
 Blaga, Lucian 420, 424, 426
 Blaj 73, 127, 134, 141, 181, 202, 213, 214, 271, 272, 267, 405
 Blănar, Dragoș 405
 Blănar, Mihai 207
 Blumenthal, J.M. 151

- Bobu, Victor 377
 Boca, Vasile 209
 Bocancea, Constantin 205-207
 Bocănețu, Alexandru 167
 Bodea, Cornelia 122,123,141, 142, 184,185
 Bodnar, Mihai 117, 119, 123
 Bodnărescu, Leonida 396
 Bodnărescu, Samson 268
 Bogdan, Ioan 54, 56, 199, 256, 394
 Boghian, Dumitru 5, 13, 17, 18, 389, 435, 443, 457
 Bogoslovsky, I.N. 358, 359, 362, 369, 370, 374
 Boia, Lucian 54, 392, 393
 Boian 109, 111
 Boicu, Leonid 408
 Boiculesi, Valeria 294, 295
 Boisard, I. 255, 257
 Bojincă, Damaschin 268
 Boldur, Alexandru 57
 Boldur, Vasile 49
 Bolintineanu, Dimitrie 126, 134, 184, 268
 Bolliac, Cezar 126, 134, 193
 Bologa, I. 183
 Bologna 150, 250
 Bolomey, Alexandra 18
 Bolșacov-Ghimpu, A.A. 179
 Bonifaciu al IX-lea 176
 Bonn 369
 Bosanci 5-7
 Bossetti, Bartolomeo 177
 Bostan, Grigore 208, 437
 Boston 228, 373
 Bosworth, R. 151
 Bota, Petru 193
 Botez, I. 205
 Botezat, Eugen 306, 308, 430
 Botezat, Ion 266
 Botezat, Ștefan 395
 Botezatu, Vasile 273
 Botoșana (jud. Suceava) 8, 209
 Botoșani 10, 18, 81, 114, 196, 388, 429
 Botșanskii, V.M. 343-344
 Bouché-Leclercq, A. 174
 Boulgakov, Serghei 352, 355, 357-362, 369-371, 374
 Braharu, Dumitru 323
 Brandenburg, Erich 151
 Brașov 65, 127, 181, 184, 193, 202, 214, 260-262, 267, 272, 286, 289
 Brătloveanu, Gheorghe 8
 Bratislava 175, 452
 Braudel, Fernand 43, 52, 53
 Brădățeanu, Ion 206
 Brăileanu, Traian 376
 Brăiloiu, Traian 396
 Brătescu, A. 195
 Brătescu, Constantin 430
 Brătescu-Voinești, I. Al. 298-299
 Brătianu, Dumitru 126, 130, 132, 141, 142, 194
 Brătianu, Gheorghe 61, 164, 394
 Brătianu, I.C. 126, 130, 168, 220
 Budai Deleanu, Ion 85,94,96
 Buliga, C. 268
 Buliga, Gavril 266, 267
 Buliga, Ioan 273
 Bumbac, Vasile 193, 201, 204, 268, 273
 Burdujan, Haralambie 209
 Burdujeni 6, 158, 237
 Burebista 379, 386, 392, 393
 Burlă, Vasile 268, 273
 Buteanu, I. 138
 Butură, Valer 58
 Buzatu, Gheorghe 164, 443
 Buzău 66, 70, 233
 Buzdugan, I. 205, 206
 Buzdugan, T. 328

C

- Cacica 6,9,350
 Calafindești 102
 Calafindeștii Sucevei 67
 Calcedon 360,361
 Calinciuc Ioan 123
 Calinic al II-lea (Patriarhul) 252
 Caliopa 405
 Callatis 303
 Calmuschi, Eleonora 208
 Camariano Cioran Ariadna 53, 61
 Camariano, Nestor 53
 Camarita 244
 Cambridge 152,426
 Camena 100
 Camilar, Eusebiu 306,309
 Cămpeni 138
 Cămpulung Moldovenesc 68, 86, 90, 92, 95, 106, 111, 155, 158, 165, 166, 188, 189, 190, 279, 322, 350, 403, 405

- Câmpulung Muscel 231, 29, 330, 332, 334, 335, 336, 416
 Câmpulung Rusc 100, 103, 105, 107
 Campus, Eliza 164
 Căncea 413
 Căndea, Romulus 167
 Căndea, Sanda 303
 Căntă, Ioan 53
 Căntemir 75
 Căntemir, Dimitrie 47, 53, 55, 268, 379, 403
 Capidava 303
 Caproșu, Ioan 47, 52, 53, 55, 57, 59, 60, 62, 63, 240
 Capu Câmpului 293, 295
 Caracal 212
 Caragheorghe 135
 Caragiale, I.L. 297, 298, 379
 Caransebeș 196, 206
 Carapciu 329, 332
 Cărciumaru, M. 17
 Cărdeci, Adelina 299
 Cărlan, Nicolae 237, 238, 240, 428
 Carlaonț 212
 Cărlibaba 111, 279
 Cărligătura (ținut) 251
 Cârlova, Vasile 84
 Carol I 147, 149, 202, 286
 Carra Jean Louis 53
 Cârstea, Jude 279
 Cartoian, N. 84, 233, 238, 240, 256
 Casian, monah 242
 Casian 71
 Castellon, Georges 146, 151
 Cașvana 309
 Catarshi 287
 Caterina 390
 Catina, Ion 133
 Catunescu 194
 Caulea, Dumitru 208
 Cavulea, Nicolae 205
 Cazachiu, Grigore 153
 Cazacu Vatamaniuc, Iustina 419
 Cazacu, Aurel 51, 52, 58, 60, 62, 63
 Cazacu, Gheorghe 151, 208
 Cazacu, Mihai 293
 Cazan, Gheorghe 150, 151, 152
 Călinescu, M. 269
 Călinescu, George 53, 265, 266, 268, 293, 394, 421, 423
 Călinești Enache 6
 Cărașiu, Nicolau 273
 Cărbunaru, Nicolae 162
 Căruntu, Mihai Aurelian 153, 164, 166
 Ceapoiu, Nicolae 309
 Ceașescu, N. 381, 393
 Ceașu, Mihai Ștefan 99, 103, 104, 122, 316, 318, 323
 Cecina 341
 Celan, Paul 393, 429
 Cenuse, Mircea 400
 Cerchez, Cristofor 194
 Ceremuș 84, 100, 102, 327, 344
 Cernaucă 181, 184, 264, 275, 287, 306, 311, 314, 315, 316, 342, 400
 Cernăuți 3, 6, 66, 67, 70, 71, 75, 81, 85, 86, 89, 90, 91-94, 96, 99, 100, 103, 104, 105-114, 117-119, 121-123, 127, 133, 142, 155, 159, 161, 167, 178, 181, 182, 183, 188, 190, 191, 200, 201, 202, 205-208, 209, 211, 212-216, 263-267, 269-272, 286-291, 293, 301, 302, 306, 307, 308, 309, 321, 322, 323, 327, 329, 330, 334, 341, 342, 344-346, 348, 349, 350, 392, 399, 400, 404, 414, 420, 421, 425, 426, 430, 436, 437, 444, 445
 Cernica 66, 70
 Cernich, E.N. 18
 Cernii, A. 344
 Cernipotok 279
 Cernovodeanu, Paul 44, 54, 150
 Cetatea Albă 242
 Ceterchi, I. 60, 62
 Cezareca 370
 Chelariu, Traian 299
 Chendi, I. 290
 Cheptea, Stela 59, 60, 389
 Cheresteșiu, Victor 54, 141
 Chetroșia (jud. Bălți) 207
 Chiajna, doamna 424
 Chibici, Al. 268
 Chilia Nouă 3
 Chiprovăț 218
 Chirca, N. 56, 62, 220
 Chiriac 203
 Chiriac, monah 242
 Chirica, V. 9
 Chirița, Ion 205
 Chișinău 9, 18, 47, 81, 141, 166, 211, 220, 240, 245, 246, 308, 321, 334, 396, 398, 411, 417, 440, 443, 444, 451
 Chișescu, L. 11
 Chișimăia, I.C. 81, 82, 440
 Chivu, Gheorghe 337
 Ciachir, Nicolae 114, 150, 151, 164
 Cicero 268
 Cihodaru, Constantin 51, 58, 59, 60, 256
 Cincău 98
 Ciobanu, Gheorghe 223-229, 245, 246
 Ciobanu, Ștefan 233
 Ciobanu, Valerian 233
 Ciobanu, Veniamin 60, 103
 Ciocan, N. 179, 180
 Cioran, Emil 379

- Ciortescu Bitiri, Maria 8, 9
 Cipariu, T. 126, 134, 135, 183, 365, 268, 269, 271
 Ciupercovici, Arcadie 120, 121, 288
 Clipa, Gheorghe 97
 Cliveti, Gheorghe 142, 145, 151, 152, 207
 Cluj Napoca 81, 123, 140, 142, 150, 164, 191, 217, 267, 271, 277, 309, 321, 334, 390, 410, 420-422, 424, 443, 451
 Coca, Ghedeon 293
 Cocarion, Bazil 273
 Cocârla, Vasiliu 273
 Cocuz, I. 428
 Codobiște 100
 Codrescu, T. 47, 55, 141, 268
 Cogălniceanu, Constantin 20
 Cojocaru, Gheorghe 397
 Colban, Gheorghe 395
 Colescu, Leonida 48, 56
 Colmițchi, P. 328
 Columbeanu, Sergiu 59
 Comarnescu, Petru 65
 Comșa, Eugen 17, 18, 386-388
 Conachi, C. 184
 Condurache, Emil 406
 Conomos, Dimitrie 223-225, 228
 Conovici, N. 18
 Constandin 315
 Constantin, Ion 164
 Constantinescu, Al. 52, 62
 Constantinescu, Barbu 233
 Constantinescu, N. 10
 Constantinescu, P. P. 235, 413
 Constantiniu, Florin 53, 60-62, 379, 408
 Constantinopol(e) 4, 99, 177, 244, 247, 248-251, 287, 364
 Constantinovici, Gheorghe 268
 Copenhaga 238
 Cordeleanu, Victor 207
 Cordy, Jean-Marie 18
 Corfus, Ilie 396
 Coronini, Olga 298
 Corvin, Ignatie 260
 Corvin, Matei 219
 Cosma prezbiter 249
 Cosma, Octavian Lucian 223, 224
 Cosmineanu, Mihai 207
 Cosmovici, Leon 308
 Costache, Veniamin 67
 Costachi, Veniamin 183
 Costăchel, Valeria 58, 61
 Costăchescu, Mihail 180
 Costernichi, Constantin 255
 Costin, Nicolae 53
 Coșbuc, George 424
 Coștiug Dumbrăveanu, Cornel 295
 Coștiug Dumbrăveanu, Sabin 295
 Coștiug, Teofil 293
 Coșub, Emil 196
 Coțmani 110, 111, 187
 Cozma, Valeria 396, 397
 Cozma, Valeriu 396-398
 Cozmeni 98
 Cracovia 175, 176, 250, 451
 Craiova 72, 161, 193, 196, 212-214, 235, 415
 Crasna 278
 Crimca, Anastasie 72, 238, 244
 Criuleni 396
 Cuciurean, Ion 206
 Cuciureanu, Ștefan 396
 Cucu, Dumitru 430
 Cucuteni (cultura) 6, 7, 10, 15, 17
 Cucuzel, Ioan 226
 Cuhea- Maramureș 175
 Cujbă, Sergiu 199
 Cupca 207
 Cupșa, I. Gh. 413
 Cuțitaru, Laura 393
 Cuza, Al.I. 181, 199, 305, 408-411, 413, 414, 416, 448, 449
 Cuzman, Al. 205
 Czoerning, Karl 191
 Czyzewski, Krzyztof 375, 376

D

- Daciani, mănăstire 253
 Daicoviciu, H. 383
 Daicoviciu, Constantin 173
 Damanthon, Georges 205
 Damian, grămaticul 243
 Dan, Dimitrie 74, 75, 240, 245, 306, 307, 308
 Dăngeni 334
 Dante 299
 Dârdală, I. 415
 Darenberg, Charles 174
 Darronzes, A.A. 370
 Dârțu, Dănilă 404, 405, 406, 408
 Damaschin, Ioan 68

- Davideni 385
 Davidov, A. 251,253,256,257
 Dărmănești 441
 Decebal 424
 Decianski, Ștefan 253
 Dej 420
 Demacuşa 282
 Demciuc, Vasile 231,232,234,236,
 247,248,250,252,254,256,257,435,
 435,437,442
 Demetriu, Vasilovici 273
 Democikoi, V. 344
 Densușianu, Ar. 76
 Densușianu, Nicolae 289
 Deva 323,445
 Diaconescu, Emanuel N. 306
 Diaconovici, Cornel 181,309
 Diaconu, Gheorghe 10
 Diaconu, Petru 205,206
 Didron M. 369,370
 Dieconu, Costică 70
 Dimenciuc, Dumitru 208
 Dimetrie 67
 Dimitriev, P.Gh 47,54,55
 Dimitrovița, Ambrosie 305,307
 Dinogetia -Garvăn 303
 Dinu, M. 10
 Dobó, A. 174
 Doboș, F. 336
 Dobrescu, Victor 181,207
 Dobrinescu, V.F. 164
 Dobrjanskii, O. 344
 Dobrovăț 223,224,225,227,228,244
 Dohotar, A. 208
 Dolhasca 5,10,308
 Dolheștii Mari 7
 Dolhopoly Voloski (Câmpulung Moldovenesc)
 279
 Dolhopoly(Câmpulung Rusesc) 279
 Domeșian, Vlahul 225,226,227
 Domșa, A.C. 267,271
 Don 171,341,399
 Donbath 87
 Donici, Al. 268
 Dopmann, Hans-Diester 255,257
 Dorimendont 73
 Dorna 403,408,410
 Dorna Arini 404
 Dorna Candreni 196,279
 Dorohoi 214
 Dorotei 232
 Dositei 242,243,244
 Dosoftei 67,75,81,87,
 90,92,95,97,268,269
 Dragnev, D.M. 47,55,58
 Dragomir, Silviu 233,322,323,420
 Dragomir, State 199
 Dragomirescu, M.Laura 299
 Dragomirescu, Mihail 289,299
 Dragomirna 65,66,67,69,71,
 73,224,238,244
 Dragoș Vodă 175,241,389,424
 Drăganu, N. 277
 Drăgoiești 328
 Drăgușanu, I.Codru 268,269
 Drobeta Turnu-Severin 414
 Drogli, Aglaia 288,289
 Drumaru, D. (pseudonim pentru Dimitrie
 Vatamaniuc) 420
 Dubăsari 70
 Dudaș, Florin 81
 Dumas, A 268
 Dumbravă, Mircea 207
 Dumbrăveanu, Teofil 293
 Dumbrăveni 182,308
 Dumitrașcu, S. 173
 Dumitrescu, Vladimir 10,18,194
 Dumitroaia, Gheorghe 17
 Dusseldorf 372
 Dușceac, Gheorghe 207
 Duzinchievici, Gheorghe 212,213,
 214,215,414
 Duzinchievici, Minodora 400
 Dymsha, Livia 298

E

- Efes 370
 Eftimie, ieromonahul 242
 Eftimie de Târnovo 256,257
 Eftimie, patriarhul 253
 Eisenau 188
 Elba 171,174
 Elcazar, monah 242
 Elek, Gega 217
 Elena 76,248
 Elena, domnița 245
 Elian, Al. 233,234,406
 Elisabeta, doamna 244

Ellriekhausen 85
 Emandi, Emil 8,59,60
 Eminescu ,Mihai 193, 196, 199, 225, 228, 266, 268,
 269, 270, 271, 285, 286, 288, 289,290,297, 298,
 300, 308, 379, 401, 419, 420, 421, 422, 423, 424,
 426
 Enăceanu, Ghenadie 233
 Enăchești 217
 Enescu, George 440
 Enescu, Nicolae 205
 Engels, Fr. 399
 Enzenbeg 86. 87. 90-93, 187, 188
 Epifanie, ieromonah 242

F

Fasolă, P. 376
 Fay, Sidney Bradshaw 151
 Fălticeni 68, 69, 196, 201, 203, 306
 Fedkovici, Iurie 341
 Ferdinand I 117, 123, 135, 147
 Filette, Constantin 66
 Filimon, Grigore 333
 Filip, J. 384
 Filip, Mircea 381
 Filipciuc, Georgij 348
 Filipescu, Al. 234
 Filitti, I.C. 49, 57, 58, 151, 176
 Firea, Gh. 228
 Fisanov, V. 344
 Floceliere, R. 174
 Flondor, Iancu 201, 334
 Flondor, Șerban 206
 Flondor, Tudor 26, 288, 290
 Florea, Gh. 332
 Florea, Radu 206
 Florența 270
 Florescu, Gh. 142, 150
 Florescu, R. 383
 Floru, S. 200
 Fochi, Adrian 58

G

De Gaulle, Charles 347
 Galaction, Gala 200
 Galan, George 206, 209
 Galan, Valerian 206
 Galați 202, 403, 448

Eratocrit 76
 Erbiceanu, C. 234
 Erbiceni 5
 Erich, Beck 436
 Esop 268
 Euloghie 67
 Eustatie 244
 Eustatie al Romanului 243
 Eustatie de la Putna 246, 253, 257
 Eustatie protopsaltul 224-226,228, 244, 245
 Euthimie, patriarh 247
 Eutimie 36

Foit, Grigore 10
 Fotino, G. 142
 Frankfurt 133, 138
 Francisc Iosif I 119
 Frangolea, Eugenia 298
 Franka, I. 344
 Frantz al II-lea 101, 314
 Franța 180, 346
 Franțau, Ioan 80
 Franțau, Maria 80
 Franz Emil Karl 391, 392
 Frasin 331
 Frătăuții Vechi 118, 187, 188
 Fredwagner, M. 299, 306
 Freiburg 451
 Freudenthal 118
 Frey, Hilda 257
 Friederich, W.U. 152, 399
 Frimet, Sidonia 207
 Frumoasa 219
 Frunză, Eugen 295
 Fundu Moldovei 332
 Furnică, D.Z. 57
 Furtună, D. 75, 80
 Füssenthal 18

Galiu, Nicolae 273
 Gane, Nicolae 306, 424
 Găscău, Eugen 205
 Gaster, M. 78, 79, 82
 Găvănescu, I. 299

- Găzdaru, Dimitrie 53
 Găzdaru, Maria 53
 Gebler 92
 Geburt, Christi 384
 Gemil, Thasin 61
 Georgescu-Buzău, Gheorghe 61
 Georgiu Flondor 273
 Georgiu Vasilco 273
 Ghelăiești 385, 388
 Ghenadie, monah 242
 Ghenea, Cristian 225, 228
 Gheorghe, egumen 71, 244
 Gheorgheasa, P. 81
 Gheorghian, Octavian 207
 Gheorghiu-Dej, Gheorghe 393
 Gherasim 69, 226
 Gherasimescu, Toma 205
 Gherman, I. 329
 Gherman, postelnic 242
 Ghermano, ieromonah 244
 Ghervasie, ieromonah 242
 Ghibănescu, Gheorghe 48, 49, 54-57, 200
 Ghibu, Onisifor 420
 Ghica, Al. G. 92
 Ghica, Ion 126, 130, 134, 136, 141, 142
 Gica, Grigore 69
 Gioseni 404
 Giuglea, G. 58
 Giurcă, Gheorghe 167, 285
 Giurescu, Constantin C. 45, 49-51, 53, 54, 57, 59-61, 63, 175, 179, 245, 256, 323, 394
 Giurescu, Dinu C. 56, 61, 175, 179
 Giurgeu 217, 220
 Giurgiu 194, 445
 Glina 303
 Glykys, Ioan 226
 Göbl, Carol 227
 Goboglu, Mihail 61
 Godechot, J. 140
 Goethe 268, 298
 Goga, Octavian 380
 Goian, Alexandru 123
 Goldenberg 332
 Golescu 183
 Golescu, Al. G. 126, 130, 135, 137, 138, 194
 Golescu, Dinicu 305
 Golescu, G. 334
 Golescu, N. 126, 130
 Golescu, Radu 194
 Golescu, Ștefan 126, 130, 142
 Golescu-Negru, Al 130
 Golubov, S. 234, 237
 Gonis, Dimitrie 256
 Gonța, Al. I. 51, 60, 61, 245
 Gonța, V. 245
 Goraș, Emilian 205, 405
 Goraș, I. V. 98
 Gorda, M. 208
 Goreac, Viorica 395, 396
 Gorovei, Artur 306
 Gorovei, Ștefan Sorin 176, 234, 235, 319
 Gostar, Nicolae 173, 174
 Göttingen 375
 Graber, M.A. 374
 Gracian, Baltasar 69
 Gramatovici, Ilarion 273
 Graur, Adrian 428
 Graz 122
 Grămadă, Ilie 55, 59, 60
 Grămadă, Ion 196, 291, 327
 Grămadă, Nicolai 84, 96, 167, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 377, 426
 Grămești 8, 11
 Grănicești 7
 Greceanu, Radu 233
 Grigoraș, Gr. 73, 75, 76
 Grigoraș, Nicolae 52, 60-63, 240, 245
 Grigore al II-lea 355
 Grigorescu, N. 197
 Grigorie al IX-lea 390
 Grigorie al XII-lea 257
 Grigorie al XI-lea 176
 Grigoroșcuță, I. 205
 Grigorovici, Aloys 205
 Grigorovici, George 396
 Grigorovici, I. 405
 Grigorovici, Radu 96, 306, 308, 310, 396, 429, 430
 Grigorovitza, Emil 396
 Grigorovița, Mircea 209, 335, 391, 392
 Grigoroviță, N. 96
 Grosu, Adriana Mihaela 55, 351, 369
 Günzburg 347, 348
 Gura Humorului 84, 103, 110, 113, 157, 189, 206, 279, 323, 327-330, 334, 335, 429
 Gura Putilei 112
 Gura Solonțului 219
 Gusti, Dimitrie 268, 305, 309
 Gușetu, Gavril 200
 Gușuleac, Mihail 308, 396

H

Hachmann, R. 384
 Hacman, Eugen 323
 Hadikfalva 188
 Halici 175, 176, 237, 239, 248
 Hanes 271
 Haneș, V. 234
 Hantă, A. 377
 Harabagiu, Florentina 208
 Haret, Spiru, 199
 Hasdeu, P.B. 250, 288, 307, 394
 Havrilești 100
 Hăbășești 17, 18
 Hălăucești 207
 Hârlău 3, 175
 Hebler, Ernest 104
 Heimann, A. 373, 374
 Herescu, Dositei 187
 Hijnec, Z. 324
 Herescu, Năsturel 289
 Herseni, Traian 58
 Herța 205
 Herzog, Eugen 306, 425
 Histria 303
 Hitler, Adolf 345, 346, 376, 420, 427
 Hliboca 425
 Hlihor, C. 164
 Hodoș, Nerva 451
 Hofbauer, Hannes 391
 Hofmann, V. 103

Holban, N. 75, 80
 Holban, M. 54, 194
 Holda 404
 Homer 268
 Horațiu 293
 Horodnicul de Jos 307
 Horodnicul de Sus 66
 Horodiștea 342
 Hotin 278, 342
 Hrebor, C. 350
 Hrisafes, Manuel 226
 Hristodor, Ioan 75
 Hugo, Victor 268
 Humor 242
 Hurjui, Ilarion 395
 Hurjui, N. 273
 Hurmuzachi (fam) 204, 265, 266, 311, 316, 400
 Hurmuzachi, Al. 159, 265, 268, 305, 306, 310
 Hurmuzachi, Alecu, 182-184
 Hurmuzachi, Costachi 265
 Hurmuzachi, Constantin 182, 306, 400
 Hurmuzachi, Doxachi 181, 183, 272, 311, 316, 400
 Hurmuzachi, Gh. 184, 286
 Hurmuzachi, Matei 182
 Hurmuzachi, N. 290, 306
 Hurmuzachi, Eudoxiu 182, 200-203, 286, 305, 306, 309-311, 318, 319, 323, 394, 395, 400, 422
 Hus, Jan 257
 Huta Nouă 189
 Huta Veche 189

I

Iacob, Gh. 150
 Iacob, Ion 207
 Iacobeni 155, 188
 Iacobescu, Mihai 4, 8, 81, 95-97, 104, 113, 122, 184, 190, 191, 263, 266, 270, 271, 309, 310, 345, 349, 381, 390, 393, 398, 399, 403, 425, 428, 433, 435, 436, 438, 447
 Iacobeschi 275
 Iacovici G. 72
 Iancu, Avram 126, 134, 138, 139
 Iași 9, 10, 66, 67, 73, 75, 81, 90, 91, 122, 123, 127, 132, 136, 141, 143, 150, 164, 184, 187, 191, 193, 195, 199, 202, 213-215, 224, 225, 231-233, 236, 238, 239, 244, 256, 267, 277, 290, 295, 307, 308, 315-319, 321, 335, 345, 389, 393-396, 398, 400, 401, 404, 408-410, 413-416, 423, 425, 429, 439, 440, 442, 443, 448, 449
 Iașencu, Rodica 392

Iațimisch, A. 224, 227, 250, 251, 255
 Ieremia (vodă) 227, 248
 Ieremianul, Constantin 273
 Ierencevichi, Filip 72
 Ierusalim 242
 Ignat, Mircea 10, 11, 171, 384, 386, 435, 437, 441
 Ignatius 81, 85
 Ilin, Stancu 377
 Ilișești 187, 188, 198, 260-262, 307, 328
 Iliuț, Emanuel 98
 Iliuțiu, Mihail 273
 Iliuțiu, Pamfiliiu 273
 Iloescu, Al. 201
 Ilschi, Iordache, 81
 Imhantz, Ulrich 254
 India 80
 Innsbruck 190
 Ioanițiu, G. 336

Ioanițiu, Mircea 153, 164
 Ionașcu, Ioan 54, 61, 180
 Ionescu de la Brad, Ion 137, 414
 Ionescu Sisești, I. 159
 Ionescu, D. 335
 Ionescu, Ion 409, 439
 Ionescu, Marin 224, 225, 228, 229, 246
 Ionescu, Serafim 200
 Ionescu, Teofil 234, 237
 Iordan, Iorgu 84, 96, 281, 282
 Iordanes 174
 Iordăchescu, Th 57
 Iordănescu, Aurel 417
 Iorga, Nicolae 44, 48, 53-57, 92, 96, 97, 145, 148, 151, 183, 184, 199, 201, 217, 224, 227, 229, 234, 237-240, 156, 295, 199, 308, 309, 394, 400, 409, 413
 Iosif I 248, 250, 257
 Iosep, Ioan 8

J

Jablonski 329
 Jaloba, I. 344
 Japonia 346
 Jean, Eugen 295
 Jelavic 150
 Jora, Toader 74

K

Kant, I. 269
 Kaindl, R.F. 103, 190, 191, 201
 Kaluzniacki, Emil 224, 227, 306
 Karlowitz 67, 90, 95, 187
 Karlsberg 189, 279
 Katharinendorf 189
 Karahasan, Dzevad 375
 Kanadja, C.I. 257
 Keops 3
 Kellogg, Friederich 393-395
 Kirileanu, Gh.T. 199, 306, 404
 Kiev 9, 17, 232, 233, 237, 238, 239, 254, 255, 257, 259, 352, 370, 372, 374, 392
 Kiprian (mitropolit) 247, 250, 253, 254
 Kiriac, D.G. 260
 Kiselkov, V. Sl. 249, 253
 Kladas, Ioan 226
 Kogălniceanu, Mihai 40, 53, 181, 183, 184, 224, 227, 229, 268, 323, 409, 414, 440

Iosif al II-lea 75, 86, 87, 90, 93, 94, 97, 100, 101, 107, 185
 Iosif, Ștefan 199
 Isopescu, Demetriu 273, 288
 Ipotești 6-8
 Ipsilanti 404
 Irimescu, Gavril 102, 157, 311, 316, 318
 Irimescu, Sevastița 316, 318
 Islaz 127, 133, 136
 Israel 376
 Istanbul 99, 380
 Istrati, C. 47, 48, 55, 56, 59, 102, 200
 Italia 218, 266, 295
 Ițcani 111, 200, 332
 Ivan cel Tânăr 245
 Ivanciuc, Maria 208
 Ivașcu, G. 234, 240, 257
 Ivănescu, G. 95
 Ivireanu, Antim 269

Josephfalva (Vorniceni) 279
 Jucica 101, 111
 Jukovski, Arkadii 341, 425, 445
 Jurcăuți 329
 Justinian 171

Kozac, O. 200, 201, 328
 Kojoleanko, Gh. 341, 342
 Kotur, A. 344
 Kotur, V. 444
 Komarnițki, S. 344
 Köln 254, 439
 Kogălniceanu, Enache 53
 Koev N.T. 248, 249, 255, 256
 Konstantz 247, 253, 254, 257
 Koca, Nicolaiu 273
 Kremlin 368, 372
 Kremnitz 288
 Krug W.T. 269
 Kun, Bela 381
 Kurfess, Alfons 174
 Kyle, Peter 375
 Kwiatkowski, Șt. 329

L

- Ladislau cel Sfânt 391
 Lahovary, G.I. 220
 Lamartine 268
 Lamba, Ioana 294, 295
 Lambrior, Alexandru 306
 Landmann, Erna 207
 Lapedatu, Alexandru 200, 394
 Lapedatu, A. Ioan 424
 Lațcu vodă 175, 176
 Laurian, A.T. 121, 126, 135, 268, 269
 Lazarovici, Ștefan 208
 Lazarev, V.N. 371
 Lazăr, Grigorovici 273
 Lazăr, I. 183
 Lazăr, Mihai 43, 53, 54, 58, 59, 62, 63, 378, 435, 437, 444, 447
 Lazăr, N. 96
 Lăbușcă, N. 49, 57
 Lăpușneanu, Alexandru 59, 62, 244, 424
 Lărguța 219
 Lăzărescu, Gheorghe 214, 215
 Lăzărescu, Dan Amedeo 44
 Lăudat, I.D. 234, 235, 256, 257
 Lebedev 369
 Lecca, D. 194
 Lecca, I. 205
 Lecca, Octav George 319
 Lehr, Lia 59
 Leipzig 82, 122, 201, 224, 226, 229, 244, 452
 Lemberg 89, 190, 305
 Leningrad 373, 374, 452
 Leon, G.N. 49, 57
 Leopold al II-lea 101, 116
 Lesbos 223, 225
 Leu, Paul 290, 307
 Levi, Armand 129
 Levițchi, Vasile 208
 Levițchi, Victor 207
 Lianu, Teofil 293, 299
 Licardus, J. 18
 Lichtenberg 189
 Liege 18
 Liov (Lvov) 94, 113, 114, 117, 120, 190, 176, 232, 233, 311, 389
 Lipoveni 7
 Lisaura 5
 Liteni 386
 Loasky, V. 370
 Loghin, Constantin 96, 98, 184, 205, 309, 400, 419
 Loghin, O. 96
 Logotheti-Popovici (contesele) 288
 Lollius, Urbicus 172
 Londoș, Agapie 67
 Londra 127, 148, 150, 151, 308
 Loteanu, Emil 396
 Lossky, V. 371
 Lovendal 429
 Lovinescu, Eugen 290
 Luca, Ion 442
 Lucavăț 112
 Lucavița 308
 Lucec, Ilie 208
 Lugoj 181, 267
 Lujeni 112
 Luka, Ilie 200, 201
 Lungu, G. 415
 Lungu, Gh. 234
 Lupas, Ioan 122, 234, 420, 424
 Lupșa, Ștefan 234
 Lupu, Florea 203
 Lupu, Vasile 231, 232, 420, 424
 Lupul, Iancu 201
 Lupul, Teodor 273
 Lutic, Mircea 96, 208

M

- Macarie, diaconul 225, 227, 242, 244, 352, 359, 365, 369, 370
 Maciu, Vasile 54, 406
 Macovei, Adrian 439
 Macovei, Osip 208
 Macrea, Mihail 173
 Madgearu, V. 336
 Magheru, Al. Haralambie 196
 Mahomed al II-lea 4
 Maior, Liviu 150
 Maior, Petru 268
 Maiorescu I. 121, 126, 183
 Maiorescu, Titu 148, 151, 268, 285-291, 297, 298, 300, 409
 Makensen 4
 Malta 218
 Malvy, Antoine Viller 234
 Mamornița 307
 Manases 256, 257
 Mandicevschi 202

- Mandiuc, Ilie 205, 419
 Manea, Ștefan 11
 Mangalia 302
 Maniu, Adrian 212
 Manoil arhontul 248, 249
 Manolache, T. 299
 Manolescu Mădărianu 201
 Manolescu, Radu 54, 59, 60
 Manu, I. Dănuț 257
 Manuc bey 414
 Manul împăratul 254
 Marc Aureliu 302
 Marea Baltică 429
 Marea Britanie 346, 376
 Marea Neagră 101, 429
 Mareci, Harieta 321, 375, 376, 395, 436, 446
 Mareș, Al. 81
 Margareta Mușata 176, 178
 Marghiloman, Al. 148, 151
 Marginea 189
 Maria, doamna 71, 81, 251
 Maria, domnița 232, 239
 Maria de Mangop 223, 248, 256
 Maria, fiica lui Vasile Lupu 238
 Maria, regina 393
 Maria Theresia 92, 100
 Marianciuc, Violeta 375
 Marinescu, M. 82
 Markevic, V.I. 18
 De Marki, Anton 93, 94, 98
 Marmeliuc, Dimitrie 161, 162
 Martin al V-lea, papa 254, 255, 257
 Martinescu, Aurora 207
 Martinescu, I. 184
 Martinii, Ștefan 176
 Marușăk, T. 344
 Marx, Karl 395, 429
 Masan, O. 344
 Mateescu, E. 234
 Matei, D. Mircea 9, 59, 60
 Matei, patriarhul 248
 Mavrocordat, Constantin 47, 61, 62
 Mavrocordat, I. 334
 Maxim, grecul 255
 Maxim, mărturisitorul 68
 Maxim, Mihai 61, 62
 Mazilu, Dan Horea 234, 377
 Mazzini, Giuseppe 127
 Mălini (Baia- Suceava) 207
 Mămăiești 100
 Mănăstirea Humorului (sat) 279
 Mărtinaș, D. 217, 218, 220
 Măzăreanu, Vartolomei 67, 68, 69, 97, 98, 199
 Mândruț, S. 323
 Mănești 218
 Mănuică, Mihai 81
 Mârza, Gavril 346, 349
 Mârza, Iacob 434
 Mediaș 390
 Mehedinți, Simion 299
 Mehr, Rđolf 104
 Melchisedec, episcopul Romanului 250, 255, 256
 Meletie, mitropolit 252
 Melinescu, V. 181
 Melsak, Nicolae 175
 Menelau 76
 Meteș, Ștefan 49, 57
 Metternich 125
 Mezendorff, J. 256, 370, 371
 Micăsasa 213, 214, 216
 Michelet, J. 125
 Micle, Veronica 298
 Micu, Ion 206
 Miculi, Iacob 120, 121, 123
 Miculi, Carol 118
 Mihai I 207
 Mihai Viteazul 392
 Mihail, Paul 251
 Mihai al Bethleemului 248
 Mihalic de Hodocin, Carol 440
 Mihăiescu, I. 154
 Mihăilă, Gheorghe 234, 238, 239, 377
 Mihăileanu, Veronica 232
 Mihăilescu, Haralambie 306, 309
 Mihnea vodă cel Rău 424
 Mihordea, Vasile 52, 55, 59-63, 409
 Mihoveni 5-9
 Mihuță, Gheorghe 260
 Millo, Matei 69
 Minea, Ilie 49, 57, 234
 Mioc, Damaschin 52, 60-62
 Mircea cel Bătrân 50, 244
 Miron, Gh. Vasile 316, 318, 323
 Mișu, Constantin 404, 405
 Mitocul Dragomirnei 7, 158, 101
 Mitrea, Bucur 9, 10
 Mitric, Olimpia 65, 72, 180, 377, 436, 437, 440
 Mocioni, E. 196
 Moise Movilă 233, 239
 Moiescu, Gheorghe 234, 235
 Moiescu, Justin 234
 Moiescu, Titus 223, 229, 445, 446
 Moisil, Constantin 211, 215
 Moldoveanu, Gheorghe 83
 Moldoveanu, Nicu 246
 Moldovan, Z. 181
 Moldovița 281, 282
 Molière 268
 Molodia 89, 101
 Monah, Dan 17, 388
 Monceanu, V. P. 174
 Monoranu, Octav 8, 59, 60

Morariu Andrievici, Silvestru 439
 Morariu, A. 98, 336, 337
 Morariu, Constantin 96, 259, 288, 290, 400, 438
 Morariu, Lecca 260
 Morariu, T. 95, 96
 Morariu, V. 196, 290
 Moruzzi, Al. 69
 Moscova 224, 225, 227, 245, 253, 324, 351, 352, 354, 355, 357-359, 363, 368, 370, 371-374, 411, 454, 452
 Movilă, Ieremia 237, 244
 Movilă, Petru, Mitropolit 67, 231-240, 442
 Movilă, Simion 231, 238, 244
 Moșanu, Al. 394, 437
 München 104, 150, 151, 436
 Muntean, Ionim 273
 Munteanu, Viorel 227, 229

Munteanu, Serghei 208
 Munteanu, Ștefan 396
 Muraru, A. 17
 Muraru, Ioan 56, 59-61, 63
 Mureșanu, A. 184, 268, 264
 Mureșanu, Florin 235
 Mureșanu, Iacob 267
 Murgescu, Bogdan 53, 60
 Murgescu, I. 194
 Murgu, E. 139
 Murnu, G. 299
 Murnu, I. 299
 Mustață, Ioan 119-121
 Mustea, Nicolae 53
 Mușat, Mircea 164, 165

N

Naan 317
 Nacu, D. 197
 Nandriș, G. 98
 Napoleon al III-lea 129, 141
 Natalia 71
 Naumov, B. 257
 Năsăud 206
 Năsoiești 217, 219
 Năstase, Gheorghe 217, 220
 Neagoe, Stelian 164, 310, 323
 Neagoe, Ștefan 151
 Neagea Șarului 403
 Neagu, Manole 81
 Neamț 66, 201, 217, 224, 225, 232, 236, 241, 242, 250
 Neamțu, Ecaterina 59, 50, 389
 Neamțu, Vasile 59, 60, 389
 Neculce, Ion 53
 Negostina 102
 Negrescu 235
 Negri, C. 126, 181, 182, 184, 411
 Negrileasa 280
 Negrilești 282
 Negruți, Ecaterina 47, 55, 104, 160
 Negruzzi, C. 126, 268, 424
 Negruzzi, I. 268, 289
 Negură, I. 166, 396
 Nepolocăuți 112, 331
 Nestor, Ion 10, 406
 Neubauer, Ernest 396
 New York 150, 151, 308, 370
 Nichifor 92, 252

Nichiteanu, I. 205
 Nichitovici, C. 208
 Nicodim de Tismana 255
 Nicodim diaconul 71, 242
 Nicola, Iancu 69
 Nicolae I 125
 Nicolescu, G. 184
 Nicolescu, V. 261
 Nicopole 250
 Nieulescu, Miron 430
 Niculiță, Ion 397
 Nicorovicz, V. 66
 Nikolausdorf 189
 Nikonov, V.A. 96
 Nimigean, Ilie 273
 Nimigean, G. 293
 Nimigean, S. 208
 Nipru 399
 Nissa 370
 Nistor, Iancu 201, 329, 336
 Nistor, Ion 57, 96, 98, 100, 103, 104, 190, 305, 307, 308, 310, 322, 323, 384, 396, 406, 430, 433, 443
 Nistru 6, 13, 88, 98, 100-102, 187, 189, 205, 327, 341, 397, 398
 Noica, Constantin 268, 299
 Noll, R. 174
 Norocel 256
 Norvegia 436
 Noua Suliță 11, 342, 425
 Novgorod 253, 367
 Nusbücker 63
 Nușfeleanu, Ion 206

O

Ocna 100, 182
 Odobescu, Al. 268, 286, 424
 Ohrida 248
 Okolski, O. 235
 Okopy (Ucraina) 6
 Olaru, Maria 396
 Olaru, Marian 377, 395, 444
 Olanda 295
 Olahus, Nicolaus 237
 Olinescu, Dionisie 54, 200
 Olteanu, Ștefan 59, 60, 63
 Onasch, M.K. 367, 374
 Onciul, Aurel 203
 Onciul, Dimitrie 85, 96, 175, 179, 180, 201, 289, 291, 305, 307, 310, 394
 Onciul, Harie 200

Onciul, Isidor 268
 Onciul, V. 288
 Oprea, Al. 421
 Opreanu, S. 217, 218
 Oradea 10
 Orlov 295
 Orășanu, N.T. 268
 Osman Pașa 415
 Ostafi, George 199
 Von Otzellowitz, Hora 47, 55
 Oțetea, Andrei 54, 59, 61, 63, 323, 406
 Oucharov, Simion 373
 Oxford 251

P

Pahomi, Mireea 175, 241, 242, 244, 246
 Pahomie, episcopul Romanului 250
 Pahomie Sârbul 255
 Paisie monahul 242
 Palade, Gheorghe 397, 398
 Pall, Francisc 390
 Palestina 345
 Paliesvicz, Leone 273
 Paltin 331
 Păltinoasa 293, 295
 Pamfil, Dan 193, 196
 Pann, Anton 82, 268
 Panaitescu, P. P. 51, 53, 54, 58-60, 62, 294
 Panaitescu, S. 337
 Panciova 414
 Pantocrator, mănăstire 248-249
 Panu, Anastasie 266, 267
 Panu, Gheorghe 49
 Papadima, Ovidiu 299
 Papadopol, M. 194
 Papadoupoulos, M.S.A. 366
 Papadoupoulos, Averkios 256
 Papacostea, Șerban 63
 Papahagi, Pericle 269
 Papiu Ilarian, A. 126
 Papuc, L. 377
 Parasca, Pavel 398
 Paris 69, 122, 130, 132, 133, 136, 140, 142, 150, 151, 152, 211, 232, 234, 235, 239, 250, 256, 369, 370, 371, 373, 374
 Partia 388
 Pascal, V. 335

Pascaru, Natalia și Nadia 208
 Pasca, Gheorghe 53, 235
 Pasca, Ștefan 61, 81, 150, 420
 Pașcani 217
 Patmos 369
 Patrașiu, Teodoru 273
 Paulenou, Dumitru 8, 207
 Pavel, T. 150
 Păcățian, Teodor 394
 Păcurariu, Mircea 235, 240, 256
 Păiușan, R. 150
 Păltânea, Paul 59
 Păltiniș 404
 Pătrăuți 155
 Păunescu, Al. 9
 Pântea, V. 49, 57
 Pârâul Negru 279
 Pârteștii de jos (Suceava) 84, 157, 207
 Pârvan, Vasile 174, 303
 Păpu, Gheorghe 11
 Pelivan, Al. 268, 270
 Pepessicius 293, 421
 Pesta 135, 142, 193, 200, 316
 Petersburg 131, 380
 Petolescu, C. 173, 174
 Petraș, P. 208
 Petreanu, Anatol 397-398
 Petrino (familia) 287, 288
 Petrino, Alexandru 290
 Petrino, D. 181, 268
 Petrino, Nica 120, 121
 Petrino, Nastasia 312
 Petrino, P. 312, 316

- Pertrov, Stoyan 224
 Petrovic, Danica 224
 Petrovici, E. 282
 Petrovici, Nastasia 316, 318
 Petrovici, Cristof 120, 121, 123
 Petrovici, T. 235
 Petru Aron 177, 413, 414
 Petru Mușatinul 176, 178
 Petru rareș 196, 390
 Petru Șchiopul 46
 Philipidi, Al. I. 235
 Piatra lui Crăciun 242
 Piatra Neamț 17, 18, 73, 81, 206, 242, 342, 452
 Picot, Emil 235, 237
 Pillat, Ion 293, 299
 Piller, Iosif și Ioan 94
 Pintescu, Florin 446
 Pippidi, D.M. 383, 406
 Pisa 253, 257, 341
 Piteiu, Petru 196
 Pitic, Natalia 208
 Piuaru, Ioan 207
 Pius Antoninus 172, 173, 174
 Pivovarov, S. 344
 Platzer 312, 315
 Plaiul Șarului 403, 404, 410
 Platon, Gheorhe 55, 59, 141, 143, 150, 408-410, 437, 439
 Platon, Al. Florin 141
 Plăcintă, Victor 206
 Plăvălari (Suceava) 6
 Pleșca, Alexandru 266
 Plinius Maior 173
 Ploiești 84, 295, 342
 Plonina 85
 Plopeni (Suceava) 6
 Pobler 90
 Poceaski, Sofronie 231
 Podeț, Ilie 208
 Podolia 208
 Poduri 388
 Pogoneanu Rădulescu 290
 Pogor, Vasile 184, 285
 Poiana Popii 280
 Poieni 157
 Poienеști 385
 Poitiers 369
 Poiana Stampei 196
 Pokrovski, N. 370
 Polek, I. 85, 103, 104, 113, 114, 190
 Polescu, I. 195
 Polyainos 172, 174
 Polonia 75, 245, 255, 376, 432, 436
 Polonic, N. 273
 Pompiliu, Teodor 437
 Pompei 371
 Pop, Augustin 289
 Pop, G. 268
 Pop, I. Florentin 424
 Pop, V. 434
 Popa, Aurel 205
 Popa Ignat 244
 Popa Liseanu 217
 Popa, Marian 420
 Popa, N. 61
 Popăscu, Nicolae 71
 Popescu, Cezar 336
 Popescu, Constantin 69, 123, 205, 331, 336
 Popescu, David 155
 Popescu, i. 86, 95, 183
 Popescu, Eusebie 200, 202, 306
 Popescu, Leone 273
 Popescu, N. 319
 Popescu Paulian 245
 Popescu Sireteanu, Ion 58, 179, 232, 376, 426
 Popovici, Aurel 286, 289
 Popovici, Dimitrie 420, 421
 Popovici, Eusebie 200, 202
 Popovici, Ion 421
 Popovici, Manoil 65
 Popovici, Petrache 69
 Porcescu, Scarlat 235
 Porfireanu, Emma 436, 437
 Porucic 281
 Porumbescu, Ciprian 202, 259-262
 Porumbescu, Iacilie 121, 193
 Praga 113, 175, 250, 254, 374, 389, 399
 Prater 312, 314-316
 Precup, Vasile 395, 396
 Preda, Constantin 303, 383
 Preda, E. 413
 Prelici, O. 329
 Prelipceanu, Aurel 395
 Preutești (Suceava) 6, 7, 10, 18
 Princetown 103
 Procopovici, Aftanasie 265, 273
 Procopovici, Alexe 306, 309, 420
 Procopovici, Alexandru 176
 Procopovici, Ioan 288, 290
 Procopovici, Isidor 272, 273
 Prodanciu, Nicolae 273
 Prokopowitsch, Erich 104, 122
 Prut 14, 88, 89, 98, 100, 101, 102, 182, 187, 189, 342, 343, 397, 398, 429
 Pumnul, Aron 67, 121, 126, 134, 183, 184, 275, 285, 263-271, 307
 Pungă, Gheorghe 62, 56, 59, 61-63
 Purici, Ștefan 97, 103, 104, 115, 122, 341, 376, 377, 435, 436, 443
 Pustiana 219
 Pușcariu, Sextil 235, 323, 420
 Pușcariu, Bucur 70, 71

Puşcaru, E. 376
 Puşcaru Iuga 65
 Puşkin 299
 Putna 3, 4, 69, 157, 190, 193-196, 199-204, 223,
 224, 227-229, 231, 232, 242-245, 260, 282, 349,
 419, 441, 442

R

Raconigi 148
 Racoviţă, Ortensia 219
 Raerez, Ştefan 67, 71, 76, 79
 Radcenko R. 248, 249
 Radojicee, Ojordje S. 247, 255
 Radzvie, Januesz 238, 239
 Radu, Ilie 263
 Rădulescu, Motru C. 299
 Ragea 65
 Rahazna 106, 109, 111, 112
 Rahova 413
 Rainer, Francisc Iosif 306, 308
 Ralet, D. 126, 127
 Rarancea 98
 Rasted, Jorgen 224, 226
 Râşca 67, 69
 Ratzel, Fr. 149
 Ray, John 440
 Răchitiş 219
 Rădăuţi 65, 66, 69, 72, 73, 88, 90, 92, 95, 103, 109-
 113, 115, 153-155, 157, 158, 164, 165, 168, 175,
 187, 190, 200, 201, 206, 237, 293-295, 327, 329,
 330-335, 345, 349, 350, 376, 395, 396, 419, 425,
 426, 430, 436, 443, 444.
 Rădulescu Codin, C. 416
 Rădulescu, I.H. 268, 305
 Rădulescu Zoner, Şt. 150-152
 Războieni 201
 Răzuş, Petre 396
 Râmnic 73
 Râmnicu Sărat 194, 199, 202, 405
 Râmnicu Vâlcea 240
 Râşcanu, A. 235
 Râşcanu, P. 35
 Răureanu, I. 194
 Rebreanu, Liviu 161, 199
 Racklinghausen 369, 373
 Refalovicz, M. 332
 Reinhold 254
 Reli, Simion 178, 179, 180
 Renouvin, P. 149, 151
 Repta, Vladimir 201, 202, 306
 Ressu, C. 195

Putila 110, 112, 328
 Putilei 100
 Ptolemeu 171, 173, 174

Reteganu I, Ion Pop 299
 Retkovsky, L.S. 366, 372, 373, 374
 Reval 147
 Reveca 317
 Rezachevici, Constantin 54, 255
 Richental, Ulrich von 254, 257
 Rilke, R.M. 299
 Rin 174
 Ripiceni - Izvor 5, 9
 Roată, Ion 411, 413
 Rohozna 308
 Rohphirch, Schmid Margarete 346
 Roma 88, 139, 171, 176, 232, 234, 236, 257, 369,
 390
 Roman 196, 201, 257, 442
 Roman, Viorel 391
 Roman, Visarion 268
 Romstorffer, K.A. 199, 201, 240, 306
 Ropceanu, Nela 293, 294, 295
 Rosetti, C.A. 193, 406, 416
 Rosetti, Radu 49, 55, 57, 162, 168, 321-325
 Rosetti, Th. 286
 Rosetti, Roznoveanu Nicolae 312, 319
 Roşa 88
 Roşca 206, 282
 Roşca D.D. 420
 Rotar, N. 344
 Rothschild 136
 Rotică, G. 114
 Rudescu, Ludovic (Rudenwald) 306
 Ruffini, Mario 235-237
 Rus Moldoviţa 112
 Rusev, P. 251, 253, 256, 257
 Rusia 83, 89, 181, 233, 237-239, 247-250, 251,
 255, 352, 365, 372-374, 389
 Ruşindilar, Petru 290, 316, 318, 319, 400, 401
 Russo, A. 126-129, 134, 139, 141-143, 181
 Rusu, D. 236
 Rusu, Dragoş 306, 309
 Rusu, I.I. 173, 174
 Rusu, Liviu 383, 420
 Rybicza 429
 Ryndina, N.V. 18

S

- Sabatinovka 388
 Saburov 373
 Sacerdoțeanu, A. 213, 215, 400
 Sadagura 100, 103
 Sadova 399
 Sadova Nouă 189
 Saghin, Ștefan 200, 201
 Saghinescu, V. 199
 Saiko, M.M. 243
 Saineiuc 314
 Saizu I. 401
 Salzererg 375
 Sand, G. 268
 Sandzer G. 332
 Sanic Silviu 439
 Sankt Petersburg 99
 Santovova, G. 391
 Sas, W. Festschrift 373
 Sasca 308
 Satco, Emil 303
 Săcel 213
 Sălaj 390
 Sălcuța 303
 Sărata Monteoru 303
 Săveanu Sauciu, Theofil 301, 302, 303
 Săveni 419
 Sbiera, I.G. 66, 81, 96, 98, 185, 263, 264, 265, 266, 267, 270, 275, 305, 307, 309, 310, 396, 400
 Sbiera, Nicolae 264, 266, 273, 275
 Schultz, H.J. 363, 372
 Schipor, V.I. 376, 377
 Schwartz, E. 334
 Scherer, Wilhelm 298
 Schwarzhof 189
 Schliemann, H. 302
 Schillingfürst, H. 201
 Schmidt, Wilhelm 204
 Schopenhauer 269
 Schwaben 426, 436
 Scripcariuc, I. 211, 323
 Scorțeni 219
 Scurtescu, N. 195
 Sedan 399
 Sejny 375
 Seleski Ștefan 273
 Sheakespeare 268
 Schow, G.B. 268
 Sibiu 68, 72, 181, 213, 214, 215, 216, 267, 305, 309, 319, 322, 323, 420, 421, 424, 448
 Sidorov, F.A. 374
 Silvestrie, Constantin 295
 Simionescu, I. 182, 184
 Siminicea 308
 Simionescu, Cristofor 306, 308
 Simionescu, Aurelian 396
 Simionescu, Dan 82, 451
 Simnacher, Gh. 345, 346, 347
 Sion, G. 181, 184, 268, 305, 307, 309, 310
 Sion, Eofrosina 307
 Sion, Ioniță 307
 Siret 99, 100, 103, 184, 188, 190, 217, 376, 377, 390, 403, 444
 Sirui, Isaac 68
 Skoreiko, G. 343
 Slavici, Ion 199, 421, 423, 424, 426
 Slatina 66, 69, 70
 Slăvescu, V. 337
 Slobozia 100, 219
 Slovacia 376
 Smarandache, Gh. 416, 417
 Smărdan 413
 Sniatyn 101
 Socola (Iași) 214
 Sofroni, Constantin 349
 Sofia 370, 371, 411
 Sofronia, Ceogolia 67
 Schodol 65
 Solonețul Nou 189
 Soloneț 218, 219
 Sorbona 309
 Sousia 371
 Sparta 433
 Spencer, Herbert 298
 Spleny 188
 Stalin 346, 420, 427
 Stamati, Costache 268
 Stănești 102, 218
 Straja 332
 Standisky, V. 332
 Storozenski, Șt. 375
 Stefanelli, Juvenal 200, 201, 202
 Steiciuc Elena Brândușa 279
 Stoilov, Simion 430
 Strumillo, Andrzej 375
 Strilbițchi, M. 72
 Streinul, Mircea 293
 Storojineț 103, 329, 330, 334, 335, 429
 Sterck, Fr. 299
 Sturdza, A.D. 199, 306, 400
 Stuttgart 104, 347
 Suceava 65, 68, 69, 70, 71, 73-75, 80-81, 99, 100, 103, 187, 188, 190, 199, 201-204, 214, 215, 267,

293, 295, 216, 311, 330, 334-336, 341, 345, 346,
348, 349, 350, 375, 386, 390, 403, 404, 410, 416,
419, 421, 426-429, 430, 433-436, 438, 440-444,
445, 448, 449, 451
Sucevița 73, 350, 419, 420
Suceveanu, D. 72

Ș

Șafran, M. 114
Șaguna, Andrei 119, 121, 135, 183, 184, 268
Șandor 316
Șaru Dornei 73, 403, 404
Șășcanu, Elena 397
Șășcanu, Ion 397
Șcheia 7, 10
Șendrea, Ștefan 201, 202
Șendriceni (Dorohoi) 206
Șenfeld 312, 315
Șerban, Constantin 54-56, 59, 61, 63, 96, 193, 301,
391, 401, 495
Șerban, Mirela 81
Șerbănescu, T. 229
Șerbăuți 102
Șesan, A. 61, 236

T

Tacitus 71, 174
Tafrali, Oreste 236, 237
Tamerlan 249
Tarasevitz, Leon 275
Tarnavski, O. Ipolit 160, 205, 396
Tarnovieticy, corneliu 273
Tarsky 244
Tasso, T. 268
Tatarski 214
Tatomir 278
Tăbăcar, Grigore 205
Tăblan, V. 377
Tărăța 219
Tătărescu, Gheorghe 153
Tăutu, Ion 377
Tăutu, L. Aloisiu 390
Tăutu, N. 368
Tâmoșciuk, B.D. 344
Târgu Frumos 13-20, 443
Târgu Trotuș 219
Tarnow 247, 248, 250, 253, 254
Târpești, 14, 15, 17
Teclu, Nicolae 193
Tel Aviv 436
Teleagă, Ana 207
Teochar, Alexi 261
Teodor, Gh. 11

Suceveanu Voița, Ioniță 73
Sucidava 303
Suchestow, S. 331
Sufirin, Efrain 73

Șipotele pe Siret 84
Șișcăuți 100
Șomfalău 65
Ștefan cel Mare 3, 117, 177, 178, 180, 193-196,
199-204, 217, 220, 223, 224, 227, 235, 238, 241,
245, 248, 256, 371, 390, 419, 429, 430, 449
Ștefan diacon 244
Ștefan Rareș 177, 178
Ștefanelli, T.V. 165, 305, 307, 308, 310, 400
Ștefanet, Vladimir 346
Ștefaniuc, Toader 268, 271
Ștefanovici, Olga 336
Ștefănescu, Melchisedec (episcop) 48, 56
Ștefănescu, Ștefan 51, 52, 54, 62, 64, 433, 437
Ștefănești 429
Ștefăneț, I. 348

Teodorescu, G. Dem 194, 195
Teodorescu, Emanoil 306, 308
Teodorovici, C. 255
Teodoru, Eugen 309
Teodosie (arhimandrit) 238, 248, 252
Teofilact 67
Tereblecea 308
Tețcani 218, 219
Thailligen, Franz 93
Theodorescu, Răzvan 236, 255
Theodoric 67
Theofan 69
Thuresson, Johann 69
Timișoara 200, 267, 396, 448
Titulescu, Nicolae 409, 416, 417
Târgoviște 448
Toachi, Miron 69, 71
Tocilescu, Grigore 195, 199, 220
Toderascu, Ion 57, 59, 62
Todoran, Dimitrie 420
Tofan, Gavril 200, 299
Toma (despot) 248
Toma, I.G. 84, 96, 335, 336
Toma, Stela 81
Tomaseck, Hildegard 207
Tomoiogă, Laurențiu 419
Torouțiu, I.E. 97, 191, 290, 297-300, 309, 329

Toth, Al. 245
 Totscher, H. Theodor 422
 Trebici, Vladimir 191, 306, 309, 310, 376, 377,
 430, 433, 439
 Trei Scaune 217, 220
 Tretiakov 367
 Troian, S. 344
 Troțuș 218
 Trușești 388
 Tudoraș, Ana 294
 Tudose, Livia 208

T

Țamblac, Arsenie 248
 Țamblac, Grigorie 177, 247-255, 257, 442
 Țamblac, Ioan Paleologul 248
 Țaringrad 242
 Țepeș Vlad 203, 393
 Țețina 341

U

Udești 5, 309
 Udriște Năsturel 234
 Ujgorod 392
 Ulea, Sorin 256
 Ungureanu, Constantin 97, 187, 190, 208
 Ungureanu, V. 337
 Untaru, Gheorghe 414
 Urban al V-lea 175
 Ureche, Grigore 178, 180

V

Valéry, P. 299
 Valea Rea 219
 Varlaam, mitropolitul 73, 74, 81, 252, 268, 441
 Varta, Ion 397
 Varșovia 411
 Vasilovschi, Visarion 206
 Vasiliu, Aurel 264, 266, 268-271
 Vasilu, Andrei 176
 Vasile cel Mare 243
 Vasile, Vasile 223, 226, 228, 259, 260-262
 Vasilescu, Emilian 236
 Vaslui 440
 Vatamaniuc, Dimitrie 196, 277, 282, 290, 376, 377,
 395, 396, 400, 419, 420-426, 433
 Vatamaniuc (familia) 419
 Vatra Dornei 70, 154, 155, 158, 188, 350
 Vatra Moldoviței 155, 280, 282
 Văcărescu, I. 268
 Văscăuți 103, 293, 329, 330, 334, 335

Tudose, Radu 396
 Tudose, Senica 17, 443
 Tulcea 208
 Tureu, Constantin 55, 61
 Turczynski, Emanuel 391, 436, 438, 448
 Turdeanu, Emil 256
 Turnu Măgurele 194
 Turturian, Ioan 273
 Tzigara-Samurcaș, Al. 297
 Twardowski, J. 329

Țintilă, Emanuel 208
 Țintilă, V. 69
 Țopa, Dimitrie 96, 98, 246, 205
 Țugui, Haralambie 299
 Țugui, Pavel 293, 294, 309
 Țurcanu, I. 405

Urechea, V.A. 197, 236, 267, 268, 309
 Uric, Gavril 25, 252, 256
 Ursescu, I. 332
 Ursu, N.A. 69
 Ursuleac, V. 208
 Ursulescu, Nicolae 9-11, 13, 18, 443
 Uspensky, Leonid 351, 369, 371
 Utrecht 372

Văratec 201
 Vădastra 303
 Vălenii de Munte 256
 Vătășianu, Virgil 180
 Vărnăv, Vasile 75
 Veleulescu, Cătălina 377
 Veliminivici, Miloș 224
 Veliman, Valeriu 61
 Velehorsch, Al. 273
 Venatoris, Nicolae 176
 Veneția 252, 371
 Veress, Andrei 49, 57
 Versailles 399
 Verbăuți 100
 Vester, Iulian 396
 Vicol, Dragoș 396
 Viena 86-90, 94, 99, 101, 102, 154, 158, 183, 191,
 193, 194, 196, 201, 203, 227, 250, 286, 289, 291,

301, 303, 306, 308, 311, 312, 314, 316, 343, 373,
380, 389, 398, 399, 400, 414, 419, 420
Vijnița 84, 90, 103, 188, 327, 329, 330, 334, 335
Vidin 253
Viskovaty 352, 365
Virgiliu 299
Vistula 399
Vitu, Dumitru 125, 436, 439
Vlad, Matei 52, 61, 62, 412
Vladimirescu, Tudor 407, 411-414
Vlahovici, D. 95
Vladislav grămăticul 255
Vlastares, Matei 243
Vlădescu, I. 49, 57
Vlemidis, Nechifor 69

W

Waber, Leopold 114
Wagner, Rudolf 103
Waltersteinn, Immanuel 52
Warszawski, David 375
Washington 433
Wasilko, Nicolai 273
Weber, Max 43, 52
Weimar 140, 393, 439

X

Xenopol, Alexandru D. 48, 56, 193, 195, 233, 250,
256, 289, 297, 298, 394, 408

Z

Zaharia, Ciprian 253, 257
Zaharodnei, Silvestru 207
Zamfir, M. 141, 142
Zamfirescu, Dan 240, 253, 256, 257
Zamfirescu, Duiliu 299
Zamostie 102
Zane, Gheorghe 49, 57
Zarand 138
Zastavna 98, 100, 102, 103, 106, 110, 111
Zavulovici, Alexandru 205, 207

Voevidea, G. 299, 505
Voinescu, T. 257
Volea (Cernăuți) 207
Volovăț 240
Voltaire 69, 268, 269, 411
Von Enzenberg, Karl 101, 102
Von Spleny, gabriel 99, 100
Voronca, Octavian 156
Vorniveni (Josephfalva) 279
Voronet 3, 69, 70, 287, 350, 403
Vrancea 13
Vulcan, Iosif 307
Vulpe, Radu 15, 174, 303

Werenka, D. 103, 190
Wessel, K. 373
Wickenhauser, Franz Adolf 280
Wiesbaden 113
Wigrierski (Polonia) 438
Williamson, S. 151, 152
Witold (duce) 252

Xiaoping, Deng 381

Zbenović, V.G. 9, 10, 17, 18
Zlatna 138, 206
Zografu, mănăstirea 242, 245
Zold, Petru 217
Zoticar, Theodosie 226
Zotta, Mihai 123
Zotta, Ioane 273
Zub, Alexandru 141, 142, 393, 394

ÎN ATENȚIA COLABORATORILOR

Codrul Cosminului, Anuarul Catedrei de Istorie de la Universitatea "Ștefan cel Mare" din Suceava, acceptă pentru publicare *studii* (circa 40 p.), *articole și note* (până la 25 p.), *recenzii* (circa 5 p.), *note bibliografice* și dări de seamă privind viața științifică internă și internațională.

Toate materialele vor fi prezentate redacției în două exemplare, dactilografiate la două rânduri, cu notele numerotate în continuare, așezate la sfârșitul textului. *Studiile și articolele* vor fi în mod obligatoriu însoțite de un rezumat tradus într-o limbă de largă circulație. Fotografiiile și desenele vor fi numerotate și însoțite de explicații, indicându-se în manuscris pagina unde trebuie așezată imaginea respectivă.

Colaboratorii sunt rugați să prezinte materialele în *formă finită*, deoarece nu întotdeauna li se va putea asigura trimiterea unei corecturi. În acest caz, corectura se va efectua în redacție, urmărindu-se respectarea manuscrisului.

Adresa redacției:

Universitatea "Ștefan cel Mare" Suceava

Str. Universității nr. 1

Catedra de Istorie

Tehnoredactare computerizată: Manuela Savin

Tiparul executat la:

Tipografia Universității “Ștefan cel Mare” – Suceava
Strada Universității, Nr. 1, 5800, Suceava - România

ISSN 1224-032X